CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

Vol. X
Partea I

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

CĂLĂTORI STRĂINI
DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE

Vol. X, Partea I

FOREIGN TRAVELLERS ABOUT THE ROMANIAN COUNTRIES

Vol. X, Part I

CARTEA A APĂRUT CU SPRIJINUL MINISTERULUI CULTURII

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de istorie „N. Iorga" al Academiei Române, format din: † MARIA HOLBAN, MARIA MATILDA ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, PAUL CERNOVODEANU şi † ION TOTOIU.

Revizuirea ştiinţifică şi actualizarea manuscrisului s-au realizat cu suportul material obţinut din Grantul Academiei Române, nr. 89/1998.

ACADEMIA ROMÂNĂ

Institutul de Istorie „N. Iorga”

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. X

PARTEA I

Volum îngrijit de † MARIA HOLBAN,
MARIA M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU,
PAUL CERNOVODEANU (redactor responsabil)

EA

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

BUCUREȘTI, 2000

Adresa: EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5,
P.O. Box 5-42, Ro-76117,
Bucureşti, România
Tel.: 401-411 90 08, 410 32 00
Fax: 410 39 83
e-mail: edacad@ear.ro

Redactor: NICULINA FLOREA
Tehnoredactor: SILVIA DEOCLEŢIAN
Coperta: GIGI GAVRILĂ

Bun de tipar: 25.10.2000. Format: 16/70 × 100.
Coli de tipar: 49,75.
C.Z. pentru biblioteci mari: 91(498)(082)
91.04(∞: 498)(082)
C.Z. pentru biblioteci mici: 91.

ISBN 973-27-0699-6

Imprimat în România

Tipografia: SEMNE '94

INTRODUCERE*

Volumul cuprinde mărturiile a zeci de călători, care au drumețit prin Țările Române de-a lungul a trei decenii de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Ei au aparținut tuturor națiunilor din „Europa luminilor" din Vest şi din Est, înglobând Anglia parlamentară, Franța Vechiului Regim, apoi a Revoluției, Prusia autoritară, Imperiul centralist al Habsburgilor şi pe cel autocrat al Rusiei.

Perioada 1769–1800 a fost foarte agitată în sud-estul continentului. Ea a cuprins nu mai puțin de două pustiitoare războaie, pe cel ruso–turc din 1768–1774 şi pe cel austro–ruso–turc din 1787–1791, fără a mai vorbi de răscoale şi agitații sociale, dintre care cea mai răsunătoare a fost aceea a lui Horea, din 1784.

Regimul fanariot din Țările Române extracarpatice intră în faza sa de declin, pe plan intern dovedindu-se incapabil de a se reforma şi moderniza, cu toate strădaniile depuse de un Alexandru Ipsilanti, de pildă, iar pe plan extern, caracterizându-se prin defecțiunile din ce în ce mai dese ale domnilor față de Poarta otomană şi prin pactizare cu monarhiile creştine învecinate. În Transilvania, reformele iozefiniste nu dau roadele cuvenite, datorită opoziției magnaților şi a schimbării opticii cabinetului de la Viena, după 1790, în timp ce Banatul se bucură de ceva mai multă dezvoltare sub regimul cameralist instaurat de la centru. În sfârşit, tot în această perioadă, Bucovina este ruptă din trupul Moldovei, la 1775, şi încorporată, prin corupție şi şantaj armat, de către Imperiul Habsburgic, care a profitat cu cinism de slăbiciunea Porții, înfrântă de ruşi şi silită să semneze pacea de la Kuciuc Kainargi cu învingătorii.

Un prim grup de călători din acest volum aparține perioadei războiului ruso-turc din 1768–1770. În majoritate, cu excepția unui evreu anonim din 1769, care se pare că nu a participat direct la evenimente, au făcut parte din armata rusă ca, de pildă, Korostovțev, aghiotantul feldmareşalului Prozorovski, preocupat de desfăşurarea operațiilor militare pe linia frontului Botoşani – Iaşi – Bender, ca şi de mişcările de trupe ale turcilor şi tătarilor sau medicii militari Orraeus şi Minderer, atenți supraveghetori ai pustiitoarei epidemii de ciumă, abătută asupra Moldovei în timpul ocupației țării din 1770 – 1771.

În anii '70 ai secolului al XVIII-lea, de o atenție deosebită s-a bucurat Banatul în ochii administrației austriece, deoarece provincia a fost des vizitată

---

* Având în vedere numărul mare de pagini al volumului X din această colecție, care acoperă în întregime perioada 1769–1800, am decis divizarea sa partea I cuprinde o *Introducere* a întregului volum şi textele călătorilor dintre 1769–1786. Partea a II-a, cu paginația în continuare, va include textele dintre 1787–1800, anexele (texte originale şi mărturii indirecte), repertoriul cronologic al întregului volum şi indicele.

de delegați ai autorităților habsburgice și chiar de membri ai familiei imperiale. Astfel, Iosif al II-lea, co-împărat, alături de mama sa, Maria Tereza, face mai multe deplasări în Banat, cea mai însemnată dintre acestea, fiind cea din 1773, când vizitează localitățile cele mai de seamă, interesându-se de starea economică a provinciei și propunând soluții în vederea remedierii administrației. Toate observațiile sale pertinente sunt consemnate într-un amănunțit jurnal de călătorie, conținând date și observații deosebit de relevante.

Banatul a constituit un loc de experiment pentru aplicarea reformelor iozefiniste. Fratele mai tânăr al lui Iosif, arhiducele Maximilian Franz, destinat carierei militare, călătorește, la rândul său, în Banat la 1777, interesându-se și de fortificațiile cetăților și preconizând luarea de măsuri pentru împiedicarea deselor inundații provocate de revărsările Begăi și pentru apărarea fondului forestier, decimat fără discernământ. Totuși, conținutul jurnalului ținut de mai puțin experimentatul arhiduce este inferior celui redactat de fratele său mai mare, mult mai înzestrat și dovedindu-se capabil de soluții mai pertinente și mai ingenioase.

După 1774 se înregistrează în Țările Române un mare aflux de călători, animați de diverse interese și ale căror mărturii sunt abundente și variate, constând în parte din cărți și studii despre țările noastre, în care observăm, în multe, prezența nu întotdeauna amintită a lui Dimitrie Cantemir și chiar a lui Del Chiaro.

Începând cu Carra, îl găsim pe Dimitrie Cantemir, autorul *Descrierii Moldovei,* mai întâi prezent în scurta schiță trimisă din Polonia Ministerului de Afaceri Străine al Franței, apoi în așa-zisa sa *Istorie a Moldovei și a Țării Românești,* la care adaugă folosirea notelor traducerii franceze a istoriei cantemiriene a Imperiului Otoman. Este curios că Sulzer, care îl susține pe Carra contra lui Raicevich – am crede – (dar nu-i iartă superficialitatea, pe care o descoperă în mai multe împrejurări), nu semnalează faptul împrumuturilor, pe care desigur nici nu l-a observat. Publicarea de către Al. Ciorănescu a scrisorii anonime a medicului Saul, la care răspunde Carra numindu-l ridică problema paternității acelei scrisori. Oare Saul a fost inspirat de Raicevich? Și care era al doilea bosniac, după expresia lui Sulzer?

Cartea lui Sulzer, care a cunoscut opera lui Dimitrie Cantemir, a inspirat-o pe aceea lui Raicevich, măcar în parte. Sunt deosebiri esențiale alături de pasaje copiate, care arată clar că autorul cunoaștea *Istoria Daciei Transalpine,* publicată în 1781, la tipărirea *Observațiunilor* sale la Neapole, în 1788. Problema pentru noi constă în folosirea informațiilor date în aceste cărți despre viața și condițiile ce se întâlnesc în acea vreme în țările noastre. Am încercat să evităm repetarea acelorași subiecte și să punem accentul, pentru Sulzer, pe elementele personale de memoralistică ce se amestecă în această lucrare, de atâta interes pentru noi. Partea istorică este slabă la amândoi, deoarece aveau la îndemână un material impropriu, care îi ducea la greșeli evidente. Dimitrie Cantemir a servit de model și lui Andreas Wolf, pentru partea despre isprăvnicii. Dar, afară de această influență generală și indirectă, se mai observă una particulară, ca aceea în virtutea căreia Carra anexează, în ediția de la Neufchatel, textul lui Bauer pentru a face mai bine față pretenției de a scrie despre ambele

Principate. Tot astfel, Sestini îl foloseşte pe Seipp, înglobând o bună parte din textul acestuia călătoriei sale din Banat şi Transilvania.

În general, cărţile despre Principate erau bazate pe informaţii date de alţii, socotiţi mai cunoscători ai subiectului: D. Cantemir, Sulzer, Raicevich. Dintre toţi, cel mai folosit era Raicevich, autorul celei mai uşoare şi mai variate descrieri a Principatelor, dar cel mai cu prestigiu rămânea D. Cantemir, chiar atunci când comitea greşeli evidente. Conform răspunsului lui Carra la acuzaţiile lui Saul că afirmă lucruri greşite, Carra se mulţumeşte să reproducă textul lui D. Cantemir, cu greşeli cu tot, spre a fi declarat învingător în acel duel. O singură dată a încercat Carra să-l utilizeze în taină pe autorul puţin cunoscut atunci al *Descrierii Moldovei,* care apăruse de câţiva ani într-o versiune germană, relativ puţin citită. Aceasta a fost prima formă a viitoarei *Istorii* a lui Carra. Dar – lucru curios – chiar *Istoria* lui ajunge un izvor de informaţii, mai ales pentru francezi. Şi la Langeron şi la Prinţul de Ligne se descoperă influenţa lui Carra.

Străinii care au venit la noi aveau diferite scopuri. Vom începe cu naturaliştii: Sestini, Spallanzani, Griselini, trei abaţi, pentru care singura cale de a supravieţui şi a ajunge, fără avere, să figureze printre intelectualii vremii lor era acea adoptare a hainei religioase de pură formă. Ei au fost precedaţi de consilierul aulic, mineralog de profesie, von Born, care inspecta în 1770 minele de la Sasca şi topitoriile de la Bocşa, pentru ca apoi să se deplaseze în Ardeal, la minele de la Săcărâmb, Zlatna, Baia Mare şi Baia Sprie. Are unele observaţii aspre privind exploatarea iraţională a minelor de către proprietari, în dorinţa lor aprigă de câştig, şi deplânge condiţiile mizere de lucru ale minerilor, dintre care mulţi erau români.

Pe Sestini, Spallanzani şi Griselini îi vom urmări în cercetarea solului, a configuraţiei pământului, a faunei şi florei întâlnite de fiecare dintre aceşti autori clericali. Din acest punct de vedere trebuie considerat şi Hacquet care adaugă la curiozitatea de naturalist pe aceea de observator al realităţilor din jur. El este în cumpănă între propriile sale amintiri şi impresii mai vechi, cu spusele lui Sulzer sau ale cutărui german din Bucovina şi face o deosebire între românii din Transilvania şi cei din Moldova şi din partea de nord, Bucovina, cedată de turci Austriei în 1775.

Am redus cum am putut partea de descriere a fenomenelor naturii şi a exploatărilor bogăţiilor forestiere şi miniere, deoarece minele au fost descrise în volumele anterioare, dar am păstrat tot ce arăta judecata proprie asupra locurilor şi oamenilor întâlniţi şi, mai ales, asupra românilor din regiune. Surprinde uşurinţa cu care Sestini se lasă convins de episcopul Transilvaniei şi de administratorii minelor de aur de la Săcărâmb de primitivismul şi în acelaşi timp de ingeniozitatea deosebită a românilor. Dar şi Spallanzani se bizuia, în parte, pe anumite păreri ale lui von Born, Fridwalski sau Lehmann, care l-au influenţat pe alocuri. Griselini, care a stat mai bine de doi ani în Banat, pe care a căutat a-l pătrunde în formele sale cele mai variate, a urmat şi el în parte pe Del Chiaro şi izvoarele acestuia, dar şederea lui în diferite locuri ale Banatului şi observarea populaţiei de rând i-au dat prilejul de a constata hărnicia femeilor românce în mijlocul gospodăriei lor primitive şi sărace, stăpâne însă pe tainele buruienilor colorante şi tămăduitoare din jur.

Numirile lor constituie un tezaur ce cu greu ar putea fi depăşit. Ce importă dacă avea teoriile sale despre originea ţiganilor în Egipt, pe care vrea cu tot dinadinsul să le demonstreze în cartea sa despre Banat?

Însă naturaliştii aceştia nu veneau ca naturalişti: Sestini venea ca dascăl al beizadelelor şi numai interesul lui Raicevich şi indiferenţa ciudată a domnului i-au dat acestuia prilejul de a călători în Transilvania şi Banat; Griselini a fost în Banat ca prieten şi colaborator al contelui Brigido, numit administrator în acea provincie, iar Spallanzani a venit în drumul său pe uscat de la Constantinopol spre patrie. În mod firesc, în observaţiile lor, redactate mai târziu, au folosit ştiinţele naturii împreună cu referinţele la autori ceva mai vechi, dar nu acesta fusese ţelul lor iniţial. Cât priveşte scopul primordial al lui Hacquet, este greu de determinat dacă curiozitatea de a cunoaşte locurile şi oamenii implicaţi în războiul în curs au cântărit mai mult decât nevoia de a face rost pentru armată de cremenea din Galiţia, pe care se ducea să o cerceteze. Interesul pentru ştiinţele naturii exista, dar nu era mobilul principal al venirii lor în ţările noastre.

Spre deosebire de caracterul întâmplător al călătorilor naturalişti în părţile noastre, se arată interesul trezit de Dunăre, ca arteră comercială după pacea de la Kuciuk Kainargi. Magdeburg, Lauterer, Lebprecht şi Brognard dovedesc aceasta. Dar, însăşi misiunea iniţială a lui Raicevich era legată de încercarea casei Willeshofen de a se asocia activităţii ruseşti, stârnită de dobândirea părţii de sud a Ucrainei, prin crearea unui trafic comercial legând Dunărea, adică comerţul de la Constantinopol, cu Chersonul. Din acest nou trafic trebuia să profite Austria, hotărâtă să valorifice pentru sine cuceririle ruseşti. Comerţul german pe Dunăre şi în Marea Neagră – dacă s-ar putea – erau încă indicate ca necesare în cartea lui Sulzer.

Dacă misiunea lui Raicevich era mai întâi de a obţine locul de consul sau de agent, oarecum corespunzător, aceasta nu trebuia să ascundă rolul său în expediţia casei Willeshofen şi drumul său la Sulina etc. Că el, mai apoi, a preferat să se ocupe de probleme politice şi mai ales de acelea ale aza-zişilor dezertori, aceasta se datoreşte tot exemplului rusesc. De asemenea, a vrut o clipă să pună mâna pe averea bisericească a Bucovinei, pe motivul că depindea de scaunul de la Suceava, intrat sub puterea Imperiului Habsburgic, dar el însuşi a criticat o asemenea măsură atunci când a văzut că nu este posibilă.

Perioada care începe după pacea de la Kuciuc Kainargi este desigur una dintre cele mai complexe pentru întreg sud-estul Europei, dar mai ales pentru, Ţările Române. Domnii fanarioţi aveau acuma doi stăpâni de mulţumit şi o dublă politică de urmat. În acelaşi timp, ei trebuiau să se arate supuşi ai Austriei, care era marea rivală a Rusiei. Şi mai erau intrigile de la Constantinopol care le hotărau soarta. Pacea era doar un armistiţiu, în care paşalele de la Dunăre pretindeau meşteri şi oameni care să lucreze la cetăţile lor, iar Poarta îşi sporea cererile de bani şi grâne, în pofida păcii. Trei ani după acel tratat, care părea să garanteze pe 7 ani domnia şi viaţa acestor domni, avea loc uciderea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica. De altminteri, prăbuşirea părea hotărâtă de denunţurile boierilor, prin folosirea trecerii lui Repnin prin Moldova, în drum spre Poartă. Solia solemnă a acestuia este descrisă pe larg în jurnalul pe care îl adresează ţarinei Ecaterina a II-a. Avem

în volum atât prima dare de seamă, cât şi adaosul publicat în lucrarea despre ambasadele paralele ale lui Repnin şi Abdülkerim pentru ratificarea păcii din 1774, datorată lui N. Itzkowitz. Ştirile se completează bine pentru trecerea prin Principate, dar desigur ar trebui cunoscute şi diversele manevre de la Constantinopol, de care se pare că nu a fost străin ambasadorul rus.

Ambasada lui Kutuzov din 1793 a fost mai modestă din toate punctele de vedere. Pare curios că, la prima vedere, Mihail Suţu ar fi părut preferabil pentru Moldova lui Alexandru Moruzi, dar acesta fusese, până la numirea sa ca domn, mare dragoman şi părea prea plecat poruncilor Porţii în acel moment. Povestirea drumului lui Kutzov prin Principate e făcută în textele destul de apropiate ale lui Struve şi Reimers. Acesta din urmă era parcă mai vioi şi mai pitoresc, dar lipsit de întoarcerea soliei, căci Reimers nu s-a înapoiat odată cu ea. Trebuie, în acelaşi timp, să nu atribuim lui Struve traducerea franceză a textului din Gotha (1802), care amplifică mult textul autentic din 1801. Autorul ediţiei din 1802 foloseşte sistemul ajuns destul de răspândit de a adăuga unui text opera altor martori, creând o anumită confuzie în mintea cititorilor.

Dar ceea ce dă culoare întregii dări de seamă a războiului din 1787 este persoana lui Potemkin, înălţată mult deasupra meritelor sale reale şi care este celebrată de aristocraţii francezi, veniţi ca voluntari să servească împotriva semilunii. Nu era cea mai mică urmă de fanatism la aceştia, îşi dădeau seama de marile sale defecte: o mare apatie unită unor tresăriri de energie, o vanitate care se traducea printr-o gelozie evidentă a comandanţilor care au reuşit o acţiune şi un fel de fatalism superstiţios, care acoperea totul, unite cu înţelegerea tonului ce era al Vechiului Regim. Cel mai reprezentativ dintre aceşti străini de limbă franceză era prinţul de Ligne. În corespondenţa altui original, cu nota sa de farmec şi de repulsie, Langeron, care îşi începea cariera de om al războaielor cu turcii în armata rusă, este dezvăluită reacţia sa negativă faţă de comandantul atotputernic al Ecaterinei a II-a. Prinţul de Ligne vorbeşte de mizeria reală de la Oceakov şi mai puţin de cea din Moldova, dar Langeron denunţă nepăsarea şi neglijenţa domnind la o staţie de poştă pentru a merge la Iaşi, o săptămână după cucerirea Ismailului, cu călătorii lăsaţi literalmente să moară de foame, mai mult de opt zile în această situaţie îngrozitoare, fără cai şi cea mai mică provizie. În schimb, la Iaşi, comandantul rus era sărbătorit cu banchete la care răsuna orchestra condusă de vestitul Serpi, conducătorul italian, ce era plătit cu o avere pentru serviciile sale. Moartea lui Potemkin şi funeraliile cuvenite unui şef de stat care i s-au făcut aduc o notă vie peste distrugerile războiului ce se apropia, în sfârşit, de încheierea sa aparentă. Apar tot felul de zvonuri ale veleităţilor lui Potemkin privind accesul său la tronul Poloniei, ca şi la stăpânirea Principatelor. Cei ce afirmă posibilitatea unor asemenea veleităţi sunt dintre intimii lui Potemkin: prinţul de Ligne şi contesa Branicka. Cât despre contesa Golovin, ea dă o idee doar exterioară a fastului de care era acoperit comandantul rus venit la Bender. Din anturajul lui Potemkin, mai trebuie remarcat maiorul von Campenhausen, a cărui descriere a Moldovei, dar mai ales a Basarabiei, din 1790–1791, prezintă un deosebit interes prin abundenţa şi importanţa ştirilor pe care le dă asupra oraşelor, vieţii socio-economice, istoriei şi cadrului geografic al ţării.

Vechiul Regim, pe lângă Roger de Damas, Langeron etc., mai este reprezentat de Charles de Salaberry, care, fugind de Revoluţia din Franţa, ajunge la Viena şi de acolo în Ţara Românească, spre a trece în Italia, şi care, în trei din scrisorile sale, aminteşte de locurile prin care a trecut şi de sufletul

bun al oamenilor de rând, gata de orice pentru a veni în ajutorul oaspeților străini trimişi de Poartă. Este indiferent că a mai scris şi alte cărți – una împotriva revoluției greceşti, în care îşi exploatează experiențele din 1791, dublate de observațiile lui Raicevich –, dar cele trei scrisori ale sale rămân ca o dovadă a impresiilor sale neschimbate de trecerea anilor.

Mult mai sobră şi mai seacă este contribuția ofițerilor trimişi de guvernul de la Paris în Turcia, pentru a o ajuta să-şi reorganizeze forțele împotriva Rusiei. Guvernul însuşi era slab în fața pretențiilor Porții Otomane şi a sfârşit prin a-i rechema. Cel puțin rechemarea lui la Fitte Clavé, care lupta la Oceakov alături de turci, în timp ce forțele ruseşti numărau voluntari francezi, ne e lămurită de prințul de Ligne. Fusese cerută de prințul de Nassau-Siegen, aflat în slujba țarinei, ministrului Afacerilor Străine de la Paris. Astfel înțelegerea Franța să se „detartarizeze". Probabil că atunci a plecat şi ajutorul său, Du Verne de Presle. Cât priveşte pe căpitanul Monnier, acesta a părăsit definitiv Turcia, chiar după întoarcerea sa din concediu în Franța.

Nu l-am menționat, când a fost vorba de Vechiul Regim, pe contele d'Antraigues, pentru că încercările sale sunt pseudoliterare, fără nici un fel de realitate. Domnița sa, Alexandrina Ghica, şi „Culili" sunt nişte simple personaje fictive, care introduc o viziune caricaturală a vieții de la Constantinopol şi a scandalurilor de la Poartă. Scrisorile sale din Egipt dau măsura în care se amestecă puțină realitate cu fantezia trezită de mitul Orientului. Că a putut crede C. Gane în existența acelei pseudodomnițe, existență pe care a vrut chiar să o demonstreze, nu rezistă la o cercetare a materialului folosit. Că d'Antraigues a fost înşelat de o aventurieră, care frecventa haremurile, pentru a vinde acolo giuvaere sultanelor pe jumătate prizoniere, teză a celor ce vor să-l absolve pe d'Antraigues de falsificarea adevărului, nu explică pseudocorespondența lui cu aşa-zisa Alexandrina şi cu „Culili", altă figură datorată imaginației. Am cuprins însă în volum falsele impresii ale născocitei domnițe despre locurile din Dobrogea şi Moldova, care corespund probabil celor străbătute de autor, transpunerea incidentelor povestite de dânsa fiind în realitate inspirate de călătoria lui Boscovich prin Moldova, cu câțiva ani mai înainte.

Trecem acum la doi ofițeri englezi, trimişi de guvernul lor să studieze situația Turciei în fața perspectivelor unui război cu Rusia şi mai apoi să dea ajutor Porții împotriva lui Bonaparte care a debarcat în Egipt. E vorba de Sir Sidney Smith şi de colonelul Koehler. Primul a fost la Bucureşti oaspetele lui Mihai Suțu şi a călătorit ca să studieze cetățile turceşti de margine înainte de a se duce la Constantinopol, spre a se înfrunta cu Sir Robert Ainslie, reprezentantul britanic la Poartă, pe care va reuşi să-l măture de la ambasadă, dar tocmai în 1794. A doua sa misiune de „expert" în chestiunile orientale, el ca marinar, şi Koehler ca ofițer al armatei de uscat, avea să-l aducă la date diferite la Constantinopol, unde rolul lui Sidney Smith avea să fie mai degrabă al unui diplomat decât al unui ofițer. Curând, evenimentele din Mediterană îi vor despărți definitiv, Koehler mergând să moară de ciumă la Jaffa, pe când Smith, după ce a rezistat victorios la Saint Jean d'Acre, va duce o viață de erou recunoscut la Paris şi va fi înmormântat în cimitirul Père La Chaise din acea capitală. De la amândoi ne-au rămas câteva rapoarte, dar Koehler se preocupă mai ales de mişcările viitoare ale duşmanului decât de împrejurările

locale. Unii i-au reproşat lui Sidney Smith succesele sale bătătoare la ochi, operaţiunile sale teatrale, evaziunile sale din cetăţile franceze, care au constituit adevărate evenimente, dar viaţa lui a fost compusă într-adevăr din asemenea episoade.

Oare Götze trebuie considerat ofiţer prusian sau diplomat, după cum îl arată funcţia sa pe lângă Poartă? El avea dispreţul prusianului pentru celelalte naţii şi sentimentul de superioritate asupra turcilor şi a naţionalităţilor inferioare şi chiar a unor conaţionali, von Dietz, de exemplu, pe care îi găsea inferiori persoanei sale, dar nu restului de străini. Dar rostul său va fi lămurit mai degrabă când va fi vorba de diplomaţi. Nu este cazul să-l asociem aici pe Gugomos, care era ofiţer austriac de origine greacă şi nu avea nimic din spiritul prusian.

Diplomaţi erau destui, fie că era vorba de cei poloni în trecere, fără cine ştie ce importanţă, fie de comandanţii ce purtau soliile împărăţiilor ce încheiaseră pace de curând sau, în sfârşit, de consulii ce-şi fac acum apariţia, începând cu Laskarev şi urmând cu Raicevich şi König, ultimul în dată dintre ei. Va trebui să le asociem pe I. I. Severin, succesorul lui Laskarev şi, în sfârşit, pe Parant, numit viceconsul la Iaşi. Acesta din urmă va fi arestat, ca urmare a debarcării lui Bonaparte în Egipt, pe când primii patru au funcţionat între 1774 şi 1786–1792 şi după pacea de la Iaşi, Severin rămânând în slujbă până la moartea sa la Iaşi, în 1799.

Este curios de urmărit informarea guvernului rusesc şi a celui imperial despre acelaşi eveniment, de exemplu: afacerea scrâncioburilor sau scandalul Călinescu şi de a urmări reacţia proprie a fiecărui dintre trimişii Curţilor suverane. Laskarev este duşmanul neîmpăcat al lui Enăchiţă Văcărescu, pe care îl acuză de toată acţiunea contra lui Călinescu, mai mult chiar decât domnul, în vreme ce succesorul său – Severin – foarte curând avea să se declare prietenul aceluiaşi Enăchiţă Văcărescu, iar Raicevich, care se simţea desconsiderat de înţelegerea peste capul lui cu comandantul Transilvaniei, se manifestă cu prudenţă fără a-i arăta necazul. Iar Enăchiţă Văcărescu, pe care Raicevich nu îl iubea, era să-l facă la început pe Laskarev mai simpatic, până ce insinuările domnului aveau să strecoare bănuieli în sufletul lui, înainte de drumul său la Iaşi.

König, în toate acestea, era ca un *paria* rău văzut de unii şi de alţii şi bănuit de toţi, cu excepţia domnului Moldovei, a cărui parte o ţinea şi pe ai cărui fii îi învăţa gramatica latină, ce constituia obiectul principal al predării sale. Rolul cancelistului Öchsner în reţinerea diplomei sale de numire nu va duce la o apropiere mai mare între cancelist şi agentul imperial, care va trebui curând să se lipsească de serviciile funcţionarului său, ce avea marele avantaj că putea folosi limba germană în comunicările făcute Vienei. Dar despre această plecare nu vorbeşte Raicevich, ci Severin. Rapoartele lui König sunt într-adevăr naive pe de o parte, dar pline de interes pe de alta, conţinând informaţii despre comerţul posibil cu Prusia în condiţiile prezentate de Moldova, apoi despre dezordinile „ortalelor" la Iaşi şi veşnica poveste a aşa-zişilor dezertori care îi ocupă corespondenţa. Dacă mai adăugăm propunerile făcute privind achiziţiile de cai pentru armata prusacă şi misterul dispariţiei sale, în ajunul capturării, de formă, a lui Alexandru Ipsilanti, personajul capătă consistenţă.

Parant aparținea Franței revoluționare și a fost numit viceconsul în Moldova, în urma unor intrigi politice fanariote, fiind foarte tânăr și lipsit de experință. Prezența sa este comentată mai mult în notele unor informatori ai lui Severin, convinși că rolul său în venirea refugiaților poloni era de o însemnătate covârșitoare, dezinteresându-se, în schimb, de propriile rapoarte înaintate Parisului, care se limitau doar la persoana lui. Raportul lui Parant despre *amândouă* Principatele, este un curs de economie politică împreună cu o folosire nemărturisită a lui Peyssonnel în ceea ce privește comerțul Franței cu Orientul. Contribuția lui „majoră" la istoria Moldovei constă doar în povestirea arestării și a ducerii sale ca prizonier din Iași. Mai târziu, în secolul următor, va fi din nou trimis la Iași și București, unde va muri de dizenterie. O mică broșură ce îi poartă numele a fost, probabil, publicată câțiva ani după aceea, de subalternul său, Ledoulx, care era foarte lăudat în cuprinsul ei de către autor. Un amănunt ce nu pare lipsit de interes este relevarea faptului că atunci când a venit la București, în 1836, Bellanger, nepotul lui Parant, el *nu cunoștea* această broșură pe care i-a arătat-o cu tot respectul domnul țării de atunci – Alexandru Dimitrie Ghica. Tonul adoptat de domnitor față de moștenitorul lui Parant arată bine schimbarea de mentalitate ce se produsese în Principate față de Franța.

Ca să ne întoarcem la von Götze, misiunea sa era în spiritul fostului rege al Prusiei, Friederich al II-lea cel Mare. Era de natură externă și nu tindea la mai mult ori la mai puțin decât la obținerea unor avantaje teritoriale, în urma unei mediații interesate între turci și austrieci la pacea de la Șiștov (1791). Dar, degeaba s-a agitat aghiotantul lui Friederich Wilhelm al II-lea sub numele de negustor Schmidt și a stat mai multe luni ca musafir nemulțumit în casa lui von Dietz, ministrul Prusiei la Poartă, deoarece pacea s-a încheiat în condiții de *status quo ante,* doar o cetate fiind atribuită Turciei, în timp ce Rusia, care nu a voit să recunoască mediația, a obținut câteva puncte importante. Călătoriile lui von Götze au oferit prilejul unui *Jurnal* sau *Tagebuch,* rămas inedit, din care am extras acele informații care ne privesc și care arată totodată judecata ofițerului prusian și firea sa cea ursuză. Acuzațiile aduse de el lui Kodrikas nu sunt convingătoare, iar observațiile sale asupra portului femeilor de la munte și din Banat sunt judecăți pripite ce arată puțin spirit de observație. În schimb, sunt cu totul noi datele pe care le dă asupra românilor înstăriți așezați de-a lungul Dunării, de la Zimnicea la Rusciuk. Am reconstituit câteva din drumurile sale, numerotate în notele lui de la 1 la 1 000. Sunt în mare neregulă, amestecate cu critica unor hărți, lămurirea unor bani sau funcții turcești, precum și aprecieri ale corpului diplomatic din Pera și asupra snobismului pe care îl vede la toți acești trimiși străini, dar care era prezent și în cugetul său.

Dar preocuparea de bază a tuturor peregrinilor străini era situația internă a Principatelor. Pe aceasta o vom găsi evocată fie în treacăt de călătorii întâmplători, fie tratată pe larg în cărți. Mai toți călătorii pomenesc de sărăcia excesivă a populației de rând, între altele provocată de război și de crunta exploatare internă și externă. Campaniile pustiitoare ale lui Iosif al II-lea la Caransebeș, în Banat, a lui Coburg la Dunăre și a lui Suvorov la Râmnic și Martinești, ca și, în contrapartidă, distrugerile turcești sunt relevate pe larg în descrierile drumeților de peste hotare. Mai sunt semnalate persecuțiile și

duşmănia stăpânilor de moşii sau a „domnilor de pământ”, cum li se zicea, care îndreptăţeau răscoala lui Horea, cum nu se sfiau să afirme Seipp, Hacquet şi Hofmannsegg.

Dintre aceşti trei martori citaţi de noi, primul era un director de teatru, care se ducea des în Transilvania şi Banat, al doilea, un savant cu renume, profesor de ştiinţe naturale la Universitatea din Lvov, al treilea, un conte german naturalist, care îşi punea dibăcia şi talentul în serviciul muzeelor, pregătindu-le specimene de păsări, reptile etc. din Transilvania şi Banat. Cel din urmă voia să treacă în Haţeg, dar abia a văzut la iuţeală biserica din Densuş, că a şi fost silit să plece la Viena, spre a-şi obţine o nouă autorizaţie de a veni în Transilvania. Despre aceste piedici la şederea liberă în ţările de peste munţi mărturisesc şi alţi călători. Ca şi despre sperietoarea cu „bandiţi”, care acoperă realitatea cu o haină de legende ce nu se materializează decât uneori. Seipp şi Hacquet, deşi erau iosefinişti, au criticat unele iniţiative neinspirate luate de împărat, care s-au tradus, în Bucovina, prin transformarea mănăstirilor ortodoxe în depozite de alimente şi în brutării pentru armată pe lângă coloniile de germani, secui şi unguri, pe care s-a grăbit să le aşeze în locurile cele mai prielnice, gonind populaţia băştinaşă de pe pământul său. Organizarea acestor colonii este arătată de Hacquet ca defectuoasă, cu rezultatul mereu acelaşi, de fugă a coloniştilor, duşmani ai disciplinei germane. Seipp şi Hacquet se ridică contra pretenţiilor ungurilor şi saşilor de a-şi impune superioritatea asupra celorlalţi locuitori ai Transilvaniei.

Marea primejdie ce apăsa însă asupra Principatelor era aceea a golirii lor de locuitorii apţi de muncă, luaţi de imperiali ca dezertori din războiul încheiat în 1774, profitând de o clauză a tratatului care privea pe prizonierii ruşi. Aceşti pseudodezertori trebuiau să populeze Bucovina pustiită de locuitori după anexarea ei de către imperiu. În această privinţă, un rol însemnat l-a avut Raicevich, după numirea sa ca agent al imperiului sau mai bine zis după recunoaşterea sa de către Poartă. Acest moment a coincis cu începutul domniei lui Alexandru Mavrocordat, zis Deli Bei. Meditând asupra situaţiei ruşilor, care, pe lângă clauza tratatului, mai aveau şi un firman pentru *repatrierea dezertorilor* războiului încheiat, Raicevich ajunge să încheie un fel de convenţie cu domnul Moldovei, şi anume: domnul va lăsa să fie aflaţi şi ridicaţi aşa-zişii dezertori, cu condiţia ca lucrul să se îndeplinească fără zgomot. Adevărul este că domnul nu-şi dădea seama de enormitatea pretenţiilor lui Raicevich. Apariţia ofiţerului imperial Beddeus cu o suită prea bătătoare la ochi şi cu caporali în uniformă, bătând drumurile şi prinzând cu arcanul pe unii denunţaţi anume de informatori plătiţi pentru aceasta, a provocat protestul boierilor şi reacţia domnului urmată îndată de deplasarea lui Raicevich la Iaşi, în toamna anului 1784, pentru noi tratative.

Cu domnul din Ţara Românească o asemenea convenţie n-a părut posibilă. Şi totuşi, s-a ajuns şi aici la soluţia închiderii ochilor cu condiţia unei mari discreţii în transportarea emigranţilor din Transilvania, dar această concesie s-a făcut de la caz la caz, după cum domnul credea că are nevoie de sprijinul austriac la Poartă. În acelaşi timp, în lipsa lui Raicevich la Iaşi, se pare că Mihail Suţu a încercat o manevră contra lui, căutând să-l folosească şi pe cancelistul von Spaun, care îi ţinea locul la Bucureşti, arătându-i o favoare

neobişnuită, care a deşteptat bănuiala lui Raicevich. Acesta, raportând în linii mari internunţiului de la Constantinopol, la 26 ianuarie 1785, situaţia din Principate, se plânge de Mihail Suţu, care a încercat să-l corupă şi să-l intimideze prin daruri şi ameninţări şi, nereuşind, l-a pârât la Poartă.

Rapoartele lui Raicevich dovedesc o mare măiestrie alături de o deosebită naivitate. În relaţiile sale cu domnul Ţării Româneşti, el nu recurgea la caporali sau la serviciile unui alt Beddeus. Şi erau 12 000 de emigranţi din Transilvania faţă de cei 4 000 aflaţi în Moldova. Raicevich analiza situaţia ruşilor, dar fără a accentua deosebirile faţă de aşa-zişii dezertori din Moldova. În firmanul obţinut de ruşi era prevăzută o singură excepţie, acea a dezertorilor însuraţi cu romånce, care rămâneau pe loc. König, în rapoartele sale, precizează că ruşii plecau de bună voie, fără nici o constrângere. Pentru adunarea lor, viceconsulul din Iaşi, maiorul Selunski, folosea nişte grade inferioare, iar de la un moment încolo folosea chiar un număr de oameni aleşi dintre dezertori. Aceştia erau încartiruiţi în jurul consulatului, devenit o adevărată cetate, şi erau utilizaţi ca un fel de miliţie. Expedierea lor în Rusia se făcea în loturi de câte o sută de oameni în echipament rusesc, instruiţi milităreşte şi plimbaţi pe străzile Iaşilor cântând cântece ostăşeşti. Dar această adevărată miliţie a început a-i pune pe gânduri pe moldoveni. Faţă de aceştia, pretinşii dezertori ai austriecilor din Moldova se compuneau mai cu seamă din emigranţi fugiţi din Transilvania în toiul persecuţiilor antiortodoxe din timpul lui Sofronie. Alături de ei, se mai aflau un mic număr de români din regimentele grănicereşti, care au plecat înainte de depunerea jurământului. Aşadar, numai cei plecaţi după jurământ puteau fi numiţi dezertori în adevăratul înţeles al cuvântului. Domnul Moldovei se putea teme de a fi denunţat chiar de agentul Austriei de concesiile făcute la început lui Raicevich. Toate acestea nu i-au scăpat internunţiului care a salvat situaţia destul de zdruncinată a agentului la mazilirea domnului Alexandru Mavrocordat Deli Bei. De partea sa, cancelarul Kaunitz aprecia dibăcia cu care Raicevich ştia să se strecoare din situaţii dificile, experienţa dobândită prin şederea lui de şapte ani în Principate, precum şi cunoaşterea directă a oamenilor cu greutate, ba chiar şi lipsa sa de scrupule şi de inhibiţie, când era vorba de interesele imperialilor.

El vedea însă şi reversul medaliei: ambiţia personală, aroganţa agresivă, graba să se pună în valoare, imprudenţa cu care se trezea vorbind vrute şi nevrute la necaz sau la vreun prilej de voie bună, invidia mereu prezentă în relaţiile obligatoriu cordiale cu consulul rus, cu care trebuia să fie socotit prieten etc. Toate acestea l-au determinat pe Kaunitz să-l recheme pe Raicevich atunci când pretinse preocupări de sănătate l-au făcut pe agent să nesocotească cererea cancelarului de a rămâne în Ţara Românească, aducându-şi din Transilvania doctori iscusiţi pentru a-l îngriji; el a plecat din Bucureşti la începutul lui februarie 1786 spre a nu mai reveni în oraşul unde lăsase totul ca şi cum s-ar întoarce la terminarea concediului. Era chiar dispus să-şi comande o uniformă de consul pentru a nu fi mai prejos de colegul său Severin. Relaţiile dintre cei doi reprezentanţi ai celor două împărăţii creştine au fost schiţate cu mult umor de Bentham, în scrisoarea sa din Bucureşti către Eton la Constantinopol.

În ceea ce priveşte pe diplomaţii ruşi, amestecul maiorului Selunski la fuga domnului Alexandru Mavrocordat Firaris l-au făcut indezirabil după aceea, dar Severin a revenit îndată după pace în calitate de consul general cu reşedinţa principală la Iaşi. Este o deosebire între activitatea sa înainte şi după războiul din 1787–1791. Când revine la Iaşi, rapoartele sale sunt mult mai impersonale. Se întâlnesc mai ales tabele comerciale arătând felul produselor expediate pentru export, precum şi cantităţile ce trebuiau predate unor *personae gratae* din Moldova şi o mare mulţime de note informative datorate în majoritate unor agenţi plătiţi, ce nu ştiau măcar ruseşte, deoarece erau scrise într-o franceză aproximativă de nişte poloni care erau în slujba lui Severin. Cunoaştem şi numele spionului principal ataşat persoanei lui Parant, care îl credea prieten. Numai după această revărsare de proză venea raportul consulului puternic influenţat de informatorii săi. Era momentul răscoalei polone şi a sosirii refugiaţilor din Polonia (1795).

Un exemplu de incapacitate de a înţelege realităţile de la noi îl reprezintă trimisul prusian, König. Este într-adevăr uimitor cum urează el ţăranilor, într-unul din rapoartele sale, încă mai multe încercări fanariote, care să-i silească să muncească mai mult, pentru că omul de rând era „leneş" şi „indiferent", lăsând o bună parte din pământ nelucrat. Declaraţia care urmează ştirii despre fuga domnului Alexandru Mavrocordat supranumit Firaris. Autorul trebuie clasat, deci, alături de cei, avându-l în frunte pe Sulzer, şi poate mai târziu Hacquet, care să gândesc înainte de toate la rentabilitate. Este o trăsătură germană pe care o întrezărim şi la von Götze, şi dacă ne gândim la biografia lui König, o vom înţelege uşor. Este totuşi curios că un om care a trăit în Principate cam 13 ani, fără a nutri vreun necaz contra ţării, să aibă o asemenea orbire. Rapoartele sale despre agitaţia „ortalelor" la Iaşi şi a dezordinilor provocate de ele sunt de o vioiciune şi o culoare remarcabile. Dar în ele se profilează tot persoana lui König, care îl preocupă în mod firesc. Despre Moldova nu pare să fie prea preocupat. Denunţarea abuzului cu aşa-zişii dezertori se datoreşte mai mult sentimentelor sale antiaustriece, iar politica economică pe care o propune este cea a lui Sulzer.

Despre Parant este puţin de spus. El era privit, în general, ca un spion al francezilor. La aceasta s-a adăugat activitatea sa în folosul polonilor veniţi ca refugiaţi sau viitori soldaţi ai Turciei sau ai francezilor în Italia. Spionii lui Severin au făcut din el o figură caricaturală de agent al propagandei franceze. Este cert că la început a fost bine primit de boieri şi că toată ingeniozitatea a constat în a-i atribui lui dezordinile de la Iaşi. Patosul său şi lipsa de umor, romantismul de om foarte tânăr, îl pun în condiţii de inferioritate faţă de cei ce îl urmăreau.

Trecem acum la englezi, care călătoresc mai mult din întâmplare pe la noi. Drumul pe uscat, pe care trebuiau să-l ia, ducea de obicei pe la Belgrad, unde fie se răsculau trupele ori bântuia ciuma, fie se revărsau apele ori se întâmpla ceva neobişnuit. Treptat, au venit Bentham, în 1786, mergând la fratele său, care lucra pentru Potemkin în şantierele acestuia de la Krisciov, sau fraţii Hunter, în 1792, care se întorceau pur şi simplu de la Constantinopol, unde William Hunter a avut un fel de înţelegere cu un grup de negustori care duceau o caravană întreagă, de care s-a folosit. Englezul pare să-şi fi scris

relația de călătorie folosindu-şi itinerariul bine redactat şi mai exact alcătuit decât relația sa, ce pare să acorde importanță doar diferitelor aventuri proprii, vizitei sale la domn prin intermediul secretarului domnesc, Kodrikas, pe care îl laudă împreună cu domnul, arătându-se snob mai ales în străinătate. Se plânge de inconfortul condițiilor de drum, se adresează tuturor ispravnicilor pentru cai de rechiziție şi provizii de drum, în sfârşit, reprezintă drumețul antipatic ce mai caută să-şi îmbogățească relația cu un incendiu pe care l-ar fi văzut, dar ale cărui amănunte arată că au fost adăugate pentru a stârni interesul cititorilor şi a da o idee favorabilă despre generozitatea călătorilor.

Tot un călător fără curiozitate asupra condițiilor locale pare să fi fost şi John Jackson din 1797, care abia pomeneşte de trecerea sa prin Bucureşti, iar omonimul său Philip Jackson, tot din 1797, insistă doar asupra laturii pitoreşti a drumeției sale. Ceva mai înainte, se prezentau alți doi drumeți englezi: John Petty (1784) şi Lady Elisabeth Craven, frumoasă, aventuroasă şi talentată, care găsise acest mijloc de a se apătra de discreditul dezaprobării purtării ei de către soțul care o părăsise de cinci ani de zile. Lady Craven a început să trăiască în străinătate, dar acum făcea ultima ei călătorie, mergând de la Constantinopol, la curtea de la Ansbach, unde avea să-l regăsească pe viitorul ei soț, prințul de Ansbach, nepotul marelui Friedrich II. În drumul ei pe la Bucureşti, de care s-au ocupat nenumărați iubitori ai trecutului capitalei, ea este primită de domnul proaspăt numit, Nicolae Mavrogheni, care nu se ilustrase încă prin originalitățile sale. Consulul rus Severin aştepta vizita căpitanului Vernon pentru a se lămuri asupra situației Elisabetei Craven. Putea sau nu să fie ea primită de o persoană având un rol oficial? La Constantinopol, fusese găzduită de ambasadorul Franței, nu de Sir Robert Ainslie, al Angliei. Pe urmă, i-a părut rău lui Severin că nu a primit-o şi a aruncat întreaga răspundere pe Vernon. Lady Craven şi-a continuat drumul la Sibiu, unde l-a întâlnit pe Iosif II, cu care a râs de pretențiile lui Mavrogheni şi a vorbit despre viitoarea ei instalare la Curtea de acolo. Întoarsă la noua ei locuință, a început redactarea impresiilor ei de călătorie, pe care le-a încredințat unei edituri irlandeze. Relatarea ei se înfățişa sub formă de scrisori adresate viitorului ei soț, prințul de Ansbach. În răstimp, bineînțeles, şi-a completat textul cu materiale documentare ce o puteau ajuta.

Celălalt englez, John Petty, a fost în vara lui 1784 în Transilvania, de unde a descins la Bucureşti, împreună cu soția şi fiică-sa, de ale căror distracții părea destul de preocupat. El venea din nord şi părea mai ales interesat de minele de aur. Câteva scrisori ale sale se găsesc în arhiva guvernatorului Samuel von Brukenthal, dar se vede bine că ultima a rămas fără răspuns. John Petty s-a înapoiat în Germania, după ce a vizitat minele de la Zlatna, apoi, la plecare, pe cele de la Baia Mare, Baia Sprie şi Cavnic. Toate acestea ar indica o intenție de a folosi cele văzute în cursul călătoriei sale, dar personajul pare, după scrisorile sale, să fi fost de o mediocritate evidentă.

Nu acelaşi lucru se poate spune despre celălalt grup de englezi care călătoreau de plăcere, dar aveau şi anumite obligații față de noul ambasador la Poartă, Sir Robert Liston. Un curios hazard a făcut ca cele două convoaie să se întâlnească pe drum, în Țara Românească: al lui Liston, ce se ducea la Constantinopol, şi al lui Sir Robert Ainslie, care se înapoia după încheierea

soliei sale. Nu avea amănunte asupra trecerii acestuia din urmă prin Bucureşti, amintită doar de cele două stampe ale lui Luigi Mayer cuprinse în albumul editat de Watts. Cât priveşte pe Sibthorp şi Dallaway, care plecau în suita lui Liston ca medici, impresiile lor despre ţară nu merg dincolo de interesele pentru floră şi faună care ţineau, de specialitatea lor. Morrit, care călătorea pentru a-şi lărgi spiritul şi a regăsi antichitatea în ţara ce părea să rezume mitologia însăşi, s-a devotat cu totul Greciei vechi, neavând pentru cei contemporani decât un dispreţ, care se împăca bine cu parţialitatea sa pentru turci. A lăsat totuşi în scrisorile sale un tablou viu al trecerii sale prin Ţara Românească şi al ospitalităţii primite din partea boieroaicei Ilinca, al cărei port constantinopolitan este descris împreună cu amănuntele primirii, cu mici deosebiri, de către tovarăşii săi, Stockdale şi Wilbraham, care ţineau şi ei jurnale ale călătoriei lor. Noi nu avem *Jurnalul* lui Morrit, care s-a pierdut după ce a intrat în posesia colecţionarului şi eruditului Constantin Karadja, ci numai câteva scrisori ale sale.

Nu vom pomeni aici pe Eton, Elias Abesci şi nici chiar pe Townson pentru informaţii asupra Ţărilor Române, pentru că sunt oarecum mai puţin receptivi la realităţile noastre. Totuşi, ultimul a dat prilej girondinului Petion să scrie cu elocvenţă despre oprimarea poporului de rând în Imperiul Habsburgic.

Nu vom stărui, de asemenea, asupra protectorilor armenilor, ocrotiţi cu deosebire de Potemkin (Argutian şi Ghedevanişvili), ci vom trece direct la fizionomia domnilor redată de martorii din volum.

Avem în primul rând pe aceea mult înnegrită de Carra, a lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica, cel ucis de turci la Iaşi. Cum întreaga istorie a Moldovei şi a Ţării Româneşti este scrisă contra lui, lucrul nu are să ne mire. Reţinem însă cuvintele spuse de Sulzer, care nu este de partea lui Carra, privind felul în care l-a primit domnul, care l-a bănuit de la început cu ce misiune secretă a venit în Moldova. Acea misiune, asupra căreia Sulzer păstrează o tăcere absolută, contrastează puternic cu cele spuse de Raicevich despre un avertisment dat de Alexandru Ipsilanti lui Grigore Ghica înainte de uciderea lui. Panzini îl laudă pe Ipsilanti. La fel şi Raicevich îl laudă în *Observaţiile* sale, publicate în 1788, deşi trebuia să ştie că fostul său patron se temea de el şi făcea totul pentru a zădărnici angajarea sa de către imperiali. Toată corespondenţa lui Panzini este o laudă adusă lui Ipsilanti.

Cu Sestini lucrurile s-au cam stricat, când Raicevich nu a vrut să-i cedeze locul, deşi angajarea lui Sestini se făcuse prin el. Faptul rămâne inexplicabil, căci acesta ar fi fost un bun agent de propagandă. Dar el pleacă oarecum prin surprindere, mulţumită fraţilor Ludolf, care sunt bine primiţi şi ospătaţi de domn. Dar cel care vorbeşte mai mult despre Alexandru Ipsilanti este Sulzer, care ba îl laudă, ba îl denigrează. Ceilalţi domni înfăţişaţi în volum sunt ba Constantin Moruzi, rău încondeiat de ecourile din Iaşi şi, dimpotrivă, lăudat de Andreas Wolf, care, ca fost medic al domniţei Sultana, ţinea cu Moruzeştii, ba Alexandru Mavrocordat, zis Deli Bei, ce era rău văzut de mai toţi. Raicevich îl descrie caricatural de la prima audienţă; Wolf este sever cu el şi evocă incendiile de la palatul domnului şi, curând, de la Mitropolie, unde se mutase. Doar König, care găsise la Mavrocordat înţelegere, îl vorbeşte de bine. Mihail

Suțu, lacom și asupritor, dar binevoitor în cuvinte, este lăudat ca om deștept de către Sir Sidney Smith, înainte de a-i caracteriza pe toți fanarioții ca un rău necesar. E curios că Raicevich, care îi cunoștea defectele mai bine ca oricine, îl laudă în *Observațiile* sale. Probabil că o privire mai atentă, bine venită, a îndreptat părerile fostului său adversar. Mavrogheni are parte de o critică bună din partea Elisabetei Craven, care asistă la alaiul său de înscăunare și este curând poftită la masă de către el și doamna lui, o Scanavi, arătată de Thomas Hope, în romanul său, ca foarte grasă, dar descrisă de călătoare ca perfect normală, semănând cu ducesa de Gordon. Dar acestea erau primele zile ale autorității lui. În curând, îi vom vedea pe toți minunându-se de faptele sale ieșite din comun. Am reținut o tresărire a lui Severin. Dar mai sunt multe care nu au intrat în volum: a consului habsburgic, baronul de Metzburg, și a lui Merkelius, pe atunci cancelist al consulatului imperial. Ei sunt înspăimântați de excentricitățile domnului care a pus să i se modifice palatul, bun-rău, cum era, pentru a face loc, lângă camera sa, calului dăruit de sultan. Alexandru Calimachi e prezentat ca un simplu figurant al fanarioților, nimic nu îl deosebește de ei. O clipă l-am surprins și pe Alexandru Mavrocordat Firaris, evocat cu multă fantezie de pana șăgalnică a prințului de Ligne. Despre el și despre fuga lui vorbește în treacăt König, care îi era mai degrabă simpatic.

Volumul nostru are însă menirea să aducă înainte starea țărilor noastre în intervalul de la 1769 la 1800. Data impusă de proporțiile volumului depășește evenimentele: campania lui Bonaparte în Egipt și răscoalele pașalelor din Balcani împotriva autorității Porții, în cap cu Pazvantoglu de la Vidin. Expunerea atât de bogată a lui Langeron este redată doar la început (1788–1791), deși continuarea ei mai târzie (1806–1812) atenuează întru câtva această lipsă. Regimul fanariot nu dispare decât după 1821. O lume întreagă se schimbă. Explicația ei o vom găsi în mărturiile din volum.

Am văzut că el se compune din călătorii întâmplătoare, cu scurte impresii notate cu mai multă sau mai puțină imparțialitate și din lucrări mai ambițioase având ca țel redarea realității după mai multe izvoare alese însă cu tâlc. Mai intervine uneori și patima personală pentru a transforma cartea scrisă în pamflet. O astfel de carte este așa-zisa *Istorie a Moldovei și Țării Românești* de Jean Louis Carra. Acesta, nemulțumit de domn, s-a alăturat grupului de opozanți condus de boierul Manolache Bogdan și a promovat în Moldova cauza francmasonilor. A fost însă o primă fază bună, în care s-a gândit să utilizeze *Descrierea Moldovei,* a lui Dimitrie Cantemir, apărută în versiune germană, puțin cunoscută, spre a o înfățișa ca un fel de rezumat mult simplificat al acesteia și tăinuindu-i originea pentru a o prezenta ca o imagine a țării văzută de el însuși în timpul șederii sale, pe are o credea mai lungă. Iată prima formă a disertației sale din care face, cu modificările cerute de schimbarea raporturilor sale cu domnul, *Istoria Moldovei și a Țării Românești* (în acesta din urmă nu a fost niciodată!). Dar, înainte de a o prelucra pentru a face din ea cunoscuta sa *Istorie...*, autorul a trimis-o ca act de acuzare contra fostului său protector și ca dovadă a talentului propriu de a reface harta universului. Istoria va deveni completă în ediția de la Neufchatel care va umple golurile rămase în ea.

În contrast cu această operă de denigrare, apar scrisorile din Bucureşti ale lui Panzini atras, în 1776, în Țara Românească de către Alexandru Ipsilanti, ca dascăl, chipurile, de italiană al beizadelelor. Panzini laudă pe domn pentru cultura sa, pentru reformele înfăptuite şi, mai ales, pentru intențiile sale de a ridica o bibliotecă în locul celei vestite a Mavrocordaților de la Văcăreşti, distrusă de război, dar, autorul a folosit, precum se vede, opera lui Del Chiaro, deoarece repetă toate acuzațiile aduse de acesta lui Nicolae Mavrocordat şi îl urmează în multe din afirmațiile sale. După lauda lui Ipsilanti, conținută în complimentele din partea acestuia lui Metastasio, şi răspunsul celui din urmă, ce se traduceau prin cea mai delicată propagandă pentru domnul fanariot, Panzini îşi reia descrierea fără strălucire a oraşelor şi regiunilor pustiite de război şi golite de oameni, care se refugiau în Transilvania şi Banat din cauza sărăciei şi a taxelor ce nu le puteau plăti. Numărul locuitorilor pare extrem de redus, după cifrele ce le dă. Pare cu totul neaşteptat ca, după cifrele arătând veniturile țării şi pretențiile crescute ale Porții şi ale dregătorilor săi, să adauge că domnul poate pune de-o parte în fiecare an o sumă de două milioane de piaştri, din care un sfert merge la turci! Rapoartele consulare ruse dau o cifră mai ridicată. Pentru a încheia darea sa de seamă, Panzini descrie uciderea lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica în propria sa capitală. Poate că spaima aceasta l-a făcut să plece, temându-se de un iminent război ruso-turc. Când i-a trecut frica, s-au schimbat împrejurările şi Panzini a fost înlocuit *pro forma* de Sestini.

Cam din acelaşi moment sunt şi *Memoriile istorice şi geografice asupra Țării Româneşti,* ale generalului Bauer, publicate în franceză la Frankfurt şi Leipzig, în 1787. Sunt o operă vastă care nu aparține decât în parte autorului declarat. De fapt, informațiile, cifrele financiare, dregătoriile din țară etc., sunt datorate cercetărilor făcute, în timpul ocupației ruseşti, de către ipravnici şi de către banul Mihail Cantacuzino, care a condus Principatul în acest răstimp şi care pregătea, el însuşi, o istorie a Țării Româneşti. Dar contribuția lui Bauer poate fi uşor recunoscută la început şi în partea care se referă la reforma lui Constantin Mavrocordat la încheierea trecerii în revistă a sistemului financiar trecut şi prezent în Principate, bazat pe capitație şi nu pe randamentul pământului, singurul real după judecata fiziocraților, foarte la modă atunci. Judecata asupra regimului, a domnilor fanarioți, a țăranilor şi a boierilor, cu funcții tot mai multe şi mai inexistente, îi aparține tot lui. Constantin Mavrocordat este aspru criticat, împreună (pentru o epocă mai veche) cu tatăl său Nicolae, pentru desființarea oastei câtă era. De asemenea, pentru aruncarea asupra țării a acelui spor de jumătate de milion de lei la fiecare început de domnie. Pentru partea istorică, a apelat la Mihai Cantacuzino, dar cea de descriere îi aparține şi, împreună cu aprecierea asupra locuitorilor, a rolului lor în trecut şi cu apărarea poporului de rând împotriva exploatării şi prigoanei financiare, constituie partea de critică modernă şi constructivă a volumului nostru. A fost preluat hoțeşte de Carra şi a alcătuit unul din izvoarele lui Sulzer pentru *Istoria Daciei Transalpine.*

Sulzer a folosit multe izvoare, criticând pe mai toți antecesorii săi privind Dacia Transalpină. Totuşi, reține ceva din datele lor. El era în corespondență cu medicii Saul şi Andreas Wolf şi cu eruditul ungur Pray. Scria la „Ungarisches

Magazin", dând fragmentar şi biografia lui Schwanz, dar fără a-şi dăscăli intervenţiile. Îl folosea pe Griselini şi, prin el, pe Del Chiaro, graţie căruia cunoştea textul destul de rar al lui Bocignoli, dar întrebuinţează de preferinţă texte actuale cum ar fi *Istoria*... lui Carra şi *Memoriile* lui Bauer, după o critică severă a autorilor lor. Nu este însă consecvent cu sine. Căci după ce arată superficialitatea lui Carra şi a operei sale, îl urmează cu o perseverenţă datorită sentimentelor sale pentru Raicevich, pe care îl crede a fi autorul scrisorii anonime care s-a dovedit a fi a lui Saul (după răspunsul lui Carra, care se adresează anume lui Saul). Dintre toate hărţile, o preferă pe aceea a Olteniei a lui Schwanz. A Ţării Româneşti, făcută de Bauer, e prea scumpă. Cea a lui Griselini – care de fapt este atribuită Stolnicului – e făcută din bucăţi înnădite împreună. Pe D. Cantemir, el mai mult îl citează şi îl critică, dându-i textul. Dar spiritul său atât de critic faţă de alţii nu îl opreşte de la greşeli cel puţin egale. Spiritul în care şi-a publicat volumul, care trebuia să fie urmat de materialul rămas în ms. şi păstrat azi la Biblioteca Academiei Române, este unul de polemică. Autorul e supărat pe Ţara Românească, pe guvernul austriac, pe domnul de la Bucureşti şi pe români, în general. Aceştia sunt leneşi şi îşi merită soarta. Dar, în alt loc al cărţii sale, le plânge de milă şi acuză regimul şi pe domnul de soarta lor. Pe domn, de asemenea, îl laudă şi îl demască pe rând. El doreşte *rentabilitatea* ţării, şi proiectele sale se ţes în perspectiva unei viitoare anexări şi colonizări cu elemente germane care vor introduce aici disciplina şi hărnicia. Capitolele sale comportă numeroase citaţii, discuţii, reminiscenţe şi discursuri filosofice. Scopul său e dublu. Pe de o parte să elaboreze, cum nu s-a mai făcut, o descriere a Principatelor, denunţând şi miturile lui D. Cantemir, pe de alta, să arate cât de potrivit ar fi fost el pentru postul de consul austriac în Principate. Cartea sa a fost citită cu încredere de germani, influenţându-i în sensul dorit de el. Să ne gândim la deosebirea dintre cele două volume ale lui Lehmann-Seipp, unul scris sub influenţa lui Griselini, celălalt sub cea a lui Sulzer. Şi tot astfel, influenţa asupra lui Hacquet, în acel de-al doilea volum al operei sale este evidentă.

Raicevich este înfăţişat în cele două ipostaze ale sale: de autor al *Observaţiilor* şi de agent al imperialilor, scriind cancelarului acele rapoarte, în care mai presus de orice stau interesele Casei de Austria, întocmai ca în *Istoria* lui Sulzer. În vremea secretariatului lui Raicevich, mai presus de orice erau interesele patronului: Alexandru Ipsilanti. Ceva a rămas din vechea atitudine faţă de domn. Obiceiul de a-l lăuda. Aşa se explică tonul său faţă de Ipsilanti, ca şi faţă de Mihai Suţu, pe care îl încondeia cu toată convingerea în rapoartele sale. Acesta era în taină un susţinător al acţiunii austriece, dar în aparenţă era omul turcilor. În 1788, când apărea la Neapole cartea de *Observaţii,* nu se încheiase războiul austro-ruso-turc şi nu se produseseră înfrângerile neaşteptate de la Caransebeş care au domolit mult avântul imperialilor. Ruşii păreau slabi faţă de ce se aşteptau de la Austria. Se socotea că Austria va căpăta Principatele şi se punea întrebarea dacă Moldova va fi dată Poloniei spre a o menţine în viaţă. Pentru moment, Al. Ipsilanti era „prizonier" la imperiali, iar M. Suţu era la Constantinopol, aşteptându-şi ceasul.

Dar alături de acest certificat final şi definitiv dat de autor, sunt nenumărate informaţii scurte care dezmint lauda lui Raicevich. Luându-l în

mână pe Raicevich după Sulzer, N. Iorga este ispitit să-i atribuie unele merite pe care autorul rapoartelor către Kaunitz nu le are. El îl declară „un om de treabă, modest, deşi avea foarte multe cunoştinţe, fiind şi medic şi foarte capabil în domeniul economic", fiind numit, de aceea, consul de către austrieci. Dar Raicevich nu era un modest. Citirea rapoartelor sale ne va feri de această iluzie. El nu avea diploma de medic şi nu cunoştinţele sale economice l-au făcut pionul imperialilor pentru locul său atât de riscant, de viitor agent al lor. Mai departe, când Raicevich dă acelaşi număr de oi ca Sulzer, se spune că „Raicevich nu l-a putut copia pe acesta". Dar noi suntem ispitiţi să credem că tocmai l-a copiat, nefiind nici o piedică la aceasta. *Observaţiile* au apărut la 1788, iar *Istoria* lui Sulzer în 1781. Dealtminteri, sunt mai multe pasaje copiate după Sulzer, constituind o dovadă suficientă a folosirii la nevoie a cărţii acestuia. El a recurs des la D. Cantemir şi la Del Chiaro, precum şi la Sulzer şi Carra. Nu trebuie să ne aşteptăm la păreri personale în cărţi care înainte de toate pretind să fie bine informate. Este drept că informaţiile împrumutate privesc mai mult trecutul. Una din particularităţile lui Raicevich este că atât în *Observaţiile* sale, cât şi în rapoartele sale stăruie asupra drepturilor şi onorurilor datorate consulilor, asemenea în multe privinţe ambasadorilor. Aceasta era convingerea lui asupra situaţiei pe care o ocupa după sosirea firmanului său de recunoaştere de către Poartă. Cât priveşte punctul propriu de vedere, nu există o prea mare deosebire faţă de Sulzer în prima parte a *Observaţiilor* sale. Remarcăm în fond aceeaşi atitudine faţă de Constantin Mavrocordat, autor al unor reforme incomplete şi al unui adaos la tribut dezastruos. Şi Raicevich şi Sulzer întrevedeau, ca şi Carra de altminteri, anexarea Principatelor la Austria.

Principatele deveniseră un teren de compensaţie în Secolul Luminilor, iar domnii erau fanarioţi, dintre care, în această perioadă, doi au fost ucişi de turci în chiar capitala lor, iar unul, care încerca să câştige o victorie pentru sultan, a fost ucis din porunca lui în preajma Vidinului. Se aplică domnilor în scaun tratamentul marilor dragoman, tot fanarioţi. Dar cât priveşte regimul personal al lui Raicevich, atât ca secretar, cât şi ca agent comercial, apoi asimilat unui consul, avem câteva jaloane. În 1775, este trimis la Repnin, ca agent confidenţial, şi îl întâlneşte apoi pe acesta în drumul său la Bucureşti, ceea ce implică o încredere totală în devotamentul lui, apoi îl regăsim în relaţia lui C. Ludolf, primindu-i pe musafirii lui Al. Ipsilanti, în 1779, într-o frumoasă bibliotecă, şi impunându-le cu cel mai firesc sânge rece prezenţa unei atrăgătoare *muze a prezentului*. Îl revedem, scurtă vreme înainte de plecarea definitivă din capitală, poftindu-l la el la masă pe Bentham cu oarecare ifos consular. Baronul Metzburg se plânge de sărăcia la care nu s-ar gândi Raicevich care e bogat. E probabil că o parte din acea bogăţie îi venea de la afacerile bănoase pe care le făcea pentru sau alături de domn. De aceea, prezenţa lui în calitate cvasiconsulară la Bucureşti nu îi putea conveni acestuia. El se temea de eventualele indiscreţii ale fostului său *factotum*. De aceea, declara că fostul său secretar este un om pe care nu te poţi bizui. Iar în privinţa veniturilor sale de la postul său de agent, după stabilirea lui în situaţie, pare foarte probabil că exemplul colegului său, Severin, l-a pornit pe căi paralele.

Urmărirea de fiecare zi ne poate da imagini mai cutremurătoare. Astfel, ciuma, bântuind în capitală şi în provincie, capătă o realitate mai sinistră în însemnările unui medic anonim maghiar. Este arătată lipsa de grijă pentru om ca fiinţă vie şi conştientă într-o lume care nu ia măsuri decât de formă, fără a se gândi la aplicarea lor. Este sigur că acele observaţii asupra sănătăţii ţării ar fi putut fi subscrise şi de marele Andreas Wolf.

Acesta, ca şi Hacquet, dar cu mai multă ordine, atacă mai multe probleme. Sunt unele care îi preocupă pe amândoi: problema formării reliefului pământului, a florei şi a faunei sale. Cea a locuitorilor săi, pe care Hacquet îi vede altfel, după cum este vorba de cei din Moldova şi Bucovina de atunci sau din Transilvania şi Ţara Românească, din deceniul al şaptelea. El împărtăşeşte ideile lui Iosif al II-lea. Este deci contra clerului ortodox, ca şi a celui catolic şi împăratul se grăbeşte să transforme mănăstirile în depozite de alimente pentru armată. Totodată, el este pentru coloniile germane, secuieşti şi ungureşti etc., dându-le pământul cel mai bun, fără a ţine seama de drepturile populaţiei locale. Este un teren pe care nu-l urmează medicul sas. Este sigur o deosebire între Wolf şi Hacquet.

Călătoria lui Hacquet a durat mai puţin de doi ani. Cea a lui Andreas Wolf a fost mai întâi de doi ani, pe lângă domniţa Moruzi şi familia ei, şi mai apoi, din nevoile războiului austro-ruso-turc, urmate, la pace, de invitaţia lui Al. Moruzi, care a trebuit curând să schimbe Moldova cu Ţara Românească, de încă un număr de ani. La Hacquet, avem experienţa a doi ani de zile în şirul peregrinărilor sale în urmărirea tainelor naturii. La Andreas Wolf, avem un volum definitiv de ştiri asupra Moldovei, văzute cu luare aminte, timp de mai mulţi ani de şedere şi de vecinătate. Fiecare lucru îi evocă o amintire, vorbeşte de Iaşi ca de un oraş în care a trăit, de casele sau palatele sale în care au stat Potemkin sau prinţul de Ligne, de planurile de asanare întocmite mai demult de Constantin Moruzi şi reluate apoi de Al. Mavrocordat Firaris în cursul scurtei sale domnii, de medicii şi farmaciile tot atât de submediocre, de mitropoliţi şi de marii boieri, despre care îi place să-şi amintească. De unii, dar nu de toţi. El vorbeşte mai mult despre marii boieri, daţi ca exemplu de cultură, decât de cei numeroşi care se remarcă prin veniturile lor de pe oi şi de pe cai ce nu le cer prea multă bătaie de cap. El e ispitit să compare românul necăjit cu sasul obişnuit cu rosturile sale străvechi spre paguba românului. Marii negustori erau străini, banii care circulau în ţară erau de toate felurile, numai românii nu apucau să vândă nimic cu folos. Biserica era şi ea un monument antic cu prelaţi bine plătiţi, sus, cu mănăstiri închinate spre huzurul egumenilor, iar jos, la pământ, cu preoţi care mureau de foame şi de incultură. Cultura era un bun care cerea bani. Era o singură şcoală a domniei ca vai de ea. Tinerii fii ai boierilor, numeroşi, iroseau banii părinţilor pe clerici greci, cu care să înveţe limba vorbită de fanarioţi, pe cai, pentru a străbate uliţele prin noroaiele oraşului, pe haine, pentru a face faţă împrejurărilor etc. şi tot rămâneau neînvăţaţi. Faţă de aceştia, un Rosetti, un Balş, un Cantacuzino-Deleanu păreau din altă lume. Bieţii ispravnici, boieri şi ei, tremurau în târgurile din Moldova, în case ce dau să cadă, cu ferestre având drept geam foi de hârtie, în aceeaşi mizerie în care zăcea ţara întreagă. Pământul, aşa rău cum era muncit, dădea cu generozitate roadele sale, dar de cele mai multe ori

erau războaie ori venea Poarta cu cererile sale fără sfârşit. Până şi domnul îşi dobândise numele de „păpuşoi vodă", de pe urma faptului că nu mai lăsa nici porumbul de sământă pentru nevoile de hrană ale anului viitor. Va trebui ca mitropolitul să dea bani pentru a se cumpăra meiul pentru hrana populaţiei sărace ce murea literalmente de foame. Pentru mitropolitul Iacov Stamate, medicul sas are un adevărat cult. Chipul său stă în fruntea cărţii închinate Moldovei, deşi ea a apărut după moartea lui I. Stamate. Despre judeţele ţării, urmează planul lui D. Cantemir, despre medici şi bolile mai frecvente la români, urmează propria sa experienţă, cu o aplecare satirică, la care nu ne-am fi aşteptat. Peste tot răsună glasul unui memorialist care îşi aduce aminte. Galeria domnilor şi a marilor boieri, cu care se încheie volumul, arată mai lămurit simpatia autorului pentru oamenii luminaţi ai timpului său. Dintre domnii pe care i-a apucat, el ţine cu Moruzeştii săi şi are o fobie hotărâtă contra lui Mihai Suţu, de o lăcomie şi o zgârcenie fără margini sub aparenţa lui ipocrită de om de bine.

Oraşul Iaşi îl reţine cu mulţimea sa de biserici şi mănăstiri, cu casele având fiecare trecutul şi povestea ei. Se indignează de murdăria din oraş, datorită cursului leneş al Bahluiului şi indiferenţei forurilor de conducere, până la elaborarea unor planuri, care, prin forţa lucrurilor, au rămas în stare de proiect. Vorbeşte de desfacerea mărfurilor de către negustori, de găteala mult prea costisitoare a boieroaicelor, care îmbogăţesc doar pe negustori, de mulţimea blănurilor venite din Rusia, care mai de care mai aleasă şi mai scumpă, de băile sale, trei la număr, de diversele sale elemente orientale venite odată cu grecii de la Constantinopol în alaiul domnului în scaun. Şi alături de acestea, pomeneşte de mizeria cruntă din oraş şi din ţară, de proasta stare a sănătăţii, din cauza aerului stricat şi a germenilor de friguri ce stăruiau în atmosferă, precum şi de existenţa unui singur spital înfiinţat de Grigore al III-lea Al. Ghica cu câteva decenii mai înainte, având defecte ce îl fac impropriu scopului său. Administraţia Iaşilor este dată pe mâna unor elemente nepregătite sau frauduloase, pomeneşte cu oarecare dispreţ de mesele boierilor, de caretele lor din străinătate, cu vizitii ţigani. Wolf cunoaşte scrierile lui D. Cantemir, Carra, Sulzer, Raicevich şi poate pe ale lui Del Chiaro. Descrie ca şi acesta o căsătorie cu alaiul său şi o înmormântare. Este contra căsătoriilor puse la cale de părinţi, care, de altfel, erau în floare în tot Occidentul, şi se arată împotriva înmormântărilor pripite. El este parţial în judecăţi, rămâne omul Moruzeştilor, dar adevărul îl pune să socotească venitul domnului arătat de Carra şi preluat întocmai de Sulzer. În capitolul III al cărţii sale, Wolf face o serie de comparaţii cu cifrele din bugetul lui M. Suţu din anul 1784, pentru a demonstra inexactitatea afirmaţiei lui Carra. El preia însă una din greşelile lui Sulzer, socotind ca reală numirea de „Iarowana", care se datora unei citiri eronate a localităţii Fărăoani, bine cunoscută clerului catolic. După o căutare zadarnică, se opreşte la forma care îl duce la *Roman*. Dar ceea ce este de preţ la A. Wolf nu este ce preia de la alţii, ci ceea ce a văzut şi a simţit el. Cartea sa nu este scrisă la necaz, ca a lui Sulzer, şi nici ca să dovedească capacitatea de a fi consul imperial. Ea nu este făcută cu gândul la contemporani, ca a lui Raicevich, ci este o mărturie în care împrumută de la alţii ce îi trebuie pentru o redare cât mai completă a subiectului propus. Vor fi deci părţi care vor

reamınti pe cele spuse şi de cei doi autori, dar acestea sunt mai toate de domeniul bogățiilor naturale ale țării.

Nu identic a fost țelul acelui autor care scrie prima oară sub pseudonimul de Lehmann şı a doua oară sub anonimat, fiind recunoscut apoi sub numele său real de Seipp, directorul unei trupe teatrale care cutreiera Imperiul Habsburgic, dând reprezentații şi în Transilvania şi Banat. Seipp călătorea întotdeauna pe capra trăsurii spre a vedea mai bine natura şi oamenii. Scopul mărturisit al cărților sale era de a-i învăța pe drumeți să călătorească indicându-le distanțele şi timpii de sosire şi deschizându-le o largă perspectıvă înaintea ochilor. El nu povesteşte o călătorie anume. Prima sa carte este redactată după vreo cinci ani de stagiune teatrală. Sunt adunate împreună impresıi şi amintiri, în care un loc important este de ținut de întrebarea dacă românii merită sau nu să trăiască în Transilvania, muncınd ca robi ai nobilimii maghiare. Autorul demonstrează nevoia de țăran fără de care nobilimea nu s-ar putea hrăni şi vorbeşte cu emoție de munca neîncetată a româncelor ce torc mergând pe drum, cum afirmă şi Grıselini.

Este oarecare deosebire între această carte, influențată de Griselini, şi a doua, care îmbrățişează perioada războiului austro-ruso-turc şi este influențată de Sulzer, în locul lui Griselini. Autorul schimbă discuția din cartea dintâi cu o dezbatere în care cele două părți îşi au cuvântul. În locul răscoalei lui Horia, care e justificată de autor în partea întâi, apare figura legendară a lui Turati, erou a nenumărate aventuri, personaj real, dar îmbogățit de imaginația mulțimilor, care fac din el un fel de apărător în fața primejdiei neaşteptate a ofensivei lui Nicolae Mavrogheni. Turati de altminteri cade în luptele din Pasul Buzăului, moment care este comentat şi de eroul lui Hope, falsul Anastasius, în romanul său destul de bine documentat.

În amintirile lui Seipp iese în evidență vizita neaşteptată, pe care a făcut-o el, la vama de la Câineni. Turme de animale, refugiați, români şi un bătrân care stătea să soarbă căldura de la soare, împăcat cu lumea şi cu soarta. Seipp este pătruns de ideile progresiste ale lui Iosif al II-lea şi de o dragoste de saşi, în care vede saxoni autentici, vorbind între ei un fel de „platt-desutsch". Altminteri, vorbeşte mult de hanuri, de poştă, de drumuri în stare mai rea decât bună şi, în sfârşit, de calitatea vinului care variază după regiune sau han. Când aminteşte de cult, era toleranța la modă, dar rămâi nelămurit când afirmă că rigorile postului în timp de foamete au fost oarecum temperate de dispensa *franciscanilor* (deci fusese vorba de catolici, nu de ortodocşi, cum ne-am fi închipuit). Este acelaşi spirit de combatere a intoleranței vechi ca la Hacquet, dar cu mai puțin fanatism ca la acesta. O deosebire de mineralog constă în atitudinea față de satele grănicereşti de români, descrise în amănunt de Seipp-Lehmann ca un început de captare a românilor.

Pe Hacquet nu avem însă cum să-l înfățişăm cu contradicțiile sale evidente şi cu sinceritatea sa absolută. Va trebui ca cititorul să-şi facă o idee proprie despre reacțiile autorului în cele două călătorii făcute în țările noastre, în 1763–1765, când a stat în Transilvania doi ani şi a trecut şi prin Principate, şı mai apoi în 1788–1789, când a trecut prin Bucovina, Moldova, Transılvania şi Maramureş, împiedicat şi strâmtorat de războiul austro-ruso-turc, ce se purta cu rezultate nesigure. Au fost momente când Hacquet a trebuit să-şi schimbe

într-o clipă itinerariul, fiind împins de către ruşi care se retrăgeau în faţa turcilor. Iar Seipp se temea de o pătrundere a lui Mavrogheni în Transilvania.

Încercarea domnului devotat turcilor este mai pe larg arătată în romanul lui Th. Hope, care are părţi destul de bine documentate peste care se aşterne imaginaţia scriitorului, îmbogăţind şi denaturând adevărul. Se pare că Merkelius i-a dat unele informaţii în cele trei zile cât a stat Hope în Bucureşti. Căci la aceasta s-a redus şederea lui în capitala ţării. Nu avem informaţii sigure despre o altă şedere a lui în Ţara Românească. Totuşi, există mai multe desene făcute de el în ţara noastră. În momentul de faţă, desenele se păstrează într-o colecţie din Grecia, nefiindu-ne accesibile (informaţie dată de istoricul englez Trevor J. Hope). Cum autorul nu dă nici un fel de lămuriri asupra trecerii sale prin Ţara Românească, nu l-am inclus în mărturiile călătorilor străini prin Ţările Române, ci i-am făcut loc în relatările indirecte, alături de Le Chevalier, care a fost şi el în Moldova, dar nu a scris nici un rând despre ea. O situaţie intermediară este cea a soţiei internunţiului, Marianne von Herbert-Rathkeal, care a stat numai două zile, dar a fost primită oficial în trecerea ei prin Bucureşti.

Mai sunt şi alte nelămuriri ce trebuie explicate. De ce nu am dat în textului lui Hauterive şi memoriul său înfăţişat lui A. Ipsilanti la venirea acestuia în Moldova în 1787? E vorba de o lucrare privind viitorul, şi nu de un adaos privind starea ţării, din 1785. Dealtminteri, nici unul din cele trei materiale privind Moldova nu a văzut lumina tiparului în timpul vieţii autorului, ci doar lămuririle date versiunii apărute în franceză lui Wilkinson, în secolul al XIX-lea (la 1824). Şi apoi trebuia cercetat motivul unei acţiuni ciudate. Ce a putut să determine redactarea unui atare memoriu? Oare dorinţa de a rămâne mai departe în Moldova sub noul domn? Am crezut că prima impresie din *Jurnal* trebuia să ne dea reacţiile unui călător la cel dintâi contact cu realităţile de la noi. Cât despre tonul amintirilor, ni se pare că unele apropieri se pot face cu un anumit raport al lui König, minimalizând mizeria ţăranilor, care nu ar avea decât de câştigat din obligaţia lor de a munci mai mult etc. Se pare că se vedeau zilnic Hauterive şi König în timpul misiunii lor la Iaşi şi astfel asemănarea dintre părerile asupra acestui punct se explică.

O altă lămurire pe care vrem să o dăm îl priveşte pe Griselini. Acesta nu este cuprins, la rândul său, printre *Călătorii* lui N. Iorga din ediţia a 2-a. Dar o menţiune în vol. IV al *Istoriei românilor prin călători* indică foarte clar intenţia autorului de a reveni cu amănunte asupra acestui martor. Noi l-am introdus în seria noastră, nu numai cu părţile privind pe români din scrisoarea a doua din *Istoria politică a Banatului,* în care este confirmată şi dusă mai departe concepţia lui del Chiaro, ce face legătura cu un trecut zugrăvit de Bocignoli, şi cu împrejurări contemporane autorului, ci l-am însoţit cu mai multe din scrisorile adresate de el lui Spallanzani din vol. II, intitulat *Istoria naturală a Banatului.* În ele vorbeşte despre munţii Banatului şi povesteşte, între altele, călătoria sa în cele patru regiuni miniere din Banat (cu unele trimiteri la scrisorile lui von Born, care vizitează două peşteri din Banat, şi termină cu o disertaţie asupra muştei columbace). Băile de la Mehadia, care sunt descrise în volumul nostru şi de Hofmannsegg, sunt precedate de paginile lui Griselini.

Nu am stăruit asupra încercărilor austriece pe Dunăre, pentru că acestea se mărgineau la notarea şi recunoaşterea malurilor acestui fluviu. Informaţiile dobândite pe această cale sunt însă preţioase, chiar dacă superioritatea asumată de un Leprecht aruncă asupra „valahilor" o privire dispreţuitoare. Era vremea când austriecii se arătau interesaţi de chestiunea navigabilităţii Oltului, în vederea comerţului lor viitor, precum şi al scopurilor militare. E momentul când se precizează poziţia Austriei ca rivală posibilă a Rusiei şi se produce diferenţa de vederi între Iosif al II-lea şi cancelarul său, Kaunitz, privind Hotinul, pe care cancelarul îl socotea mai necesar intereselor Austriei decât Belgradul, tocmai din cauza acestei prevederi a viitorului. Prinţul de Ligne, determinând autorităţile ruse să trimită trupe asupra Hotinului, a jucat un rol hotărâtor în această materie. De altminteri, aportul său în campania din Moldova e mai important decât scrisoarea sa despre societatea din Iaşi sau decât misteriosul său medalion despre A. Mavrocordat Firaris, plin de fantezie.

A trebuit să facem câteva tăieturi în text. Acestea cu gândul la proporţiile volumului, dar şi la cititori. Observaţiile mult prea bogate ale naturaliştilor asupra solului argilos sau lutos şi a pietrelor de diferite feluri întâlnite, a faunei şi a florei etc. au fost reduse de noi, de ex. la Sestini, Spallanzini şi la Hacquet, unde abundenţa lor risca să domine spre dauna nespecialiştilor. Alteori, am fost reţinuţi de gândul că o parte din material se află în traducere românească la îndemâna cititorilor, de exemplu paginile lui d'Hauterive despre A. Mavrocordat Firaris şi Curtea sa, şi am renunţat la ele, cu părere de rău. Ar fi trebuit, poate, să facem un loc şi pentru figuri care au jucat un rol în viaţa Principatelor şi mai ales a străinilor veniţi în Moldova, cu prilejul războiului cu turcii, ca Sofia de Witt, cunoscută sub numele impropriu de „frumoasă fanariotă". În schimb, am fost de o mare generozitate cu scriitori ca A. Wolf, mai ales în legătură cu oraşul Iaşi, chiar dacă, uneori, anumite informaţii date de el au fost cunoscute prin grija unor istorici sau a unor reviste, cum este „Ion Neculce" din Iaşi.

Una din particularităţile volumului nostru este faptul că surprinde pe anumiţi autori mai înainte de a fi ajuns la o reputaţie care să-i caracterizeze pentru generaţiile următoare. De pildă, noi îl vedem pe Carra ca veşnic nemulţumit, ahtiat după o situaţie care să-l satisfacă, gata la orice pentru aceasta. Mai târziu, avea să pară pentru mulţi un revoluţionar convins, chiar fanatic, şi să ajungă, sub pana lui Lamartine evocând moartea girondinilor, un tovarăş al acestora. Acelaşi lucru se poate spune despre L. d'Antraigues, om al secolului al XVIII-lea, adică bun la toate şi la nimic, înainte de a-şi începe cariera tulbure de spion şi agent provocator şi de a sfârşi la Londra în condiţii misterioase şi sordide. Nu tot astfel îl întrezărim pe Rostopcin în campania din Moldova, mult înainte de a fi fost numit de ţar supraveghetor al Moscovei şi de a fi fost imortalizat de Tolstoi în *Război şi pace*. Langeron nu apare decât în primul său contact cu Moldova în 1790 şi cu Potemkin, pe care îl evocă cu sentimente contradictorii, în care se amestecă vraja de atunci cu rezervele veacului următor. Kutuzov, de asemenea, e lipsit de strălucirea comandantului campaniei de apărare a Rusiei contra cuceritorului Europei. După fastul unui Repnin, solia lui Kutuzov la Constantinopol, marcată de economii mărunte,

putea să înfăţişeze un contrast izbititor cu stilul acestuia. Nu mai vorbim de abatele d'Hauterive, reprezentând întocmai secolul al XVIII-lea, care devine un om realist al secolului al XIX-lea, servind, pe rând, pe Napoleon şi pe regii care i-au urmat. Dar oprindu-ne la anul 1800, am făcut din aceasta o barieră spre ce va urma, când mai firesc era să ne oprim la anul 1821 dată după care Principatele se dezbără de modele orientale pentru a intra într-o eră nouă.

Ajunşi la capătul seriei noastre de *Călători străini,* se cuvine să arătăm ceea ce îi datorăm lui N. Iorga. Şi în această direcţie el a fost un deschizător de drumuri. Fără *Istoria românilor prin călători* nu s-ar fi gândit nimeni la mina de informaţii ce se putea găsi la ei. Dar aici se opreşte asemănarea. Călătorii lui Iorga completează istoria cu nişte rezumate ale unor martori ai evenimentelor stărilor de la noi, redându-ne o parte din spusele lor într-o formă mai rapidă şi mai personală, alături de alte informaţii despre ţările noastre, culese din alte izvoare, sau extrase din deducţii proprii. Ceea ce a realizat N. Iorga în sintezele sale ale unor autori substanţiali, ca Hacquet şi A. Wolf, redă în esenţă mărturia lor. Dar mai sunt amănunte, influenţe, ezitări, care apar mai clar în textul direct al lui Hacquet, unde aluzia este înlocuită prin exprimarea mai înceată a vorbitorului şi prin urmărirea continuă a stării psihice şi afective a autorului. Cel ce se pronunţă asupra locuitorilor din Bucovina proaspăt smulsă din Moldova nu este acelaşi cu cel ce protestează în 1763–1764 contra exceselor domnilor de pământ din Transilvania. Sunt anumite inconsecvenţe ale firii omeneşti care reies mai evident dintr-o urmărire răbdătoare, dar şi fastidioasă, a textului. Am făcut desigur tăieturi din descrierea naturalistului a diferite varietăţi geologice sau botanice, dar am păstrat oscilaţiile unui spirit ispitit să se bizuie ba pe constatările sale, ba pe ale unui „cunoscător" ca Sulzer. De aceea, am pus accentul în egală măsură asupra persoanei autorilor, a poziţiei lor sociale sau a celei privind prejudecăţile etnice ori religioase etc. Biografia lor a devenit semnificativă pentru felul lor de a vedea realităţile de la noi. Dar mai este o deosebire între călătorii noştri şi cei din *Istoria românilor prin călători.* Ai noştri vorbesc cu propriul lor glas netălmăcit pentru ceilalţi de alt glas mai simplificator şi mai corect. Cu tot riscul de a fi uneori greoi, noi redăm spusa însăşi a călătorilor, urmând ca explicaţiile sau comentariile noastre să valorifice textul în note sau *Observaţii critice,* după cum va fi cazul. O altă încercare nouă este că nu ne ocupăm exclusiv de Principate, ci totodată de Transilvania, Banat şi comitatele exterioare. În sfârşit, de la publicarea cărţii lui N. Iorga au apărut o serie întreagă de izvoare tipărite sistematic, cum sunt: rapoartele consulare imperiale în colecţia Hurmuzaki sau două volume din cele ruseşti, textele privind misionarii catolici din *Diplomatarium Italicum,* I–IV, şi diferite alte texte publicate de Institutul Român de la Roma, *Călătorii poloni* ai lui P. P. Panaitescu, cei ruşi ai lui G. Bezviconi, pe lângă izvoarele engleze date la lumină de istoricii englezi Tappe şi Hope, lucrări şi articole în „Mélanges de la Fontenay aux Roses", o parte din ele comentate de N. Iorga în alte lucrări decât în *Istoria românilor prin călători.* Au mai fost introduse în volumul de faţă şi câteva texte inedite sau noi ori studiate acum pentru prima dată în legătură cu călătorii. Astfel, *Jurnalul* lui

von Götze, transcris întocmai de regretata dr. Herta Gündisch din Sibiu, după manuscrisul original de la Budapesta, de care pomeneşte şi N. Iorga fără a fi identificat autorul; apoi însemnările privindu-i pe Laskarev şi Severin din rapoartele ruseşti, pe ofiţerii francezi: Monnier, Verne de Presles, la Fitte Clavé, rechemat în urma presiunilor Curţii franceze, după cum arată corespondenţa lui De Ligne, sau texte engleze oferite de istoricii sus amintiţi. Sulzer şi Raicevich au fost priviţi dintr-un nou punct de vedere, accentuându-se la amândoi atitudinea dublă faţă de Alexandru Ipsilanti, la care se adaugă experienţa câştigată în anii 1782–1786, cât a funcţionat Raicevich ca agent imperial în Principate.

Trebuie să recunoaştem, la încheierea acestei lucrări, că nu ne-am ţinut întotdeauna de cele arătate în *Introducerea* din 1968 la seria noastră. S-au ivit şi excepţii. De pildă, Bandini a fost inclus în serie atunci când s-a hotărât să fie tipăriţi de o parte călătorii orientali: Paul de Alep şi Evlya Celebi, fără a li se adăuga scriitorul contemporan Bandini, mult mai legat de Bakšić şi de misionarii bulgari cuprinşi în volum. Dar înaintarea în timp, ne-a adus noi probleme sau le-a complicat pe cele întrevăzute la început. Noi nu am aplicat în mod consecvent aceeaşi regulă cu privire la călătorii ce nu au scris despre călătoria lor în Ţările Române. Ştim, de pildă, că Thomas Hope a trecut prin Bucureşti în 1792, dar e prezent în volumul nostru ca autor al romanului *Anastasius,* care foloseşte informaţii turceşti şi probabil unele de la noi oferite de Merkelius, consul al Austriei în Ţara Românească. Hope a fost astfel trecut printre martorii indirecţi, alături de abatelele Le Chevalier care nu a scris nici un rând despre venirea lui în Moldova. Tot astfel trecerea şi primirea lui Sir Robert Ainslie la Bucureşti nu este menţionată decât în legătură cu producţia artistică a lui Luigi Mayer.

O altă problemă rezolvată de la caz la caz este aceea a succesiunii autorilor în ordine cronologică. Pentru unii se potriveşte mai bine data venirii în ţară, dacă este vorba de o singură venire, pentru alţii, data publicării relaţiei lor de şedere în ţară. Dar se întâmplă uneori ca autorul să fi stat în două rânduri, în calităţi deosebite. Raicevich a fost întâi ca secretar al domnului şi apoi ca agent imperial. Între cele două posturi s-au scurs doar câteva luni. Nu ştim când anume a început să-şi scrie *Observaţiile,* dar ştim că a copiat părţi din *Istoria...* lui Sulzer. L-am datat deci din 1781 spre 1782; *Observaţiile* sale au apărut la Neapole, în 1788. Pentru Sulzer, de asemenea, am luat de bună o dată fixă, aceea a publicării sale, 1781, deşi el a fost în Ţara Românească încă înainte de februarie 1776, când a fost poftit la masă împreună cu Carra la sau lângă Iaşi, în cursul misiunii sale (nelămurite de el) pe lângă domnul Grigore al III-lea Alexandru Ghica. Pentru Seipp, am optat pentru data primei sale publicaţii sub pseudonimul de Lehmann, a doua sa carte sub anonimat, din 1793, venind s-o completeze oarecum pe cea dintâi. Pentru Laskarev şi Severin, am însemnat data numirii în post, unde au stat, primul până în 1782, iar al doilea – cu o întrerupere din cauza războiului austro-ruso-turc – până la moartea sa la Iaşi, în 1799.

Poate nu ar trebui să încheiem aceste însemnări fără a recunoaşte că aceste observaţii ale călătorilor nu ne aduc certitudini, ci mai degrabă îndoieli

asupra multor puncte. Foarte multe din judecățile lor sunt puternic influențate de cele spuse de scriitorii precedenți, şi unii din aceştia credeau că au vechi socoteli de lichidat. Apoi, se mai strecoară, în materialul folosit, ediții sporite, dar nu de autor, adevărate compilații din textele altor călători sau din citate străine fără a menționa nicăieri acest fapt. Şi mai sunt uneori călători adevărați care îşi adaugă la propriul lor text pe cel luat pe tăcute de la altul. Sau sunt traduceri care alterează mult textul, ca aceea a lui Struve din 1803, după ediția fantezistă din 1802 şi nu după cea autentică de la Gotha, din 1801. Toate îşi au, însă, în final, însemnătatea lor şi merită a fi încredințate posterității*.

† **MARIA HOLBAN**

---

* *Introducerea* a rămas în ciornă, nefinisată şi incompletă, de la dr. Maria Holban, care a decedat, înainte de a o pregăti pentru tipar, în 1991. Fără a-i altera în nici un fel conținutul, mi-am îngăduit a-i da o formă finită şi a face completările necesare care lipseau din original, prin adaosul a noi călători integrați ulterior în volum. Este omagiul meu adus regretatei inițiatoare a colecției.

Paul Cernovodeanu

JOHANN FRIEDEL

(1752–1789)

Johann Friedel, fiul locotenentului austriac Ludwig Friedel, s-a născut în Timişoara la 17 august 1752

În tinereţe, a urmat cursurile Academiei Militare din Viena, dar a fost nevoit să o părăsească în urma unor greşeli, astfel că s-a întors la Timişoara. În urma demersurilor tatălui său, a fost primit ca stegar în regimentul austriac Conte Pellegrini no. 49, cu garnizoana la Sibiu (1769) Spre a-şi lua postul în primire, a făcut împreună cu tatăl său o călătorie pe Dunăre.

După o şedere de 7 ani în Transilvania, Friedel a fost mutat în Silezia la regimentul de infanterie comandat de colonelul Cornelius von Ayrenhoff, care îşi câştigase un nume ca autor dramatic. Sub înrâurirea superiorului său, i s-a trezit gustul literar şi dorinţa de a se cultiva, astfel că în 1778, Friedel şi-a început studiile de filosofie la Academia din Olmütz (Olomuc). Totodată, Friedel şi-a început cariera de scriitor, publicând piese de teatru, romane, cât şi diferite scrieri polemici. Părăsind cariera militară a fost librar, critic de artă şi actor. Joacă la teatrele din Leipzig, Gotha, Regensburg, Hamburg, Dresda, Mannheim, Erfurt şi Kassel şi în cele din urmă ajunge director de teatru la Viena, unde moare la 31 martie 1789.

Printre alte scrieri, Friedel a lăsat şi o descriere a călătoriei sale din 1769, pe malul bănăţean al Dunării Scrisă la cererea pictorului Johannh Heinrich Tischbein, inspectorul pinacotecii din Kassel, relaţia a fost redactată din amintire la 4 august 1783, la Pressburg (Bratislava). Ca atare, ea cuprinde multe erori şi inexactităţi geografice, pe lângă amănunte pline de interes asupra traiului, portului şi îndeletnicirilor românilor bănăţeni faţă de care autorul nutreşte sentimente de adâncă simpatie. Ele se împletesc cu ideile inspirate de Rousseau asupra superiorităţii morale decurgând din traiul în sânul naturii, departe de influenţa corupătoare a civilizaţiei din epoca sa.

Relaţia a fost publicată în 1784, în *Gesammelte kleine gedrudkte und ungedruckte Schriften. Den Freunden der Wahrheit gewidmet,* şi tradusă de Eugen I. Păunel, în „Arhivele Olteniei", 1935, p. 37–45.

Simpatia lui Friedel pentru români şi pentru suferinţele îndurate de ei sub dominaţia habsburgică se vădeşte şi în descrierea stării românilor din Banat, cuprinsă într-o altă scrisoare publicată în ediţia scrisorilor sale: *Fünfzig Briefe aus Wien verschiedenen Inhalts an einem Freund in Berlin,* ed. a 2-a, Leipzig şi Berlin, 1784, p. 23–31. Relaţia a fost reprodusă de C. I. Karadja în „Revue historique du Sud-Est européen", 1933, ianuarie-martie, p. 2–6 sub titlul: *Un témoignage autrichien des souffrances des Roumains du Banat à la fin du XVIII-e siècle.*

De Friedel s-au ocupat·

Karl Goldecke, în *Grundriss zur Geschichte der Deutschen Dichtung,* Dresda, vol VI/2, ed. a 2-a, 1893, p. 324, şi în vol. VII, ed. a 2-a, 1900, p. 556 (completări).

Gustav Gugitz, *Johann Friedel. Ein literarisches Portrait aus der josephinischen Aufklärungszeit,* în „Jahrbuch der Grillparzen Gesellschaft", XV, 1905, p. 186–250, precum şi Fr. Wettel, *Biographische Skizzen. Beitrage zur Geschichte des Temeseer Banates,* Temeswar, 1908, p. 78–86: *Johann Friedel.*

Felix Milleker, *Johannh Friedel. Der erste Dichter der Banater Deutschen Geb. 17 VIII 1751-gest. 31 III 1789,* Wrschatz, 1927, 13 p. (extras din „Banater Bucherei", XXIX).

Iar la noi, Eugen I. Păunel, *Călătoria din 1769 a stegarului Johann Friedel de-a lungul malului bănățean al Dunării,* în „Arhivele Olteniei", 1935, p 35–45.

JOHANN FRIEDEL

Călătorie pe Dunăre[1]

1769

p. 37 ... Au trecut 15 ani[2] de când am făcut ⟨această călătorie a mea pe Dunăre⟩. Pe atunci eram încă prea tânăr; călătoria a fost fără un plan bine chibzuit, astfel că n-am putut observa și cerceta prea multe. Tatăl meu a călătorit cu mine; trebuia să plec la Sibiu în calitate de cadet imperial la p. 38 regimentul Pellegrini[3]. Nu ne-am // oprit nicăieri mult timp ci ne-am urmat drumul fără întrerupere. Totuşi, vreau să-ți[4] povestesc cât îmi aduc aminte.

Noi, tatăl meu şi cu mine, am plecat cu cai rechiziționați[5]. Acest fel de a călători este cel mai recomandabil în Banat, mai ales pe drumuri care sunt în afară de şoseaua mare. Am pornit din Timişoara, peste oraşele miniere Oravița şi Sasca [montana], trecând prin munți, până ce ne-am aflat în fața ⟨localității⟩ Uypalanka[6]. Aici, am schimbat caii rechiziționați cu o luntre tot rechiziționată. În locul caretei trase de cai, s-a pus la dispoziția noastră una din acele luntre dintr-o bucată, din trunchiul stejarilor mari – cam în felul cum se fac în Germania troacele – şi care sunt trecute apoi prin foc. Luntrele au o lungime, de doi, cel mult trei, stânjeni şi jumătate şi sunt aşa de late, încât

---

[1] După lucrarea germană a lui Johann Friedel, *Gesammelte Kleine gedruckte und ungedruckte Schriften. Den Freunden der Wahrheit gewidmet, 1784,* în versiunea lui Eugen I Păunel, în „Arhivele Olteniei", 1935, p. 37 – 45.

[2] Călătoria lui Friedel a avut loc în 1769

[3] În text Bellegrini, numele mareşalului de mai târziu Karl Klement Pellegrini (1720–1796) a fost dat Regimentul 49 de infanterie austriac, recrutat în Austria de Jos, cu garnizoana la Sighişoara şi Sibiu.

[4] Relația, alcătuită sub formă de scrisoare, este adresată pictorului Johannh Heinrich Tischbein (1722–1789), directorul Şcolii de bele-arte din Kassel.

[5] Cele mai multe călătorii se făceau pe atunci (1769) cu cai rechiziționați: acest fel de robotă oricât de anevoios ar fi pentru oamenii din alte ⟨țări⟩ era pentru români un câştig bine venit Administrația cea nouă a dispus pentru a evita orice abuz ca pasagerul să plătească Comisariatului din Timişoara suma cuvenită pentru călătoria întreagă În schimb, călătorul îşi primeşte mersul de drum şi atât de multe bonuri imprimate câte mile ține drumul Bonurile se dau din stație în stație țăranului, drept plată Țăranul, la rândul său, depune bonurile în loc de numerar când îşi plăteşte birul Cum venitul în numerar al oamenilor din şesul Banatului e foarte redus, se poate lesne vedea cât de bine venite trebuie să fie aceste robote pentru țărani (n a.)

[6] În Iugoslavia

am putea şedea pe fund, rezemaţi comod pe ambele coate de pereţii lor. Doi români ca vâslaşi şi unul drept cârmaci erau toată suita noastră.

Lângă Ujpalanka se pierde şesul cel frumos şi Dunărea intră prin două şiruri de munţi, care se întind pe amândouă părţile, două, trei, adeseori şase mile spre uscat. Munţii aceştia sunt foarte bogaţi în metale, minele care au fost săpate aici dau calităţi uriaşe de argint, aramă şi mai ales fier. Nu mă îndoiesc că şi munţii aşezaţi pe teritoriul turcesc ar putea aduce acelaşi folos dacă oamenii şi-ar da mai multă silinţă.

Munţii din această regiune, mai ales cei aşezaţi spre Dunăre, sunt uriaşi şi prăpăstioşi. Mă miră că nu s-a gândit încă nimeni să facă lesniciosul negoţ cu lemne de construcţii navale, căci munţii sunt acoperiţi de copaci de plută, iar Dunărea este foarte potrivită pentru transportul lor spre Turcia. Pe de altă parte, trebuie să se considere că întreaga porţiune care se întinde de-a lungul malului nu este locuită de oameni. Ai crede că te îndrepţi spre o lume fermecată din care puterea unui vrăjitor rău i-a alungat pe oameni. Poţi să mergi cale de o jumătate de zi până să zăreşti un sat românesc. Şi acestea se găsesc numai la distanţe de jumătate de ceas de la maluri, în văile ascunse ale râurilor.

Îmi aduc încă foarte bine aminte cât de mult m-a impresionat această privelişte. Am crezut că umblu pe câmpii patriarhale. Închipuieşte-ţi râul lat, aproape nemărginit de la un mal la altul, care şerpuieşte la poalele unor munţi râpoşi, ce se înalţă măreţ până în nori. Munţii sunt zugrăviţi într-un verde de mii de nuanţe şi acoperiţi de copaci de toate felurile. Mai degrabă adaugă liniştea sărbătorească ce parcă că se întinde peste întreaga natură. Ici // şi colo, turme de oi care se caţără pe stâncile abrupte, ca în poemele pastorale ale lui Gessner[7] şi numai acest aspect te-ar încânta. Coboară-te acum din luntre şi vei crede că trebuie să urci la primul pas pe un perete de munte. Vei găsi însă – după ce ai trecut pe poteci şerpuitoare, prin tufişuri bogate care acoperă malul şi după ce ai fost salutat de ciripitul a mii de păsări – o câmpie veselă în mijlocul munţilor şi care ţi se pare că este acoperită cu livezi întinse. Liniştea domneşte încă pretutindeni, numai de departe se aude cântatul unui cocoş, lătratul unui câine vigilent sau fluierul unui cioban. Le auzi pe toate acestea şi nu vezi nimic ce ar da de bănuit apropierea unui sat. Atât de ascunse sunt casele în dosul pomilor şi gardurilor vii. Satele pe care le întâlnim sunt întinse, căci casele sunt clădite în mijlocul unor grădini, la distanţe mari una de alta. Este adevărat că aceste case sunt făcute din lut, fără proporţii cuvenite, acoperite cu trestie, cu ferestre mici, pe care sunt prinse băşici de bou sau de porc în loc de geamuri, dar omul bun are totuşi de multe ori o bucurie mai mare păşind pragul acestor căsuţe decât atunci când calcă prin oraşe pline cu palate de marmură. În aceste colibe vede silinţă, cumpătare, o industrie naturală, cruţare, suflete mulţumite şi oameni care nu râvnesc la mai mult decât să-şi mulţumească modestele lor nevoi şi care se mărginesc la acele obiecte care corespund primei trepte a societăţii omeneşti atunci când ea se adună de prin păduri spre a se aşeza.

p 39

Geniul firesc al acestor munteni este foarte dezvoltat. Fiecare familie ştie să-şi facă singură toate cele trebuincioase fără ca să fie nevoită să recurgă la ajutorul orăşenilor, despre care nici nu-şi pot forma o noţiune tocmai lămurită.

---

[7] Solomon Gessner (1730 1788), autor de idile pastorale germane

Românul bate în pământ pentru copaci tari şi tineri, pune alţi patru deasupra lor, împleteşte un perete din trestie de jur împrejur, îl acoperă cu pământ prost, aşează câţiva copaci ca acoperiş, îl acoperă iar cu trestie şi palatul său, pe care l-a durat el cu nevasta în două, trei zile, e dat gata. După ce s-a uscat această căsuţă, zugrăveşte, după gustul său, pereţii cu roşu, galben, alb sau chiar cu toate culorile. După ce şi-a isprăvit casa, îşi mai ciopleşte scânduri de copaci şi-şi face în acest fel mese, scaune, laiţe, paturi şi toate sculele casei.

El, nevasta şi copii au nevoie de pânză şi de alte stofe pentru îmbrăcăminte, însă în acest caz, tot ţăranul însuşi e fabricantul. Fiecare român are la casa lui un război, ce şi-l face din lemn până la cel mai mic cui. În serile de iarnă se lucrează pânza şi se ţes velinţele. Femeia, cum iese, ia fusul în mână şi toarce oriunde ar merge. Am văzut adeseori femei care purtau un copil pe spate, ţinând un altul la piept, ducând un al treilea de mână, având pe cap o oală cu lapte, pentru bărbatul ce era la păpuşoi şi care, cu toate acestea, torceau pe drum. Astfel, femeia adună vara destulă agoniseală pentru iarnă. În afară de aceasta, toate femeile mai posedă şi arta de a coase tot felul de desene pe cămăşile, cearşafurile, ştergarele şi lăicerele lor. Cusăturile ⟨lor⟩ au un caracter cam gotic[8], dar unele din ele sunt, cu toate acestea, destul de reuşite. Combinaţia ideilor este remarcabilă, mai ales la astfel de lucrări //.

p 40 Portul femeilor este cel mai firesc şi sănătos pe care ni-l putem închipui. O cămaşe albă care ajunge până la glezne, cu mâneci scurte şi deschise, cusută cu lână colorată pe o lăţime de aproape două palme, adeseori tivite cu horbote împletite de mâna lor şi care sunt tot atât de late. Deasupra acestei cămăşi, în locul bufantelor şi volanelor pe balene[9], obişnuite la cucoanele noastre, nimic altceva decât două şorţuri înguste, dintre care unul e legat dinainte, ⟨iar⟩ celălalt dinapoi. Aceste şorţuri sunt făcute din bumbac colorat, dar de cele mai multe ori sunt înnodate din lână, în găitane tari ca o sfoară mijlocie; jos, se găsesc totdeauna ciucuri. Ca găteală a capului, părul femeilor e împletit în cozi lungi, încolăcit pe cap, în formă de coc, aşezat de jos în sus, acoperit apoi cu un fel de turban colorat, care se potriveşte foarte bine cu portul lor. Mărgele roşii de sticlă, monede, pene de cocoşi mari şi altele alcătuiesc portul acestei găteli. Podoaba lor cea mai de seamă constă în groşiţe noi, monede de şapte şi douăzeci de creiţari, însăilate în salbe, ce le poartă parte la broboade, parte la gât. Obiceiul cere însă ca să poarte numai banii ce-i primesc în dar. Aşa se şi explică felul de a se înfăţişa îndrăzneţ şi îndatoritor al fetelor române faţă de orice străin, mai ales însă faţă de germani şi care te uimeşte. Aş fi dorit să se fi găsit alături de mine unul dintre băieţii de bani gata care, desigur, şi-ar fi golit buzunarele cu plăcere văzând cum fete în floarea vieţii, îmbrăcate în costume uşoare de nimfe, îi sar înainte din colibele lor, sărutându-i mâinile şi întrecându-se în a-i servi fructe, lapte, brânză şi mălai. Dânsul ar fi crezut că e mutat în ⟨câmpiile⟩ Elisee, comparând această situaţie cu cea obişnuită la cucoana[10]

---

[8] În sensul de primitiv, neevoluat.

[9] În versiunea pe care o reproducem se foloseşte termenul anacronic de malacoane.

[10] În versiunea folosită se redă termenul de *dueña*, cu explicaţia că este cuvântul spaniol pentru cucoană.

sa, care, vopsită cu alb, căptuşită cu perniţe şade ţeapăn, lăsându-l să se topească de dorul ei până îi îngăduie să-i sărute prea graţioasele ei mâini.

Portul bărbaţilor e tot atât de simplu. O cămaşă albă scurtă, iţari lungi albi şi o cuşmă de piele de oaie. Iarna, femeile şi bărbaţii poartă cojoace făcute de ei înşişi din piei de oi.

Hrana acestor oameni e alcătuită în primul rând din lapte, ouă, unt, brânză şi porumb, pe care-l cultivă foarte mult. Porumbul procură multe feluri de bucate. Când e încă lăptos, îl coc întreg, cu cocean cu tot, boabele se scot apoi şi le mănâncă ca ⟨întocmai⟩ o trufanda; când ⟨porumbul⟩ e copt, îl usucă şi-l sfarmă sau îl macină cu râşniţe mici, făcând din el, prin fierbere, un fel de păsat des şi consistent (în Italia polenta), sau coc un fel de turtă, lată şi groasă, cel mult cât un policar, şi care se întrebuinţează ca pâine. Am gustat din trustrele bucate şi le-am găsit foarte gustoase, dar n-am putut să mănânc prea mult, nefiind obişnuit cu ele. Băutura lor e apa şi laptele. În locul vinului, au o ţuică admirabilă, pe care şi-o fabrică fiecare din abundenţă, pentru casă. Carne, în afară de carnea de miel, nu se mănâncă niciodată. Fructe, apoi pepeni, castraveţi şi chiar dovleci fierţi sunt bucate favorite.

Precum vezi, prietene, aceşti munteni trăiesc încă foarte mult după natură. În casă, au numai foarte puţine provizii. La munte, aproape fiecare român are un fel de fermă unde păstrează de toate celea. E drept că aceste ferme sunt deseori numai peşteri în stânci, dar aici îşi are fiecare fânul, paiele, provizii de fructe, păpuşoi, ouă, brânză şi celelalte provizii, chiar vite. Acasă îşi aduce numai atât cât îi trebuie cam pentru o săptămână //. Aceste cămări ale românilor, adeseori la o depărtare de ceasuri întregi de case, sunt numai rareori păzite de cineva. Ele sunt totuşi foarte bine asigurate împotriva furturilor, în parte datorită cinstei vecinilor, parte prin faptul că fiecare are atât cât îi trebuie. O dovadă că naţiunile care trăiesc departe de civilizaţie au nevoie de mai puţine măsuri forţate pentru a-şi păstra siguranţa. p. 41

Dovadă că această naţiune se ţine de acelea care trăiesc departe de civilizaţie este neştiinţa lor completă asupra a tot ce nu priveşte nemijlocit conservarea vieţii. Religie, viitor, suflet, Dumnezeu, virtute sunt numai cuvinte goale[11] pentru ei, pe care nici nu le înţeleg. I-aş compătimi dacă li s-ar trimite misionari pentru a-i învăţa despre aceste puncte. Mulţumirea, nevinovăţia moravurilor ar fi alungate repede din cercul acestor puţini fericiţi, la care nu şi-a găsit încă drumul otrava bonzilor.

Acum însă îmi dau seama că ar fi trebuit să precizez că înţeleg sub numele de români, de care vorbesc şi voi mai vorbi încă, numai pe aceia care locuiesc în munţii de pe malul Dunării, cam până la Ogradena[12]. Ceilalţi sunt mai stricaţi, aceştia însă par că formează o republică de-sine-stătătoare, despărţită de restul societăţii omeneşti. Munţii lor, văile lor şi acea porţiune a Dunării pe care pot călători în două sau trei ceasuri constituie toată cunoştinţa lor despre lume. Spre regretul meu, sunt nevoit să-ţi mărturisesc că în acest ţinut nu se găsesc puţine sate de felul acesta. De libertatea şi curăţenia

[11] Afirmaţia ce nu corespunde cu realitatea şi se datoreşte pronunţatului *rousseau*-ism al autorului

[12] *Ogredin,* sat, com. Ieşalniţa, jud Mehedinţi

moravurilor (lor), aş putea să-ţi dau nenumărate exemple. Deseori, şedea tânărul îndrăgostit în câmpul de păpuşoi, prin care trecem, lângă zeiţa sa romăncă, o dezmierda şi o săruta fără să se simtă stânjenit de prezenţa noastră. Părea că amândoi ne întrebau cu privirile dacă nu-i invidiem? Când ne îmbiau pomii roditori, încărcaţi cu fructe frumoase şi proaspete, lovindu-ne aproape în cap cu crengile lor, să rupem câte ceva din ei, ţăranul se uita de departe la noi şi ne aducea zâmbind rachiu, brânză, mălai şi lapte, oferindu-ne aceste daruri cu cea mai mare prietenie. Când voiam să ne culcăm pe paie ca să dormim, romănca ne ruga să ne odihnim în patul ei, veghind cu bărbatul ei lângă focul din vatră. Cu un cuvânt, prietene, am găsit aici oameni astfel cum îi creează, dacă îmi este iertat să mă folosesc de această comparaţie, numai natura-mamă, adică naturali, nestricaţi şi mulţumiţi. Dar să revenim la călătoria noastră.

Am înaintat de la staţiune la staţiune, în mica luntre pe care am descris-o mai sus. Ţinutul prin care trecem este remarcabil. Un fenomen care merită o luare aminte deosebită şi o cercetare mai de aproape este peştera ce se vede sus de tot, pe un povârniş stâncos. Pe la Sânzieni şi pe la Sfântul Mihai iese din această gaură o pâclă, după care urmează un roi nespus de mare de muşte mici[13]. Ele zboară după cum bate vântul sau peste Dunăre sau se împrăştie prin munţii din ţinutul nostru. Aceste muşte pricinuiesc, cu venitul lor, pagube nemăsurate printre vite care şi alergă în fuga mare la grajdurile lor când le simt că se apropie. Câteva din vacile şi caii doborâţi au fost cercetaţi şi uneori nu s-a găsit decât o singură muscă în partea anală sau prin nări, dar la deschiderea pielii curgea, în toate cazurile, o cantitate mare de lichid gălbui care se vărsa dintre carne şi piele, de-a lungul întregului corp. Comitetul sanitar din Timişoara a făcut bineînţeles // cercetările cuvenite, dar domnii n-au fost iniţiaţi în tainele lui Esculap, prin urmare totul a rămas teorie şi nu s-au luat măsuri împotriva răului. Ei s-au mulţumit cu sfatul: „Când vin muştele, trebuie să închideţi vitele"; de două ori s-a făcut încercarea, cu multă trudă şi mari cheltuieli, de a zidi gura acestei peşteri, dar presiunea aerului dinăuntru spărgea totdeauna acest zid când pâcla sau aburii erau gata să iasă afară. De atunci, toate au rămas cum au fost.

p 42

Dunărea curge aici într-un singur braţ fără revărsări secundare, îţi poţi uşor închipui cât de măreţ şerpuieşte aceste fluviu, care a primit în cursul său atâtea râuri. Până la Orşova veche se găseşte numai un singur ostrov. El este însă destul de mare. După cât îmi aduc aminte, nu l-am văzut trecut pe nici o hartă. Trebuie să mărturisesc însă că am consultat, pe lângă opul *Delineatio Danubii* al lui Homann[14], numai trei hărţi, căci nu-mi place să fac călătorii cu degetul pe hartă. Această insulă este denumită Poreci[15]. Târguşorul care se găseşte pe insulă, iar nu pe malul turcesc al Dunării, aşa cum cred mulţi, e destul de mare şi e vestit pentru mulţimea de negustori turci care pornesc de aici, în expediţiile lor, în susul sau în josul Dunării. Şi imperialii au pe insulă un pichet, dar în afara târgului.

---

[13] Este vorba de musca columbaca.

[14] Johann Baptist Homann (1663–1724), cartograf german, a publicat între 1702–1707 *Danubii Graeciae et Arhipelagi tabula.*

[15] *Pareci* = Poreciul sârbesc.

Câteva ore mai jos de această insulă se aude, chiar la distanță de jumătate de milă, un zgomot ca de cascade[16]. Când te apropii de acest loc primejdios, observi că Dunărea vâjâie peste lespezi de stâncă. Această trecătoare merge de-a curmezişul râului întreg şi e de 100 de stânjeni acolo unde trebuie să traversczi. E într-adevăr primejdios de trecut în acest loc peste râu, mai ales fiindcă Dunărea se revarsă de la o înălțime de aproape un stânjen. Dacă luntraşii nu sunt îndemânateci, situația poate să devină foarte critică. După părerea mea, această trecere este mai primejdioasă decât aceea de la vâltoare[17], căci acolo te mână râul printre stânci, iar aici eşti nevoit să te învârteşti de la stâncă la stâncă, de la dreapta la stânga, în forma unui adevărat meandru.

După ce ai scăpat din acest loc îngrozitor, ți se deschide, după câteva ceasuri, o altă priveliște şi mai înspăimântătoare, care nu este atât de primejdioasă, dar care te sperie şi mai mult. Dunărea, care curge pe o lărgime de aproape o jumătate de ceas, este nevoită să-şi croiască drumul deodată printr-o galerie de stânci, care stau atât de aproape unele de altele, încât ai putea să împuşti cu pistolul de la un mal la celălalt. Stâncile sunt atât de prăpăstioase, ca şi când ar fi fost cioplite de mâna omului; pe alocuri, înălțimea lor e de 100 până la 150 de stânjeni. Înălțimea lor împiedică lumina zilei să ajungă până la nivelul apei. Un întuneric îngrozitor domneşte asupra apei; crezi că pleci pe Stix, atât e de întunecos acolo. Totodată, înălțimea înşală ochiul, astfel încât ți se pare că stâncile sunt suspendate deasupra râului, aplecate una spre alta. Pe alocuri, deschizătura de sus pare a fi numai o crăpătură îngustă din arcul stâncilor întinse deasupra // râului. Apa pare că se p 43 opreşte pe loc şi face ici şi colo vârtejuri nemişcate din cauza adâncimii fără fund; câteodată, cursul ei este împins în sus. Într-un cuvânt, această regiune este de aşa natură încât nimeni nu o va străbate fără uimire, dacă nu cu groază. Cu toate acestea nu amenință nici un pericol. Dincolo de acest loc, se află pe malul turcesc *sătulețul Kolobina*[18], situat imediat pe malul Dunării, la poalele unui munte. Acest sat nu-şi cultivă pământul şi nici nu creşte vite, locuitorii hrănindu-se din comerțul cu *lemnul* aşa-numitelor alune turceşti[19]. În această parte există păduri întinse, de mai multe mile, care sunt pline de astfel de copaci. Se găsesc copaci de alune care întrec, ca mărime şi putere, pe cei mai vechi stejari. Aceste păduri au fost descoperite de generalul Engelshofen[20], când călătorea pe aici, după încheierea ultimei păci cu turcii[21], pentru a fixa granițele. De atunci, lemnul devine tot mai cunoscut şi mai căutat, astfel că, în prezent, sătulețul trăieşte numai din negoțul cu lemnul de alun. Copacii se taie, crengile se întrebuințează pentru fiert şi pentru foc, trunchiurile alunecă

---

[16] E vorba de cataracta Iuți, de lângă malul sârbesc al Dunării.

[17] E vorba de Cazane.

[18] *Kolobina* = Golubinje, pe malul sârbesc al Dunării.

[19] *Corylus collurna.*

[20] Franz Leopold, baron von Engelshofen (1692–1761), general imperial, comandant militar al Olteniei (1733–1736) şi apoi guvernator al Banatului (1740–1753). Cf. E Wettel, *Biographische Skizzen Beiträge zur geschichte des Temeser Banates*, Temesvar, 1908, p. 78–86, K. Kraushaar, *Kurzgefasste geschichte des Banates*, Wien, 1923, p. 164.

[21] Pacea de la Belgrad (1739)

jos peste munți și se taie apoi cu ferestrăul în bucăți de câte șapte picioare. Scândurile se cioplesc numai cu toporul, românii sunt foarte iscusiți la acest lucru. Prețul la lățimea obișnuită, adică 14–16 picioare, și la o grosime de 1½ picioare este de 10 creițari pe bucată, prețurile se urcă de la un picior la altul de lățime, până la 20 sau cel mai mult 30 de creițari. La o sută de bucăți se dau 10 ⟨bucăți⟩ pe deasupra. Aceste scânduri cu dimensiuni obișnuite costă pe bucată, inclusiv cumpărarea pe loc, transportul până la Viena, vama și celelalte cheltuieli 30–40 de creițari. Judecă, deci, cât câștigă negustorii sârbi la această afacere, dacă vând bucata cu un taler sau cu doi florini.

Nu departe de acest sat arată oamenii locul unde Traian ar fi clădit vestitul său pod peste Dunăre. Vezi într-adevăr pe partea turcească o inscripție săpată în litere vechi latine. N-am putut să o citesc, fiindcă nu ne-am dat jos din luntre. Însă mi se pare de neînțeles cum a putut Traian să se gândească numai la clădirea unui pod în aceste părți. Xiphilinos[22] dovedește, ce e drept, în chip amănunțit și pe larg, existența lui în această parte, dar Xiphilinos probabil nu a vizitat acest ținut sau n-a avut nici o cunoștință despre felul cum se clădeau pe atunci podurile. Traian n-a ridicat acest pod pentru a lăsa posterității o capodoperă arhitecturală, ci pentru a putea urmări mai ușor cu armata sa pe dușmani. Acest ținut prezintă, de la Ujpalanka până la Orșova, un șir de munți din cei mai prăpăstioși și de neumblat, întinzându-se pe amândouă malurile Dunării pe o lărgime de mai multe mile, căci acești munți sunt alcătuiți din prăpăstii, pereți râpoși și din sfărâmături adunate din stânci, de așa natură, încât nu e chip de călătorit pe aici fără multă trudă și chiar atunci numai cu primejdia vieții. Numai puțini români îndrăznesc câteodată să se urce pe aceste stânci prăpăstioase...

[Autorul își continuă demonstrația privind nepotrivirea locului pentru construirea podului lui Traian, în credința greșită că acesta ar fi fost situat în strâmtoarea descrisă mai înainte].

p 44 Să continuăm însă călătoria noastră. La Ogemelin, am părăsit luntrea și am urmat drumul călare spre părțile din jurul Mehaliei. Pe această cale, am trecut prin Orșova veche, un sat de puțină însemnătate, așezat în fața fortăreței turcești Orșova Nouă[23], șezată în mijlocul Dunării, pe o insulă. Îți amintesc acest sat numai pentru revărsarea acelui canal[24] vestit, prin care turcii, după încheierea ultimei păci, abăteau Cerna spre Dunăre, mai sus de Mehadia. Pricina abaterii era următoarea: turcii pretindeau că râul Cerna, care trebuia să formeze granița, ar fi fost deviat, pentru ca localitățile din jurul Mehadiei să ajungă imperiale. S-a râs de această învinuire și li s-a îngăduit turcilor să tragă granița după o nouă abatere a râului, dacă vor izbuti să-i schimbe cursul în această regiune muntoasă. S-au găsit îndată ingineri francezi care făcuseră proiectul acestui ciudat canal. El trece prin munți, peste văi, pe stâlpi de o

---

[22] *Xifelin.* Ioan Xiphilinos, călugăr din Trapezunt din a doua jumătate a secolului XI, care a redat un extras din textul lui Dio Cassius

[23] Ada Kaleh.

[24] Problema canalului a fost ridicată de tratatul de pace de la Belgrad (1739). Vezi asupra construcției canalului, relația lui Fr. Griselini, *Versuch einer... Geschichte des Temeswarer Banates,* Wien, 1780, p. 174–5, cât și F Wettel, *op. cit.*, p 79 80.

înălțime adesea de peste 30 de stânjeni. Construcția lui a înghițit sume de necrezut, dar fără rezultat favorabil[25]. Francezii se pricepeau, de bună seamă, mai bine să facă proiecte decât să niveleze. Cearta a încetat şi Mehadia ne-a rămas nouă.

În această parte, se prind mulți moruni. Pescuitul lor ține de veniturile stăpânirii şi este, prin urmare, dat în arendă. Îmi aduc aminte că am văzut pe această porțiune a râului cinci vânători de moruni. Prețul anual al pescuitului este de 100–1 560 fiorini //.

Vulturi există în multe exemplare şi sunt colosal de mari. Tot astfel e cazul aşa numitelor broaşte țestoase muntoase, ele au dimensiuni impunătoare. Duşmanul cel mai mare al broaştelor țestoase e vulturul. Unde descoperă una, o răpeşte. Cum însă scutul ei o apără de ghearele lui, vulturul se ridică în văzduh, o aruncă jos până se sfărâmă, devenind astfel hrana răpitorului său. p. 45

[25] Inexact. Proiectul întocmit şi realizat de francezi a reuşit, în parte, nu cum afirmă autorul.

ANONIM (1769)

Extractul ce urmează se datorează unui evreu galiţian, rămas anonim, autorul unei lucrări mai întinse despre războiul care a început între ruşi şi turci în 1768. Această lucrare constituie – prin faptele noi pe care le aduce – o preţioasă contribuţie la cunoaşterea memorabilei campanii din 1769, când după episoade de mare răsunet ca asediul Hotinului şi al Galaţilor, ocuparea Bucureştilor, turcii au fost alungaţi peste Dunăre şi cele două Principate dunărene, Moldova şi Ţara Românească, au fost ocupate de ruşi.

Unele capitole ale originalului intitulat *Den ubrige Feldzug vom Jahr 1769 und der Russen Eroberung der Moldau und Wallachey* au fost reproduse de N. Iorga, sub titlul *Un evreu polon despre ţările noastre în sec. XVIII,* în „Revista istorică", XII şi XIII (1926 şi 1927).

Expunerea faptelor istorice este precedată de o introducere geografică, redată de noi în traducere, privind Ţara Românească şi Moldova, care au fost teatrul de război. Informaţia se vădeşte bună, dar culeasă din cărţi şi cu referire mai ales la istorie Judecând după unele greşeli geografice elementare, se pare însă că *autorul nu a cunoscut direct cele două Ţări Române.*

SCHIŢĂ GEOGRAFICĂ DESPRE ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA[1]

p 297 Iată celelalte ţări care se aflau sub protecţia sceptrului Turciei şi îi erau tributare: principii creştini sunt principele Ţării Româneşti şi principele Moldovei, iar principii mahomedani sunt principele Bugeacului şi principele Crimeii. Ţara Românească este înconjurată de Bulgaria, Moldova, Transilvania, Ungaria (?) şi Serbia. Pământul ei este foarte roditor; ţara are grâne şi vin şi pepeni, are, de asemenea, frumoase turme de oi şi cirezi de vite şi cai; se mai găsesc în ea şi izvoare sărate. Râurile ei cele mai însemnate sunt Oltul şi Siretul şi amândouă se varsă în Dunăre, care scaldă această ţară dinspre miazăzi. Ţara şi-a luat numele de la locuitorii ei, valahii. Numele de valah sau propriu-zis de vlah a fost născocit de popoarele slavone, căci bulgarii, sârbii şi croaţii şi alţii, numesc un român şi italian, în limba lor, vlah. Ei se trag din vechii colonişti ai romanilor, pe care i-a trimis împăratul Traian aici, şi cu toate că s-au amestecat cu slavi şi pecenegi[2], îşi zic totuşi: „români"[3], spre a se deosebi de alţii şi ca semn al originii lor. Dar, numărul locuitorilor acestei ţări scade

[1] Traducerea s-a făcut după originalul german, publicat în „Revista Istorică", an. XII (1926), p 297–307, şi an XIII (1927), p. 61–66 şi 120–129.

[2] *Pazinaciten*

[3] *Romunius.*

mereu, din pricina birurilor grele, care-i fac să // părăsească ţara în masă. Ei sunt închinători ai lui Hristos cel răstignit, după felul ortodocşilor şi îşi au principele lor, care este numit hospodar şi este un supus al turcilor. Când s-a urcat pe tron, a trebuit să le plătească, pentru confirmarea în scaun, o jumătate de milion de piaştri turceşti şi, pe lângă aceasta, să dea un tribut de 200 000 de piaştri. Iar la ei, un piastru valorează un gulden şi opt creiţari. Oltul desparte Ţara Românească în două părţi: în partea de la apus de râu se află oraşul Baia[4] şi Severinul, o cetate în ruine, şi oraşele Craiova şi Râmnic. În partea de la răsărit de Olt se găsesc Târgoviştea, care este capitala ţării, şi Bucureşti, un oraş întărit, reşedinţa unui prelat grec (= ortodox), şi oraşele Ialomiţa[5] (!), Brăila, Câmpulung şi Bacău[6], în care locuieşte un episcop catolic. p. 298

Moldova şi-a luat numele de la un pârâu care se varsă în Siret. Turcii o numesc Bogdan, căci aşa se numea principele[7] care a supus ţara sultanului Soliman I; de aceea, îi numesc şi pe locuitori bogdani. Ea este înconjurată de Valahia, Transilvania, Ungaria (?), Polonia şi ţinutul Oceakov[8], Bugeacul şi Bulgaria. E străbătută de Prut, care se varsă apoi în Dunăre şi împarte ţara în două părţi care se numesc: partea de răsărit şi partea de apus; aceea de dincolo este o ⟨regiune⟩ muntoasă, aceasta de dincoace este o întindere netedă şi pustie[9]. Siretul desparte Moldova de Bulgaria (!), iar Nistrul o desparte de Oceakov şi de Polonia. Cei mai mulţi dintre locuitori sunt valahi ⟨= români⟩ şi de credinţă ortodoxă. Ei au stat şi sub sceptrul de fier, ca şi populaţia Ţării Româneşti şi, de aceea, mulţi au emigrat din ţară. Principele lor era, de asemenea, dator să trimită turcilor acelaşi tribut pe care-l da principele Ţării Româneşti. Moldova de Jos[10] se întindea de la Iaşi până la Dunăre, iar oraşul Iaşi este capitala ţării întregi şi este aşezat pe râul Bahlui; şi cu toate că nu e mare, este bine întărit şi de natură, şi prin meşteşug omenesc (!), şi în el locuieşte mitropolitul ţării. Mai sunt apoi oraşele: Huşi, Fălciu, Galaţi, Neamţ[11] şi târgul Valea Strâmbă[12] ⟨numită⟩ astfel, pentru că acolo au fost bătuţi rău creştinii în câteva rânduri // de turci şi tătari. Moldova de Sus are oraşele: Suceava, Hârlău, Ştefăneşti[13], „Tschudno"[14], Neamţ, Roman, Soroca şi Hotin[15]. Hotinul este un oraş foarte întărit, pe Nistru, în faţa Cameniţei, şi a fost un scut de apărare al turcilor contra polonilor şi ruşilor. În partea de miazănoapte a Moldovei de Sus trăiesc tătarii care se numesc p. 299

---

[4] = Baia de Aramă.

[5] Confuzie: autorul îl crede nume de oraş.

[6] Pus greşit în Ţara Românească.

[7] Bogdan cel Orb (1504–1517). Opinie general admisă, dar nu definitiv lămurită.

[8] Teritoriul turcesc numit Iedisan, care se întinde între Nistru şi hanatul Crimeii; se găsea sub guvernarea paşii din Oceakov, cetate vestită, la Marea Neagră, la apus de gurile fluviului Bug.

[9] *Eben und wüste*

[10] *Niedere Moldau.*

[11] *Nemes.*

[12] *Wale Strimba (= argeş Thal)* (corect = Valea rea). Localitate necunoscută în istoria ţării. S-ar putea să fie vorba de valea Albă?

[13] *Stepanowze,* pe Prut.

[14] Neidentificat. Oare Târgu frumos? Cândva putând avea sensul de: frumos, minunat.

[15] *Ehotschhim.*

lipcani[16], adică lituani[17], şi ei sunt cu toţii adepţi ai lui Mohamed. Mai este apoi o ţară pe care moldovenii o numesc Basarabia, iar tătarii Bugeac; este aşezată între braţul de miazănoapte al Dunării şi Nistru, la Marea Neagră. În ea, se află Kili, pe care moldovenii o numesc Chilia şi ⟨care⟩ în vechime se numea Lykostomos[18], care este un oraş bun la gurile Dunării. La vărsarea Nistrului în Marea Neagră se află un oraş pe care turcii îl numesc Akkjirman, iar ruşii Bielgorod; amândouă numirile au înţelesul de oraşul alb, dar moldovenii îl numesc Cetatea Albă[19]. Bugeacul este un târg (!) mizerabil[20] la Nistru, iar Tighina, o cetate puternică a turcilor, pe care ei o numesc Bender, adică loc de trecere[21]...

p. 305 ⟨După înfrângerea turcilor la Hotin şi alungarea lor din Moldova⟩, au venit mulţi boieri din Moldova şi Ţara Românească la ⟨cneazul⟩ Goliţîn şi s-au supus puterii ruseşti. Marele vizir se afla încă la Bender şi a poruncit să fie prins Callimachi[22], hospodarul Moldovei, şi l-a trimis la Constantinopol, deoarece ţinea cu ruşii, iar fratele lui[23] trecuse la ruşi cu câteva mii de oameni. La Constantinopol, Callimachi a fost aruncat într-o închisoare, şi sultanul a pus în locul lui pe Constantin Mavrocordat[24], căruia i-a dăruit palatul hospodarului mazilit, dându-i pe deasupra şi 50 000 de piaştri, deoarece n-avea bani pentru călătoria în Moldova...

Anul XIII p. 124 ... ⟨Generalul⟩ Elmpt a poruncit să se afişeze în toate localităţile manifeste şi toţi locuitorii Moldovei au fost obligaţi să depună jurământ pentru ţarină. Astfel a fost supusă toată Moldova legii ţarinei şi toţi locuitorii ţării au fost bucuroşi, fiind ei creştini de rit grec; şi când Elmpt[25] a intrat cu trupele sale ruseşti în Botoşani, i-au ieşit în întâmpinare marii dregători, iar episcopul ⟨de rit⟩ grec a ţinut o cuvântare slăvind pe împărăteasă... etc.

p. 127 Ruşii l-au numit pe principele Prozorovski guvernator al Moldovei şi acesta a dat poruncă să se tragă clopotele în toate bisericile de rit grec, de care turcii au oroare. Iar generalul Stoffeln[26] a mers cu un corp[27] ⟨de trupă⟩ la Bucureşti şi a supus şi Ţara Românească şi la Bucureşti ruşii l-au găsit pe hospodar[28] în fruntea a o mie de arnăuţi, care au fost aproape cu toţii măcelăriţi, el însă a scăpat din mâinile lor. Stoffel a continuat să alunge pe turci, atât din Moldova, cât şi din Ţara Românească...

---

[16] *Lipischen.*

[17] *Litanischen.*

[18] În realitate, Lykostomul a fost identificat de Octavian Iliescu cu Vâlcov.

[19] *Eine weisse Burg.*

[20] *Schechter (sic) Elecken.*

[21] *Pass.*

[22] Grigore Callimachi (1767–1769). Mazilirea s-a făcut la 14 iunie 1769.

[23] Alexandru?

[24] Era a cincia şi ultima domnie în Moldova (29 iunie – 23 noiembrie 1769).

[25] Generalii Elmpt şi Prozorovski erau comandanţii trupelor ruseşti care au intrat în Moldova.

[26] *Stoffel* = General locotenent Hristofor Feodorovici von Stoffeln, comandantul corpului de armată care a operat în Moldova şi Ţara Românească din noiembrie 1769 până în aprilie 1770

[27] *Chor.*

[28] Grigore al III-lea Al Ghica (octombrie 1768 – noiembrie 1769). De fapt, domnul, după sfatul conducătorilor mişcării populare din Bucureşti, s-a lăsat prins de voluntarii români, şi a fost predat apoi comandantului rus.

IVAN VASILIEVICI KOROSTOVŢEV

(1745–1814)

Ivan Vasilievici Korostovţev, din vechea familie Korostovţevki-Ostoia, s-a născut în anul 1745.

Datorită cunoaşterii limbilor orientale, a fost numit în 1768, la vârsta de 24 de ani, aghiotant al mareşalului Alexandru Alexandrovici Prozorovski (1732–1809), care comanda un corp de armată în timpul războiului ruso-turc din 1768–1774. În această calitate, a însoţit pe Prozorovski în Moldova. Între 1–25 ianuarie 1770, se afla la Botoşani, apoi de aici s-a îndreptat prin Băluşeni, Deleni şi Erbiceni spre Iaşi, unde a rămas o lună (29 ianuarie – 28 februarie). Transferat de comandantul suprem, Piotr Ivanovici Panin, la armata a doua, a fost trimis în misiune specială pe lângă hanul tătarilor, Şahin Ghirai, spre a-l determina să treacă sub ocrotirea împărătesei Ecaterina a II-a.

După terminarea campaniei, Korostovţev a fost trimis la Orel (1775), pe lângă guvernatorul general. În perioada transformării diviziunilor teritoriale, cunoscute sub numele de „namestnicestvo", în gubernii, a organizat aici ateliere (ţehi)

Printr-un decret al Ecaterinei a II-a, din 21 decembrie 1786, a fost înaintat asesor colegial şi preşedinte al Curţii de justiţie civile din Kursk, apoi consilier de stat.

În 1805, Korostovţev s-a retras din motive de sănătate, fiind decorat cu ordinul Sf. Vladimir. Şi-a petrecut ultimii ani îndeletnicindu-se cu traducerea autorilor antici, în tovărăşia prietenului său, consilierul Pavel Ivanovici Protasov. A murit la sfârşitul anului 1814, la vârsta de 69 de ani.

I. V. Korostovţev a redactat un jurnal al operaţiunilor militare din timpul războiului ruso-turc (1768–1774), efectuate sub comanda mareşalului Prozorovski. Se păstrează sub titlul de *„Însemnări"* sau *„Note" despre războiul împotriva Turciei,* în manuscris, cuprinzând mai multe caiete însumând 817 pagini (Biblioteca de Stat V. I. Lenin din Moscova, O U.D P., 213, 214). Cuprinde, în copie, multe acte oficiale referitoare la campanie: ordine şi rapoarte militare ale mareşalului Prozorovski, rapoarte ale comandanţilor ruşi, acte traduse de Korostovţev din limbile turcă şi tătară, ca, de pildă, documente şi scrisori ale hanului tătar Şahin Ghirai privind relaţiile lui cu Rusia, ca şi ale beiului Cabardiei şi ale altor comandanţi tătari etc.

Cu privire la ţările noastre, jurnalul cuprinde atât informaţii despre operaţiunile militare, de sub comanda mareşalului Prozorovski pe linia Botoşani – Iaşi – Bender, cât şi despre mişcările turcilor şi tătarilor

Sunt şi unele ştiri cu privire la proviziile aduse de turci „din diferite părţi ale Moldovei" (O.U.D.P., 213, 2 f. 7) la Hotin, unde s-au refugiat numeroşi poloni.

Jurnalul înregistrează şi unele amănunte cu privire la jafurile şi ridicările de români – atât bărbaţi, cât şi femei – de către turci şi tătari din satele moldoveneşti: Răspopeni, Kizi, Chiperceni, Răuţeni etc. (O U.D.P., 213, 3, f. 2, 9), cât şi la capturări de ţărani moldoveni, care lucrau la câmp, de către armatele ruseşti.

Din însemnările lui Korostovţev se vede şi concursul dat de unii moldoveni armatelor ruseşti.

Jurnalul este precedat de o notă despre Ivan Vasilievici Korostovţev, redactată de nepotul acestuia, V L. Korostovţev.

EXTRAS DIN JURNALUL OPERAŢIILOR DE RĂZBOI DIN 1769[1]

Iunie

1ª În prezent, au început să sosească la Hotin numeroşi şleahtici poloni de f. 6 rând care trec // la legea mahomedană şi asigură pe turci că ei părăsesc cu bucurie credinţa catolică, întrucât au pierdut speranţa de a rămâne în patria lor, din cauza ruinării ei de către trupele ruseşti, care i-au lipsit de întreaga lor avere (câţi au făcut parte din confederaţie nu şi-au găsit alt rost şi au fost trataţi ca rebeli...).

2ª Magaziile din Hotin sunt îndesate zilnic de către turci cu provizii, constând din pesmeţi, pe care îi aduc din diferite părţi ale Moldovei. Iar în popor umblă zvonul că aceste provizii sunt pregătite pentru spahii care vin acolo; sosirea lor e aşteptată în curând.

3ª Potrivit aceloraşi zvonuri, la 19 ale acestei luni, iunie, au sosit la Hotin până la patru sute de spahii, cu trei alaibei, comandanţii lor, care au răspândit zvonul că aceşti spahii vor începe să sosească acolo, zilnic, câte 20 de oameni şi chiar mai mulţi, timp de o lună întreagă; s-ar fi luat această măsură pentru înlesnirea spahiilor aflaţi pe drum sau, mai degrabă, pentru a ascunde adevăratul f. 7 lor număr, cum s-a şi întâmplat în realitate, căci după // data de 19 şi până la 22, au sosit încă până la 500 de oameni, în diferite partide şi ei îşi aşează tabăra pe un loc anume hotărât în apropiere de Hotin, unde încep să-şi facă bordeie.

4ª Ambasadorul Porţii (numit) în Polonia, Namei-bei, a sosit la 22 ale acestei luni la Hotin.

....

4 august

f. 62

Din nota sotnicului[2] Anania Antonov. Când eram la Bender, am observat acolo în tabără până la şase mii de spahii, comandaţi de paşa cu trei tuiuri Daghistanli, şi o altă garnizoană, până la cinci mii (de oameni), sub comanda guvernatorului Ali Paşa [...].

f. 78 *Copie după extrasul primit de la dl. general maior şi cavaler Şirkov..., după informaţiile trimise de locotenentul Malenkov, ... aflat sub Hotin, de partea aceasta a Nistrului, cu privire la evenimentele petrecute la Hotin la 2 iulie*

---

[1] Traducerea s-a făcut după microfilmul manuscrisului lui Korostovţev (O.U D P., 213, 2).

[2] Sotnic – căpitan peste o sută de oameni.

Un evreu, trimis de locotenentul Malenkov la Cernăuţi, i-a adus ştirea că austriecii pregătesc provizii la Cernăuţi... şi că zilele acestea a sosit de la Lvov un furnizor evreu, care a încheiat acolo cu ministrul un contract (obligându-se) să livreze în locurile sus menţionate până la 30 000 de sferturi de făină

....

Locotenentul Malenkov, fiind ieri la Hotin, a auzit de la Soliman Efendi cele ce urmează mai jos: //

S-a poruncit comandanţilor să citească celor răzvrătiţi din ortale sau regimente porunca sultanului şi să le facă cunoscut că dacă ei se vor răscula, contrar celor aşteptate, Poarta va porunci să nu li se mai dea leafă, iar instigatorii îşi vor pierde, bine înţeles, viaţa. Se cuvine ca ei să ceară sultanului leafa pe care o merită ⟨şi⟩ pe care ei o pot primi. Aceste modificări şi sfaturile comandanţilor au potolit puţin pe ienicerii răzvrătiţi, şi unii dintre instigatori au cerut iertare comandanţilor, pentru purtarea lor grosolană. f. 79

....

6 august

Ambasadorul Turciei, pentru a se arăta în public cu un alai mai numeros, spre cinstea lui, a luat de la Hotin până la 50 de oameni, pe care i-a trimis înapoi de la Cameniţa. f. 80

Austriecii au început să sape în apropiere tranşee şi ⟨să facă⟩ la graniţa turcă o carantină pentru cei ce trec (în vehicule şi pe jos).

....

Zilele acestea, au mai sosit la Hotin încă până la opt sute de spahii.

....

Jurnalul operaţiunilor de război din 1770[3]

1 ianuarie anul 1770

La începutul acestui an..., mă aflam la Botoşani şi f. 1

....

La 11 ianuarie, am primit raportul maiorului Pentling că locotenentul Liubimov raportează... că a sosit în grabă, din satul Răspopeni[4]..., un moldovean cu ştirea că pe data de 9, sosind în satul Răspopeni 28 de turci, au luat din acest sat trei moldoveni, iar el a plecat şi a sosit cu această veste. f. 2

În afară de aceasta, a mai spus că din Bender au ieşit până la 300 de turci şi, împărţindu-se în grupuri mici, au plecat spre Nistru; Liubimov a plecat în recunoaştere cu un grup, spre satul Răspopeni.

La 15, am primit un raport de la acelaşi Pentling că locotenentul Liubimov, pe data de 11, cu un grup... a fost în satul Răspopeni, şi acolo, în pădure, a

---

[3] OUD, P, 213, 3

[4] Sat, raion Rezina (Republica Moldova)

găsit trei moldoveni dintre care unul, fiind... din satul Găițeni[5], a plecat de la ei și spune că turcii, în număr de 20 de oameni, au fost în satele Răspopeni, Kizic[6] (?), Chiperceni[7] și Răuțeni[8], pe data de 9, și au luat de acolo vitele, iar din satul Răuțeni trei moldoveni, au plecat îndată spre Bender, iar un grup format din câțiva dintre ei, pe aceeași dată, au trecut peste Nistru în Polonia, mai sus de Iagorlâc. //

f. 3 La aceeași dată, am primit o înștiințare de la domnul general-maior Cernoievici din Iași, cu data de 13, că în această lună în noaptea ⟨de 10⟩ spre 11, un grup de turci și tătari hoinari, condus de Deli Asan, a fost înfrânt; în această luptă a fost ucis Kasan Deli Asan și au mai fost omorâți încă 27 de turci; în afară de aceasta, au fost luați prizonieri doi tătari, care la interogatoriu au arătat că tuturor tătarilor li s-a fixat întâlnire la Căușani, după sărbătoarea numită bairam, și socotesc că și turcii, care trecuseră ⟨Dunărea⟩, la Ismail, unindu-se cu ei în acel loc, vor ataca Iașii. Același lucru îl confirmă și un spion turc, prins pe data de 10. Și cum la Iași se află numai două regimente de infanterie, cu efectiv de abia o mie de oameni și o sută de vânători, iar în caz de atac, nu numai că nu e cu putință să trimită un grup, ci nici în Iași nu pot ocupa cu acest detașament locurile necesare, de aceea îmi cere să-i trimit spre întărire un regiment de infanterie și două escadroane de husari, aprovizionându-i cu merinde și cu ovăz cât se poate de mult; prin urmare, am trimis ordin colonelului Kakovinski să părăsească Cernăuții cu regimentul lui și să plece grabnic la Botoșani, lăsând la Cernăuți la vad 50 de soldați de linie cu un ofițer.

Dar, socotind că cele două escadroane cerute de husari nu vor fi destul de puternice, pentru a opune rezistență unui număr atât de mare de inamici, am găsit că e necesar să adaug și regimentul de cazaci al lui Pozdeev, pe care l-am trimis spre Iași, poruncindu-i să se oprească în satul Deleni[9] până la noi ordine.

Iar pe data de 16, am plecat eu însumi din Botoșani cu regimentele Arhanghelsko-Gorodski de infanterie și Vengherski de husari, ambele fiind ultimele de sub comanda mea, lăsând în acest oraș numai 85 de oameni vindecați[10], de diferite grade, să facă de gardă la depozitul de alimente și, pe lângă aceștia, regimentul de cazaci al lui Martînov.

Despre această mișcare a trupelor mele, am raportat la acea dată comandantului suprem.

La aceeași dată, am sosit în satul Drăcșini[11], așezat la distanța de 3 1/2 ⟨mile⟩ de Botoșani. Am mai primit un ordin, cu data de 11, de la domnul general-locotenent Stoffeln din Focșani, ca să trimit la Iași regimentul Arhanghelsko-Gorodski, cu provizii pentru trei săptămâni, ⟨și⟩ ajungând acolo,

---

[5] Probabil Gliceni, sat, raion Rezina (Republica Moldova).
[6] Neidentificat.
[7] Sat, raion Orhei (Republica Moldova).
[8] Sat lângă Bălți, raion Bălți (Republica Moldova).
[9] *Delian* = Deleni, sat, județul Iași.
[10] De ciumă.
[11] *Dracsin* = Drăcșini, sat, județul Botoșani.

să stea sub comanda domnului general maior Cernoievici; iar regimentului Tenghinski ⟨trebuie⟩ să-i ordon să meargă în marş la Botoşani şi să rămână acolo, lăsând la Cernăuţi, pentru acoperirea transporturilor şi a trecerii ⟨podului⟩, un detaşament potrivit cu un ofiţer.

De aceea, deliberând că, întrucât cu o zi mai înainte îi raportasem că plecasem după aceste ultime regimente de sub comanda mea, în urma cererii // domnului general-maior Cernoievici şi că atunci nu primisem încă rezoluţia la raportul meu şi văzând, după dată, că acel ordin fusese expediat înainte ca generalul-maior Cernoievici să fi căpătat informaţia despre inamic, nu am îndrăznit să mă întorc atât de repede la Botoşani şi am găsit de cuviinţă să raportez – ca răspuns la acest ordin – că mă aflu în drum, iar dacă prezenţa mea e necesară la Botoşani, eu pot să mă întorc cu regimentul Vengherski, iar regimentul Arhangkelsko-Gorodski îşi va continua mersul spre Iaşi. f. 4

În ziua de 17, la ora 3 după miezul nopţii, înainte de plecare, am primit un raport de la maiorul Pentling, din 14, arătând că locotenentul Liubimov îi raportează că doi moldoveni au sosit în ziua de 11 de la Iaşi în satul lor Cubrovţî (!)[12], după cereale, şi abia începuseră să încarce cereale, când a venit în fugă la ei căpitanul moldovean din satul Sâreda[13], aşezat pe râul Bâc, la o milă de Chişinău, şi a spus acelor moldoveni, care au fugit iute la locotenentul Liubimov, să plece cât mai degrabă şi să dea de ştire tuturor detaşamentelor ruseşti că o mulţime de tătari vin de-a lungul râului Bâc, iar acel căpitan moldovean a plecat la Iaşi, să dea de ştire.

De aceea, am socotit că de voi continua marşul spre Iaşi, care se află la o distanţă de 13 ore, de acolo nu vom putea ajunge înainte de cinci zile, oricât de repede am înainta, din cauza drumului prost, iar convoaiele regimentare, cu atât mai mult, nu puteau fi lăsate să sosească cu provizii alimentare, după cum se spunea în ordinul general-maiorului Cernoievici, de unde trebuia dedus că acestea erau acolo insuficiente; iar întrebând pe locuitori, ⟨am aflat că⟩ distanţa de la Chişinău până la Iaşi nu e mai mare ca cea de acolo ⟨de la Iaşi⟩ încoace ⟨la Botoşani⟩, prin urmare nu era cu putinţă să sosim acolo înaintea duşmanului; nu se ştia dacă duşmanul nu se va îndrepta, cumva, spre Botoşani, unde se aflau acum numai 86 de oameni simpli soldaţi vindecaţi ⟨de ciumă⟩, ieşiţi din spital, provenind din diferite regimente, cu un singur subofiţer. Şi deşi pe data de 15 s-a trimis ordin regimentului Tenghinski să sosească la Botoşani, plecarea acestuia nu putea să aibă loc decât pe data de 17 şi deoarece de la Cernăuţi până la Botoşani se socoteşte că distanţa e de 16 ore, nici acest ⟨regiment⟩ nu va putea sosi, din cauza drumului său, înainte de cinci zile, deşi i s-a repetat ca să vină cu extremă grabă la Botoşani, lăsând toate acele unităţi în urmă. La Botoşani, sosise, înaintea plecării mele, un important transport de provizii, care a şi fost lăsat acolo, atât din cauza informaţiilor primite de la general-maiorul Cernoievici, cât şi fiindcă boii erau obosiţi; de aceea, trebuia să socotim că, dacă duşmanul nu va merge la Iaşi, ci măcar o parte va merge la Botoşani, va distruge atât depozitele, // cât şi transportul, din cauza detaşamentului slab rămas acolo. La fel şi în târguşorul Suceava, spitalul f. 5

[12] Probabil Zubreşti (= Zubrăuţi), sat, raion Călăraşi (Republica Moldova).

[13] Probabil Săreţi, sat, raion Chişinău (Republica Moldova)

⟨aglomerat⟩ printr-un corp de armată a rămas descoperit. Iar cazacii, care se află de-a lungul râului Prut, cât şi cei dintre Prut şi Nistru şi ⟨cele⟩ trei regimente de cazaci ⟨şi⟩ al patrulea regiment, al lui Martînov, care acoperă Botoşanii, nu pot opune rezistenţă puternică, din cauză că un mare număr dintre ei se află în misiuni fără întăriri. Iar dacă aceştia vor fi înfrânţi, atunci nici regimentul Tenghinski, care se află în marş, nu va fi în afară de pericol. Socotind astfel, am considerat că e mai util să mă întorc înapoi la Botoşani, ca să ajut la joncţiunea cu regimentul Tenghinski şi după ce voi fi făcut joncţiunea cu acesta, să vedem încotro îşi va îndrepta duşmanul forţele şi, aflând acest lucru, şi adunând pe toţi cazacii, să pornim cu toţii contra inamicului.

Am raportat amănunţit comandantului suprem, din acest sat Drăcşini, depsre toate împrejurările şi motivele care m-au îndemnat la această revenire, sperând că le va aproba, având în vedere importanţa lor.

Totodată, am delegat pe căpitanul Vrenici ca să rămână cu regimentul de cazaci ai lui Pozdeev, în satul Stroeşti[14] şi să trimită un mic grup, pentru recunoaştere, la Iaşi; iar eu, de la mine, am trimis patrule spre Iaşi şi în stânga, spre râul Prut.

La 18, am primit o comunicare, de la domnul general-maior Cernoevici, că pe ziua de 17 a sosit la el un trimis expres pentru recunoaşterea mişcărilor inamicului şi a declarat că detaşamentul, despre care locotenentul Liubimov raportase pe data de 10, nu este altceva decât o patrulă, alcătuită nu din 500, ci din 1 000 de oameni şi acel trimis îl asigură că tătarii se află în mare frică şi că nu sunt în stare nu numai să atace, ci nici pe ei înşişi să se apere.

Am trimis ordin maiorului Pentling ca el să ordone locotenentului Liubimov să vină cu grupul său până la Chişinău şi, informându-se precis despre toate, să raporteze.

În acelaşi timp, am primit altă comunicare de la domnul general-maior Cernoievici că domnul general-locotenent Stoffeln i-a propus ca, de îndată ce regimentul Arhanghelsko-Gorodski va sosi de la Botoşani la Iaşi, să plece cu acest regiment şi cu regimentul de Perm, adăugând la acestea pe maiorul Kniloh, cu un detaşament de vânători, spre satul Ţuţora[15], lăsând acolo un număr cât se poate de moderat, din trupele uşoare, aşezate pe râul Prut, pentru a observa mişcările inamicului, iar cu ceilalţi să urmeze spre târgul Fălciu, şi acolo, să ia cu ei pe căpitanul Meknov // împreună cu un grup vânători şi cu detaşamentul din regimentul din Perm, aflat în acel loc, lăsând ceva infanterie şi trupe uşoare, pentru menţinerea postului; trecând cu întreg detaşamentul râul Prut la Fălciu să înainteze în marş la vale, de-a lungul acelui râu, spre satul Giurgiuleşti[16], unde acel râu se varsă în Dunăre, şi să înfrângă detaşamentul inamic aflat acolo, punând stăpânire pe depozite. De asemenea, în satul ⟨Reni⟩ să distrugă depozitele; după aceasta să se întoarcă la Iaşi şi ajungând la Fălciu, să trimită regimentul Arhanghelsko-Gorodski în târgul Focşani.

f. 6

[14] Sat, judeţul Iaşi.

[15] Sat, judeţul Iaşi.

[16] *Jurguleşti* = Giurguleşti, sat, raion Vulcăneşti (Republica Moldova).

În consecinţă, am ordonat, al 19, regimentului Arhanghelsko-Gorodski să plece în grabă la Iaşi.

În aceeaşi dată, pe ziua de 19, am primit un raport de la maiorul Pentlıng că la avanposturile sale inamicul nu se arată nicăieri.

În acelaşi timp, am primit de la general-maiorul Cernoıevici înştiinţarea că grupele noastre au prins, de cealaltă parte a Prutului, un spion trımis de han[17], care declară că tătarii – după ştirea primită cu privire la lupta ce a avut loc lângă Focşani, unde ei socotesc că au avut până la 8 000 de turci omorâţı – sunt cuprinşi de mare frică şi că asemenea ştiri l-au silit pe han // să trimită pe toţi seimenii lui pentru o mai rapidă expediere a tătarilor şi când această adunare va lua sfârşit, atunci hanul intenţionează să pornească spre Movila Răbâia şi către Iaşi. f. 7

La 20, regimentul Tenghinski a sosit la Iaşi.

La 21, am primit raportul maiorului Pentling că locotenentul Liubimov cu echipa sa a ajuns până la ⟨O⟩rhei şi că inamicul nu se află în Moldova nicăieri.

La 23, am primit ordin de la comandantul suprem[18], că el consideră necesar să întărească postul din Iaşi. În consecinţă, am trimis ordin la Cernăuţı sublocotenentului Karandeev ca el, cu întregul detaşament, să vină la Botoşani, iar în locul său am trimis pe sublocotenetul Debredici, din regimentul Ostrogojski, cu 30 de cazaci.

Din regimentul Tenghinski, am poruncit să fie lăsat la Botoşani un tun, cu întreaga încărcătură ce-i aparţine şi cu servanţii şi 50 de muşchetari, precum şi toţi vânătorii din acel regiment, iar din regimentul Vengherski – un escadron de husari. Şi peste toţi aceştia, am încredinţat comanda căpitanului Ghevkin din regimentul Vengherski.

Am poruncit colonelului Martînov să lase în satul Kokymca[19] 20 de cazaci sub comanda căpeteniei lor (starşina) // şi în satul Stăuceni[20] 20 de cazaci, cu un cazac îndeplinind rolul de şef (nakaznoi), şi ca toţi aceştia să fie sub ordinele căpitanului Ghevkin şi să-l înştiinţeze pe acesta despre toate. f 8

Maiorului Pentling, i-am trimis ordin, ca el să aducă totul la cunoştinţă căpitanului Ghevkin, iar de va veni peste el un inamic foarte puternic, să se retragă spre Botoşani şi, unindu-se acolo cu detaşamentul lăsat în acel oraş şi preluând comanda lui, să procedeze potrivit cu împrejurările din acel moment.

Colonelul Martînov cu regimentul său şi al lui Pozdeev, i-am ordonat să plece, la 25, către Iaşi, pe drumul direct prin Stroeşti, Şipote[21] şi Mălăeşti[22] şi ca el să trimită mici patrule spre Iaşi şi spre râul Prut.

Iar eu, la 25, cu regimentele Vengherski şi Tenghinski am plecat din Botoşani şi am mers pe alt drum, pentru a avea o alimentare mai bună; la aceeaşi dată, am ordonat regimentului de husari Vengherski să meargă până la

---

[17] Devlet Ghırai IV, han al tătarılor din Crimeea (1769–1770).

[18] General feldmareşal Pıotr Alexandrovicı Rumıanţev.

[19] Oare, Coşula (?), sat, jud. Botoşanı, aproape de Stânceni.

[20] Sat, judeţul Botoşani.

[21] Sat, judeţul Iaşi.

[22] Sat, comuna Gropiţa, Vlădeni, judeţul Botoşanı.

satul Drăcşini, la o distanţă de 3 1/2 ore de Botoşani, iar eu însumi, cu regimentul Tenghinski, m-am oprit în satul Băluşeni[23], la 3 ore depărtare de Botoşani.

La 6, am mers cu regimentul Vengherski până la satul Deleni 4 1/2 ore, iar regimentul Tenghinski până la satul // Storeşti[24], 3 ore. Aici, la 27, am

f 9 primit raportul maiorului Pentling că locotenentul Liubimov a înfrânt, pe data de 23, în târgul Chişinău, un grup de tătari, dintre care au fost ucişi 19 oameni, iar 7 luaţi prizonieri; ceilalţi, din cauza întunericului nopţii, au plecat. Prizonierii declară că acel grup era compus din 30 de oameni; tot el a prins doi spioni, trimişi din Bender şi a prins de la inamic peste 700 de capete de vite şi 210 cai, iar din grupul său, a fost rănit uşor un cazac şi omorât un cal căzăcesc.

Pe aceeaşi dată, am plecat din Deleni, cu regimentul de husari, şi am traversat până la satul „Ghiciani"[25], 6 ore, iar regimentul Tenghinski până la târgul Hârlău[26].

La 28, am plecat cu regimentul Vengherski din Iurghiceni[27]. Am sosit la Iaşi, 4 ore.

La 29, a intrat în iaşi regimentul Tenghinski, iar regimentul de cazaci ale lui Martînov şi Pozdeev, le-am aşezat în satul Mânzăteşti[28], la 3 ore distanţă de Iaşi.

La 31, am primit raportul sublocotenentului Bîkov din Ţuţora că grupuri mici de inamici se arată la o distanţă de 5 ore de Prut; că pe râul Prut a început să se rupă gheaţa şi au luat (inamicii) 4 familii de locuitori şi 10 ţărani care

f. 10 se aflau pe lângă vite // şi până la patru sute de capete de vite cornute.

În acelaşi timp, am primit încă un raport, că s-a apropiat de postul aflat în satul Măcăreşti[29] un grup inamic şi au avut peste râu un schimb de focuri. De aceea, am trimis pe locotenentul Albruski la Ţuţora, ca el să ia pe sublocotenent cu întreg grupul său, sub comanda sa, şi să lase pe sublocotenentul Bîkov pe malul de pe partea aceasta, iar el să treacă, cu cazacii şi arnăuţii, pe malul celălalt şi, pe cât cu putinţă, să caute a păzi populaţia şi vitele de inamic.

La 10 februarie, am primit raportul maiorului Pentling, că locotenentul Liubimov, după ordinul meu, a plecat cu un grup, în recunoaşterea inamicului, şi pe data de 5, a sosit în satul Perescina[30], a găsit acolo un mârzac cu 370 de tătari, pe care i-a atacat, a ucis 13 oameni, ⟨pe ceilalţi⟩ i-a gonit până în satul Măscăuţi[31], ce se află la o depărtare de 6 verste de Chişinău[32], dar, din

---

[23] *Boleşani* = Băluşeni, sat, judeţul Botoşani.

[24] *Storesti,* la nord de Vlădeni, judeţul Botoşani.

[25] Cf. însemnarea din ziua următoare, când pleacă din Iurghiceni. Deci şi aici trebuie completat numele tot ⟨Iur⟩ghiceni.

[26] *Garlou*

[27] *Iuriceni* = Iurghiceni, judeţul Iaşi

[28] Sat, comuna Bosia, judeţul Iaşi (în dreptul Unghenilor)

[29] Sat pe Prut, comuna Prisăcani, judeţul Iaşi.

[30] *Pereseşni* = Perescina, sat, raion Criuleni (Republica Moldova).

[31] *Năcăuţi* = Măscăuţi pe Râul, sat, raion Criuleni (Republica Moldova).

[32] *Coşenev.*

cauza întunericului nopții, nu a putut să-i urmărească mai departe, a luat 2 tătari prizonieri și, urmărind pe inamic, a lăsat ⟨pe prizonieri⟩ moldovenilor să-i păzească, dar la întoarcere nu i-a mai găsit în viață căci moldovenii le tăiaseră capetele. Și a eliberat de la // inamic pe moldovenii capturați de aceștia, 22 de femei moldovence, 10 capete de vite cornute, 20 de cazaci cu poveri. f. 11

La 20, domnul general-locotenent a sosit la Iași.

La 24, am primit raportul că locotenentul Liubimov, trimis de către maiorul Pentling, a ajuns din urmă, la 5 februarie, lângă satul Peresecina, un detașament compus din 370 de tătari, cu un mârzac, și bătându-i, a luat pe loc 30 de tătari prizonieri, iar pe cei 35 de moldoveni, luați de aceștia cu averea lor și cu vitele, i-a eliberat, fapt pe care l-am raportat comandantului suprem[34] primind, ca răspuns, ordinul următor...

La 25, am primit un raport de la maiorul Pentling că locotenentul Liubimov la 20 ale lunii, la o milă depărtare de Chișinău, s-a întâlnit cu un mârzac, care avea cu el 100 de tătari; mergea în Moldova cu un car, să caute cereale; jumătate dintre tătari erau călări, iar jumătate pedeștri. El i-a atacat și a omorât 63 de oameni, 13 a luat prizonieri, iar 24 de oameni cu mârzacul au fugit în pădure și nu i-a putut ajunge; a luat de la ei 10 cămile și 74 de capete de vite cornute (...).

....

Iar la Bender, spun că oaste turcească este puțină, și tabăra ei situată de partea cealaltă a Nistrului; hanul, însă, cu toți tătarii, printre care ar fi și cei din Crimeea, se află în fața punctului ⟨numit⟩ Movila Răbâiei și că ar fi avut recent cu trupele noastre o încăierare și au fost înfrânți; de aceea, hanul i-a luat de la Bender, unde era un număr mic de tătari, la el, pentru a se întări. Vizirul[35] se află de partea cealaltă a Dunării.... f 13

Am primit ordin de la comandantul suprem să nu mai expediez trupele calmuce în armată, din cauza răspunsului ce a venit de la hoardele tătare din Edisan, Bugeac și Cetatea Albă[36], care înclină spre îndeplinirea dorinței noastre; de aceea, să nu se mai trimită nici echipe pentru explorări, de partea cealaltă a Nistrului.

Am poruncit maiorului Elaghin să facă legătura, unindu-se cu detașamentul general-maiorului Kamenski, și să continue până la gura fluviului Nistru, acolo unde acesta se varsă în liman, și să meargă cu întreaga oaste calmucă spre Hagider[37] și să poruncească și ambelor regimente de cazaci să înainteze pe Nistru la vale, spre Hagider....

La 1 septembrie, a fost adus la mine un băiat moldovean, care se afla în serviciul hanului și care a declarat că turcii, sosiți cu hanul, s-au dus la Oceakov și că hanul trece convoaiele de care de partea cealaltă și că din convoiul său de care, tătarii, aliați cu noi, i-au luat vitele; că hanul a pus sub pază pe 2 mârzaci din Crimeea, nu se gândesc de fel să se predea....

---

[33] Generalul von Stoffeln.

[34] Generalul feldmareșal Rumianțev

[35] Khalil pașa Avaz-Zade, mare vizir otoman (1769–1770).

[36] *Belgorod.*

[37] *Gadjider* = Hagider, sat, raion Cetatea Albă (Republica Moldova).

....

f 61 ... În data de 3 septembrie, noaptea, un grup (de oaste) trimis de ⟨căpitanul f. 62 Stoikov⟩ spre Ianciakrak, de cealaltă parte, // dând peste un convoi de care al moldovenilor, l-a capturat; în el se aflau 60 de bărbați și 50 de femei.

....

f 64 La 9 (septembrie), au venit 2 moldoveni captivi ⟨de lângă Oceakov⟩ care au declarat că la Oceakov nu sunt trupe prea multe și că ele ne-au așteptat astăzi și de aceea au scos lângă cetate, opt tunuri; iar hanul stă (cu tabăra) în vecinătatea cetății, în partea către Metelia; și ei țin „beket" (pichet?) numai de vreo cinci sute de oameni.

În consecință, am trimis ordin maiorului Elaghin să trimită pentru alarmă, un grup de vreo 40 de oameni, care să atace pe neașteptate „beket"-ul, și apoi... să ia vitele și să înceapă a întoarce carele, pentru a-i separa prin aceasta mai repede de Oceakov....

[Urmează – 9–11 septembrie – o mare luptă lângă Oceakov, descrisă cu lux de amănunte, f. 64–68, unde turcii și tătarii au suferit o grea înfrângere; dar Oceakovul nu a fost încă cucerit].

f. 68 La 11 septembrie (după lupta de lângă Oceakov).... Iar pentru a-l alarma și tulbura continuu pe inamic, am poruncit maiorului Elaghin să trimită mereu grupuri la Oceakov, ca, hărțuindu-l mereu, să captureze din vite.

La 13, am primit raportul maiorului Elaghin că un grup de oaste calmucă a mers sub zidurile Oceakovului, unde găsind un turc la cositul fânului, l-au înjunghiat, iar altul a fugit, și au luat prizonier un băiat moldovean. //

f. 69 *14 septembrie*

Am primit raportul de la maiorul Elaghin că o echipă de calmuci, trimisă de el sub zidurile Oceakovului, a capturat 300 de cai, 100 de capete de vite cornute, 12 cămile și 7 moldoveni.

În același timp, eu am trimis sub zidurile Oceakovului un grup de 100 de husari și lăncieri, cu căpitanul Gotovici, care în apropiere de Oceakov au gonit „beket"– ele lor, au luat lângă limanu de la Oceakov, până la 50 de cai și 5 cămile, de asemenea doi țărani moldoveni, aparținând hanului, care coseau fân; aceștia au declarat că turcii nu-l lasă pe han să plece, socotindu-l vinovat de faptul că oastea fusese înfrântă, deoarece el se afla cu ea.

15 septembrie

În acest timp, colonelul Grekov de la Don, trimis de maiorul Elaghin la Oceakov, cu cazacii săi, a capturat până la trei sute de cai, patru cămile, șaptesprezece vite cornute și două familii de moldoveni[38]. În același timp, au ieșit din cetate, contra lui, până la cincizeci de oameni, pe care el i-a gonit în suburbia cetății[39], fără nici o pierdere din partea lui.

---

[38] *Volohov.*

[39] *Vorstadt.*

Iar echipa de calmuci a prins sub Oceakov trei moldoveni şi pe un tătar din // Crimeea, care fuseseră trimişi după fân. f. 70

La 19, am primit de la comandantul suprem ⟨vestea despre⟩ cucerirea prın asalt a Benderului.

... Moldovenii captivi au declarat că hanul va trece curând la Kimburn....

La 20, au mers grupuri din regimentul Liubimov şi dintre calmuci, trimise de Elaghin, sub zidurile Oceakovului. La depărtare de vreo două verste de oraş, au găsit la cositul fânului şase moldoveni, pe care i-au luat prizonieri; au mai găsit şi o herghelie de cai şi 20 de inşi de ai inamicului....

... Aflând de la captivi că s-ar putea intra liber în suburbia Oceakovului, prin apa puţin adâncă din apropierea ţărmului mării, la 22 ale lunii, m-am dus cu un grup, să cercetez ⟨dacă este aşa⟩. S-a constatat că toate acestea nu sunt adevărate.

....

f. 74

3 octombrie

În acelaşi timp, am primit de la maiorul Elaghi un raport că echipa trimisă de el la Oceakov, găsind la fân nişte moldoveni, a început să-i captureze cu tot echipamentul; între timp, din cetate au ieşit până la o sută de turci, dar maiorul Elaghi, sosind la acea echipă cu un regiment de cazaci, i-a gonit pe toţi turcii care ieşiseră din cetate şi a omorât şase oameni, luând (captivi) 82 de moldoveni, doi tătari şi peste o mie de capete de vite cornute.

GUSTAV ORRAEUS

(1739–1811)

Gustav Orraeus era fiul unui predicator finlandez care îl destinase aceleiaşi chemări şi îl îndrumase pe calea studierii limbilor clasice. Trimis la 14 ani la Abo pentru a studia teologia, el s-a hotărât însă pentru ştiinţele naturale susţinând chiar, în decembrie 1754, disertaţia sa sub titlul *Adumbratio Florae.*

Intrat la şcoala de botanică de pe lângă Spitalul Militar de la Sankt Petersburg, iese chirurg în anul 1757 şi este îndată afectat unui regiment de infanterie. Luând parte la campania din Prusia (1759–1762), poate urmări din experienţă ravagiile dizenteriei printre trupe. Continuându-şi activitatea la St. Petersburg, primeşte în 1768, diploma de doctor în medicină.

În anul următor, este numit medic general al armatei comandate de Rumianţev în campania contra turcilor. În această calitate poate să observe şi să combată epidemia ciumei care a bântuit în Moldova cu o violenţă nemaicunoscută până atunci şi care s-a răspândit apoi şi mai departe, ajungând să bântuie cu furie la Moscova în 1771.

Observaţiile din cursul luptei contra flagelului atât în Moldova, cât şi la Moscova au fost consemnate de el într-o lucrare care se adresează în primul rând medicilor şi personalului medical şi care a fost publicată în 1784 la Petersburg sub titlul: *Descriptio pestis quae anno MDCCLXX in Jassia et MDCCLXXI in Moscva grassata est* (Petropoli... MDCCLXXIV)

Această descriere comportă o parte narativă-istorică a desfăşurării activităţii de combatere a bolii şi una descriptivă de redare a condiţiilor în care aceasta s-a ivit şi s-a dezvoltat O serie întreagă de exemplificări, după constatări făcute asupra unor cazuri particulare, aduc o mulţime de elemente preţioase pentru cunoaşterea împrejurărilor critice din Moldova în timpul campaniei ruso-turce. Autorul revine adesea cu prilejul descrierii ciumei din Moldova la fapte şi fenomene constatate de el în Moldova în cursul epidemiei. În 1772 a revenit în Moldova ca însoţitor al misiunii prinţului Orlov, trimis ca plenipotenţiar la Focşani.

Întors în capitală, s-a retras în 1776 din activitatea medicală, consacrându-se agriculturii şi studierii unor probleme în legătură cu diferite epizootii. În 1803 este numit membru al consiliului medical, iar la 1808 membru al Academiei Medico-Chirurgicale din St. Petersburg Moare la 1 septembrie 1811.

Pe lângă lucrarea sa despre ciumă, a mai scris în 1807 una despre febrele catarale.

O traducere a istoriei ciumei la Iaşi a fost făcută de dr Ioan N Prelipceanu ca teză de doctorat în medicină la Cluj O altă traducere comentată la dr. Valeriu Bologa, Aurel Simplăceanu şi Teodor Ghiţan, *Un document rusesc important pentru istoria ciumei de la Iaşi din 1770· lucrarea lui G. Orraeus,* în vol. *Contribuţii la studiul legăturilor medicale româno-ruse,* Bucureşti, 1952, p. 23–60

ISTORIA CIUMEI DE LA IAŞI[1]

... După ce a fost înfrântă şi împrăştiată în luna septembrie din anul 1769, acea uriaşă gloată a turcilor care se adunaseră sub cetatea Hotinului şi care se îndreptau apoi în cea mai mare grabă spre Dunăre prin Moldova şi Ţara Românească, o parte din armata noastră i-a urmărit de aproape pe fugari, şi odată adusă la supunere capitala Moldovei, Iaşi, precum şi toată ţara, au fost trimise unităţi mai mici pretutindeni unde mai rămăseseră încă turci. Dintre acestea, una, pe care o comanda atunci locotenent colonelul[2] Fabrician, a atacat lângă Galaţi (oraş al Moldovei cu un port destul de însemnat aşezat pe ţărmul de dincoace al // Dunării, între gurile râurilor Prut şi Siret), pe la sfârşitul lui noiembrie, un număr destul de mare de trupe duşmane, cu atâta noroc, încât după o luptă nespus de înverşunată, încununată de biruinţă, au fost prinşi mulţi dintre oamenii cei mai de seamă, printre care şi domnul Moldovei, Mavrocordat[3]. Acest comandant a pus stăpânire pe oraş, a aşezat trupe de pază în el şi a împărţit în casele locuitorilor pe cei bolnavi şi răniţi care nu puteau să suporte asprimea vremii, nebănuind nimica despre ciuma adusă foarte de curând de vasele turceşti venite din Constantinopol şi care abia ajunsese la cunoştinţa locuitorilor înşişi. Însă după trecerea a câtorva zile, iată că mor cu seamă de ciumă unii dintre soldaţii din garnizoană şi dintre bolnavi, precum şi un subchirurg care îi îngrijea. La fel pătesc şi o parte dintre soldaţii care îl străjuiau pe domnul ţinut prizonier. După ce a fost evacuat anume de aceea, acest loc periculos, în scurtă vreme a dispărut molima dintre ostaşi, chiar în timpul marşului spre Iaşi, ceea ce a dat prilej de îndoială dacă boala de care au murit acei foarte puţini ⟨amintiţi mai sus⟩ ar fi putut fi ciumă cu adevărat? Şi aşa cum se întâmplă mai întotdeauna în asemenea împrejurări, toate au fost răstălmăcite în bine.

De cum s-a întors această trupă la Iaşi, s-au luat fără cea mai mică bănuială măsuri de încartiruire pe iarnă a soldaţilor, atât a celor sănătoşi, cât şi a celor bolnavi, cei dintâi prin casele orăşenilor, iar ceilalţi în spitalul[4] care fusese întemeiat în palatul domnilor Moldovei[5]. S-au scurs vreo trei săptămâni în linişte şi nu se arătau nici un fel de semne ale unei molime atât de cumplite. Dar nu se ajunsese nici la jumătatea lunii ianuarie a anului 1770, când chirurgii, care îşi făceau serviciul la spital, au observat nu numai multe febre peteşiale, dar chiar la unii din aceşti ⟨bolnavi⟩ după ziua a şaptea şi a opta a boalei nişte buboni inghinali în regiunea de sus a coapsei, care, ivindu-se metastazic ca nişte crize oprite pe loc, nu păreau să prevestească nimic rău, întrucât primii bolnavi după începerea supuraţiei şi întremarea[6] ulcerelor // s-au însănătoşit

p. 1 p. 2 p. 3

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin al lui G. Orraeus: *Descriptio pestis quae anno MDCCLXX in Jassia et MDCCLXXI in Moscova grassata est* (Petropoli... MDCCLXXXIV).

[2] *Chiriliarha locum tenens.*

[3] Constantin Mavrocordat în a patra domnie (18 iun. 1769 – 4 dec. 1769).

[4] *Nosoconium militarae.*

[5] Mai jos, se pomeneşte de fiecare dată de acest spital ca fiind instalat la mănăstirea Sf. Spiridon.

[6] *Consolidationem.*

cu desăvârşire; ba chiar la unii, aceşti buboni se resorbeau cu totul[7] spre mântuirea bolnavilor. Însă urmarea a lămurit că încă de pe atunci erau în spital germenii ciumei şi că ei au pricinuit simptomele acesteia. Căci treptat au început mulţi dintre bolnavii care fuseseră aduşi ⟨suferind⟩ de alte boale cu totul să fie cuprinşi de febre peteşiale, iar bubonii lor să nu mai supureze în bine *(cum euphoria)* ca la început, şi în curând să moară foarte mulţi, ba chiar în fiecare zi, iar cei la care s-au înmulţit ⟨simptomele⟩ în primele zile ale boalei au fost de cele mai multe ori readuşi la sănătate. În sfârşit, s-au ivit la răniţi, şi chiar în rănile însăşi, carbunculi ⟨aducând⟩ cu ⟨ei⟩ o moarte grabnică. Pe când se petreceau acestea în spital, timp de trei sau patru săptămâni, în oraş totul era bine şi nu se auzea nimic despre ciumă. Am aflat din relaţii demne de crezare că începutul ⟨molimei⟩ printre locuitori s-a produs din cauza următoare. Un soldat de rând, uşor rănit în lupta de la Galaţi, a luat, cât a mai zăbovit prin oraş cu alţi bolnavi, un cojoc turcesc pe care l-a băgat printre boccelele sale şi l-a dus cu el la Iaşi, iar când a fost liberat din spital ca vindecat l-a vândut unui evreu oarecare. Acest nenorocit, netemându-se pentru el de nici un rău ⟨care i-ar putea veni⟩ de acolo, l-a îmbrăcat şi a doua zi a fost cuprins de ciumă împreună cu cei doi copii care dormeau cu el în pat (căci era văduv) şi în scurtă vreme a schimbat viaţa cu moartea. Această boală, ivită din senin, a trezit ceva luare aminte la autorităţile din Iaşi, mai ales zvonul despre ciumă – ivită nu numai la Galaţi, dar chiar şi în spital – începuse să se şi răspândească prin popor. S-au luat măsuri, dar ceea ce a fost nespus de regretabil, ⟨ele au fost⟩ cu totul insuficiente şi nici nu au fost duse la îndeplinire cu toată rigoarea, cum ar fi trebuit într-o împrejurare atât de serioasă pentru combaterea de la început a unei primejdii atât de mari, ceea ce ar fi fost cu atât mai uşor din toate privinţele, vremea fiind încă atunci friguroasă. E drept că a fost încuiată căsuţa evreului mort, dar cu această simplă măsură nu s-a putut împiedica jefuirea ei îndată de către hoţi şi astfel din împrăştierea acestor lucruri infectate, iar şi ⟨pe de altă parte⟩ din spitalul însuşi, a cărui comunicare cu restul oraşului nu fusese oprită, // s-a răspândit pe nesimţite molima printre locuitorii şi soldaţii ce locuiau la ei.

p. 4

Încă de la sfârşitul lunii martie, vestea acestei boale neobişnuite a fost dusă la tabăra de iarnă a strălucitului generalisim, contele Rumianţev[8] ⟨în⟩ oraşul Podoliei Latişev, la o depărtare de vreo 350 de leghe ruseşti de Iaşi, ⟨purtată⟩ de către unii care se întorceau acolo, însă relatările erau confuze şi absolut contradictorii, astfel încât nu şi-a putut face nici o părere sigură în această privinţă. Căci unii, necunoscând simptomele adevărate, nu i-au vorbit decât despre nişte decese, venite pe neaşteptate şi oarecum subit, oameni sănătoşi mai înainte, prăbuşindu-se fulgeraţi pe străzi, în timp ce alţii dimpotrivă, judecând lucrurile mai uşor decât se cuvenea într-o chestiune atât de gravă, înfăţişau această boală drept o febră malignă oarecare. Pe poziţiile acestora din urmă stătea – din marea vitregie a soartei – însuşi locotenentul general von Stoffeln[9], cantonat la Iaşi şi având comanda trupelor rămase în Moldova şi

---

[7] *Perfecte resolvebantur*

[8] *Romanzov* = Generalul feldmareşal conte Piotr Alexandrovici Rumianţev (1725–1796).

[9] Generalul locotenent Hristofor Feodorovici von Stoffeln († 1770).

Țara Românească, altminteri foarte activ și mai presus de orice laudă. Acesta, plecând urechea mai degrabă la persuasiunile boierilor moldoveni, care se temeau grozav de o evacuare a trupelor noastre după care ar fi urmat o invazie a turcilor, decât la arătările chirurgilor militari, care nu-și susțineau cu prea multă hotărâre părerea cu privire la o boală pe care nu o mai văzuseră până atunci, l-a încredințat în repetate rapoarte pe prestrălucitul generalisim că zvonul despre ciumă este cu totul neadevărat și că desele morți ale soldaților și locuitorilor ar veni din felurite alte cauze, îndeosebi într-o febră malignă milopsitoare. Așadar, această boală cumplită, a cărei răspândire era lăsată în voie, fără a i se pune în cale cuvenitele piedici, a crescut din zi în zi într-atâta, încât în luna martie ajunsese aproape generală: întocmai cum izbucnește din scântei mici un incendiu ce poate fi stins ușor la început și care cu greu mai poate fi stăvilit când a dat flacăra. Nu cred că este în căderea mea de a urmări cu amănuntul motivele acestei indolențe în legătură cu boierii moldoveni; însă pot spune cu hotărâre că oricât vor fi fost de natură politică, ele au avut, mai degrabă, // în vedere folosul particular, tot astfel ca și acum, și după aceea au dus grozăvia ciumei până la culmea sa cea mai înaltă. p. 5

În sfârșit, sosind în ultima zi din aprilie un curier trimis de generalul von Stoffeln la preastrălucitul generalisim, a adus anunțul ⟨oficial⟩ despre ciuma cea adevărată, împreună cu o mărturie subscrisă de medicul militar și de cinci chirurgi. Armata, care până acum iernase în Polonia, era pornită acum spre Moldova spre care se știa bine că se îndreaptă în mare număr trupele turcilor și ale tătarilor. Nici nu puteau veni la un moment mai rău aceste știri neplăcute despre acest nou, și nu mai puțin cumplit, dușman cu care, după cum se arată lucrul, era mai puțin vorba să te lupți decât să cazi înfrânt sub loviturile lui. Căci dacă nu era să fie dusă armata foarte curând să întâmpine pe dușmanul ce se și apropia de hotarul Moldovei dinspre Basarabia, era de așteptat negreșit ca locuitorii acestei țări – care nu de multă vreme juraseră cu atâta însuflețire credință sceptrului rusesc – erau să se afle în cea mai mare primejdie împreună cu acea parte din trupele noastre rămase acolo și rău încercată până acum de ciumă. Și, dimpotrivă, era greu de prevăzut în ce fel ar putea fi depărtată de armată această contagiune atât de subtilă și primejdioasă chiar în aceste regiuni molipsite, unde părea, desigur, lucru greu și chiar cu neputință a împiedica orice legătură[10] cu locuitorii.

Deocamdată, cum pericolul din partea dușmanului era vădit mai amenințător decât cel de ciumă, înaintarea armatei a continuat fără întrerupere pe cât îngăduia vremea foarte ploioasă. Dar pentru ca preastrălucitul generalisim să afle mai sigur care e partea de adevăr sau de înșelare în zvonul despre existența ciumei, mai înainte pusă la îndoială, și afirmată acuma, și totodată pentru ca să se purceadă, poate, cu mai multă eficacitate la măsurile atât de prevenire, cât și de vindecare, a hotărât ca să mă trimită înainte în Moldova pe mine, care măcar că eram afectat pe lângă persoana sa ca medic exclusiv al său, mă ofeream totuși de bunăvoie pentru această expediție. Mi-a cerut ca fără a zăbovi pe drum să mă îndrept spre Iași, ca fiind punctul principal și focarul cel mai puternic al molimei, iar după ce voi fi cercetat // peste tot p. 6

[10] *Comercium.*

starea oraşelor şi a satelor întâlnite în drum, să-i trimit rapoarte dese despre această stare, precum şi despre simptomele principale ale bolii şi despre leacuri, dacă s-ar cunoaşte cumva vreunele... etc. Mandatul acesta mi s-a dat în orăşelul Podoliei Michelpol, în ziua de 5 mai. În ziua de 7 mai, soseam la cetatea Hotin. M-am informat cu grijă de starea sanitară a acestui loc, pe unde trebuia în curând să treacă armata şi unde mai trebuia să se întemeieze şi un spital central[11], şi atunci am aflat de la comandantul oraşului[12], colonelul[13] Weismann, şi de la chirurgii garnizoanei, cele ce urmează. Nu au fost observate până acum nici un fel de indicii de ciumă şi nici ale vreunei alte boli epidemice, în afară de faptul că în aceste zile chiar au apărut la doi soldaţi, suferind de o febră acută, după ziua a XIV-a, buboni inghinali care, însă, după administrarea de leacuri pentru grăbirea coacerii[14], au trecut la supurare cu o vădită uşurare ⟨a bolnavului⟩, iar acum, bolnavii se află în afară de pericol. Au mai fost şi alţi treisprezece ⟨bolnavi⟩ suferind de febre peteşiale, dar afară de doi ⟨din ei⟩ care au murit, ceilalţi se simt mai bine şi nu s-a observat nimic deosebit. Iar cu o zi mai înainte s-au ivit multe semne care păreau să sugereze o bănuială de ciumă la patru soldaţi ce veneau cu prizonieri tătari din oraşul Botoşani, mai ales, când este destul de cunoscut, că oraşul amintit a ajuns în ultimele două luni la o ⟨tristă⟩ celebritate prin decesele sale nespus de dese. În adevăr, un cazac, lovit de boală pe drum, a murit îndată după sosirea sa acolo, iar pe leşul său, dezvelit şi ⟨cercetat⟩ cu băgare de seamă, au văzut chirurgii un bubon inghinal în partea dreaptă şi o pată mare neagră pe abdomen. Cum el acuma era îngropat, m-am dus la ceilalţi trei soldaţi pedestraşi ce boleau într-un bordei[15] din afara oraşului. La toţi, pe lângă bubonul principal, mai erau şi alţii, chiar mulţi, adică inghinali, subaxilari şi cervicali, care la unul erau ⟨câteşi⟩ trei împreună, la ceilalţi ⟨câte⟩ doi. Însă, ceea ce m-a mirat foarte tare era că simptomele erau fără gravitate şi chiar la doi, la care copseseră bubonii, erau atât de uşoare, încât ⟨bolnavii⟩ au fost în stare să se scoale din pat la fel cu cei sănătoşi şi să răspundă corect la toate întrebările. Ei nu au nici o febră, şi deşi unul era în ziua a patra a bolii şi al doilea în a cincea, nu p. 7 păreau să sufere de ceva. Al treilea, e drept, avea fierbinţeală //, dar nu în chip primejdios. Această blândeţe a simptomelor, pe care eu le-aş fi crezut mult mai violente la ciumă, m-a impresionat – mărturisesc – într-atâta încât în raportul pe care l-am trimis chiar în aceeaşi zi preastrălucitului generalisim, am stat la îndoială dacă să afirm categoric existenţa ciumei adevărate la Hotin până ce aş fi mai bine informat în viitor, şi chiar cât de curând.

Până atunci nu am omis nicidecum să îndemn la cea mai mare vigilenţă şi să atrag atenţia, în virtutea însărcinării ⟨primite⟩, asupra nevoii precauţiilor celor mai amănunţite. Acestea le-am pus stăruitor în vedere şi aici comandantului ⟨oraşului⟩ şi, în primul rând, chirurgilor, iar ⟨apoi⟩ m-am pregătit să-mi urmez drumul mai departe. Prin satele sau mai degrabă prin cătunele

---

[11] Nosocomium generale.

[12] *Praefecto urbis*

[13] *Chihareha.*

[14] *Remedia maturantis.*

[15] *Tugurio suburbano.*

izolate ale moldovenilor şi prin micile cantonamente ale soldaţilor noştri care erau aşezate pe câmp ⟨împrăştiate⟩ şı ici şi colo pe tot drumul până la oraşul Botoşani, aflat la vreo sută de leghe ruseşti de Hotin, domnea o sănătate deplınă şi nu se observa nici un semn de ciumă. Dar, ajuns aici devreme, în dimineaţa zilei de 9 mai, mi s-au arătat îndată ochilor – şi nu fără groază – dovezile cele mai vădite ale cıumei şi ale efectelor sale cumplite, încât nu mai rămânea loc pentru nicı un fel de îndoială. Văd toate casele părăsite, cele mai multe cu uşile şi ferestrele vraışte, plıne de felurite obiecte casnice, mai mult sau mai puţin prădate[16] (?), câini şi pisicı alergând pretutindeni, iar oameni nici unul. Înşişi căruţaşii moldoveni, care mă aduseseră până aici, temându-se de vreo nenorocire dacă ar zăbovi într-un loc ce-i îngrozea atâta, şi-au deshămat caii de la trăsură şi au fugit cât mai iute, lăsându-mă singur cu servitorul meu.

Am rătăcit pe uliţe, chemând în zadar oameni până ce mı-a ieşit înainte unul dintre soldaţii noştri. Călăuzit de el, m-am grăbit spre locuinţa aşezată afară din oraş a căpitanului care comanda în acest loc. Acesta, cu durerea întipărită pe faţă, mi-a adus la cunoştinţă starea lucrurilor nespus de jalnică de aici. Mi-a spus că ciuma fusese adusă cu două luni în urmă de nişte călători ⟨veniţi⟩ din Iaşi şi că până acum bântuia cu atâta furie, încât dintre locuitorii pe care îi socotea la vrea 2 000–3 000 au pierit mai mult de opt sute în răstımp de şase săptămâni şi că cei rămaşi //, cuprinşi de spaimă, au fugit în Munţii p 8 Carpaţi dın apropiere, dar nici nu au dat de scăparea, pe care o sperau din tot sufletul, ci foarte mulţi dın ei care duceau cu ei germenii acestei boli, nespus de molipsitoare, au murit[17] în acelaşi chip.

Acest exod general fusese grăbit mai ales de vedenia unui preot care a propovăduit deschis că i-a apărut în vis nu ştiu ce sfânt ce i-a prezis că vor pieri toţi, neapărat, dacă nu vor părăsi îndată oraşul. Câinii care mişună în satele din Moldova şi nu au stăpâni anume, ca în alte locuri, ci rătăcesc pe drumuri şi se înmulţesc nestingherit – fiind lipsiţi de hrană – au început să sfâşie cadavrele ciumaţilor, care fuseseră îngropate fără grijă, aşa cum se întâmplă în asemenea împrejurări catastrofale, şi nici destul de adânc, sau cele pe care le-au găsit neîngropate, şi din cauza aceea mulţi câini au turbat ⟨după cum⟩, m-a încredinţat căpitanul, şi din asta afla el un prılej de teamă tot atât de mare ca teama de ciumă pentru el şi pentru soldaţii care mai rămăseseră ⟨în viaţă⟩. Mi-a spus că dintre cei 200 de călăreţi (numiţi husari) pe care îi comanda, muriseră de ciumă până atunci 70, iar 32 zăceau de această boală sub corturi, lângă pădurea vecină.

Din detaşamentul de pedestraşi, constând din 120 de oameni, mai mult de 40 părăsiseră viaţa aceasta şi 17 boleau. În sfîrşit, dintre cazacii în număr de 20, cantonaţi nu departe de oraş, au pierıt trei, iar unul, molipsit de ciumă, a fost dus la ceilalţi ciumaţi. Întrucât subchirurgul şi doi bărbieri, care se munciseră să-i îngrijească pe ciumaţi, au şi murit, aceşti ⟨bolnavı⟩, lipsiţi de orice medicaţie, îşi aşteptau moartea, iar ceilalţi, deşi până acum mai erau sănătoşi, aşteptau ⟨de asemenea⟩ moartea ce părea inevitabilă.

---

[16] Text puţın confuz· *vıdeo plerasque ⟨domos⟩ apertıs portıs ac fenestris, supellectıle varıo et everris plus mınusqve refertas.*

[17] *Ad plures abıeese* (pentru· plures = morţı cf dıct. Quıcherat).

Deşi luase toate măsurile pe care putea să i le sugereze o judecată clară şi netulburată de frică, şi-şi scosese soldaţii din oraş la câmp (în afară de cei care trebuiau să facă de pază la grânarele militare construite aici) şi oprise orice comunicare cu oraşul, sub pedeapsa cea mai gravă, totuşi nu a putut să împiedice molima să nu se întindă zi de zi; ba chiar când mă aflam la el, apropiindu-se de unul din soldaţi, l-a declarat atins de boală, deşi acela se prefăcea sănătos. El ajunsese la această concluzie după roşeaţa ochilor şi o
p 9 căutătură oareşicum rătăcită //, ca după un semn ce nu dă greş, şi a afirmat că o tristă experienţă l-a învăţat acest lucru. În curând, s-a văzut că diagnosticul său fusese adevărat, căci atunci când soldatul a fost întrebat mai serios s-a plâns că e bolnav şi a mărturisit sincer că-l doare capul şi a ⟨arătat⟩ şi celelalte semne ce nu mai îngăduiau nici o îndoială; după aceasta, a fost trimes neîntârziat în mijlocul celorlalţi ciumaţi. Întrucât din observaţia proprie[18], din relatarea căpitanului şi din toate celelalte împrejurări, nu mai putea rămâne nici cea mai mică îndoială despre prezenţa ciumei în toată puterea cuvântului, m-am străduit cu toată silinţa să vin cu fapta şi cu sfatul în ajutorul atât al nenorociţilor de bolnavi, cât şi al celor sănătoşi, pe cât era cu putinţă, într-un timp atât de scurt ca cel pe care mi-l lăsa zorul ce mă mâna înainte.

Am dat, aşadar, căpitanului din lădiţa mea de medicamente unele doctorii împreună cu o scurtă prescripţie privind atît măsurile de îngrijire, cât şi de prevenire ⟨a boalei⟩, făgăduind ⟨să-i trimit⟩ mai multe altele de cum voi ajunge la Iaşi. Mai târziu, am aflat chiar de la el cu mare bucurie că prescripţiile mele i-au fost de folos atât lui, precum şi soldaţilor. Cum nu-mi era îngăduită o mai lungă zăbavă în acest loc nenorocit, mi-am urmat chiar în aceeaşi zi drumul ce mi se ceruse ⟨să-l fac⟩. Nu mi s-au arătat nici un fel de semne de ciumă în satele intermediare ⟨dintre Botoşani şi Iaşi⟩, părăsite aproape pretutindeni de locuitori, şi nici în micile cantonamente de câmp ale soldaţilor noştri care ni se iveau din loc în loc. Însă în cel din urmă ⟨sat⟩ care era aşezat înaintea oraşului muriseră de această boală chiar în acele zile trei soldaţi şi un cazac. Ceilalţi mi-au povestit că acesta din urmă nu a fost îngropat şi este ascuns în iarbă, nu departe de acolo, căci ei se feresc de a face ei îngroparea, ca fiind un lucru foarte primejdios şi că aşteaptă ⟨să vină⟩ cioclul moldovenilor.

În ziua de 10 mai, am ajuns în capitala Moldovei, Iaşi, ţinta mea de căpetenie. Înfăţişarea sa nu era a unui oraş cu totul părăsit, ca aceea a oraşului Botoşani, dar era destul de lugubră, şi arăta destul de lămurit urmările unei boli nespus de vătămătoare, prin semne ⟨vădite⟩ ce izbeau pretutindeni. Căci tot aşa, ca şi acolo, foarte multe case cu uşile şi ferestrele căscate sau fărâmate
p. 10 şi revărsând din ele tot felul de resturi // în chip desgustător[19], ca şi toate celelalte ⟨semne⟩ vesteau o mare neorânduială şi arătau clar că ele nu fuseseră părăsite de stăpânii lor din imbold propriu.

Fără nici o zăbavă, am alergat la generalul locotenent von Stoffeln, şi i-am comunicat însărcinarea scrisă pe care mi-o dăduse preastrălucitul generalisim şi am aflat de la el că furia ciumei nu numai că se menţinea, dar creştea din zi în zi. Am discutat serios despre mijloacele cele mai active prin

---

[18] *Autopsia*

[19] *Ecverrisque variis fastidiose scatentes.*

care această pacoste cruntă să poată fi – dacă nu înlăturată cu desăvârşire – măcar îndepărtată de oamenii ceilalţi şi îndeosebi de soldaţii noştri, pe cât va fi cu putinţă.

Deoarece cunoaşterea împrejurărilor dinainte, ca şi a celor din momentul acela în legătură cu scopul ⟨venirii⟩ mele trebuiau aflate în primul rând de la medici şi chirurgi, i-am chemat atât pe medicii noştri militari, cât şi pe cei ai oraşului şi i-am întrebat despre diverse puncte, constând în rezumat în cele ce urmează.

Întrebare: Dacă boala aceasta atât de periculoasă, pe care au recunoscut-o de curând ⟨ a fi⟩ ciuma cea adevărată, se deosebeşte atât de precis de celelalte boale prin anumite semne patognomice, încât să nu se poată strecura nici o înşelare în diagnostic?

Răspuns: La început, ea a luat masca unei febre peteşiale, dar fenomenele care au urmat îndată, adică contagiunea ce se strecura pretutindeni, decesele rapide, simptomele descrise de toţi autorii ca aparţinând ciumei, îndeosebi bubonii, carbunculii şi petele late şi apoi faptul bine cunoscut că molipsirea a venit de la turci au vădit încă de câtăva vreme încoace că e vorba de ciuma cea adevărată şi au înlăturat orice îndoială că nu ar fi aşa.

Întrebare: Atunci care a fost cauza întârzierii unui diagnostic categoric şi de ce nu au dat de ştire despre un lucru atât de grav, mai de mult, ci doar cu vreo două săptămâni mai înainte, dacă boala s-a ivit, după cum mărturisesc chiar ei, cu acelaşi aspect încă de trei luni?

Răspuns: Vina nu cade nicidecum asupra lor, ei au înaintat, în fiecare zi aproape, rapoartele verbale, ba chiar relaţii în scris generalului amintit // şi, p 11 deşi nu au încetat de a-i atrage, în fiecare zi, luarea aminte asupra acestui mare pericol, n-au întâmpinat decât un refuz indignat; el nu şi-a schimbat părerea ce şi-o făcuse până nu şi-au dat duhul sub ochii săi câţiva dintre servitorii de casă şi dintre soldaţii care făceau de gardă, înfăţişând cele mai evidente semne de ciumă.

Întrebare: Ce măsuri preventive au fost luate pentru oprirea în loc a molimei?

Răspuns: Aproape nici unele sau de prea mică importanţă, neatingând nicidecum scopul dorit. Soldaţii din garnizoană locuiesc cu orăşenii şi se molipsesc unii de la alţii; nu s-a făcut izolarea ciumaţilor, ci aceştia sunt ţinuţi împreună cu ceilalţi bolnavi în spitalul general şi în infirmeriile regimentelor[20], dar pe cât se poate sunt scoşi de ei ⟨= de medici⟩ din mijlocul celorlalţi. Când mor toţi dintr-o casă mai bogată, atunci ea este încuiată, este drept, şi se pun chiar santinele pentru prevenirea jafurilor, care însă până acum nu au putut nicidecum fi împiedicate. Autorităţile moldovene[21] folosesc măsurile obişnuite în asemenea ⟨împrejurare⟩. Căci morţii sunt transportaţi de nişte ciocli anume rânduiţi în acest scop, ca şi cei care se arată a fi contaminaţi, cei dintâi într-un cimitir special afară din oraş, cei din urmă în pădurea din apropiere. Totuşi, cea mai mare parte dintre ei se ascund prin casele ⟨lor⟩. Cealaltă măsură preventivă a lor, în care se încred cel mai mult, constă doar în faptul că

---

[20] *Valetudinarius legionum*

[21] *Magistratus.*

pretutindeni pe ulițe și prin curțile de intrare[22] pun să ardă cu foc înăbușit grămezi de gunoi, de case și de alte rămășițe, și umplu cu fumul ăsta rău mirositor aerul și ziua și noaptea. De bolnavi nu îngrijește nimeni[23] // și nici nu se știe să se fi folosit de către aceștia vreun leac oareșicare, dacă lași deoparte *theriaca veneta,* cu care sunt înarmați aproape toți cei mai avuți, și la care obișnuiesc să alerge ca la ancora mântuirii.

Întrebare: Dacă în îngrijirea ciumei au aflat ceva deosebit, și dacă dintre diferitele mijloace folosite au aflat că unele sunt mai folositoare decât altele, iar că altele, dimpotrivă, sunt vătămătoare?

Răspuns: Până acum au încercat mai multe metode de îngrijire care le-au putut fi sugerate fie de citirea autorilor ⟨de lucrări medicale⟩, fie de propria lor judecată, totuși, se plângeau că au avut puțin succes în vindecare. Ei condamnau într-un glas venesecția[24], nu numai ca fără rost, dar ca nespus de periculoasă, ⟨după cum⟩ au aflat dintr-o experiență bogată (mai ales că la începutul ciumei, ei tratau pe orice ⟨bolnav⟩ abia molipsit ca și cum ar fi fost supus la o febră continuă). Și nici nu aveau o părere mai bună despre laxative, mai ales cele mai tari. Coaja peruviană nu a adus nici un rezultat mai deosebit. Cei ce transpirau la momentul potrivit, adică la începutul bolii, sau s-au vindecat în curând, sau ofereau mai apoi simptome mai puțin alarmante etc.

Cele arătate mai sus, în scris, despre apariția și prima lățire a ciumei în Iași, le-am notat atunci pe un caiet[25], în prezența lor, după relația lor, făcută de comun acord, precum și alte observații confirmate apoi întru totul de mine. Violența bolii a sporit cu trecerea timpului, căci în luna februarie încă era mai ușoară decât în martie, iar toată luna aprilie, s-a lățit nespus de mult și chiar și acum[26] se pare că se înrăutățește din zi în zi. Vremea călduță și neobișnuit de ploioasă cu adierea aproape fără de întrerupere, cu un aer dens și cețos mai ales noaptea, a ținut într-una tot așa tot timpul acesta de cruntă încercare. Numărul precis al morților, deși nu era cu putință să fie stabilit, se // presupune a fi trecut acum de aproximativ jumătate din numărul total, atât al locuitorilor, cât și al soldaților. Bărbierii[27] și îngrijitorii bolnavilor în cea mai mare parte, ba chiar și foarte mulți din substituții lor au murit. Chirurgii înșiși și ofițerii

[22] *In plateis etatriis.*

[23] M-am mirat mult de faptul că medicii greci, de față, care amândoi erau înaintați în vârstă și-și făcuseră până atunci practica medicală, într-o măsură mai mare sau mai mică, chiar la Constantinopol, nu mi-au putut aduce cea mai mică lumină în privința ciumei. Unul a preconizat *terra sigilata,* cealălalt *theriaca veneta,* ca unicele leacuri ce le erau cunoscute; ei mărturiseau sincer că nu au cercetat nici aici, nici la Constantinopol bolnavi de ciumă, căci dacă ar fi vrut să facă așa ceva, atunci nimeni nu i-ar mai fi folosit și ar fi fost ei înșiși ținuți de o parte ca bănuiți ⟨de ciumă⟩. După câtva timp, mi s-a întâmplat să întâlnesc în cale unul din aceștia care m-a întrebat încotro mergeam Nu cumva la mănăstirea Sf Spiridon? (unde era spitalul pentru ciumați), iar când am spus că da, mi-a răspuns îndată „Doamne sfinte!.. ce vrei ⟨să faci⟩ acolo? Hotărât, chiar dacă împărăteasa mi-ar oferi ca răsplată jumătate din Moldova, tot n-aș intra acolo pentru nimic în lume” (n a.).

[24] Luarea de sânge

[25] *In adversaria retuli.*

[26] Adică la data acestei consultări

[27] *Barbitonsores* (făceau oficiul de felceri)

au rămas sănătoşı până acuma, dar ei au arătat că în zilele scurse de curând s-au îmbolnăvit şi foarte mulţı chiar dıntre aceştia, pe chirurgul Mıchaelowski, grav bolnav, l-am vizitat în aceeaşi seară.

După terminarea acestei convorbiri cu medicii şi chirurgii, m-am întâlnit iar cu d. general-locotenent. I-am arătat cu vehemenţă[28] gravıtatea flagelului şi a pericolului ce ameninţa pe toţi cei rămaşi ⟨neatinşi de boală⟩. I-am înaintat sfaturile următoare şi am stăruit pentru executarea lor cea mai grabnică:

1) Ca bolnavii ciumaţi să fie despărţiţi cât mai neîntârziat de ceilalţi şi să se facă un spital special pentru primirea lor.

2) Ca să se întemeieze o infirmerie, unde să fie ţinuţi bolnavii suspecţi (adică cei la care simptomele patognomice nu s-au manifestat încă), spre a fi trimişi, după aceea, în spitalul de ciumă, dacă s-ar ivi simptome neîndoioase ⟨de ciumă⟩.

3) Ca toată armata, întrucât mai înainte de toate trebuia avută în vedere salvarea ei, să fie scoasă urgent din locuinţele orăşenilor (din care cea mai mare parte erau atinse de infecţia bolii fie mai dinainte, fie de acum) şı ⟨dusă⟩ în câmp deschis, şi să fie oprıt orice contact[29], pe cât va fi cu putinţă, cu acest loc atât de contaminat, precum şi cu locuitorii săi.

4) Ca să se poruncească autorităţılor orăşeneşti măsuri mai bune decât cele care au fost folosıte până acum; adică să fie hotărâte inspecţii neîntrerupte în fiecare zi, în fiecare casă în parte, îndepărtarea grabnică a morţilor şi bolnavilor de ceilalţi neatinşi de boală, însemnarea preciză zi de zi a numărului morţilor bolnavilor; oprirea acelei fumigaţii absurde de care am vorbit mai sus; păstrarea curăţeniei în case şi pe uliţi, evitarea strângerii la un loc a unor mari mulţimi prin pieţe şi biserici; vânzarea şi cumpărarea supravegheată[30] a mărfurilor şi mai ales a alimentelor, într-un cuvânt, ca oraşul[31] // să fie condus cu mai multă rânduială decât până acum în privinţa tuturor măsurilor care ar duce la îndeplinirea scopului dorit. p. 14

5) Ca să nu mai fie păstrate, date altora în folosinţă sau vândute hainele şi mobilele morţilor de ciumă, ca mai înainte, fără excepţie, acestea sau să fie îngropate odată ci cadavrele, sau să fie arse.

6) Ca acele lucruri de trebuinţă pentru îngrijirea şi prevenirea ciumei, mai ales oţetul de vin, de care nu e niciodată lipsă în această regiune producătoare de vin, dar care acum din cauza tulburării orıcărui negoţ a ajuns la mare raritate şi sumpete, să existe în cantităţile cele mai mari cu putinţă şi să fie împărţit fără plată soldaţilor, iar alimentele să nu fie puse în consum decât dacă sunt foarte proaspete. A consimţit la toate ilustrul bărbat[32], afară de scoaterea soldaţılor din oraş, care totuşi era un punct esenţial şi capital, declarând că nu va îndrăzni niciodată să facă acest lucru fără porunca expresă din partea generalisimului, aducând înainte un argument destul de specios: anume că boierii mol-

[28] *Nervose.*

[29] *Commercium.*

[30] *Caute.*

[31] *Polıtıa.*

[32] Generalul von Stoffeln.

doveni[33], alcătuind Divanul sau Senatul suprem, i-au făcut cunoscut că îndată ce ar ridica ⟨generalul⟩ garnizoana din oraş, vor părăsi şi ei imediat oraşul şi că acest lucru nu ar putea fi îngăduit nicidecum, din cauza pagubei enorme în venituri care ar rezulta de acolo, precum şi din alte împrejurări, deoarece fără ei ar rămâne ţara întreagă fără conducerea, care era lăsată în mâinile lor şi prin urmare ar rămâne fără nici un folos pentru au noştri.

Cauza acestei declaraţii îndrăzneţe a boierilor a fost apropierea duşmanului şi lipsa armatei celei mari (care înainta foarte încet din cauza ploilor grozave şi nesfârşite şi a drumurilor stricate din acea pricină şi care mai zăbovea încă p 15 pe lângă cetatea Hotinului, cam la 200 de // leghe ruseşti de acolo); în timp ce, dimpotrivă, marea gloată a turcilor şi tătarilor înainta din Basarabia spre Iaşi şi ajunsese în locul numit Movila Rabâia, depărtată doar cu 60 de leghe de noi, încercase să treacă Prutul, şi fusese cu greu oprită de la ⟨împlinirea⟩ acestui plan de o mică trupă a soldaţilor noştri cu care se hărţuia în fiecare zi. Nici teama lor nu era neîndreptăţită, căci dacă ar fi trecut duşmanul şi s-ar fi năpustit asupra noastră, se părea că – fără vreo minune doar – nu mai putea scăpa nimeni dintre ai noştri. Căci din celelalte cinci regimente ale garnizoanei abia două mii ⟨de soldaţi⟩ au putut fi adunaţi sub arme, întăriturile oraşului erau şi ele aproape inexistente, din cauza aceasta soldaţii aşteptau pieirea atât de la ciumă, cât şi de la duşman, împreună cu locuitorii ⟨ţării⟩, cărora le-ar fi fost pregătită aceeaşi soartă dacă nu ne-ar fi ajutat Dumnezeu şi dacă vitejia trupelor noastre de sub conducerea vajnicului colonel, atunci maior (cum îl numesc ei), Sorici, nu ar fi zădărnicit încercările ⟨duşmanului⟩. Pericolul era sporit de faptul că generalul locotenent, principele Repnin, şi generalul maior, Zametin, acela din Focşani, acesta din Bucureşti, ce mergeau cu trupele lor împotriva duşmanului, înaintau mult mai încet în executarea marşului decât le era porunca, din cauza aceloraşi greutăţi care stinghereau armata cea mare. Eu, neîngrijindu-mă prea mult de consideraţii politice şi militare şi încordându-mi toată atenţia doar asupra datoriei mele, nu am lăsat piatră neîntoarsă pentru ca soldaţii, măcar cea mai mare parte dintre ei, cu excepţia celor rămaşi pentru a face de gardă, să fie scoşi la câmp. Încă din a doua zi de la sosirea mea, în raportul trimis de aici către preastrălucitul generalisim, am cerut stăruitor această evacuare, care a şi fost poruncită chiar pe loc; totuşi, plecarea nu s-a făcut înainte de împlinirea zilei de 20 mai. Taberele, câte una de fiecare regiment, au fost aşezate pe câmp ⟨în direcţia⟩ spre Bucureşti, la o depărtare de vreo două sau trei leghe de oraş[34], iar după puţine zile, boala a început să scadă simţitor, chiar dacă nu s-a stins de tot. Însuşi generalul locotenent, deşi m-am împotrivit la aceasta, şi-a ales ca loc de tabără pentru p 16 sine[35] via cea mare a mitropolitului Moldovei[36] // sădită peste tot cu pomi şi

[33] Într-o dimineată, când stăruiam serios pe lângă generalul locotenent pentru evacuarea soldaţilor noştri din oraş, aga sau mai marele poliţiei, atunci din întâmplare de faţă, nu a roşit să afirme că ciuma dispăruse deodată şi că în toată noaptea n-au fost număraţi decât trei morţi în oraş. Când i-am replicat că eu însumi chiar acum, am întâlnit două mari căruţe pline de cadavre, el a continuat, fără ruşine, să tăgăduiască adevărul faptului.

[34] Iaşi.

[35] *Mansionem suam sub tentoriis*

[36] Gavriil Callimachi.

înconjurată de un pomet mare în care fuseseră ascunse cam multe cadavre de ciumeți[37]. De aceea, nu e de mirare că în scurtă vreme nu puțini din cei din jurul său[38], soldați, ofițeri atașați pe lângă el, precum și servitorii lor, s-au îmbolnăvit, el însuși a încercat aceeași soartă, iar în ziua de 29 mai a schimbat viața cu moartea. A fost desigur tristă soarta acestui mare comandant militar!

Ca spital de ciumați, până la construirea unui altuia nou afară din oraș, fusese ocupată mănăstirea numită a Sfântului Spiridon, pe atunci goală și mai potrivită decât toate celelalte pentru acest scop, deoarece avea încăperi[39] multe, pregătite odinioară pentru primirea bolnavilor din oraș, și două fântâni bogate cu apa cea mai limpede, dar mai ales datorită faptului că era încinsă de un zid înalt, astfel încât ieșirea să nu se facă decât printr-o singură ușă – ceea ce părea să vină în sprijinul comunicării cu restul orașului. O mică farmacie, al cărei stăpân murise puțin înainte împreună cu toată familia, nelăsând nici un moștenitor, fusese trecută în folosul obștesc fiind și ea la îndemână. În ea puteau fi distribuite medicamente – cu toată cantitatea redusă a celor aflate la vedere – de către provizorul trimis aici, în acest scop, de la armata cea mare și ⟨mai putea fi⟩ preparate ușor și altele cerute la moment[40]. Adunându-se cele de trebuință pentru bolnavi – în măsura în care se putea face acest lucru, într-o grabă atât de mare și lipsă a multor lucruri –, au fost rânduiți dintre soldații sănătoși 30 de îngrijitori pentru ciumați, punându-li-se în frunte un ofițer și doi subofițeri[41], cărora li s-a impus ca sarcină grija hranei, adunarea lucrurilor trebuitoare și ducerea la îndeplinirea a tuturor poruncilor. // Din cei cinci chirurgi militari, doi mi s-au alăturat din propria lor pornire: anume Rosberg și Aschelow. Acestora li s-au dat ca să-i ajute un chirurg și 6 bărbieri. În ziua de 14 mai erau toate pregătite și în așa măsură încât au putut fi mutați aici 167 de ciumați din diferite infirmerii, număr care, în scurtă vreme, a trecut de 200 și a rămas cam la acest număr, deoarece contagiunea s-a micșorat mult după scoaterea armatei din oraș. Urmarea medicației, care, fără să mă laud, a fost organizată cu toată diligența ce ne stătea în putere, cu neînfricare și însuflețire[42],

p 17

[37] Moldovenii, îndeosebi cei mai săraci, pe vremea ciumei, pentru a nu fi socotiți suspecți de ⟨ciumă⟩, duceau în taină bolnavii lor, chiar pe rudele lor cele mai de aproape, în pădurile vecine și, așternându-le frunze, iarbă și zdrențe, îi culcau în locuri umbroase, așezând lângă ei un vas plin cu apă și ceva hrană și îi lăsau pe bieții nenorociți soartei lor. Dacă existau rude sau ⟨unii⟩ care să aibă milă de ei, îi mai vizitau apoi și le duceau cele de care duceau lipsă, în primul rând apă. Cei care mai aveau ceva puteri își aduceau vreascuri și își aprindeau focul Când mureau erau aruncați în pământ de ciocli, dar nu arareori erau lăsați uitării și în cele din urmă putrezeau sau erau pradă câinilor, fiarelor și viermilor.

[38] *Domesticis.*

[39] *Conclàvia.*

[40] *Extemporanea*

[41] *Officialis et duo subofficiales.*

[42] Deoarece, chiar îndată după sosirea mea, am văzut că chirurgii examinau pe ciumați fără nici o precauție ⟨pentru sine⟩, întocmai ca pe ceilalți bolnavi, umblând cu mâinile goale pentru pulsul bolnavilor și pe restul corpului, cu prilejul bandajărilor și a aplicării leacurilor externe și așa mai departe, aducând ca argument faptul că rămăseseră neatinși de boală după trei luni de urmare în felul acesta, încurajat de acest fapt și nevoind să arăt teamă, am urmat pilda lor tot timpul, deși după aceea nu a rămas cu totul nepedepsită această îndrăzneală nici în ce mă privește pe mine, nici pe chirurgi.

a fost aceasta că în puține zile decesele s-au împuținat și vindecarea ciumaților urma cu destul succes, în vreme ce până atunci nu scăpaseră decât foarte puțini din acest prăpăd. Din 413 ⟨de ciumați⟩ intrați în spital în decursul celor șapte săptămâni cât am fost acolo, au murit 216, iar la 22 iunie, când a încetat aproape epidemia, cel puțin printre ai noștri, ca fiind rechemat[43] la armată de preastrălucitul generalisim, mi-am luat rămas bun de la spitalul de ciumă, i-am lăsat pe ceilalți aproape toți sau cu totul vindecați, sau măcar // convalescenți de pe urma ulcerelor. Trebuie observat încă că cei mai mulți fuseseră aduși greu bolnavi, cu boala înaintată și în stare disperată[44], așadar, cine s-ar putea mira că numărul morților să fi trecut de jumătate? dar foarte mulți dintre ofițeri, dintre slugile lor, dintre chirurgi, bărbieri, îngrijitori de-ai bolnavilor și alții, care au putut fi tratați la începutul bolii după metoda ce o voi descrie după aceasta, chiar în afară de spital, s-au vindecat cu cel mai mare succes. Cea mai mare piedică, însă, la vindecarea celor mai mulți a fost adusă mai ales la început de repulsia atât de îndărătnică pe care aproape toți soldații o aveau pentru spitalul de ciumă. Căci cei molipsiți ascundeau cu cea mai mare încordare, cât mai puteau răbda, starea lor nespus de periculoasă, până când, frânți cu totul și lipsiți de putere sau după alte semne, ajungeau să fie suspecți. Ba chiar după aceea, se ascundeau prin pădurile vecine, unde erau găsiți mai apoi morți, sau erau sfâșiați de câinii rătăcind pretutindeni în haite întregi. Mai erau aduși și destul de mulți din cantonamente, mai mult ori mai puțin depărtate de Iași, care au murit chiar îndată după sosire sau scurtă vreme după aceea. În primele zile ale lunii iunie[45] (!), spitalul de ciumați a fost transportat, nu știu în ce scop, din porunca generalului maior Cernevit (care a primit comanda în acest loc după moartea generalului locotenent von Stoffeln) către malul Prutului, la o depărtare de 18 leghe rusești de Iași, iar după o ședere acolo de trei zile petrecute sub corturi, a fost dus din nou de acolo cu căruțele polone, care transportau de obicei proviantul[46], trecând prin oraș spre munți[47] aflați la vreo patru leghe de oraș, în direcția București, într-un loc unde se construiau din trunchiuri de copaci umbrare mari și aerisite, atât pentru bolnavi, cât și pentru convalescenți, dar destul de depărtate între ele. Această peregrinare, la vreme nepotrivită, a fost foarte vătămătoare pentru ciumați, din mai multe pricini, îndeosebi din cauza căldurii excesive și din cauză că în timpul acestui

p. 18

---

[43] Adică am primit o scrisoare foarte binevoitoare de la generalism, în care arăta că ar vedea cu plăcere reîntoarcerea mea pe lângă persoana sa întrucât i se raportase că furia ciumei aproape că trecuse și îmi îngăduia să hotărăsc după propria mea judecată, durata și modul purificării carantinei. M-am îndreptat spre armată cu mare atenție, negăsind nicăieri decât locuri primejduite și am ajuns la avangardă *(extremum agmen)*, care se hărțuia foarte des cu cetele de recunoaștere ale dușmanilor și se mișca aproape neîncetat în diferite direcții, sub paza căreia am stat 12 zile întregi fără odihnă, până când aerisit bine de șederea sub cerul liber și fără a fi trecut cu vedere celelalte măsuri (de dezinfectare), am intrat în tabăra cea mare a treia zi după lupta de la Larga.

[44] *Conclamatos.*

[45] Desigur, de citit = iulie, întrucât autorul a plecat de la Iași la 22 iunie, când nu se pomenea de o asemenea mutare

[46] *Commenstum*

[47] *Montes* (aici dealuri).

drum, măcar că era scurt, nu a putut fi organizată nici o medicație regulată. Ea a grăbit ⟨de asemenea⟩ şi moartea neînfricatului chirurg Rosberg, doborât de boală în cursul acestui transport agitat. De cum a fost organizat spitalul nostru de campanie în care am // trăit cu totul despărțiți de restul oamenilor, p. 19 toate au început să meargă bine şi convalescența ciumaților, care până aici fusese ținută în loc de fel de fel de piedici, a urmat aproape după dorință. Violența ciumei – oricât a fost ea de mare – totuşi, până la mijlocul lunii mai nu s-a dezlănțuit decât împotriva oamenilor celor mai necăjiți[48], atât moldoveni, cât şi de ai noştri. Mai apoi însă, s-au îmbolnăvit din zi în zi foarte mulți ofițeri, chirurgi, preoți militari, nobili şi negustori şi molima şi-a atins apogeul. Vremea destul de nestatornică în toată această lună a fost ploioasă şi caldă. Cât a favorizat această stare a aerului răspândirea bolii acesteia şi cât a intensificat parcă nocivitatea miasmelor, s-a văzut limpede din faptul următor, că dacă se întâmpla o zi sau două să sufle în continuu vântul de miazănoapte pe cer senin, atunci în acele zile şi următoarele, contagiunea era mult mai slabă, iar la revenirea ploilor, din nou se înrăutățea. Şi când în jurul mijlocului lunii iunie vremea a fost mai statornică şi mai uscată, ciuma s-a îmblânzit din zi în zi, spre sfârşitul ei părea aproape că s-a şi stins; după aceea mai izbucnea sporadic ici şi colo luând aspectul vreunei alte boli obişnuite mai puțin de temut din cauza unei contagiuni mai rare. Din relațiile chirurgilor militari slujind în corpurile de trupe ce se întorceau din Focşani şi Bucureşti, s-a aflat, de asemenea, că pe cât a fost adusă la ei mai târziu ciuma, pe atâta a fost şi mult mai uşoară decât cea care a bântuit la Iaşi şi de cum au pornit la începutul lui mai în marşul poruncit, a dispărut cu totul, cel puțin printre ai noştri. Negreşit, molima se răspândea pe nesimțite şi în mai multe oraşe şi sate, atât din Moldova, cât şi din Țara Românească, dar este sigur că nicăieri nu a adus un dezastru de mari proporții sau care să se poată asemui, într-un fel oarecare, cu cel de la Iaşi; căci aproape pretutindeni se stingea în scurtă vreme, întrucât locuitorii, după obiceiul lor, se refugiau în munți, la câmp sau în mici proprietăți singuratice[49] şi pe toți străinii îi îndepărtau cu tot dinadinsul de locuințele lor prin străji şi descărcări dese de puşti care se auzeau pretutindeni, // îndeosebi noaptea. p. 20

În timp ce la Iaşi se trăia tot între speranță şi teamă, nesiguri de viață nici chiar o clipă, nu mică ne-a fost mângâierea când ni s-a dat de ştire apoi, prin curieri, că armata cea mare a rămas teafără şi neatinsă de această grozavă molimă. Această bună stare trebuie atribuită îndată după Dumnezeu măsurilor înțelepte ale marelui nostru generalisim. Căci şi-a îndreptat calea împotriva duşmanului, nu pe țărmul drept al Prutului, unde sunt sate şi cătune şi nu s-ar fi putut opri contactul cu locuitorii, ci pe țărmul stâng, aproape pustiu, mărginind Basarabia. Se urmau cu cea mai mare strictețe, după cum se şi cuvenea, şi celelalte precauții folosite în asemenea împrejurări: astfel că nu i se îngăduia nimănui ⟨venit⟩ din locurile suspecte ⟨de ciumă⟩ intrarea în tabără, dacă nu a fost supus un timp îndestulător unei carantine pe lângă cantonamentele cele mai depărtate ale armatei. S-au ordonat şi inspecții amănunțite, aerisiri şi dezinfectări prin stropirea cu oțet a tuturor efectelor[50], ⟨ce trebuiau făcute⟩ de către anume

---

[48] *Infimae sortis.*
[49] *Praediola solitraria*
[50] *Supellectilia*

chirurgi şi auxiliari, rânduiţi în acest scop. Li s-au desemnat trupelor ce veneau de la Iaşi, Focşani şi Bucureşti la armata cea mare – măcar că ciuma încetase la toţi de la începutul marşului, dar totuşi pentru mai multă siguranţă – nişte catonamente, deosebite de celelalte tabere şi destul de depărtate de ele, şi nu se îngăduia ⟨nimănui⟩ contactul cu restul armatei (cu excepţia doar a celor mai mari comandanţi) până când nu se dovedea îndeajuns, timp de mai multe săptămâni, imunitatea de contagiune. E vrednic de luare aminte că nu s-a ivit în armată[51], în tot cursul acelei veri, nici un caz de ciumă caracteristic[52], deşi după vestitele mari victorii de la Larga şi Cahul, când au fost capturate imensele tabere ale duşmanului, împreună cu îngrămădiri nesfârşite de efecte, prăzile se aflau uşor în mâinile fiecăruia dintre soldaţii noştri. Prizonierii au afirmat şi ei, ca lucru sigur, că ciuma s-a ivit în tabăra turcilor pe când treceau Dunărea // şi p. 21 nu a încetat decât puţine zile înainte de lupta de la Cahul. În sfârşit, prin ultimele zile ale lunii septembrie, când ne îndreptam spre Iaşi pentru a ierna ⟨acolo⟩ şi zăboveam mai multe zile pe malul Prutului şi timpul se făcuse mai ploios, a izbucnit ciuma, chiar în sânul armatei ⟨mari⟩, căci întorcându-se ceata de bombardieri, împreună cu corpul care atacase cu succes Cetatea Albă[53], a adus cu sine, împreună cu prăzile dobândite, şi molima. Atunci au murit şi din ⟨ceata⟩ aceea şi din corpul de cavalerie din Nijni Novgorod destul de mulţi ⟨soldaţi⟩ şi printre ei un ofiţer, contagiunea neîncetând câtă vreme am stat locului, deşi s-au luat cele mai bune măsuri ⟨contra bolii⟩. Dar îndată ce se punea tabăra în mişcare, nu se mai auzea nimic despre această boală.

Ne-am continuat drumul deşi încet, şi în ziua de 18 noiembrie am intrat în Iaşi, unde hotărâse strălucitul general să ierneze împreună cu suita sa şi cu patru regimente. Şi ai noştri, şi moldovenii asigurau că nu se aude nimic despre ⟨vreo⟩ ciumă; de aceea, credeam că totul stă bine şi nu e nici o primejdie. Totuşi, după trecerea a puţine săptămâni, ciuma, care s-a ivit pe neaşteptate, atât printre soldaţii noştri din garnizoană, cât şi printre locuitori, a pricinuit mare spaimă, dar, slavă Domnului, încă din primele zile ale noului an a dispărut cu totul, şi nici nu s-a mai întors după aceea. O companie a regimentului de infanterie (Korinski), întrecând celelalte trupe din garnizoană, a fost atât de nefericită încât şi-a pierdut 24 dintre soldaţii săi cei mai buni. Când, la sfârşitul lunii februarie, după primirea învoirii de plecare, mă întorceam la Petersburg, se afirma că domneşte sănătatea în toată Moldova şi Ţara Românească, deşi, după aceea, nu a încetat să se mai ivească iarăşi ciuma ici şi colo. Dar chiar

---

[51] Adică armata „cea mare”.

[52] *Pestis ipsissimae.*

[53] Acelaşi lucru s-a aflat şi despre cetatea de la Bender, cucerită, în urma unui atac sub auspiciile marelui comandant militar strălucitul conte Panin*, de la armata a doua. În această ⟨cetate⟩ foarte mulţi** au murit de această boală atât înainte de sosirea armatei***, cât şi după începerea asediului şi cât a mai ţinut acesta a încetat ⟨boala⟩ cu totul, chiar în timpul caniculei. Totuşi, după aceea, datorită prăzilor capturate, s-a redeşteptat nu numai printre soldaţi, dar chiar printre locuitorii Ucrainei şi ai Podoliei vecine şi a pricinuit nu puţine decese.

* Generalul Piotr Ivanovici Panin (1721–1789)

** Este vorba de turcii din cetate.

*** Armata lui Panin

în vara anului 1772, când m-am întors iar în Moldova cu principele Orlov[54], plenipotenţiar la congresul păcii de la Focşani, // ca medic al său şi al întregii sale suite, am mai găsit ici şi colo urme de ciumă, deşi mai rare. Astfel, în două sate, ce nu erau depărtate de Focşani, mi s-a spus, pe când zăboveam în apropiere, că bântuie ciuma, şi din suita noastră chelarul[55] Curţii, ce stătea în acel oraş din cauza pivniţelor cu vinuri, a murit cu semnele caracteristice de ciumă, însă bucătarul şef s-a însănătoşit. E drept că nu mi-a rămas străin faptul că această molimă a bântuit grozav în deosebite spitale, îndeosebi la Hotin, în anul 1770, şi la Bucureşti, în anul 1771, şi pe lângă un mare număr de soldaţi ai noştri, a mai răpit din sânul ⟨spitalelor⟩ şi foarte mulţi medici, chirurgi şi subchirurgi, dar fiindcă îmi lipseşte cunoştinţa precisă a tuturor acestor împrejurări şi nu am putut extrage nimic unitar din observaţii proprii[56], mă opresc din această povestire. p. 22

În timp ce ciuma îşi înfigea rădăcinile adânc în Moldova, nu s-a putut întâmpla ca să nu năvălească şi în Polonia vecină, cu care aveam legăturile cele mai dese, care nu au putut fi oprite în nici un chip în timpul acesta nenorocit al războiului. Căci tot proviantul era transportat în căruţe polone, în care au fost transportaţi de două ori chiar ciumaţii, cum am povestit mai sus. De ce ar fi deci prilej de mirare că cei mai mulţi dintre aceşti căruţaşi[57] au murit chiar pe drum? Iar alţii, ajungând acasă, au transmis rudelor şi compatrioţilor lor boala lor fatală. În primul rând, evreii, atât de dedaţi oricărui câştig… etc.… cumpărând din Iaşi, Hotin şi din alte locuri contaminate, pe un preţ de nimic, diferite obiecte furate din casele mai bogate ale celor pieriţi de ciumă, le-au vândut apoi în Polonia. De aceea, este bine cunoscut că pretutindeni în satele din Polonia, ciuma s-a ivit mai întâi la evrei… etc.

Ciuma în Ucraina… … Ea a pătruns în Rusia mică şi a fost adusă de armata a doua ce se întorcea victorioasă de la Bender… în gubernia zisă Noua Rusie…

Din istoria ciumei de la Moscova[58]

(Eresuri)

… Îngrămădirea de rele mai era sporită şi de eresuri felurite din care nu era din cele mai puţin primejdioase acesta: anume că cei molipsiţi (precum am observat chiar eu la Iaşi) aruncau un lucru oarecare, şi nu din cele mai fără de preţ, cum ar fi: bani, haine, obiecte casnice etc. pe uliţe sau în alte locuri p. 37

[54] Grigore Grigorovici Orlov (1734–1783).

[55] *Cellarius aulicus.*

[56] *Autoplis.*

[57] *Veredariorum.*

[58] *Descriptio pestis…*, partea a II-a a lucrării. S-au excerptat informaţiile relative la ţara noastră.

umblate, în speranța să facă să treacă boala de la ei asupra celui ce ar lua obiectul aruncat.

... Din această cauză, deci, au fost rânduiți slujbași anume având pe lângă ei și ajutoarele lor, care aveau poruncă să umble pretutindeni și să ardă pe loc fără de excepție asemenea lucruri aruncate sau să îngroape adânc în pământ pe acelea ce nu le puteau arde, luând toate măsurile de pază pentru propria lor ferire de boală.

[Legătura între friguri și ciumă]

Când am venit din nou în Moldova împreună cu prințul Orlov, am și p. 50 observat acolo aceste friguri *(febres irregulares),* în timp ce se strecura continuu și fără deosebire ciuma cum se arată mai sus.

[Influența aerului viciat]

p 51 Dacă la Iași și la Hotin ciuma a început mai întâi ⟨să apară⟩ în spitale ⟨apoi⟩ la Moscova ⟨a început⟩ la băile îngrijitorului spitalului și în locuințele strâmte ale lucrătorilor marii manufacturi de postav. Dar cine nu cunoaște felul de viață al săracilor?

Ei trăiesc[59] claie peste grămadă în căsuțe joase, strâmte, umede își pregătesc alimentele și băutura lor, în partea stricate și fermentate, în aceste ⟨încăperi⟩ învăluiți în aburii de la plită; nu mătură resturile decât rar, aruncă fără grijă felurite gunoaie oriunde, ca să nu vorbesc de alte necurățenii provenind de la copii sau de la propriile lor excremente. Obișnuiți cu acest miros greu, ei nici nu se mai gândesc să împrospăteze aerul. Așa ⟨cum s-a întâmplat⟩ la Iași, tot astfel și în Polonia prima incubație a ciumei a fost aproape întotdeauna printre evreii mai săraci, trăind, precum se știa, în cea mai mare mizerie și murdărie...

[Febra peteșială și ciuma]

p. 53 La Hotin, unde nu a domnit nici o febră epidemică, deodată s-au îmbolnăvit de febră peteșială 15 soldați, dintre care numai doi înfățișau buboni. La Iași, în spitalul militar și în infirmeriile regimentelor, s-au dezvoltat în luna ianuarie niște febre peteșiale, la început simple, nedând naștere decât treptat la simptomele ciumei.

....

Astfel la Iași, Kiev și Moscova, molima începătoare era desemnată de mulțimea sceptică doar ca o febră peteșială sau rea, sub numele de febră infecțioasă *(putreda),* convinsă fiind că dacă ar fi ciumă ar trebuie să se deosebească printr-o contagiune cât se poate de rapidă și o mortalitate extremă.

[59] Aici autorul se referă la acei lucrători din fraza precedentă. Numai sensul general poate privi realitățile din Moldova.

Când am sosit la Iaşi, la începutul lunii mai, abia dacă murise până atunci vreunul dintre ofiţerii, chirurgii şi boierii moldoveni, deşi molima umblase până atunci încă de trei luni, însă după aceea, au fost loviţi multi de ea... p. 53 54

[Contagiunea prin obiecte jefuite]

Cât am stat la Iaşi printre ciumaţi şi cei aduşi molipsiţi de ⟨boală⟩, când erau întrebaţi ⟨de mine⟩ cu luare aminte ca să ajung să aflu cauzele boalei, aproape întotdeauna sau mărturiseau ei înşişi, sau se dovedea în alt chip că au furat din casele morţilor sau din bisericile rău păzite, în care orăşenii mai bogaţi, ce fugeau în altă parte din cauza ciumei, îşi puseseră la păstrare împreună *(cumulatum)* lucrurile lor în lădiţe ⟨împreună cu⟩ tot felul de haine şi vechituri de mătase, de bumbac, de in; îndată ce acestea au fost întinse ⟨spre a se svânta⟩, căci erau mucegăite din cauză că fuseseră ţinute închise în umezeală, toţi câţi au fost în tovărăşia acelor ⟨jefuitori⟩ s-au îmbolnăvit de ciumă. p. 56

[Locuri boltite]

Multe fenomene au dovedit că miasmele, chiar cele mai puţin grave, devin mai active şi chiar mai virulente în pivniţe sau alte clădiri boltite mai puţin deschise circulaţiei aerului... p. 56

Mulţi negustori, atât la Iaşi, cât şi la Moscova, ale căror prăvălii boltite ⟨fuseseră⟩ închise pe timpul cât molima era în toi, intrând mai apoi în ele, după ce se potolise furia ei, şi umblând cu mâinile prin mărfuri, s-au îmbolnăvit aproape îndată. În timpul congresului păcii de la Focşani, chelarul Curţii care stătea mult, în temeiul slujbei sale, prin pivniţele de vin boltite, s-a îmbolnăvit având toate simptomele ciumii, în timp ce mulţi alţii zăceau de alte friguri rele cvasipestilenţiale, dar fără aceste simptome. p. 57

[Metalele]

S-a văzut că şi unele metale supuse ruginii pot să primească contagiunea şi să o comunice mai departe. La Iaşi se afirma, de către mulţi oameni vrednici de crezare, că ciuma fusese adusă cu doi ani în urmă din Constantinopol la Galaţi, datorită ⟨unor obiecte de⟩ fier, căci mai întâi s-a îmbolnăvit negustorul şi îndată după aceea toţi ceilalţi care puseseră mâinile pe ele. Că ciuma poate să se propage mult prin bani de aramă şi de argint era convingerea mea şi nu era pusă la îndoială de lumea toată, oricât era ea de sceptică. Am văzut un copil de moldoveni care a căpătat îndată o inflamaţie în palma mâinii şi s-a îmbolnăvit de ciumă, după ce a primit de la un ţigan o mică monedă turcească făcută din argint cu mult cupru.

....

[Băile vătămătoare... etc.]

La Iaşi în vremea ciumei, oricât le plăceau locuitorilor băile, aceştia, învăţaţi îndeajuns de experienţă, nu au îndrăznit – nici unul din ei – să le mai folosească.

p. 58 [Influenţa nocivă a focului... etc., victime numeroase printre fierari şi potcovari]

Potcovarii, care călesc fierul înroşit şi aplică potcoave aproape aprinse pe copitele cailor, inhalând mulţi vapori ⟨fierbinţi⟩, au fost mai loviţi ca toţi ceilalţi, astfel că atunci când a încetat ciuma la Moscova, din cauza lipsei lor desăvârşite a trebuit să fie chemaţi alţii de aiurea. Acelaşi lucru s-a observat şi în Moldova, la Kiev şi în alte locuri. Despre bucătari este foarte bine ştiut că peste tot erau primii care mureau. Ofiţerii stând în regiunile contaminate, dacă nu au pierdut alte ordonanţe[60] şi-au pierdut hotărât bucătarii...

... La congresul păcii de la Focşani, bucătarul şef s-a vindecat cu greu de un bubon inghinal.

Un ofiţer dintr-un lagăr aflat în apropierea Iaşilor, pe când şedea lângă foc, la care fierbea mâncarea soldaţilor, şi primea în nări vaporii foarte pătrunzători, cum spunea, din ⟨tingirea de⟩ aramă, în chiar acea clipă s-a îmbolnăvit grav de ciumă.

[Despre alimentele ce nu sunt proaspete...]

p 59, n. 1 Îmi amintesc că, prânzind odată cu un ofiţer la Iaşi, acesta mânca cu poftă raci, care nu erau aşa de proaspeţi fiind verzulii pe dinăuntru, deşi l-am făcut atent să se abţină de la mâncarea lor. Acesta abia s-a sculat de la masă că a şi fost lovit de ciuma cea mai violentă şi nu a putut scăpa de la moarte decât foarte anevoie.

p 60 [Imuni de ciumă – cei limfatici *(lencophlegmatici)*, râioşii (!), bătrânii, sugacii]

Când m-am întors la Iaşi, pe la sfârşitul anului 1770, am văzut un tânăr bărbier care şi-a făcut neobosit serviciul său timp de opt luni întregi în spitalul de ciumă şi era acum cu totul limfatic şi umflat. El afirma că atât el, cât şi alţi bărbieri şi îngrijitori de ciumaţi, ce erau desfiguraţi în acelaşi fel, acum, în sfârşit, sunt la adăpostul atacurilor ciumii cărora fuseseră supuşi foarte des mai înainte. Cei cu râie păreau şi ei că se bucură de un privilegiu osebit şi nici nu am văzut eu însumi, şi nici nu am auzit de la alţii, ca unii ca aceştia să se îmbolnăvească de ciumă. Chirurgul Aschenlow, care stăruia de un an întreg în spitalul de ciumă cu o sănătate şubredă *(cachecticus),* mai suferea pe deasupra de o „scabie umedă", având erupţii continue pe toate regiunile corpului, de pustule pline de un lichid transparent şi acid (?). L-am îndemnat să nu pornească nimic împotriva acestei afecţiuni, oricât i-ar fi de neplăcută şi – exemplu cu totul unic, deşi nu a folosit nici un fel de măsuri de pază – a rămas sănătos şi nevătămat...

---

[60] *Servos.*

[Recidive de ciumă]

p 61

La Iaşi, mulţi dintre convalescenţii ⟨de ciumă⟩, deşi erau ţinuţi de o parte de cei ce zăceau de această boală, au căzut în recidivă şi a trebuit să fie din nou primiţi în spaţiul de ciumă. Chirurgul regimentului de infanterie de la Kiev, Kirchstein, vindecat cu totul de o ciumă acută foarte gravă, cu un bubon inghinal enorm ⟨tăiat în prezenţa mea⟩, după plecarea mea de la Iaşi a murit apărându-i un alt bubon în partea cealaltă. Eu însumi – aşa cum voi arăta mai jos –, am încercat trei atacuri destul de serioase. Au fost dintre bărbieri şi îngrijitori care s-au vindecat de trei şi de patri ori de ciumă. A fost vrednic de observat că simptomele la aceştia care se îmbolnăvesc din nou erau din ce în ce mai uşoare, şi ei în cele din urmă ajunşi limfatici deveneau imuni.

Un îngrijitor – soldat –, de vârstă mai înaintată din spitalul de ciumă de la Iaşi, căruia i-a apărut al treilea bubon inghinal, nu a avut decât o febră extrem de uşoară, alungată îndată de medicamente care să provoace sudaţia, şi fără să-i pese de neajunsul foarte mic pe care i-l pricinuia bubonul, s-a întors încă de a doua zi la treaba sa obişnuită ca şi cum ar fi fost sănătos... etc.

[Condiţii de climă favorizând ciuma]

p. 62

Din descrierile ciumei înfăţişate mai sus rezultă că germenii ciumei au fost aduşi atât la Iaşi, cât şi la Moscova, târziu toamna, şi că nu au rezistat la frigul iernii care a urmat. Însă, îndată ce a apărut primăvara peste măsură de umedă şi călduroasă în amândouă aceste locuri, atunci ciuma, care până atunci fusese ca şi ascunsă, a erupt îndată, ceea ce s-a întâmplat la Iaşi în luna februarie 1770, iar la Moscova la începutul lunii martie.

[Uscăciunea aerului împiedică contagiunea, ploile o readuc]

La sfârşitul lunii iunie, mai înainte ca să plec de la spitalul de ciumă din Iaşi, nu se mai internau acolo decât foarte rar câte unul sau doi bolnavi ⟨de ciumă⟩. Frigul iernii opreşte contagiunea... (la începutul lui ianuarie 1771 a dispărut la Iaşi...).

[Influenţa ciumei asupra prezenţei insectelor şi păsărilor]

p. 63

Când am sosit prima dată la Iaşi, mi-am consacrat orele libere, pe care mi le puteau lua, plimbărilor prin grădinile din oraş, atât pentru dragostea cea mare pe care o port entomologiei, cât şi pentru a-mi exercita trupul; încredinţat bine că pe acest pământ, atât de binecuvântat în privinţa darurilor naturii şi în această vreme atât de potrivită de vară, voi avea o recoltă foarte bogată de insecte. Dar cât m-am înşelat! Căci nu am găsit decât doar foarte puţine ici şi colo, şi acestea mai ales din clasa coleopterelor şi, în afară de muşte şi ţânţari *(culicos)* şi alte ⟨insecte⟩ foarte obişnuite, nu se iveau ⟨specii⟩ mai rare. Când după aceea, am aşezat împreună cu generalul locotenent von Stoffeln,

cantonamentele de vară[61] afară din oraş, în via foarte întinsă a mitropolitului Moldovei, în primele zile, am prins o mulţime însemnată, însă puţin după aceea, când boala ni s-a înfăţişat şi în acest loc, au dispărut aproape cu totul. Când, după doi ani, am salutat iarăşi Iaşii în acelaşi anotimp, dar sub auspicii mai fericite, am văzut tot oraşul plin de insecte...

[Existenţa sporadică a ciumei]

p. 64 Mi s-a povestit de către medicii greci la Iaşi că ciuma nu încetează niciodată de tot la Constantinopol şi că se manifestă ba într-o mahala sau regiune a oraşului, ba într-alta. Şi că se socoteşte că a dispărut când pier de urgia ei doar puţini din locuitorii săi. În Moldova, Ţara Românească şi Crimeea, aproape în tot cursul războiului, nu a încetat nicicând să se manifeste ici şi colo, măcar că la intervale rare între ele, îndeosebi în spitalele militare. În anul 1772, în luna iunie, la Iaşi, în casa pe care a locuit-o generalul Bauer[62], unul dintre locuitori a murit foarte repede chiar de ciumă, ba însuşi generalul s-a îmbolnăvit apoi de o febră acută, într-adevăr pestilenţială, care a fost învinsă chiar de la început prin medicamente provocatoare de sudaţie. Astfel (după cum am mai spus), în oraşul Foçşani, chelarul Curţii din suita prinţului Orlov, la care a apărut un bubon inghinal, a murit în a cincea zi de boală, iar bucătarul şef s-a vindecat de aceeaşi boală, iar la foarte mulţi din ceilalţi contaminaţi de febră pestilenţială nu s-au ivit niciodată semnele patognomice. O asemenea existenţă sporadică a ciumei, după cum am aflat atunci de la foarte mulţi medici şi chirurgi, stăruia pretutindeni, atât printre locuitori, cât şi printre trupele noastre.

p. 65 [Friguri maligne, asemenea celor de la Constantinopol alternează cu ciuma, luându-i locul în momentele sale de acalmie]

... Nişte friguri întru totul asemănătoare s-au răspândit mult printre trupele noastre după potolirea ciumei şi ne-au pricinuit mari pierderi. Când am fost în suita prinţului Orlov şi am stat în tabără nu departe de oraşul Focşani, foarte mulţi se îmbolnăviseră de ele. De cele mai multe ori începeau ca febra acută cu zbârlirea uşoară a părului, cu fierbinţeală şi dureri de cap foarte mari, la care se mai adăugau aiureli sau în prima zi, sau uneori mai târziu, iar în faza aceasta păstrau tipul ⟨febrei⟩ continue, dar de cele mai multe ori urmau mai departe, cedând în ziua a treia sau a patra, apoi manifestându-se intermitent cu paroxisme recurente foarte neregulate. Adesea mai erupeau şi exanteme purpurii sau urticarii. Celelalte simptome erau ca la frigurile acute mai grave. Ele erau vindecate uşor prin administrarea imediată de sudorifere. Cei care au cerut ajutor medical mai târziu, luând săruri[63] acide minerale şi coajă peruviană, s-au vindecat totuşi destul de bine, deşi după un mai lung proces al boalei...

p. 66 Bolile epidemice, care bântuiau în chip destul de obişnuit la Iaşi şi la Moscova imediat înaintea invaziei ciumei, au dispărut în curând în aşa măsură,

---

[61] *Castra stativa*

[62] Generalul Friedrich Wilhelm von Bauer (1731–1783).

[63] *Malibus mediis.*

încât nu s-a mai auzit nimic despre ele. Dacă se întâmpla ca cineva să sufere de alte friguri, tot nu era la adăpostul simptomelor[64] de ciumă care apăreau, când mai curând, când mai târziu. În spitalele militare atât de la Iaşi, cât de la Moscova, se îmbolnăveau de ciumă aproape în fiecare zi unii dintre bolnavi ⟨de alte boale⟩ despre care până atunci nu fusese nici o bănuială de ciumă şi nici nu s-a putut ghici de unde venea contagiunea, iar ceilalţi, alături de care zăcuseră mai multe zile, rămâneau mai departe imuni.

Locuitorii din Moldova, invocând o lungă experienţă foarte constantă şi în Turcia, după cum spun ei, aşteaptă cu nerăbdare variolele atunci când bântuie ciuma, încredinţaţi cu totul că molima va lua sfârşit îndată după apariţia acesteia. S-a întâmplat în mod oportun ca printre prizonierii tătari, dintre care unii zăceau de ciumă, să observ şi o copilă de vreo opt ani bolnavă de o variolă moderată neprimejdioasă. În zilele următoare, s-a potolit simţitor şi furia ciumei, încât ajungând sporadică la sfârşitul lunii iunie să nu mai progreseze decât mai rar. Este lucru sigur că în tot timpul bântuirii ciumei la Iaşi, a lipsit cu totul variola la Iaşi şi la Moscova, unde a e aproape endemică... etc.

[Morţi fulgerătoare de ciumă]

Scurtă vreme înainte de sosirea mea la Iaşi, doi soldaţi, făcând de pază p. 72 la ún şopron într-o mahala unde erau păstrate hainele celor morţi de ciumă, fără a se îngriji deloc de puterea contagiunii, au adormit pe grămada aceasta ⟨de efecte⟩ şi după puţine ore au fost găsiţi morţi.

Când într-o zi pe înserate, mă îndreptam spre mănăstirea Sf. Spiridon, ca să cercetez, ca de obicei, pe bolnavii internaţi acolo, am dat de un subofiţer zdravăn, stând pe un scăunel pe uliţă lângă o casă oarecare şi vorbind cu alt soldat... Bănuindu-l a fi atins de ciumă l-am examinat, măcar că nu voia să se lase şi nu am găsit nici un indiciu de febră, dar ⟨în schimb⟩ un bubon mare la piciorul drept. Intrând eu la spitalul de ciumă, am trimis îndată să-l aducă acolo pentru a-l putea îngriji, dar abia adus a şi murit fără veste. Şi nici nu era lucru neobişnuit atât la Iaşi, cât şi la Moscova, ca cei ce umblau pe uliţă sau îndeplineau vreo treabă, pe drum sau aiurea, să cadă deodată fulgeraţi de moarte.

Tot aici intră şi acest fenomen, atât de neobişnuit, observat de mine de p. 73 atâtea ori în spitalul de ciumă de la Iaşi. Vizitându-i, ca de obicei, pe bolnavii de ciumă, găseam întotdeauna, cu mare bucurie, un număr mai mare sau mai mic de convalescenţi. Febra împreună cu simptomele ⟨sale⟩ se potolise, pulsul era regulat, cei care mai înainte aiurau, acum îşi aveau toate minţile, răspundeau la toate întrebările foarte bine, şezând pe paturi, veseli la faţă, mulţumeau lui Dumnezeu pentru salvarea lor, ba cereau chiar de mâncare şi asigurau că se simt mai bine din toate privinţele. Dar niciodată nu puteam fi sigur de toţi aceştia ca să nu moară fără veste vreunul sau altul dintre ei chiar în aceeaşi zi sau în noaptea următoare. Moartea pentru ei a fost atât de blândă şi de

[64] *Criteriis*

neaşteptată încât foarte mulţi şi-au dat sufletul când mâncau, fără semnele cele mai slabe ale versiunei recidive.

[Distincţie între ciuma lentă şi cea acută]

p 74 Când mergeam la Iaşi, eram încredinţat că ciuma nu e altceva decât o febră malignă foarte infecţioasă... Însă cât am rămas de uimit când, îndată după sosire, am observat că nu este o boală simplă, ci ⟨o colecţie de⟩ tipuri extrem de deosebite şi abia susceptibile a fi asimilate între ele, ale uneia şi aceleiaşi boli. Căci am văzut pe mulţi însemnaţi cu buboni şi carbunculi umblând şi văzându-şi de treabă[65], la fel ca şi oamenii sănătoşi, pe alţii zăcând mai multe zile cu friguri ca cele maligne, fără simptome prea grave, în timp ce alţii la rândul lor, febricitând mult mai intens ca de un *synochus simplex,* într-un interval foarte scurt, sau mureau, sau se vindecau; în sfârşit, am văzut pe unii loviţi din senin, care, după ce sufereau de simptomele cele mai grave, plecau fulgerător dintre cei vii. Această nepotrivire aşa mare şi neaşteptată, m-a îndemnat să perseverez în explorarea naturii acestei crunte boli... Din p 75 observaţiile aşadar făcute zi de zi şi care constituiau o recoltă nespus de bogată, natura însăşi mi-a arătat calea şi am conceput această diviziune a ciumei, pe care am trimis-o la armata cea mare şi am înfăţişat-o prim medicului L. B. Aschio, doar cu această menţiune că atunci nu deosebeam încă absolut ciuma lentă de cea acută...

[Simptome] (Greutatea trupului... etc.)

p 77 La Iaşi, unii care îndeosebi din cauza căldurii din miezul zilei // cădeau leşinaţi pe uliţe, totuşi în scurtă vreme îşi reveneau. Alţii deveneau extrem de slabi şi sufereau de ameţeli.

[Buboni nedureroşi]

Eu însumi, în tot timpul cât am fost la ciumaţii din Iaşi, am avut o p. 78 tumoare a ganglionului inghinal drept, ba de mărimea unei nuci, ba mai mare, şi arătând – asemenea unui barometru – un grad mai mare sau mai mic de infecţie.

p. 81 [Imunitatea unor medici, chirurgi, preoţi, bărbieri, îngrijitori de bolnavi şi ciocli]

[65] La întâlnirea cu medicii şi chirurgii, pe care am hotărât-o chiar în ziua sosirii mele la Iaşi, unii arătau aproape în glumă pe doi dintre cei de faţă ca bolnavi de ciumă, anume pe chirurgul Rosberg şi provizorul Fuchs, deşi altminteri erau bine dispuşi şi se prefăceau sănătoşi. Când am stăruit să fie examinaţi am găsit la cel dintâi o pată mare neagră la extremitatea piciorului şi un ganglion submaxilar inflamat, iar la celălalt un bubon incipient inghinal Însă, acesta a mai rămas opt zile în aceeaşi stare, iar acela mai bine de trei săptămâni până ce au fost cuprinşi de ciumă însăşi, însoţită de febră şi de cortegiul celălalt de simptome.

S-a întâmplat ca într-o dimineață, intrând în spitalul de ciumați, să aflu pe unul dintre îngrijitori dormind chiar în patul din care ridicase în timpul nopții pe unul mort ⟨de ciumă⟩ şi aceasta fără de nici un fel de urmare vătămătoare. Îndrăzneala victorioasă a cioclilor, mai ales moldoveni, a degenerat în paradă de temeritate... etc.

[Rolul terapeutic al sudației] p. 82

pe la sfârşitul luni mai 1770, când mai bântuia încă ciuma cu cea mai mare furie, cele 5 regimente, care până atunci fuseseră aşezate în Iaşi ca garnizoană, erau duse din porunca ilustrului generalisim la armata cea mare. Mi-au povestit după aceea ofițerii şi chirurgul un lucru cu totul memorabil: că soldații, în prima zi de marş, nu au putut ajunge decât foarte anevoie la cantonamentele desemnate pentru popasul lor de odihnă, din cauza unei oboseli neobişnuite şi cu totul extraordinare ce se manifesta, fiind scăldați în sudoare; după un scurt drum, au cerut să se facă opriri intermediare. Această oboseală a fost mai mică în ziua a doua, iar în a treia abia de se mai putea observa. Din această trupă în prima zi de marş, numai doi ⟨soldați⟩ au fost trimişi îndărăt la spitalul de ciumați, iar în ziua a doua unul singur; după aceea, nu a mai apărut nici o urmă a bolii, deşi nu cu mult înainte se internau din mijlocul lor până la douăzeci pe zi şi era foarte probabil că duceau cu ei foarte multe lucruri contaminate din oraşul atât de infectat de ciumă şi în plină confuzie. Pentru absolut aceeaşi rațiune, ciuma – din sânul trupelor ce plecau din Țara Românească şi care nu putuse fi stârpită prin nici un fel de măsuri câtă vreme stăteau pe loc, ci, dimpotrivă, se răspândea zi de zi tot mai departe – a dispărut ca prin minune de cum s-a pus în mişcare tabăra. Eu însumi, simțind foarte des semnele de infecție, mi-am pus toată paza în faptul de a-mi petrece toate orele libere în plimbări, adunând ierburi şi insecte prin grădini şi câmpii şi prin munții vecini, iar după ce apărea o uşoară sudație, mă întorceam întremat sufleteşte şi trupeşte. Când, spre sfârşitul lunii noiembrie din acelaşi an, s-au îndreptat armatele victorioase spre Moldova pentru a ierna acolo şi ilustrul generalisim şi-a aşezat drept cartier de iarnă pentru sine oraşul Iaşi, deşi ciuma mai apărea în el ici şi colo sporadic, s-a întâmplat ca scurt timp după sosirea noastră să se întindă extrem de iute contagiunea, îndeosebi într-o companie a regimentului de infanterie Korinsky. Am recomandat ca această companie să fie scoasă de acolo la iuțeală şi timp de două săptămâni să facă în fiecare zi marşurile obişnuite prin regiunea înconjurătoare. Acest lucru s-a făcut cu atâta succes, încât toți soldații fără pierderea niciunuia – căci ciuma a dispărut apoi dintre ei – s-au întors sănătoşi tun în lagărele lor de iarnă după intervalul de timp hotărât.

[Se face distincția dintre o ciumă acută şi una lentă] p. 113
(La ciuma acută cadavrele nu se descompun aşa iute)

Am văzut de atâtea ori cadavre în toiul verii rămase neîngropate mai multe zile din lipsă de căruțe şi de ciocli, fără a răspândi nici un miros greu... etc.

p. 117 (Tratarea bubonilor şi carbunculilor)

Când am cercetat mulţimea de prizonieri tătari care erau deţinuţi într-un sat cam la o depărtare de zece leghe ruseşti de Iaşi, am văzut un cheag de lapte fiert, pe ruseşte „tvarog”, aplicat pe carbunculi. Întrebând, prin tălmaci, de cauza unei cataplasme atât de neobişnuite, mi s-a răspuns că aceasta a fost socotită întotdeauna la ei apărarea de căpetenie, căci scoate căldura, adică inflamaţia din buboni şi carbunculi. Este sigur că cei la care am găsit-o aplicată, mi s-au părut că suportă boala mai bine.

p. 123 [Alimentarea bolnavilor]

Pâinea de grâu sau de secară bine dospită şi coaptă chiar de soldaţi, în spitalul de ciumă de la Iaşi, se folosea în mod obişnuit, însă nu erau admise plăcintele moldoveneşti[66], pe care obişnuiesc ⟨aceştia⟩ să le facă din făină de grâu şi din mălai în cantităţi egale, fără o dospire prealabilă, căci folosirea lor îngreuind stomacul este foarte dăunătoare, ⟨după cum⟩ au aflat încă de mult ai noştri.

p. 124 Nu îndrăzneam să dau volnavilor nici cireşe – a căror recoltă atunci a fost nespus de îmbelşugată la Iaşi – nici singure[67], nici sucul lor împreună cu ⟨alte⟩ băuturi... etc.

Am socotit că nu este potrivit să îngădui bolnavilor consumul de vin moldovenesc obişnuit, adică subacid, nu prea alcoolic, şi provocând gaze prin acreala sa, şi nici nu mi-a fost dat să observ folosul lui, deşi locuitorii îl beau drept băutura lor obişnuită. În acelaşi timp, celelalte băuturi alcoolice, mai ales pelinurile, care erau mult folosite de oamenii mai avuţi, în scop şi profilactic, nu mi se pare că au adus vreo dovadă hotărâtoare[68] (?), căci aceştia (bogaţii) erau loviţi de ciumă foarte arareori în comparaţie cu cei săraci.

p. 125 [Despre lăsarea de sânge la bolnavii de ciumă]

Chirurgii militari, pe care i-am întâlnit la Iaşi, măsturiseau sincer cu toţii că la început, necunoscând ciuma şi tratând boala ca orice altă febră continuă, au lăsat destul de des sânge, dar că această măsură nu a dat niciodată rezultatul dorit, ci, dimpotrivă, scăzând dintr-odată puterile vitale, era urmată îndată de o slăbiciune fatală... etc.

... Generalul locotenent von Stoffeln, văzând că un tânăr subofiţer nobil cu care prânzise şi care fusese sănătos şi vioi a început, după aceea, să febriciteze, a poruncit să i se deschisă vâna de la braţ, socotind că fierbinţeala

[66] Plăcintele acestea sunt destul de comestibile în prima zi, a doua zi se întăresc şi se acresc şi nu se mai potrivesc decât unor gâtlejuri obişnuite şi unor stomacuri foarte rezistente (n.a).

[67] *Per se.*

[68] *Symbolam quoque suam haud postremam contulisse videbantur.*

a fost pricinuită de prea multă mişcare (căci el era ofiţerul lui de ordonanţă). Scoţându-se câteva uncii de sânge sănătos, după cum am aflat de la chirurg, şi în ce priveşte culoarea şi consistenţa, dar mai diluat decât era normal, ⟨tânărul⟩ a căzut deodată într-o extremă slăbiciune şi agitaţie a inimii şi în aceeaşi noapte a şi murit. Acest caz nenorocit, întâmplat în casa şi sub ochii acestui comandant, l-a zdruncinat atâta încât a recunoscut, în sfârşit, că boala aceasta, care bântuia încă de mai înainte, este ciuma cea adevărată (părere la care se împotrivise până atunci). Subchirurgul regimentului de infanterie al Nizovilor, numit Kilian, a ieşit din tabără pentru a merge la vânătoare în pădurea vecină şi a dat din întâmplare peste cadavrul unui om, ⟨zăcând⟩ ascuns prin tufişuri. Cuprins de spaimă, s-a întors înapoi şi a căzut pradă frigurilor. Cum chirurgul acelui regiment făcea serviciul împreună cu mine la spitalul de ciumă, la o depărtare de acolo de 4 leghe ruseşti, şi nu era acolo nici un medic, comandantul gărzii *(praefectus vigilum)*, dorindu-i binele, a poruncit bărbierului să-i lase sânge, ceea ce, de asemenea, s-a întâmplat într-un chip nenorocit, încât chiar a doua zi de dimineaţă ni s-a anunţat moartea lui. La amândoi, puţin înainte de moarte, au apărut buboni inghinali.

p. 126

[Măsuri de profilaxie]

În Moldova, încă de mai înainte se făcuse obiceiul ca îndată ce se ivea ciuma în vreun oraş, boierii şi oamenii cei mai bogaţi, care aveau putinţa de a pleca, se duceau în Munţii Carpaţi vecini sau la moşiile lor, ferindu-se cu cea mai mare grijă de străinii veniţi din alte locuri, chiar ameninţându-i cu moartea dacă ar îndrăzni să se apropie. Când am stat cu spitalul de ciumă prin locurile muntoase din apropierea Iaşilor, se auzeau, mai ales pe timpul nopţii, // p. 127 prin locurile vecine descărcări dese de puşti trase de paznicii de pe drumuri şi poteci, pentru a înspăimânta pe toţi ce ar fi vrut să vină ca să-i abată ⟨astfel⟩ de la urmarea mai departe a drumului [aceeaşi măsură folosită şi de nobilii din Rusia şi Polonia].

p. 128

Nu se va mira nimeni, desigur, că ciuma s-a răspândit atât de iute în lung şi în lat prin Moldova, Ţara Românească şi marginile Poloniei, dacă se gândeşte la condiţiile haotice ale războiului şi la imposibilitatea opririi comerţului. Negustorii, în primul rând evreii, înapoindu-se în Polonia, aducând cu ei diverse mărfuri şi alimente precum şi căruţaşii transportând proviantul au răspândit boala contractată la Iaşi sau în altă parte. Desigur, aceasta ar fi ajuns şi mai departe, dacă trupele polone, trimise la timp pentru a întrerupe comunicaţiile, nu ar fi pus stavilă continuării sale.

[Despre rolul profilactic al diferitelor substanţe, oţet etc.]

p 136

Pentru moldoveni, aproape toată paza consta în fumul sau, mai degrabă, în mirosul greu al resturilor, mai ales al gunoaielor de la vite, adică oase, coarne, piei, păr şi bălegar. Mai apoi, am văzut că s-a folosit în acelaşi scop bitumul tare ⟨= păcura⟩ care se găseşte din belşug în Munţii Carpaţi.

p. 139 [Despre rolul profilactic al tutunului]

În Moldova, toţi oamenii de o stare mai bună (căci mulţimea de rând, la fel ca şi în Rusia, nu află vreo plăcere în fumat) trăgeau într-una din lulea, iar la Moscova, în vremea ciumei, obiceiul acesta s-a lăţit mult la oamenii mai ridicaţi, şi în amândouă aceste locuri numai extrem de puţini dintre ei, în comparaţie cu oamenii săraci, s-au îmbolnăvit de ciumă. Medicii şi chirurgii care se foloseau de acest mijloc profilactic nu au încercat decât foarte rar loviturile ciumei şi se vindecau mai uşor decât cei care îl respingeau, ceea ce pot confirma după pilda mea.

[Tutunul ar favoriza transpiraţia... etc.]

p. 140 [Despre amulete...]

Taeriaca veneta, cu care erau înarmaţi toţi moldovenii mai avuţi şi la care aleargă ei de obicei ca la o ancoră a mântuirii, nu a dat nici un ajutor deosebit şi foarte mulţi din cei ce o foloseau s-au îmbolnăvit fără nici o deosebire ⟨de ceilalţi⟩.

[Istoricul boalei lui von Stoffeln] (La 10 mai autorul îl găseşte suferind) ... deşi îl îndemnam stăruitor ca să lase altui general grija comandei militare, mai complicate ca niciodată în situaţia aceasta aşa de agitată şi să se gândească numai la salvarea sa, totuşi, nesocotind gradul de gravitate al bolii sale, a continuat să îndeplinească cu întreaga sârguinţă toate funcţiile slujbei sale legate de o agitaţie a cugetului aproape neîncetată şi de o indignare reînnoită des. Aproape în toate zilele cât a zăcut în pat, el a dictat ordine şi rapoarte şi a primit pe inferiorii săi fără deosebire, încă şi puţine ore înainte de moarte.

În ziua de 27 ⟨mai⟩, după ce s-a mâniat rău dintr-o ceartă cu unii boieri moldoveni[69]... [i-a crescut febra... etc.]

p 145–147 [Simptomele lui Orraeus şi medicaţia sa la 11 mai, apoi la 26 mai etc., apoi la 4 iunie] În ziua de 4 iunie, pe când vizitam pe ciumaţii din spitalul de ciumă, la orele 9 dimineaţa, şi cercetam pulsul unui bolnav foarte grav ce zăcea ⟨în pat⟩, am simţit deodată o durere foarte pătrunzătoare care mă fulgeră în degetul arătător al mâinii drepte. Degetul, într-o clipă, s-a umflat mult, astfel că nu-l puteam îndoi deloc... [durerea se întinde la axilă, piept şi în regiunea inghinală şi apare o umflătură pe braţ. Alte simptome. Ia medicamente care să provoace sudaţie etc. A doua zi, e bine... etc.]. Degetul arătător în tot timpul celor patru luni ce au urmat a rămas cam umflat... şi timp de mai mulţi ani..., dacă atingeam pulsul unui bolnav în toiul unor friguri maligne, într-o clipă, simţeam o durere sfredelitoare mai mare sau mai mică în degetul arătător care vibra ca de o percuţie electrică pe traiectul nervilor braţelor până în regiunile subaxilare şi inghinale. Acelaşi lucru s-a întâmplat şi după aceea de câte ori îmi răsfoiam carnetul ⟨de însemnări⟩, scris în timpul epidemiei de ciumă şi păstrat închis într-o cutie anume, măcar că fusese stropit cu oţet, nu o singură dată, şi expus la aer.

---

[69] *Ex altercatione cum proceribus.*

Ajutorul generalului locotenent von Stoffeln, Şamutov, prânzind foarte bine[70], de cum s-a sculat de la masă, deodată – măcar că până atunci fusese nu se poate mai sănătos –, s-a îmbolnăvit de o cimă foarte acută, simptomele acestea apărând într-un timp foarte scurt... [medicaţia urmată... A doua zi e vindecat]. p. 148

[Mersul bolii şi medicaţia ordonanţei generalului von Stoffeln care aiurează 20 de ore şi moare ca de un fel de apoplexie]. p. 149

Observaţii

În vremea ciumei, atât la Iaşi, cât şi la Moscova, a fost o recoltă foarte bogată de fructe văratice, şi îndeosebi de struguri. p. 150

Experienţe

[Abces artificial]

Deoarece în spitalul de ciumă de la Iaşi, am observat că ciumaţii suferind de carbunculi se vindecă iute dacă se obţine o supuraţie prin anume metode folosite (exper. XIV), cu condiţia ca acei carbunculi să se afle în regiuni mai puţin periculoase, am hotărât să încerc dacă nu aş putea accelera supuraţia printr-un abces[71] artificial în vreo regiune mai puţin primejdioasă şi, în felul acesta, să-i scap de primejdia morţii pe cei suferind de buboni, căci aceştia sunt întotdeauna periculoşi când le e întârziată supuraţia. Am ales, aşadar, în acest scop, pe un soldat tânăr în a patra zi de boală, febricitând intens de o ciumă acută şi aflat în stare de delir, dar păstrându-şi totuşi destul de bine puterile, şi am pus să i se facă pe partea anterioară la mijlocul coapsei scarificări adânci şi dese cam cât înconjurul unei ruble şi să fie unsă această mică rană cu unt de antomoniu şi acoperită cu zeamă de in, apoi să fie bolnavul bandajat în faţa mea. p. 155

[A doua zi, rana era curată şi a apărut pe picior un carbuncul. Acesta, tratat, a ajuns la supuraţie, bubonul a copt şi bolnavul s-a vindecat].

[Extirparea bubonilor]

p. 156

Chirurgul Schmidt mi-a afirmat la Iaşi că a făcut uneori extirparea bubonilor mici şi încă mobili la începutul bolii, cu succes deplin, toate simptomele dispărând după supuraţia care a urmat ⟨după aceasta⟩. Mie mi-a lipsit prilejul de a risca ⟨această experienţă⟩, întrucât la spital erau aduşi bolnavi într-o stare mai evoluată, când bubonii, umflându-se împreună cu părţile adiacente, nu puteau nicidecum fi tăiaţi fără o primejdie vădită ca să nu fie atinşi nervii şi vasele de dedesubt. Iar ceilalţi care puteau fi trataţi la

---

[70] *Laute* = copios.

[71] *Sphacelum.*

timp mergeau spre vindecare după metoda folosită ⟨de mine⟩ şi nici nu a voit vreunul să se supună de bunăvoie operaţiei.

p. 157

[Folosirea licoarei de azot]

Chirurgul şef al trupelor rămase atunci la Iaşi lăuda foarte mult licoarea de azot[72] (?) şi când mă aflam şi eu acolo de câtva timp o folosea la orice prilej ce i se dădea, mai ales la începutul bolii. Nu puteam deloc să cred că acest medicament foarte alcalin, folosit ⟨de el⟩, în general, în doze mari şi chiar repetate, să poată produce un efect salutar în această boală. De aceea, îl îndemnam să se lase de folosirea lui pe viitor. Dar, el invoca experienţa sa bogată din cursul atâtor luni şi nu înceta să-mi indice în fiecare zi aproape noile cazuri fericite pentru a mă convinge.

p. 161

[Ciuma nu este o boală „infecţioasă"][73]

În spitalul de ciumă de la Iaşi, care era mai întâi în mănăstirea numită după Sf. Spiridon, am observat de atâtea ori, nu fără mirare, că adesea, foarte de dimineaţă, când intram în sălile cu încălzire[74], unde zăceau ciumaţii, abia dacă puteam percepe vreun miros rău, deşi ferestrele şi uşile fuseseră închise aproape toată noaptea fie din cauza vremii ploioase, fie din lipsa de grijă a personalului.

p. 162 Dar nici chiar la cadavre nu se manifestau semnele unei corupţii grabnice sau a vreunei duhori deosebite...

... la Iaşi, m-am mirat adesea de a nu fi simţit nici un miros greu de la cadavrele foarte numeroase îngrămădite în căruţe şi transportate de ciocli ce-mi ieşeau în cale.

[Folosirea de *terra sigilata* la Constantinopol]

p. 165 Un medic grec, ce stătea la Iaşi la începututl ciumei, întrebat de mine despre leacurile contra ciumei atât externe, cât şi interne[75], mi-a afirmat că în împărăţia turcească este folosită cu cel mai mare succes mai ales *terra sigillata*...

---

[72] *Liquorem nitri fixum.*

[73] *Putrida.*

[74] *Hypocausta.*

[75] *Itidem terrea et absorbentis (terra* – aici cu sensul de preventiv prohibind contagiunea etc., în legătură cu verbul *terro* = a înspăimânta, -a alunga; *absorbenta,* dimpotrivă, se referă la leacuri ce se ingerează).

JOHANN MARTIN MINDERER

(? – 1812)

Johann Martin Minderer s-a născut la Rostok, în Germania. Intrând ca subinginer în serviciul rusesc la 1766, a însoțit, în 1768, armata de sub conducerea lui Rumianțev, luând parte la campania încheiată în 1774, prin pacea de Kuciuc-Kainargi. În 1773, a fost numit șef al spitalului din Ismail În 1780 era medic la spitalul militar din Riga. Pe baza experienței sale din timpul campaniei din Moldova și Bulgaria, a scris un tratat publicat în două versiuni aproape simultane – una germană sub titlul: *Aber mal ein Beytrag zur Kenntniss und Heilung der Pest. Aerzten und Wundaerzten bey der russisch-kaiserlichen Armee gewidmet von Dr. Johannh Martin Minderer russischen-kaiserlichen Kollegien, Assessoren und àltesten Ober-Wund-Aerzte der Armeen.* Riga bey Johann Friederich Hartknoch 1790, cealaltă, latină sub titlul *Commentatio de peste eique medendi methodo in ratione et experientia fundata,* Ienae, 1789 în 4°. Riga eodem anno Tratatul urmărește manifestarea, simptomele și propagarea ciumei, în general, expunând în capitolul I observațiile directe din cursul campaniei ruso-turce din 1769–1774. Această lucrare i-a câștigat titlul de doctor al Facultății de Medicină de la Jena, titlu recunoscut și de forurile medicale de la Sankt Petersburg. În 1799, ajunge medic primar la spitalul principal din Moscova.

În 1806, publică: *Geschichte der Pest in Volhynien im Jahre 1798* În cursul războiului ruso-turc din 1806–1812, vine din nou în Moldova În 1808 era medic șef al spitalelor rusești din Iași. Spitalele erau instalate în locurile următoare: Conacul lui Ipsilanti afară din Iași (330 de paturi), la Mănăstirea Galata (270 de paturi), în casa lui Manu (254 de paturi), în casa lui Pline (203 de paturi). El a mai cerut instalarea a încă unui spital în casa comisului Conachi. Mai era și la Mănăstirea Hlincea un spital de ciumați Întors în patrie, moare în 1812.

Relația lui Minder completează relația lui Orraeus cu aspecte noi Autorul a putut observa condițiile locale aflate la detașamentele armatei de la Dunăre, care erau diferite de cele aflate de Orraeus în Moldova.

Pe lângă ciumă, sunt descrise și celelalte boli care s-au abătut asupra trupelor rusești. Trebuie reținută constatarea cu privire la starea de relativă nereceptivitate a localnicilor la grozava molimă.

Relația lui Minder a fost înfățișată la noi în țară de dr. Margareta Luka, în teza sa de doctorat, susținută la Cluj, în 1934, sub titlul *Observațiile doctorului J. M. Minderer despre ciuma și alte epidemii în Moldova în cursul războiului ruso-turc 1769–1774.*

A mai fost analizată și de dr. P. Samarian, în lucrarea sa cuprinzătoare: *Din epidemiologia trecutului românesc – Ciuma,* București, 1932, p. 59.

PRIVIRE[1] ISTORICĂ ASUPRA BOLILOR CARE S-AU IVIT ÎN CERCUL MEU DE ACTIVITATE LA ARMATA IMPERIALĂ RUSEASCĂ DE LA 1769–1774[2]

p. 9

Toamna (1769)

Iarna (1769–1770)

Trupele noastre suferiseră în campania din 1769 foarte mult, prin marşuri şi contramarşuri. Dizenteria şi febra putridă[3] făcuseră mari ravagii printre ele. După ocuparea fortăreţii Hotinului, ele se retraseră în Polonia, pentru a ocupa campamentele de iarnă. Toamna era umedă, rece şi ploioasă. Materia infecţioasă a febrei putrede care domnea, nu pierise, însă, şi trupele au adus-o în campamentele de iarnă. Molima a mai durat printre trupe până la sfârşitul lui decembrie. După Crăciun, se iviră febre[4] inflamatorii care însă nu au fost generale, ceea ce se datoreşte bunei aprovizionări şi odihnei. În cursul iernii, trupele se reculeseră bine.

(Primăvara (1770)

(Vara (1770)

p 10

La începutul lunii mai 1770, trupele porniră din nou. Locul de concentrare era acum dincolo de Hotin, în Moldova. Deşi comandantul nostru era aşezat la înălţime, totuşi, în urma ploilor continue, el era foarte umed şi murdar. Zăbovind mai multe săptămâni în acest loc, au apărut din nou febre inflamatorii, care au dispărut însă, după ce am pornit şi pătruns mai departe în Moldova. În iunie, s-a ivit o febră bilioasă uscată[5], în forma descrisă de mâna maiestră şi spiritul de observaţie a lui Pringle[6]. Cu cât ne depărtăm de râul Prut şi suferearn mai mult de lipsă de apă curată şi alimente bune, boala // devenea tot mai malignă. După lupta victorioasă de la Cahul, armata a rămas mai multe săptămâni, până în toamnă, în acelaşi campament. Liniştea, căldura intensă a verii, urmată repede de nopţi reci, abundenţa alimentelor, mai ales prea multă carne, au influenţat sănătatea noastră şi, drept urmare, a fost iarăşi dizenterie şi febră putridă. În vremea aceasta a apărut ciuma în Iaşi. De la domnul medic de stat-major baron von Asch, am primit circulare şi ordine, să fim atenţi la boala aceasta. De câteva ori a şi fost vorba că molima ar fi pătruns chiar în armată, dar era o eroare, deoarece în vremea aceea nu o cunoşteam încă îndeajuns.

(Toamna (1770)

În toamnă, am fost trimis de la armata principală, cu regimentul de artilerie, al cărui chirurg eram, la aşa-numitul corp Bauer. Acest corp stătea în observaţia duşmanului dincolo de Dunăre, la Isaccea. Campamentul nostru era

---

[1] Textul a fost redat aici cu unele mici modificări după versiunea românească, publicată de Margareta Luka, a originalului german tipărit la Riga, în 1790.

[2] Textul înfăţişat aici constituie capitolul I al lucrării amintite mai sus cu titlul... *Beytrag/ zur/Kenntniss und Heilung/der/Pest/*, închinată medicilor din armata rusă. Concomitent cu textul german apărea şi o versiune latină *Commentatio de Peste*.

[3] Febra putredă este echivalentul în terminologia medicală a secolului al XVIII-lea pentru stări febrile, care, după descrierile autorilor contemporani, se pot identifica atât cu febra tifoidă, cât şi cu tifosul exantematic (nota trad.).

[4] Sub febre inflamatorii trebuie să înţelegem afecţiuni catarale, febrile, ca gripă, pneumonie, bronhopneumonie, bronşită etc (nota trad).

[5] O formă de malarie bilioasă, de obicei cu hemoglobinurie (nota trad).

[6] *Von den Krankheiten einer Armee* (nota autor)

așezat pe o înălțime. În fața noastră era Dunărea, ale cărei maluri erau acoperite cu stuf înalt. Pe de o parte era Ialpugul, pe cealaltă un liman. Corpul acesta suferise de asemenea mult de epidemiile care bântuiau la arma principală. Acuma, însă, fiind toamna uscată și zilele senine, toți și se refăcuseră bine. În noiembrie a început deodată un frig intens care, din cauza anotimpului înaintat, ne sili să săpăm gropi în pământ. Întregul corp era așezat în astfel de gropi[7] (Zemlenki). Gerul, chiciura și vânturile reci de la nord sileau pe oamenii noștri, pentru a sta la căldură, să se așeze cât de îndesați în aceste găuri, în care deci aerul trebuia să fie foarte stricat.

(Iarna (1770–1771)

Scurt timp după aceea, a apărut ciuma la batalionul de grenadieri Selieverstow. La început, credeam că e vorba de o // febră putridă. Deoarece însă boala se răspândea foarte repede, am devenit atenți; totuși, ne îndoiam că ar fi ciuma, deoarece nu observasem buboni și carbunculi. După o observație mai atentă, am constatat însă dureri în regiunea subinghinală și în axială. Boala se termina cu moartea în ziua a doua, a treia, cel mult, a patra. Cei mai mulți zăceau absenți, cu simțurile turburate. Puțini aveau febre mari și delir. Abia după moarte se iveau pete negre. Ciuma ne-a fost adusă, probabil, din Ismail, de unde primeam aprovizionarea, fiindcă ea a erupt în același timp la regimentele de infanterie Șirvan și Kiev, care stăteau acolo în granizoană.

p. 11

Unii susțin că a fost adusă cu o blană de oaie veche, pe care un îngrijitor de cai (pogoncic) o găsise într-un sat tătărăsc părăsit și pe care o moșteniseră camarazii săi. În sfârșit, am pornit și de aici și am intrat în campamentul de iarnă, în orașul Ismail. Nu numai noi am adus ciuma acolo, ci am găsit-o și la regimentele care cantonau în oraș. Molima era acum mult mai generală. Până la Crăciun, am avut un timp umed, cețos de toamnă.

Cu începutul anului 1771 a început deodată un ger atât de mare, încât chiar și Dunărea a înghețat, lucru rar în regiunile acelea. Nici moșnegii nu puteau să-și amintească de o astfel de iarnă. Eram învinuiți în glumă că am adus de la Polul Nord frigul. Cu tot gerul intens și vântul de nord tăios și neîncetat, epidemia a făcut ravagii printre noi până la mijlocul lunii februarie. În timpul acesta, febra era mai mare și observam mai des stări de delir. Acum observam și buboni și carbunculi, iar în februarie, molima a început să fie mai puțin malignă. Pentru a înfrâna răul, s-au luat cele mai bune măsuri. În afară de controlul subofițerilor, domnii ofițeri trebuiau să inspecteze zilnic cantonamentele și să fie atenți la curățenie și ordine. Dacă găseau suspecți, care voiau să-și ascundă boala, aceștia erau imediat trimiși în lazaret. Deoarece locuitorii fugiseră în cea mai mare parte din oraș, aveam case destule pentru a ține bolnavii noștri confortabil. Cei suspecți erau ținuți atâta timp izolați, până ce se iveau simptomele sigure ale // ciumei. Bolnavii de ciumă erau închiși în locuințe anume, în care se găsea un număr corespunzător de țirulnici și infirmieri. Cei mai mulți dintre aceștia au căzut și ei jertfă epidemiei. Cea mai mică atingere transmitea boala. Pentru îngroparea celor morți au fost la început comandați „profozii” regimentelor[8]. După ce însă, toți aceștia au murit, deși aveau halate și căngi, ne-am folosit de îngrijitorii de cai. Și aceștia au pățit la fel. Atunci, am fost

p. 12

---

[7] = Bordeie.

[8] „Profoss” (latinește. *praepositus),* subofițer subordonat auditorului (magistratului militar), care supraveghea soldații arestați, comanda pedepsele corporale și execuțiile capitale.

siliți să promitem recompense pentru localnicii care vor îngropa morții. Îndată, s-au oferit țiganii. Aceştia, deşi umblau cu cadavrele fără nici o grijă, au rămas totuşi sănătoşi. Singura lor măsură de profilaxie era baia. Se aruncau cu haine cu tot în râu şi când credeau că s-au spălat îndeajuns, îmbrăcau haine proaspete şi uscate peste cele ude. În cele din urmă, s-a putut observa că prin dispersarea ciumaților în oraş veninul infecțios se răspândeşte şi mai mult. Oricât de aspru era controlul, totuşi, nu s-a putut stăvili comunicarea bolnavilor cu cei sănătoşi. Prietenia şi mila, pe de altă parte, egoismul şi tendința spre jaf, erau mai puternice decât orice măsură preventivă. Puteam să le predicăm soldaților cât de mult, să-i prevenim în tot felul, ei rămâneau surzi la povețe. Atunci, am început să ținem bolnavii în corturi afară din oraş. Între timp, am luat măsuri pentru ridicarea unui spital pentru ciumați. A fost însărcinat cu aceasta, domnul chirurg Dmitri Popov, un om deosebit de abil, născut pentru a fi medic; dezinteresat, neobosit, întotdeauna vesel, el îşi făcea datoria aceasta atât de grea de a ajuta pe nenorociți. Nu a fost numai medicul lor, ci şi tatăl şi îngrijitorul lor. El era numai milă, numai suflet, nu avea altă grijă decât aceea de a uşura mizeria bolnavilor săi. Necontenit era preocupat de a găsi mijloace noi pentru salvarea lor. Şi dacă încercările sale nu dădeau rezultat, căuta altele. Nimic nu
p. 13 a rămas neîncercat din toate mijloacele care promiteau a fi efi // cace. Şi apa gudronată, ca substanță care rezistă putreziciunii, a fost pusă la contribuție atunci când nimic nu ajuta. Şi nici aceasta nu a ajutat. El mi-a fost prieten, ne cercetam unul pe altul, pentru a găsi prilej de a discuta asupra naturii şi particularităților acestei boli. Recunosc aici în public că observațiile şi experiențele sale mi-au oferit cea mai mare parte a materialului pentru acest tratat. După terminarea înjghebării spitalului de ciumați, am trimis toți bolnavii noştri acolo. Totuşi, am găsit îndeajuns ocazia să observ ⟨în întregime⟩ cursul, fenomenele şi complicațiile ciumei, deoarece vedeam bolnavi în toate fazele bolii şi înainte de a-i trimite la spital. Îndeosebi, regimentul de infanterie din Kiev a suferit deosebit de mult. În sfârşit, în ciuda frigului şi a zăpezii mari, întreg regimentul a fost mutat afară din oraş în corturi. Soldaților li s-au dat purgative şi li s-a făcut venesecție şi atunci molima a încetat să progreseze printre ei. Este greu de stabilit dacă încetarea se datoreşte acestor tratamente preventive sau aerului curat sau încetării comunicării cu alte trupe. Un lucru asemănător s-a făcut şi cu batalioanele de grăniceri. //

p. 14 Ne-a părut straniu şi greu de explicat faptul că locuitorii au rămas aproape neatinşi de epidemie sau că, atunci când totuşi se îmbolnăveau, mersul bolii era mult mai benign şi mortalitatea mult mai mică. Adesea, am constatat cu mirare că trei-patru soldați se îmbolnăveau de ciumă, gazda însă cu nevasta şi copiii rămâneau imuni, cu toate că toți locuiau într-o singură cameră în promiscuitate. În februarie şi la începutul lui martie, am avut un aer geros şi neguros, cu vânturi reci de la nord. De ciumă nu mai auzeam nimic, în schimb însă, făcea ravagii scorbutul putred. Aproape jumătate din soldații s-a îmbolnăvit de această boală scârboasă. La unii se cangrenau extremitățile în întregime. Alții sufereau foarte mult de dureri reumatice, care după lungi divagații se fixau pe câte o parte a corpului şi produceau sau paralizii, sau tumori reci. La alții, durerea intensă se termina cu o cangrenă. Unii se plângeau de un lumbago

(Primăvara (1771)

chinuitor şi boala era de durată foarte lungă. La toţi exista un miros fetid al gurii şi o putrefacţie a gingiilor, la unii şi greţuri (?)[9]. Cu toate îngrijirile noastre, cangrena se lăţea atât de mult, încât trecea asupra părţii interioare a obrazului şi asupra maxilelor. Boala aceasta a durat până la sfârşitul lui aprilie. Acuma se iviră însă febrele intermitente, care totuşi nu au fost prea intense.

Noi am trecut în campament[10], în josul oraşului. Dunărea ieşise din albie şi făcuse mari ravagii. Insula Sf. Gheorghe era complet acoperite de apă, aşa încât în ciuda înălţimii stufului care creştea pe ea, fluviul avea între Ismail şi Tulcea, pe o distanţă de 7 verste, aspectul unui lac. În sfârşit, începură apele mari să scadă, lăsând pretutindeni mlaştini şi ochiuri de apă, care în urma căldurii arzătoare a soarelui răspândeau exhalaţiuni mefitice. Nicăieri nu am văzut insecte de toate speciile în cantităţi aşa de mari. Ele mureau, după ce se fecundau. Regiuni întregi, unde apa scăzuse, pe insula Sf. Gheorghe, erau acoperite, pe o adâncime // de o palmă, cu nimfe acvatice moarte, care răspândeau o duhoare nesuferită şi specifică lor, ca de untură de peşte. Trupele noastre victorioase neliniştеau pe duşmani cu incursiuni frecvente pe celălalt mal. Din aceste expediţii, învingătorii noştri au adus odată cu prada şi ciuma, dar într-o formă cu totul alta, decât cea pe care o văzusem toamna şi iarna trecută. Deoarece expediţiile acestea au durat toată vara, până toamna târziu, ne venea tot din nou materia infecţioasă, dar ea nu a putut să se înstăpânească, ci s-a asociat la una sau la alta din boli. Este straniu că sub masca de febră intermitentă, de febră bilioasă sau de alte febre de durată mai lungă, uneori febra, după trei-patru zile, se ridica brusc şi bubonii se iveau în stinghii. Foarte des se întâmpla ca bolnavul să fie ridicat dintre ceilalţi soldaţi şi trimis la lazaret, fără ca infecţia să se întindă mai departe. Dar n-a fost în toate cazurile chiar aşa de benignă. Virusul pestos, adus de cazacii zaporojeni, în urma expediţiei domnului locotenent colonel von Blüchert, de la ţărmul Mării Negre, se răspândi repede. Dar instituţiile noastre, măsurile noastre preventive şi felul nostru de a trata boala îl opriră în curând. Şi ciuma adusă cu prada din Isaccea se lăţise repede. Totuşi, ea s-a putut opri în curând. Poate de aceea n-a putut să prindă rădăcină, fiindcă eram în cantonament liber şi trăiam în aer curat, poate însă şi de aceea fiindcă orice ciumă vara pare a fi atât de malignă, din cauza evaporaţiei. Ciuma aceasta avea mai mult o natură bilioasă. În vara aceasta, timpul a fost foarte cald, cu ploi şi furtuni. Militarii noştri erau deci foarte obosiţi. Aerul era aproape întotdeauna fierbinte şi lipsit de electricitate. Abia se descărca un nor în altul sau în pământ şi soarele ardea iarăşi cu aceeaşi intensitate. În felul acesta, aerul umed după ploi, în loc să ne împrospăteze, aproape ne asfixia. Febre bilioase erau frecvente în timpul acesta. Către sfârşitul lunii august, li s-au asociat // dizenteria şi febrele putride. În tot timpul acesta, oştile noastre nu au avut de-a face cu duşmanul.

p. 15

(Vara şi toamna 1771)

p. 16

Prada bogată le-a dat ocazia să-şi permită tot felul de îndulciri. Vinul din ţară era ieftin, carne şi peşte se găseau din abundenţă. Liniştea şi o viaţă prea bună îşi arătară efectul asupra sănătăţii lor. Nimic nu strică mai mult oşteanului

---

[9] *Stomacace.*

[10] Cantonament de vară.

în afara hotarelor patriei sale, decât acestea. Cel mai bun exemplu ni-l dă Hannibal cu armata sa învingătoare.

(Iarna 1771–1772) După sfârşitul norocos al expediţiei din jos de Babadag, am trecut în cantonamentul de iarnă. Iarna aceasta a fost mai domoală. Era mai mult umedă decât rece, cel mult vântul din nord o înăsprea puţin. În timpul acesta, am avut puţini bolnavi. Cele mai multe îmbolnăviri erau urmările greşelilor de alimentaţie. Straniu ne-a părut însă întotdeauna, că cu toată intemperenţa, n-am observat decât foarte puţine sau aproape de loc febre inflamatorii adevărate. În tot timpul de cinci ani, cât am stat în Moldova, nu le-am văzut decât rar. Să fie oare cauza ⟨de căutat⟩ în climat sau în felul de trai sau în timpul de atunci? Despre asta, nu-mi pot spune părerea hotărât. Chiar din martie 1772, am avut o vreme foarte frumoasă, constantă. Pe pământ creştea iarbă şi primăvara aceasta a fost pentru noi mai fericită decât cea trecută, în ceea ce priveşte febrele intermitente de primăvară. Fiind armistiţiu, s-a luat măsura foarte cuminte de a se repartiza corpurile în cantonamente în regiunile din jurul oraşului. Fiecare regiment şi-a căutat un loc potrivit şi orice promiscuitate a încetat. În tot cursul verii, aerul a fost uscat şi cald. Încă în mai, s-au ivit febre intermitente maligne şi ţinură până în august. Erau caracterizate prin remisiuni şi se asemănau cu febra semiterţiară. Aceste febre tenace ne-au răpit mulţi oameni. Rareori se terminau bine. Adesea treceau în febre continue sau aveau drept urmare induraţia intestinelor. Recidivele frecvente nu erau rare. Ele erau atât de generalizate, // încât aproape nici unul nu scăpa de ele. Aceste febre alternau, către sfârşitul lunii august, cu dizenteria şi febra putridă. Amândouă aceste boli însă nu erau atât de generalizate şi erau mai puţin maligne decât în anul precedent.

(Primăvara şi vara 1772)

p. 17

În mijlocul acestei luni, s-a ivit ciuma printre personalul tehnic şi mateloţii marinei. Dar ea nu s-a răspândit mai departe şi nu a avut o mortalitate mare. Pete şi carbunculi lipseau complet. Ea se caracteriza numai prin buboni în stinghii. Se pare că era o anumită formă a boalei. Oamenii aceştia locuiau pe malurile joase şi umede ale Dunării, unde şantierele noastre se găseau în colibe. Cu turcii n-am avut în timpul acesta nici o atingere. Ciuma aceasta, de asemenea, a fost de natură bilioasă. Iarna a fost temperată. Fie că oamenii noştri se obişnuiseră cu clima, fie că a fost o urmare a condiţiilor atmosferice, în orice caz iarna aceasta n-am avut decât puţini bolnavi. În primăvara ⟨anului⟩ 1773, am pătruns în Bulgaria. Timpul a fost cald şi uscat. Marşurile neîntrerupte au apărat pe ostaşii noştri de boală. Poate însă că şi regiunea a contribuit la aceasta. În locul poziţiilor joase şi mlăştinoase de la gurile Dunării am ajuns aici într-un aer mai curat. În ţara aceasta nu este şes ca în Basarabia şi Moldova. Terenul aici e muntos şi împădurit. După multe şi norocoase victorii, prin care am izgonit pe duşmani din toată regiunea aceasta de la malurile Mării Negre până la Silistra, ne-am întors la sfârşitul lui iulie la campamentul hotărât pentru noi la Ismail.

(Toamna 1772 şi iarna 1772–1773)

(Primăvara 1773)

(Vara 1773) În mijlocul lunii august s-a ivit o febră bilioasă malignă împreună cu dizenteria care dă bună seamă ar fi făcut mari ravagii, dacă nu ar fi fost împiedicate în curând de un marş în munţii plăcuţi ai Babadagului. În vara aceasta, n-am observat ciuma, deşi în continuare am avut de-a face cu duşmanul,

dar nici nu am ocupat oraşe, unde mai curând este de temut virusul putrid al molimei, ci atacam pe duşman în campamentele sale. Poate că ne-a apărat de // infecţie activitatea şi mişcarea. În consecinţă, s-a închis şi spitalul pentru ciumaţi, iar puţini bolnavi cronici din el au fost licenţiaţi. p 18

În toamnă, timpul a fost aspru. Abia în noiembrie ne-am întors în campament, după incursiunea de la Varna. Greutăţile acestei campanii de toamnă au avut o influenţă mai bună asupra sănătăţii, în comparaţie cu ceea ce fusese în anii trecuţi. Nici iarna nu a fost pentru noi atât de grozavă ca iernile trecute. Primăvara 1774 a fost rece şi ceţoasă. Vântul de la nord sufla neîntrerupt. Reumatismele şi catarele au fost foarte frecvente. Toţi am trecut Dunărea şi am pus iarăşi piciorul în Bulgaria... // ... (Toamna 1773) (Iarna 1773–1774) (Primăvara 1774)

Întoarcerea în marşuri repezi, dorinţa şi bucuria de a vedea în curând hotarele patriei îndepărtate aveau un efect atât de mare asupra noastră, încât am trecut prin Bulgaria, Basarabia şi Moldova fără a avea mari pierderi din cauza bolilor. p 19

IGNAZ VON BORN

(1742–1791)

Acest cunoscut mineralog şi metalurgist austriac s-a născut la 26 decembrie 1742, în Alba Iulia, unde tatăl său era inginer de mine, dar încă de la vârsta de opt ani pleacă pentru totdeauna din Transilvania.

Studiază la Viena filosofia, intră în ordinul iezuiţilor, dar îl părăseşte curând, se mută la Praga, unde studiază dreptul. De aici, pleacă într-o lungă călătorie, prin Germania, Franţa, Olanda; s-a întors din nou la Praga, unde părăseşte dreptul şi studiază ştiinţele naturii, mineralogia şi mineritul.

În 1770 este numit asesor la Direcţia Generală a Monetăriei şi a Minelor, la Praga. În 1776, datorită faimei pe care şi-a câştigat-o prin cunoştinţele şi activitatea sa, este chemat la Viena şi numit consilier aulic pentru problemele miniere. În această calitate, devine unul din principalii organizatori ai cercetărilor geologice şi miniere din Austria

Foarte curând, ajunge cunoscut în lumea ştiinţifică, este numit membru al academiilor sau societăţilor de ştiinţe din Stockholm, Siena, Padova, Londra

Lucrările lui de specialitate, foarte numeroase, îi asigură un loc de seamă printre mineralogii secolului al XVIII-lea Nu e cazul să stăruim asupra lor; trebuie totuşi amintite două dintre ele. *Bergbaukunde* – în colaborare cu Trebra – 2 volume, Leipzig, 1789–1790, care devine clasică, şi *Uber das Anquicken des gold – und Silberhältigen Erze ..*, Viena, 1786 (tradusă şi în limba franceză), prin care se aduc îmbunătăţiri esenţiale în domeniul mineritului.

Nu s-a mărginit însă numai la specialitate Avea o întinsă cultură generală, cunoştea mai multe limbi. Pe lângă activitatea ştiinţifică, s-a îndeletnicit şi cu literatura şi chiar cu istoria, printre lucrările postume aflându-se şi o monografie istorică *Despre domnia împăratului Leopold al II-lea* În sfârşit, şi-a câştigat merite deosebite prin întemeierea unei societăţi, rămasă celebră pentru promovarea matematicilor, a istoriei patriei şi a istoriei naturale *(Die Gesellschaft für Beförderung der Matematik, Vaterländische und Naturgeschichte)*

Ignaz von Born a avut o sănătate şubredă, ceea ce, totuşi, nu l-a împiedicat să dezvolte o impresionantă activitate, într-o viaţă încheiată în plină maturitate El a murit în 1791, în vârstă de 49 de ani.

Încă de la începutul carierei sale ştiinţifice, în 1770, a pornit într-o călătorie de studii în Banat şi Transilvania A cercetat mai întâi minele din Ungaria de sus, apoi s-a îndreptat spre Banat Trece prin Pesta şi Seghedin; la începutul lui iunie soseşte în Timişoara, unde se opreşte zece zile, după care vizitează restul Banatului, studiind între altele, cu mult interes minele de la Sasca, topitoriile de la Bocşa În prima jumătate a lunii iulie, părăseşte Banatul şi cercetează minele de la Săcărâmb, Zlatna, Baia Mare, Baia Sprie.

Rezultatele călătoriei, redate în formă de scrisori, le trimite lui I Ferber, mineralog celebru în acea vreme, care le publică sub titlul *Briefe uber mineralogische Gegen-Stande auf einer Reise durch das Temeswarer Banat, Siebenburgen, Ober-und Nieder Hungarn,* Frankfurt und Leipzig, 1774 Lucrarea a trezit un interes deosebit în lumea ştiinţifică şi curând a fost tradusă în limbile engleză (Londra, 1777, în volumul *Travels through the Banat of Temeswar, Transylvania and Hungary in the year 1770,* pe care îl imparte cu I Ferber, care dă un rezumat al istoriei mineralogice a Boemiei),

italiană (Veneţia, 1778) şi franceză (Paris, 1780). Cartea cuprinde, pe lângă informaţii de strictă specialitate (descrieri de roci, indicarea direcţiei unor vine metalice, explicarea modului de exploatare minieră, atât cea populară, cât şi cea organizată şi analiza formei de organizare a muncii, cu semnalarea procedeelor folosite în dauna muncitorilor şi a mijloacelor de eludare din partea acestora a dispoziţiilor care îi lezau), şi o serie de observaţii pe marginea subiectului principal, cu implicaţii ce îl depăşesc în multe privinţe De pildă semnalarea efectului negativ al exploatărilor miniere asupra pădurilor devastate pentru a procura lemnul necesar pentru galerii şi sublinierea rolului nefast al nobililor, proprietari ai acestor păduri, care ţineau capre anume pentru a distruge lăstărişul, şi deci pădurea, spre a folosi locul drept păşune pentru turmele lor aducătoare de venituri. E încă şi mai scandaloasă învoiala ei şi conducerea exploatărilor miniere cu scopul fructificării unei alte surse de câştig· cârciumile

El denunţă şi o altă formă de lăcomie de câştig cu urmări grave: săparea neraţională de cavităţi mult prea vaste, neconsolidate şi ameninţând să se prăbuşească oricând, şi care au trebuit să fie astupate până în cele din urmă. Condiţiile primejdioase de muncă datorate nepăsării conducerii faţă de riscurile pentru lucrători îl impresionează adânc. În treacăt, el semnalează faptul că doar românii se încumetau să muncească în anumite mine înjghebate oricum, ca cea de la Trestia, expuşi în orice clipă accidentelor de tot felul din cauza lipsei sau deteriorării unui utilaj absolut necesar, Mai departe, este vorba de viaţa grea a băieşilor români şi truda lor nerăsplătită, spre a-şi agonisi pâine zilnică, exploataţi mai întâi de tariful fixat de Oficiul aurului pentru achiziţiile aurului de la spălătorii de aur ţigani şi români, apoi de intermediarii, care veneau să cumpere pe nimic modesta lor recoltă de aur, pe care nu o puteau preda ei înşişi Oficiului, pentru că acesta nu primea cantităţi mici pe care aceştia le-ar fi putut înfăţişa în fiecare săptămână Iar ca să aştepte să poată strânge acel minim obligator, nu le stătea în putinţă, când ei trăiau de la mână până la gură mânaţi din urmă de crunta lor sărăcie. Pentru români, autorul manifestă destul interes, deşi ideile despre originea lor sunt foarte confuze. O etimologie cu totul fantezistă (român – rămân, adică dăinuiesc!) alături de afirmaţia că sârbii s-ar trage zice-se din sciţi (!) şi că faţă de aceştia originea românilor ar fi mai nesigură (!) preced descrierea şi caracterizarea acestora. Se vădeşte un amestec de păreri personale şi de adoptarea unor aprecieri împrumutate de la alţii, ca, de pildă, aceea că limba română e vorbită mai aspru în Ţara Românească şi cu mai multă eleganţă în Transilvania. Autorul crede că românii ar folosi alfabetul grecesc, pe care îl confundă cu cel chirilic. Descrierea modului lor de viaţă şi a portului lor conţine multe elemente reale. Cea a firii lor e influenţată de spiritul campaniei antiortodoxe, răspunzând la rezistenţa dârză a locuitorilor la încercarea de a-i face catolici, prin surprindere, pe calea unirii Bisericii cu Roma. Declaraţii ca aceea că românii nu au deloc religie şi sunt în această privinţă asemenea cu vitele lor, precum şi critica pătimaşe contra preoţilor ortodocşi provin de la un fost iezuit, rămas credincios sectarismului Ordinului său.

Descrierile sale sunt în general destul de plate. Doar, uneori, răsare în relief câte o imagine mai neaşteptată, ca cea a ocnaşilor duşi în zăngănit de lanţuri în zori pe străzile Timişoarei spre locul unde vor munci până seara sau apare Zlatna într-o tonalitate roşie din cauza pământului bogat în minereu de aramă sau, în sfârşit, răsună vuietul asurzitor al roţilor celor trei sute de mori de spălat aurul învârtindu-se în întrecere în Roşia ⟨Montană⟩

Autorul, aşa cum reiese din însemnările sale, este un om cumsecade, destul de satisfăcut de sine, fără probleme şi conformându-se ideilor dominante ale mediului în care trăieşte. Faţă de Fridwalszky, coleg întru mineralogie, măcar că acela nu avea studii de specialitate în materie, atitudinea sa pare lipsită de generozitate, căci a folosit în diferite rânduri rezultatele unor constatări ale acestuia, dar nu s-a putut abţine de a-l înfăţişa într-o lumină caricaturală.

Din povestirea peregrinărilor sale rezultă că era destul de temător, din fire, obsedat de teama tâlharilor, de care pomeneşte nu o dată. Prudenţa sa, poate justificată, nu se dezminţea nici când cerceta minele, preferând uneori să privească de sus în adâncul minei, decât să se încreadă pentru coborâre în nişte scări neproptite în nimic, legănându-se în vid. Nici metoda de coborâre într-un sac sau burduf, suspendat de frânghii, pe care o experimentase de mai multe ori, nu era lipsită de emoţii, compensate de viziunea feerică a cristalelor de sare reflectând înmiit lumina unei torţe aprinse aruncate de sus în ocnă. Dar într-o împrejurare rămasă neuitată, o asemenea ispravă era să-i fie fatală.

O scurtă schiță biografică despre Ignaz von Born se găsește în F Wettel, *Biographische Skizzen,* Timișoara, ed. I, 1908; ed. III, 1932.

De semnalat o ciudățenie în cronologia scrisorilor, scrisoarea a XIII-a fiind datată din 11 iulie ⟨1770⟩ fără indicație de loc, în vreme ce scrisoarea a XIV-a din Vințul de Jos poartă data de 24 iunie, iar a XV-a din Cluj, cea de 28 iulie.

Cercetări recente au scos la iveală apartenența lui von Born la masonerie, fiind chiar președintele lojei vieneze „Zur Wakren Eintracht". În casa sa activa un cenaclu al artiștilor și savanților masoni, printre care s-a numărat și gravorul Jakob Adam, autorul portretelor conducătorilor Horea, Cloșca și Crișan, făcute, mai mult ca sigur, înainte de răscoala din 1784, la rugămintea mineralogului gazdă. În calitatea pe care o avea de consilier minier și montanistic, von Born întreținea legături strânse și cu Iosif al II-lea, monarh cu înclinații filomasonice. După toate probabilitățile, el a fost cel care a introdus pe Horea de patru ori în audiență la împărat, spre a-i expune păsurile românilor, deoarece mineralogul austriac a sprijinit vederile demofile ale conducătorului moților din Apuseni Vezi toate amănuntele la Ioan Chindriș, *Horea și masoneria?*, în „Anuarul Institutului de istorie Cluj-Napoca", XXXVII (1998), p. 291–301.

1770

CĂLĂTORIA ÎN BANAT ȘI TRANSILVANIA[1]

p. 5

Scrisoarea a II-a

Timișoara, 17 iunie 1770

p. 6 Banatul Timișoarei este mărginit la nord de râul Mureș, la vest de Tisa, la sud de Dunăre și la est de lanțul de stânci grozave ce o despart de Transilvania și Țara Românească. După cum se vede, numai din partea aceasta se leagă cu uscatul; din părțile celelalte poate să fie considerată ca o peninsulă. Țara este împărțită în 11 districte sau mici guvernăminte deosebite, acestea sunt: Cenad, Ciacova, Sântandrei, Sânicolau, Becicherec, Palanca Nouă[2], Vârșeț, Orșova, Caransebeș, Lugoj și Lipova. Fiecare din aceste districte este subîmpărțit în mici plăși numite cercuri[3]. Fiecare din aceste guvernăminte are un administrator, un controlor și doi sau trei subadministratori, un scrib, câțiva participanți și cnezi mari care sunt, de fapt, autorități naționale. Toți acești administratori depind de administrația generală a țării și aceasta ține de Camera Regală din Viena. Banatul Timișoarei, fiind un domeniu al Majestății Sale, este cu totul independent de conducerea Ungariei. Capitala și, totodată, centrul Banatului este Timișoara, un oraș frumos și puternic clădit după un plan ordonat, dar din cauza mlaștinilor adânci care îl înconjoară, frigurile de baltă și tot felul de friguri inflamatorii bîntuie în permanență aici și dau p. 7 de lucru neîntrerupt medicilor. // În acest oraș, se află guvernământul general, administrația ținutului și curtea provincială de justiție, capitlul de Cenad, al cărui episcop este totodată și comitele perpetuu al acestui comitat, două societăți privilegiate de comerț, în legătură cu porturile austriace din Italia.

---

[1] Traducerea s-a făcut după originalul german al lucrării lui Ignaz von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände auf einer Reise durch des Temeswarer Banat. Siebenbürgen. Ober- und Nieder-Hungarn,* Frankfurt – Leipzig, 1774, p. 5 și urm.

[2] *Uy-Palánkaer.* În Banatul iugoslav

[3] *Processe*

Toată partea de răsărit a țării este muntoasă și bine populată, partea apuseană este, din contra, alcătuită dintr-un șes întins și mlăștinos. În partea aceasta, se află câmpii mari nelocuite, pe care guvernul se străduiește să le colonizeze cu germani din Suabia și din bazinul Rinului de Sus. În cele patru colțuri ale acestei țări se găsesc câteva cetăți în bună stare, cum sunt: Canișa[4], Zemlin[5], Mehadia și Lipova, căci Seghedinul și Aradul aparțin Ungariei propriu-zise[6], fiind situate de cealaltă parte a Mureșului și a Tisei (!). Niciuna din aceste patru cetăți nu este prea puternică, cu toate că sunt celebre în istoria războiului cu turcii, cum sunt și Panciova, Palanca Nouă[7] și Orșova. Râurile mici ale Banatului sunt fără însemnătate, deoarece ele nu curg decât pe o porțiune scurtă de pământ, dar Timișul și Nera merită toată atenția: primul este navigabil, mulțumită unui canal costisitor, tăiat de la Lugoj, trecând prin orașul Timișoara până la Petervaradin[8].

Pământul este foarte mănos. În multe locuri, crește o viță de vie (aleasă) care dă un vin, îndeosebi cel roșu, excelent. Cireșii, caișii și prunii sunt foarte răspândiți. Mari plantații de acești pomi mărginesc satele și dau locuitorilor băutura lor; cultura viermilor de mătase, care este răspândită în toată provincia, ar fi fost într-o stare mai înfloritoare, ca și diferite alte manufacturi în Banat, dacă acel mare general și om politic d. conte Mercy d'Argenteau[9], guvernatorul acestei țări, care a făcut toate acestea, ar fi trăit mai mult. De curând, a fost organizată în această țară o trupă națională desemnată // sub numele de regimentul iliric; aceste trupe sunt comandate de locotenent colonelul Baron de Sezugass, cavaler al Ordinului Maria Tereza, un om care și-a servit bine țara, nemulțumindu-se doar cu faptul de a fi atenuat purtarea aspră a ofițerilor săi, de a-i fi obișnuit cu manierele germane, el se străduiește, de asemenea, să educe pe soldații de rând. El face școli și pune învățători, iar soldatul este obligat să-și trimită copiii la învățătură. Dacă s-ar face un calendar cu sfinții politici, el ar merita să fie inclus, cu titlul de reformatorul iliric. p. 8

Un alt fel de trupe naționale sunt plăieșii, așezați la hotarul dintre Transilvania și Țara Românească, de la Marga[11] până la Orșova, pentru a împiedica emigrarea ⟨locuitorilor⟩ în afară de ținut, ca și fuga tâlharilor turci

---

[4] *Kanischa*, pe Tisa între Szeged, în Ungaria și Zenta, în Iugoslavia.

[5] *Semlin*, în Iugoslavia

[6] De fapt, Aradul era cuprins în teritoriul așa-numitelor comitate exterioare sau Partium care nu depindeau de voievozii Transilvaniei, autoritatea acestora neîntinzându-se nici de partea cealaltă asupra comitatului secuilor.

[7] În Iugoslavia.

[8] Oraș în Iugoslavia.

[9] Contele Claude Florimond Mercy d'Argenteau, feldmareșal în armata austriacă. În 1716, participă la luptele din Banat alături de Eugeniu de Savoia, care, după alungarea turcilor îl numește guvernator al Banatului. Își câștigă mari merite prin ridicarea acestei provincii din situația nenorocită în care se găsea în urma stăpanirii turcești și a războaielor cu turcii Lui i se datoresc colonizările (cu șvabi, francezi, italieni), secarea mlaștinilor, regularizarea Timișului și a Begăi, introducerea cu turn plantelor industriale a viermilor de mătase, ridicarea industriei extractive Moare pe câmpul de luptă, în Italia (1734).

[10] *Plajaschen*

[11] Sat (jud Caraș-Severin), pe granița Banatului spre Transilvania

sau localnici. Aceşti plăieşi sunt comandaţi de căpitanul Petru Vancea[12], care, în ultimul război cu turcii, sub numele de Haran-Başa (aşa se numesc capii de bande), a condus cea mai numeroasă bandă de hoţi şi şi-a dobândit situaţia de acum, salvând pe împăratul, de curând decedat, de pericolul de a cădea în mâinile turcilor aproape de Corni[13].

Trebuie spus spre lauda acestei naţiuni că a dat mulţi oameni viteji şi cu mari merite; dovadă sunt serviciile importante pe care le-a adus, în ultimul război cu turcii, căpitanul Ducca, un om de 80 de ani[14], care nici n-a cerut şi nici n-a primit niciodată vreo răsplată, mulţumindu-se cu conştiinţa slujbelor aduse şi cu satisfacţia stăpânului său.

Vă voi scrie mai pe larg despre felul de a fi şi de a se purta al p. 9 locuitorilor //, precum şi despre religia lor, acum dau doar un mic rezumat al zilei mele de ieri.

Dis de dimineaţă am fost trezit de un zăngănit îngrozitor de lanţuri care răsună pe toată strada unde îmi am locuinţa şi este produs de ocnaşii care sunt duşi la lucru, legaţi în lanţuri doi câte doi. Nu am văzut pe străzi decât chipuri galbene şi desfigurate ieşind din casele cele mai frumoase. Femeile şi fetele au burta mare ca urmare a frigurilor de care au suferit. Mi s-a părut că mă aflu în împărăţia morţilor, în loc de oameni hoituri în morminte spoite. La masă, în afară de câţiva străini şi de mine, aproape toţi comesenii aveau accese de friguri: unii dârdâiau de frig clănţănind din dinţi şi alţii arzând de căldură, ei nu-şi puteau stinge setea care îi mistuia.

După prânz, am vizitat canalul despre care am mai vorbit; am văzut acolo câteva sute de stupi transportaţi în livezi şi fâneţe, unde sunt lăsate albinele să-şi caute hrana toată vara. De fiecare 60 de stupi, este rânduit un stupar ca să le poarte de grijă; stupii aceştia sunt făcuţi din unsprezece scândurele late de trei porţi şi ascuţite la capătul de sus, legate împreună cu nuiele de răchită sau de mesteacăn. Ele formează, deci, un fel de con gol pe dinăuntru şi la bază deschis. La doi sau trei ţoli[15] deasupra pământului au o mică deschizătură şi înăuntru sunt câteva scândurele încrucişate de care îşi prind albinele fagurii. Dar oamenii de aici, ca de altfel pretutindeni în Ungaria, se poartă foarte rău cu aceste fiinţe harnice, căci pentru a aduna mierea, ei scutură cu putere stupii deasupra unor p 10 vase de lemn, în care cad de-a valma albinele, ceara şi // mierea şi totul este zdrobit într-un amestec dulce, dar greţos.

Seara am vizitat închisoarea, unde, printre alţii, mi s-a arătat un hoţ[16] vestit, care, vara trecută, a dat mult de furcă turcilor: mi s-a spus că-l ţin

---

[12] *Peter Vanscha.* Vancea, căpetenia unei cete de haiduci, în timpul războiului austro-ruso-turc din 1736–1739; l-a scos pe viitorul împărat romano-german Francisc I de Lorena (1745–1765), soţul Mariei Tereza, pe atunci numai arhiduce, din pădurea de la Corni, unde se rătăcise în tovărăşia câtorva din prietenii săi la o vânătoare, salvându-l astfel de primejdia de a cădea în mâna turcilor, de care era plină pădurea Drept răsplată, a fost numit căpitan al plăieşilor. Cf. Nicolae Stoica de Haţeg, *Cronica Banatului*, Studiu şi ediţie de Damaschin Mioc, Bucureşti, 1969, p 173

[13] *Cornua,* sat, jud. Caraş-Severin

[14] Pomenit şi de Fr. Griselini în volumul de faţă.

[15] Zoll = 2,6 cm

[16] În realitate haiduc

închis, la cererea anume a Porţii. Este un tânăr frumos şi bine îmbrăcat, care era odinioară un negustor bogat în Serbia şi care s-a făcut tâlhar numai pentru a se răzbuna de silniciile pe care le-a îndurat atât el, cât şi familia lui, din partea turcilor; după aerul său îndrăzneţ şi sfidător şi după isprăvile vitejeşti pe care le-a săvârşit cu bine, îşi vine să crezi că poate s-ar dovedi şi el un nou Alexandru Machedon dacă ar fi avut la îndemână forţe mai mari...

Scrisoarea a III-a

p. 20

Timişoara, 20 iunie 1770

Locuitorii Banatului sunt sârbi[17], români şi un sfert ⟨din ei⟩ germani; sârbii îşi trag originea zice-se de la sciţi (!), ei au locuit odinioară în Dacia (!), apoi în Serbia şi se numesc în limba lor sârbi; această limbă este un dialect corupt slavon sau iliric //. Originea românilor este mai puţin sigură (!). Ei îşi zic român, un cuvânt însemnând în limba lor şi *roman* şi *un om care rămâne* (!) şi, de aceea, nu este sigur dacă ei sunt o rămăşiţă a coloniilor romane sau a unei naţiuni supuse de romani. Medaliile sau monedele şi urmele mormintelor romane, care se găsesc în părţile muntoase ale ţării şi aproape de Dunăre, sunt dovezi sigure că au fost odinioară sub romani, fie într-unul sau celălalt din sensurile de mai sus. Chiar şi limba lor care e vorbită în Ţara Românească[18], în chipul cel mai aspru, iar în Transilvania[19], cu multă eleganţă, este o latină coruptă; totuşi, nu înţeleg cum de folosesc atâtea cuvinte italiene, care n-au nici un fel de asemănare cu limba latină, astfel ca: aramă[20] (cupru), mâncare (a mânca) şi multe altele. Terminaţia cuvintelor lor şi felul de a le conjuga, după felul italian, s-au amestecat cu limba acestei naţiuni. Felul lor de trai este foarte aspru şi sălbatic; sunt lipsiţi de religie, arte şi ştiinţe; copiii lor, de când au abia câteva zile, sunt scăldaţi afară în aer liber în apă caldă, iarna, ca şi vara, şi înfăşaţi în pânză de in sau stofă de lână groasă. De la 5 până la 12 sau 14 ani sunt folosiţi pentru paza vitelor; fetele învaţă în acelaşi timp să spele, să facă pâine, să toarcă, să coasă, să ţească şi aşa mai departe. De la 14 ani, sunt folosite la lucrul câmpului. Ei cultivă cel mai mult porumbul sau cucuruzul, totuşi seamănă şi orz şi grâu; ei fac din fructele pomilor, pe care-i sădesc în mare număr, un fel de vinars pe care-l numesc rachiu *(rakie)* şi pe care îl beau din belşug. Hrana lor este tot atât de simplă, ca şi îmbrăcămintea, // mâncarea lor obişnuită constă, de cele mai multe ori, dintr-un fel de turtă din păsat de porumb, coaptă în spuză, pe care o numesc mălai, ceva carne, lapte, brânză, fasole şi alte legume. Portul lor variază, dar îndeobşte este alcătuit din cele ce urmează: bărbaţii poartă un fel de iţari de lână albă, în felul ungurilor, dar nu chiar aşa de strâmţi, opinci din piele de bou neprelucrată, o cămaşă

p. 11

p. 12

---

[17] *Raizen.*

[18] *Grosse Wallachei (Zara More)* = Ţara Mare, corect Ţara Românească.

[19] *Ardellia* (= Ardeal)

[20] *Rame, mangar* (ital., maghiara). Autorul nu cunoaşte formele mai târzii ale limbii latine, cu termeni ca acramentum, manducare etc.

deschisă la piept, şi o vestă de lână, strânsă bine la mijloc, şi cu mâneci lungi şi o căciulă de blană sau pălărie de pâslă pentru cap. Femeile poartă cămăşi lungi care le atârnă până la glezne şi un fel de şorţ cafeniu vărgat şi înflorit înainte şi altul la fel înapoi, colorat, legat cu o cingătoare; un suman sau haină de dimie grosolană, ceva mai scurtă decât cămaşa; pe cap, un fel de colac rotund, umplut cu păr sau paie, pe care îl acoperă cu o pânză. Fetele umblă cu capul gol; găteala lor constă din cercei, făcuţi din aramă albă sau galbenă, din sticlă colorată, mărgele, perle, fluturi şi salbe de monede, înşirate pe o cordea legată în jurul capului sau al gâtului; această găteală zăngăneşte (la orice mişcare), aşa că o fată româncă îmbrăcată de sărbătoare, adesea va fi auzită ⟨de departe⟩ înainte de a putea fi văzută. Aceste fete se mărită foarte tinere, dar sârboaicele mai devreme decât românele. Sunt perechi de tineri căsătoriţi cu bărbatul abia de 14 ani, iar nevasta neavând încă 12 ani împliniţi. Au câteva meşteşuguri pentru care sunt deosebit de bine înzestraţi. Printre ei nu există nici rotari, nici ţesători de meserie, fiecare român fiind şi rotar şi fiecare femeie şi o ţesătoare. Nu vezi nicăieri o femeie mergând fără a lucra;
p. 13 ele poartă de obicei pe cap ⟨coşul cu⟩ ceea ce vor vinde la piaţă; // dacă au un copil neînţărcat, îl poartă tot astfel. Furca le este înfiptă în brâu şi tot drumul, ele torc mergând. Tot ce le trebuie e făcut de ele. Abia de se mai vede printre ei vreun meseriaş, dar nici un cerşetor. În ce priveşte religia, nu prea ştiu ce să vă spun, totuşi ei mărturisesc că fac parte din cei pe care noi îi numim *graeci Ritus non Unitorum*[21]. Dar, de fapt, ei n-au mai multă religie decât vitele lor; afară de posturile lor repetate care se întind aproape de jumătate de an şi care sunt atât de stricte că nu îndrăznesc să mănânce deloc nici carne, nici ouă, nici lapte, abia dacă mai au vreo idee şi de alte îndatoriri religioase. Dar, postul acesta, ei îl ţin cu atâta sfinţenie, încât nimic nu-i poate face să-l uşureze sau să-l întrerupă, chiar dacă nesocotesc toate celelalte legi divine sau umane. Un tâlhar nu-şi va îngădui să se înfrupte împotriva acestei abstinenţe şi nici nu-şi va dezmierda nevasta sau pe a altuia de teamă că Dumnezeu nu i-ar mai binecuvânta isprăvile sale. Neştiinţa şi superstiţia bonzilor nu poate fi mai mare decât a popilor (aşa numesc aceşti oameni pe preoţii lor). Unii din ei nu ştiu să citească. Ce învăţătură pot ei să dea bieţilor oameni? Ei îşi ară şi îşi lucrează singuri ogoarele şi îşi văd de turmele lor ca ceilalţi ţărani; ei fac tot felul de negustorii ca evreii şi se îmbată pe cheltuiala parohienilor lor fără minte, care le vând lor păcatele lor şi cred că vor fi fericiţi şi mântuiţi dacă vor achita păcatele lor şi ale rudelor lor moarte pe un preţ bun. Ordonanţele înţelepte pe care le-a dat regina[22] împotriva înşelătoriilor acestor popi nu au reuşit până acum să scape poporul de acel spirit de // supunere oarbă, care îi
p. 14 fac robii acestor stăpâni spirituali.

Riturile sau ceremoniile acestui popor aduc mai mult cu păgânismul decât cu religia pe care o mărturisesc ei; de exemplu, niciodată o femeie la ei n-ar îndrăzni să omoare un animal de orice fel ar fi.

---

[21] Denumirea curentă în Transilvania pentru ortodocşi era: „greco-orientali" sau „neuniţi".

[22] Date de Maria Tereza, încă din 1756, în favoarea uniţilor în lupta lor contra neuniţilor În 1760 şi 1761, ca urmare a mişcării generale a neuniţilor, conduşi de călugărul Sofronie, a avut loc represiunea sălbatică a generalului Bucow, guvernatorul Transilvaniei, care, între alte măsuri, a distrus bisericile şi mănăstirile românilor ortodocşi.

Miresele, în ziua nunții lor, ca şi în ajun stau acoperite cu un văl; oricine ridică vălul, are dreptul la o sărutare, dar, totodată, trebuie să-i facă un dar dacă ea ar dori acest lucru. În biserică, femeile stau deoparte despărțite de bărbați. Înmormântările la ei sunt ciudate. Ei îşi aduc morții la groapă cu bocete deznădăjduite; îndată ce popii au terminat ritualul, mortul e coborât în groapă; în clipa aceasta, prietenii mortului şi rudele sale scot strigăte înfiorătoare. Ei îi amintesc mortului de prietenii şi părinții lui, de copii, de vite, de casă şi de cei din casă şi îl întreabă de ce i-a părăsit. Cum nu primesc nici un răspuns, se umple groapa şi se pune la cap o cruce şi o piatră mare, pentru ca să nu se schimbe în moroi *(Vampyr)*. Se varsă vin pe mormânt şi se arde tămâie de jur împrejur pentru a alunga duhurile rele şi vrăjitoarele şi apoi se întorc acasă; fac pâine de grâu[23], pe care o mănâncă pentru iertarea sufletului celui mort, bând din belşug pentru a se mângâia mai bine. Bocetele rituale, libațiunile cu vin şi tămâierea în jurul mormântului continuă din partea rudelor apropiate, mai multe zile, chiar câteva săptămâni. Când moare un ginere, înmormântarea e însă şi mai solemnă şi se pune pe mormânt o prăjină lungă de câțiva stânjeni, pe care mireasa atârnă o cunună de flori, o pană de pasăre şi o basma albă.

Ei se feresc de a intra în bisericile noastre; şi dacă uneori unii dintre ei sunt siliți să intre în biserică, se spală îndată ce s-au înapoiat acasă pentru a se purifica.

Faptul // de a fi aghiesmuiți în bisericile noastre sau a lua parte la vreo slujbă, unde e folosită aghiazma, îi umple de groază pentru că aghezmuirea se face cu un aspersoriu făcut din păr de porc şi ei cred că acest lucru îi „spurcă" *(sporcat)* în cel mai înalt grad: îmbrăcămintea care a fost stropită ⟨cu apă sfințită⟩ nici nu a mai fost purtată fără a fi spălată. Preoții sau popii lor îi stropesc cu o rămurică sau un mic buchet de isop. p 15

Mult timp n-am putut să înțeleg ce vor să spună românii prin cuvintele „frate de cruce", „a mânca crucea"[24], dar, în sfârşit, am aflat, iată: când două sau mai multe persoane vor să-şi jure prietenie veşnică şi doresc să nu se mai despartă, nici în viață, nici în moarte, pun o cruce în vasul din care beau şi mănâncă, pronunțând legământul lor pe veci. Această ceremonie nu trebuie nesocotită niciodată. Ea precede îndeobşte tâlhăriile[25]; tot aşa fac şi când vor să-şi apropie pe cineva cât mai strâns; de exemplu, când hoții dau drumul cuiva, de teamă să nu fie trădați de el, îl fac să jure pe sare, pe pâine şi pe cruce că va păstra tăcerea; aceasta se numeşte a jura „pe cruce, pe pită, pe sare"[26]. În ce priveşte canoanele lor religioase, ele sunt foarte deosebite de ale noastre. Furtul şi adulterul sunt socotite nimicuri la ei; în schimb, siluirea sau necinstea unei fete este un păcat mult mai mare, iar omorul nu poate fi iertat de preoții lor. Numai Dumnezeu singur ⟨spun ei⟩ poate să-l ierte. Totuşi tâlhăriile şi omorurile sunt foarte răspândite la ei. Cauza acestor contradicții se poate găsi, cred, în ideea imperfectă pe care o au despre divinitate şi suflet, căci cum

---

[23] De fapt colaci.

[24] *Frate de cruce, Kreuzbruder, Mangar Cruce* (a mânca crucea).

[25] De fapt, legământul haiducilor

[26] *Giurar pe cruce, pe pita, pe sare.*

ar putea avea ei idei clare asupra datoriilor omului şi ale societăţii? Toate fenomenele sau efectele unor cauze pe care nu pot să le înţeleagă, ei le privesc ca fapte supranaturale; o eclipsă de soare este o luptă între vârcolaci şi soare, de aceea, îndată ce văd acest fenomen, fac zgomot // şi împuşcă mereu pentru a alunga pe aceşti vârcolaci care, dacă ar învinge şi ar mânca soarele, ar arunca lumea într-un întuneric veşnic.

p 16

Există în această ţară o mulţime nesfârşită de insecte mici care ies primăvara din găurile făcute în stâncile ce se găsesc aproape de locul numit Columbaţ, pe malul turcesc, şi care se răspândesc pretutindeni, chinuie animalele, câteodată până a le omorî. Acestea, după legendele lor, ar fi scuipate de diavol, căruia ostaşul sfânt, ⟨adecă⟩ Sfântul Gheorghe, i-ar fi tăiat în acea peşteră capul.

Niciodată românii n-ar tăia o frigare dintr-un fag ca să-şi frigă carnea, din cauza unui suc roşiatic pe care îl produce acest arbore primăvara şi din cauză că turcii fac din fag ţepile în care trag pe creştini.

Din toate osândirile la moarte, cea prin funie este cea mai temută; chiar şi ţeapa şi roata îi sperie mai puţin, din cauză că funia strânge gâtlejul şi sufletul nu poate să iasă în sus, ci e împins înapoi, în jos. Ei socotesc aceasta o spurcată batjocorire a sufletului, iar eu socot că această grijă a lor e curat materialism psihologic.

Deoarece superstiţia este o fiică a prostiei, aţi putea judeca şi mai bine din ceea ce vă voi spune aici, extrema neştiinţă şi simplitate a acestui popor. Dacă întrebi pe un moşneag român câţi ani are, îţi va răspunde că la asediul Belgradului sau al Timişoarei sau la încheierea păcii sau când a murit acel principe sau a fost ales acel episcop, „umblam cu porcii sau cu vitele, sau lucram la câmp, s-au m-am însurat" şi aşa mai departe şi atunci poţi să-i socoteşti vârsta.

Ei nu cunosc valoarea monedelor şi nici nu au cuvinte proprii ca să le denumească pe toate; un taler imperial sau 30 de groşi e numit *leu;* florinul – *florint,* jumătatea de florin – *dult;* cinci // groşi este pentru ei o monedă pe care o numesc *strâmba;* o jumătate de taler este la ei – *trei strâmbi*[27]; cam acelaşi lucru este şi în ce priveşte ⟨*măs*urile şi⟩ greutăţile; ei socotesc conţinutul unui vas după greutatea lui; greutatea pe care o folosesc este ocaua: o greutate de la turci, care corespunde la noi cu doi funţi şi un sfert, această greutate se împarte în patru părţi, pe care le numesc litra, fiecare litră se subîmparte într-o sută de drami [...]. Deosebirea între firea românilor şi sârbilor este următoarea: sârbii sunt mândri, întreprinzători, şireţi, le place negoţul şi sunt capabili să devină buni soldaţi; popii lor nu sunt aşa de proşti ca ai românilor; românii nu sunt deloc trufaşi, sunt mai buni şi caută mai degrabă o viaţă tihnită; urăsc viaţa de soldat. Se aseamănă unii cu alţii prin faptul că sunt hoţi din naştere (!), supuşi popilor şi dregătorilor lor naţionali. Amândouă aceste popoare se folosesc de litere greceşti, dar ei dau unora din litere o semnificaţie deosebită. //

p. 17

---

[27] Termenii româneşti sunt redaţi în textul original: *leu... dult. strimbe... tri strımbı.*

p 18

Oravița, 23 iunie 1770

Satele românilor, prin care am trecut pentru a ajunge la Oravița, n-au nimic destul de important pentru a merita atenția. Drumul prin câmpia dintre Timişoara şi Oravița are 12 mile germane. După ce m-am apropiat la câteva ceasuri de acest oraş, am zărit, la stânga drumului, câteva coline sau ridicături din argilă fărâmicioasă sau clisă amestecată cu mica şi care formează un fel de promontoriu; încetul cu încetul am urcat aceste dealuri şi am intrat în valea în care este aşezat oraşul Oravița.

... Ajuns la Oravița, am căutat să-l văd pe domnul Delius, asesorul direcției minelor, pe care nu l-am cunoscut până acum decât după renumele său [dar în lipsa lui am primit lămuriri de la alt specialist].

Dacă împarți întreg acest ținut printr-o linie dreaptă, care trece prin (p 19) oraşul Timişoara, partea care va rămâne la răsărit de linie va fi ținutul muntos şi numai acolo trebuie căutate minele. Ori de câte ori voi vorbi de situația minelor, în ce priveşte aşezarea lor geografică, trebuie să se înțeleagă totdeauna că punctul de orientare este Timişoara. Minele care se exploatează în Banat sunt: la răsărit, minele de fier de la Bocşa[28], loc care se numeşte de fapt Vaşiova[29], lângă care s-a deschis de curând atelierul de siderurgie de la Reşița. Ceva mai la sud de aici, sunt minele de aramă de la Dognecea. Ceva mai departe, sunt cele de la Oravița şi de la Sasca[30], iar la sud de tot sunt ⟨acelea de la⟩ Bosniac, ce se numeşte şi Moldova Nouă. În câmpia care este mărginită de munții de la Oravița, Sasca, Bosniac şi munții care se întind de-a lungul Dunării şi care constituie granița de est se spală aur din râurile Nera şi Miniş[31], ba chiar şi din pământul care se află de-a lungul lor. Înainte vreme erau nişte companii particulare care se îndeletniceau cu această spălare a aurului în districtul Caransebeş la Könisegg[32] şi în alte locuri. Unele mai sunt în funcțiune şi acum.

Toate minele sunt împărțite în patru districte miniere, aşa-zisele „Berg-Aemter”, cum sunt cele de la Bocşa – de care va ține pe viitor Reşița – , de la Oravița, de la Dognecea şi de la Sasca, la care a fost încorporat târgul Moldova: toate conducerile minelor, prezidate de obicei de preşedintele regiunii, țin de consiliul superior al minelor, care se află la Timişoara, dar, pe viitor, nu vor şedea acolo decât un preşedinte, un consilier şi totodată un referendar şi un secretar. Ceilalți membri ai consiliului, împreună cu persoanele care depind de cancelarie şi de contabilitate //, vor sta la Oravița... Minele care se află (p 20) aproape de Oradea Mare şi districtul Băița[33] depind, de asemenea, de această direcție.

---

[28] *Bogschan*, în valea râului Berzava

[29] *Passioven* (!), la est de Bocşa-Montana.

[30] *Saska*, în valea râului Nera.

[31] Afluent al Nerei

[32] După numele fostului guvernator imperial al Timişoarei

[33] *Bezbanien* Băița-Plai, comună în jud Bihor, încorporată oraşului Nucet.

Scrisoarea a V-a

Oravița, 26 iunie 1770

Oravița este centrul minelor din Banat. Minele, depinzând de ea, au fost exploatate de turci, cât au stăpânit acest ținut, dar cu mai puțin câștig decât astăzi. După ce a fost recucerit acest ținut de la ei, au fost refăcute vechile construcții pe cheltuiala statului și s-au adăugat și altele noi, totuși, câtva timp după aceea, aceste mine au fost cedate unor companii particulare, sub anumite condiții pur economice.

....

p. 22 Consiliul Minelor reglementează, de asemenea, plata sau încasările minerilor, maiștrilor și lucrătorilor, dar aceste prețuri sunt tot atât de diferite, ca și lucrurile unde se exploatează minele.

În afară de folosul pe care îl au prin aceasta de a procura exploatărilor, la un preț potrivit, lemnul și toate celelalte lucruri necesare, precum și de a da minerilor mijlocul de a trăi omenește, mai este și acela de a conduce exploatarea minelor mai organizat decât s-ar fi făcut fără aceasta. Mai decurge și alt folos din această rânduială pentru mineri, anume că li se dă în fiecare lună, fie că lucrează la topitorii, fie la băi de spălat minereul, jumătate de dublă de grâu și tot atâta grâu turcesc sau porumb; aceasta se numește porția p 23 gratuită. // Nu li se face socoteala decât lunar și atunci li se predau și toate alimentele care le sunt necesare, pe care le plătesc din leafa lor [tot în aceste condiții, capătă minerii locuință și asistență medicală din partea unui medic]. Medicul primește, în afară de salariul său, o sumă anumită pentru medicamente, pe care este obligat să le procure pentru mineri. După acest aranjament, s-ar crede ușor că doctorii ⟨ar putea⟩ specula, dar pentru a înlătura acest neajuns, care ar fi putut să rezulte de acolo, s-a făcut o înțelegere cu farmaciștii, după care ei trebuie să procure medicilor medicamentele la jumătate de preț față de p. 24 alți particulari; // și ca să se reglementeze și mai bine această problemă, în fiecare an se face, de către un doctor-inspector, o vizită generală, în care el constată dacă doctoriile pe care le folosesc acești medici de țară sunt în stare bună. Mai mult încă, acești doctori sunt datori să țină un registru cu situația fiecărui bolnav și de folosirea zilnică a medicamentelor, pe care medicul-inspector îl vede și face observații, dacă crede că e nevoie.

Scrisoarea a VI-a

Oravița, 27 iunie 1770

Calea în care se află orașul Oravița este mărginită la sud de Munții Vadaru, Ciclova și Timiș, iar la nord de Munții Coșovățul, Tâlva și Cornu Tâlvei[34]. Acești munți sunt, ca și ceilalți din ținutul Timișoarei, cu povârniș lin și acoperiți de fagi, mesteceni, brazi, frasini și stejari. Roca din care sunt

[34] *Wadarner, Cziklovaer, Temeser, Coschowizer, Dilfaer, Cornudilfaer.*

constituiți aceşti munți este o argilă amestecată cu mică şi feldspat. Pe această rocă de granit se află un fel de şist cu mică ori, // de asemenea, cu o piatră nisipoasă ori cu piatră de var; între aceste două feluri de stâncă amintite, în urmă apar vinele[35] de cupru care, în adevăr, merită mai degrabă numele de spărtură decât cel de vine, pentru că nu păstrează nici o direcție constantă şi nici o pătrundere constantă. p 25

Am vizitat ieri minele care se găsesc în muntele care se numeşte Coşovățul şi am găsit în el minele următoare: Rochus, Erasmus, Jacobus, Benedictus, Gabriel, Paulus, Genoveva, Phillippus, Maria Heimsuchung, Maria Theresia, sau mina de pirită „die Kiessgrube" Ladislau sau Kiesstock.

Dintre aceste mine, cea care produce mai mult este aceea numită Rochus şi, de aceea, galeria principală este orientată spre sud. O serie de mici contragalerii folosesc la explorarea şi săparea vinelor mai mici...

[Autorul vrea să verifice teoria lui Delius că în Banat vinele se află întotdeauna *între două roci deosebite* şi vizitează a doua zi mina Treimii din muntele Cornu Tâlvei, în acest scop. Aici, constată că este vorba de cele două straturi; de sus şi de jos, tot de o piatră calcaroasă, aşa-zisul Hornstein, fiind şi el tot piatră de calcar cu grăunte mai fin.

Urmează multe particularități geologice].

Deoarece filoanele care sunt exploatate aici nu merg prea mult în adâncime, o manivelă sau scripet ajunge pentru a ridica materiile de bază ⟨minereul⟩. Pentru aceasta se folosesc funii făcute din scoarță de copac[36], care durează de la şase până la nouă luni, aici se merge până la cea mai strictă economie; se folosesc lumânări, dar ele nu luminează atât de bine ca lămpile noastre. Fiecare mină are inspectorul său sau maistrul miner, care de cele mai multe ori lucrează la rând cu ceilalți şi îşi supraveghează oamenii. În interiorul acestor mine se folosesc două feluri de lucrători; unii sunt pentru lucrările brute şi ceilalți sapă mina, pe un preț stabilit; aceştia din urmă sunt obligați să predea minereul scos topitoriei şi să întrețină stâlpii de sprijin în părțile în care lucrează; prețurile sunt întotdeauna în funcție de cantitatea de minereu pe care o predau şi cu greutățile pe care le-au avut pentru a-l extrage. La mina numită Coşovățul, cel mai ridicat preț nu trece de 14 florini pentru fiecare chintal de minereu, dar când mina se lucrează uşor, nu obțin decât doi, trei până la zece florini de chintal. În cea numită Cornu Tâlvei, unde minereul este amestecat cu gangă spatică şi metalul este rar şi unde e nevoie, în consecință, de mai mult lucru pentru a obține o anumită cantitate, se plăteşte până la 20 de florini de chintal. Minerii // sunt împărțiți în grupe mici şi fiecare din grupe e desemnată prin numele aceluia care a încheiat târgul. Aceste angajări sunt reînnoite din trei în trei luni, iar după starea şi natura metalului, prețurile sunt mărite sau micşorate. De aici, rezultă un neajuns foarte mare sau ca să spun mai bine, o nedreptate, căci atunci când se găseşte un loc în masiv care este mai bogat, sau mai uşor de exploatat decât de obicei ⟨minerii de până atunci⟩ sunt îndepărtați şi înlocuiți cu mineri plătiți cu bucata. Dar mai rezultă şi un p 29 p. 30

[35] *Klufte* În versiunea engleză. *fissure*

[36] *Bast* E vorba aici de tei.

alt neajuns pentru întreprindere, căci de îndată ce minerii găsesc unele locuri mai bogate sau când fac unele descoperiri, ei le ascund cât pot de mult. Acestea sunt nepotrıvirıle pe care dl. comisar Hegengarthen își propune să le îndrepte.

În afară de faptul că minerii își fac norma lor de opt ore, ei mai lucrează încă două ore pe deasupra la separarea minereului; de aceea, primesc porția gratuită de cereale despre care am vorbit mai înainte...

p. 31

Scrisoarea a VII-a

Sasca, 30 iunie 1770

Am sosit ieri la Sasca, localitate care se găsește la patru leghe de Oravița, cu o escortă de câțiva husari și câțiva românı, pentru a mă apăra de tâlharii care bântuie acest ținut. Ținutul dintre cele două orașe este foarte frumos; în anotimpul acesta oferă o varietate de pometuri, lanuri îngrijite, pajiști cu pășuni, câmpii și dealuri. Drumul trece peste tot pe un șist lucios întrerupt de o rocă argiloasă amestecată cu mıcă...

...Sasca este așezată într-o vale înconjurată cu dealuri calcaroase, pe un substrat de șist. Părți din acest pământ calcaros sunt spălate de apele de ploaie și duse în vale, unde se încrustează între rădăcinile și mușchiul aflat acolo. Vinele și filoanele de cupru se găsesc între această piatră calcaroasă cenușie și o rocă formată dintr-un fel de marnă amestecată cu boabe de bazalt, prima formând de obicei partea de deasupra, iar cealaltă pe cea de dedesubt...

p. 32

Exploatarea minelor a fost reluată după recuperarea acestei provincii de la turci, către anul 1746. La început, nu s-a lucrat decât la câteva vine de cupru la suprafață. Apoi, datorită cercetărilor românilor care căutau mine, s-au descoperıt niște puțuri vechi și grămezi mari, acoperite de arbori bătrâni, ceea ce ne face să credem că de foarte de mult, aceste mine erau exploatate din plin.

Mi s-a arătat pe munții mai înalți, zgură de aramă și plumb, ceea ce atestă că odinioară au existat acolo topitorıi, cu toate că nu se află nici o apă // cu destulă putere pentru a fi putut să acționeze foalele. Nu cumva în timpuri

p 33

îndepărtate se foloseau cuptoare mici cu foalele acționate cu piciorul sau își topeau minereul în cuptoare mai mici cu foale de mână, cum fac țăranii finlandezi și ruși?... Cele mai importante dintre mine sunt în promontoriu: Nicolae cel Nou, Terezıa, Nepomuc, ⟨apostolii⟩ Filip și Iabob. Pe aceasta din urmă am vizitat-o, este una din cele mai bogate dın tot ținutul Sasca.

În munțiı mijlocii sunt gropi sau cariere de unde se scoate de sub pământul vegetal – între acesta și substratul de piatră calcaroasă – un pământ brun cu fier care dă 2%–5% funți de aramă (la greutatea săpată). Cariera cea mai însemnată de felul acesta e în munții mai înalți numiți Mariafelsen. Poate să aibă un diametru de 3–4 stânjeni și o adâncime tot atât de mare [...]

....

Moldova Nouă, 1 iulie 1770

Exemplele de jafuri zilnice făcute asupra călătorilor în Banat, de către bandele numeroase care mişună în această ţară, mă aduseseră aproape de hotărârea să mă las de călătoria mea în acest ţinut, care este despărţit de posesiunile turceşti numai prin Dunăre, dar am fost asigurat că aceste bande nu jefuiesc decât pe proprii lor compatrioţi şi niciodată sau numai rareori pe germani. // Dar faptul că însăşi căpeteniile acestor hoţi l-au asigurat pe dl. de Hegengarthen, comisarul Curţii pentru exploatările miniere, că nici oamenii săi nu trebuie să se teamă de nimic şi că poate călători fără escortă, m-a încurajat ca să mă avânt spre răsărit; eram însoţit de 12 slujbaşi de-ai minelor, călare şi mai mulţi mineri de rând, pe jos, înarmaţi cu puşti... p 40

După două ore de mers, ne-am oprit la o topitorie, aşezată în mijlocul unei păduri dese. Slujbaşii minelor de la Moldova, vreo 30 de mineri înarmaţi, care mă aşteptau aici, s-au unit cu ceata noastră formând astfel o mică armată...

Am străbătut păduri dese mergând spre Moldova Nouă. p. 41

De cum am sosit, am vizitat oraşul Moldova aşezat la poalele muntelui, cu scopul anume de a vedea nişte hoţi vestiţi care fuseseră prinşi de un detaşament de trupe. Aceşti soldaţi aduseseră într-un sac capul tâlharului, care se apărase ca un leu şi care a vrut mai bine să piară cu armele în mână decât să se lase prins. Către seara aceleiaşi zile, m-am înapoiat la Moldova Nouă sau cum îşi mai spune Bosniac. Priveliştea de pe înălţime e foarte frumoasă; de acolo se vede până departe în ţinutul stăpânit de turci; exista odinioară o foarte frumoasă şi bogată mină în exploatare. // Azi am vizitat minele de pe aici. Ele se împart în trei subîmpărţiri, a lui Benedict, Florimund şi Andrei. În prima, sunt cuprinse ⟨minele⟩ Sf. Barbara, Sf. Treime, Nepomuc, „Nădejdea Domnului" şi „14 ajutători la nevoie"; în a doua, Iosif, Tereza, Arhiducesa Mariana, Pelagia, Maris sfătuitoarea cea bună, iar în a treia, Andrei, Petru şi Pavel, Anton din Padova, Ilariu, Toma şi Elena. p 42

Toate sunt în funcţie şi dau minereu bun de aramă din vine ce pleacă în toate direcţiile. Maria Tereza dă ⟨minereu de⟩ plumb.

Aceste mine par să fi fost exploatate în vechime, căci minerii până acum nici n-au ajuns încă la vine noi, ci îşi scot minereul tot din cele vechi. Cei vechi au lăsat săpături uimitoare în Munţii Besedine (?) care nu sunt în exploatare acum Ei au săpat cu dalta şi ciocanul stânci pe care abia putem să le învingem cu praful de puşcă. În unele locuri, pereţii sunt atât de netezi şi egali, încât ai crede că sunt mai degrabă tăiaţi anume de pietrari decât de mineri. Este de mirare că exploatările cele mai vechi sunt de obicei făcute în stâncile cele mai tari. Dacă ele trebuie atribuite romanilor, nu putem şti cu siguranţă.

Construcţia galeriilor vechi n-are nimic deosebit şi ele seamănă foarte bine cu ce se vede la Schemnitz. Uşile // sunt sau tăiate în stânca vie, sau închise cu zidărie fără tencuială; forma lor este eliptică. Ei lucrează aici, ca şi la Sasca pe fisuri care nu sunt prea însemnate. p. 43

Minereurile găsite aici dau cea mai bună aramă din Banat; din această cauză şi pentru a încuraja exploatarea minelor, direcţia imperială plăteşte această

aramă de la Moldova cu 4 florini, ⟨un preț⟩ extraordinar. Aici se găsesc aproape toate felurile de minereuri pomenite de la Oravița și până la Sasca [...]

Mâine mă voi înapoia la Oravița, unde mă voi despărți de dl Hegengarthen // p. 44 și de ceilalți călători; de acolo, mă voi îndrepta spre Transilvania.

Scrisoarea a IX-a

Dognecea, 5 iulie 1770

Alaltăieri mi-am luat rămas bun de la dl Comisar imperial Hegengarthen și am sosit aici după cinci ore de drum. Munții care se exploatează la Dognecea sunt munți mijlocii, care se ridică de pe câmpia de lângă Verșeț și se îndreaptă spre răsărit către Transilvania. Singura vână constantă în Banat este aici la Dognęcea. Direcția și adâncimea sunt constante pentru o bună bucată de vreme. Ea este situată în „Munții lui Ioan" și este o vână de plumb și de argint. A și fost urmărită în drumul său de la vest la est. E ⟨lungă de⟩ 1500 de stânjeni. Înainte de ultimul război cu turcii[37], se scotea de aici mult argint [...] Cum această vână aleargă la poalele dealurilor mai înalte de calcar și de șist, // p 45 minele sunt foarte amenințate de inundații. Pentru cea mai mare parte a anului, ele sunt sub apă și, deși în mina Maria Cristina au instalat de curând o pompă cu manej (?)[38], cu gândul să pompeze apa din ea, mă tem că nu va răspunde așteptărilor [...]

....

p. 47 După această lungă digresiune, revin la ceea ce privește Dognecea. În afară de minele de sare, de care v-am vorbit mai înainte, mai există încă multe altele de plumb și aramă în Munții Wolfgang, Tâlva și Moraviț.

Mina numită Simon, Juda este poate cea mai importantă mină de aramă din câte sunt în Europa. După multe cercetări neconcludente de suprafață, s-a constituit, în 1740, o companie de mineri care a săpat o galerie spre vâna sterilă, în speranța de a găsi acolo argint, a făcut multe sondaje în urmărirea galeriei de sus, dar, în sfârșit, acționarii s-au lăsat de treaba începută și numai un singur membru rămas după ce s-au ostenit degeaba și după ce au făcut cheltuieli enorme, făcând un sondaj spre est, a descoperit în sfârșit, un filon foarte bogat de aramă, spre care numaidecât s-a început ⟨a se face⟩ o galerie, ajungând în scurt timp la o cavitate rezultând din[39] întâlnirea mai multor filoane ⟨care⟩ formează un „etaj"[40], cum se spune aici. Această descoperire a trezit la asociați o mare lăcomie de a-și recupera în cel mai scurt timp banii cheltuiți și i-a hotărât să facă totul pentru a scoate cea mai mare cantitate p 48 posibilă de metal. Pentru aceasta, s-a dat funcționarilor premii proporționale // cu arama pe care o livrau. Directorul[41] primea cinci groși, iar maistrul

---

[37] Din 1737–1739.

[38] *Rosskunst.*

[39] Completare după versiunea engleză

[40] *Stockwerk.*

[41] *Bergmeister.*

cuptorului[42] trei groşi de fiecare chintal. Prin această înțelegere domnii, socotindu-se ca ⟨nişte⟩ arendaşi ai acestei întreprinderi, au împins-o cât au putut mai departe, dar, bineînțeles, că au făcut ⟨aceasta⟩ fără să țină seama de urmări şi fără să respecte regulile de exploatare a minelor, care pretind să se lase aici stâlpi din distanță în distanță. De fapt, nimic nu e mai uşor decât să scoți în felul acesta o mare cantitate de mineral în scurt timp de la o astfel de mină; ceea ce se şi întâmplă, dar aceasta ⟨s-a realizat⟩ lăsându-se spații goale înspăimântătoare prin mărimea lor şi prin primejdia accidentelor posibile, astfel încât s-au trezit, în curând, în încurcătură şi în pragul de a o părăsi. Dl. conte Gottlieb Stampfer, atunci Preşedinte al Camerei de la Schemnitz, trimis să cerceteze şi să curme neajunsul, şi dl. Delius, care era atunci directorul minelor de la Dognecea, au poruncit să fie umplute golurile existând de la fundul acelui etaj ⟨în sus⟩ până la nivelul sau galeria nouă a minei, cu pietroaie şi dărâmături, nelăsându-se decât un mic loc de trecere şi un puț pe unde să se mai scoată minereul rămas în adâncime. În felul acesta, s-a făcut față, oarecum, pericolului care exista, micşorându-l întrucâtva [...] //

La intrarea mea în acel „etaj”, am fost uimit de măreția priveliştii care, însă, mai apoi, mi s-a părut atât de amenințătoare. Toată cavitatea imensă a minei era luminată cu un mare număr de făclii, iar minerii stăteau sau, mai degrabă, erau suspendați pe muchiile sau tălpile ieşite în relief din masa de minereu bogat de aramă de culori variate. Forma acestei săpături este ovală. Nivelul său de sus sau primul nivel are o lățime de trei sau patru stânjeni, dar se lărgeşte atâta încât la nivelul al nouălea are douăzeci şi şase lungime şi douăzeci lățime. De la acest nivel scade în aceeaşi proporție în jos [...] // Adâncimea întregii săpături este de patruzeci de stânjeni şi puțul ⟨numit⟩ Iosif coboară în ea. Deşeurile şi minereurile sunt trase afară cu cai. De asemenea şi apele sunt pompate de la nivelul cel mai jos la nivelul al nouălea, de unde sunt scoase pe o galerie. p 49 p. 50

Dividentul anual al acestei exploatări e acum în mare scădere, ca şi minereurile şi, probabil, că în 10–12 ani exploatarea va fi terminată, deoarece multe vine ce se încrucişează, pornind în direcții opuse, îşi concentrează ⟨îndeosebi⟩ aici bogăția lor, iar sondajele făcute în urmărirea vinelor nu dau vreo speranță. Totuşi, ei mai extrag în fiecare lună şapte tone şi jumătate de aramă Minereurile se află într-o masă atât de deasă, încât mai că nu rămâne piatră goală[43] de înlăturat. De aceea, stâlpii acoperişului şi scările spre nivelul întâi, al doilea, al treilea şi al nouălea, care au rămas zdravene, sunt tăiate din cele mai alese pirite de aramă.

Există un lucru care merită atenție, anume că la vreo 100 de stânjeni de această mină, se află o mină de plumb („a lui Pavel”) // şi că la aceeaşi distanță, în partea opusă, se află o mină de fier în exploatare. Minereul său e trimis la Bocşa. p 51

Pe muntele Volfanger se află o mină numită Maria Victoria, a cărei exploatare a fost începută de curând de o companie [...]

[Mai sunt pomenite: mina Ion Botezătorul, din Munții Moravița, tot de aramă, şi mina Isidor, aceasta din urmă părăsită ca nerentabilă, deşi conține şi asbest. Urmează o listă a specimenelor de aramă culese la Dognecea].

---

[42] *Hüttenmeister.*

[43] *Taube Gangart.*

p. 53

Scrisoarea a X-a

Lugoj, 7 iulie 1770

Datorită lipsei de grijă a şefului de poştă, veţi avea prilejul de a primi scrisoarea pe care v-o scriu acum, căci cerând eu cai pentru orele patru, nu îi voi avea decât la zece, ceea ce mi-a dat şi putinţa de a vizita câteva cunoştinţe ale mele, care se adună aici în vremea aceasta pentru a afla o climă mai sănătoasă şi a se feri de frigurile care bântuie cu putere la Timişoara...

...În adevăr, Lugojul are o aşezare favorabilă pentru sănătate...

...Mi-am amintit că vă mai datorez câteva amănunte de felul cum se spală şi se topeşte minereul în Banat. Iată-le aici. // Topirea şi rafinarea aramei la Oraviţa e aproape la fel cu cea observată de dvs în Ungaria de Jos[44] şi se face în patru topitorii deosebite numite Sf. Francisc, Tereza, Mercy şi Saygerhütte (!). La Sf. Francisc, se găsesc patru cuptoare. Topitoria Maria Tereza are două cuptoare, unul pentru rafinare, precum şi un cuptor pentru lichefiere [...] // Cuptoarele de separare – Saiger Hütte – au fost părăsite deocamdată, deoarece proprietarii minei au văzut că minereul lor de cupru, ce conţine şi argint, poate fi dus şi separat, la „Thajoba" în Ungaria de Jos. Minele care se găsesc în împrejurimile Oraviţei produc de la două până la trei mii de chintale de aramă pe an.

p 54 p. 55

În Sasca sunt patru topitorii numite: Carol, Iosif, Maximilian şi Radimer-Hütte, iar la Moldova doar una. Procesul de prelucrare în aceste două locuri nu se deosebeşte cu nimic de acela care este foarte folosit la Oraviţa. Apropierea de pădurile mari îl face mult mai puţin costisitor din cauza cărbunelui, // care acolo este mai ieftin.

p. 56

Topitorii de la Sasca şi Moldova se laudă că la topire, ei dau un plus de aramă... ⟨probabil din cauza calităţii piritelor⟩.

...Moldova produce arama cea mai rezistentă şi maleabilă (probabil din cauza naturii mai sulfuroase a minereului). Moldova dă anual cam 1000 de chintale şi Sasca vreo 3–4000 de chintale de aramă. Minereurile de la Dognecea, fiind foarte sulfuroase, topirea şi rafinarea lor e mai puţin costisitoare ca la Oraviţa. Sunt trei topitorii cu zece cuptoare, minereurile topite de-a valma[45], ca la Oraviţa, dau anual cam 4000 de chintale de aramă.

Aceste minereuri, conţinând mai puţin de nouă uncii de argint, nu pot fi separate în cuptoarele noastre locale...

....

⟨Se propun diferite planuri pentru ameliorarea calităţii... etc.⟩

p 59

Acum câteva zile, baronul Hegengarthen a primit o dare de seamă despre băile de spălare a aurului de la Almaş şi ordinul de la Curte să le cerceteze...

...Înainte de plecarea noastră din Oraviţa, seara, am avut o furtună îngrozitoare. Mă aflam cu tovarăşii mei de călătorie în faţa casei şi am văzut cum în timpul cât fulgera, s-a ridicat de după casa din faţa noastră o flacără care a rămas deasupra acoperişului casei şi de acolo s-a lăsat în jos de-a lungul

---

[44] Regiune a oraşelor miniere, aflată azi în Slovacia.

[45] Adică fără a separa argintul.

fațadei casei și apoi s-a înapoiat acolo de unde venise. Această apariție și dispariție s-a repetat de mai multe ori în același fel. Examinând apoi locul de unde ieșea această flacără electrică, am descoperit existența unei vâne de pirită sub pământul vegetal.

Călătoria mea de la Dognecea la Bocșa și de acolo la Lugoj este una din cele mai extraordinare și mai curioase din câte am făcut vreodată. Nesiguranța care este pe aceste drumuri l-a determinat pe dl Hegengarthen, Comisarul Curții..., să trimită toate ordinele necesare // ca să călătoresc în siguranță. În urma acestor ordine, am găsit în fiecare din satele pe unde treceam, o ceată de 40 până la 50 de români cu flinte[46] și ciomege, care sub conducerea căpitanilor lor, mă petreceau până în satul următor, iar când drumul era mai greu sau ⟨acoperit⟩ cu bolovani în locurile mai grele, duceau pe sus, mai degrabă decât sprijineau, pe umerii lor, trăsura mea. În aceeași zi, s-a ordonat și o raită printre hoți, înconjurându-se pădurile și căutând tâlharii. Foarte des se iau asemenea măsuri în timpul anului, dar, tot atât de des, fără rezultat, căci ordinul acesta general nu este ținut atât de secret și nu este îndeplinit cu toată iuțeala pentru ca să nu-l afle bandele de hoți, aceștia având câțiva prieteni sau rude prin sate care îi înștiințează. Și astfel unii ⟨din ei⟩ stau acasă la ei în liniște în ziua aceea, iar alții au îndrăzneala să ia parte și ei la goană după tâlhari. p 60

Bocșa, unde m-am oprit ca să iau masa, se află la patru leghe de Dognecea, într-o vale mândră, între dealuri șistoase și calcaroase așezate pe o bază de rocă metalică; râul Bârzova o străbate, dar smârcurile și mlaștinile din jur fac ca acest loc să fie prea puțin sănătos. Pe când Serbia se afla sub autoritatea imperială, erau la Bocșa clădiri frumoase, utine și ateliere de fierărie, dar acum industria fierului a fost oprită; totuși, mai sunt încă unele ateliere metalice. Aici se toarnă gloanțe și ghiulele pentru artileria imperială. Minereul de fier este adus aici de la Dognecea .. // Lângă Bocșa, este un deal calcaros la un loc numit Valea Băii[47], care conține cantități imense de scoici și mytuliți pietrificați. De la Bocșa la Lugoj este o muchie continuă de dealuri de granit pe sub un strat de clisă, cu mică fărâmicioasă. De la Lugoj se îndreaptă la răsărit către munții înalți care despart Transilvania de posesiunile turcești. Dealurile calcaroase din jurul Lugojului dau vin bun... p 61

Scrisoarea a XI-a

p 94

Săcărâmb[48]*, 12 iulie 1770*

Câmpia care se află lângă Lugoj se continuă până la jumătatea drumului de la Dobra[49], unde am dat de un teren ascendent format din șist solid.

Dincolo de Dobra am dat de roca noastră metalică *(Saxum metalliferum)* care continuă până la Deva. Dar pe ce drum îngrozitor am fost silit să mă

[46] *Feuergewehr*

[47] *Valga-Baja.*

[48] *Nagyág,* la nord-est de Deva, jud Alba

[49] Pe Mureș, la granița dintre Banat și Transilvania

târâi! Într-o parte, aveam prăpastia Mureşului şi de cealaltă parte, stânci uriaşe şi golaşe. În afară de cei patru cai, care erau înhămaţi la trăsura mea, mai trăgeau la ea încă opt boi. Am sosit seara foarte târziu la Deva, dar siguranţa drumului compensa greutăţile sale: de îndată ce am ajuns la hotarul Transilvaniei, între Dobra şi Deva, cei doi husari care mă întovărăşiseră de la Lugoj m-au părăsit. Românii transilvăneni, care sunt mai civilizaţi decât cei din Banat, şi trupele naţionale de grăniceri, ca şi severitatea arătată de regim faţă de tâlhari contribuie mult la siguranţa regiunii. De curând, trei hoţi, care au fugit din Banat aici şi au comis crime îngrozitoare în valea Haţegului, au fost traşi în ţeapă, la Deva. Această pedeapsă, pe care am putea s-o numim neomenoasă, ⟨executată aici⟩ cu toate că nu se aplică nici în Slovenia şi nici în Banat, a făcut o impresie aşa grozavă asupra locuitorilor, încât astăzi se poate călători fără teamă pretutindeni, chiar şi noaptea.

A doua zi după sosirea mea, m-am dus să vizitez minele de aramă, care p 95 s-au deschis de câţiva // ani în muntele care se află la apus, la trei sferturi de leghe de Deva...

...Săpăturile care s-au făcut în această mină sunt foarte neregulate, căci acolo unde se găseşte minereu, se face o deschizătură care se continuă atâta timp cât se mai găseşte; este părăsită atunci când nu se mai găseşte; astfel încât aceste gropi seamănă mai mult cu acelea ale unor iepuri de casă, decât acelea ale unor mineri. Până acum nu s-au înfiinţat topitorii pentru aceste p. 96 minereuri; totuşi //, s-a trimis o anumită cantitate la cuptoarele de argint de la Certejul ⟨de Sus⟩[50] în apropiere, ca să se afle ce câştig s-ar putea spera, înainte de a se lua hotărârea de a se face cheltuielile necesare pentru clădirea unei topitorii.

După ce am folosit o dimineaţă întreagă pentru a vedea această mină, m-am hotărât să merg după amiaza la Săcărâmb şi mi-am continuat drumul, trecând munţii înalţi care se află dincolo de Mureş. Aceşti munţi sunt formaţi dintr-o rocă argiloasă, amestecată cu mică şi turmalin şi sunt acoperiţi de şist. După trei ore de drum, am sosit la Noiag[51], care se află la o depărtare de o leghe şi jumătate de locul unde se găsesc minele, cărora le-a dat, totuşi, numele său, deoarece atunci când s-au descoperit aceste mine, nu era nici un sat mai aproape. Dar, pentru a ajunge la aceste mine, am luat boi ca să-mi tragă trăsura, căci caii mici ungureşti pe care îi aveam şi care sunt buni pentru câmpie n-ar fi fost de vreun folos pe un drum atât de muntos. În sfârşit, am ajuns cu bine pe înnoptate la Săcărâmb, numele adevărat al locului unde se exploatează aceste mine de aur şi care îndeobşte e cunoscut sub cel de Nagyág. De jur împrejur nu se văd decât păduri, iar într-o vale se văd vreo sută de case, hangare mari, câteva case mari de spălat ⟨minereul⟩ şi o biserică. Toate acestea formează un târg de munte, care trăieşte numai de pe urma exploatării minelor, căci situaţia şi dispoziţia terenului, ca şi frigul nu sunt propice agriculturii.

Cantitatea mare de lemn necesară pentru galeriile acestor mine, precum şi consumul locuitorilor a rărit într-atâta pădurea din împrejurimi, încât astăzi trebuie să aduci de aiurea lemnăria pentru mine, transportând-o cu pluta pe

---

[50] *Csertes*, la vest de Săcărâmb, jud Hunedoara.

[51] *Nagyág*, jud. Hunedoara.

râul Mureş, care curge la poalele muntelui. Nobilii, stăpânii acestor păduri, nu se opun deloc la rărirea lor; din contră, ei sunt foarte bucuroşi, căci astfel găsesc mijlocul de a întreţine // un număr mai mare de turme, ba ei ţin chiar capre anume pentru a distruge lăstărişul. Fiecare nobil are grijă să ţină pe moşia sa o cârciumă pentru a vinde vin minerilor. Şi, cum proprietarii minelor s-au angajat să achite lunar datoriile lucrătorilor pe vin, ⟨nobilii⟩ le-au îngăduit, în schimb, libertatea de a tăia din pădure lemnul trebuitor minelor şi clădirilor. p. 97

Munţii sunt formaţi aici, în întregime, din roca noastră metalică *(Saxum metalliferum),* peste care se găseşte un fel de şist roşiatic. Descoperirea minei de aur se datoreşte întâmplării. Un român, numit Ion „Armean”[52], a venit la tatăl meu, care exploata pe atunci o mină bogată de argint la Certeju şi i-a spus că zilnic se vede o flacără ce iese şi joacă deasupra unei crăpături din pădure şi el crede că asta ar însemna că trebuie să fie ascunse acolo minereuri bogate. Tatăl meu era, din fericire, destul de aventuros pentru ca să dea atenţie spuselor acestui om de treabă. A făcut deci o galerie la locul indicat de acel român, dar a săpat în zadar câţiva ani; în cele din urmă s-a plictisit şi era hotărât a o părăsi, când a mai făcut o ultimă încercare în direcţia vânei şi aici a dat de un minereu bogat în aur, ce se înfăţişa sub forma unor lamele negre; din cauza aceasta, l-au privit mai întâi ca minereu de fier cu mică şi nu s-au convins de contrariul decât după ce l-au încercat în foc. Această descoperire fericită l-a determinat pe tatăl meu să urmeze mai repede toate mijloacele pentru a continua această exploatare; ...aşadar, a distribuit unele acţiuni printre prietenii săi şi a continuat lucrul cu regularitate; s-au mai descoperit, cu timpul, în afară de aceasta şi de vâna albă, încă // trei vine şi una ce se înalţă în sus... În muntele din faţă, am descoperit o altă vână numită Ion Nepomuk. p. 98

...Toate aceste vine coboară în jos şi au fost exploatate până acum la o adâncime de 60 de stânjeni... Acum mulţi ani, am început o galerie de scurgere care merge la 30 de stânjeni sub nivelul cel mai adânc de acum, dar natura terenului ne îngăduie să ne gândim la o galerie încă mai adâncă... //

...Starea fărâmicioasă... a straturilor diferite a făcut ca galeriile noastre să fie costisitoare şi anevoios de lucrat. Pentru ca să aibă în orice caz o aerisire suficientă şi loc destul pentru canalul de apă, trebuia ⟨ca galeria⟩ să fie înaltă de 12 picioare. Iar pereţii laterali şi acoperişul au fost întărite de uscioare[53] de stejar, fiecare de o grosime de un picior şi aşezate des unele de altele. La intrarea în galerie este un ventilator acţionat de o roată cu apă într-o cameră închisă, de unde tuburi şi conducte de aer făcute din lemn duc aerul la partea cea mai de jos a puţului şi îl fac să circule. Conductele sunt alcătuite din patru scânduri ţintuite împreună şi întărite la articulaţii printr-un ciment din pământ galben, praf de ţiglă şi seu. p. 99

Exploatarea se face foarte regulat..., în multe locuri se văd patru, ba cinci platforme suprapuse, de unde se scot cele mai bogate minereuri...

...Minerii nu au voie să sape vinele cele mai bogate, ci locul de lângă ele[54]. p. 100

---

[52] Oare Armindeanul? Din Armindea apropiată?

[53] *Thurstöcke.*

[54] În versiunea engleză: *on the hanging side*

Odată deschiderea făcută cu grijă, se şterge bine podeaua, se întind pânze pe ea şi apoi vâna este dată jos în prezenţa unui funcţionar. Lucrul acesta se face la sfârşitul fiecărei zile de lucru sau la sfârşitul săptămânii şi împiedică nu numai risipirea minereurilor printre pietrele obişnuite, ci şi furtul ei ⟨vânei⟩.

Prin puţul lui Daniel, curentul de aer este dus în părţile cele mai adânci şi e ajutat transportul minereului în galerii.

....

p. 101 Minereurile mai bogate sunt purtate în jgheaburi de lemn la camerele de separare şi acolo separate de funcţionari[55], după felul lor...

Minereurile mai sărace sunt separate în băi prin nişte site de fier. Bucăţi mai mari, care nu trec prin sita dintâi şi cele care trec prin primele două site, sunt separate cu ciocanele[56] de piatră obişnuite. Cele ce trec prin sita a treia şi a patra sunt date în grija maiştrilor ciurari[57], iar praful ce trece prin sitele următoare, este spălat în cuptoare comune.

Minereurile sunt încercate în fiecare lună şi separate în consecinţă.

p. 102 ...Cele mai bogate minereuri sunt pisate într-o piuliţă de fier, apoi umezite şi închise într-un sac şi, împreună cu minereul stropit şi cu cel rezultat de la spălare, ele sunt transportate peste munţi, la târgul regesc Zlatna, unde li se face proba din nou de către un funcţionar regal specialist, pentru a fi plătite după valoarea lor. Deoarece minereul trebuie umezit de teamă să nu se piardă pe drum, din cauza scuturăturilor la care e supus, se defalcă trei funţi pentru fiecare chintal de minereu ud şi în afară de aceasta se reţin doi florini pentru fiecare chintal de minereu, reprezentând cheltuielile topirii şi 5% pentru pierderea la foc, atât pentru aur, cât şi pentru argint. După ce s-au făcut toate aceste reţineri, se plăteşte net proprietarului 30 de florini pentru fiecare marcă de aur şi 19 florini şi 30 de creiţari pentru fiecare marcă de argint.

În ce priveşte salariile zilnice pentru această exploatare la Săcărâmb, ele sunt mult mai mari decât în altă parte, deoarece alimentele aici sunt foarte scumpe, trebuind să fie aduse de la distanţe mari pe spinarea cailor sau aduse p. 103 în spate de oameni. // Acestea, adunate împreună cu celelalte cheltuieli ale minei, se urcă lunar la suma de 6000 până la 10000 de florini. Cu toate acestea, se împarte în fiecare lună un dividend de la 8000 până la 10000 şi câteodată chiar până la 20000 de florini între proprietari, astfel că exploatarea aceasta singură a produs în ultimii douăzeci de ani mai mult de patru milioane de florini, atât aur, cât şi argint.

Proprietarii au trecut autoritatea sau dreptul de a reglementa exploatarea asupra Majestăţii Sale Împărăteasa[58]. Majestatea Sa posedă şaisprezece acţiuni. Totuşi, în împrejurări însemnate se mai cere şi părerea proprictarilor.

Majestatea Sa Imperială şi Regală... întreţine o persoană foarte pricepută în exploatarea minelor. Cel care îndeplineşte acum această funcţie este dl Daniel Castelano, care cunoaşte perfect natura şi calitatea minereurilor şi munţii acestui ţinut. Conduce lucrările cu multă pricepere. El este primul în

---

[55] În versiunea engleză: *under oath*, adică legaţi prin jurământ

[56] *Scheidehammer*

[57] *Siebsetzern*.

[58] Maria Tereza, împărăteasă romano-germană şi regină a Ungariei (1740–1780).

Transilvania care a construit în districtul său pive sistematice şi a arătat folosul lor şi al morilor de spălat, prelucrând într-o singură zi *trei* sute de chintale de minereu, cu ajutorul a şapte pive şi mori de spălat fabricate la Săcărâmb. Lipsa de apă suficientă aici a oprit în timpul verii mai secetoase lucrările, de aceea proprietarii fac acum un bazin mare într-un loc mai ridicat pentru a acţiona morile...

Scrisoarea a XII-a

p 104

Zlatna, 15 iulie 1770

Transilvania merită toată atenţia unui naturalist, dar trebuie ca acest naturalist să fie în acelaşi timp şi miner.

Pe toţi munţii din această frumoasă ţară se găsesc urme de metale, care zac încă neexploatate... // M-am dus de la Săcărâmb la Zlatna, ⟨în ziua⟩ de 13 a acestei luni. Am vizitat numaidecât minele care se găsesc în împrejurimi... // p 105

Munţii sunt alcătuiţi din roca noastră metalică. Drumurile foarte rele nu îngăduie alt fel de călătorie decât călare. p 106

Rocile argiloase, pe o distanţă de două zile de la Săcărâmb, sunt sau goale de tot, sau acoperite cu o clisă roşcată întărită şi fărâmicioasă. Lângă Barza[59], un sat românesc, se ridică şi mai înalt un munte calcaros ce domină pământul din jurul său şi indică peste tot prezenţa unui minereu de aramă şi încercările de săpături, rămase fără succes ale unor căutători de metale. Lângă satul Glod[60], muntele coboară lin spre câmpie şi dispare piatra de calcar în locul căreia apare iar clisa roşie fărâmicioasă. Tot pământul de la suprafaţă fiind roşu, toată regiunea din jurul Zlatnei pare colorată în roşu. După un drum de cinci ore călare, am ajuns în acest loc care este azi cum a fost şi în timpul lui Traian: sediul administraţiei superioare a minelor. Numeroasele inscripţii antice de pe aici, ce pomnesc de *Procuratores aurariorum Daciae* şi de *Collegia Aurariorum*, stabilite în aceste locuri, fac din Zlatna un loc extrem de interesant pentru iubitorii antichităţii...

Aşezarea Zlatnei este din cele mai atrăgătoare; se află într-o vale frumoasă, de-a lungul căreia curge râul Ampoi.

Românii socotesc acest oraş drept capitala naţiunii lor în Transilvania; ei vin foarte des aici, mai ales în zilele de târg. Casele cele mai frumoase sunt locuite de ⟨funcţionarii⟩ // regali ai minelor. Administraţia lor de aici se deosebeşte de aceea din Banat, prin faptul că orice societate de acţionari e stăpână de a urma sau nu regulamentele Consiliului minelor, numai să-şi predea aurul şi argintul la preţul stabilit, aceasta este tot cea ce se cere de la ei; adică, pentru o marcă de aur 30 de florini şi pentru o marcă de argint 19 florini şi 30 creiţari; se reţine de aici 5% pentru ce se pierde la foc. p 107

Societăţile care nu dau încă dividende beneficiază uneori de un preţ mai bun. Consiliul minerilor de la Zlatna, care se compune dintr-un director general,

---

[59] *Barzche,* jud. Alba.

[60] *Glut,* la est de Almaşul de Mijloc, jud Alba.

un geometru, un casier, un şef contabil şi un notar, este subordonat Cămării ardelene de la Sibiu, de unde primeşte dispoziţii şi căreia îi prezintă socotelile. Cămara de la Sibiu, la rândul ei, este subordonată Marelui consiliu aulic al minelor de la Viena. Justiţia minelor în Zlatna este administrată de un judecător propriu care, împreună cu un asesor, judecă neînţelegerile dintre diferitele societăţi, funcţionari mai mici şi mineri. Mai există aici un Oficiu regesc al aurului care, în anumite zile din săptămână, plăteşte praful de aur al românilor şi ţiganilor, predat Consiliului, după preţul stabilit, adică, câte trei florini şi 30 de creiţari pentru un piset. Totuşi dacă acest aur a fost purificat cu mercur ⟨fiind mai curat⟩, se plăteşte cu 15 creiţari mai mult. Acest oficiu aduce o mare înlesnire pentru bieţii români, dintre care cea mai mare parte trăiesc numai din

p 108 spălarea ⟨aurului⟩ // căci, în felul acesta, ei pot vinde în fiecare săptămână mica lor cantitate de aur agonisită, indiferent de cuantumul ei. Şi cum majoritatea granulelor de aur vândute aici cântăresc abia trei sau patru dinari, este foarte greu să se facă proba fiecărui lot separat pentru a-şi putea da seama de puritatea lui în vederea stabilirii preţului său real. De aici nevoia unui preţ unitar, fără a lua seama de valoarea intrinsecă şi, deci, un prilej pentru români de a falsifica şi a spori greutatea aurului lor, adăugând la aurul lor, când este deosebit de curat, puţin praf de argint, pentru a-i mări greutatea. Dar abia poţi crede că din aceste mici granule din aurul, pe care-l depun aceşti ţărani în cantităţi neînsemnate, se adună totuşi în toată regiunea, împreună cu cel pe care-l produc minele, de la 700 până la 1000 de chintale pe an.

Ca să nu pierd prea mult timp, am plecat numaidecât după masă să vizitez bogatele mine de aur numite Maria din Loretto, aflate pe Muntele Faţa Băii[61], nu departe de Zlatna, la nord .. După o jumătate de oră, am ajuns la poalele munţilor acoperiţi cu şist argilos, pe o bază de „Hornschiefer" cenuşiu. Munţii se înalţă lin, deşi la prima vedere, ei par abrupţi şi neaccesibili. La o înălţime de 150 de stânjeni, a fost săpată odinioară galeria Sigismund [tradiţia

p. 109 o atribuie regelui Sigismund]. // Trebuie observat că această galerie merge în linie dreaptă direct la vână...

p 110 Această mină nu se află acum în condiţiile cele mai bune... // ...La 50 de stânjeni mai sus de galeria Sigismund, dăm de gresie care este roca minei Loretto...

Sunt două vine paralele, la 14 stânjeni depărtare între ele, una e numită cea de argint, cealaltă cea de aur. Amândouă au mici ramificaţii.

[Vâna de argint conţine şi aur], dar potrivit unei păreri greşite, foarte răspândite în Transilvania, nu este în funcţie. Asiduitatea e cu atât mai mare la vâna de aur...

p 111 ...Un lucru mi s-a părut de neînţeles. Am observat în gresia cenuşie un mare număr de găuri rotunde adânci de 3–4 degete... Am găsit, în cele mai multe din ele, bucăţi teşite de silex ori de lut întărit, ce par a fi fost învârtoşate şi teşite prin rostogolire înainte de a fi fost integrate în această rocă Hernstein... Mi-e imposibil de găsit o explicaţie a originii acestui munte paradoxal...

---

[61] *Facebajer (Gebirge).* Observăm tot în preajma Zlatnei, la nord-vest o localitate numită Valea Dosului, în legătură, desigur, tot cu baia Zlatna, adică Valea din Dosul băii, prin opoziţie cu muntele din faţa băii.

Această mină, mă tem că nu va mai funcționa multă vreme..., căci oricât e de bogată... vinele par să se oprească... // Dintr-o neglijență de neînchipuit nu s-a săpat într-o mină atât de bogată o galerie mai adâncă, ce ar fi străbătut tot muntele şi ar fi arătat dacă mai sunt şi alte vine subterane. Doar de curând, au început să sape o galerie sub cavitatea de jos[62] care le va îngădui să o coboare cu zece stânjeni mai jos. p. 112

Minereurile Muntelui Fața Băii constituie fenomene remarcabile pentru mineralogi. Piritele comune conțin de la 600 la 900 de uncii de aur. Într-unele, el apare în formă metalică, prin altele, e în pulbere ca tutunul, cel din Spania, în altele e invizibil... etc. Lucrătorii cunosc valoarea lor internă de la prima vedere, şi ei sunt atât de pricepuți să împartă minereurile după valoarea lor, încât maestrul care face probele nu face altă clasare, ci ia de la fiecare categorie o probă. Acestea sunt înaintate topitoriilor regale //, pentru a fi cercetate din nou de un funcționar regal şi a se plăti după valoarea astfel prețuită. p. 113

[Neajunsuri din cauza unui utilaj imperfect]... Pivele sunt fără acoperiş, fiecare ploaie... spală şi ia cu sine o bună parte din minereul pisat. Roțile lor hidraulice sunt prea mici, de aici o mare risipă de apă Canalele pentru praful ⟨de minereu⟩ sunt de aceeaşi lățime şi nu au nici un fel de înclinație, aşa că nu se poate alege praful mai bogat de cel mai sărac [Autorul face o demonstrație arătând că se pierde aur care e dus de apa curgătoare folosită la spălat].

La patru leghe de Zlatna, la răsărit, se află Abrudul[63], locul unde se afla odinioară Consiliul suprem al minelor... p 114

Să nu vă speriați, vă rog, de numele barbare ale munților ⟨din jurul Abrudului⟩, dintre care voi aminti pe cele mai importante. Acestea sunt: Igren[64], Cetatea[65], Dealul Băilor[66], Corna, Orlea, Cârnicel[66bis] şi Cârnic[67]. Nu vă puteți închipui decât cu mare greutate felul în care toate aceste mine sunt exploatate. Muntele Cârnic este străbătut de mai multe sute de galerii, care nu pătrund înăuntru decât pe o lungime de câțiva stânjeni. Totuşi, acest fel oricât s-ar părea de neregulat este potrivit cu natura acestor mine, care este alcătuită din vine mici şi subțiri răspândite, ici şi colo, în stâncă. Ele îşi schimbă direcția ⟨ori⟩ înclinarea şi se întrerup apoi de tot. Cercetătorii au la dispoziția lor o porțiune de trei stânjeni atât pe verticală, cât şi pe partea culcată. Ei încep, de obicei, să sape pe o fisură verticală pe care o continuă 6 sau 7 stânjeni. Atunci, ea începe // să se lase mai jos şi să plece şi pe nesimțite se teşeşte, adică, potrivit cu firea acestui munte, devine galbenă şi dă aur nativ. Dar nu se menține astfel decât abia doi sau trei stânjeni, căci deodată coteşte iar şi se întrerupe şi minerul, care a învățat din experiență că nu se mai poate spera nimic de la o asemenea vână, o părăseşte şi se concentrează asupra alteia sau p. 115

---

62 În versiunea engleză: *pit.*

63 *Abrud-bánya*

64 *Igrie*

65 *Csetate* Seamănă cu ruinele unei cetăți; de aici, numele de Cetatea Mare şi Cetatea Mică.

66 *Deal Boylor*

66bis *Kirnizel.*

67 *Kirnik.*

caută prin vechile galerii, până când descoperă rămăşiţe mai valoroase de minereu de odinioară; aceasta este cauza pentru care exploatarea este atât de neregulată.

La oarecare distanţă de aici, s-a găsit o piatră pe care erau săpate câteva figuri de instrumente folosite în exploatarea minelor, cu o inscripţie romană, ceea ce arată limpede că romanii s-au folosit de aceleaşi instrumente, ca şi noi, şi că ei au exploatat chiar minele acestea.

Aici se găsesc câteodată bucăţi de minereuri din cele mai frumoase şi mai bogate; aceasta stimulează zelul şi cercetările minerilor: de fapt, ei sunt săraci şi sunt mulţumiţi dacă pot câştiga 3 sau chiar numai $^1/_2$ florini pe săptămână. Majoritatea locuitorilor acestui ţinut nu au alt mijloc de trai decât acela pe care li-l oferă exploatarea. În timp ce tatăl lucrează la o vână, pe care şi-a ales-o, fiul transportă minereul la piuă şi nevasta are grijă să-l piseze. După o ploaie mare, copiii adună nisipurile care au fost aduse ⟨de ape⟩, le duc la piuă, unde scot câte puţin aur.

Pentru a exploata cu mai multă uşurinţă minele care se găsesc în muntele Cârnic, s-a făcut o galerie pe cheltuiala împărătesei regine. Această galerie are o lungime de 300 de stânjeni, dar ea nu a întâlnit decât două vine de metale comune, însă i-a scăpat pe lucrători de apele ce se adunau acolo şi a fost lăsată deocamdată // la dispoziţia lor. p 116

Valea în care sunt situate morile de minereu se numeşte Roşia[67bis]; nu vă voi minţi dacă vă voi afirma că sunt aici mai mult de 300 ⟨de mori⟩, care atunci când sunt în funcţiune, toate în acelaşi timp, fac un zgomot atât de mare, încât se aude de la o oră depărtare. Ele sunt construite ca băile şi pivele grosolane ale ţiganilor; n-au acoperiş, iar spălătoriile lor n-au decât un singur canal. Stâlpii sunt întăriţi cu un fel de „hornstein" cenuşiu, care se aduce de la Baia de Criş[68]. Nu pot fi încredinţat, după afirmaţiile slujbaşilor de la mine, că în această lucrare nu ar exista pierderi, căci se vede că ţiganii dintr-un sat numit Cărpeniş[69], care nu este departe de această vale, trăiesc numai din neglijenţele celor de Abrud. În acest scop, ei fac gropi[70], unde mână pârâul care trece prin valea Roşie, precum şi pe cel care acţionează băile şi pivele la Bucium[71], care depune acolo nisipul; când aceste gropi sunt pline, ei le golesc şi spală nisipul pe mese.

Mai există încă în această regiune şi alte mine de aur; ele se află aproape de locurile numite Bucium, Abrud[72] şi în Munţii Vulcoiu. Cea mai mare parte din aceste mine sunt formate din filoane de cuarţ, în care se găseşte puţin minereu cu pirită auriferă, pe care cei vechi le-au părăsit pentru că n-au găsit nici o răsplată a muncii lor. Românii mai scot ⟨şi⟩ astăzi ceva minereu de dat la piuă. Chiar aproape de Zlatna, în Munţii Breaza[72bis] şi Rusina se află minele

---

67bis *Vöröspatak* – Roşia Montană este unul din cele mai importante centre aurifere.

68 *Körösbanya,* pe Crişul Alb, la nord de Brad.

69 *Kerpenes,* Cărpiniş, la nord de Abrud.

70 Cf. descrierea lui Fridwaldski, cunoscută şi folosită de von Born

71 *Bucsum,* la est de Abrud

72 *Abrud-Zeller.*

72bis *Brasa.*

Petru şi Pavel, Cei trei crai, Toţi sfinţii şi altele. // O mare parte din minele celelalte au fost părăsite. Acelea care se mai exploatează încă astăzi produc un fel de minereu de plumb care conţine şi aur; şi se mai găseşte, de asemenea, aur, dar minele nu dau prea mare folos. În ceea ce priveşte cele două mine de mercur, care se află, de asemenea, lângă Zlatna, nu le voi trece sub tăcere nici pe ele, una ⟨din ele⟩ se află mai la nord de noi, la o oră depărtare de Dumbrava. Cinabrul, pe care-l produce, se găseşte în cuarţ şi în spat, între ardezie şi o gresie poroasă. Filonul merge de la nord spre sud, dar în mod capricios, ba are un stânjen grosime, ba se sugrumă şi seacă. A doua (mină) se află în muntele Baboia, la sud de Zlatna. Cinabrul, pe care-l produce, se găseşte într-o gangă calcaroasă cenuşie. Se crede că din aceste două locuri cei vechi au scos mult minereu. p. 117

În clipa de faţă, românii îşi mărginesc lucrările lor aproape numai la căutarea rămăşiţelor de minereu de altădată.

Minereul de mercur este transportat la Zlatna la furnale, unde se separă mercurul, cu ajutorul retortelor de pământ, care se umplu pe jumătate din capacitatea lor cu minereu amestecat cu o parte de var stins. Se înşiră aceste retorte pe un cuptor lung, astfel ca să fie două rânduri unul peste altul. Primul rând are 13 retorte şi al doilea douăsprezece. După ce s-au legat de aceste retorte baloane pline cu apă, se lipesc cu lut încheieturile şi se face mai întâi focul foarte slab, apoi se măreşte, încetul cu încetul, până se înroşesc şi se albesc de căldură aceste retorte; atunci se lasă să se răcească: se extrag în fiecare an aproape 60 de chintale de mercur. Mi s-a spus că s-a înfiinţat de curând în satul Mic[73], lângă Alba Iulia, // un atelier, în care se fabrică sublimatul corosiv din acest mercur. p 118

În turnătoria regală de la Zlatna, se topesc toate minereurile aurifere, atât cele care provin de la Săcărâmb, Faţa Băii, cât şi cele care provin din alte locuri. Argintul aurifer care se extrage este trimis la Alba Iulia, unde este repartizat monetăriei.

Scrisoarea a XIII-a

Săcărâmb, iulie 1770

Pe partea opusă acestui munte, la locul numit Trestia, se găseşte o altă mină, care din cauza bucăţilor frumoase de aur pur, care se găsesc aici zilnic, a devenit foarte vestită...

.... p. 122

...Dar, proprietarul ei, d. conte Ştefan Gyulai, nu dă voie, decât cu multă greutate, nu se ştie de ce, funcţionarilor de mine, care sunt în slujba împăratului, să coboare în ea. Toată această exploatare, condusă de un administrator român, este în stare aşa de proastă, că n-ai nici o siguranţă când o vizitezi; trebuie să fii român ca să îndrăzneşti să înfrunţi primejdia; astfel, am fost nevoit să mă mărginesc să privesc de afară la natura şi calitatea rocii din această mină,

---

[73] *Kis-fallu* (Kisfalud), azi Mirceşti, jud. Alba.

precum şi la alte produse ale sale. Sunt toate motivele să se creadă că această mină ar da mult mai mult ⟨dacă ar fi⟩ în mâinile unor oameni mai deştepţi. De altfel, lipsa de ordine care domneşte în această exploatare este motivul pentru care minerii dosesc cu uşurinţă bucăţi foarte frumoase. Am văzut vânzându-se ziua-n amiaza mare, în piaţa de la Deva, bucăţi foarte frumoase provenind din această mină... De aceea, Consiliul Minelor, pentru stăvilirea acestor hoţii, a interzis să se primească în turnătoria regală cantităţi mici de minereu; totuşi, se mai fac încă multe hoţii în această privinţă; ...căci se găsesc negustori destul de bogaţi pentru ca să cumpere de la mineri bucăţile care li le aduc ⟨aceştia⟩ şi să le adune până când strâng o cantitate destul de mare, pentru a avea câtimea necesară predării la turnătoria regală. Aceşti negustori se numesc

p 123 „Gozari" [74]; ei străbat ţinutul pentru a aduna bucăţi din tot locul; // dar, trebuie recunoscut că acest trafic este foarte folositor şi chiar foarte important pentru bieţii oameni care exploatează minele pe seama lor. Căci mulţi dintre aceşti nenorociţi nu şi-ar scoate niciodată cheltuielile dacă ar lua să transporte la turnătoria regală minereul lor pe seama lor. Pe de altă parte, n-ar avea din ce să trăiască aşteptând să fie în stare să facă această predare Mai mult încă, siguranţa pe care o au aceşti sărmani lucrători de a găsi ⟨cui⟩ să vândă, pe bani gheaţă, minereul lor, oricât de mică ar fi cantitatea pe care o au, îi face mai harnici, mai sârguitori; astfel încât turnătoriile regale primesc mai mult minereu în timp ce Consiliile sunt mai în pagubă.

După ce am vizitat aici tot ce era mai important ca istorie naturală, m-am dus la Băiţa.. [75].

....

p 130

Scrisoarea a XIV-a

De la Săcărâmb la Vinţul de Sus

⟨*Spălarea aurului în Transilvania*⟩

Vinţul de Sus, 24 iunie (!) 1770

Copleşiţi de oboseală, de căldură, de foame şi de sete, am sosit, în sfârşit, într-un sat românesc, unde n-am găsit nimic în afară de iarbă pentru caii noştri. Gazda noastră, un luntraş, ne-a dus sub un fel de şopron pentru a ne adăposti de soare. Aici, am luat o masă frugală din puţinele provizii pe care le adusesem de la Săcărâmb. Am avut ca oaspeţi: un câine, două găini, câteva vrăbii şi un flăcău foarte vesel, care ne-a distrat prin glumele sale. În ce priveşte vinul, era aşa de prost încât am preferat să mă mulţumesc cu apă decât să-l beau...

p. 132 Am plecat la 23 iunie din Săcărâmb...

---

[74] *Cosaren.*

[75] *Boicza,* Băiţa, jud Hunedoara.

Spre seara aceleiaşi zile, am sosit la Alba Iulia, cetate foarte bine întărită – aicea m-am născut şi aici am fost crescut până la vârsta de opt ani. Acest oraş are o aşezare foarte plăcută, într-o câmpie înconjurată de coline calcaroase şi şistoase. Aici am întâlnit un nobil ungur, care venea tocmai din locurile unde mă duceam eu; cunoştea foarte bine ţara, mai ales băile de aur din Transilvania. Cu atât mai mare plăcere am profitat de tot ceea ce mi-a spus, cu cât nu vedeam cum le-aş putea vedea eu însumi. Iată la ce se reduc ele. Toate pâraiele şi râurile care izvorăsc din Transilvania poartă ⟨cu sine⟩ aur. Dar dintre toate aceste pâraie şi râuri, cel care cară cel mai mult este Arieşul, care este comparat de istoricii ţării, cu Tagul[76] şi Pactolul[77]. Spălătorii de aur, în afară de românii care locuiesc pe lângă râuri, sunt mai ales ţigani. Totuşi, nu trebuie să confundaţi ţiganii din Transilvania cu cei din Ungaria. Aceştia din urmă, după cum am văzut, sunt săraci şi nenorociţi, fără pricepere, pe când cei din Transilvania ştiu să-şi găsească de lucru şi se pricep să scape de mizerie. Unii dintre ei distrează lumea, ca lăutari, prin cârciumi şi la petreceri; alţii sunt fierari şi lăcătuşi şi fac negoţ cu vite şi cai, iar cei mai mulţi se îndeletnicesc cu spălatul nisipurilor aurifere. Aceştia din urmă îşi plătesc impozitele cu praf de aur; diferenţa ⟨ce la mai revine⟩ le este plătită în bani de casierul regal. Ei cunosc locul unde se spală aur cu mai mult folos [Urmează desenarea modului de spălare a aurului, fie pe mese anume etc., fie în gropi săpate în acest scop, care nu diferă de a lui Fridwaldski din volumul IX al colecţiei de faţă]. p 132

Astăzi am fost deşteptat de o mare gălăgie pe care o făceau gazdele noastre, care se băteau crunt. // Din această cauză a trebuit să plecăm de la acest han fără să luăm dejunul. Am plecat pe un drum printr-o câmpie frumoasă foarte roditoare, pe unde am sosit la Aiud. Aici se găseşte un fel de universitate pentru protestanţi[78]... Foarte aproape de acolo se văd nişte munţi de calcar. Acest oraş mic are ⟨clădirile⟩ construite dintr-un fel de piatră nisipoasă, care are prin ea cochilii pietrificate. Înălţimile care se găsesc între Aiud şi Vinţul de Sus sunt formate din această piatră... p. 135 p. 136

p. 137

Scrisoarea a XV-a

⟨Ocna de la Turda: bogăţia ocnelor din Transilvania⟩

Cluj, 28 iulie 1770

Pe furtuna cea mai îngrozitoare din câte am pomenit vreodată, am sosit la Turda, în ziua de 24, la miezul nopţii, obosit frânt. În spatele acestui loc, se află un munte care se ridică foarte înalt. De îndată ce ai ajuns în vârf, vezi în împrejurimi coline mici, formate mai mult ca sigur din aceeaşi calitate de piatră calcaroasă cenuşie, ca aceea care se vede în văi. De partea cealaltă a râului care poartă aurul este Turda. Ocnele care poartă acest nume sunt situate

[76] Curge prin Spania şi Portugalia

[77] Râuleţ în Asia Mică, din aurul care se spăla din el s-a îmbogăţit miticul Cresus (!).

[78] Era un complex de şcoli calvine: colegiu, seminar teologic, şcoală pedagogică

într-un munte şistos, la o jumătate de leghe de oraş. Cantitatea imensă de pietrificări, care se vede de la Aiud până la Turda şi de acolo până la Cluj, ar face să se creadă că toate aceste locuri au fost fund de mare. Chiar pe înălţimea pe care se află această mină, se găseşte sare gemă în straturi transparente...[79]. // Ceea ce pare ciudat este faptul că vezi eflorescenţe saline pe pământul pe care îl albesc pretutindeni şi îl acoperă cu o coajă sărată. Aceste eflorescenţe se datoresc sau vaporilor săraţi, care pătrund scoarţa pământului, sau apelor de ploaie, care, făcându-şi loc prin ţărână, dizolvă bucăţile de sare (şi au prilejul să urce prin porii pământului, aşa cum fac multe săruri pe pereţii vaselor).

p 138

Sunt mai multe mine sau puţuri săpate în acelaşi masiv salin. Construcţia lor este specială.

De îndată ce s-a ajuns la stratul de sare, cu ajutorul unui puţ de şase sau şapte stânjeni adâncime, se face o cavitate conică. Aici stau minerii, care se depărtează unii de alţii pe măsură ce extrag sarea. Numărul minerilor se măreşte pe măsură ce se măreşte şi spaţiul conic. La prima vedere, ai fi înclinat să crezi că nu este acolo decât un singur strat sau conglomerat de la treizeci până la patruzeci de stânjeni, dar, privind mai de aproape, se observă că sunt mai multe straturi orizontale sau vălurite de un picior sau două grosime, aşezate unele peste altele şi separate printr-o pătură foarte subţire de pământ lutos. Lucrătorii se folosesc de aceste împărţiri, introducând capete de lemn armat cu fier, cu ajutorul cărora ridică lespezi mari de sare. Ei sunt cu atât mai obligaţi să procedeze astfel, cu cât există o regulă în această exploatare ca să nu fie plătiţi minerii decât pe bolovanii care cântăresc cel puţin 80 de funţi. Bucăţile care cântăresc mai puţin sunt aruncate ca nefolositoare. // Pentru fiecare din bucăţile potrivite, se plăteşte o jumătate de gros. Aceste bucăţi de sare sunt puse în căruţe, se acoperă cu paie şi sunt duse la Alba Iulia, de unde sunt transportate pe Mureş până la Tisa şi de acolo în Ungaria.

p. 139

Am vizitat mina numită Tereza cu alţi cinci tovarăşi. Am fost băgaţi cu toţii într-un fel de sac împletit din frânghii puternice.

Acest puţ coboară în adâncime zece stânjeni, prin argila întărită ce acoperă masivul de sare. S-a făcut o galerie mică la suprafaţa pădurii de sare, pentru a alunga apele care se infiltrează prin acest acoperiş de pământ şi clisă spre a le împiedica să cadă în ocnă. Mai este un alt puţ, mai mic, ce serveşte pentru urcarea şi coborârea lucrătorilor.

Mina având o formă conică, este imposibil ca scările să poată să fie fixate pe părţi. Ele sunt legate cu scoabe de fier de sus sau cu frânghii una de alta şi atârnă libere şi legănându-se în mijlocul cavernei mari de sub ele. Dar minerii de aici sunt atât de obişnuiţi, că urcă şi coboară pe aceste scări cu tot atâta curaj ca şi într-un puţ obişnuit. //

p 140

De îndată ce am ajuns la intrarea masivului de sare, am văzut cu plăcere numeroasele lămpi ale minerilor, ocupaţi ca să taie sarea, având fiecare câte

[79] Urmează în versiunea franceză. „Aceste straturi probabil au ca sol şistul Spun probabil, pentru că nu am putut să mă conving eu însumi. Directorul acestei mine n-a putut să mă lămurească”.

o lampă, ceea ce a fost pentru noi o privelişte admirabilă, la o adâncime de 38 de stânjeni, cât era grosimea acestui strat de sare. Ajungând, în sfârşit, la pământ, ne-am desprins din sforile noastre şi am ieşit din sac cât am putut mai repede. Am avut satisfacţia să găsesc acolo pe directorul ocnelor de la Turda, care a avut politeţea de a-mi arăta şi explica totul. În acest scop, a aprins un şomoiog de paie pe care l-a aruncat în puţul cel mic al minei; cu ajutorul acestuia am văzut bine forma conică a acestei mine, ale cărei lucrări se susţin fără întărituri de lemn, doar cu ajutorul sării. Această privelişte era cu atât mai plăcută, cu cât luminile erau reflectate din toate părţile de suprafeţele strălucitoare ale sării. Am cercetat acest pământ clisos, care desparte straturile de sare şi care are un gust cam acid şi un miros ca de brânză stricată. Acest pământ este tare ca lutul. Aria acestei mine are un diametru de 70 stânjeni.

Alături de aceasta, se mai găsesc aici patru alte ocne, printre care mai importantă este cea numită Sf. Anton, care nu este încă decât foarte puţin adâncită; cea numită Clujana[80] are 50 de stânjeni grosime şi 60 de stânjeni înălţime. Celelalte două mine care se află dedesuptul şi deasupra acestora au aceeaşi grosime şi aceeaşi adâncime. Se văd mai multe puţuri, care fiind părăsite de mai mulţi ani, s-au umplut cu apă, // de care bolnavii se servesc pentru a face băi. p. 141

După ce am vizitat mina, mi s-au arătat grămezile imense ce provin din bolovanii de sare care sunt aruncaţi ca fiind prea mici. Această sare, cum am mai spus, nu este destinată pentru nici o folosinţă, dar vai de acela care ar sustrage cât de puţină. Motivele care mi-au fost arătate, pentru a se justifica această severitate, sunt că astfel e regulamentul, ⟨iar pentru a justifica risipa⟩ că sare în mase mari este destulă pentru toată lumea şi că bogăţia acestor mine făgăduieşte să producă încă mult timp mase de acestea şi, în sfârşit, că sarea, în bucăţi mici, nu merită osteneala de a fi transportată; şi alte asemenea motive. N-aş spune nimic împotriva adevărului, când aş afirma că sunt mai mult de 100000 de chintale de sare în această grămadă şi că se topeşte anual, fie din cauza zăpezilor, fie din cauza ploilor, sare în greutate de mai multe sute de chintale...

p. 143 La poalele acestui munte, se află o vale frumoasă, în care este aşezat Clujul, unul din oraşele cele mai bogate şi mai populate. Inscripţiile romane, despre care aminteşte preotul Fridwalsky în cartea sa[81], dovedesc că odinioară se afla aici o colonie romană în acest ţinut şi că acest oraş îi servea drept capitală (?). Acest oraş, ca şi zidurile care îl închid, este construit dintr-un fel de piatră calcaroasă amestecată cu nisip şi pietrificări... Dorinţa de a vedea un mineralog şi a sta de vorbă cu el, m-a făcut să-l vizitez pe părintele Fridwalsky, care locuieşte la iezuiţi. Odaia lui e plină, ⟨dar⟩ fără nici o ordine, de tot felul de pietre, minerale şi pietrificări... etc.

....

[80] *Coloser.*

[81] *Minera-Logia magni Principatus Transilvaniae* (Claudiopoli, MDCCLXVII).

p 146 **Scrisoarea a XVI-a**

Baia Mare, 2 august 1770

Drumul de la Cluj până la Baia Mare, ca şi dealurile care îl însoţesc, este
p 147 presărat cu piatră de calcar gălbuie plină de sfărâmături de scoici... // Baia Mare este aşezată într-o vale înconjurată cu munţi, în comitatul Satu Mare. Este un oraş minier regesc liber, altădată dădea cea mai mare producţie din toate minele Ungariei. Şi-a luat numele de la pârâul „Rivulus Dominarum"[82], care curge acolo. Din diploma acordată acestui oraş, de către Ludovic I, reiese
p 148 că minele erau exploatate încă din anul 1347... Începând din 1526[83], datorită războaielor şi răscoalelor, aceste mine au decăzut[84] şi, pe la mijlocul secolului trecut, au fost cu totul părăsite. Au rămas în această stare până când baronul von Geisdorf, unul dintre cei mai de seamă mineri din statul austriac, a propus
p. 149 să se reia lucrul în mina numită Kreuzberg... // Este astăzi singura mină în exploatare la Baia Mare. În mai multe alte locuri, minerii săraci fac încercări ⟨pe seama lor⟩, dar, până în prezent, fără nici un succes. În 1748, s-a instituit peste minele din aceste regiuni un consiliu de administraţie şi de atunci minele vecine, ca cele de la Cavnic, Baia-Sprie etc., au făcut progrese însemnate.

p. 150 **Scrisoarea a XVII-a**

Baia Mare, 6 august 1770

Primul loc pe care l-am vizitat a fost Cavnic. Este aşezat într-o regiune foarte sălbatică, înconjurată de munţi, la hotarul comitatului Maramureş, care face încă parte din Transilvania, şi, de aceea, ţinea de Camera minieră a Transilvaniei, dar, în timpul din urmă, a fost pusă sub direcţia Băii Mari. Cale de patru ore până am ajuns aici, n-am văzut decât stânci goale, cu totul spălate de pământ. Aceste stânci sunt un fel de granit sau un amestec de mică cu pământ argilos solidificat. Cavnicul este aşezat într-o vale. După o veche tradiţie locală, unul dintre principii Transilvaniei ar fi deschis prima mină, pe la sfârşitul veacului al XVI-lea; una din galerii se mai numeşte încă „galeria principelui". Aceste mine produceau anual 4–500 de mărci de argint, //
p. 151 conţinând puţin aur, dar apele au împiedicat continuarea exploatării şi lucrul a încetat în 1743. În 1748, a fost reluat... Se lucrează acum în mai multe mine, numite: Maria Hilf, Barbara sau Iosif, Iosefina, Cavnik etc.

p 155 Exploatarea minelor este condusă aici de un director minier şi un subdirector, dar ei sunt supuşi inspecţiei şi ordinelor Consiliului minier de la Baia Mare.

---

[82] Pârâul doamnelor, adică al reginelor Ungariei. Aşa se numea la început Baia Mare

[83] Anul dezastrului suferit de statul feudal maghiar la Mohács, urmat curând de războiul civil dintre Ioan Zapolya şi Ferdinand I de Habsburg

[84] Pentru situaţia lor în 1552, vezi raportul comisarilor imperiali în vol II al colecţiei de faţă, p. 64 şi urm.

Scrisoarea a XVIII-a

Baia Mare, 22 august 1770

Lunga mea tăcere este urmarea unui accident nenorocit, care era cât pe aici să mă coste viața. Acest accident a fost pricinuit de acțiunea focului folosit la exploatarea minei de la Baia Sprie, unde am avut imprudența să cobor într-un moment când focul abia se potolise şi mina era încă plină de fum... Abia coborâsem în mină, şi am căzut în nesimțire; am fost scos pe jumătate mort. După 15 ore, m-au readus la viață cu vezicatoare şi diferite alte mijloace. Buzele îmi erau umflate, ochii injectați de sânge şi toate membrele paralizate. Fără ajutorul unui tânăr medic priceput din Baia Mare şi fără îngrijirea ce mi-a fost dată de inspectorul general administrativ, în a cărui casă locuiam, eram cu siguranță pierdut... //

p 156

Baia Sprie este una din minele cele mai vechi. A fost exploatată, neîntrerupt, secole de-a rândul. La început, locuitorii trăiau numai din exploatarea minelor. Războaiele, care au întrerupt exploatarea tuturor minelor din vecinătate, nu i-au adus nici o vătămare şi ea a continuat lucrul până în 1689. În anul următor, împăratul Leopold I[85] a cumpărat-o pentru suma de 2540 florini şi a alipit-o la domeniul său, scutind pe locuitori de orice dări. De atunci, minele au prosperat mereu. Astăzi cea mai bogată dintre mine este Borcul...

p. 77

Observațiile domnului Koczian, consilier de Curte, asupra nisipurilor aurifere din Banat şi a spălării lor pentru separarea aurului[86]

Printre bogățiile naturale, cu care este înzestrat Banatul, trebuie socotite nisipurile aurifere care se găsesc aici din belşug. Acest subiect mi s-a părut prea important pentru ca să nu mă fi ocupat de el, în ultima călătorie pe care am făcut-o în această regiune. Spălarea acestor nisipuri aurifere este îndeletnicirea proprie a țiganilor şi lăsată oarecum pe seama exclusivă a acestor oameni săraci. Am fost obligat, deci, să mă adresez lor pentru a avea informațiile de care aveam nevoie cu privire la această spălare. Râul Nera, care udă această regiune frumoasă, numită a Almaşului, şi care duce cu el mult nisip aurifer, mi s-a părut cel mai potrivit pentru a mă lămuri. Aşadar, am pus să se spele aur, în satul Bozovici[87], de către nişte țigani, despre care mi se spusese că sunt cei mai iscusiți la această treabă. Am văzut, cu satisfacție, cu ce iuțeală separă în trocul lor părțile de aur, în valoare de câțiva groşi, şi // mi-au arătat că erau şi unele mari cât bobul de mazăre. Lămurindu-mă, în chipul acesta, de felul

p. 78

---

[85] Împărat romano-german şi rege al Ungariei (1657–1705).

[86] Capitol intercalat în relația lui Ignaz von Born, între scrisorile X şi XI Observațiile consilierului de Curte, von Koczian, au fost făcute în 1769, adică cu un an înainte de călătoria lui von Born în Banat În versiunea engleză, capitolul este introdus la sfârşitul scrisorii a IX-a şi ocupă toată scrisoarea a X-a.

[87] *Boschowitz,* la vărsarea pârâului Miniş în râul Nera

simplu al țiganilor de a separa aurul, am vrut să știu care e originea bucăților de aur pe care le poartă acest râu. O împrejurare deosebită m-a dus în chip firesc la această descoperire. Am văzut că țiganii nu luau ca să spele numai prundișul și nisipul râului, dar luau și pământ sănătos care se afla pe malul râului, unde făceau săpături, de la trei până la cinci picioare adâncime, iar pământul acest pe care îl scoteau le dădea mai mult aur chiar decât nisipul râului, ceea ce m-a dus la concluzia că râul aduce cu atât mai mult aur, cu cât spală mai mult aceste pământuri și că, din contră, cu cât le spăla mai puțin, cu atât transportă mai puțin aur, mai ales în timpul când aceste ape sunt scăzute, cum s-a observat în 1769, când s-a văzut că nisipul râului era atât de puțin aurifer încât au fost nevoiți să spele numai pământul sănătos.

Pentru a cunoaște pe deplin situația acestor particule de aur, am examinat fundul gropilor din care erau scoase, ca și locurile din preajma râului. Iată starea în care se găsește pământul etc. [Urmează descrierea straturilor de pământ].

p 80 Continuându-mi drumul prin acest ținut, am găsit multe urme de săpături vechi în pământurile aurifere, poate făcute de romani. Am observat că acest pământ era, de asemenea, în straturi și că acelea care trebuiau să conțină aur erau ridicate în câteva locuri cu șase stânjeni peste malul râului. Se vede bine lângă satele: Vârciorova[88], Bolvașnița, Borlova, Turnul, în districtul Caransebeș, ca și în valea numită Valea Mare, în fața frontierelor Transilvaniei, de la Ohaba Bistrița până la Marga, că romanii au făcut săpături pe înălțimi, unde era cu neputință ca apa să fi ajuns vreodată. În Transilvania, în Scaunul Sebeșului și lângă satul Pianul Românesc, au fost găsite, de asemenea, la poalele muntelui, numit Rudel, multe săpături vechi de minereu de aur pe pământ uscat, cu totul lipsit de păraie și râuri, și din care, totuși, s-a spălat aur în vechime.

p 87 [Urmează felul prezent al țiganilor de a spăla aurul... Procedeul este ca același descris de Fridwaldsky și von Born]. Dar lucrul se face cu atâta iuțeală și cu așa de puține precauții, încât se pierd multe bucățele de aur. Se aruncă chiar părțile de nisip de care este lipit aurul; m-am convins de aceasta, cu ajutorul unei lupe..., dar poate că aceste particule de aur nu sunt destul de multe pentru a acoperi cheltuielile care s-ar face cu fărâmițarea cu pisălogul...

...Cum spălătorii de aur de rând s-au retras, cei mai mulți la Bănia[89], Rudăria și Dolbosef, am urcat acolo spre a cerceta pământul pe care îl spălau acolo... // p. 88 La Bănia și Rudăria, am văzut țiganii căutând aur în șanțurile și rigolele torentelor de munte...

[Despre slaba rentabilitate a spălatului aurului]. Se spune că se produce în fiecare an câteva mii de florini de aur. Dar suma // p. 89 e neînsemnată, dacă ține seama de numărul mare de oameni folosiți la această spălare. De exemplu, din anul 1770, erau din părțile Palanca Nouă[90], Orșova și Caransebeș, 80 de familii, bărbați, femei și copii, ocupate cu acest lucru și care nu obțineau ⟨aur⟩ decât

---

[88] *Werscherowa, Polvaschniza, Purlava, Tumul* = Turnul Ruieni, idem *Ohaba-Pistra, Marga,* toate în jud Caraș.

[89] *Banya, Ruderia, Telposchitz,* toate în jud. Timiș

[90] *Ujpalanka,* în Iugoslavia.

pentru 600 sau 700 de ducați de aur; de aici am tras concluzia că acest lucru nu este destul de important pentru miner, cu atât mai puțin pentru un miner german, în timp ce țiganul poate să-l facă mai bine, căci umblă jumătate gol. Familii întregi trăiesc cu un gros pe zi şi de multe ori chiar cu mai puțin. Mulțumiți de acest fel de viață şi fără să le pese de goliciunea lor, vara ei caută aur şi iarna, neavând din ce să trăiască, cioplesc copaci, fac linguri de lemn şi altele de acest fel şi le vând sau cerşesc...

Cu toate că procedeul țiganilor pare, la prima vedere, neîndemânatec, este, de fapt, bun. Experiența mare, pe care a câştigat-o acest popor, prin obişnuința acestui lucru, a făcut să fie preferați țiganii tuturor altor persoane care n-ar avea aceeaşi obişnuință; m-am convins de aceasta în felul următor: pe una din mesele lor – care au o lungime de şapte picioare şi sunt prevăzute cu 50 până la 60 de crestături sau linii transversale şi au o înclinare de 18 până la 20 de grade –, am pus nisipul aurifer rămas în crestături, împărțindu-l în trei părți. La spălarea care a urmat, majoritatea particulelor aurifere se opreau întotdeauna în primele zece, cincisprezece crestături. În cele următoare, // abia p 90 dacă se mai găsea a opta parte din cantitatea de mai sus, iar în ultimele douăzeci de crestături, abia dacă se mai puteau găsi două sau trei fire de aur. Am examinat apoi nisipul care se arunca de la această masă şi n-am găsit decât cu foarte mare greutate vreo urmă de aur...

[Autorul mai pomeneşte de o nouă călătorie făcută la cererea baronului Hegengarthen, pentru a face sondaje mai adânci la Almaş, unde a şi fost, la 13 iunie 1771].

IOSIF al II-lea

(1740 – 1790)

Împăratul romano-german Iosif al II-lea de Habsburg-Lorena, născut la 1740, ales împărat (1765) la moartea tatălui său Francisc I de Habsburg-Lorena, a fost asociat la domnie de către mama sa, Maria Tereza, căreia i-a urmat mai apoi, când a început să-ş' pună în aplicare propriile sale idei de guvernare (1780–1790) A luptat tot timpul domniei sale să facă din monarhia austriacă – ce se menţinea ca un complex de state autonome, dominate de o puternică clasă feudală – un stat centralizat, sub conducerea unui suveran absolut, sprijinit împotriva nobililor, de masele largi ale poporului Printr-o serie de reforme sociale şi politice, a căutat să restrângă drepturile nobililor şi să asigure o stare mai bună ţărănimii iobage.

A făcut numeroase călătorii de studii în străinătate: în Franţa, Spania, Italia, Prusia, dar căuta, mai ales, să cunoască de aproape şi direct situaţia din monarhie şi a vizitat în repetate rânduri diferitele state ereditare Astfel, Banatul şi Transilvania le-a vizitat de trei ori A dat o atenţie deosebită Banatului, provincia de graniţă spre turci, în mare parte pustiită de îndelungata stăpânire turcească şi de războaiele de care a fost bântuită în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea şi în prima jumătate a celui următor Era nevoie aici de lucrări de aşezare, de colonizări masive şi de organizarea graniţei militare. A vizitat Banatul înainte de perioada reformelor, când Maria Tereza ţinea în mână întreaga conducere a monarhiei

Prima călătorie o face în 1768 Printr-un voluminos memoriu Iosif al II-lea aduce la cunoştinţă Curţii imperiale starea de lucruri din provincie şi face propuneri de îndreptare Se iau, astfel, măsuri privind noile colonizări, înfiinţarea unui regiment de grăniceri români, repartizarea pământului şi reglementarea dărilor pe baze noi şi, ca măsuri preliminare, se dispune întocmirea conscrierii populaţiei şi a planurilor diferitelor aşezări, precum şi a hărţii generale a provinciei. A doua călătorie, în 1770, s-a limitat la chestiuni militare Deosebit de importantă a fost călătoria a treia pe care o face în 1773, când, după o amănunţită cercetare a Banatului, Iosif al II-lea şi-a continuat călătoria în Transilvania, mergând până în Maramureş

După această călătorie din urmă a rămas un jurnal, în care împăratul şi-a însemnat zi de zi toate constatările făcute În Banat, a vizitat toate localităţile mai importante, cercetând şi culegând pretutindeni informaţii. Din cele văzute personal şi din declaraţiile contradictorii ale autorităţilor însărcinate cu lucrările hotărâte, împăratul a putut să se convingă că măsurile propuse n-au dat rezultatele aşteptate. Urmarea a fost că în anul următor aveau să se facă schimbări importante în personalul de conducere a provinciei.

Jurnalul de călătorie amintit se păstrează în Arhiva de Stat din Viena (Hofreisen, fasc. 7, folio 1–396)

Partea din jurnal privitoare la inspecţia din Banat, însoţită de o bună introducere, a fost publicată de Constantin Sassu, sub titlul: *Jurnal der Reise S-ar Majt Des Kaissers durch Hungarn, Banat, Siebenburgen und die Marmoross von 1773,* în „Arhivele Olteniei", VII (1928), Nr. 39–40, p 377–393 (introducerea) şi 425–440 (textul original german)

Textul original german redat în „Arhivele Olteniei" a fost tradus de I Negru în *Contribuţie la cunoaşterea Banatului (Jurnalul de călătorie din 1773 al împăratului Iosif al II-lea),* în „Revista Institutului Social Banat-Crişana", Buletin istoric, XI, 1943, iul.-aug., p 69–110 (extras,

Tımişoara, 1943, p. 5–46) şi republicat cu o ıntroducere şi în *Banatul de altădată,* vol. I, Tımişoara, 1944, p. 90–110 Reproducem mai jos, cu unele îndreptări, această traducere revizuıtă acum după textul german De călătoria de ınspecţie a luı Iosıf al II-lea în Banat s-au ocupat Mıhail P. Dan şi Costin Feneşan, *Informaţii privınd pregătırea celei de-a treıa călătorii a lui Iosıf al II-lea în Banat,* în „Banatıca", IV, 1977, p. 259 şi urm.

JURNAL DE CĂLĂTORIE PRIN UNGARIA, BANAT, TRANSILVANIA ŞI MARAMUREŞ[1]

1773

(1773) mai 9, Arad[2]

Ne-am dus dimineaţa în cetatea Seghedinului, pe care am vizitat-o... etc. p 90

Sosise tocmai un transport de treizeci de corăbii, fiecare cu o încărcătură de p. 91 vreo 18 mii de chintale[3]. Se anunţa că alt transport ar staţiona mai sus pe Mureş şi că din cauza vântului nu ar cuteza să ıntre pe Tısa. Corăbiile acestea, odată descărcate, au de mers şaptesprezece zile până acasă. Drumul le e mult îngreunat în timpul creşterii apelor de nivelul foarte lăsat al malurilor. Dacă ar fi să se predea încă anul acesta toată cantitatea, atunci acei oameni – toţi români transilvăneni[4] – ar trebui să mai vină de cinci ori la Seghedın, ceea ce nu prea e cu putinţă.

Am plecat după ora opt şi am ajuns la cinci şi treizeci la Arad, unde am tras la hanul „Rother Hirsch"[5] în Aradul vechi[6]. Până la Macău[7], ţinutul e aproape peste tot acoperit cu păpuriş şi e inundat în perioada apelor mari; de la Nădlac[8] până la Pecica[9], pământul e, ce-i drept, cultivat pe o întindere mai mare, însă câmpurile sunt aşa de prost lucrate, cum n-am văzut încă în viaţa mea, şi e foarte supărător că acestea se întâmplă pe domeniile camerale[10]. De

---

[1] După versiunea română a textului german, redat de C Sassu în „Arhivele Olteniei", anul VII, nr. 39–40 dın sept.–dec 1928, p 425–440, sub titlul *Journal der Reıse S-er Majtt. Des Kaısers durch Hungarn, Banat, Sıebenbürgen und dıe Marmoros von 1773* Traducerea e datorată luı I Negru, cf *Contrıbuţie la cunoaşterea Banatului,* în: *Banatul de altădată, Studii ıstorice,* vol. I, p 69–110; traducerea ocupă pagınıle 90–110, redată aıci compatariv după edıţıa prınceps, extras p. 26–46. Ea a fost colaţıonată de noi cu textul origınal şi modıficată în sensul uneı redări cârt maı apropıate a acestuıa.

[2] Trebuıe ţınut seama că data însemnăriı e întotdeauna posterıoară evenımentelor povestite şi că localıtatea nu mai coıncide cu cea dın text. De ex., aicı se scrie din Arad despre trecerea prin Seghedın.

[3] *Center.* Un „centenar" avea 100 livre = 56,006 kg.

[4] *Sıebenbürgen Walachen.*

[5] Cerbul roşu

[6] Pe malul de apus al oraşului se afla Aradul Nou.

[7] *Makova,* oraş în Ungarıa

[8] În versıunea publıcată: Nagy-Cack (!) (-Nagylak).

[9] *Puska*

[10] Cameral – Herrschaften Pentru lămurıri asupra acestor domenıi, precum şı în general asupra dıferıtelor sısteme de organızare încercate succesıv în Banat, cf. şı relatarea lui Fr. Grıselını în volumul de faţă

altfel, şi locuitorii se plâng de asprimea administratorului cameral, Lovass, şi ar fi dorit cu toţii, şi românii şi ungurii, aşa spun ei cel puţin, ca sistemul urbarial[11] să fi rămas cum a fost şi spuneau cu toţii că situaţia de acum e mult mai grea pentru ei. Ogoarele nu numai că nu sunt nici îngrăşate şi nici lucrate cu sârguinţă, dar nici măcar nu sunt plivite buruienile din semănături, ci cresc mai departe printre bucate. Cei ce se pricep la agricultură atribuie acest lucru secetei mari din toamna trecută. Deoarece însă ogoarele vecine nu sunt în aceeaşi stare – deşi nu au avut mai multă ploaie ca celelalte –, este evident în cazul proprietăţilor statului ori că funcţionarii au fost delăsători[12], ori că întinderile sunt prea mari, iar în cazul pământurilor ţărăneşti[13], ţăranul[14] este aşa de împovărat cu munca, încât nu-şi poate lucra bine ogoarele sale, fapt de care ţăranii se şi plâng mult.

Aici în Arad, am fost primit de ofiţeri şi de viceşpanul[15] Furray; după o scurtă cuvântare, am mers la masă, după masă am mai stat de vorbă cu aceşti domni. Între altele, cetăţenii Aradului mi-au înfăţişat păsurile lor, arătându-mi că doresc să afle, în sfârşit, dacă locuinţele lor vor fi dărâmate şi ce anume rămâne în picioare, cerând de pe acuma despăgubirile alocate. Prefectul Lovass a susţinut şi el aceste doleanţe, dorind să ştie ceva sigur cu privire la dărâmarea caselor.

Furray s-a plâns, în privinţa urbarialelor, că nu numai că lucrurile nu au fost rânduite cum trebuie, dar s-a ajuns aşa de departe, că unele sunt în adevăr foarte încurcate. //

p 92 Generalul Lanino[16], care venise din Banat, m-a informat asupra situaţiei de acolo, comunicându-mi lucruri care îmi fuseseră ascunse până atunci. În special, cu privire la dările către stat[17], mi-a spus că situaţia nu mai putea dăinui; mi-a vorbit, de asemenea, şi despre reaua voinţă a ţăranilor.

Pagubele pricinuite de vânt şi de ploi, mai ales la oi, vite şi cai, ca şi la boii de măcelărie, întrec orice închipuire; din fericire, cei mai greu loviţi au fost negustorii de vite care ţineau herghelii şi crescătorii mari, pe când ţăranii, care îşi ţin vitele lângă casă, şi le-au mai putut salva. Armenii, care au cele mai mari crescătorii de vite din regiune, nici nu vor măcar să-şi declare pierderile şi să-şi indice numărul vitelor pierdute, de teamă ca aceasta să nu vatăme creditul lor...

10 mai, Timişoara

Dimineaţa..., am vizitat cetatea[18]. Chiar la intrare la podul Mureşului, am întâlnit un al treilea transport de sare, cu treizeci de corăbieri care spuneau că au de făcut trei zile la vale până la Seghedin, dar că în susul apei până la

---

[11] Adică reglementarea raporturilor dintre stăpânii de pământ şi iobagi, instituită de Maria Tereza, în 1767

[12] *Oder auf deren herrschaftlichen Beamten schlecht nachgesehen.*

[13] *Unterthänigen.*

[14] *Unterthan.s*

[15] *Vicegespan* (corespunde la subprefect)

[16] General de brigadă afectat comandamentului (general al cetăţii Timişoara).

[17] *Contribution*

[18] Arad

Portoş[19], ar avea treizeci şi una de zile. Am făcut înconjurul cetăţii, inspectând mai întâi întăriturile exterioare, încă destul de necomplete, pe urmă ne-am suit pe parapet şi neam dus la cazarma garnizoanei[20]. Zidăria e în stare de bună şi până la sfârşitul lui iunie va fi totul terminat. Lucrările de pământ însă vor mai ţine mult timp din lipsă de care şi de lucrători. Oamenii nu pot fi convinşi să vină cu căruţe, deşi comitetul şi funcţionarul cameral făgăduiesc tot ce le este cu putinţă.

Mai e nevoie încă de vreo optzeci de mii de stânjeni cubi de pământ, care trebuie aduşi de departe; în general, este trist că această cetate – fără să mai vorbim de poziţia ei care nu poate fi uşor folosită într-un război ofensiv şi nici în unul defensiv – nici nu are destul spaţiu şi nici nu mai poate fi lărgită, că şanţurile nu pot fi ţinute curate din cauza apei, că temelia[21] nu este de piatră, iar cele de cărămidă, fiind supuse măcinării prin umezeală, cer reparaţii dese, lucrări de acest fel fiind chiar în curs. În perioada apelor mari, pivniţele sunt tot timpul inundate. De altfel, oraşul însuşi nu este ferit de inundaţii. E temerea că terenul denivelat[22], în dreptul aşa-numitei „Retirade" vechi, ar uşura Mureşului schimbarea cursului său sau ar ajunge a fi cu totul sub apă, în perioada apelor mari, acestea neputându-se retrage din cauza malurilor înalte, şi formând mlaştini cu miasme aducătoare de boli. Totuşi, în afară de o singură redută, nici un zid n-a suferit până acum vreo stricăciune. Cazematele sunt, după spusele oamenilor, cam umede iarna, dar acum într-o stare destul de bună, putând fi folosite; // dar, deoarece numărul lor este totuşi p. 93 insuficient pentru a întâmpina cerinţele unui oraş atât de mare, va fi nevoie încă de multe construcţii militare şi civile, al căror cost ar fi următorul:

– pentru un arsenal	75 000	fiorini
– „ depozit de alimente	80 000	„
– „ sediul comandamentului plus cancelaria	98 000	„
– „ corpul de gardă şi locuinţa ofiţerilor	70 000	„
– „ retranşament[23]	57 000	„
– „ efectuarea completă a transportului de pământ	400 000	„
Total	780 000	fiorini

în afară de piesele de artilerie care ar mai costa două-trei sute de mii de fiorini. Până acum, s-au cheltuit pentru acest punct întărit 20–28000 de fiorini; dacă se ia hotărârea de a face construcţii în cetatea nouă, vor trebui dărâmate, îndată, din temelie, cazarma cea bună a infanteriei, locuinţele ofiţerilor şi a inginerului-şef, dimpreună cu încă alte câteva locuinţe particulare, iar materialul lor folosit, ridicând şi tot pământul şi transportându-l pe şantier. Deocamdată, însă, nu se ştie unde ar putea fi încartiruiţi ofiţerii, dacă nu se va clădi în prealabil.

Episcopul ortodox[24] al Aradului, pe care l-am primit la întoarcerea în cetate, m-a rugat foarte mult să intervin să i se acorde dreptul de a desface

[19] *Maros Porto* cunoscut încă din secolul al XIV-lea sub numele de Portus la sud de Alba-Iulia.

[20] *Corps de place.*

[21] *Subaisemens.*

[22] *Excarirte.*

[23] *Retranchement.*

[24] Pahomie Kenezevici (1770–1783)

băuturi spirtoase pe moşia lui, să i se autorizeze construirea unei biserici ortodoxe la Oradea Mare şi, în sfârşit, ca unuia din preoţii lui, închis şi trimis în judecată de comitatul Arad pentru omor cu premeditare – faptă dovedită şi mărturisită – (trec peste speţa în sine) să nu i se aplice pedeapsa capitală şi nici vreo pedeapsă infamantă pentru cler, ci ca să fie condamnat să lucreze la construcţia cetăţilor; comitatul, însă, stăruie să se dea un exemplu lăsând curs liber justiţiei.

După ce am luat masa şi am acordat câteva audienţe, am plecat direct la Timişoara; pe drum am dat de câteva sate noi, ca de exemplu Semthal[25] şi Sânandrei[26], încă foarte prost înjghebate, fără grajduri[27], şoproane şi grădini, fără pomi, cu case alcătuite doar dintr-un singur cat. Ogoarele par a fi foarte departe de case şi, în general, se văd multe terenuri necultivate; pădurea de la Monostor[28] este în stare proastă, fără speranţă de a mai creşte din nou; ea constă doar din goruni ce sunt acoperiţi cu totul[29] şi printre care vitele pasc tot timpul nestingherite.

În faţa Timişoarei, s-a început construirea unui drum mărginit de două şanţuri, întrucât acum s-au apucat, în adevăr, să despartă terenurile. La Timişoara, am fost întâmpinat de toţi demnitarii militari, bisericeşti şi civili; după o scurtă convorbire cu aceşti domni, am dictat şi m-am culcat.

p 94 *11 mai, Timişoara*

Audienţe

Întâi generalul comandant, contele Mitrovsky[30], care mi-a înfăţişat în chipul cel mai temeinic situaţia mizerabilă de aprovizionare a trupelor locale, datorită scumpetei: carnea costă, în realitate, 4 creiţari[31], legume nu se găsesc, vin nu se poate cumpăra, fiind prea scump, iar oamenii, fie ei bătrâni sau tineri, staţionaţi aici, mai ales cei de la posturile cordonului militar[32], nu pot rezista. Mortalitatea este mare datorită aerului nesănătos, a soldei mizerabile, în sfârşit, a lipsurilor pe care trebuie să le îndure chiar pe drum, venind din ţară încoace, nişte oameni care după treizeci de ani de serviciu ar merita o

---

25 Localitate dispărută

26 *Szent-András*, la nord de Timişoara. Acest sat era sediul administratorului districtului Timişoara cf Fr Griselini, *Versuch einer politischen und naturlichen Geschichte des Temesvarer Banats in Briefen*, Wien, 1780, p 137.

27 În lucrarea sa *Das Banat vom Ursprung bis jetzo* (ms în Biblioteca Universitară din Budapesta „Egyetemi Konyvtár Budapest Kézirattár", G 189/A) Johann Jakob Ehler arată că „pentru vitele cornute ori pentru cai nu există nici adăosturi, nici grajduri, lucru de altfel obişnuit şi la sârbi" Vezi în trad. rom a lucrării lui J. J Ehler publicată de Costin Feneşan sub titlul *Banatul de la origini până acum – 1774*, Timişoara, 1982, p 50

28 „Mănăstirea Timiş"

29 *In verhulten Stein-Eichen*, adică goruni rămaşi pitici care sunt acoperiţi şi ascunşi de vegetaţia cealaltă.

30 Josef A Mitrovsky era în fruntea comandamentului general al Banatului cu reşedinţa la Timişoara, demisionează în 1777, cf Fr Griselini, *op cit.*, p. 142. În textul german, publicat în „Arhivele Olteniei", Mitrovaky, apoi Mitrowsky

31 La Bolocan greşit: coroane Creiţarul *(kreuzer)* este a 60-a parte dintr-un florin *(gulden)*.

32 Zona de graniţă

soartă mai bună decât să ducă o viață de mizerie cu solda de 4 creițari unguręşti şi să mai fie şi meniți în parte unei morți sigure. O mie două sute de oameni au, ce-i drept, un supliment de câte un creițar, dar ce înseamnă aceasta față de aproape patru mii de oameni, câți cuprinde regimentul?

După aceea, am stat de vorbă cu generalul Soro[33], care cunoscând condițiile locale, m-a încredințat că noua rânduială cu terenurile atât de împovărate – cel mai bun cu 8 groşi – nu va putea dăinui; el doreşte foarte mult să fie primit în serviciu, dar în primul rând, în Banat.

A urmat lt. colonelul Elmpt[34]; acesta a isprăvit harta Banatului, constând din două sute opt secțiuni, dar care, în format redus, formează o hartă lată de 5 picioare, care va fi copiată. El nu pune mare preț pe parcelarea terenurilor, afară doar dacă s-ar putea pune temei pe sârguința locuitorilor, despre care ştim, până acum, că lucrurile stau tocmai dimpotrivă. Sunt unele sate ce posedă câte 18000 de iugăre de pământ şi care au mai cerut pământ, la care nu pot face față. De acolo, se vede şi mărimea înspăimântătoare a satelor, care a fost întotdeauna socotită dăunătoare. Chiar dacă s-ar purcede la această împărțire, ea ar decurge foarte încet şi ar necesita, desigur, opt-nouă ani. Ea ar depinde de administrația (!) civilă[35], care trebuie să cunoască ⟨gradul de⟩ hărnicie al țăranilor şi a populației, precum şi posibilitatea de parcelare[36] a pământurilor. Un țăran ⟨cu lot⟩ întreg[37] ar urma să stăpânească 24 de iugăre de pământ arabil[38], 6 iugăre de fâneață, 3 iugăre de păşune[39], precum şi casă şi grădină; un țăran cu jumătate de lot[40], 12 iugăre de pământ arabil, 4 de fâneață şi 3 de păşune[41]. Românii, însă, întrebuințează şi multe terenuri arabile ca păşune, deoarece ei se ocupă mai mult cu creşterea vitelor. De fiecare iugăr de clasa I trebuie să se plătească 8 groşi, de cel de clasa a II-a, câte 20 de creițari, iar de clasa a III-a, 17 creițari. Nu se poate spune dinainte dacă această proporție e dreaptă sau avantajoasă, pentru că o asemenea încercare nu s-a mai făcut încă niciodată, ci s-a pornit mai mult la întâmplare: un recensământ exact este lucrul principal de făcut. S-a încercat a se face unul în toamna trecută, în lipsa contelui Clary[42], dar totul a ieşit foarte prost. D. de Tauber şi contabilul

---

[33] Contele Johann von Soro, comandantul cetății Timişoara.

[34] Misiunea lui era să întocmească harta Banatului şi planurile locale

[35] *Civili meorers* (?)

[36] *Beurbarung*

[37] *Ein ganzer Bauer* (adică cu un lot întreg).

[38] *Guten Grund.*

[39] *Hutweyde.*

[40] *Der halbe Bauer.*

[41] J. J. Ehler *(op. cit.*, p. 54) arată că împărăteasa „a poruncit să se împartă fiecărui țăran pământ potrivit cu nevoile sale...". Un țăran, cu sesie întreagă, avea 34 de iugăre, un țăran cu o jumătate de sesie avea 19 iugăre, dintre care 12 iugăre pământ arabil, 4 iugăre fâneață, 2 iugăre păşune şi un iugăr loc de casă. Un iugăr avea 0,575 ha.

[42] Contele Karl von Clary, numit, în 1768, preşedinte al Administrației țării cezaro-crăieşti, care cuprindea districtele camerale din Banat, spre deosebire de districtele militare de margine (Panciova, Ujpalanca, Mehadia, o parte din Caransebeş, ceva din Becicherec şi comuna Chichinda), supuse comandamentului militar. Pentru o situație precisă, vezi Fr Griselini, *op cit.*, p. 145.

Gramesperger au creat o concluzie uimitqare, aşa că lucrările lor au pornit să fie anulate şi înlăturate. În ce priveşte sarcina ce apasă în general asupra pământului, dacă gospodarul e bun, poate rezista, de vreme ce se iau lunar
p 95 doar // 22 de groşi de la cei de clasa I, iar de la ceilalţi chiar mai puţin.

Săracii se vor mulţumi, desigur, cu această situaţie, bogaţii, însă – şi mai ales cnezii[43] –, nu. Toate robotele, fie cu palmele, fie cu caii[44] se plătesc întocmai ca zilele de muncă. Numai prestaţiile districtuale trebuie efectuate de ei fără plată. Deoarece nu se folosesc toate terenurile, mai rămân aproape în fiecare sat terenuri camerale, care pot fi folosite, fie la sporirea moşiilor, fie la noi colonizări. S-au dat dispoziţii ca să nu fie păstrate ca terenuri camerale decât numai cele mai rele şi mai îndepărtate de sate, în felul acesta vor creşte suprafeţele. Ar fi însă de dorit ca satele să se subdividă mai mult şi să fie mai mici, ca să fie siliţi ţăranii să străbată o cale mai lungă de 2 mile până la locurile lor. Totuşi, oamenii nu se lasă uşor înduplecaţi la aceasta.

Se pare că scumpetea e foarte mare aici, mai ales la untură şi legume, că preşedintele conte Clary nu face uz îndeajuns de autoritatea sa. Administraţia înnegreşte multă hârtie, însă nu poate fi adusă să se urnească din loc vreodată pentru a face constatări la faţa locului. Ofiţerii care se găsesc acum la ridicarea hărţii par a nu fi cei mai buni. Nera[45], din ţinutul Almăjului, ar putea fi amenajată poate pentru plutirea lemnelor, dacă s-ar arunca în aer câteva stânci pe sub care trece. De altfel, din Almăj, nu duc în clisură[46] decât cărări pentru călători. În strînsoarea cazanelor, dintre Dubova[47] şi Plavişeviţa, se găseşte o scorbură la care se poate ajunge pe un drum ferit şi se poate opri de acolo traficul de pe Dunărea veche, chiar şi ⟨numai⟩ cu o tragere redusă[48], deci cu atât mai mult când vor fi aşezate vreo baterie sau ceva redute. În Almaj sunt câteva sate, care bucuros ar deveni sate militare. În clisură, însă, în unele sate, epidemiile au rărit mult populaţia. Grănicerii români ai lui Papilla[49], creaţi aici, vor mai întâmpina multe greutăţi, mai cu seamă atunci când oamenii vor fi înarmaţi. Trupele postate la graniţă[50] se află într-o stare mizerabilă, mai ales germanii, nu găsesc alimente şi chiar transporturile de pâine se fac foarte greu. Ar fi de dorit să se construiască cuptoare proprii de pâine la Sviniţa[51] şi ca aprovizionarea să se facă pe Dunăre de la Ujpalanca[52]. Noile „cerdacuri”[53] de zid sunt foarte bune, dar, înainte de toate, e de dorit, şi nu vor zile bune de trăit, până nu se vor parcela toate terenurile şi nu vor fi vândute ţăranilor.

---

[43] *Die Knesen* (conducătorii naţionali ai satelor)

[44] Robotele cu caii se plăteau 12 creiţari pentru fiecare cal, ţinuţi din zori până în amurg (J. J Ehler, *op cit*, p 100)

[45] În textul publicat *die Neva*. În traducerea lui I Negru. *Neva afluentul Almaşului* Este, de fapt, Nera, afluentul Dunării.

[46] *Die Glissur*

[47] *Dobrova*. Pe malul stâng al Dunării, mai sus de Ogradina, *Bluvisowitz*.

[48] *Mit Keinem Feuer*

[49] Comandantul corpului de grăniceri români din Banat. Vezi mai departe.

[50] *Auf den Cordons Posten*

[51] *Svinza*.

[52] *Ujpalanka* În Banatul iugoslav.

[53] *Tscherdaken von Mauerwek*. Cuvântul turcesc are un sens precis de post fortificat.

Contele Clary aşteaptă rezultatele excelentele de la noua rânduială, spune că-şi pune capul pentru succesul ei, dar crede că lt. col. Elmpt nu ar fi omul potrivit pentru această misiune, fiind prea posac[54]. Contele ar dori alt ofiţer, care să fie mai iute la treabă. Toţi ţăranii mai cer pământ sau, în orice caz, cei mai mulţi. Contele găseşte impozitul pe cap de locuitor destul de aspru şi anume în forma cea nouă – deoarece până acum se rămăsese la cea veche – însă, prin desfiinţarea taxei pe mijloacele contribuabilului[55], s-a produs o mare uşurare atât pentru contribuabili, cât şi pentru vistieria statului. Întrucât, înainte vreme erau înscrise toate vitele ţăranilor, ceea ce dădea loc la plângeri şi la împilări[56], cu atât mai mult // cu cât se confisca tot ce fusese dosit. Iar aceasta p 96 dădea funcţionarilor judeţeni şi husarilor comitatului prilej de asuprire. La constituirea fiecărui lot ţărănesc întreg s-au luat câte 3 iugăre pentru a fi arendate sau date unui mai mare număr de colonişti care veneau în ţară. Cadastrările ar fi lucrul principal şi ar fi rectificate acum cu prilejul parcelării. Proprietăţile se măsoară şi, afară de cnezi, care trag cele mai mari foloase din asuprirea populaţiei, toţi sunt mulţumiţi cu aceasta. El însuşi[57] ar fi lipsit de orice ajutor, i se pun beţe în roată fără încetare[58]; nu i se îngăduie numirea noilor funcţionari pentru noua rânduială, ci i-au trimis numai necunoscuţi, cum a fost îndeosebi Hildebrand[59], care a provocat numai încurcături. Lui îi trebuie numai şase consilieri, iar în clipa de faţă ceva mai mulţi, din cauza proceselor penale. Deocamdată, numărul lor se ridică la zece[60], între care însă nu este nici unul pe care l-ar fi vrut el. Faptul că a fost însărcinat de Consiliul de Stat tocmai Hildebrand, cu continuarea referatului de colonizare, constituie pentru el cea mai mare batjocură şi acest om e cu totul nesupus, precum ştiu chiar eu, şi pe jumătate nebun.

Neumann e „supranumerar" şi va fi folosit la acţiunea de colonizare; el doreşte să ia parte la dezbaterile consilierilor de vreme ce are ceva cunoştinţe despre regiune. Acest post cere oameni cu solide cunoştinţe juridice, deoarece ei au de judecat şi de confirmat, în ultima instanţă, toate procesele civile şi penale. Ar fi de dorit ca tribunalul şi consiliul judiciar să fuzioneze şi să se facă o singură instanţă, în care să funcţioneze administratori, dar să fie numit şi un „actuarius"[61] judecătoresc, drept asesor al tribunalului, care să judece procesele mai mărunte, iar pe cele mai însemnate să le instruiască pe deplin, ca să poată fi trimise cu un referat la tribunal, pentru ca nu toţi delicvenţii să fie aduşi aici; şi nici procesele să nu fie ţinute în loc aşa de mult, obligând pe acuzaţi să îndure tristele mizerii ale închisorii.

---

[54] *Verdrossen* (pesimist).

[55] *Facultäts-Tax.*

[56] *Relationen und Vexationen*

[57] Aici nu e vorba de Elmpt, cum crede autorul versiunii româneşti a textului, ci de contele Clary, ale cărui păreri sunt redate în stil indirect.

[58] Plângere consemnată şi de Fr. Griselini.

[59] Cf, infra, n. 73

[60] În 1774, J. J. Ehler *(op. cit*, p 117) arată că administraţia Banatului era formată din preşedinte, 12 consilieri, 6 secretari, 4 concipişti – însărcinaţi cu redactarea conceptelor –, 8 cancelişti, care redactau actele juridice şi 4 acceşişti, însărcinaţi cu redactarea actelor economice

[61] *Ein Gerichte actuarius als Landesgerichts oeysitzer.*

În oraş se găsesc de toate, dar pe zona de graniţă este lipsă mare. Armata cere ca satele din spatele zonei să furnizeze toate alimentele necesare, ceea ce nu ar fi drept, satele grănicereşti fiind mai aproape. Carnea ar costa în general cam 4 creiţari, armata ar putea să-şi aibă hotărât măcelăria ei. Din cauza minelor, mai e nevoie şi de instalaţii speciale.

... [A examinat dosarul lui Garhard etc.]

Am inspectat regimentul garnizoanei, compus din tineri mici de statură, dar destul de chipeşi, însă al căror corp ofiţeresc e atât de mizerabil, încât la inspectarea întregului regiment, în marş, s-au dovedit numai trei care puteau fi întrebuinţaţi // la această treabă. Am vizitat, după aceea, cetatea şi ne-am plimbat pe zidurile ei. Emanaţiunile şanţului extern, pricinuite de proasta scurgere a instalaţiilor de spălat, precum şi a canalelor cu apă sunt cauzele principale ale insalubrităţii oraşului.

p. 97

Dar, înainte de a putea spune ceva în această privinţă, va fi nevoie de un plan al locului, la care de altfel, se lucrează acum. Contraescarpele unor bastioane[62] sunt foarte joase şi podurile de comunicaţie de neîntrebuinţat. Cazarma lui Mercy e supreaîncărcată[63], iar în cazemate se vede într-adevăr că e umed, mai cu seamă iarna... [A fost invitat la teatru, dar nu s-a dus].

12 mai, zi de odihnă la Timişoara

M-am plimbat călare dis de dimineaţă, prin aşa-zisa „rezervă"[64], însoţit de contele Nostitz şi de principele de Nassau, ca să văd această pădure, precum şi regiunea. Păduricea ar fi destul de frumoasă, dacă ar fi mai bine întreţinută şi dacă s-ar cruţa puţin vânatul.

De la patru şi treizeci până la şase, am primit în audienţă pe contele Clary. Acesta a recunoscut că minele apăsau foarte greu asupra populaţiei, care trebuie să facă faţă corvezilor şi căruţaşilor de lemne, ce sunt nespus de împovărătoare, deoarece plata pe care o primeşte ţăranul nu compensează nici jumătate din cheltuială. Odinioară, acest acord a fost posibil. Astăzi, însă, când numărul minelor a sporit, iar pădurile sunt atât de departe, încât oamenii au umblat cu dusul şi întorsul câte două zile – care nu li se plătesc –, obligaţiile acestea sunt extrem de apăsătoare. În privinţa aceasta, va trebui încheiat un acord cu satele ca se vor militariza, ele vor trebui de acum încolo să se înţeleagă cu minele, deoarece ele sunt dispensate de transporturi. Ar fi de dorit ca la viitoarea repartizare, comune cum sunt: Kinda[65], Ioseshona[66] şi alte sate grănicereşti, care sunt aşezate în centrul provinciei, să redevină civile.

N. B. Acest lucru ar fi imposibil deoarece acestea sunt dintre primele sate organizate militar, într-unul dintre ele fiind şi sediul comandantului; s-au

---

[62] *Demilunes*

[63] *Stark belegt.*

[64] *Geheg* = Gehege, care înseamnă îngrăditură. E vorba probabil de o mică pădure îngrădită spre a o păstra ca parc de vânătoare.

[65] *Kinda.*

[66] *Joseshona.*

ridicat şi multe clădiri. De asemenea, el dorea mult ca Papilla, care e acum la Caransebeş, să fie mutat la Mehadia, în care scop vroia să revizuiască toate casele de carantină care sunt acuma goale. Furniturile pentru armată sunt aici grozav de multe, despre emigraţie nu se aude nimic pe aici. Multe sate sunt prea mari. Unele au câte o sută cincizeci de case. El ţine sfat de trei ori pe săptămână, odată pentru judecăţi, de două ori pentru treburile camerale şi o dată pentru cele militare... A publicat astăzi ca preţul cărnii să fie de trei creiţari. // Întrucât conducerea lucrărilor de fortificaţii s-a plâns că nu poate cumpăra lemnele necesare construcţiilor, contele se justifică prin aceea că pădurile sunt foarte departe, că transportul sub formă de robotă este peste măsura puterilor ţăranilor[67]. p 98

...Am stat, după aceea, de vorbă cu episcopul Timişoarei[68], care e foarte întristat de prigoanele dezlănţuite de mitropolit[69] şi recomandă, cu deosebire, pe abatele de Pestni[70], pentru scaunul episcopal[71], în nici un caz însă pe tânărul propus de mitropolit. După cât cunoaşte regiunea, episcopul găseşte impozitele prea mari, el va contribui, însă, în tot chipul, după cum a şi făcut, pentru a le face mai acceptabile[72] ţărănimii.

Atunci a venit Hidebrand[73], care mi-a spus, fără înconjur, că noua rânduială şi noua organizaţie n-ar fi bune chiar deloc. Ţara aceasta e o ţară de păstori şi nu de plugari, deoarece locuitorii se ocupă mai mult cu creşterea vitelor. Repartizarea care s-a făcut pe delniţe[74] nu foloseşte la nimic. În felul acesta, păşunile devin mai mici, distrugându-se astfel orice fel de industrie şi de cultură. A lăsa numai atâta loc de păşune, la fiecare lot ţărănesc, este o greşeală şi totul ar da prilej la nemulţumiri. Pădurile şi plantaţiile au fost uitate cu desăvârşire. Acuma ori ar voi să ceară o contribuţie înainte de a fi luate în folosinţă pământurile; într-un cuvânt, toată organizarea aceasta e o lovitură de deznădejde a prezidiului, care, văzându-se în disgraţie, ar vrea printr-aceasta să se avânte iar la suprafaţă şi să arate ce câştiguri uimitoare ar putea să procure. Proiectul este, de fapt, al lui Tauber, făcut pentru a-l susţine pe Clary. Clary şi l-a însuşit, fără prea multe modificări, şi l-a executat. Nu există nici un fel de tabele mercantile, după care să se poată călăuzi; dacă ar fi vrut să facă ceva ar fi trebuit să mai lase deoparte capitaţia[75] şi să repartizeze mai bine darea de pământ. Zeciuiala nu aduce venituri mari. Se vede bine că declaraţiile nu sunt exacte.

---

[67] Este o recapitulare a celor însemnate în corpul principal al notei.

[68] Vichentie Iovanovici Vidac (1759–1775), episcop ortodox de Timişoara, care va ajunge apoi mitropolit la Carlovăţ.

[69] Mitropolitul din Carlovăţ. În secolul al XVIII-lea, românii din Banat se aflau sub oblăduirea mitropolitului sârb din Carlovăţ (Sremski Karlovci).

[70] *Pestni.*

[71] Al Vârşeţului.

[72] *Angenehm*

[73] Consilier administrativ Pentru rolul său în construirea de sate noi, cf. Fr. Griselini, *op cit.*, p. 133 Pentru deosebirile de vederi cu contele Clary, cf. mai sus, p. 131.

[74] *In Fluren.*

[75] Capitaţia era, pentru capul de gospodar dn categoria I, 8 florini şi 50 creiţari. Pentru categoria a II-a, 6 fl. şi 30 creiţari şi pentru categ. a III-a 4 fl. şi 30 creiţari Vezi tabelul capitaţiei la J. J Ehler, *op cit*, p. 111.

Dreptul suveran pe care îl are principele asupra pământului a cam fost dat uitării şi ar mai trebui reînviat şi schimbate robotele atât de grele[76] în uncle mai uşoare şi mai folosıtoare.

Apoi a venıt Baumann, s-a plâns de Tauber şi de Clary... s-a plâns că prezidentul îl copleşeşte cu referate, care toate sunt ıncompatıbile în sine, cum ar fi chestiuni relative la drumuri, apoi la justiție, apoi iar la poduri, apoi la

p 99 treburi mılitare... Multe chestiuni se rezolvă // unılateral. În contractul Haaber, precum şi în cele privitoare la sare, s-a procedat răı şi s-au ivit chiar fraude la licitație. După câte i s-a spus lui Lowein..., Tauber şi Schmidt ar fi primıt daruri *(Regalen)* de 500 de ducați.

Am stat, după aceea, de vorbă cu Tauber, care e perfect de acord cu sistemul lui Clary. După vorbă, mi se părea foarte intelıgent. Am mai vorbit, de asemenea, şi cu Eder, care a fost trimis aici pentru chestiunile vamale şi pentru cele privind sarea.

...El are mari speranțe pentru care are de-a face cu referenți cinstiți. El ar vrea ca sarea, în loc să se transporte toată la Lıpova, să fie depusă în diferite puncte pe malurıle Tisei şi ale Dunării, până la Jupalnic, pe malul stâng al Dunărıi, pentru ca populația să o poată lua mai uşor. A vorbıt aşa de mult despre cinstea sa că la urmă nu mai puteam să-ı dau crezare.

După aceea, am mai vorbit cu unele persoane. Prıntre alții, am văzut soldați care au servit treizeci şi patru şi patruzecı şi cinci de ani şi care fuseseră trimişi, împotriva voinței lor, în Banat, ceea ce mi se pare un procedeu mult prea aspru...

Vârşeț, 13 mai

Dımineața pe la patru (?)[77], ne-am dus la catedrală ca să ascultăm liturghia. Am plecat apoi la Bocşa[78], unde am ajuns după o oră şi ȷumătate. De la „Schökel"[79] până la Bocşa, drumul e cam tăiat, culturi nu prea sunt şi se vede bıne că au fost aici cândva păduri, deoarece se găsesc, ici colo, case de adăpost[80], care însă sunt aproape toate în ruınă. Vitele pasc pretutındeni şi toți munții din jurul Bocşei sunt total despăduriți. Se găsesc numai câteva sate româneşti răzlețe. Uzinele constau din trei ateliere de fierărie şi trei furnale mari, unde se toarnă după cerere, gloanțe, obuze şi grenade. Am văzut, de asemenea, un furnal în funcțıune. Sistemul de funcționare este la fel cum am văzut în maı multe locurı. Cărbunıı se fac în pădure şi se transportă pe caı de povară. Apa Berzaveı[81] e, ce-i drept, bună pentru acționarea maşinilor, dar nu tot timpul anuluı, iar pentru plute, nu e bună de loc. De la Bocşa până la Vârşeț se întind, ici şı colo, dealuri, tot astfel puțın cultıvate, nepopulate şı

---

[76] J. J. Ehler *(op cıt*, p 100) apreciază că robotele sunt „o povară apăsătoare pentru țăran, maı cu seamă, când e nevoit să le presteze tocmaı în vremea muncılor câmpulu ori a recoltei". Robotele pentru un țăran dintr-un capăt al Banatuluı până în celălalt, durau, deci, 14 zıle

[77] Nu cumva greşeală în loc de ora 7? În textul german, publıcat, e folosıtă cıfra arabă 4, putând fi confundată cu 7.

[78] *Bocsan,* azı Bocşa Română.

[79] *Schökel* (?) neidentificat.

[80] *Nothhauser* (= pentru cıobanı).

[81] *Persona*

acoperite, cele mai multe, cu mărăcini. Se cunoaşte că acolo au fost altădată păduri, dar nu mai e nici o speranţă să mai crească la loc.

De la Vârşeţ, oraş mare[82], locuit de germani, români şi sârbi, porneşte un lanţ muntos, ale cărui povârnişuri sunt acoperite cu totul până sus cu vii. În câmpie, încep însă mlaştinile de la Alibunar[83]. Am vizitat casa mitropolitului care e foarte frumos rânduită, apoi cazarma cavaleriei //, construită de curând şi care a ieşit foarte bine, căci grajdurile şi locuinţele sunt bune. Acolo era şi spitalul Podstazky etc. p 100

[Vizitează în continuare Vârşeţul, Panciova – de unde vama a fost mutată, după alipirea Banatului la Ungaria în 1771, ceea ce a determinat o scădere simţitoare a circulaţiei mărfurilor în Banat – şi localităţile Breştovaţ, Ploşiţa, Cuvin, Palanca Nouă, Duhovăţ, Biserica Albă. Se interesează pretutindeni de situaţia coloniştilor şi a grănicerilor].

Bozovici în Almaj, 17 mai p 102

Am plecat dimineaţa, la ora şase treizeci, de la Biserica Albă şi am încălecat la Slatina[84] şi am mers călare prin Sasca[85], unde se află o mină de aramă şi unde am văzut, una după alta, trei topitorii. Directorul general al minelor, Müller, ne-a spus că procedeul de topire e întrucâtva diferit de cel del Neusohlen[86], deoarece aici arama nu conţine de loc argint. Cele mai multe echipe fac parte din Compania în care sunt cointeresaţi F. Brandenburg, Bovi şi, întrucâtva, contele, sau mai bine zis, contesa de Collowrat[87]. Câştigul anual, scăzând toate cheltuielile, e de 108 000 până la 110 000 florini. Directorul, cu care am vorbit, mă încredinţează că, după părerea lui, lucrările dau rezultate foarte bune şi că atunci când găsesc că un filon nu e destul de bogat, îl părăsesc îndată. Ei nu au de loc maşini şi se lucrează mai mult în galerii. Codrii, care au fost foarte mari şi frumoşi, şi din care mai există pe alocuri frumoase păduri de fag, au fost aşa de ciuntiţi şi devastaţi, încât au rămas porţiuni înfiorătoare, unde nu mai e nici un copac măcar, ci toate trunchiurile au fot tăiate la o înălţime de 4 picioare de la pămînt[88]. N-a rămas nici măcar seminceri, ba chiar vitele pasc tot timpul aici. Mii de copaci tăiaţi putrezesc în pădure. Cauza e organizarea păcătoasă minelor, care pun să taie chiar vara lemnul necesar construirii galeriilor şi dintr-un copac falnic folosesc, adesea, numai câte o bucată neînsemnată, fără să le pese nicidecum, lăsând restul să putrezească în pădure. La aceasta mai contribuie mult şi cărbunarii împrăştiaţi în toată pădurea şi care mai ţin şi multe vite. De asemenea şi românii din Almaj distrug pădurile cu desăvârşire. Deşi tăierea s-a făcut de cinci-şase sau chiar de zece ani, nu creşte absolut nimic nici din rădăcină, nici din sămânţă şi cum toţi butucii[89] au rămas în pământ, acesta nu poate fi folosit

---

[82] J. J. Ehler *(op. cit.,* p. 60–61) precizează că Vârşeţul, „unde se află oficiul administrativ, o cazarmă de cavalerie foarte frumoasă şi reşedinţa episcopului sârb, are destul de multe clădiri solide", în număr de 1 266

[83] *Alibovaer*

[84] Între Macovişte şi Sasca

[85] = Sasca Montană

[86] În Slovacia.

[87] Sau Colloredo

[88] Procedeu sălbatic care împiedică regenerarea pădurii.

[89] *Stocke.* Este vorba aici nu numai de buturugi propriu-zise, ci şi de trunchiuri ciuntite la 4 picioare de pământ, de care a fost vorba mai sus.

la nimic. Ca să dau doar un exemplu. Mi s-a plâns un român că i s-ar fi sechestrat p. 103 şaptezeci şi opt de capre // în pădure. Într-adevăr, am văzut, cu ochii mei, turme întregi de capre păscând printre copacii tineri. Mai mult, chiar, ei doboară sute de copaci spre a oferi caprelor hrana necesară, fără să mai arăt că pădurarul e suspendat de câțiva ani şi că înlocuitorul său temporar e un funcționar vamal care nu se pricepe la nimic. În Almaj[90] sunt treisprezece sate care toate constau din colibe mizerabile de-ale românilor, în care e cantonat comandamentul unei companii a regimentului de garnizoană.

Oamenii aceştia sădesc şi cultivă mulți pruni şi mult porumb.

Râul Nera ar putea fi folosit foarte bine pentru plute. Funcționarul silvic din Bozovici a propus, de altfel, administrației ca să transporte anual 15 000 de stânjeni de lemne la „Novapalanca"[91] pe apă. Această propunere , însă, ca multe altele, făcute de el, n-a primit de nouăsprezece luni nici un răspuns. Se spune că oamenii sunt foarte nemulțumiți de faptul că li se pretinde de pe acum plata pământurilor, pe care le-au cerut, dar pe care nu le-au căpătat încă. În urma anchetei întreprinse de noi printre românii, cu care am şi stat de vorbă, ei au declarat, cu toții, că nu sunt dispuşi să devină militari şi că preferă să fie colonizați[92] din nou decât să intre în militărie.

Oamenii se plâng, însă, în satele lor, că nu pot găsi nimic, nici măcar legume. De la Sasca, prin tot Almajul, există drumuri care sunt însă doar poteci, ce duc toate în clisură, la Dunăre. Este sigur că militarizarea Almajului este un lucru de dorit şi problema a fost chiar rezolvată în acest sens.

Împotriva ordinelor mele repetate, date generalilor Mitrowski şi Lanius[93], primul a trimis totuşi în pădure o trupă de treizeci de cavalerişti şi un ofițer, precum şi infanterie, dintre care am văzut 2 posturi cuprinzând cam două sute de soldați, fapt pentru care am pus să fie sever mustrați de Consiliul de război al Curții.

Mehadia, 18 mai

La ora cinci, am plecat călare de la Bozovici. Drumul ducea prin vale, care are peste tot aceeaşi lățime. Munții sunt dezgoliți cu totul şi se vede bine că pădurile au fost parte arse, parte defrişate. Oile şi caprele pasc pretutindeni, împiedicând refacerea pădurilor. Supraveghetorul pădurilor[94] din Bozovici îmi spunea că situația în pădurile lăturalnice ar fi încă şi mai rea. Toate ordinele sunt zadarnice. Rapoartele rămân fără răspuns. Multe sute de mii de copaci putrezesc culcați la pământ. În afara Mehadiei, am văzut două companii formate din vreo sută patruzeci de cete, făcând parte din noul regiment de grăniceri al lui Papilla. Unii dintre ei erau îmbrăcați în haine de acasă[95], care nu-i costă decât doi florini şi 40 de creițari. Oamenii nu sunt arătoşi şi mai erau şi unii care, parte din cauza vârstei, parte din a staturii, nu erau deloc buni de militărie,

---

[90] Valea Almaşului.

[91] *Ujpalank*, în Banatul iugoslav.

[92] Adică mutați din zona militarizată.

[93] *Lenius*, mai înainte: Lamino, cf textul din dreptul n. 16.

[94] *Weldbereiter*

[95] *Hausmontur.*

decât doar pentru posturile de plăieşi. După ce i-am trecut în revistă, i-am lăsat să se adune; doi dintre ei m-au rugat să li se dea la toţi arme. Spuneau cu toţii că sunt mulţumiţi cu noua lor situaţie, dar nu exprimau bucuria pe care ar fi dorit-o. Am vorbit cu ei prin tălmaci. I-am asigurat că vom avea grijă de ei şi li se // vor da armele, care se şi află de fapt la Timişoara; cei mai mulţi p 104 au părut mulţumiţi. Unii mai cereau să li se dea puşti uşoare, pe care să le poată purta lesne în pădure, alţii cereau reducerea dărilor şi a daturilor[96], alţii, în sfârşit, se plângeau că pământurile lor sunt prea mici. La toate acestea li s-a răspuns doar în general. După aceea, le-am dat drumul acasă la nevestele lor, care, crezându-i plecaţi ca recruţi, îi şi jeleau. Am mâncat şi am plecat la Jupalnic, de unde am mers îndată călare la Orşova Veche[97]. Am mers de-a lungul graniţei şi uneori chiar peste ea, după cum şerpuia drumul, ajungând până la extremitatea graniţei spre cetatea Orşovei[98], pe care o puteam vedea foarte bine de acolo şi care e află într-o stare destul de proastă, deoarece turcii nu repară nimic. Totuşi, pe ziduri, se găsesc tunuri, ne-au întâmpinat de departe doi călăreţi turci cu care *am vorbit româneşte printr-un tălmaci.* I-am asigurat de prietenia noastră, iar pe unul dintre ei, care se părea a fi comandantul cetăţii Orşova, l-am întrebat, dacă nu are să se plângă de vecinii săi. Apoi, am mers călare la carantină, unde se găseau mai mulţi inşi, printre care un ofiţer ce a servit (?)[99] sub Pellegrini[100]. El povestea că ar fi propus mareşalului Rumianţev un atac asupra Orşovei; acesta l-ar fi refuzat şi nu a vrut să-l dea fără ştirea noastră prealabilă. Apoi, ne-am dus acasă. Drumul e foarte pietros şi ros de ape. Am dictat şi m-am culcat.

Caransebeş, 19 mai

Am plecat călare din Mehadia la ora cinci dimineaţa, străbătând valea Bolvaşniţa[101], trecând peste Globurău[102] spre Rusca[103], după aceea la Feneş[104], de aici la Armeniş[105] şi am ajuns la Ilova[106], unde am inspectat compania noilor grăniceri români. Sunt printre ei oameni chipeşi; nici ei nu par prea mulţumiţi. Mai ales cei din Rucsa se plâng de pământurile lor rele, care sunt foarte mici, şi pe terenurile aşezate la înălţimi mai mari, ei nu pot cultiva nimic, deoarece bucatele nu se coc şi nişte vecini le-ar fi luat din pământul lor. Mai ales, însă, se plâng de contribuţia care e prea apăsătoare pentru ei. I-am liniştit, spunând că odată ce vor fi militari, vom avea grijă de ei. Munţii sunt foarte înalţi şi despăduriţi cu totul şi mişună de

---

96 *Gaben und Portionen*

97 *Alt Orsova.*

98 Rămasă turcilor, prin tratatul din 1739. Avea să fie ocupată în 1778, de generalul Papilla

99 *Ein Officier so vormals unter Pellegrini (verkauft)? hat*

100 Comandant imperial în armata cantonată în Banat.

101 *Polwaschinze,* afluent al Timişului

102 *Globocco.*

103 *Ruska.*

104 *Fenisch,* la nord de Ruska.

105 *Armenisch,* pe malul stâng al Timişului

106 *Illova* Toate aceste localităţi se înşiră pe Valea Timişului.

nenumărate oi şi capre. Satele sunt toate aşezate pe văi şi nu le vezi decât atunci când intri chiar în ele. Se mai plâng că ar fi suferit foarte mult de pe urma molimei la vite. Văile râurilor Bellareca, Sebeş şi Timiş sunt numai în parte militarizate, iar satele situate pe el îşi au pământurile, de cele mai multe ori, amestecate cu cele ale grănicerilor. Muntele de la Globurău e foarte prăpăstios şi abrupt. În fiecare din aceste sate, se află numai câte un detaşament[107] din batalionul garnizoanei lui Wolfenbüttel. Toţi se plâng de scumpete şi de imposibilitatea de a-şi face rost de legume. De la „Slagna"[108], am plecat spre Caransebeş...

Marga[109], *20 mai*

p 105 Dimineaţa am ieşit călare să inspectăm regimentul, ce îşi avea tabăra în faţa oraşului.

Am plecat după aceea la Marga, la Ohaba Bistra[110], am văzut o companie din regimentul grănicerese al lui Papilla. Din punct de vedere al oamenilor, e cel mai puţin arătos, în schimb, e cel mai disciplinat, deoarece în această regiune nu a dezertat nici un soldat. Oamenii păreau mlţumiţi, iar moralul lor destul de bun. Până la Ohaba, regiunea e netedă de tot, apoi încep însă munţii să se apropie de valea prin care curge Bistra. Marga e un biet[111] sat românesc cu o staţiune vamală[112]... [E întâmpinat de diferiţi ofiţeri].

La ora cinci şi jumătate, am plecat de la vama de la Marga şi am trecut prin Poarta de Fier unde se află un aşa numit pas, care nu are însă o însemnătate prea mare, el putând fi lesne învăluit.

Se văd valurile de pământ, construite de principele Lobkowitz[113], în linie dreaptă peste culmile munţilor, ele intră în pădure înainte de a ajunge la defileul propriu-zis. //

p 106 La Zeicani[114] se află prima din staţiunile vamale[115] ale Transilvaniei, care, împreună cu cea de la Marga, de bilete de vamă[116]. Aici se află o unitate din regimentul I infanterie românesc şi una din regimentul de husari Kalnocky. Aceştia ⟨= husarii⟩ se plângeau de pâinea proastă şi de aşternutul mizerabil[117], care nu mai fusese reînnoit de treizeci de ani. Încolo, husarii Kalnocky arătau foarte bine.

Imediat după Marga, se află în vale două sate răsfirate care însă sunt în întregime provinciale[118]. Îndeosebi regimentul I românesc se înfăţişează[119] atât

---

[107] *Ein Commnado*

[108] *Slatina.* La sud-est de Caransebeş.

[109] Pe Valea Bistriţei, lângă confluenţa cu pârâul Rusca

[110] Pe Valea Bistriţei, la jumătate drum între Caransebeş şi Marga.

[111] *Schlechtes*

[112] E vorba de vama dintre Banat şi Transilvania

[113] În războiul din 1736–1739.

[114] În Haţeg

[115] *Die I-te dreissiger und mauth-Station in Siebenbürgen welche mit der margaer palletiren thut* (termenul de *dreissiger* e traducerea cuvântului latin de *tricesima* sau vama ce se lua la intrarea mărfurilor străine pe teritoriul statului)

[116] *Palletieren tut,* cf. dicţionar, Bollette = bilet de vamă

[117] *Elende Bettfournituren.*

[118] *Provincial* (adică nu grănicereşti)

[119] *...Die Verlegung (!) des ersten wallachischen Rgts ist dergestalten zerstückelt* . etc. De citit: *die Vorlegung*

de împrăştiat şi cu o asemenea întocmire, încât nu seamănă câtuşi de puţin cu un regiment grăniceresc, ci, incomplet cum este, pare o miliţie teritorială. Pe când la graniţă se găsesc până la douăzeci de sate, în care nu e nici un soldat, înăuntrul provinciei sunt sate întregi militarizate, în unele găseşti câte zece oameni care sunt militari şi o sută care nu sunt militari, în altele iarăşi şaizeci de militari şi doi, trei civili[120]. Mai există şi sate în care se află numai unu sau doi militari. Cum ar putea, deci, ofiţerii sai subofiţerii să mai observe de nu sunt cumva legături neîncetate ⟨peste graniţă⟩, când o singură companie e împrăştiată pe o rază de 18 mile? Cum vor putea oamenii să-şi ocupe efectiv locurile în cordoanele sanitare contra ciumii[121], când au de parcurs în acest scop distanţe aşa de mari? Lista anexată, ce am pus să fie alcătuită la faţa locului[122], dă indicaţii asupra

---

[120] *Provincialisten*

[121] *Pest Cordons Posten.*

[122] Urmează lista împărţită în 3 coloane: 1. Localităţi de-a lungul munţilor mari; 2. Localităţi mai în interior; 3. Localităţi şi mai în interior. Numirile din original sunt subliniate. În coloana din stânga e forma corectă românească.

De-a lungul munţilor mari

Băuţari (?)
Bucova
Zeicani
Păucineşti
Hobiţa
Clopotiva
Râul de Mori

Valea Dâlşii
Nucşoara
Mălăeşti
Peştera
Coroeşti
Sarel
Hobiţa, Râul Barbat
Hobiţa Uricani
Valea Lupului
Baru mic şi mare
Petrosul
Crivadia
Merişor
Băniţa
Jiul Unguresc

(Penzani)
(Bukova)
(Szeikan)
(Panthinest)
(Hobiza)
(Clopotiva)
(Manlonvis, Rou Dii Mora) = (Manlonvis Sibisel)
(Vale Dietsj)
(Nuk Sora)
(Mallajest)
(Pestiere)
(Korrojest)
(Sterel)
(Hobisa Reon Parhot)
(Urrik)
(Valjo Luopulj)
(Paar şi Parisor)
(Petruz)
(Crivadja)
(Merisor)
(Panyza)
(Hungarische Söll)

Mai în interior

Grădişte	*(Gradiska)*
Ostrovul mare	*(Gross Ostrov)*
Ohaba Sibişel	*(Sibisel)*
Sălaşul de sus	*(Felso Szalas palatka)*
Paros	*(Paros)*
Vaideni	*(Vajdaj)*
Jiul Românesc	*(in die wallachishe Süll)*

Şi mai în interior,

nu însă dincolo de Calea lui Traian, Ostrovul

Mic, Câmeşti	*(Klein Ostrov, Kornjnst)*
Sălaşul de Jos	*(Also Szales Palatka)*
Măţeşti	*(Mocsest)*
Râul Alb, Băeşti	*(Râu Alb Pajest)*
Râuşor	*(Rusor)*
Galaţi	*(Galaz)*
Pui	*(Puj)*
Livadia	*(Libadja)*

măsurilor ce trebuie luate în vederea asigurării țării și a ridicării unei granițe adevărate și care vor trebui aplicate de militarii din Hunedoara și din valea p 107 Hațegului. Natura însăși pare să determine astfel această situație. //...Militarii împrăștiați prin valea Hațegului sunt toți *Nobiles unius sessionis*[123] și armaliști[124], care au intrat în organizarea militară, deoarece Siskovics a evitat astfel mutarea ⟨lor⟩ și a ajuns să mulțumească pe particulari, ceea ce însă a denaturat toată organizarea. Oamenii aceștia, și ei nemulțumiți, cer revizuirea privilegiilor lor și scutirea de toate *onaribus contributionis*[125]. Cetatea Ulpia Traiană constă din niște ruine vechi neînsemnate și din câteva obiecte antice și monede vechi, ce pot fi găsite pe acolo, dar care nu au vreo valoare deosebită. De altfel, toate satele sunt supraîncărcate[126] cu coproprietari și mici nobili, așa că în fiecare sat sunt câte zece până la douăzeci de stăpâni care duc o viață într-adevăr nenorocită, dar împovărează, totuși, pe țărani cu robote. Mulți se plâng că iarna trebuie să presteze patru zile de robotă cu vitele și zilnic cu palmele[127]; vara trebuie să muncească zi de zi cu vitele, după bunul plac al stăpânului, nu sunt puși la muncă numai un bărbat de gospodărie, ci și femeia și copiii. De altfel, regiunea, îndeosebi valea Hațegului, e foarte frumoasă, e populată, străbătută de ape frumoase și destul de cultivată, pământul însă nu pare să fie prea roditor, iar semănăturile de toamnă suferă pe alocuri.

Valea Hațegului e străbătută de Streiu[128], care e un râu foarte năvalnic. Când vii dinspre Poarta de Fier, valea ce se bifurcă la Clopotiva pare, prin însăși situația ei – la poalele munților înalți de la hotarul Țării Românești –, să fie destinată anume unei așezări militare. Dacă ar fi să se ocupe aceste regiuni din plin, ar trebui să se militarizeze întreaga regiune de la graniță până la drumul lui Traian, împreună cu Jiul românesc și cel unguresc, aceste două ape izvorăsc de la Brestamuleta (?) și, unindu-se, curg spre Țara Românească. Dacă ar fi să se facă pe o scară mai redusă, lăsând deoparte satele ce nu se află pe această linie, atunci ar trebui scoase satele care sunt trecute pe listă în categoria a II-a și a III-a, luându-se doar satele așezate pe povârnișurile munților și izolate printr-un masiv mai mic. În general, se vede mult mai multă activitate p 109 rodnică[129] în această țară decât în Banat // p. 108 hartă // și nici nu domnește o scumpete atât de mare, dat fiind că banița cea mare den Pressburg[130] costă 13 sau 14 siebzeneri[131]. Autoritățile județului Hunedoara, în care ne aflăm de fapt, au delegat pe un nobil, anume Zeig, ca să ne călăuzească. El cunoaște destul de bine ținutul și e de religie reformată. Județul are doi subprefecți, doi judecători superiori, în schimb, șase sute de nobili. El spunea că „tabula

---

123 = Nobili cu o singură sesie, adică de un grad oarecum inferior, dar având dreptul de a avea o stemă nobiliară.

124 = Cei înnobilați cu drept de blazon, dar fără donații.

125 = Sarcinile fiscale.

126 *Und* (= mit).

127 *Und alle Tag zu Fuss mit der Hand.*

128 *Sirletha* (!)

129 *Industrie.*

130 *Pressburger Metzen.* O *metze* are în general 30 de litri. Cea de Pressburg-Bratislava pare să fi fost mai mare

131 *Siebenzehne* (= Siebzehner) monedă.

continua" din Deva ar fi o instituție folositoare pentru procese, dar că numărul asesorilor ar fi cam mic și că ea ar trebui să nu se amestece în treburile administrative *(Provincialia)*, ci numai în cele judecătorești *(Justitialia)*. Pentru cele „provinciale" ar trebui chemate adunările *(Congregationes)* provinciei. //

Recolta nouă din anul acesta dă speranțe slabe. Mortalitatea vitelor din ultimii doi ani a pricinuit pagube mari, lucru de care se plâng și țăranii. Am văzut și transporturi de sare care mergeau de la depozit la Jupalnic. Oamenii spuneau că ajung aici în opt zile. Pentru că încărcatul a 14 chintale, ei primesc 5 groși de ⟨fiecare⟩ chintal, iar pentru uzura carului, 15 groși. ⟨E amintit aici și colonelul Dombrowka de la regimentul I românesc⟩. p 110

După masă, am cercetat hărțile parțiale ale Țării Românești și ale Moldovei și harta generală a lui Luxenstein[132], precum și pe cea întocmită de Marele Stat Major.

Adaos la jurnal[133]

21 mai

De la Caransebeș la Ohaba 2 ore. Schimbarea cailor – Marga jumătate ⟨de oră⟩. Vama graniței bănățene. Poarta de fier, trecătoare. Două ore și jumătate prin Marmora[134]. Drumul spre Transilvania poate fi trecut atât cu caii, cât și cu căruțele. La un ceas de drum dincoace de graniță, se poate vedea un vechi val roman ce trece peste toate drumurile. p 438

La Zecicani[135], prima vamă, schimbare de cai. Varhely sau Grădiște[136], la ¾ ⟨de oră⟩ de acolo, e un sătuleț românesc, clădit pe ruinele capitalei Daciei Sarmizegetusa, Ulpia Traiană a romanilor. Pe drum se văd ruinele cetății Ulpia Traiană.

Schimb de cai la Ciopea[137], 2 ½ ore de Via Traiana, care se poate distinge încă. Stația vamală, Livadia[138], un sat grăniceresc 2 ½ ore. Drum rău 11 ½ ore.

Notă. Județul Hunedoarei se împarte în Valea Mureșului[139] și Valea Hațegului. În casa dintâi, sunt, în unele locuri, podgorii bune, iar în restul

---

132 Locotenent colonel venit în întâmpinarea împăratului, la Marga

133 În originalul german publicat în „Arhivele Olteniei", nr 39–40, p 438. Acest text este intercalat între cel de la *20 mai* Marga, ce se termină cu primirea la Marga, și cel din ziua următoare cu drumul de la Marga mai departe în Hațeg și descrierea situației din Hațeg. Se vede, însă, că aceste rânduri sunt de altă natură decât textul jurnalului propriu-zis, *dictat* în fiecare seară. Aici s-ar părea că avem de-a face cu scurte însemnări, ce trebuiau să slujească apoi la redactarea jurnalului. În felul acesta, se explică faptul că localitățile de pe porțiunea de itinerar Marga-Valea Hațegului apar de două ori, o dată în aceste scurte însemnări și apoi, altădată, în jurnalul propriu-zis.

134 Textul e neclar... *Marga 1/2 Maut der Bannatuscher Granz. Eisen Thor 2 1/2 pass bei Marmore*

135 *Zaykan*, în Hațeg.

136 Vechea Sarmizegetusa.

137 *Csopea*, la sud de Hațeg.

138 Livadia

139 *Maneser* (!), în loc de *Maroser*

județului, pământul e foarte roditor. Aici se află mina de aur de la Sacărâmb[140], care în prezent e cea mai bogată din toată provincia şi din care Majestatea Sa ⟨= împărăteasa Maria Tereza⟩ foloseşte a opta parte, iar restul se exploatează cu echipe de muncitori, dintre care, cele ale conților Haddik[141] şi Boen sunt cele mai însemnate.

[140] *Nagy-Ag.* Cf. descrierilor lui Fridwaldszki (vol. IX al colecției) şi von Born, în volumul de față.

[141] Andreas, conte von Haddik, feldmareşal austriac (1710–1790). În 1773, era guvernator al teritoriilor anexate de Austria după prima împărțire a Poloniei.

FRIEDRICH WILHELM von BAUER (Bawr)

(1731–1783)

Friedrich Wilhelm von Bauer sau Bawr s-a născut în 1731 la Hallau, în Germania. A intrat de tânăr în armată şi a participat la războiul de şapte ani (1756–1763). A fost un timp în serviciul prinţului de Bruanschweig („Brunswick). În 1769, a trecut în serviciul Rusiei, în gradul de general quartiermaister, ca inspector al fortificaţiilor de la frontiera suedeză. Era bine plătit şi se bucura de protecţia lui Orlov şi de favoarea Ecaterinei a II-a. În anul următor, 26 ianuarie 1770, însărcinatul cu afaceri al Franţei la Sankt Petersburg, Honoré Auguste Sabatier de Cabre, scrie despre el că şi-a făcut duşmani crunţi, că e foarte încântat de sine şi îmbătat de favoarea sa. A luat parte la războiul ruso-turc din 1768–1774, sub comanda mareşalului Rumianţev, îndeosebi la acţiunile de la Larga şi Cahul, şi s-a distins la Movila Răbâiei, unde a comandat avangarda. În 1773, a fost înaintat general locotenent. În ultimii ani ai vieţii, a condus lucrări de hidrologie la Kronstadt, Riga şi lacul Ilmen, asigurând săparea unui important canal de legătură. A întocmit proiectul unui mare „Atlas geografic şi militar”, având a servi ca introducere la istoria războiului la care tocmai participa. Prin ofiţerii săi de stat major, a desenat hărţile provinciilor, pe al cărui teritoriu s-a desfăşurat războiul, anume Moldova, Ţara Românească, Podolia, Volhinia şi Crimeea, cât şi Bulgaria şi strâmtorile, mai dând şi planurile bătăliilor principale ca, de pildă, asediul cetăţilor Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Chilia, Brăila, Giurgiu etc.

Dar, din lipsă de fonduri, n-a izbutit să tipărească decât prima hartă, adică aceea a Moldovei – care apare la Amsterdam la 1781 (în copie la Biblioteca Academiei Române) – şi n-a mai publicat harta Ţării Româneşti, care ar fi urmat îndată după aceea a Moldovei.

Printr-un fel de ironie a soartei, a fost tipărită această hartă a Moldovei, *fără materialul informativ ce ar fi trebuit să o însoţească,* în timp ce, acela privitor la Ţara Românească a apărut fără harta pe care era destinat să o lămurească, sub titlul. *Mémoires historiques et géographique sur la Valachie avec un prospectus d'un atlas géographique et militaire de la dernière guerre entre la Russie et la Porte Ottomane,* publiée par Monsieur de B xxx, Francfort et Leipzig, chez Henri Louis Broenner, 1778.

Partea I înfăţişează o descriere generală a ţării şi a instituţiilor sale, a II-a dă o listă a tuturor localităţilot cunoscute. În mod destul de neaşteptat, partea I a fost înglobată de J. L. Carra ca adaos la textul ediţiei de la Neuchatel (1781) a aşa zisei sale: *Histoire de la Moldavie et de la Valachie.* Scopul urmărit era, evident, de a da oarecare consistenţă acelei pretinse *Istorii a Moldovei* (unde stătuse un an de zile) şi a *Ţării Româneşti* (!) (unde nici nu călcase).

O ediţie în limba greacă (traducere a dascălului Nicolae Lazăr din Ianina) apare la Bucureşti, în 1789 (titlul, reprodus în Bianu şi Hodoş, *Bibliografia românească veche,* II, p. 332).

O versiune completă, în româneşte, încă nu avem. N. T. Orăşeanu traduce şi publică, după ediţia din 1781 a istoriei lui Carra, partea întâi a memoriilor lui Bauer, cuprinzând descrierea generală a ţării şi instituţiilor ei, în volumul: *Istoria Moldovii şi a Românii... Coprinzând şi memorii istorice şi geografice cu mai multe note ale traducătorilor. Traducere de N. T. Orăşeanu,* Libraru-Editoru Christ. Ioaninu et Comp. Romanow, Bucureşti, Imprimeria Natzională a lui Iosef Romanow et Comp, 1857

Un alt fragment din memoriile amintite, anume lista localităților *din Oltenia*, pe județe, a fost publicat, cu numeroase adnotări, de C. I Karadja, sub titlul: *Oltenia după memoriile generalului von Bauer* (1778), în „Arhivele Olteniei", III (1924), nr. 13–15, p. 225–233, 302–311 și 410–420

Ampla înfățișare a Țării Românești are la bază un bogat material, datorat datelor cerute oficial de autor ispravnicilor de județe, în timpul ocupației rusești, cât a informațiilor de tot felul ale banului Mihail Cantacuzino, care lucra la o documentată *Istorie a Țării Românești*, precum și experienței sale proprii. Judecățile sale despre regimul fanariot merită toată luarea aminte El se oprește, îndeosebi, asupra reformelor lui Constantin Mavrocordat și condamnă mărirea nemăsurată a tributului de către acesta, precum și lichidarea oricărui element militar al țării Partizan al fiziocraților, el contestă însuși sistemul de impunere care pune accentul pe capitație, în loc de producție.

Ediția I, apărută în 1778, a fost cunoscută de Fr I Sulzer, a cărui *Geschichte...* apare în 1781. El a folosit și a comentat informațiile bogate din acele *Memorii istorice*.

La noi, de memoriile lui Bauer s-au ocupat, oarecum, în mod incidental, N Docan, în legătură cu lucrările cartografice privind războiul austro-rus-turc din 1786–1791 și războiul precedent, la care participase Bauer, anume în *Memorii asupra lucrărilor cartografice privitoare la războiul din 1786–1791*, în „Analele Române", M. S. I., seria II, t XXIV (1912), p 18–20 și G Pascu, în legătură cu *Istoria* lui Carra, *Călători străini în Moldova și Muntenia în secolul al XVIII-lea*, Iași, 1940, p 81–117. La rândul său, G. Bezviconi l-a comentat în *Însemnări bio – bibliografice despre călători ruși în țările noastre în secolele XV–XVIII*, în „Analele româno-sovietice", Istorie, I (1957), p 75, nr 32. Mai recent, vezi Dumitru V. Georgescu și George Georgescu, *Județul Argeș la 1778, după memoriile generalului Von Bauer*, în „Argessis – Studii și comunicări", Pitești, VII (1995), p 73–78.

Viața lui Bauer a fost tratată în două notițe biografice rusești, una sub titlul *Reprezentarea vieții răposatului general inginer F. W Bauer*, apărută la St. Petersburg, în 1788, cealaltă, în lucrarea lui M I. Glinoețki, *Istoria Statului Major rus*, St Petersburg, 1883 (în limba rusă).

De semnalat că numele său se află ortografiat în diferite feluri. Baur, Bawr și Bauer.

[DESCRIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI][1]

Clima

p 6 Este mai frig în munți și mai cald în câmpie. Îmi amintesc că am îndurat în câmpiile care ajung până a Dunăre, în lunile iunie, iulie și august o arșiță cumplită, urmată, de obicei, de trăznete și furtuni îngrozitoare. În luna septembrie, când mai este încă foarte cald, nopțile încep să fie răcoroase, și, din această cauză, în toate diminețile de toamnă este o ceață foarte deasă; soarele ridică în timpul zilei mulți aburi care se condensează din cauza frigului din timpul nopții și care, de obicei, nu se risipesc decât spre ora 9 sau 10 dimineața. Un străin, care nu este obișnuit cu aceasta, ar trebui să fie foarte atent și chiar noi am avut în acest anotimp mulți bolnavi la trupă.

Iarna este moderată în comparație cu clima noastră nordică; frigul este, totuși, destul de mare pentru a face să înghețe apele râurilor, lacurilor și mlaștinilor, în afară de Dunăre, care nu îngheață decât foarte rar. Toamna și primăvara sunt // nespus de plăcute în aceste ținuturi, ultimul anotimp începe în luna aprilie, iar primul nu se termină, de obicei, decât cu luna noiembrie. p 7.

[1] Traducerea extraselor s-a făcut după textul francez: *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie...*, publiés par Monsieur de B xxx, à Francfost et Leipzig, 1778, p. 6 și urm

Râuri

Cunosc puţine ţări în care să se găsească atâtea râuri, pâraie, lacuri şi izvoare ca în Ţara Românească. Lacurile şi râurile sunt pline de peştii cei mai gustoşi, iar mulţimea şi varietatea lor nesfârşită, ce oferă Dunărea, întrec orice descriere verosimilă; cu greu îţi vine să dai crezare acestui lucru, dacă nu l-ai văzut cu ochii tăi. Inundaţiile sunt un fenomen obişnuit al râurilor din Ţara Românească, precum şi al tuturor celor care vin din munţi. Ele se produc, de obicei primăvara, când zăpada se topeşte în munţi, în lunile mai şi iunie, dar asemenea revărsări // se mai întâmplă şi spre sfârşitul toamnei. În anul 1771, revărsarea Dunării a durat până la mijlocul lunii iulie, acest fluviu nu s-a retras în albia sa decât spre sfârşitul acestei luni, iar apele sale erau încă foarte scăzute la începutul lunii octombrie. Se întâmplă, de asemenea, câteodată, ca în mijlocul verii râurile şi pâraiele să se umfle deodată, atunci când plouă foarte mult la munte. Se poate prinde de veste dinainte, fiindcă apa începe să spumege şi să se tulbure. Deseori, abia ai trecut pe uscat un mic râu, pe care, după câteva clipe, nu-l mai poţi trece decât foarte greu şi cu multă primejdie. p. 8

Locuitorii ţării mi-au spus că mai multe râuri ale Ţării Româneşti poartă fire de aur în nisip. Am văzut inele şi vase făcute din aurul care se găseşte în nisipul Oltului şi ştiu că ţiganii plătesc o anumită taxă pentru putea să culeagă ⟨aurul⟩ din Ialomiţa, dar n-am avut prilejul să urmăresc mai îndeaproape acest fapt în ce priveşte celelalte râuri.

Principalele râuri din Ţara Românească, precum Siretul (!), Ialomiţa, Argeşul şi Oltul sunt navigabile, dar pe ele nu plutesc decât vase teşite la fund. Pe Dunăre, al cărui curs până aproape de Hârşova are o adâncime de 18 până la 60 de picioare, plutesc vase de tot felul.

Toate aceste râuri şi toate aceste pâraie, care vin în cea mai mare parte din munţii Carpaţi, sunt foarte repezi. Dunărea, în care se varsă toate, fie de-a dreptul, sau altminteri, este unul din cele mai mari fluvii ale Europei şi până la vărsarea Oltului, lăţimea // sa cea mai mică este de o jumătate de leghe obişnuită. Ea formează un mare număr de insule, dintre care cele mai multe sunt locuite, altele îmbrăcate cu păduri frumoase şi imaşuri din cele mai bogate. p. 9

Nu există în Europa un fluviu mai plăcut şi mai folositor, pentru provinciile pe care le străbate şi pe care le udă, decât Dunărea, care uneşte în sine toate foloasele şi toate înlesnirile pe care le pot da apele unei ţări.

Apa din râurile şi pâraiele Ţării Româneşti este de obicei bună de băut, aceea a Dunării este puţin mai aspră, dar acceptabilă pentru sănătate. În schimb, apa lacurilor şi a mlaştinilor este adesea minerală şi sărată şi trebuie să te fereşti s-o foloseşti prea mult, urmarea fiind de obicei diareea, frigurile rele şi alte boli.

Voi mai observa că locuitorii pun o grijă deosebită la înfrumuseţarea cişmelelor cu ape curgătoare; le înconjură cu ziduri, le dau nume vestite în toată ţara şi le înfrumuseţează în toate chipurile. Dai pe ele pe lângă oraşe şi sate, pe drumurile mari, precum şi în alte locuri mai puţin umblate. Aceasta este o particularitate pe care n-o întâlneşti decât în Turcia şi în ţările orientale. //

p. 10

Munții

Munții care mărginesc țara la nord sunt, după cum am spus, Munții Carpați. Ei sunt socotiți printre cei mai înalți și cei mai mari din lume; sunt unii, ale căror vârfuri ridicate deasupra norilor, sunt acoperiți cu o zăpadă care nu se topește decât rareori. Este același lanț de munți, care sub diferite nume, desparte Polonia de Ungaria, mărginește Transilvania, Moldova și Țara Românească și străbate Ungaria, Boemia, Silezia și o parte a Germaniei. Carpații, și mai ales aceia ai Ceahlăului, sunt cei mai înalți, lățimea lor variază de la 10 la 15 leghe și ocupă aproape jumătate din țară. Ei formează ⟨întăritura de⟩ graniță cea mai puternică pe care natura a putut s-o dea acestei provincii, împotriva oricărui atac din partea aceasta. Au puține trecători și sunt foarte anevoioase, astfel încât un număr mic de oameni poate să le apere cu ușurință împotriva unor forțe cu mult mai mari. Acești munți sunt folosiți, de asemenea, ca refugiu de locuitori în timpul tulburărilor războiului; ei se refugiază la locuitorii de la munte și părăsesc ținutul de câmpie, expus la toată urgia și distrugerile turcilor, care îi bănuiesc întotdeauna a fi înțeleși cu dușmanii lor și îi supun, în consecință, la cruzimile cele mai neînchipuite.

În acele vremuri nenorocite, românii găsesc în munți un refugiu sigur împotriva mâniei tiranilor lor, care nu îndrăznesc să meargă să-i caute acolo, temându-se de cursele și de dârzenia celor care îi locuiesc. Potecile sunt

p 11 aproape impracticabile și nu sunt cunoscute decât de oamenii // care locuiesc obișnuit acolo. Am găsit, în general, că munții sunt mai locuiți decât câmpiile, cu toate că ei sunt mai neproductivi. Am arătat aici cauzele acestui fapt.

Pământul

Câmpiile, care cuprind aproape toată cealaltă jumătate a Țării Românești, sunt, în general, roditoare, udate de un număr mare de râuri și brăzdate de mii de văi plăcute. Bogăția naturală a solului răsplătește, cu prisosință, ostenelile plugarului și cultivarea sa cere prea puțină grijă și muncă, pentru a da din belșug tot felul de roade și de cereale. Semănăturile obișnuite sunt: grâul, porumbul, orzul, hrișca, meiul și, în oarecare măsură, ovăzul, întrucât locuitorii din aceste ținuturi își hrănesc obișnuit caii cu orz, după exemplul turcilor.

Secara n-o cultivă decât foarte rar, deoarece ei nu mănâncă decât pâine de grâu sau de mei, sau un fel de fiertură gătită din făină și porumb, numit, în limba lor, cucuruz. În ce privește inul și cânepa, ei seamănă puțin și doar pentru nevoile lor gospodărești.

Pășunile și livezile corespund cu totul rodniciei câmpurilor. Ele hrănesc și îngrașă numeroase turme de cai, de cornute și de oi, a căror carne este foarte căutată de turci.

Pășunile din Țara Românească sunt atât de mănoase și de vestite, încât

p. 12 chiar și vecinii își trec acolo // în fiecare an multe mii de cai și turme numeroase de boi și oi, care se îngrașă în acele locuri.

Vinul

Vița de vie nu este ultimul obiect de preocupare în Țara Românească; ea crește acolo pretutindeni, măcar că se cultivă de obicei, cu rezultate mai bune la poalele munților (= dealurilor). Vinul nu este numai bun, dar este și din belșug. Sunt și unele vinuri care se iau la întrecere, în calitate, cu cele din Ungaria și, dacă sunt puține, aceasta este numai din vina locuitorilor, care nu se pricep nici cum să-l facă, nici cum să-l păstreze.

Nu cunosc plăcere asemenea aceleia pe care o simți când te plimbi toamna printre aceste vii, înconjurate pretutindeni de pometuri frumoase și întinse.

Fructele

Adeseori găsești păduri întregi de pomi roditori ca: peri, meri, cireși și altele și viță de vie sălbatică din belșug. Cea mai mare parte a munților seamănă, din cauza acestor păduri, cu cele mai frumoase grădini; pâraiele care se prăvălesc din ei, cu un murmur dulce și plăcut, rostogolesc în câmpii o apă limpede și sănătoasă și scaldă, străbătându-le, văile cele mai încântătoare; ai zice că sunt așezate anume a înfățișa ochilor cea mai frumoasă priveliște care se poate închipui. Arta se străduiește în zadar să se apropie de natură, grădinile noastre cele mai frumoase sunt cu mult mai prejos decât aceste locuințe sălbatice ale oamenilor de la munte din Țara Românească. E ușor să // deduci, din p. 13 blândețea climei și generozitatea solului Țării Românești, că fructele nu pot lipsi aici. Pepenii și, mai ales, pepenii verzi sunt așa de mari și de gustoși, încât întrec tot ce am văzut în alte țări.

Lemnul

Țara Românească nu este lipsită nici de lemn; munții sunt acoperiți de păduri întinse și frumoase și o parte din șes este îmbrăcată cu ele. Trebuie, totuși, să lăsăm de o parte toată câmpia care merge de-a lungul Dunării; pe o distanță de 4 sau 5 leghe de acest fluviu, rar găsești copaci. Lemnul cel mai obișnuit este cel de stejar, de fag, de ulm etc., stejarul mai ales este de o mărime și o calitate deosebite și foarte căutat pentru construirea de corăbii și de tot felul de vase. Sunt foarte puțini mesteceni în Țara Românească, iar la câmpie nu se găsesc deloc brazi, dar în munți sunt brazi de un soi mai ales decât cel al bradului obișnuit; scoarța sa este albicioasă, arborele este foarte înalt, foarte drept și aproape fără noduri; din el se fac catarge minunate și este foarte potrivit pentru construirea vaselor maritime[2].

---

[2] Cu privire la șantierele de la Galați, unde se lucra pentru turci, vezi și relatarea lui Boscovich din vol. IX, p. 466, al colecției de față.

Animalele

Animalele, atât cele sălbatice, cât şi cele domestice, constituie încă un element important în hrana şi bogăţia acestei ţări. Calitatea şi frumuseţea cailor din Ţara Românească, mărimea şi puterea boilor, fecunditatea vacilor, p 14 bogăţia turmelor de oi şi de capre sunt cunoscute şi vestite în toată Turcia şi // în toate ţările vecine. Vânat mare de tot felul se află aici, de asemenea, din belşug, iar vânătorul găseşte cu uşurinţă prilejul să-şi exercite iscusinţa. Pădurile şi munţii mişună de: cerbi, căprioare, capre sălbatice, porci mistreţi, iar câmpiile, mai ales, de iepuri. Fiarele carnivore care se găsesc aici sunt: vulpile, urşii, lupii, râşii etc. Mai există aici o specie deosebită de lupi de câmpie mai mici decât cei de munte. Aceşti lupi de câmpie locuiesc, mai ales, pe malul Dunării şi se ascund în stuful lacurilor şi mlaştinilor care comunică între ele. Ei sunt foarte numeroşi, foarte lacomi şi fac multă pagubă în turme.

Vânatul mărunt[3], depăşeşte, în cantitate, pe acel al patrupedelor. Potârnichiile şi dropiile au un gust ales şi abundă mai ales în câmpiile din vecinătatea Dunării.

Am observat în păduri o varietate plăcută de porumbei sălbateci şi un fel de coţofană neagră cu capul roşu de mărimea unui pui, cu carnea foarte gustoasă. Ea cunoaşte însă toate tertipurile vânătorului şi nu poate fi prinsă decât cu foarte mare greutate.

Păsările de pradă: vulturii, şoimii etc. sunt în mare număr.

Păsările de apă, gâştele, raţele, împânzesc apele şi mai ales Dunărea; lebedele şi îndeosebi pelicanii sunt, de asemenea, foarte numeroşi pe acest fluviu.

p 15

Insectele

Albina... ţânţarii... etc.

Minele

p 16 [Probabil că ar fi bogăţii în munţi (aur, argint), dar nu se exploatează din cauza turcilor. Indicii oferă nisipul aurifer din mai multe râuri].

p 17

Împărţirea politică a ţării

Ţara Românească este împărţită astăzi în două porţiuni despărţite de râul Olt, şi anume: principatul Ţării Româneşti propriu-zis şi Banatul Severinului sau Bănia Craiovei. Cel dintâi este împărţit încă în 12 districte, numite în limba ţării *ţinuturi*[4], fără a cuprinde raiaua Brăilei, iar Banatul se împarte în cinci districte. [...] etc.

---

[3] Este vorba de păsări.

[4] Autorul atribuie greşit muntenilor termenul de ţinut (folosit numai în Moldova), în locul celui de *judeţ*.

Despre locuitori

p. 18

Nu mai încape nici o îndoială că locuitorii de acum ai Ţării Româneşti se trag din colonia romană, pe care Traian a stabilit-o în aceste ţinuturi, după ce, mai întâi, a învins pe vechii stăpâni, al căror nume şi amintire au fost şterse de strălucirea numelui roman[5]. Şi cu toate că Ţara Românească n-a fost mai apărată decât celelalte ţări din sud împotriva revărsărilor şi năvălirilor barbarilor, numele de roman şi limba romană s-au păstrat aici întotdeauna. Locuitorii îşi mai spun încă romani, numele de valah este se pare un nume slav, pe care turcii l-au adoptat, totuşi. Dar, cum românii de astăzi sunt un amestec de mai // multe popoare, limba lor este de asemenea amestecată cu p. 19 multe cuvinte străine, atât de corupte, că de cele mai multe ori nu este cu putinţă să le ghiceşti originea. Fiecare popor barbar şi-a lăsat câte ceva din limba sa şi din acestea toate împreună a ieşit un amestec îngrozitor[6]. Totuşi, limba romană ⟨latină⟩ a învins, dar ea n-a avut o soartă mai bună în Ţara Românească decât în celelalte ţări, unde predomina odinioară. Aici, s-a corupt chiar mai mult decât peste tot aiurea.

Românii sunt, în general, de statură înaltă, bine legaţi, voinici şi de un temperament foarte sănătos. La ei, bolile sunt rare, iar ciuma, cu toate că este foarte obişnuită în Turcia, nu apare aproape niciodată, în afară de vremurile de război, când acest flagel este adus la ei din Asia, de către trupe.

Este dureros că o ţară atât de frumoasă, cu un pământ atât de mănos, sub un cer atât de binefăcător, şi locuită de oameni cu o fire ca aceasta, să fie atât de puţin populată; sunt convins că ea ar putea să hrănească de 5 sau 6 ori mai mulţi locuitori decât cuprinde acum şi nenorocirea e că populaţia se răreşte din ce în ce mai mult, mai ales de vreo 30 sau 40 ani încoace. Pot fi invocate mai multe cauze: stăpânirea prea aspră a turcilor; dările cu care domnul este obligat să încarce ţara pentru a fi în stare a plăti tributul anual şi a cumpăra prieteni puternici la curtea sultanului; felul tiranic în care sunt strânse aceste dări; asupririle boierilor care se răzbună pe supuşii lor de dispreţul desăvârşit pe care li-l arată turcii; războaiele pe care // le-a purtat Poarta atât de des, de p. 20 pe urma cărora a pătimit îndeajuns Ţara Românească, folosită adesea ca teatru de luptă; nelegiuirile şi cruzimile nemaipomenite pe care le fac trupele în trecerea lor, în care nu păzesc nici ordinea, nici disciplina, şi calcă deopotrivă în picioare legile, religia şi omenia, despre care ei n-au avut niciodată nici cea mai mică noţiune; în sfârşit, ciuma însăşi pe care o aduc aici, ca o însoţitoare, păşind mai totdeauna în urma lor; toată această grămadă de rele nimicitoare, din care unul singur ar fi de ajuns ca să pustiască şi să golească de locuitori până şi ţara cea mai înfloritoare, contribuie în egală măsură la depopularea acestor provincii, mai sporită încă în fiecare zi, prin fuga locuitorilor săi. Politica înţeleaptă şi binefăcătoare a vecinilor îi primeşte cu braţele deschise, şi Transilvania mai ales a fost de câtva timp azilul lor obişnuit. Ei găsesc aici, datorită marii asemănări a pământului, a obiceiurilor şi a limbii, o nouă patrie

---

[5] Afirmaţie cu totul falsă şi inexactă.

[6] *Un jargon effroyable.* Apreciere incorectă, datorită necunoaşterii structurii limbii noastre

și o cârmuire mai puțin supusă unor schimbări violente cu asemenea urmări fatale.

De când rușii au cucerit această țară[7], s-au înapoiat mai multe familii la căminele lor. Dar ar trebui un lung șir de ani pentru a reda Țării Românești strălucirea ei de odinioară; pentru a reînvia atâtea orașe, altădată populate și înfloritoare, și pentru a reface atâtea sate, odinioară bogate și atâtea locuințe pustii, din care cel ce străbate țara nu întâlnește la fiecare pas decât niște triste rămășițe. Moravurile românilor sunt simple și nu sunt nici înfrumusețate și nici corupte de artă.

Au împrumutat multe trăsături de la turci, stăpânii lor; se îmbracă și p 21 trăiesc aproape după felul acestora: cumpătați la mâncare, // preferă legumele și fructele la felurile cele mai căutate. Casele și locuințele lor sunt, de asemenea, clădite și întocmite după moda turcească, mai ales acelea ale boierilor și ale oamenilor înstăriți. De obicei, nu se folosește sticla în Țara Românească; în locul ei, sunt folosite bășici de porc; camerele locuite de femei sunt totdeauna închise cu asemenea ferestre, căci românii, ca și turcii, își ascund femeile și caută să le ferească de ochii lacomi ai străinilor; a face curte femeilor și a răspunde la ea ajunge o artă destul de complicată și de rafinată pentru amândouă părțile. Virtuțile ca și viciile lor[8] se aseamănă mult între ele. Românii, ca și turcii sunt foarte primitori între ei, dar cu multă rezervă față de străini. Cum nu există deloc hanuri publice în toată Țara Românească[9], găzduirea străinilor este aici foarte necesară și ar fi de dorit ca ea să devină o practică generală.

Foarte rar se aude vorbindu-se în Țara Românească despre omor, furt sau alte crime îngrozitoare. Locuitorilor de aici le e destul de drag vinul, sunt leneși (!) și zgârciți (!), dar altfel sunt oameni destul de cumsecade; dacă se vor găsi printre ei unii înșelători, aceștia sunt aproape întotdeauna: armeni, greci și evrei, care aici, ca pretutindeni, sunt meșteri în mijloace de a se îmbogăți în dauna altuia.

Românii sunt luptători buni și viteji, aproape toți îndrăgesc vânătoarea, mai ales, cei de la munte care sunt foarte buni ochitori, iar această ocupație îi pregătește foarte bine pentru război. //

p. 22 Ceea ce am spus aici despre firea morală a românilor, despre moravurile și tradițiile lor nu trebuie să fie înțeles decât ca privind partea cea mai numeroasă a națiunii, căci boierii mari, oamenii de la Curte și persoanele bogate imită întru totul pe turci și li se aseamănă cât se poate de bine, cu singura deosebire, pe care, poate, religia s-o pună între cele două popoare. Sunt mișei și târâtori față de mai marii lor, de o mândrie de nesuferit față de inferiorii lor, pentru bani fac orice, sunt intriganți, puși pe uneltiri, lipitori nemiloase ale poporului, asupritori ai celor slabi, aspri față de supușii lor și tirani în casele lor. Într-un cuvânt au toate trăsăturile despotismului sub care stau și ei încovoiați. Sclavul nu știe să se poarte decât ca un tiran față de aceia pe care soarta i-a adus sub

---

[7] Este vorba de ocupația militară dintre 1769–1774 Autorul idealizează, bineînțeles, „binefacerile” acestui regim descris în alte mărturii, ca fiind, și el, destul de asupritor.

[8] Adică ale românilor și ale turcilor. Comparația este destul de forțată.

[9] Afirmație exagerată și eronată. Hanuri se găseau în toate orașele țării și, uneori, și la sate, dar nu toate erau adecvate pentru găzduire, ci mai mult pentru asigurarea hranei

puterea lui. Regula aceasta nu este totuşi fără excepţie. Am cunoscut, eu însumi, în Ţara Românească boieri cu un caracter vrednic de toată cinstea. Dacă cea mai mare parte dintre ei nu este tot astfel, cauza stă în faptul că tineretul nu primeşte nici un fel de educaţie şi că, din cea mai fragedă copilărie, este înconjurat de robi şi obişnuit să comande, înainte de a fi învăţat să asculte.

De altfel, toţi românii sunt liberi, numai ţiganii, pe care francezii îi numesc „bohémiens", sunt sclavi în Ţara Românească. Acest popor rătăcitor care n-are nicăieri o patrie se află aici în mare număr. Ei îşi au limba lor proprie, dar cunosc şi limba ţării. Sunt creştini, dar, de altfel, deosebiţi cu totul de ceilalţi români şi, în general sunt elemente foarte rele. //

Ştiinţele

p 23

Ştiinţele şi artele frumoase n-au poposit mai mult în Ţara Românească decât în celelalte ţări supuse Porţii; [...] Numai câţiva boieri sau negustori, care au călătorit, se deosebesc de marea mulţime. Medicina este singura ştiinţă la care pun sârguinţă şi, ca s-o studieze, merg în Italia sau în Germania; totuşi, nu mi-ar plăcea să-mi încredinţez sănătatea medicilor români. Câte unii dintre ei cunosc limba italiană şi printre negustori sunt unii care vorbesc germana, mai ales aceia care cercetează târgul de la Lipsca.

Limba franceză este puţin cunoscută în această ţară. Oamenii din protipendată vorbesc turceşte[10], aceasta fiind limba celor cu pretenţii. Oraşul Bucureşti este capitala Ţării Româneşti şi toată lumea se ducea acolo, până mai deunăzi, pentru a deprinde tonul şi obiceiurile din lumea bună; înainte de război era un loc strălucit şi plăcut.

Meşteşuguri

Ţara Românească duce lipsă nu numai de literaţi, savanţi şi artişti pricepuţi; meşteşugurile, chiar şi cele mai necesare, sunt tot atât de mult date uitării. E drept că pot fi găsiţi aici oameni de tot felul de profesii, dar ei sunt cei mai greoi şi mai neştiutori pe care i-am // văzut vreodată. Cei mai buni dintre ei sunt armeni sau evrei, iar pentru meseriile grosolane, ţiganii[11], căci românii ei înşişi nu sunt deloc înclinaţi să se apuce de un lucru care cere judecată, grijă şi o muncă sârguitoare. Ei nu şi-ar da nici cea mai mică silinţă ca să-şi asigure înlesniri în traiul lor sau să îndrepte din vechile obiceiuri şi să caute să-şi facă viaţa mai plăcută. Ei continuă să trăiască tot după cum au apucat, fără a se sinchisi de ce se întâmplă în alte părţi şi, după cât am putut să-mi dau seama, nu se simt deloc mai nenorociţi din această cauză.

p. 24

[10] În realitate, greceşte.

[11] Ca fierari şi potcovari. Autorul nu ştie probabil că ţăranii îşi făceau singuri căruţele, roţile etc. şi îşi clădeau singuri casele, după cum s-a putut constata, până târziu, chiar şi în cursul secolului al XIX-lea.

Religia

Românii sunt de religie ortodoxă, dar tot atât neştiitori în materie de religie, ca şi în materie de ştiinţe şi alte cunoştinţe folositoare. Aceasta nu e de mirare. O minte slabă şi străină oricărei judecăţi nu poate să se ferească de superstiţii, se ţine de ceremoniile exterioare şi crede orbeşte tot ce minciuna are interes să-l convingă; stafiile, vrăjitorii, diavolii şi alte mii de absurdităţi, născocite de credulitate şi neştiinţă şi tratate cu dispreţ de popoarele luminate, îşi păstrează toată influenţa în Ţara Românească şi atâta timp cât locuitorii nu vor fi mai învăţaţi şi nu vor avea cărţi bune, vor continua să rămână în această beznă. În toată Ţara Românească nu se găsesc decât cărţi bisericeşti cu litere pe jumătate greceşti, pe jumătate slavone; ele sunt tipărite în cea mai mare parte în Polonia[12] sau în Transilvania. Chiar preoţii au foarte puţină carte şi sunt puţin luminaţi; întreaga lor ştiinţă se mărgineşte în a şti să citească şi să scrie.

Comerţul

p. 25 [Poziţia geografică foarte favorabilă pentru comerţ].

p. 26 [...] Au existat aici odinioară câteva oraşe comerciale, printre care trebuie să fie amintit mai ales Oraşul[13] ⟨de Floci⟩ la gura Ialomiţei. Era foarte înfloritor, dar noi nu i-am mai găsit decât ruinele. În general, comerţul a lâncezit întotdeauna şi populaţia n-a avut niciodată acel spirit de hărnicie, de activitate şi de muncă ce stă la baza ⟨comerţului⟩.

Giurgiul şi Brăila erau folosite în vremea noastră drept antrepozite generale pentru mărfurile care mergeau în Turcia, fie pe apă ⟨adică⟩ pe Dunăre şi pe Marea Neagră, fie pe uscat pe marile drumuri ale Constantinopolului, dar războiul de acum le-a ruinat şi tot comerţul este acum întrerupt. Principalele articole de export sunt: boii, caii, oile, carnea sărată ⟨= pastrama⟩, poamele, vinul, mierea, untul, lâna, pieile de bovine, lemnul, sarea etc. Caii sunt foarte preţuiţi în Turcia pentru agerimea şi frumuseţea lor; sunt chiar foarte căutaţi de mai mulţi principi din Germania[14] pentru cavaleria uşoară; boii sunt vestiţi prin mărimea şi puterea lor, ca şi prin calitatea cărnii lor, fiind exportaţi până în Silezia şi în alte provincii ale Germaniei. Oile sunt preţuite în Turcia pentru carnea lor fragedă înaintea tuturor celorlalte oi şi în fiecare an trece într-acolo un număr mare de oi. Odinioară se făcea comerţ important cu carnea sărată ⟨= pastramă⟩ care era pregătită într-o insulă de pe Dunăre, aşezată în faţa Brăilei şi care, de aceea, îşi trăgea numele de insula Căsăpici; această carne

p. 27 era transportată apoi // la Constantinopol şi în alte părţi ale Turciei.

Untul, mierea, lâna şi pieile alcătuiau, de asemenea, o ramură de comerţ importantă cu Turcia.

Am mai arătat că agricultura a fost întotdeauna neţinută în seamă în Ţara Românească şi exportul cerealelor n-a fost niciodată prea mare.

---

[12] Afirmaţie greşită.

[13] *Orasch.* Ulterior Piua Petrii, azi sat desfiinţat în com. Giurgeni, jud. Ialomiţa.

[14] În primul rând de Prusia.

Iată cu aproximație principalele obiecte ale comerțului care se făcea înainte de război între români și turci; dar cum orice comunicație între ei a fost întreruptă de când rușii au cucerit Țara Românească, comerțul a fost și el întrerupt.

Turcii se resimt foarte mult de acest lucru. Ei scoteau din această provincie o mare parte de alimente pentru aprovizionarea Constantinopolului și a cetăților situate de-a lungul Dunării. Nici românii n-au avut de câștigat, căci cu toate că armata rusă a adus și a cheltuit aici foarte mulți bani, dând prilejul unui consum mult sporit, țara a suferit, totuși, de pe urma războiului atât de dezastruos pentru turci; aceștia, văzând că nu mai sunt în stare să o țină mai departe, au devastat-o aproape în întregime când au lăsat-o cuceritorilor.

Peștele atât de îmbelșugat în Dunăre ar putea și el să constituie un articol important de comerț, datorită consumului din țările catolice și ortodocse în // timpul postului, dar pescuitul este lăsat uitării în Țara Românească, de altfel, ca orice alt meșteșug; este drept că se desface ceva pește sărat chiar în țară, mai ales la munte, și se exportă, de asemenea, în Ungaria și în Transilvania, dar toate acestea nu sunt mare lucru față de ceea ce ar putea să fie. p 28

Poamele minunate, care într-o asemenea climă fericită nu cer aproape nici un fel de îngrijire și cu care aici natura este foarte darnică, ar merita încă mai multă atenție dacă s-ar căuta să se tragă folos din ele.

Vinul, în general, este bun, se vinde în Ungaria, în Polonia și în Ucraina. Fără a cerceta dacă o cultură mai îngrijită nu i-ar putea îmbunătăți calitatea naturală, voi observa doar că s-ar putea produce o cantitate cu mult mai mare.

Pădurile, pline de arbori de tot felul, cărora nevoia sau înlesnirea, sau luxul și ⟨cerințele⟩ navigației le-au dat întrebuințări atât de diferite și care din aceste motive sunt pretutindeni preferate, aici aproape nu folosesc decât un loc de refugiu pentru animale și fiare sălbatice. O seamă de pomi și mai ales nucul dau un minunat lemn de tâmplărie. Cel de ulm și de fag are o întrebuințare îndeobște cunoscută, iar stejarul, mai ales, este de o calitate superioară în Țara Românească atât pentru construcție, cât și pentru ⟨nevoile⟩ navigației. Se știe că în țările nordice, lemnul, măcar de calitate inferioară, constituie una din cele mai bogate ramuri // ale comerțului lor; dar nimic nu poate deștepta un spirit de muncă întreprinzătoare la români. Eu n-am găsit în toată țara o singură moară cu fierăstrău. p 29

Lesne poți să-ți dai seama că o națiune care se sinchisește atât de puțin de comerțul său n-o să se îngrijească mai mult de înființarea de fabrici, de aceea, nici nu sunt fabrici în Țara Românească. Pe vremuri se afla la București[15] o fabrică de stofe și de postav, cu antreprenori și lucrători aproape în întregime germani, dar ei au plecat și odată cu ei ⟨au dispărut⟩ și fabricile.

Ceea ce am spus dovedește îndeajuns că Țara Românească nu numai că are cu ce face un comerț temeinic, durabil și cu câștig, dar și că natura și așezarea sa au pus-o în situația de a-și asigura fără nici o muncă toate foloasele cu putință; cu toate acestea, comerțul ei abia își trage zilele într-un chip jalnic și, ceea ce în acest secol a devenit izvorul principal al bogăției și puterii națiunilor, obiectul celei mai mari atenții a guvernelor și al meditației celei

---

[15] Adică la Afumați

mai adânci a minţilor celor mai luminate, este cu totul necunoscut într-o ţară înzestrată de natură cu îmbelşugare şi cu rodnicie de tot felul. Acestea sunt roadele lenei şi ale neghiobiei[16].

Dar această adâncă amorţeală care apasă şi îndobitoceşte o naţiune întreagă nu este o boală ivită pe neaşteptate care cuprinde un popor deodată; ea este urmarea unui despotism de lungă durată, care seacă, încetul cu încetul, toate izvoarele vieţii, care opreşte, în cele din urmă, toate imboldirile sufletului şi p. 30 sfârşeşte // prin a produce o apatie generală şi fatală în tot organismul politic. Aceasta este astăzi trista situaţie a domnilor Ţării Româneşti, că orice încercare ⟨a lor⟩, ce ar tinde să dezvolte vreun sâmbure de talent şi să dea cât de puţin impuls sufletelor, ar fi socotită ca o crimă.

Domnii n-au decât o singură grijă, o singură îndeletnicire, o singură ştiinţă. Totul se mărgineşte în a şti să se păzească de rezultatul intrigilor şi uneltirilor de la Curtea din Constantinopol, să nu dea nici un prilej de invidie unor stăpâni trufaşi şi neghiobi şi să caute mijloacele cu care să sature mereu lăcomia nesăţioasă a unui mare vizir sau a altor dregători însemnaţi de la Poartă. Ideea de a face fericirea acestor popoare, intenţia de a cerceta mijloacele pentru aceasta n-a putut să pătrundă niciodată în sufletul unui domn; cea mai mică înaintare spre un asemenea ţel ar fi de ajuns pentru ca să apese mai greu jugul asupra acestor ţări nenorocite. O politică nemiloasă şi barbară nu îngăduie turcilor să rabde existenţa unui popor luminat, bogat şi înfloritor la hotarele lor; şi desele revoluţii din serai, şi schimbările tot atât de dese ale domnilor, războaiele, dezmăţul fără frâu al soldăţimii turceşti au avut grijă de aceasta. Toate aceste calamităţi au semănat groaza şi consternarea în sufletul unui popor fără sprijin din afară, fără putere înăuntru şi au făcut din el o turmă netrebnică, târâtoare şi temătoare ....

....

Capitolul III

Despre cârmuire

....

Despre forma de guvernare şi despre succesiunea la tron

p. 33 Conducerea Ţării Româneşti era despotică şi electivă între fiii şi rudele domnului sau, în lipsa lor, între boieri, prin consimţământul comun al boierilor, al mazililor şi al clerului.

Turcii, după ce au cucerit ţara, au început numaidecât să se amestece în treburile ei publice; dând ajutor când unuia, când altuia din diferitele partide, au ajuns în curând să dispună de principat după bunul lor plac. Independent de această politică, au dat adăpost domnilor şi boierilor nemulţumiţi, sub pretextul de a ocroti oamenii prigoniţi pe nedrept şi foloseau orice împrejurare

---

[16] *La stupidité.* Judecată simplistă care nu ţine seama de situaţia politică a ţării în acea vreme, de care este vorba îndată după aceea.

pentru a schimba, după voie, domnii sau, cel puțin, a le stăvili autoritatea. Ceea ce s-a izbutit pe deplin, mai ales la începutul acestui secol, după moartea lui Constantin Brâncoveanu. //

În primele timpuri ale închinării, domnia se dădea pe viață, dar apoi s-a hotărât ca această instalare dintâi să fie înnoită din trei în trei ani, iar mai în urmă, a trebuit să se dobândească în fiecare an o confirmare printr-un firman al sultanului: această confirmare se numeşte *mucarer.* p 34

Domnii nuşi puteau păstra domnia decât într-un chip foarte nesigur şi țara pătimea nespus de mult de această instabilitate; însăşi forma cârmuirii lăuntrice a suferit, în mai multe rânduri, diferite schimbări, dintre care cea din urmă a fost în vremea reformei lui Constantin Mavrocordat, în anul 1739[17]. Sub acest domn, totul s-a schimbat. Mai multe regulamente noi pentru fiecare domeniu al cârmuirii n-au avut ca scop decât mărirea veniturilor lui[18]. Totul s-a prefăcut în ştiință financiară şi banul a ajuns unitatea de măsură pentru orice. Viciul şi virtutea deveniseră o ramură a finanțelor, iar pedepsele şi recompensele nu constau decât din impozite şi scutiri. Aceste principii, atât de asemănătoare cu cele de la Curtea sultanului, au fost aplicate întocmai de urmaşii lui Constantin Mavrocordat, şi domnia însăşi n-a mai fost socotită decât ca un obiect de vânzare.

Despre închinarea țării

[De la Mircea cel Bătrân sau de la Laiotă?] p 35

Firmanele cele mai noi dovedesc că această țară a fost, în toate timpurile, privită ca fiind separată întrucâtva de imperiu şi guvernată după propriile sale legi. Aceste firmane dovedesc existența unor constituții primitive, fără de care țara nu s-ar fi bucurat niciodată de privilegii atât de mari în ultimul timp. Distincțiile acordate în vechime domnilor, care au continuat până la revoluție[19], dovedesc, de asemenea, considerația pe care sultanii o aveau pentru această țară. Domnii s-au bucurat de aceleaşi onoruri, ca şi hanii Crimeii, deşi, prin calitatea lor de principi creştini, ⟨erau⟩ socotiți mai prejos decât principii tătari. Ei purtau *cabanița,* un fel de mantie de blană asemănătoare cu aceea a hanilor, erau întreținuți la Constantinopol pe cheltuiala ⟨Porții⟩ şi conduşi la ei în țară în acelaşi chip ca şi hanii. Şi toate acestea constituie o deosebire esențială între ei şi ceilalți prinți, viziri şi paşale care nu se bucură de niciuna din aceste prerogative. //

Despre haraciu sau tribut

p. 36

În ceea ce priveşte tributul țării, relațiile nu concordă. După unii, Mircea cel Bătrân a plătit la început 3 000 de bani roşii sau aspri roşii, fără a mai

---

[17] Regulamentul fiscal a fost promulgat, de fapt, la 7 februarie 1741.

[18] Judecată simplistă şi inexactă pe care o va prelua şi Sulzer.

[19] Adică până la instaurarea regimului fanariot, în 1716.

socoti 600 de robi. Alții spun că tributul în bani a fost plătit întâia dată abia în 1517 şi că sub Matei Basarab, a cărui domnie începe în anul 1633[20], a fost mărit. În 1739, cu prilejul alipirii Banatului Craiovei, a mai fost mărit cu 100 000 de lei, iar în 1765, pentru reluarea în stăpânire a unor insule care țineau de vilaietul Silistrei[21], s-au mai adăugat încă 2 000 de lei, astfel încât totalul s-a ridicat la 309 500 lei. În afară de această sumă, se plăteau încă, sub diferite denumiri, alte contribuții sultanului, vizirului şi marilor dregători din Turcia. Acestea s-au mărit an de an şi domnii nu mai obțineau domnia decât datorită darurilor pe care obişnuința a ajuns să le socotească drept un tribut îndreptățit. În 1761, sub Constantin Mavrocordat, *gizia* sau darul[22] către sultan s-a mărit dintr-odată aproape cu 500 ⟨mii⟩ de lei şi acela al vizirului cu 125 000 de lei.

Amănuntele despre toate aceste contribuții nu se mai găsesc în arhive de la reformă încoace, deoarece socotelile au fost făcute între domni şi agenții lor la Constantinopol. //

p 37

Despre administrarea justiției

Matei Basarab a tipărit în limba românească un cod de legi rurale, luat după Justinian[23]. Dreptatea era împărțită după aceste legi şi după vechile obiceiuri. Constantin Mavrocordat a înființat apoi trei tribunale, unde trebuiau să se judece procesele, după legile lui Justinian; trebuia, de asemenea, să se întocmească procese-verbale şi să se înregistreze toate procedurile. Dar, după depunerea lui a fost desființat acest regulament, toate sentințele şi hotărârile au fost date potrivit cu datinile şi obiceiurile şi acest fel de procedură, deşi cel mai nesigur şi mai supus la şicane şi la nenumărate neajunsuri, a fost totuşi folosit până în zilele noastre.

Despre felul în care sunt administrate județele țării

În oraşele principale existau odinioară căpitani mari, numiți căpitani de o mie[24], cu garnizoanele lor, compuse din slujitori sau soldați de țară. În timp de pace, aceşti „slujitori" se schimbau cu rândul pentru paza hotarelor, iar în timp de război slujeau cu toții sub ordinele marelui spătar.

Nicolae Mavrocordat a micşorat mult numărul lor şi fiul său[25], prin reforma sa, i-a mai redus încă, astfel încât au mai rămas doar puțini. El i-a lipsit pe căpitani de autoritatea şi de privilegiile lor şi a pus în loc în județe boieri, a căror îndatorire este de a strânge dările; ei îndeplinesc, în acelaşi

---

[20] Exact, în 1632.

[21] A fost un lung proces între Țara Românească şi autoritățile vilaietului Silistra pentru stăpânirea unor insule şi a unor fâşii de teritorii de pe malul stâng al Dunării Cf. H. Dj. Siruni, *Acte turceşti privitoare la hotarele dunărene ale Țării Româneşti*, în „Revista arhivelor", V/1 (1942), p. 129 şi urm

[22] *Gizia* era de fapt, haraciu, nu un dar sau peşcheş. Cf. *Istoria României*, II, p. 778–779.

[23] Este vorba de *Îndreptarea legii*, tipărită la Târgovişte, în 1652.

[24] Adică bimbaşa, care comandă o mie de soldați. Corespunde gradului de colonel.

[25] Constantin Mavrocordat.

timp, şi // funcţiile de judecători şi de comandanţi în judeţele lor. Aceşti dregători se numesc ispravnici. p 38

Împărţirea loturilor de pământ după proprietăţi

Odinioară, erau multe pământuri ce aparţineau stăpânirii[26] şi domeniului domnilor. Aceştia au înstrăinat din ele, miluind cu dărnicie în diferite rânduri, mănăstiri sau persoane, pe care voiau să le favorizeze, astfel încât în zilele noastre au rămas foarte puţine din aceste pământuri obşteşti. Acei ce sunt aşezaţi pe ele nu plătesc nici dijmă, nici alte dări privitoare la aceste pământuri.

Restul pământului se află împărţit la particulari, care încasează anumite drepturi de la cei aşezaţi pe el[27]. Aceşti proprietari puteau, altădată, în baza unei ordonanţe a lui Constantin Mavrocordat din anul 1739, să oblige pe fiecare locuitor[28] de pe pământul lor să muncească 24 de zile din an pentru ei; dar, printr-o dispoziţie din 1747, numărul acestor corvezi a fost redus la 12 pe an. Din produsele viilor, proprietarii luau pentru ei a 20-a parte, acelaşi domn poruncind ca să nu se ia mai mult decât o jumătate de parà de măsură ⟨de vin⟩, dar această ordonanţă nu a prea fost păzită.

Fără încuviinţarea stăpânului, nimeni nu poate să folosească pământul după voia sa, pentru a sădi pe el viţă de vie sau pomi roditori; dacă, după trecerea a trei ani, un beneficiar îşi părăseşte pământul, proprietarul poate să dispună de el cum îi place. //

Proprietarii iau dijmă de la toate produsele; în lacurile şi bălţile care se găsesc pe moşiile lor, nimeni nu poate pescui fără încuviinţarea lor. Ei îşi aleg la câmp sau în pădure locul anume care le vine la socoteală şi îl păstrează pentru propria lor folosinţă, fără ca ţăranul să poată protesta. Ei iau o căpiţă de fân din cinci; pun să li se plătească trei parale de fiecare stup, iar când e vorba de albine tinere, ei iau un stup din 20; de fiecare capră, iau 4 parale; de fiecare turmă, un miel şi brânză, în măsura prevăzută în învoielile de arendă, 6 parale de fiecare porc peste tot unde există ghindă pentru hrana lor. p. 39

Numai proprietarul are dreptul să vândă vin, ţuică şi altele asemănătoare pe proprietatea sa, fără ca nimeni să-l poată împiedica şi nici să se bucure de acelaşi privilegiu. Acei care au vii, le dau în arendă sau dispun de ele după cum găsesc cu cale.

Despre feţele bisericeşti în general

Până la Radu cel Mare, care începe să domnească din anul 1496, nu era decât un singur prelat sau episcop în toată Ţara Românească; dar, acest domn, urmând sfatul lui Nifon, patriarhul de Constantinopol, a mai înfiinţat încă două episcopii, şi anume: acelea de Râmnic şi de Buzău. Numirea episcopilor

---

[26] *appartenantes au public.*

[27] *leurs locataires*

[28] *habitant.*

și a stareților se face din autoritatea domnului. Semnul demnității lor este un p. 40 toiag dat de domn. Acela al arhiepiscopului se numește paterița // sau cârje pastorală, iar acela al episcopului, hazran[29]. Stareții primesc și ei o cârjă, dar mai simplă decât a prelaților.

Fețele bisericești trec înaintea celorlalți în adunările publice. Fiecare episcop are dreptul să judece clerul din dioceza sa, el încasează o retribuție anuală de la preoți și îi pune să plătească și pentru sfințirea lor. El mai are încă anumite venituri de la mireni, cu prilejul botezurilor, căsătoriilor, înmormântărilor și alte împrejurări asemănătoare. Mitropolitul, ⟨adică⟩ arhiepiscopul, fiecare episcop și cele 12 mănăstiri mari au fiecare câte o pivniță de vinuri la București, scutită de orice impozit. Aceiași mitropoliți, episcopi și mănăstiri, împreună cu tot ce depinde de ei, mai sunt scutiți și de vinărici și dijmărit și nu plătesc oieritul cel vechi decât la trei ani odată; dar, mai apoi, au fost datori să-l plătească în fiecare an, dar chiar și așa, ei căpătau adeseori hârtii de scutire de la domni pentru o parte din această dare.

Fețele bisericești aveau altădată, în urma hotărârilor domnilor, sate pline de șerbi și scutite de orice impozit. Aceasta s-a desființat și, în loc de șerbi, li s-a dat un anume număr de scutelnici sau țărani liberi; li s-a dat, de asemenea, venitul de la câteva vămi și pescuitul de la mai multe bălți. Mai au încă dreptul de a încasa vinăriciul de la câteva vii și o cantitate anumită de sare din ocne și p 41 mai primesc, totuși, în fiecare an, bani peșin de la vistieria domnului //. Din acest amănunt se constată cum clerul n-a fost tratat chiar rău în Țara Românească și că influența religiei a servit și aici ca aiurea la îmbogățirea slujitorilor ei, prin pomenile statului.

Despre mitropolit sau arhiepiscop

Acest prelat este sufragant al scaunului din Constantinopol, care este ultima instanță în treburile duhovnicești. Numirea în această demnitate o face domnul, care urmează totuși sfaturile episcopilor și ale boierilor celor mai de seamă. Se aduce apoi numirea la cunoștința patriarhului, care o încuviințează întotdeauna și poruncește să fie sfințit. Odată numirea făcută, prelatul trimite câteva mici daruri patriarhului, în semn de supunere și îndată îi este trimisă bula.

Episcopul Râmnicului este, obișnuit de drept, cel mai apropiat de această demnitate. Mitropolia cuprinde 9 din cele 12 județe ale principatului propriu-zis. În dioceza sa există, ca și în aceea a Râmnicului mănăstiri ai căror stareți au titlul de arhimandrit; ei depind nemijlocit de el.

Despre episcopii de Râmnic și Buzău

Episcopia Râmnicului cuprinde cele 5 județe ale Craiovei iar a Buzăului, 3 județe ale principatului, precum și raiaua Brăilei, pe baza unui hrisov de la Radu[30], fiul lui Radul cel Mare, dat în anul 1544. //

---

[29] *Hazzan.* Hazranul era un toiag de abanos cu căpătâiul de argint.

[30] Radu Paisie, domn al Țării Românești (1535–1545).

Despre mănăstiri şi preoţi

p. 42

Unele sunt sub ascultarea episcopului, altele sub aceea a mitropolitului, altele, în sfârşit, ţin nemijlocit de scaunele din Antiohia, Alexandria şi Ierusalim. Unele ţin de Muntele Athos, de Siria[31] şi de alte biserici din Turcia. Numirea egumenilor lor se face cu aprobarea domnului dintre cei din fruntea bisericilor sau mănăstirilor, ai căror sufraganţi sunt întotdeauna. Cât priveşte mănăstirile din cele trei episcopii, stareţii lor sunt numiţi de episcopii respectivi, cu aprobarea domnului şi socotelile veniturilor şi cheltuielilor mănăstirilor sunt înfăţişate vistieriei publice, de către prelaţi împreună cu marele logofăt. Dar în privinţa mănăstirilor care ţin de Turcia, socotelile se predau oricui are împuternicire de la superiorul lor şi de la marele logofăt. Preoţii erau în vechime scutiţi de impozite; acest privilegiu a fost uneori desfiinţat, alteori respectat.

Despre boieri

Astfel se numesc cei care sunt în slujbă sau care au fost în slujbă. Această demnitate este tot aşa de veche ca şi cârmuirea domnilor.

[...] Votul boierilor avea odinioară mare greutate în alegerea domnilor şi Poarta aproba şi întărea întotdeauna pe acela care fusese ales în unanimitate. Alegerea lui Constantin Mavrocordat, în anul 1730, a fost ultimul exemplu al acestei însemnate prerogative[32], dar de la acea epocă încoace Poarta numeşte domn pe cine vrea, fără să ţină seama de voinţa boierilor. Firmanul dat noului domn prevede că el trebuie să fie recunoscut ca domn şi că oricine trebuie să se supună voinţei sale pentru îndeplinirea poruncilor împărăteşti, punând în vedere totodată domnilor să ocrotească pe boieri şi pe „raiale"[33] şi să dea seama la Poartă de aceia care ar îndrăzni să nu se supună. Sultanul şi vizirul repetă aproape acelaşi lucru domnului şi boierilor care se găsesc în acel moment la Constantinopol. Fiecare boier are sarcini diferite, dar toţi împreună sunt sfătuitori şi ajutători ai domnului. În afacerile spinoase şi de mare importanţă, el încearcă să se sprijine pe unanimitatea lor, aşa cum se poate vedea din diplomele şi decretele domnului, care folosesc formula: cu consensul unanim al sfatului de boieri şi mari şi mici.

p. 43

Boierii din prima şi a doua clasă aveau odinioară o mare suită, iar oamenii care făceau parte din ea luau adesea numele dregătorilor şi stăpânilor lor. // Erau cu toţii ostaşi în timp de război şi mergeau cu şefii lor în ajutorul domnului. Constantin Mavrocordat – prin reforma sa – a desfiinţat aproape în întregime toţi aceşti sateliţi şi i-a pus la impozit. Astăzi n-au mai rămas decât un număr mic pentru slujba civilă, cum se va vedea în capitolul despre dregătorii.

p. 44

[31] Probabil greşit, în loc de Sinai

[32] Afirmaţie inexactă Ultimul domn pământean, ales de boieri, a fost Ştefan Cantacuzino (1714–1714)

[33] Adică pe supuşi, poporul de rând.

Toți boierii sunt scutiți de vinărici și de dijmărit și plătesc oieritul la fel ca fețele bisericești. De la marele ban până la clucerul de arie, care este ultimul din clasa a doua a nobililor, nimeni nu plătește nici o dare după produsele moșiilor sale, care se vând la târguri. Cei 12 boieri din clasa întâi și aceia care se bucură de același rang au la București fiecare câte o pivniță de vin scutită de orice dare.

Despre mazili

Cuvântul acesta înseamnă în limba turcă un slujitor scos din slujba sa; în Țara Românească se numesc astfel urmașii boierilor care nu sunt în vreo slujbă. Constantin Mavrocordat a ales dintre aceștia pe urmașii ⟨boierilor⟩ din prima și din a doua clasă și a format o clasă deosebită numită *neamuri*.

Și unii și alții sunt scutiți de vinărici și de dijmărit, și mai înainte erau scutiți chiar și de oierit; în timp de război, ei sunt obligați să execute transporturile de provizii și muniții. //

p 45 În ce privește „breslele" sau acei care plătesc impozit vistieriei publice și cămării domnului, unii pot fi cuprinși în clasa târgoveților și alții în clasa mazililor. De exemplu, căpitanii slujitorii și alții. Logofeții de divan sunt cuprinși în clasa mazililor, căci se bucură de aceleași privilegii, nu numai acei care sunt în slujbă, dar și cei ce nu mai sunt.

Despre slujitorii sau soldații țării

Cei mai buni ostași ai țării erau în vechime dărăbanii care slujeau la oaste din tată în fiu și puteau fi socotiți ca garda pretoriană a Țării Românești. Constantin Cârnul, care a domnit în anul 1654, le-a redus influența, iar Șerban Cantacuzino, a cărui domnie a început în 1688[34], i-a desființat aproape cu totul și puținii care au mai rămas au fost împărțiți în tălpași[35], ascultând pe primul șef sau marele căpitan al dărăbanilor și în cătane[36], sub conducerea unui agă. Odinioară existau roșii de țară sub marele paharnic, dar în timpul lui Constantin Brâncoveanu nu mai erau în ființă. Sub denumirea turcească de seimeni se înțelegea miliția străină; șeful lor bașbulucbașul[37] erau sub ordinele marelui spătar.

Toate aceste feluri diferite de trupe erau scutite de impozite; ele primeau leafă, tainuri, carne și pâine și la Paști un dar constând din postav pentru o haină. //

p 46 Micul număr care a mai rămas după reforma lui Constantin Mavrocordat a mai primit câtva timp trei lei pe lună, pâinea, carnea și postavul de Paști. Dar, aceste rămășițe de trupe au pierdut încetul cu încetul aceste înlesniri și,

[34] Corect, 1678.

[35] Corp de pedestrime înființat de Șerban Cantacuzino, în 1688

[36] În text, deformat: *casois.*

[37] *Bachboula Bachi.* Era termenul turcesc pentru căpitan.

departe de mai primi vreo plată, au fost, au fost ei datori să-şi întreţină ofiţerii, atât pe cei mici, cât şi pe cei mari, printr-o contribuție stabilită. Nu se poate găsi o altă explicație pentru un serviciu atât de ciudat decât dorul de independență şi dorința hotărâtă de a se ridica întotdeauna prin câte ceva deasupra semenilor săi, căci puținele înlesniri, care se mai legau încă de situația soldatului, ca, de exemplu, scutirea de impozite, nu sunt destul de însemnate pentru a-l reţine într-o slujbă atât de puțin bănoasă. Această întocmire, deşi foarte ciudată, a fost totuşi respectată cu strictețe de toate celelalte administrații ale țării. În afară de trupele despre care am vorbit, mai era încă un fel de miliție în județe sub „căpitanii de o mie"; cei care făceau parte din ea erau scutiți de impozit, fără totuşi să primească leafă; erau numiți cazaci, martalogi şi călăraşi şi, toți slujeau ca în timp de război. Numărul tuturor acestor slujitori nu este cunoscut, dar pare să nu fi fost mic în trecut, căci au înfruntat războaie înverşunate, câştigându-le împotriva unor duşmani foarte de temut.

Nicolae Mavrocordat, care a domnit din anul 1716, a concediat cea mai mare parte din trupe şi a micşorat şi numărul slujitorilor în județe, conduşi de căpitanii de o mie. Fiul său, // Constantin Mavrocordat, i-a desființat pe toți aproape şi nu a păstrat decât un mic număr pentru administrație şi pentru poştă, cum se va arăta în capitolul despre dregătorii. Această reducere, începută de tată şi terminată de fiu, a slăbit cu desăvârşire statul, nu numai grăbind traducerea în fapt a proiectelor Porții, lăsând Țara Românească în voia capriciilor sale, fără teamă de nesupunere sau de revoltă, dar mai expunând încă țara prădăciunilor turcilor şi, mai ales, ale locuitorilor din vecinătatea Dunării, duşmanii ei cei mai înverşunați. Până la începutul războiului de azi, ei făceau incursiuni neîncetate pretutindeni pentru a stoarce daruri domnului sau pentru a se îmbogăți în dauna celor săraci, însuşindu-şi, în acelaşi timp, tot comerțul, datorită faptului că nu mai erau brațe înarmate care să pună stavilă exceselor lor.

p 47

Despre negustori

Negustorii sunt sau băştinaşi sau străini; în rândul celor dintâi se cuprind şi armenii şi evreii. Comerțul cu popoarele, fie vecine, fie îndepărtate, se face aproape în întregime de către străini, băştinaşii mărginindu-se, în cea mai mare parte, la comerțul țării. Toți însă sunt sub autoritatea marelui cămăraş.

Despre țărani

Sunt două feluri de țărani în Țara Românească: unii pot să posede, ca stăpâni, un pământ al lor şi se numesc megieşi; ceilalți, cu toate că sunt // liberi, nu se bucură de acest privilegiu; aceştia se numesc țărani *(„tzarans")*; ei se stabilesc pe pământul altuia şi sunt la cheremul proprietarilor. Odinioară, existau țărani şerbi sau robi ai stăpânilor lor şi cu toate că țăranii, care se aflau

p. 48

în timpul austriecilor pe moşiile nobililor în Banatul Craiovei[38], nu erau chiar robi, ei erau obligaţi la 48 de corvezi pe an faţă de stăpânii lor. După reunirea acestei provincii, Constantin Mavrocordat a hotărât numărul acestor corvezi la 24 şi apoi la 12 pe an; în sfârşit, printr-un decret solemn, dat în 1747[39] şi semnat de toţi boierii, el a desfiinţat cu totul şerbia. Acelaşi domn, vrând să cunoască numărul ţăranilor după peceţi[40] sau bilete tipărite, s-au găsit la începutul domniei sale 147 000 de familii, acest număr scăzând până la 70 000 la recensământul care s-a făcut în 1745. Mai târziu, s-au mai făcut mai multe conscrieri, dintre care cea mai scăzută a fost de 35 000 de familii. Emigraţia poporului, din cauza exploatării, nu este singurul motiv al acestei scăderi mari, un mare număr de familii reuşind să se sustragă de la înscrierea pe listele stăpânirii.

Despre ţigani

Ţiganii sunt singurii robi din Ţara Românească; cei de pe domeniul domnului sunt rudari, ursari şi lăieţi. Rudarii sunt lemnari. Ursarii se numesc aşa după urşii cu care umblă prin ţară ca să câştige un ban; ei sunt, de asemenea, p. 49 şi potcovari. // Lăieţii lucrează arama şi se îndeletnicesc, de altfel, cu tot felul de meşteşuguri brute. „Vătraşii" sau cei care trăiesc în case şi locuiesc în sate sunt scutiţi de impozite şi lucrează pentru stăpânii lor.

Cât despre ţiganii domneşti, rudarii plătesc un impozit în aur pentru dreptul de pescuit[41] în râuri, iar ceilalţi plătesc un impozit fix anual. Ţiganii particularilor sunt lăsaţi la bunul plac al celor ce-i stăpânesc, ei locuiesc aproape toţi în corturi şi-şi schimbă locul şi locuinţa pentru a câştiga mai bine şi a fi în stare să-şi plătească dările.

Despre dregătorii

Boierii care alcătuiesc împreună nobilimea ţării şi sunt învestiţi cu demnităţile cele mai importante ale statului formează trei clase.

Prima parte se numeşte clasa boierilor mari sau a celor 12 boieri, dintre care marele comis este ultimul; poartă titlul de cinstiţi şi credincioşi. A doua clasă începe cu marele serdar şi sfârşeşte cu marele clucer de arie; poartă titlul de credincioşi. Clasa a treia poartă titlul simplu de boieri. //

p. 50 Boierii din prima clasă stau totdeauna jos în faţa domnului; cei din clasa a doua numai în adunările publice. Toţi au diferite însemnuri ale demnităţii şi slujbei lor, iar la instalarea lor sunt îmbrăcaţi cu caftan.

Înălţarea în rang a boierilor şi împărţirea slujbelor au atârnat întotdeauna de voinţa domnului; în vechime, se întâmplau foarte rar în rang din senin şi

---

[38] Adică între 1718–1739. Pentru această problemă, vezi vol. IX al colecţiei de faţă.

[39] Corect, la 5 august 1746.

[40] *Peszetes.* Cu ocazia cisluirii, se dădea fiecărui locuitor câte o „pecete" domnească, „pe numele şi porecla" lui, adică o ţidulă individuală de ce avea de plătit.

[41] În realitate, de a strânge şi spăla nisipul aurifer din acele râuri.

trecerea peste rând, dar în ultimul timp slăbiciunea domnilor, nevoia de a face pe placul turcilor, grecilor şi românilor, în acelaşi timp şi venalitatea slujbelor au înmulţit titlurile în acelaşi timp cu mijloacele de a parveni. Acesta este mersul obişnuit al statelor în declin, o falsă strălucire şi titluri goale înlocuiesc realitatea, oamenii caută să se mângâie de pierderile lor reale, prin dobândirea unor distincţii iluzorii. Soldaţii de odinioară care apărau ţara împotriva atacurilor şi asupririi au lăsat locul unor oameni de nimic, ajunşi, care fac paradă de titluri pompoase. Curtea domnului devine tot mai numeroasă şi mai strălucitoare pe măsură ce sporeşte depopularea şi asuprirea.

Veniturile dregătoriilor, adică lefurile sau pensiile legate de ele, sunt plătite din contribuţiile acelora care sunt supuşi autorităţii lor şi din a zecea parte din datoriile litigioase ale particularilor. Un număr anumit de scutelnici mai este atribuit fiecărei dregătorii pentru serviciul dregătorilor respectivi. Aceşti oameni sunt scutiţi de impozit, iar dacă boierii aflaţi în funcţie renunţă la ei primesc din vistieria publică, la toate capitaţiile, câte 2 lei de fiecare scutelnic, ca despăgubire pentru eliberarea şerbilor. Lefurile, precum şi numărul de scutelnici variază adesea după voinţa domnului ⟨...⟩ // În vechime, boierii primeau daruri la Paşti, Crăciun şi la Anul Nou, ceea ce n-a fost respectat totdeauna în anii din urmă. p. 51

Întâia clasă de boieri care, în mod obişnuit, sunt numiţi „cei 12”, nu avea de fapt decât zece boieri până în 1761, când Constantin Mavrocordat a mai înfiinţat un mare vornic, astfel încât acuma sunt 11. Cei care ocupă primele şapte dregătorii, de la ban până la marele postelnic, sunt miniştrii şi consilierii domnului, diferitele departamente fiind împărţite între ei.

Clasa întâi

Marele ban al Craiovei

El este guvernatorul celor cinci judeţe din bănie[42]. Din cauza cererilor exagerate, pe care i le adresau turcii ca reprezentând pe domn, începând din anul 1761, domnii n-au mai trimis bani la Craiova. Un boier, numit caimacan al domnului, ducea la îndeplinire acolo ordinele acestuia, având ca leafă 300 de lei pe lună. În 1739[43], după realipirea băniei ⟨Olteniei⟩, Constantin Mavrocordat a hotărât leafa banului la o parà de fiecare leu asupra tuturor capitaţiilor din bănie. // Logofeţii, portarii, armaşii de-al doilea şi alţii, care p. 52 îşi primesc slujba la intervenţia lui, îi fac daruri. Mai înainte mai avea un venit de la bănişori, de la judecarea certurilor mai mărunte şi a adulterelor în cele cinci judeţe. Dar, Constantin Mavrocordat a redus aceste câştiguri, obligând pe ispravnici să preia îndatoririle acelora şi să se înţeleagă cu banul în privinţa unei sume echivalente, care să înlocuiască pe aceea ⟨primită⟩ de la bănişori. Această despăgubire echivalentă se ridică la peste 500 de lei pe an. Caii rătăciţi în judeţe sunt păstraţi de ban până când vin stăpânii lor să şi-i ceară.

---

[42] Bănia Craiovei sau Olteniei.

[43] În text, data greşită: 1759 (!)

Banul are tot un toiag ca semn al autorității sale şi împarte dreptatea ca ultimă instanță în bănie. Dar ispravnicii din cele 5 județe atârnă nemijlocit de domn şi dau seama la vistieria statului de banii percepuți, în calitate de strângători ai dărilor.

A doua dregătorie

Marele vornic din Țara de Sus

Odinioară nu era decât un singur vornic. Constantin Mavrocordat a înființat doi în 1761, unul în țara de Sus şi altul în Țara de Jos.

Primul este judecătorul principal în județele de la apus, anume: Olt, Argeş, Teleorman, Vlaşca *(Vlaka)* şi Ilfov; mai este şi în Dâmbovița, când nu există vornic la Târgovişte. Până la Constantin Mavrocordat, existau în toate județele vornicei, ca şi bănişori, dar, acest domn i-a desființat, de asemenea, şi a trecut autoritatea lor de judecători ispravnicilor, care se înțeleg deci cu marele vornic în privința veniturilor.

Vătafii de plăieşi sau paznicii drumurilor din Munții Carpați din județele amintite, ca şi din județele muntoase din bănie (= Oltenia) stau sub ordinele p. 53 vornicului // şi îi fac daruri la intrarea lor în slujbă; sunt datori, de asemenea, să-i înlesnească desfacerea cu amănuntul a unui butoi de vin de fiecare vătăşie.

Vornicul mai judecă poporul de rând din Bucureşti. Odinioară, el beneficia de jumătate din vama oborului la târgul din Văleni şi a treia parte de la Oborul din Bucureşti, dar a pierdut aceste drepturi în urma reformei. Caii rătăciți sunt păstrați la el, ca şi la ban, în folosul proprietarilor. El poartă, de asemenea, ca şi acesta, toiagul ca semn al demnității sale.

A treia dregătorie

Marele vornic al Țării de Jos, având aceeaşi funcție ca şi cel din Țara de Sus se bucură, de asemenea, în județele de răsărit de aceleaşi privilegii şi de toate foloasele legate de această funcție în județele de apus.

A patra dregătorie

Marele logofăt

Este în fruntea cancelariei țării. El întocmeşte toate actele privind guvernarea țării, precum şi judecățile, decretele, scrisorile patente, sentințele, miluirile acordate, el este procurorul general al domnului în treburile bisericeşti, chiar în ce priveşte înălțarea în rang a membrilor clerului; el este în sfârşit, păstrătorul peceții în țară. Se bucură şi el de cinstea de a avea un toiag, ca şi ceilalți doi dregători amintiți mai sus. Primeşte 500 de lei pe an de la vameş sau de la vamă, la care se mai adăuga odinioară a şasea parte de la vama

Oborului din Bucureşti. Logofătul al doilea şi al treilea şi toţi logofeţii de divan stau sub ascultarea lui. //

A cincea dregătorie

p. 54

Marele spătar

Este mai mare peste trupele ţării şi are comandă asupra tuturor mahalalelor oraşului Bucureşti. Dregătoria sa era, înainte de reformă, una dintre cele mai însemnate şi mai bănoase din ţară. Fiecare ofiţer îi dădea un dar, când era înaintat, şi fiecare slujitor îi dădea câte o piele de vulpe, la numirea sa, şi în fiecare an un car de fân. Pe aceste daruri se întemeiază darea de trei lei pe an, pe care fiecare slujitor este dator să i le mai plătească încă şi acuma. După reducerea armatei, el are sub ascultarea sa:

1 căpitan de lefegii cu	100	de lefegii
1 vel ceauş cu	100	de lefegii
1 başbulucbaşi cu	400	de seimeni
1 căpitan de cătane cu	50	de cătane
2 căpitani de tulumbagii cu	100	de slujitori
8 căpitani cu	400	de scutelnici
4 căpitani de margine cu	200	de slujitori //
1 căpitan de poştă la Bucureşti cu	100	menzilgii
12 căpitani cu	200	arnăuţi
1 căpitan cu	30	„catoreni”[44] străini
78 căpitani din afară cu	3 144	slujitori, menzili sau oameni de poştă

p. 55

Spătarul are dreptul să dea învoiri slujitorilor; pentru fiecare învoire primeşte o jumătate de leu pe săptămână, atât pentru el, cât şi pentru ofiţerii lui.

A şasea dregătorie

Marele vistier

Este administratorul finanţelor şi al tezaurului public. Cancelaria de socoteli şi cheltuieli a veniturilor, ca şı cea a părţii contencioase a impozitelor sunt sub autoritatea sa. Primeşte patru parale de fiecare leu din capitaţia breslelor. Slujitorii şi alţi privilegiaţi nu-şi pot justifica scutirea lor decât prin ţidule tipărite, pe care le plătesc câte zece parale bucata, marelui vistier. Altădată, el încasa toate veniturile în monedă veche, un leu la 44 de parale şi îşi dădea socotelile în lei noi, socotiţi a 40 de parale fiecare. Vistierii şi funcţionarii mai mărunţi împărţeau cu el acest câştig; el reţinea o treime sau venitul pe 4 luni, restul rămânea pentru subalternii lui. El împărţea, de asemenea,

[44] *Catoren*. Este vorba, probabil, de *cătane;* redat în cursul textului sub forma de *catanes, casois* etc.

slujitorilor postavul la Paşti şi mai primea 500 de lei de la ocnele date în
p. 56 arendă: în locul tuturor acestor câştiguri, // de la reformă încoace nu mai primeşte decât 1 500 de lei la fiecare sfert *(„czmert")* sau capitaţie.

A şaptea dregătorie

Marele postelnic

Acesta este locţiitorul domnului, după obiceiul cârmuirii turceşti. Această funcţie este ţinută totdeauna de greci şi de către un favorit al domnului, prin mijlocirea căruia adesea se face totul. Dacă postelnicul este cumva însărcinat cu vreo misiune referitoare la vistierie, el ia, ca şi marele vistier, patru parale de leu din capitaţie. Sub ordinele sale se află polcovnicul sau colonelul de călăraşi, lipcanii[45] şi comandantul lor turc, ca şi al doilea şi al treilea postelnic cu 12 postelnicei. Semnul demnităţii sale este un toiag de argint.

Fiecare din cele şapte dregătorii, pe care le-am amintit, mai beneficiază de 500 de scutelnici şi de vărsarea unor pensii. Cei doi vornici şi logofătul au la vreo 250 de lei pe lună, ceva mai mult sau mai puţin, iar marele postelnic 500 de lei şi, câteodată, chiar mai mult.

În 1763, când a căzut Constantin Mavrocordat în dizgraţie, Poarta a numit, printr-un ordin special, pe unul dintre boieri ca locţiitor al principelui, până la numirea noului domn, şi i-a dat titlul de baş boier. Acest titlu a fost dat de atunci încoace, câteodată, unuia dintre cei mai vechi boieri, dar fără să i se adauge vreo autoritate oarecare. //

p. 57

A opta dregătorie

Marele clucer

Odinioară era inspectorul general al proviziilor de război; el împărţea porţiile la boieri şi la trupă. Aceste funcţii au dispărut cu totul după reforma lui Constantin Mavrocordat, dar slujba mai există încă.

A noua dregătorie

Marele paharnic *(„Vel patarnik")*

Acesta este marele paharnic al domnului. La cele patru mari sărbători ale anului, când domnul se află în biserică, acest dregător îi aduce o cupă cu vin, precum şi pâine[46], iar la ospeţele publice îi umple primul pahar. Are două treimi din căminărit, impozit aşezat pentru plata acestei slujbe, care se ridică la 24 de parale pentru fiecare butoi de vin vândut în cârciumi. În afară de acest venit, mai primea odinioară încă 500 de bolovani de sare.

---

[45] *Lipcars* (= lipcans). Călăreţi tătari, în slujba domnului, folosiţi ca ştafete sau curieri.

[46] Probabil pentru împărtăşanie.

A zecea dregătorie

Marele stolnic

Acesta este intendentul bucătăriei domnului şi a tot ceea ce priveşte mâncarea lui; la ospeţele mari, el serveşte primul fel de mâncare.

A unsprezecea dregătorie

Marele comis

Acesta este marele intendent al grajdurilor domnului. El încalecă pe un cal bogat împodobit // la sărbătoarea Bobotezei[47],dacă domnul scoate caii la câmp, unde un episcop îi binecuvântează. Toate cheltuielile grajdului se fac prin el. p. 58

Aceste patru slujbe sunt plătite de obicei cu o leafă de 100 până la 200 de lei şi cu 20 până la 30 de scutelnici; dar voinţa domnului face adesea să varieze aceste venituri, după gradul de favoare faţă de persoanele care le îndeplinesc.

Clasa a doua

Marele serdar *[le vel perdaṛi (!)]*

Ele este primul din clasa a doua a boierilor, capul mazililor şi „Wachtmeister"ul general[48] al trupelor. Escorta sa obişnuită se compune dintr-o brigadă.

Aga

Odinioară avea titlul de căpitan de vânători.

Este şeful poliţiei şi intendentul târgului din Bucureşti şi, ca semn al autorităţii sale, are un ciocan de argint. De la reformă, el are sub ordinele sale:

120 de tălpaşi, comandaţi de căpitanul de dărăbani;

120 de cazaci, sub polcovnicul lor din Bucureşti;

120 de cazaci sub polcovnicul lor din Târgovişte;

120 de slujitori, sub steagul agăi;

1 500 de slujitori cu cei 30 de căpitani ai lor şi 600 de ofiţeri.

Marele ceauş, marele stegar, vătaful şi un logofăt ascultă, de asemenea, de el. Toţi slujitorii îşi fac cu schimbul serviciul la el şi cei ce lipsesc //

---

[47] *Jour des Rois* (Boboteaza). Sulzer descrie ceremonia ce are loc la Sf. Gheorghe, 23 aprilie, când sunt scoşi caii la iarbă.

[48] General de cavalerie.

p. 59 plătesc pentru învoire câte 20 de parale pe săptămână, ceea ce intră în buzunarul agăi şi al ofiţerilor lui. De altfel, este adesea în rivalitate cu marele serdar, care, de obicei, trece înaintea sa.

Marele medelnicer

Este intendentul mesei domnului şi-i pune înainte farfuria la ospeţele mari.

Marele sluger

Este, de asemenea, o slujbă fără funcţie, de la reforma lui Constantin Mavrocordat. Acest funcţionar împărţea odinioară raţiile de carne boierilor şi slujitorilor.

Marele pitar

El era ajutorul comis şi avea grijă de trăsurile şi de caii de ham ai domnului.

Marele armaş

Este inspectorul ⟨organelor de represiune a⟩ criminalilor şi guvernatorul marii închisori de stat. Armaşul al doilea şi al treilea ascultă de el. El mai are şi grija ţiganilor de pe domeniul domnului şi este comandant de artilerie şi conducătorul muzicii ostăşeşti. Sub ascultarea sa stau: tunarii, 65 de puşcaşi, 40 de armaşi, 24 de masalagiì şi 20 de muzicanţi. Darea gărdurăritului[49] sau venitul de la viile din Râmnicul Sărat, Buzău şi Secuieni este a lui şi odinioară mai primea şi 500 de bolovani de sare. //

p 60

Marele portar

Are sarcina de a introduce pe turci la domn şi de a avea grijă de cvartirul şi de întreţinerea lor. De el ascultă portarul al doilea şi al treilea şi 30 de portărei. Împreună cu subalternii săi, are dreptul să poarte un toiag.

Marele şătrar

Are în grija sa corturile domnului. Şătrarul al doilea şi al treilea stau sub ordinele lui.

---

[49] Se plătea de cei care nu-şi îngrădeau via cu gard. Se lua numai din cele trei judeţe amintite.

Vornicul de la Târgovişte

Este „balivul"[50] judeţului Dâmboviţa, dar, de câtva timp. această slujbă nu mai există.

Marele clucer de arie

Odinioară era inspectorul depozitelor de fân şi orz, pe care le împărţea boierilor şi trupei. Astăzi nu a mai rămas decât cu numele.

Aceşti 10 boieri au 10 până la 12 scutelnici şi, în afară de agă şi vornicul de Târgovişte, primesc o leafă de 30 până la 40 lei pe lună, în afară de marele portar, care are pe puţin 150 de lei.

Ispravnicii

În fiecare judeţ există câte un ispravnic şi adesea câte doi. Cei de Râmnicul Sărat şi de Mehedinţi se deosebesc de ceilalţi printr-o autoritate mai mare în judeţele lor, deoarece nu este decât unul // singur în fiecare din aceste locuri p. 61 şi prin cinstea de a fi fost îmbrăcat în caftan la instalarea lor, pe când ceilalţi ⟨ispravnici⟩ nu au la instalare decât scrisori patente.

Toţi ispravnicii încasează drept salariu câte 4 parale de fiecare leu de capitaţie din care, totuşi, sunt datori să verse un sfert vistieriei. Această sumă e menită plăţii lefurilor boierilor, pentru a cruţa mijloacele vistieriei.

Clasa a treia

Această clasă se împarte în două subdiviziuni. Aceea a slujbaşilor mici, atârnând de dregătoriile mai înalte şi aceea a zapciilor sau executanţilor.

Despre micii funcţionari

Slujbaşii mici sunt: logofătul al doilea; vistierul al doilea, postelnicul al doilea, care, ca şi al treilea şi cei 12 postelnicei, poartă toiege; vistierul al treilea, doi logofeţi ai vistierului şi ceilalţi funcţionari mărunţi[51] şi scribii săi; doi logofeţi de taină; logofeţii divanului şi patru spătari[52]. Aceştia din urmă poartă cu rândul spada şi topuzul[53] domnului, pe care-l însoţesc întotdeauna, în afară de marile sărbători, când este de datoria marelui spătar să poarte el

---

[50] Adică judecătorul.

[51] *Commis.*

[52] De fapt spătărei.

[53] *Tabousa* = măciucă, buzdugan.

însuşi spada. Cei patru spătari primesc pogonăritul sau darea pe vii, de câte patru parale de butoiul mare şi două de cel mic. //

p 62 Cei mai însemnaţi dintre slujbaşii aceştia primesc de la 15 până la 30 de lei pe lună şi au câte 10 până la 15 scutelnici; vistierul al doilea are 20 de lei de „sferturi" sau capitaţia fiecărui judeţ; ceilalţi primesc câte 10 lei pe lună şi are fiecare câte doi scutelnici.

Despre zapcii

Zapciii sunt: căpitanul de dărăbani, care poartă un topuz, ca semn al demnităţii sale; vătaful de aprozi care are sub el 150 de aprozi; ceauşul care are 100; vătaful de păhărnicei şi vătaful de vistieri, dintre care primul are sub ordinele sale 100 de păhărnicei, iar al doilea 100 de icioglani[54]. Toţi aceşti slujbaşi au cinstea de a purta un pil[55].

Tot printre zapcii se numără şi: căpitanul de lefegii şi polcovnicul agăi, care poartă topuz, polcovnicul de călăraşi, armaşul al doilea, portarul al doilea, armaşul al treilea, portarul şi başbulucbaşa. Acesta are paza Curţii domnului şi cinstea de a purta un topuz. Toţi aceşti funcţionari au 15 până la 30 de lei pe lună şi 5 până la 10 scutelnici; başbulucbaşa are 40 de lei.

Despre divan

Divanul este tribunalul suprem al ţării, căruia îi sunt supuse toate celelalte tribunale, precum şi toate dregătoriile care ţin de guvernare. Toate pricinile de orice natură sunt judecate aici şi se poate îndrepta apel aici împotriva sentinţei oricărui tribunal subaltern. De obicei, divanul ţine şedinţă publică de două ori pe săptămână, // toată lumea e slobodă să asiste şi să-şi susţină cauza; şi chiar dacă pârâtul ar fi boier din clasa întâi, el este obligat să se apere în public. Domnul asistă, el însuşi, de obicei, la aceste adunări, pentru a face să fie mai bine respectată dreptatea şi există cazuri în care a pedepsit, cu străşnicie, pe boierii dovediţi a fi săvârşit nedreptăţi. Dar, trebuie să fie cineva foarte sigur de dreptatea reclamaţiei, înainte de a se plânge împotriva unuia mai mare, căci atunci când nu-şi poate dovedi pâra este pedepsit cu cea mai mare asprime. (p. 63)

Boierii din clasa întâi şi a doua iau parte la adunările divanului; ei stau jos şi domnul şade sub un baldachin. El este, oarecum, deasupra acestui consiliu suprem, pentru că el poate să-i anuleze sentinţele, dacă le socoteşte false sau contrare legilor, sau dacă este în interesul său sau îi vine cheful să le socotească astfel. Primii şapte boieri au cel mai mare rol la conducerea ţării şi sunt ca un fel de membri şi consilieri ai divanului; cu toate că o seamă de boieri din clasa a doua iau şi ei parte la şedinţă, ei nu pot fi consideraţi decât nişte subalterni şi ca simpli asistenţi. Mitropolitul, în aceste adunări, trece înaintea tuturor boierilor. El stă la stânga domnului, după obiceiul turcilor, care socotesc acest loc ca cel mai de cinste.

---

[54] Numirea turcească pentru copil de casă sau paj.

[55] *Pil*, bici făcut din cureluşe împletite şi având un mâner scurt.

S-a arătat mai sus că toate sentinţele şi toate judecăţile se dau după datinele şi obiceiul ţării. Dar aceasta constituie o jurisprudenţă foarte nestabilă, din care // poporul îndură multe neajunsuri. Tribunalele însele se găsesc deseori în aşa mare încurcătură, încât nu ştiu în ce fel să hotărască, iar divanul, la care ajung toate pricinile până în cele din urmă datorită apelului, nu face, de cele mai multe ori, decât să încurce lucrurile fără vreo nădejde a le mai descurca. p. 64

Ruşii au făcut după ocupaţie mai multe schimbări fericite în administrarea ţării. Între altele, au stabilit pentru fiecare dintre boieri şi funcţionari atribuţiile şi rolul lor şi i-au făcut răspunzători ⟨în cadrul acestora⟩, dar românii, puţin obişnuiţi cu ordinea, nu sunt prea mulţumiţi de asemenea rânduieli. Ei preferă lenea şi dezordinea muncii şi ordinii[56].

Despre Curtea domnului

Înainte de a încheia acest capitol, maî rămâne să mai spun un cuvânt despre Curtea şi dregătorii din preajma domnului. Voi aminti aici funcţionarii principali.

Marele cămăraş sau tezaurarul veniturilor cămării domnului are sub autoritatea sa pe negustori, pe armeni şi pe evrei. El este primul intendent al „casei" domnului şi are venitul după cotărit, plătit de toţi negustorii care se folosesc de cot în negoţul lor. Tot prin el se fac plăţile pentru darurile ce se dau turcilor. Cămăraşul al doilea e sub autoritatea lui.

Grămăticul cel mare sau secretarul domnului. Este mai mare peste ceilalţi grămătici // şi are o leafă de 1 000 lei, din care jumătate îi este plătită de vamă, iar cealaltă o scoate din venitul de la ocne. p. 65

Marele cupar dă paharul cu vin şi pâinea domnului, când acesta se află în biserică; şi la masă, el îi toarnă de obicei în pahar.

Credinţarul şi cei 12 păhărnicei nobili sunt sub ordinele lui. Afară de dajdia vedrei[57] de un leu şi jumătate de fiecare butoi de vin, care se vinde cu amănuntul în Bucureşti, el mai primeşte încă a treia parte din căminărit şi deţine sarcina inspectării pivniţei şi a viilor Curţii.

Vătaful de copii cu 100 de copii stau sub ordinele sale. În împrejurări solemne poartă steagul ţării, îndată după domn şi toţi copiii poartă prapuri sau flamuri.

Marele cafegiu serveşte cafeaua domnului şi are monopolul cafelei în Bucureşti.

Marele ciohodar îi dă domnului cizmele. Toţi cizmarii sunt sub autoritatea lui şi el se bucură de ciohodărit, adică de o dare anuală de un leu pe cap de cizmar.

Ispravnicul curţii („becerul") este inspectorul „casei" domneşti şi are grija aprovizionării cu pâine şi alte cheltuieli mărunte. În afară de aceşti funcţionari, mai pot fi semnalaţi încă următorii slujbaşi:

---

[56] Acuzaţii gratuite aduse împotriva aversiunii românilor de a primi dispoziţii de la ocupantul străin, în cazul de faţă, administraţia ţaristă.

[57] *Vadoura.*

Rahtivanul are grijă de hamurile, de cioltarele şi de şeile Curţii; când p. 66 domnul // umblă călare, el îi aduce un scaun pentru a se folosi de el când încalecă şi descalecă.

Al doilea cămăraş şi caftangiul au grijă de hainele domnului.

Ciubucciul îi dă ciubucul; divictarul *(viviclar!)* îi duce călimările[58]; şerbegiul îi serveşte şerbetul.

Başciohodarul are sub ordinile sale 24 de ciohodari[59].

Satârbaşa are sub ascultarea lui 5 satâraşi[60] sau purtători de securi.

20 icioglani sau paji, cu doi ceauşi, şefii lor, care poartă toiege de argint, alţi doi ceauşi cu asemenea toiege.

„Zibaşul"[61] primeşte jalbele poporului la ieşirea din odaia domnului; poate fi recunoscut după „pilul" său.

12 fustaşi *(toustaches)* care merg înaintea domnului cu securi. Toţi aceşti slujbaşi au lefuri şi scutelnici, după slujba lor, şi primesc daruri la Paşti şi la Crăciun. Copiii de casă şi ciohodarii sunt îmbrăcaţi pe socoteala Curţii. Mai este un cămăraş sau comisar al minelor şi vameşul mare, care fac, de asemenea, parte din „casa" domnului, care, aşa cum am spus mai sus, este în întregime sub autoritatea marelui cămăraş.

Aceste slujbe sunt date, de obicei, celor care fac parte dintre târgoveţi şi, uneori, chiar din drojdia poporului, care găsesc astfel mijlocul de a intra în rândul nobililor şi de a se ridica la cele mai înalte demnităţi din stat. [...] //

p. 67

Despre „casa" doamnei

„Casa" doamnei se compune dintr-un vornic sau mare supraintendent *(grand gouverneur)* care introduce pe boieri; şi o mare supraintendentă *(grande gouvernante)* care introduce pe jupânese la stăpâna sa; dintr-un mare pitar, care are grija trăsurilor, dintr-un grămătic sau secretar; dintr-un iuzbaşa[62], cu 12 fustaşi, şi dintr-un mare număr de femei, care au tot felul de ranguri şi de atribuţii.

Despre văduvele boierilor

Un bun obicei stabilit în Ţara Românească este acela că văduvele de boieri, din orice clasă, sunt întreţinute şi primesc pensii, scutelnici, daruri şi

---

[58] *Écritoire* (de fapt tot tacâmul pentru scris).

[59] Urmează *ou valets de pied.*

[60] Ostaşi din garda domnească.

[61] *Zybach,* neidentificabil (poate subaş?). După descriere, pare a fi vorba de *cavaz-başa,* care stă la uşa domnului, cu bastonul în mână.

[62] Căpitan de fustaşi.

gratificații la Paşti, la Crăciun şi la Anul Nou, toate după rangul şi calitatea răposaților lor soți. [...] // p. 68

Capitolul IV

Despre veniturile şi cheltuielile Țării Româneşti p. 69

Despre finanțe în general

Veniturile publice ale Țării Româneşti provin, în cea mai mare parte, din capitație şi impozitul teritorial.

Capitația a fost totdeauna plătită în bani, iar impozitul teritorial şi acela pe animale se ia în natură, prin dijmă. La început, el nu era decât o dare uşoară care constituia o sumă foarte modestă, dar, cu timpul, stăpânii au ştiut să-l mărească, mai ales în ultimul timp.

Istoria țării nu aminteşte nimic mai amănunțit despre administrarea finanțelor de odinioară şi despre schimbările întâmplate în decursul timpului. Tot ce se poate afla din datele privind diferitele imunități, acordate de către domn prin hrisoave, sunt doar diferitele numiri ale birurilor[63] impuse țării.

Domnia lui Constantin Brâncoveanu spre sfârşitul ultimului secol ne oferă prima perioadă de sporire a finanțelor, a doua fiind aceea a lui Constantin Mavrocordat. Acest domn, făcând în anul 1739 o reformă generală în țară, // a p 70 schimbat, de asemenea, şi rânduiala finanțelor, această epocă fiind numită a reformei lui Mavrocordat. Regulile pe care le-a introdus în finanțe ar fi putut să fie folositoare din mai multe puncte de vedere, dacă ar fi fost urmate întocmai; dar, schimbarea deasă a domnilor şi lăcomia lor au fost cauza tuturor inovațiilor şi sporirilor ce le vom arăta.

Despre finanțele din trecut

Finanțele din trecut pot fi împărțite în veniturile vistieriei țării şi veniturile domnului.

Venitul vistieriei țării sau tributul țării se plătea de două ori pe an, sub denumirea de sama mare şi a doua samă[64], fără să fie cuprins darul de bairam şi rațiile de carne şi altele, despre care am vorbit în capitolul de mai înainte, şi nici cheltuielile în cursul unui an.

Veniturile domnului constau din darea de 4 parale pe cap de oaie şi din darea de vin, de o parà de fiecare măsură. Mănăstirile, boierii şi mazilii nu plăteau prima dare[65] decât la trei ani odată şi erau cu totul scutiți de ultima, cum s-a arătat mai sus.

---

[63] *Tailles.*

[64] *Sous le titre du grand et du second compte.*

[65] Adică: oieritul.

Despre felul cum se percepeau veniturile odinioară

Birurile, făcând parte din venitul vistieriei publice, se ridicau cu p. 71 învoirea // comună a boierilor, ţinându-se seama de calitatea şi posibilităţile fiecărui cătun. Aceia dintre ei care erau numiţi zapcii sau comisari aveau grijă să facă repartiţia cu amănuntul în diferitele judeţe, pârcălabii făceau aceeaşi operaţie în oraşe sau sate. În felul acesta intra banul în vistierie, fără să fie nevoie de altceva decât să se înscrie numele satelor în arhive.

Cât priveşte veniturile domnului, ele erau strânse când de nişte arendaşi, când de comisari.

Despre finanţele noi

Ultima perioadă ⟨adică aceea⟩ a finanţelor noi începe, după cum s-a spus, cu reforma lui Constantin Mavrocordat. Vechea împărţire în venituri de-ale vistieriei ţării şi de-ale tezaurului domnului nu mai era aceeaşi, căci, în 1755, acesta din urmă a fost mărginit doar la veniturile ocnelor şi ale vămii. Mai apoi, au fost scoase şi aceste venituri din tezaurul domnului şi tezaurul însuşi desfiinţat cu totul. Dar, cum ocnele şi vama, ca şi cea mai mare parte din celelalte venituri sunt arendate cu încuviinţarea domnului, acesta nu este niciodată lipsit de mijloace de a se despăgubi şi, însuşindu-şi dreptul de a mări dările după bunul său plac, el se foloseşte de acest expedient pentru a confunda cu iscusinţă nevoile sale personale cu acelea ale statului. //

p. 72

Despre diferitele numiri ale dărilor şi administrarea lor

Sfertul sau capitaţia se percepe de către ispravnici; impozitul teritorial este dat în arendă şi, foarte rar, strâns de comisari. Constantin Mavrocordat, vrând să pună ordine în finanţe şi să facă totodată ca impozitele să devină mai suportabile, a pus să se facă, în 1739, o catagrafie a tuturor locuitorilor prin peceţi sau bilete tipărite. El a desfiinţat, în acelaşi timp, vechile dări, care se strângeau sub diferite nume şi le-a statornicit la 10 lei de familie, plătibili în patru termene. Aceasta este originea cuvântului de sfert, care înseamnă pătrime; primul ⟨sfert⟩, după catagrafia din 1739, s-a ridicat la suma de 367 700 lei numai în clasa ţăranilor.

Mihail Racoviţă a înfiinţat sfertul al cincilea, în 1741, iar Constantin Mavrocordat, după ce a luat frâiele domniei, a adăugat un al şaselea, în anul 1744.

Grigore Ghica[66] a mai impus să i se plătească, în afară de sferturi, ploconul bairamului şi „lipsa" sau deficitul de la sferturi, numiri inventate pentru a justifica această împovărare enormă a sarcinilor şi impozitelor.

---

[66] Grigore al II-lea Ghica (1748–1752).

În timpul domniei lui Matei Ghica (1752–1753), a lui Constantin Racoviță (1753–1756), a lui Constantin Mavrocordat[67] (dintre care ultimul a fost domn de mai multe ori), suma plătită ca sferturi a mers mereu descrescând; în schimb, a fost mărit numărul lor atât de mult, încât până la urmă erau tot atâtea // ⟨sferturi⟩ cât și luni și, câteodată ⟨chiar⟩, aceste luni au trebuit plătite îndoit. p. 73

În 1758, Constantin Mavrocordat, luând seama la numărul enorm de sferturi într-un singur an, le-a adus iar la rânduiala de mai înainte și le-a numit socoteli generale. Atunci a ales el, din rândurile boierilor, comisari pentru diferitele județe, care, împreună cu ispravnicii, trebuiau să întocmească socoteala satelor. Le-a dat bilete pentru suma de plătit, potrivit cu listele vistieriei, și a sorocit plata la patru termene pe an.

Urmașul său, Scarlat Ghica (1758–1761), găsi, datorită acestei rânduieli, sfertul ridicat la aproape 200 000 d elei. El nu a urmărit totuși această hotărâre înțeleaptă, ci a micșorat suma și a înmulțit iar numărul sferturilor. El a pus să se strângă sferturi în fiecare lună și a izbutit prin acest mijloc să adune sume mari în anii 1758 și 1759, cum se va vedea din lista ultimului an, anexată la sfârșitul acestui capitol.

Acest sistem care era atât de favorabil zgârceniei și lăcomiei domnilor a fost totdeauna adoptat cu mulțumire de către ei și după aceea, cu toate că totalul sumei plătite în sferturi s-a micșorat de multe ori, din cauza băjeniei locuitorilor striviți de acest bir.

În anul 1766, de exemplu, același domn, Scarlat Ghica, n-a perceput cu totul din capitația țăranilor decât suma de 849 458 1/3 lei, iar în 1767, domnul Alexandru Ghica n-a scos decât 785 776 2/3 lei. //

Despre plocon, mucarer și ajutorință

p. 74

Ploconul steagului este un bir pe care îl plătește țara, din timpuri foarte vechi, la începutul unei domnii noi. Nimeni nu e scutit de el.

Boierii îl plătesc după rangul lor; țăranii și ceilalți supuși dau îndoitul sferturilor lor și câteodată și mai mult.

Mucarerul sau întărirea în domnie este același impozit sub alt nume. Se plătește la începutul anului al doilea sau al treilea al fiecărei domnii.

Ajutorința sau ajutorul este iarăși același impozit; se plătește la mijlocul anului și se numește de multe ori sfertul îndoit. [...]

Despre bresle

Diferitele categorii de locuitori care plătesc bir (tribut) vistieriei publice, în afară de țărani, se numesc bresle. Sub această denumire se înțeleg *mazilii* sau urmașii boierilor care n-au nici o slujbă; *neamurile* sau // cei mai importanți p. 75

---

[67] În domnia din 1756–1758, a cincea, în Țara Românească.

dintre mazili, *păhărniceii* sub ordinele vătafilor lor; *logofeţii de divan*, ai căror părinţi sunt mazili, *căpitanii*, scoşi din slujbă, *funcţionarii de vamă* fără slujbă, *chiaburii* (?)[68] sau ţăranii fruntaşi, *negustorii* din cele 12 judeţe, *Compania din Craiova*, care este o întovărăşire a negustorilor din acest oraş, *Compania din Gorj*, altă societate de negustori din judeţul cu acelaşi nume, *ruptaşii* sau aceia dintre străini sau dintre locuitorii ţării, cu care se încheia învoiri speciale privitoare la bir. Braşovenii, locuitori ai Braşovului[69], birnici în virtutea unei învoieli, silistrienii, armenii locuitori ai ţării, evreii, chiprovicenii şi cobiloviţenii[70], anumiţi locuitori veniţi de peste Dunăre, toţi birnici în baza unei învoieli.

Negustorii şi diferiţii străini, pe care i-am amintit, plăteau odinioară darea lor la cămara domnului; de la desfiinţarea acestei cămări, o plătesc vistieriei publice.

Despre mănăstiri

Impozitul asupra mănăstirilor a fost plătit sau refuzat după împrejurări. Ştefan Cantacuzino le-a scutit printr-un act din 1715.

Nicolae Mavrocordat le-a pus din nou la plată şi au fost obligate să plătească darea în două rate. //

p. 76 Constantin Mavrocordat le-a scutit din nou prin reforma sa, dar, în schimb, le-a tăiat milosteniile pe care le primeau obişnuit de la domni. El a însărcinat zece clerici cu administrarea mănăstirilor şi a înfiinţat o casă comună, la care egumenii trebuiau să dea socoteala întocmai a veniturilor şi a cheltuielilor necesare. Mănăstirile închinate bisericilor din Turcia[71] trimeteau o cotă parte, restul fiind destinat pentru întreţinerea şcolilor publice şi înzestrarea fetelor sărace.

După înlăturarea lui, acest regulament a fost desfiinţat şi Mihail Racoviţă a obligat iarăşi mănăstirile să plătească darea în două rate. Acelaşi Constantin Mavrocordat, când a fost numit iarăşi domn, a sporit aceste soroace la patru, dar Ştefan Racoviţă a aşezat din nou darea, întocmai ca pe vremea vărului său Mihai. Această rânduire din urmă a fost respectată până la Grigore Ghica[72].

[Sumele plătite în 1766 şi 1767]...

p. 77

Despre preoţi

Preoţii plăteau două dări pe an la domnia lui Ştefan Cantacuzino care i-a scutit printr-o diplomă de imunitate. Nicolae Mavrocordat i-a impus din nou şi ei au plătit darea până la reforma lui Constantin Mavrocordat.

---

[68] *Alcihys* (?).

[69] *Les Brancowans (!)* ⟨corect: Brachowans⟩ *habitans de Cronstadt.*

[70] Negustori bulgari imigraţi din Kiprovo şi Kobilovać.

[71] Adică mănăstirile închinate.

[72] Grigore al III-lea Al.Ghica, domn al Ţării Româneşti (17 oct. 1768 – 5 nov. 1769).

În 1741, Mihai Racoviţă i-a supus la o contribuţie având a fi plătită la patru termene şi a mai cerut pe deasupra şi ploconul şi ajutorinţa; urmaşii săi au păstrat această rânduială [...]

În 1769, Grigore ⟨al III-lea⟩ Ghica a făcut recensământul clerului şi a dispus ca fiecare preot să nu plătească mai mult de patru lei pe an. O parte din aceşti bani au fost folosiţi apoi pentru opere de binefacere.

Străinii

Străinii şi aceia care vin cu vreun prilej întâmplător să stea în Ţara Românească plătesc birul după o învoială specială. p. 78

Boierii

În vechime, boierii, atât cei care erau în funcţie, cât şi cei care nu aveau slujbă, plăteau la începutul fiecărei domnii noi ploconul şi în fiecare an „banii calului". Amândouă aceste contribuţii au fost desfiinţate prin reforma atât de des amintită. Dar sub Grigore ⟨al II-lea⟩ Ghica, în 1748, boierii au fost din nou obligaţi să plătească impozit sub denumirea de plocon şi de mukarer. Constantin Racoviţă i-a scutit mai apoi de mucarer, dar au plătit întotdeauna ploconul. Acest impozit se ridica, în 1766, la 8 000 de lei.

Slujitorii

După ce a micşorat numărul slujitorilor sau miliţia ţării şi a despuiat de cea mai mare parte din vechile lor privilegii pe aceia care mai rămăseseră încă în slujbă, Constantin Mavrocordat i-a scutit de impozit prin reforma sa.

Grigore ⟨al II -lea⟩ Ghica a fost cel dintâi care a obligat, în 1748, pe slujitorii care erau afară din oraşul Bucureşti // să plătească ploconul şi ajutorinţa p. 79 cu câte 4 lei, iar pe funcţionarii de poştă cu câte doi lei, la fiecare soroc. De atunci, ei au continuat să plătească mereu această dare care, în vremea lui Scarlat Ghica, se ridica la 13 690 de lei, iar în 1767, sub Alexandru Ghica, la 11 798 de lei.

Proviziile de primăvară şi de toamnă

Aceste provizii care constau din tot felul de grâne se numesc zaherea *(zahire)*. Ele au fost cerute pentru prima oară în 1756 primăvara. Cantitatea de grâu ce se cere nu este totdeauna aceeaşi. În primăvara lui 1756, ea a fost de 15 000 de chile de Brăila şi în 1760 toamna de 20 000 de chile. Aceste grâne trebuie să fie predate la Brăila, de unde sunt apoi duse în magaziile din

Constantinopol. Nazârul[73] sau administratorul oraşului din partea sultanului este însărcinat să elibereze chitanţe pentru fiecare predare şi comisarul, pe care domnii îl ţin acolo din 1759, ca să împiedice înşelăciunile, primeşte aceste diferite semnături de la nazâr care, de îndată ce este strânsă toată cantitatea de grâu, dă o adeverinţă generală. Această adeverinţă, pe care comisarul nu o obţine decât cu preţul multor daruri, este trimisă apoi la Constantinopol.

De altfel, aceste provizii sunt impuse asupra ţării în bani şi ridicate de două ori pe an, primăvara şi toamna. Grâul în natură se cumpără cu bani pe socoteala ţării, în împrejurimile Brăilei, de către negustorii // din acest oraş care caută să tragă cât mai multe foloase din acest prilej...

p 80

Oieritul

Oieritul este o dijmă veche, plătită la început în natură şi apoi în bani. Acest impozit a mers mereu crescând. La început, era de trei parale, apoi, de patru şi cinci până când, în sfârşit Constantin Mavrocordat, în 1748, l-a ridicat la şase. Ba chiar acelaşi domn, în 1744, apoi Grigore ⟨al II-lea⟩ Ghica, în 1752, şi Ştefan Racoviţă, în 1765, au găsit cu cale să-l ceară îndoit.

Pe deasupra, mănăstirile, boierii şi mazilii, care se bucuraseră mult timp de privilegiul de a nu plăti oieritul decât la trei ani o dată, au fost siliţi să-l plătească în fiecare an, ca şi ceilalţi supuşi. Câteodată, domnii caută să-i despăgubească, acordându-le miluiri prin bilete de imunitate, fiecăruia după rangul şi atribuţiile sale. //

p 81

Acest impozit se strânge cu începere din ziua de Sf. Dumitru până la cea de Sf. Gheorghe. Altădată, contribuabilii mai erau siliţi să întreţină şi pe comisari, şi această întreţinere se numea plocon. Constantin Mavrocordat a dispus ca în locul ploconului să dea o jumătate de pară la câte zece oi, iar cei care ar avea mai multe să dea încă 27 de parale, în afară de taxa obişnuită. Banii aceştia intrau în cămara domnului şi comisarii n-au mai avut pentru întreţinere decât leafa lor. În 1758 şi 1761, ţăranii din Transilvania care plătesc dare după învoială[74] au obţinut prin influenţa ministrului Austriei la Constantinopol firmane, pe baza cărora nu trebuiau să plătească decât trei parale, cum fusese mai înainte; dar protestând domnii împotriva acestui ordin al Porţii, el a fost desfiinţat înainte de a fi fost pus în aplicare.

Ştefan Racoviţă a dat un decret în favoarea românilor întorşi din Transilvania, potrivit căruia trebuiau să fie iertaţi de două oi din zece, ceea ce s-a ţinut de atunci încoace. Suma primită pentru oierit, în 1766, se ridica la 215 900 de lei şi, în 1767, la 218 500 de lei.

---

[73] *Mazir* (!). Era şi comandant al cetăţii Brăila.

[74] *Qui sont tributaires par convention.*

Dijmăritul *(dêmarit)*

Dijmăritul este impozitul pe albine şi pe porci; fiecare stup şi fiecare porc sunt taxaţi cu câte 4 parale şi jumătate. Şi aici s-a stabilit, ca îndeobşte, darea ploconului pentru întreţinerea comisarilor. Constantin Mavrocordat a pus să se plătească în loc de plocon o jumătate de parà // pentru trei până la zece stupi sau porci şi 27 de parale pentru ceea ce trecea de zece. Termenul de plată este la mijlocul lui iulie. Mănăstirile mari, împreună cu tot ce ţine de ele, ca şi boierii şi mazilii sunt scutiţi de dijmărit. p 82

Vinăritul

Vinăritul sau impozitul pe vin se percepea în vechime ca o dijmă în natură, dar mai în urmă s-a luat o parà de măsură de vin şi ploconul pentru comisari. Suma strânsă din acest impozit era dată câteodată mănăstirilor. Constantin Mavrocordat şi-a însuşit, cu prilejul reformei, ploconul vinăritului şi l-a fixat la o jumătate de parà pentru cantitatea de 3 până la 120 de măsuri şi la patru parale pentru ceea ce depăşeşte. Acelaşi domn a sporit de atunci ploconul, îndoindu-l în 1747 şi întreindu-l în 1761. Nici chiar acei care plăteau vinăritul de-a dreptul mănăstirilor nu erau scutiţi de plocon. Mănăstirile mari, împreună cu tot ce ţine de ele, boierii şi mazilii şi chiar logofeţii de divan sunt scutiţi de vinărit.

Pogonăritul viilor străinilor

Nicolae Mavrocordat, în 1716, a fost cel dintâi care a pus dare pe vii, sub numele de pogonărit. Proprietarii plăteau pentru fiecare // pogon doi lei şi opt parale. Constantin Mavrocordat a desfiinţat pogonăritul prin reforma sa, dar Mihai Racoviţă l-a reînfiinţat şi a fost plătit până când Constantin Mavrocordat l-a desfiinţat din nou în 1744; de atunci, n-a mai fost plătit. Străinii care au podgorii sau grădini sau vii în ţară au plătit întotdeauna pogonăritul. Acest impozit asupra viilor străinilor este, de obicei, arendat cu 1 500 de lei. În anul 1767, arenda s-a ridicat la 2 100 de lei. p 83

Văcăritul străinilor

Văcăritul este darea pe boi şi cai. Constantin Brâncoveanu a fost primul care a înfiinţat-o, la înapoierea sa de la Adrianopol, sub cuvântul de plată a cheltuielilor de drum; ea era atunci de 10 parale de cap de vită. Ştefan Cantacuzino a desfiinţat-o, dar Nicolae Mavrocordat a reînfiinţat-o şi de atunci a fost mereu plătită şi sporită până la reforma lui Constantin Mavrocordat. După întâia sa domnie, din anul 1741 şi până în 1761, aproape toţi domnii au pretins-o din nou şi a fost sporită, pe rând, de la 10 parale până la 66; în

sfârşit, în 1761, sub Constantin Racoviţă, văcăritul a fost desfiinţat pentru totdeauna printr-un firman al sultanului. Cât priveşte pe străinii care îşi hrănesc turmele lor în ţară în timpul iernii, ei au plătit totdeauna văcăritul, anume 22 de parale de cap: // li se iartă totuşi 2 capete de vită de cireadă şi acestea sunt numite *ova*[75].

p. 84

Vitele mărunte se socotesc două drept una. În 1763, această dare era cuprinsă în oierit şi, în 1767, a fost dată în arendă pentru suma de 4 000 de lei.

Tutunăritul

Tutunăritul este un vechi impozit pe tutun, fiecare pogon plăteşte 4 lei şi 16 parale. Afară de aceasta, proprietarul unei culturi de tutun este obligat să dea 27 de parale pentru întreţinerea comisarului. Acest impozit se strânge în luna august. În 1766, el a fost înglobat în dijmărit, în 1767, a fost arendat pe suma de 7 950 de lei. Când creşte tutun din belşug se îndoieşte tutunăritul, cum s-a întâmplat în 1751, când s-a ridicat la 15 000 de lei.

Ocnele

Sunt ocne la Telega, în judeţul Prahova, şi la Slănic, în judeţul Secuieni. Ocna ce mare[76] a băniei ⟨Craiovei⟩ este în judeţul Vâlcea.

Mai de mult, veniturile acestor ocne erau foarte mici; sarea se vindea la un preţ atât de ieftin încât pentru trei ocale nu se plătea mai mult decât o pară. Într-un timp, încă şi mai îndepărtat, nu se plăteau decât 20 de parale pentru 100 de ocale.

Arenda ocnelor fusese înainte de reformă de 40 000 de lei. După reunirea băniei Craiovei // cu principatul Ţării Româneşti a fost ridicat preţul sării printr-un firman, în baza căruia se lua, în porturile ţării de la Dunăre, de fiecare 100 de ocale 44 de parale, cu un adaos de 10%, şi în porturile băniei ⟨Craiovei⟩ 50 de parale, cu un adaos de 15%. Acest preţ a mai fost apoi încă urcat până la 50 de parale, pentru ocnele din principat şi la 60 de parale, pentru ocna cea mare din bănia ⟨Craiovei⟩ şi când sarea este în bucăţi mari se plătesc 67 de parale de suta de ocale. Prima arendă de la toate minele a fost de 90 000 lei, apoi a fost urcată în fiecare an, până când, în 1766 şi 1767, ea s-a ridicat la 150 000 de lei.

p 85

Timpul de reînnoire al acestei arende este în luna ianuarie. La fiecare reînnoire de contract, sarea care se găseşte în apropierea ocnelor aparţine domnului, iar aceea care se găseşte în porturi sau pe drum rămâne vechilor arendaşi. Pe deasupra, aceştia sunt opriţi să o vândă înainte de luna aprilie şi această oprelişte are ca scop să ajute pe arendaşii cei noi. Cea mai mare cantitate de sare a fost extrasă din ocne în anul 1755, ea s-a urcat până la 25 000 000

---

[75] *(Qui sont appelés d'ova).*

[76] Ocnele Mari, azi oraş, jud. Vâlcea.

ocale. Cu toate acestea, ele ar produce şi mai mult dacă s-ar putea găsi vreun debuşeu pentru cantităţile extrase.

Vama

Taxele vamale sau de intrare şi ieşire se plătesc în târgurile cele mai importante şi la graniţă. Acest impozit // a fost mai întâi modest, dar Grigore ⟨al II-lea⟩ Ghica l-a ridicat, în 1733, şi a făcut un nou tarif care a fost în vigoare până la reformă. Acelaşi domn înfiinţează o casă a vămii şi un mare vameş; 12 sate dimprejurul Bucureştilor şi alte 8 împrejurul târgurilor principale sunt scutite de acest impozit pentru tot ceea ce duc pe sus sau aduc ⟨la târg sau în capitală⟩. În 1766, veniturile vămii se ridicau la 100 00 de lei şi în 1768 la 115 00 de lei. p. 86

Veniturile doamnei

Ţiganii, robi pe domeniile domnului, fac parte din ⟨bunurile afectate⟩ veniturilor doamnei. Unii dintre ei dau ca bir aur, pe care-l scot din râuri. Dintr-o listă autentică a lui Ştefan Racoviţă, din anul 1764, reiese că din 240 de ţigani numiţi rudari, 171 dădeau 6 dramuri[77] de cap, 21 dădeau patru şi 48 dădeau trei. Totalul se ridica la 1 254 de dramuri, ceea ce face în aur rafinat 1 003 dramuri.

Aceiaşi ţigani sunt, de asemenea, datori să vândă marelui armaş, mai mare asupra lor, cu doi lei dramul, tot aurul pe care îl găsesc. Acesta îl vinde din nou, la rândul lui, la un preţ mai mare, în folosul doamnei. Totuşi, cantitatea de aur vândută în felul acesta marelui armaş nu depăşeşte deloc pe aceea dată ca impozit. Ceilalţi ţigani, anume din 195 numiţi ursari şi 473 numiţi lăieţi, plătesc câte 5 lei de cap, ceea ce face o sumă de 3 340 de lei.

Doamna mai beneficiază încă de unele taxe şi monopoluri, cuprinse în ultimul // timp printre taxele de vamă, de unde ea primeşte banii ce i se cuvin. p. 87

În 1763, suma pe care a primit-o ea de la vamă se va ridica la:

	32 000 lei,
iar tributul ţiganilor la	3 340 „
	35 340 „

Şi încă aurul vărsat în natură nici nu este socotit aici.

Feuda numită Câşla Vizirului

„Câşla Vizirului" este un orăşel mare cuprins în raiaua Brăilei.

Odinioară, ea se afla despărţită de principat, dar în urma marilor neajunsuri care s-au ivit din această cauză, ea a fost iar alipită, în 1765, sub numele de

[77] *Dragmes* (Un dram = 3,38 gr).

feudă, cu condiția totuşi a unei plăți anuale de 25 000 de lei către tezaurul sultanei, care posedă acest orăşel ca apanaj, şi 3 500 lei nazârului din Brăila.

[Urmează în text *Veniturile de la Câşla Vizirului din anul 1763,* înainte de încorporarea ei la principat]. [...] apoi *Veniturile acestei feude din anul 1766* după încorporarea ei].

p. 94

Despre sarcinile generale ale țării

Mai de mult, țara plătea capitația, banii de bairam, gizia („dzaize") sau peşcheşul sultanului, în afară de alte daruri pentru vizir şi demnitarii mai de seamă de la Constantinopol. Pe deasupra, ea întreținea trupele sau miliția țării şi câteodată şi trupe auxiliare. Aceste cheltuieli s-au micşorat treptat după diferitele reduceri, începând de pe la mijlocul secolului trecut, până când, în sfârşit, după marea reducere a celor doi Mavrocordați, ele au încetat cu totul; puținele trupe care au mai fost păstrate atunci pentru administrație au rămas fără plată, cum s-a arătat mai sus. // În schimb, cheltuielile, la început foarte modeste, prevăzute pentru tribut şi darurile Porții, s-au mărit considerabil, de la Constantin Brâncoveanu până la reforma lui Mavrocordat, mai ales în anul 1761, când acest domn a adăugat dintr-odată 500 000 de lei de plătit la începutul fiecărei domnii. Această măsură a pus vârf nenorocirilor țării. Turcilor le venea la socoteală să schimbe mereu domnii şi acestora nu le mai rămânea altă cale decât să încarce țara cu impozite, pentru a putea face față la atâtea cheltuieli.

p. 95

Nu se găseşte nici o listă autentică şi amănunțită a sarcinilor anuale ale țării. Agenții domnilor la Constantinopol primesc banii din vistierie în bloc şi trimit listele cheltuielilor cu de-amănuntul direct domnilor, fără ca ele să mai fie trimise şi arhivelor din țară. Ce se găseşte mai autentic acolo e seria listelor cheltuielilor din 1766, sub Scarlat Ghica, şi din 1767, sub Alexandru Ghica. E deajuns să redau aici pe cele dintâi, cele următoare fiind, cu excepția datelor, aproape în întregime aceleaşi. S-a adăugat la fiecare articol câte o explicație, ale cărei elemente au fost date de vistierie. De asemenea, au fost folosite şi listele câtorva boieri de seamă care, prin rangul şi funcția lor, trebuiau să citească bine tot ce priveşte finanțele țării. //

p. 96 [Lista cheltuielilor din anul 1766]...

p. 97 [...] În temeiul unor bilete erau scutiți de birul anual: 1) scutelnicii din

p. 98 slujba boierilor; // 2) slujbaşii însărcinați cu cumpărarea oilor pentru Constantinopol; 3) „dvivarii" sau oameni care aduc lemne pentru încălzitul Curții; 4) plăieşii sau oamenii care păzesc drumurile din Munții Carpații; 5) câțiva boieri şi mai multe mănăstiri.

Cheltuielile pentru ocne şi pentru vamă se fac separat şi n-au nici o legătură cu vistieria publică. Domnul dispune după bunul său plac de venitul acestor două ramuri[78] şi recurge la el ori de câte ori vistieria publică nu poate să satisfacă nevoile statului.

---

[78] Ocnele şi vama.

Concluziile capitolului

[...] Se vede un popor strivit de dezordini cumplite şi de impozite de nesuportat, iar la cheremul unui stăpân despot şi lacom...

[...]Câțiva domni au încercat să facă regulamente pentru împărțirea dreptății, dar acestea n-au folosit la altceva decât să încurce şi mai rău haosul legilor; mai mulți dintre aceşti domni s-au ocupat de finanțe, dar cu singurul scop de a-şi mări veniturile prin dări fără să se gândească la urmările fatale ale celor mai multe din aceste dări. p. 101

Dintre toți domnii, Constantin Mavrocordat a fost acela care a făcut cel mai mare rău țării sale. Fără vreo pretenție a-i aprecia caracterul moral, se poate spune cu siguranță că era un rău diplomat şi un şi mai rău financiar. Poate că primele sale intenții nu erau vinovate, se poate spune chiar că a făcut câteva reglementări bune în finanțe în timpul primei sale domnii. Dar, în general, n-a folosit decât paliative împotriva unor rele înrădăcinate; în afară de câteva mici schimbări, nu s-a îndepărtat niciodată de vechiul plan vicios. În loc de a se gândi să desființeze capitația sau cel puțin s-o micşoreze şi să o stabilească la o câtime fixă şi să aşeze greutatea principală a impozitului pe produse şi pe consumul țării, el a mărit capitația şi a lăsat celelalte venituri pe seama arendaşilor, după exemplul înaintaşilor săi. Acest fel de a strânge dările poate să fie lesnicios pentru domni, dar este foarte dăunător pentru țară. Dar când Constantin Mavrocordat s-a văzut gata a fi doborât în mai multe rânduri de intrigile duşmanilor săi şi obligat să cedeze țara rivalilor săi, n-a mai fost scrupulos asupra mijloacelor de a se menține şi a crezut că îşi întăreşte domnia adăugând // deodată o jumătate de milion de lei la tributul ce trebuia plătit Porții. Această măsură nesocotită nu numai că a aruncat țara într-un noian de nenorociri, dar a fost pentru el cauza primă a mazilirii sale. Cinci sute de mii de lei, care trebuiau plătiți la începutul fiecărei domnii, li s-au părut turcilor o rațiune suficientă pentru a schimba mereu domnii, spre a obține această sumă cât mai des cu putință, astfel încât acest mijloc a avut îndoită urmare de a copleşi țara sub poveri de nesuferit şi a ieftini demnitatea de domn. p. 102

Pentru a desăvârşi ruina poporului s-a pus numai asupra țăranului toată greutatea unui bir atât de excesiv şi atât de puțin proporționat cu numărul şi mijloacele locuitorilor, căci această greutate, în plus, se percepea tot pe calea capitației şi această dare este cu atât mai vătămătoare cu cât este aproape întotdeauna arbitrară. E de mirare că nici un domn nu şi-a dat seama de urmările ei dezastruoase şi n-a căutat să o desființeze. Cu toate acestea, ar fi fost lesne de observat că, aşezând birul şi sporul lui pe roadele pământului şi consumul produselor, bogatul ar fi fost silit să contribuie şi el la dare, spre uşurarea săracului, şi că înşişi turcii, răspândiți prin Țara Românească, ar fi fost siliți să suporte şi ei o parte din această povară.

Toată lumea ştie astăzi că darea pusă pe pământ[79] şi pe produse (şi nu pe persoane), atunci când este îngrădită în limite drepte, poate să folosească

---

[79] Este vestita teorie a fiziocraților care a cunoscut o mare răspândire la mijlocul secolului al XVIII-lea.

p 103 la încurajarea activităţii, la înmulţirea produselor, la favorizarea // populaţiei şi a circulaţiei, la înflorirea artelor şi a comerţului şi a da astfel un imbold spiritului omenesc în toate chipurile cu putinţă. Dimpotrivă, capitaţia, arbitrară în toate metodele ei, sărăceşte poporul, zdrobind pe cel sărac şi cruţând pe cel bogat şi puternic, distruge agricultura şi frânează activitatea, amorţeşte spiritele şi trage în urma sa tot acel cortegiu de rele şi de nenorociri, cărora statele cele mai bine organizate le cad până la urmă victımă. Totuşi, ca urmare a neştiinţei proprii omului, capitaţia este darea cea mai veche, despre care aminteşte istoria, şi nu se cunoaşte în tot Imperiul Otoman şi chiar în tot Orientul aproape nici un alt fel de tribut. Acesta se menţine chiar şi în acest secol luminat şi raţionalist în câteva monarhii din Europa, în ciuda protestelor cugetătorilor politici cei mai pricepuţi; şi ar putea folosi ca o nouă dovadă, dacă ar mai fi nevoie, de cât ne este de greu să ne dezbărăm de prejudecăţile moştenite de la strămoşii noştri.

FRANCANTONIO MINOTTO

(? – post 1777)

Călugărul minorit Francesco Antonio (sau Francantonio) Minotto, italian de origine, a fost trimis de congregația de Propagandă Fide în Moldova, unde îl aflăm între anii 1771–1777.

Învățând repede limba română, el ar fi alcătuit în 1775, după spusa lui, o gramatică română, iar în 1777, un dicționar românesc, pe care promitea să-l trimită Congregației împreună cu un catehism românesc. Dar nici una din aceste lucrări nu se găsește nicăieri, așa că nu e exclusă bănuiala ca ele să fi existat doar ca făgăduieli neîmplinite.

În cursul șederii sale în Moldova, Minotto a fost amestecat în certurile dintre misionari. Era în relații proaste cu prefectul Giuseppe Martinotti care îl descrie în culorile cele mai grele. El însuși își arogă un rol de informator tainic cu privire la neregulile misionarilor din Moldova.

De la Minotto a rămas o scrisoare trimisă în 1775 cardinalului Stefano Borgia în care descrie starea jalnică a țării în urma războiului pustiitor din 1768–1774. A fost publicată de Gh. Călinescu în *Diplomatarium Italicum*, Roma, II (1930), p. 503–504. Este menționat de Călinescu în studiile *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII–XVIII* [*ibid.*, I (1925) p. 69] și *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni [ibid.*, II (1930), p. 318, 324, 325].

[RAPORT][1]

p. 503

1775, mai 23. Am ajuns în aceste părți după o călătorie foarte grea, după cum va fi aflat domnia voastră[2] prea strălucită prin altă scrisoare pe care i-am trimis-o îndată ce am sosit aici...

Prădăciunile și distrugerile pe care le-au făcut aici rușii sunt nenumărate și această țară se află în cea mai cumplită lipsă, din care cauză și noi trăim în mare sărăcie. Aproape în fiecare zi alerg călare pentru a vizita pe bieții noștri catolici de sub păstoria mea, căci aceștia s-au adăpostit în timpul războiului în păduri și nici nu vor să iasă de acolo pentru că se tem de un război sângeros. Austriecii au și ocupat o bună parte din acest principat, rușii sunt la hotare, turcul sosește. Să ne ajute Dumnezeu. Eu nu mă îngrozesc de altceva, numai să nu părăsesc pe acești catolici ai noștri chiar cu prețul vieții mele...

Niciodată nu mi-aș fi închipuit răutatea acestor greci[3] și ura lor față de noi. p. 504

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G Călinescu în *Diplomatarium Italicum*, II (1930), p. 503–504.

[2] Stefano Borgia, secretarul Congregației de Propaganda Fide.

[3] Ortodocși.

E vorba aici de un călugăr pe care l-am umilit cu superioritatea spiritului şi cu tăria mea sufletească. Acesta în batjocura Bisericii catolice, făcuse o cârciumă lângă biserică; eu l-am chemat şi cu râvnă şi cu cuvinte cam tari l-am făcut să o dărâme şi să facă o alta mult mai departe. Aici chiar şi preoţii greci fac pe negustorii pe faţă şi fac şi alte răutăţi fără a fi pedepsiţi, sunt într-adevăr ticăloşi. Eu desigur nu mă tem, deoarece spun: *si Deus pro nobis quis contra nos*[4].

Eu n-aş fi crezut niciodată să pot învăţa atât de repede această limbă amestecată şi caraghioasă (!) care este într-adevăr ciudată şi pentru ca şi dumneavoastră să puteţi râde (!) puţin în ceasurile libere, vă voi trimite *Gramatica manuscrisă*[5] vând voi fi terminat-o de copiat. Am de asemenea pentru domnia voastră o carte tipărită în limba moldovenească, dar nu ştiu cum să v-o trimit, pentru că aici poşta costă foarte mult şi în acest scop scriu pe hârtie puţină[6] etc.

Dacă domnia voastră prea strălucită va păstra taina (asupra celor ce voi spune), eu sunt aici pentru a vă înştiinţa întocmai despre ce fac aceste misiuni ale noastre şi despre neregulile misionarilor; de italieni nu pot spune nimic, dar despre cei trei unguri (aş putea spune) multe şi ar fi bine să se trimită alţi italieni şi să se dea drumul acestora, cu atât mai mult cu cât ei sunt ⟨adăugaţi⟩ pe de lături. Dacă aţi vedea unde locuiesc eu aici şi ce am, aţi rămânea uimit[7]. E de ajuns să ştiţi că pereţii sunt de pământ şi că voi răbda toate acestea pentru cea mai mare slavă a lui Dumnezeu şi folosul Bisericii romano-catolice.

Pe ziua de Rusalii[8] voi aduce pe un calvin la catolicism.

Moldova 23 mai 1775.

---

[4] Dacă Dumnezeu e cu noi, cine să fie contra noastră.

[5] *La Grammatica manoscritta.* Cu treizeci de ani mai înainte Francesco Maria Madrelli, viceprefect al misiunilor (1742), alcătuise o gramatică în limbile latină şi română şi un vocabular pe care le oferea Congregaţiei de Propaganda Fide. Vezi Gh. Călinescu, *Alcuni misionari cattolici italieni della Moldovia nei seccoli XVII e XVIII*, I, p. 69.

[6] *Scrivo in pocha carte.*

[7] *Che cosa i restarebbe.*

[8] = 31 mai.

ABDÜLKERIM PAŞA

(m. după 1788)

În urma înfrângerii Imperiului Otoman în războiul purtat împotriva Rusiei ţariste între 1768–1774, s-a ajuns, după îndelungate tratative, la semnarea tratatului de pace de la Kuciuk Kainargi (10/21 iulie 1774) prin care Poarta era nevoită să facă însemnate concesii teritoriale şi financiare puternicei sale adversare, să consimtă la ştirbirea monopolului ei economic şi a drepturilor de suzeranitate asupra Principatelor române şi să accepte o aşa-zisă independenţă a Crimeii, ca preludiu a anexării ei la imperiul Ecaterinei a II-a Pentru schimbul instrumentelor de ratificare a tratatului s-a procedat, conform tradiţiilor diplomatice a epocii, la trimiterea unor ambasadori extraordinari din partea celor două puteri însărcinaţi să aducă de la Istanbul şi Moscova (în mod excepţional nu de la St Petersburg) semnăturile suveranilor respectivi, sultanul Abdul Hamid I şi ţarina Ecaterina a II-a. Din partea Porţii otomane a fost numit ca trimis extraordinar în Rusia Abdülkerim efendi, un dregător al Curţii, lucrând în aparatul birocratic de stat şi arborând titlul de nobleţe de *seyyid,* adică de presupus scoborâtor din familia profetului Mahomet. Înaintea învestirii sale ca ambasador *(elci)* şi a înălţării sale – cu acest prilej – la rangul de paşă, Abdülkerim a avut o carieră modestă, începând a sluji pe marele vizir Mustafa paşa (1752–1755, 1756–1757) ca păstrător al sigiliului. În 1756 sau 1757 a căpătat dregătoria de *hacegân,* un fel de şef de birou în complicata şi birocratica administraţie a statului otoman Într-o vreme s-a ocupat de plata salariilor spahiilor şi agalelor Seraiului.

În urma alegerii sale ca ambasador, după ceremoniile de rigoare de la Poartă şi a instrucţiunilor primite de la marele vizir Izzet Mehmet paşa (1774–1775), Abdülkerim, cu suita sa, a părăsit Istanbulul la 22 ianuarie/2 februarie 1775 călătorind pe ruta Adrianopol (Edirne), Silistra, Brăila, Galaţi, Hotin, Kiev, Orel şi Tula până la Moscova, unde şi-a făcut intrarea cu fastul obişnuit în asemenea ocazii, la 7/18 octombrie 1775. După îndeplinirea misiunii, el a luat drumul întoarcerii la 28 ianuarie/8 februarie 1776 şi călătorind pe o rută uşor modificată de la Măcin până la Istanbul, s-a înapoiat la Poartă la 6/17 august 1776. Aici el a prezentat sultanului Abdul Hamid I raportul misiunii sale *(sefaretname),* alcătuit de secretarul-scrib din suita lui, anume Nahifi Mehmet efendi. Ulterior, Abdülkerim paşa şi-a reluat atribuţiile de *hacegân,* slujind ca şef al arhivelor cadastrale până în 1788, dată, după care, se pare că a murit curând.

Jurnalul misiunii sale în Rusia a fost alcătuit, după cum am amintit, de scribul Nahifi Mehmet efendi, recrutat de asemenea din aparatul de stat aflat în slujba marelui vizir, cunoscându-se foarte puţine date biografice asupra lui. A ocupat diferite funcţii ca şef de birou şi a decedat, la rândul său, în 1788.

Manuscrisul cuprinzând misiunea *(sefaretname)* lui Abdülkerim paşa în Rusia s-a păstrat în fondul Esat efendi al bibliotecii Süleymaniy din Istanbul, inventar nr. 2280, fiind editat în traducere engleză de orientalistul american Norman Itzkowitz, în lucrarea sa, scoasă în colaborare cu slavistul Max Mote, *Mubadele. An Ottoman-Russian exchange of Ambassadors,* Chicago, 1970, p. 55–120, cu note explicative succinte şi o introducere (p. 1–31). De misiunea omologului lui Abdülkerim paşa, kneazul Nikolai Vasilievici Repnin, s-a ocupat în aceiaşi lucrare amintitul editor Max Mote. Textul jurnalului soliei lui Abdülkerim paşa a mai fost editat în limba turcă în 1898 la Istanbul de publicistul Ahmet Cevdet, după o copie neidentificată şi cu o ortografie occidentalizată, această ediţie în limba omană este nu numai foarte greu accesibilă, dar şi defectuoasă şi nesigură din punct de vedere al calităţii ştiinţifice.

În cuprinsul jurnalului misiunii lui Abdülkerim paşa, alcătuit de scribul-secretar Nahifi Mehmet efendi, o importanţă deosebită s-a acordat descrierii ceremoniei – denumite în protocolul

Curții otomane *mubadele* – adică al întâlnirii celor doi ambasadori, otoman și rus, la hotarele imperiului sultanilor, în cazul de față la Hotin, pe o plută, solemn împodobită, pe firul râului Nistru. Ceremonia s-a repetat atât la venire cât și la plecare, cei doi ambasadori pătrunzând și părăsind la aceeași dată imperiile respective (în cazul lui Repnin, Polonia, care mai exista încă în 1775–1776 ca stat clientelar al țarinei, Rusia neavând graniță comună cu Imperiul otoman).

Știrile despre țările române cuprinse în jurnalul alcătuit de Nahifi Mehmet efendi sunt puține, sărăcăcioase și lipsite de o importanță deosebită. O oarecare atenție s-a acordat portului Galați, a cărui reînviere economică după distrugerile suferite în timpul războiului din 1768–1774, este atribuită în mod gratuit sultanului, ca de altfel și întreaga refacere a Moldovei.

Ceea ce contrastează puternic între jurnalele misiunilor lui Abdülkerim pașa și N. V. Repnin, constă pe de o parte în itinerariile diferite adoptate de cei doi trimiși extraordinari și reacția provocată în cercurile conducătoare ale Principatelor române. În vreme ce domnii Moldovei și ai Țării Românești, nu numai că nu se întâlnesc cu emisarul Porții și nu-i trimit nici un dregător de seamă ca să-l întâmpine la hotare, Alexandru Ipsilanti refuzând chiar să-i asigure provizii în trecerea prin principatul muntean, iar delegația otomană a fost nevoită să traverseze țările române într-o izolare completă, evitând reședințele lor de scaun, ambasadorul rus Repnin a fost primit cu toată căldura de către Grigore al III-lea Ghica și Ipsilanti la Iași și București și de toată boierimea, ba chiar și de mitropoliții respectivi, organizându-se serbări și primiri în cinstea emisarului țarinei la tot pasul. Răceala și antipatia manifestată față de reprezentantul sultanului de către domnii și boierii români reiese cu toată pregnanța în jurnalul soliei lui Abdülkerim pașa, nevoit să poposească prin sate obscure și în indiferența totală a autorităților locale și de stat. Prezența lui pe teritoriul românesc a fost aproape indezirabilă și de aceea și știrile privind Principatele din jurnalul misiunii lui Abdülkerim pașa sunt atât de sărăcăcioase, afectându-se o pretinsă detașare și indiferență față de niște „provincii" socotite tributare sultanului.

Textul jurnalului misiunei lui Abdülkerim pașa n-a fost cunoscut până acum istoriografiei românești și apare acum în traducere pentru prima oară în țara noastră în colecția de față, după ediția amintită datorită lui N. Itzkowitz.

[TRECEREA SOLIEI PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA][1]

[Ambasada lui Abdülkerim pașa părăsește Istanbulul la 1 zi'l-hidjge 1188 a.H. (= joi 2 februarie st. n. 1775) în drum spre Rusia, sosind la Șumen în Bulgaria la 26 zi'l-hidjge (27 februarie).]

p. 60 În timpul șederii noastre aici a sosit o scrisoare din partea domnului Moldovei[2]. El indica pentru noi o rută pe calea de la Isaccea și „Timarabad"[3]. Totuși această regiune de abia scăpase de cătușele[4] ocupației. Dat fiind că nu-și revenise la starea inițială, se vor ivi mari piedici de a ne procura provizii și în alte domenii. Am scris din nou domnului explicându-i că în comparație cu alte regiuni, va fi mai ușor ⟨pentru ambasadă⟩ de a trece prin Moldova. Așadar, va fi nevoie să călătorim la Hotin pe drumul de la Galați de-a lungul râului Prut. După ce am trimis scrisoarea, am părăsit Șumenul, luni 3 Mukarrem 1189 ⟨6 martie 1775⟩.

Ne-am așezat tabăra la Silistra vineri 8 ⟨10 martie⟩. [Intenția ambasadorului de a rămâne aici până la aflarea unor vești privind călătoria

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat în limba engleză de Norman Itzkowitz din lucrarea comună cu Max Mora, *Mubadele...*, p. 60 și urm.

[2] Grigore al III-lea Alexandru Ghica.

[3] Neidentificat.

[4] *the fetters*, în sensul de povară.

omologului său Repnin. Sărăcia şi lipsa de provizii de la Silistra îl determină totuşi pe Abdülkerim paşa să-şi grăbească plecarea, stabilind-o pentru luni 25 Muharrem ⟨27 martie⟩. Îndoielile celor din Silistra privind expedierea darurilor sultanului către ţarină cu corăbii pe Dunăre până la Galaţi.]

După cercetarea stării drumului în intenţia de a trimite darurile la Măcin p. 61 pe calea uscatului iar de acolo la Galaţi pe calea fluviului, oamenii care cunoşteau bine regiunea ne-au înştiinţat că distanţa pe uscat până la Măcin era de douăsprezece stadii[5]. Această regiune, însă, de-abia a început să se refacă. Deoarece ⟨locuitorii⟩ erau foarte ocupaţi cu repararea caselor şi locuinţelor şi-şi aduceau hrana din locuri îndepărtate, era nevoie, neexistând un alt drum posibil, ⟨ca ambasada⟩ să treacă ⟨Dunărea⟩ pe la o aşezare numită Călăraşi aşezată pe ţărmul românesc în faţa Silistrei şi de mers de la hotarul Ţării Româneşti până la Brăila şi de acolo la Galaţi. A fost trimisă o scrisoare domnului Ţării Româneşti[6], rugându-l să asigure proviziile necesare pentru o călătorie de trei zile de la amintita aşezare // până la Brăila. ⟨Totodată⟩ au fost p. 62 trimişi în arvună cinci sute de guruşi[7]. Lista cu itinerarul pe care l-am pregătit, indicând că avem de gând să trecem râul Prut pe la o localitate numită Ţuţora[8], în sus de Galaţi, a fost înmânată marelui portar[9] al domnului Moldovei care a sosit acum ⟨aici⟩. După ce a fost miluit cu un caftan[10], i s-a îngăduit să plece.

În răspunsul care a sosit de la domnul Ţării Româneşti, el găsea ⟨tot felul de⟩ dezvinovăţiri cusute cu aţă albă în privinţa procurării proviziilor cerute şi a trimis înapoi cei cinci sute de guruşi. De aceea nu mai era nimic de făcut decât de cumpărat şi achiziţionat din Silistra proviziile necesare drumului de trei zile până la Brăila.

În lunea în care am hotărât cele scrise mai sus, am început expedierea bagajelor grele şi a poverilor în spre Călăraşi la bordul a trei sau patru caiace[11], ce erau disponibile şi cunoscute aici sub numele de *cârlace*[12]. Kara Hisarî Ahmet bei, kapugibaşa al Seraiului, care fusese numit de la Istanbul mihmadar pentru ambasadorul rus, şi-a făcut acum apariţia şi astfel a fost şi el trecut pe ţărmul românesc. Joi 28 Muharrem ⟨30 martie⟩, ambasadorul şi suita lui s-au urcat în două ambarcaţiuni dunărene numite *şăici*[13]. În această zi, datorită fericitei îndurări a lui Allah, înaltul cerului a fost netezit de piatra arzătoare a soarelui dătător de lumină lumii şi a devenit curat şi lipsit de orice urmă de nor. Cu apropierea anotimpului favorabil al primăverii, şesurile şi câmpiile erau acoperite cu un covor de verdeaţa smaraldului şi fiecare copac înflorit în mai multe culori, se înfăţişa ca un adevărat tablou al unei cununi de nuntă. Făcându-ne plăcere vederea peisajului înconjurător şi bucurându-ne în glorioasa

---

[5] *stages;* 1 stadiu reprezintă distanţa echivalentă cu 125 paşi.

[6] Alexandru Ipsilanti.

[7] *kuruş*, monedă otomană echivalentă cu piastrul.

[8] Sat şi com., jud. Iaşi.

[9] *portar başi.*

[10] *a robe of honour.*

[11] *kayk.*

[12] *karla.*

[13] *şayke.*

umbră a suveranului ⟨nostru⟩, am trecut ⟨Dunărea⟩ până la Călăraşi sub milostiva mantie a protecţiei lui Allah.

La cele trei popasuri situate pe teritoriul Ţării Româneşti de la Călăraşi până la Brăila n-a fost cerut sau luat nici măcar un ac de gămălie de la locuitorii Ţării Româneşti. Mai mult, asemenea lucruri ca // păsări de curte, ce au fost aduse de o slugă a domnului Ţării Româneşti, n-au fost primite. Descurcându-ne cu proviziile ce le aveam la îndemână, ne-am continuat drumul. Am mers mai departe şi am ajuns la Galaţi miercuri 4 Safer ⟨5 aprilie⟩. Mai înainte, în timpul războiului, ⟨oraşul⟩ Galaţi a fost complet distrus şi cu excepţia a două clădiri spoite ⟨cu var⟩, orice urme de construcţii au fost distruse şi rase de pe faţa pământului. Ca rezultat al fericitei şi chibzuitei strădanii a sultanului, care este izvorul dreptăţii, cam câteva sute de case şi un număr de prăvălii au fost construite şi multe *raiale* s-au statornicit şi au început să locuiască ⟨aici⟩[14]. Este o dorinţă arzătoare ca prin creştere şi înmulţire ⟨oraşul⟩ Galaţi să-şi regăsească aspectul de odinioară într-un viitor apropiat. Ne-am petrecut ziua următoare la Galaţi.

Ne-am reluat drumul vineri. Am ajuns şi petrecut o noapte într-un sat ⟨la o depărtare⟩ de patru ore de Galaţi. Aici, ne-a parvenit o înştiinţare de la feldmareşalul rus[15]. El ne cerea să-i trimitem o listă cu tot ceea ce aveam nevoie ca provizii după schimbul de ambasadori. Abdülkerim paşa a răspuns în termeni amicali în sensul că era contrar legilor ospitalităţii să se impună sarcini gazdelor. A lăsat problema proviziilor ⟨la latitudinea⟩ demnităţii statului rus.

În acest loc, a sosit scrisoarea lui Mehmet paşa[16] ⟨adusă⟩ de *ciohodarii* săi[17]. Ne informa că el sosise la Târnovo. Ambasadorul i-a trimis un răspuns, tot prin ciohodari, conţinând o rugăminte politicoasă ca Mehmet paşa să ajungă la Hotin cât mai repede cu putinţă. În ziua următoare am plecat din localitate şi am ajuns într-un sat numit „Izburuga”[18], la ⟨o depărtare⟩ de şase ceasuri de Iaşi, joi 12 Safer ⟨13 aprilie⟩. La sosirea noastră la „Izburuga” un mesager[19] ne-a adus o scrisoare din partea feldmareşalului rus ⟨adresată⟩ însărcinatului cu afaceri al Rusiei, rezident la Istanbul[20]. Scrisoarea arăta că sosirea ambasadorului rus, generalul Repnin, la hotare va fi amânată până în ultima parte a lunii iunie sau începutul lui iulie datorită ieşirii din albie a râurilor, asprimei şi prelungirii // iernii în Rusia. Deoarece era mult de aşteptat până

[14] Evident, realitatea este privită din prizma unui dregător otoman care nu-şi dă seama de renaşterea Galaţilor prin propriile eforturi ale locuitorilor săi şi în parte din grija domniei, atribuind cu totul nejustificat aceste binefaceri sultanului.

[15] Piotr Alexandrovici Rumianţev, generalissimul trupelor ruse în războiul ruso-turc din 1768–1774.

[16] Melek Mehmet paşa, fost mare kapudan al flotei (1752–1755) cumnat al sultanului Mustafa al III-lea din 1765, numit *kaimakam* al marelui vizir, calitate pe care o deţinea în 1775–1776 înainte de a deveni el însuşi mare vizir între 1792–1794.

[17] *çuhadars*.

[18] Neidentificat. Editorul Itzkowitz propune, fără temei, un inexistent sat Izvor.

[19] Căpitanul Ioanovici din regimentul de infanterie Sevski.

[20] Hristofor Ivanovici Peterson, colonel, însărcinat cu afaceri al Rusiei la Poartă din septembrie 1774 până în august 1775, însărcinat cu schimbarea instrumentelor de ratificare a tratatului de pace de la Kuciuc Kainargi.

atunci, ambasadorul ⟨Abdülkerim⟩ a scris la Istanbul despre această situaţie. El arăta că se afla în aşteptarea dării unor porunci în această privinţă. A înmânat scrisoarea primită şi expunerea punctelor sale de vedere unui curier tătar pe care l-a trimis la Istanbul, însoţind pe amintitul mesager ⟨rus⟩.

Când ambasadorul a scris domnului Moldovei despre scuzele ruseşti şi a explicat că va trebui să aştepte pe teritoriul Moldovei sosirea poruncilor sultanului, a cerut ca domnul să-i pună la dispoziţie, până atunci, un sat convenabil pentru şederea sa. Domnul a indicat un sat obişnuit din Moldova cu numele de Ciuciulea[21], în apropiere de hotarul Hotinului. În ziua următoare am plecat la drum. Trecând râul Prut pe la vadul Tuţora, am sosit în satul ⟨amintit⟩ marţi 17 Safer ⟨18 aprilie⟩. Am instalat o tarabă şi am poposit aici. [Sâmbătă 28 Safer ⟨29 aprilie⟩ soseşte în tabăra de la Ciuciulea Mehmet paşa, care s-a întreţinut cu ambasadorul Abdülkerim, înainte de a se deplasa la Hotin. După aproape o lună, sâmbătă 20 Rebi'ul-evvel ⟨20 mai⟩ s-a întors curierul trimis la Istanbul din tabăra de la „Izburuga" cu răspunsul de la sultan].

Cuprinsul poruncii împărăteşti suna astfel: „Ambasadorul va trebui să socotească preţul proviziilor procurate pentru dânsul şi livrate de domnul Moldovei în conformitate cu preţurile cerute de el. După aceea va trebui să restituie de îndată suma ce-i va mai rămâne după ce va scădea cheltuielile făcute şi să trimită la Istanbul recipisa scrisă de însăşi mâna domnului. Ambasadorul va trebui să rămână la hotarele Hotinului până se va ajunge la o înţelegere". Îndată după aceasta, ambasadorul a scris înălţimii sale lui Mehmet paşa. El a cerut să-i fie pus la îndemână pentru şedere un sat potrivit din cele din apropierea Hotinului. Mehmet paşa l-a îndemnat să poposească în satul Cociugeni[22]. p. 65

[Joi 2 Rebi'ul-ahîr ⟨1 iunie⟩ Abdülkerim paşa a primit o scrisoare din partea ambasadorului rus Repnin, după ce suita dregătorului otoman părăsise satul Ciuciulea. Probleme de prestigiu şi de protocol în ceea ce priveşte rangul dregătorilor însoţitori. Pretenţiile lui Repnin de a fi socotit mai mare în rang ca ambasadorul rus, contele Alexandr Ivanovici Rumianţev trimis la Istanbul în 1739 pentru ratificarea păcii de la Belgrad, deci de a i se acorda tratamentul corespunzător. Răspunsul lui Abdülkerim privind rangul dregătorilor otomani urmând a însoţi pe Repnin. Pretenţiile sale de aprovizionare vor fi egale cu acelea de care se va bucura ambasadorul rus în Imperiul otoman. S-a trimis la Istanbul o copie după cererile formulate de Repnin].

După aceasta, duminică 5 Rebi'ul ahîr ⟨4 iunie⟩ am ajuns în satul Cociugeni. Când am poposit acolo şi ne-am pus pe aşteptarea timpului hotărât ⟨pentru întâlnire⟩, ne-a sosit o altă comunicare din partea ambasadorului rus sâmbătă 3 Djumadi ul-evvel ⟨1 iulie⟩. Ne-a lămurit că se afla pe punctul de a sosi într-un loc la distanţa de o oră de Hotin, după ce a plecat dintr-o localitate aflată la opt ore de Hotin. Ambasadorul nostru va trebui de asemenea să p 66

[21] *Chuchulya*, azi sat în R Moldova.

[22] *Kotyudzhen*, azi sat în R. Ucraina.

înainteze şi să poposească într-un loc aflat la o oră distanţă de Hotin. Acolo vor începe discuţiile dacă ceremonia *mubadele* se va desfăşura pe uscat sau pe ⟨cursul⟩ râului.

[Abdülkerim paşa a scris lui Mehmet paşa care i-a răspuns că potrivit obiceiului, ceremonia *mubadele* se va desfăşura pe râul Nistru. El a aflat că ambasadorul Repnin a sosit la Zwaniec de cealaltă parte a Nistrului şi de aceea a dat dispoziţii lui Abdülkerim să se apropie de Hotin.]

Miercuri 7 Djumadi ul-evvul ⟨5 iulie⟩, ambasadorul a părăsit Cociugeni. Cu suita sa s-a oprit la marginile Hotinului şi s-a înjghebat o tabără pe ţărm în şesul de la Hotin în faţa celei a ambasadorului rus ⟨de pe malul opus⟩. [Urmează amănunte asupra preparării şi desfăşurării ceremoniei *mubadele* care a avut loc joi 13 iulie 1775 pe o plută aflată pe râul Nistru în faţa Hotinului, unde s-au întâlnit cei doi ambasadori cu suitele lor şi Mehmet paşa. După aceea Abdülkerim a trecut în Polonia, în drum spre Rusia iar Repnin în Moldova, în drum spre Poarta Otomană.]

[Drumul de întoarcere]

[Reîntâlnirea ambasadorilor rus şi otoman în drumul lor de întoarcere spre patrie în cursul ceremoniei *mubadele* de la Hotin, desfăşurată duminică 30 iunie st. n. 1776].

p. 116 ⟨După trecerea Nistrului⟩ am poposit la Hotin timp de opt zile. Vineri 20 Djumadi-ul-evvel ⟨5 iulie⟩ am plecat de acolo. Conform poruncii sosite de la marele vizir[23] am urmat drumul arătat de domnul Moldovei. Am trecut râul ⟨Prut⟩ pe la Ţuţora şi am stat acolo o zi. Luni 6 Djumadi ul-ahîr ⟨22 iulie⟩ am ajuns la Măcin navigând pe râul ⟨Prut⟩. Mulţumiri şi slavă ⟨trebuie⟩ aduse lui Allah, ⟨deoarece⟩ la trecerea noastră prin satele Moldovei de astă dată şi în special prin oraşul Galaţi, le-am găsit într-o stare de zece ori mai înfloritoare decât la trecerea noastră anterioară. [Laude aduse sultanului a cărui politică înţeleaptă ar fi determinat chipurile, amintitele îmbunătăţiri în starea generală a Moldovei.]

După aceasta am stat la Măcin o noapte şi a doua zi am plecat pe calea Dobrogei[24]. [Nu se mai face nici o menţiune până la sosirea ambasadorului la Hacioğlu Pazari şi Kirk Klise pe teritoriul otoman.]

---

[23] Dervış Mehmed paşa, mare vizir (7 iulie 1775 – 5 ian. 1777).

[24] *Dubrucaova.*

NIKOLAI VASILIEVICI REPNIN

(1734–1801)

Kneazul Nikolai Vasilievici Repnin s-a născut în 1734. La vârsta de 15 ani, el a slujit împreună cu tatăl său în armata de pe Rin, în corpul rusesc trimis de ţarina Elisabeta I să colaboreze cu francezii în războiul de succesiune al Austriei. Ulterior, a luat parte în armata franceză la războiul de 7 ani La 26 de ani, a fost înaintat colonel, la 28 general. La moartea Elisabetei I, noul ţar, Petru al III-lea, a schimbat diametral politica faţă de Frederic al II-lea al Prusiei şi Repnin a fost trimis la cartierul general al acestuia, unde a luat parte la negocierile de pace. În 1762 mulţumită protecţiei contelui Panin, unchiul soţiei sale Natalia Alexandrovna, fiica prinţesei Kurakina, a fost numit adjunct al ministrului plenipotenţiar în Polonia la Kayserburg, rămânând apoi titular. A stat în Polonia 6 ani. El avea misiunea să sprijine candidatura la tron a lui Stanislav al II-lea Poniatovski (1764) şi după aceea să împiedice orice reforme care ar pune capăt anarhiei mobiliare ce ducea ţara de râpă prin dreptul nelimitat la *Liberum veto.*

Însărcinat de ţarină să sprijine drepturile politice ale dizidenţilor, adică ale celor ortodocşi din „republica" polonă, el şi-a depăşit instrucţiunile, amestecându-se făţiş în toate treburile de stat, ameninţând, pe baza prezenţei trupelor ruseşti în Polonia, smulgând importante rectificări teritoriale şi stârnind ura tuturor începând cu regele, care era, de fapt, prizonierul său. S-a amestecat în lupta dintre partide, pregătind confederaţia de la Radom (1767) şi Wilna, care a cerut Ecaterinei a II-a „să ocrotească libertăţile (!) republicane". La 24 februarie 1768, a iscălit pactul polono-rus, care proclama pe ţarină „protectoarea legilor şi libertăţilor Poloniei". Împotriva acestor fapte s-a ridicat Confederaţia de la Bar (1768). La declanşarea războiului Porţii contra Rusiei, ţarina a socotit necesar să-l recheme din Polonia pentru a face posibilă oarecare destindere într-un moment în care era nevoie de toate forţele militare. Recompensat cu Ordinul Sf. Alexandr Nevski şi înaintat la gradul de locotenent general, mai primind un dar de 50000 de ruble, el a fost trimis la armata ce asedia Hotinul. A comandat un corp de armată sub ordinele lui Rumianţev. În iulie 1770 s-a distins în luptele de la Larga şi Cahul, precum şi în acţiunile de la Chilia şi Ismail. Decorat pentru vitejia cu Ordinul Sf. Gheorghe clasa a II-a, a fost sărbătorit la St. Petersburg ca un erou. În anul următor, a comandat armata care a înfrânt, lângă Bucureşti, o oaste de 10 000 de otomani, luând parte şi la acţiunile de la Giurgiu şi Văcăreşti. Criticat de Rumianţev pentru conducerea acestei din urmă operaţii, a cerut să se retragă de la comanda sa şi, în toamna anului 1772, a obţinut un concediu de un an pentru „a merge la băi" A plecat în Polonia, Germania şi Olanda, unde a fost silit să împrumute 12 000 de ruble de la un bancher din Haga. S-a reîntors la armată în 1774, luând parte la cucerirea Silistrei, în iunie În iulie, a fost pus de Rumianţev să ia parte la tratativele de pace de la Kuciuk Kainargi, în lipsa ambasadorului Aleksei Mihailovici Obreskov, care nu a reuşit să sosească la timp Încheindu-se conferinţa de pace (17–21 iulie 1774), a fost trimis să ducă la Peterhof această ştire, fiind răsplătit cu înaintare în grad şi un nou dar de 50 000 de ruble. Cum feldmareşalul Rumianţev s-a îmbolnăvit, Repnin a fost desemnat ca succesor eventual al acestuia în cazul morţii sale. Dar, acesta însănătoşindu-se, Repnin a fost trimis ca ambasador extraordinar la Poartă, între 13 iulie 1775 – 12 febr. 1776, unde misiunea lui era destul de grea, având a împăca poruncile împărătesei ca să nu se schimbe nici o iotă la litera tratatului încheiat şi ideea fixă a otomanilor de a obţine o revizuire îndeosebi a clauzei privind independenţa Crimeii. În faţa acestei situaţii, nu putea fi vorba de obţinerea pentru Principate a recunoaşterii vechilor privilegii, la care se refereau

memoriile înaintate de boieri moldoveni şi munteni lui Repnin la trecerea sa prin Ţările Române spre Poartă.

Cel mai prompt fusese Alexandru vodă Ipsilanti, care l-a trimis pe Raicevich cu doleanţele proprii şi ale ţării tocmai la Kiev, unde a fost primit de Repnin, care venise să-l vadă pe mareşalul Rumianţev. La 1 iunie 1775, Repnin îi raporta ţarinei despre cererile cuprinse în memoriul adus de Raicevich. Se cerea *domnia pe viaţă* pentru Al. Ipsilanti, reducerea plăţilor către Poartă la cuantumul vechi cu 50 de ani în urmă, înapoiere prizonierilor făcuţi pe teritoriul otoman, desfiinţarea raialei Giurgiu, obţinerea unui însărcinat cu afaceri la Constantinopol, care să se afle sub protecţia rusească, înlăturarea sistemului de tărăgănare, daruri şi mituire în tratarea afacerilor la Poartă, redobândirea, pentru domn, a dreptului de a purta gugiumanul, de care fuseseră lipsiţi domnii deceniilor din urmă. Pentru Ipsilanti, punctul principal îl constituia domnia pe viaţă De aceea, Repnin îi cerea acestuia să-şi dovedească credinţa faţă de împărăteasă, dezvăluindu-i *căile ascunse prin care ar putea trata interesele ruseşti la Poartă.* Se ştie că Al. Ipsilanti era cumnat cu Constantin Moruzi, marele dragoman al Porţii. Aşadar, întâlnirea de la Bucureşti avea o semnificaţie deosebită Raicevich a stat la Kiev trei zile şi a promis să-l vadă pe Repnin la trecerea acestuia prin Focşani. Potrivit cu editorul Max Mote, în volumul scris, în colaborare cu prof. Norman Itzkowitz, intitulat *Mubadele. An Ottoman-Russian exchange of Ambassadors,* Chicago, 1970, p. 227–228, Rumianţev ar fi fost impresionat de cunoaşterea de către Raicevich a situaţiei de la Constantinopol.

Tot din Kiev, i-a raportat ţarinei că este informat că boierii moldoveni au de gând să-i înmâneze o plângere împotriva domnului şi îi cerea instrucţiuni în această privinţă. Ea a răspuns că el nu trebuie să primească asemenea plângeri, ci să caute a împăca lucrurile, stăruind pe lângă domn să satisfacă acele doleanţe care sunt îndreptăţite etc

Aşadar, memoriul înaintat de boierii moldoveni la Iaşi şi primit de Repnin nu cuprindea plângeri contra domnului, ci cerea recunoaşterea vechilor privilegii ale ţării, desfiinţarea raialei Hotinului etc. (vezi textul în Hurmuzaki, seria nouă, I, *Rapoarte consulare ruse,* p. 99–103).

După îndeplinirea misiunii sale la Poartă, carierea lui Repnin a urmat, ulterior, o cale destul de sinuoasă.

În timpul războiului dintre Prusia şi Austria pentru succesiunea Bavariei, el a fost trimis în fruntea unui corp de trupe ruseşti în Galiţia, determinând Austria să încheie pace

A semnat în numele Ecaterinei a II-a tratatul de la Teschen (22 mai 1779).

Reaprinzându-se războiul cu Poarta în 1787, Repnin a fost însărcinat – după demisia mareşalului Rumianţev – cu comanda armatei ucrainene. A câştigat victoria de la Salcea, dar a fost oprit în loc de gelozia lui Potemkin. În lipsa acestuia, a trecut Dunărea şi a învins pe otomani la Măcin (10 iulie 1791) şi a luat parte la negocierile de pace de la Galaţi din acel an.

Dar, în urma neînţelegerilor cu Potemkin, Repnin s-a retras la Moscova. A fost răsplătit cu Ordinul Sf. Gheorghe, cl. I, în loc să fie numit feldmareşal, cum s-ar fi cuvenit. În 1792, legăturile sale cu francmasonii, dezvăluite cu prilejul aşa-zisei afaceri Novikov, i-au atras dizgraţia ţarinei. În 1794, a fost numit guvernator general al Estoniei şi Livoniei şi a intervenit contra răsculaţilor din Polonia. După moartea ţarinei (1796), noul împărat Pavel I l-a numit feldmareşal şi i-a dăruit un domeniu cu 6 000 de suflete. După doi ani, Repnin a fost trimis la Berlin pentru a determina Prusia să intre în coaliţia contra Franţei. Înapoiat în Rusia, a căzut în dizgraţie, tot pe motivul apartenenţei la francmasonerie. A murit de apoplexie la Moscova, în mai 1801.

De la Repnin a rămas un număr de rapoarte şi scrisori, printre care şi *Jurnalul* primirii sale în Moscova, în vara anului 1775, când trecea spre Constantinopol Este o simplă dare de seamă oficială a ceremoniilor de la Hotin şi Iaşi şi a atenţiilor din partea paşei de Hotin şi a domnului Grigore al III-lea Al. Ghica, fără nici un fel de amănunte de ordin etnografic, geografic sau economic asupra stării Moldovei. A fost publicat în traducere românească împreună cu câteva documente de Vladimir Ghica, sub titlul *Acte privitoare la Grigore Al. Ghica,* în „Revista istorică", XIV (1928), nr. 1–3, p. 57–64, şi reprodus cu unele modificări de Gh. Bezviconi în lucrarea *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia,* Bucureşti, 1947, p. 116–123.

Dar, alături de această dare de seamă fragmentară a soliei lui Repnin la Poartă, mai există una redactată de „mareşalul" misiunii, Iacob Ivanovici Bulgakov (1743–1809), ce va deveni ulterior ambasador la Poartă, descriind drumul de la trecerea Nistrului la Hotin până la sosirea la Constantinopol, cu diferitele primiri şi ceremonii la Iaşi şi Bucureşti, descriind apoi primirile

oficiale de la Poartă şi, în sfârşit, drumul de înapoiere până la Nistru, unde trebuiau să se întâlnească din nou cei doi ambasadori rus şi otoman, pe un vas în mijlocul acelui fluviu, urmând apoi ca fiecare să se întoarcă în ţara sa.

Ambasadorul avea să urmeze aproape acelaşi drum ca la ducere, cu deosebirea că nu avea să mai treacă prin Bucureşti. Textul acesta, destul de amplu, a fost tipărit mai întâi ca supliment al periodicului Academiei de Ştiinţe, intitulat „Sankt Peterburgskie Vedomosti", şi apoi ca volum separat (1777) tras în 600 de exemplare. A apărut deci de două ori, având un caracter festiv, mai degrabă decât informativ O confruntare a *Jurnalului* lui Repnin cu darea de seamă tipărită în 1777 scoate în evidenţă unele deosebiri. Există informaţii în legătură cu trimiterea sau sosirea de curieri, care nu au fost păstrate în textul tipărit.

Noi am redat textul *Jurnalului* lui Repnin indicând cu un asterisc frazele ce nu apar în redactarea din 1777. După redarea şi a scrisorii lui Repnin din Vârteşcoiu către ţarină care încheie *Jurnalul*, am continuat să dăm urmarea călătoriei cu plecarea la Iaşi şi restul drumului prin Ţara Românească, după relaţia lui Bulgakov. Textul acesteia a fost publicat la Chicago, în 1970, într-o versiune engleză, de către profesorul Max Mote, în volumul amintit, în care sunt înfăţişate în mod paralel dările de seamă ale celor două solii, otomană şi rusă.

În mod destul de neaşteptat, indicarea zilelor lunii e redată după stilul nou (gregorian) şi nu după cel vechi, păstrat în ţările ortodoxe până după primul război mondial. Noi am păstrat întocmai modul de datare al editorului, care poate uşor fi transpus în stilul vechi scăzând 11 zile.

Corespondenţa lui Repnin a fost publicată în revista „Russkii Arhiv" (Arhivă rusă), 1865, 1869, 1874 etc., iar arhiva sa militară s-a tipărit în „Sbornik" – culegerea Societăţii ruse de istorie, St. Petersburg, vol. V, 1870, p. 141 şi urm. (pentru Principate); vol VI, 1871, vol. XV, XVI şi LXV.

Documentele cu privire la relaţiile lui Repnin cu domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti, Grigore al III-lea Ghica şi Alexandru Ipsilanti, cât şi cu boierii moldoveni au fost publicate în colecţia Hurmuzaki, seria nouă, I, *Rapoarte consulare ruse* (1770–1796), Bucureşti, 1952, p. 89 şi urm.

Informaţii asupra activităţii desfăşurate de Repnin se găsesc în „Sbornicul Societăţii istorice ruse", citat mai sus, şi în revista „Russkaia Starina", 1884; date bibliografice dă Bezviconi în articolul *Însemnări biobibliografice despre călătorii ruşi în ţările noastre în secolele XV–XVIII*, din „Analele Româno-Sovietice", Seria Istorie, ianuarie-martie 1957, p. 74.

Pentru date mai recente, vezi volumul *Mubadele*, citat mai sus, în care se pot observa însă şi unele confuzii.

JURNALUL DE CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA AL PRINŢULUI NICOLAE VASILIEVICI REPNIN, AMBASADOR EXTRAORDINAR ŞI PLENIPOTENŢIAR AL MAIESTĂŢII SALE ÎMPĂRĂTESEI[1]

p. 118

1775, iulie 5

Iulie 3. Dimineaţa a fost trimis mareşalul ambasadei cu daruri la paşa din Hotin. A împărţit îndată 200 de ducaţi celor din suita paşei, când s-a făcut ceremonia schimbului de comisari, iar 100 de ducaţi i-a împărţit între suitele celor doi comisari. Kehaia-bei şi divan-effendi, trimişi de paşă, au venit la sol. Cel din urmă a trimis daruri.

[1] După traducerea lui Gh Bezviconi, publicată în lucrarea *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 118 şi urm., cu unele modificări.

După-amiază, paşa de Hotin a venit să vadă pe ambasador. În aceeaşi zi, s-a dus la paşă unul dintre secretarii ambasadei, ca să-i prezinte pe locotenentul de infanterie din regimentul din Perm, Malinkov, care a rămas pe ţărmul polon, în satul Braga[2], fiind ocupat cu trimiterea curierului şi corespondenţei ambasadorului şi totodată ca să-l roage ca, în cazul când ar avea Malinkov vreo nevoie, să-l apere şi să-i dea sprijinul necesar. Către seară, paşa de Hotin a trimis bucate pentru cină ca cele din ziua întâi.

Prinţul a fost ocupat toată ziua cu trimiterea aghiotantului Gudovici, din statul-major al generalului feldmareşal conte Rumianţev[3], la Moscova, în calitate de curier; acesta a şi plecat seara. În această zi, prinţul a trimis paşei de Hotin bucate pentru cină frumos servite. Medelnicerul şi servitorii ambasadei, care le-au dus, erau îmbrăcaţi în livrele de paradă.

A fost trimis drept curier la Constantinopol, cu scrisori către consilierul Peterson[4], sergentul regimentului de infanterie Nizovski, Ivan Petrov, care a fost scăpat din prinsoare. De asemenea, a fost trimis un curier // la Varşovia, la baronul Stackelberg[5], căruia i s-au înmânat circularele către toţi miniştrii noştri acreditaţi la Curţile străine. Către seară, i s-a trimis din nou paşei din Hotin bucate pentru cină cu acelaşi ceremonial. Astăzi a declarat prinţul ambilor comisari că are de gând să părăsească poimâine Hotinul, spre a-şi urma călătoria; de aceea, în ziua următoare, la 7 iulie a trimis paşa din Hotin pe kehaia-bei şi pe divan-efendi ca să-i ureze ambasadorului călătorie fericită. De asemenea, a trimis şi prinţul pe mareşalul ambasadei cu salutări de plecare. În aceeaşi zi, s-a dat general-maiorului, cavaler Igelström, o scrisoare către contele Nikita Ivanovici Panin[6], ca să i-o trimită la Moscova prin curier. De la interpretul ambasadorului turc[7] numit Caragea[8] s-a primit o scrisoare cu un dar pentru care i s-au trimis câteva blănuri. Către seară, s-a dat poruncă întregii suite să se pregătească de plecare pentru ziua de mâine.

p. 119

Conform ordinului de ieri s-au adunat astăzi la ora stabilită, în locuinţa prinţului, suita sa, precum şi suitele celor doi mihmandari ai săi. Înainte de plecare, a mai venit la prinţ divan-efendi, ca să-i dorească o călătorie fericită, în numele paşei din Hotin, precum şi în numele său. Cu acest prilej [...], i s-a dat un ceas de aur. După aceasta, la amiază, prinţul a încălecat şi şi-a început călătoria, în tovărăşia suitei sale, cum şi a celei turceşti, care urma în ordinea următoare: ceauşii şi escorta turcească; trâmbiţaşii chiurasierilor, maiestrul grajdurilor, prinţul Cerklisceiev, cavalerii ambasadei călări, doi comisari turci fără suită, ambasadorul având pe lângă el patru curieri, iar după el cei doi secretari ai ambasadei, aghiotanţii, pajii, a doua jumătate a escortei chiurasierilor

---

[2] Braga, localitate pe malul stâng al Nistrului, în faţa Hotinului (R. Ucraina).

[3] Piotr Alexandrovici, conte Rumianţev (1725–1796).

[4] Hristofor Ivanovici Peterson, locotenent colonel, însărcinat cu afaceri la Constantinopol pentru ratificarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi.

[5] Otto Magnus, baron Stackelberg, ambasadorul Rusiei la Varşovia (1772–1790).

[6] Nichita Ivanovici Panin (1718–1783), îndrumătorul diplomaţiei ruse pe vremea Ecaterinei a II-a. Era unchiul soţiei lui Repnin.

[7] Abdülkerim paşa, omologul lui Repnin.

[8] Nicolae Caragea, ulterior mare dragoman al Porţii (1777–1782) şi domn al Ţării Româneşti (1782–1783).

cu steagul, kehaielele comisarilor cu muzica lor, echipajele ambasadei. La ieşirea din oraş, au bubuit douăzeci şi cinci de tunuri. În tot decursul petrecerii în Hotin, l-au vizitat pe prinţ, în fiecare zi, atât cei doi mihmandari, care i-au fost puşi la dispoziţie, cât şi toţi demnitarii din suita paşei. După o cale de cinci ceasuri de la Hotin, am ajuns la satul Larga[9], unde am şi poposit.

După un drum de cinci ceasuri, am stat peste noapte la Gordineşti[10]. Pe drumul dintre Gordineşti şi Costeşti[11], ne-a ieşit în cale căpitanul Ioanovici al regimentului de infanterie Sevaski, care a fost trimis curier la Constantinopol către consilierul cavaler Peterson. La două după-prânz, a sosit ambasadorul la Costeşti, unde l-a întâmpinat la cort un corp de cântăreţi moldoveni, trimişi din partea domnului ⟨Moldovei⟩ Ghica[12]. Până a nu se însera, a sosit din Kiev sergentul de cavalerie al comandamentului de acolo, aducând scrisori din Moscova. În această zi, am făcut o cale de patru ceasuri. //

A doua zi, a fost o zi de odihnă. Pe la orele 11, au venit la cort trei boieri p. 120 moldoveni[13], trimişi din partea domnului Ghica, pentru a însoţi pe prinţ până la Iaşi. Ei au adus în numele principelui lor diferite fructe şi au fost poftiţi la prânz.

La 12 iulie, orele 6 dimineaţa, ambasadorul, împreună cu suita sa şi cu cei trei boieri moldoveni, au părăsit târguşorul Costeşti şi, după o călătorie de două ceasuri, a poposit în târguşorul Ştefăneşti[14], unde a fost aşteptat de ispravnicul judeţului. După prânz, s-a prezentat în lagărul nostru al treilea vistier Migor (?!), care a fost trimis de principele Ghica cu patru cai pentru soţia ambasadorului şi pentru prinţese.

La 13 iulie, ambasadorul a părăsit târguşorul Ştefăneşti şi după o cale de cinci ceasuri a ajuns la Tabăra[15], unde a fost primit de ispravnicul de Iaşi şi câţiva arnăuţi.

La 15 iulie, părăsind Tabăra, după un drum de trei ceasuri, am ajuns la Trifeşti[16], unde făcându-ne lagărul, am poposit peste noapte.

După o cale de trei ceasuri, ne-am oprit în apropiere de Sculeni[17]. Îndată ce a sosit ambasadorul în acest târg, au venit fratele[18] şi cumnatul domnului[19]; aceştia au fost trimişi de domn ca să felicite pe prinţ pentru fericita sa apropiere de Iaşi şi pentru ca să exprime mulţumirea domnului că are să se întâlnească în curând cu ambasadorul. Cu acest prilej, i s-a prezentat prinţului o scrisoare cu acelaşi cuprins şi diferite fructe. Ca urmare la aceasta, a fost trimis la domn secretarul de limbi orientale, Panaiodor[20], cu complimentele respectuoase şi o

---

[9] Sat pe pârâul Larga, în Republica Moldova.

[10] *Corchineşti* = Gordineşti, sat în Republica Moldova.

[11] Sat component al com. suburbane Răchiţi, municipiul Botoşani, jud. Botoşani.

[12] Grigore al III-lea Al. Ghica (1774–1777).

[13] Grigore Ghica a trimis la 21 mai/1 iunie 1775 pe Ştefan Hurmuzaki în întâmpinarea lui Repnin (Hurmuzaki, *Rapoarte consulare ruse,* I, p. 96–97, doc. nr. 6).

[14] Ştefăneşti-Târg, veche denumire a satului Ştefăneşti, com. Ştefăneşti, jud. Botoşani.

[15] Sat, com. Bivolari, jud. Iaşi.

[16] Sat şi com., jud. Iaşi.

[17] Sat, com. Victoria, jud. Iaşi.

[18] Dumitru Ghica, mare ban, fiul dragomanului Alexandru Ghica.

[19] Dumitru Sulgearoglu, soţul Ecaterinei Ghica.

[20] Stati Nikubulos Panayodoros, dragoman al ambasadei ruse din Constantinopol.

scrisoare drept răspuns. După-amiază, a venit în lagăr ruda domnului, prinţul Mavrocordat[21], împreună cu soţia sa[22]. Către seară a venit hatmanul[23] Moldovei cu vreo 150 de soldaţi, destinaţi să escorteze pe ambasador la Iaşi. Prinţul Mavrocordat, împreună cu soţia sa şi cu hatmanul au fost invitaţi la cină.

La 17 iulie, ambasadorul a părăsit lagărul, hatmanii cu ostaşii lui mergând înaintea sa. La cinci verste de Iaşi, a dat prinţul de miliţia moldovenească, aşezată în două rânduri şi postată la două corturi puse faţă în faţă, cel din dreapta fiind pentru ambasador, iar celălalt pentru soţia lui. Îndată ce au ajuns în apropiere şi înainte de a fi descălecat, au venit curtenii domnului, dintre care doi aveau în mâini căţui cu care mergeau pe la uşile trăsurii în care se aflau soţia ambasadorului şi prinţesele. După ce a ajuns ambasadorul la cort, a fost primit de domn în persoană şi de copiii acestuia[24], iar domnul l-a condus la cort. Erau două mese în acel cort, s-au servit băuturi şi bucate alese, o masă era în mijloc pentru ambasador, iar a doua, la o parte, pentru cei doi mihmandari ai săi. După ce a sosit la cort, prinţul a luat loc la masa pregătită pentru dânsul, având alături pe domn şi mai departe un grup din suita sa, iar mihmandarii lui au luat loc la masa pregătită pentru ei şi au petrecut puţin. p. 121 Când s-a sculat ambasadorul ca să-şi continue drumul, i-a dăruit domnul // un cal cu tot tacâmul, pe care l-a primit ambasadorul, iar printr-o atenţie delicată, i-a făgăduit că la intrarea în oraş va călări negreşit pe acesta. După aceasta, a rugat domnul pe prinţ să-i dea voie să sosească el mai curând la Iaşi, spre a putea pregăti toate cele necesare pentru primirea ambasadorului în casa ce i s-a destinat. Prinţul se învoi la aceasta şi, după ce a încălecat, domnul a plecat lăsând pe lângă ambasador pe cei doi fii ai săi şi câţiva boieri. Soţia ambasadorului a fost aşteptată de către soţia domnului Moldovei[25] şi de doamnele cele mai distinse ale acesteia sub un cort anume rânduit, unde a fost şi ospătată. Intrarea ambasadorului în Iaşi s-a orânduit în chipul următor: hatmanul Moldovei cu întreaga lui suită şi cu steagurile, suitele celor doi mihmandari, trâmbiţaşii chiurasierilor şi sunătorii din chimvale, maiorul Tretonin[26], cu jumătate din escorta chiurasierilor, boierii moldoveni, mai marele peste grajduri, prinţul Cerklisceiev[27], cavalerii ambasadei, mareşalul ambasadei, de o parte cei doi fii ai domnului Moldovei, secretarul de limbi orientale, Panaiodor, şi tălmaciul Hangerli, aghiotanţii, husarii călări, trăsurile. A doua jumătate a escortei, sub comanda cornetului Litchen, muzica turcească şi kehaielele mihmandarilor. În această ordine, am ajuns în Iaşi în sunetele clopotelor de la toate bisericile. De-a lungul uliţei, unde era reşedinţa ambasadei,

[21] Dimitrie Mavrocordat

[22] Maria, născută Sturza, fiica marelui logofăt Dimitrie Sturza şi a Ruxandrei, fiica lui Grigore al II-lea Ghica şi vară primară cu Grigore al III-lea Alexandru Ghica.

[23] Vasile Razu.

[24] Grigore al III-lea Ghica avea patru fii: Iacob, Scarlat, Alecu şi Dimitrie. Aici este vorba de cei doi mai mari.

[25] Caterina Ghica, născută Rizo Rangabé, fiica lui Iacovache Rizo Rangabé.

[26] În versiunea din „Revista istorică": *Tulbstenin;* în darea de seamă oficială, tipărită în 1777, *Tutolmin.*

[27] *Ibidem: Cherchedlizeiev;* în relaţia oficială din 1777: *Kherkenlizen.*

erau postați militari moldoveni, de amândouă părțile, care au salutat cu prezentarea drapelelor și a armelor. Când a sosit ambasadorul la Curte și în timp ce descăleca, s-a tras de trei ori cu puști de calibru mic și au bubuit tunurile care erau la îndemână. La scara de afară era domnul însuși cu curtenii săi și l-a condus pe ambasador în apartamentele acestuia; asemenea a fost primită și soția ambasadorului de doamnă și de boieroaicele ei. Intrând în locuință, prințul și cu familia lui au fost tratați cu băuturi reci. Apoi s-au dus la masa pregătită la domn. La masă au fost de față domnul, doamna, cei doi fii, unii dintre boierii cei mai de seamă cu soțiile lor. Ceilalți curteni au stat după scaunele ambasadorului și a soției acestuia. La masă a cântat muzica moldovenească; după masă, s-au jucat jocuri moldovenești, iar ambasadorul a jucat cărți cu domnul. În sfârșit, la ora 6, și-au luat rămas bun domnul și întreaga lui familie de la ambasador și s-au înapoiat la locuințele lor. Prințul a intrat în Iași la ora 1 după prânz, după o călătorie de trei ceasuri, respectiv 15 verste.

18 iulie. De dimineață, unul din secretarii ambasadei a fost trimis cu daruri la domn și doamnă. După ce s-a întors acesta, ambasadorul a vizitat el însuși pe domn, iar soția ambasadorului a făcut ea însăși o vizită doamnei. La prinț a fost o masă cu 90 de tacâmuri, la care au fost poftiți domnul cu doamna, fiii lor și lumea cea mai de seamă din Iași. În timpul mesei, a cântat capela de muzicanți a ambasadei. După masă, au avut lor dansuri // moldovenești, iar prințul a jucat cărți cu domnul. *Prințul s-a ocupat cu expedierea curierilor; unul a fost trimis cu depeșe la Moscova, la Curte, iar altul cu scrisori către consilierul Peterson la Constantinopol; amândoi au plecat noaptea, fiecare în direcția corespunzătoare**. p. 122

Către seară, prințul a fost vizitat de mihmandarul prim, Kara-Ahmed-Pașa[28]. La invitația domnului, ambasadorul s-a dus la vânătoare într-un loc la 10 verste de Iași, unde a rămas până seara la 6; aici i s-a servit prânzul. *Astăzi au fugit husarii care fuseseră repartizați la ambasadă, fapt care s-a adus la cunoștința domnului; acesta a dat numaidecât poruncă tuturor ispravnicilor județelor ca să-și pună toată osteneala pentru a prinde pe acești dezertori și a-i preda trupei lor**. De dimineață, al doilea mihmandar, un kapugi-bașî, a vizitat pe ambasador. Către seară, a fost trimis la ambasador mareșalul domnului[29], pentru a-l pofti la prânzul de mâine, la care a fost invitată toată suita ambasadei. Soția ambasadorului și prințesele au fost poftite personal de către doamnă, care a venit și ea cu fiicele sale[30].

Ambasadorul și soția lui cu fiicele lor și cu o parte din suită au fost ospătați la prânz de domn; erau de față domnul însuși cu familia sa și câteva doamne de la Curte. *Înainte de masă a venit cu scrisori de la Moscova curierul, prințul Uhtomski, sergent de gardă**.

---

* Fraza în italică nu apare în darea de seamă oficială din 1777.

[28] Kara Hisarli-zade Ahmed aga este același kapugi-bașî care l-a ucis pe Grigore al III-lea Ghica, cu doi ani mai târziu.

[29] Adică postelnicul Ventura.

[30] Elena, măritată cu Ilie Catargi și Alexandra, măritată cu Nicolae Balș, viitor mare logofăt.

*Astăzi a murit de fierbinţeli mari Maxim Dolgopolov, şelarul regimentului de carabinieri din Tobolsk**.

După prânz, ambasadorul împreună cu cei doi mihmandari ai săi s-a dus la vânătoare cu domnul.

Fiind poftit de domn, ambasadorul a primit să meargă după prânz, la ora 5, împreună cu familia sa şi cu o parte din suită, la un deal numit Galata, la două verste de Iaşi, unde se pregătiseră corturi pentru primirea lui. Îndată după sosire, au început la poalele dealului diferite exerciţii ecvestre, după obiceiul turcesc şi moldovenesc. Între timp, s-au adus cafele, cofeturi şi diferite băuturi reci. În spre amurg, s-a servit cina la care au fost ospătaţi toţi cei de faţă. După masă, copiii domnului şi curtenii lui au distrat pe oaspeţi cu jocuri naţionale. În sfârşit, s-a tras un mic foc de artificii la poalele dealului. După aceasta, prinţul a încălecat şi a plecat la locuinţa lui, unde a fost condus chiar de domn.

De dimineaţă, l-a vizitat pe ambasador primul mihmandar Kara-Ahmed-Paşa. Apoi au venit la el demnitari bisericeşti şi laici şi *i-au înmânat un memoriu*[31]*, a cărui copie a trimis-o cu o scrisoare, din 28 curent, contelui Nikita Ivanovici Panin**.

Mitropolitul din Iaşi[32] l-a vizitat pe ambasador şi a cerut, cu acest prilej, în numele întregului cler moldovean, ocrotirea prea înaltă a Maiestăţii Sale imperiale[33]. *După prânz a fost trimis cu depeşe la Kiev, la Curte, Selezniev*[34]*, sergentul regimentului de cavalerie din Kiev**. După aceasta, s-a dat poruncă

p 123 hatmanului, suitei acestuia şi // celor doi boieri să-l însoţească pe ambasador până la Focşani.

p 105 [Părăsind Moldova, Repnin trimite ţarinei *Jurnalul* primirii sale la Iaşi[35]].

Intrând în Ţara Românească, vă trimit cu toată supunerea jurnalul călătoriei mele, de la sosirea mea la Iaşi până la trecerea hotarului de aici. Nu m-am oprit chiar în Focşani, căci în acest timp sunt acolo multe cazuri de friguri, ci mi-am aşezat tabăra nu departe de acolo, la un sat numit Vârteşcoiu[36], însă, cu toate măsurile de pază, se înmulţesc şi la mine cazurile de boală, căci am acum aproape o sută de oameni care suferă de frigurile cele mai chinuitoare //.

p. 106 Primind de la principele Ghica, domnul Moldovei, copia convenţiei[37] încheiate

---

* Completare ce nu apare în darea de seamă oficială amintită.

[31] Memoriul prezentat de boieri lui I. V. Repnin, în care se cer recunoaşterea vechilor privilegii ale Moldovei, desfiinţarea raialei Hotinului, eliberarea moldovenilor luaţi în robie în timpul războiului ruso-turc din 1768–1774 şi interzicerea intrării grecilor în ţară, este publicat în colecţia Hurmuzaki, serie nouă, *Rapoarte consulare ruse,* I, p. 99–103, nr. 9 din 27 iulie/ 7 august 1775.

[32] Gavriil Calimachi, mitropolit al Moldovei (15 aprilie 1760– 20 februarie 1786).

[33] Fraza care urmează nu mai corespunde textului relaţiei oficiale din 1777, ce cuprinde plecarea din Iaşi şi continuarea drumului prin Moldova şi Ţara Românească, trecerea Dunării etc Această parte va fi redată de noi după versiunea engleză din vol. *Mubadele.*

[34] În versiunea din „Revista istorică": *Seleniev.*

[35] Cf. textul rus publicat în Hurmuzaki, serie nouă, *Rapoarte consulare ruse,* I, p. 105–106, doc. nr. 12 din 11/12 august 1775.

[36] Vârteşcoi, sat şi com., jud. Vrancea.

[37] Convenţia turco-austriacă privitoare la cedarea Bucovinei e publicată tot în Hurmuzaki, *op. cit.,* I, p. 106–107, anexă la doc. 12.

între Poartă şi Curtea din Viena, cu prilejul cedării de către Poartă Austriei a ţinuturilor din Moldova şi Ţara Românească (!), o alătur împreună cu traducerea şi o hartă referitoare la aceasta. Principele Ghica şi paşa din Hotin sunt numiţi de către Poartă ca să termine definitiv această chestiune şi să stabilească noile hotare între aceste două împărăţii.

Dat la 11 august 1775[38], din lagărul de la Vârteşcoiu, aproape de Focşani.

[Continuare după textul oficial din 1777][39]

p. 135

August

8. ... Ambasadorul cu familia sa şi cu întreaga suită s-au dus la domn care în ajun îi poftise la cină.

9. La orele 7 dimineaţa, domnul a venit la ambasador, şi după ce a stat câtva timp cu el, a plecat zicându-i că nu vrea să-şi ia încă rămas bun de la el, ci speră să fie gazda sa la gustarea de dimineaţă, la o mică depărtare de oraş. După plecarea lui, prinţesa Ghica şi boieroaicele moldovence au sosit şi au stat cu ambasadoarea până la suirea ei în trăsură pentru a porni la drum. Doamna s-a scuzat de a nu putea însoţi pe ambasadoare, în afară din oraş, întrucât era însărcinată şi de aceea mai suferindă.

Când au fost gata toate trăsurile, cortegiul a plecat din Iaşi în formaţia următoare: // Suita moldovenească sub conducerea hatmanului. Suita celor doi mihmandari. Cuirasierii, trâmbiţaşii şi toboşarii, maiorul Tutolmin cu jumătate din cuirasieri cu săbiile trase ⟨din teacă⟩, cornetul ⟨Karl⟩ Brink. Cai ai ambasadei. Boieri moldoveni, comisul, prinţul Cerklisceiev *(Kherkheulizev)*. Nobilii ambasadei călare. Amândoi mihmandari călare şi între ei mareşalul ambasadei împreună cu interpretul Hangerli. Careta în care şedea ambasadorul cu cei doi fii ai domnului alături de el şi cu secretarul de limbi orientale, Panaiodoros, şi adjutantul general Ronţov, călare. Trăsura în care şedeau secretarii ambasadei. Trăsura cu prinţesa ⟨Repnin⟩ şi cu tinerele prinţese şi alături interpretul Kruta, călare. Alte trăsuri ale ambasadei. Cealaltă jumătate de cuirasieri cu săbiile scoase. Chehaiele mihmandarilor cu muzica lor.

p 136

După un drum de vreo trei verste, s-au oprit la un cort ce fusese ridicat la porunca prinţului Ghica şi lângă care erau staţionate trupele moldovene. Acolo el a primit pe ambasador şi ambasadoare în acelaşi fel ca la sosirea lor la Iaşi şi i-a condus înăuntru, unde s-au aşezat la o gustare dinainte pregătită. După o scurtă vreme, ambasadorul şi-a luat rămas bun de la domn, mulţumindu-i pentru toate atenţiile din timpul şederii la Iaşi. El a pornit la drum însoţit de hatmanul moldovean cu suita lui şi cu doi boieri, care fuseseră desemnaţi să-l

---

[38] Stil vechi. Spre deosebire de darea de seamă publicată în 1777, rapoartele lui Repnin sunt datate după stilul vechi. În textul ce urmează, tradus după versiunea engleză a descrierii întregii călătorii datorată lui Bulgakov, se constată prezenţa marginală a unor date după stilul nou, neuzitat în Rusia. Continuarea călătoriei de la Iaşi spre Giurgiu şi Dunăre va fi redată după versiunea editorului Mote, menţionându-se datarea care poate fi transpusă în cea după stilul vechi scăzând 11 zile din datele respective.

[39] În traducerea noastră, după versiunea engleză a lui Mote.

însoțească până la Focșani. După un drum de cinci ore la Iași, și-au așezat tabăra lângă o stație de poștă numită Scânteia[40]. Acolo ambasadorul a fost întâmpinat de ispravnicul județului. //

p. 137 10. Plecând la orele 6 de dimineață, ambasadorul și-a urmat drumul până la stația de poștă numită Uncești[41], la 4 ore depărtare de cea precedentă, și acolo s-a așezat tabăra și s-a petrecut noaptea.

Spre seară, doi boieri moldoveni locuind în vecinătate, au venit să-l salute pe ambasador.

11. Plecând la 5 dimineața, au sosit în orașul Vaslui, unde s-au încartiruit. Drumul din acea zi a durat patru ore.

12. Zi de odihnă.

13. Plecarea din Vaslui la 5 dimineața. S-a mers 4 ore și s-a oprit în câmp la Docolina[42]. S-a petrecut noaptea acolo.

14. Plecarea de la 5 dimineața. Sosire în orașul Bârlad, unde s-a făcut încartiruirea în casele locuitorilor.

15. Zi de odihnă.

16. Părăsit Bârladul la 6 de dimineața și după 5 ore de drum, am sosit la Gura Paraschevului[43], unde s-a pus tabăra.

17. Plecarea la 5 de dimineața și sosirea în Tecuci, unde s-a făcut încartiruirea în casele locuitorilor.

18. Zi de odihnă.

După prânz, arhiepiscopul local (?)[44] a venit special din Brăila să-l viziteze pe ambasador.

Seara, au venit din oraș trei boieri români ⟨adică munteni⟩ să-l salute pe ambasador, dar fiind târziu, primirea lor a fost amânată pe ziua următoare.

19. Dimineața, înainte de plecare, ambasadorul s-a întâlnit cu cei trei boieri români și, după primirea salutărilor lor, a pornit la drum. După patru ore de drum, a sosit la Pomii Străjescului[45], unde era pregătită o tabără // pentru el. Așteptându-l sub un cort era spătarul[46], adică dregătorul care avea conducerea trupelor din Țara Românească și arhimandritul Varlaam de la mănăstirea din Focșani, care îi veniseră în întâmpinare. p. 138

20. Pornirea la 5 dimineața și, după 4 ore de drum, au sosit la râul Milcov, care desparte Moldova de Țara Românească. Hatmanul moldovean și-a rânduit trupele pe malul moldovenesc. Ambasadorul l-a slobozit chiar acolo, împreună cu toată suita moldovenească ce îl însoțea, însărcinându-l să-i

---

[40] Sat și com., jud. Iași

[41] Sat, com. Zăpodeni, jud. Vaslui.

[42] Este numele unui afluent al râului Bârlad. În text *Dekolin*, cu mențiunea editorului: neidentificat.

[43] *Guru-Paraskevului*. Pareschevul e un afluent al Bârladului; gura sa e în dreptul satului și comunei Ghidigeni, jud. Galați.

[44] Probabil de citit episcopul local, ce păstorea pe creștinii din raiaua Brăila.

[45] *Pomistraveskului* (!). Corect desigur: Străjescului. O localitate cu acest nume se afla pe Siret, mai jos de satul Doaga, com. Garoafa, jud. Vrancea. Aici nu este vorba de numele unui sat, ci a unui loc.

[46] Ștefan Mișoglu, mare spătar (15 febr. 1775 – 21 mart. 1777).

mulțumească domnului Ghica pentru atențiile și îndatoririle din cursul trecerii pe teritoriul Moldovei. De asemenea, și-a arătat gratitudinea sa hatmanului, pentru precizia și grija cu care și-a îndeplinit misiunea ce îi fusese încredințată.

După trecerea de cealaltă parte, în Țara Românească, ambasadorul a fost întâmpinat de spătarul Țării Românești și de secretarul domnului, domnul Raicevich[47], care i-au urat amândoi, în numele domnului, bun venit. Trupa spătarului, care ajungea cam la o sută de oameni, era aliniată pe două rânduri, și când ambasadorul a trecut călare printre ei, l-au salutat cu steagurile și au sunat din trâmbițe și alte instrumente. După ce au mers călare până la cort și au descălecat, spătarul și secretarul Racoviță și-au repetat urările de bun sosit. Cel din urmă a rămas pentru masa de prânz, iar primul s-a scuzat pentru că era nevoie de el spre a se lua anumite măsuri în scopul distrării ambasadei.

21, 22 și 23. S-a stat pe loc aceste trei zile pentru a se îngriji de cele necesare.

24. La ora 5 de dimineață, au plecat din satul Vârteșcoiu și, după un drum de 6 ore, au sosit la satul Slobozia[48], pe râul Râmna, și acolo au fost încartiruiți în casele locuitorilor, unde au petrecut noaptea.

25. S-a plecat la 5 dimineața și, după un drum de 3 ore, s-a ajuns la satul Topliceni[49] lângă orașul // Râmnicu Sărat, unde ambasadorul a fost întâmpinat de seniorul[50] însuși și de câțiva boieri români, care erau vecinii săi. Ei l-au condus la casa boierului în care fusese hotărâtă încartiruirea sa. După prânz, soțiile boierilor amintiți au venit să o salute pe ambasadoare. p 139

26. Zi de odihnă.

27. Dimineața la 5, au părăsit satul Topliceni și, după un drum de 7 ore, s-au oprit în orașul Buzău, unde au petrecut noaptea.

28. S-a sosit în satul Mărgineanu[51], la 5 ore de cel precedent, și s-a pus tabăra acolo.

29. Zi de odihnă.

30. S-a pornit la 5 de dimineața și, după 7 ore de drum, s-a ajuns la „Podikuram"[52] pe malul Ialomiței. Actualul consilier de stat în serviciul Maiestății Sale imperiale, Prințul Cantacuzino[53], i-a ieșit în întâmpinare ambasadorului în acest loc.

31. Plecarea la 6 dimineața și, după 4 ore de drum, s-a pus tabăra în satul Creața[54]. Sosind aici, slujbașul principal al ambasadorului a fost trimis în grabă la București, ca să ia în primire cvartirurile desemnate pentru ambasador și soția sa.

---

[47] *Rakovița* (!) De fapt Raicevich, care fusese trimis de Repnin la Kiev și care l-a întâmpinat și acum la Focșani.

[48] Sat desființat, înglobat în satul și com. Slobozia-Ciorăști, jud. Vrancea.

[49] Sat și com., jud. Buzău.

[50] Adică boierul satului aparținând familiei Topliceanu.

[51] Sat, com. Mihăilești, jud. Buzău.

[52] Neidentificat.

[53] Mihai Cantacuzino banul, emigrat, se afla în slujba Rusiei. El îl vizitase pe Repnin la Kiev, pentru a discuta anumite chestiuni (n. ed.). De acolo se îndreptase spre București cu scrisori de la Repnin către domn.

[54] Sat, com. Dascălu, jud. Ilfov.

La patru după amiază, arhiepiscopul (!) de Râmnic[55] cu trei boieri de frunte ai Ţării Româneşti au sosit la tabără. Primul l-a salutat pe ambasadorul în numele domnului cu prilejul apropierii sale cu bine de capitala lor, iar ceilalţi îi înmânară o scrisoare de la domn, care cuprinde urări asemănătoare de bun venit la Bucureşti. După plecarea lor de la trataţia cu cafea, băuturi şi

p. 140 răcoritoare, // au fost aduse din partea domnului diferite fructe şi alte bunătăţi pentru masă. Ca răspuns, a fost trimis secretarul pentru limbi orientale Panaiodoros la Bucureşti cu complimentele ambasadorului către domn[56].

Septembrie

1. S-a pornit dimineaţa la 7 şi la mai puţin de 5 verste de Bucureşti, ambasadorul şi soţia lui au fost întâmpinaţi de domn şi soţia sa[57] în acelaşi fel ca la Iaşi. Au fost conduşi la corturi speciale, unde au fost trataţi cu diferite băuturi şi fructe. Când s-a sculat ambasadorul după suficientă odihnă, domnul i-a cerut voie să o ia înainte şi i-a adus un cal cu cioltar bogat, pe care el ⟨ambasadorul⟩ a promis din curtenie că îl va călări la intrarea sa în oraş. După ce i-a lăsat timp domnului, ca să ajungă mai înainte, a încălecat acel cal. Ambasadoarea, care o lăsase şi ea pe doamnă să meargă mai înainte, s-a suit în trăsură şi au intrat în oraş în acelaşi fel cum intraseră la Iaşi. Doi fii[58] ai domnului călăreau înaintea suitei ambasadorului, de o parte a mareşalului (Bulgakov) călăreau primul mihmandar, celălalt lipsea, fiind bolnav. După ambasador, călăreau cei doi secretari ai ambasadei, având la mijloc pe actualul consilier de stat, Cantacuzino. Şi iarăşi, la intrarea în Bucureşti, a fost tragere de clopote, focuri de tunuri şi de flinte. O recepţie şi trataţie la cvartirul lor şi toate celelalte onoruri identice ca cele arătate la intrarea în Iaşi.

Ambasadorul a sosit în Bucureşti la ora două după-amiază, după un drum de trei ore, de la locul unde petrecuseră noaptea.

2. Postelnicul[59] („mareşalul") a venit dimineaţa de la domn şi doamnă să întrebe de sănătatea ambasadorului şi ambasadoarei. Adjutantul generalului //

p. 141 Ronţov, din corpul ambasadei, a înfăţişat daruri domnului şi doamnei. La ora 11, ambasadorul, cu toată suita sa, l-a vizitat pe domn. După prânz, ambasadoarea a vizitat-o pe doamnă. După aceea, domnul s-a dus la ambasador şi a stat cu el toată seara şi a rămas şi la cină.

3. Dimineaţa, postelnicul a venit din nou la domnul ambasador şi la d-na ambasadoare cu complimente. După prânz a sosit doamna cu fiica sa[60] şi cu cele mai alese doamne ale Curţii şi au stat până la 8 seara. În aceeaşi zi, adjutantul generalului Ronţov a poftit pe domn şi doamnă cu familia pentru a doua zi la care au fost poftiţi şi boierii cei mai însemnaţi.

---

[55] Chesarie, episcop de Râmnic (12. ianuarie 1774 – 9 ianuarie 1780).

[56] Alexandru Ipsilanti.

[57] Caterina Ipsilanti, fiica marelui postelnic Dimitrie Moruzi şi a Sultanei Mavrocordat.

[58] Constantin şi Dimitrie

[59] Scarlat Caragea, mare postelnic (3 iulie – 26 septembrie 1775).

[60] Soţii Ipsilanti au avut două fete: Smaranda, soţia lui Dimitrie Racoviţă, şi Raliţa, căsătorită ulterior cu marele spătar Alexandru Manu.

4. A fost o cină de 70 de persoane la ambasador, unde au fost prezenți domnul cu întreaga familie, consilierul actual de stat, Cantacuzino, şi boierii şi boieroaicele cele mai alese. După prânz, musafirii au fost distrați cu jocuri naționale, în vreme ce ambasadorul şi domnul jucau cărți. Înainte de plecare, domnul a poftit pe ambasador şi ambasadoarea cu familia lor la dejun pentru a doua zi. Suita lui a fost, de asemenea, poftită.

5. Ambasadorul şi ambasadoarea şi prinţesele şi suita au prânzit la domn.

6. Ziua onomastică a Maiestății Sale imperiale, țarina. Ambasadorul cu întreaga suită au ascultat liturghia în mănăstirea celor 40 de mucenici[61], după care s-a făcut slujbă pentru M. Sa. La plecarea din biserică, ambasadorul a vizitat // pe arhimandritul mănăstirii, care îl poftise să vină. Când s-a întors p. 142 acasă au sosit mitropolitul[62] încă doi episcopi[63] şi au stat la masă la prânzul la care fuseseră poftiți în ajun domnul cu familia sa şi întreaga Curte. Au fost 70 de tacâmuri. În acest timp, a continuat muzica instrumentală. Trâmbițele şi tobele au răsunat când s-a închinat pentru M. Sa. După prânz, a urmat un bal.

7. La cinci de dimineața ambasadorul cu primul mihmandar s-au dus la vânătoare la invitația domnului la vreo 5 verste de oraş, unde a fost pregătită o masă sub un cort pentru el şi suita lui, la care a fost prezentă şi soția domnului şi cele mai alese boieroaice de la Curte. Apoi a fost reprezentată o comedie turcească şi seara s-a tras un mic foc de artificii. Totul s-a sfârşit la 10 seara şi ambasadorul s-a întors în oraş.

8. Aceasta a fost data fixată pentru plecarea din Bucureşti, dar a fost amânată pe ziua de 11 a lunii, la cererea stăruitoare a domnului Țării Româneşti. Pretextul a fost că nu s-au terminat toate pregătirile pentru plecare.

9. Seara, domnul cu doamna, împreună cu mai mulți boieri şi boieroaice de la Curte, au venit la ambasador şi ambasadoare şi au stat cu ei până la 9 seara. Atunci actualul consilier de stat, prințul Cantacuzino, în slujba rusească, a poftit pe ambasador şi ambasadoare la prânz la el pentru a doua zi. A invitat şi parte din suită.

10. Serbarea[64] ⟨Ordinului⟩ cavalerilor Sf. Alexandru Nevski. Ambasadorul împreună cu suita a ascultat liturghia în mănăstirea celor 40 de mucenici, după care s-a înălțat rugăciuni. Înapoindu-se de acolo, ambasadorul cu familia şi suita l-au vizitat pe // actualul consilier de stat Cantacuzino şi au prânzit cu p. 143 el. Domnul, familia sa şi toată Curtea erau şi ei acolo. Seara, întreaga suită a fost înştiințată că plecarea va avea loc în ziua următoare.

---

[61] Biserica celor 40 de mucenici sau Livedea Văcărescului, ctitorită de Mihai banul Cantacuzino, între 1764–1766, şi închinată ca metoh episcopiei de Râmnic. A fost dărâmată în 1876, pe locul ei construindu-se, între 1885–1888, Ateneul Român.

[62] Grigore al II-lea, mitropolit al Ungrovlahiei (28 iulie 1760 – 18 septembrie 1787).

[63] Chesarie de Râmnic (amintit anterior) şi Cosma Popescu, de Buzău (30 septembrie 1763 – 9 octombrie 1787).

[64] Notele lui Repnin arată că în ziua de 10 septembrie a primit o petiție din partea boierilor din Țara Românească. Era scrisă într-o rusească aproape agramată *(illiterate)*. Ei cereau o întărire a privilegiilor de care beneficiau, hotărârea unei sume fixe pentru tributul datorat Porții şi reprezentarea diplomatică a țării la Constantinopol prin intermediul ambasadorului rus.

11. La ora 7 de dimineaţa, întreg convoiul a fost trimis înainte în afară de trăsura şi caii de călărie şi de tracţiune. La ora 9, domnul şi doamna au sosit la locuinţa ambasadorului şi a ambasadoarei şi, după ce au stat puţın, au ieşit afară din oraş mergând acolo unde fusese pregătită gustarea de dimineaţă, urmând exemplul felului cum s-a purces la plecarea din Iaşi. La ora 10, ambasadorul a părăsit Bucureştii în fruntea suitei româneşti, turceşti şi a sa proprie. Ambasadorul mergea într-o caretă cu actualul consilier de stat Cantacuzino; cei doi fii ai domnului călăreau de amândouă părţile caretei. În toate celelalte privinţe, întregul ordin de marş era acelaşi ca pentru plecarea dın Iaşi. După vreo patru verste, s-au oprit lângă mănăstirea Văcăreşti, unde au fost ridicate corturi cu mese pregătite, în unul pentru ambasador, în celălalt pentru ambasadoare. După ce s-a oprit un timp în acest loc, ambasadorul s-a sculat şi, după ce şi-a exprimat gratitudinea faţă de domn pentru toate atenţiile primite, a pornit la drum. Ambasadoarea a exprimat aceleaşi sentimente din partea sa. După o oră şi jumătate de drum au ajuns la râul Sabar, unde şi-au pus tabăra şi au petrecut noaptea.

12. S-a plecat la 6 de dimineaţă şi, după 4 ore de drum, s-a ajuns la Călugăreni, unde a fost aşezată tabăra.

13. S-a plecat la 6 de dimineaţă şi s-a sosit în satul Daia, după un drum de 4 ore şi s-a pus tabăra acolo. //

p 144 14. S-a pornit la ora 6 şi la 4 verste înainte de Giurgiu, ambasadorul a fost întâmpinat de un grup de primire [Urmează înşirarea turcilor veniţi înainte cu temenele către ambasador etc.].

Când a trecut ambasadorul în faţa cetăţii Giurgiu, s-au tras 70 de lovituri de tun din fortăreaţă şi din vasele ancorate pe partea opusă. La trei verste după ce a trecut de oraş, ambasadorul s-a oprit pe malul unui râu, Ramadanul, care curge de la (?) Dunăre, şi a fost pusă tabăra acolo. Când a intrat în cvartirul său principal[65], a fost urmat de căpitanii acelui grup, cărora li s-a servit cafea.

La 2 după amiază, au sosit la tabără vasele care să-l ducă pe ambasador cu suita sa peste Dunăre şi s-au slobozit tunurile.

La ora 4, ambasadorul s-a dus să inspecteze locul unde avea să se facă trecerea şi cu acest prilej a fost salutat de loviturile de tun ale vaselor.

15. Dimineaţa cvartirmaesterul principal a fost trimis peste Dunăre să aleagă locul de popas. La înapoierea sa, a început transportul trăsurilor în mai p 145 multe rânduri şi aceasta a durat toată ziua //. [Vizita comandanţilor turci din Giurgiu etc.]

16. Dis-de-dimineaţă a trecut şi restul convoiului, şi la ora 11, ambasadorul cu familıa sa, însoţit de toată suita, au ajuns la malul Dunării şi îndată au fost trecute dincolo trăsurile şi caii de călărie. Convoiul românesc a fost slobozit, cu excepţia spătarului, care voia să-l însoţească pe ambasador ceva mai departe. El şi cu o parte din suita sa s-au îmbarcat pe nişte vase pregătite anume pentru el. Ambasadoarea şi prinţesele s-au îmbarcat pe altul şi încă două s-au mai umplut cu cei doi mihmandari turci şi suitele lor şi trei dregători trimişi de la Giurgiu, ca să-l însoţească pe ambasador... [Salutul tunurilor de pe vase, din Giurgiu şi din Rusciuk... etc.].

---

[65] *The headquarters.*

[Drumul de înapoiere]

1776

[Plecarea din Constantinopol la 24 aprilie st. n., la 22 mai la Bazargic în Dobrogea, iar la 23 şi 24 într-o tabără din apropierea satului pustiit Musubei, unde a fost primită vizita kadiului de Cavarna].

Mai

25. După plecarea la 7 dimineaţa şi un drum de şase ore, ambasadorul a sosit într-o tabără lângă satul Bektir Kioi[66] pe la prânz. p. 194

26. Ambasadorul a părăsit tabăra la ora şapte şi, după // ce a călătorit timp de patru ceasuri, a sosit la ora zece (!) într-o tabără instalată lângă satul Mamut-Kuius[67]. p. 195

27. După ce a călătorit patru ore, ambasadorul a sosit în tabăra de lângă satul Celebichioi[68].

28. Restul zilei ⟨ocupată cu⟩ schimbarea căruţelor.

29. După o călătorie de cinci ore, ambasadorul a sosit la prânz în tabăra de lângă satul Satişchioi[69].

30. Părăsind aceasta dis-de-dimineaţă şi mărşăluind timp de patru ore, ambasadorul s-a oprit în tabăra de lângă satul Casimcea[70].

Căpitanul Lvov a fost trimis de aici la Măcin pentru a inspecta vasele şi să pregătească tot ce trebuie pentru trecerea Dunării.

31. După 7 ore de drum, ambasadorul s-a apropiat de satul Cerna[71].

Iunie

1. După 4 ore de drum, s-a sosit la tabăra aşezată chiar pe malul Dunării, lângă oraşul Măcin. Patru agale şi odabaşi din Brăila cu 100 de ieniceri au călărit în întâmpinarea sa şi l-au însoţit la cartierul său general. În aceeaşi zi, *capugibaşiul* sau comandantul Brăilei a venit la tabără să-l salute pe ambasador şi să fie de ajutor la trecerea Dunării.

2 şi 3. A continuat transportul căruţelor.

4. După ce au fost trecute ultimele căruţe, ambasadorul a plecat el însuşi la prânz, fără zăbavă, pe două luntre acoperite însoţit de paşă, în bubuitul tunurilor şi în sunetul muzicilor ruseşti şi turceşti. Când ambasadorul a ajuns în faţa Brăilei, a fost salutat de câteva lovituri de tun din cetate şi de la tunurile de sub cetate şi de la vasele plutind pe Dunăre.

---

66 Veche denumire a satului Furca, înglobat în satul Curcani, com Cobadin, jud Constanţa

67 Veche denumire a satului Izvoru Mare, com. Peştera, jud. Constanţa.

69 Veche denumire a satului şi com. Mircea Vodă, jud. Constanţa.

69 Veche denumire a satului şi com. Crucea, jud. Constanţa.

70 Sat şi com., jud. Tulcea.

71 Sat şi com., jud. Tulcea.

Când a debarcat la 2 verste de Galați, ambasadorul a fost întâmpinat de un ispravnic superior turcesc (!)[72] și de trei boieri trimiși din Iași ca să-i iasă p. 196 înainte. Cu toții, precedați // de 100 de moldoveni din trupele călare, cu steaguri, au călărit înaintea lui până la tabăra așezată chiar la marginea orașului, unde a sosit ambasadorul la 5 după prânz.

5. Zi de odihnă pentru adunarea bagajelor și a pregătirii convoiului și a primirii de noi căruțe și cai.

6. La 7 dimineața, ambasadorul a părăsit tabăra și, după 4 ore și jumătate de drum, a sosit la tabăra de lângă satul „Penevul"[73].

7. După 4 ore și jumătate de drum, s-a pus tabăra într-un loc numit „Dcherul"[74].

8. După 4 ore de drum, oprire lângă satul Puțeni[75].

9. După ce am mers 4 ore, s-a pus tabăra în valea numită Recea.

10. Am mers 4 ore și am pus tabăra la marginea orașului Bârlad.

11. După 4 ore de drum, ne-am oprit lângă satul (!) Docolina[76].

12. Am sosit în orașul Vaslui, la 4 ore de Docolina.

13. Am sosit în localitatea Uncești[77], după o călătorie de 4 ore.

14. Am călătorit 4 ore și am pus tabăra în localitatea Scânteia[78].

Hatmanul[79], cu un mare număr de trupă călare, și al treilea spătar, Depasta[80], aducând o scrisoare, au sosit aici înaintea d-lui ambasador. Ei au fost trimiși de domnul Moldovei, căruia ambasadorul i-a răspuns prin maiorul Markov, trimis să facă rost de cvartiruri la Iași. Hatmanul și spătarul au rămas în tabără și au fost invitați la masă.

După masa de prânz, convoiul de căruțe a fost pornit spre Iași.

p. 197 15. La 5 dimineața, restul // bagajului a fost trimis și la ora 7, a pornit ambasadorul cu toată suita sa.

La mai puțin de o oră de Iași, șambelanul[81] sau primul boier, a fost trimis de domn cu complimente. La o jumătate de oră de oraș, domnul însuși, împreună cu toți boierii, aștepta pe ambasador într-un cort. După ce l-a primit și l-a tratat pe ambasador la o masă cu mâncare rece și cu băuturi, i-a cerut voie să meargă înainte la Iași, pentru a-l întâmpina pe ambasador la locuința acestuia. După aceea, ambasadorul a încălecat și a purces la Iași în aceeași ordine și cu aceleași onoruri, fără nici o știrbire, ca în drumul spre Țarigrad.

A înaintat în bubuitul tunurilor și al flintelor ostașilor postați de-a lungul ulițelor și în sunetul clopotelor. Domnul însuși l-a întâmpinat pe ambasador pe

---

72 Desigur, pârcălabul Galaților.

73 Neidentificat. Editorul M. Mote presupune că ar putea fi Pechea de azi, sat și com., jud. Galați.

74 Cerul ? Neidentificat.

75 Veche denumire a satului și com. Valea Mărului, jud. Galați.

76 *Dekolin,* vezi mai sus n. 42.

77 Sat, com. Zăpodeni, jud. Vaslui.

78 Sat și com., jud. Iași.

79 Vasile Razu.

80 *Debasta.*

81 Postelnicul Ventura.

treptele de jos ale scării locuinței desemnate pentru el, dar cum doamna se afla suferindă în oraș[82], sora ei și multe boieroaice moldovence erau adunate în acea casă ca să o întâmpine pe ambasadoare.

După ce s-au ospătat, la o masă pregătită de domn, toți au plecat spre seară.

16. Mitropolitul din Iași, împreună cu toți boierii de Divan, au venit la ambasador într-o vizită, și după aceasta, ambasadorul s-a dus la domn să-i întoarcă vizita, fiind poftit în ajun. A stat la masa de prânz.

17 și 18. Zile de odihnă. În aceste zile ambasadorul și toată suita au cinat la domn.

19. În zori a pornit convoiul de căruțe.

La ora 9, domnul a venit la ambasador acasă, unde, după ce a stat puțin, i-a cerut voie să pornească înainte spre cortul pregătit pentru el la o jumătate de oră de oraș. Ambasadorul l-a urmat curând în aceeași ordine și cu aceleași onoruri ca pentru intrarea lui în Iași.

După ce au sosit la aceste corturi, în fața cărora erau postate trupe moldovene în poziție regulamentară, domnul l-a primit pe ambasador la intrarea în cort // și l-a poftit să stea la masa pregătită cu gustarea de dimineață. După ce au stat jumătate de oră, ambasadorul s-a sculat, și-a luat rămas bun de la domn și a pornit la drum. Era însoțit de hatmanul moldovean, de un număr însemnat de ostași și de trei boieri. După două ore de drum, a sosit la tabăra sa din localitatea Sculeni. p. 198

20. A mers trei ore și s-a oprit lângă satul Trifești.

21. A mers trei ore și s-a oprit lângă satul Tabăra.

22. A sosit în tabăra de lângă orașul Ștefănești, la 6 ore depărtare de Tabăra.

23. După ce a trecut râul Prut și a mai mers două ore, și-a pus tabăra lângă satul Costești.

[De aici însoțitorii ambasadorului, veniți de la Iași, s-au înapoiat la ei și ambasadorul a fost primit la 28 iunie de turcii de la Hotin. Ceremoniile de la Hotin și formalitatea schimbului de ambasadori la mijlocul Nistrului sunt descrise, pe larg, ocupând aproape 6 pagini.

La 30 iunie s-a făcut trecerea Nistrului și la 1 iulie a fost, după aceea, zi de odihnă].

---

[82] Frază defectuoasă: *but the wife of the hospodar who was sick in the village (!), the sister of the hospodar's wife*... etc. Probabil de tălmăcit astfel: fiind suferindă, a rămas în oraș... etc. Dintre cele trei surori ale doamnei Ecaterina, cea care ar fi putut sta lângă dânsa ar fi fost doar Victoria, soția marelui cămăraș din Moldova, Gheorghe Nerulò. S-ar mai putea ca să fie vorba, de fapt, de sora domnului, și nu a doamnei; fraza fiind foarte incorectă este îngăduită și această presupunere.

LIONARDO PANZINI

(1739–1807)

Se cunosc prea puţine amănunte biografice despre abatele Lionardo Panzini, originar din portul Mola din provincia Bari. S-a născut la 30 decembrie 1739 şi s-a călugărit de tânăr. Şi-a câştigat un nume în lumea literelor prin publicarea unei biografii a vestitului istoric napolitan Pietro Giannone, *La Vita di Pietro Giannone,* Londra, 1766.

La cererea lui Alexandru Ipsilanti, Ştefan Raicevich, pe atunci secretar al domnului, l-a convins, în 1776, să vină în Ţara Românească în calitate de preceptor şi profesor de limba italiană a beizadelelor Dimitrie şi Constantin, acesta din urmă fiind viitorul domn al Moldovei (1799–1800) şi al Ţării Româneşti (1802–1806). La venirea sa în Ţara Românească, Panzini avea 37 de ani. În timpul şederii sale în Ţara Românească (1776–1778), el a avut putinţa să-şi facă doar o idee generală despre starea ţării şi despre planurile de reformă ale domnului, pe care-l admira mult. În acest răstimp, a făcut şi o călătorie de afaceri la Viena, ducând, cu acest prilej, lui Metastasio o scrisoare din partea lui Alexandru Ipsilanti şi aducându-i şi răspunsul, adevărat duel de laude epistolare.

Dar zvonurile despre iminenţa unui nou război ruso-turc au determinat pe Panzini să părăsească în 1778 Curtea din Bucureşti, spre a se întoarce la Neapole. În anul următor, văzând că nu izbucnise războiul, a pornit spre Ţara Românească, dar guvernul napolitan l-a rechemat, spre a-i da o însărcinare la Ministerul Afacerilor Străine Ulterior, a făcut parte din deputăţia napolitană, trimisă la Paris, după alungarea Bourbonilor şi ocuparea Neapolului, de trupele franceze conduse de generalul Championnet; deputaţii nu au fost primiţi de directori sau de Talleyrand, care i-a invitat să-şi comunice doleanţele lor comisarului civil al directorului la Neapole. Panzini s-a întors la Roma şi Neapole fără să-şi fi putut împlini misiunea. A murit în 1807.

În timpul şederii sale în Ţara Românească, Panzini a trimis prietenului său, dominicanul Diodato Marone, profesor de teologie la Universitatea din Neapole şi inspectorul şcolilor din acel regat, o serie de scrisori. Această corespondenţă se păstrează în manuscris (ms. XXIX E 19 bis) în arhiva vestitei „Società napolitana di Storia Patria". A fost publicată în parte de Nino Cortese, în studiul său intitulat *La Valachia durante il Principato di Alessandro Ipsilanti,* în „L'Europa Orientale", II, nr. 3, martie 1922, p. 169–179. De fapt, corespondenţa purtată în intervalul 1776–1778 ocupă numai doi ani din cei şapte ai domniei lui Al Ipsilanti. Nu ştim în ce măsură aceste scrisori erau destinate strict adresantului sau se îndreptau spre un cerc literar, înăuntrul căruia li se dădea citire. S-ar putea ca Panzini să fi fost folosit şi ca un fel de agent de propagandă al domnului, în sensul în care a fost însărcinat să-l salute din partea sa pe Metastasio. Partizan al luminilor şi poate chiar simpatizant al francmasonilor, după cum se întrevede din felul cum pomeneşte de ei în scrisorile sale, Panzini admira sincer spiritul de toleranţă al domnului, precum şi veleităţile unor reforme necesare. Dar s-a putut vedea că ele se reduceau la prea puţin lucru. În acelaşi timp, Panzini condamnă sistemul de exploatare al fanarioţilor, de la care e ispitit să-l absolve pe patronul său, declarând cu candoare că, dacă ar purcede ca înaintaşii săi, ar putea scoate 2 milioane de piaştri pe an, dar el nu scoate decât 1 200 000 de piaştri anual, din care plătea 300 000–500 000 piaştri Porţii, rămânând, deci, cu 700 000–900 000 de piaştri pentru cheltuielile sale şi *ajutorarea supuşilor* (!). Socoteală mult prea apologetică şi neconformă cu realitatea. Şi la Raicevich aflăm această dualitate în aprecieri – pe de o parte condamnă exploatarea fanariotă în general, pe de alta îşi laudă patronul, fără însă a intra în asemenea socoteli, pe care le cunoştea desigur mai bine ca abatele Panzini. În

schimb, acesta este mult mai sever cu Grigore al III-lea Al. Ghica, cumnatul lui Al. Ipsilanti, cu care acesta nu se avusese prea bine Prezentarea situației din Țara Românească e mai mult de ordin general, fără cifre și precizări concrete. De unde și-a luat el informațiile? O parte privind trecutul este luată din *Revoluțiile* lui Del Chiaro, prin care l-a cunoscut foarte probabil și pe Schendos van der Bech. Judecata asupra lui Nicolae Mavrocordat deriva din înfățișarea lui de către aceștia Cât privește realitățile prezente, ele i s-au impus ca impresii proprii Cea mai violentă a fost desigur provocată de uciderea lui Grigore Ghica care i-a arătat cât de nesigură e viața sub turci și l-a hotărât să plece curând după aceea, cu gândul unei reveniri posibile, dacă nu va fi război.

Sulzer în *Istoria* sa pomenește de Panzini, redându-i numele Bancini.

De Panzini s-au ocupat mai rapid următorii: P. Napoli Signorelli, în *Vicende della coltura della due Sicilie,* Napoli 1811, VII, p. 145–146, cât și în lucrarea *Il regno di Ferdinando IV,* p. 253 (ms. în R. Biblioteca dei Gerolomini di Napoli); G. de Sanctis, *Ricordi storici de Mola di Bari,* Napoli, 1880, p. 160; Fr. Nicolini, L. *„Istoria civile" di P. Giannone,* Napoli 1907; și ceva mai stăruitor B. Croce, *La rivoluzione napolitana del 1799,* Bari, 1912, p. 279, 282, 316–317.

Corespondența lui Panzini a fost studiată de M. Schipa, în „Archivio storico Napolitano", XXX, 1906, p. 343–344.

În istoriografia română, corespondența lui Panzini a fost rezumată și analizată de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători,* București, 1928, II, p. 214–221. O evocare la A. Pomescu, *Italianul Panzini la Curtea lui Ipsilanti-Vodă (1776),* în „Gazeta municipală", VII (1938), nr. 317 (3 aprilie), p. 1–2.

SCRISORI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ[1]

26 iunie 1775

...Domnul[2] este un bărbat frumos, politicos și foarte afabil. Vorbește p 161 bine limba italiană și limba franceză. Doamna[3] este o femeie cu multă grație, foarte afabilă și foarte iubită. Deoarece nu vorbește decât limba greacă, a fost nevoie de un tălmaci când i-am fost prezentat... Domnița[4], o tânără cu mult spirit și chibzuință și foarte frumoasă, se exprimă binișor în limba franceză, limbă care îi place nespus de mult și pe care continuă să o învețe. Elevii mei[5] sunt într-adevăr două giuvaeruri ca talent, cumințenie și sârguință la învățătură. Vorbesc binișor limba italiană și încep acum să învețe limba franceză...

18 martie 1776

...În privința religiei, domnul este legat de credința sa, dar nu disprețuiește religia altora; este omenos, înțelept, tolerant și lipsit de prejudecățile populare

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Nino Cortese, în „L'Europa Orientale", II, Roma, 1922, p. 161 și urm Trebuie observat că textul, în prezentarea de față, se află grupat pe *materii,* dându-se și indicația datei scrisorilor din care au fost extrase fragmentele, dar subordonând ordinea cronologică celei logice.

[2] Alexandru Ipsilanti, domn al Țării Românești (1774–1782).

[3] Ecaterina, sora lui Constantin Moruzi, domn al Moldovei (1777–1782).

[4] Smaranda Ipsilanti sau poate sora ei mai tânără Ralița.

[5] Constantin și Dimitrie Ipsilanti.

p. 162 şi grosolane // de care sunt stăpâniţi, fără e nici o excepţie, cei din neamul său, şi mai ales românii. Priveşte cu aceiaşi ochi şi fără parţialitate pe ortodocşi, pe catolici, pe armeni, pe luterani, pe evrei; le acordă tuturor libertate de conştiinţă şi exerciţiul public al cultului. Anul trecut, călugării şi preoţii au început să protesteze[6] că nu trebuie tolerată o asemenea profanare, după cum o numeau ei, înăuntrul oraşului, ci trebuie izgonită dincolo de zidurile oraşului. Domnul a chemat pe evrei, care sunt în foarte mare număr la Bucureşti, i-a întrebat dacă doreau să-şi ţină sinagoga în oraş sau afară din oraş. Ei au răspuns, fireşte, că dacă ar fi cu voia domnului, le-ar fi mai la îndemână să o aibă acolo unde se află de mai mulţi ani, adică în cuprinsul mahalalei lor. „Bine" a răspuns domnul, „urmaţi şi mai departe să o ţineţi acolo unde se află". Apoi s-a întors către fraţii sau călugării intoleranţi: „Nu vă băgaţi", a spus el, „în treburile altora, când aceştia nu se amestecă în ale voastre. Dacă credinţa voastră nu ar fi aici religia dominantă şi mărturisită de mine însumi, aţi admite oare ca un domn de o credinţă deosebită de a voastră să vă trimită să săvârşiţi slujbele voastre bisericeşti în afara oraşului?" Astfel a impus tăcere zelului orb al câtorva călugări şi preoţi ignoranţi, care făceau din aceasta mare murmur. Domnul este de felul lui din Trapezunt. Tatăl său[7] a ocupat câteva dregătorii de seamă în principatul Moldovei. Ar fi ajuns ⟨dragoman al Porţii⟩, dacă nu ar fi fost surprins de moarte. Fiul său, mulţumită destoiniciei sale, a ajuns la vârsta de 18 ani postelnic sau mareşal al curţii, în Moldova. După aceea, s-a întors la Constantinopol. Poarta s-a slujit în foarte multe afaceri de luminile şi sfaturile sale, până ce l-a înălţat ca dragoman, slujba cea mai înaltă şi mai bănoasă pe care o pot avea grecii la Constantinopol. Apoi după ce s-a încheiat pacea cu Rusia, a fost numit domn al Ţării Româneşti din consideraţie pentru serviciile aduse Porţii. Numele său de familie este Ipsilanti. Nu-mi vorbiţi mie de nobleţe, când e vorba de grecii supuşi Porţii. La turci, nu se cunoaşte nobleţea de neam, care se transmite din generaţie în generaţie. La ei, slujbele dau nobleţe pe timpul cât sunt exercitate. În clipa când unul moare sau este scos din slujbă, încetează de a mai fi privit ca nobil. Totuşi, grecii între ei nutresc respect pentru unele familii, considerate nobile de ei şi îndeosebi pentru acelea care numără şi mulţi domni. Astfel, Mavrocordaţii, Racoviţeştii, Ghiculeştii, cei din neamul Caragea[8] sunt consideraţi ca mai aleşi ca alţii. După această socoteală, domnul nu numără alţi domni în neamul său din partea tatălui, deşi din partea mamei se trage din Mavrocordaţi. Dar, aceasta este o nobilime bazată pe un criteriu subiectiv[9], care nu are valoare decât printr-o convenţie între greci. Ea nu este recunoscută şi nici admisă de turci şi deci e lipsită de orice efect, căci ea nu dă nici rang, nici drepturi, nici privilegii, nici un tratament deosebit acelor familii care se laudă că o au. ...Acesta deşi este un principe mărunt, necunoscut pentru trei sferturi din Europa, îşi caută gloria lui acolo unde ar trebui să fie ambiţia tuturor suveranilor dornici de a o găsi. Vrea să facă statul său să înflorească, doreşte să-l scoată

[6] Contra existenţei sinagogii.

[7] Ion Ipsilanti, agă şi hatman în Moldovan.

[8] *Li Corazza [Coratza].*

[9] *Nobiltà d'opinione.*

din neştiinţa şi barbaria în care a fost cufundat până acum. După ce a orânduit sistemul politic intern al principatului, după ce a asigurat libertatea personală şi patrimonială a supuşilor săi, degrevându-i de greutăţile enorme şi de arbitrarul sub care zăceau, trezindu-i puţin câte puţin la ideea de ordine şi de rânduială, supunându-i jugului blând al unor legi înţelepte, drepte şi omenoase, însufleţind agricultura //, industria şi comerţul, după toate acestea râvneşte a-i face să se adape la izvorul ştiinţelor, să trezească în ei voinţa de a se instrui, de a se lumina şi de a ieşi din noroiul şi din rugina în care se află cufundaţi de mai multe veacuri. A înfiinţat o şcoală publică. A binevoit să o înzestreze cu un număr îndestulător de instrumente şi de aparate de fizică[10]. Vrea să întemeieze o bibliotecă, mai puţin pentru folosul său decât pentru acel al publicului.. p. 163

....

...........Ce neştiinţă adâncă domneşte aci! Abia câte unul ştie să citească puţină greacă literală[11]. Am întrebat până acum pe cinci sau şase persoane, care trec drept foarte învăţate, dar care în realitate sunt [nişte] proşti de mâna întâi[12], dacă se puteau găsi aici sau la Iaşi cărţi bisericeşti tipărite de unii greci din veacul trecut. Şi li s-a părut ciudată această întrebare. De fapt, ei nu au cunoştinţă nici despre astfel de cărţi, nici despre autorii lor şi încă şi mai puţin de locul unde au fost tipărite.. p. 164

....

Deoarece metoda grecilor pentru cea mai îngrijită educaţie, adaptată de altfel situaţiei lor şi raporturilor lor, constă în a cunoaşte multe limbi, le rămâne foarte puţin timp liber pentru a se ocupa cu ştiinţele şi cu dobândirea de idei şi de cunoştinţe reale şi nu doar de cuvinte ⟨goale⟩ .... p. 165

....

Cât priveşte masoneria[13], vă voi da o informaţie de pe aici. În Moldova s-a aşezat o colonie a lor şi care este plină de râvnă. Dar, deoarece aceasta produce la greci o indignare grozavă, căci sunt preveniţi contra „Frăţiei", ca împotriva unei secte antireligioase, libertine şi ocultiste, patriarhul Constantinopolului[14] a trimis în aceste două principate o bulă de afurisenie plină de anateme şi blesteme împotriva societăţii şi a membrilor ei, aruncându-i epitetele cele mai ciudate din lume. Domnul nostru nu a pus să fie vestită lumii încă, întrucât această plantă nu a încolţit aici, deşi pe vremea ruşilor aceştia o cultivau între ei şi pentru plăcerea lor.

26 iulie 1776 [Bucureşti] p. 166

Oraşul este aşezat într-o câmpie mare, pe râul Dâmboviţa, care îl taie în două. Este construit într-un fel despre care nu aveţi nici o idee. În afară de o

---

[10] Unele aparate de fizică au fost comandate în Anglia, iar altele au fost cumpărate la Viena, unde a fost trimis chiar Panzini, însărcinat să ducă şi o scrisoare a lui Ipsilanti către Metastasio.

[11] *Greco letterale.*

[12] *Potentissime bestie.*

[13] *Fraternita* (Francmasonerie).

[14] Sofronie al II-lea, patriarh al Constantinopolului (1774–1780).

mahală, în care sunt adunați toți negustorii și care este alcătuită după moda nemțească, tot restul are înfățișarea unui sat, casele sunt împrăștiate ici și colo și aproape fiecare e cu grădina sau cu curtea sa. Ulițele principale sunt podite cu scânduri, fapt pentru mine nou și ciudat. Această podire este folositoare pentru a scăpa de noroi, care este îngrozitor când plouă, dar este foarte neplăcută pentru cel care merge cu trăsura, deoarece scândurile nefiind bine îmbinate între ele și nici netede și bine geluite, zdruncină atâta încât lecuiesc de obstrucție intestinală, chiar și pe cei care au suferit de ea zece ani în șir. În acest oraș, numărul de biserici și mănăstiri este peste măsură de mare, se ridică aproape la 300. La fiecare zece pași, dai de o biserică mică, sau o capelă, sau o mănăstire mică din care 15 sau 20 la un loc ar alcătui una din mănăstirile noastre de mărime mijlocie. Orașul este mai degrabă populat. Se numără șapte mii de case și aproape 20 000 de locuitori: români, greci, bulgari etc. Sunt mulți germani, care au fugit aici din Transilvania. Sunt unul sau doi italieni și tot atâția francezi. Boierii de la Curte vorbesc cu străinii fie limba italiană, fie cea franceză. Între ei, vorbesc întotdeauna grecește. Limba română nu se vorbește, de fapt, la Curte, unde cea mai mare parte din dregătorii care o alcătuiesc sunt greci de la Constantinopol, iar aceștia fie că nu o înțeleg, fie că nu le place să o vorbească...

1 decembrie, 1776[15]

Țara Românească se mărginește la nord cu Transilvania, la miazăzi cu Dunărea, care o desparte de Bulgaria, la răsărit cu Moldova și la apus, aproape de Mehadia, cu Banatul Timișoarei și cu Dunărea, care o desparte de Serbia. Este așezată între gradele 45 și 46 de latitudine nordică. Este înconjurată de un lanț de munți, care se întind de la răsărit spre miazănoapte și apus, bogați în fel de fel de zăcăminte de aramă, fier, de argint și de aur – care nu sunt exploatate –, precum și de ocne îmbelșugate care alcătuiesc o ramură foarte însemnată a veniturilor domnului. Restul principatului, în partea sa centrală[16] și spre miazăzi, este o câmpie întinsă, udată de un număr necrezut de râuri și de pâraie, care curg în cea mai mare parte de la nord spre sud și dau o mare rodire pământului, care din firea sa e foarte bun pentru orice fel de cultură. Râurile principale sunt Jiul, Oltul sau Aluta[17], Argeșul, Ialomița, Prahova și Buzăul, care merg să se verse în Dunăre; Dâmbovița, care, după ce a străbătut Bucureștiul, se varsă în Argeș, și Râmnicul, care se unește cu râul Siret, la hotarele Moldovei. Pe lângă râuri, în Țara Românească, mai e o mare mulțime de iazuri și lacuri, care dau pești minunați și mulți, și sunt tot atât de numeroase ca și râurile înseși. Pe lângă aceste lacuri, obișnuiesc boierii țării să-și aibă casele lor de plăcere. O mare parte din teritoriul țării este acoperit cu păduri mari și dese de stejari, brazi și alți copaci cu lemn minunat de bun și pentru construcții mari, și pentru obiecte mărunte. Vânat este așadar din belșug:

---

[15] Scrisoare adresată tot lui Diodato Marone ca și cea de la 26 iulie precedent.

[16] *Nel suo cuore*

[17] În paranteze drepte se propune lămurirea Olt și Olteț, ceeace e inexact, Aluta fiind numele latin al Oltului.

mistreţi, iepuri, căprioare, capre sălbatice, vulpi. Păsări de vânat sunt în mare număr şi cu un gust foarte ales, potârnichi şi prepeliţe. Se găsesc aici şi cristei[18] dar nu prea des. Produsele Ţării Româneşti sunt îndeobşte minunate şi de o mare bunătate, clima fiind temperată şi pământul mănos şi bogat. În această ţară, ţăranii nu ştiu ce înseamnă să gunoiască sau să îngraşe pământul, care // este reîmprospătat în fiecare an în chip firesc de zăpezi şi de ger. p. 167 Vinurile albe şi roşii, pe care le produce acest pământ, dobândesc un grad de perfecţie şi o bunătate ce o întrece pe a vinurilor noastre, atunci când le laşi să se învechească patru sau cinci ani. Grânele, carnea, brânza, untul şi orice soi de fructe potrivite cu clima nu sunt mai prejos de produsele asemănătoare din alte părţi mai cunoscute ale Europei. Vara, pepenii sunt cum nu se poate mai gustoşi, toamna şi iarna, merele, perele şi prunele sunt tot atât de bune ca şi în alte părţi. Aici nu se cultivă prunele, ci cresc de la sine în păduri (!), aşadar sunt din belşug. Au o culoare roşie şi sunt de formă ovală şi mari ca prunele noastre de toamnă. Sunt păduri întregi de nuci cu nuci foarte bune. Sunt şi castane, dar foarte mici şi departe mult de perfecţia şi de gustul castanelor noastre.

O ţară atât de favorizată de natură este un obiect de milă, pentru un străin şi un european care se gândeşte la starea de ruină şi de înjosire în care se află ea şi din care caută să o ridice mărinimosul domn ce i-a fost hărăzit azi de soartă. De atâta vreme la cheremul guvernului turc şi vândută chiar de acesta şi totdeauna lăsată pradă lăcomiei acelor domni pe care îi trimite, nu pentru a o cârmui, ci pentru a o prăda şi a o jefui, e mare minune că nu este lipsită cu totul de populaţie şi adusă în stare de a sluji de locuinţă doar lupilor şi urşilor. Până la începutul acestui veac, Poarta otomană a ales pe domni chiar din sânul neamului românesc. Oricât ar fi fost aceştia de nepotriviţi pentru a o cârmui, oricâtă lăcomie şi ambiţie ar fi avut ei, totuşi, fiind băştinaşi, aveau întotdeauna anumite legături şi menajamente, care făceau ca administraţia să fie mai puţin tiranică şi asupritoare, deşi despotică. Dar, de când Poarta a început, şi a continuat în mod constant în acest veac, să vândă ca la mezat, şi pe timp scurt, acest principat şi, de asemenea, şi pe cel al Moldovei, aceluia dintre greci care oferea mai mult, abia de poţi crede asupririle, tiraniile, stoarcerile, ticăloşiile şi cruzimile de toate felurile pe care aceste lipitori le-au săvârşit, pentru a se despăgubi repede de marile sume pe care le-au cheltuit şi, deci, pentru a grăbi îmbogăţirea şi pricopsirea lor mai înainte ca Poarta să-i mazilească şi să vândă altora acelaşi privilegiu nedemn de a jefui nestingheriţi aceste două ţări nefericite. Mai ales în vremea din urmă, Poarta a exercitat împotriva acestor ţări nenorocite sforţările extreme ale unei cârmuiri arbitrare şi tiranice, care o face, cu atâta dreptate, să fie blestemată şi urâtă de supuşi şi dispreţuită de alte naţiuni civilizate şi luminate. Aproape în fiecare an, a schimbat domnii din Ţara Românească şi Moldova. S-a trimis aici chiar unul care nu a ţinut mai mult de şase luni[19]. În afară de haraciu şi prestaţiile obişnuite, a mai stors altele extraordinare şi excesive, astfel că domnii au

[18] *Francolini.*

[19] Poate aluzie la Matei Ghica, a cărui domnie a durat din septembrie 1752 până în iunie 1753, adică vreo opt luni.

trebuit să facă pe ucigaşii fără milă şi pe călăii acestor nefericiţi supuşi, spre a face faţă cererilor continue şi nemăsurate ale Porţii, precum şi darurilor şi peşcheşurilor, pe care erau siliţi să le facă lacomilor miniştri ai Porţii, pentru a căpăta întărirea în domnie, ce trebuiau să o ceară la fiecare şase luni. La aceste nenorociri îndelungate şi obişnuite, îndurate de aceste principate, s-a adăugat ultimul război pustiitor dintre Rusia şi Poartă, care timp de şase ani în şir a avut ca teatru Ţara Românească. Oraşe şi sate distruse, ogoare pustiite, păduri devastate, exercitate tot atât de turci şi de tătari, ca şi de ruşi şi de cazaci; acestea au fost calamităţile pe care au trebuit să le rabde aceste popoare nefericite, care, spre culmea nenorocului, erau împărţite în facţiuni şi partide, unii declarându-se pentru ruşi, iar alţii rămânând totuşi credincioşi turcilor.

Toate aceste amănunte vă vor ajuta să înţelegeţi cum de o ţară care are 280 de mile în lungime de la apus către răsărit şi 160 lăţime de la miazănoapte la miazăzi, cu // o aşezare atât de prielnică şi având din belşug produse variate, nu cuprinde în clipa de faţă decât 70 000 de familii, adică puţin mai mult de 200 000 de oameni, în afară de ţigani, care sunt în cea mai mare parte, robi ai nobililor locali sau ai „boierilor", cum se numesc aici nobilii, cu un cuvânt împrumutat de la ruşi. Înainte ca Ţara Românească să fi fost atât de tiranic tratată de turci şi de uneltele greceşti ale tiraniei lor, ea număra peste 200 000 de familii. Dar, asuprimile intolerabile, exercitate de aceştia, au silit pe cei mai mulţi dintre locuitori să părăsească pământul patriei lor şi să se adăpostească în Transilvania, în Banatul Timişoarei şi în jurul Belgradului, unde se află mai mulţi români decât sunt în Ţara Românească. Întrucât vechii băştinaşi ai acelor ţinuturi, care sunt de origine tot românească, au aceeaşi limbă, aceleaşi obiceiuri şi acelaşi port, numărul lor a fost sporit cu aceia care s-au refugiat acolo, ⟨venind⟩ din Ţara Românească şi din Moldova, care cuprinde şi ea descendenţi din acelaşi neam.

p 168

13 ianuarie 1777

Ţara Românească se împarte în Valahia superioară şi inferioară, Muntenia şi Oltenia. Se numeşte Valahie inferioară acea parte care se află la apus de râul Olt sau Aluta şi Muntenia cealaltă, care este la răsărit de râul pomenit şi care se întinde până la hotarele Moldovei. Capitala Munteniei, ca şi a întregului principat este Bucureşti, capitala Olteniei este Craiova, unde îşi are reşedinţa guvernatorul general sau viceregele acelei părţi din Ţara Românească, al cărui titlu de dregător este cel de ban; acesta are în Oltenia autoritatea deplină, care i-a fost delegată de domn şi pe care o exercită domnul însuşi în persoană în Muntenia şi în restul principatului.

În afară de această împărţire generală a Principatului, mai este şi o alta mai de amănunt, căci e împărţit din punct de vedere politic în 17 provincii sau judeţe, numite aici cu un termen turcesc *Kadilik*. Nouă din acestea se află în Muntenia şi opt în Oltenia. Fiecare judeţ are unul sau doi guvernatori politici, numiţi „ispravnici", care trebuie să vegheze la menţinerea bunei ordini în judeţul lor, să aibă grijă de a percepe veniturile publice şi contribuţiile care sunt impuse de domn, să ducă la îndeplinire toate poruncile care le sunt trimise de la Curte în judeţele respective; în sfârşit, ispravnicii sunt delegaţi ai domnului în slujba sa şi a statului. În caz de asupriri din partea lor, ⟨plângerile⟩

se îndreaptă către domn şi către divanul său în Muntenia; dar în Oltenia, cum ispravnicii celor opt kadilikuri cuprinse în acea ⟨provincie⟩ sunt numiţi de ban sau de viceregele Craiovei, ei atârnă cu totul de el şi la el aleargă supuşii când au plângeri împotriva acestora.

Aceşti ispravnici erau, la început, numai guvernatori politici ai judeţelor lor respective. În orice kadilik se mai afla un guvernator militar, numit căpitan, care avea sub comanda sa un anumit număr de oameni cu însuşiri militare şi înrolaţi, de care dispunea el fără să mai atârne şi de ispravnici, potrivit poruncilor pe care le primea direct de la domn sau de la spătar, care era comandantul general al întregii cavalerii a statului, în care stă toată forţa militară a acestuia. În zilele de astăzi, căpitanii atârnă, în toate judeţele, de ispravnici, de la care primesc porunci. Şi această nouă organizare a fost introdusă de domnul care e acum în scaun, pentru a curma orice prilej de neînţelegere şi de concurenţă între ei şi pentru a uşura populaţia de asupririle sporite pe care fiecare din aceşti ⟨dregători⟩ le exercită sub pretextul separării atribuţiilor lor. Aceşti căpitani sunt numiţi de spătar, după cum sunt numiţi şi ostaşii. Dar ispravnicii nu sunt numiţi decât de-a dreptul de domn. Sub raportul politic primesc porunci de la acesta, iar sub raportul militar, de la spătar; şi pentru încasarea veniturilor publice sau a contribuţiilor, de la „vistier", cum se numeşte trezorierul principatului. //

Din aceste 17 judeţe, Casa de Austria a ocupat cinci, la începutul acestui veac, şi ele au rămas în stăpânirea ei în virtutea tratatului de la Passarowitz. Ele se întindeau de la hotarele Transilvaniei până la râul Olt sau Aluta care a fost rânduit ca hotar între Oltenia şi Muntenia. Dar, prin ruşinoasa pace, pe care a fost silit să o încheie cu Poarta, în 1739, împăratul Carol al VI-lea, după cucerirea Belgradului de către turci, a înapoiat Porţii aceste cinci judeţe, care au fost reîncorporate principatului, după cum se află şi acum. p. 169

Nu toate Kadilikurile sau judeţele, cum se numesc în limba românească, sunt date pe seama nobililor de aici, care se numesc aici, ca şi în Rusia, „boieri", dar cele mai de seamă dintre ele şi cele mai bănoase au de obicei boieri ca ispravnici, în celelalte mai puţin însemnate, domnul trimite persoane de rang inferior, care sunt schimbate de obicei în fiecare an, aşa cum se obişnuieşte în virtutea unui sistem stabilit de acest guvern cu toate dregătoriile Curţii şi ale ţării, în afară de cele care ţin de persoana domnului şi care din această cauză nu sunt privite ca slujbe publice ale ţării. Organizare conformă spiritului cârmuirii turceşti şi stării nesigure şi precare a domnilor din trecut, pentru care nu era nimic sigur şi stabil în această ţară nenorocită; şi acum puţin s-a schimbat din acest fel ameţitor de cârmuire, care, în virtutea unei practici îndelungate şi a acţiunii sistemului politic arbitrar al Porţii, este privit aici ca o lege fundamentală a ţării. Domnul vede prea bine relele şi dezordinile care sunt determinate de un sistem ca acesta; îşi dă seama de nedreptăţile, de asupririle şi de ticăloşiile pricinuite de el. Dar nu are putinţa şi nici nu se află în situaţia de a putea îndrepta, iar dacă ar încerca-o, ar face mai mult rău decât bine supuşilor săi...

...Patriarhul de Constantinopol nu are nici un fel de autoritate aici... Episcopii şi stareţii de aici şi din celelalte provincii greceşti oricât ar atârna, în aparenţă, de patriarh, pe care îl privesc ca centrul corpului lor şi al credinţei

lor, totuşi, în exercitarea jurisdicţiei şi autorităţii lor în diocezele şi mănăstirile respective, ei atârnă atât de puţin de capul ecumenic, încât fiecare face ce vrea fără ca patriarhul să pretindă din partea sa dreptul la vreun amestec. Autoritatea mai imediată, pe care o recunosc episcopii din aceste două principate, este aceea a domnilor, care exercită asupra lor o jurisdicţie mai mare şi mai întinsă decât cea pe care o exercită suveranii catolici ⟨la ei acasă⟩. Apoi, domnii nu iau în consideraţie ordinele şi brevetele patriarhilor decât în măsura în care convin propriului lor interes şi, astfel, cum patriarhul adresează domnilor ordinele ce vrea să fie îndeplinite de episcopi, ordonarea execuţiei lor stă în mâna domnilor şi de multe ori când domnii socotesc că nu trebuie să le dea cursul obişnuit pentru a nu-şi vătăma interesele sau din cauza unor alte motive politice, ei răspund patriarhului, sub diferite pretexte, că nu pot pune în practică poruncile lui. Nici patriarhul nu are mijlocul de a-şi impune voinţa domnilor sau de a-i sili pe aceştia să îi îndeplinească voia.

2 februarie 1777

Acest principat, ca şi cel al Moldovei, tributare de mult Porţii, au fost cu p. 170 desăvârşire supuse autorităţii cârmuirii turceşti, nestatornice, asupritoare // şi despotice. Cârmuirea aceasta nu a avut niciodată vreun interes să răspândească acele lumini care îi puteau fi dăunătoare şi a pus stavilă cu orice mijloc oricărui fel de cultură, care ar fi putut cu timpul să dea naştere vreunei tulburări în dauna sa, ⟨tulburări⟩ către care sunt aplecate în chip firesc caracterul şi spiritul schimbător şi uşuratic al muntenilor şi moldovenilor. Aceste popoare nefericite, care gemeau sub jugul apăsător al administraţiei despotice a propriilor lor domni, cei mai mulţi din ei pământeni, pe care Poarta îi făcea fără voia lor instrumentul tiraniei şi asupririi, sub care zăceau toţi supuşii Porţii care nu sunt musulmani, au fost prea multă vreme daţi pradă propriilor lor neînţelegeri şi certuri lăuntrice. Ei au suferit de o stare atât de schimbătoare şi nestatornică şi, în afară de aceasta, au fost apăsaţi de atâtea asupriri ⟨şi⟩ asupra persoanelor lor şi bunurilor lor, încât era cu neputinţă să se dedea ⟨studiului⟩ literelor şi ştiinţelor, care cer răgaz, înlesnire şi tihnă. În afară de aceasta, învăţaţii şi meşterii lor, ieşiţi din mănăstirile din Grecia şi din şcolile de la Constantinopol, au fost întotdeauna după căderea Imperiului Bizantin şi sunt încă atât de străini oricărui fel de cultură ştiinţifică, încât toată ştiinţa lor se mărgineşte la înţelegerea limbii greceşti literare, pe care de ar da Dumnezeu să o ştie cum trebuie! – căci ambiţia lor nu merge mai departe, decât să prindă concret valoarea şi înţelesul cuvintelor, ⟨în sine⟩ fără să se ocupe de istorie, critică ⟨literatură⟩, cronologie, geografie şi de celelalte ⟨discipline⟩ ajutătoare care îţi sunt necesare pentru a înţelege ceea ce citeşti. Gramatica este începutul şi sfârşitul ştiinţei lor. Acest lucru este atât de adevărat încât am auzit mai multe persoane de toate rangurile şi categoriile, care atunci când vedeau vreo carte latină, italiană sau franceză bine legată, care le atrăgea atenţia, întrebau dacă acea carte era vreo gramatică nouă sau bună. Bărbatul cel mai preţuit aici este unul dintre profesorii greci ai beizadelelor[20] care şi-a făcut un renume foarte

---

[20] E vorba de Neofit Cavsocalyvitis care a murit la Bucureşti, în 1780. Cf. Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorni la Valachia e Moldavia,* Napoli, 1788, p. 212.

mare dând la lumină o gramatică greacă voluminoasă într-un mare tom in quarto[21]. El este stimat şi preţuit de toţi şi pretinde pentru acest cuvânt o consideraţie şi o veneraţie generală. Este un bătrân cumsecade şi cu moravuri simple. Şi-a întrebuinţat două treimi din viaţă pentru a da la lumină această lucrare în care se află, cu toate acestea, unele preţiozităţi atât de ciudate[22] încât ar stârni râsul tinerilor noştri, când ar fi ei mai necăjiţi. El îşi ia toate exemplele sale de expresii şi de figuri retorice de la soare, lună, astre, din astrologie şi din geometrie fără a cunoaşte nici măcar definiţiile acestei ştiinţe. În cartea lui găseşti totul afară de logica cea mai obişnuită... Şi acest om cu aceste frumoase merite este persoana cea mai considerată din punctul de vedere al învăţăturii în această ţară. Sunt unii care au început să guste puţin din limba franceză, cu prilejul şederii ruşilor în această ţară în ultimul război. Dar, din lipsa de studii preliminare şi de cunoştinţe obişnuite şi curente în Europa, cu cât citesc aceştia mai mult, cu atât înţeleg mai puţin şi, astfel, sunt mereu ca nişte copii...

[Cauza principală a stării nenorocite a acestei ţări]

La începutul acestui veac, Poarta, nemaiavând încredere în cârmuirea acestor ţări, încredinţată până atunci pământenilor, având trează în minte puterea aproape independentă pe care a exercitat-o timp de 10 ani domnul Şerban Cantacuzino[23], spaima turcilor, temându-se să nu piardă mai curând sau mai târziu principatul Ţării Româneşti, din cauza legăturilor pe care domnii pământeni începuseră să le întreţină cu Casa de Austria, cu Polonia şi cu Rusia – legături care au pricinuit tăierea capului, după 24 de ani de domnie, a principelui Constantin Brâncoveanu şi a celor patru fii ai săi, în anul 1714, şi doi ani după aceea a principelui Ştefan Cantacuzino, urmaşul lui Brâncoveanu, a hotărât să schimbe sistemul privitor la alegerea, cât şi la durata cârmuirii lor. Chiar în vremurile mai vechi, călcând privilegiile acordate de sultani acestor două principate, ea ridicase în mai multe rânduri în scaunul acelor principate străini şi anume greci, lacomi să strângă averi şi unelte potrivite pentru a sluji Poarta în scopurile ei tiranice. Se mai resimte încă Ţara Românească de cârmuirea lui Grigore [I] Ghica Vodă, care, în cele două rânduri în care a fost învestit, în anul 1661 şi în anul 1672, a împlinit, prin asupririle, violenţele şi stoarcerile sale, vederile dezastruoase ale Porţii. Aşadar, aceasta s-a hotărât – pentru a duce mai bine la îndeplinire sistemul său barbar dinainte plănuit, de a distruge pentru a păstra –, să trimită acolo greci din Constantinopol, devotaţi în întregime intereselor Porţii şi orbiţi îndeobşte de strălucirea măreţiei şi puterii ei. S-a hotărât să sporească tributul anual al celor două principate cu scopul de a le slăbi şi a le sărăci în câţiva ani. A hotărât să schimbe des pe domni, oferind domniile la fiecare trei sau chiar la doi ani şi, câte odată, chiar în fiece an, vreunui grec care ar voi să cumpere administrarea Principatelor

p. 171

[21] Tipărit la Bucureşti în 1768.
[22] *Leggiadrie.*
[23] Autorul se inspiră vădit din cartea lui del Chiaro.

pentru un interval scurt extrem de limitat. Cel care a sugerat Porții acest nou și asupritor mod de comportare, cu privire la aceste principate, a fost faimosul Alexandru Mavrocordat[24], cel mai învățat și mai însemnat bărbat pe care îl numără grecii moderni, care, fiind dragomanul Porții, a fost sufletul tuturor tratativelor ⟨diplomatice⟩ care au avut loc în anul 1699, cu prilejul păcii de la Carlowitz, despre care se poate spune că a fost încheiată datorită lui, folosindu-se de tot creditul de care se bucura la Poartă, de luminile sale întinse și de capacitatea sa, cu totul extraordinară, de a înlătura toate piedicile și de a concilia interesele opuse ale părților în litigiu. El era devotat intereselor și scopurilor Porții, pe care căuta să le promoveze cu autoritatea sa pentru câștigul p 172 său propriu. Avea doi fii: Nicolae[25] și // Ioan, pe care îi pusese să învețe limbile și științele la Padova[26] și care au făcut progrese mai mari ca cele ce se pot nădăjdui de la educația grecească obișnuită. Primul din aceștia a fost cel care a publicat tratatul despre datorii și care avea o bibliotecă aleasă și bogată. Tatăl lor, Alexandru, i-a menit pe amândoi treburilor politice și, din nenorocire, i-a însuflețit de aceleași principii de credință față de Poartă, care fusese călăuza constantă a tuturor operațiilor sale și a succesului său. Amândoi au fost dragomanii Porții și s-au urcat apoi în scaunul Moldovei și Țării Românești, deoarece, potrivit noului sistem însușit de Poartă, cu privire la aceste două țări, începeau să fie trimiși acolo ca domni, pentru un scurt interval de timp, sau acei care slujiseră Poarta ca dragomani, sau fiii domnilor răposați, numiți cu un termen turcesc: Bey – Saddé (beizadea), adică fii de bei, cum îi numesc turcii pe cârmuitorii acestor două principate. Așadar, Nicolae Mavrocordat, mergând pe drumul deschis de sfaturile și sugestiile tatălui său la Poartă, a fost domn al Moldovei, după ce fusese câțiva ani dragoman al Porții și de acolo, din Moldova, a trecut, în anul 1716, la domnia Țării Românești, rămasă vacantă în urma mazilirii principelui Ștefan Cantacuzino, care a fost crunt ucis la Constantinopol ca vinovat de trădare; acesta a fost ultimul domn pământean care a domnit în acest principat. Cu greu v-ați putea închipui asupririle, caznele și violențele pe care acest domn, lipsit de omenie, le-a exercitat asupra persoanelor și averilor nenorociților și îndureraților români. A vărsat sângele lor șiroaie; a ridicat dintre ei capii familiilor celor mai bogate și mai puternice, care domniseră odinioară în Țara Românească, în deosebi pe Brâncoveni și pe Cantacuzini, a impus contribuțiile cele mai apăsătoare, a jefuit sub diferite cuvinte pline de strâmbătate, de averile și de bogățiile lor, pe toți cei care aveau nenorocirea de a fi socotiți bogați. Nu a cruțat nici pe femei, nici pe copii, nici pe dregători, nici pe boieri. Aceste măsuri, în afara faptului că mulțumeau cruda aplecare a sufletului său și că îmbogățeau cu prisosință tezaurul său particular, slujeau de minune scopurile Porții, care le-a prețuit din această cauză încă și mai mult, cu și mai multă părtinire. Românii au arătat o bucurie și o veselie nemăsurată când s-au văzut scăpați de un

[24] Vezi A. Rangabé, *Littérature néo-hellenique*, Berlin, 1877, I, p. 48–50; E. Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinople*, Paris, 1866 (n. ed.).

[25] Vezi Rangabé, *op cit.*, p. 50; J. I Hoelburs Themirensis, *Commentatio de litterarum studio Joannis Nicolai Mavrocordat*, Jena, 1755.

[26] M. Comnenii Papadopoli, *Historia Gymnasii Patavini*, Venezia, 1726, II, 319.

asemenea tiran care a fost surprins şi făcut prizonier de germani la Bucureşti, în luna noiembrie a anului 1716, când nu împlinise încă nici un an de cârmuire şi de acolo a fost dus în Transilvania. Poarta i-a dat ca urmaş pe fratele său Ioan care se afla atunci dragoman. Acest nou domn a domnit în Ţara Românească până ce a fost eliberat principele Nicolae din închisoare, fapt care s-a întâmplat în anul 1719. Cârmuirea domnului Ioan, oricât ar fi fost de călăuzită de aceleaşi ţeluri tiranice şi asupritoare, urmărite de Poartă cu privire la aceste două ţări, a părut totuşi supuşilor un jug mai blând şi mai uşor. Dar înapoindu-se Nicolae, în anul 1719, în scaunul Ţării Româneşti, a adăugat la motivele pe care le avusese mai înainte, de a o tiraniza, aprigul spirit de răzbunare de care era însufleţit. Printr-o crudă fatalitate, a cârmuit acest principat până în 1730, dată la care a murit lăsând un nume dintre cele mai urâte care se pomenesc în istoria oricărei ţări, încât poate fi numit pe drept biciul Ţării Româneşti. Iată roadele cârmuirii politice ale unui principe filosof, autorul unei cărţi de morală[27] pentru a acoperi cu o ruşine veşnică numele său în amintirea urmaşilor şi, ceea ce ajunge, fără a mai adăuga altceva, ca să-l facă a fi amintit cu ocară şi cu ură. //

Pentru a ispăşi nedreptăţile făptuite în cursul domniei sale, principele Nicolae a clădit o mare mănăstire la Văcăreşti, un sat la un ceas depărtare de Bucureşti, unde este şi înmormântat şi căreia i-a lăsat biblioteca sa aleasă, plină de cărţile cele mai bune, în ediţiile cele mai valoroase, şi de câteva manuscrise. Dar această bibliotecă a suferit vicisitudini de tot felul, mai ales în timpul ultimului război, când ruşii şi alţii, după pilda lor, au luat pe furiş un număr foarte mare de cărţi şi aproape toate manuscrisele. În diferite mănăstiri din Ţara Românească erau biblioteci asemănătoare, deşi nu atât de bine înzestrate. Dar cel puţin prevăzute cu un număr mare de cărţi greceşti şi de manuscrise privitoare la întâmplările şi istoria Principatului. Dar astăzi au ajuns de puţină însemnătate, fiind jefuite în mai multe rânduri şi s-au pierdut mai ales manuscrisele spre paguba acestei ţări... [Urmează înşirarea tuturor domnilor greci din intervalul 1730–1768] În 1774, dată până la care Ţara Românească a fost ocupată de ruşi, această ţară a fost dată, după încheierea păcii, lui Alexandru Ipsilanti, domnul care domneşte acum cu bine după legi mai moderate şi cu o stabilitate sporită datorită intervenţiei Rusiei.

p. 173

Aceşti domni, care au urmat unul după altul ca fulgerul, chiar dacă nu ar fi avut ⟨firea⟩ toranică şi crudă a lui Nicolae Mavrocordat, au făcut tot ce era cu putinţă pentru a pustii, sărăci şi asupri această ţară nenorocită, în parte din incapacitate, în parte din şiretenie. Pentru a se menţine mai multă vreme sau pentru a se înapoia în scaun, făceau Porţii propuneri tot mai avantajoase, căutau sume mari de bani ca să mulţumească lăcomia nesăţioasă a miniştrilor ei, urzeau necontenit intrigi pentru a atrage mazilirea principelui ales, duceau, în sfârşit, un război reciproc de intrigi şi de uneltiri ce se întorcea în întregime spre dauna ţării, care era obiectul ambiţiei lor. Poarta nu obişnuia la început

---

[27] Nicolae Mavrocordat a scris o lucrare despre datorii Περὶ τῶν Καθηκόντων βίβλος, Bucureşti 1719, foarte apreciată în întreaga Europă. Asupra originalităţii ei, cât şi a contribuţiei unor învăţaţi plătiţi de domn, vezi şi relaţia lui Schendos van der Bech, în vol IX al colecţiei de faţă. Se pare că Panzini a cunoscut şi pamfletul acestuia, pe lângă rechizitoriul lui del Chiaro.

să ceară domnilor altceva decât tributul anual şi o sumă foarte mare la înscăunarea fiecărui nou domn, ca preţ al vânzării administraţiei principatului, care i se făcea acestuia. Rivalităţile reciproce, care domneau de mai multă vreme între Constantin Mavrocordat şi Racoviţeşti, pentru domnia Ţării Româneşti, au operat în mod atât de nefericit încât unul dintre ei a sugerat cel dintâi Porţii ca, după ce a ales un domn şi l-a trimis să ia în stăpânire principatul, să-i impună acestuia ca la fiecare trei ani să ceară confirmarea în domnie, pentru obţinerea căreia se obliga să plătească Porţii şi miniştrilor ei sume excesive de bani. Rivalul său, pentru a-i lua locul, a propus să fie cerută acea întărire la fiecare doi ani, însoţind-o de aceleaşi condiţii băneşti. Un al treilea a oferit în acelaşi fel să fie cerută în fiecare an. În sfârşit, un al patrulea a sugerat să fie cerută la fiecare şase luni. Vă las să socotiţi ce sume uriaşe căutau să smulgă bieţilor români pentru a face faţă cheltuielilor pentru aceste confirmări.

În acelaşi fel, haraciul, care la început, când Ţara Românească s-a pus p 174 sub // ocrotirea Porţii, cu puţin mai înainte de sfârşitul veacului al XV-lea, era stabilit la 12 000 de galbeni ungureşti sau 50 000 de aspri, s-a ridicat treptat şi din voinţa arbitrară a miniştrilor Porţii şi prin oferta voluntară a domnilor fanarioţi, care, de la Nicolae Mavrocordat încoace, au râvnit la cârmuirea acestei ţări, la 1 000 de pungi sau 500 000 de piaştri, căci fiecare pungă cuprinde 500 de piaştri, după socoteala turcească. În aceeaşi măsură au crescut şi darurile şi peşcheşurile către miniştrii Porţii, căci singurul mijloc pentru a-i interesa şi a-i face să acţioneze erau banii[28].

La aceste cauze interne ale sărăciei şi ruinei acestei ţări se adaugă cele venite din afară adică epidemiile dese de ciumă şi războaiele pe care Casa de Austria le-a susţinut împotriva Porţii şi mi ales ultimele trei încheiate, primul prin pacea de la Carlowitz în 1699, al doilea prin cea de la Passarowitz în 1718, ultimul prin tratatul de la Belgrad din 1739, au pricinuit Ţării Româneşti pagube grele; dar ultimul război nefericit pe care Poarta l-a făcut Rusiei a însemnat pustiirea şi extrema ruină a acestei ţări, care, după atâtea calamităţi şi pierderi suferite, nu mai nădăjduieşte uşurare şi îndreptare decât de la măsurile drepte, înţelepte şi blajine ale principelui domnitor, care, deşi grec, dar mişcat totuşi de nenorocirea unei ţări, care fusese odinioară bogată, înfloritoare şi puternică şi care ar putea să mai redevină astfel datorită unei cârmuiri bine rânduite, se străduieşte necontenit cu mintea sa luminată şi cu măsurile sale înţelepte să o întremeze de pagubele trecute, să o repopuleze şi să o facă să înflorească iar.

După acest lung şi neîntrerupt şir de calamităţi zdrobitoare, de rele care nu mai conteneau să se îngrămădească pe capetele nenorociţilor români şi asupra bunurilor lor, de primejdiile tot mai mari de care erau ameninţaţi din

---

[28] La 1 mai 1777, Panzani scria: „dacă principele ar vrea să facă ceea ce au făcut înaintaşii lui ar putea scoate două milioane de piaştri pe an, adică 1 300 000 de ducaţi de-ai noştri. Dar el, care are principii mai omeneşti, nu scoate decât cam 1 200 000 de piaştri, adică circa 800 000 de ducaţi de-ai noştri, din care plăteşte în fiecare an Porţii 500 000 de piaştri sau puţin mai mult de 300 000 de ducaţi şi foloseşte restul pentru întreţinerea sa şi pentru a ajuta cât poate pe supuşii săi".

zi în zi, nu e de mirare dacă această ţară, care avea altădată aproape 1 000 000 de locuitori, nu cuprinde astăzi mai mult de 70 000–80 000 de familii, dintre care o parte sunt stabili, legaţi de un loc anume şi robi ai boierilor, cum se numesc aici în Moldova şi în Rusia, magnaţii şi nobilii, dar cei mai mulţi sunt rătăcitori şi vagabonzi, cum este pretutindeni acest neam de oameni... pacostea şi rebutul oricărei societăţi bine rânduite. Populaţia cea mai numeroasă se găseşte la munte, unde s-au adăpostit nenorociţii de locuitori, crezând că acolo sunt mai la adăpost şi mai în măsură să treacă în Transilvania, dacă vreo nenorocire i-ar sili să-şi părăsească locuinţele şi bunurile lor. Pământurile cele mai frumoase, a căror rodnicie întrece orice închipuire, rămân de mai multe generaţii în părăsire, din lipsă de braţe de muncă spre a le pune în valoare. Atâtea oraşe, care se găsesc însemnate pe hărţile vechi, nu mai sunt astăzi decât sate mici şi sărăcăcioase şi din atâtea târguri şi sate nu a mai rămas astăzi nici un semn şi nici o urmă. Bucureştiul însuşi, care este de câtva timp încoace capitala principatului, mai arată încă semnele pustiirii din ultimul război prin atâtea case ruinate sau arse în parte sau mistuite cu totul de flăcări. Târgovişte, vechea capitală a Ţării Româneşti, la 12 leghe la nord de Bucureşti, a ajuns un sat mărunt[29] locuit de 20 sau 30 de familii, Buzău, unul din cele două scaune episcopale ale acestei ţări, a fost prefăcut în cenuşă de ruşi; astfel că episcopul este silit să stea la Bucureşti. Toată această parte a ţării, care se întinde spre miazăzi de Bucureşti până la Dunăre, e aproape toată depopulată şi cu pământul nelucrat, din cauza năvălirilor necontenite, a măcelurilor şi // a pustiirilor pe care le făptuiau, în vremurile trecute, turcii de dincolo de Dunăre, care treceau dincoace fără de nici o împotrivire, pentru a face robi şi a lua pradă, nimicind prin foc şi pară tot ce le stătea în cale. Lucrul acesta nu le mai este îngăduit astăzi la Poartă, potrivit unuia din articolele principale stipulate în favoarea acestor principate de către Rusia, în ultimul tratat, şi care datorită influenţei precumpănitoare a Curţii Rusiei a fost până acum observat cu sfinţenie de către Poartă... p. 175

Din tot ce am spus mai sus, veţi observa îndeajuns că noţiunile de român şi grec nu sunt sinonime, că dimpotrivă reprezintă ideea a două popoare absolut deosebite ca legi, limbă, obiceiuri, poziţie geografică şi politică. Numai religia este aceeaşi la amândouă popoarele. Este adevărat că de când domnesc grecii în Ţara Românească şi în Moldova, boierii şi oamenii mai de seamă dintr-o ţară şi din cealaltă imită obiceiurile şi felul de a fi al grecilor şi nu folosesc aproape nici o altă limbă decât aceea a Curţii. Este, de asemenea, adevărat că începând din aceeaşi vreme, un număr foarte însemnat de greci se află aici, fie că s-au aşezat aici, fie că vin să-şi caute norocul în aceste două principate, ele fiind ⟨oarecum⟩ Indiile sau America lor[30]. Dar tocmai aceasta îi face urâţi de băştinaşii ţării, chiar în timpul când se tem de ei şi îi respectă, datorită cruntei legături de subjugare şi a înjosirii sufleteşti intrate în obiceiul lor din cauza sclaviei. În general în amândouă ţările, numele de grec este un motiv de ură şi detestare universală. Vedeţi bine de aici că luminile şi cultura, pe care principele Nicolae Mavrocordat a încercat să le răspândească în mijlocul

[29] *Meschinissima.*
[30] Adică fiind coloniile lor bune de exploatat.

neamului său, trebuie deosebite de politica lui ruşinoasă faţă de acest necăjit popor, pe care s-a străduit în fel şi chip să-l aducă în starea cea mai cumplită şi îngenuncheată în care poate fi adus omul de tirania şi despotismul cel mai rafinat. A descurajat, la români, orice fel de cultură, chiar cea mai de rând şi mai obişnuită, pentru ca să aibă mereu nevoie de greci pentru toate treburile publice şi particulare, sacre şi profane.

23 octombrie 1777

p. 176 Poarta, de aproape două luni, a înştiinţat din oficiu pe domnul Ţării Româneşti şi pe cel al Moldovei că s-au semnat preliminariile păcii şi înţelegerii finale cu Rusia şi le-a poruncit să împărtăşească aceasta supuşilor respectivi, pentru siguranţa, pacea şi liniştea lor. Şi s-a făcut astfel. Nu s-a mulţumit cu aceasta, ⟨ci⟩ a mai trimis în acest scop anume un capugibaşî, investit cu cea mai înaltă demnitate, cu firmane sau ordine ale sublimei Porţi, în care se repeta aceeaşi înştiinţare şi se reînoiau aceleaşi asigurări. Astăzi sunt tocmai 15 zile de când a sosit aici acest trimis, însoţit de 50 de bostangii. A început să facă pe grozavul şi să făptuiască samavolnicii de care domnul nostru, mulţumită energiei şi prudenţei sale, i-a dat prilej să se căiască. Când a dat de ştire că aducea un firman al Sublimei Porţi, domnul a adunat Divanul la care a apărut capugi-başî-ul şi s-a citit cu formalităţile obişnuite „divinul rescript”, în care se vestea mai pe larg aceeaşi ştire, dată mai dinainte în particular, iar ⟨acum⟩, cu lungi întorsături de cuvinte, poporul şi boierii erau îndemnaţi să stea liniştiţi şi să nutrească mai departe sentimentele de credinţă de până atunci faţă de sultan. După două sau trei zile, a plecat de aici acest trimis împărătesc, dar nu înainte de a fi primit darurile obişnuite de la principe, la prilejurile asemănătoare ale trecerii unor mari dregători ai Curţii.

A luat drumul Moldovei, unde spunea că are de arătat un alt firman asemănător şi de acolo spunea că trece să viziteze lucrările făcute la cetăţile de la Hotin şi Bender, spre a le pune în ordine, pentru vreun caz de nevoie, ceea ce era, după spusele sale, adevărata sa însărcinare şi principala sa destinaţie, iar mai apoi, Poarta a hotărât incidental să folosească acest prilej, însărcinându-l cu firmele pomenite, pe care avea de gând să le trimită neapărat în cele două principate, pentru liniştea domnilor şi pentru siguranţa locuitorilor. A ajuns la Iaşi, capitala Moldovei, şi a arătat mari semne de prietenie şi de bunăvoinţă principelui Grigore ⟨al III-lea⟩ Ghica, principele domnitor, faţă de care era un vechi cunoscut şi mai de grabă un vechi prieten. În ziua următoare sosirei sale, a făcut acolo aceeaşi ceremonie, pe care o făcuse mai înainte aici[31]. A doua zi, a trimis răspuns domnului Grigore că fiind grăbit să plece pentru a sosi cu un ceas mai devreme, ar avea plăcere să-l vadă în particular pentru a vorbi prieteneşte cu el. Principele Grigore ⟨Ghica⟩, deşi era din fire bănuitor şi neîncrezător, orbit totuşi, în această împrejurare de demonstraţiile de prietenie pe care i le făcuse o persoană cu care era prieten de mulţi ani şi încă şi mai convins de paşnica desfăşurare a lucrurilor şi de ştirile căpătate de aici, datorită cărora s-a încredinţat cu uşurinţă că nu se va petrece în Moldova

[31] Inexact De la început, s-a prefăcut bolnav şi a stat la Beilic.

nimic mai mult decât ce fusese în Țara Românească, s-a lăsat atras în cursă. S-a dus, aşadar, spre seară, să-l vadă şi s-a dus potrivit obiceiului său incognito, însoțit numai de trei sau patru persoane de încredere şi neînarmat. A intrat la capugi-başî şi, cum acela voia să-i vorbească prieteneşte, puținele persoane care-l însoțeau au fost nevoite să rămână afară din odaie, unde au fost salutate de suita turcului şi ținute de vorbă. După primele complimente schimbate între principele Grigore şi dregătorul turc şi după ce primul şi-a băut cafeaua, al doilea a scos un alt firman şi l-a dat principelui Grigore să-l citească. În acest timp, a ieşit din odaie, sub un pretext oarecare, pentru a da ordinele necesare oamenilor săi şi pentru a ascunde pe călău într-un loc potrivit. S-a întors apoi în cameră şi l-a întrebat pe principe dacă a citit firmanul, care cuprindea mazilirea lui şi porunca de a-l duce la Constantinopol însoțit de aducătorul firmanului. Domnul a răspuns că era gata să asculte în ce priveşte mazilirea, dar că despre celelalte, el nu voia să meargă la Constantinopol, fiind liber ca particular să meargă unde ar voi. A încercat să sară pe fereastră, care nu era înaltă, jos în curte; dar, la strigătul capugiului başî, a apărut călăul, care s-a aruncat asupra lui, l-a străpuns şi apoi i-a tăiat capul, care acum câteva zile a fost dus de un bostangi, trecând pe aici, la Constantinopol, unde va fi înfipt la Poarta Seraiului, cu o inscripție infamantă[32]. Abia s-a îndeplinit aceasta şi au fugit devotații săi // şi puțin după ce s-a cunoscut întâmplarea, au fugit, de asemenea, şi alți boieri, care în urma legăturilor lor cu domnul ucis, se temeau de ochii capugi-başî-ului şi de urgia Porții. Acest slujbaş, după o execuție atât de violentă şi de neaşteptată, a convocat îndată divanul, din ordinul Porții, i-a făcut cunoscut cele întâmplate, ca pedeapsă pentru necredința şi trădarea răposatului domn şi a proclamat ca domn pe Constantin Moruzi, pe atunci dragoman al Porții[33] şi fratele doamnei noastre[34]. A numit provizoriu patru boieri din divan ca locotenenți, numiți în turceşte kaimakami, pentru a administra principatul până la sosirea noului domn. Cum bunurile sale sunt confiscate, ministrul Porții se străduieşte acum să le caute şi să le adune pentru a le duce la Constantinopol[35], dar, în această privință, şi Poarta, şi el însuşi, vor rămâne păcăliți, căci principele ucis adunase averi mari, dar nu le avea la el; se crede că le ținea investite în Prusia şi în Rusia, căci fusese ocrotit până în clipa aceea de cea dintâi din aceste puteri, iar de cealaltă, numai până într-o anumită vreme, acum însă era urât şi disprețuit de acea Curte.

p. 177

Iată sfârşitul tragic al lui Grigore Ghica, fiul unui dragoman al Porții[36], care a fost, de asemenea, decapitat, în anul 1740, după pacea de la Belgrad.

---

[32] *Cartello infame.* Este vorba de tăblița însoțind capul unui asemenea osândit, arătând numele şi vinovăția sa.

[33] Mare dragoman (1774–1777)

[34] Ecaterina Ipsilanti.

[35] La 13 decembrie 1777, Guglielmo Ludolf, ministrul Curții din Napoli la Constantinopol, anunță guvernul său că, în urma uciderii lui Grigore Ghica, se socotise că mai multe milioane de piaştri trebuiau să intre în vistieria sultanului, dar că până atunci nu se găsiseră decât 500 000 Se credea că giuvaerurile, tratele de bancă etc. ar fi fost duse de secretarul său în Polonia sau Ungaria (n ed).

[36] Alexandru Ghica, mare dragoman al Porții (1727–1740)

El fusese mai înainte dragoman[37], ca şi tatăl său; în acel timp, a avut prilejul să servească pe regele Prusiei[38] la Poartă, aceasta fiind înduplecată, prin mijlocirea lui, să primească împotriva tuturor intrigilor Casei de Austria – care nu vedea cu ochi buni o asemenea numire – un ministru prusian[39] la Constantinopol. Acest fapt i-a adus lui Ghica o sumă mare de bani, ca răsplată, şi împreună cu aceasta ocrotirea regelui Prusiei. A fost, deci, făcut domn al Ţării Româneşti[40], puţin înaintea ultimului război. La sosirea ruşilor în această ţară, în înţelegere cu ei, s-a lăsat a fi făcut prizonier de aceştia, fapt pe care Poarta l-a ştiut bine şi nu l-a uitat niciodată. După pace, a fost făcut domn al Moldovei[41], prin autoritatea Curţii de la Petersburg, când a fost numit domn al Ţării Româneşti şi cel ce domneşte azi. În timpul primei sale domnii şi în ultima, din care a fost scos în chip tragic, a urmărit mereu acelaşi scop de a aduna avuţii şi de a le trimite în ţări creştine, unde trebuia să se retragă într-o zi. Rusia l-a ocrotit de la început, dar după aceea, ajungând să fie urât de mareşalul Rumianţev[42], nu mai avea nici o consideraţie pentru el. Se încredea prea mult în ocrotirea Prusiei faţă de care Poarta nu avea nevoie să arate nici un fel de condescendenţă. Era încă tânăr, neavând nici 50 de ani; era înzestrat cu o îndrăzneală şi o putere neobişnuită, care nu i-au slujit la nimic în împrejurările nefericite în care l-a târât încrederea sa nepotrivită. A lăsat soţia[43] şi trei fii[44], a căror soartă nu se cunoaşte încă. Se zice, totuşi, că fiul său mai mare[45] ar fi fugit împreună cu vărul său în Polonia, pentru a trece de acolo în Rusia. Dar nu este încă sigur. Poarta, de la ultimul război, l-a socotit trădător pentru că se predase în mâinile ruşilor fără să se apere. Protecţia pe care i-a arătat-o Rusia îndată după încheierea păcii a sporit meritele sale. Se adaugă faptul că de un an încoace, Poarta, poruncind celor doi domni să trimită lemnărie, care de transport, furnituri, cetăţilor de margine, el nu a voit deloc să dea ascultare şi s-a tras deoparte sub felurite pretexte. dar cauza cea mai puternică a morţii lui violente este părerea, poate exagerată a guvernului turc, că avea bogăţii nesfârşite, cauză îndestulătoare la Poartă, pentru a trimite adeseori laţul fatal paşalelor şi altor oameni bogaţi din împărăţie. Dar toată lumea crede că Poarta va avea neplăcerea de a afla că el avea avuţii însemnate, dar puse la adăpost în locuri unde ea nu-şi poate întinde ghearele sale hrăpăreţe.

---

[37] Între anii 1758–1764.

[38] Frederic II, regele Prusiei (1740–1786).

[39] Johann Cristofor Zegelin, maior, ministru al Prusiei la Constantinopol (1764–1775).

[40] La 17 octombrie 1768; a domnit până la 5 noiembrie 1769.

[41] La 28 septembrie 1774.

[42] Piotr Alexandrovici conte Rumianţev (1725–1796), general feldmareşal în armata rusă.

[43] Ecaterina, născută Rizo Rangabé.

[44] De fapt patru: Dimitrie, Alecu, Scarlat şi Iacob.

[45] Dimitrie Ghica.

KAROL BOSCAMP-LASOPOLSKI

(† 1794)

Diplomatul polon Karol Boscamp (sau Boskamp)-Lasopolski a făcut mai multe călătorii prin Moldova, aflându-se în slujba suveranului său, Stanislav al II-lea August Poniatowski

În calitate de consilier intim al regelui, Boscamp a fost trimis prima oară în Moldova la sfârşitul anului 1764, spre a facilita aprobarea primirii ambasadorului Thomas Alexandrowicz la Poartă, însărcinat a notifica Divanului imperial şi sultanului urcarea monarhului pe tron. Conform protocolului în vigoare, solul trebuia să aştepte la hotar, stabilindu-se provizoriu la Zaleszczyki, până la sosirea autorizaţiei marelui vizir de a pleca la Constantinopol.

Boscamp a fost trimis în avangardă la Iaşi (24 decembrie 1764), spre a avea o întrevedere cu domnul Grigore al III-lea Alexandru Ghica (1764–1767), bine cunoscut pentru influenţa sa la Poartă şi a grăbi formalităţile de călătorie a solului. Delegatul polon s-a întâlnit cu domnul la 26 decembrie 1764/6 ianuarie 1765 şi apoi a mai beneficiat de o altă primire confidenţială, în care Ghica i-a promis sprijinul, exprimându-şi aversiunea faţă de marele vizir Mustafa Başır, ostil înclinaţiilor sale ruso-prusiene. Boscamp a mai primit lămuriri suplimentare şi de la marele postelnic şi sfetnic de taină al domnului, Nikobulos Panaghiodori, sperând în rezolvarea cât mai grabnică a solicitărilor sale. Dar Poarta manifesta reticenţe şi neîncredere faţă de Stanislav al II-lea Poniatowski, ridicat la tron cu sprijinul ţarinei Ecaterina a II-a şi a partidei proţariste din Polonia, temându-se ca această ţară să nu cadă sub influenţa totală a Curţii de la St. Petersburg De aceea, lucrurile stăteau pe loc, iar Boscamp îşi prelungea, neputincios, şederea la Iaşi. El a cerut de urgenţă la 12 şi 26 aprilie 1765 să i se îngăduie să plece la Constantinopol spre a înmâna marelui vizir scrisoarea Senatului regatului nobiliar, apelând şi la sprijinul marilor cancelari ai Coroanei şi Lituaniei, Andrej Zamoyski şi Michal Czartorycki Între timp, Mustafa Başır a fost înlocuit în funcţia de mare vizir prin Mehmed paşa Muhsin-zadé (1765–1768), un partizan al păcii şi înţelegerii cu Rusia, Prusia şi Polonia.

Noul demnitar a dat, aşadar, dispoziţii lui Grigore Al. Ghica de a-l trimite pe Boscamp la Poartă (29 mai 1765). dar, din nou s-au ivit complicaţii neprevăzute, provocate de data aceasta de Ştefan Racoviţă, domnul Ţării Româneşti, care a trimis în Polonia pe omul său de încredere, medicul Syropulos, care a complotat însă cu opoziţia spre a informa în mod tendenţios pe turci că în regat existau turburări şi nemulţumiri împotriva lui Poniatowski, a cărui domnie nu era consolidată. Boscamp a protestat energic împotriva acestui fapt şi Racoviţă l-a rechemat pe Syropulos, dar l-a înlocuit cu secretarul său, Jean Baptiste Linchou, care a procedat la fel ca predecesorul său. Boscamp, aflat la Poartă de la 14 iulie, a înaintat marelui vizir un protest la 8 septembrie 1765, dezminţind informaţiile calomnioase primite de turci de la Ştefan Racoviţă. Acesta fusese, de altfel, mazilit (18 august) şi înlocuit cu Scarlat Al. Ghica, rudă a lui Grigore al III-lea, apreciat ca prieten al polonilor. De altfel, Boscamp recomanda ambasadorului Alexandrowicz, imobilizat la hotare, să întreţină cele mai bune relaţii cu domnul Moldovei, trimisul său la Varşovia, Pierre La Roche şi postelnicul Panaghiodori. Senatul regatului a cerut Porţii să i se recunoască lui Boscamp calitatea de însărcinat cu afaceri permanent al Poloniei la Constantinopol, împuternicit să reglementeze nu numai contenciosul, iscat de întârzierea unor datorii, permisiunii ambasadorului Alexandrowicz de a veni în capitala Imperiului Otoman, dar şi cu rezolvarea altor probleme: comerţul cu Moldova, navigaţia pe Nistru ş a. Divanul imperial

n-a fost însă de acord cu cererile polone, dar a îngăduit mihmandarului Sayid Mehmed să plece la Varşovia, la 6 noiembrie 1765, însoţit de Boscamp, spre a-l recunoaşte *de facto* pe Stanislav al II-lea August ca rege al Poloniei. Dar problema ambasadei lui Alexandrowicz nu avansa deloc. El a primit noi instrucţiuni de la rege, la 19 şi 20 februarie 1766, spre a scrie la Poartă insistând pentru recunoaşterea deplină a suveranului său şi primirii lui oficiale ca ambasador de către marele vizir şi sultan. Boscamp a fost retrimis la Constantinopol, împuternicit totodată cu scrisori din partea palatinului Rusiei Roşii, adresate domnului Moldovei şi paşei de Hotin, spre a facilita legăturile poştale între Varşovia şi capitala Imperiului Otoman. În timpul noii sale şederi la Constantinopol (29 aprilie–12 iunie 1766), Boscamp a obţinut, în sfârşit, permisiunea pentru Alexandrowicz de a fi primit ca trimis extraordinar la Poartă, dar lui nu i s-a recunoscut statutul de însărcinat cu afaceri oficial şi a trebuie să se întoarcă în patrie (amănunte asupra soliei lui Alexandrowicz, în *Călători străini*.., vol. IX).

Boscamp a mai intervenit – dar în mod inabil – şi în incidentele care au premers izbucnirii războiului ruso-turc din 1768–1774, sprijinind o iniţiativă brutală a colonelului ţarist Weissmann, care a cerut în termeni ofensatori domnului Moldovei, Grigore Callimachi, şi paşei de Hotin, expulzarea unor membri ai confederaţiei de la Bar, ostili regelui Poloniei şi ţarinei Ecaterina a II-a. Poarta a sprijinit însă pe rebelii poloni, declarând război Rusiei, la 6 octombrie 1768. Polonia n-a avut nimic de câştigat în urma acestui război, în timpul căruia – pentru a-şi asigura neutralitatea şi concursul Prusiei şi a Imperiului Habsburgic, Rusia ţaristă n-a pregetat să procedeze, la 5 august, 1772, la prima împărţire a acestei ţări între lacomii ei vecini. De aceea, după încheierea păcii de la Kuciuc Kainargi (10/21 iulie 1774), regele Stanislav al II-lea August Poniatowski a căutat o anumită apropiere de Poartă şi a încercat să joace chiar rolul de mediator între turci şi adversarii lor, deoarece problema Crimeii rămăsese în suspensie şi constituia un adevărat „măr al discordiei", putând genera un nou conflict armat. Astfel, monarhul s-a hotărât să trimită pe Boscamp, în calitate de ambasador (internunţiu) al Poloniei la Constantinopol, pentru aplanarea litigiilor existente între ţara sa şi turci, complicate prin politica ambiţioasă a Ecaterinei a II-a şi reluarea unor relaţii normale, în special comerciale. În acest scop, Stanislav al II-lea August a trimis pe secretarul său, Zygmunt Everhard, în capitala Imperiului Otoman, la 4 septembrie 1776, în calitate de însărcinat cu afaceri, pentru a trata primirea lui Boscamp ca trimis extraordinar cu rangul de internunţiu. Acesta din urmă a cerut să se facă apel şi la Grigore al III-lea Al. Ghica, revenit în scaunul Moldovei (1774–1777) şi Melek Mehmed, paşa de Hotin, ambii dispunând de influenţă în seraiul imperial. Boscamp avea în vedere atât pe kapukehaia lui Ghica la Poartă, socrul acestuia, Iakovachi Rizo Rangabé, cât şi pe ministrul rus Aleksandr Stakievici Stakiev şi pe cumnatul paşei din Hotin, situat foarte bine la Constantinopol. Planul diplomatului polon a fost împărtăşit marelui secretar al Coroanei Ogrodsky, la 24 august 1776, care, supunându-l regelui, a obţinut aprobarea cuvenită; el a însărcinat pe generalul conte de Witt, comandantul fortăreţii Kameniec (Cameniţa), cu întocmirea scrisorilor către domn (7 septembrie) şi paşă, primind de la aceştia răspunsuri favorabile. După intervenţia lui Ghica şi a lui Melek Mehmed la Poartă, marele vizir, Dervış Mehmed paşa, s-a adresat la sfârşitul lunii septembrie 1776 marelui cancelar al Coroanei, Andrzej Mlodziejowski, episcop de Poznan, transmiţându-i aprobarea sultanului şi a Divanului imperial pentru primirea lui Boscamap ca trimis extraordinar, fixându-i-se itinerariul însă doar prin Moldova, pe la Iaşi şi Galaţi, dar refuzându-i-se trecerea prin Ţara Românească şi pe la Bucureşti. La 14/25 octombrie 1776, Grigore Al. Ghica îşi exprima satisfacţia către Witt, printre-o scrisoare, că Boscamp va trece prin Moldova, urmând să fie primit cu cinste la Iaşi. La 8 octombrie a sosit la Hotin trimisul turc ce avea să însoţească pe Boscamp împreună cu tălmaciul Pangali. La 6 noiembrie 1776, Boscamp primea din partea regelui două serii de instrucţiuni, dintre care unele secrete. În cadrul acestora din urmă, trimisul polon trebuia să obţină de la domnul Grigore al III-lea Al. Ghica un aranjament privind exportul de sare în provinciile sudice ale Poloniei şi dreptul de protecţie asupra rezidenţilor catolici din Moldova.

Ambasadorul a părăsit Varşovia în prima decadă a lunii noiembrie 1776, îndreptându-se spre Iaşi, unde a fost primit la 13 decembrie cu toate onorurile. În Biblioteca Czartoryski din

Krakow se păstra fotografia unui desen – astăzi pierdut – ataşat manuscrisului 631, ce înfăţişa intrarea solului Boscamp la Iaşi. O notiţă însoţind desenul explica semnificaţia amănuntelor: în fruntea alaiului se afla infanteria moldovenească, apoi cavaleria şi, după aceea, trimisul Porţii; urma apoi cavaleria şi mihmandarul turc, trăsura lui Boscamp, aceea a secretarului ambasadorului cu interpretul. Mai mulţi cai de schimb şi alte trăsuri ce încheiau convoiul Autorul desenului indica printre cei ce priveau călări intrarea solului în oraş şi pe domn care şi-a păstrat însă *incognito*-ul. Primirea solului s-a făcut cu fast, iar discuţiile lui Boscamp cu Grigore Al. Ghica au fost fructuoase, însă fără urmări practice, deoarece Poarta n-a îngăduit domnului să exporte sare în Polonia. În schimb, Ghica a promis solului că va acorda protecţie catolicilor din Moldova, îngăduindu-le, chiar, celor din Iaşi să-şi refacă biserica şi să tragă clopotele ca în lăcaşurile ortodoxe.

Boscamp a ajuns la Constantinopol la 12 februarie 1777, fiind primit în audienţă solemnă de sultan la 15 aprilie. Diplomatul polon a stat peste un an în Imperiul Otoman, dar misiunea sa n-a fost încununată de prea mare succes În plus, nu i s-a acordat nici statutul de rezident permanent la Poartă, încât, la 3 martie 1778, după vizita de rămas bun făcut vizirului, a trebuit să părăsească Constantinopolul, la 24 aprilie. Călătoria de întoarcere nu s-a mai desfăşurat cu pompa anterioară, prietenul lui Boscamp Grigore Al. Ghica pierind decapitat la Beilicul din Iaşi la 1 octombrie 1777, iar noul domn Constantin Moruzi i-a fixat o rută pe stânga Prutului, interzicându-i accesul prin capitala Moldovei De altfel, relaţiile dintre Polonia – ţară aflată în plină decădere şi sfâşiată de contradicţii – şi Moldova au rămas reci, din pricina Porţii, ce adoptase o atitudine foarte circumspectă faţă de regatul nobiliar socotit a fi devenit clientelar Rusiei ţariste; otomanii întreţineau legături şi încurajau acum mai mult opoziţia cercurilor ostile lui Stanislav Poniatowski.

În sfârşit, de solia lui Boscamp la Poartă se mai leagă şi un episod insolit, în timpul şederii sale la Constantinopol, el a avut prilejul să cumpere acolo o frumoasă roabă din Bitynia (Asia Mică), Sofia Czelicze (1760–1822), devenită mai târziu nora generalului conte de Witt, comandantul fortăreţei Kameniec Puţin scrupulosul ei soţ, fiul contelui, a ştiut să facă carieră exploatând farmecele consoartei sale, cu care a cutreierat marile oraşe europene, dar în 1785, Sofia de Witt se afla la Curtea domnească din Iaşi, fiind admirată de contele d'Hauterive A reuşit mai târziu să devină favorita atotputernicului kneaz Potemkin, generalissimul trupelor ţariste, în timpul şederii acestuia în capitala Moldovei, pe vremea războiului austro-ruso-turc, în 1790–1791; după ce s-a recăsătorit cu generalul conte Stanislaw Szczesny Potocki (1751–1805), devenindu-i a treia soţie, fosta roabă constantinopolitană, strălucind la Curtea din Iaşi, a ajuns să pătrundă în rândurile marii aristocraţii polone (vezi şi memoriile lui Langeron). Amănunte la C. Gane, *Sofia Potocka,* în vol *Dincolo de zbuciumul veacului,* Bucureşti, 1939, p. 94–112, şi Jerzy Lojek, *Dzieje pieknej Bitynki. O powiesc o zycin Zofii Witowej-Potocki (1760–1822)* (Istoria frumoasei din Bitynia. Povestea vieţii Sofiei de Witt-Potocka), ed. a 2-a, Warszawa, 1972.

Date biografice asupra lui Karol Boscamp-Lasopolski se întâlnesc în *Polski Slownik Biograficzny,* vol II, Kraków, 1936, p. 372–374.

Textul inedit al călătoriei sale la Constantinopol, în 1776–1777, şi al trecerii prin Moldova se păstrează în Arhiva Centrală a Actelor Vechi din Varşovia (Archiwum Glówne Akt Dawnych we Warszawie), fond *Zbiór Popielów,* ms. 236, f. 45–53, iar al drumului de întoarcere, *ibidem,* f. 78–88, fiind rezumat de Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieşean la sfârşit de veac (1775–1800),* Iaşi, 1980, p. 43–48. Date asupra activităţii diplomatice a lui Boscamp-Lasopolski se mai întâlnesc şi la Wladislaw Konopczynski, *Polska a Turcja (1683–1782),* Warszawa, 1936, pp. 180–183, 264–267, Gh. Duzinchevici, *Contribuţiuni la istoria relaţiunilor polono-române în timpul lui Grigore Ghica 1776–1777,* în „Cercetări istorice", X–XII (1934–1936), p. 26–32; V Ciobanu, *Documente inedite privind relaţiile Moldovei cu Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea,* în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A.D. Xenopol", Iaşi, XIII (1976), p. 355–356, şi *Relaţiile politice româno-polone între 1699 şi 1848,* Bucureşti, 1980, pp. 95–112 şi 135–143.

CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA (1776)

(Rezumat*)

p. 43 [...] La începutul lunii noiembrie 1776 părăsea Varşovia o impozantă solie, în frunte cu consilierul intim al regelui, Karol Boscamp Lasopolski.

La 13 decembrie 1776, Karol Boscamp şi suita sa se aflau la o distanţă p 44 de două ore de Iaşi. În acel loc, // au fost vizitaţi de boierul moldovean Gavrilaşcu, desemnat de domnitor[1] pentru a-l însoţi pe teritoriul moldovenesc şi de mihmandarul turc, care l-au informat că pregătirile pentru ceremonialul intrării sale în Iaşi erau definitivate. A intervenit însă un incident. Solul a refuzat să-şi continue drumul, înainte de a primi o declaraţie semnată, în numele domnitorului, de principalii dregători ai ţării, care-l aşteptau la o distanţă de o oră de Iaşi, că acela era locul în care au fost întâmpinaţi toţi solii poloni de rangul său[2].

Boierul Gavrilaşcu a fost nevoit deci să se reîntoarcă, pentru a aduce la cunoştinţa dregătorilor pretenţiile formulate de Boscamp. Aceştia au acceptat să-i dea satisfacţie, semnând declaraţia pretinsă, întâmpinându-l în locul în care se afla cu tot ceremonialul reclamat de rangul său. Mai mult chiar, ei l-au asigurat, cu acea ocazie, că i-au ieşit în întâmpinare la o distanţă mai mare decât o făcuseră pentru însuşi ambasadorul extraordinar al ţarinei, Repnin[3]. Aceste formalităţi fiind îndeplinite, Karol Boscamp Lasopolski a intrat în aceeaşi zi în capitala Moldovei.

În fruntea convoiului mergeau doi stegari ai domnitorului, patrusprezece slujitori domneşti călări, îmbrăcaţi în uniforme albastre, urmaţi de alţii zece slujitori călări, în uniforme roşii, care purtau steaguri. Veneau apoi treizeci şi patru de slujitori înarmaţi cu „măciuci” şi care aveau pe cap „bonete ungureşti” (!), iar după ei muzica, compusă din trompete, tamburi şi alte instrumente, însoţitorii moldoveni şi mihmandarul turc cu suitele lor, boierii trimişi de domnitor înaintea solului. Karol Boscamp şi fiii săi se aflau într-o p 45 tră//sură domnească, trasă de şase cai, încadrată de o parte şi de alta a câte trei paji ai domnitorului în livrele roşii, în timp ce vizitiii purtau uniforme „ungureşti” (!). Trăsura era urmată îndeaproape de maiorul d'Otée, în fruntea soldaţilor polonezi care formau escorta ambasadei. O a doua trăsură, trimisă de domnitor şi trasă tot de şase cai, era ocupată de secretarul ambasadei şi de interpretul Pangali, după care venea o altă trăsură în care se aflau căpitanul Kicki şi contele Antoni Dzieduszycki[4]. Cortegiul se încheia cu carele, ce cărau bagajele şi „oamenii ţării” purtând pâini, simbolul ospitalităţii. Apariţia unui

---

* Reproducere după Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieşean la sfârşit de veac (1775–1800)*, Iaşi, 1980, p. 43–48.

[1] Grigore al III-lea Alexandru Ghica

[2] Această pretenţie nu era întâmplătoare. Ea constituia expresia concepţiei diplomaţiei poloneze, alterată încă de crezuri feudale, potrivit cărora, domnii Ţărilor Române trebuiau să acorde solilor regatului nobiliar tot respectul la care aceştia pretindeau că aveau dreptul.

[3] Kneazul Nikolai Vasilievici Repnin. Vezi relatarea soliei sale în volumul de faţă.

[4] Ulterior, rezident *de facto* al Poloniei la Poartă între 16 aprilie 1778 – iulie 1780.

cortegiu atât de impunător a atras un mare număr de curioşi şi secretarul ambasadei a afirmat că domnitorul însuşi a asistat *incognito* la această ceremonie.

...Încă de pe când Boscamp se afla la Hotin, Grigore Al. Ghica vodă i-a adus la cunoştinţă că ţinea la dispoziţia sa două palate, unul de optsprezece şi altul de patrusprezece camere...

Ajuns la reşedinţa care i-a fost rezervată..., ce avea o sală impozantă, din care se intra în camere mobilate, solul a fost salutat, în numele domnitorului, de marele postelnic Ventura[5]. El era însoţit de numeroşi dregători moldoveni, care i-au prezentat daruri, „după moda orientală", La uşa camerei ocupate de Boscamp au fost instalate gărzi.

În după amiaza aceleiaşi zile, solul i-a trimis la Curtea domnească pe secretarul ambasadei, interpretul Pangali şi contele Anton Dzieduszycki. Ei au exprimat domnitorului sentimentele de recunoştinţă ale lui Boscamp pentru felul în care a fost primit în capitala Principatului, informându-l, totodată, că acesta dorea ca a doua zi să aibă onoarea de a-i prezenta în persoană omagiile sale.

Ziua următoare, 14 decembrie, a fost marcată de vizita celor doi fii[6] ai domnitorului la Boscamp. Cele două beizadele, călări pe cai cu // harnaşamente bogate, însoţite de ciohodari şi slujitori în uniforme verzi, au fost întâmpinate în curtea reşedinţei ambasadorului de mareşalul acesteia, unde slujitorii domneşti din escortă au fost dispuşi în lanţ. Membrii ambasadei i-au aşteptat pe scări, iar solul la prima uşă, după care au fost conduşi în apartamentele sale, unde au fost trataţi „după moda europeană".

p 46

Cum Boscamp şi-a anunţat, cu prilejul acelei întrevederi, dorinţa de a fi primit la palatul domnesc după prânz, Grigore Al. Ghica i-a trimis două trăsuri, trase fiecare de câte şase cai. În prima, au luat loc el şi fiii săi, iar secretarul şi interpretul în cea de a doua, restul suitei deplasându-se în trăsurile proprii. Pe ambele laturi ale uliţei, care ducea de la reşedinţa ambasadei până la palatul domnesc, erau înşiruite gărzile de arnăuţi.

În prima curte a palatului se afla un număr de dregători de rang inferior, care, la apropierea solului, s-au înclinat adânc în faţa lui. La peronul primei scări, era aşteptat de marele postelnic [= Ventura], care purta însemnul dregătoriei sale, un mare baston cu măciulie de argint, având, ca şi ceilalţi mari dregători de care era înconjurat, capul descoperit. A fost introdus apoi în spătărie, unde se aflau, în picioare, toţi marii dregători ai ţării şi ai Curţii, precum şi fiii domnitorului, şi, în sfârşit, în sala de audienţe, la intrarea căreia a fost întâmpinat de Grigore Al. Ghica. În timpul desfăşurării audienţei, oaspeţi şi gazde au fumat lulele, li s-au servit cafele şi diferite sortimente de dulciuri, iar după terminarea ei, ambasadorul a fost condus din nou prin spătărie, unde i-a fost prezentat mitropolitul[7], după acelaşi ceremonial, ca la sosire.

---

[5] Nicolae (Nicolachi) Ventura, ocupând aceeaşi dregătorie (12 ianuarie – 15 septembrie 1796) în Divanul lui Grigore al III-lea Al. Ghica în timpul domniei sale anterioare în Ţara Românească.

[6] Din cei patru băieţi ai lui Ghica, probabil cei mai vârstnici: Dumitrache şi Scarlat.

[7] Gavriil Callimachi, mitropolit (1760–1786).

Domnitorul i-a întors vizita protocolară la 15 decembrie. Alaiul domnesc, numeros şi impunător, precedat de slujitorii care mergeau pe jos în coloană şi de dregătorii care purtau însemnele dregătoriei lor, şi-a făcut intrarea la reşedinţa ambasadei la ora zece dimineaţa. Domnitorul a fost întâmpinat de ambasador la prima uşă a sălii de audienţe, după care l-a invitat să ia loc pe o pernă d damasc, la fel cum stătuse şi el în timpul vizitei la domnitor. Boscamp a luat p. 47 loc pe un fotoliu // lângă Grigore Al. Ghica. În afară de ei şi fiii domnitorului, toţi cei prezenţi au rămas în picioare, tuturor servindu-li-se cafele. După încheierea vizitei protocolare, domnitorul s-a reîntors la palat, cu acelaşi ceremonial ca la sosire, nu înainte de a-l invita pe ambasador la masa ce fusese pregătită în cinstea sa.

Masa oferită de domnitor a fost „pompoasă"... S-a băut în sănătatea acestuia şi a familiei sale, precum şi în aceea a solului şi a însoţitorilor săi. În timpul mesei, atât în încăpere, cât şi în curtea palatului, muzica a interpretat diferite melodii, printre care şi „arii" moldoveneşti, susţinute de sunetul fluierului ciobănesc, „instrument foarte la modă în această ţară". Antrenul l-a îndemnat pe domnitor, ca, după terminarea dejunului, să-i roage pe membrii familiei sale şi ai celorlalţi înalţi dregători să danseze. Dintre dansurile executate, atenţia oaspeţilor a fost reţinută în mod deosebit de hora moldovenească. La rândul lor, ei au executat dansuri poloneze şi căzăceşti, petrecerea încheindu-se către seară, când oaspeţii s-au retras.

În ziua următoare, 17 decembrie, solul a fost vizitat de mitropolit şi înalţii dregători ai ţării, iar domnitorul le-a oferit un nou bal. Invitaţia i-a fost făcută prin intermediul primului său secretar, Dumitrachi. Cu acea ocazie, a dansat şi soţia domnitorului[8]. În timpul petrecerii, Boscamp şi Grigore Al. Ghica s-au retras în cabinetul acestuia, unde au avut o lungă discuţie.

[Probabil că cu acel prilej, ambasadorul i-a prezentat domnitorului plângerile preoţilor franciscani, care încă de la 15 decembrie îi înmânaseră un memoriu cuprinzând prejudiciile care pretindeau că le erau cauzate de domnitor. Boscamp se angajase să le susţină interesele, în virtutea dreptului de protecţie pe care îl avea regele Poloniei asupra bisericilor catolice din Moldova, drept stipulat de tratatul de la Karlowitz dintre Polonia şi Imperiul Otoman].

Tot atunci, Boscamp a încheiat cu domnitorul o înţelegere privind importarea, în condiţii avantajoase pentru Polonia, a sării din Moldova. [Acea p. 48 înţelegere nu a putut // fi pusă în aplicare, datorită opoziţiei Porţii Otomane, care nu înţelegea să lase domnului de la Iaşi posibilitatea încheierii unor convenţii oficiale sau secrete, care ar fi avut semnificaţia unui act de independenţă, prejudiciabil intereselor sale politice şi economice. Astfel că satisfacţia pe care o afişa Boscamp după terminarea convorbirilor cu domnitorul a fost prematură, cel puţin din acest punct de vedere. Risipa de atenţii cu care Grigore Al. Ghica l-a tratat la Iaşi cu întreaga suită, ca şi invitaţia ca Boscamp să-şi prelungească, cât mai mult posibil, şederea în capitala Moldovei, nu constituiau însă numai expresia îndeplinirii unor obligaţii protocolare. Ele sugerează, în acelaşi timp, importanţa pe care o acorda domnitorul stabilirii unor relaţii amicale cu regele Poloniei, Stanislav al II-lea August Poniatowski,

---

[8] Ecaterina Ghica, născută Rizo Rangabé.

cu atât mai mult cu cât acesta se afla atunci în bune raporturi cu țarina Ecaterina a II-a de la care Grigore Al. Ghica aștepta sprijin pentru realizarea programului politic pe care-l preconiza]. Boscamp nu mai putea însă rămâne multă vreme la Iași. Cu prilejul unui nou bal, dat de domnitor, în seara zilei de 19 decembrie, el și-a anunțat decizia de a părăsi orașul Iași a doua zi dimineața, dând asigurări că, la întoarcerea sa din capitala Imperiului Otoman, avea să-și ia revanșa pentru ospitalitatea deosebită cu care a fost tratat.

În dimineața zilei de 20 decembrie, la reședința solului, s-au prezentat fiii domnitorului, însoțiți de dregătorii Curții, pentru a-i ura drum bun din partea acestuia. Plecarea nu a mai avut însă loc dimineața, așa cum fusese planificată, ci în cursul după amiezei, când i-au fost trimise cele două trăsuri domnești, alaiul punându-se în marș, în aceeași componentă și dispunere, ca la sosire[9].

---

[9] După cum subliniază V. Ciobanu, solul Boscamp părăsea astfel capitala Moldovei, pentru a nu o mai vizita niciodată. La întoarcerea sa de la Istanbul, în aprilie – mai 1778, în scaunul de la Iași domnea Constantin Moruzi, care, din considerente politice și de protocol, i-a refuzat trecerea prin capitala Moldovei.

JEAN-LOUIS CARRA

(1742–1793)

Jean-Louis Carra s-a născut la Pont de Veyle, în Burgundia (Franța), la 9 martie 1742. Tatăl său, care era mic slujbaş (comisar al drepturilor seniorale), a murit în 1750, lăsând şase copii orfani. Mama sa s-a recăsătorit. Dintre copii, au rămas în viață doar trei. Tânărul Jean-Louis studiază în colegiul iezuiților din Mâcon Aici, la 16 ani, este acuzat de participarea directă sau indirectă, la un furt petrecut în oraş. El fuge, dar este extrădat justiției din Mâcon, unde e condus sub escortă, cu cătuşe la mâini Rămâne în închisoare doi ani, fără a fi fost judecat (!), şi e eliberat în 1760. De atunci, potrivit cu biograful său cel mai recent, Jean Martinerie, rătăceşte prin Europa, îndeosebi prin Austria şi Prusia, fără alte precizări. În 1768, venit în treacăt la Pont de Veyle, el declară că locuieşte la Paris şi că este secretarul marchizului de Argenson (Marc-Antoine de Paulmy d'Argenson, fost ambasador în Elveția, Polonia şi Veneția). În 1770, e recomandat de astronomul Lalande librarului Fortunato Bartolomeo Felice din Yverdon, care lucrează la o ediție a *Enciclopediei*, în 48 de volume Este angajat de el, dar, în curând, se încinge o ceartă, e licențiat din slujbă şi obține o recomandare a lui Voltaire către Jean-Baptiste Robinet, editor al *Suplimentelor Enciclopediei*, ce se publica la Société Typographique din Bouillon. În răstimp, el supraveghease la Geneva editarea unor cărți pentru editorul Cramer. La Bouillon, el făcea parte, împreună cu frații Castilhon, din echipa lui Pierre Rousseau, şi se pare chiar că ar fi redactat unele articole din „Jurnalul Enciclopedic". Dar şi cu Robinet se produce o ruptură zgomotoasă în urma faptului că este acuzat de acesta, împreună cu Pierre Rousseau, de a fi copiat în articolele sale nişte articole corespunzătoare din *Enciclopedia* din Yverdon! Carra ripostează prin pamfletul său intitulat: *Le faux philosophe démasqué, ou mémoire du sieur Carra, collaborateur aux supplémens de la Grande Encyclopédie de Paris, contre le sieur Robinet éditeur des dits supplémens* (Bouillon, 1772). În acelaşi an, el dă la lumină un roman filosofic, *Odazier* (1772), publicat în realitate la Bouillon, şi nu la Haga, cum afirmă foaia de titlu. În anul următor, el tipăreşte o broşură *Système de la raison, ou le prophète philosophe*, publicată aparent la Londra (?), cum se afirmă în foaia de titlu Tot acestei faze îi aparține o altă lucrare, ce pare a fi o urmare la sus-amintitul *Système de la raison*, sub titlul *Esprit de la morale et de la philosophie*, care, însă, nu a văzut lumina tiparului decât în 1777, la Paris.

Până în 1775, urmează o nouă eclipsă Se afirmă în notița biografică: *Un précepteur bressan dans les Principautés Roumaines. Jean-Louis Carra*, publicată de Louis Trénard în „Revue des Études sud-est européennes", XXI (1983), nr. 2, p. 183–194, că timp de trei ani, el ar fi rătăcit prin Italia, Grecia, Turcia şi Ucraina, „recurgând la expediente mai mult ori mai puțin licite", după acuzațiile mai târzii ale unor adversari politici ai săi din 1792 (vezi periodicul „Spectateur et modérateur" din acel an). Nu ştim cât de reale sunt aceste peregrinări, având în vedere obiceiul său de a da indicații false pe foile de titlu ale cărților sale, tipărite, chipurile, la Londra, Iaşi (!), Constantinopol (!) etc , când, în realitate, ele erau tipărite la Bouillon sau la Paris.

Aşadar, după trei ani de absență, el se înfățişează într-o fază următoare ca „observator imparțial" şi „filosof cosmopolit", cu scopul mărturisit de a contribui, cu sugestiile şi combinațiile sale, la o nouă împărțire a teritoriilor din Europa centrală şi sud-estică, în toiul forfotelii de intrigi diplomatice legate de ciuntirea Poloniei şi în aşteptarea dezmembrării iminente a Imperiului

Otoman. Acestei faze îi aparţin două lucrări, anume cunoscuta sa *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de la Moldavie et de la Valachie,* tipărită în 1777, la Bouillon, şi nu la Iaşi, cum se afirmă în foaia de titlu, precum şi o foarte curioasă broşură: *Essai particulier de politique dans lequel on propose un partage de la Turquie européenne,* tipărită ostentativ la Constantinopol, în realitate, la Paris, în 1777. Rostul primei din aceste lucrări nu poate fi înţeles pe deplin fără cercetarea acestei broşuri, care a precedat-o. Confruntarea lor trădează rolul adevărat al „filosofului cosmopolit", în realitate, agent în slujba lui Frederic al II-lea, regele Prusiei.

Nu se cunosc bine împrejurările în care J. L Carra a intrat în slujba noului domn al Moldovei, Grigore al III-lea Alexandru Ghica, şi nici natura exactă a atribuţiilor sale El nu a fost recomandat domnului de către ambasada franceză din Constantinopol, căci angajarea lui s-a făcut la Moscova, de unde s-a îndreptat spre Moldova El nu a fost recomandat nici de membrii ambasadei franceze din Rusia, după cum reiese limpede din propria lui declaraţie către ministrul francez al Afacerilor Externe, Charles de Gravier, conte de Vergennes, declaraţie în care vrea, totuşi, să valorifice cât mai mult faptul că îl cunoştea pe ministrul plenipotenţiar francez, „M. Durand". „În timpul şederii mele la Moscova, am avut norocul *(l'avantage)* să fiu cunoscut de D. Durand. Acest ministru ştie că George (!) Ghica m-a atras la el ca să-i fiu de folos". Trebuie subliniată ambiguitatea voită a acestei formulări. Un punct lăsat de Carra anume nelămurit este acela al rostului său declarat pe lângă domn Nicăieri, el nu se încumetă să adopte făţiş calitatea de secretar. Sunt folosite peste tot formule ingenioase, ca aceea în care e invocată mărturia plenipotenţiarului francez François Marie Durand de Distroff. În *Discursul preliminar* din *Istoria* sa, el declară că s-a ocupat de educaţia fiilor domnului Moldovei şi de corespondenţa franceză a acestuia. În scrisoarea adresată de el lui G Saul, în 1779, el spune: „Mă ocupam cu plăcere de educaţia copiilor săi şi îi *stăteam la dispoziţie pentru corespondenţa sa franceză*". Ceea ce lămureşte echivocul lăsat anume să planeze asupra acestui punct Dar se mai întâlnesc şi alte declaraţii în doi peri, menite a crea impresii false. De pildă, afirmaţia că ar fi scris de la Iaşi ambasadorului francez de la Constantinopol, François-Emmanuel de Guignard, conte de Saint Priest, în vederea întreţinerii unei corespondenţe susţinute (asemenea aceleia purtate, în trecut, cu secretarii francezi ai domnilor, de pildă cu La Roche, sub cei doi Callimachi), dar îndată e silit a recunoaşte că totul s-a rezumat doar la o *intenţie nerealizată,* din cauza imposibilităţii de a-şi încredinţa scrisorile altora decât curierilor ruşi sau călăraşilor domnului. Tot astfel se laudă cu o cunoaştere directă a Ţării Româneşti (unde nu i-a călcat piciorul), scriind, din Varşovia, ministrului Afacerilor Externe, de Vergennes, că şederea în Moldova şi o călătorie în Ţara Românească „m'ont donné la clef de toutes les affaires de ces pays-là". De altminteri în *Disertaţia,* trimisă atunci aceluiaşi ministru, el îşi sprijină acuzaţiile pe care le aduce domnului Grigore al III-lea Ghica, referindu-se la *corespondenţa secretă în limba franceză a principelui Ghica.* Concluzia firească a unei atare referinţe ar fi fost că autorul fusese *ipso facto* secretarul confidenţial al domnului. Acesta era şi scopul urmărit. Nota aceasta se află la capătul scurtului capitol despre *Venituri,* în care este strecurat denunţul că domnul ar fi încasat *patru* contribuţii împotriva scutirii de doi ani, acordată prin tratatul de pace. La tipărirea textului *Istoriei,* Carra reduce cifra la trei, iar nota acuzatoare nu mai e menţinută. Sensul ei reiese şi dintr-o altă imputare privind pretinsele intrigi ale lui Ghica cu Curtea de la Viena, când, în realitate, raporturile cu aceasta se resimţeau de protestările domnului la măsurile imperialilor cu prilejul răpirii părţii de nord a Moldovei. De altminteri, Sulzer declară destul de limpede că domnul Moldovei era departe de a avea o înclinaţie pentru austrieci.

Dar care va fi fost rostul venirii lui Carra în Rusia, de unde apare pe orizontul nostru?

Desigur, căutarea unei căpătuiri, într-un moment, când intrigile legate de încheierea păcii ruso-turce puteau oferi perspective atrăgătoare unor pamfletari virtuali şi oameni ai condeiului, gata să se înroleze în ceata mercenarilor celor doi „despoţi luminaţi" ce orbeau lumea filosofilor de la Paris cu promisiunile, darurile şi linguşirile lor, creând iluzia unui Eldorado promis „filosofilor".·Este calitatea pe care o adoptă Carra silindu-se să intre în slujba regelui Prusiei, Frederic al II-lea, şi a împărătesei Ecaterina a II-a, cei doi iniţiatori ai primei dezmembrări a Poloniei, pentru care schiţează un plan „filozofic" de împărţire a teritoriilor Imperiului Otoman. Între cei doi patroni posibili, preferinţa mergea, fireşte, la împărăteasă, mult mai generoasă cu agenţii propagandei sale decât regele de la Sans Souci. S-ar părea că el a şi încercat să-şi ofere

serviciile sub forma deghizată a unor viitoare opuscule despre nişte realităţi ruseşti anume despre insuccesul noilor colonii de la Astrahan şi despre răscoala lui Pugacev.

Alegerea lor putea să pară ciudată, căci ele proclamau, de fapt, o stare precară ce se vădea înăuntrul împărăţiei moscovite. De aceea, nu este exclus ca acea invitaţie să conţină şi germenele unui şantaj în cazul unui refuz. Este foarte sugestivă uşurinţa cu care schimbă tonul faţă de Ecaterina a II-a, în cursul aceluiaşi text, adică a broşurii intitulate *Essai particulier de politique dans lequel on propose un partage de la Turquie européenne,* par Monsieur C***, *à* Constantinopole, 1777, atât în privinţa politicii ei, cât şi a preţuirii acordate îndeobşte de opinia publică soldaţilor ruşi în războiul cu turcii. Începe cu linguşiri şi poveţe. De ce să se întindă în Europa, când are atâtea de făcut înăuntrul propriei sale împărăţii?... etc. Ea a uitat să hărăzească acel cod de legi făgăduit atât de mult şi pentru care a fost atât de lăudată... Să-l ierte dacă se amestecă, ea are desigur motivele sale pe care el nu le cunoaşte... etc. ... Curtea de la Petersburg trebuie să restituie partea din Polonia pe care a luat-o şi asupra căreia nu avea nici un drept. În felul acesta, ar pune în încurcătură Curtea de la Viena... etc. Trebuie să se ajungă la un echilibru de forţe între cele trei puteri ce s-au înfruptat din ciuntirea Poloniei; ea neavând decât o suprafaţă de 1/6 faţă de a Rusiei, va trebui să ocupe o întindere de la Marea Baltică la Marea Neagră şi să ţină în respect atât pe austrieci, cât şi pe ruşi. În lotul său vor intra Moldova şi Basarabia. Dar îndată se impune o altă soluţie. „Regele Prusiei, care cunoaşte mai bine ca oricine Curtea de la Petersburg, viclenia rusească şi gloriola Ecaterinei a II-a, a profitat, cum se ştie, de dezordinea din Polonia, pentru a propune copartajul... Dacă cele trei puteri nu restituie teritoriile pe care le-au luat – şi nu e vreo speranţă de aşa ceva –, atunci regele Poloniei nu va mai avea nici o autoritate. Va trebui ca cele trei puteri să consimtă ca Ţara Românească şi Moldova să fie alipite regatului dezmembrat al Poloniei... şi ca nobilii poloni să accepte ereditatea coroanei regale...". Autorul revine asupra propunerii de până acum. După împărţirea Turciei europene, Austria şi Rusia *vor restitui teritoriile luate din Polonia,* „et le roi de Prusse réglera les limites des pays specifiés dans ce nouveau partage sur la largeur de quinze milles" (!). Aşadar, regele Prusiei nu va restitui nimic şi va fi arbitrul acestei noi împărţiri. În concluzie, se declară că trebuie *„să se opteze* sau pentru împărţirea Turciei europene, restituindu-se Poloniei teritoriile răpite" (în afară bineînţeles de cele luate de regele Prusiei, despre care nu se pomeneşte nimic), sau pentru o concesiune unanimă a Moldovei şi Ţării Româneşti regatului dezmembrat al Poloniei.

Se vede bine că aceste scheme diferite aparţin unor momente diferite, din suprapunerea cărora rezultă o mare confuzie. Tot astfel se explică şi contradicţia ce se observă, la un moment dat, între text şi nota din subsol care îl anulează De exemplu, la p 57, citim în text: „Fără buna comportare a ruşilor contra purtătorilor de turban, ungurii, austriecii şi poate Europa ar fi încă ferm încredinţaţi că ei sunt invincibili". Dar în josul paginii, aflăm nota 11 în sens diametral opus. „Nu, domnule autor, nu e nevoie de mare merit şi mare vitejie pentru a-i bate pe turci, care nu au nici tun, nici vitejie, nici disciplină, nici spioni. Toţi moldovenii, valahii şi grecii erau spionii ruşilor şi cu toate acestea, ei nu au fost în stare să cucerească nici Silistra, nici Varna, două şandramale care n-ar fi rezistat două zile în faţa francezilor sau prusienilor. Trebuie să cunoşti în amănunte acest război pentru a nu te mai minuna atâta, ceea ce ruşii ascund cât pot, dar se va găsi poate un autor caritabil, care să ne lămurească despre totul". Vezi şi p. 23, n. 8: „Dacă regele Prusiei mai analizează o a doua oară pe ruşi cu ajutorul puştilor şi baionetelor, s-ar putea, prea bine, să se descopere – ceea ce cred – că ei nu sunt atât de grozavi cum se crede".

Această atitudine diametral opusă celei precedente şi tonul duşmănos al notelor întăresc presupunerea că avem aici ecoul a două momente diferite: acela al manevrelor lui Carra pentru a-şi oferi serviciile şi acela al constatării insuccesului lor. De altminteri, din propunerile lui Carra se poate vedea că ele se referă la două planuri. Unul, de reconstituire a Poloniei, care fusese mai întâi schiţat în mare de către cancelarul Kaunitz, de altfel fără succes, căci regele Prusiei nu voia să restituie nimic, celălalt, de distribuire a teritoriilor Turciei europene, inspirat direct de rege.

Pamfletul anonim al lui „Monsieur C***" a fost tipărit în 1777, aproape odată cu *Istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti,* a cărei viitoare apariţie o anunţă. Dar mai înainte, Carra a mai expus încă un alt proiect de politică europeană, pe care îl trimite, la 16 mai 1776, de la

Varşovia, unde se afla după plecarea sa de la Iaşi. De astă dată, se adresa direct ministrului de Afaceri Externe de la Paris, căruia îi oferise serviciile sale, bineînţeles nu gratuite, cu trei zile mai înainte, ca observator vigilent al viitoarei Diete de la Varşovia (unde aveau să fie discutate măsurile pentru învestirea regelui cu puteri monarhice, instaurând ereditatea coroanei în locul sistemului dezastruos al alegerii de către Dietă).

În epistola din 13 mai, el îşi întocmeşte fişa personală, invocând ca referenţi pe Diderot, Voltaire şi abatele Reynal (!), pomenind de cele aproape 800 de contribuţii la suplimentele *Marii Enciclopedii,* amintind de călătoriile sale prin mai toate imperiile şi regatele continentului, prevalându-se de cunoştinţa ministrului Durand din timpul şederii sale la Moscova şi de calitatea de secretar al lui Grigore al III-lea Ghica la Iaşi, precum şi de o călătorie (!), în Ţara Românească, mulţumită cărora cunoaşte toate legăturile domnilor cu ruşii, turcii şi austriecii „şi multe alte lucruri, pe care le pot arăta într-o primă scrisoare". Mai adaugă, cunoaşterea a 8–9 limbi şi calitatea de om de litere, care i-a deschis toate uşile şi l-a pus în contact cu toţi oamenii mari. În final, o nouă referinţă. Roagă să i se trimită răspunsul la Mathieu de Basquiat, baron de La Houze, ministrul regelui Franţei la Hamburg, unde va pleca peste două zile, care îl cunoaşte şi cu care se va sfătui. Dar, plecarea la Hamburg era, poate, doar prilejul de a-l menţiona pe acest diplomat, căci la 16 mai, el trimite o mostră de consideraţii şi reflecţii politice asupra chestiunii orientale. El declară: „Ar fi mai bine ca regele Prusiei să stăpânească jumătate din Polonia decât să fie lăsate Rusia şi Austria să prindă rădăcini acolo... Dacă rezultatul Dietei va fi cel sperat de Rusia, atunci va trebui să dispunem Curtea de la Berlin să ia o hotărâre în ce priveşte Casa de Austria şi să lase pe turci să atace imperiul în acelaşi moment în care ar începe războiul în Polonia contra ruşilor". Împăratul, atacat din două părţi, ar avea destul de furcă şi Suedia ar intra în Finlanda şi ar ocupa Viborgul, regele Prusiei ar ocupa Curlanda şi Hanovra, iar Anglia, prinsă de războiul din America, ar mai fi încurcată în conflictul dintre Portugalia şi Spania, mai trebuind să-şi apere Hanovra, nu va putea face faţă şi va fi doborâtă de Franţa răzbunătoare. „Anglia îşi va pierde coloniile, iar Franţa, Prusia şi Suedia vor trage singure folosul atâtor războaie".

La capătul acestui tablou, el se oferea să trimită ministerului Afacerilor Străine un *Essai général de politique sur l'état présent des choses en Europe* împreună cu o *Disertaţie asupra Moldovei* şi alte memorii politice. Această *Disertaţie* este nucleul viitoarei aşa zisei *Istorii a Moldovei şi Ţării Româneşti.*

În anexa volumului de faţă, este redat textul inedit al *Disertaţiei,* descoperit în cartoanele de la Quai d'Orsay. Este vrednic de subliniat că nu este menţionat celălalt *Essai,* relativ la împărţirea Turciei Europene. Cauza este evidentă. Acel pamflet fusese comandat de regele Prusiei şi, deci, nu mai avea a fi oferit altcuiva.

Şederea lui Carra în Moldova a durat cam un an de zile, în care timp a putut să asiste la lupta surdă a boierilor opozanţi contra domnului şi la intrigile ţesute cu prilejul trecerii spre Poartă, în iulie 1775, a ambasadorului rus, prinţul Repnin, spre care alergau boierii cu reclamaţii contra domnului Capul opozanţilor era boierul Manolache Bogdan, cu veleităţi de domnie, care avea să fie decapitat de succesorul lui Grigore Ghica, în 1778. Este semnificativ faptul că, lăudând erudiţia acestuia, Carra declară că moldovenii *şi-au pus nădejdea în el* (!). Spiritul său de intrigă, ce se vădeşte în *Istoria* sa, unde dezvăluie lucrăturile „miniştrilor" domnului contra lui, atitudinea lui proprie de frondă şi, poate, bănuiala afilierii sale masonice l-au făcut curând indezirabil. La împlinirea unui an, el a fost licenţiat din slujbă. El pretinde chiar într-un pasaj din *Disertaţia* sa, în formă amplificată, că ar fi fost alungat din locuinţa ce îi fusese dată şi silit, astfel, să-şi caute un adăpost într-o şandrama la marginea oraşului. I s-ar fi retras şi mobilierul dăruit chipurile de domn. În sfârşit, la plecare nu i s-a plătit decât jumătate din cheltuielile de înapoiere prevăzute în contract. El se declară persecutat de marele postelnic Ventura şi pârât de călugării fanatici şi răuvoitori pentru spiritul său ateu. Şi după licenţiere, Carra a mai stat un timp la Iaşi, unde îl găseşte Sulzer la venirea sa cu treburi proprii, cam pe la sfârşitul lui februarie, când au luat masa împreună la un boier învăţat, nenumit de autor, poate chiar Manolache Bogdan, la care au mai luat parte şi Le Doulx, consulul prusian Jäger şi Alexandru Mavrocordat (viitorul domn Firaris), în care deşi a fost vorba de nedreptăţile domnilor greci şi de ciuntirea cheltuielilor de drum ale lui Carra, *nu s-a pomenit nimic despre această alungare din casă.* Să fie oare încă una din invenţiile lui Carra?, Ca, de pildă, povestirea intervenţiei sale în favoarea

lui Le Doulx, pentru care ar fi redactat chiar o hotărâre *adoptată și de domn* (!), potrivit versiunii amplificate din *Disertația*, în forma sa ultimă. El leagă îndată acest act al său de nobila îndrăzneală de plecarea sa din slujbă *la cererea sa* (!), ceea ce nu se potrivește cu versiunea despre evacuarea sa brutală din casă. Dar, tot el declară că licențierea sa s-ar fi datorat sprijinului dat de el lui Le Doulx. Dar imaginația lui Carra nu se oprește aici. El mai inventează, în răspunsul către medicul Gheorghe Saul, gestul său de a-l preveni pe domn despre existența unui complot contra sa. Iată ce spune: „Trei săptămâni înaintea plecării mele ⟨deci începutul lui februarie 1776⟩, l-am prevenit pe acest domn Ghica („Giska") de un complot format contra sa și i-am spus că *am văzut conjurații într-o casă particulară* și că după ce am confruntat toate împrejurările ajunse la cunoștința mea, de curând, cu informația ce mi-a dat-o un ofițer rus, prieten de-al meu, în trecerea prin Iași, nu m-am îndoit de proiectul format de a face să fie mazilit de Poartă. *I-am propus să treacă în Franța împreună cu familia sa* și să aducă cu el și comorile sale. Domnul a râs de informațiile și propunerile mele și, zece luni mai târziu, urmarea a dovedit că zelul meu nu i-ar fi fost fără folos, dacă scelerații și călugării de care era înconjurat nu s-ar fi îngrijit *să mă discrediteze în ochii săi prin insinuări false și calomnioase"*. Dar între acest pretins gest din februarie 1776 și uciderea lui Ghica nu sunt zece luni, cum pretinde Carra, ci *vreo 18 luni!* Iar sentimentele lui Carra, în februarie 1776, față de Ghica sunt cele ce reies din acuzațiile ce i le aduce, atât în nota *Disertației* trimise de la Varșovia lui Vergennes în mai 1776, cât și în notele din *Essai particulier*, redactate cam tot acum. De fapt, invenția generoasă din scrisoarea către Saul, din 1779, este urmarea directă a impresiei generale de groază și compătimire produsă de cruntul epilog de la Iași: Carra, vrând să folosească acest interes pentru reclama *Istoriei* sale, redactase o notiță, destul de documentată, publicată de el, la 15 noiembrie 1778, în „Journal Encyclopédique", în care s-a văzut silit să-și schimbe atitudinea față de domnul hulit în *Histoire*, arătat acum ca *o victimă a boierilor săi*, fără a renunța însă la invocarea *ambiției și avariției sale*, dar încheind pe o notă nouă: „je respecte sa mémoire!" Ceea ce nu l-a împiedicat să mențină, și în ediția *Istoriei* din 1781, acuzațiile sale contra domnului. Carra a plecat din Iași, plin de ură contra domnului, pe care îl denunță, în mai 1776, lui Vergennes, în nota sa veninoasă, la capitolul despre venituri din *Disertație*, precum și în notele din *Essai particulier*, privind concursul pe care Ghica l-a dat Ecaterinei a II-a în răspândirea de manifeste printre grecii din împărăția turcească, mai inventând și pretinse legături ale sale cu austriecii („...a fait traduire lui même des mémoires de la Cour de Pétersbourg en langue grecque pour exciter ses compatriotes à la révolte en faveur des Russes qu'il a trahis ensuite à leur tour, afin de faire sa cour aux Allemands *qu'il abhorrait* qu'il a vraisemblablement trahis s'il a pu"). De observat că atât perceperea abuzivă a haraciului pe ultimii doi ani, cât și rolul în traducerea manifestelor către greci sunt motive invocate de turci pentru uciderea lui Grigore Ghica.

Încercările lui Carra de a-și face rost de o misiune oarecare la Varșovia dau greș și, reîntors în Franța, el se vede silit să-și valorifice *Disertația*, precum și considerațiile sale contradictorii, strânse sub titlul de *Essai particulier*, conceput sub inspirația lui Frederic al II-lea, care i-a și trimis o tabacheră de aur cu o scrisoare măgulitoare, pe care el s-a grăbit să o rupă în fața Camerei legislative, în 1793, la declararea de război din partea Prusiei, depunând, totodată, în fața acesteia și tabachera, ca să-și manifeste patriotismul și spiritul revoluționar În 1777, apăreau aproape simultan și *Essai particulier*, tipărit la Constantinopol (!), cum scrie pe foaia de titlu, dar în realitate la Paris, și *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, tipărită „la Iași" (!), pe cheltuiala societății tipografice din Deux Ponts" (= Zweibrucken, în Germania) Primul dintre acestea precede cu puțin *Istoria* pe care o anunța. Autorizația de apariție poartă data de 25 ianuarie 1777 (Paris) Așadar, întreaga redactare s-a făcut la iuțeală, în intervalul dintre oferta *Disertației*, în mai 1776, și data de 25 ianuarie 1777. Căci este de presupus că pentru a obține autorizația aceasta, trebuia înfățișat manuscrisul integral. În librărie, a apărut în octombrie 1777. De altminteri, truda autorului s-a mărginit la însăilarea împreună a unor texte *împrumutate* La textul inițial a mai fost adăugat un „Discurs preliminar" și inclus în capitolul final despre „Caracterul moldovenilor", care, însă, aparține unei faze anterioare (vezi *Observații critice*). Este probabil că amândouă broșurile au fost subvenționate de Frederic al II-lea, cum ar reieși din trimiterea de pe foaia de titlu a *Istoriei* la Societatea tipografică din Deux Ponts (Zweibrücken). La *Essai particulier* se arată doar ca loc de apariție „Constantinopol", ceea ce

nu mai îngăduia o trimitere similară De reținut că după o nouă ediție la Paris la librarul Saugrain, în 1778, urmează o alta datată din Neuchatel (1781), posesiune, precum se știe, a regelui Prusiei.

Istoria Moldovei și Țării Românești nu a trezit la început mare interes, cu toată organizarea reclamei de către autor care strecura fragmente inedite în diferite gazete locale înainte de publicare și își scria singur recenzii elogioase după apariție. Foarte curând, uciderea lui Grigore al III-lea Ghica i-a oferit un nou prilej de reclamă. La 15 iulie 1778, apare în „Journal Encyclopédique" o recenzie a *Istoriei.* El se grăbește să dea, ca un fel de completare, o notă: *Notice sur Grégoire Ghika,* în care atribuie rolul determinant al acestui epilog intrigilor și denunțurilor „miniștrilor" domnului și descrie sfârșitul sângeros al acestuia, datorat *ambiției și avariției sale.* De pe urma recenziei din 15 iulie, se pornește și cunoscuta polemică dintre autorul anonim al scrisorii trimise, în 1779, de la Viena: *Lettre à Messieurs les auteurs du Journal de Bouillon...,* combătută în răspunsul, tot anonim, atribuit de Engel lui Sulzer, *Réponse au libelle diffamatoire qui a pour titre Lettre...* etc., trimis din Varșovia. Acestea sunt titlurile pe care le dă Sulzer în a sa *Geschichte...* (vezi relația sa din volumul de față). Iar Sulzer îl arată pe Raicevich drept autor al scrisorii din Viena.

Dar iată că în anii din urmă a intervenit un element nou. În articolul publicat de Alexandru Ciorănescu, în „Acta Historica" Munchen, tom V (1966), scos de „Societas Academica Dacoromana" (Roma), având ca titlu *Le Serdar Gheorghe Saul et sa polémique avec j. l. Carra (1779),* este redat textul scrisorii atribuite acum serdarului G. Saul, după cum ar reieși din răspunsul direct adresat de Carra în persoană, în ciuda faptului că numele lui Saul nu apăruse în acea scrisoare *anonimă,* după spusa lui Sulzer, Engel etc. Dar problema se mai complică, deoarece Sulzer în mai multe locuri din a sa *Geschichte* vorbește de *doi calomniatori, bosniaci* amândoi, desemnându-l destul de limpede pe Raicevich, fără a dezvălui identitatea celuilalt. Mai sunt și alte nepotriviri După Sulzer, răspunsul la acel *Libelle...* s-ar datora unui prieten al său. Ar reieși, deci, că au fost *două răspunsuri:* unul, tipărit în "Journal de Bouillon", de Carra în persoană, celălalt, tipărit la Varșovia, anonim, fie scris de el sau din inspirația lui, poate, de acel prieten al lui Sulzer. Din această polemică, în afară de titlurile redate de Sulzer, noi cunoaștem un singur text, acela al răspunsului adresat fățiș lui G. Saul, care însă nu concordă cu elementele date de Sulzer. Acest răspuns din 1779 îi dă prilejul lui Carra să mai adauge un nou capitol fantezist la raporturile sale cu Grigore al III-lea Ghica. Cât privește răspunsul propriu-zis la obiecțiile aduse greșelilor sale din *Histoire,* el le respinge victorios, arătând că le-a luat din textul lui Dimitrie Cantemir. O urmare a criticilor aduse lui Carra, a fost înglobarea în textul ediției de la Neuchatel a unei părți importante din memoriile generalului Bauer, cu date statistice despre Țara Românească, pomenită doar în titlul *Istoriei* și abia menționată în text. Ediția de la „Iași" a *Istoriei* a fost dedicată prințului Louis de Rohan (pe atunci adjunct al episcopului de Strasbourg), al cărui secretar se declară și pe care îl lingușește într-o notă referitoare la fosta sa ambasadă la Viena, în legătură cu chestiunea Poloniei.

Acest personaj, ușuratic, cheltuitor și credul, era prada tuturor ocultiștilor și șarlatanilor, ca vestitul Cagliostro, care a și fost oaspetele lui la palatul episcopal din Strasbourg, unde îi fabrica diamante (!) și aur (!) într-un laborator amenajat anume. Este cunoscut în istorie pentru credulitatea sa în „afacerea colierului" Nu știm câtă vreme a rămas Carra pe lângă el. În 1781, își scoate ediția a treia, tipărită la Neuchatel În anul următor, 1782, solicită postul de consul francez în Țara Românească. La 26 mai 1782, el adresează un memoriu ministrului de Vergennes, invocând pentru a-și dovedi „cunoștințele sale fundamentale", mărturia unor opere „.. de un adevăr și exactitate incontestabile", referindu-se la *Istoria Moldovei și a Țării Românești,* dar numirea lui La Roche a pus capăt speranțelor sale. Un an mai târziu, el încearcă să supună lui Vergennes o urmare la proiectul de împărțire a Turciei, publicat cu șase ani mai înainte. Fără a se descuraja de primirea rece întâmpinată, el cere zadarnic, la 29 octombrie 1783, să fie trimis ca secretar de ambasadă la Constantinopol, pe lângă noul ambasador, Marie Gabriel Auguste, conte de Choiseul-Gouffier, în virtutea faptului că pe lângă celelalte calificări pentru aceasta, el ar avea și prieteni comuni cu el. Nereușind nici acum, se înhamă la exploatarea subiectelor celor mai variate, atunci la ordinea zilei. În 1781–1783, el dedică regelui Prusiei *Les nouveaux principes de physique,* în 4 volume, cu notițe elogioase în "Journal Encyclopédique" (!). În 1784, senzația creată de exibițiile balonului lui Montgolfier îi oferă prilejul unui *Essai sur la*

nautique aérienne În anul următor, se ocupă de alt spectacol oferit parizienilor: anume demonstrațiile impresionante de isterie colectivă din jurul așa-zisului „baquet de Mesmer", publicând un *Examen physique du magnétisme animal* (Paris, 1785). Experiențele lui Franklin îi inspiră o *Dissertation élémentaire sur la nature de la lumière, du feu et de l'électricité* (Paris, 1787). El dă și traduceri ca *Istoria Greciei vechi* (din limba engleză), în 1787, sau lucrări mai speciale, ca acel *Précis de l'administration de la Bibliothèque du Roi sous M Lenoir,* Paris, 1787, și Liege, 1788, după numirea sa ca bibliotecar la viitoarea Bibliotecă Națională După căderea în dizgrație a cardinalului de Rohan, a găsit alt patron în persoana arhiepiscopului de Sens, Loménie de Brienne, succesorul ministrului Calonne, împotriva căruia Carra și scria un pamflet *Monsieur Calonne tout entier, tel qu'il s'est comporté dans l'administration des finances dans son commissariat de Bretagne* (Bruxelles, 1788). Curând, precipitarea evenimentelor îi deschide noi perspective. Scoate, în 1789, *Caiet de declarație a drepturilor poporului și contractul constituției statului, Proiect de caiet pentru starea a treia din orașul Paris,* Paris, 1789, *Considerații, cercetări și observații asupra statelor generale,* 1789–1790, și, îndată după luarea Bastiliei, publică *Memorii istorice și autentice asupra Bastiliei,* 1790.

La izbucnirea revoluției, se manifestă cu vehemență în mijlocul electorilor, apoi la tribuna clubului iacobinilor, militează pentru înființarea Comunei și a gărzii naționale, duce o acțiune violentă pentru declararea războiului contra Austriei, este unul din capii insurecției din 10 august; în sfârșit, e numit de două departamente membru al Convenției naționale. Împreună cu Mercier, scoate un ziar „Les Annales patriotiques et littéraires de la France". Mai apoi, întemeiază "Le Journal de l'État et du citoyen". Convins de rolul mobilizator al presei, el cere pentru câștigarea războiului, 50 000 de cetățeni înarmați cu sulițe *(des piques),* 12 tipografii, hârtie și tipografi. Denunță în fața Convenției operațiile militare din Savoia, acuzând pe generalul care le conducea, e trimis la tabăra din Châlons să-l supravegheze și pe generalul Dumouriez, îl laudă pe generalul Kellerman etc. Dar, cu toate dovezile de zel revoluționar, el devine suspect în urma unor gesturi destul de surprinzătoare.

În 1791 (23 august), îl laudă în public pe William, duce de York, al doilea fiu al regelui Angliei, găsindu-l potrivit pentru a fi „mare duce la Belgiei, cu toate puterile unui rege al francezilor", iar în ianuarie 1792, la clubul Iacobinilor, îl propune chiar ca rege constituțional al Franței (!), în eventualitatea unei reeditări a fugii de la Varennes. Cu toată furtuna stârnită de această ciudată propunere, el repetă aceeași greșeală, de astă dată cu privire la ducele de Brunswick, șeful francmasonilor de rit scoțian din Germania, desemnat de o minoritate, în frunte cu contele Louis de Narbonne, ministrul de război din guvernul Roland, drept candidatul ei la coroana Franței (!) (vezi Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution française,* II, p. 59; Émile Dard, *Un confident de l'Empereur, le comte Louis de Narbonne, 1755–1813,* Paris, 1943, cap V). În legătură desigur cu acest proiect, Carra a scris în „Analele patriotice", de la 25 iulie 1792, că ducele era cel mai mare comandant și „le plus grand voyageur de l'Europe" și că nu i-ar lipsi decât o coroană pentru a fi nu numai cel mai mare rege din Europa, ci adevăratul restaurator al libertății în Europa! Dar, printr-o fatală coincidență, aceste rânduri apăreau tocmai în ziua publicării vestitului manifest al lui Brunswick (vezi Aulard, *Histoire politique de la Révolution française).* Carra se alăturase girondinilor și cooperase cu ei în timpul ministrului Roland Nu a luat însă parte la manifestările lor violente din iunie. Când s-a redeschis ofensiva împotriva lor în octombrie și au fost condamnați la moarte, Carra a fost și el cuprins în această proscripțiune. Era învinuit, printre altele, de uneltiri cu generalul Dumouriez și cu ducele de Brunswick. Osândit la 30 octombrie, a fost executat la 2 noiembrie.

De la Carra au rămas, din prima fază (1772–1777), lucrările amintite de noi la începutul acestei notițe biografice, apoi, din faza următoare, scrierile analizate de noi mai sus: *Essai particulier de politique dans lequel on propose un partage de la Turquie européenne,* Constantinopole (!), 1777, și *Histoire de la Moldavie et de la Valachie,* A Jassy, 1777. O nouă ediție din Paris, la librarul Saugrain, a fost scoasă în 1778 Ulterior, în 1781, apare ediția din Neuchatel, „Nouvelle Édition, à Neuchatel, 1781", în care au fost încorporate părți însemnate din memoriile generalului Bauer. În 1778, a urmat notița amintită despre Grigore Ghica, și, în 1779, scrisoarea sa către marele serdar G. Saul, analizată mai sus Din această fază, au mai rămas de la el, pe lângă diferitele fragmente și autorecenzii ale „Istoriei" sale și scrisori de

solicitare către ministrul Vergennes (vezi V. Mihordea, *Contribuții la biografia lui Jean-Louis Carra*, București, 1940, după corespondența de la Ministerul de Afaceri Străine din Franța), și un memoriu pentru înființarea unui consulat francez la București pentru Țara Românească, Moldova și Basarabia, din 26 mai 1782, publicat în colecția Hurmuzaki, Supl. I, p. 11–16, după textul din arhiva de la Quai d'Orsay. În ultima fază care începe în 1784, el scrie o seamă de broșuri și cărți disparate, menționate de noi mai sus.

Ca traduceri din *Histoire de la Moldavie*, noi cunoaștem traducerea germană publicată la Frankfurt și Leipzig, în 1789, cu titlul: *Geschichte der Moldau und der Wallachei von ihrem Ursprunge an bis auf dem jetzigen Zustand dieser Provinzen nebst Beschreibung der mit den Türken geführten Kriege, auf einer Reise gesammelt (von) Herrn Carras, königl. Franz Ambasadeur zu Warschau* (!), J. Chr. Engel semnalează și o altă traducere germană, publicată la Nürnberg, în 1821: *Carra's Historisch-Statistische Beschreibung der fürstentümer Moldau und Wallachei, und der zwischen diesen Fürsten un den Turken geführten Kriege*, Neue Auflage, Nürnberg, A. Schneider, 1821. Tot de un text înrudit cu *Istoria* lui Carra e vorba și în lucrarea anonimă germană, citată de Engel, în *Geschichte der Moldau und der Wallachei*, Halle, 1804, I, p. 103, XVII, și publicată în: Johann Bernoulli, *Archiv zur neueren Geschichte, Geographie, Natur- und Menschen Kenntniss*, Zweiter Theil, Leipzig, 1785, care s-ar datora unui nobil german, ce a stat mult în acele țări. Urmează o serie de informații ce coincid cu cele ale lui Carra. Autorul arată apoi, în amănunt, ce ar putea deveni aceste țări sub o suzeranitate creștină. Există și o traducere rusească după textul francez: *Istoriia Moldavii i Valahii*... etc., din 1791. Ca și în edițiile textului francez, numele autorului e indicat prin inițiala C. O versiune românească a dat N. Orășanu, *Istoria Moldavii și a Românii cu disertare asupra stării acestor două provincii pe la anul 1781, cuprinzând și memorii istorice și geografice ⟨asupra României⟩ cu mai multe note ale traducătorului. Traducere de N. T. Orășanu*, București, Christ. Jannonu și Romano, 1857.

Despre Carra și despre *Istoria* sa au mai scris, dintre contemporani: Fr. J Sulzer, în a sa *Geschichte des transalpinischen Daciens*, ba pentru a-i lua apărarea contra „detractorilor" săi, îndeosebi Raicevich, ba pentru a semnala lipsurile „așa-zisei sale *Istorii*".

Marele serdar G. Saul, autorul scrisorii „către domnii jurnaliști de la Bouillon", al cărui text ne este redat întrucâtva în răspunsul lui Carra, despre care a fost vorba mai sus

Joh. Chr. Engel, în *op. cit.*, t. I, p. 303, unde dă o recenzie critică a *Istoriei*, notând o seamă de absurdități și neadevăruri, indignat de „nerușinarea" cu care acela, pentru a justifica o lungă lacună din șirul expunerii sale istorice, afirmă hotărât că cronicile Moldovei sunt mute pentru acea perioadă! În realitate, acest mutism se referă la *Istoria Imperiului Otoman*, al lui Dimitrie Cantemir, folosit de el în exclusivitate, fără a o mărturisi, invocând pretinsele sale cercetări ale cronicilor aflătoare *la Focșani pe Nistru* (!).

Pentru biografia lui Carra, în afara articolului menționat, al lui Louis Trénard, semnalăm pe aceea datorată lui Jean Martineries, *Jean Louis Carra*, publicată în *Personnages illustres du Canton de Pont de Veyle*, Pont de Vayle, 1988, p. 33–41 și 68–70.

Dintre istoricii noștri, au scris despre Carra:

N Iorga, în *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Iași, 1917; Paris, 1918, p. 88–89, precum și în *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a, vol. II, p. 221–224.

L. Baidaf, *Note marginale la „Istoria lui Carra"*, în „Universul literar", nr. 2 din 9 ianuarie 1927.

G. Pascu, *Călători străini. Carra*, în „Revista critică", 1936 și 1937, și *Un aventurier pripășit la curtea lui Grigore Alexandru Ghica Vodă în 1776*, în „Universul", nr. 63 din 6 martie 1939.

V. Mihordea, *Contribuții la biografia lui Jean-Louis Carra*, în „Revista istorică", XXV, nr. 7–9 (1939), p. 228–229.

M. Holban, *Autor de l'Histoire de la Moldavie et de la Valachie de Carra*, în „Revue historique de sud-est européen", Bucarest, XXI (1944), p. 151–230.

V Cândea: *Poate fi inclusă cartea lui Carra, „Histoire de la Moldavie et de la Valachie" în Bibliografia românească veche?*, în „Studii și cercetări de bibliografie", vol. I (1955), p. 243–246.

Alexandre Ciorăescu, *La serdar Gheorghe Saul et sa polémique avec Jean-Louis Carra (1779)*, în *Acta Historica*, München, V (1966), p. 35–71.

S-a văzut că multă vreme invențiile lui Carra au fost luate de bune și el socotit de bună credință. Dar, în cele din urmă, s-a putut arăta că: *Istoria* sa e rezultatul unei mistificări. Însă, indiferent de valoarea acestei scrieri, ea a fost citată și folosită de mulți călători francezi prin părțile noastre, care s-au și apucat să imite tonul său batjocoritor. Răzbat ecouri și la prințul de Ligne, și la Langeron, și la alții. În rapoartele consulilor francezi, nu odată sunt luate informații de-a dreptul din *Istoria* sa. Analizând valoarea afirmațiilor sale, pot fi reținute unele amănunte privind interesul nou pentru manufacturi. De pildă, cea încercată de Le Doulx, deși Carra nu pomenește nici un cuvânt despre manufactura domnului de la Chiperești, în plină activitate, și dă înainte cu cea de la Fumați (!), adică Afumați din Țara Românească, ce nu mai era în ființă în acel moment. Critică pe care i-a adus-o și Sulzer, care îi era binevoitor. S-ar părea că știrile sale mai vrednice de atenție nu sunt cele incluse în *Istorie*, ci cele cuprinse în *Notița* sa, descriind uciderea domnului (după informațiile pe care le primise) și dezvăluind manevrele postelnicului și ale căminarului, principalii doi „miniștri” ai domnului, care i-au pregătit năruirea. Ele completează bine însemnările neprețuite ale efemeridelor lui Constantin Caragea despre prologul dramei de la Iași.

Disertație geografică istorică și politică asupra Moldovei și Țării Românești

Cap. II

Descriere geografică[1]

fol 69 Moldova și Țara Românească provincii alăturate, sunt așezate între 41 și 47° latitudine est și 44 și 49° longitudine sud[2]. Râul Siret[3] desparte și taie aceste două provincii de la nord-vest la sud-est. Fluviul Nistru, Podolia și

---

[1] Traducerea de față s-a făcut după textul ms. francez cu titlul de mai sus, aflat în cartoanele Ministerului Afacerilor Străine din Paris, în vol. 13, „Mémoires et documents”, al fondului *Turquie*, anii 1760–1839, fără dată și nume de autor. În Anexă, redăm și originalul manuscris, ca text inedit. Prezentarea versiunii românești oferă și o confruntare între cele două variante ale *Disertației* din manuscris și din volumul tipărit. Am semnalat adăugirile prin paranteze drepte însoțite de un asterisc, iar omisiunile prin sublinieri având a fi redate prin scriere italică.

[2] Absurditatea acestor asociații: latitudine est (!) și longitudine sud (!) a fost subliniată atât de către Sulzer în 1781, cât și de criticul anonim din 1779, autorul scrisorii către d-nii jurnaliști din Bouillon. Vezi și extrasele din Sulzer în volumul de față.

[3] Acest râu are trei ramificații care au constituit acum în urmă obiectul principal de discuție între Casa de Austria și Poartă pentru fixarea limitelor din părțile acelea. În sfârșit, Curtea de la Viena a biruit. I s-a cedat toată provincia cuprinsă între marele și micul Siret. Ceea ce oferă austriecilor înlesnirea de a pătrunde în același timp în Moldova și Țara Românească, și de a pune să fie ridicați pe sus în douăzeci și patru de ore, oricând ar găsi cu cale, pe suveranii acestor două principate. Trei sau patru companii de husari ajung pentru executarea acestei lovituri (n a). În privința celor trei Sireturi, cf. Și broșura lui Carra: *Essai particulier dans lequel on propose un partage de la Turquie européenne par Monsieur Cxxx, a Constantinopole*, 1777, p. 10.

Pocuția polonă mărginesc Moldova la nord-est, Basarabia și Dunărea la sud-est, Țara Românească și Transilvania la sud-vest. Țara Românească se mărginește la sud-vest cu Dunărea și Bulgaria, la nord-vest cu Transilvania și la nord-est cu Siretul și cu Moldova. Întinderea acestor două provincii este aproape[4] egală în lungime și în lățime. Țara Românească poate să aibă vreo 80 de leghe franceze în lungime pe 70 de leghe în lățime. Moldova are aproape tot atât. Prutul, cunoscut de cei vechi sub numele de fluviul Hierasus[5], și cel mai mare râu din Moldova, taie această țară în două de la nord-vest la sud-est și se varsă în Dunăre la câteva mile de Reni (oraș din Bugeac sau Basarabia). // Țara Românească are un mare număr de râuri care aproape toate vin din munții Transilvaniei, străbat Țara Românească tot de la nord-vest spre sud-est și se varsă unele în Dunăre, altele în Siret. Iași, pe micul râu Bahlui, care se varsă în Prut la 6 leghe de acolo – și nu pe Prut cum l-au însemnat toți geografii până în ziua de astăzi –, este capitala Moldovei și reședința domnului. București, așezat pe râul Dâmbovița, este capitala Țării Românești și (de asemenea) reședința domnului, Grigore Ghica, în vârstă de vreo 50 de ani, mai întâi domn al Moldovei și apoi al Țării Românești și după război[6], numit din nou domn al Moldovei prin protecția rușilor și a regelui Prusiei[7], mai domnește încă și în clipa de față în această țară. Alexandru Ipsilanti[8] în vârstă de 35 de ani, numit domn prin protecția nemijlocită a lui Reis Effendi[9] și a banilor săi[10], domnește în Țara Românească. Acești doi principi, sunt greci de neam. Amândoi au fost mari dragomani [sau interpreți]* ai Porții...[11].

fol. 69v°

Clima

Clima este aproape aceeași ca în Burgundia și în Champagne, dar ceva mai rece iarna și mai caldă vara. Aerul nu are acea elasticitate și nici acea vioiciune care caracterizează clima noastră occidentală. // Observi acest lucru după descurajarea, inerția și melancolia obișnuită a locuitorilor. Mulțimea (cea mare a) mlaștinilor și apelor stătătoare de prin văi și câmpii, desimea și întinderea pădurilor, umiditatea firească a atâtor pământuri necultivate și care sunt mereu acoperite de ierburile uscate și putrezite din anul precedent sunt cauzele secundare ale viciului care domnește în atmosfera acestei clime. Cele principale vin din așezarea țărilor

fol 70

---

[4] În textul inedit: *à peu près*, în *Histoire*, p 163: pour le moins.

[5] *Gyerase.*

[6] Ocupația rusească a durat din septembrie 1769 până în octombrie 1774. Grigore al III-lea Ghica a venit în Moldova la începutul lui 1775.

[7] Cf. În *Histoire*, p. 165.*par la grâce de Dieu et du roi de Prusse.*

[8] Domn al Țării Românești 1774, sept. – 1782 ian.

[9] Raif Ismail pașa, 1774–1779.

[10] cf. *Histoire*, p. 165: *par la grâce de Dieu et de son argent.*

[11] Urmează în text, tot p. 165: Nous parlerons en son lieu et place *(des intrigues)* de leur cour, ainsi que de tout ce qui peut donner est idée juste et claire du gouvernement actuel de ces provinces. Commençons par faire connaître la nature du climat et du sol, l'agriculture, l'économie rurale, *le populations, les moeurs*, le commerce et l'état des choses [physiques] dans cette partie presque inconnue de l'Europe.

şi din orientarea faţă de soare. Ele sunt cele care determină o deosebire atât de mare între moravurile, înclinaţiile şi gusturile celor care locuiesc într-o zonă temperată şi a celor care sunt mai aproape de poli sau de ecuator.

Solul

Solul câmpiilor şi al văilor este format de obicei dintr-un pământ negru şi argilos, mai puţin gras decât pământul Ucrainei, al Poloniei şi al Rusiei mari şi, deci, mai potrivit pentru toate soiurile de cereale, mai ales pentru grâu. Solul dealurilor, al dâmburilor şi al munţilor este, de obicei, cenuşiu (ceea ce arată un amestec mai mare de nitru şi de nisip) şi este în general foarte puţin pietros. El nu este arid decât doar în munţii care conţin minerale; peste tot aiurea suprafaţa pământului este acoperită cu ierburi, cu flori, cu arbuşti. Dacă te îndrepţi spre Basarabia sau Transilvania dai [pe rând]* de dâmburi acoperite cu bolţi de pomi tineri, de trandafiri, de pruni, meri, peri, cireşi, duzi [şi vii]* sălbatice ce se amestecă la întâmplare, precum şi de câmpii smălţuite cu mii de flori, mai ales cu gălbenele de munte, cu dediţei, moţul curcanului etc. fol. 70v⁰ Acest amestec confuz şi variat de atâtea bogăţii, acest aer // simplu şi strălucitor al naturii sălbatice deşteaptă o adâncă părere de rău în orice călător cu suflet când vede această ţară [frumoasă]* în mâinile turcilor: malurile Prutului, mai ales, înfăţişează o privelişte încântătoare: aproape în tot locul ele sunt umbrite de copaci mari. Râul, şerpuind tot mereu, când de-a lungul dâmburilor sau munţilor, când de-a curmezişul unei frumoase câmpii, când prin mijlocul unei păduri dese şi adânci, parcă se tot întoarce mereu şi nu vrea să părăsească locuri atât de frumoase. [Am văzut aproape toate ţările din Europa şi într-adevăr nu cunosc nici una, unde şesurile, dealurile şi munţii să fie atât de bine distribuiţi pentru agricultură şi pentru privelişte ca în Moldova şi Ţara Românească. Natura este mai măreaţă şi mai impunătoare în Elveţia, dar aici ea este mai blândă şi mai zâmbitoare, dacă te poţi sluji de această expresie. Se văd foarte puţini pini sau brazi, veşnica podoabă a câmpiilor din Rusia şi din ţara moscovită, unde natura are o înfăţişare mohorâtă şi sălbatică]*.

Pădurile sunt pline de fragi, de toporaşi, de aluni şi de porumbe; găseşti o mulţime de copaci înalţi buni pentru construcţia corăbiilor: arinul, arţarul, ulmul, scoruşul şi stejarul se întâlnesc foarte des; cele mai multe din pădurile care se află la şes au din loc în loc înăuntrul lor poieni, unde locuiesc ţiganii[12], soi de lăieţi[13] rătăcitori care călătoresc în cete întocmai ca tătarii. Dintre munţii care conţin minerale, cei care despart Transilvania de Moldova şi de Ţara Românească sunt cei mai bogaţi; dar turcii[14] nu îngăduie să fie exploataţi.

Vom explica toate acestea mai cu de-amănuntul la locul şi rândul cuvenit. Râurile Motru şi Bistriţa rostogolesc mici fărâme de aur pe care ţiganii stau

[12] *Les Cyganis.*

[13] *Bohémiens.*

[14] Autorul se inspiră din descrierea Moldovei a lui Dimitrie Cantemir, unde însă e vorba de lăcomia turcilor şi de neîncrederea inspirată de ei, nicidecum de o interdicţie venită din partea lor.

să le caute în nisip şi care le îngăduie să-şi plătească tributul lor anual. *Este lucru sigur că în Moldova sunt mine de aur şi de argint cu vine ce se prelungesc mult şi dacă această ţară ar cădea în mâinile împăratului*[15], *acest singur articol i-ar aduce în scurtă vreme mari bogăţii. Aceste două provincii ar putea deveni un Peru al împărăţiei.* //

Populaţia şi moravurile

fol. 71

Pe o întindere de 560 de leghe în circumferinţă, cât cuprind Ţara Românească şi Moldova laolaltă, nu se află decât 170 000 de birnici, adică 70 000 în Moldova şi 100 000 în Ţara Românească. Numărul locuitorilor, bărbaţi, femei şi copii din aceste două ţări *împreună* poate să fie de patru până la cinci sute de mii[16]. Oraşele cele mai mari nu sunt înconjurate cu ziduri şi abia seamănă cu târgurile noastre din Franţa şi Italia16[16 bis]. Satele sunt o adunătură de câteva colibe de şase până la şapte picioare lăţime pe tot atâtea de înălţime, risipite ici şi colo într-o vale sau într-o pădure şi, de obicei, fără grădină, nici puţ şi nici ogradă. Casele din oraşe şi de la ţară sunt făcute din garduri de nuiele lipite cu pământ galben şi cu bălegar de vacă bine amestecate împreună, iar pe dinăuntru şi pe dinafară sunt tencuite cu un fel de humă cenuşie-albă; cele ale celor mai de seamă boieri *sau stăpâni*, mai ales la Iaşi şi la Bucureşti, sunt clădite din piatră; ele sunt aproape toate făcute în formă de cruce şi nu au deasupra rândului de jos decât un singur cat, străbătut pe dinăuntru, de o largă galerie în formă de cruce care lasă // la fiecare unghi ce se întretaie câteva cămăruţe în care se ghemuiesc boierul şi familia lui. *Mobilierul lor e foarte sărăcăcios, etc. Cred că nu e nevoie să intru cu de-amănuntul în felul lor de trai, în jocul lor şi portul lor. Toate acestea nu interesează nicidecum subiectul ce-şi propune acest memoriu*[17].

fol. 71v⁰

Agricultură, economie rurală, comerţ şi arte

Cerealele care se cultivă de obicei în aceste două ţări sunt: grâul, secara, orzul şi porumbul, un fel de grâu turcesc. Aratul şi alegerea locului sunt atât de prost înţelese că nu e mirare că producţia şi calitatea sunt slabe. Abia a 50-a parte[18] din ţară este desţelenită şi făcută ogor. Ţăranul abia

---

[15] Iosif al II-lea

[16] În *Histoire*, p 172: *environ de cinq cent mille* şi lipseşte cuvântul· *ensemble* împreună.

[16 bis] Cf. În *Histoire, ibidem:* cu cele mai păcătoase sate din Franţa şi Germania *(aux plus misérables villages de France ou d'Allemagne).*

[17] În textul din *Histoire,* p. 174–177, autorul cuprinde în acest loc descrierea caricaturală a meselor, jocurilor, muzicii, portului oamenilor înstăriţi din Moldova. Satira răuvoitoare introdusă aici de autor a inspirat şi tonul altor francezi, de pildă Langeron sau chiar, întrucâtva, prinţul de Ligne, consmopolit de limbă franceză Despre portul ţăranilor este vorba în capitolul *Caracterul moldovenilor şi al muntenilor (Du caractère des Moldaves et Valaques),* introdus într-o ultimă fază de compunere a volumului (p. 220–223) pentru care vezi: *Obs Critice.*

[18] În *Histoire,* p. 179: *a 40-a parte (un quarantième).*

scoate ce îi trebuie, de teamă să nu-i răpească prisosul boierul care are grijă ca acest nenorocit să nu aibă decât doar atât cât îi trebuie pentru a nu muri de foame.

Despotismul principilor greci a fost aşa de crunt şi de lipsit de judecată în aceste două principate, încât necontenit trec familii de ţărani munteni şi moldoveni în Transilvania şi Banatul Timişoarei, în Ucraina şi chiar în Basarabia. Am întâlnit chiar eu mai mulţi care fugeau în Polonia în luna aprilie din anul trecut. Aceste emigrări sunt atât de obişnuite în ţările acestea încât în cele din urmă (domnul) se va trezi cu totul lipsit de populaţie[19]. De cum s-a secerat grâul, ei îl treieră îndată cu caii şi-l bagă în nişte gropi făcute în pământ.

fol. 72 Înainte de ultimul război[20], o kilă de grâu – // măsură a ţării de peste 260 de ocale, adică 585 livre, a câte 2 livre şi un sfert ocaua – nu valora decât doi piaştri turceşti, adică 5 livre franceze; o kilă de secară, un piastru, iar jumătate kila de orz, un piastru. Toate aceste produse aproape că şi-au îndoit preţul de când s-a făcut pace.

Viile fac în mod deosebit obiectul cultivării şi comerţului în această ţară: aici vinurile sunt uşoare, apoase, dar de un gust destul de plăcut şi de o calitate bună. Cele de Odobeşti, în Moldova, şi de „Pietra"[21], în Ţara Românească, sunt cele mai bune; acest articol îndeosebi poate fi îmbunătăţit, căci podgoreanul nu ştie ce înseamnă să plivească via nici să facă două sau trei sape [ca în Burgundia]*, ci se mulţumeşte să întoarcă puţin pământul odată pe an în jurul butucului şi lasă apoi iarba să crească în toate părţile. Comerţul cel mai mare cu vin se face în Polonia şi în Ucraina; se transportă vin chiar şi până la Moscova.

Se găsesc din belşug pepeni, harbuzi, prune, piersici, caise şi alte fructe, dintre care cele mai bune sunt în jurul satelor „Orikest"[22], „Zafert"[23] şi „Krutchna"[24]. Se face negoţ de poame uscate cu Constantinopolul.

În Ţara Românească se cultivă şi tutun; cel de la Munteni[25] şi de la „Brezan"[26], lângă Siret, este plătit de două ori mai mult decât cel din Polonia, adică ocaua *2 livre*$^{1/4}$ cu 4 până la 5 parale, adică şase-şapte „sols" din Franţa. Debitul este foarte mare în Turcia, tătărime şi Polonia. Se cultivă şi inul şi

---

[19] În *Histoire*, p. 180, întreg acest pasaj este înlocuit cu unul mai retoric, lipsit de aceste precizări. *La misère ou la paresse, ou pour mieux dire l'anéantissement de l'espèce humaine dans ces contrées, paraît une chose incroyable, quand on considère que les champs, les bois, les prairies, les rivières, les étangs, les montagnes sont en commun; mais on n'a qu'à faire réflexion sur les effets du despotisme oriental, rafiné par des Grecs, esclaves et tyrans tout ensemble; l'on ne sera plus étonné de rien.*

[20] Terminat în 1774.

[21] Neidentificat. Oare Piteştii, unde viile erau renumite, sau cumva Piatra-Olt, dintr-o confuzie cu regiune Drăgăşani?

[22] În *Histoire*, p. 181. *Orikert.* Oare Urecheşti, sat şi com., jud. Bacău?

[23] Neidentificat. Nu corespunde nici unei localităţi cunoscute.

[24] Idem.

[25] *Mouton.* Oare Munteni – Buzău, sat şi com., jud. Ialomiţa?

[26] În *Histoire*, p. 181: *Berzan.*

cânepa, dar numai pentru consumul lăuntric. Planta numită „Weyd" (drobuşor)[27] care se foloseşte pentru a vopsi în albastru, creşte foarte bine în amândouă principatele, ca şi cea numită „Skompi" scumpie[28], de care se folosesc pentru prelucrarea marochinului şi cea numită iarba galbenă[29], un fel de boabe cu care se vopseşte în galben marochinul[30]. Aceste boabe cresc pe malul Prutului în împrejurările Fălciului[31], nu departe de locurile tătăreşti.

Stânele[32] aici sunt [destul]+ de însemnate, dar se țin mai mult pentru laptele din care se face un unt [prost]+ şi o brânză [proastă]+ decât pentru lâna care este *fără întrebuințare, întrucât nu există nici o manufactură decât la Afumați*[33] *în Țara Românească, unde se fabrică un postav de treizeci de coți vigul, a treizeci şi patru de „sols" francezi cotul, vopsit de obicei în albastru sau cenuşiu*[34]. Cea mai bună lână e aceea pe care o găseşti lângă Vlaşca, în Țara Românească. //

Mai multe milioane de oi se vând în fiece an pentru (nevoile) Constantinopolului cu câte un leu[35] bucata (cincizeci de „sols" din Franța). Vezi foarte puțini porci în Moldova, dar foarte mulți în Țara Românească, de unde se vând mulți în Ungaria. Țara Românească mai face încă un mare negoț cu pieile sale de iepuri interesând Germania şi Anglia. fol. 72v⁰

Albinele pe care le cresc cu multă grijă îşi au stupii [în păduri]+ şi în trunchiuri de copaci. Mierea lor, care e aproape albă de tot, se vinde pentru consumul Constantinopolului, iar ceara se exportă la Veneția[36].

Sunt foarte multe herghelii conduse de armeni *[nu de evrei]*+. Sunt aproape treizeci de mii de vite cornute şi opt mii de cai care ies *în toți anii*[37] din Țara Românească spre a lua drumul Bosniei şi de unde trec la Constantinopol şi din Moldova ies aproape douăzeci de mii de vite cornute şi *şase sau şapte mii de cai*[38] care trec prin Polonia spre Silezia, Moravia şi Brandenburg.

---

[27] *Weyd.* Acest nume în formă germană s-ar datora lucrătorilor germani de la manufactura de postav de la Chipereşti. Pentru vicisitudinile acesteia, vezi Sulzer şi A. Wolff, în volumul de față.

[28] *Skompi* = Rhus continus De scumpie s-a ocupat şi Fridwalszki, în vol. IX, al colecției de față.

[29] *Jasba-Galben,* formă defectuoasă adoptată şi de Sulzer!

[30] Vezi şi Bentham în volumul de față, interesat de vopsirea marochinului

[31] *Faschina!*

[32] *Les bergeries.* Din context, s-ar părea că autorul se referă şi la vaci, nu numai la oi. În tabelul tipărit (p. 183), acest pasaj este precedat de cel relativ la herghelii.

[33] *Fumato* (!), corect Afumați, sat şi comună, jud Ilfov.

[34] În *Histoire,* p. 183–184: *...la laine qui est longue et grosse. Cependant on trouve près d'Ulaska en Valachie une espèce de laine qui sert à la fabrication de draps de trente aunes la pièce. Ces draps se fabriquent à Fumato aussi en Valachie, à trois heures de Bucarest.*

[35] *Un leve* (trebuie observat că aici e vorba de un preț impus şi nu de unul liber şi real)

[36] Urmează în *Histoire,* p. 184–185, descrierea acelui „produs minunat" *(une production merveilleuse)* al țării care este aşa-zisa *ceară verde (cire verte)* care lipseşte cu desăvârşire în textul inedit şi a fost introdusă în *Histoire* după textul lui Cantemir *(Descriptio Moldaviae,* I, cap. VII). Vezi *Obs. crit.*

[37] Lipseşte în *Histoire.*

[38] Cf. în *Histoire,* p. 182–183: *Et vingt mille bêtes à cornes avec cinq ou six mille chevaux de la Moldavie qui passent par la Pologne pour la Silésie, la Moravie, et le Brandenbourg.*

Regele Prusiei a scos de aici în anul acesta trei mii cinci sute (de cai) pentru nevoile trupelor uşoare cu zece ducaţi de Olanda de cap de animal, una peste alta[39]. Preţul cailor obişnuiţi este de *cincisprezece la douăzeci de piaştri*[40] turceşti *de cap.* Piastrul are cincizeci de „sols". Un cal de husar costă de la treizeci la treizeci şi cinci de piaştri. Nu găseşti cai mari. *Caii cei mai înalţi pe care i-am văzut în Europa sunt cei din Volînia, provincie meridională a Poloniei. Sunt foarte ieftini. Pentru cinci „louis d'or" poţi să ai patru cai de trăsură minunaţi. În Moldova şi în Ţara Românească*[41], doi boi de plug costă *împreună* doisprezece până la cincisprezece piaştri, doi boi mari graşi costă *împreună* de la douăzeci şi cinci la treizeci de piaştri. //

fol. 73 Ocaua de carne *(două livre şi un sfert)* se vinde la Iaşi cu cinci „sols" sau cinci şi jumătate[42]. Ocaua de vin *(două sticle după măsura Parisului) cu trei la patru „sols".*

Vitele mari şi mici, precum şi caii rămân iarna şi vara în plin câmp. Sunt mânate din când în când la nişte stoguri de fân pentru hrana lor şi pentru ca să lingă sare minerală.

Se scot din ocnele Moldovei pe fiecare an până la o sută de mii de drobi de sare minerală. Fiecare drob cântăreşte cam o sută de ocale. Ea se vinde în ţară şi în Polonia şi cantităţi foarte însemnate se încarcă pentru a fi trimise la Constantinopol. La douăsprezece leghe de Bucureşti se găseşte, de asemenea, sare minerală din care se vinde multă în Anatolia şi la Constantinopol. Transportul se face, de obicei, pe Dunăre. Sunt *trei mine de sare în Moldova şi una în Ţara Românească (!)*[43] *Lângă aceste mine de sare găseşti naft*[44]. Se află şi nitru în [mare]+ abundenţă [şi cel din Moldova este mai bun ca cel din Polonia]+ şi munţii de la graniţă îndeosebi sunt foarte bogaţi în pirite potrivite pentru extragerea pucioasei şi fabricarea vitriolului. Pădurile sunt pline de copaci doborâţi de vânt, şi cu toate acestea nimeni nu pare să se fi gândit la înfiinţarea vreunei fabrici. Acest lemn *[potrivit pentru construirea de corăbii]** nu foloseşte de obicei decât la facerea mangalului care se transportă la Constantinopol[45].

Portul cel mai însemnat din Moldova este (oraşul) Galaţi [altă dată Ancyra Galatiarum]* pe Dunăre. Cel al Ţării Româneşti este Brăila pe acelaşi fluviu. În aceste două oraşe se face negoţul cel mai intens din cele două provincii.

---

[39] Lipseşte în *Histoire.*

[40] În *Histoire,* p. 183: *douze à vingt.*

[41] Lipseşte în *Histoire.*

[42] În *Histoire,* p. 183: *trois à quatre paras.*

[43] În *Histoire,* p. 185, sunt inversate cifrele: *il y a trois mines de sel en Valachie et une en Moldavie.*

[44] Această frază lipseşte din *Histoire.*

[45] Urmează acum în *Histoire,* p. 185–186, pomenirea nitrului, a manufacturei de la Afumaţi, precum şi a ţiganilor fierari şi lingurari. Ultima menţiune lipseşte din textul inedit al *Disertaţiei.*

Veniturile

Veniturile obişnuite ale Moldovei sunt de vreo trei milioane de livre de Tours. Acelea ale Țării Româneşti sunt mai mari cu încă o jumătate: din ele plăteşte fiecare din domni un tribut ⟨annual⟩ Porții, cel dintâi de o mie de pungi, // adică un milion două sute de mii de livre de Tours şi al doilea o mie cinci sute de pungi, adică un milion opt sute de mii de livre, în afară de darurile pe care sunt siliți să le facă marilor dregători din serai, pentru a-şi păstra locul. Aceste venituri se ridică uneori mai mult, după lăcomia şi îndemânarea domnului care deține administrația. De pildă, principele Ghica a ridicat până acum *patru*[46] contribuții din această țară nenorocită de la (încheierea) păcii încoace, deşi s-a specificat anume în tratatul de pace, atât de către ruşi, cât şi de către turci, că nu se va cere nici un tribut de la aceste două țări timp de doi ani şi cu toate că sultanul nu a cerut nici un haraciu de la domn *decât în luna iulie a anului acesta*[47].

fol. 73v⁰

Iată în amănunt veniturile obişnuite ale Moldovei:

Dajdia pe viile de la Odobeşti, de patru parale pentru (vadra de) zece ocale, aduce pe an 140 000 de piaştri turceşti:

Deci	140 000
Pentru celelalte vii, aproape	100 000
Dijma vitelor mari şi mici, aproape	200 000
Aceea a cailor, vreo	30 000
Dijma în albine, grâne şi alte articole mai mărunte	30 000
Vămile de la Galați, Mohilău şi Soroca etc.	200 000
Ocnele, aproximativ	100 000
Tributul annual	250 000
	1 050 000 piaştri //

Istoria veche, limba, religia[48]

fol. 74

La începuturile Imperiului Roman, aceste două provincii împreună cu „Paludele Meotide" (!)[49] nu erau nicidecum mai cunoscute de cum sunt astăzi

---

[46] Afirmație pe care nu o menține în *Histoire*, p. 188, unde numărul contribuțiilor încasate este de trei, nu de patru.

[47] Lipseşte în *Histoire*. Ca şi nota lămuritoare: *„Principele Grigore Ghica nu a procedat aşa decât datorită unei lucrături foarte ingenioase pusă la cale de el la Curtea de la Viena El a convins-o să-şi îndrepte cu tot dinadinsul pretențiile (jeter sérieusement ses vues) asupra celor două principate, cerându-i protecția şi continuarea domniei sub dominația ulterioară a Casei de Austria. Dar gândul său adevărat era ca sub această pavăză şi sub această amăgire (sous cet abri et sous cet espoir) să se poată îmbogăți după voia sa şi să se facă temut de Poartă, care bănuindu-i intrigile şi văzându-l sprijinit de protecția regelui Prusiei şi a împăratului n-a îndrăznit până acum să-l înfrunte fățiş, deşi prințul Repnin la sosirea sa la Constantinopol în anul trecut a şi cerut depunerea lui* (Această notă trimitea la o aşa zisă „Corespondență secretă în limba franceză a principelui Ghica")

[48] În *Histoire*, p. 1, corespunde la capitolul 1, ce nu are un titlu aparte, ci urmează îndată după titlul cărții: *Histoire de la Moldavie et de la Valachie.*

[49] *Les Palus Méotides* (!) = Marea de Azov.

țările sălbatice din fundul Americii. Sub Mithridate, regele Pontului[50], s-au răspândit în Țara Românească, în Moldova și Basarabia câteva hoarde de geți, masageți și daci care au locuit în aceste țări vreo sută de ani[51]. Cu prilejul distrugerii împărăției pontice, romanii au pătruns până aici și o parte din locuitori s-a risipit prin Polonia, Ungaria și Bulgaria. O populație numeroasă de slavi s-a așezat mai apoi (aici), dar nu a putut să reziste multă vreme influenței periculoase a climei de atunci (!). O parte s-a retras în acea țară numită până azi Sclavonia. Romanii, care aveau despre aceste regiuni o părere cam asemănătoare cu cea pe care o avem (noi) despre Cayenne și insulele Antile, au trimis acolo o colonie adunată din drojdia[52] principalelor orașe ale Imperiului Roman și ale Greciei. Cei mai mulți dintre acești nenorociți condamnați la moarte în patria lor au găsit, foarte curând, în această climă mistuitoare moartea, pe care o meritaseră prin crimele lor. Coborâtorii lor care le-au moștenit viciile și lașitatea au fost cuceriți pe rând și subjugați de sarmați, tătari și huni. *După*[53] cucerirea Imperiului Grec[54] de către Mahomet al doilea, Țara Românească și Moldova au avut un șef independent numit Dragul, iar la dispariția familiei sale care a domnit foarte scurtă vreme, au trecut de bunăvoie sub dominația lui Corvin[55], regele Ungariei, care s-a apărat multă vreme contra
fol. 74v⁰ turcilor[56]. // În cele din urmă, acești dușmani ai creștinilor i-au cucerit și s-au mulțumit să le ceară un tribut oarecare, lăsându-i slobozi să-și aleagă domnii și boierii (!). Religia greacă, propagată aici de călugării refugiați din vremea schismei, a ajuns din clipa aceasta religia dominantă a țării. Curând, orașele și aproape tot teritoriul au ajuns apanajele episcopilor și ale mănăstirilor[57]. Sultanul, mulțumit de tribut și de devotamentul acestor suverani ecleziastici[58], i-a lăsat în pace. Abia sub celebrul medic Mavrocordato[59] a început domnia familiilor grecești. El[60] a fost numit prinț al Moldovei, și de atunci familia sa a domnit aproape continuu aici până la ultimul război.

Familia Ghiculeștilor[61] a apărut după aceea. Acea a Ipsilanților n-a început decât cu prințul Alexandru, azi domnind în Țara Românească. Familia lui

---

[50] *Sous Cotys roi de Thraxe, l'an 386 a J Chr.*

[51] Greșelile și confuziile sunt atât de enorme și de evidente, încât nu mai au nevoie a fi subliniate. Observăm doar spiritul de denigrare în care au fost scrise aceste rânduri.

[52] *L'écume*

[53] În *Histoire*, p. 3: *Înainte (Avant)* de acea cucerire.

[54] *Byzantin.*

[55] De acolo își trage Casa de Austria pretențiile sale asupra acestor două principate. Numai datorită unor cercetări îndărătnice în mânăstirea de la Galata, lângă Iași, am descoperit câteva urme ale istoriei vechi a Moldovei și Țării Românești. Se mai pot găsi încă la Focșani pe Nistru (sic), unde s-a ținut ultimul congres (n.a.).

[56] Adăugat în *Histoire*, p. 3: *Ștefan cel Mare a fost apoi ales domn al celor două provincii (Etienne le Grand fut ensuit élu Prince des deux Provinces).*

[57] Adăugat în *Histoire*, p. 4: *Așadar episcopii și călugării au ajuns în curând adevărați suverani (Par conséquent les Evêques et les Moines en devinrent bientôt les veritables souverains).*

[58] În *Histoire, ibidem:* uzurpatori religioși *(usurpateurs religieux).*

[59] Alexandru Exaporitul, mare dragoman al Porții (1673–1709).

[60] Confuzie cu fiul său Nicolae Mavrocordat, domn în Moldova (1711–1719), apoi în Țara Românească (1716–1730).

[61] *Celle des Gika.* Cf. *Histoire*, p. 4–5: *Les familles des Cantemir, des Blancovans, des Gika.*

Constantin Vodă şi a Racoviţeştilor sunt şi ele printre cele ce pretind (domnia) şi au predominat o vreme oarecare. Dar, de fapt, aceste familii nu au mai multe drepturi asupra scaunului Moldovei şi al Ţării Româneşti decât primul negustor grec care va putea da destui bani marelui vizir sau lui Reis Effendi ca să stea în scaun. //

Limba românească şi cea moldovenească sunt, cu excepţia câtorva cuvinte, una şi aceeaşi limbă. Această limbă derivă în mare parte din latină, cum ar fi: pâine[62], pane, mâine, mane, apă, aqua, vin, vinum, vinut, în parte din slavă sau rusă, cum ar fi slugă = servitor, prăpădit de la prapal = pierdut, din polonă cum ar fi voivoda = voievod, prinţ. S-a strecurat în limbă un număr oarecare de cuvinte turceşti şi tătărăşti care toate împreună formează o adunătură barbară şi coruptă care nu-ţi oferă nici energie, nici spirit, nici idei abstracte. Literele scrisului (lor) de mână şi de tipar sunt în parte greceşti, ruseşti şi tătărăşti (!) Greaca vulgară este limba de Curte, cea a domnilor şi a guvernatorilor de provincii. Se vorbeşte şi italiana, germana şi franceza[63]. fol. 75

Dregătorii domnului. Măreţia Curţii sale

Primul dregător se numeşte marele postelnic, el este primul ministru. Slujba lui zilnică la Curte constă în a intra şi a ieşi necontenit din sala de audienţă, unde se află domnul, ţinând [în mână]* un baston mare negru, [împodobit sus cu o măciulie de argint]* ca să facă cunoscut divanului, care e într-o cameră vecină şi este alcătuit din doisprezece boieri, hotărârile şi poruncile domnului.

Mai este un vtori şi un treti postelnic [care îşi au şi ei bastonul lor negru, dar aceştia sunt dregători mai inferiori]*.

Al doilea sfetnic se numeşte căminar; rostul său e de a fi introdus în tainele politicii domnului; apoi urmează marele logofăt sau marele cancelar, mai este un vtori şi un treti logofăt care sunt un fel de grefieri sau scribi[64]; (apoi) marele vistier sau altminteri zis mai marele trezoreriei; mai este un vtori şi un treti vistier care sunt însărcinaţi să plătească din casa domnului chitanţele[65] semnate de el; cămăraşul sau primul şambelan; marele şi micul paharnic sau ceaşnic. Vornicul mare şi cel mic care sunt un fel de intendenţi ai casei. Marele hatman, care este generalul cavaleriei alcătuită din cel mult 25 de oameni îmbrăcaţi în albastru; // Aga sau cu alte cuvinte şeful poliţiei are totdeauna cu el zece soldaţi îmbrăcaţi în verde care, împreună cu straja domnului care este de 20 de oameni îmbrăcaţi în albastru şi de optsprezece îmbrăcaţi în roşu, pot alcătuit împreună cu cavaleria o trupă de 60 la 80 de soldaţi slabi ce nu ar fi în stare să dea piept cu o campanie de husari. fol. 75v⁰

---

[62] *Pouine.*

[63] Cf. *Histoire: On y parle aussi l'italien et le françois* (Urmează fraza despre răspândirea în ţară a lucrărilor lui Voltaire etc.... şi despre ameninţările patriarhului contra tuturor celor ce ar ceti „cărţi romano-catolice şi îndeosebi cele ale d-lui Voltaire" (!).

[64] *Rapporteurs de procès ou écrivains.*

[65] *Assignations.*

Afară de aceşti dregători ai domnului, mai sunt doi vătafi, un fel de portărei care au totdeauna în mână o jumătate de cot de galon de fir, legat de un mic baston de argint. Ei nu au altă însărcinare în afară de aceea de a pune să li se dea a zecea parte din banii în litigiu, care se plătesc şi se primesc prin sentinţa domnului. Marele şi micul armaş sunt un fel de slujbaşi[66] care pun să se execute sentinţele privitoare la pedepse corporale.

În anticamerele palatului domnesc se află în orice oră din zi doi măscărici a căror slujbă constă în a zdrăngăni un clopoţel de argint, în a se strâmba şi a râde cu hohote când Măria Sa trece încoace şi încolo. Ceilalţi slujbaşi sunt nişte băieţandri care servesc cafeaua şi întind ciubucul.

Fiecare provincie e împărţită în 12 judeţe care au fiecare din ele câte un ispravnic sau administrator ales de domn. Aceşti ispravnici, ca şi toţi slujbaşii publici şi cei de la Curte nu au altă leafă decât ceea ce pot câştiga prin îndemânarea lor şi felul lor de a împărţi dreptatea. Acest fel are atâtea şerpuiri şi întortocheli crunte pentru public, încât negustorii şi orăşenii nu încetează de a le face daruri tot mereu de teamă de a fi condamnaţi din senin să plătească vreo amendă însemnată. //

fol. 76

Cârmuirea şi justiţia

Moldova ca şi Ţara Românească [ca tot restul Imperiului Otoman]*[67] nu au nici o lege tipărită sau scrisă. *Toate pricinile sunt judecate verbal de domn sau de sfetnicii săi*[68]. Sentinţele sunt pronunţate prin viu grai şi rareori sunt scrise. Dacă din întâmplare sunt aşternute pe vreo foaie de hârtie, ele nu constituie un titlu, prin faptul acesta, căci nu există nici o grefă şi nici o cancelarie unde să se depună. Nimic mai obişnuit decât să vezi reîncepând de zece ori acelaşi proces sub acelaşi domn sau sub un altul. Voi aminti câteva exemple de felul cum se practica justiţia la curtea domnului Grigore ⟨al III-lea⟩ Ghica. Un oarecare negustor din Iaşi [numit Nicolleti]* chemase înaintea domnului pe unul dintre datornicii lui pentru suma de 600 de galbeni, (după un) cont stabilit şi semnat; în urma acestei expuneri datornicul a fost [mai întâi]* condamnat de către domnul însuşi să plătească această sumă. Postelnicul care părtinea pe acest datornic l-a lăsat să înţeleagă că pentru a se răzbuna pe creditorul său şi a scăpa de întreaga datorie nu are decât să depună 300 de ducaţi [în mâinile lui]*. Debitorul acceptă oferta şi dă cei trei sute de ducaţi. Contul stabilit şi semnat pe registrul negustorului este declarat *insuficient*[69] chiar de către domn care îl socotise bun mai înainte...[70].

---

[66] *Prévôts.*

[67] Lipseşte în *Histoire.*

[68] În *Histoire*, p 190–191: *...Jugés par le (caprice et l'intérêt)* du Prince ou par[les intrigues de]* des Ministres. [C'est celui qui donne le plus d'argent au favori de son Altesse, qui a gain de cause. Tous les raisonnements, toutes les preuves de bon droit dans une affaire ne sont d'aucun poids auprès des juges]**. Textul dintre paranteze lipseşte din *Disertaţia* iniţială şi apare numai în cel tipărit.

[69] În *Dissertation: insuffisant*, în *Histoire*, p. 191. *faux.*

[70] În *Histoire*, p. 192, urmează. *Cei 300 de ducaţi au fost împărţiţi între domn, primul şi al doilea ministru, iar bietul creditor a fost condamnat să tacă, pentru ca să nu i se ia şi*

Un alt exemplu:[71] un ofițer francez care făcuse servicii [foarte mari]* unui grec cumnat al domnului[72] (care se afla) la Brașov în Transilvania, pe vremea războiului, a fost poftit [de către acest grec]* să vină la Iași, după încheierea păcii, făgăduindu-i-se lucrurile cele mai ademenitoare. [Acest grec]* îi lasă pe seama sa [din recunoștință chipurile]* un teren *întins*[73] pentru 400 de piaștri pe an cu dreptul de a face pe el toate instalațiile (?), clădirile și manufacturile ce ar dori. Domnul însuși a dat un privilegiu în scris acestui ofițer [francez]*. Acesta a cheltuit aproape două mii de piaștri pentru a face defrișări, semănături, clădiri etc. Începe să se înjghebeze o manufactură de faianță etc.; abia și-a schimbat înfățișarea acest pustiu sub mâna acestui întreprinzător francez[74], (când), bătrânul grec, ocrotitorul lui și așa-zisul lui prieten[75], îi trimite somație să vină să dea socoteală de tot ce făcuse și de tot ce mai voia să facă, punându-i în vedere să-i dea toți banii pe care îi scotea din gospodăria sa rurală[76]. Acest francez, uimit de o asemenea purtare, se adresează domnului[77]: invocă privilegiul acordat, contractul său, cheltuielile făcute, recunoștința ce i-o datora cumnatul Măriei Sale. Zadarnică oboseală. *Sunt adjudecate toate instalațiile cumnatului domnului, cu condiția de a restitui doar 300 de piaștri francezului*[78]. Dar, cumnatul domnului nu a vrut să plătească nici acei 300 de piaștri, jurând pe barba lui că dacă domnul ar vrea să-l silească să plătească oricât de puțin, se va duce la Constantinopol să destăinuiască Porții toate trădările tainice. Și astfel lucrurile s-au terminat așa și bietul ofițer francez a rămas păgubit. Cauza acestei nedreptăți, mi se pare că rezultă din invidia trezită în țara aceea de munca productivă a străinilor și,

fol. 76v[0]

---

ceea ce îi mai rămăsese din averea lui Pentru urmarea din *Histoire,* în care este vorba de o judecată a tânărului boier Balș, introdus doar acum în text, fără elemente corespunzătoare în *Disertație,* vezi completările aduse textului original inedit, redat în anexă.

[71] În *Histoire,* p. 193: *Troisième exemple,* în *Disertație: second exemple.*

[72] Este vorba de Lucake delle Rocca, pentru care vezi: N. Iorga, *Istoria literaturii române din secolul al XVIII-lea,* G. Pascu, în „Rev. critică" și A Oțetea citat de noi în notița introductivă la textul lui Ludolf în volumul de față.

[73] În *Disertație – Grand* terrain. În *Histoire,* p. 194. *inculte.*

[74] Cf. *Histoire,* p. 194: *industrieux et infortuné françois.*

[75] Urmează *ibidem,* p. 194–195 – *tombe malade, devient fou et rêve que tous ces établissements lui appartiennent en propre et que l'officier françois n'est que son commis. Il lui fait signifier... etc.*

[76] Urmează *ibidem,* p. 195: *qui ne lui avoit pas encore rendu un sol, et de ses manufactures qui n'étaient commencées que depuis deux mois.*

[77] Urmează, p. 196: *On donne alors des mémoires au prince contre son beau-frère. Personne n'osait se mêler de cette affaire. Je fus le seul qui prît le parti de cet infortuné. Je représentai à Son Altesse que si l'on vouloit s'emparer de la manufacture et des établissemens de cet étranger, il falloit au moins le dédommager par un équivalent en argent. Le prince approuvoit toutes mes raisons et cependant l'affaire ne se finissoit point. À la fin, soupçonnant que la décision lui étoit trop pénible pour de pareils juges, je leur écrivis un jugement qu'ils suivirent à la lettre et que le prince approuva beaucoup Voilà donc la partie adverse de l'officier français condamnée a lui payer une somme comptant. Mais ce jugement n'eut aucun effet*

[78] În versiunea din *Histoire,* p 196, găsim doar *une somme comptant* Pentru afacerea Le Doulx, vezi și Sulzer în volumul de față.

în parte, din ura nutrită de principele Ghica împotriva francezilor, (ură) pe care am observat-o în diferite împrejurări (!).

Cugetări politice asupra Moldovei şi a Ţării Româneşti

fol. 77 Aceste două provincii, ce cuprind împreună o suprafaţă de cinci până la şase sute de leghe pătrate, formează un mic regat. Ele sunt înconjurate din trei părţi de cele două râuri mai mari: Prutul şi Siretul şi de un număr însemnat de mici râuri, dintre care mai multe pot ajunge navigabile şi comunică cu cele mari. Nu cunosc nici o ţară din Europa în care câmpiile, dealurile şi munţii să fie aşa de minunat distribuiţi pentru agricultură, podgorii şi privileşte ca Moldova şi Ţara Românească. Natura suspină aici neîncetat după cultivatorul mult aşteptat şi numai puţin dacă s-ar curăţa şi asana câmpiile cu mici şanţuri etc. s-ar limpezi atmosfera şi clima ar deveni în puţini ani tot atât de sănătoasă ca în oricare regiune din Franţa sau Italia. Pământul şesurilor şi dealurilor are în general însuşiri atât de favorabile, încât oriunde, fără deosebire, s-ar putea întemeia aşezări. Orezul, tutunul, testia de zahăr (!), plante străine de restul Europei, îşi găsesc aici terenuri care le sunt osebit de favorabile, şi aceasta potrivit cu experienţa care s-a şi făcut până acum[79]. Munţii sunt plini de tot felul de minerale. Râurile poartă aur şi sunt foarte bogate în peşti. Pădurile mişună de vânat, mai ales de căprioare şi capre sălbatice. Dealurile sunt acoperite de toate speciile de copaci cunoscuţi în restul Europei şi de câteva ce ne sunt necunoscute //.

fol 77v⁰ Cu ceva îngrijire, toate roadele lor ar fi minunate. Ar fi deci foarte lesne de demonstrat împăratului că această ţară e de cea mai mare însemnătate pentru el, şi că îi este extrem de uşor să o populeze şi să o aducă la înflorire până în douăzeci de ani. Să ne gândim mai întâi că aceste două provincii, în afară de avantajul climei şi al latitudinii care e aceeaşi cu acea din Burgundia şi din Champagne îl mai au şi pe acela al cursului Dunării şi al Nistrului ce se varsă în Marea Neagră, care în patruzeci şi opt de ore îşi duc produsele în Bosfor, foloase ce nu stau la îndemâna posesiunilor Austriei din cuprinsul Poloniei. Pot fi atrase în aceste ţinuturi două milioane de colonişti şi să li se dea tuturor aşezări îndestulătoare pentru ca ei să se îmbogăţească şi ca să-i aducă suveranului peste douăzeci de ani un venit de şaizeci de milioane. Datorită acestei combinaţii Casa de Austria şi-ar depopula încă odată Lorena, Alsacia şi mai multe provincii din Franţa, făgăduindu-le nişte foloase pe care nu le-a putut duce la împlinire (până acum) în Banat şi în regatul Galiţiei, unde clima este mai umedă şi natura săracă. De altminteri aceste boi colonii n-ar avea să se teamă de neajunsurile şi nenorocirile suferite de coloniile din Astrahan şi din America, întrucât depărtarea nu e nici pe jumătate aşa de mare şi pentru că se poate spera să se aibă la îndemână toate resursele Europei civilizate. Transportarea coloniştilor s-ar face pe Dunăre de la Ulm în Bavaria

---

[79] *Suivant l'expérience qu'on en a déjà faite.* Afirmaţie inexactă. Afară de tutun, nu s-au făcut asemenea încercări privind orezul şi trestia de zahăr. E probabil o confuzie cu încercările făcute de imperiali în Banat.

sau de la Viena şi în şapte-opt zile ei ar fi în Ţara Românească. Se va putea face o idee despre progresele imense pe care le-ar realiza aceste colonii prin cele ce voi spune. Am mai arătat că acolo nu există nici un fel de stabilimente de manufacturi sau fabrici etc. Decât (manufactura) de postav de la Afumaţi[80] în Ţara Românească cu treizeci şi patru de „sols" cotul. Deci, Casa de Austria ar putea dintr-o dată şi cu puţină cheltuială să înceapă să întemeieze (folosind mâna coloniştilor, bineînţeles) cinci sute de mori cu fierăstrău, două sute de cărămidării sau ţiglării, douăzeci de manufacturi de olărie sau faianţă şi chiar mai multe de porţelan, căci se găseşte aici pământul cel mai bun, pe care îl cunosc eu din (multe) locuri diferite (!), apoi topitorii de minerale şi toate acestea numai folosind lemnul mort care se găseşte în păduri. Mai multe manufacturi de pânză de in şi de indiană, vopsitorii, căci apele sunt foarte bune pentru această întrebuinţare şi cele două plante despre care am vorbit mai sus, drobuşorul, pentru a vopsi în albastru, şi iarba galbenă, în galben, se află la îndemână. Manufacturi de lână, mulţumită marelui număr de oi ce sunt în Moldova şi Ţara Românească şi a cantităţii de lână ce poate fi scoasă din Basarabia şi din Bulgaria... Un mare număr de şantiere pentru construirea navelor (care să umble) pe Dunăre, Nistru, Prut şi Siret etc. //

În sfârşit, foloasele pe care le-ar trage împăratul din aceste ţări prin aşezarea de colonii şi prin punerea stăpânirii pe ele, ar ajunge atât de însemnate pentru imperiu şi atât de dăunătoare pentru comerţul francezilor la Constantinopol, încât ar fi foarte primejdios să i se deschidă ochii asupra acestui lucru. Oricare ar fi planurile Casei de Austria în această privinţă, sunt încredinţat că ea nu cunoaşte temeinic Moldova şi Ţara Românească şi foloasele imense pe care le-ar putea trage de acolo. Intenţia mea nu este de a i le face cunoscute, deoarece am preferat să viu să aduc în patria mea şi în mâinile unor miniştri înţelepţi şi luminaţi care o guvernează, rezultatul observaţiilor şi al combinaţiilor mele.

fol. 78v⁰

Observaţii Critice

Descoperirea în cartoanele Ministerului Afacerilor Străine din Paris a unui text anonim, intitulat *Dissertation géographique, historique et politique sur la Moldavie et la Valachie,* a dus la confruntarea lui cu textul corespunzător, înglobat, cu unele modificări, în aşa-zisa *Istorie a Moldovei şi Ţării Româneşti (Histoire de la Moldavie et de la Valachie)* a lui Jean-Louis Carra, unde poartă titlul *Dissertation sur l'état actuel de la Moldavie et de la Valachie* şi constituie nucleul său iniţial. Urmărirea schimbărilor introduse în text lămuresc spiritul în care a fost elaborată *Istoria* pomenită, arătând totodată punctul de plecare al acesteia şi îngăduind o reconstituire a genezei sale.

Cronologic, poate fi întrevăzută o primă fază în care autorul foloseşte o serie de elemente din *Descriptio Moldaviae* a lui Dimitrie Cantemir. Se ştie

[80] Aşa cum observă şi Sulzer, autorul nu pomeneşte nicăieri de manufactura de postav pornită de Grigore al III-lea Ghica în Moldova, ci doar de cea din Ţara Românească (!), ce nu mai exista în 1775!

că atât aceasta, cât şi *Istoria Imperiului Otoman* nu au fost cunoscute decât târziu şi mai întâi în versiuni străine: *Istoria Imperiului Otoman,* în versiunea engleză, a lui Tyndall, tradusă curând în limba franceză de către Jonquières (cu destule greşeli), iar *Descrierea Moldovei* în traducerea germană a lui Busching şi Redslob, publicată în periodicul: „Magazin fur Historie und Geographie" în 1769–1770, iar apoi ca volum sub titlul *Demetrii Kamtemirs ehemaligen Fursten der Moldau historische geographische und politische Beschreibung der Moldau,* Frankfurt und Leipzig, *1771.* De comparat cu titlul *Disertaţiei* iniţiale a lui Carra: *géographique, historique et politique.* Este probabil că la 1775, acea versiune germană se şi afla în biblioteca domnului la venirea lui Carra în Moldova. Ideea de a exploata această mină de informaţii, oarecum perimată de trecerea timpului, dar dată la lumină abia acum şi, deci, puţin cunoscută, în vederea unei prezentări rapide, având a fi valorificată cât mai curând, i s-a impus îndată. Am crede că ar putea fi deosebite trei momente în elaborarea *Istoriei,* aşa cum ne-a parvenit. Este vorba aşadar a) de o primă adaptare superficială şi vulgarizare a substanţei unei porţiuni din partea I, geografică, a *Descrierii Moldovei, întreprinsă în Moldova,* fie pentru a complace domnului, fie pentru a încerca să-şi deschidă astfel o cale spre o legătură cu ambasada franceză din Constantinopol sau cu alţi agenţi ai diplomaţiei. b) elaborarea *Disertaţiei geografice*... având să acopere, chipurile, un câmp mai vast, referindu-se şi la Ţara Românească (!), *şi care a fost întreprinsă în Polonia,* punând la bătaie materialul lucrat anterior, spre a fi oferită din Varşovia ministrului Afacerilor Străine, contele de Vergennes. Procesul se încheie în Franţa; c) cu înjghebarea *Istoriei,* în care e înglobată *Disertaţia* de la Varşovia, supusă unor schimbări semnificative şi înecată în masa de acumulări de elemente împrumutate *Istoriei Imperiului Otoman,* a lui D. Cantemir, în versiunea lui Jonquières, biografiei lui D. Cantemir, datorată lui Tyndall, şi vieţii lui Constantin Cantemir, scrisă de fiul său, amestecate cu flecăreli de tot felul, într-o prezentare haotică, sfidând orice cronologie. Acum e introdus şi capitolul despre „Caracterul moldovenilor (şi muntenilor)", redactat pare-se într-o fază anterioară, înainte de adoptarea atitudinii duşmănoase din etapa finală şi adăugat *in extremis* pentru a spori substanţa micului volum însăilat la iuţeală din plagiatul masiv al notelor lui Jonquières cusute împreună spre a constitui nişte capitole independente de toată frumuseţea.

Dacă despre prima închegare întreprinsă în Moldova nu putem face decât deducţii, în schimb, putem reconstitui cele două momente următoare.

Disertaţia geografică... etc. se compune din capitolele arătate mai jos: 1) Descriere geografică, 2) Climă, 3) Sol, 4) Populaţie şi obiceiuri, 5) Agricultură, economie rurală, comerţ şi arte, 6) Venituri, 7) Istorie veche, limbă, religie, 8) Dregătorii domnului, măreţia Curţii sale, 9) Cârmuire şi justiţie, 10) Reflecţii politice asupra Moldovei şi Ţării Româneşti. Aparent, se trece de la factorii pur geografici (climă, sol) la elementul uman (populaţie, obiceiuri), ajungând din îmbinarea lor la organizarea producţiei (agricultură, comerţ, venituri) până la starea de civilizaţie (evoluţie istorică, politică şi morală), ce se încheie cu „Reflecţiile politice". În realitate, autorul urmează pur şi simplu firul lui D. Cantemir din *Descrierea Moldovei.* Iată cum se succed capitolele acesteia: a) Despre numele vechi şi cele de azi ale Moldovei,

b) Despre aşezarea Moldovei, Despre hotarele din vechime şi cele de azi şi despre clima ţinutului, c) Despre apele Moldovei, d) Despre ţinuturile şi târgurile Moldovei, e) Despre câmpiile şi pădurile Moldovei, f) Despre animalele sălbatice şi domestice. Acestea alcătuiesc partea I, geografică, a *Descripţiei.* Carra lăsând deocamdată de-o parte primul capitol (a) al *Descripţiei,* anume Despre originea romană, Despre legenda lui Dragoş, etc., porneşte de-a dreptul de la capitolul b) Despre situaţia geografică a principatelor, tratând mai mult despre generalităţi şi vorbind şi de frigurile care bântuie în aceste regiuni, înglobând astfel şi elemente despre climă. În mod destul de straniu, el omite capitolele c) şi d) Despre ape şi Despre ţinuturi. Capitolul despre sol corespunde oarecum celui despre munţi şi mine din *Descripţie.* Răzbate ecoul admirativ al acestuia despre frumuseţea naturii, abundenţa vegetaţiei, farmecul râurilor şi izvoarelor, bogăţiile miniere, neexploatate de teama turcilor, nisipul aurifer din care îşi plătesc ţiganii tributul annual, la care se adaugă exclamaţia lui Carra că *cele două ţări româneşti* ar putea deveni un adevărat Peru pentru Imperiu! Capitolele e) şi f) din *Descripţie:* Despre Câmpii şi păduri şi Despre animale sălbatice şi domestice corespund oarecum capitolului Despre agricultură, economie rurală, comerţ şi arte. În mod neaşteptat între capitolele despre munţi şi despre câmpii, Carra intercalează un capitol foarte scurt Despre populaţie şi obiceiuri, care se mărgineşte la o apreciere a numărului contribuabililor şi la o caracterizare în fugă a aspectului satelor şi al locuinţelor poporului, trecând apoi şi la ale boierilor. Textul se întrerupe după declaraţia: „Cred că este de prisos să intru cu de-amănuntul în felul lor de trai, al dansului şi al portului lor, care nu privesc scopul ce ni-l propunem în acest memoriu"! Autorul se referă la materia cuprisă în partea a II-a, politică, a *Descripţiei,* şi anume la capitolul Despre obiceiurile moldovenilor, pe care îl omite acum. Dar, în textul final al *Istoriei,* Carra va introduce o descriere caricaturală a meselor, a jocurilor (de ex. Hora, descrisă de D. Cantemir în partea a II-a, cap. 17), a muzicii, a portului oamenilor înstăriţi din Moldova, iar cel al ţăranilor e descris de Carra în cap. Caracterul moldovenilor şi al muntenilor. Capitolul Despre agricultură, etc. e cel mai substanţial, îmbrăţişând producţia Moldovei şi pe de lături şi a Ţării Româneşti. Este singurul cu care autorul şi-a dat oarecare osteneală să urmărească realitatea actuală, recurgând la cifre şi date precise, pe lângă generalităţile de până acum. Se observă o cotitură. Începând chiar cu capitolul Despre populaţie şi urmând cu cel Despre agricultură, se înfiripă o prezentare pe baza unor date imediate sau a unor impresii personale. Lucrul continuă şi în cap. Despre venituri, ce iese din cadrul descrierii geografice a lui D. Cantemir. Modificările aduse *Disertaţiei* iniţiale la cuprinderea ei în volumul tipărit constau în adăugiri înăuntrul capitolelor şi în intervertirea acestora. În *Disertaţie,* după capitolul Despre venituri urma unul Despre istoria veche, limbă şi religie, mutat acum la începutul volumului, sub titlul comun de Istorie a Moldovei şi Ţării Româneşti. Capitolele Despre dregătorii domnului şi Despre cârmuire şi justiţie sunt intervertite în volum. Acum apare un capitol suplimentar Despre caracterul moldovenilor şi muntenilor (p. 205–223), compus din impresii personale, din elemente luate din partea a II-a, politică, a *Descripţiei Moldovei* şi din informaţii disparate, unele din *Istoria Imperiului Otoman,* de exemplu, despre *girit* sau despre exerciţiile

fizice şi capacitatea militară a bărbaţilor, despre regimentele de români ale împăratului etc. În ce priveşte propriu-zis firea românilor, Carra, neînţelegând termenii folosiţi de D. Cantemir de Ţara de Sus şi Ţara de Jos, îi traduce prin Moldova şi Ţara Românească, trăgând de acolo concluzii asupra firii deosebite a moldovenilor şi muntenilor! Femeile îi oferă un subiect generos: frumuseţea şi uşurinţa (!) lor, portul boieroaicelor şi al ţărancelor, găteala de cap a fetelor şi nevestelor, aceea a evreicelor cu salbe prinse pe basmaua de pe frunte, supunerea femeilor faţă de bărbaţi şi fidelitatea lor, în sfârşit, analfabetismul lor, chiar şi al doamnelor ţării (!). El face o deosebire între contractul civil de căsătorie al boierilor şi simpla ceremonie religioasă a poporului. La urmă este vorba de limbă, literele folosite şi posibilităţile de dezvoltare ale unei culturi străine (desigur alta decât cea grecească). Se poate observa în acest capitol alt spirit decât cel ostil din celelalte. Lucru explicabil, întrucât îl urmează foarte de aproape pe D. Cantemir în partea a II-a a *Descripţiei Moldovei.* Dar şi aici se poate vedea cum pe alocuri, peste un prim fond fără patimă se aşterne un val de denigrare, ca de pildă când vorbind despre limbă, după ce arată că ea derivă în mare parte din cea latină şi în parte din cea slavă, adaugă că amestecul de cuvinte turceşti şi tătărăşti formează împreună o vorbire barbară şi coruptă, ce nu oferă nici o energie, nici un gust şi nici o idee abstractă.

După acest capitol suplimentar, cel următor, de Reflecţii politice, fără nici o contingenţă cu *Descrierea* lui D. Cantemir, este menţinut întocmai. În el este vorba de posibilitatea de exploatare a celor două ţări mănoase de către împărat care ar putea aduce aici două milioane (!) de coloni, depopulând astfel Alsacia şi regiunile de limbă franceză. El ar întemeia manufacturi, de pildă, de porţelan, şantiere de construcţii navale etc. şi ar iniţia culturi de orez, trestie de zahăr (!) etc. Într-o ultimă fază *Disertaţia,* ajunsă acum *Disertaţia despre starea actuală a Moldovei şi Ţării Româneşti,* a fost încadrată între un discurs preliminar şi o seamă de pretinse capitole formate, în realitate, din acele note ale lui Jonquières şi din celelalte elemente semnalate de noi mai sus. Negrupate cronologic se succed pe rând capitolele următoare: Familia lui Cantemir, Familia lui Ghika, Familia lui Petriceicu, Duca şi a Cantacuzinilor, după care vine un capitol intitulat Urmare la istoria Moldovei şi Ţării Româneşti, trăgând după sine Familia Mavrocordaţilor şi a Brâncovenilor, continuată de o nouă Urmare la istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti. Capitolele despre familiile pomenite constau din notele de subsol ale traducătorilor, legate împreună şi reproduse întocmai. Cele intitulate Istorie, sau Urmare la istorie sunt luate din chiar textul *Istoriei Imperiului Otoman* şi din amintitate biografie a lui Constantin şi Dimitrie Cantemir, având la bază evocarea lui C. Cantemir de către fiul său. Folosindu-le separat, Carra încurcă datele şi oferă ciudatul fir cronologic ce urmează: În Familia lui Cantemir (în *Istoria* lui Carra, cap. 4), e redată – după biografia lui Tyndall – perioada lui Constantin şi Dimitrie Cantemir ce se încheie cu *moartea acestuia din urmă în 1723.* În cap. Urmare la istoria Moldovei şi Ţării Româneşti *(Istoria* lui Carra, cap. 8) este vorba de Constantin Cantemir şi de expediţia lui Sobieski în Moldova din 1685 (!). În sfârşit, în a doua Urmare la istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti *(Istoria* lui Carra, cap. 10) este povestită expediţia lui Petru cel Mare în Moldova, în 1711, şi comportarea sa faţă de Dimitrie Cantemir. Pentru o confruntare a

textului Carra cu fragmentele împrumutate, trimitem la articolul nostru (Maria Holban) din „Revue historique du Sud-est européen”, t. XXI (1944), p. 189–200, îndeosebi paginile 195–199.

Aşadar poate fi urmărit modul de compunere al aşa-zisei *Istorii,* mozaic format din fragmente destul de disparate, folosite în modul cel mai anacronic. Dar, ceea ce e de-a dreptul uimitor, e felul cum creşte şi se amplifică falsa imagine pe care el caută să o dea despre raporturile sale cu domnul. O confruntare a disertaţiei iniţiale cu cea amplificată, înglobată în *Histoire,* scoate în evidenţă spiritul inventiv care se desfăşoară în mai multe etape mergând de la pretinsa redactare de către Carra a sentinţei din procesul lui Le Doulx, despre care nu suflă nici un cuvânt în *Disertaţia* iniţială, ajungând apoi la pretinsul său gest de a-l preveni pe domn despre existenţa unui complot contra acestuia, declarând că el însuşi a văzut conjuraţi adunaţi într-o casă particulară... etc. şi că a aflat de la un ofiţer rus că domnul va fi mazilit, încheind cu îndemnul său ca domnul să treacă în Franţa cu comorile sale! De fapt, după afirmaţiile din *Histoire,* a urmat un prim *post scriptum* în *Notiţa* despre Grigore Al. Ghica, din 1778, şi apoi un *post scriptum* şi la aceasta, în răspunsul său către serdarul Gh. Saul din anul 1779.

ARHIDUCELE MAXIMILIAN FRANZ VON HABSBURG

(1756–1801)

Maximilian Franz von Habsburg s-a născut la Viena, la 8 decembrie 1756, ca cel mai tânăr fiu al împărătesei Maria Tereza şi al soţului ei, Francisc I de Lorena. Destinat iniţial carierei armelor şi hărăzit funcţiei de palatin al Ungariei, tânărul arhiduce a suferit un grav accident în timpul războiului pentru succesiunea Bavariei (1778), care a pus capăt veleităţilor sale în domeniul militar. La sugestia mamei sale, el s-a hotărât să intre în viaţa ecleziastică, fiind ales episcop coadjutor de Köln şi Münster (1779–1780), iar mai târziu, a devenit arhiepiscop şi principe-elector de Köln (1784). Izgonit de invazia trupelor revoluţionare din Franţa, Maximilian Franz s-a refugiat la Viena, unde a decedat, la 27 iulie 1801.

Potrivit educaţiei primite pentru a-şi desăvârşi arta militară, dar şi pe cea politico-administrativă, necesare responsabilităţilor de stat pe care urma să le preia, tânărul arhiduce a urmat dispoziţiile împărătesei, ca şi ale fratelui său mai mare, co-împăratul Iosif al II-lea, de a efectua călătorii de studii în cuprinsul monarhiei austriece, ca şi în vecinătăţile ei, ţinând câte un riguros jurnal de drum cu consemnarea atentă a celor văzute la faţa locului, însoţite de reflecţii şi observaţii, spre a i se testa capacitatea de informare şi puterea de discernământ. După o călătorie efectuată în Germania, Ţările de Jos şi Franţa (1775–1776), Maximilian Franz a primit sarcina din partea Mariei Tereza şi a fiului ei mai mare de a face o inspecţie în Ungaria, Slavonia şi Banat, spre a vizita regiunile miniere şi fortificaţiile din acele părţi. El a plecat din Viena la 17 aprilie 1777, însoţit de preceptorul său, contele Hardegg, şi de generalii Karl Clerfayt şi Johann Georg Browne. După ce a străbătut comitatele Moson, Tolna şi Baranya din Ungaria şi apoi Slavonia Orientală, arhiducele a trecut Tisa, în Banat, la 9 mai, călătorind pe la Panciova, Mehadia, Caransebeş, Lugoj, Timişoara şi, apoi, s-a întors pe la Arad, Oradea, Carei şi Satu-Mare – trecând prin Hust şi Bratislava – şi a ajuns din nou la Viena, la 19 iunie, după o peregrinare de două luni.

Jurnalul ţinut de Maximilian Franz, de fapt dictat secretarului său, consilierul aulic Adam von Weingarten, este destul de modest, conţinând observaţii generale, corect surprinse, dar fără strălucire. A făcut totuşi unele remarci utile privind nocivitatea exploatării abuzive a fondului forestier din regiunea Sasca şi Moldova Nouă, recomandând măsuri de protejare a pădurilor, precum şi necesitatea regularizării cursului canalului Bega, spre a se evita desele şi păgubitoarele inundaţii din câmpia joasă a Tisei, Timişului şi Begheiului. Arhiducele emite şi unele consideraţii – destul de curioase – privind regimul deţinuţilor din Timişoara, apoi se preocupă de fortificaţiile cetăţii de acolo ca şi de cele ale Aradului. În general, Maximilian Franz a încercat să imite stilul jurnalelor întocmite de fratele său mai mare, Iosif al II-lea, dar îi este inferior în spirit de observaţie şi ingeniozitatea soluţiilor propuse.

Biografia arhiducelui a fost studiată de M. Braubach, *Maria Theresias jüngster Sohn. Max Franz, letzter Kurfürst von Köln und Fürstbischof von Münster*, ed. a 2-a, Wien-München, 1961. Jurnalul său de călătorie din 1777 în Ungaria, Slavonia şi Banat a rămas inedit până în zilele noastre, fiind păstrat în Arhivele de Stat din Viena (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Habsburgisch-lothringische Familienarchive, *Hofreisen*, Karton 2, f. 597–607). El a fost editat de curând în originalul german şi în traducere adnotată de cercetătorul Costin Feneşan, *Maximilian Franz von Habsburg. Jurnal de călătorie prin Banat (1777)*, în „Studii şi materiale de istorie medie", XV (1997), p. 215–233 (introducere, p. 215–220; text, p. 220–226; traducere, p. 226–233).

JURNALUL CĂLĂTORIEI MELE PRIN UNGARIA, SLAVONIA ŞI BANAT*

...Miercuri, în 14 (mai), am purces de la Bozovici, trecând peste diferiţi munţi înalţi, până am ajuns în valea Crainei, în care se află 9 sate, asemeni celor din Almăj. De aici, ne-am dus la Mehadia. Mehadia este cunoscută prin bătălia sângeroasă care a avut loc aici în timpul ultimului război, în anul 1738[1]. Localitatea se află pe o vale foarte îngustă, astfel că, în unele localităţi, de ambele părţi ale drumului, este loc doar pentru o casă. Odinioară Mehadia era apărată din ambele părţi de două mici forturi, dintre care cel aflat pe Belareca ţinea defileul sub bătaia tunurilor şi, după cum o arată ruinele, a dispus de întărituri solide. La Mehadia este şi o cazarmă, unde se află încartiruită o companie din regimentul de garnizoană. În afara cazărmii este clădirea fostei carantine, acolo funcţionând acum spitalul militar. Afară din sat şi dincolo de podul mare peste Belareca s-a propus amenajarea unui cimitir – deoarece tratatele de pace interzic amenajarea unui şanţ fortificat – care, la caz de nevoie, ar putea face servicii bune prin săparea unui şanţ, în cazul în care cele două flancuri ar fi apărate de două redute corespunzătoare, aceasta deoarece prin aşezare cuprinde şi ţine sub bătaie întreaga vale. A doua zi, joi, în 15 (mai), am purces, de la Mehadia la Jupalnic, care se află la o depărtare de 3 ore. Drumul trece pe vale, de-a lungul Belarecăi, care, la o depărtare de o milă, se varsă în Cerna. Aici sunt de trecut foarte multe aşa-numite chei sau defileuri. Munţi sunt de ambele părţi şi, atât cât o îngăduie terenul, sunt folosiţi pentru agricultură. De asemenea, se mai văd ruinele unui vechi apeduct, construit zadarnic de turci pe vremea încheierii tratatului de pace în scopul de a câştiga râul Cerna şi Băile (Herculane). Înainte de Topleţ, valea devine ceva mai largă. Acolo s-a aflat tabăra armatei noastre după bătălia de la Mehadia, atunci când a eliberat Orşova[2]. Este uimitor, cum de a reuşit armata să-şi primească bagajele, proviziile, muniţiile, artileria, furajele şi alimentele pe singurul drum ce vine de la Slatina (Timişului), străjuit de atâtea defileuri, cale de zece mile. De la Jupalnic, am călărit în dreapta, de-a lungul fâşiei şi a potecii care formează graniţa pe uscat până la postul nostru de pază de pe o înălţime, pentru a vedea Orşova Veche. Aceasta este o localitate cu totul deschisă (nefortificată), mizerabilă şi mică, pe care turcii au primit-o de astă parte a Dunării pe temeiul ultimului tratat de pace[3]. Clădirea carantinei, care se află exact în faţa graniţei, este bine zidită şi spaţioasă. În apropiere de carantină, se află o companie din regimentul de garnizoană în aşa-numita

p. 229

* Traducerea şi notele însoţitoare au fost reproduse după studiul amintit, publicat de Costin Feneşan, în „Studii şi materiale de istorie medie", XV (1997), p. 229–233.

[1] Bătălia de la Mehadia dintre trupele habsburgice şi cele otomane a avut loc la 9–10 iulie 1738.

[2] Deşi despresurată de trupele habsburgice, la 14–15 iulie 1738, acestea au fost totuşi nevoite să se retragă în timpul contraofensivei otomane, care va avea ca rezultat capitularea garnizoanei imperiale de la Orşova, la 15 august 1738.

[3] Este vorba de tratatul de pace de la Belgrad (18 septembrie 1739), prin care a fost stabilit şi hotarul din zona Banatului.

cazarmă Hahner, care are nevoie de reparații și pare să fie foarte nesănătoasă. De la carantină am călărit până pe muntele Alion, dincolo de Cerna, anume
p 230 până la locul unde fusese amplasată întăritura // turcească din care s-a tras asupra cetății[4]. Urmele acesteia se mai pot vedea. Din acest loc se zărește în mijlocul Dunării, pe o insulă, cetatea Orșova, asemeni unei plombe. Din cauza înălțimii, ea se aseamănă cu un model de cetate. Ea a fost construită de noi și a rezistat în anul 1738 unui asediu al turcilor deși fusese violent bombardată de pe muntele Alion. Se pare că diferența prea mare de înălțime a luat proiectilelor cea mai mare parte din putere, astfel că armata imperială sub comanda răposatei Maiestăți Imperiale, pe atunci duce la Lorena[5], după ce a obținut fericita victorie și i-a alungat pe turci din tabăra de la Cornea[6], a putut pătrunde până în valea de la Topleț pentru a elibera cetatea Orșovei, ceea ce i-a și reușit de acea dată. Cetatea Orșovei este un fel de pătrat, fiind prevăzută în întregime cu cazemate din zidărie și creneluri de tragere. Este însă foarte mică și neîngrijită. Dincolo de fluviu, pentru a apăra drumul, se află – sprijinit de munte – fortul Elisabeta, care a fost construit tot pe timpul stăpânirii creștine. Frontiera de-a lungul așa-numitei granițe uscate trece pe la jumătatea culmii muntelui și este marcată prin vulturul imperial înălțat pe pari. De aici, ar mai fi cam jumătate de oră până la așa-numitul post de graniță de la moara Voditei, cel mai înaintat post al nostru. De aici pornește drumul de care spre Țara Românească. Din această parte, n-am putut ajunge acolo călare și, de aceea, ne-am întors prin Tufări, o localitate imperială aflată pe valea Cernei, la Mehadia. Timpul înaintat nu ne-a îngăduit să vedem Băile (Herculane) aflate la distanță de o oră și jumătate. Prin urmare, vineri dimineața, în 16 (mai), am purces, trecând prin Cornea, Teregova și Slatina, la Caransebeș, pe aici fiind singurul drum poștal și cale de acces de la Mehadia. La Cornea, am trecut călare peste câmpul de bătălie, care a putut fi recunoscut cu mare ușurință. Între Teregova și Slatina trebuie să treci prin așa-numita Cheie, care este un defileu foarte stâncos, cale de o oră și jumătate. În cele mai multe locuri nu este mai lat ca o căruță și urmează cursul Timișului. Deoarece lotrii se folosesc de acest avantaj, aici sunt postate în permanență de-a lungul drumului trei pichete de pază ale regimentului de garnizoană. Slatina (Timișului) este ultima localitate din Granița Militară Româno-Ilirică[7], aici începând Banatul aflat sub administrație camerală. În stânga, se află munții cu mine, în care a fost trimis – pentru a asigura paza împotriva lotrilor – batalionul al III-lea din regimentul Eszterházy, care a fost dislocat în 21 de localități.

La Caransebeș, am locuit în cazarmă care este întru totul identică în construcție celei din Bozovici. Aici se află, în afara unei companii din

---

[4] Este vorba de cetatea Orșova Nouă, aflată pe insula Ada-Kaleh, bombardată de trupele otomane în 1738.

[5] Francisc I Stephan (1708–1765), mare duce de Lorena și Toscana, soț al împărătesei Maria Tereza și asociat de aceasta la tron (1745–1765).

[6] Bătălia de la Cornea (4 iulie 1738) s-a soldat cu victoria trupelor habsburgice asupra celor otomane.

[7] Eroare a lui Maximilian von Habsburg, deoarece Regimentul de Graniță Româno-Iliric se întindea pe întreaga vale a Timișului, inclusiv Caransebeșul.

regimentul de garnizoană, şi spitalul de batalion al regimentului Eszterházy. În rest, la Caransebeş este o bună cazarmă a cavaleriei având capacitatea unui escadron[8]. Aici se află încartiruit regimentul Savoia. Tot aici se mai pot vedea şi urmele fostului castel Kavran, care pare să fi dat localităţii numele[9]. //

Sâmbătă, în 17 mai, am purces prin Lugoj, unde se află o cazarmă în care este încartiruit escadronul al doilea din divizionul de colonel al regimentului Savoia împreună cu statul major, precum şi sediul unui Oficiu cercual, la Timişoara. Drumul într-acolo este foarte neted şi uşor de parcurs pe timp frumos, dar cu atât mai anevoios pe vreme rea, deoarece la suprafaţă este un pământ foarte negru. De aceea drumurile din Banat sunt atât de late, dacă se ia în calcul o lăţime de 24 de stânjeni[10]. Drumul trece însă mai ales prin terenuri pustii, prin tufărişuri amestecat cu păşuni. p. 231

La Timişoara, am rămas să ne odihnim în ziua de 18 (mai), anume în Duminica Rusaliilor, şi doar după amiază ne-am dus la Promenadă; acesta este aici locul cel mai frecventat de plimbare.

Luni, în 19 mai, după serviciul divin, ne-am dus să vedem fortificaţiile cetăţii, care este formată din 9 poligoane regulate şi tot atâtea bastioane. Dintre acestea, unul este detaşat şi trei dispun de şevaliere. În faţa curtinelor sunt cleşti, în faţa acestora raveline; în faţa bastioanelor sunt contragarde şi totul este înconjurat cu o anvelopă şi un avanşanţ. Totul este în foarte bună stare. La două bastioane sunt ridicate clădiri en coupure, dintre care una este cazarma cea mare, iar cealaltă aparţine Oficiului de aprovizionare. Nivelul de jos al ambelor clădiri rezistă loviturilor de ghiulea. Modul şi alegerea aşezării cetăţii par să nu fi fost prea fericite atât în ceea ce o priveşte direct cât şi ţinând seama de folosul ţării, deoarece cetatea nu apără Banatul, aflându-se în mijlocul lui şi în cadrul unui cordon de fortificaţii, dar prea departe de Petrovaradin şi prea aproape de Arad. Cetatea se află lângă râul Bega, pe un teren în pantă ce coboară lin, iar Bega este cea care, prin inundaţiile ei, urmează să fie forţa principală a cetăţii, aşa că Timişoara poate fi transformată într-o insulă aflată în mijlocul apei. La acest mijloc ar trebui să nu se recurgă însă prea devreme din raţiuni de sănătate a atmosferei. Se încearcă înlăturarea acestui neajuns prin echilibrarea adâncimii de la esplanadă, precum şi prin curăţirea şanţurilor. Garnizoana este formată din 7 companii ale întâiului regiment de garnizoană, 6 dintre ele adăpostite în cazarma cea mare, iar una în aşa-numita Cazarmă vieneză. Datorită construcţiei sale frumoase, spitalul

---

[8] Deşi figura pe lista monumentelor istorice, totuşi Cazarma Cavaleriei de la Caransebeş a fost demolată în anii 1986–1987.

[9] Confuzia între Căvăranul (*Karan, Kavran*) şi Caransebeşul medieval este frecventă chiar şi în prezent. Căvăranul a fost în Evul Mediu sediu al districtului omonim, aici fiind descoperite vestigii arheologice din sec. 12–15. Sebeşul (pe locul Caransebeşului de astăzi) a fost sediul districtului medieval omonim. Aflate la mică distanţă, deci uşor de confundat de către străini, alăturarea celor două denumiri de localităţi distincte au dus la apariţia toponimului Caransebeş (în sec. 17 este atestată şi forma românească *Căvăransebeş*). Cât priveşte ruinele amintite de arhiducele Maximilian, credem că este vorba cu mare probabilitate de vestigiile cetăţii Caransebeş, a cărei demantelare a fost impusă Porţii prin tratatul de pace de la Karlowitz (1699).

[10] 1 stânjen vienez = 1,896 metri.

militar merită să fie văzut. E însă păcat, că subteranele sunt foarte umede, de aceea neputând fi folosite pentru bolnavi. Spaţiul, care cuprinde cu uşurinţă 400 de oameni, se umple cu totul toamna şi primăvara şi de aceea, pentru îmbunătăţirea situaţiei, s-a propus construirea unei clădiri pentru convalescenţi în suburbia numită odinioară Fabric. În vechiul castel de aici[11] este adăpostit arsenalul. După amiază am inspectat călare lucrările exterioare (de fortificaţie) şi canalul Bega, care trece prin faţa lor.

Marţi dimineaţa, în 20 mai, am vizitat clădirile militare, iar după amiază împrejurimile (cetăţii), prilej să călăresc – la fel ca şi ieri – cai de serviciu ai regimentului Savoia. Mai întâi am văzut maşina hidraulică[12], ce aduce în oraş singura apă pe cât se pare potabilă. Apoi am vizitat locul în care T. Gruber, specialistul hidraulic de aici[13], vrea să construiască o ecluză pentru vase, precum şi depozitul de lemne şi locul până unde vin plutele cu lemne, apoi grădina preşedintelui (Administraţiei Ţării banatului) şi (cartierul) Iosefin. De aici ne-am întors acasă, iar seara am petrecut-o la preşedintele (Administraţiei Ţării Banatului) [14], după cum în seara precedentă fusesem oaspeţii generalului comandant[15]. Oraşul Timişoara are străzi frumoase şi regulate, precum şi foarte multe clădiri ale (administraţiei) imperiale camerale şi militare, care îl p. 232 împodobesc nu // puţin. Clădirea guvernatorului şi a generalului-comandant, care sunt cât se poate de frumos construite, se află în câte o piaţă. În cea dintâi piaţă[16] se mai află marea biserică-catedrală, lângă care a fost lăsat liber amplasamentul pentru construirea reşedinţei episcopale. De cealaltă parte (a pieţei) se ridică biserica greco-neunită şi locuinţa episcopului. În piaţa de paradă[17] se află corpul principal de gardă, deasupra acestuia cancelaria militară, apoi casa generalului-comandant şi a comandantului (cetăţii), precum şi marea biserică franciscană[18]. Locuitorii sunt aproape cu toţii germani şi mai ales austrieci, care îşi caută aici norocul, dar şi sârbi şi evrei din cei germani şi spanioli, care îşi împart aici sinagoga între ei. Aici se mai află foarte mulţi deţinuţi civili şi militari, în număr de circa 600, care, deşi prestează cea mai grea muncă şi sunt ţinuţi tot timpul în cazemate, se bucură totuşi de o sănătate mai bună ca ceilalţi (locuitori). O dovadă, că mâncarea puţină, mişcarea multă şi abţinerea de la hoinăritul noptatic sunt cel mai bun mijloc pentru a te apăra de frigurile (febra tifoidă – n.n.) de aici.

---

[11] Este vorba de Castelul Huniazilor, actualmente sediul Muzeului Banatului.

[12] Pompă hidraulică pusă în funcţiune în 1774, prin care se pompa apa într-un sistem de conducte, drept sursă de apă potabilă servind o fântână de mare adâncime. Prima pompă hidraulică de apă a fost dată în exploatare la Timişoara în anul 1732.

[13] Tobias Gruber (Grueber) (1744–1806), a fost în anii 1774–1778 *Bau- und Navigations-direktor* în Banat.

[14] Pompeius conte Brigido de Bresowitz (1729–1811), ultimul preşedinte al Administraţiei Ţării Banatului (1777–1778).

[15] Este vorba de generalul-locotenent Zettwitz

[16] Este vorba de Piaţa Unirii.

[17] Este vorba de Piaţa Libertăţii.

[18] Cu excepţia Bisericii Minorităţilor, demolată în 1910, toate celelalte clădiri există şi în prezent, unele într-o formă modernizată.

Drumul pe care am pornit spre Szeged miercuri, în 21 mai, trece prin Comloşul (Mare), Mokrin până la Mala Kanjiza de pe Tisa, pe teritoriul Banatului. ... [Se descrie oraşul Szeged, din Ungaria, şi câmpul de bătălie de la Zenta, în care turcii au fost înfrânţi de trupele imperiale, conduse de principele Eugeniu de Savoia].

...Vineri, în 23 (mai), a trebuit să trecem Tisa din cauza inundaţiilor şi am călătorit pe apă până la Szöreg, de unde ne-am continuat drumul pe uscat până la Arad, trecând prin Sânnicolaul Mare, Periam şi Fenlac. Aradul se divizează de fapt în patru părţi. Prima este Aradul Nou, aflat în Banat. Ca şi celelalte localităţi aflate pe acest drum, Aradul Nou a devenit foarte mare şi pare să fie înstărit. Dincolo de şanţul Ţiganca, ce reprezintă linia de hotar, aflată deja pe teritoriul Ungariei, se află vechea cetate Arad, acum complet demolată. Molozul şi pământul de la aceasta este folosit la noua cetate. Aceasta se află într-un unghi făcut de Mureş înspre interior, pe o limbă de pământ întreţinută prin muncă harnică şi cu împletituri. Planul ei, dar mai cu seamă comunicaţia între lucrările de artă şi subterane mi se pare excelentă. Păcat numai, că această (cetate) se află acoperită parcă de Timişoara. Singurul front atacabil este prevăzut cu lucrări exterioare, cele//lalte doar cu o anvelopă, iar p. 233 terenul din faţa frontului a fost nivelat în asemenea măsură prin excavări de pământ şi scoaterea lui pentru (fabricarea) cărămizilor, încât inamicul, fără să vină pe apă, nu are unde să se retranşeze. Zidăria cetăţii este complet terminată şi numai ici şi colo mai trebuie răsturnat pământ deasupra. În interior, cetatea este încă în întregime goală. Numai uliţele au fost trasate. Acum, în interior se construieşte o biserică şi o mănăstire pentru franciscanii care au trebuit să părăsească cetatea veche. Vechiul oraş Arad, unde se află sediul comitatului cu acelaşi nume, are câteva case noi, mari şi frumuşele. Oraşul era destul de mare, fiind locuit mai ales de germani şi români. Aici se află sediul unui episcop greco-neunit. Într-un soi de cazărmi, de altfel bune, este încartiruit un escadron din regimentul de cuirasieri Modena, iar în cazarma din cetatea veche şi în cazematele cetăţii noi o companie din regimentul d'Alton. În oraş, se află şi o capelă greco-unită, precum şi şcoala principală a minoriţilor.

Sâmbătă şi duminică, în 24 şi 24 (mai), am rămas aici.

Luni, în 26 (mai), am purces la Gyula... (în Ungaria), un domeniu care aparţine moştenitorilor răposatului baron Harruker, unde am mâncat într-o locuinţă ofiţerească goală. Seara ne-am oprit la Székudvar, unde am dormit tot într-o astfel de locuinţă ofiţerească. (...)

KARL FRIEDRICH VON MAGDEBURG

(circa 1730–1803)

Karl Friedrich von Magdeburg s-a născut în anul 1730 (circa), la Greifswald, în Pomerania suedeză. În anul 1753, a intrat în corpul inginerilor militari austrieci, ajungând în 1771 locotenent-colonel, iar în 1779 a ajuns comandant al marinei militare austriece (*comandant des Obersten Schiff Amts*). În această calitate a desfăşurat o activitate susţinută pentru îmbunătăţirea marinei imperiale. Numit în 1784 general-maior şi confirmat în comandamentul pontonierilor, a sprijinit cu vasele sale, în timpul războiului turco-austriac, operaţiunile militare desfăşurate în iarna anului 1790. În 1801 s-a retras din armată, iar după doi ani a murit la Viena.

Ca şef al batalionului de pontonieri şi apoi ca şef al marinei imperiale, Magdeburg a făcut mai multe călătorii pe Dunăre, de care a dat seama în rapoarte militare păstrate în Arhiva imperială de război din Viena (Kriegs-Archiv Hofkriegs Rath 1783, g. 944, 135). Din porunca împăratului a făcut şi nişte călătorii secrete în Imperiul Otoman, în 1777–78, trei dintre ele în Peninsula Balcanică şi una în Oltenia, şi o explorare a Dunării de la Orşova la Rusciuc. Raportul asupra acesteia din urmă, intitulat *Beschreibung der Donau, Deren daran liegenden Ortschaften und ihre Entfernung von Orsowa bis Ruschtschuk im jahr von 1777–1778 bereits* şi păstrat în secţiunea hărţilor de la Kriegs Archiv (B III b 28), a fost publicat de Nicolae Docan în studiul: *Exploraţiuni austriace pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea*, apărut în „Analele Academiei Române", M.S.I., serie a II-a, tom. XXXVI, (1913–1914), p. 603–611.

Cuprinde observaţiile făcute în cursul călătoriei, stăruind asupra aspectului malurilor Dunării şi al cetăţilor turceşti: Vidin, Nicopol şi Giurgiu, ale căror întărituri sunt cercetate cu de-amănuntul, dându-se indicaţii asupra garnizoanelor lor. Totodată sunt semnalate locurile primejdioase pentru navigaţie şi indicate cele potrivite pentru aşezarea unor poduri de şăici. Raportul se ocupă însă mai mult de malul drept al Dunării, unde se aflau cetăţile turceşti cele mai de seamă.

În 1778, colonelul Magdeburg a primit o misiune mult mai gingaşă, anume, de a călători prin toată Oltenia spre a raporta despre starea ei după ultimul război ruso-turc, despre resursele sale şi despre dispoziţia locuitorilor faţă de imperiali. Misiunea aceasta trebuie pusă în legătură cu planurile Austriei care, după anexarea Bucovinei, îşi îndrepta privirile şi asupra altor teritorii româneşti şi în primul rând asupra Olteniei care fusese ocupată de austrieci timp de treizeci de ani şi pe care Turcia fusese gata să o cedeze Austriei prin tratatul secret din 1771.

În raport, Magdeburg arată starea de istovire a Olteniei după ultimul război, insistând asupra dublei exploatări la care erau supuşi locuitorii, siliţi să plătească domniei dări grele şi să livreze Porţii cereale, vite şi oi la preţuri de nimic, astfel că ar fi gata să emigreze în Transilvania. Raportul cuprinde date asupra vieţii economice, administraţiei şi a pazei provinciei, încredinţate foştilor voluntari din timpul ultimului război ruso-turc (1768–1774). Cercetând comunicaţiile pe uscat şi pe apă, autorul propune unele măsuri de îmbunătăţire a navigaţiei pe Olt, în vederea unui eventual transport de artilerie, muniţii şi provizii, şi indică folosirea eventuală a mănăstirilor din Oltenia pentru aşezări de spitale, adăugând că întreaga populaţie a Olteniei doreşte venirea trupelor imperiale. Raportul a fost publicat de Mihai Popescu în „Arhivele Olteniei", VII (1928), nr. 39–40, p. 442–447, după textul german de la Kriegs Achiv din Viena sub titlul: *Descriere a aşa numitei Valahii mici, aflătoare între Transilvania, Dunărea de la Orşova până la Nicopole şi râul Olt şi a condiţiilor sale politice şi naturale* şi precedat de un scurt articol publicat la p. 397–400, de fapt o parafrazare a unei părţi din text fără o adâncire a rostului unei asemenea anchete şi fără nici o lămurire asupra autorului ei (*Spionări austriece în Oltenia către sfârşitul veacului al XVIII-lea*). Date cu privire la viaţa şi activitatea colonelului Magdeburg se găsesc în studiul lui N. Docan amintit mai sus (p. 552–612).

CĂLĂTORIE PE DUNĂRE DE LA ORŞOVA PÂNĂ LA GIURGIU[1] (1777–1778)

La Orşova Veche, Dunărea are o lăţime de 250 de stânjeni, are maluri înalte şi curge în linie dreaptă. Întăritura de pe insulă[2] nu este reparată şi fortul Elisabeth[3] este aproape de tot năruit. p. 603

La depărtare de un ceas pe Dunăre, mai jos de Orşova[4], Dunărea are albia stâncoasă, pe o lungime de vreo mie de paşi şi e numită Demir-Capy sau *Porţile de Fier.* Când apa are nivel ridicat, acest loc, de altfel periculos, poate fi trecut fără primejdie, totuşi corăbiile trebuie să-şi sporească echipajul cu cel puţin de trei ori numărul de marinari, ce pot fi găsiţi la Orşova...

De la Orşova până la Fetislam, numit Cladova pe româneşte şi aflat pe malul înalt din dreapta, sunt 4 ore. Mai jos de Porţile de Fier încetează munţii şi Dunărea începe să curgă // aşa domol, că se poate merge şi în susul apei cu vintrele latine. Amândouă malurile sunt înalte. p. 604

Cetatea Fetislam[5] ... este înconjurată de un „varoş" [6] sau oraş şi este întărit cu pălănci. Garnizoana este de cel mult 100 de oameni, este comandată de un bei, care are sub porunca sa şi pe voievodul de la Orşova...

Între Cladova şi Bârsa Palanka amândouă malurile sunt înalte şi netede şi Dunărea are o lăţime de 300–400 de stânjeni, curge încet şi e foarte adâncă. De la Bârsa Palanka până la Timoc sunt amândouă malurile înalte şi netede şi lipsite de vegetaţie. Dunărea e lată de 300–400 de stânjeni, curge încet şi e adâncă. De la Orşova la Timoc sunt câteva insule în Dunăre care sunt înalte şi cultivate; aceste insule înlesnesc trecerea Dunării. Insule cea mai mare e lângă Bârsa Palanka şi se numeşte Ostrovul mare... La Radujegóz ⟨pe malul drept⟩ e un loc bun pentru a arunca un pod în dreptul satului Camora[7] de pe malul românesc. Aproape ⟨îndată⟩ după Porţile de Fier se află o insulă înaltă care reprezintă un punct strategic pentru ⟨o eventuală⟩ închidere a trecerei pe Dunăre.

...Florentin care e pe malul drept este un sat mare locuit de turci, bulgari şi români... Malul stâng e scund şi întărit...

Înainte de a ajunge în dreptul Vidinului, malul stâng e scund de tot şi acoperit de crânguri. Dunărea are prin aceste locuri multe insule scunde, acoperite de crânguri. La o oră mai sus de Vidin încetează insulele şi amândouă malurile sunt netede şi uscate. Dunărea are cel puţin 400 de stânjeni şi curge foarte încet. La o oră mai sus de Vidin se poate face un pod de vase. p. 605

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de N. Docan în *Exploraţiuni austriece pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea,* p. 603 şi urm.

[2] Insula Ada-kale.

[3] Pe malul sârbesc.

[4] Oraş, jud. Mehedinţi.

[5] Fosta cetate *Fetislan,* corect Fetislam, azi Schela Cladova, localitate componentă a municipiului Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinţi.

[6] *Varoş* Termen aplicat aici la suburbia din jurul cetăţii, numită îndeobşte Vorstadt.

[7] Neidentificat.

Oraşul *Vidin,* turceşte Dié, este aşezat pe şes la Dunăre, în partea spre uscat este înconjurat de 10 bastioane, fiecare bastion are 4 feţe mici şi 2 flancuri...

p. 606 Chiar în faţa Vidinului // este insula românească ⟨numită⟩ *Calafat*[8], aşezată la Dunăre, este joasă şi dominată de cetate...

⟨După Vidin⟩... malul stâng este înalt şi plan. La o oră mai jos de Vidin, e un loc bun pentru pod... Pe malul drept e o limbă de pământ... ce are în vale un sat mare de turci, bulgari şi români. Aici... e un loc bun de pod, căci şi malul stâng românesc e mai înălţat. Aici stau câteva „Cuburitze" pentru transportul sării. Aici încetează pădurile şi crângurile ce îmbracă amândouă malurile de la Orşova până la Vidin şi „Arczelgrad" [9].

Lompalanka... malul stâng e scund şi mlăştinos ⟨De la Lompalanka la Ţibrin⟩.

...Malul stâng, de-a lungul căruia se înşiră multe insule mici, joase, este lăsat şi mlăştinos... La o jumătate de ceas mai jos de Ţibru[10], Dunărea este lată numai de 300 de stânjeni, de aceea este un punct bun pentru un pod...

p 607 ...Între Tibru şi „Coduszlui" [11], malul stâng este lăsat şi mlăştinos, acoperit cu tufiş şi trestie...

De la „Coduszlui" la Orşova, drumul pentru remorcarea vaselor este pe malul drept şi este într-o stare atât de bună, încât s-ar putea folosi cai pentru remorcare. Dar nu este nevoie de nici un cal, pentru că marinarii care îşi aduc vasele în josul apei le trag foarte lesne în susul apei întrucât curentul Dunării este slab şi ei se servesc de vintrelele lor la un vânt de jos ⟨în sus⟩[12]. ⟨În dreptul Rahovei⟩, malul stâng este scund şi deschis; ceva mai sus de ⟨Rahova⟩[13] pe malul românesc se varsă în Dunăre *Jiul,* unde malul românesc, fiind înalt, se poate ridica un pod peste Dunăre. De la „Coduszlui" până la Rahova, malul drept este atât de stâncos şi abrupt, încât acolo vasele pot fi trase în susul fluviului numai de apă scăzută...

De la Rahova la ⟨Salamiţa⟩[14]..., malul stâng este înalt şi nisipos, totuşi Dunărea, plină de insule joase şi acoperite cu tufişuri, este foarte lată.

...până la satul ⟨Beşlikur⟩, aşezat pe malul drept..., malul stâng este ridicat şi nisipos, de-a lungul lui sunt multe insule, acoperite cu tufiş. De la Rahova la Beşlikur, pe malul drept nu este nici un loc de acostare pentru vase din cauza multelor pietre, ci ele sunt nevoite să tragă la malul stâng, la aceste insule.

Amândouă malurile sunt netede şi goale şi Dunărea e plină de insule.

Chiar în dreptul vărsării râului *„Viske"* [15], se află pe malul stâng înalt... satul *Islaz,* care constă din bordeie de pământ. Când nivelul apei este mijlociu,

---

[8] Oraş, jud. Dolj.

[9] Azi. Arciar, la vărsarea râului Arciar în Dunăre.

[10] Numit şi Tibru – Palanca.

[11] Corect Cozlodui, la Vest de Rahova.

[12] *Einem untern Winde* (suflând adică în sens invers curentului).

[13] *Oriava.*

[14] = *Selanovtsi?*

[15] = Iskar (în R.P. Bulgaria).

se poate construi aici un pod peste cele două braţe ale Dunării, anume atunci când mica insulă nu este inundată.

Chiar în faţa vărsării pârâului „Osmul" [16], pe malul românesc se varsă în Dunăre râul Olt,.pe malul său drept se află satul Gârla[17]..., malul stâng e scund şi mlăştinos.

...Pe malul stâng, la 3.000 de paşi de la râul Olt şi la 500 de paşi de la Dunăre, este o întăritură turcească Turnu[18], care este o redută cu cazemate, pe care pot sta 4 tunuri. Reduta aceasta este înconjurată de un şanţ, un drum acoperit şi un „glacis" cu palănci. Deoarece malul stâng al Dunării este supus revărsărilor de apă, fortul acesta, care este la o depărtare de 3.000 de paşi de înălţimile de pe pământul românesc, pe care se întinde un sat mare turcesc[19] *Măgureni*[20], nu poate fi atacat când apele sunt mari. Pe deasupra, acest fort este dominat atât de aproape pe malul deluros din dreapta, încât nu poate fi cucerit... câtă vreme nu se pune stăpânire mai înainte pe oraşul Nicopol[21] şi pe dealurile din preajma lui.

Oraşul Nicopol, înainte de războiul din urmă, avea 12.000 de locuitori turci, dintre care n-au mai supravieţuit decât cel mult 8.00; este aşezat parte pe malul Dunării în şes, parte într-o vâlcea iar cea mai mare parte pe deal // ... De la „Arczelgrad" până la Nicopol nu se găsesc nici lemne de foc, nici de construcţie, din care pricină, acestea se aduc parte din Serbia, pe Dunăre, parte, pe uscat, din Ţara Românească. Locuitorii din Nicopol produc mult vin..., în schimb hrana şi-o aduc din Ţara Românească în cea mai mare parte, căci împrejurimea Nicopolului în majoritate este muntoasă şi nelocuită... De la Nicopol până la Şiştov[22], amândouă malurile sunt netede şi masive, dar Dunărea este plină de insule joase îmbrăcate în răchită şi trestie...

p. 609

Totuşi, la vale de Nicopol, la satul Flămânda[23], aşezat pe malul înalt românesc, unde Dunărea e lată de 400 de stânjeni, se poate construi un pod de vase, pentru a se ajunge la valea largă, care este bine cultivată, şi a pune stăpânire pe oraşul Nicopol, căci trecerea Dunării la Islaz, atâta vreme cât turcii stăpânesc oraşul Nicopol, este foarte îndoielnică. Vasele şi cele de trebuinţă pentru construirea podului pot fi coborâte pe Olt până la satul Gârla, acolo scoase pe mal şi încărcate în carele largi româneşti, înjugate cu boi, şi transportate pe lângă satul Măgureni până la Flămânda, la Dunăre, care e la o depărtare de un ceas de la Olt; şi şăicile mici[24] pot fi transportate la fel pe carele româneşti cu roţi masive[25], pe drumul amintit, până la Dunăre; lângă

---

[16] = Ossam.

[17] *Girla,* sat dispărut pe Olt.

[18] *Thurn.* Astăzi Turnu-Măgurele, municipiu, jud. Teleorman.

[19] *Türkische* (adică sub suzeranitate turcească).

[20] *Mogureny,* numit mai târziu Măgurele. Înglobat în oraşul Turnu, devenit Turnu Măgurele.

[21] Aşezat, pe malul bulgăresc, în faţa cetăţii Turnu.

[22] *Istofo,* oraş pe ţărmul bulgăresc în dreptul Zimnicei.

[23] Veche denumire a satului Poiana, com. suburb. Ciuperceni, municipiul Turnu Măgurele, jud. Teleorman.

[24] *Halb-Tschaiken.*

[25] *Block-Rädern.*

satul Gârla este un ostrov mic şi înalt pe care se poate instala o redută, pentru a acoperi navigaţia pe Olt... // La Şiştov locuiesc greci, bulgari şi români..., malul stâng este scund şi neted.

p. 610

De la Rudina[26] la Rusciuc, malul stâng este lăsat, totuşi trecerea Dunării este împiedeicată de mai multe insule mici, joase, acoperite cu tufişuri şi înşirate de-a lungul malului românesc, mai ales când acesta este inundat. Pe malul stâng nu se află copaci...

Între Şiştov şi Rusciuc, malul drept este stâncos şi primejdios pentru acostare şi încărcare, de aceea trebuie să se facă acostarea şi încărcarea pe malul stâng. // ...

p. 611

Oraşul Rusciuc este format din câteva mii de case turceşti, greceşti şi bulgăreşti şi este aşezat la Dunăre, la poalele dealului şi este înconjurat spre uscat cu un retranşament; din partea de către uscat este dominat de dealurile înalte cu vii...

...La un ceas mai jos de Rusciuc este aşezată cetatea *Giurgiu,* la malul românesc, pe o insulă mică; aceasta va fi acum întărită spre partea românescă printr-o mică lucrare de fortificaţie[27] care nu va fi gata anul acesta. Vasele turceşti aflate pe Dunăre sunt compuse din *burliţane*[28] care transportă 1.000–1.200 de chintale[29]; *cuburiţe*[30], care transportă 300 până la 400 de chintale; *gârlace*[31] care transportă 80–100 de chintale şi *oraniţe*[32], vase mici pentru trecerea Dunării. Însă, deoarece aceste vase se află în punctele fortificate, este necesar pentru a putea trece Dunărea ca vasele pentru pod şi şăicile (bărcile) să fie construite în Transilvania pe lângă Olt, coborâte pe Olt până la satul Gărliţa[33], acolo scoase pe uscat, transportate pe care joase, masive[34] până la Flămânda, la Dunăre, şi acolo puse pe apă.

De la Orşova la Vidin, fundul Dunării este de piatră amestecată cu nisip, de la Vidin la Rusciuc este nămolos şi tare. ⟨Pentru un eventual atac asupra Rahovei⟩ s-ar putea aduna pe valea Jiului transilvănean o cantitate bună de lemne de foc, de grinzi şi de stâlpi pentru un pod peste râul Jiu şi transporta pe Jiu până la Dunăre. Pontoanele de lemn de pe Dunăre s-ar putea folosi pentru trecerea fluviului, ele nu sunt bune pentru a se face pod de vase peste Dunăre din cauza valurilor înalte. Pe uscat, pe amândouă malurile, trece un drum bun. Lungimea drumului:

De la Orşova la Vidin 16 ceasuri. De la Vidin la Nicopol 36 de ceasuri. De la Nicopol la Şiştov 4 ceasuri şi De la Şiştov la Rusciuc 8 ceasuri.

---

[26] Sat bulgăresc la est de Vardime.

[27] *Hornwerk.*

[28] *Burliczanen.* Numite şi bolisane.

[29] *Centner.* Un centner vienez = 56 kg (n. ed. De fapt, un centner = 100 de funţi).

[30] *Cuburitzen.* Se folosesc la transportul sării.

[31] *Girlitzen.*

[32] *Oranitzen.*

[33] *Girlitza,* neidentificat.

[34] *Blockwagen.*

⟨Raport cu privire la Oltenia în 1778⟩[35]

Descriere a aşa-numitei Valahii Mici aflătoare între Transilvania, Dunărea – de la Orşova până la Nicopole – şi râul Olt şi a condiţiilor sale politice şi naturale.

p. 442

Această ţară este muntoasă de la Orşova până la râul Jiu, iar de la Jiu la Olt este muntoasă ⟨doar⟩ partea sa superioară de la graniţa Transilvaniei până la Craiova şi Hotărani[36] şi de acolo până în Dunăre, locul este deplin şes. De la Orşova până în Jiu, ţara e plină de păduri, are puţine cereale, mai mult porumb, are mult fân şi multe vite mari. De la Jiu până la râul Olt, porţiunea superioară are şi ea cereale, ca: grâu şi orz, mult porumb şi fân şi multe vite. Porţiunea inferioară are mult grâu, orz, mei, porumb, fân, vite, îndeosebi oi, dar lemn deloc.

De cai este mare lipsă pretutindeni, căci aceştia au fost luaţi cu desăvârşire în ultimul război, iar caii tineri de 2 până la 3 ani nu pot fi încă folosiţi. Şi când mai răsare un cal mai bun, atunci este cumpărat pentru domn[37] şi vândut de acesta ruşilor.

Vitele cornute sunt foarte ieftine: o pereche de boi din cei mai mari se vinde pe 45 de florini, o vacă pe 4–15 florini, o oaie pe 1 florin // şi 40 de creiţari.

p. 443

Un chintal[38] de fân costă curent 12 creiţari, o măsură[39] de grâu 36 de creiţari, una de orz 30 de creiţari. Ovăz aproape că nu poate fi găsit în ţară.

Caii sunt hrăniţi cu orz sau, în regiunile de munte, cu porumb, şi această hrană din urmă dă cailor putere şi rezistenţă.

E mare lipsă de vin, căci în ultimul război au fost devastate toate viile. Totuşi, s-a început să se mai refacă viile, iar în anul acesta a ieşit un vin foarte bun din acele puţine vii refăcute. Pe de altă parte, este mare prisos de ţuică, deoarece prunii au fost cruţaţi în ultimul război.

Cum toate oraşele şi satele au fost arse şi devastate în ultimul război, localităţile actuale sunt într-o stare de plâns. Casele din acele oraşe şi sate constau în general din colibe de pământ, afară de locurile de la munte, unde casele sunt făcute din lemn. Cei mai mulţi stăpâni de pământ, care se află în număr mic, deoarece majoritatea satelor aparţin mănăstirilor, locuiesc la Craiova sau la Bucureşti şi, prin urmare, pot fi găsite puţine case boiereşti în acele sate, în afară de capitalele de district Cerneţi[40], Târgu Jiu, Râmnic şi Caracal, unde slujbaşii districtelor au nişte case de locuit destul de bunicele.

---

[35] Traducerea s-a făcut după textul german aflat în Arhiva Imperială de Război de la Viena, reprodus în „Arhivele Olteniei”, VII (1928), p. 442–447.

[36] *Hotoreny*, sat, com. Fărcaşele, jud. Olt.

[37] Alexandru Ipsilanti (1774–1782).

[38] *Centen* = circa 50 kg.

[39] *Deutscher Metzen* = 30 kg.

[40] Sat component al com. suburb. Şimian, municipiul Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinţi.

în acele sate, ţăranii români îşi fac numai nişte case foarte proaste, căci ei nu au pământ de-al lor, ci se mută dintr-un sat într-altul, fapt pentru care se şi schimbă numărul locuitorilor din acele sate în fiecare an.

Un mare număr de sate a fost aşa de grozav pustiit în ultimul război, încât abia de se mai poate recunoaşte locul unde au fost, iar în puţinele sate rămase în fiinţă este un număr foarte mic de locuitori, care mai scade încă din cauza contribuţiei mari, în temeiul căreia un ţăran având doi boi, două vaci şi doi cai trebuie să plătească la fiecare două luni 8 până la 7 florini şi pe deasupra de fiecare „gulden" (să dea) o măsură de grâu şi una de orz sau în locul lor trebuie să plătească bani peşin magaziilor turceşti.

Cum toate proviziile sunt foarte ieftine şi cum locuitorii trebuie să predea la contribuţie toţi banii pe care pot să-i câştige, ei sunt atât de săraci, încât adesea într-un sat întreg nu poţi găsi nici măcar un gulden bani gheaţă. Din proviziile lor se cară în fiecare an, toamna, la Constantinopol tot cervişul, precum un mare număr de boi şi de oi.

Pe la locul de trecere de la Islaz au fost transportate peste Dunăre, în anul acesta, la Constantinopol 70.000 de oi, care au fost cumpărate cu toptanul în Oltenia, în care scop e trimis de la Constantinopol un slujbaş anume[41], căruia trebuie să i se predea, pe un preţ hotărât, o oaie din zece.

Dacă nu ar fi prea îndelungată ⟨pentru ei⟩, carantina de trei săptămâni – p. 444 căci ei nu ar putea // să se susţină atâta timp împreună cu vitele lor –, ei ar emigra în masă în posesiunile împărăţiei[42].

Această ţară este cârmuită de domnul Alexandru Ipsilanti care şedea la Bucureşti, fiind el însuşi un negustor (!) grec, care ar fi fost (cică) mare dragoman al sultanului, post din care a fost înălţat la demnitatea de domn al Ţării Româneşti.

Atenţia principală a acestui domn se îndreaptă într-acolo anume ca să tragă la el cât mai curând cu putinţă toţi banii din toată ţara şi, de aceea, a pus chiar ca toate proviziile, care înainte erau cumpărate de negustorii greci împreună, să fie cumpărate de către slujitorii districtelor şi duse peste Dunăre în provinciile turceşti şi speculate acolo.

Şi pentru ca să fie siliţi toţi locuitorii să-şi vândă produsele lor domnului, ei sunt opriţi cu toţii de a-şi desface produsele peste Dunăre[43].

În ce constau veniturile sale

1. În contribuţia pe care acum trebuie să o plătească şi boierimea şi clerul.

2. În veniturile de la cele două ocne nesecate care îndestulează toată Ţara Românească, Bulgaria, Serbia şi Bosnia.

Un chintal de sare costă, ca preţ al muncii, $1^1/_2$ creiţar şi se vinde românilor la salinele de la Ocna – care sunt la o oră depărtare de Râmnic – pe un florin.

---

[41] *Eigener Commisarius.*

[42] = Transilvania.

[43] Vezi declaraţiile lui Sulzer.

Această săpătură de la Ocna are numai 20 de stânjeni adâncime. Ea este prevăzută cu un slujbaş, un diac (contabil) şi un meşter cantaragiu, întrucât sarea e vândută chiar la ocnă şi prin aceasta se economiseşte întreţinerea unui mare număr de slujbaşi ai sării în funcţiile lor şi se face rost de întreţinere pentru o mulţime de inşi, care ridică şi transportă sarea şi o vând în apropiere, şi totodată domnul este ferit de orice risc. Sarea care se transportă şi se vinde peste Dunăre trebuie adunată laolaltă la Islaz, pe Dunăre, unde este cumpărată de turci şi luată de acolo cu corăbiile.

3. În darurile date în vederea distribuirii dregătoriilor ţării, căci acestea se schimbă necontenit şi sunt încredinţate unora ce plătesc mai mult, aşa că nici un slujbaş nu poate fi sigur nici o clipă că nu va fi scos din slujba sa.

4. În veniturile vămilor care sunt arendate fără excepţie unor negustori greci.

5. În câştigul din tranzacţii. Aşa-zisa Valahia Mică (Oltenia) este cârmuită de un guvernator sau caimacam care şade la Craiova. El este pus în slujbă de domn; totuşi, această dregătorie este atribuită grecului care dă mai mult, dar şi acesta este înlocuit după chef cu alt grec.

Această ţară a Olteniei se împarte în patru districte: adică Râmnic, Târgu Jiu, Cerneţi, Caracal.

În fiecare district este un ispravnic mare sau căpitan de cerc, un ispravnic de-al doilea, un jude şi un diac sau logofăt.

Aceşti slujbaşi, care sunt în majoritate // greci, au sarcina de a scoate contribuţia hotărâtă de domn, de a judeca şi de a menţine siguranţa publică, totuşi ei nu au nici un drept de osândire care este rezervat domnului. p. 445

Contribuţia este impusă acum cu lovituri de ciomag, fiind singurul mijloc de a constrânge pe locuitori să dea totul. Nici un grec sau român nu este pedepsit cu moartea nici chiar pentru cimele cele mai mari[44], pentru care cei avuţi trebuie să plătească o amendă, iar cei săraci sunt osândiţi la muncă silnică în ocne. Numai singuri ţiganii sunt spânzuraţi pentru hoţie, căci nu au nici bani şi nici nu sunt pricepuţi la muncă.

Fiecare district, care constă din cel mult 100 de sate, are mai multe subîmpărţiri mici, alcătuite din câteva sate ce sunt administrate de un căpitan care trebuie să se îngrijească, în primul rând, de aplanarea proceselor şi de siguranţa publică. În fiecare sat, este rânduit un jude, care este numit „Pârcălab" şi care judecă şi strânge contribuţia.

Cei mai mulţi slujbaşi ai sării şi ai vămilor sunt greci, ca şi cei mai mulţi slujbaşi ai districtelor şi sunt crescuţi la Constantinopol, şi cum în organizarea actuală ei sunt stăpânii acestei ţări şi iau de la locuitori tot ce vor pe un preţ de nimic, ei se tem mult de o schimbare a stăpânirii şi, de aceea, nu se poate avea nici o încredere în ei.

Întreaga arhivă a unui district constă dintr-un registru al satelor atârnând de el şi al locuitorilor aflaţi în ele împreună cu suma ce trebuie să o plătească fiecare. Acest registru se numeşte cadastru.

În procese nu se tratează nimic în scris, ci dreptatea se dă după bunul plac şi, de cele mai multe ori, aceluia ce a adus ploconul cel mai mare.

---

[44] Afirmaţie în acord cu relaţia lui Sulzer.

Este o mare lipsă de meşteşugari:

a. Fierarii constau dintr-un număr mic de ţigani, mai mult nomazi, care făuresc tot felul de lucruri mărunte; numai în oraşe sau în satele mari este un ţigan, aşezat acolo cu locuinţa, care poate potcovi un cal. Toate carele sunt fără armătură[45] de fier.

b. Rotari[46] sunt, de asemenea, puţini. În oraşe şi în satele cele mai mari, abia de e un ţăran român care poate să facă o roată. Restul lemnăriei de la căruţele ţărăneşti e lucrat de ţăranii înşişi.

În Bucureşti şi Craiova, puţinele trăsuri şi caleşti ce se află în fiinţă sunt aduse din Transilvania.

c. Şelari nu pot fi găsiţi în Oltenia, căci puţinele şei şi frâie, pe care le folosesc boierii sau negustorii greci, se aduc din Transilvania sau din oraşele turceşti de la Dunăre.

d. Dulgheri nu pot fi găsiţi alţii decât ţăranii români, care se pricep destul de bine la acest meşteşug şi care pot fi folosiţi la orice lucrare de dulgherie sub un meşter dulgher bun, împreună cu câţiva tovarăşi de lucru.

p 446 e. Zidari sunt destul de puţini la Craiova şi lucrează prost //. Cismari şi croitori sunt puţini în fiinţă la Craiova şi lucrează numai pentru slujbaşii districtelor şi negustorii greci, căci toţi românii îşi fac singuri hainele lor şi încălţămintea sau opincile lor.

Brutari[47] pot fi găsiţi numai în oraşe, căci ei[48] coc pâinea sub ţesturi de pământ şi, de aceea, aproape că nu sunt cuptoare de pâine în ţară. La acele cuptoare de câmp[49] se iveşte dificultatea că nu se găseşte cărămidă şi este de căutat mijlocul cum ar putea fi ridicate cuptoare de câmp fără cărămizi.

Dintre râurile din Oltenia, ca: Cerneţiul, Jiul, Olteţul şi Oltul, nu este navigabil decât Oltul. Numai doar dacă s-ar arunca în aer nişte stânci mari de la Turnu Roşu la Cozia şi s-ar desfiinţa zăgazurile de moară de la Cozia până la Dunăre, atunci ar putea vasele să ducă 3, 4 sau 5 sute de chintale, coborând Oltul fără piedică. Ducerea acelor vase în susul curentului[50] nu e supusă nici unei piedici, dacă s-ar curăţa numai tufişurile de pe ţărmuri. Dacă acest vase vor fi ferite (?)[51] de acele praguri şi pereţi de stâncă, atunci ar putea la apă mijlocie sau la apă mare să fie transportate la vale, pe apa Oltului, artileria, muniţia şi pâinea necesară pentru primele zile de marş. Trebuie numai ca la hotar şi mai departe în acea regiune a Lotrului, care se numeşte „Harmaszar”[52], şi la Cozia să se ia toate măsurile de prevedere şi să fie conduse vasele, unul după altul, prin cele trei locuri primejdioase de către oamenii cei mai pricepuţi, cu frânghii[53]. Şi mai trebuie folosite numai acelea care au o lungime de 14

---

[45] *Eisen Beschläg.*

[46] *Wagner* ce se traduce şi prin rotar şi prin caretaş.

[47] În text: *Becken,* corect *Bäcker.*

[48] *Ţăranii.*

[49] *Feldbackofen.*

[50] *Der Gegentrieb* (e vorba sigur de tragerea lor cu funia de pe ţărm).

[51] *Gesohlet (?) werden.*

[52] Probabil: Armăsar (?). Neidentificat.

[53] *Die geschicktesten Leute mit Seiten, über die drei gefährliche Orte geführt werden* (De citit *Saiten* = coarde).

stânjeni şi fundul de o lăţime de 9 picioare şi având marginea (?) şi cârma înalte de cel puţin 8 picioare ca să poată trece peste căderile de apă[54] şi acestea ar putea fi construite în Transilvania în districtul Făgăraş.

Celelalte trei râuri ar putea fi adaptate pentru căratul lemnelor pe apă întrucât locuitorii oraşelor din Bulgaria de pe malul drept al Dunării nu au nici lemn de foc şi nici lemn de lucru, şi astfel s-ar putea tăia lemnul în codrii mari ai Ţării Româneşti şi trimite pe cele trei râuri mici până la Dunăre. Şi cum la Nicopol nu sunt păduri, iar lemnul este foarte scump acolo, ar fi deci necesar să se facă ceva plute[55] de molid în districtul Făgăraş din Transilvania şi acestea să fie duse până la Râmnic, încărcate acolo cu lemn de fag şi duse de acolo până la Nicopol.

Mori sunt din belşug pe râul Olt şi pe Olteţ. Brutăria ar putea fi aşezată la Brâncoveni[56], unde este lemnul aproape, precum şi moara ce se află pe Olteţ. De la Brâncoveni s-ar putea transporta pâinea pe Olt în jos. Tot aici este locul cel mai bun pentru instalarea unui depozit central.

Drumurile sunt foarte anevoioase la vreme de ploaie, deoarece pământul este mai peste tot lutos şi gras şi, de aceea, fundul[57] carelor lor de povară are o lăţime de 7 picioare pentruca să nu se răstoarne. De la Cozia la Islaz mai dai de Rudari[58], pe o şosea care ar putea fi pusă în stare bună prin săparea unui şanţ de amândouă părţile şi repararea // podurilor peste râuri şi gropi, p. 447 căci mai este încă cu totul netedă, întrucât nu umblă pe ea cu căruţele nici un român, deoarece caii loc nu sunt potcoviţi şi nici roţile lor nu au şine de fier. Ar putea fi folosite ca mici spitale micile mănăstiri româneşti aflate pe malul drept al Oltului, la Cozia, Cetăţuia[59], Râmnic, Şerbăneşti[50] şi Brâncoveni. Dar pentru un spital principal nu se poate găsi nici un loc în Ţara Românească şi, de aceea, ar trebui aşezat în Transilvania...

Pentru comunicaţiile prin aceste regiuni, au ridicat ruşii, în ultimul război, poduri de lemn peste toate micile râuri, pâraie şi gropi. De atunci însă acestea au fost stricate de ciobani ⟨ce umblă⟩ cu vitele sau s-au ruinat de la sine şi, de aceea, trebuie să fie ridicate peste tot noi poduri, iar la început se vor putea ajuta cu podeţe înguste[61].

Pentru siguranţa ţării sunt ţinute nişte companii de soldaţi călări localnici care sunt distribuiţi prin district. Majoritatea acestor soldaţi, care au servit în ultimul război sub comanda ruşilor în corpul liber, numit Corpul voluntarilor români, sunt oameni aleşi pe sprânceană, care cunosc toate drumurile ţării şi care nu doresc nimic cu mai mare foc decât un război, ca să poată servi,

---

[54] *(Auch müssen ledıglıch dıe Arz zielen so 14 Klaster* (!) (= Klafter) *lang und 9 Schuh im Boden breit und wovon dıe Cranzel und Steuer wenigstens 8 Schuh hoh sind, damit sie über die Wasser passıeren können, verwendet werden.*

[55] *Flösse.*

[56] *Brankowan,* sat şi com., jud. Olt.

[57] *dıe Gleıse* (ındică aici distanţa dintre roţile căruţii, după făgaşul pe care îl determină).

[58] *Rudero,* sat, com. Scărişoara, jud. Olt.

[59] *Tsheteschay,* fostă localitate, contopită cu munıcipıul Râmnicu Vâlcea, jud. Vâlcea.

[60] *Cserbunetz.* Este vorba de mănăstirea Şerbăneşti-Morunglavu, cu hramul Sf. Mateı, ctitorıtă la 1746 de boıerul Matei Morunglavu, în satul Şerbăneşti, com. Ştefăneşti, jud. Vâlcea.

[61] *Laufbrücken.*

întrucât acum, în afară de scutirea de contribuție, capătă o leafă foarte mică și nu sunt ținuți în nici o rânduială ostășească, ci trebuie ei singuri să se echipeze, să se înarmeze, să-și facă rost de cai și să-i întrețină.

Pe drumurile lor principale, sunt așezate stațiuni de poștă care sunt prevăzute de stăpânire[62] cu cai. Fiecare stație de poștă e la o depărtare de 5 până la 6 ore de celelalte și este prevăzută cu 20 până la 30 de cai, pentru care sunt datori locuitorii să dea furajul fără nici o plată. Banii de poștă sunt încasați de domn.

Toți boierii, clericii și țăranii români doresc venirea trupelor împărătești întrucât nu mai pot răbda birurile și cârmuirea grecilor.

---

[62] *So der Fürst mit Pferden versichert.*

WILLIAM ETON

(?–1809)

William Eton, autorul unui tablou destul de controversat al imperiului turcesc, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, reeditat de trei ori în cursul a zece ani şi tradus din prima clipă în limba franceză, n-a reţinut totuşi atenţia biografilor şi nici a autorilor marilor dicţionare de biografii, cum e, de pildă, colecţia în 71 de volume, publicată la Londra, sub titlul *Dictionary of National Biography.* Nu avem la îndemână decât amănuntele, puţine la număr şi nu prea clare, pe care le dă el însuşi în cursul lucrării sale, începând chiar cu titlul, în care se desemnează ca: „W Eton, esquire, many Years resident in Turkey and Russia" (adică. locuind mulţi ani în Turcia şi Rusia), fără a se arăta aici calitatea în care a stat în aceste ţări În prefaţa la prima ediţie, el afirmă că a fost consul în Turcia şi a avut legături directe cu negoţul, că, în calitate de călător, a cutreierat o bună parte din Imperiul Otoman, că, în Rusia, s-a bucurat mai mulţi ani de încrederea lui Potemkin (I was for several years in the confidence of the late prince Potemkin) şi a fost în măsură să cunoască mai bine secretele guvernului decât majoritatea străinilor şi că timp de cinci ani a îndeplinit slujba de secretar al misiunii engleze de la St. Petersburg (and that for five years I did the business of secretary to His Majesty's mission at St. Petersburg). Autorul nu arată precis ordinea în care a ocupat aceste situaţii şi nici localitatea din Turcia, unde a funcţionat în calitate consulară. În versiunea franceză (1799) a ediţiei I, textul e uşor schimbat: traducătorul, vrând să lege diferitele afirmaţii printr-un fir mai continuu, face să rezulte interesul indirect pentru negoţ, în calitatea de consul. De asemenea, accentuează mai hotărât succesiunea în timp între cele două faze amintite mai sus, anume. a situaţiei sale de om de încredere al lui Potemkin şi a celei de funcţionar, însărcinat să îndeplinească slujba de secretar de legaţie (Quant à la Russie, ayant joui pendant plusieurs années de la confiance du feu prince Potemkin, ayant *ensuite* exercé à Pétersbourg les fonctions de secrétaire d'ambassade, j'ai été plus qu'aucun autre étranger à portée de connaître les secrets de ce gouvernement). Aşadar, autorul invocă pentru cunoaşterea de aproape a Turciei: situaţia sa de consul, călătoriile sale şi „legăturile indirecte cu comerţul".

Oare există posibilitate de asociere a acestor „legături indirecte" cu o casă de negoţ a vreunui membru al familiei sale, căreia i-ar fi aparţinut mai târziu acel „contractor" cu numele de Eaton care se aproviziona cu produse la Caffa, în Crimeea, pe vremea călătoriei în sudul Rusiei a lui Heber, prietenul şi tovarăşul de excursii al lui Thornton (cam prin 1804)? Extrase din jurnalul ms al lui Heber au fost publicate de Daniel Edward Clarke în relaţia sa de călătorie. Aluzia la Eaton se află în ediţia din 1809, în vol. II, cap. III, p. 131.

Dar William Eton avea şi legături cu Crimeea. Este interesant de reţinut, din spusele sale, că el se afla în octombrie 1777 la Ienikale, la frontiera Crimeii în drum spre Bagče Sarai, venind probabil de la Constantinopol, unde fusese în acea vară, când, auzind de năvălirea tătarilor răsculaţi împotriva noului han, Şahin Ghirai, care fuge la ocrotitorii săi ruşi, Eton se îmbarcă pe o corabie cu destinaţia Caffa, ocupată de ruşi, dar aceasta e abătută din drum atât de furtună, cât şi de teama urmăririi ei de către vasele turceşti din apropiere. Astfel, Eton ajunge la gurile Dunării şi, intrând în braţul Sulina, debarcă, în sfârşit, la Galaţi, unde, fiind bănuit că ar fi vrut să incendieze nişte vase din flota turcă, este arestat de „guvernatorul grec" al oraşului, la cererea paşei de Brăila, care şi trimisese poruncă să i se taie capul şi să i se trimită într-un sac pregătit anume. Lucrurile se îndreaptă mulţumită mituirii autorităţilor turceşti şi mărturiei unor căpitani

de corăbii turceşti aflate în port, care jură că Eton nu e duşman al împărăţiei, ci un om vrednic de toată încrederea şi prieten bun cu Gazi Osman, kapudan paşa (1771–1788). El este totuşi reţinut trei luni la Galaţi, până vine răspunsul kapudanului (*A Survey*, ed. 1809, p. 312).

Nu ştim încotro a plecat după eliberare, probabil tot în Crimeea. În toamna următoare, îl vedem reţinut în carantină la frontiera rusă a Crimeii, de unde asistă la transplantarea silită a creştinilor din Crimeea pe coasta apuseană a Mării de Azov, părăsită de populaţia tătarilor Nogai. În 1781, obţine de la vizirul lui Şahin Ghirai o dare de seamă scrisă asupra sistemului de cârmuire a tătarilor din Crimeea (*ibidem*, p. 296).

Dar în ce calitate se afla Eton în Crimeea? Oare în calitate de consul, această ţară fiind declarată neatârnată de către tratatul de pace ruso-turc din 1774? În 1783, Crimeea e făţiş ocupată de ruşi şi hanul e îndepărtat. E probabil că Eton nu se mai afla acolo. În 1785, vestitul apostol de mai târziu al utilitarismului, Jeremy Bentham, trece prin ţările noastre ca să ajungă în sudul Rusiei la proprietatea lui Potemkin, din regiunea Chersonului, numită Kricev, unde fratele său, Samuel Bentham (care era constructor naval, trecut în slujba Rusiei şi numit acolo colonel şi apoi general), organizase nişte docuri în care a pregătit vasele de tip nou ale flotilei, cu care ruşii au repurtat succesul lor la Liman. Aici avea să rămână Jeremy Bentham doi ani. Din cursul călătoriei sale, el trimite, în februarie 1786, din Iaşi, o scrisoare *„d-lui Eaton (!) la Constantinopol"*, cu o serie de îndrumări şi explicaţii ce trebuiau să-i folosească acestuia din urmă la trecerea sa iminentă prin aceste locuri. spre acelaşi „Critchoff", unde era aşteptat să vină foarte curând Eaton (!) trebuia, în trecerea sa prin Bucureşti, să cumpere nişte piei prelucrate ca marochin după procedeul bulgăresc, să afle secretul materiei colorante folosite, să profite de informaţiile lui Raicevich cu privire la Ţara Românească şi Moldova şi să caute să folosească resursele celor două consulate, imperial şi rusesc, pentru a se bucura de condiţii mai bune de găzduire şi întreţinere în timpul scurtei sale şederi pe aici (cf. relaţia lui Bentham din vol. de faţă). Nu este nici o îndoială că acest „Eaton" este unul şi acelaşi cu autorul nostru William Eton pe care îl aflăm apoi în Rusia, „bucurându-se de încrederea" lui Potemkin. În 1788, asista la asediul şi ocuparea Oceakovului (*ibidem*, p. 424). Tot el e acela care, mulţumită cunoaşterii limbii turceşti, e însărcinat să se ocupe de organizarea şi întreţinerea trupei ţinute, pe gerul acela cumplit, în corturi. Apropierea sa de teatrul de război îl pune în măsură să cunoască un aspect neştiut al victoriei navale ruse de la Liman, aşa cum reiese din raportul înaintat de Paul Jones amiralităţii de la Cherson, care însă, din porunca lui Potemkin, nu a îngăduit să i se dea curs. S-ar părea că Eton l-a urmat pe Potemkin şi în Moldova, căci, amintind într-un loc de afirmaţia lui Peyssonnel (p. 291–292) că hanul Krim Ghirai ar fi eliberat pe toţi moldovenii robiţi de tătarii răsculaţi în 1756, care fuseseră şi mânaţi la Câşla, dezminte această afirmaţie şi declară că *s-a documentat în Moldova din registre* (I was informed in Moldavia from the registers), că peste 30.000 de oameni, floarea tineretului din ţară, nu s-au mai întors niciodată în ţară. Această cercetare a registrelor, de care vorbeşte Eton, nu a putut avea loc decât în timpul ocupaţiei Moldovei de trupele ruseşti, adică prin 1789–1790, şi mai probabil de la mijlocul anului 1789, când Potemkin a venit la Iaşi. În sensul acesta pledează şi faptul că Eton este foarte bine informat de doleanţele şi plângerile delegaţiei greceşti, sosită la St. Petersburg în 1790 şi trimisă de aici, în luna mai, la Potemkin în Moldova, de unde s-a îndreptat la Viena, însoţită de generalul rus de origine greacă Vasili Stepanovici Tomara. Nu ştim exact care erau atribuţiile lui Eton pe lângă Potemkin: *factotum* sau agent personal, folosit în promovarea unor obiective politice variate şi variabile, privind ba pregătirea ridicării grecilor subjugaţi, ba reluarea ideii unei alianţe cu Anglia, ba plănuirea unei acţiuni contra turcilor în Asia, redeschizând astfel războiul oprit de intervenţia ultimativă a Angliei şi Suediei. Despre acest plan din urmă, zădărnicit de moartea lui Potemkin, autorul afirmă că vorbeşte în cunoştinţă de cauză (p 439): *„I speak of this from a knowledge of facts"*. Este curios de confruntat aceste afirmaţii cu destăinuirile de la p 484, relative la planul făurit de Nassau şi adoptat de Ecaterina a II-a, tot în 1790, de a trimite, prin Bukara şi Caşmir, trupe care să alunge pe englezi din India, ca o răzbunare pentru presiunea exercitată asupra Rusiei spre a o sili să încheie pace cu Suedia După Eton, Potemkin – partizanul alianţei engleze – şi-ar fi bătut joc de acest proiect şi l-ar fi combătut Înclinaţia sa pentru Anglia e arătată încă din 1779, când a căutat să pună la cale o alianţă cu Anglia contra răsculaţilor americani (p 409–410) *(Potemkin had the sole management*

of this business). Mai departe e vorba de discuțiile politice ale acestuia cu Sir Robert Adair, trimisul oficios al lui Fox, vestitul adversar al lui Pitt, discuții despre care Potemkin îl informează el însuși pe Eton, vorbindu-i de dorința sa arzătoare pentru o alianță cu Anglia (p. 415). Dar la p. 481 (apendice), autorul expune planul lui Potemkin din 1780 de a deschide drum prin Persia spre India. Există o serie de contradicții în cartea lui Eton, scrisă într-un spirit de admirație sinceră sau lingușitoare față de guvernarea țarinei Ecaterina a II-a până la așa-zisul postscriptum scris îndată după moartea împărătesei, când deodată se schimbă totul, într-un chip neașteptat, începând cu declarația: „Este timpul ca glasul adevărului să fie auzit" și urmând cu înfierarea asasinării lui Petru al III-lea, cu denunțarea anarhiei administrative interne etc. Autorul mărturisește că lucrarea sa a fost scrisă mai înainte și că partea politică a fost redactată cu doi ani înainte de publicare, deci prin 1796, și că această *parte politică nu era destinată presei,* dar că s-au ivit acum împrejurări, care permit înfățișarea înaintea publicului a mult mai mult decât fusese prevăzut în planul inițial (p. 430). În măsura în care e criticată acum țarina, e lăudat fiul ei, Pavel I, noul țar. În mai multe rânduri, autorul declară că despre evenimentele mai recente – adică din vremea când a lucrat timp de cinci ani ca secretar al misiunii engleze de la St. Petersburg (deci după anul 1791) – nu va vorbi acum pentru că „the situation I have been in might involve me in a censure of breach of confidence" (p. 416). În alt loc, el refuză, de asemenea, să vorbească de evenimentele din 1795–1797, „ele fiind prea recente pentru a se putea vorbi despre ele" (p. 439).

Cartea lui Eton, în care e vorba într-un capitol aparte și de țările noastre printre provinciile turcești, fără însă a aduce elemente noi, dobândite prin mijloace proprii, e un instrument de propagandă. Ea a fost concepută ca atare. Autorul nu urmărește să dea o descriere sau o istorie a Imperiului Otoman, căci folosește continuu descrierile și narațiunile anterioare, binecunoscute, ale unui Rycaut, de Tott, Peyssonnel etc., ci vrea să înfățișeze agonia acestui imperiu și efectele prăbușirii sale asupra celorlalte națiuni, propunând și soluții guvernului și opiniei publice din Anglia. Ideile de bază sunt următoarele: Emanciparea Greciei e iminentă. Nu trebuie lăsată Franța revoluționară să se instaleze în Mediterana de răsărit, ceea ce ar urma inevitabil dacă ar prelua ea realizarea acestei emancipări. Anglia trebuie pregătită pentru un nou sistem de politică europeană, părăsind ideea menținerii nefirești a Turciei și îngăduind realizarea independenței grecești sub egida Rusiei. Nu e vorba de o anexare, ci de constituirea unui stat independent, sub sceptrul lui Constantin, nepotul Ecaterinei a II-a, potrivit înțelegerii cu deputații greci din 1790. Dacă nu ar fi murit împărăteasa, lucrul s-ar fi înfăptuit încă de atunci. Într-altă broșură, mai târzie, intitulată *Scrisoare către contele de D. (A letter to the Earl of D.),* Eton declară că „niciodată Rusia nu s-a gândit să anexeze Grecia, după toate informațiile mele" *(and I was intimately acquainted with relative to this subject during the life of Prince Potemkin).* El mai declară, tot ca o axiomă, că Anglia și Rusia nu au interese contrare și că nu există nici o rivalitate între ele.

Este curios de urmărit acrobațiile impuse autorului de anumite evenimente, ce schimbă diametral politica statelor europene: moartea Ecaterinei a II-a, campania din Egipt, alianța dintre Napoleon și Alexandru I. În 1796, când își încheia Eton tabloul conceput în spiritul politicii Ecaterinei a II-a, aceasta murea pe neașteptate și era nevoie de o retractare sub forma acelui post scriptum. Dar, curând după publicare (1798), expediția lui Napoleon în Egipt duce la alianța anglo-ruso-turcă ce făcea neoportună o scriere ca aceea a lui Eton. El scoate deci, în 1801, o nouă ediție modificată cu o prefață, în care caută să-și justifice punctul de vedere cu alte argumente mai de actualitate, să strecoare cuvinte de laudă pentru țarul Pavel I. Dar tocmai în timpul acesta se produc două evenimente neașteptate: o ruptură a țarului cu Anglia și, scurtă vreme după aceea, asasinarea lui. Și această nouă ediție e îndată tradusă în limba franceză. După o nouă schimbare, nu mai puțin senzațională, rezultând din înțelegerea dintre împărații Napoleon și Alexandru, e iarăși nevoie de o readaptare la împrejurările existente, cu atât mai mult cu cât lucrarea fusese aspru criticată, între alții, de Thomas Thornton, care îl învinuia pe Eton, pe lângă alte lipsuri, de o înclinație mult prea mare pentru interesele Curții rusești. Apar deci alte schimbări în ediția a IV-a din anul 1809, folosindu-se și argumentele din *Scrisoarea către Contele D.* În fruntea cărții e strecurat un nou capitol introductiv în care se preconizează ocuparea de către Anglia a insulelor grecești, după așa-zisul plan Leckie, publicat de acesta,

Francis Gould Leckie esq., sub titlul *An historical survey of the foreign affairs of Great Britain.* În sfârşit, e reluată argumentarea cu privire la interesul Angliei de a favoriza dezvoltarea puterii navale a Rusiei în sud, căci altfel ea şi-ar întoarce privirile spre nord, cucerind Suedia şi Norvegia şi periclitând chiar situaţia Angliei.

În intervalul dintre ediţiile a 2-a şi a 4-a, autorul a fost din nou în Rusia, probabil tot în calitate de membru titular sau asimilat al misiunii engleze de la St. Petersburg, căci în introducerea ediţiei a 4-a (1809), reproduce în esenţă declaraţia ce i-au făcut-o, în anii 1803 şi 1804, delegaţii greci, veniţi la St. Petersburg ca să grăbească acţiunea Rusiei în ajutorul ţării lor – anume că în faţa acestor tărăgăneli ei înţeleg să-şi întoarcă privirile spre Anglia sau, la nevoie, chiar spre Franţa.

Nu cunoaştem cariera ulterioară a lui Eton. Cartea lui a apărut în 1798, sub titlul, cam lung, reprodus mai apoi şi în ediţia a 4-a (1809), pe care îl redăm aici: *A Survey of the Turkisch Empire, in which are considered I. The Government, finances, military and naval force, religion, history, Arts, Sciences, manners, commerce and population;* II. *The state of the Provinces, including the ancient government of the Crim Tatars, the subjection of the Greeks, their efforts toward emancipation, and the interest of other nations, particularly of Great Britain in their success.* III. *The Causes of the decline of Turkey, an those which tend to the prolongation of its existence, with a development of the political system of the late Empress of Rusia;* IV. *The British commerce with Turkey. The necessity of abolishing the Levant Company, and the danger of our quarantine regulations, with many other important particulars,* by W. Eton, Esq. many years resident in Turkey and Russia. Ediţia a doua poartă data de tipărire 1801. Ediţia a treia a rămas neobservată. În sfârşit, ed. a 4-a apărut la 1809.

Atât ediţiile I, cât şi a 2-a au fost traduse în limba franceză de G. Levebre, sub titlul: *Tableau historique, politique et moderne de l'Empire Ottoman,* 2 vol., şi au apărut, prima la 1799 (l'an VII), a doua la 1801. Critica cea mai violentă a cărţii lui Eton a fost făcută de Thomas Thornton, în lucrarea sa *The present state of Turkey,* scrisă într-un sens diametral opus operei de propagandă antiturcească a lui Eton şi polemizând la fiece pas cu acesta. El scoate în relief informaţia defectuoasă (p. 118 n.), documentarea neserioasă, împrumutând pe tăcute cifrele fanteziste ale unui impostor, ce-şi zicea Elias Habesci (*ibidem,* p. 174), inexactitatea datelor referitoare la finanţe, probabil împrumutate unor dări de seamă, falsificate într-un scop tendenţios (p. 226), în sfârşit, lipsa de sinceritate dovedită de Eton în acel *postscriptum* amintit (cf. Thornton *op. cit.,* ed a 2-a, 1809, p. 86 n.), precum şi parţialitatea sa flagrantă, ce reiese din confruntarea afirmaţiilor sale generale cu mărturia faptelor precise reconstituite uneori chiar după propriile sale însemnări. La acest punct de vedere se asociază şi E. D. Clarke în relaţia sa.

La noi, prezentarea lui Eton nu a fost analizată critic. Ea a fost citată foarte succint de I. Botez, *Scriitori engleji (!) despre români,* în „Viaţa românească", Iaşi, vol. XXX (1913), anul VIII, nr, 7, p. 118, şi, mai pe larg, de Scarlat Callimachi, în volumul *Din cărţi vechi,* Bucureşti, 1946, p. 178–182, care a semnalat conţinutul capitolului consacrat ţărilor noastre, fără a menţiona însă relatarea aventurii de la Galaţi, aflată în altă parte a cărţii.

p. 287

[DESPRE ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA][1]

Mă întorc spre partea de miază-noapte a Imperiului, pentru a privi Ţara Românească şi Moldova, care... sunt legate de Imperiu mai degrabă prin tratate decât printr-o supunere absolută şi care păstrează cel puţin independenţă

[1] **Traducerea s-a făcut după lucrarea lui W. Eton, *A Survey of the Turkish Epire,* ed. a 4-a, Londra, 1809, p. 287–291.**

în chestiunile administrației interne, locuitorii lor sunt totuşi mult mai asupriți decât, poate, orice alt popor din Imperiu şi nu ar putea să îndure asemenea asupriri dacă pământul lor n-ar fi atât de roditor.

Voievozii lor (sau domnii cum se mai numesc) sunt greci[2], care îşi cumpără dregătoriile cu sume mari de bani, Poarta căpătând îndeobşte vreo 80.000 de livre sterline pentru fiecare numire şi ei sunt siliți, pentru ca să se mențină în scaunele lor, să facă necontenit daruri celor care îi pot servi sau săpa la Constantinopol; căci pe lângă plângerile făcute adesea împotriva lor, alți greci urzesc mereu intrigi la Poartă, pentru ca să-i mazilească şi să le ia locul. Domnii trebuie să ridice sume mari de bani pentru ca să facă față tuturor acestor cheltuieli şi să trăiască din belşug împreună cu numeroasa suită a credincioşilor lor, care îi urmează de la // Constantinopol şi, pe lângă aceasta, p. 288 să strângă destui bani pentru a-şi asigura un trai sigur şi strălucit când sunt rechemați din principatele lor în căminele lor dinainte, unde, deşi teama pedepsei atârnă mereu asupra lor, turburându-le liniştea, ei păstrează în casele lor de ochii lumii, o palidă strălucire. Este uşor de înțeles cât de mult trebuie să sufere nenorocitele victime ale despotismului lor, cât sunt aceştia în slujbă din pricina birurilor necesare pentru a răspunde unor asemenea cereri hrăpărețe. Boierii sunt siliți să dea bani domnului şi ei, în schimb, asupresc poporul prin tot felul de exacțiuni, în afară de dările publice care merg îndată în punga domnului şi care sunt înmulțite la nesfârşit şi stoarse cu cea mai mare străşnicie; aceste dări, care nu sunt în raport cu prosperitatea poporului, îl împovărează peste orice închipuire; oamenii cârtesc, dar trebuie să se supună şi să plătească.

Printre asupririle îndurate de moldoveni trebuie să socotim îndatorirea de a furniza provizii în grâne pentru Constantinopol la un *preț anumit stabilit la început,* când au ajuns sub jugul turcesc; *acesta a fost aşezat la început ca o favoare (!)*[3] pentru aceste țări, dar acum a ajuns o povară de nesuferit, căci prețul de acum nu mai este în raport cu valoarea actuală a grânelor.

Un alt subiect însemnat de plângeri este // trecerea prin țara lor sau p 289 stabilirea în ea a unei armate turceşti în timp de război. Excesele făptuite de aceste hoarde nedisciplinate sunt sub orice închipuire, prădând şi pustiind țara şi adeseori distrugând sate întregi şi măcelărind pe locuitorii lor lipsiți de apărare; de aceea, nu este neobişnuit pentru locuitori să fugă cu lucrurile lor cele mai de preț în păduri şi în munți ca să se ascundă, îndată ce aud de sosirea apropiată a unei armate. Eu însumi am fost martor al spaimei moldovenilor într-o asemenea împrejurare. Fiind prizonier în 1778 la Galați (când avuseseră loc ostilități în unele locuri între ruşi şi turci, care erau gata să se sfârşească printr-un război), am fost trezit într-o noapte de strigăte de femei şi de zgomotul pregătirilor făcute de oraşul întreg pentru a fugi la zvonul (care s-a dovedit neîntemeiat) al apropierii unei armate turceşti. Am aflat atunci că orice familie avea o căruță şi unul sau mai mulți cai pentru a scăpa în caz de primejdie.

Soldații turci, chiar dacă stau puțin timp într-un loc, fac atâta pagubă, încât nenorociții de moldoveni şi munteni, când se întorc la casele lor, după

---

[2] Fanarioții.

[3] Afirmație neîntemeiată.

ce s-au retras aceşti monştri, nu pot, vreme foarte îndelungată, să-şi reclădească casele şi să-şi facă rost de sământă şi de alte lucruri necesare pentru a-şi cultiva ogoarele şi viile pe care turcii le-au scos din rădăcini.//

p. 290 Împrejurările următoare vor dovedi cât de multă dreptate au moldovenii îndeosebi pentru a prefera dominaţia Rusiei aceleia a Turciei.

La pacea de ⟨Kuciuc⟩ Kainargi s-a stipulat că domnul nu trebuie să fie schimbat fără încuviinţarea Curţii Rusiei pentru a scăpa poporul de asuprire care rezultă neapărat din schimbarea atât de deasă a cârmuitorilor săi. Totuşi, în 1777, Poarta a trimis lui Ghica Vodă[4] un prieten[5] apropiat al lui, care, prefăcându-se bolnav, a cerut lui Ghica să vină să-l vadă, sub cuvânt că avea să-i comunice chestiuni secrete; slujitorii domnului au fost trimişi afară din odaie, când o bandă de ucigaşi au năvălit în cameră printr-o uşă secretă şi au ucis pe acest om nenorocit şi încrezător. S-a numit îndată un succesor fără a se consulta Curtea Rusiei sau ministrul ei la Constantinopol[6]...

Când Moldova era în mâinile ruşilor, în timpul ultimului război, prinţul Potemkin[7] a tratat pe locuitori cu cea mai mare indulgenţă şi i-a scutit de tot felul de dări, astfel că ei s-au întors[8] cu mare dezgust sub jugul turcesc. Este o slabă mângâiere pentru ei să fie cârmuiţi de domni sau de cârmuitori de p. 291 aceeaşi religie; căci situaţia acestora, dacă nu // aplecarea lor, îi face tot atât de hrăpăreţi ca şi turcii. Tratamentul dispreţuitor şi umilitor pe care toate clasele îl îndură din partea turcilor este suportat cu nerăbdare de un neam de oameni mândri din fire şi care aspiră la libertate şi independenţă şi, mai ales, de boieri, care sunt trataţi de ruşi ca egali şi ca oameni bine crescuţi şi care, dacă emigrează, sunt primiţi cu slujbe civile sau militare...[9].

⟨După tratatul din iulie 1774, Kamusa e ales han al tătarilor, Şahin Ghirai devine nepopular, turcii răscoală populaţia. Ei trimit trupe în Crimeea. Hanul cheamă trupe ruseşti şi le aşează în diferite părţi ale ţării⟩.

p. 312 ...Am ajuns la fortăreaţa rusească Ienicale (*Janikali*), în octombrie 1777, şi porneam spre Bagče sarai, când a sosit vestea că tătarii au atacat simultan pe neaşteptate pe ruşii risipiţi în tot locul prin Crimeea şi Kuban şi că i-au măcelărit pe toţi, dar că hanul a reuşit să fugă la cartierul general rusesc. Poarta Otomană, tot atunci, a numit un nou han şi l-a trimis în portul, numit acum Sevastopol, cu cinci vase de război. În curând a intrat în Crimeea o armată rusă, tătarii au fost înfrânţi şi, în cursul iernii, aduşi iar la ascultare... etc. [În 1783, ruşii ocupă toată Crimeea şi Kubanul].

---

[4] Grigore al III-lea Alexandru Ghica, domn al Moldovei (1774–1777). Uciderea sa la Iaşi, povestită în *Istoria* lui J. L. Carra, în *Observaţiile* lui Raichevich, în *Istoria Daciei transalpine* a lui Sulzer etc., era destul de cunoscută la redactarea textului lui Eton.

[5] Kara Hısarlı-Zadé Ahmed bei, capugibaşî.

[6] Alexandr Stakhievici Stakhiev, ambasadorul Rusiei la Poartă (1776–1781).

[7] Grigori Alexandrovici Potemkin, general feld-mareşal, prinţ de Taurida, generalissimul armatelor ruseşti în războiul ruso-austro-turc.

[8] După pacea de la Iaşi (29 decembrie 1791 / 9 ianuarie 1792).

[9] Autorul arată pe de o parte neomenia turcilor din cursul războaielor purtate pe teritoriul ţărilor române, fără a pomeni de excesele ruşilor cu aceste prilejuri, apoi opune atitudinea umilitoare a turcilor faţă de boieri, aceleia a Curţii ruseşti.

O scurtă digresiune cu privire la mine...

La 10/21 decembrie 1777, am plecat din Ienicale, îmbarcat pe o corabie mică spre Caffa (drumul pe uscat fiind nesigur). Această localitate fusese, tocmai, cucerită de ruşi sub ordinele generalului Balmaine şi mulţi turci aflaţi la Caffa fuseseră măcelăriţi de un corp de ostaşi greci de la Ienicale, // care mi-au furat tot bagajul dat în grija servitorului meu, bagaj de o valoare foarte însemnată şi pe care nu l-am putut recăpăta niciodată. p. 313 p. 314

În loc de a intra în portul Caffa, am fost mânaţi de furtună de-a lungul coastei şi, după ce ne-am pierdut catargul din faţă şi toate ancorele noastre, ne aflam în mare lipsă de apă, fiind optzeci de inşi pe corabie, toţi ostaşi. Am încercat de mai multe ori să coborâm la mal pentru a ne aproviziona cu apă, dar eram de fiecare dată respinşi de tătari. În sfârşit, am trecut de Balaklava şi ne-am oprit în golful „Giosleve" (!) pe partea opusă portului Sevastopol, unde vedem flota turcă ancorată. Stăpânul unui vas de comerţ turcesc a venit spre noi şi ne-am învoit cu el pe un preţ de vreo 50 de lire sterline ca să ne aducă un butoi cu apă, ceea ce ne-a promis că va face în timpul nopţii. Dar de cum a ajuns la mal, am observat că una din fregatele turceşti îşi potriveşte pânzele ca să iasă din port. Era aproape noapte şi am pornit în larg, luând-o înspre Dunăre, singurul liman la care puteam ajunge cu direcţia în care sufla vântul din acel moment, vrând mai bine să pierim de sete decât să ne lăsăm la mila turcilor. Eu eram singura persoană de pe corabie care eram în stare să manevrez şi să o mân în larg. Căpitanul ei, un grec, înnebunise. Am găsit două hărţi turceşti ale Mării Negre care difereau cu un grad în privinţa latitudinii Dunării. Am cercetat coasta Anatoliei, pe care // o văzusem în vara aceea, pe distanţa Constantinopol-Kitros, şi am putut să-mi dau seama după aceasta care din cele două hărţi era cea mai bună. p. 315

Am ajuns cu bine în faţa gurii Sulina, dar vântul neîngăduindu-ne să intrăm, a venit la noi un vas turcesc; şi aici nu pot lăuda îndeajuns omenia pe care ne-au dovedit-o echipajele mai multor vase turceşti de comerţ. Noi aveam numai un cablu mic[10] şi o ancoră de şalupă[11] pentru a ţine în loc corabia. Apa era ca o oglindă. Se şi lăsase noaptea. Au trimis cinci corăbii mari cu tot echipajul[12] ca să tragă, dacă are fi vreo primejdie, şi au rămas lângă noi toată noaptea. Am intrat cu bine dimineaţa pe canalul fluviului.

A doua zi, am pornit spre Galaţi, cu gândul să mă duc pe uscat în Rusia. Pe canal, am văzut două vase noi turceşti de cele cu tunuri „de cincizeci", dar aflate fără tunuri şi fără echipaj. Cunoscusem pe căpitanii lor la Constantinopol şi am fost primit cu bunăvoinţă de ei.

La 1 ianuarie 1778, m-am dus la guvernatorul grec[13] ca să-i fac o vizită de felicitare, m-a primit cu multă răceală. Şedea pe sofà împreună cu un turc ce părea a fi un om de seamă, care îndată a înfăţişat o poruncă de la paşa de Brăila ca să mi se taie capul împreună cu cele 26 de persoane ce veniseră cu

[10] *Hawser.*

[11] *Boat-anchor.*

[12] *Manned.*

[13] *Greek governor.* **E vorba aici desigur de pârcălab.**

mine pe acel vas. Gâdele stătea în picioare în cameră, ţinând un sac în care
p. 316 să pună capetele noastre // şi în curtea din faţa casei se depusese o movilă de rumeguş de lemn, care să sugă sângele nostru. Tălmaciul meu grec era aşa de înspăimântat că nu era în stare să rostească nici un cuvânt decât „quel sacco", arătând cu degetul la sacul în care avea să-i fie aruncat capul. Din fericire, eu nu mi-am pierdut cumpătul, ci m-am văzut silit să-mi pledez cauza cât de bine am putut şi, cu mare greutate, l-am convins pe ofiţer, care era silihdarul[14] paşei, că eu eram englez care nu veneam cu nici un fel de gânduri duşmănoase; şi chiar dacă aş fi fost un duşman, uzanţa tuturor naţiunilor ne-ar fi acordat un drept de azil în situaţia în care ne aflam când am venit pe Dunăre. El mi-a spus atunci că eram învinuiţi că am venit pe Dunăre cu scopul de a incendia cele două vase de război turceşti. Într-un cuvânt, argumentele mele şi câteva mii de taleri[15] l-au înduplecat să se ducă înapoi la paşă, pentru instrucţii noi, şi să trimită după căpitanii vaselor de război, care şi-au pus capul cum că sunt un englez şi un prieten de-al lui kapudan paşa[16]. A fost un mare noroc că mă văzusem cu kapudan paşa şi că ştiau că sunt în adevăr englez.

Am aflat mai pe urmă că guvernatorul grec, care mă primise la început cu mare politeţe, fusese cel ce ne pârâse.

Am rămas prizonieri, dar lăsaţi să umblăm liberi prin oraş trei luni, până
p. 317 când a sosit o poruncă de la kapudan paşa // să fim lăsaţi să plecăm „şi să fim aşa de feriţi de orice supărare, că dacă măcar şi o pasăre cât de mică s-ar lăsa pe catargul nostru, să fie alungată de acolo".

---

[14] *Filiktar* (!) = sword bearer.

[15] *Dollars,* probabil lei.

[16] Gazi Osman.

LOUIS EMMANUEL D'ANTRAIGUES

(1753–1812)

Louis Emmanuel Henri Alexandre de Launay, conte d'Antraigues, s-a născut la Montpellier, la 25 decembrie 1753, într-o veche familie din Vivarais, Franța meridională, ca fiu la contelui Jules-Alexandre (1693–1769) şi al Sophiei Guignard, sora contelui François-Emmanuel de Saint-Priest, viitorul ambasador la Poartă, în anii 1768–1784. După ce şi-a făcut studiile la Liceul Harcourt din Paris, a îmbrățişat, la 15 ani, cariera armelor, pentru care nu avea nici o vocație şi pe care a părăsit-o, la 20 de ani, cu rangul de căpitan, probabil şi din cauza riscurilor. Mai târziu, s-a şoptit că el se descalificase pentru că ar fi refuzat să se bată în duel. Ca atâția tineri nobili francezi de la sfârşitul vechiului regim contestatar ai rânduielilor existente, afişând vederi liberale, în spiritul luminilor, al anticlericismului lui Voltaire şi al idealului de reîntoarcere la natură, predicate de Rousseau, el a urmat moda închinându-se celor doi prevestitori ai viitoarei revoluții. Ducându-se în Elveția să consulte pe doctorul Tissot, el s-a abătut pe la Ferney, în 1778, unde a fost oaspetele patriarhului luminilor timp de 3 luni. S-a legat însă mai ales de Jean Jacques Rousseau, socotindu-se unul dintre ultimii săi discipoli Cum tocmai acela terminase un tratat teoretic de politică experimentală asupra Poloniei (*Considérations sur le gouvernement de la Pologne*), țară aflată la ordinea zilei după prima sa ciuntire, el l-a îndemnat pe tânărul său admirator, după spusele acestuia, să alcătuiască o lucrare similară asupra Imperiului Otoman (aflat la rândul său la ordinea zilei), schițându-i chiar şi planul.[1]

Tocmai se ivea pentru d'Antraigues prilejul de a observa la fața locului condițiile din Turcia. Unchiul său, contele de Saint-Priest, numit ambasador la Poartă, încă din 1768, şi care fusese rechemat temporar în septembrie 1776, ca o dovadă de nemulțumire pentru rolul său într-o mediație dintre Rusia şi Turcia, fiind acuzat că se arătase mai degrabă solul împărătesei Ecaterina a II-a decât al cabinetului de la Versailles, se înapoia, în sfârşit, la postul său cu o parte din suita lui. Nepotul său, care trăia de capul lui, orfan de tată, fără disciplina unei slujbe, spre îngrijorarea familiei sale, avea să-l însoțească în vederea, poate, a unei cariere în diplomație. Saint-Priest mai era însoțit de fratele său, cavalerul Guillaume-Emmanuel de Saint-Priest, care avea să se însoare la Constantinopol cu Guglielmina, fiica trimisului regelui de Neapole, Guglielmo Maurizio, conte de Ludolf şi care avea să treacă apoi prin Bucureşti cu tinerii Ludolf, ce mergeau la Viena. Îmbarcați pe vasul „Le Caton", membrii ambasadei au pornit din Toulon la 11 iunie 1778 spre Bosfor, unde au ajuns la 3 august. În cursul croazierei, au fost vizitate insulele Naxos, Paros, Antiparos etc. La Naxos se ofereau drept călăuze nişte localnici săraci lipiți cu nume prestigioase: Cantacuzino, Chigi, Grimaldi. D'Antraigues a fost impresionat de un G. Cantacuzino, socotindu-l ca făcând parte din vestitul neam al Bizanțului. Ajuns la Constantinopol, ambasadorul se retrage cu personalul său la Terapia, reşedința de vară a misiunii franceze, pentru mai bine de 2 luni din cauza ciumei din capitală. Reîntors la palatul Franței din Pera, la 21 octombrie, d'Antraigues vizitează monumentele şi curiozitățile oraşului, priveşte la anumite alaiuri, participă la audiența solemnă la padişah, dar, în primul rând, se arată foarte interesat de moravurile orientale, stăruind asupra tainelor haremurilor. Şederea la Terapia a fost folosită de el pentru a face poate şi investigații personale asupra moravurilor, după cum se laudă în manuscrisul său inedit. Afirmațiile sale trebuie să fie primite ca un grăunte de sare. Pe lângă pretinsele sale observații directe, documentarea lui se datoreşte, după spusa sa, unor informatori,

de fapt, foarte dubioşi: o aşa-zisă prinţesă Alexandrina Ghica şi un misterios Morovandgi, zis şi Culili (cu mai multe variante ortografice, fost domn al Ţării Româneşti). Despre prinţesă, pomeneşte mai întâi fără a o numi, ci doar ca o tânără greacă, dar curând îi hărăzeşte şi un nume: acela de Alexandrina, apoi numele dublu de Alexandrina-Sofia, şi, în cele din urmă, ea apare ca prinţesa Draconi! sau Doconi! (cu mai multe variante ortografice). Biografia pe care i-o atribuie el este stranie Ea e declarată ba fiica, ba nepoata lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica. După uciderea acestuia, la Iaşi, şi ridicarea pe sus a familiei întregi, ea ar fi reapărut la suprafaţă ca un fel de subnegustoreasă sau de samsar al unor negustori levantini, care o trimiteau în haremul împărătesc să arate spre vânzare giuvaere scumpe şi obiecte de preţ, ajungând astfel să dea ochii cu sultana Mihrimah, în vârstă de 20 de ani, fiica fostului sultan Mustafa al III-lea şi nepoata de frate a sultanului în funcţie, Abdul Hamid I. Aceasta avea mare influenţă asupra marelui vizir Ea era o fiinţă pătimaşă, capricioasă, fără milă etc., pe când „domniţa Alexandrina”, în vârstă fragedă de 16–17 ani, dimpotrivă, se bucura de toată „sensibilitatea” la modă şi, nu o dată, era înfăţişată cu ochii în lacrimi de înduioşare, distribuind daruri celor obidiţi şi denunţând abuzurile care o indignau. Cu apariţia ei, însemnările lui d'Antraigues capătă tot mai multă culoare, calitate foarte preţuită în compoziţiile literare erotice pe gustul celor mulţi.

Ajunsă favorita sultanei, cu tot ce implica aceasta, domniţa redobândeşte palatele lui Gr. Al. Ghica de la Kurù Ceşme (dar locuieşte la Terapia!) şi încă o sumă de 700.000 de piaştri (?) din titlurile de creanţă ale domnului ucis! Ea locuieşte *singură* lá Terapia şi e absolut independentă, cu toată vârsta ei tinerească. dar averea ei e încă şi mai mare, pentru că a mai făcut rost de încă *un milion de la domnul Ţării Româneşti, pe care ea l-a pus în scaun* (!!). Cam aceasta este fişa întocmită pentru domniţă.

De observat, însă, că în Ţara Românească domnea în acel moment Alexandru Ipsilanti (1774 septembrie – 1782 ianuarie) de la încheierea tratatului de la Kuciuk Kainargi până la rechemarea lui pe care el însuşi a cerut-o, fiind compromis de isprăvile fiilor săi fugiţi la Viena, în decembrie 1781. Absurditatea flagrantă a unor atare afirmaţii, împreună cu faptul că toate aceste schimbări s-au petrecut în mai puţin de un an de la uciderea lui Gr. Al. Ghica (1 octombrie 1777) până la sosirea lui d'Antraigues la Constantinopol (august 1778), impun concluzia că avem de-a face cu simple invenţii. „Domniţa Alexandrina” mai este înfăţişată în copia manuscrisă de la Dijon ca adresantă a unui număr de 26 de scrisori, în care e povestită călătoria lui d'Antraigues în Egipt, Arabia şi Asia mică, şi alte 7 scrisori din Varşovia, Cracovia, Kremnitz şi Viena, descriind drumul său mai departe Într-o notă, el face precizarea că au mai fost 2 scrisori din München şi Bavaria, dar că le-a suprimat „pentru că nu puteau interesa nici prin subiect, nici prin stil”. Mai interesante pentru noi sunt cele 10 pseudoscrisori, adresate, chipurile, unui aşa-numit C, adică Culili (?), sub al cărui nume îl aflăm în alt moment pe fantomaticul Morovandgi. În ele e descrisă călătoria prin Bulgaria, Moldova şi Polonia.

Inventarea acestei figuri şterse ca adresant al acelor pseudoscrisori se datora faptului elementar că nu mai puteau fi adresate şi aceste scrisori domniţei, întrucât aceasta îl însoţea, chipurile, acuma în călătoria sa, ea urmând să rămână la Liov, nu se ştie de ce şi pentru ce După despărţire, d'Antraigues îi va mai scrie din nou povestind cum a trecut prin Varşovia, unde a fost primit de regele Stanislav al II-lea Poniatowski, apoi descriind Viena, unde a fost prezentat cancelarului Kaunitz. Prin Bavaria, s-a întors în Franţa la sfârşitul anului 1779...

Se pare că în 1780, şi-a strâns însemnările de călătorie, după cum afirmă biograful său Léonce Pingaud, dar că ulterior le-a revizuit în întregime, începând din toamna anului 1785.

La Constantin Gane, alt autor ce s-a aplecat asupra lui d'Antraigues, această ultimă dată apare ca 11 august 1784, potrivit cu o menţiune din fruntea manuscrisului.

În anii premergători revoluţiei, el şi-a împărţit timpul între reşedinţa sa de la castelul La Bastide şi saloanele pariziene. Partizan al noilor idei la modă, el mai avea şi un dinte contra regimului în fiinţă. Nobleţea sa nu era socotită destul de veche pentru a fi îndreptăţit să beneficieze de consacrarea de a se putea sui în caretele regelui „monter dans les carrosses du roi”. Această ceremonie pur formală a fost descrisă de Chateaubriand în memoriile sale. Printre oamenii pe care îi vedea, a putut, eventual, fi şi J.L. Carra, care a scris cam atunci o carte despre aerostatică şi, îndeosebi, despre fraţii Montgolfier, pe care îi sprijinea d'Antraigues.

Legat prin prietenie, încă din 1784, de Mirabeau, apoi de Bernardin de Saint-Pierre, înconjurându-se de enciclopediştii lui d'Alambert şi intrând în vâltoarea politicii provocată de efervescenţa ce a precedat revoluţia din 1789, el scrie o serie de apeluri şi articole anticlericale şi antinobiliare şi se vede ales deputat în Adunarea Constituantă, unde a activat până în 1790, fără să strălucească printr-o activitate mai de seamă. Fostul adept ateu şi liberal al ideilor lui Voltaire şi Rousseau, s-a dovedit până la urmă un perfect conservator şi, nefiind în stare să se adapteze noii situaţii şi prefacerilor din Franţa, a preferat să emigreze de timpuriu, instalându-se mai întâi, în iunie 1790, la Lausanne, în Elveţia. D'Antraigues a intrat acum „cu arme şi bagaje" în tabăra emigraţilor regalişti, transformându-se în publicist antirevoluţionar şi agent secret al Bourbonilor în Spania şi Italia, spre a eşua apoi la Coblenz. După 1793, slujeşte pe contele de Provence, viitorul Ludovic al XVIII-lea, pretendent la tronul Franţei, în calitate de reprezentant al acestuia pe lângă legaţiile spaniolă şi rusă din Veneţia până la 1796. Arestat de francezi la Trieste, în 1797, este întemniţat la Milano, după ce pretinde că a refuzat să treacă de partea generalului Bonaparte. Totuşi, împrejurările neclare ale evadării sale din arestul de la Milano, cu sprijinul (?) soţiei sale, fostă cântăreaţă la Opera din Paris, Antoinette Croisille, zisă „de" Saint-Huberty, şi refugierea, împreună cu tânărul lor fiu în Austria, mai întâi la Innsbruck, în Tirol, apoi la Viena au aruncat dubii asupra loialităţii sale faţă de monarhişti. Aceştia l-au bănuit a sluji ca agent dublu pe Bonaparte, deoarece cu acel prilej căzuseră în mâna francezilor nişte documente secrete. Şi în pofida încercărilor sale de dezvinovăţire, d'Antraigues n-a mai intrat în graţiile viitorului rege Ludovic al XVIII-lea. Ba chiar unchiul său, contele de Saint-Priest, i-a notificat să nu se mai înfăţişeze în faţa contelui de Provence (Ludovic al XVIII-lea).

El a intrat atunci în slujba austriecilor, apoi a ruşilor, s-a perindat pe la Viena (1798–1804), ca până la urmă, să se stabilească în Anglia, cu începere din 1806, uneltind împotriva tuturor şi căutând mai ales să se arate, ca pamfletar, un inamic implacabil al lui Bonaparte, mai apoi Napoleon I. D'Antraigues şi soţia lui au avut parte, însă, de un sfârşit trist, fiind victimele unui asasinat, învăluit de mister în faţa reşedinţei lor de la Barnes-Terrace, în suburbiile Londrei, la 22 iulie 1812. Omorâţi de mâna unui servitor italian concediat, nu se ştie dacă cei doi au pierit în urma unei crime de pură răzbunare sau au fost lichidaţi din ordinele lui Napoleon, cum presupune C. Gane, sau ale unor miniştri englezi, neîncrezători în persoana şi mai ales în activitatea depusă de d'Antraigues

Despre viaţa sa aventuroasă a scris, mai întâi, H. Valchade, în lucrarea *De Launay, comte d'Antraigues, écrivain et agent politique: Sa vie, ses œuvres,* Paris, 1882, şi Edmond de Goncourt, *Madame de Saint-Huberty, d'après sa correspondance et ses papiers de famille,* Paris, 1885, unde nu se pomeneşte nimic despre călătoria făcută în Orient Fundamentată pentru viaţa şi activitatea lui d'Antraigues s-a dovedit însă documentata monografie a lui Léonce Pingaud, *Un agent secret sous la Révolution et l'Empire Le comte d'Antraigues,* Paris, 1893, 428 p. Aici a fost analizat pentru prima oară, între p 19–29, memorialul de călătorie în Orient, rămas inedit şi păstrat în manuscris în două tomuri la biblioteca publică din Dijon, despre care aminteşte şi cel mai recent biograf al său, Jacques Godechot, *Le comte d'Antraigues. Un espion dans l'Europe des émigrés,* Paris, 1986, p. 17. Problema a preocupat şi pe publicistul român, cu preocupări istorice, Constantin Gane (1885–1962), care a întreprins cercetări la Dijon, redând parţial în româneşte extrase din acest memorial şi textul aproape integral al călătoriei prin Dobrogea şi Moldova, desfăşurată între 24 mai şi 19 iunie 1779, însoţite de o introducere, de comentariile şi identificările sale, precum şi de o anexă cu itinerare asemănătoare (aparţinând contelui d'Hauterive (1785) şi unor călători români din secolele XVIII–XIX). Lucrarea lui s-a intitulat *Domniţa Alexandrina Ghica şi contele d'Antraigues,* Bucureşti, 1937, 141 p.

Înainte de a trece la analiza prezentării lui C. Gane, este cazul să precizăm că la „Bibliothèque publique de la ville de Dijon", sub cota „Fonds d'Antraigues" se află manuscrisele intitulate *Mémoires sur la Turquie par le comte d'Antraigues* (*le 11 Août 1784*) (ms. 1545 A 1), 287 p. şi *Voyages du comte d'Antraigues en Turquie* (ms. 1546 B 1), 381 p, ambele conservate într-o transcriere destul de incorectă, care nu se ştie dacă aparţine chiar autorului sau fiului acestuia, Pierre Antoine d'Antraigues (1792–1861), care a trăit de altfel, la sfârşitul vieţii

la Dijon şi a murit acolo, fără urmaşi. L. Pingaud precizează că manuscrisele amintite poartă clar menţiunea că sunt *cópii*. Se pare că acolo se aflau şi nişte ciorne ale textului. În primul volum, autorul înfăţişează numai viaţa sa constantinopolitană, descrierea moravurilor şi câteva consideraţii sumare asupra modului de guvernare a Imperiului Otoman. În cel de-al doilea volum sunt cuprinse scrisorile din Egipt şi Asia Mică, adresate, aparent, domniţei Alexandrina Ghica, despre care a fost vorba mai sus, şi cele despre drumul prin Bulgaria, Dobrogea şi Moldova etc., adresate în acelaşi chip aşa-zisului Monsieur C. (= Culili, cu variantele ortografice semnalate de Const. Gane) şi ultimele 7 scrisori adresate din nou domniţei rămase la Liov.

Partea referitoare la călătoria prin Balcani şi ţara noastră este cuprinsă între paginile 283 şi 358 ale celui de-al doilea manuscris, fiind în cea mai mare parte rezumată sau tradusă în româneşte. Manuscrisele originale au rămas inedite până astăzi. De aceea, analiza noastră se va apleca numai asupra celor relatate de L. Pingaud şi de C.Gane, care le-au parcurs sau transcris parţial

O problemă de bază a fost aceea a identificării misterioasei prietene a lui d'Antraigues, „domniţa" Alexandrina Ghica. Istoricul francez expediază repede problema printr-o notă de subsol (n. 1, p. 21), văzând într-însa pe Roxana (în franceză Alexandrine!) Rizo-Rangabé, soţia lui Alexandru Ghica, domn al Ţării Româneşti (1766–1768), identificare preluată ca atare de V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. V, Bucureşti, 1893, p. 471–472, dar respinsă, pe drept cuvânt, de C. Gane ca neîntemeiată (p. 5–6) D'Antraigues aminteşte într-adevăr despre această „domniţă" nemăritată, Alexandrina, ca fiind fiica sau nepoata (*petite-fille*) lui Grigore al III-lea Ghica, cel ucis din ordinul Porţii la Beilîcul din Iaşi (C. Gane, p. 36, 41). C. Gane s-a străduit să dovedească, bazându-se pe sămile vistieriei Moldovei pe anii 1775–1776, publicate de N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor române* (Bucureşti, 1900), că această Alexandrină ar fi într-adevăr fiica lui Grigore al III-lea Ghica, numai că în amintitul izvor ea este trecută sub numele de *Mărioara* (p. 52, 164), celelalte fiice ale domnului, cunoscute în izvoarele epocii fiind Ruxandra (soţia lui Nicolae Balş) şi Elena (soţia lui Ilie Catargi) După uciderea lui Ghica, familia sa (adică văduva lui, doamna Ecaterina, cu beizadelele Dumitrachi, Alecu şi Scarlat şi probabil fiica cea mai tânără) a fost dusă pe sus la Constantinopol şi despuiată de toate averile. Mai târziu, cei pribegi s-au reîntors în Moldova (C. Gane, p. 24) presupunând chiar că în septembrie 1778, odată cu Anastasia, soţia lui Iordache Ghica Sulgearoglu, nepotul de soră al voievodului decapitat şi mama acesteia, Ruxandra Costache, născută Racoviţă, după cum atestă *Efemeridele* banului Constantin Caragea. Dar C. Gane afirmă ritos – şi aceasta fără nici o dovadă – că fiica cea mai tânără a lui Grigore al III-lea, *Mărioara*, ar fi rămas *singură* (!) mai departe la Constantinopol şi că şi-ar fi schimbat numele în *Alexandrina* (!). Luând drept adevărate aserţiunile lui d'Antraigues şi forţând interpretarea ca să corespundă afirmaţiei făcute, istoricul român arată că Alexandrina (ex-Mărioara!), ocupându-se cu negustoria, reuşise să-şi refacă situaţia materială datorită protecţiei pe care o dobândise ca favorită – într-un sens destul de reprobabil – a prinţesei Mihrimah, nepoata sultanului Abdul Hamid I (1774–1789).

Vorbind mai multe limbi şi îndeosebi franceza cu desăvârşire şi chiar mai bine decât greaca, cultivată şi rafinată, purtând conversaţii scânteietoare cu ambasadorii şi cu influenţă la Poartă, ea putea să determine chiar şi numirea domnului Ţării Româneşti şi să-l sprijine pe ambasadorul Franţei, la nevoie.

Nu s-a ţinut seama de un fapt important. Pretinsa domniţă se ocupa cu negoţul, deci trebuie căutată prin rândul traficanţilor şi samsarilor din capitală.

Se pot formula două ipoteze (pentru o a treia vezi *Obs Critice*). Prima ipoteză: Alexandrina Ghica, o constantinopolitană de origine modestă, numele de Ghica fiind obişnuit printre arvaniţi, ce nu aveau nici o legătură cu familia domnească din principate, a pretins în faţa lui d'Antraigues că era fiica lui Gr. Al. Ghica. A doua ipoteză: însuşi autorul, dintr-un snobism lesne de înţeles, i-a atribuit printr-o mistificare deliberată, această filiaţie, profitând de coincidenţa numelui de familie a prietenei sale cu acela al voievodului martir. În favoarea acestor ipoteze pledează faptul că d'Antraigues nu pomeneşte în mod clar de familia şi rudele „domniţei" şi că aceasta

în mod firesc ar fi trebuit să-şi vadă rudele din Moldova în loc să se ducă să stea la Liov, unde, în realitate, se ducea pentru negustoriile sale.

Cât despre pretinsul fost domn al Ţării Româneşti, Iosif Morovandgi, amănuntele date sunt atât de fantastice, încât până şi C. Gane renunţă la orice identificare, socotindu-l un personaj fictiv.

În descrierea călătoriei pe uscat, până la Liov, în aşa-zisele scrisori către Culili (Morovandgi), toate dovezile de cinste la diferitele popasuri ar fi fost îndreptate către domniţă, când ele erau adresate, de fapt, ministrului Suediei, în suita căruia fusese primit d'Antraigues împreună, chipurile, cu ireala prinţesă Alexandrina. Numele suedezului apare ca „Alsing", corect Celsing. Ceilalţi călători mai erau un olandez Schultz (pe care îl numeşte în alte rânduri „Scaitz", „Scathz" ori „Schuz"!) şi un membru ala ambasadei franceze „St. Croix", un „pedant, sâcâitor, mediocru, nul" şi nesuferit. Convoiul era alcătuit la plecarea din Constantinopol din şase care înhămate cu câte trei cai şi întovărăşite de oamenii mihmandarului numit de Poartă, urmate de trăsura „domniţei" cu femeile ei, careta ambasadorului Suediei şi rădvanul în care se aflau d'Antraigues şi amintiţii săi tovarăşi de drum. Plecaţi la 6 mai 1779 din capitala Imperiului Otoman, călătorii străbat Bulgaria – pe care d'Antraigues nu se osteneşte s-o descrie decât foarte în treacăt, insistând doar asupra măruntelor întâmplări de pe drum –, spre a intra în Dobrogea, pe la Bazargic, la 24 ale lunii. Peste o săptămână, călătorii ajung la Măcin, de unde trec Dunărea îndreptându-se spre Galaţi.

La p. 381 a tomului II din manuscrisul lui d'Antraigues (tradus de C. Gane, p. 121) figurează itinerarul urmat de la Pera numai până la Măcin, cu indicarea numelor popasurilor şi localităţilor străbătute, atât de corupt redate, încât cu greu – uneori deloc – pot fi identificate. Drumul a continuat apoi spre Moldova de la Galaţi, prin Bârlad, Huşi, Sculeni, până la Hotin, ocolind Iaşii – ca şi ambasadorul englez Porter, cu câteva decenii mai înainte.

Valoarea informaţiilor despre ţara noastră în memorialul lui d'Antraigues este foarte inegală. Descrieri poetice ale naturii, ca la Bernardin de Saint Pierre, tablouri de neomenoase stoarceri şi maltratări, redate însă într-un mod foarte fantezist, mici întâmplări din cursul călătoriei şi acelea imaginare şi, la urmă, expunerea despre trecutul şi prezentul celor două principate, apelând fără să o mărturisească la alţi autori: Voltaire pentru campania din 1711 şi Carra şi alţii pentru condiţiile din vremea sa. Aceste completări le-a făcut probabil cu începere din 1784 sau 1785, consultând lucrările lui Voltaire, Carra etc., în vederea unei eventuale publicări. Bucata despre uciderea lui Gr Ghica aparţine acestui moment ea foloseşte cu multă fantezie şi anumite date nu tocmai exacte împrumutate lui Carra în articolul acestuia din „Journal encyclopédique" din 15 nov. 1778.

Este drept că el înfierează abuzurile regimului fanariot, demască şi neomenia boierilor stăpâni pe viaţa robilor ţigani şi exploatând nemilos pe clăcaşi, condamnă purtarea brutală a trupelor de ocupaţie ţariste în timpul războiului din 1768–1774, dar o face cu oarecare detaşare, mai mult ca un teoretician, adept al „filosofiei luminilor" şi mai puţin ca un observator atent, imparţial, cu puncte de vedere şi observaţii proprii.

În concluzie, informaţiile pe care le dă trebuie să fie folosite cu cea mai mare prudenţă, filtrând ceea ce este real de fabulaţia constantă, apreciind materialul la justa lui valoare, care în fond este destul de scăzută.

Textul călătoriei lui d'Antraigues prin ţările noastre a fost redat şi prescurtat – cu multe reduceri şi cu unele adăugiri privind doar regimul social din Moldova – de către nepotul omonim al publicistului Constantin Gane în articolul *Prin Moldova de altădată,* publicat în „Magazin istoric", VI (1972), nr. 3 (60), p. 39–43 şi 72. Relatarea sa a fost trecută în revistă şi de Paul Cernovodeanu, *Les voyageurs français en présence des réalités roumaines de la période phanariote,* în „Revue roumaine d'histoire", XIII (1974), nr. 5–6, p. 735 şi 740, şi „Annales historiques de la Révolution Française", 48 (1976), nr. 225, p. 447 şi 452–453, iar analiza operei şi biografia, tot la Paul Cernovodeanu, *Une mystification généalogique du comte d'Antraigues. la prétendue „princesse" Alexandrine, „fille" de Grégoire III Ghica (1778 1779),* în „Recueil d'études généalogiques et héraldiques roumaines", Bucarest, 1988, p. 76–87.

p. 86 *Ghiola*[2] *(!) în Basarabia (!)*[3] *la 12 leghe de Dunăre, 30 mai 1779*

În sfârşit (?), dragă prietene, tot amânând răvaşul în care voiam să-ţi scriu despre moravurile bulgarilor, am părăsit Bulgaria fără a-ţi vorbi de ele. Acum iată-ne în Basarabia (!). Îţi voi spune deci de ţara pe care am părăsit-o...

[Urmează o incursiune asupra Bulgariei şi locuitorilor ei, descriindu-li-se, cu precădere moravurile]

Isprăvind acest răvaş, să-ţi mai spun că la Cavac Conutri[4], am părăsit drumul obişnuit, apropiindu-ne de Marea Neagră. Înainte de a ajunge acolo trecuserăm pe la Bakorric[5], cuibul tuturor tâlharilor din Bulgaria. Am văzut, la două leghe depărtare de acolo, un câmp de bătălie acoperit încă cu oseminte omeneşti de-ale turcilor şi...[6]. În sfârşit, de la Cargues ne-am întors iar şi am sosit ieri la Constanţa[7], pe malul Mării Negre. E un oraş sărac, cu un mic port la mare, dar nu ne-am oprit acolo, ci ne-am dus să ne culcăm la // Anadelkioi[8], un biet sat pustiit de ruşi. Am fost nevoiţi să punem paturile în grajduri, fericiţi fiind de a fi găsit unele din ele destul de încăpătoare pentru a putea găzdui pe toată lumea. A doua zi, adică ieri, am plecat de acolo, sosind aici după 9 ceasuri de mers pe nişte drumuri îngrozitoare. Toată ţara e acoperită cu tufişuri. p. 87

La mijlocul drumului, am văzut o privelişte plăcută lângă un sat numit Mamaia[9]. Satul acesta este aşezat pe malul unui lac cu apă dulce, despărţit de mare printr-o limbă de nisip, care seamănă de departe cu un dig. Lacul are o întindere de o leghe şi de pe malul lui se vede marea. În mijlocul lacului este o insulă acoperită de pădure. Marea se vede de pretutindeni, iar lacul acela e încântător, fiindcă în toată această regiune nu se vede nici un copac. Spun locuitorii de acolo că un împărat grec îşi făcuse în insula aceea o casă de ţară, dar eu sunt sigur de contrariu[10]. Locuitorii din sat au o mare veneraţie pentru

---

[1] Traducerea a fost preluată, cu unele mici rectificări, după C. Gane, *Domniţa Alexandrina Ghica şi contele d'Antraigues*, p. 86 şi urm , coroborată şi cu articolul nepotului său, C. Gane, *Prin Moldova de altădată*, în „Magazin istoric", VI (1972), nr. 3 (60), p. 40 şi urm.

[2] Autorul îi spune odată *Gieuler*, iar în itinerar *Juiresler*, unde a poposit la 28 mai. Indiscutabil că se afla în Dobrogea şi nu în Basarabia, autorul făcând aici o vădită confuzie geografică. C. Gane o identifică în 1937 cu fostul sat Ghelengic, azi Mireasa, com. Târguşor, jud. Constanţa.

[3] Evidentă eroare pentru Dobrogea.

[4] În itinerar, această localitate neidentificată, unde călătorii au ajuns la 25 mai, poartă numele de *Cargues Konnoutchi* (!) Poate denumire foarte coruptă a satului Kara-Agaci din Bulgaria.

[5] Poate Bazargic (azi oraşul Tolbuhin) în Bulgaria.

[6] Indescifrabil.

[7] *Kutandgi.*

[8] *Anadaken*, fost cătun al com. Palazu Mare, azi în componenţa municipiului Constanţa, în apropiere de fostul iaz Tăbăcăria.

[9] *Mammay*, localitate în componenţa municipiului Constanţa.

[10] Pasaj confuz şi ştire fantezistă Poate o vagă reminiscenţă, evident denaturată, a tradiţiei şederii lui Ovidiu în exil în vechiul Tomis şi în apropierea acestui port.

păduricea aceea şi, deşi nu au lemn, n-ar îndrăzni să taie din ea nici un copac. Ne-am dus în insulă cu o luntre şi am prânzit acolo. Este într-adevăr unul din cele mai pitoreşti locuri din câte am văzut.

Ne-am întors pe urmă la gazda noastră şi am rămas acolo toată ziua. Satul e trist şi sărac; e locuit de moldoveni (!), ale căror case sunt ciudate...

Galaţi în Moldova, pe Dunăre, 3 iunie 1799

Am pus o nouă stavilă între noi, prietene, căci iată-ne la 120 de leghe unul de altul şi Dunărea ne desparte. // Am sosit aici bolnav. Ciudaţii oameni care ne-au fost trimişi de domnul Moldovei[11], pentru a ne primi în ţara lui, m-au învestit[12], dar nu m-au însănătoşit. Nu, prietene, nu-ţi pot ascunde cât de caraghioasă a fost primirea noastră aici. p. 88

Am plecat de la Măcin[13] ieri, la 6 dimineaţa, pentru a ne duce la malul Dunării. Cu o zi înainte venise mihmandarul domnului Moldovei ca să ne ureze bun sosit şi apoi plecase iar ca să pregătească primirea. Când am ajuns la malul Dunării, am văzut de cealaltă parte nişte corturi, o mulţime de cai şi steaguri, dar toate acestea cam şterse din pricina depărtării şi a ceţii. Am fost nevoiţi să ne îmbrăcăm afară. Domniţa a rămas cu blana pe ea, dar eu, care venisem călare, a trebuit să mă dezbrac şi să mă pudrez... Tremuram de frig (!)... Cred că în viaţa mea n-am râs atâta ca atunci când l-am văzut pe ministrul suedez dus în braţe de servitorul său până la trăsură, căci se îmbrăcase în câmp şi dacă s-ar fi dus pe jos s-ar fi murdărit până la genunchi! Când am fost cu toţii gata, am trecut cu bacul de cealaltă parte şi cum am sosit la mal am vrut să coborâm pe uscat. Dar nu ni s-a dat voie. Doi oameni îmbrăcaţi ca nişte ceauşi, // ţinând în mână câte un baston de argint cu o bardă în capăt[14], ne-au împins înapoi pe bac. A trebuit să aşteptăm pe ispravnicul Galaţilor, care sosi mai în urmă călare dintr-unul din corturile sale!!! pentru a ne întâmpina. El se închină în faţa domniţei[15] şi a ambasadorului[16], şi am fost nevoiţi să înghiţim cuvântarea lui. Abia după aceea ne-am coborât din bac şi pe dată veniră 20 de haidamaci călări, înşirându-se în dreapta şi în stânga noastră. Ni s-au dat şi nouă cai pentru a merge până la corturi, care erau la 20 de paşi de debarcader. Unul din cai, care mergea la trap lângă ambasador (= ministrul plenipotenţiar), îl stropi cu noroi din cap până în picioare. Să fi văzut supărarea lui... etc.... Ne urcarăm deci cu toţii călări – numai domniţa era purtată în scaun[17] pentru a merge la corturi, unde urma să aşteptăm rădvanul ce trebuia să ne ducă la Galaţi, care era cam la un sfert de ceas de locul unde ne aflam. Caii ce călăream n-aveau decât pielea de pe ciolane. Hamurile lor erau vrednice de ei... [După păţania caricaturală a suedezului, urmează cea tot atât de hazlie (!) a olandezului Schutz. Calul acestuia se cabrează, Schutz apucă de coamă calul pe care – cu intenţii bune – îl împinge cu suliţa unul p. 89

[11] Constantin Moruzi, domn (30 septembrie 1777 – 29 mai 1782).

[12] Oare, înveselit?

[13] *Metkin.*

[14] Seamănă cu aşa-zişii „chateiirs" (feciori), descrişi de De La Croix, în vol. VII, p. 251, al colecţiei de faţă.

[15] Alexandrina Ghica.

[16] = Ulrik von Celsing, ministrul Suediei la Poartă (1772–1779).

[17] Oare un fel de *chaise à porteur* ca la Versailles sau Paris?

din călăreții alaiului (!). Olandezul e trântit la pământ și furios lovește cu bastonul pe acel „biet moldovean". Hărmălaie. Olandezul se duce într-un cort, pentru a-și schimba hainele etc.]. [Ajunși la cortul domniței și al ambasadorului] ne-am coborât,
p. 90 am intrat și ni s-a dat cafea și șer // bet. În timpul acesta, pe când se înșirau ostașii, caii fură înhămați la rădvane. Ne-am urcat, în sfârșit, în cele două rădvane, urâte, soioase, rupte, pe care ni le trimisese domnul Moldovei [urmează descrierea alaiului precedat de o gardă armată, carele cu lucrurile călătorilor, o harabà cu un mihmandar turc și altul grec și în sfârșit cele două rădvane, în primul domnița Ghica cu ministrul Suediei, într-al doilea d'Antraigues cu ceilalți tovarăși de drum].

Astfel sosirăm la Galați, unde am fost duși într-o casă în care am fost ținuți până seara. În sfârșit, abia azi-dimineață ne-am reluat felul de viață obișnuit, iar mâine ne pornim iar la drum spre a merge la Hotin[18].

Acum, prietene, să-ți arăt cum am călătorit până aici... La 31 mai, am plecat de la Gherler[19], cu gândul să mergem numai 6 leghe și să poposim apoi noaptea acolo. Drumurile care duceau în satul acela[20] semănau cu cele pe care le cutreierasem pe la Provadia: niște câmpii părăginite. Se vedea totuși că ne apropiem de Dunăre, întrucât locurile se făceau mai deluroase. Se văd chiar în depărtare niște munți înalți (!)[21].

[În timpul drumului, ei hotărâră să schimbe itinerarul și să se îndrepte spre Hasanlar[22], unde să poposească peste noapte. D'Antraigues descrie apoi peisajul străbătut:]

O câmpie foarte întinsă, străbătută de Dunăre, care o taie în cotituri șerpuitoare. Nu se văd nici copaci, nici sate; singura frumusețe a acestei câmpii e Dunărea. Priveliștea aceasta m-a impresionat. Ea întrupează două farmece: o vedere asupra munților împăduriți și alta asupra unei întinse câmpii străbătută
p. 91 în cursu-i mândru și majestuos de un flu // viu de toată frumusețea. Cred că un pictor ar avea prilejul să facă un tablou minunat.

Mai departe drumul n-are nimic deosebit. După ce cobori de pe munte (!), găsești în mijlocul unei văi satul lui Hasan. Aici am poposit, în cinci grajduri, căci atât am găsit. [...]

p. 92 A doua zi, am părăsit satul acesta sărăcăcios, locuit de moldoveni și de turci și ne-am dus la Măcin[23], la două leghe de trecerea Dunării. Satul acesta e pitoresc. E sărac și rău clădit, dar e așezat pe un dâmb ce coboară lin până la malul Dunării, care e cam la 200–300 pași de el. Sunt acolo pășuni multe și vite. Ne-am dus până la malul apei spre a admira priveliștea... Am stat de vorbă cu țăranii despre un flagel care bântuie în țară și de care nu se pot apăra: lăcustele. Am aflat astfel că în iarna trecută, lăcustele au pustiit Moldova; ele

---

[18] Azi oraș în Ucraina.

[19] Altă formă mutilată pentru *Ghiola, Gieuler* sau *Juireslar,* așezare identificată cu satul Mireasa (vezi n. 2).

[20] Autorul nu face vreo altă precizare.

[21] De fapt Munții Măcinului.

[22] Adică satul lui Hasan, vechea denumire a satului Ardealu, com. Dorobanțu, jud. Tulcea.

[23] *Martkin,* iar în itinerar *Metkin.*

trecuseră Dunărea în toamnă şi-şi lăsaseră ouăle înainte de iarnă. [Urmează descrierea acestor lăcuste de o specie deosebită]. Întrebarăm pe ţărani dacă n-au nici un fel de apărare împotriva acestor insecte.

– „Nici una" răspunseră ei. „Numărul lor nesfârşit, întinderea câmpurilor nu dau nimănui nădejdea de a le putea stârpi. Ar fi un singur chip de a scăpa de ele. Ar trebui ca un flăcău nevătămat să descânte o apă neîncepută – taina o are popa – şi s-o răspândească pe pământ. Apa aceasta cheamă vulturii şi vulturii devorează lăcustele".

Ce să le răspund? Mi-au mai spus câte toate despre felul cum se descântă apa şi-i lăsam să vorbească, admirând credinţa acestor oameni, credinţa pe care religia o întăreşte şi a cărei pricină este poate numai ea. Căci, dacă te-ai străduit odată să crezi o absurditate, nu văd de ce n-ai crede o mie altele la fel. Se zice că pasul cel dintâi e cel mai greu de făcut. //

Am plecat din Măcin la ora 6 şi am mers mereu pe malul Dunării care e foarte pitoresc. Drumul acesta mi-a plăcut mult. Galaţii este singurul port al Moldovei. Mai jos este Ismail, un port în Basarabia, şi mai departe se zăreşte Chilia, la îmbucătura fluviului. Deasupra (!)[24] Galaţilor, în Ţara Românească, e Brăila, unde există un fort păzit de turci şi de un paşă cu două tuiuri. Ţara Românească are şi alte forturi, dar acesta e cel mai mare. Toate cerealele din Moldova sunt duse la Galaţi şi apoi trimise pe Marea Neagră la Constantinopol. p. 93

Lipsa de forturi face mult rău Moldovei. [Urmează apoi câteva consideraţii despre Chilia, socotită de d'Antraigues, în mod eronat, ca loc al exilului lui Ovidiu şi pe care nu are, însă, prilejul s-o viziteze împreună cu domniţa.]

Galaţii e un oraş mare aşezat pe un dâmb la malul Dunării. Casele sunt destul de îndepărtate unele de altele. În ultimul război ruşii l-au ars în întregime[25], dar locuitorii l-au reconstruit. Casele sunt însă ca nişte bordeie. Cea în care locuim e singura puţin mai cumsecade şi încă e foarte urâtă. Totuşi moldovenii îşi fac casele din lut. Fac întâi cuhnea, pe urmă, alături, o încăpere, în care doarme tot neamul. Acoperişul e uneori de tablă, dar de obicei îl fac din stuf. Împrejurul casei este o curte împrejmuită, în care oamenii îşi ţin vitele. Casele din Galaţi, afară de câteva, sunt asemănătoare celor de la ţară.

În port, mişcarea e destul de mare. Se construiesc acolo vase comerciale care merg prin Marea Neagră la Constantinopol. Am văzut şi eu două corăbii în şantier, dar construcţia lor e foarte rea, de calitate proastă, şi sunt puse în circulaţie înainte de a se usca[26].

La Galaţi sunt biserici ortodoxe, singurele clădiri mai înalte // şi singurele zidite din piatră. Fiecare biserică are, de o parte şi de alta, două turnuri înalte. p. 94

---

[24] Adică *în amonte* pe Dunăre.

[25] Pentru acest tragic eveniment, vezi, mai ales, Paul Păltănea, *Povestirea rimată „istorie de patima Galaţilor" şi războiul ruso-turc din 1768–1774,* în „Danubius", Galaţi, I (1967), p. 213–222.

[26] Vezi, în sensul acesta, aprecierea lui Boscovich, în vol. IX, p. 466, al colecţiei de faţă. Pentru o expunere asupra şantierului amintit, vezi I. Toderaşcu, *Construcţii navale la şantierul din Galaţi în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea,* în „Danubius", II–III (1969), p. 95–110.

Am intrat în cea mai veche din ele[27], dar am găsit-o destul de murdară[28] şi întunecoasă. Pereţii sunt acoperiţi cu picturi foarte ciudate. Pe unul din ei era închipuit iadul şi se văd acolo draci făcând fel de fel de lucruri: unul din ei şade pe un păcătos, altul se urcă în spinarea altuia, al treilea îşi face nevoile într-un craniu... Din clopotniţă se vede Dunărea şerpuind printr-o câmpie plină de vite.

Un voievod tiran domneşte în această ţară. Oraşul este condus de un grec, ales de domn şi care poartă titlul de *porto-calamo*[29], ceea ce înseamnă locul cel dintâi (!). De obicei, această sarcină se dă celui mai mare pungaş de la Curtea domnească[30].

Bârlad, 7 iunie 1779

p. 95 [...] La 4 iunie, am plecat din Galaţi şi nădăjduisem că vom scăpa de alaiuri. Dar ne-am înşelat, dragă prietene. La 5 dimineaţa, alaiul care trebuia să ne întovărăşească, era gata. Erau 38 de ţărani călări (!) de-a dreapta şi de-a stânga drumului şi 50 de boieri sau nobili (!), călări şi ei, doi câte doi, în mijlocul drumului. Aceştia erau îmbrăcaţi ca nişte golani; şeile şi hamurile lor tot ca ale unor golani. După ei venea pârcălabul (!) şi, în sfârşit, rădvanele noastre; toţi oamenii aceştia merseră cu noi cam vreo leghe, până într-un loc unde se făcuse un cort. Domniţa intră înlăuntru. S-au luat cafele şi şerbet, ni s-a dorit drum bun şi am pornit mai departe până la Pechea[31], prin nişte locuri foarte triste.

p. 96 Nu se vede pe acolo nici un pom; numai câmpii. După // 5 ceasuri de mers am sosit la Convo[32], unde am poposit peste noapte. Ţiganii (?) ne-au ieşit întru întâmpinare. Erau 20 călări, care mergeau cu căciula în mână, trebuind domniţa să-i roage întâi, apoi să le poruncească să şi le pună în cap. Satul unde am dormit e trist. Casele sunt clădite moldoveneşte (!). Totuşi se găsesc de-ale gurii şi tot ce e trebuincios traiului zilnic în cantităţi mult mai mari decât în Bulgaria. [D'Antraigues povesteşte cu lux de amănunte incidentul nocturn petrecut în acel sat, unde călătorii, asaltaţi de purecii din încăperile unde fuseseră găzduiţi, n-au putut dormi toată noaptea, stând aşadar împreună

p. 97 de vorbă]. // În sfârşit veniră zorile. Am luat ceaiul şi ciocolata pe un deal din apropiere pentru a privi răsăritul soarelui. După ce ne încălzirăm la razele

---

[27] Probabil biserica Precista, construită de un boiernaş Tuduri la începutul sec. XVII şi reclădită din zid la 1647 de Constantin, fiul ctitorului, şi de alţi enoriaşi. Cf. I. C. Beldie, *Biserica Precista din Galaţi*, în „Vestitorul", Galaţi, 1949, nr. 19–20, p. 4.

[28] Luat după Boscovich (vezi vol. IX, p. 465, al colecţiei de faţă), ca şi judecata asupra picturii religioase.

[29] De fapt, *pârcălab*, explicaţia etimologică fiind la fel de fantezistă (vezi la Boscovich caracterizarea pârcălabului de Galaţi, din vremea trecerii sale pe acolo).

[30] Scrisoarea următoare, din Bârlad, 7 iunie, este în întregime compusă din bucăţi inventate pentru a umple golurile povestirii. Mai întâi *răspunsul sultanului la plângerea domniţei despre mihmandar.* Apoi, la prima ocazie e descris de autor alaiul original care împreună cu pârcălabul *(porto-calamo)* îi petrece o leghe din drum, până la un cort cu cafele şi şerbet de unde se despart. Va urma curând alaiul ţiganilor!

[31] Sat şi com., jud. Galaţi.

[32] Neidentificabil.

sale, ne-am dat jos şi ne-am urcat în rădvan, cu alaiul de ţărani după noi. După 6 ceasuri de mers, am ajuns într-un sat numit *Lehimi* (!)[33], care este al marelui boier [loc alb]. Din scrisoarea în care îţi voi vorbi despre guvernul Moldovei vei vedea cum stăpâneşte el acest sat. Boierul veni întru întâmpinarea noastră, ţinu o mică cuvântare la uşa rădvanului (!) şi ne duse apoi la conacul[34] său, care e destul de urât, dar comod şi frumos situat. Acest conac e aşezat la poalele unui deal acoperit cu o pădure deasă. Dinainte se vedeau numai câmpii şi un iaz destul de mare. E o privelişte plină de prospeţime, care ne-a plăcut la toţi. Boierul, după ce ne-a cedat toată casa (!), a plecat să doarmă aiurea (!). Ambasadorul l-a rugat să ia cina împreună cu noi, el a primit şi ne-am aşezat cu toţii la masă. Mâncarăm, fireşte, cât se poate de rău[35]. [Urmează flecăreala între suedez şi domniţa care face o glumă răutăcioasă cu privire la cina oferită de el.]

De la B [loc alb][36], am ajuns la Bârlad, unde ne aflăm acum. Drumul a fost încântător. Am trecut prin nişte văi răcoroase, prin care şerpuiau pâraie, prin păduri frumoase cu copaci nu prea deşi şi din care aveam privelişti cât se poate de pitoreşti. În sfârşit, după 7 ceasuri de drum, am sosit aici unde rămânem astăzi. p. 98

Bârladul e unul din oraşele Moldovei. E aşezat într-o vale cu mici dealuri de jur împrejur şi cu păşuni. Oraşul pare un sat mare.

[În cinstea călătorilor, ocârmuirea găsise de cuviinţă să dea un bal, obligând vreo 20 de fete să vină să danseze forţat în cinstea oaspeţilor; mirându-se de tristeţea dansatoarelor şi mai ales de jalea uneia ce juca şi plângea totodată, domniţei i se spuse] că bietele fete erau supărate fiindcă în ziua aceea fiind o mare sărbătoare bisericească, un lăsat de sec (!), obiceiul era ca tineretul să petreacă, iar ele hotărâseră înainte de sosirea noastră, să facă între ele o mică petrecere, pentru care părinţii lor cheltuiseră şi bani. Dar cum sosirăm noi, cârmuirea crezând că va face plăcere domniţei să le vadă jucând, trimisese poruncă fetelor să vie toate acolo. Trei din ele, pentru că n-au venit îndată, au şi fost întemniţate (!). Celelalte trebuiau să-şi petreacă ziua jucând fără voie şi fuseseră chiar ameninţate că vor fi bătute şi ele şi părinţii lor, dacă ar îndrăzni să se tânguiască domniţei. Cât despre fata care era cea mai mâhnită din toate, cruzimea cârmuirii era revoltătoare. Mama ei murise cu o zi înainte, dar fiindcă era frumoasă, o sileau să joace cu ochii înlăcrămaţi şi cu inima frântă // de durere. p. 99

Aflând despre toate acestea, domniţa chemă pe ispravnic şi, pretextând că e obosită şi doreşte să se odihnească, l-a rugat să trimită fetele acasă. Acestea, bucurându-se foarte mult, s-au dus să petreacă în voie la mica serbare

---

[33] Neidentificabil. Presupunerea lui C. Gane din 1937 că ar fi vorba de satul Suseni (com. Băcani), jud. Vaslui, aparţinând boierului Constantin Paladi, este neîntemeiată, deoarece acest sat este aşezat la *nord* de Bârlad, oraş spre care se îndreptau călătorii.

[34] *Château.*

[35] În jurnalul său epistolar, d'Antraigues, se plânge tot timpul şi pe nedrept de calitatea slabă a mâncării consumate pe drum.

[36] Necomplectat în text C. Gane opina, în 1937, pentru satul Bursucani (com. Bălăbăneşti, jud. Galaţi), deşi ar fi putut vorbi şi de actualul oraş Bereşti, din acelaşi judeţ, localitate aflată pe drumul către Bârlad. Dar mai înainte s-a dat numele de *Lehimi* satului în care au poposit!

ce-o pregătiseră. Domniţa le trimise fel de fel de băuturi răcoritoare şi o masă bună. Când cheful fu în toi, merserăm cu toţii acolo. Cea care pierduse pe mama sa, se dusese acasă la ea. Domniţa îi trimise de mâncare şi, ştiind că e săracă, îmi spuse să-i dau şi o sută de ţechini (!). În viaţa ei nu văzuse fata atâţia bani, pe care, de altfel, nu i-am dat dânsei, ci tatălui ei pe ascuns, de teamă să nu-i fie luaţi. Petrecerea a ţinut până la miezul nopţii. Îţi jur că mie, care nu pot suferi balurile şi care găsesc că jocurile moldoveneşti seamănă cu ale urşilor (!), mi-a plăcut balul acela mai mult decât mi-au plăcut sau îmi vor place vreodată cele de la Operă[37]. Era atâta veselie. Copilele acelea binecuvântau pe domniţă şi se uitau la ea ca la o zână... Li se părea aşa de ciudat că rangul, demnitatea, puterea să poată fi în mâinile cuiva un mijloc de a face bine... Ea însăşi se bucura, de plăcerea ce o făcea acestor sărmane, făcându-le să uite, pentru câteva ceasuri măcar, marea lor sărăcie. În sfârşit, după ce le-am dat la fiecare câte un mic dar, ne-am întors la gazdele noastre foarte mulţumiţi de ziua pe care o petrecuserăm...[38].

Ansulchi[39], pe malul Prutului

p. 101 ... Am plecat din Bârlad la 8 iunie. După trei ceasuri de mers, am sosit la Epureni[40], la conacul unui boier[41], unde am fost găzduiţi. Drumul a fost plăcut; păduri, văi şi uneori singurătăţi fermecătoare. Împrejurul conacului este o grădină mare[42], cu mulţi copaci printre care se văd lanuri de cereale şi chiar tufişuri întregi de trandafiri, ceea ce niciodată nu mi-aşi fi închipuit că aş putea găsi în Moldova. Am aflat, în urmă, că dulceaţa de trandafir este foarte căutată la Iaşi. Boierii sădesc aceşti copăcei în grădinile lor pentru a le păstra florile, care au diferite întrebuinţări şi pe care le dau în dar prietenilor. Amestecul acesta de sălbăticie şi de cultură este încântător.

Am petrecut toată ziua în grădină.

A doua zi, ne-am dus la „Borbot"[43], la 6 ceasuri de Epureni. Drumul a fost plictisitor. Ploua. Rău găzduiţi în nişte bordeie, ne-a plouat până şi în paturi, aşa încât ne-am hotărât să ne urcăm iar în rădvanele noastre şi să rămânem în ele de la miezul nopţii până dimineaţa. Am plecat de acolo fără părere de rău. După 8 ceasuri de drum, am sosit într-un sat mare sau mai p. 102 curând într-un mic oraş, reşe // dinţa unui episcop[44]. Se cheamă Huşi. Ne-am dus în gazdă la Episcopie, casă vrednică de cei dintâi apostoli. Ferestrele nu se închideau şi nu era în tot palatul episcopal nici un singur scaun. Ne-am simţit totuşi foarte bine acolo în comparaţie cu bordeiele din noaptea trecută.

[37] Desigur Opera din Paris.

[38] Urmează o altă diversiune cu care începe scrisoarea următoare. Este vorba de stoarcerile noului mihmandar (vezi *Observaţii critice). „Pentru a stoarce mai mult poruncise ca pârgarii oraşului să fie bătuţi* (!)".

[39] Probabil Sculeni, jud. Iaşi, cum crede C. Gane.

[40] Sat şi com., jud. Vaslui.

[41] Făcând parte din familia Costache, proprietatea mosiei Epureni.

[42] *Parc.*

[43] Poate Bărboşi? C. Gane propune Berezeni (!), sat şi com., jud. Vaslui.

[44] În acea vreme, păstorea la Huşi episcopul Inochentie (între 1752–1782).

Înainte de masă a venit o ceată întreagă de popi. Pungaşii aceştia supără pe străini stropindu-i cu aghiazmă până le dai un bacşiş (!), pe care l-am înmânat cât mai în grabă spre a scăpa de rugăciunile lor[45].

În cel din urmă război cu ruşii, acest oraş a fost ars de trei ori. Casele care au scăpat de foc au fost dărâmate, pomii au fost smulşi de sub dărâmături, toate au fost mistuite de flăcări. [D'Antraigues condamna sălbăticia cu care s-au comportat faţă de locuitori oştenii ţarinei Ecaterina a II-a, suverană absolută, pe care o antipatiza profund şi mai ales pe comandantul lor, un favorit împărătesc, un maior de husari, anume „Korik" sau „Kurich"[46], devenit ulterior locotenet general şi inspector al trupelor uşoare].

Când am sosit la Huşi, am aflat că nu eram departe de Prut şi de locul unde altădată, ţarul Petru I, încolţit din toate părţile de turci, a fost nevoit să-şi răscumpere viaţa şi libertatea printr-o pace ruşinoasă şi prin daruri bogate făcute vizirului[47]. După cină, ne-am urcat deci călări... Locurile sunt aici foarte deluroase, aşa încât am trecut prin mai multe văi până să ajungem la Prut. În sfârşit, sosirăm şi la locul unde fusese lagărul ţarului Petru.

Prutul nu e un râu mare. Iarna [albia] creşte foarte mult, dar pe vremea aceasta are o lăţime de cel mult 50 de paşi. Am găsit că planul locului fusese destul de rău ridicat şi m-am hotărât să-l ridic eu însumi la faţa locului. În trei ceasuri îl ridicasem (!). Ţi-l voi trimite şi răspund de exactitatea lui. Pârâul, care se varsă în Prut şi în capătul căruia era aşezat cortul ţarului, este întocmai cum l-am arătat pe plan. [Urmează o descriere a bătăliei de la Stănileşti, reprodusă, fără nici un adaos interesant, din *Histoire de Charles XII,* a lui Voltaire.] Nimeni nu-şi mai aminteşte aici de această vestită bătălie. Numai popii, mai cu carte decât ceilalţi, ştiu să spună despre ea foarte multe amănunte. Ei ne-au călăuzit acolo şi am fost foarte mulţumiţi de toate câte le-am aflat de la ei.

Prutul trece prin Moldova. Malurile sale sunt foarte râpoase şi, uneori, plăcute şi pitoreşti. Şerpuieşte în fel de fel de cotituri şi vom mai merge încă trei zile de-a lungul lui. Eu sunt mulţumit fiindcă priveliştile acestea îmi plac.

Ieri ne-am culcat la *Erberoy* (?)[48] în nişte bordeie pe malul Prutului. Ni s-a întâmplat ceva foarte hazliu. [Urmează o poveste destul de abracadabrantă cu un câine ciobănesc, care atacând un servitor al lui d'Antraigues, a fost împuşcat, iar drept despăgubire, s-a plătit stăpânului „după obiceiul pământului" (?!) o cantitate de cereale, echivalentă cu grămada de pământ necesară îngropării câinelui, în valoare de 13 ţechini.]

---

[45] Invenţie inspirată de goana după bacşiş a personalului inferior de la Curtea domnilor, când are loc o primire solemnă a unui străin.

[46] Numele redat atât de stricat, ca atâtea altele în textul lui d'Antraigues, nu permite nici o identificare. Calitatea sa de „actual favorit al împărătesei", îl ispiteşte pe C. Gane să-l identifice cu Potemkin (!), căruia însă nu i s-au atribuit asemenea fapte, ce duc cu gândul la grozăviile săvârşite de generalul Kamenski, denunţate de generalul Langeron în cursul războiului din anii 1806–1812.

[47] Pentru mărturii despre campania din 1711, vezi vol. VIII al colecţiei de faţă

[48] Neidentificat. Poate Zberoaia, sat pe malul stâng al Prutului, azi în Republica Moldova.

p. 104 Ieri am sosit, în sfârşit, la *Donantchi* (?)[49], întovărăşiţi de ţărani călări (!) şi vom rămâne şi azi aici. Locuim cu toţii împreună într-o casă destul de bună, deşi mai proastă decât cea din urmă colibă din Europa (!), totuşi e aşezată într-o poziţie minunată. Ne aflăm în mijlocul unei păduri şi în faţa ferestrelor se întinde Prutul, al cărui mal, de partea cealaltă, e şi el acoperit cu păduri. Dacă nu ne-ar mânca ţânţarii, am putea petrece o zi foarte plăcută. Dar faţa şi mâinile ne sunt umflate şi părem toţi bolnavi.

Altădată a fost aici un sat mare, dar el a fost dărâmat de Gherim[50], hanul tătarilor din Crimeea, într-o încălcare a Moldovei pe care a făcut-o el pe vremuri. Numai boierul şi-a zidit, din nou, aici conacul, fiindcă-i place, pasă-mi-te, locul acesta, dar ţăranii au plecat şi nu s-a mai întors niciunul.

Multă vreme au pustiit tătarii această ţară, mai cu seamă prin părţile p 105 acestea. O astfel de pustiire, de expediţie, o nu- // mesc ei *habul*. Când un han hotăra să nimicească o ţară, fie pentru a se răzbuna, fie pentru a jefui, el înştiinţa pe mârzacii săi că va pleca să facă *habul* în cutare ţară. Atunci mârzacii îşi înarmau oamenii şi veneau întru întâmpinarea hanului. S-au văzut oştiri de 40 000 de oameni, toţi călări, înarmaţi cu pistoale, săbii şi săgeţi, plecând din Crimeea, fără nici un fel de provizie. Ei trăiesc din jafurile ţărilor prin care trec. Ajunşi în vreun loc arătat mai dinainte prin *habul,* hanul porunceşte imamului să rostească o rugăciune în faţa oştirii adunate, apoi ia un cărbune aprins şi-l aruncă la pământ. Acesta reprezintă semnul că se poate comite orice: se dă foc caselor, se taie copacii, fiecare jefuieşte în voie şi-şi adună prada. Bărbaţii, femeile şi copiii sunt luaţi robi... Ultimul război ruso-turc a făcut să înceteze aceste sângeroase pustiiri... Hanul nu mai poate lua armele decât cu învoirea ruşilor...

La Horghiveşti (?)[51], în ţinutul Hotinului (cel mai trist din câte am văzut)

Trebuie mai întâi să-ţi povestesc ce s-a întâmplat la Donantchi [...] Domnul Moldovei ne trimise la amiază vreo doisprezece curteni cu nişte bastoane de fier în mână. Ei întovărăşesc pe marele postelnic[52], care veni în rădvan, aducând cu el gheaţă şi zăpadă (!)[53]. Acestea au fost, din tot convoiul, cele mai bine venite.

Domniţa îi trimise prin dragoman un cal în dar, de toată frumuseţea. Domnul îi trimise în schimb alte daruri: o şea minunată şi apă de trandafir în sticluţe împodobite cu diamante. Nouă ne trimise stofe. În sfârşit, la miezul nopţii, mai sosi un al treilea convoi: mihmandarul cel nou cu paznicii săi. Îl primirăm îndată, înainte de a ne culca. //

---

[49] Idem. Poate satul Dănuţeni, aşezat tot pe malul stâng al Prutului, azi în Republica Moldova.

[50] Krâm Ghirai, han al tătarilor din Crimeea (1758–1764, 1766–1769). Devastările la care se referă d'Antraigues au avut loc probabil în 1768 la începutul războiului ruso-turc din 1768–1774 (vezi memoriile lui Tott în vol. IX, al colecţiei de faţă).

[51] Neidentificat.

[52] *Maître d'Hôtel*

[53] Informaţie destul de fantezistă şi puţin verosimilă pentru luna iunie.

Ceremoniile greceşti sunt caraghioase. Oamenii aceştia, îmbrăcaţi în zdrenţe, îşi dau ifose de-ţi vine să râzı. p 106

Ne înţelesesem cu vizirul[54] să nu trecem pe la Iaşi, aşa încât nu ne puturăm bucura de vesela privelişte a Curţii domneşti, dar aflai de la dragoman că mândria grecilor îndeamnă pe aceşti mici suverani sau maı bine zis pe aceşti slujitori ai sultanului, să desfăşoare cu cele mai mici prilejuri cel mai mare fast şi lux... //

Hotin, graniţa Turciei cu Polonia pe malul Nistrului, 19 iunie 1779 p 107

De la Horghiveşti până aici am mers două zile, dar n-am văzut nimic să ne placă. De la Horghiveşti la Larga[55], drumul este anost. La o leghe de Larga, Suleiman paşa, paşă cu trei tuiuri, a trimis o ceată de o sută de spahii ca să ne întâmpine. // De departe, am crezut că sunt nişte tâlhari, dar trebuie mărturisit p 108 că şi de aproape îi poţi lua ca atare. Căpeteniile lor au venit să prezinte domniţei închinăciunile paşalei.

Ne-am dus mai departe şi la o sută de paşi a ieşit înaintea noastră o altă ceată, dar aceasta foarte frumos îmbrăcată... în zale lucii, înarmaţi cu lănci aurite, purtând turbane roşii pe cap şi călărind pe nişte cai de toată frumuseţea [...] Am mers în gazdă la o casă aşezată pe malul Nistrului, în faţa satului Zwanec[56], de pe malul celălalt, cel dintâi sat dın Polonia. Locuim la nişte evrei, adică domniţa, căci eu stau în cort. Suntem la o jumătate de ceas de oraş, dar am ales locul acesta pentru a fi aproape de Zwanec[57]. Paşa ne-a făcut o mıe de plecăciuni, pe care domniţa le-a curmat; trimeţându-i daruri frumoase, îl rugă să înceteze cu ceremoniile. Astfel s-au isprăvit toate cu turcii.

Oraşul Hotin este întărit şi are o garnizoană de 3 000 de [loc alb] şi 2 000 de ieniceri. Ostaşii aceştia nu cunosc nici ascultare, nici disciplină. Ei jefuiesc şi pustiesc ţara şi se răscoală chiar împotriva paşalei, când acesta nu le poate plăti leafa la vreme.

Oraşul e urât, cu uliţe strâmte, case rău clădite, acoperite cu şindrilă sau stuf. Cetatea trebuie să fi fost puternică, dar acum e aproape dărâmată. Nistrul e un fluviu mare, al cărui mal dinspre partea turcească e jos, dar care din partea Poloniei e înalt de vreo 80 de picioare. După câte pot judeca privindu-l, nu-mi închipui o stavilă naturală maı puternică.

Iată tot ce am de spus despre Hotin, dar ţi-am făgăduit să-ţı vorbesc despre ocârmuirea moldovenească. [Urmează o expunere destul de confuză cu amintirea cuceririı Dacıei de către romani, cu „dezmembrarea" principatelor din cadrul Imperiului Bizantin (!), cârmuindu-se „după legile lor sub autoritatea unui voievod naţional" şi, în sfârşit, despre închinarea la turci în vremea sultanului Suleiman I Magnificul (!), în schimbul unor privılegii pe care padışahul „jură pe Alcoram că el şi urmaşii lui le vor respecta. Li se făgăduia

[54] Kalafat Mehmed paşa, mare vızır otoman (1 IX 1778 – 22.VIII.1779).

[55] Afluent al Prutuluı în Ucraına.

[56] *Sranıtz,* localıtate în Ucraına.

[57] *Svanıtz,* oscılaţie în ortografierea acestuı nume, fapt atât de frecvent la d'Antraıgues, scrıınd atât de neglijent

că vor avea domn din neamul lor, ales (!) de sultan, care să-i cârmuiască după obiceiul pământului. Trebuiau să plătească Porții otomane un tribut, hotărât odată pentru totdeauna. Acestea erau cele două articole de căpetenie ale Capitulațiilor, păzite sub domnia lui Suleiman și pe care urmașii săi le-au încălcat totdeauna". [D'Antraigues expune, apoi, la fel de aproximativ, și instalarea domniilor fanariote în principate, cu întreg cortegiul lor de umilințe. Despre domni și boieri el mai amintește:] Domnul are un sfat alcătuit din12 boieri. Aceștia au pământuri întinse în stăpânirea lor. Ei dispun de toate privilegiile și nu plătesc dări statului, constituind un mijloc de asuprire în folosul lor sau al domnului. Dar domnul are asupra boierilor drept de viață și de moarte și poate să-i închidă, să-i jupoaie sau să-i prăpădească. Ei sunt tratați de către domn așa cum însuși domnul e tratat de stăpânii săi turci. Boierii, care au dregătorii în stat, sunt plătiți din ce se jefuiește, precum și din punga domnului, care, în ultimă instanță, tot din banii poporului este umplută.

La rândul lor, boierii folosesc împotriva supușilor lor aceeași tiranie cu care ei sunt oprimați de domnitor. Până acum vreo 40 de ani, țăranii erau șerbi, dar de atunci au fost eliberați[58], putând să-și părăsească locuințele și să meargă să se strămute în altă parte, dar pentru aceasta, au nevoie de încuviințarea domnului, încuviințare ce se acordă cu foarte mare greutate, aproape niciodată. De altfel, a zecea parte din averea lor aparține domnului, căruia îi datorează și 100 de zile de muncă gratuită; în afară de aceasta, ei mai plătesc pentru casele lor, pentru vitele pe care le au și chiar pentru găinile din curte. Libertatea care li s-a dat este deșartă.

Fiecare boier asuprește cât mai mult în ținutul său, după voia inimii. Fiecare neascultare sau nesupunere este pedepsită cu câte 100 de lovituri de băț, dar boierii nu au dreptul de viață și de moarte asupra țăranilor, nu-i pot spânzura, arde de vii sau tăia capetele, singurul care și-a păstrat acest drept fiind doar domnul. Totuși, ei își pot omorî oamenii închizându-i și lăsându-i să moară de foame sau chiar prin bătăi. Fiii boierilor au aceleași apucături ca și părinții lor. Nu rareori răpesc fetele oamenilor din popor, fără ca părinții acestora să se poată împotrivi[59].

...Fiecare boier este proprietarul unor numeroase familii de țigani

p. 109 [...]. //

p. 110 Boierii sunt stăpânii lor cei mai absoluți. După plac îi vând și-i ucid ca pe niște vite. Copiii lor se nasc robi fără deosebire de sex. Aceste familii sunt folosite, unele, spre a sluji pe stăpânul lor, acestea fiind hrănite de el, dar altele muncesc singure, având poruncă să și fure la drumul mare pentru stăpânul lor[60]... Tot ce câștigă ei este al boierului, care le ia până și femeile și fetele după pofta sa... Aici își dau mâna bunul plac cu cruzimea [...] Sunt boieri

---

[58] Este vorba de abolirea șerbiei de către Constantin Mavrocordat în Moldova, la 1749, după ce procedase la fel în Țara Românească, la 1746

[59] „În cele relatate de d'Antraigues se împletesc, ca de obicei, frânturi de adevăr cu situații create de imaginația sa dezlănțuită, spre a oferi cititorului scene cât mai strident colorate". Pasajul este redat din articolul lui C. Gane din 1972, p. 43.

[60] Imaginația lui d'Antraigues este, din nou, nestăvilită

care țin în casă până la 200 țigănci roabe. Totuşi nu trebuie crezut că Moldova e populată (!). E un pustiu (!). Nu sunt mai mult de 1...000[61] suflete. Țara aceasta avea altădată mai mult de un milion[62], şi încă, din cauza întinderii ei, nu era privită ca fiind populată.

Nu toți voievozii care au domnit în Moldova au semănat cu aceia pe care i-am arătat. De trei (!) veacuri, unul singur (!) a cinstit locul acesta[63], fiindcă a constituit o întrupare de rare virtuți, menite a asigura fericirea poporului său. Numai el s-a străduit să-i uşureze sărăcia. Făcuse multe jertfe şi era gata să mai facă multe. Dar, un astfel de om putea el să placă Porții? Ea nu îndrăzni să-l mazilească şi atunci ce făcu? Ghica a fost omorât. În fața puterii ar fi rezistat, dar în fața perfidiei a căzut. Sufletul său nu l-a putut apăra împotriva unei arme pe care n-o cunoaşte [...] Am aflat aici amănunte despre omorârea sa. Cu ele voi isprăvi, lungul meu răvaş. Domnița noastră, care avea de ce să se tânguiască, nu şi-a putut stăpâni lacrimile gândindu-se la el şi la moartea sa. Acest vrednic bărbat nu merita, vai! să moară de moartea tiranilor! [D'Antraigues îşi încheie povestirea cu o relatare, destul de fantezistă, a uciderii lui Grigore al III-lea Ghica la beilicul din Iaşi la 1 octombrie 1777.]

Observații critice

Relația călătoriei lui d'Antraigues prin țara noastră va trebui controlată, din punctul de vedere al *veracității autorului* şi al *fidelității* versiunii, ținând seama şi de *greşelile de transcriere* atât de evidente în redarea unor nume proprii în diferite forme. Nu trebuie uitat că textul de la Dijon este *o copie,* pe lângă care se pare că se mai află şi ciorna respectivă, după cum afirmă L. Pingaud, autorul volumului: *Un agent secret sous la Révolution et l'Empire. Le Comte d'Antraigues,* Paris, 1893. Tot el afirmă, fără a-şi arăta însă temeiurile, că textul acestor aşa-zise memorii intitulate *Voyages* şi *Mémoires* ar fi fost întocmit în 1780, deci îndată după înapoierea în Franța a contelui d'Antraigues, iar apoi revizuit în vederea unei eventuale publicări, cu începere din toamna anului 1785 *(op. cit.,* p. 41). La Const. Gane (p. 32, n. 2, se dă data de 11 august 1784, potrivit cu însemnarea de pe manuscris). În ce a constat acea revizuire, nu putem şti. O străbatere a materialului aflat la îndemâna noastră, ne-ar îndemna să credem că un text inițial mult mai succint a fost amplificat

---

[61] Lacună în manuscris Oricum, cifra indicată pare ridicol de scăzută. După recensămintele incomplete – alcătuite de autoritățile țariste de ocupație în 1772, Moldova era populată de 979 700 locuitori, cifră ce se referă cu precădere la contribuabili, cf Şt Ştefănescu, *Aspects de la révolution démographique dans les Pays Roumains à la fin du XVIIIe siècle,* în „Nouvelles études d'histoire", VI_1, Bucarest, 1980, p. 313

[62] Indicație eronată, deoarece cu toate fluctuațiile inerente, procesul demografic în Moldova a fost evolutiv şi nu regresiv, iar în secolul XVII, provincia n-a putut fi mai populată decât în veacul următor.

[63] Exagerări puerile, spre a scoate în evidență meritele – incontestabile, de altfel – ale lui Grigore al III-lea Ghica, față de alți domni fanarioți, dar care nu suferă comparație cu cele de un real prestigiu ale unui Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Ioan Vodă cel Viteaz, Dimitrie Cantemir ş a

cu dublul scop de a împlini golurile sale şi de a introduce un element pitoresc şi senzaţional de o natură specială, care să trezească atenţia cititorilor. În ce constă acel material? Cunoaştem doar excerptele ce ni le oferă Const. Gane atât din *Mémoires,* cât şi din *Voyages,* dând însă cea mai mare atenţie călătoriei de la Constantinopol la Liov, redată sub o formă epistolară, care se îndreaptă, pentru intervalul ce ne interesează, către un adresant desemnat la început doar prin litera C., adică iniţiala numelui de Culili, ce apare în text sub trei variante ortografice şi care îi este dat şi lui Morovangi în *Memorii.* Însă C. Gane nu ne dă tot textul, cum şi declară el însuşi în n. 96 (p. 109).

În 1972, a apărut o nouă versiune redusă, datorată unui G. Gane, rudă cu primul editor din 1937, Const. Gane, de la care, având la îndemână transcrierea textului francez, a dat o nouă traducere prescurtată, precedată de o scurtă notiţă intitulată *Prin Moldova de altă dată,* publicată în „Magazin istoric", 1972, nr. 3, p. 38–43, 72. Se observă grija cu care este cenzurat textul pentru a elimina absurdităţile memorialistului, ce fuseseră păstrate în traducerea cinstită a editorului din 1937, este drept, cu unele îndoieli, pe alocuri notate în subsol, şi cu declaraţia din n. 96 (p. 109) privind redarea fantezistă a expunerii istorice referitoare la Moldova şi Muntenia, cum că, având în vedere greşelile şi afirmaţiile fantastice ale lui d'Antraigues de la paginile 340–352 din manuscrisul original de la Dijon, el (Const. Gane) renunţă să le mai traducă, întrucât va reda la sfârşitul volumului textul original, pentru edificarea cititorilor. Însă acel text nu a mai fost inclus în acel volum. În schimb, al doilea editor a dat, în 1972, o versiune *parţială* a paginilor lăsate netraduse de Const. Gane, aplicând şi aici ajustări şi îndreptări nemărturisite, ce pot doar fi deduse dintr-o comparaţie a versiunii date cu nişte citate din n. 96, amintită mai sus. Astfel, în versiunea din 1972 se afirmă: *Domnul are un sfat alcătuit din 12 boieri.* Dar în nota 96 (din 1937) se spunea *Domnul are un consiliu compus din 12 boieri* **numiţi paharnici** (!) Alte titluri de boierie nu cunoaşte d'Antraigues. Marele postelnic era denumit *maître d'hotel,* iar în divanul ţării erau numai *paharnici.* Şi autorul mai adaugă: „Tot ce spun despre Moldova se aplică şi la Muntenia".

În concluzie, textul din 1972 apare astfel denaturat prin aceste omisiuni făcute cu bună ştiinţă. În nota 96, se mai redau şi „alte câteva bucăţi din aceste perle literare". Citām în continuare: „Moldova este împărţită în 17 ţinuturi numite Kakans. Fiecare *canan* (!) e ocârmuit de un ofiţer al prinţului, dar dacă comandantul său întruneşte titlul de guvernator al oraşului, atunci îl cheamă „spravnic" (ispravnic). Fiecare *carar* (!) este împărţit în seniorii, aparţinând nobililor ţării, numiţi boieri... etc.". În lipsa unui alt text, noi am introdus în partea finală a versiunii lui Const. Gane, redate de noi, pasajul inclus în „Magazin istoric", *loc. cit.,* p. 43, semnalând acest împrumut în n. 51.

În concluzie, ştim doar că în acest text s-au făcut tăieturi, fără a putea socoti câte şi de ce natură. Uneori, chiar fraze neesenţiale ne-ar putea ajuta să descoperim influenţe sau împrumuturi de aiurea.

Dar în această nouă înfăţişare a relaţiei lui d'Antraigues, noi mai descoperim, în scurta introducere ce o precede, unele nepotriviri evidente cu textul. Primul editor din 1937, Const. Gane, autorul evocării: *Domniţa Alexandrina Cantacuzino şi contele d'Antraigues* (Bucureşti, 1937), mărturiseşte

în introducere că în acele memorii, „domnița" se ivește deodată. „Nici clipa *când,* nici felul *cum* a cunoscut-o nu ne sunt arătate". Declarații fără echivoc, care nu îl împiedică pe editorul din 1972 să declare cu toată hotărârea, pomenind de reședința de vară a ambasadorului la Terapia: „Aici, la balurile care se țineau lanț, a cunoscut-o pe Alexandrina Ghica" (!). Reconstituire falsă, deoarece în timpul ciumei desigur că nu se dădeau baluri.

Mai departe citim în continuare: „După acel tragic eveniment (uciderea lui Gr Ghica), Alexandrina plecase împreună cu mama ei la Constantinopol, iar prin cunoștințele pe care le aveau acolo și-au recăpătat bunurile confiscate, ducând apoi o viață pe măsura rangului lor social...". Adică cu totul contrariul de ce afirma Const. Gane referitor la sărăcia familiei, despre care nu se mai știa nimic.

Spre deosebire de editorul din 1937, cel din 1972 evita subiectul predilect al haremurilor și al sultanei Mihrimah și căuta să-i dea domniței un cadru onorabil și decent. Este drept că, luând de bune toate afirmațiile lui d'Antraigues referitoare la domniță, Const. Gane crede că ea *mergea uneori pe la ambasadele străine* (unde fermeca pe toți diplomații prin spiritul și conversația ei) și că nu era zi să nu se vadă cu el. *Când nu venea ea la ambasadă, mergea el acasă la ea...* Dar acestea sunt simple deducții ale lui Const. Gane, trase din felul cum e înfățișată domnița în relația călătoriei spre Liov, ținând salon cu tovarășii de drum, purtând toată noaptea conversații spirituale cu d'Antraigues și cu diplomatul suedez etc., ba chiar discutând anumite negocieri diplomatice, exprimând judecăți asupra ambasadorului englez Ainslie și asupra celui francez, Saint-Priest. Memorialistul merge atât de departe încât într-o scrisoare (reprodusă în „Voyages") pomenește de *sprijinul* dat de ea lui Saint-Priest (!), rugând-o să-l continue și mai departe *pentru Franța,* chiar dacă ambasadorul nu i-a arătat recunoștința cuvenită (!). Dar această scrisoare are tot atâta autenticitate cât și cele dintre domniță și sultana Mihrimah incluse în text.

În realitate, diplomații din Pera erau departe de această lipsă de prejudecăți. Eticheta și bunacuviință se împotriveau unor fraternizări flagrante. Să ne gândim la reacția din 1779 a tânărului Ludolf la București, în fața gestului lui Raicevich de a-l așeza la masă cu tovarășa lui de mâna stângă. Amintim că Ludolf era fiul ministrului la Poartă al regelui Neapolelui și cumnat cu fratele lui Saint-Priest și că în scrisoarea sa exprima spiritul de bunăcuviință din lumea diplomaților de la Poartă.

Vedem că primul editor e gata să accepte toate afirmațiile, oricât de extravagante, care ar confirma existența domniței Alexandrina Ghica, în vreme ce omonimul său preferă să înlăture orice element neverosimil. El se crede îndreptățit să telescopeze textul, legând o însemnare din 6 mai de la începutul relației de călătorie (C. Gane, p. 78): „Astfel am plecat în ziua de 6 mai la amiazi din Constantinopol cu niște cai care nu mai fuseseră niciodată la drum... etc." cu textul din 30 mai (p. 86 pe la mijloc) [...] „În sfârșit, de la *Caragues* ne-am întors iar și am sosit ieri la *Kutandga* pe malul Mării Negre", dând, în versiunea din 1972, această ingenioasă simplificare: „La 6 mai la prânz, am părăsit Constantinopolul. După un drum lung, am ajuns în Dobrogea, la 30 mai. Ne aflăm pe malul mării la Constanța". De observat că în fruntea scrisorii

în ed. din 1937, citim: *Ghiola în Basarabia* (cu o notă în subsol a editorului: Constanța *la 12 leghe de Dunăre, 30 mai 1779).*

Revenind la versiunea lui Const. Gane, vom ține seama de faptul că stâlcirea numelor de locuri sau de persoane se datorește transcrierii din copia de la Dijon, efectuată, cum crede Const. Gane, de o persoană străină de text *(op. cit.,* p. 10, n. 1), din care cauză apar aceleași nume cu variații ortografice. Mai supărătoare sunt inconsecvențele memorialistului, care, de două ori, declară de pildă pe domniță drept fiică a lui Gr. A. Ghica, de trei ori drept nepoată *(petite-fille)* a sa. Nu este singura inconsecvență din textul lui d'Antraigues. Pot fi spicuite destule fantezii și nepotriviri de-a lungul călătoriei de la Constantinopol la granița polonă. Știm că d'Antraigues a călătorit în suita ministrului plenipotențiar al Suediei (numit peste tot ambasador, în mod greșit), la cererea, desigur, a ambasadorului francez, Saint-Priest, unchiul autorului. O călătorie similară a fost descrisă de Boscovich profitând de plecarea, în 1767, din Constantinopol a ambasadorului englez, ce se întorcea în Anglia, pentru a fi primit și el în suita diplomatului, alături de familia acestuia și de câțiva cunoscuți. Pentru toată lumea a fost format atunci un singur convoi, acel al ambasadorului. Acum d'Antraigues preferă să inverseze situația, declarând că diplomatul suedez „spre mai mare siguranță a împreunat convoiul lui cu *al nostru" (op. cit.,* p. 77), având grijă să adauge mai apoi (p. 80) că au fost *două* convoaie: „cel al domniței și cel al ambasadorului". În textul său, este vorba și de careta domniței cu femeile sale etc. În ed. din 1972, citim: „În afară de aceștia, mă însoțește principesa Alexandrina Ghica" (frază care nu apare în versiunea inițială). Mai, mai, să rezulte că „ambasadorul" suedez călătorea în suita lui D'Antraigues!

Pentru a spori importanța domniței, se afirmă că mihmandarul fusese dat anume pentru ea. În pretinsa scrisoare îndreptată, chipurile, de ea vizirului, ea expune lucrul în acest sens: „Când am cerut înălțimii tale ca să dea luminăția sa (sultanul) *un convoi și un alai sub comanda unui mihmandar,* pentru a mă duce dincolo de raialele otomane... în urma *Hatișerifului* (!), învoindu-mă să merg în Polonia..." etc. Cele două scrisori următoare schimbate, chipurile, între domniță și sultana Mihrimah, socotite de Const. Gane (p. 28) ca autentice și vrednice de cel mai mare interes *(„cât o fi ele de copie și poate și de greșit (!) a unei corespondențe între o romăncă și o turcoaică, amândouă cucoane mari, fată de domn creștin și fată de sultan"),* aparțin tot temei predilecte a mihmandarului. Această temă este folosită de două ori în cursul călătoriei spre Liov. O primă dată, este vorba de mihmandarul turc și de purtarea sa neomenoasă și abuzivă în Bulgaria. El pretinde de la locuitorii satelor trei piaștri de fiecare casă pentru scorțișoare (!) și pune să schinguiască pe fruntașii satului, smulge salbele și brățările femeilor... etc. Domnița, aflând de acestea, distribuie 200 de piaștri și îl ceartă pe mihmandar, în zadar însă. El o mai și păcălea cu plata cailor, profitând de folosirea unui număr mai mic de cai. „Ea, neavând nevoie de numărul cel mare de cai, pe care ni-i îngăduia Poarta, diferența în bani o dădea mihmandarului [cine?], care o împărțea cu ambasadorul Suediei" (!). [Textul e foarte încâlcit. Cine este *ea?* Și cine dădea diferența în bani mihmandarului? Mai înainte fusese vorba de caii închiriați pentru domniță de către „duhovnicul" (!) ei.] De altminteri, în călătoria din 1767, cheltuiala

cailor privise Poarta şi nu pe ambasadorul englez. (Vezi jurnalul lui Boscovich în vol. IX al colecției de față). Probabil că şi în 1779 se urma acelaşi obicei. Aşadar, mihmandarul fiind dat *pentru convoiul domniței* (!) ea caută să-l strunească, şi în cele din urmă îl reclamă oficial vizirului şi neoficial sultanei Mihrimah.

A doua oară, este vorba de mihmandarul *grec,* dat chipurile călătorilor de către domnul Moldovei. În realitate, nu poate fi vorba de un alt mihmandar, acela dat de Poartă având misiunea de a însoți convoiul până la granița cu Polonia, ci de un însărcinat al domnului care să le poarte de grijă în cuprinsul țării sale. (vezi jurnalul lui Boscovich). Acesta, potrivit cu d'Antraigues, a venit într-o primă întâmpinare chiar la Măcin (!), apoi la Galați, la 3 iunie. D'Antraigues pomeneşte de el (p. 88, apoi p. 100) în scrisoarea de la „Asulchi pe malul Prutului" (Sculeni) fără dată, în care descrie purtarea noului „mihmandar" la Bârlad, unde s-a ajuns la 7 iunie. Şederea acolo a trebuit să fie de vreo două zile. În acest scurt răstimp, noul „mihmandar grec" s-a dedat la stoarceri masive de bani, pretinzând 800 (!) de ocale de unt, când era nevoie doar de 100, scoțând în schimbul celorlalte 700 de ocale un câştig de 200 de piaştri (!). Şi de astă dată, domnița se manifestă energic față de „mihmandar" şi îi vorbeşte „ca unui pungaş ce era..., dar el rămase neclintit... spunându-i că împlineşte doar numai porunca domnitorului..., din vorbele căruia înțeleserăm că stăpânul îl împinge la furturi fiindcă împarte cu el". E curios că în Bulgaria, mihmandarul turc răspunsese şi el că împlineşte poruncile vizirului... Sunt toate indiciile că avem pur şi simplu o reduplicare a temei inițiale, ca umplutură care să țină locul descrierilor reale. Tot astfel trebuie privită şi acea „anecdotă" despre aventura scandaloasă a „mihmandarului" cu dragomanul adus de el. Paralelismul dintre cei doi mihmandari se observă şi în pedepsirea celui dintâi cu o viitoare arestare la Hotin şi Bender (de care până în cele din urmă îl iartă domnița) şi în arestarea celui de-al doilea, din porunca domnului Moldovei, pentru faptele de la Bârlad.

Este de observat că în aceeaşi zi la Dănăuți, domnița primeşte pe un trimis al domnului, venit *să-şi arate părerea de rău pentru acele fapte,* apoi, la amiază, soseşte în rădvan marele postelnic cu zăpadă şi gheață (!), escortat de 12 curteni cu nişte bastoane de fier în mână (!), care mai aducea şi alte daruri, deşi călătorii nu aveau să treacă prin Iaşi şi astfel domnul era scutit de orice obligație de a le arăta vreo atenție deosebită. Spre deosebire de practica obişnuită, domnița îi trimisese domnului un cal de toată frumusețea, iar acesta îi dăruieşte acum „în schimb alte daruri: o şea minunată şi apă de trandafir în sticluțe împodobite cu diamante". Celorlalți le-a trimis stofe. Despre ministrul suedez nu se face vreo mențiune specială, desigur pentru că persoana importantă era domnița, nu el. „În sfârşit, la miezul nopții, mai sosi un al treilea convoi: mihmandarul cel nou cu paznicii săi".

Nu e de prisos să semnalăm unele analogii cu călătoria lui Boscovich. Şi în *Jurnalul* acestuia, apărut într-o primă versiune franceză la Paris, în 1772, pe care a putut să o cunoască d'Antraigues, este vorba de hotărârea ambasadorului englez de a se descotorosi de mihmandarul turc nepriceput şi neeficient, punându-i în vedere, la Galați, că poate însoți mai departe convoiul, cu condiția să nu se mai ocupe de nimic, amenințându-l în caz contrar cu o plângere la Poartă. Locul său este luat de un trimis al domnului, venit la Galați

în întâmpinare, tânăr grec cu ifose occidentale, vorbind vrute şi nevrute, care însă de la Iaşi încolo a fost desărcinat de misiunea sa, căzând în dizgraţie. Mai observăm că şi la Boscovich este vorba de nişte socoteli neclare ale mihmandarului turc cu harabagiii nemulţumiţi de plata lor. Se poate să avem aici o sursă de inspiraţie pentru memorialistul nostru, în căutarea unor amănunte cu care să-şi îmbogăţească textul.

Spiritul în care şi-a redactat d'Antraigues relatarea de călătorie reiese clar din declaraţia ce precede arătarea primirii la Galaţi, el anunţând din capul locului că va descrie *„o intrare bufonă ca aceea a lui don Quichotte" (op. cit.,* p. 88). Ca primă invenţie, e scena ce vrea să fie hazlie, a îmbrăcării cu costumele de ceremonie, *în câmp,* şi d'Antraigues tremurând de frig (în luna iunie!), apoi urmează traversarea Dunării, care se face cu bacul (!). În călătoria lui Boscovich din 1776, fuseseră folosite trei bărci mari, dintre care una cu coviltir. La coborârea de pe bac, călătorii sunt respinşi de doi satârgii, aşa cum sunt descrişi (vezi textul, p. 291) şi siliţi să aştepte „pe ispravnicul Galaţilor, care sosi mai în urmă călare dintr-unul din corturile sale (!) pentru a ne întâmpina" (La Boscovich aflăm pe *pârcălabul* Galaţilor).

În relaţia lui d'Antraigues, mai este menţionat şi un *portecalamo* (pârcălab) concomitent cu ispravnicul. În relaţie se precizează că acele corturi de pe mal se aflau *la 20 de paşi de debarcader.* Pe această distanţă li se dau cai pentru a merge până la corturi, iar domniţa este purtată în scaun (din cauza noroiului). *Pe acest parcurs derizoriu se produc cele două incidente comice atât de asemănătoare,* având drept victime pe ministrul suedez şi pe olandezul Schutz. După acest prim alai până la corturi, unde se oferă cafea şi şerbet, urmează un altul până în oraş, cam la *un sfert de oră depărtare de corturi.* Iar la plecarea din Galaţi spre Bârlad, un altul mai măreţ, cu pârcălabul şi boierii pe două rânduri şi călăreţii de rigoare, însoţeşte convoiul până la un cort cu cafele şi şerbet, unde are loc despărţirea. Mai departe, la popasul de noapte de la „Convo", apare în întâmpinare un nou fel de alai de *ţigani călări (!) cu căciula în mână* (p. 96). Acest amănunt se află în aşa-zisa scrisoare din Bârlad, din 7 iunie, care se compune aproape în întregime din invenţii cusute împreună pentru a înlocui o descriere reală. Astfel, după înfăţişarea pretinsei versiuni a răspunsului sultanei, apoi a descrierii burleşti a alaiurilor amintite, urmează cina în odaia domniţei, apoi conversaţia scânteietoare de salon, în sfârşit, odihna de noapte tulburată de mulţimea de purici, apoi iarăşi conversaţia de salon toată noaptea în odaia domniţei, unde se strâng toţi şi unde, cu mult duh, ea face un portret epigramatic al ambasadorului englez, Sir Robert Ainslie, opus colegului său francez, Saint-Priest, pe care d'Antraigues îl declară ca inferior în discuţiile sale. În zori, după ceai şi ciocolată, se porneşte la drum „cu alaiul de ţărani după noi". După aceea, primirea la conacul marelui boier nenumit, care ţine *o cuvântare la uşa rădvanului,* le cedează casa, ducându-se să doarmă prin vecini (?), dar va fi la cină musafirul ministrului suedez, în propria sa casă! La cină sunt redate glumele domniţei contra diplomatului suedez, scoţând în relief zgârcenia acestuia, ilustrată prin cina mizerabilă ce le oferă... Scrisoarea se încheie cu extravaganţa pretinsului bal din porunca ispravnicului, invenţie flagrantă introdusă probabil în faza începută în anul 1784 sau 1785.

În scrisoarea următoare e demascată purtarea mihmandarului grec (stoarceri, abuzuri, maltratarea pârgarilor oraşului etc., săvârşite într-un timp record) şi, în sfârşit, „anecdota întâmplată blestematului de mihmandar la Bârlad". E povestită o scenă de comedie ieftină având drept protagonişti pe mihmandar şi pe frumosul său dragoman. Fantezia autorului se dezlănţuie tot mai mult, oferind, după aceea, întâmplarea „hazlie", descriind despăgubirea *după obiceiul pământului,* dată unui localnic din „Erberoy", pentru uciderea din greşeală a unui câine ciobănesc. Povestirea e redată la noi în rezumat, dar ea ar merita o redare integrală.

Popasul de la Huşi este şi el mobilat cu ce mai pică pentru a-i masca sărăcia. E descrisă sumar şi cu acrime reşedinţa episcopului. Urmează, în acelaşi spirit, aghesmuirea călătorilor de către „o ceată de popi", care aşteptau un bacşiş (!). Vorbind de pătimirile oraşului, în timpul războiului şi a ocupaţiei ruseşti, povesteşte isprăvile de pomină ale comandantului, „actualul favorit al împărătesei, numit Korick" (mai apoi Kurick), neidentificabil, protestând contra falsei aureole a Ecaterinei a II-a, datorată „slugarnicilor noştri filosofi" etc. Restul, referitor chipurile la Huşi, este consacrat în întregime campaniei lui Petru I la Prut. D'Antraigues merge călare să cerceteze teatrul luptei (de la Stănileşti) şi *ridică planul locului în trei ore* (!) Apoi povesteşte acea luptă *după Voltaire,* având însă grijă să pretindă că a fost călăuzit şi informat de către „popii mai cu carte decât ceilalţi", de la care a aflat foarte mult amănunte. Cinci rânduri despre râul Prut constituie tributul dat realităţii.

Însemnarea următoare privind despăgubirea dată pentru acel câine ciobănesc este un nou mijloc de a umple o pagină goală. Acesta este şi scopul descrierii expediţiilor de pustiire ale tătarilor numite *habul,* cu care se încheie acea pseudoscrisoare. Acelaşi sistem se poate observa şi în scrisoarea de la „Horghineşti, în ţinutul Hotinului", adică în raiaua turcească. După pretinsa apariţie a postelnicului cu daruri la Dănăuţi, la popasul precedent, tot restul epistolei povesteşte vizita făcută, împreună cu domniţa, fostului mare vizir Hassan, în exilul său. D'Antraigues îi duce o blană de samur din partea lui Culili şi din a sa proprie „o cană de cafea şi una de apă". Domniţa i-a dăruit *„un minunat serviciu de porţelan şi doi cai cu hamurile lor* (!), pe care Hasan nu îi primeşte, neavând cu ce îi hrăni. „Domniţa îi dădu atunci *2 000* de ţechini din partea lui Culili, pe care el i-a primit...". Despărţirea de Hassan e plină de emoţii, lacrimi şi gesturi grandilocvente. În original se mai află şi o lungă biografie a lui Hassan, despre care C. Gane pomeneşte în notă. La Hotin, paşa cu trei tuiuri nu încetează cu salamalecurile faţă de domniţă, după porunca marelui vizir (!). Şi acestuia îi împarte domniţa „daruri frumoase". Merită să fie amintite şi darurile pe care le dă mihmandarului turc, pe care îl reclamase. Despre Hotin, oraşul şi cetatea, precum şi despre Nistru, ca obstacol militar, autorul se îndură să dea împreună cinci rânduri.

Restul relaţiei sale se compune din pretinsele lămuriri asupra istoriei Moldovei şi Ţării Româneşti şi a cârmuirii lor rezumate în grabă după Carra – la care a mai adăugat şi elucubraţii proprii – şi dintr-un elogiu al lui Grigore III Ghica, urmat de o povestire romanţată a uciderii sale la Iaşi, având, desigur, la bază povestirea, nu tocmai exactă, a lui Carra din articolul acestuia, publicat în „Journal Encyclopédique" din 15 nov. 1778. Ca să mai sporească dramatismul

scenei, d'Antraigues îl arăta pe capugiul călău drept un prieten şi ocrotit al domnului, căruia îi datora şi viaţa. La venirea sa, el e îmbrăţişat şi încărcat cu daruri (!).„Opt zile întregi capugiul nu găsi o clipă prielnică pentru a-l omorî". Apoi se preface bolnav etc. Domnul e prins, strâns de gât, pentru a-l împiedica să ţipe, legat şi, după aceea, „capugiul se apropie de el şi, după ce sărută hatişeriful şi i-l citi (!), scoase pumnalul şi i-l vârî în piept. Străpuns de nouă lovituri de pumnal"... etc., Ghica moare. Mai apoi, capugiul arătă boierilor „firmanul de mazilire, dar hatişeriful nu-l arătă, zicând căl-a omorât fără poruncă fiindcă voievodul s-ar fi împotrivit firmanului". În sfârşit, la Constantinopol, capugiul înfăţişează sultanului capul lui Ghica pe o tavă de argint. Scenariul închipuit de d'Antraigues se apropie de acela constituit de el în jurul pretinsului fost domn al Ţării Româneşti Morovandgi! Şi acesta era prieten bun cu Ismail Paşa beglerbeiul Anatoliei, pe care voia vizirul să-l omoare, dând poruncă în acest sens domnului la Bucureşti, dar acesta nu-şi omoară prietenul şi binefăcătorul. Chemaţi amândoi la Poartă, Ismail e gâtuit şi Morovandgi scapă doar cu viaţa, fiind însă scos din domnie şi despuiat de toată averea sa.

Incredibila lui poveste ocupă 3 ½ pagini din volumul lui C. Gane, unde, după toate investigaţiile, acel Morovandgi este declarat un personaj fictiv.

Paralelismul dintre rostul lui şi al „domniţei" impun o concluzie asemănătoare şi pentru ea. Amândoi sunt adresanţii unei serii de pseudoscrisori, trimise, chipurile, din Egipt, domniţei, iar din călătoria spre Liov, misteriosului C, adică Culili, nume dat lui Morovandgi în cursul *Memoriilor.* Aceasta pentru că domniţa călătorea, şi ea, chipurile, cu d'Antraigues. De la Liov încolo, scrisorile se adresează iar domniţei rămase acolo.

Amândoi sunt necesari autorului pentru adoptarea formei epistolare. Amândoi au biografii neverosimile şi nume ce sună fals. Morovandgi, fostul domn în Ţara Românească, se numea Iosif (!), pe când domniţa purta numele de Alexandrina-Sofia şi prinţesă Draconi (cu variante ortografice). Titlul ei, după d'Antraigues, este şi prinţesă serenissimă! Într-o frază obscură şi nedezlegată, Culili-Morovandgi este declarat *nepot* (!) al domnului Moldovei (!).

O altă trăsătură foarte ciudată este scurtimea timpului în care se petrec toate minunile. Ascensiunea domniţei în 4–5 luni după sosirea la Constantinopol. Educaţia ei excepţională în vreo 2 ani la Iaşi (!) (domniţa Mărioara fusese adusă de la Constantinopol la Iaşi în 1775). Ea vorbea franceza mai bine chiar decât greaca, limba ei maternă. Era stăpână pe muzică, literatură graţie „creşterii desăvârşite căpătate pe vremea când tatăl ei domnea în Moldova. Mama ei, chemase la Curte dascăli de tot felul, şi geniul fetei înlocuind lipsurile acestora (?), ea se făcea o bună muzicantă, iar florile literaturii crescuseră şi se răspândiseră pe un pământ atât de rodnic. Vorbea franţuzeşte, italieneşte, greceşte şi turceşte. Învăţătura luminând sufletul ei, o descătuşase de orice prejudecată". Astfel grăieşte d'Antraigues în *Memorii* (ms. Din Dijon, p. 139–143). Pentru cultura doamnelor fanariote, vezi acest subiect la Carra. Pentru lipsa de prejudecăţi, ca urmare a culturii, vezi izgonirea lui pentru ateism, în februarie 1776.

Altă ciudăţenie. Se ştie că văduva lui Grigore III Al. Ghica a obţinut restituirea casei de la Kurù Ceşme, dar fără nici un ban, în timp ce „domniţa"

obține *amândouă casele Ghiculești și pe aceasta și pe cea de la Terapia,* unde locuiește singură!

Manuscrisul de la Dijon începe cu o scurtă introducere (p. 1–3), cu considerații filosofice și sociale, declarând că autorul vrea să „dea la iveală natura guvernului otoman". Urmează apoi o altă introducere: *„Introduction à mes mémoires"* (p. 3–79), care, după părerea lui C. Gane, care a citit-o, „conține foarte bune considerațiuni asupra guvernului turc, felul său de a funcționa, puterile în stat și mersul treburilor publice. E un studiu, care se poate compara cu cele mai bune lucrări ale lui Ubicini". Este poate lucrarea pe care afirmă d'Antraigues că ar fi cerut-o Jean Jacques Rousseau. De la p. 79 înainte încep memoriile: *Mémoire, relation de mon voyage en Turquie (le 11 Août 1784).* Credem că această dată separă considerațiile de mai sus, concepute ca o lucrare serioasă și rămasă nealterată, de memoriile revizuite ce urmează, formate din descrieri reale alternând cu fantezii „orientale", menite a stârni un anumit fel de interes. Acestea au putut fi redactate începând de la acea dată.

Memoriile încep cu descrierea drumului pe mare de la Toulon la Constantinopol. Urmează primirea entuziastă în capitală, apoi o descriere a orașului și a Bosforului, fără a uita ciuma, care ocupă vreo 20 de pagini, întrerupte după 13 pagini de introducerea unor noi subiecte privind moravurile orientale, asupra cărora autorul e informat de o tânără și frumoasă greacă, nenumită la început, care apoi capătă un nume și o biografie senzaționale. Este domnița Alexandrina Grica, ce locuiește la Terapia, favorită a tinerei sultane Mihrimah, prin care exercită o mare influență (!). Prin ea vor fi dezvăluite toate tainele haremului împărătesc. După vreo 7 pagini de aprecieri răutăcioase la adresa membrilor ambasadei franceze, vine rândul unui alt inițiator al lui d'Antraigues: Iosif Morovandgi, fost domn al Țării Românești (!), care, după vicisitudini senzaționale, este la Constantinopol călăuza lui d'Antraigues, pe care îl întovărășește în plimbările prin oraș, arătându-i cu tot dinadinsul mizeria și nedreptățile suferite de cei mărunți. Cât despre domniță, ea îi va oferi o copioasă cronică a favoritelor ultimilor doi sultani.

Cu revenirea în capitală, la 21 octombrie, după încetarea ciumei, apar și unele subiecte mai puțin speciale, alternând cu celelalte. Sunt descrise sărbătorile bairamului, alaiul sultanului, mergând la Sf. Sofia, și iluminațiile din tot orașul, teme obiective, la care nu s-a putut împiedica autorul să mai adauge și o notă senzațională și personală, pretinzând că a pătruns și el în moschele costumat în turc! (laudă deșartă întâlnită și la alți francezi din secolul precedent). Descrierea băilor publice, mult amplificată față de a vestitei Lady Mary Wortley Montague, servește drept decor pentru idila lui d'Antraigues cu domnița. Dar cronica haremului își redobândește prioritatea. Sunt amintite întâmplări de-ale favoritei sultanului Abduh Hamid I, anume Abdala Mirza. E povestită moartea favoritei sultanului Mustafa, ucisă din gelozie de o circasiană, și mai ales se revine de nenumărate ori la nunta tinerei sultane Mihrimah... etc. Se repetă și anecdote răsuflate ca aceea despre demența unui ambasador francez din trecut, al cărui nume, scris „Deserial", a fost tălmăcit de Const. Gane drept des Alleurs, în loc de de Ferriol, din cauza confundării literei f cu un s lung. Descrierile se succed din nou, începând cu marele incendiu, care a distrus o parte din vechiul oraș. Este iar vorba de mai multe ori de Sf. Sofia,

de Cisterne, de audiența solemnă a bailului Veneției. Şi din nou reapare domnița, care pune la cale un expedient pentru ca sultana să-l poată zări pe d'Antraigues în marele bazar. Urmează vizitarea Coloanei Arse, audiența solemnă a lui Saint Priest la sultan, vizitarea imprimeriei sultanilor, a bibliotecii seraiului, a unor palate, apoi descrierea alaiului lui Hasan Paşa plecând în Moreea, eveniment care aparține unui alt moment situat după înapoierea din Egipt, în preziua plecării definitive din Turcia. Această licență cronologică este tot atât de inexplicabilă ca prezența printre epistolele egiptene din Alexandria (ian. 1779) a două scrisori din Cracovia şi Viena (iulie şi august 1779), adresate domniței (!).

Se observă împănarea unor descrieri reale cu aportul masiv de informații, invenții şi ecouri din lumea haremului împărătesc. Pentru introducerea acestui subiect era nevoie de o figură semiorientală realizată prin înfiriparea figurii „domniței". Prin ea se ajunge la sultana Mihrimah. D'Antraigues are chiar ideea unui chestionar destul de special asupra traiului turcoaicelor în harem, pe care îl dă domniței pentru ca aceasta să capete lămuriri de la sultană! Întrebările şi răspunsurile sunt de aşa natură, încât C. Gane afirmă că decența nu îngăduie să fie redate! Pretinsa idilă a lui d'Antraigues cu improbabila domniță este doar un element al decorului. Vrând să dea cât mai multe amănunte concrete despre ea, o face tot mai puțin credibilă. Astfel, spune despre ea (p. 44) că „avusese mulți iubiți". Când nu o mai interesau, „îi umplea de bani şi-i dădea afară" (ca un fel de Ecaterina a II-a). Dar când s-au petrecut acestea? Căci abia cu 3–4 luni înainte de întâlnirea cu d'Antraigues a avut loc pretinsa ei ascensiune? Figura domniței este creată din elemente care se bat cap în cap. Ea este tot atât de reală ca extravaganța spectacolului oferit de ea acestuia, în casa ei de la Terapia, ficțiune flagrantă ce nu înşeală pe nimeni.

Dar domnița mai era şi adresanta aşa-ziselor epistole din Egipt, care încep cu o *Disertație asupra vechilor egipteni,* purtând data: „Pe Nil, 1779", şi care este copiată în parte după Herodot, iar, în parte, după vestitul călător francez, Chardin, din secolul precedent. Dovada evidentă că acea bucată a fost elaborată pe îndelete, după înapoierea în Franța, cu textele respective în față. Pseudoepistolele oferă un amestec de descrieri poetice ale naturii (vezi J. J. Rousseau şi Bernardin de Saint-Pierre), cu o serie întreagă de invenții (episodul cu cadânele de pe corabia mergând spre Egipt, furtuna pe Mediterană, inspirată după tema arhicunoscută, folosită şi de Rabelais, vizita misterioasă de la miezul nopții făcută la Alexandria lui Izet paşa, rechemat de la Cairo, personalitate de seamă, despre care vorbeşte şi de Tott în memoriile sale). D'Antraigues îi duce o blană de samur din partea domniței. Paşa îl întreabă: „După câte am auzit, trecerea ei creşte mereu... Ce a mai căpătat?... Eu, care sunt prietenul ei, cu ce mă pot alege?" El mai declară: „Capul silictarului şi al meu nu pot sta în acelaşi timp pe umerii lor. Facă-se voia padişahului" (!). D'Antraigues adaugă: paşa mi-a spus că are cinci corăbii încărcate cu argint şi că, având aceşti bani, aşteaptă sau viziratul, sau moartea (!). La plecare, Izet paşa îi dă lui d'Antraigues o blană de hermină.

A doua zi, el are audiență la noul paşă de Cairo, Ismail, înlocuitorul lui Izet, căruia îi înmânează scrisoarea de recomandare a ambasadorului Franței, precum şi recomandarea domniței (!) Şi acesta imploră intervenția domniței pe

lângă sultana Mihrimah şi îi dăruieşte o blană de hermină. De la Alexandria la Rosetta, d'Antraigues călătoreşte în convoïul acestui paşă. Realitatea poate fi reconstituită. Ambasadorul îi dăduse lui d'Antraigues o scrisoare către Ismail paşa, pentru a călători o parte din drum în convoiul acestuia. Cu prilejul acesta a fost primit de el în audienţă. Aceasta fiind probabil reală, spre deosebire de audienţele fictive la Izet şi la acelaşi Ismail povestite în scrisoarea din Alexandria. Invenţiile continuă. Convoiul lui d'Antraigues e atacat de bandiţi, el cere paşei pedepsirea lor, dar obţine comutarea cu moartea prin aceea a bătăii la care, asistând, se înduioşează, plânge şi le împarte bani (!). Îmbarcat apoi pe Nil, descrie piramidele, sfinxul etc. De la Suez, îi recomandă domniţei pe un bătrân misionar al Propagandei Fide, de 71 de ani, care merge la Constantinopol să ceară *protecţia sultanului şi o pensie* (!). Urmează povestea vieţii acestuia. El va duce domniţei scrisoarea lui d'Antraigues... Şi aşa mai departe. Procedeul observat la redactarea memoriilor a fost aplicat şi aici. Descrieri reale alternează cu fantezii ca cele amintite, cu reminiscenţe din cărţi sau din clasici despre vestitele curtezane de la Alexandria, cu amănunte despre moravurile turceşti etc.

După străbaterea tuturor textelor traduse de C. Gane, poate fi observată, nu odată, refolosirea de către d'Antraigues a unora din invenţiile sale. De ex., în redarea audienţelor fictive la paşalele Izet şi Ismail. Acestea sunt în acelaşi stil şi cu vizita făcută, chipurile, de către d'Antraigues şi domniţă fostului mare vizir, paşa Hasan, exilat în ţinutul Hotinului. Atitudinea plecată a lui d'Antraigues faţă de paşalele din Egipt şi faţă de Hasan este aceeaşi, imitând-o pe a orientalilor: se înclină până la pământ, sărută pulpana hainei, apoi mâna paşalei, cade în genunchi etc. Iar în audienţa lui la paşa de Suez, dacă e cumva autentică, el se arată de o platitudine uimitoare pentru un nobil francez din vechiul regim.

Care vor fi fost împrumuturile şi influenţele din afară exercitate asupra lui d'Antraigues?

Din *Jurnalul* lui Boscovich, au fost luate elementele mult înflorite pentru isprăvile mihmandarului şi însemnările din Galaţi. Vezi şi noaptea albă din Vaslui din cauza insectelor inspirând-o pe cea de la „Convo" din cauza mulţimii de pureci.

Acest *Jurnal* dă un termen de comparaţie cu relaţia lui d'Antraigues. În realitate, în afară de Galaţi, unde s-a zăbovit 5 zile pentru motivele arătate în *Jurnal,* opririle de pe drum s-au mărginit la *popasurile de noapte,* pe când d'Antraigues inventează opriri mai lungi la Bârlad (pentru a introduce balul şi purtările mihmandarului grec), la Huşi – pentru a face o excursie la teatrul luptei de la Stănileşti, iar în ţinutul Hotinului, la o localitate nenumită, pentru a-l vizita pe Hasan Paşa...

Din memoriile lui de Tott, a fost luată folosirea ciomagului pentru a stoarce de la oamenii satelor alimente şi scorţişoare! Din istoria lui Carra a fost luată partea despre istoria şi cârmuirea Moldovei şi Ţării Româneşti şi din scrisoarea din „Jurnal Encyclopédique" şi cea despre uciderea lui Ghica. Toate acestea reprezintă doar punctul de plecare pentru extravaganţele unei imaginaţii nestăvilite.

Nu ştim de unde a fost luată descrierea ocupației ruseşti şi a purtării acelui comandant, favorit al Ecaterinei a II-a, care a rămas neidentificat. Ce este mai curios, este fraza lui d'Antraigues despre „laudele slugarnicilor noştri filosofi", despre împărăteasa cu „sufletul cel mai negru, inima etc. cea mai mânjită de crime... etc., atât de lăudată de scriitorii noştri" etc. Când a putut el să se exprime astfel despre „filosofii", în mijlocul cărora se complăcea prin 1784 (dată presupusă a redactării manuscrisului de la Dijon), ca şi în anii următori?

Despre caracterul lui d'Antraigues se află o analiză foarte clarvăzătoare într-o scrisoare a mamei sale cam din acest moment, redată de L. Pingaud.

În sfârşit, putem restabili adevărul asupra numelor de Culili, care *nu ar exista ca atare* (!), C. Gane propunând o altă lectură. Putem afirma că îl întâlnim prin 1781–1782, ca fiind numele unui agent confidențial al lui Al. Ipsilanti, trimis la Viena, pe lângă Raicevich, pentru a-l convinge să renunțe la misiunea sa de agent imperial în Principate. Aceasta nu înseamnă că personajul inventat de d'Antraigues este real, ci că acesta a folosit pentru înfiriparea lui un nume real.

O ultimă sugestie. Nu cumva d'Antraigues, în inventarea domniței Alexandrina, a pornit de la figura romanțată a soției lui Korecki şi fiica lui Ieremia Movilă, Caterina, botezată Alexandrina, probabil pentru că era sora domnului Alexandru Movilă, de către memorialistul Joppecourt sau poate de către J. Barret, care a compus partea finală a memoriilor lui Joppecourt, constând în bună parte, din pretinsele scrisori ale acesteia, prizonieră a turcilor din cursul campaniei din Moldova din 1616?

GEORG LAUTERER

(1745–1784)

Georg Lauterer s-a născut în anul 1745, în oraşul Marburg (Stiria). În 1770 a intrat în marina olandeză, obţinând gradul de locotenent, dar după un an, anume în 1771, a părăsit Olanda spre a trece în corpul de pontonieri austrieci. În ianuarie 1779 a fost înaintat căpitan de clasa a doua (Kapitain Leutnant).

Ca ofiţer de pontonieri, Lauterer a făcut mai multe călătorii pe Dunăre. În vara anului 1773, i s-a încredinţat conducerea, de la Viena la Semlin, a unui vas constuit după modelul constructorului Heppa şi încărcat cu mărfuri. Raportul său amănunţit asupra acestei călătorii e păstrat în Kriegsarchiv din Viena. În 1779 i s-a încredinţat conducerea unui vas anume construit pe care urma să se îmbarce internunţiul, baronul Peter Phillip von Herbert-Rathkeal, care se ducea la Constantinopol să-şi ia postul în primire.

Herbert şi Lauterer au părăsit Viena în ziua de 20 iulie 1779, în fruntea unei escadre de şase vase.

La 17 august, au sosit la Orşova, iar la 29 august debarcau la Rusciuc, de unde internunţiul şi-a urmat călătoria pe uscat spre Constantinopol, iar Lauterer spre Transilvania. Iniţial, internunţiul adresase împăratului Iosif al II-lea rugămintea de a-l lăsa pe Lauterer să-l conducă până la Constantinopol, de unde urma să se înapoieze la batalionul său, pe mare până la gura Prutului şi de-a lungul acestui râu până la Iaşi, de unde avea să treacă munţii în Transilvania, pentru a ajunge la Braşov. În felul acesta ar fi putut face o serie de observaţii asupra Moldovei. Dar încuviinţarea împreună cu instrucţiunile întocmite de cancelaria imperială şi de Hofkriegsrath au sosit prea târziu[1]. Lauterer s-a înapoiat cu cei 23 de pontonieri de sub ordinele sale prin Ţara Românească. A trecut prin Bucureşti, Slatina şi Cerneţi, îndreptându-se spre Jupalnic.

În 1781, marea casă de comerţ austriacă Willeshofen, care făcea afaceri cu schelele din Levant, îi oferi lui Lauterer conducerea unei expediţii comerciale pe Dunăre şi pe mare la Kerson şi Constantinopol. Spre a învinge şovăielile şi apoi refuzul împăratului Iosif II de a-i acorda lui Lauterer încuviinţarea şi un concediu de 9 luni, Willeshofen a interesat direct Curtea, care i-a încredinţat spre desfacere mărfuri în valoare de 25 000 de florini. Iar Lauterer a primit şi însărcinarea de a consemna într-un raport observaţiile sale asupra oraşelor, cetăţilor, fortificaţiilor şi şantierelor navale. Acum este tocmai momentul când Austria, după îndelungi ezitări, îl trimite pe Raicevich, fostul secretar al lui Alexandru Ipsilanti în Principate, într-o calitate destul de ambiguă de agent imperial, la început doar neoficial şi temporar (vezi biografia sa, în volumul de faţă).

La 11 iunie 1782, vasul condus de Lauterer părăsi Viena, ajungând la 29 iulie la Galaţi, unde urma să se facă transbordarea mărfurilor cu destinaţia Constantinopol pe un vas turcesc

---

[1] Pentru a nu trezi bănuielile turcilor, colonelul Magdeburg propunea ca pentru explorarea Dunării să folosească pretextul unei călătorii comerciale până la Chilia, Lauterer îmbarcându-se pe unul din vasele de comerţ ale financiarului vienez, baronul Fries. De la Chilia la Constantinopol, Lauterer ar putea călători pe un vas turc, iar înapoierea din capitala Imperiului Otoman ar urma să se facă pe uscat, prin Silistra, Galaţi şi Iaşi.

şi a celor cu destinaţia Kerson pe unul rusesc. Dar acesta din urmă, întârziind 4 zile, Lauterer a coborât pe Dunăre până la Sulina, unde a ajuns la 7 august. Expedierea mărfurilor în Rusia l-au reţinut la Sulina până la 25 septembrie, când a plecat şi el spre Kerson. În cursul acestei călătorii, a alcătuit o descriere a punctelor Kinburn, Oceakov, Globok şi a cetăţii şi oraşului Kerson. Totodată a luat informaţii asupra navigaţiei pe Nipru şi a ridicat un plan al limanului.

La 28 octombrie, Lauterer a părăsit Kersonul spre a se întoarce, pe uscat, în Austria. Cu acest prilej a străbătut Moldova, trecând prin Chişinău, Iaşi, Botoşani, Suceava, Cernăuţi.

Harta şi descrierea malurilor Dunării, pe care a redactat-o la întoarcere, n-au satisfăcut însă pe Iosif II. Aceasta l-a determinat pe Lauterer să facă în 1783 o nouă călătorie pe Dunăre, folosind prilejul unui transport al firmei Willeshofen.

Potrivit instrucţiunilor împăratului, Lauterer urma să călătorească pe Dunăre până la vărsarea ei, apoi să treacă la Constantinopol şi să se întoarcă pe Marea Adriatică, spre a face o cercetare militară secretă la Durazzo şi Cattaro. Pentru completarea observaţiilor asupra cetăţilor turceşti de pe malurile Dunării i s-au ataşat doi ofiţeri: căpitanul Redange şi sublocotenentul Mihanovics.

Lauterer şi Redange au plecat din Viena la 18 aprilie 1783 şi au ajuns la Galaţi (28 mai), unde s-au despărţit, Lauterer plecând la Constantinopol, unde îl aştepta Mihanovics, spre a executa împreună misiunea încredinţată de împărat.

Plecat din Pera la 25 august, Lauterer s-a îmbolnăvit foarte rău la Salonic. Călătoria până la Durazzo a fost un adevărat chin pentru cei doi ofiţeri, răpuşi de boală. După plecarea lui Mihanovics (17 octombrie), Lauterer a rămas la Durazzo pentru a studia regiunea. Cu mare greutate şi-a îndeplinit misiunea şi s-a întors în Austria. Dar, istovit de boală, a murit la 4 martie 1784, la Klosterneuburg lângă Viena.

Expediţia lui Lauterer din 1782 pe Dunăre este cuprinsă în lucrarea acestuia intitulată *Relation über die mit dem ersten Willeshofischen Comertien Versuch von Wien längst der Donau, und über des schwarze Meer, dann gegen den Dniepper nach Cherson gemachte Reise, und zwar vom 11-ten Junij bis 15-ten December 1782,* care poartă înăuntrul manuscrisului un titlu diferit „Beschreibung Des bey der Abführung des Willeshofischen Comertien Transport, von Russzug bis Sulina an das schwarze Meer weiters aufgenommen Dunau Planes, mit denen übrigen diese Reise Betreffenden Relationen”.

Lucrarea cuprinde descrierea Dunării până la Sulina, cu unele amănunte privitoare la călătoria pe fluviu şi pe mare până la Oceakov, cât şi la navigaţia turcă şi austriacă pe Dunăre. Cu tot caracterul său neunitar, relaţia lui Lauterer, care este în primul rând o descriere a celor 8 planşe ce alcătuiesc harta malurilor Dunării de la Rusciuk la Sulina, prezintă un interes deosebit datorită atât descrierilor de localităţi, cât şi ştirilor pe care le cuprinde asupra comerţului de lemnărie şi şantierului de construcţii navale de la Galaţi, a mişcării schelelor Brăila şi Galaţi etc.

În schimb, harta Dunării dintre Rusciuk şi Sulina e de o execuţie învechită şi incompletă. Nu cuprinde braţul Borcea, iar de la Hârşova spre Brăila include numai Dunărea Veche şi braţul Cremenea, iar de la Tulcea, numai braţul Sulina.

Călătoria lui Lauterer prin Moldova a fost descrisă în lucrarea *Journal über die Reise zu Lande von Cherson nach Wienn, durch Neu Rusland, Besarabien und die Moldau,* care poartă în interiorul manuscrisului un titlu diferit. „Reise von Cherson nach Wienn, das ist von 28-ten 8-ber bis inclusive 16-ten December 1782”.

Lauterer a mai redactat jurnalul călătoriei făcute în 1779, cu prilejul conducerii internunţiului Herbert Rathkeal la Rusciuc. Păstrat în trei manuscrise la Kriegsarchiv din Viena (B. III b. 32), acesta cuprinde numai însemnări cu privire la călătoria dintre Belgrad şi Rusciuc. Alcătuit în timpul şederii lui Lauterer în carantină de la Jupalnic, a fost folosit ulterior la redactarea jurnalului definitiv şi a descrierii Dunării.

Lauterer a mai alcătuit o hartă a Dunării între Belgrad şi Rusciuc şi descrierea acestei hărţi este păstrată în trei manuscrise, aflate în secţiunea hărţilor din Kriegs Archiv (B. III b. 32).

Lucrările lui Lauterer au fost publicate de N. Docan, în „Analele Academiei Române”, Mem. Secţ. Ist., s. II, t. XXXVI, p. 614–643, ca anexă la studiul: *Exploraţiuni austriace pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea,* Bucureşti, 1914.

JURNALUL ⟨DRUMULUI PENTRU⟩ DUCEREA DOMNULUI INTERNUNȚIU, BARONUL VON HERBERT, PE DUNĂRE DE LA VIENA PÂNĂ LA RUSCIUC ÎN BULGARIA ŞI ANUME DE LA 20 IULIE PÂNĂ LA 29 AUGUST 1779[1]

17 august. Dimineaţa la ora 6, după ce vasele au fost echipate cu marinari foarte buni, am plecat de la *Orşova Veche,* şi numaidecât după aceea, în dreptul fortificaţiei *Orşova Nouă,* domnul sol[2] a fost salutat cu 36 de lovituri de tun. Am mers la satul *Vârciorova*[3]; acolo domnul sol împreună cu beiul de la [Fetislam[4]][5], care a însoţit pe domnul sol pe un vas de război, a coborât pe uscat, fiindcă n-au vrut să treacă pe apă prin strâmtoarea periculoasă a *Porţii de Fier.* În timpul acesta, vasele au fost trecute cu bine prin Poarta de Fier, care este un lanţ de stânci, şi duse la malul stâng chiar în jos de ostrovul Caritaş[6], pentru a lua iar pe domnul sol şi a-l duce la Fetislam, localitate aşezată pe malul drept, cu o cetate pătrată, unde a petrecut noaptea, iar marinarii au fost schimbaţi. p. 75

18 august. La ceasul cinci fără un sfert, am plecat de la Fetislam şi după un ceas am trecut în dreptul ţinutului *Cerneţi,* printre ruinele rămase de la *podul lui Traian.* După-amiază, la ceasul 2, la insula Ostrovul Mare (!)[7], la satul cu acelaşi nume, au fost schimbaţi marinarii şi de acolo s-a continuat călătoria până la satul [Radoviţa], aşezat pe malul drept, unde s-a făcut popas de noapte.

19 august. Am pornit de acolo de dimineaţa la ceasul 4 şi jumătate, pe la ceasul 5 şi jumătate, am trecut prin dreptul vărsării râului Timoc în Dunăre, la ceasurile 9, am trecut prin faţa întăriturii ruinate şi a satului [Florentin], aşezat pe dreapta. După-amiază, la ceasurile 4, am trecut din jos de Vidin şi am petrecut noaptea acolo...

[Zăboveşte pentru că nu poate găsi marinari şi pleacă, în sfârşit, din Vidin cu unii destul de nepricepuţi. Acelaşi neajuns se repetă. În sfârşit, se iau nişte ţărani drept marinari.]

25 august. Dimineaţa la ceasurile 8 şi jumătate, am trecut de satul românesc *Islaz,* aşezat pe o ridicătură şi numaidecât după vărsarea fluviului Olt în Dunăre... [La Nicopol internunţiul e salutat de 18 lovituri de tun.] p. 76

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat de N. Docan, în *Exploraţiuni austriace pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea...*, p. 74 şi urm.

[2] Peter Philipp, baron von Herbert-Rathkeal (1735–1802), de origine irlandez, intră în serviciul Austriei la 1760; în iulie 1779 a fost numit internunţiu la Constantinopol şi, datorită calităţilor sale, s-a menţinut în această funcţie până la sfârşitul vieţii sale. A fost unul dintre cei mai de seamă agenţi diplomatici ai Austriei pe lângă Poartă.

[3] *Wertscharovo,* azi (localitate componentă a municipiului Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinţi).

[4] În realitate = Ada Kalé. Această confuzie se repetă de mai multe ori în cursul descrierii.

[5] Localităţile în paranteze drepte aparţin de obicei malului drept al Dunării.

[6] *Caritasch.* Azi dispărut. În descrierea anonimă a Dunării din 1718–1739, e amintit sub numele de „Struscha”.

[7] *Gross Ostrova* (!). Autorul confundă Ostrovul Corbului, sat, com. Hinova, cu Ostrovul mare, sat, com. Gogoşu, care se află mai jos, ambele în jud. Mehedinţi.

...29 august. La ceasurile 5 dimineaţa, călătoria a fost continuată pe o vreme bună şi la ceasurile 12, am sosit la Rusciuc, unde domnul legat ⟨sol⟩ a p. 77 fost din nou // salutat cu lovituri de tun şi a primit o mulţime de ieniceri pentru pază, ca în toate staţiunile mai însemnate până aici.

30 şi 31 august. Vasele au fost descărcate şi scoase la vânzare.

1 septembrie. Domnul internunţiu a plecat pe uscat la Constantinopol; în timpul acesta, în lipsa unei oferte mai bune, vasele au fost vândute unui negustor de lemne turc, împreună cu toate rechizitele lor, pentru 325 de piaştri. Şi fiindcă foaia de drum[8] cerută de domnul internunţiu imediat după sosirea sa la Rusciuc de la Alteţa Sa domnul Ţării Româneşti[9] pentru călătoria de întoarcere a trupei[10], compuse din pionieri şi matrozi[11], nu a fost încuviinţată, această trupă a fost nevoită să se abată de la itinerariul prescris de autorităţile lor prin Islaz, la Dunăre, şi eu însumi să fac o călătorie la Bucureşti, pentru a cere foaia de drum de care era nevoie. Pentru aceasta, garda a plecat în seara de 1 septembrie cu o şalupă turcească peste Dunăre la Giurgiu, un oraş turcesc aşezat în faţa Rusciucului; acolo, tocmind trei căruţe româneşti ⟨care duseseră lână?⟩[12], a călătorit cu ele până în satul românesc „Kadincian"[13] şi a petrecut noaptea acolo.

2 septembrie. Sus-numita trupă a trecut cu carele româneşti închiriate prin staţiunile de poştă Daia[14], Călugăreni[15] şi la Copăceni[16] a trecut pe un pod plutitor micul râu Argeş şi a petrecut noaptea în satul pomenit la urmă.

3 septembrie. Am sosit la Bucureşti şi am obţinut de la Înălţimea Sa domnitorul un ordin pentru 12 cai de poştă, fără plată, prin Ţara Românească, până la Jupalnic[17] în Banat.

4 septembrie. Trupa a trecut prin staţiunile de poştă Podu Doamnei[18], Baciu[19], Ciolăneşti[20], Şerbăneşti[21], Slatina, acolo peste râul Olt, mai departe prin Balş[22], oraşul Craiova, nu departe de acolo peste Jiu, mai departe prin Gogoşu[23], Iablaniţa[24], Cerneţi[25], la Jupalnic, la locul de carantină ⟨unde a stat⟩ de la 9 la 28 septembrie.

---

[8] *Marche-route.*

[9] Alexandru Ipsilanti (1774–1782).

[10] *Militar commando,* soldaţii de sub comanda lui Lauterer, care constituiseră escortă ambasadorului pe vas.

[11] *Tchaiquisten* = matrozii de pe şăici.

[12] *Woll-wagen.*

[13] Azi dispărut. Se găsea între satul Slobozia şi Giurgiu şi purta numele de Cadâm-gena (= Sufletul cadiului).

[14] Sat şi comună, jud. Giurgiu.

[15] Idem.

[16] *Coperzan,* sat, com. 30 Decembrie, jud. Giurgiu.

[17] *Supanek,* sat desfiinţat, înglobat în oraşul Orşova, jud. Mehedinţi.

[18] În text *Podu-domn,* sat, com. Clejani, jud. Giurgiu.

[19] *Bacs,* sat, com. Blejeşti, jud. Teleorman.

[20] *Tscholonelti,* sat şi com. jud. Teleorman.

[21] *Scherbanesti,* sat, com. Rociu, jud. Argeş.

[22] *Batosch,* oraş, jud. Olt.

[23] *Gogosch,* sat şi com. jud. Dolj.

[24] *Iabloniz,* sat, com. Pădina, jud. Mehedinţi.

[25] Sat component al com. suburb. Şibian, municipiul Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinţi.

29 septembrie. Întregul detaşament s-a dus de la Jupalnic la Mehadia.

Descrierea celor 11 planuri ale Dunării de la Belgrad până la Rusciuc p. 79

....

Planul 4

[...] Cam la un sfert de milă mai la vale de Orşova, chiar în mijlocul Dunării, se află insula fortificată Orşova Nouă ⟨= Ada-Kalé⟩, ale cărei întărituri par a fi în stare destul de bună şi sunt prevăzute cu multă artilerie.

Lângă cetatea Orşova Nouă, pe malul drept, este aşezat aşa-numitul fort Elisabetha, în dreptul acestuia, pe malul stâng, este aşezat satul turcesc *Vârciorova*[26], tot aşa, pe un mal îngust între Dunăre şi muntele înalt, pe care se află un post militar[27] imperial. Mai jos de sat, este ultimul post imperial la poalele muntelui, unde râul Vodiţa desparte teritoriul imperial // de cel turcesc p. 80 al Ţării Româneşti, care merge de-a lungul apei de la Orşova la vale. Amândouă malurile sunt formate din munţi înalţi amestecaţi cu stânci, unde pe malul drept al Dunării se află un drum direct spre Cladova, în Serbia, şi pe malul stâng un drum strâmt spre Cerneţi, în Ţara Românească. Pe un alt ⟨munte⟩, chiar mai jos de un pârâu, care curge într-o vale, se află la stânga un post românesc. De aici încolo, albia Dunării, pe stânga, e plină de pietroaie şi stânci, care apar când e apa joasă şi merg până la Porţile de Fier. Acestea, numite pe turceşte Demir-capu, sunt un şir de stânci de piatră de-a curmezişul Dunării, de la malul stâng puţin la vale către malul drept. Cam la 100 de stânjeni de la malul stâng este o deschizătură printre pietre, prin care, când apa are nivelul mijlociu, pot trece numai vasele încărcate pe jumătate, pentru că blocurile peste care trebuie să se treacă, stau sub apă abia la o adâncime de 2 picioare şi jumătate. Apa trece prin această trecătoare foarte repede, cu vuiet mare şi formează îndărătul stâncilor vârtejuri groaznice, sub care sunt, de asemenea, blocuri de piatră şi capcane de moruni pe piloni. Spre malul drept, este o insuliţă, în dosul căreia este o mică trecătoare puţin adâncă, pentru vasele ce merg în susul apei. Când apele sunt mici, nu pot trece vase, nici în jos, nici în sus. Aceste locuri de lângă malul drept, puţin adânci, ar putea fi adâncite şi în felul acesta s-ar evita mersul periculos printre stânci.

Numaidecât mai jos de Porţile de Fier, pe malul drept, este aşezat satul [Sip] şi la stânga satul românesc Jidoştiţa[28] într-o vale...

[Aici se află mai multe insule, pe cea mai mare se află satul „Caritaş" şi zidurile unui turn.]

...În această porţiune a Dunării, vasele trebuie să fie prevăzute totdeauna cu piloţi buni, cunoscători ai terenului de aici; pe care cei ce merg pe Dunăre în jos îi găsesc la Orşova veche //, iar cei ce merg în direcţie opusă, îi găsesc p. 81 la Cladova. Şăicile pot trece pe aici pretutindeni şi în orice împrejurări, vasele

---

[26] *Berscharovo* (!).

[27] *Chartaque.*

[28] *Hostiza* (!), sat, com. Brezniţa-Ocol, jud. Mehedinţi.

de război pot trece în jos numai când apele sunt mari; din contră, în sus, nu se poate trece decât cu foarte mare greutate, chiar când apele sunt foarte mari.

Dunărea la Orşova este de aproximativ 350 de stânjeni; la Cladova este lată de 450 de stânjeni.

Planul 5

...În faţa Fetislamului, pe un şes înalt este satul românesc Schela[29] şi în Dunăre, la stânga se întinde un banc de nisip. O jumătate de ceas mai jos... pe malul stâng se văd ruinele vechiului Turnu-Severin şi ceva mai sus în albie o capcană de moruni. Imediat mai jos se află pe malul drept şi cel stâng câte un pilastru de zid, care sunt ruinele fostului pod al împăratului Traian care a fost clădit aici...

[Dunărea se împarte în două braţe.] Pe stânga, lângă satul *Banoviţa*[30], aşezat în şes, curge în Dunăre râul Topolniţa[31], ⟨ieşind⟩ dintr-o vale largă, în care este aşezat mai sus marele târg românesc Cerneţi. Dealurile foarte înalte, care încep de la râul Topolniţa la vale, către satul Şimian, se retrag spre munte şi lasă lângă Dunăre un şes larg până la râul Bistriţa. Între [Ritkova] şi [Carbova], unde Dunărea coteşte spre apus, se află o insulă mare, cu un sat pe ea *Ostrovu Corbului*[32]. În dreptul râului Bistriţa, care coboară dintr-un munte mare românesc şi curge într-o vale lungă, făcând să umble o seamă de mori, malul drept începe să fie înalt şi deluros şi se întinde în jurul insulei Ostrovul, şi mai jos de aceea, la satul *Batoţi*[33] se ridică iar la înălţimi mari... //

p. 82 Mai jos de râul Cameniţa se întind în Dunăre două insule mici cu păşune, una după alta. Lângă aceste insule, malul stâng, pe care se află satul românesc *Burila*[34], este iarăşi cam înalt, cu surpături, până la satul aşezat pe şes Izvoarele[35].

Mai jos de [Bârsa Palanka], se află iarăşi pe Dunăre o insulă mică cu copaci şi, mai departe la vale, marea insulă, foarte mult cultivată, Ostrovul[36], pe care este un sat cu acelaşi nume[37]. De la prima insulă mică, malul stâng se ridică iar puţin şi are surpături, aceste înălţimi ţin până în dreptul mijlocului insulei Ostrovul; acolo unde se termină această insulă malul se lasă jos, e mlăştinos şi crescut cu trestie. Dunărea este la Podul lui Traian, amintit aici, de vreo 480 de stânjeni, mai jos pe insula Corbilor de 420, la [Bârsa Palanka] şi [Prahova][38] de 480 de stânjeni.

---

[29] *Szkelo*, azi Schela Cladovei, localitate componentă a municipiului Drobeta-Turnu Severin.

[30] *Panoviza*, sat dispărut, jud. Mehedinţi.

[31] *Dopolniza.*

[32] Carbo Ostrova.

[33] Sat, com. Deveselu, jud. Mehedinţi.

[34] *Burilla.* Azi Burila Mare, sat şi com. jud. Mehedinţi.

[35] *Izvorille.* Azi Izvoru Frumos, sat, com. Burila Mare, jud. Mehedinţi.

[36] Ostrovul Mare.

[37] Ostrovu Mare, sat, com. Gogoşu, jud. Mehedinţi.

[38] *Praova.* Sau Prahova.

Planul 6

...Dunărea între [Praova] şi [Vidin]...

[În dreptul Timocului], malul stâng, lângă care sunt două insule mici, este jos şi mlăştinos. La oarecare depărtare de acolo, se întinde către Dunăre un mal înalt pe care sunt satele *Izvoarele*[39] şi *Gruia*[40]. Lângă Gruia se varsă un râu în Dunăre, după care malul stâng se schimbă într-un şes neted, care ţine de aici câteva mile până la Cetate[41], şi pe care este satul Pristol[42], apoi o ridicătură a malului care merge spre Dunăre, satul Gârla[43], înainte de care se află în Dunăre o insulă îmbrăcată toată cu trestii.

De la gura fluviului Timoc, unde se găsesc în Dunăre două insule mici, pe lângă satul Racoviţa, se întinde spre Dunăre o spinare înaltă, pe care sunt aşezate satele [Vârful] şi [Novo Selo] // [După Florentin sunt două insule p. 83 îmbrăcate în stuf şi între ele o capcană de moruni, din care cauză drumul de navigaţie trebuie să meargă foarte aproape de malul drept.] Pe malul stâng de la satul Cetatea, până la Dunăre, se întinde un deal de mărime mijlocie până la satul românesc Calafat[44], unde dealul se retrage înăuntrul uscatului şi malul devine plan. Lângă Cetatea, rămâne la stânga o insulă lungă şi îngustă împărţită prin două şanţuri. Pe prima despărţitură este o colibă de pescari români... mai departe o insulă pe dreapta şi din cele patru insule de sub Sanatornie rămâne una pe stânga împreună cu locul de prins moruni. Toate aceste insule sunt mlăştinoase şi acoperite cu stuf. Lângă satul Calafat începe marea insulă Calafat care aparţine Ţării Româneşti, acoperită de copaci, se întinde până dincolo de Vidin şi la capăt este tăiată de două şanţuri...

Planul 7

...Dunărea de la Vidin la satul Linjova de pe malul drept...

...Malul stâng este aici la început neted, ⟨apoi⟩ pe un loc ceva mai ridicat este satul Ciuperceni[45]. Mai departe malul se lasă mai mult, devine mlăştinos, şi e acoperit cu trestii.

...[Între „Arczelgrad"[46] şi Lom Palanka sunt multe insule].

La Ciuperceni trebuie să se păzească vasele din cauza capcanei de moruni, p 84 care se află aici sub apă, precum şi din cauza mormanelor şi bancurilor de nisip aflate între insule. Dunărea, deasupra Ciupercenilor, este lată de vreo 400 de stânjeni, la „Arczelgrad" e de 500, mai jos de Lom-Palanka este de 460 de stânjeni.

---

[39] E al doilea sat cu acest nume, amintit în relaţie, dar în com. Gruiu, jud. Mehedinţi.

[40] *Gruja,* sat, com. jud. Mehedinţi.

[41] *Cedate,* sat şi com. jud. Dolj.

[42] Numit şi Pristoalele, sat şi com jud. Mehedinţi.

[43] *Girla* Este Gârla Mare, sat şi com. jud. Mehedinţi.

[44] *Callafat,* oraş, jud. Dolj.

[45] *Csuperzan.* Azi Ciupercenii Vechi, sat aparţinând oraşului Calafat, jud Dolj.

[46] Arciar, în Bulgaria.

Planul 8

...Dunărea de la satul [Lobatz] până la oraşul [Rahova] pe malul drept... Malul stâng este peste tot scund, mlăştinos, acoperit cu trestii, numai către [Ţibru Palanka] este ridicat în formă de colină de nisip, pe care ruşii în ultimul război au aşezat o baterie şi au incendiat satul Ţibru Palanka.

La vreo patru mile mai jos de Ţibru Palanka, cursul Dunării se împarte în patru ramuri: cea mai mare şi mai adâncă merge de-a lungul malului stâng, p. 85 şi în mijlocul său e o mare capcană de moruni //, din care cauză drumul navigabil merge foarte aproape de mal, unde din baltă se varsă în Dunăre trei canale. Lângă aceste trei canale de mlaştini sau canale pentru pescari, se mai află în mijlocul Dunării încă o insulă mică.

...Ceva mai sus de Rahova se varsă în Dunăre râul Jiu din Ţara Românească; la gura acestuia se află o mică insulă. Dunărea la Lobatz este lată de 430 de stânjeni, la Ţibru Palanka de 480 şi la Rahova de 550 de stânjeni.

Planul 9

...Dunărea de la oraşul [Rahova] de pe alul drept până la satul [Depekoy]. Aici Dunărea are malul stâng peste tot şes şi mlăştinos. Aproape de satul Orlea[47] se apropie de Dunăre un dâmb înalt. Mai departe pe acest dâmb sunt aşezate satele Celeiu[48] şi Testar[49] şi la sfârşit se apropie atât de mult de Dunăre, încât abia mai este loc între acest ⟨dâmb⟩ şi Dunăre pentru o mlaştină lată de 30 de stânjeni.

Planul 10

p. 86 ...Dunărea de la satul aşezat pe stânga // „Golemo-Zelo"[50] şi până la oraşul bulgăresc Şiştov... Malul stâng are o margine îngustă, mlăştinoasă şi în spatele acesteia un dâmb de vreo şase stânjeni pe care se află satele *Golemo Zelo, Werde* şi *Islaz.* De la acesta din urmă, se retrage iarăşi malul înalt până la un braţ al Oltului, restul terenului dintre cele două braţe ale Oltului este lăsat în jos şi mlăştinos. În Dunăre, până la vărsarea Vidului[51], se găsesc mai multe insule mici acoperite cu trestie şi înainte de satul Werde este o moară de apă.

...Începând de la Olt, malul stâng este şes neted, tocmai în dreptul vărsării râului Osmul, este o fortăreaţă veche cu palănci şi patru turnuri de lemn, numită fortăreaţă Turnu[52], şi câteva case.

De la râul Olt se întinde pe lângă satul Glagorile[53] un drum înalt până dincolo de satul Flămânda[54], unde se pierde. Mai jos de Flămânda, malul

---

[47] Sat şi comună jud. Olt.

[48] *Csele,* sat desfiinţat, înglobat la oraşul Corabia, jud. Olt.

[49] *Testar.* Azi oraşul Corabia, jud. Olt.

[50] *Gollemo Szello.* Siliştioara, fostă localitate, contopită cu oraşul Corabia, jud. Olt.

[51] Afluent al Dunării, în Bulgaria.

[52] *Ghuran* (!).

[53] Azi dispărut. Se află în apropierea actualului municipiu Turnu Măgurele, jud. Teleorman.

[54] *Filemunda,* veche denumire a satului şi com. Moşteni, jud. Teleorman.

devine iarăşi lăsat, mlăştinos şi acoperit de trestie. Acolo curge din mlaştină o gârlă lată numită Călmăţui[55]. Între [Nicopol] şi [Şiştov] sunt o mulţime de insule mari şi mici, acoperite cu trestie. Lemnul în ţinutul acesta este foarte scump, se aduce de la distanţe mari pe Dunăre şi pe Olt.

Am măsurat Dunărea la [Nicopol] şi la [Şiştov], la prima localitate are lăţimea de 420 de stânjeni, la cea de a doua 650. // p. 87

Planul 11

Dunărea de la [Şiştov] la [Rusciuc]

...Pe malul stâng este satul Zimnicea[56], unde este un depozit românesc de sare... În mijlocul fluviului este o insulă mică cu un banc de nisip în faţă. În dreptul capătului insulei sunt câţiva pruni[57] pe malul foarte mlăştinos şi lăsat.

...Ceva mai jos de Rusciuc, pe malul stâng, este fortăreaţa turcească, Giurgiu, pe o mică insulă într-un braţ al Dunării... până la malul stâng românesc, pentru a cărui acoperire lucrează turcii de 4 ani la un cap de pod... La Rusciuc Dunărea are o lăţime de 500 de stânjeni.

Descrierea hărţii Dunării de la Rusciuc la Sulina, făcută cu prilejul unui transport de mărfuri pentru Casa Willeshofen, împreună cu celelalte relaţii privind această călătorie ⟨1782⟩

p. 88

[Începe cu descrierea malului drept al Dunării de la Rusciuc la Turtucaia]...

...Pe malul stâng românesc, se vede la început doar capătul unui dâmb înalt care porneşte de la Giurgiu către Dunăre, în dreptul unei insule mici, în jocul căreia se zăreşte o pădurice departe de Dunăre. Malul stâng mai este peste tot lăsat şi mlăştinos, expus revărsărilor Dunării, numai ici şi colo acoperit cu copaci, şi în afară de coliba de pe ţărm[58] care se vede în dreptul Turtucaiei, nu se vede nici o casă... [Dificultăţile de navigaţie, cursul împiedicat de insule, stânci, bancuri, etc.] p. 89

...Chiar la început, acolo unde malul înalt ajunge până în Dunăre, apoi la trecătoarea de la Turtucaia, fluviul este lat cam de 350 de stânjeni...//

Dunărea de la [Turtucaia] la [Silistra]

p. 90 ...În regiunea Silistra, malul stâng este peste tot lăsat mai jos, mlăştinos şi acoperit cu trestie, şi are la sfârşit un canal îngust cam de 10 stânjeni, numit Borcea pe care sunt aşezate patru mori de apă.

---

[55] *Calmazia.*

[56] *Semliza,* azi oraş jud. Teleorman.

[57] *Felberbäume.*

[58] *Ufer Hütte.*

Acest canal se împreună iar cu Dunărea mai jos de *Hârşova,* iar când vin apele mari scuteşte o zi întreagă de călătorie celor ce merg pe apă.

La Silistra, unde Dunărea este lată de vreo 300 de stânjeni, este un loc de trecere spre malul stâng; acolo se vede un drum aproape practicabil[59] care pe vreme uscată, duce spre pământul ferm al Ţării Româneşti...

[Dunărea de la Silistra la Rahova]

...Între [Silistra] şi Rahova, pe vreo 7 mile, ambele maluri sunt joase şi mlăştinoase, la început. Până în regiunea Depren[60], unde Dunărea, împărţită în mai multe braţe, se reuneşte într-o singură albie, şi un deal înalt se alătură strâns de Dunăre şi o împinge spre nord-vest şi // se întinde de-a lungul ei până mai jos de Raşova. Pe acest deal, în locul unde o parte a Dunării se îndoaie spre interior se află un singur sat Jenilioi[61], şi la capătul lui însemnatul târg Raşova[62]. La „Depren" sunt instalate pe apă 5 mori plutitoare (?) şi tot atâtea colibe de mori (?)[63] stau pe mal, de unde îşi ia localitatea numele. Pe malul stâng, peste tot lăsat şi acoperit cu trestii şi către sfârşit şi cu copaci, se văd mai jos de sat două canale, din care primul curge spre interior, iar al doilea în afară. În acesta din urmă, am petrecut două nopţi când a fost vânt şi ceva mai înăuntru am găsit şi un teren înalt, cultivat cu pepeni şi alte verdeţuri; la oarecare distanţă de acolo se văd câteva case.

p. 91

Navigatorii trebuie să fie cu băgare de seamă la malul stâncos din dreapta mai jos de „Depren", apoi la bancul de nisip în partea cealaltă în dreptul Jenikioiului, şi să se ţină pe cât se poate pe lângă malul drept, fiindcă acest banc de nisip se întinde până la mijlocul fluviului. Şăicile au şi aici de altfel canale şi insule de care se pot folosi. Mai jos de „Depren" şi mai sus de Raşova, Dunărea a fost măsurată şi are la prima localitate 314 de stânjeni şi la a doua 262. Satul Jenikioi se pare că nu e departe de mare, fiindcă acolo se aduce pe uscat multă sare marină şi se încarcă pe vase pe Dunăre pentru a fi transportată în sus la Rusciuc şi Vidin. La Raşova a venit aga din acel loc la noi, pe vas, şi a pretins o vamă de 50 de piaştri. I-am arătat firmanul şi chitanţa de la Belgrad, că ne-am achitat acolo vama şi cu toate acestea n-am putut scăpa de el decât cu un dar de 3 piaştri, însă el, seara (căci noi am fost nevoiţi să poposim acolo o jumătate întreagă de zi din pricina vântului) ne-a adus darul înapoi declarând că nu are nici un drept să ne ia vamă.

...[Dunărea de la [Rahova] la Hârşova]...

Acolo unde cursul apei se înconvoaie la stânga spre nord, şi unde malul drept este peste tot un deal stâncos, înalt şi acoperit cu copaci, malul stâng,

---

[59] *Einen zimlich eusgeführten Weeg.*

[60] *Depren.* Desigur Dermen, întrucât se spune că acest nume i-ar veni de la morile aflate în acel loc, iar numele de Dermen e o formă populară a cuvântului ce înseamnă moară.

[61] *Jenikoi.* Azi dispărut.

[62] Sau Rasova, sat şi com., jud. Constanţa.

[63] *Schiff Mühlen* şi *Mühl Hütten.*

dimpotrivă, este un şes lăsat acoperit cu trestie, tufişuri şi copaci, pe mal nu este nici o colibă, cu atât mai puţin poate fi zărit vreun sat. La început, Dunărea, pe această porţiune este foarte îngustă, însă pe partea dreaptă e stâncoasă şi foarte adâncă.

La primul sat, aşezat pe dreapta într-o vale largă [Bogaskioi][64], // unde p. 92 curge un râuşor numit Bogas, se încarcă adeseori sare marină dusă în susul Dunării, deci acest sătuc nu poate fi departe de Marea Neagră. Mai jos, imediat de Bogaskioi, Dunărea descrie în dreapta o îndoitură foarte mare şi lată în mijlocul căreia se ridică o insulă îngustă dincolo de care e un promontoriu înalt care strâmtează din nou Dunărea la lăţimea ei obişnuită. Numaidecât după aceea se văd dincolo de o insulă îngustă care rămâne la dreapta – câteva case pe malul înalt.

Mai sus de satul [Hasambei][65], aşezat la dreapta pe un promontoriu înalt, se află de-a lungul malului drept o albie foarte stâncoasă, din care ici şi colo se înalţă din apă vârfuri de stânci.

De la Hasambei în jos, Dunărea, trecând printr-o sumedenie de insule, se lăţeşte foarte mult. Însă din locul unde iese di malul drept în apă o stâncă prăpăstioasă, în dosul căreia se formează vârtejuri puternice, Dunărea curge iarăşi în lăţimea ei obişnuită, de aproximativ 300 de stânjeni; pe colina pe alocuri stâncoasă care se întinde spre dreapta de-a lungul Dunării, la vale este aşezat mai întâi satul [Destarkioi][66] şi, la capăt, acolo unde Dunărea coteşte deplin spre vest, se află oraşul turcesc *Hârşova.* Acesta este un oraş mijlociu, cu o cetate cu 8 turnuri, aşezată pe o stâncă, ce se ridică pieptiş din Dunăre. Mai sus şi mai jos de oraş, Dunărea se arcuieşte puternic în malul drept, unde la capătul îndoiturii de sus se află trei mori de apă.

Pentru a nu fi invadaţi de tot noroiul, am tras în faţa oraşului la malul stâng, unde ne-au vizitat două care cu vameşi şi alţi turci înarmaţi, dar nu ne-au cerut nimic.

Aici, aflându-se un canal îngust, care pleacă din Dunăre la o depărtare de două ceasuri şi duce mai de-a dreptul la Brăila, dar având pe el capcane de moruni, am fost nevoiţi să tocmim până la Brăila un „domengi" sau pilot cunoscător al acestui ţinut, pe preţul de 4 guldeni.

Cam la un sfert de ceas mai la vale de Hârşova, pe o înălţime care domină oraşul, se vede o fortăreaţă de pământ ruinată, numită *Karaburn,* care a fost ridicată de ruşi în ultimul război, de unde a fost rău lovită cetatea Hârşovei, iar oraşul a fost ars.

Navigatorii pe această porţiune a Dunării trebuie să se ţină cât pot mai mult de-a lungul malului stâng, pentru a ocoli mai întâi îndoitura lată şi fără adâncime la vale de Bogaskioi, apoi albia stâncoasă mai sus de Hasambei şi, în sfârşit, vâltoarea mai sus de Destarkioi.

---

[64] *Bogaskioi* azi oraşul Cernavodă, jud. Constanţa.

[65] *Hasambei* (=Hasan Bei). Azi dispărut.

[66] *Destarkoj* Dispărut. Pe locul lui, azi Ghizdăreşti, sat, com. Horia, jud. Constanţa.

[Dunărea de Hârşova la „Lichireşti"]

p. 93 // ...Dunărea de la Hârşova până la satul „Lichireşti"[67], aşezat pe malul stâng pe o înălţime are pe o distanţă de aproape 7 mile nemţeşti, ambele maluri joase şi mlăştinoase, acoperite cu trestie. Chiar la început, unde Dunărea începe să cotească spre nord, este aşezat satul Discada[68], pe o insulă care rămâne la stânga, în domul căreia se pare că se varsă îngustul canal Borcea, pomenit mai sus la Silistra. Cam la un ceas mai jos de insula aceasta, se varsă micul râu ce vine din Ţara Românească, Ialomiţa, pe care este aşezată la depărtare de aproximativ o milă marele târg românesc Floci[69].

În regiunea aceasta, Dunărea începe să se împartă în mai multe braţe, dintre care un canal, chiar la început, lat de aproximativ 20 de stânjeni, numit Agrape[70], curge la stânga; cam la ½ de ceas mai la vale de acesta curge un altul, lat de abia 40 de stânjeni, numit Bogas, care o ia la stânga şi care va fi întărit îndată ceva mai la vale, prin canalul sus-pomenit Agrape.

Navigaţia se face pe acest al doilea canal, Bogas, pentru că Dunărea cea mare, care rămâne la dreapta, se pierde tot mai mult într-o mulţime de braţe, cele mai multe mici, care în general se unesc iarăşi cu acest canal Bogas, după cum se poate vedea la braţul mai mare, numit Cremene[71], care se varsă acolo la vreo două ceasuri mai jos, mulţumită cărui lucru primeşte Bogasul o lăţime de vreo 100 stânjeni şi mai bine.

La capătul unde Bogasul se împarte din nou în două braţe egale şi navigaţia urmează pe cel din dreapta, se vede, la o depărtare de vreo jumătate de ceas de la malul stâng, o ridicătură înaltă, urmând în jos cursul Dunării, pe care sunt cele două sate româneşti: Gropeni[72] şi „Lichireşti". Navigatorii trebuie să fie atenţi în această regiune numai la intrarea în Bogas (care, din cauza cursului cam repede şi pieziş al apei, este cam anevoioasă), altminteri au pe acel braţ drumul cel mai sigur din lume.

Şăicile pot face aici, în aceste ape mici, cele mai bune servicii; din contra, nişte vase de război s-ar simţi foarte stânjenite în aceste canale înguste.

[Dunărea de la „Lichireşti" până la „Geamina"]

[E descrisă Dunărea de la „Lichireşti" până la satul bulgăresc „Geamina"[74], aşezat mai jos de Galaţi, pe malul drept, la o depărtare oarecare de fluviu... Pe o cale de aproximativ 8 mile..., malul drept este în general

---

[67] *Likirestie.* Azi satul şi comuna Tichileşti, jud. Brăila.

[68] Azi dispărut.

[69] *das grosse Wallachische Orth Flocs* (de citit Floci). Ulterior, Piua Petrii, sat desfiinţat, azi înglobat în com. Giurgeni, jud. Ialomiţa.

[70] În altă parte: *Agape, Aggappe.*

[71] *Kremele.*

[72] *Grupen,* sat şi com., jud. Brăila.

[73] Autorul foloseşte acest adjectiv pentru a desemna o localitate pe malul drept, socotit „bulgăresc" al Dunării.

[74] *Tschamina.* Cf. Grindul Gemenei de la Dunăre în acel loc.

lăsat şi mlăştinos şi cu stuf şi numai la cele două capete cu ceva copaci şi tufişuri. //

Şi malul stâng este mai mult scund şi mlăştinos, expus inundaţiilor până la cele trei dâmburi de înălţimi diferite pe care sunt aşezate: mai întâi satul Chişcani[75], apoi cele două oraşe: Brăila[76] şi Galaţi. În locul unde braţele, plecate din Bogas spre stânga, se varsă iarăşi în Bogas, se află pe Dunăre două capcane de moruni, şi anume, una în mijlocul drumului corăbiilor, din cauza căreia am fost nevoiţi să acostăm şi să cercetăm locul de trecere printre ele, aceasta fiind cauza principală pentru care am fost nevoiţi la Hârşova să luăm pilotul amintit. De aici înainte, Dunărea începe iar să se adune încet, încet, într-o singură albie şi în regiunea Brăila să ofere corăbiilor maritime, care vin până acolo, o lăţime şi o adâncime îndestulătoare. p. 94

Brăila. Este un oraş însemnat, aşezat pe malul stâng, în Ţara Românească, dar aparţinând turcilor, unde se face un comerţ însemnat, şi de unde în fiecare an se trimite la Constantinopol o mare cantitate de cereale, ceară, unt, miere, brânză, carne şi sare. De aceea, acolo, în afară de o mulţime de corăbii pe Dunăre, am găsit şi 24 de corăbii mari, maritime cu 2 şi 3 catarge.

Noi am fost nevoiţi să ne ducem la Brăila din cauză că vama principală se află acolo, şi să arătăm hârtiile, după cercetarea cărora, au terminat cu noi numaidecât, fără să aibă nici o pretenţie.

Şi fiindcă am fost nevoiţi să poposim şi restul jumătăţii de zi, din cauza timpului rău, a venit la noi un turc impunător, îmbrăcat pompos (era proprietarul mai multor corăbii maritime) şi ne-a oferit una din corăbiile lui pentru a ne transporta la Kerson; deoarece, însă, tocmai se închiriase în acest scop o corabie rusească, n-am putut primi oferta lui.

La vreo trei ceasuri mai jos de Brăila, este gura micului (!) râu Siret, care vine din Bucovina, despărţind Ţara Românească de Moldova şi care este navigabil, pentru plute, de la graniţele imperiului[77] şi poartă la Galaţi o cantitate importantă de tot felul de lemne; s-ar părea că este navigabil şi pentru corăbii mai mici până la Măxineni[78].

Galaţi. La depărtare de mai puţin de un ceas de la Siret la vale, este aşezat la stânga, în Moldova, pe un dâmb foarte înalt şi abrupt, care se ridică chiar la Dunăre, marele oraş *Galaţi,* supus domnului Moldovei, locuit mai ales de creştini şi de câţiva evrei poloni, unde în afară de produsele ţării menţionate mai sus, la Brăila, se mai face comerţ cu lemn moale, cu trunchiuri de copaci şi cu leaţuri[79], care sunt aduse aici pe Siret, mai ales // din Piatra[80], o parte mai vin şi pe uscat şi o parte pe apă de la Giurgiu. p. 95

Cele mai mari trunchiuri de lemn, din care eu am numărat peste 150 de bucăţi, sunt lungi, majoritatea de 13 stânjeni şi la un capăt au o grosime de

---

[75] *Kitzkan,* sat, com. suburbană, municipiul Brăila, jud. Brăila.

[76] *Ibrail.*

[77] Adică a monarhiei austriece, în care era cuprinsă şi Bucovina.

[78] *Maximinie.* (!) Este vorba aici de Măxineni, sat şi com., jud. Brăila, la vărsarea Buzăului în Siret.

[79] *Weichen Stamm Holz und Ledenwerk* (=Lattenwerk).

[80] *Khiathara,* azi municipiul Piatra Neamţ, jud. Neamţ.

2 până la 2 şi 1 picioare, iar la celălalt de o jumătate de picior. Celelalte trunchiuri mai subţiri sunt tot atât de lungi, dar groase numai de 9–12 ţoli. Trunchiurile mari, aduse cu plute şi amintite mai sus, costă la Galaţi abia 7–10 piaştri şi sunt trimise, mai ales prin intermediul unei companii comerciale franceze din Constantinopol, arsenalului regal din Toulon, unde se scot din ele cele mai frumoase catarge şi alte lemne rotunde de preţ.

Leaţuri[81] şi alte feluri de lemn sunt aici cu prisosinţă, ele sunt aduse parte pe uscat, parte de la graniţa Transilvaniei, pe Bistriţa[82], şi apoi pe râul Siret până aici; de aici sunt transportate în mare număr la Constantinpol şi în alte regiuni ale Mării Negre.

Din cauza marelui export al produselor locale, sunt aici peste 30 de corăbii maritime, din care aproape zilnic pleacă la Constantinopol câteva şi, de obicei, toate se întorc cu balast sau numai cu puţine fructe, orez şi ulei.

În Galaţi se mai află un şantier important de vase, în care annual se construiesc aproape 10–12 corăbii maritime noi cu 2 şi 3 catarge şi se repară mult mai multe corăbii vechi; de aceea, se face aici un mare consum anual de stejar şi alte lemne bune pentru construirea de nave, precum şi de gudron, smoală, cânepă şi fierărie, primele sunt procurate din Moldova şi Polonia la preţ foarte ieftin, iar cuiele şi fierăria sunt aduse din Bosnia.

Nota Bene. După umila mea părere, am putea vinde aici, cu câştig, piroane, macarale[83], ancore mari, de la corăbiile vechi de război de pe Dunăre avariate, şi alte scule rămase de prisos. Această localitate, care este atât de aproape de importanta piaţă a Brăilei şi unde, după spusele localnicilor, sunt încărcate anual 500–600 de corăbii, unde în fiecare an trec câteva sute de negustori poloni, români şi moldoveni şi apoi şi alţi oameni de seamă călătorind la Constantinopol şi înapoi, unde sunt ocupaţi atâţia străini, mai ales greci, ca marinari, lemnari şi altfel de muncitori şi unde îşi aduce produsele întreaga Moldovă şi o mare parte din Polonia, ar merita cu prisosinţă un depozit de mărfuri constând din cele mai multe produse şi fabricate austriece, care, pe măsură ce vor fi cunoscute, vor ajunge desigur la o desfacere mare. //

p. 96 Acest mare oraş comercial Galaţi era chiar locul unde hotărâsem să părăsim corabia noastră pe Dunăre şi să expediem pasagerii şi mărfurile cu destinaţia Constantinopol pe o corabie turcească, iar mărfurile cu destinaţia Kerson să le încărcăm şi să le însoţim acolo pe corabia noastră rusească cu numele „Sf. Ecaterina", închiriată în acest scop cu 1 200 de piaştri şi comandată de un căpitan francez, ⟨numit⟩ Masse.

Deoarece nu puteam aştepta, corabia rusească rămânând pe loc 4 zile, ne-am îngrijit de mărfurile cu destinaţia Constantinopol în chipul arătat mai sus şi ne-am hotărât să pornim spre Sulina în întâmpinarea corăbiei ruseşti.

[...Dunărea la satul „Geamina", aşezat pe malul drept „bulgăresc" până unde se împarte în două braţe]. Pe această distanţă de aproximativ 8 ½ mile, amândouă malurile Dunării sunt, aproape peste tot, joase, mlăştinoase şi numai ici şi colo acoperite cu copaci; aici la început se varsă prin malul drept un

---

[81] *Weiche Laden.*

[82] *Wistriza.*

[83] *Blocke* (poate însemna şi scripete).

canal numit Sulineţ, care jos la Isaccea s-ar uni iarăşi cu Dunărea. Cam la o milă mai jos, la stânga, este gura lată de 35 de stânjeni şi relativ adâncă a râului Prut, care vine din Bucovina şi desparte Moldova de Basarabia şi care până acum n-a fost folosit de navigaţie, dar acum, din porunca domnitorului de azi al Moldovei[84], va fi făcut navigabil, ca astfel să se uşureze supuşilor moldoveni multele lor transporturi de bucate la Galaţi... ⟨Reni, Cartal⟩[85].

În acest loc, înaintează spre Dunăre de-a lungul Prutului un deal înalt, care însă se retrage îndată iarăşi înapoi şi nu lasă pe Dunăre decât un dâmb înalt de vreo patru stânjeni pe care se află oraşul turcesc Tumarova (sau pe româneşte numit Reni). Cam la două ore mai jos de Reni, unde iar se întâlnesc amândouă malurile, a fost măsurată Dunărea şi s-a găsit că are o lăţime de 239 de stânjeni.

Mai la vale, unde pe ţărmul stâng se află nişte colibe de pescari, se pare că se prinde, se sărează şi se transportă în diferite direcţii o mare cantitate de peşte //. Îndată, după aceea, vin de pe malul drept două mici canale, care se pare că ar veni din Sulineţul ce se varsă mai la deal. De aici vezi dincolo în depărtare, pe malul stâng, un teren mai înalt pe care se află mai departe satul Cartal.

p. 97

Şi pe malul drept înaintează spre Dunăre un deal înalt, pe care, dincolo de o insulă, este aşezat oraşul [Isaccea][86], cu o cetate mare jos la Dunăre, cu multe magazii mari şi alte clădiri solide, unde de asemenea stau câteva corăbii maritime, care sunt încărcate în afară de alte produse locale, mai ales cu cărbuni, vinuri şi lemn de alun, şi poposesc după insulă, în siguranţă ca într-un port.

În faţa oraşului Isaccea, pe malul stâng, este o casă de ⟨pază a⟩ coastei (?)[87] cu mai multe barăci şi, numaidecât, mai jos de oraş, se văd pe dealul înalt ce înaintează spre Dunăre urmele unui lagăr care a fost aici altădată. La capătul acelui deal, cam la ½ milă de Dunăre este satul bulgăresc „Barik"[88]. În sfârşit, la 3 mile mai jos de Isaccea, se ajunge la locul unde Dunărea se împarte în două braţe, care se varsă în Marea Neagră şi unde, pe cel din dreapta (care mai jos de Tulcea se mai împarte în trei braţe deosebite) începe navigaţia spre Sulina. Braţul mai lat din stânga curge pe la Ismail şi Chilia Nouă despărţit în mai multe braţe mai mici, dar care până la sfârşit se unesc iară într-o singură gură la vărsarea în Marea Neagră, unde gura este atât de puţin adâncă, încât de-abia pot trece corăbiile, care calcă apa doar până la cel mult 3 sau 4 picioare. Din cauza aceasta, toate corăbiile maritime, care vor să meargă la Ismail sau Chilia Nouă, intră în Dunăre pe la Sulina şi sunt nevoite să călătorească în sus până aici şi numai după aceea să se coboare într-acolo.

Deci nu Chilia Nouă, cum credea până acuma toată Germania, ci gura de la Sulina este aceea prin care corăbiile încărcate pe Dunăre intră în Marea Neagră şi revin iarăşi de acolo.

---

[84] Alexandru Mavrocordat Deli-Bei (28 mai 1782 – 1 ianuarie 1785).

[85] Localităţi azi în Ucraina.

[86] Azi în jud. Tulcea.

[87] *Ein Ufer Haus, mit verschiedenen Hütten.*

[88] Azi dispărut. Se găsea în apropierea satului de azi Parcheş, com. Somova, jud. Tulcea. Pentru calificativul de „bulgăresc", cf. n 73

În această parte a Dunării, descrisă până aici, navigaţia ⟨propriu-zisă⟩ nu are a se teme de nimic, din contra, însă calea corăbiilor de război şi a şăicilor poate fi închisă pe întregul parcurs prin instalarea câtorva baterii pe înălţimile de la Reni sau *Isaccea.*

[Partea Dunării din regiunea unde se formează braţul Chilia până la aproximativ jumătatea marii mlaştini dintre Tulcea şi Sulina]. Pe o distanţă de 7 mile turceşti, amândouă malurile Dunării sunt mlăştinoase, acoperite de stuf p. 98 până la dealul, care, chiar de la început, merge de-a lungul Dunării //, pe o distanţă scurtă, pe malul drept, şi pe care se află întâi târgul [Tulcea] şi la sfârşit satul [Prislava][89].

Tulcea este o localitate destul de mare, cu o cetate cu 4 turnuri, zidită pe o stâncă ce se înalţă în Dunăre, acolo se află totodată şi o vamă principală, unde trebuie să plătească toate corăbiile, care vin de la Galaţi sau coboară de alt undeva pe Dunăre la vale. Am fost opriţi şi noi şi, cu toate că am arătat firmanele noastre şi chitanţele noastre şi de la vama din Belgrad, totuşi, am fost nevoiţi să ne luptăm mult pentru libera noastră trecere.

Numaidecât mai sus de Tulcea, unde Dunărea face o cotitură mare în ţărmul drept, se mai găsesc încă, pe amândouă malurile, rămăşiţele podurilor, unde, în timpul ultimului război cu ruşii[90], turcii au avut un pod de vase, peste care armata a trecut urmând pare-se drumul care duce prin mlaştină, în patru ceasuri, la Ismail şi de acolo mai departe la Bender şi Hotin.

În regiunea aceasta, a petrecut noaptea alături de noi o corabie încărcată cu 500 de tătari din Cuban şi, fiindcă erau în majoritate nişte nenorociţi, pe jumătate înfometaţi, nu ne-am simţit tocmai în siguranţă cu aşa vecini. Însă ei au plecat noaptea mai departe, fără să ne facă cel mai mic neajuns. Şi după cum am aflat pe ascuns, erau oameni trimişi pentru construirea noii[91] fortăreţe la Ismail.

La vreo două ceasuri mai jos de Tulcea, Dunărea se împarte iarăşi în două braţe, de aici navigaţia urmează braţul care o porneşte la stânga, spre Sulina; braţul mai lat, care curge la dreapta pe lângă terenul înalt de la Prislava, se desparte încă odată mai departe în două braţe, fiecare din ele se varsă în Marea Neagră printr-o gură deosebită; acestea sunt cele patru braţe ale Dunării, pe care le-am putut afla de la localnici, prin informaţii foarte precise şi dintre care primul şi cel mai spre nord este numit de turci Killa Bogaz[92], al doilea şi singurul braţ navigabil Sulina Bogaz, al treilea Sf. Gheorghe[93] şi al patrulea Portiţa[94] Bogaz.

Cam la un ceas mai jos de locul unde începe braţul Sulina, se desparte spre stânga un canal, care însă mai apoi se uneşte din nou; între timp însă vine din dreapta din braţul Sf. Gheorghe un canal îngust numit Rusca Veche[95].

---

[89] *Preslav* (în hotar cu satul Pârlita, azi Victoria. A făcut parte din satul Malcoci, com. Nufăru, jud. Tulcea).

[90] Din 1768–1774.

[91] În urma distrugerii celei mai vechi în cursul războiului amintit.

[92] Bogaz = canal. Este vorba de braţul sau canalul Chilia, braţul Sulina, braţul Sf. Gheorghe şi canalul Portiţa.

[93] *Kiderelias.* Pe turceşte Sf. Gheorghe se numeşte: Hâzâr Ilyas.

[94] *Bortiza.*

[95] *Rusca Verchia* (!)

Cursul repede din Regiunea Tulcea, apoi intrarea piezişă în canalul Sulina sunt greutăţile cele mai importante pentru navigatori, care dealtfel se află în afară de orice pericol în aceste ape înguste şi adânci. Şăici şi corăbii de război inamice nu pot îndrăzni să se arate în faţa Tulcei, unde Dunărea este lată de vreo sută cincizeci de stânjeni, în timp ce în braţul Sulina adeseori abia este lată de 40 de stânjeni. //

...[Braţul Sulina pe o distanţă de încă aproximativ 7 mile] Dunărea... p. 99 curge în Marea Neagră numai prin stuf şi mlaştini; în acest canal se varsă din stânga un canal îngust ⟨ieşind⟩ din braţul Chilia, prin care se poate ajunge pare-se în 6 ceasuri la Ismail. În regiunea aceasta, ne-a ieşit înainte un curier, din partea corăbiei ruseşti, pe care o poruncisem, cu ştirea că aceasta a şi sosit la Sulina şi că aga de acolo nu a vrut să o lase să meargă mai departe pe Dunăre până la Galaţi, fără firman special, ca fiind ceva neobişnuit, iar prin el ne roagă căpitanul să mergem la Sulina, spre care noi tocmai ne îndreptam şi unde am întâlnit mai multe corăbii turceşti venind din Marea Neagră şi care, în lipsa vântului, erau trase de echipajul lor. În acest scop, la corabia mare cu trei catarge erau folosiţi 20–22 oameni...

Sulina[96], turceşte Sunja, este o localitate mică, aşezată chiar la Marea Neagră, la capătul din urmă a celui de-al treilea şi singurul braţ navigabil al Dunării; la extremitatea malului drept al Dunării se află un far, înalt de aproximativ 50 de picioare, în care ard noaptea, pentru a veni în ajutorul navigatorilor, 10 lămpi mari; mai departe în interior e o cafenea. De partea cealaltă, pe malul stâng, se află o redută[97] veche, de lemn, o moschee de lemn, o casă pentru comandant, în faţa căreia sunt instalate 7 tunuri de metal de şase funzi, fără afete, 11 cafenele cu prăvălioare, unde corăbiile în trecere pot să-şi cumpere toată hrana necesară.

De la Tulcea până aici, pe o distanţă de aproximativ 14 mile germane sau de 20 de ceasuri, amândouă malurile sunt atât de joase, încât la toate revărsările Dunării, care nu se ridică aici niciodată peste două picioare, ele ajung sub apă şi deci, pe o mare întindere, întreg ţinutul este numai o mlaştină cu stuf şi un pustiu adevărat, unde nu creşte chiar nimic şi nu se poate cultiva nimic; în schimb, pretutindeni mişună ţânţari, muşte, lăcuste şi alte insecte, dintre care primele chinuiesc oamenii şi animalele zi şi noapte la nebunie. Şi cum vânturile puternice de la nord-est obişnuiesc să ridice aici pe Dunăre valuri ce trec de 2 picioare // terenurile pe care sunt p. 100 clădite casele în Sulina sunt ridicate cu aproximativ 4 picioare deasupra apei, aflată la nivelul cel mai mic. [Deci nu e un loc indicat pentru schimburile comerciale cu popoarele din Marea Neagră.]

...Imediat ce treci de gura de la Sulina, este în mare un canal[98] mai puţin adânc, unde apa abia atinge 11 picioare, pentru aceasta este la îndemână în Sulina un vas[99] numit turceşte *bairactar*[100], care trage sau scoate ⟨din

---

[96] Oraş, jud. Tulcea.

[97] *Block Haus.*

[98] *Passage.*

[99] *Loots.*

[100] Cuvânt turc, înseamnă purtător de steag.

port⟩ toate corăbiile; pentru aceasta şi pentru far se plăteşte 4,5 până la 6 piaştri, după mărimea corăbiei... La Sulina, lăţimea Dunării e de 105 stânjeni şi adâncimea de 5 stânjeni. De la Galaţi până aici poţi scoate 35 de ceasuri sau 23 de mile germane, iar călătoria poate fi făcută pe vreme bună în trei zile.

Întreaga călătorie de la Viena încoace are 236 de mile şi poate fi făcută, pe timp favorabil, în 35 de zile sau 5 săptămâni. Dar noi, prima dată, datorită unor vânturi contrare şi multor opriri în diferite locuri de negoţ am folosit ⟨pentru acest drum⟩ opt săptămâni.

La 15 august, vasul rusesc, „Sf. Ecaterina" (care nu a putut să încarce întregul nostru transport, ci doar aproximativ 12 000 de chintale, lăsând, prin urmare, un rest de 500 de chintale pentru un al doilea transport) a pornit pe un vânt slab sud-estic spre Kerson, însoţit de domnul Willeshofen şi funcţionarul acestuia.

Eu însă a trebuit să mă hotărăsc să rămân la Sulina, pentru siguranţa restului de mărfuri rămase în urmă pe un mic vas[101], împreună cu scribul vasului, servitorul meu şi dogarul care avea grija vinului. Dar dogarul a căzut a doua zi în Dunăre şi s-a înecat...

...În timpul şederii mele în Sulina, am avut prilejul să număr toate corăbiile care treceau pe acolo şi să aflu că într-un răstimp de 40 de zile au ieşit 62 de corăbii şi au intrat acolo 43. Pe ele se aflau o mulţime de călători, de toate stările, mai ales negustori poloni şi evrei, pe o corabie se aflau chiar trei calfe de meseriaşi nemţi în drum de la Constantinopol, prin Galaţi şi
p. 101 Iaşi, spre Polonia; // aceasta e o dovadă că occidentalii *(die Franken)*, călătorind în aceste regiuni, nu sunt expuşi la atâtea pericole, cum se obişnuieşte să se scrie la Viena. Corăbiile maritime de aici obişnuiesc adesea să transporte cu ele plute mari de lemne pentru catarge, precum şi alte lemne de esenţă moale, pe care le leagă în urma corăbiei şi le târăsc la Constantinopol; aceste corăbii nu îndrăznesc să plece pe mare decât pe vreme foarte frumoasă, din care cauză sunt nevoite să aştepte aici vreme îndelungată...

[La reîntoarcerea vasului rusesc, la 16 septembrie, se încarcă restul de mărfuri şi se vând pe 94 de guldeni cele două vase *(Kehlheimer)* împreună cu toate accesoriile care costaseră la Viena 600 de guldeni. Din cauza unor vânturi potrivnice, nu s-a putut pleca decât la 25 septembrie, cu încă alte 15 vase şi 2 plute pe un vânt slab. Drumul de-a lungul ţărmului până la Oceakov. Malul până la Chilia Nouă e foarte lăsat, nisipos cu ceva copaci din loc în loc. Mai departe se înalţă până la 4–8 stânjeni. Un loc de refugiu pentru vasele mari oferă gura largă a Nistrului].

De la gura Sulina, la vreo 6 mile spre NE, se află o insulă mică, numită Insula Şerpilor, pe care o caută cu ochii de obicei corăbiile care merg la Sulina şi după ea îşi îndreaptă cursul spre Dunăre... [Urmează călătoria la Oceakov].

---

[101] *Kehlheimer.*

Călătoria de la Kerson la Viena, adică de la 28 octombrie până la 16 decembrie 1782

[Drumul prin Moldova)[102]

3 noiembrie 1782. Dimineața la ceasul 7 ½, am trecut pe un pod așezat pe trei luntre[103] fluviul Nistru, cu cursul lin, lat de aproximativ 50 de stânjeni și adânc de 2–3 stânjeni, care se pare că ar fi navigabil de la Akerman peste Bender până la granița polonă la Rașkov, atât în sus cât și în jos; acest fluviu desparte hotarul dintre Moldova și Basarabia[104]. Pe la 8 ½ am sosit în satul Criuleni[105], aproape de Nistru, unde am obținut primii cai de poștă moldovenești. Pe la ceasul 12, ne-am oprit în satul românesc nou înființat Budești[106]. // p. 103

La ceasul 3 după amiază, am sosit la Chișinău, oraș comercial destul de mare, așezat pe ambele coaste ale unei văi largi, unde curge prin vale râul *Bâc*[107], care acolo face două mlaștini, peste care sunt două poduri pentru circulația orașului. Seara pe la ceasul 7, am plecat din orașul Chișinău și, din pricina cailor răi, am sosit abia în ziua de 4, pe la ceasul 9, la stațiunea de poștă „Boriako", numită altfel Călărași[108], pe unde de asemenea curge râul Bâc, făcând multe mlaștini. Între Budești și Călărași se încrucișează[109] drumul și la încrucișare, am dat peste 15 care înjugate cu câte patru boi, care se întorceau goale de la Galați, unde au dus în robotă de la „Kolla"[110], patru ore de acolo, bucate de-ale domnului țării și au făcut cinci săptămâni pe drum: două la ducere acolo, două în Galați pentru descărcare și la întoarcere o săptămână. p. 104

La ceasul 11, am plecat din Călărași și, după ce am trecut un deal foarte înalt plin cu fagi, seara, pe la ceasul 5 ½, am sosit în stațiunea de poștă Rezina[111], unde, la o depărtare de ¼ de ceas, este un sat pe deal.

5 noiembrie. Dimineața la ceasul 6 ½, am plecat din Rezina și, după ce am mers peste două dealuri sterpe, am trecut râul Prut pe un pod construit pe trei luntre. Râul e lat de 20–25 de stânjeni și relativ adânc, iar la nivelul mijlociu, pe care se pare că îl are, curge foarte lin și are cotituri mari în malurile abrupte și înalte și mulți bușteni[112] în albie, ceea ce lasă să se presupună că, la revărsare, curge foarte repede. După râul Prut, mai trecând un râușor pe un pod și două dealuri sterpe și înalte, la ceasul 11, am ajuns la Iași.

---

102 Lauterer era însoțit de contabilul casei Willeshofen, Olivieri, de scribul vasului, Sauter, și de servitorul său. Drumul se făcea în două chibitce.

103 *Oranizen.* Un fel de vase ușoare.

104 Inexact.

105 *Crevelin,* azi în Republica Moldova.

106 *Budieste.* La E de Chișinău, Republica Moldova.

107 *Puch Bach.*

108 *Calaraș.* Azi Călăraș, localitate la NV de Chișinău, Republica Moldova.

109 Această încrucișare nu poate fi decât lângă Chișinău, deși mențiunea ei urmează după cea arătând sosirea la Călărași.

110 *Kolla.* Neidentificat. Poate Colonița la S de Budești, în Republica Moldova.

111 *Rasina.* Pe malul stâng al Prutului, în Republica Moldova.

112 *Stöcke.*

De la Ovidiopol sau Olt[113] la Crisova[114] sunt 10 ceasuri turceşti, mai departe la Balta alte 10 ceasuri, la Stavro[115], 10, la Dubăsari[116] 10, la Chişinău 6, la Călăraşi Târg 8, la Rezina 8, la Iaşi 4; suma: 66 de ceasuri turceşti.

Aceste ceasuri turceşti care fac aproximativ 2/3 de milă germană sunt calculate de către ruşi la 5 verste[117], aşa că cele 66 ceasuri de acolo în cazul întâi fac 44 ⟨de mile germane⟩ în al doilea 48 ½ de mile germane[118].

p. 105 ⟨Oraşul⟩ // Iaşi este capitala şi oraşul de reşedinţă al hospodarilor sau domnitorilor Moldovei, este foarte mare, e aşezat pe o înălţime plăcută, are multe mănăstiri de călugări şi biserici solide şi chiar pompoase, o mulţime de case clădite din material bun şi multe palate frumoase, în care locuiesc dregătorii de frunte şi boierii ţării. Şi aici sunt mulţi meseriaşi şi artişti nemţi, care au o biserică evanghelică şi una catolică. Locuitorii fac un comerţ foarte mare cu produse indigene şi străine, mulţi dintre negustorii de aici umblă la târgurile din Debreţin[119] şi Graz[120] şi aduc în ţară o mulţime de mărfuri de acolo, prin Transilvania. Aici se ţin în fiecare an două târguri mari de vite, unde transilvănenii aduc un mare număr de boi.

8 noiembrie. Dimineaţa, la ceasul 11, după ce am primit de la aga oraşului un paşaport pentru a putea trece peste graniţă, am plecat din Iaşi şi am trecut peste două dealuri înalte şi sterpe. De la ceasul 2 ½ până la 3 ½, am poposit la un birt nou, lângă zăgazul unui lac, într-o vale adâncă şi lată şi seara la ceasul 7, după ce am mai trecut două dealuri înalte şi sterpe, am poposit la un han comun[121], numit Danin[122].

9 noiembrie. Am plecat dimineaţa la ceasul 6 ½ şi, la ceasul 8, am trecut pe un pod de lemn râul Miletin[123], lat de aproximativ 2 stânjeni şi, nu departe de acolo, am poposit cam un ceas la hanul comun „de Lana". La ceasul 12, am hrănit caii la hanul „Prusacilor", aşezat într-o vale cu copaci răzleţi, acest han îşi trage numele de la delegaţia prusacă[124], instalată mai înainte aici şi care cumpăra cai din Moldova şi îi aduna aici; nu departe, la stânga, peste un pârâu, rămâne satul Dracşani[125]. Seara, la ceasul 5, din pricina vremii rele, am fost nevoiţi să poposim peste noapte la un han comun, de asemenea, aşezat într-o vale, lângă un râu[126] foarte mlăştinos.

---

113 Localitate la E de limanul Nistrului, în Ucraina.

114 Localitate la E de Nistru, în Ucraina.

115 Localitate la E de Nistru, în Ucraina.

116 Dubosar, localitate la E de Nistru şi la NE de Chişinău, Republica Moldova.

117 Versta = 1 066 m.

118 Ceasul turcesc, ca măsură de distanţă = 5–6 km.

119 În Ungaria.

120 În Austria.

121 *Einschichtig,* adică fără mai multe încăperi, putând găzdui sau ospăta călătorii în condiţii deosebite de restul oamenilor ce veneau la cârciumă.

122 Mai departe e numit „la *Danir*".

123 *Milet.* Afluentul Jijiei.

124 *Preüsen Commando.* Pentru cumpărările de cai de către prusieni, cf. Hurmuzaki X, Introducere, p. 23, şi rapoartele lui König, precum şi XIX_1 rapoartele lui Raicevich.

125 *Drakschane,* sat, com. Suliţa, jud. Botoşani.

126 Sihna, afluent al râului Jijia.

10 noiembrie. Am plecat de dimineaţa şi am trecut îndată peste un zăgaz foarte periculos al unui lac[127], pe care este o moară şi, pe o ploaie neîntreruptă, am sosit la Botoşani, oraş mare şi însemnat pentru comerţul lui întins şi felurit, unde, din pricina vremii rele şi de teama de a nu putea trece Siretul, am fost nevoiţi să poposim o noapte. De la Iaşi până aici, am venit cu 2 căruţe, cu câte patru cai pe care le închiriasem de la Iaşi // până la Suceava, la graniţa noastră, fiecare pentru 8 piaştri. Însă după ce am aflat aici că nu suntem nevoiţi să facem deloc carantină la Suceava, am găsit un evreu care avea două căruţe cu câte patru cai, aşa că am trimis înapoi căruţele ţărăneşti şi l-am luat cu chirie pe acest evreu până la Cernăuţi, pentru 2 ducaţi. p. 106

11 noiembrie. Am plecat din Botoşani dimineaţa pe o vreme încă posomorâtă şi am trecut numaidecât de-a lungul a două văi deosebite ale unui lac, pe care erau două mori şi, în sfârşit, a unei păduri de deal cu urcuşul foarte lin, iar dincolo de acestea, am trecut de un sat care a rămas la dreapta. La ceasul 12, am trecut râul Siret, care e năvalnic şi lat de 15 stânjeni pe un pod aşezat pe trei luntre şi am plătit pentru o căruţă cu patru cai 30 de creiţari, taxă de trecere. După ce am mai trecut prin două sate: Salcia[128] şi Plopeni[129], aşezate pe deal, într-un ţinut păduros, am sosit cam la ceasul 3 ½ la graniţa moldoveano-împărătească, unde a trebuit să predăm vameşului moldovean un paşaport primit în Iaşi de la aga de acolo şi o vamă de 14 parale. În sfârşit, am trecut peste râul Suceava [*Surzava* (!)] pe un pod construit pe trei piloţi şi la ceasul 5, am sosit în oraşul Suceava, aşezat sus pe deal.

De la Iaşi până la „La Danir" se fac 6 ceasuri.

De la „La Danir" până la „Birtul Prusac", 6 ceasuri.

De la „Birtul Prusac" până la Botoşani, 6 ceasuri.

Aşadar, de la Iaşi la Botoşani 16 (sic!) ceasuri.

De la Botoşani la Suceava, 6 ceasuri.

Prin urmare de la Iaşi la Suceava, 22 de ceasuri, ceea ce poate să facă cu aproximaţie 15 mile nemţeşti.

Drumurile de la Iaşi erau foarte rele din pricina vremii rele de atunci şi a inundaţiilor, din care pricină nu am putut merge pe drumul mai scurt, care duce la Suceava pe la locul de trecere de la Tişăuţi[130].

De la Suceava, am mers pe un timp foarte rău şi căi rele peste Cernăuţi, Lwow, Cracovia, Olomouc[131], în 30 de zile până la Viena.

---

[127] Sau iazul Suliţa ori, mai departe, iazul Stăuceni.

[128] *Salzie*, sat, com. suburbană, municipiul Suceava.

[129] *Polopen*, sat, component al com. suburb. Salcea, municipiul Suceava.

[130] *Tischütz*, sat component al com. suburbane Ipoteşti, municipiul Suceava. În cazul acesta nu ar mai f. luat drumul Botoşanilor, cu trecerea Siretului la Huţani, urmând apoi prin Salcea şi Plopeni, ci ar fi apucat direct spre Siret pe la Paşcani, urcând apoi pe valea Siretului şi a Sucevei.

[131] *Olmütz*, oraş în Cehia.

DOMENICO SESTINI

(1750–1832)

Arheologul şi numismatul italian Domenico Sestini s-a născut în Florenţa, la 10 august 1750. Tot aici şi-a făcut studiile clasice şi teologice. Apoi a intrat la Trapiştii de la Buonsollaro.

La 29 septembrie 1774, a plecat în Italia meridională şi în Sicilia, ajungând în 1775 bibliotecarul principelui Ignazio di Biscari şi organizatorul muzeului acestuia din Catania (Sicilia). În această perioadă a scris cinci volume de scrisori despre aspectele Siciliei.

Neconvenindu-i clima, a plecat în 1777 la Constantinopol, unde însă bântuia ciuma, despre care a putut scrie o serie de observaţii. S-a împrietenit aici cu suedezul Björnstahl şi prin aceasta a ajuns să fie introdus la toţi miniştrii străini acreditaţi pe lângă Poartă, fiind des primit în casele lor şi însoţind în diferite plimbări familiile ambasadorilor Ainslie şi Saint Priest, precum şi a trimisului Neapolului la Poartă, Guglielmo Ludolf (1747–1789).

Împreună cu fiii acestuia, Costantino, viitorul ambasador la Poartă (1789–1817), şi Carlo Ludolf, a făcut o excursie la Brussa, povestită de Sestini în scrisorile sale, tipărite şi în versiune franceză, în 1789. Observaţiile sale asupra unor plante puţin cunoscute au fost cuprinse în *Lettere Odeporiche*. Dar silinţele sale principale au fost îndreptate mai ales către cercetarea de antichităţi, inscripţii etc.

Cum în tot acest timp, el era în căutarea unei slujbe, când Alexandru Ipsilanti, domnul Ţării Româneşti, i-a oferit postul de secretar, a părăsit malurile Bosforului la 24 septembrie 1779, călătorind doar în tovărăşia unui tânăr cunoscut şi escortat de un ciohodar al domnului şi de un chirigiu turc. Pentru a nu fi expus unor neplăceri din partea turcilor fusese îndemnat să adopte portul tătăresc.

La Bucureşti, Sestini a fost bine primit la Curte, dar nu a putut obţine slujba făgăduită, care era deţinută de ragusanul Ştefan Raicevich. Vrând să plece după opt luni de aşteptare zadarnică, într-o situaţie umilitoare, a folosit prilejul trecerii prin ţară a tinerilor conţi Ludolf împreună cu cumnatul lor, cavalerul de Saint Priest, scriind din vreme la Constantinopol pentru un paşaport, mulţumită căruia s-a putut alătura caravanei lor, ce se bucura de toate înlesnirile obişnuite în Ţara Românească faţă de călătorii veniţi cu firman de la Constantinopol. Plecarea din Bucureşti a avut loc la 27 mai şi, afară de căruţele pentru bagaje, pentru care se plătea până la frontiera de la Turnu Roşu o sumă ce i s-a părut exagerată lui Sestini, totul era gratuit. Aceste condiţii au continuat oarecum şi după trecerea graniţei, datorită şi obţinerii unor cai de rechiziţie *(Vorspann)* până la Sibiu. Aici însă a trebuit să se schimbe stilul călătoriei. Caii istoviţi ai conţilor Ludolf au fost vânduţi, urmând ca restul drumului să-l facă cu cai de poştă. După două săptămâni petrecute la Sibiu,.tot în tovărăşia tinerilor napolitani, Sestini se desparte de ei şi porneşte pe seama sa spre Buda şi Viena, unde îşi propune să se oprească o lună înainte de a se reîntoarce la Constantinopol. La înapoiere, a folosit calea Dunării până la Rusciuc, de aici a trecut pe uscat la Varna, unde s-a îmbarcat mergând pe mare la Constantinopol.

Din acest oraş avea să facă o serie întreagă de expediţii prin tot Imperiul Otoman, în căutarea de medalii antice pentru sporirea colecţiei ambasadorului britanic, Sir Robert Ainslie, care i-a fost patron mulţi ani de zile. Astfel, a fost în mai multe rânduri la Brusa şi în Arhipelagul Egeic, a fost şi în India la Bassora, unde l-a însoţit pe negândite pe rezidentul Companiei Indiei la Golconda, Sullivan, prieten bun al lui Ainslie. S-a întors pe valea Eufratului, apoi şi prin Cipru şi Alexandria la Constantinopol.

Răcindu-se raporturile sale cu Ainslie, Sestini a părăsit Turcia cu gândul neîmplinit de a se mai reîntoarce la Constantinopol. A urmat o perioadă destul de nestabilă cu dese mutări,

când la Florenţa, când la Roma, apoi şi la Paris. Câtva timp s-a fixat în Germania, în slujba regelui Prusiei. După instaurarea regimului napoleonean în Italia, s-a întors la Florenţa ca bibliotecar al marii ducese de Toscana, Elisa Bacciocchi, sora lui Napoleon. La înlăturarea dominaţiei franceze (1814) a trebuit şi el să plece şi a mers în Ungaria, unde a fost chemat să reorganizeze muzeul Hedervári. Rechemat la Florenţa de marele duce de Toscana, Ferdinand al III-lea, a rămas în patrie ca profesor la universitatea din Pisa.

A murit la 8 iunie 1832 la Florenţa

Sestini a scris: *Viaggio da Costantinopoli a Bukoresti fatto l'anno 1779 con l'aggiunta di diverse lettere relative a varie produzioni ed osservazioni Asiatiche,* Roma, 1794, în care dă unele amănunte asupra sosirii sale la Bucureşti în toamna anului 1779.

Observaţiile sale, făcute în cursul călătoriei ulterioare de la Bucureşti spre Viena, prin Transilvania şi Banat, în vara anului 1780, au fost completate cu o informaţie bibliografică bogată şi publicate într-o lucrare mai întinsă intitulată. *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Viena,* Florenţa, 1815. Sunt descrise localităţile străbătute în cursul călătoriei şi adăugate o serie de informaţii de ordin geografic, geologic, botanic, economic şi statistic asupra ţării, cu numeroase observaţii privind traiul, firea, portul şi limba populaţiei băştinaşe din Ţara Românească şi Transilvania, al cărui caracter latin este subliniat în mai multe rânduri de către autor. Nu sunt uitate nici inscripţiile antice şi colecţiile vizitate la Sibiu în casa baronului Brukenthal. Sunt însemnate şi impresiile sale asupra salinelor de la Ocna Sibiului şi Turda cu unele informaţii despre munca minerilor şi retribuirea lor. ·Neputând reuşi să viziteze minele de la Zlatna, deşi s-a abătut anume din drum spre a le vedea, a descris doar aspectul exterior al regiunii miniere.

Autorul a însoţit lucrarea sa de o însemnată listă bibliografică arătându-şi uneori izvoarele de documentare. Sunt porţiuni întregi inspirate din aceste lecturi. Îl foloseşte pe von Born. Notiţa despre Banatul Timişoarei de la p. 130–132 este un rezumat succint al descrierii lui Grisellini. *Itinerarul* din anexa volumului din 1815 e o prelucrare a relaţiei aşa-zisului J. Lehmann din 1785. Sunt şi descrieri, judecăţi şi luări de atitudine direct inspirate din *Istoria Daciei Transalpine* a lui Sulzer. Omul se arată destul de meschin la cheltuieli, greu de mulţumit, şi în general cârcotaş, egoist şi vanitos. Nu pregetă, odată ajuns în Banat, să dea pe mâna autorităţilor pe servitorul bănăţean pe care îl tocmise la Bucureşti ca să-l însoţească în călătorie, şi de care se săturase pentru că trebuise să-i plătească nişte bani pe care acesta îi pierduse la cărţi. Judecata sa asupra celor văzute e adesea parţială. Plecând nemulţumit din Ţara Românească, adoptă o atitudine hipercritică faţă de tot ce a întâlnit aici şi, uneori, un ton destul de batjocoritor. Alteori însă e lipsit cu totul de simţ critic.

Sestini a mai scris şi *Descrizione del viaggio fatto de Viena insino a Rusciuk,* Berlin, 1807, de care aminteşte în prefaţa sa la *Viaggio curioso* şi care nu ne-a stat la îndemână decât sub forma de rezumat făcut de N. Iorga în articolul publicat în „Arhiva" din Iaşi în 1893.

I s-a atribuit din greşeală lucrarea lui Raicevich: *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia,* apărută în 1788, la Neapole. În adevăr, în 1853, la Milano, Fruttuoso Becchi a tipărit *Viaggio in Valachia e Moldavia con osservazioni storiche, naturali e politiche di Domenico Sestini (!)*

În afară de numeroase lucrări de numismatică, dintre care cităm doar studiul *Sopra i moderni falsificatori di medaglie greche antiche,* Florenţa, 1826, Sestini a mai publicat descrieri de colecţii, ca: *Descrizione del museo di antiquaria e del gabinetto di storia naturale del principe di Biscari,* Florenţa, 1776 şi 9 volume de *Lettere e disertazioni,* apărute la Livorno şi Roma între anii 1789–1806. Sunt renumite scrisorile sale asupra Siciliei şi Turciei, care au fost traduse apoi în limba franceză de Pingeron sub titlul: *Lettres... écrites à ses amis en Toscane sur la Sicile et la Turquie,* vol. I–III, Paris, 1789.

A publicat şi 5 volume de călătorii din 1780 până în 1815. Dintre acestea, au fost traduse în limba franceză călătoriile în Orient sub titlul: *Voyage dans la Grèce Asiatique, à la Péninsule de Cyzique, à Brousse et à Nicée avec des détails sur l'histoire Naturelle de ces contrées,* Londres, 1789, şi *Voyage de Constantinopole à Bassora en 1781 par le Tigre et l'Euphrate et retour à Constantinopole en 1780,* Paris, an VII. A lăsat o vastă lucrare manuscrisă în 14 volume in-folio consacrată numismaticii. De Sestini s-au ocupat Fruttuoso Becchi în notiţa bibliografică din fruntea volumului de *Osservazioni storiche,* ce i-l atribuia din greşeală (Milano,

1853), B. Pace, *Viaggi dell'abate Domenico Sestini in Asia Minore*, în „Annali della Scuola archeologica", Atena, III, 1916, N. Iorga în studiul: *Călătoriile lui Domenico Sestini*, publicat în „Arhiva, organul Societăţii ştiinţifice şi literare (din) Iaşi" VI (1893), p. 571–589, apoi în *Calendarul Ligii culturale pe 1911*, p. 99 ş.u., şi în *Istoria românilor prin călători*, vol. II, ed. a 2-a, Bucureşti, 1928, p. 210–212.

Relaţia călătoriei sale în Ţara Românească[1]

1779

p. 47 [Plecat din Pera la 24 septembrie 1779, autorul întovărăşit de un chirigiu turc şi de ciohodarul domnului, precum şi de un tânăr tovarăş de drum, pe care îl luase cu el, şi adoptând pentru călătorie portul tătăresc, ajunge în dimineaţa de 3 oct. la Rusciuc].

Ne-am lăsat aşadar aici[2] caii şi ne-am pus bagajele într-o barcă[3] mică de trecere. Această barcă mergea cale de un ceas chiar până în locul unde urma să debarcăm şi noi pe celălalt ţărm al fluviului amintit, adică la Giurgiu, unde se află pe mal o cetate sau fortificaţie ridicată de turci şi astfel am intrat în Ţara Românească... [Sunt amintite produsele bogate ale Bulgariei etc.]

p 48 ...Şi Dunărea poartă firicele de aur, dar mai ales Oltul, un râu care îşi are obârşia în Transilvania şi care trece prin Ţara Românească şi se varsă în Dunăre. Pe aceste firicele de aur le adună anumiţi ţigani, care le predau la Poartă[4], ca bir.

Lăţimea fluviului numit de cei vechi Ister, iar de turci Tuna ar putea fi pe alocurea de o milă şi jumătate şi are un curs repede, iar apele lui sunt vălurite şi tot atât de agitate ca ale mării. Bătea vântul de miazăzi, care era prielnic pentru trecerea fluviului, aceste bărci având diverse pânze şi catarge.

După ce am debarcat, ne-am dus să ne odihnim la magaziile de sare, care aparţin domnului Ţării Româneşti[5], sarea constituind unul din veniturile principale ale acestei ţări; aceste magazii au rămas pe locul unde ruşii îşi făcuseră cazărmile şi cazematele lor subterane şi o fortăreaţă care nu este încă terminată, de pe vremea când puseseră stăpânire pe aceste locuri şi ocupaseră fortul care se află pe malul Dunării şi pe care l-au înapoiat turcilor, potrivit înţelegerii dintre ei, încheiată când s-au retras din aceste locuri[6]; în clipa de faţă, această fortăreaţă e pe cale să fie terminată de turci.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Sestini, în *Viaggio da Constantinopoli a Bukoresti*, Roma, 1794, p. 47–51.

[2] La Rusciuc.

[3] Autorul descrie astfel bărcile de pe Dunăre: „Iar bărcile care slujesc pentru navigaţia şi transportul pe fluviu sunt ciudate şi de o construcţie nestabilă, căci sunt fără tălpoaie adică sunt plate şi cu o cârmă foarte lungă care e manevrată orizontal din barcă şi nu perpendicular pentru a despica apa. Mai au deasupra pentru diferitele mărfuri o baracă mare care înlocuieşte cala de la corăbii".

[4] În realitate, nu la Poartă, ci domnului.

[5] Alexandru Ipsilanti, domn al Ţării Româneşti (1774–1782).

[6] În 1774 prin pacea de la Kuciuc Kainargi.

După ce ne-am odihnit puţin şi am consumat prânzul, pe care ni l-a pregătit cu multă bunăvoinţă, dar cu mai puţină eleganţă expeditorul acestei mărfi care are căutare în Turcia şi în multe părţi ale Asiei Mici, rămânând în cartierul general al lagărului, la ora patru, am luat poşta, dar numai pentru două ceasuri, căci acest teritoriu aparţine turcilor, care şi-au păstrat o fâşie de pământ la Dunăre; acolo se află diferite întărituri pe care turcii vor să le păstreze sub paza lor.

Intrând deci pe teritoriul domnului, am lăsat caii la staţiunea de poştă numită Daia[7], unde se află un biet sat, care este tot ce a mai rămas acolo din satul de odinioară şi care era refugiul unor sărmane familii de români, ce fuseseră risipite în timpul războiului şi îşi mai văzuseră şi locuinţele arse; acestea se reduceau acum la nişte colibe mizerabile şi fiind tocmai o zi de sărbătoare, cum îi priveam pe acei sărmani locuitori, mi se părea că văd pe acei liberţi şi sclavi din timpul lui Traian, care nu au pierdut nimic din vechea lor înfăţişare şi din aspectul lor urât, aşa cum se văd înfăţişaţi pe Columna lui Traian la Roma.

Iată acum semiluna otomană umbrită de o serie de cruci care pot fi văzute înfipte în pământ, la hotarele acestei ţări şi care nu sunt decât trunchiuri întregi de copaci cioplite grosolan cu securea ca să formeze cu stângăcie o cruce ortodoxă românească. Ele mi s-au părut, la prima vedere, nişte spânzurători destinate bieţilor oameni.

Aici am luat îndată poşta cealaltă, care era de 6 ore, cu toate că se înserase şi, după ce am călătorit trei ceasuri mereu în trap şi pe loc şes, ne-am oprit într-un sat numit Călugăreni[8], ce se afla de cealaltă parte a râului Argeş, pe care l-am trecut pe un pod foarte lung, construit din bârne mari de lemn şi care se întindea şi peste un fel de lăculeţ (iaz), după câte am putut observa noaptea, la lumina unor făclii ce se aflau înfipte pe pod, pe nişte cruci ca acelea pe care le întâlnim la fiecare pas.

Satul acesta era alcătuit din colibe şi cocioabe sărăcăcioase şi a trebuit să ne odihnim acolo într-o asemenea locuinţă compusă din două încăperi: într-una din ele se afla un cuptor aprins care răspândea o căldură peste măsură de mare pe care am simţit-o de îndată ce am intrat înăuntru. Acolo //, lumea p. 50 dormea lângă acest cuptor pentru a scăpa, cred, de aerul pe care eu nu-l socotesc prea bun, atât din cauza răcorii nopţilor, cât şi pentru roua care cade din belşug.

Oamenii aceştia au locuinţe foarte proaste şi în jurul odăii au un fel de laviţă sau bancă, întocmai ca soldaţii dintr-un corp de gardă şi pe ele doarme câte o familie întreagă; acesta e tot mobilierul şi aceasta este toată starea acestor oameni.

Era apoi ciudat că în fiecare cămin se găseau nişte gâze numite în limba ţării „grieri", care corespunde termenului de *grilli!* Aceştia stau prin crăpăturile vetrelor şi rezistă căldurii celei mari ce se simte acolo şi fac o larmă care ţine tot anul.

---

[7] *Daja,* sat şi com., jud. Giurgiu.

[8] *Kalughereni,* sat şi com., jud. Giurgiu.

Pe la miezul nopții, am încălecat din nou şi, după trei ceasuri, am trecut cu barca râul Argeş, mărginit pe partea stângă de dealuri împădurite, iar dincolo de râu am dat de o altă stațiune de poştă în locul numit Copăceni[9], unde nu era nici un sat sau cătun.

Într-o clipă au fost scoase şeile şi puse pe alți cai care stăteau să pască sub cerul liber; ne mai rămăsese de făcut un drum de patru ceasuri tot mereu pe loc şes, mai dând şi de dumbrăvi şi crânguri, iar pe la orele trei, am trecut pe lângă un loc numit Văcăreşti, unde se află o mănăstire şi unde a fost tăbărâtă armata rusă ⟨în războiul amintit⟩; la orele 7 dimineața ⟨4 octombrie⟩ am ajuns cu bine în oraşul Bucureşti aşezat într-un loc lăsat şi şes şi în apropierea râului Dâmbovița, care îl străbate, făcând mai multe cotituri. Acolo am tras la casa secretarului[10] domnului către care aveam mai multe scrisori de recomandare şi în ziua de 5 a lunii ⟨octombrie⟩ am fost prezentat domnului căruia i-am înmânat scrisorile mele de recomandare căpătate la p. 51 Constantinopol; // acesta m-a primit foarte bine şi, bucurându-se de sosirea mea, mi-a spus să rămân mai departe în casa secretarului urmând, după aceea, să dea dispozițiile necesare cu privire chiar la postul pe care îl ocupa acesta...

Descrierea călătoriei din anul 1780[11]

1780

[Autorul pomeneşte de lipsa de credință a grecilor, încă din antichitate; *nullla fides graecis*].

p. 2 ...Şederea mea în Bucureşti timp de aproape opt luni nu a avut acel rezultat pe care trebuia să-l aibă în realitate, nici nu am putut fi pus în stare a-mi îndeplini slujba pentru care fusesem chemat cu atâta zor, de aceea, nevoind să fiu bătaia de joc a relei credințe a unui neam ca acesta, am aşteptat un prilej prielnic pentru a mă putea elibera de un fel de tiranie, exercitată chiar de persoana[12] care trebuie să-şi părăsească postul pentru a-l ocupa eu, potrivit înțelegerii şi convențiilor încheiate cu principele Ipsilanti.

În cele din urmă s-a ivit un prilej bun pentru mine, căci prinzând din zbor o ştire măruntă de la Constantinopol că domnii conți Costantino şi Carlo p. 3 de Ludolf //, fiii prea merituosului domn trimis al Neapolului[13], trebuiau să treacă prin Țara Românească în tovărăşia domnului cavaler de Saint Priest,

---

[9] *Capoccianni*, Adunații-Copăceni, sat şi com., jud. Giurgiu.

[10] Ştefan Raicevich, secretarul domnului pentru limbile occidentale, mai apoi agent consular al Imperiului Habsburgic în Țara Românească. Vezi biografia lui în acest volum.

[11] Traducerea s-a făcut după lucrarea lui Sestini, *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Viena*, Florența, 1815, p. 2 şi urm.

[12] Ştefan Raicevich.

[13] = Guglielmo Maurizio de Ludolf.

fratele ambasadorului Franței[14], am scris la Constantinopol pentru a putea căpăta, în cazul acesta, un paşaport pentru Viena; şi de fapt sosind această nobilă companie în Țara Românească în ziua de12 mai 1780, a avut amabilitatea de a-mi aduce paşaportul şi, avându-l în mână, m-am hotărât să plec în tovărăşia lor, după ce mi-am luat rămas bun de la domn, iar în dimineața zilei de 27 mai am părăsit Bucureştii pe la ora 8 luând Cotrocenilor ce se află la un ceas de oraş.

Cotroceni e o mănăstire ortodoxă, unde slujeşte un egumen cu un mic număr de călugări greci; această mănăstire a fost întemeiată de Şerban Vodă din familia Cantacuzinilor, domnul Țării Româneşti, şi în amintirea primejdiei[15] de care scăpase // ascunzându-se în pădurea, care se afla atunci în locul unde p. 4 e mănăstirea.

Pe când era el logofăt, domnul de atunci[16] voia să-l ucidă; dar el a izbutit să scape, stând ascuns mai multe zile în această pădure; şi, după ce a ajuns mai apoi la malul Dunării, a avut timp să se ducă atunci să găsească pe un turc de seamă, prietenul său căruia, după ce i-a povestit întreaga sa pățanie şi reaua purtare a domnului, acesta s-a oferit să-l ducă la Constantinopol în deplină siguranță, făgăduindu-i că dacă va ajunge vizir îl va alege domn al Țării Româneşti mazilind pe duşmanul lui. Întâmplarea a făcut ca acest turc a fost făcut mare vizir[17] şi şi-a ținut cuvântul, iar Şerban a fost numit voievod sau domn al Țării Româneşti.

După aceasta să ne întoarcem la mănăstirea noastră, care este aşezată pe un şes întins ce ajunge până la Dunăre.

Această parte este numită „lunca", adică pajişte sau păşune mocirloasă sau bahnă şi e pe locul unei păduri care nu mai există. // Când Bucureştii au p. 5 început să fie reşedința domnilor şi aceştia s-au depărtat de Argeş şi de Târgovişte, s-au pornit oamenii să prăpădească un codru atât de întins pentru îndestularea nevoii ⟨de lemne⟩ a locuitorilor, nevoie care este întotdeauna peste măsură de mare, şi mai ales în timp de iarnă, din cauza gerului grozav care bântuie aici şi pe care îl simți, după cum am putut eu însumi să-l simt în timpul iernii trecute, când până şi vinul a înghețat în pivnițe sau în buți.

Chiar în această pădure, pe vremea când ea mai exista, a stat ascuns, după cum am arătat mai sus, numitul Şerban Vodă, urmărit pentru a i se tăia capul, pe când era logofăt.

Şi deoarece acum e vorba de păduri, voi arăta aici, în treacăt, că Țara Românească are păduri din belşug, dar cum nu domneşte aici decât un spirit de distrugere, acestea sunt mult prăpădite şi tăiate în toate anotimpurile şi chiar şi în vremea vegetației celei mai puternice; de aceea, nu este de mirare că marea pădure din luncă a dispărut foarte repede şi nu se mai vede în locul ei decât o câmpie întinsă. //

---

[14] Guillaume-Emmanuel, cavaler de Saint-Priest, fratele lui François-Emanuel de Guignard, conte de Saint-Priest (1735–1821), ministru al Franței la Lisabona (1763), apoi ambasador la Constantinopol (1767–1787) şi în Olanda (1787–1788).

[15] După Del Chiaro, Sestini a cunoscut şi a folosit lucrarea lui.

[16] Gheorghe Duca (1673–1678).

[17] Poate este vorba de marele vizir Maktul Mustafa paşa (1676–1683).

p. 6 În această mănăstire obişnuieşte domnul Ipsilanti să-şi petreacă timpul de vară, pentru a fi aproape de oraş şi în acest scop a pus să se clădească un chioşc.

Şi tot în acest loc sunt aduşi la iarbă toţi caii din grajdurile sale şi aceştia sunt mânaţi după un anumit ceremonial în dimineaţa duminicii „Tomei" [18], fiind însoţiţi de comişei, de rândaşi şi de marele comis, imitându-se obiceiul de la curtea sultanului de la Constantinopol. dar cel care are prilejul să vadă o asemenea ceremonie va găsi lucrul vrednic de râs şi va mărturisi că aceşti domni, robi ai sultanului, vor să maimuţărească Curtea otomană, cât şi a paşalelor din Imperiul Otoman pentru a fi socotiţi şi ei în fond, asemenea lor.

Domnul Linchou[19], dascăl de limba franceză pe lângă cele două beizadele sau fii ai principelui, unul numit Constantin[20] şi al doilea Dumitru[21], m-a însoţit câteva ceasuri de drum, împreună cu domnul Ingaţiu Kophaurn, ofiţer p. 7 austriac care era în tovărăşia unui maior, // fratele internunţiului[22], domnul baron de Herbert, veniţi şi ei de la Constantinopol, în drum spre Braşov, în Transilvania, ca să se înapoieze la regimentul lor; mai era un călugăr trinitar, anume Părintele Virgiliu, care venea şi el de la Pera în drum spre Viena. Mai aveau cu ei şi un câine mare care era al baronului german.

Au plecat cu toţii călare, în afară de o caretă cu două locuri, care a fost ocupată de domnul conte Carlo şi de mine; am avut nenorocul că îndată ce am p. 8 ieşit din casă // a căzut un cal de la trăsură şi s-a încăpăţânat să nu mai vrea să se ridice, ceea ce ne-a făcut să pierdem aproape o oră până să-i treacă încăpăţânarea şi să putem scăpa de o asemenea plictiseală. Pe deasupra, vremea era mai degrabă frumoasă şi făgăduia să rămână aşa, dar, puţin câte puţin, cerul s-a întunecat şi a urmat o furtună cu ploaie mare amestecată cu grindină, care ne-a însoţit o bună bucată de drum, aşa că ne-am dat în grija bunului părinte pentru ca să facă rugăciunea pentru a cere vreme bună...

...După Cotroceni se află un sat numit Roşu[23]. La o oarecare depărtare de acesta îşi aşezaseră corturile câteva familii de ţigani, dintre cei numiţi p. 9 lăeţi[24]. Zestrea fiecărei familii // consta dintr-o căruţă ticăloasă şi un cort din

---

[18] *In albis* – Duminica „in albis" este la catolici prima duminică după Paşti, care a căzut, în anul 1780 al şederii lui Sestini în Ţara Românească, la 26 aprilie. Ceremonia de care aminteşte avea loc de obicei în ziua de Sf. Gheorghe (23 aprilie).

[19] A murit la Bucureşti în luna septembrie 1780 (n.aut.). E vorba de Jean-Baptiste Linche, sau Linchou.

[20] A ajuns domn al Ţării Româneşti (n.aut.). Născut în 1760, mare dragoman în 1796, domn al Moldovei (1799–1801) şi al Ţării Româneşti (1802–1806), a murit în 1816, un an după publicarea relaţiei de faţă în 1815.

[21] A murit tânăr la Bucureşti (n.aut.). În realitate a murit la Constantinopol în 1783, în vârstă de 21 de ani.

[22] Peter-Philipp, baron von Herbert-Rathkeal, internunţiul habsburgic la Poartă (1779–1788), era irlandez de origine şi fusese iezuit.

[23] *La Roşcin,* sat, com. suburb. Chiajna, municipiul Bucureşti.

[24] *Zinganghi di quelli detti Erranti,* cf. şi nota autorului, p. 8 n. 1. Ţiganii din Ţara Românească sunt de diverse triburi, adică sunt cei numiţi „de vatră", care sunt statornici, cei lăieţi *(lajezi),* care sunt nomazi, şi rudarii, care sunt cei ce caută firicelele de aur ‹din nisipul râurilor›. Mai sunt ursarii, adică cei care umblă cu ursul pentru a câştiga ceva de pe urma jocului său frumos.

care ei fac un fel de casă pentru a dormi acolo noaptea şi a se adăposti pe vreme de ploaie. Ei fac diferite lucrări de fierărie şi altele asemănătoare şi se mută dintr-un loc în altul. De cele mai multe ori jefuiesc şi fură când au prilejul.

De acolo, după ce am trecut printr-un alt sat numit Drugăneşti[25], sufragiul domnului adică domnul Maynard, bucătar de profesie, ne-a oferit o gustare bună pe care o adusese cu el, poate din ordinul domnului sau din propriul lui imbold, nu-mi amintesc bine; şi, după ce s-a sfârşit aceasta, prietenii şi cei ce ne însoţiseră s-au întors la Bucureşti, iar noi ne-am urmat drumul şi, după ce am trecut de Drugăneşti, am intrat într-o pădure[26] mare purtând acelaşi nume, alcătuită din goruni mari, ceri şi corni, cu *mespilus crataegus* şi *viburnum opulus,* numit călin în româneşte. Păşunile sunt foarte bune şi minunate în jurul unui asemenea sat. //

Urmând acestea, se intră într-o altă pădure Icoana[27], care desparte judeţul sau districtul Ilfov de acel numit Dâmboviţa. p. 10

Aici am găsit pe vătaful sau căpitanul din Floreşti, cu câţiva soldaţi de-ai lui, care venise în întâmpinarea noastră, deoarece domnul potrivit obiceiului turcilor a ţinut să ne facă nouă tuturor o favoare, adică să facă să fim îndestulaţi cu tot ce ne era de trebuinţă până la hotar, fără de nici o cheltuială ⟨pentru noi⟩ în afară de carele care duceau bagajele noastre, în număr de patru pe care a trebuit să le plătim mult prea scump cu câte 28 de piaştri de car până la Turnu Roşu.

Nu ştiu a cui a fost vina, căci, de obicei se poate avea un car tras de patru cai cu 16 până la 18 piaştri şi acesta se poate încărca cu o greutate mergând până la 6 cântare[28]. Dar să lăsăm aceasta: revenind acum la acea pădure, voi spune că aici a început o ploaie cu găleata, care ne-a însoţit până la Floreşti şi acolo am poposit după ce am umblat şapte ceasuri în această primă zi de călătorie.

Floreşti[29] este un sat sărăcăcois // aşezat lângă râul numit Răstoaca[30], ce se varsă apoi în Dâmboviţa; este moşia familiei Floreşti⟨lor⟩ care sunt boieri, adică nobili din Ţara Românească; acolo se află conacul lor, dar totul este atât de ruinat, încât abia am găsit în acea clădire mare o odaie în care să putem afla adăpost de lumina prea tare a soarelui. p. 11

E ciudată uniformitatea caselor de ţară sau a vilelor cum ⟨li⟩ s-ar putea spune pe care le au toţi boierii pe moşiile lor, fapt care arată că la ei domneşte spiritul de imitaţie şi nu talentul inventivităţii. Şi pentru că nimeni nu trebuie să rămână cu curiozitatea nesatisfăcută asupra acestei chestiuni, voi spune că o locuinţă este făcută în felul următor:

Este ⟨mai întâi⟩ o incintă mare pătrată de zid făcut în întregime din cărămidă, căci lipseşte piatra în aceste câmpii, în mijlocul ei este aşezată casa

---

[25] *Dragonesti,* sat desfiinţat, înglobat în satul şi com. Floreşti-Stoeneşti, jud. Giurgiu.

[26] Urmează în paranteze (*padure o paduri*) şi în josul paginii o notă arătând derivaţia cuvântului din latinescul *palus.*

[27] *Iconi* = Icoana, sat, com. Ulmi, jud. Giurgiu.

[28] *Cantàra* = 50 kg.

[29] Floreşti, sat, com. Floreşti-Stoeneşti, jud. Giurgiu.

[30] *Rostoc o Restoaka.*

lor, de cele mai multe ori ⟨în formă de⟩ cruce şi având, după gustul chinezesc, un acoperiş în formă de pavilion mare şi făcut în loc de ţiglă şi olane din tăblii mici, din şindrilă // şi din draniţă sau, cum spun francezii, după numele arhitectului, „à la Brancarde". Acest fel de a construi acoperişurile îşi poate avea utilitatea sa anume ca zăpezile mari care cad aici să nu vatăme întreaga clădire prin greutatea lor. Apoi scările casei rămân întotdeauna pe dinafară într-un pridvor descoperit pe unde se intră în primul şi singurul cat al casei, în afară de cel care se află la nivelul pământului.

p. 12

Scările sunt cele mai adeseori de lemn, dar se mai găsesc şi scări de piatră calcaroasă adusă din munţii Ţării Româneşti.

În faţa casei se află întotdeauna o curte mare şi încăpătoare, în care se văd diferite căsuţe pentru slugi, grajduri pentru cai, ⟨coteţe⟩ pentru porci şi pentru găini, în afară de porumbar[31], unde se ţine cucuruzul care se numeşte pe româneşte porumb sau porumbu[32]. Jumătatea ogrăzii din spatele casei este folosită ca grădină sau ca grădină de zarzavat, dar totul cu prea puţină îngrijire şi încă şi mai puţină simetrie.

Când vine luna mai, în care tocmai ne aflam, românii obişnuiesc // să presare în casele lor şi pe uliţe ierburi mirositoare, mai ales pelin şi izmă, care se află din belşug pe câmpii şi datorită acestui obicei, am găsit la sosirea noastră toate odăile sau camerele înflorite şi pline „rosis violisque" [33] [...]

p. 13

28 mai, duminică. Vremea, care începuse să se strice ieri de dimineaţă, puţin după pornirea noastră, a ţinut mai departe tot aşa; cu toate acestea nu ne-a împiedicat să ne vedem de drum, astfel că fiind plecaţi de la orele 7 dimineaţa, am ajuns, după un ceas de mers //, la un pod de lemn peste Argeş, râu mare şi bogat, datorită firişoarelor de aur care se găsesc prin nisipul lui şi care sunt căutate de ţigani pentru a le duce ca tribut la Curtea domnului Ţării Româneşti.

p. 14

În dreptul acestui pod, unde se află un han, am văzut mai mulţi seimeni sau străji venite de la Bucureşti, care aduseseră o scrisoare pentru căpitanul de la Floreşti ce era cu noi; prin care spătarul[34] îi aducea la cunoştinţă că în acele părţi se aflau răufăcători, lucru care nu ne-a prea bucurat, căci pe drum noi nu dădeam decât doar de păduri şi de locuri de păşune.

De la pod încolo, am băgat de seamă că pământul era nisipos şi semănat cu porumb, care este unul din principalele produse agricole la aceşti locuitori, fiindcă este cel mai de seamă şi aproape singurul mijloc de trai sau de hrană al lor, atât pentru că cere mai puţină îngrijire şi mai puţină oboseală şi mai puţin timp decât grâu, cât şi pentru că de la acesta din urmă ei nu au altceva decât osteneala // fără să poată mânca pâine; ba chiar tot grâul trebuie să fie cărat la Dunăre, din porunca domnului şi la cererea Porţii, care priveşte principatele Moldovei şi Ţării Româneşti ca cele două grânare ale Constantinopolului.

p. 15

[31] *Porumbaja.*

[32] *Mays, che si chiama purumb o purumbu in valacco.*

[33] = De trandafiri şi violete (în l. lat.). Urmează mai apoi în text o listă de plante observate de autor în locurile străbătute până aici.

[34] Ianache Văcărescu, mare spătar (1779–1781).

Felul de a-l semăna – după ce a fost arat pământul – constă în a pune până la trei, patru sau mai multe boabe în gropițe toate la rând, la o depărtare de un braț una de alta.

Când este gata să dea știuleți, țăranii se apucă să sape pământul. să smulgă plantele mai firave și cele cu vreo meteahnă lăsând pe cele mai sănătoase.

O asemenea muncă sau lucrare cere câtva timp, căci fiind consumul mare urmează deci că fiecare familie seamănă mult pentru a nu avea pe sponci, întrucât poate oricine să-și închipuie că, în general, țăranii nu fac aproape niciodată nici nu mănâncă pâine din făină de grâu, ci se hrănesc cu mămăligă[35] //, făcută din făină de porumb și fiartă ca polenta și aceasta este hrana lor zilnică. p. 16

Pe la orele trei după amiază, tot pe un drum de șes, am ajuns la satul Găiești în județul Vlașca, unde am făcut un popas, și am tras la căpitanul de acolo[36] care ne-a oferit locuința lui, ce era aproape decentă dar nu de tot, căci am petrecut noaptea puțin cam rău, din cauza unui mare număr de insecte care și în românește se numesc purici și ⟨tovarășul⟩ nostru // Padre Virgilio care trebuia să fie mereu mai înclinat spre răbdare, părea cel mai desperat dintre toți de un asemenea neajuns. p. 17

Cum am sosit aici devreme, așa cum am mai spus, am făcut după-amiază o plimbare prin satul care e foarte întins și unde mai sunt multe și felurite biserici și două sau trei case boierești; cele ale țăranilor nu sunt de obicei decât niște colibe sărăcăcioase.

În grădinile lor de zarzavat, am observat că se cultivă bob *(bobu)* și mazăre *(masure),* precum și varză și tutun și apoi pe câmp crește ⟨urmează o înșirare de nume terminând cu:⟩ *Datura Stramonium,* în românește laur, *Cynoglossum officinale,* în românește turiță, și *Spiraea filipendula,* o plantă foarte răspândită în aceste țări.

29 mai luni. Găzduirea la acești căpitani oferă modul cel mai lesnicios de a călători prin aceste țări dacă ai o hârtie de la domn pentru ei, căci ei sunt aceia care au la îndemână toate cele de trebuință și, mai ales, caii pe care trebuie să-i schimbăm zilnic; după ce am terminat această treabă pentru // a doua oară, am plecat la ora 7 dimineața, urmând mereu pe loc șes și nisipos. p. 18

Am trecut printr-un sat numit Pătroaia[36 bis], am dat din nou de râul Argeș, pe care îl părăsisem ieri și care a rămas la stânga noastră, iar pe dreapta

---

[35] *Mammaliga.* Mămăliga se face în chipul următor: se fierbe apa într-un mare ceaun sau căldare și apoi se aruncă în el mălaiul, după câtă apă este sau câtă mămăligă vrei să faci și se începe a se învârti cu un făcăleț mare până când capătă consistența polentei de făină de castane și apoi se păstrează în casă și se taie cu o ață porția pe care o poate mânca o persoană și aceasta se cheamă mămăligă crudă, pe care o mănâncă țăranii în loc de pâine. Mai obișnuiesc oamenii să o turtească și să o lase să se întărească și oamenii o mănâncă atunci cu puțină carne sau pește, dar de cele mai multe ori e pregătită sau cu lapte, sau cu caș, cu ceapă sau usturoi sau cu linte și fasole, și cu orice se poate adăoga la gătit. E mai bună atunci când e fiartă în lapte decât în apă. Dar se cheamă mămăligă boierească atunci când e prăjită în tigaie cu unt, și într-adevăr bună ca și polenta lombarzilor făcută de asemenea din făină de porumb. (n.aut).

[36] *Capitano del luogo.* E vorba de căpitanul de poștă.

[36 bis] *Petroja,* sat, com. Crângurile, jud. Dâmbovița.

la o oarecare depărtare erau dealuri îmbrăcate în vii şi toate nu erau decât din nisipuri cu pietricele mici sfărâmate şi întocmai ca albiile râului pomenit.

Aceste dealuri mai sunt în parte acoperite cu păduri şi în ele se află răspândite, ici şi colo, sate sau case ale celor care păzesc viile.

Oprindu-ne într-un loc unde se afla o cârciumă pe malul râului, am observat... ⟨diferite plante...⟩ şi duzi la Piteşti.

Părăsind cârciuma a trebuit să trecem prin vad râul Argeş; care se desfăcea în trei braţe foarte largi şi mari, părând chiar a fi trei râuri deosebite şi trecerea este primejdioasă pe timpul revărsării apelor, încât nimeni nu se încumetă să-l treacă.

p. 19 După această trecere se văd // Piteştii, care este un *Wrasce* adică oraş[37], alcătuit din 250 de locuinţe cu 7 biserici sărăcăcioase şi câteva mănăstiri şi este aşezat pe un deal în judeţul Argeş şi acolo îşi au reşedinţa cei doi ispravnici sau administratori ai acestui judeţ, cu subalternii sau slujitorii lor, adică un fel de delegaţi[38]. În această localitate se găsesc, de asemenea, diferite case boiereşti.

În fiecare judeţ este un administrator sau o căpetenie care cele mai adeseori este un boier ales de domn şi are îndatorirea să păstreze buna orânduială în toată jurisdicţia lui; judecă numai în cauze civile şi el este cel care strânge capitaţia şi alte dări pentru a fi trimise vistieriei sau vistierului de la Curtea domnească.

Leafa lor este de 5 pungi, adică de 2500 de piaştri pe an, fără a mai p. 20 socoti ce mai iese din condei (?)[39]. Sunt schimbaţi // în fiece an de către domn şi locul lor este dat altora şi totul se face după obiceiul şi ceremonialul Curţii otomane.

Aşadar, aici ni s-a dat de către ispravnicul locului o locuinţă destul de bună şi pe deasupra ne-a oferit vinuri bune din regiune, dulciuri, făcându-ne o vizită, pe care ne-am grăbit să i-o întoarcem cu toate mulţumirile cuvenite pentru atenţiile pe care ni le arătase.

În cursul acestei plimbări, am observat că la toate porţile caselor se aflau câte două ramuri de fag *(fagu)* care fuseseră înfipte de sărbătoarea Sf. Gheorghe, ca urare pentru ca să le meargă bine tot anul, obicei care este urmat de toţi românii[40] (!). [Un locuitor din Piteşti şi-a ucis din gelozie prietenul. Acesta a fost dus la Bucureşti pentru a fi îngropat, iar celălalt a fost închis într-o mănăstire din Piteşti.]

Acest caz, nou în felul lui, a dat mult de gândit şi nimeni nu ştia sau nu p. 23 era în stare // să judece o asemenea pricină; pentru acest motiv ea a fost trimisă spre a fi cercetată şi rezolvată de o instanţă din afară, dar apoi a fost judecată în ultimă instanţă de către domn, dându-i-se o amendă care fiind foarte mare şi vinovatul neputând găsi bani pentru a o plăti, a urmat ca să stea retras la mănăstire şi poate cu timpul să se facă preot[41] pentru a se elibera de

---

[37] *Pitescty che é Wrasca, cioe citta* (într-o notă autorul se întreabă dacă nu a fost aici antica Argidave sau poate la Curtea de Argeş, pe care unii o cred identică cu Hydata).

[38] *Messi.*

[39] *Quello che fa la penna* (= acel care ţine condeiul).

[40] Urmează un fapt divers local, care să ilustreze inconsecvenţa sancţiunilor penale. Autorul se inspiră din critica făcută de Sulzer.

[41] *Papas* = călugăr.

tot. Opinia era cu totul în favoarea acestui deținut; chiar era lăudat de mulți care spuneau că făcuse foarte bine şi că lăsase urmaşilor un mare exemplu, asupra căruia nu aş vrea să mă pronunț fiind vorba de o faptă cutezătoare precugetată şi executată cu viclenie.

Poate că dacă codul de legi pe care secretarul[42] avea de gând să-l întocmească ar fi fost scris cu litere de aur, vinovatul ar fi pățit, fireşte, mai rău decât a pățit...

Putem spune că am fost ținuți pe cheltuiala comunității, căci am primit tot ce ne trebuia pentru cină // şi astfel culcându-se am capăt acestei zile de călătorie, dat fiind că a doua zi de dimineață aveam de gând să ne urmăm drumul, trebuind să schimbăm din nou caii de ham şi de călătorie. p 24

30 mai, marți La orele 7 de dimineață era hotărâtă plecarea noastră, care în acest anotimp putea părea cam târzie, dar încetul cu încetul, programul regulat al plecării nu a mai fost păzit întocmai, căci, fiind câțiva tovarăşi de drum, se întâmpla ca unuia să-i lipsească vreun lucru şi altuia un altul, iar slugile, care ar trebui să fie mai cu grijă decât stăpânii, sunt cei mai leneşi şi de multe ori se întâmplă că vor să fie şi ele socotite drept călători şi, dacă li s-ar da puțină încurajare, s-ar putea spune că nu s-ar mai cunoaşte cine este adevăratul stăpân...

Servitorul meu este bun la limbi[43] şi nu este mare lucru de capul lui şi cum este de fel din Timişoara, mă gândesc să-l // las în patria lui pentru a nu mă mai încurca cu el. p. 25

Boierii obişnuiesc să aibă multe slugi. Majoritatea sunt țigani, care sunt adevărați robi. Este un spectacol măreț şi de o mândră strălucire când ies ei ⟨boierii⟩ din casele lor[44], escortați de vreo treizeci de asemenea indivizi care sunt cei mai mulți prost îmbrăcați şi încălțați, murdari şi nespălați şi cu hainele slinoase şi jegoase ca o turtă de ulei. Totuşi, în această țară se bucură de considerație cel care are o suită atât de nobilă a cărei întreținere costă puțin, căci dacă sunt cu adevărat robii lor, ei nu au nici o leafă, atât doar că sunt îmbrăcați odată pe an, iar dacă sunt oameni liberi arareori primesc leafa asupra căreia s-au înțeles cu ei, neavând pentru trai decât rămăşițele de la masa stăpânilor care sunt puține, în afară de mămăliga lor şi apa de băut. De aceea, nu e de mirare că de la toată această gloată nenorocită nu se poate obține decât puțină muncă, căci oriunde te-ai duce, slugile când trebuie să stea să aştepte nu fac altceva decât să doarmă şi este şi mai rău când sunt la stăpânul lor acasă; atunci sunt adevărate cârtițe şi de aici se trage mare pagubă pentru câmp şi pentru cultura pământului, care // rămâne mereu lipsit de brațe şi de muncă. p 26

Însoțiți de străjile ispravnicului ne-am urmat mai departe drumul care duce la mănăstirea Argeş, neaflând în cale decât numai muncele şi păduri mari, locuri de păşune şi pământ nisipos.

---

[42] E vorba de Raicevich. Este cumva o confuzie a lui Sestini, întrucât codul trebuia să fie alcătuit de Sulzer, nu Raicevich, sau cumva cel din urmă a contribuit la dezrădăcinarea lui Sulzer şi a colaborat cu domnul la redactarea normelor dictate de acesta în lipsa unui cod?

[43] *Bravo per le lingue.*

[44] Autorul imită aici tonul lui Carra, a cărui lucrare apare pe lista cărților folosite de el la compunerea acestui text şi poate încă şi mai mult pe Sulzer.

Călătorind pe o vreme bună, am observat un obicei ciudat la aceşti locuitori. Pe drumul principal, pe care mergeam şi care era înconjurat de păduri, se afla un cap de bou înfipt în vârful unui par ca pentru un triumf sau pus acolo ca şi când animalul ar fi fost vinovat de vreun delict. Am întrebat care era cauza acestui fapt şi mi s-a răspuns că ori de câte ori moare de vreo boală un bou sau o altă vită, locuitorii obişnuiesc să-i taie capul şi să-l expună astfel pentru ca celelalte vite din aceeaşi cireadă sau turmă să nu sufere sau să aibă o soartă asemănătoare etc.

p. 27 ...După trei sau patru ceasuri de drum, m-am // oprit la un han, singurul pe care l-am găsit pe tot acest traseu, şi unde se aflau mai multe mori de măcinat grâul. Am luat aici o gustare bună etc.

După aceasta, am început să erborizez, dar fără prea mare mulţumire, căci nu am aflat decât plante obişnuite. ⟨Urmează înşirarea lor.⟩

Dacă dăm atenţie la denumirile româneşti, observăm că aproape întotdeauna se regăseşte în limba lor cuvântul latin; astfel feriga este *filix* şi ţipirig este *Ciperus*.

După ce am părăsit Piteştii, am ajuns, după 7 ceasuri de mers, la *Târgul* p. 28 sau Oraşul Argeşului[45], locuit mai mult de ţigani (!) decât de români. // Este un loc domnesc adică e în stăpânirea domnului câtă vreme este în funcţie[46].

Acest oraş este aşezat în mijlocul unei văi înguste. Casele sunt toate construite pe un spaţiu foarte strâmt, astfel că pe dinăuntru nu au decât o singură odaie clădită de-a dreptul pe pământ.

Ele sunt făcute din trunchiuri groase de copaci puse unul peste altul, ca ⟨zăbrelele de la⟩ o colivie şi apoi sunt lipite cu lut golurile dintre ele ca să nu pătrundă prea mult aer înăuntru...

[Autorul judecă laolaltă înfăţişarea locuitorilor[47] şi construcţia colibelor.]

Şi pe deasupra, aproape toţi locuitorii sunt guşaţi adică au guşă, atât bărbaţii, cât şi femeile şi aceasta le vine când sunt siliţi să bea în lunile martie, aprilie şi mai apă din râul Argeş (!), care curge pe sub oraşul lor[48], căci altfel beau, îndeobşte, apă din fântână. //

p. 29 La o mică depărtare de acest loc se vede un turn înalt care se numeşte Cetatea Negrului Vodă[49], adică Cetatea principelui Negru şi acolo se află o capelă şi după ce am trecut Argeşul ne-am dus să ne odihnim într-o mare mănăstire de *popi*[50] români, numită mănăstirea Argeş, unde am fost primiţi de arhimandrit.

---

[45] *Alla Tirgu, o al 'Wrasce d'Argis, cioe alla citta, o grosse Terra d'Argis.*

[46] *Quando n'e in piedi.*

[47] *Il brutto aspetto.*

[48] Acesta este oraşul numit Curtea de Argeş, pentru că aici şi-au avut reşedinţa primii domni ai Ţării Româneşti (n. aut.). Autorul trimite apoi la Sulzer pentru încercarea de identificare cu antica Hydata.

[49] *Tscetatia Negrului Wodi* (de fapt: Sân Nicoară); cf. şi Sulzer, *Geschichte...*, I, p. 337, care face aceeaşi confuzie cu *cetatea* numită a lui Negru Vodă, ale cărei ruine se află lângă Cetăţenii din Vale, pe Dâmboviţa. Există şi o bisericuţă săpată în stâncă, numită Schitu Negru Vodă... Este evident că Sestini nu a putut vedea această cetate de care pomeneşte, folosindu-l pe Sulzer

[50] *Popi,* în sensul de călugări.

Mănăstirile româneşti sunt după acelaşi tipic cu cele greceşti şi urmează acelaşi rit. Toată mănăstirea lor este alcătuită dintr-un cloaşter mare pătrat; biserica rămâne izolată în mijlocul cloaşterului şi, de jur împrejur, sunt diferite case, cancelarii şi ateliere pentru trebuinţele călugărilor.

Această mănăstire, în care am rămas pe a doua zi, este renumită nu pentru frumuseţea ei, ci pentru mărimea ei, dar este foarte ruinată în parte, având nevoie de multe reparaţii, în afară de cele care se făceau ⟨atunci⟩.

Biserica ⟨în ce priveşte⟩ clădirea ei este un lucru foarte curios. Pisania[51] este sculptată în piatră şi se află deasupra uşii principale a bisericii. Toată biserica e clădită din piatră de gresie şi // din loc în loc ⟨pereţii⟩ au ca despărţire p. 30 şi întrerupere a suprafeţei nişte ciubuce[52] de marmură albă.

Este clădită în formă de cruce şi este înălţată prin două cupole, prima susţinută de douăsprezece coloane de marmură grecească şi cea de a doua de tot atâţia pilaştri de piatră de gresie; pereţii sunt împodobiţi peste tot cu sfinţi zugrăviţi cu figuri prelungi, aşa cum sunt toate bisericile românilor; pardoseala este de marmură albă, care este folosită în diferite alte părţi ale întregii clădiri şi a trebuit să coste mult adusul ei tocmai din părţile Greciei.

Pe pereţii bisericii sunt zugrăviţi şi primii voievozi cu soţiile lor, care au avut ca reşedinţă Argeşul, unde se mai află Curtea lor sau palatul lor, dar în ruină. Această biserică a fost ridicată de Neagoe Vodă, care este zugrăvit împreună cu soţia lui şi este şi îngropat tot acolo, potrivit inscripţiilor care se află în acel loc. În măsura cunoaşterii mele a literelor chirilice, m-am mulţumit să copiez o inscripţie funerară a ctitorului acestui loc, adică a lui Ioan Neagoe Vodă, care este // îngropat aici şi care se vede zugrăvit împreună cu soţia sa. p. 31

Inscripţia este în limba slavonă[53].

Şi dacă nu mă înşel mi se pare că această inscripţie a fost repetată şi în limba română; spunând:

„A repusatu Robului de (sic!) Domnezeu Ioa Nego etc.... Călugării acestei p. 32 mănăstiri slujesc şi în limba greacă şi în limba română în acelaşi timp, dar nu sunt decât doar câţiva inşi, căci cea mai mare parte bat drumurile mereu, când într-un loc, când în altul, după pomană.

Iar cât era de învăţat părintele stareţ sau arhimandritul acestei mănăstiri am văzut noi când l-am întrebat dacă ţinea manuscrise greceşti; el ne-a răspuns că mănăstirea avea diferite lăzi, dar că nu putea să ni le arate, căci era încredinţat că o asemenea faptă ar avea ca urmare scoaterea lui din locul său de stareţ; dar ne-am ţinut de capul lui să ne satisfacă această curiozitate, la care în sfârşit s-a învoit şi ne-a dus într-o săliţă mică întunecoasă şi rău mirositoare în care avea două sau trei cărţi latineşti tipărite cu un *lexicon linguae latinae,* pe care ni l-a arătat, încredinţat că posedă un lucru mai rar decât pandectele florentine. Din această ostentaţie se poate deduce cât ştia // stareţul şi socoti p 33 apoi şi cât trebuie să fie ştiinţa unor simpli călugări[54].

---

[51] *Il suo disegno.*

[52] *Strisce.*

[53] Urmează transcrierea în litere latine a inscripţiei slavone însoţită de o traducere latină necompletă.

[54] Se recunoaşte şi aici spiritul lui Sulzer. Tot după el sunt redate informaţiile despre albinărit, Sestini dând toată atenţia termenilor româneşti folosiţi.

Este adevărat că monahii au o şcoală şi cel care ştie să citească trece drept învățat, erau acolo şi tinerii veniți pentru a fi înscrişi în cinul ecleziastic şi făceau slujba de clerici.

Acest loc este renumit pentru belşugul său de miere şi prin urmare şi de ceară; grâu nu era semănat decât pe întinderi mici.

Deoarece am vorbit mai sus de miere şi de ceară voi spune câte ceva despre albine.

Modul de a creşte albinele în Ţara Românească este simplu, cum e foarte frig iarna locuitorii obişnuiesc să pună stupii sub pământ şi să-i acopere pentru ca albinele să fie la adăpost, lăsându-le şi o parte din miere; primăvara se dezgroapă stupii şi se pun afară; atuncea roiesc. Pentru a le aduna aceşti țărani obişnuiesc să bată în fier şi să facă zgomot pentru a le strânge laolaltă şi atunci când roiul s-a adunat, iau paie şi îl afumă sau îl ameţesc cu fumul de paie pentru a-l face să cadă în stup.

p. 34 Albina se numeşte *albina,* mierea *mieri* //, stupul *ulei, ştiubei* sau *stupp,* iar stupii se numesc *stuppy,* şi prisaca se cheamă *stupina.* Stuparul se numeşte stupinar, iar stupul mai vechi maică. Un stup se vinde de obicei cu 60 de parale. O stare *maică* dă, în general, cinci stupi; fagurele este numit *fagure; trântore* este cel care mănâncă sau distruge albinele, *matca* este regina albinelor; roiul este numit *roi,* şi roitul se numeşte a roi *(roih).* Despre negoțul cu ceara care se produce în Ţara Românească va fi vorba în altă parte. La Topolog se face mult vin.

După acestea să ne întoarcem la descrierea noastră, spunând că acel turn pe care l-am pomenit mai sus arată prin construcţia sa că are oarecare vechime; în el se află o capelă, unde se păstrează o icoană *(iconi)* sau chip al Fecioarei în mare conste la români şi mai ales la femeile sterpe, care vin să i se închine chiar din părţile cele mai îndepărtate ale Ţării Româneşti pentru a obține minunea fecundităţii.

p. 35 31 mai, miercuri. La orele 7 // dimineaţa, înainte de a pleca, am mulţumit stareţului şi călugărilor când am lăsat în urmă mănăstirea, vecernia şi slujba liturghiei şi după aceea trecând din nou peste râul Argeş sau *Ardscisse,* ne-am urmat drumul printre nişte văi, care despart mai multe dealuri şi munţi de formă prelungă în întregime de pământ şi fără piatră şi îmbrăcaţi cu totul cu ⟨un veşmânt de⟩ mesteceni *(mestekana)* şi corni, în afară de aluni, nuci, fagi şi arţari.

Unii din aceşti munţi se întind de la miazănoapte la apus şi alţii de la miazănoapte la miazăzi, dar nici unul din ei nu dădea vreun indiciu că ar fi de formaţie vulcanică.

După ce am mers 5 ceasuri, am trecut peste un râu numit Topologul, care se varsă în Olt, rămânând în valea Sălătrucului, care şi-a căpătat numele de la satul astfel numit, unde am ajuns după un ceas, după ce am trecut iarăşi peste râul pomenit şi după ce am regăsit (?) Argeşul, în al cărui judeţ ne mai aflam încă[55].

---

[55] Exprimare destul de confuză: *si venne a passare in fiume detto Topologolui il quale si scarica nell'Olta, restando nella valle di Sanatrucolo, la quale prende il nome dal vilaggio così detto ove arrivammo doppo un ora, con avere ripossato il detto fiume e ritrovato l'Argis,*

Am poposit la Sălătrucu, sat aşezat într-o trecătoare puţin depărtată de râu. //

Casele ţăranilor nu sunt decât nişte colibe sărăcăcioase. În sat se află totuşi o biserică prăpădită cu câţiva preoţi mai mulţi decât era nevoie, care la chip şi înfăţişare semănau cu toţii mai degrabă cu Pan decât cu oricare altul... [Urmează notarea unor particularităţi geologice ale albiilor râurilor întâlnite în cale.] p. 36

Aici am fost ospătaţi şi hrăniţi ca de obicei pe cheltuiala satului, care ne-a găzduit în două odăiţe mici ce au fost ocupate de 15 persoane, căci atâţia eram cu toţii împreună, dar nu se putea avea o mai bună înlesnire într-un asemenea loc. Vremea care fusese îndoielnică s-a pornit pe ploaie după sosirea noastră.

Caii de călărie ni se dădeau gratuit, astfel că Padre Virgilio al nostru era mereu în mişcare şi în mare agitaţie, încercând caii şi căutând să-şi facă rost de unul din cei // mai buni, ca să nu rămână în urmă, pe drum. p. 37

1 iunie, joi. În dimineaţa aceasta, aveam de gând să plecăm mai devreme decât de obicei pentru a ajunge la timp la lazaretul de la Turnul Roşu, spre a intra în carantină şi a câştiga o zi. Şi cum satul în care ne aflam rămânea în afara drumului a trebuit să ne întoarcem şi să trecem din nou râul şi să intrăm din nou pe cărarea adevărată, care se află în mijlocul unor munţi înalţi, acoperiţi cu fagi deşi, înalţi, cu mai multe feluri de arţari... etc. Arboret mic nu prea era pe acolo, căci vegetaţia era stânjenită de umbra deasă a atâtor copaci ⟨mari⟩.

Munţii cei mai mari şi cei mai înalţi din Ţara Românească sunt Bucegii[56], Prahova, Muntele Baiul, Leaota, Pietrosul, Piatra Craiului sau muntele regelui, munţii Buzăului şi dealul Istriţa[57].

Pe acest drum am tot // urcat şi coborât la dealuri şi la munţi şi mai ales unul care era cel mai mare, numit muntele Ursului[58] (?), şi coborând o potecă foarte grea şi primejdioasă pentru trăsură, m-am gândit să părăsesc acest vehicul şi să-mi urmez călătoria călare, cu atât mai mult cu cât carul cu bagajul meu căzuse de două ori. p. 38

Pe muntele Ursului, care este izolat şi este de formă conică, se găsesc din belşug căprioare, după câte ne-a spus căpitanul care ne însoţea.

După patru ceasuri pe un drum atât de înfricoşător, am ajuns la un alt sat numit Perişani[59], aşezat într-un loc pustiu şi nelocuit şi acesta e şi tâlcul

---

nel di cui distretto ancora seguitammo ad essere (Este clar că după ajungerea pe valea Topologului, pe care o urmează un ceas până la satul Sălătrucu din jud. Argeş, călătorii nu au mai dat iarăşi de râul Argeş, pe care îl părăsiseră definitiv, aflându-se însă şi mai departe în judeţul cu acest nume). Aşadar, nu se potriveşte aici verbul *ritrovato (l'Argis)*. De asemenea, folosirea numelui de valea Sălătrucului pentru valea Topologului e de natură a crea confuzie.

[56] *Buceccio, Proavo, Monte Bobol, Lavta, Pietrosul, Piatra Craiului sau Muntele regelui, munţii Buzăului.*

[57] *Istizza* (înalt de 744 m în regiunea Buzău. La poalele sale a fost descoperit tezaurul „Cloşca cu pui").

[58] *Montagna dell'Orso.* Există şi o vale a Ursului, paralelă cu Topologul.

[59] *Perisciani,* sat şi com. în jud. Vâlcea. Etimologie fantezistă de la a părăsi? Sau a pieri?

numelui pomenit în limba română (!). Aici am rămas până la amiază pentru a ne întrema şi pentru a schimba caii; acest ⟨sat⟩ fiind o staţie de poştă.

Acest sat mizerabil este aşezat în vecinătatea unui râuleţ numit „Râul alb” sau râuleţul alb. Pădurile descrise mai sus sunt foarte dese până aici.

p. 39 La amiază fiind totul gata //, am pornit din nou la drum, urmând iar prin văi şi dealuri, dar golaşe, unde am dat din când în când de un număr de sate adică: Spinu, Cucoiu, Titeşti, Boişoara, Găujani şi Grebleşti[60]. În aceste sate se scoate păcură.

Apoi am dat iar de păduri de mesteacăn; am trecut pe urmă peste un râu lat şi care curge prin mijlocul unei văi, numită a Băieşilor[61], iar râul se numeşte Băiţa[62], care îşi scurge apele foarte repede, căci, coborând de pe stânci înalte şi munţi, cară cu el pietre mari, dezrădăcinează copaci şi face mari stricăciuni pădurilor; din această cauză i se spune „Apa nebună” *(apa nembulla)* sau furioasă.

Aici munţii erau foarte înalţi şi aveau o formă rotundă şi chiar conică, fiind despărţiţi de torenţi şi de râuri; unii sunt îndreptaţi de la miazănoapte spre miazăzi şi alţii de la miazănoapte spre apus... etc.

p. 40 ... La orele patru după amiază, am ajuns într-un sat numit Câineni, care se află lângă râul Olt, Aluta al anticilor.

Acest râu este navigabil aici şi este foarte larg şi mare. Era acolo o barcă pentru trecerea lui manevrată de ţigani... etc.

Aceştia ne-au debarcat lângă un munte pe care a trebuit să-l urcăm cu oarecare greutate; în vârful lui se vede o veche întăritură a imperialilor[63] şi, p. 41 puţin după aceea, am ajuns la o barieră a românilor, mergând // pe un drum făcut la poalele unor munţi înalţi, care se află de-a lungul râului pomenit.

După ce am trecut această barieră, am citit pe o stâncă înaltă, primejdiindu-mi întrucâtva viaţa, inscripţia latină [Urmează reproducerea ei.]

Acest monument este sculptat într-o piatră de gresie pe care se vede stema împărătească; dar cred că se va şterge curând, căci piatra folosită nu p. 43 este dintre // cele mai bune pentru a perpetua asemenea documente.

Podul pomenit în inscripţie şi care a fost făcut din porunca lui Carol al VI-lea nu mai există, căci a fost luat de apele năvalnice şi repezi ale râului Olt şi acum nu se mai vede în dreptul inscripţiei pomenite decât baza unui pinten al stâlpului de pod sprijinit de muntele pe care stă via Carolina, făcută pe vechile urme ale drumului lui Traian. [Urmează un citat din istoria Transilvaniei lui Martin Felmer despre Via Carolina[64], cu îndreptări ale autorului.]

Drumurile romanilor erau renumite pentru lungimea lor şi pentru măreţia lor şi acesta, despre care se spune că avea în lungime 11 ceasuri sau 33 de

---

[60] *Spina, Cokoi, Didesti, Boisciara, Gaujani, Kriblesci* (toate în jud. Vâlcea.)

[61] În text *Boscitoru*. Cf. la Sulzer, de unde şi-a completat autorul informaţiile; la acesta, forma *Boschilor*, tălmăcită de el Băieştilor.

[62] *Boicio*.

[63] Este aşa-zisul Arx-a-via sau Strassburg construit la nord de Câineni de către imperiali, după pacea de la Passarowitz (iulie 1718). Vezi relaţia lui Schwanz von Springfels, în vol. IX al acestei colecţii.

[64] Cu precizarea că inscripţia amintită a fost compusă de Samuel Köleseri de Keres-Eer, care întovărăşise pe generalul de Stainville, ca secretar al guberniului.

mile italiene, poate fi arătat şi socotit ca vrednic de oarecare faimă, pentru că a fost făcut în vremea lui Traian în locuri neajunse şi neumblate şi chiar la o cercetare mai atentă ⟨vezi că⟩ sunt acolo diferite locuri de trecere atât de îndrozitoare încât dacă te prăvăleşti de la o înălţime foarte mare, te scufunzi în râul Olt fără nici o altă nădejde; nenorocire ce se întâmplă adeseori căruţelor silite să treacă pe acolo şi care din nebăgare de seamă se rostogolesc până jos în râu.

În momentul de faţă când o parte din această şosea se află în stăpânirea Ţării Româneşti din 1739, domnii nu se gândesc să-l repare, ceea ce îl va face mai primejdios şi poate // chiar impracticabil. p. 46

După ce am trecut repede de vechiul hotar, am ajuns la cel nou, stabilit prin pacea din anul 1739 şi unde un râu mic, numit Râul Vadului *(Rivaduli),* desparte principatul Transilvaniei de Ţara Românească.

În aceste ţinuturi groaznice este obiceiul ca hoţii şi tâlharii de drumul mare să fie executaţi la faţa locului şi de fapt am dat ici şi colo de spânzurători bine garnisite cu cei care şi-au ispăşit osânda pentru că: făcuseră parte dintr-o ceată de hoţi români şi principele Ipsilanti fusese nevoit să poruncească să se facă o execuţie sumară, căci dacă nu s-ar fi ajuns la asemenea măsuri, întreaga Ţară Românească ar fi început să fie bântuită de hoţi.

Eu mă aflam la Bucureşti când vreo treizeci din aceşti nenorociţi au fost duşi către diferitele hotare ale ţării, spre a primi pedeapsa pentru fărădelegile lor.

Domnul nu s-ar fi hotărât la aceasta, dacă n-ar fi fost stimulat de ordinele p. 47 Porţii şi de intervenţiile „puterilor vecine”, adică ale Austriei[65]. [Autorul înclină pentru pedepse mai grave decât doar spânzurătoarea.]

Şi de fapt ce ar putea crede cineva despre atitudinea acestor nenorociţi, care ieşind din oraş erau duşi cu toţii într-un car ca să fie executaţi?

Mai degrabă triumfau şi râdeau şi // se opreau la toate cârciumile pe care p. 48 le întâlneau ca să bea vin sau rachiu pentru a se îmbăta ca nişte sileni.

Acesta este de fapt un obicei sau este ultima favoare ce li se îngăduie de a-i face să bea şi a-i îmbăta atâta încât să nu-şi dea seama de cazna pe care trebuie să o îndure[66]. Călăul lor este un ţigan, care, după ce şi-a isprăvit slujba, îi despoaie pe toţi şi le ia hainele care îi rămân lui ⟨ca răsplată⟩ pentru execuţie; cel executat este lăsat în spânzurătoare atâta timp cât mai rămâne ceva din cadavru; din această cauză şi după un an se mai poate avea în faţa ochilor acelaşi spectacol.

La îndeplinirea unei asemenea execuţii ia parte un armaş sau căpetenia p. 49 sbirilor cu câţiva străjeri şi asistă la toată desfăşurarea pentru a da seama şi a da descărcare cui i se cuvine.

[Urmează nişte versuri fără importanţă în limba franceză: *Adieu aux Turcs,* arătarea bucuriei autorului de a părăsi Ţara Românească şi teritoriile de sub turci şi apoi opinia sa despre măsurile de dezinfectare contra ciumei şi despre utilitatea lazaretelor.]

---

[65] Pentru anii următori (1782 ş.u.), vezi rapoartele lui Raicevich.

[66] Asupra acestui obicei, vezi în vol. VIII al colecţiei de faţă relatarea lui Del Chiaro din care s-a inspirat autorul.

p. 50 Când am sosit la lazaret se înoptase şi ploua şi nimeni nu apărea //
p. 51 pentru a ne arăta locul purgatoriului nostru... etc. în sfârşit, a sosit un gardian ca să ne deschidă şi a început să îndruge latineşte, ne-a fixat o cazarmă pentru găzduire. Aceasta era alcătuită din două odăi deosebite, una pentru stăpâni şi cealaltă pentru slugi.

O laviță mare ca pentru ostaşi ocupa aproape jumătate din cameră şi aceasta slujea pentru dormitul a cel puțin şase persoane, o masă şi un scaun erau toată podoaba locuinței noastre.

Mai era şi o sobă, care fiind rău aşezată, nu încălzea, de aceea a trebuit să recurgem la vin, cu atât mai mult cu cât acesta mai este şi un leac de apărare împotriva ciumei; căci în astfel de împrejurări trebuie veselie şi nu melancolia, care ar putea avea urmări triste în vremea epidemiilor de ciumă, după câte se spune.

Îndoindu-ne că bagajele noastre, care rămăseseră în urmă din cauza vremii
p. 52 rele, ar putea să ajungă // în acea noapte, ni s-au pregătit paturile cu câte un braț de fân, dar până la urmă fiecare s-a putut sluji de propriul său pat de călătorie.

Îndată ce am sosit aici, am scris o scrisoare comandantului de la Turnu Roşu şi o alta domnului general comandant baron von Preiss[67], la Sibiu, înştiințându-i pe amândoi despre sosirea noastră, domnul cavaler de St. Priest luând aprobarea tuturor pentru aceasta.

2 iunie. După ce ne-am sculat dimineața, a început să ni se pună în vedere regulamentul lazaretului, să dăm mai întâi rufele murdare la spălat şi să punem la afumat tot ce era închis în lăzi.

Dar ceea ce ne-a bucurat a fost răspunsul căpătat de la comandantul Turnului Roşu, domnul maior Frisoni, când ne-a făcut cunoscut că pentru noi carantina va fi de patru zile, deoarece aşa poruncise domnul general von Preiss.

Este adevărat că în acest lazaret, carantina, când nu este nici o bănuială de ciumă, nu este atât de riguroasă ca în alte părți ale graniței Germaniei //
p. 53 când vii din Țara Românească: cu toate acestea, a fost o mare favoare care ni s-a făcut, căci, de obicei, carantina este de trei săptămâni şi chiar mai mult, când sunt bănuieli de ciumă.

După prânz a venit comandantul de la Turnu Roşu pentru a ne face o vizită şi a ne confirma prin viu grai dispozițiile primite de la Sibiu cu privire la termenul carantinei noastre.

El este un om înaintat în vârstă, vioi şi vesel, căci, aflându-se în altă colibă, doi părinți observanți din provincia Țării Româneşti, care se înapoiau din vizita lor, aceştia au şi început să se plângă că nouă ni s-a fixat o carantină aşa de scurtă, atunci comandantul le-a răspuns că nu era uşor să-i mulțumeşti cu o leşie superficială, ci că aveau nevoie să fie bine purificați şi să facă trei săptămâni de carantină... etc.

p. 54 Pot să spun că pentru noi carantina se reducea la o petrecere, fiind mulți împreună, unul făcea un lucru, iar celălalt un altul, căci aveam voie să ieşim din încăpere şi să ne urcăm pe un munte, care se afla chiar în fața noastră,

---

[67] Friedrich baron von Preiss, comandant general imperial al Transilvaniei (1771–1784).

decât doar să nu trecem de cele două posturi de pază, aşezate la capătul tuturor clădirilor făcute în acest scop.

Puteam, când bătea vântul din faţă, să mergem în urma directorului şi a hirurgului[68], chiar ni s-a îngăduit să mergem în grădinile lor şi, cu oarecare îngăduinţă, chiar în casele lor, dar întotdeauna cu prudenţă şi băgare de seamă.

Admit că atunci când nu există nici o bănuială de ciumă, funcţionarii sanitari nu se tem de nimic şi dacă arată vreo teamă, o fac numai din ostentaţie sau fiind ţinuţi în respect unii de alţii, căci uneori domneşte printre familiile adunate la un loc pe un spaţiu mic un spirit de gelozie şi de clevetire, urmată de ură şi de duşmănia unora împotriva celorlalţi...

[Urmează diverse consideraţii despre utilitatea unui medic sau hirurg permanent la locul de carantină.]

Hirurgul nostru lipsit de prejudecăţi, ba chiar dedat studiului istoriei naturale, avea o mică colecţie de minerale, pe care le adunase în munţii Transilvaniei[69] şi din care am cumpărat câteva bucăţi nu neînsemnate din minereele de argint. p. 55

3 iunie. Ieri şi astăzi timpul a fost frumos după atâtea ploi şi chiar cald, căci soarele arde aici de când începe să apară la orizont şi până ce apune. Lazaretul este aşezat în mijlocul unui loc înconjurat de munţi inaccesibili şi ameninţători, în spatele lui curge râul Olt şi dintr-o vale mare un alt râu, numit Lotrişoara[70], care se umflă atât de mult pe timp de ploaie, încât îngrozeşte şi ciuma şi pe ciumaţi. Simţi totuşi o adiere continuă, iar când aceasta încetează atunci // suferi de o căldură grozavă, dar iarna ai zăpadă, frig, ger şi o sută de furtuni. p 56

Pentru mărfuri este o sală mare. Administratorul sau directorul îşi are locuinţa lui deoparte, ca şi medicul sau hirurgul; gardienii au şi ei una şi bucătarul sau ospătarul are o alta şi sunt trei colibe sau barăci pentru găzduirea călătorilor. După acestea se vede că acest loc nu este dintre cele mai populate, cheltuielile de carantină fiind încă slabe.

Privind atent munţii ce ne dominau, am observat că păstrau întotdeauna orientarea sau direcţia de la miazănoapte spre miazăzi şi de la miazănoapte spre apus. Unii erau rotunzi, conici, izolaţi, alţii golaşi sau îmbrăcaţi cu copaci mari, cei mai obişnuiţi fiind mesteacănul şi ulmul, care cresc în aceşti munţi, adică în părţile pe care le-am putut străbate...

[Despre constituţia munţilor... etc.]

Am dat o atenţie deosebită complexului acestor munţi, pentru a mă asigura dacă se putea urmări vreun semn de natură vulcanică, dar se pare că au fost odată vulcani, cu atât mai mult cu cât avem un exemplu de la numele unui munte numit în limba română Vulcan[71] şi constituind acum pasul Vulcanului, p 57

[68] În sens de felcer.

[69] *Nelle montagne superiori della Transilvanie.*

[70] *Oltariolo.*

[71] În realitate numele nu este Vulcan, ci Vâlcan de la numele de Vâlc (= slav: lup); cf. şi numirea de Vâlcea, precum şi tălmăcirea ungurească de Farkaş a numelui voievodului din vestita diplomă a lui Bela al IV-lea din 1247.

care desparte oarecum Banatul Craiovei de Transilvania şi care se află în valea Haţegului, iar muntele Pututrosul[72] este un vulcan care nu e încă stins.

4 iunie. Astăzi este ultima zi a carantinei noastre şi mâine dimineaţa vom porni către capitala Transilvaniei. După prânz, am fost fumigaţi cu totul şi peste tot cu esenţe mai puternice şi banii noştri au fost trecuţi prin oţet şi după această operaţie, am fost admişi la formalităţile obişnuite. În acest scop a venit directorul cu un protocol mare în mână şi ne-a obligat pe toţi să facem o spovedanie generală, care nu se mai sfârşea, căci fiecare din noi trebuia să piardă cel puţin o jumătate de ceas până ce ⟨directorul⟩ îi punea toate // întrebările, primea toate răspunsurile şi le scria în catastiful lui cel mare; într-adevăr, după această formalitate mi s-a părut că îndurasem o altă carantină dintre cele mai lungi, adică una de 40 de zile. În sfârşit, după ce m-a întrebat numele şi prenumele, patria, starea, anii, zilele şi orele şi după ce mi-a cercetat statura, ochii, sprâncenele, pleoapele, pielea şi părul, ca şi culoarea lor, pe lângă faţa şi înfăţişarea mea, am fost întrebat pentru ce călătoresc! „Ce are de-a face cu carantina", am răspuns eu, dar, pentru a nu nesocoti această rutină, am spus că eu călătoresc *„pro bono publico"* şi această frază a fost pusă pe dovada de sănătate, pe care fiecare din noi trebuia să o aibă la plecarea sa din lazaret...

p. 58

p. 59 [Sunt menţionate specii botanice obişnuite întâlnite aici.]

5 iunie. Ieri ne-am luat măsurile în vederea plecării, căci tainul *(tahim)* domnului înceta; adică domnul avusese amabilitatea de a dispune să fim însoţiţi până la graniţă fără vreo cheltuială a noastră în privinţa hranei şi a găzduirii şi a cailor şi, prin urmare, trebuia aici să ne îngrijim de alte care şi cai şi de tot ce ne era de trebuinţă; dar ca să ne facem rost de acestea am fost ajutaţi de comandantul de la Turnu Roşu şi deci fiind totul gata, pe la orele 8 de dimineaţă am pornit la drum spre Sibiu, trecând râul Lotrişoara, urmându-ne drumul pe via Carolina, calea obişnuită care continua pe la poalele munţilor şi de-a lungul râului Olt.

p. 60 Am dat iar de un turn vechi, împreună şi cu alte ziduri, // era străvechiul „turn roşu", care fusese ruinat odinioară de revărsările apelor. Pe vremea când mai era în picioare era acolo vama şi se mai vede încă clădirea ei în ruină.

Pe o stâncă se vede o inscripţie, care face aluzie la deschiderea pomenitei via Carolina. Nu departe de aceasta, pe o linie paralelă şi pe partea dreaptă, se află ruinele porţii lui Traian şi locul este numit „Poarta romanilor" şi calea consulară se numeşte „Calea Traianului", aceasta era pardosită cu cărămidă, după cum se vede când te afli la mănăstirea numită Cozia. Sulzer, ...reproduce o altă inscripţie pe care eu nu am văzut-o. [Urmează citatul şi trimiterea la Sulzer]

p 61 Pe urmă, se ajunge la vechea carantină *(contumatz)*, adică vechiul lazaret, care se află în stare bună, căci toate clădirile care ţin de aceasta sunt în fiinţă. Este ocupat acum de un corp de soldaţi pentru paza hotarelor. La pacea de la Passarowitz, care a avut de bază principiul „uti possidetis", tot ţinutul Loviştei a rămas împăratului; el cuprindea 22 de sate mici //, socotindu-se de sub lazaretul Turnului Roşu 4 ceasuri în lungime şi lăţime dincoace şi dincolo

p. 62

---

[72] *Budös* = muntele Puturosul (în Carpaţii Orientali; face parte din Munţii Vulcanici).

de râul Olt; până aici ajungea hotarul Transilvaniei la pacea de la Passarowitz, fiind cuprins în ținutul Loviștei, care, în virtutea acestui tratat, a rămas împăratul Carol VI din anul 1718. Când am ajuns aici, soțiile căruțașilor noștri care erau săsoaice s-au urcat pe capră pentru a conduce carele și trăsura noastră, îndeplinind slujba bărbaților, care sunt folosiți la alte munci sau sarcini. După un ceas și jumătate de mers, am ajuns la Turnul Roșu, unde, mai înainte de toate, ne-am gândit să întoarcem vizita domnului comandant, care ne făcuse cinstea de a veni la noi când eram în carantină. Aceasta ne-a oferit o gustare constând din cafea cu lapte, care ne-a fost servită de o doamnă, care făcea onorurile pentru el cu multă grație. Și aici a trebuit să depunem dovada de sănătate, care nu fusese dată de directorul lazaretului. Turnul Roșu este o mică întăritură, în mijlocul căreia se află un turn și care este înconjurată, de un șanț cu un // mic pod mobil și nu rămâne ca garnizoană decât un maior sau comandant cu 30 de soldați. Această întăritură a fost refăcută pe vremea executării noului drum. Este așezată pe niște mici dealuri și are un sat mare de jur împrejurul său. La amiază, am părăsit acest loc de graniță și a trebuit să mergem la vamă pentru a ne arăta hârtiile și pentru a căpăta un certificat cum că nu duceam nici un lucru de contrabandă. Am aflat că unul din vameși era de fel de la Roma și îl chema Corneliu. Cum avea de soție o grecoaică de la Constantinopol, ne-am gândit să-i facem o vizită și, după cercetarea lăzilor noastre, am trecut fără a mai plăti vreo vamă afară de ⟨plata pentru⟩ cai, care au fost taxați să plătească două parale de cap. După atâtea formalități vamale, am început să ne depărtăm de munți și, privindu-i din depărtare, ne apăreau mai măreți, iar cei mai înalți mai păstrau încă zăpadă înghețată, dar intrând în câmpia Sibiului, am văzut diferite sate săsești și câmpuri mai vesele, căci // sașii sunt mai dedați plugăriei și mai iscusiți. Cel mai mare dintre aceste sate este Tălmaciul *(Thalmatsch)*, în împrejurimile căruia curge un râu mic, numit Sadu *(Zodt)*, care se varsă în Olt.

p. 63

p 64

Acest sat se află la o depărtare de două ceasuri de Sibiu, lângă care găsim un altul numit Șelimbăr *(Schellemberg)*, locuit tot de sași, care au locuințe bune și încăpătoare.

În sfârșit, la orele 4 după amiază, am sosit la Sibiu, ne-am dus să stăm la hanul „Leului de aur", han care a fost onorat de împăratul Iosif al II-lea în persoană, onoare care a ridicat mult prețurile ce se cer călătorilor ce vor să tragă aici.

Domnul aghiotant Cabalini a venit din partea domnului general comandant baron von Preiss,pentru a ne ura bun sosit și a ne pofti totodată a doua zi la el la prânz. Între timp, am pus să ni se pregătească prânzul nostru aici și cred că nu va fi gata nici chiar seara la ora cinci, îmi închipui că prezența împăratului // a dat prea mult ifos personalului de la acest han, căci am văzut numai zăpăceală și o extremă încetineală. Și culmea era că, dacă nu am fi avut paturile noastre cu noi, am fi fost sortiți să dormim rău în paturi inexistente. Pe scurt, alesesem un han, unde, în general vorbind, nu am găsit acele înlesniri la care s-ar aștepta cineva, care e silit la urmă să plătească împărătește.

p 65

6 iunie. În această dimineață m-am pregătit devreme să alerg prin oraș, lăsând pe toți ceilalți tovarăși să se odihnească; m-am dus mai întâi la domnul Angermeyer, sas de neam, și director al loteriei de aici, cu care întreținusem

o corespondență amicală în timpul petrecerii mele la Bucureşti. I-am înmânat câteva scrisori, pe care le aveam pentru el, şi, după ce am luat gustarea de dimineață, ce se obişnuieşte aici anume cafea cu lapte, ne-am dus în oraş ca să găsim o ocazie de a pleca la Viena după trei sau patru zile, căci aveam de gând să-mi urmez singur călătoria şi să las în urmă pe toți ceilalți nobili călători //.

p. 66 Domnul Loefler, cu care am făcut cunoştință chiar în acel han şi care avea o colecție de mostre minerale, s-a grăbit să mă poftească la el ca să am plăcerea de a o cerceta. Ea are alcătuită din scoici şi petrificații din Transilvania în afară de multe minerale, săruri şi tot ce produce această provincie, întrucât el era foarte învățat şi cunoscător... [Autorul cere şi capătă] o bucată de minereu de aur dintr-una din cele mai vechi şi mai bogate mine din Transilvania p. 67 împreună cu un exemplar mare // al unui „Gryphites", petrificație specifică munților Transilvaniei.Aceste obiecte le-am adăugat micii colecții de minerale şi altor specimene pe care le cumpărasem de la hirurgul lazaretului.

După ce am cercetat colecția, mi-am luat rămas bun de la domnul Loefler, foarte satisfăcut de primirea sa şi, înapoindu-mă la han pe la orele unsprezece, ne-am dus cu toții să ne prezentăm domnului general comandant baron von Preiss, care a primit tot grupul nostru cu multă politețe şi, după rostirea complimentelor obişnuite în asemenea ceremonii, ne-a dat pe aghiotantul său ca să ne prezinte în casele familiilor mai de seamă. Mai întâi am fost duşi la domnul guvernator, baronul Brukenthal[73], dar, negăsindu-l în palatul său, am trecut să facem o vizită domnului general de Barko[74]. Acesta s-a grăbit să ne invite la prânz a doua zi, dacă fireşte nu am fi fost invitați de domnul guvernator şi, dacă acesta era cazul, rămânea invitația pentru „über morgen", adică pe poimâine. După aceea, a urmat la rând domnul general Rahll[75] şi diferiți alți p 68 dregători, cărora //, neputându-i vedea, le-am lăsat cărțile noastre de vizită, cu atât mai mult cu cât se apropia ora prânzului; ne-am întors deci la domnul general, comandant care ne-a dat un ospăț luxos, în talere de argint, după tot dichisul, rânduiala şi lungimea cuvenite, întrucât a ținut aproape trei ceasuri, căci prânzul era servit după „obiceiul dacic"[76]. Adică nu se aducea la masă decât o farfurie odată, care farfurie trebuind să fie oferită de stăpânul casei, când la dreapta, când la stânga, când ceva mai încolo sau mai jos, sau mai sus, sau la mijlocul, sau la colțul, sau într-o aripă a mesei potrivit rangului comesenilor, se întâmpla ca până să fie servit cineva să treacă cel puțin o jumătate de ceas şi, dacă se întâmpla să laşi să-ți treacă pe dinainte două sau trei feluri, atunci te pomeneai în situația de simplu spectator şi nu de comesean. Pe scurt, fiecare are felul său de a se purta şi după acesta trebuie să te dai şi să crezi că fiecare găseşte întotdeauna bun ceea ce s-a făcut din vremuri de demult încoace sau acel obicei care este al țării. După ce s-a sfârşit prânzul, p 69 ne-am întors la domnul guvernator, care ne-a primit cu multă // afabilitate şi am stat la el câteva ceasuri pentru a vizita toate diferitele sale colecții şi

---

[73] Baronul Samuel Brukenthal (1721–1803), guvernatorul Transilvaniei (1777–1787).

[74] *Parco* = Vincenz baron von Barko, general imperial, comandant al Bucovinei.

[75] Johann baron Rall, general, viitor comandant imperial al Transilvaniei (1789–1790)

[76] *Servito alla Dacia*, adică după moda din Transilvania.

rarități și, în primul rând, colecția de tablouri de diferite școli și artiști și care are o mare valoare din cauza multor pânze rare ale celor mai renumiți pictori.

După aceea, am vizitat pe un general maior, adică pe domnul von Rosenfeld, om de o mare corpolență și care a stat câtva timp de vorbă cu noi și în limba franceză și în cea italiană, pe care le cunoaște bine, întrebându-ne măi multe lucruri despre turci și noi i-am răspuns la toate și la aceea dacă turcii beau vin. Am mai fost duși să facem o vizită doamnei contese Iosefina Banfi, decorată cu crucea înstelată[77], o doamnă care la oarecare frumusețe unea și ⟨mult⟩ duh și multe cunoștințe, vorbind foarte bine limba franceză. Întorcându-ne apoi la han, am găsit pe domnul Loefler, care ne-a făcut să legăm cunoștință cu un mare naturalist al Daciei (= Transilvaniei), adică cu domnul von Fichtel. Acesta avea o bogată colecție de istorie naturală constând toată din produse ale Transilvaniei și cum ele privesc o singură // provincie sunt foarte prețioase și demne de curiozitate pentru toți cei care se interesează și călătoresc în acest scop. După ce a adunat multe exemplare și a alcătuit o colecție frumoasă, a pus să se deseneze mai multe piese rare și a publicat despre ele o lucrare tipărită la Nürnberg, cu titlul următor[78]: *Nachricht von den Bergsteinerungen des Grosfürstenntums Siebenbürgen mit einem anhanger und beygefürter Tabelle über die sammtlichen Mineralien un Fossilien dieses Landes verfasset von* Johann Enrenreich von Fichtel etc. Nurmb. 1780 cu 4 fig.

p. 70

7 iunie. Cum îmi vorbise domnul guvernator de o grădină a sa, pe care o avea afară din oraș[79] împreună cu un conac, m-am dus cu plăcere dis-de-dimineață să-l văd, cu atât mai mult cu cât vremea era frumoasă, dar totuși caldă, în speranța de a vedea vreo plantă interesantă, dar dintr-o dată a dispărut speranța, căci dintre flori nu am văzut decât maci. Cu toate acestea, grădina era frumoasă, bine concepută și casa era foarte încăpătoare. Înapoindu-mă în oraș, am făcut atunci cunoștință cu un librar care era bibliotecarul bibliotecii orașului, care încă nu fusese deschisă publicului, dar care urma să-i fie în curând pusă la dispoziție datorită dărniciei domnului guvernator, care era foarte înclinat să ocrotească artele și științele după pilda augustei regine[80]. După întoarcerea sa recentă de la Viena a înzestrat-o cu multe cărți pentru a o mări și, după ce va fi terminat noul său palat, pe care îl clădește în piața cea mare, această bibliotecă va fi așezată acolo și pusă cu totul la dispoziția publicului.

p. 71

Ar părea deci că în capitala Transilvaniei nu ar fi fost nici o bibliotecă publică în afară de aceea pe care trebuie să o fi avut iezuiții pentru folosul lor, atunci când erau aici[81].

[Autorul citează aici o serie de manuscrise privind istoria Transilvaniei păstrate într-o secție deosebită a bibliotecii, precum și unele cărți mai rare ale bibliotecii printre care și unele consacrate Transilvaniei.]

---

[77] *Insignite delle croce stellate.* Ordin întemeiat în 1668, conferit femeilor nobile

[78] De observat că acest titlu nu coincide cu cel din lista bibliografică alcătuită de Sestini la sfârșitul volumului· *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenburgen,* Nurnberg, 1780, P I et II in 4° mit Kupfern. Cf. și A. Veress, *Bibliografia româno-ungară,* I, p 307, n. 609, titlul unei lucrări apărute, tot în 1780, la Nurnberg *Geschichte des Steinsalze..* etc

[79] Baronul Brukenthal avea o casă frumoasă la Avrig

[80] Maria Tereza.

[81] Se referă la biblioteca colegiului iezuit de la Cluj.

p. 73 După ce am văzut toate acestea, ne-am dus la ora unu la prânzul domnului guvernator, care a fost măreț și acolo erau doamnele cele mai de seamă și p 74 soțiile generalilor. Îmi amintesc că la acel prânz strălucit //, cum doamnele monopolizaseră conversația sau mai degrabă trăncăneala, toată convorbirea de la masă s-a învârtit în jurul unui câine din oraș sau de la țară, despre care se spunea că turbase Toată povestirea acestui fapt divers a dus la citarea tuturor câinilor turbați din veacul trecut și prezent și în așa măsură încât hidrofobiștii ar fi avut material din belșug pentru a compune mai multe cărți. Dar după încheierea prânzului și după ⟨toată acea⟩ turbare canină, domnul guvernator ne-a arătat diferitele sale colecții, mai întâi o bună colecție de cărți care priveau antichitățile, știință sau studiu în care el era foarte priceput, având pentru aceasta o bogată colecție de medalii romane, consulare și grecești de aur, argint și aramă[82], în afară de o serie de monede din evul mediu, de feluriți idoli de bronz, de busturi și un număr de statuete, precum și de basoreliefuri, găsite toate în Transilvania... [Urmează descrierea a două inscripții antice p 75 reproduse în text.] Demnă de admirație apoi este colecția de minerale, atât de aur, cât și de argint adunate din diferitele mine din Transilvania, unde cele două metale se aflau în stare nativă și în masă ⟨mai⟩ formând ⟨și⟩ diferite ramificații și am văzut cu plăcere un bloc mare de cinabru de o greutate nespusă, în afară de atâtea alte minereuri dacice.

Dacă un bărbat ca acesta își va duce la înfăptuire gândurile sale luminate, p 76 eu cred că ar // putea fi numit, pe bună dreptate, geniul Daciei, după cum principele de Biscari[83] și-a meritat numele de geniu al Siciliei, pentru că a făcut atâtea lucruri mari pentru propășirea studiului antichității... și a științelor. Astfel, Sibiul va avea o bibliotecă bogată, o colecție de tablouri, un muzeu de istorie și o grădină botanică, potrivit planurilor și bunelor intenții ale unui atât de strălucit mecena și ocrotitor. Și într-adevăr la Sibiu diferite persoane particulare caută să aibă colecții de istorie naturală. La aceasta contribuie mult provincia bogată în mine de tot felul și în ocne ca și în pietrificări de diferite specii și mai ales din scoici. Chiar în această dimineață (8 iunie), am fost prezentați, de către domnul Caballini, domnului B. Degenmann, care, în afară de faptul că este un om înzestrat cu cunoștințe felurite, are o colecție de istorie naturală a patriei sale constând din minerale și pietre, a cărei păstrare era încredințată singurei sale fiice, o dată deșteaptă, amabilă și frumoasă, care // p. 77 mi-a dat o bucată de sare gemă cu o picătură de apă în interiorul ei.

9 iunie. Ieri și astăzi am fost tot mereu poftiți la prânzuri strălucite, mai întâi de domnul general Barco și apoi de domnul general von Preiss, unde am făcut cunoștință cu domnul Mudrak duhovnic militar[84], care fusese odinioară iezuit[85] și care trece drept foarte strict în funcțiile sale ecleziastice. Am hotărât să mergem mâine dimineață să vedem salinele de la Ocna Sibiului *(Salzburg)*[86]

[82] *Nei tre metalli.*

[83] Al cărui bibliotecar fusese Sestini

[84] *Superior castrense.*

[85] Precum se știe ordinul fusese desființat în 1773 chiar de papă, sub presiunea luminiștilor. A fost restabilit în 1813.

[86] Salsburg, oraș, jud. Sibiu

sau „Bisokna"[87] pe româneşte (!), la două ceasuri de oraş, spre miazănoapte. Pe de altă parte timpul este foarte ploios de două sau trei zile şi se pare că ploaia va continua.

10 iunie. Cu tot timpul nestatornic şi mereu a ploaie, am făcut excursia noastră la Ocna Sibiului, plecând cu toţii călare dis-de-dimineaţă. La ireşirea din oraş, am urmat câtva timp cursul râului Cibin, care dă numele oraşului Sibiu. Este un râu mic cu o albie joasă din care se revarsă lăţindu-se mult când vin ploile.

Drumul nostru ducea spre miază-noapte şi urma tot mereu pe câmpia care se numeşte câmpia Sibiului; şi nu era prea bun din cauza ploilor mari; ba era aproape de tot stricat şi se mergea numai pe cărări croite de trecerea carelor şi nu pe drumuri făcute cu meşteşug. Am văzut femeile romånce şi săsoaice din satele învecinate obişnuite să ducă lapte în oraş, cum veneau călare purtând pe umăr o cobiliţă lungă, de ale cărei capete erau stârnate două căldări mici pline cu lapte fără a mai vorbi de alte alimente şi fructe, pe care numeroase femei le duceau la vânzare în oraş, aşezate în coşuri sau în panere purtate pe braţ sau pe cap. În timp de două ceasuri, cum am spus, am ajuns la salinele de la Ocna Sibiului, care sunt la o mică depărtare de un sat mare cu acest nume. Ne-am dus acasă la domnul Hassara, directorul acelor ocne, pentru care aveam o scrisoare de recomandaţie, ca să ne arate diferitele ocne din acel loc, dar când am venit, am găsit toată curtea sa // asediată de „daci"(!)[88], care nu mai voiau să care sare, căci se aflase că unul dintre ai lor fusese bătut de un român supus de-al domnului Ţării Româneşti şi toţi cereau să li se facă dreptate pentru această jignire, spunând că dacă nu li se va face şi-o vor face singuri şi că nici chiar împăratul nu ar fi îngăduit ca să se facă vreunuia dintre ei o asemenea ocară. ⟨Erau⟩ oameni foarte grijulii de cinstea lor, după câte am băgat de seamă, de cum au băut câteva duşci de rachiu. Dar sosirea noastră a dat prilej directorului de a-i linişti pe acei care murmurau şi, după bune făgăduieli, ei s-au întors la carele lor ca să încarce sarea.

p 78

p. 79

Prima atenţie faţă de noi din partea acestui domn director, ungur de neam, a fost dăruirea unor bucăţi de sare gemă, ceea ce ne-a făcut mare plăcere; după aceea a binevoit să ne însoţească la vizitarea ocnelor, care sunt acum în număr de patru, fiind numite Ocna mare, Ocna mică, cea a Sf. Nepomuc şi cea a Sf. Iosif. O alta, cum ar fi a cincea, s-a năruit formând un lac mare. Toate acestea nu sunt // departe una de alta, ba sunt chiar cuprinse într-o singură împrejmuire pe câmp; ele trebuie să fi fost descoperite din observarea unui pământ mai albicios şi nisipos, care nu lăsa să crească nici un fel de vegetaţie pe diferite porţiuni şi având o formă oarecum rotundă.

p. 80

Să trecem acum la descrierea lor. Mai înainte de toate, am văzut ocna *(lo scavo)*, săpată orizontal în pământ, comunicând cu mai multe coridoare sau treceri, sau galerii, susţinute de tăblii groase şi stâlpi pentru a împiedica prăbuşirea pământului; iar aceste galerii dădeau în altele care erau făcute la alte nivele mai joase şi care, în cele din urmă, ajungeau să comunice cu celelalte galerii ale tuturor ocnelor şi aceasta pentru scurgerea apelor. La

---

[87] Corect = Vizakna, care este numirea *ungurească*.

[88] Prin daci, autorul înţelegea aici ardeleni.

suprafața solului se vedea o săpătură pătrată perpendiculară pe cea a salinei, pentru ca să se poată atârna o scară şi cea mai adâncă fiind de 72 de brațe[89] se poate închipui lungimea acestei scări. Dar, de obicei, oamenii nu coboară în ocnă decât prin acea săpătură prin care se scoate afară sarea tăiată //. .Ea constă dintr-o mare deschizătură făcută perpendicular şi cu unghiuri şi laturi egale, care coboară la adâncimea de 16 stânjeni[90], unde se află apoi săpătura cea mare făcută în formă de clopot, în aşa fel ca să ajungă să formeze o boltă mare pentru a susține pământul de deasupra.

p 81

Nu am avut îndrăzneala să coborâm în această ocnă care era cea mai adâncă, dar pentru a avea totuşi o idee despre ea, s-au aprins snopi de paie şi astfel aprinşi au fost aruncați jos, iar în timpul căderii lor străbăteam cu privirea adâncimea ocnei; pe lângă aceasta, pentru a chema pe vreunul care lucra acolo trebuia să scoți un strigăt ca de clopot *(voce ferrea)* şi când apărea cel strigat, abia de izbuteai să-l zăreşti.

Această groapă sau săpătură e locul pe unde se scoate sarea tăiată cu ajutorul unei maşini cu scripete trasă de patru cai şi în timp ce o frânghie mare se urcă, cealaltă se coboară, adică una vine cu încărcătura şi ⟨când⟩ cealaltă se întoarce cu gol, oamenii coboară şi se duc şi vin cum e nevoie. //

p 82

Sunt unii flăcăi sau oameni mai voinici care, agățându-se, numai cu mâinile de frânghie, se lasă în jos ca şi când nu ar fi nimic. Am văzut de mai multe ori aceasta şi nu am putut înțelege cum nu li se încingeau de căldură mâinile, dar trebuie ținut seama de faptul că aveau mâini cu adevărat bătătorite. După ce am făcut aceste constatări, ne-am hotărât să ne coborâm în ocna cea mai mică, adâncă de 20 de brațe, punând să fie scos coşul din capătul frânghiei şi pus în locul lui un burduf mare de bivol, cu paie înăuntru pentru ca să nu ne murdărim şi, intrând înăuntru până la trei persoane deodată, ne-am coborât atunci cu toții în două rânduri jos în ocnă, unde am observat un mare subteran boltit, în care mai mulți oameni lucrau cu ajutorul unei mici lumânări de seu, care şi în româneşte se numeşte „lumină” *(luminu)*.

Fierul de care se slujeau pentru a tăia piatra sau sarea pietrificată era o daltă mare de pietrar[91] cu un vârf ascuțit ca un diamant şi legată de un băț mic şi subțire de alun, fiind nevoie de flexibilitate pentru această operație.

p. 83

Se taie mereu piatra ca în figura alăturată [desen în text] // şi această masă sau bloc se împarte în cinci părți sau pietre şi fiecare piatră cântăreşte o sută de ocale[92]. Se plăteşte ciocănaşului doi *quarantani*[93] şi jumătate; dar doar de scurtă vreme a pus împăratul să se dea acel adaos de jumătate de *quarantan* şi în felul acesta poate ciocănaşul să câştige o treime de florin pe zi având în vedere că este dator să-şi plătească uneltele şi lumânările. Aceşti ciocănaşi sau muncitori lucrează aproape goi şi nu li se îngăduie să bea vin sau să fumeze în ocnă. Bolovanii fărâmați şi cei amestecați cu pământ nu intră

[89] *Orgia* – măsură veche de circa 4 coți sau 6 picioare

[90] *Klafter*

[91] *Un grosso scarpello da scarpellino.*

[92] *Oca,* măsură de greutate turcească de 400 drahme care corespunde la 2 livre şi jumătate florentine (n a)

[93] *Quarantani,* monedă care valorează a 15-a parte dintr-un florin

în socoteală şi sunt lăsaţi de o parte. În afară de aceasta sunt datori să curețe ocna sau salına, ceea ce le dă multă osteneală, fără să fie pusă la socoteală, iar această treabă trebuie făcută vara când nu este îngăduită extragerea sării. //

După ce am văzut toate acestea cu satisfacţie şi am intrat din nou în burduf împreună cu bunul director, îndată ce am observat că ne trage în sus, a început să rostească un *miserere,* pe un ton nu prea grozav care, ar fi umplut de frică şi pe cei cărora nu le era frică în acea clipă. Părea că se ruga de cei care se aflau deasupra noastră să spună pentru noi un *de profundis,* în timp ce ne ridicam încetul cu încetul ca nişte pastrame, în adevăr sărate din acea genune sărată, şi ne uitam unul la altul ţinându-se să nu râdem de spaima directorului, care ar fi trebuit să fie sau să se arate mai neînfricat, fiind adeseori silit să se coboare şi să pună să fie tras afară din ocnă. Dar trebuie, pe de altă parte, să admitem că s-au întâmplat adeseori nenorociri când s-a rupt frânghia. Când se întâmplă aşa ceva, moartea e sigură, dacă are loc căderea de la o înălţime mare; de aceea, trebuie întotdeauna cercetată starea şi tăria frânghiilor pentru a preveni nenorocirile. Dar ajunşi cu toţii sus, fără nici un accident, ne-am grăbit să mulţumim domnului director pentru toată atenţia pe care ne-o arătase şi încălecând îndată ne-am întors // pe acelaşi drum în oraş cu atât mai mult cu cât trebuia să fim la orele două la prânz la domnul guvernator, fiind poftiţi mai mulţi domni, printre care şi domnul Chenot[94], medicul prim al localităţii, care nu a pierdut prilejul de a vorbi despre arta ⟨medicală⟩ şi mai ales despre ciumă şi cu atât mai mult cu cât împărţise tratatul meu sau descrierea mea unor persoane însemnate; dar cum nu era încă dezbărat de vechile sale prejudecăţi, ⟨tratatul⟩ nu putea fi de vreun folos omenirii în asemenea accidente fatale...

p. 84 p. 85

11 iunie... [Vizita neaşteptată a unui Moruzi pribeag.] //

Această persoană a pus să fie anunţată şi s-a prezentat ca trăgându-se din sângele nobil al domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti, ca fiind adică un frate al domnului Moldovei[95] şi prin urmare şi fratele doamnei Ţării Româneşti[96], măritată cu Ipsilanti[97] şi născută Moruzi.

p 86

În ultimul război dintre ruşi şi Poartă, care s-a sfârşit cu tratatul de pace încheiat în anul 1774, această persoană slujise sub ruşi şi de aceea era socotită rebelă faţă de Poartă. Cu toate acestea, acest vlăstar[98] rupt din viaţa domnească stătea aici ca un fugar şi era urmărit şi pentru datorii, făcute după câte am înţeles în mare număr, el neavând decât un venit lunar de la cumnatul său de 100 de piaştri, din care 60 trebuiau să slujească pentru stingerea datoriilor sale; dar 40 de piaştri pentru // un asemenea individ sunt puţin lucru, atunci când te gândeşti la fastul său oriental, care la sclavii Porţii e încă şi mai rafinat şi mai plin de îngâmfare ca la alţii. După el, am primit vizita domnului baron Degelmann şi a fiului domnului von Fichtel, cu care ne-am dus la prânz la

p 87

[94] În text. *de Chenot.* Cf. biografia lui Adam Chenot, în vol IX, al colecţiei de faţă.

[95] Constantin Moruzi domn al Moldovei (1777–1782).

[96] = Ecaterina Moruzi, fiica lui Dimitrie Moruzi, mare paharnic

[97] Alexandru Ipsilanti, domn al Ţării Româneşti (1774–1782), apoi al Moldovei (1786–1788).

[98] Alexandru Moruzi.

domnul general baron von Rahl, unde am găsit pe lângă un suflet bun şi o masă minunată, bine servită. Este un om de mare merit şi caută să fie în armonie cu toată lumea. Către seară, ni s-a servit un punch de către domnul von Lichtensteiner, intendent militar, după care am petrecut restul serii la domnul guvernator, care avea primire, şi aceste adunări sunt peste tot la fel, cu aceeaşi etichetă etc.

[Ploaie şi frig]

p. 88 Cu toate acestea prânzurile strălucite se ţineau lanţ zi după zi. În ziua de 12, am fost strălucit ospătaţi de domnul baron Degelmann şi în ziua de 13 din nou de către domnul general comandanrt von Preiss, iar în ziua de 15 de domnul guvernator... etc.

p 89 ...Cine vrea să cunoască întreaga situaţie a Transilvaniei în toate amănuntele sale trebuie să citească lucrarea lui Iosif Benkö, intitulată: *Transilvania. Magnus Transilvaniae principatus olim Dacia mediterranea dictus,* Viennae, 1778, tom. 2, in 8 maj.

Oraşul Sibiu este aşezat într-o câmpie sau ca să spun mai bine în partea cea mai înaltă a unei câmpii mănoase şi foarte întinse; la o mică depărtare de zidurile sale curge un râu mic numit Cibin, de la care şi-a luat numele oraşul numit Cibinum şi care se numeşte astăzi în limba dacică sau românească „Sibie".

p. 90 Acest oraş se împarte în două părţi, adică în // oraşul de sus şi în cel de jos sau în oraşul nou şi cel vechi. Se numeşte: oraşul de sus, partea unde era vechea cetate care se află pe un loc mai ridicat, iar oraşul de jos este partea adăugată oraşului vechi şi care se află într-un loc mai jos; totul împreună alcătuieşte o privelişte frumoasă şi mai ales atunci când vine cineva din îngrozitoarea Ţară Românească.

Nu voi spune nimic despre templele sau bisericile care sunt în stil gotic, nici despre clădirile publice şi despre locuinţele orăşenilor. Toate acestea sunt în forma care se potriveşte felului de trai al acestor locuitori; fiecare este mulţumit cu ceea ce are sau cu ceea ce face şi tot astfel trebuie să se mulţumească şi străinul care zăboveşte puţin acolo. Este acolo o piaţă ceva mai mare, dar ornamentele sculpturale reprezentând diferiţi sfinţi, nu dau o idee prea bună spre lauda arhitecţilor sau dalta sculptorilor. Străzile sunt în general largi şi unele chiar şi frumoase; multe nu sunt pardosite sau mai bine zis nu sunt nici măcar acoperite cu pietriş, din care cauză când plouă sunt p 91 înecate în noroi şi chiar într-atâta // încât acesta ajunge până la jumătatea pulpei şi doar în timp de secetă ele devin practicabile, dar cu neajunsul că se trezeşte omul cu praful până în ochi; atât bărbatul, cât şi femeia sunt nevoiţi să încalţe cisme dacă vor să iasă din casă..., în biserici pardoseala este atât de murdară încât noroiul care este adus de mulţimea norodului ajunge să facă o crustă sau un fel de beton perpetuu.

Populaţia acestui oraş se ridică la 16 000 de locuitori şi naţiunile care o alcătuiesc... se deosebesc unele în naţiuni unite[99] (= recunoscute) şi altele în tolerate.

---

[99] *Unite* (termen folosit desigur în legătură cu numirea de *Unio trium nationum*, care a stat la baza regimului în vigoare în Transilvania medievală).

Din cele dintâi fac parte şi saşii: aceştia au fost cei care domină mai mult.

Naţiunile tolerate sub raportul religiei lor deosebite sunt românii, grecii, // armenii, moravii, polonii, ruşii, bulgarii, sârbii, slovenii (slavi), evreii şi ţiganii şi toate aceste neamuri se găsesc nu numai la Sibiu, ci şi în întreaga Transilvanie şi aproape toate îşi au scaunele sau comitatele lor deosebite[100]. p 92

Populaţia dacică e cea subjugată şi saşii au fost cuceritorii (?) sub Hermann, de la care şi-a luat numele acest oraş.

Din cauza acestor naţiuni atât de deosebite, rezultă că se vorbeşte îndeobşte ungureşte, săseşte (care este germana dialectală[101]) ⟨nemţeşte adică⟩, germana curată, româneşte, latineşte, greceşte, ruseşte, bulgăreşte, sârbeşte, limba croată etc., în afară de faptul că domnii şi cei care au primit o educaţie bună vorbesc franţuzeşte şi îndeosebi italieneşte. Sibiul ar trebui să fie centrul unei universităţi înfloritoare de n-ar fi decât singura consideraţie ca tineretul să vină să înveţe cu puţină silinţă şi străduinţă atâtea limbi necesare.

Dar în mijlocul atâtor limbi deosebite nu se poate împiedica să nu domnească între ei oarecare gelozie şi câteodată o ură neîmpăcată; şi în acelaşi timp //, un fond de multe prejudecăţi şi de contradicţii, viciu înnăscut al pedanţilor lingvişti şi al ciracilor lor[102]. p. 93

Saşii, pe lângă că sunt cei mai numeroşi[103], trăiesc şi cu mai puţină trudă şi cei mai mulţi sunt cumpătaţi şi economi şi cu aplicare la muncă, la fel ca şi femeile lor, care mai sunt şi frumoase. O tânără săsoaică atunci când se mărită trebuie să-şi taie cosiţele pe care le au mai toate frumoase. Căsătoria le lipseşte de una din cele mai frumoase podoabe pe care a dăruit-o natura sexului frumos, trebuind să fie înlocuită printr-un comanac sau un fel de „kalpak”, cum poartă preoţii greci. Culoarea pe care o folosesc toate săsoaicele în îmbrăcămintea lor este negrul, parcă ar fi supuse unei legi contra luxului şi a exceselor în îmbrăcăminte. Dar trebuie ca eu să părăsesc ⟨acum⟩ acest oraş şi să plec în alte locuri ale acestui principat, după aceea să trec în Ungaria ⟨mergând⟩ până // la Viena. Fiind hotărât să fac această călătorie, m-am despărţit de ceilalţi tovarăşi de drum, care au rămas mai departe la Sibiu. p 94

18 iunie. Mă învoisem cu un căruţaş să-i dau nouă ţechini să mă ducă până la Pesta într-un număr anumit de zile, iar pentru toate celelalte care s-ar fi adăugat pe deasupra dacă mă abăteam din drum trebuia să-i plătesc o sumă anumită de fiecare zi. Trăsura sau careta mea era trasă de şase cai, dintre care doi erau înhămaţi la o oişte şi ceilalţi patru în faţă întocmai ca la o cvadrigă. Vizitiul, care era un român din Transilvania, stătea pe calul dinapoi pentru a-i mâna pe toţi deodată folosind nişte hăţuri lungi. Caii erau legaţi toţi în şleauri prinse doar cu frânghii de pieptarul lor şi iată tot harnaşamentul cu care îşi împodobesc şi îşi mână ei caii, nedeosebindu-se prin nimic de chipul simplu şi antic al romanilor în măsura în care puteam să ni-l închipuim.

---

100 Afirmaţie valabilă numai pentru saşi, unguri şi secui

101 *Il basso tedesco,* adică Platt deutsch.

102 *Dei linguai o linguajuoli*

103 Autorul se referă, evident, la regiunea Sibiului.

Cum caii trebuiau să fie aduşi de la ţară, a trebuit să fie introduşi în oraş încă de sâmbătă, căci în ziua de // duminică nu este îngăduită acestor patrupede intrarea în oraş, ci doar ieşirea. Dar, de fapt, această treabă îl privea doar pe căruţaş. La orele 7 de dimineaţa am pornit la drum, şi după ce am trecut puţin de oraş şi de râul său, Cibinul, care rostogoleşte pietricele vrednice de interes şi îndeosebi agate şi matostat, am dat de un sat de ţigani, alcătuit din case mici bine văruite pe dinafară, lucru destul de ciudat, căci atât interiorul, cât şi stăpânul erau negri bine.

p. 95

Pe mâna stângă se vedea satul Turnişor[104], locuit de saşi, satul este aşezat într-o câmpie prin care trebuie să treci şi se găsesc acolo câmpuri frumoase semănate cu cucuruz, adică porumb şi cu linte. Şoselele erau foarte stricate din cauza ploilor neîncetate.

După două ceasuri, am trecut printr-un alt sat săsesc, numit Rusciori[105], şi după un ceas am ajuns la primul loc de poştă, numit Mag[106], unde s-a oprit căruţaşul pentru a se întreţine cu ceva hrană, atât el, cât şi caii săi. După ce s-a oprit căruţaşul cât a vrut, am reluat după două ceasuri drumul obişnuit, fiind mereu însoţiţi de ploaie. //

p 96

Şi aşa după ce s-a sfârşit câmpia de la Sibiu, am început să dăm de dealuri şi apoi de un sat foarte lung, numit Amnaş[107], locuit de saşi şi de români; în împrejurimile lui sunt vii frumoase, plantate pe coastă şi bine îngrijite ca viile noastre cu viţă aleasă.

După un ceas şi jumătate, am trecut printr-un alt sat românesc, foarte întins, numit în limba maghiară Kis Apold şi în româneşte Apoldu de Jos[107 bis] şi, după şapte ore în total, am ajuns să facem un popas la Reissmark, pe româneşte Mercurea[108] şi pe ungureşte Szeredahely. A fost întemeiat în 1200; românii au păstrat numele străvechi de „Mercurea" care înseamnă Mercur[109] şi pe latineşte se spune Mercurium, când vrea cineva să vorbească de acest sat. Aici se află şi un han bun şi o odaie bună, dar fără pâine şi fără pat în afară doar de laviţe.

p. 97

[Urmează înşirarea plantelor întâlnite pe această porţiune de drum.]

Solul este pretutindeni nisipos şi prundos şi dealurile sunt alcătuite din straturi de tuf şi argilă.

19 iulie, luni. Cum a sosit în noaptea precedentă în acelaş han duhovnicul militar, pe care îl cunoscusem în casa domnului general von Preiss, care trecea spre Cluj sau Claudiopoli, m-am dus să-i fac o vizită dimineaţa înainte de plecare. Vremea era nestatornică, dar fără ploaie, însă drumurile erau înecate în noroi.

---

104 *Farniciori* (!), sat înglobat azi în municipiul Sibiu.

105 *Roscioni,* sat, com. Şura Mică, jud Sibiu.

106 *Mak,* sat, com. Sălişte, jud Sibiu.

107 *Hamlosch* = Amnaş, sat, com. Sălişte, jud Sibiu

107 bis *Apoldu d'ingiusu,* sat şi com , jud. Sibiu

108 *Reissmark,* veche denumire a satului şi com Miercurea Sibiului, jud. Sibiu.

109 Afirmaţia greşită. Numele vine de la ziua săptămânii când se ţinea târg în acea localitate.

Aşadar, plecând pe la orele şapte, după ce am trecut prin două sate, am ajuns la ora 11, la Sebeş *(Müllenbach)*, oraş cu ziduri de cetate, aşezat într-o câmpie. Este locuit de saşi, care au o biserică în stil gotic.

Într-un colţ al zidurilor se citeşte că au fost făcute *tempore D. GEORGE* p. 98 *THER* şi nimic altceva.

Mai jos de oraş trece micul râu care se numeşte „Sacz”[110].

Pământul era cultivat cu: grâu, secară, bob, linte, porumb, mei, cânepă şi pepeni, ca şi de un soi de bostani pentru porci numit „ludai” pe româneşte, de o mărime neobişnuită. Aceştia slujesc la îngrăşarea porcilor. Plugul este tot acelaşi ca în Ţara Românească, Moldova, Banat şi în Ungaria, ca şi în întreaga Germanie. În curtea bisericii săseşti se aflau tei...

[Urmează o înşirare de plante de câmp.]

După ce m-am odihnit într-o ospătărie din Sebeş şi după ce am cercetat puţin munţii din apropiere şi am văzut că sunt un amestec de nisip şi de pietriş, pe la ora patru după amiază, // am plecat spre „Karlsburg”, zis Bălgrad p. 99 pe româneşte, adică cetatea cea albă, şi pe latineşte Alba Iulia; după ce am străbătut o câmpie întinsă am ajuns într-un sat, unde este un pod mare de lemn pentru trecerea râului Mureş, altminteri zis vechiul Mariscus, care este navigabil, şi de aceea sunt aici multe magazii de sare care trebuie încărcată pe bărci cu fundul lat[111] şi dusă până la Lipova. La orele şase am ajuns la Alba Iulia, cetate frumoasă şi în acelaşi timp oraş înzestrat de Carol VI cu clădiri mari...

[Urmează descrierea şi transcrierea mai multor inscripţii antice din Alba Iulia.]

20 iunie, marţi. Oraşul Alba Iulia este locuit de români şi de germani, ca şi de greci, armeni // şi evrei din Polonia. Acolo sunt două mănăstiri, una p. 102 de Trinitari şi alta de Franciscani. Marţea, care cade chiar astăzi, şi sâmbăta se ţine aici târg în fiecare săptămână şi femeile din satele vecine aduc spre vânzare diferite produse, fructe, păsări şi tot ce poate să prindă nevoia pentru îndestularea continuă a fiecărei familii; sunt foarte multe gâşte, care sunt folosite des la mâncare. Este o pasăre domestică foarte folositoare, atât pentru grăsimea, cât şi pentru carnea ei, care se mănâncă friptă, precum şi pentru puful ei atât de necesar în nord pentru paturi; în tot nordul atât la oraşe, cât şi la ţară nu se serbează sărbătoarea Sf. Martin fără o friptură de gâscă bine îngrăşată.

La orele 7, am părăsit Alba Iulia şi puţin după aceea am trecut un râu numit Ampoiul (Apulus)[112], care curge cu mare // repeziciune şi, înainte de a p. 103 ajunge la un han, am mai trecut peste un altul numit Lotruzzi[113]. M-am oprit

---

[110] Probabil e vorba aici de râul Secaş, care se varsă în Sebeş, mai jos de oraşul cu acest nume, jud. Alba

[111] *Barche chiatte* (poate însemna şi pluta). Pentru toate amănuntele transportului sării pe Mureş, vezi relaţia lui Dernschwam, în vol. I al colecţiei de faţă.

[112] Se crede că Alba Iulia, despre care nu fac nici o menţiune geografii antici, ar fi vechea Colonia Apulensis, după cum rezultă din atâtea inscripţii care au fost găsite. Alţii presupun că ar fi aşezată la o mică depărtare de „Karlsburg” Se poate crede că şi-ar fi luat numele de la râul Apulus în vecinătatea căruia fusese aşezată şi că vechiul său nume s-ar fi păstrat în cel de Ompoy ‹= Ampoi› (n. a.).

[113] Neidentificat Poate Leorinţul

la acest han, unde a sosit cu un secretar al său şi domnul conte Carol Teleki, cu care am stat de vorbă despre diferitele antichităţi din Transilvania care mai există încă.

După ce m-am odihnit câteva ceasuri, am plecat pe la ora două după amiază şi am ajuns iar la râul Mureş, după ce am trecut prin Aiud, care este un oraş unde se face mare negoţ de vite. Acolo este un colegiu reformat cu o bibliotecă bună şi cu multe alte lucruri interesante, pe care am renunţat să le mai cercetez, deoarece trebuia să mă întorc înapoi după ce mă voi fi dus la Cluj.

La orele 6, urmând drumul de-a lungul râului Mureş, am ajuns la Vinţul de Sus[113 bis], altă staţiune de poştă cu un sat mare.

Drumul urmează tot mereu prin câmpia Alba Iuliei din care o mare parte era semănată cu porumb şi cu grâu, o altă parte era ţinută ca imaş pentru oi, boi şi porci, munţii care o înconjură sunt scunzi şi goi. //

p 104 Când am intrat într-un han pentru a petrece noaptea, am găsit mai mulţi secui beţi care ţinând toţi în mână câte un pahar plin cu rachiu pentru a închina cu el, au început să strige într-o latină corectă: *edamus et bibamus, post mortem nulle voluptas* (să mâncăm şi să bem, după moarte nu e nici o plăcere).

Şi trebuie spus că aceştia erau ţărani[114] şi după ce au mâncat şi au băut s-au îngrămădit să joace cărţi; şi servitorul meu, în timp ce eu dormeam, a intrat şi el în partide cu aceşti cheflii şi având nenorocirea să piardă ⟨o sumă de⟩ bani pe care nu-i avea, a trebuit să plătesc eu, dar l-am ameninţat că aceasta se întâmplă pentru prima şi ultima dată şi că dacă se va mai repeta îl voi lăsa pe el la Timişoara şi voi cere comandantului pieţei să-l aresteze ca soldat, precum şi trag nădejde că i se va întâmpla.

21 iunie miercuri. Vinţul de Sus sau „Felavitz" (= Felvintz) se află în scaunul Arieş, pe care l-am părăsit de dimineaţă la orele şase, urmându-mi p. 105 drumul printre coline semănate cu porumb şi după // vreo două ceasuri am găsit o câmpie întinsă [etc....] vestită prin lupta lui Traian împotriva dacilor, chemându-se încă *pratum Traiani*[115].

Apoi la capătul acestei câmpii semănată toată cu cereale curge râul Arieş[116], care este navigabil Aici se află o magazie pentru sarea care este încărcată pe bărci şi dusă pe Mureş până aproape de Alba Iulia.

Râul se trece pe un pod foarte şubred şi cu toate că pe o vreme ca aceasta el poate fi trecut prin vad, trebuie totuşi să plăteşti taxa de trecere. Aici se află Turda oraş, cu multe case şi biserici, dar aşezat într-un loc cam p 106 murdar. În depărtare se vede o crăpătură[117] în muntele cel mai apropiat, care // a

---

113 bis *Felwincz* (!), azi purtând numele Unirea, sat şi com., jud. Alba

114 Desigur o confuzie a autorului

115 Adică „pajiştea lui Traian" Neidentificat. Localizarea luptei cu Dacii e greşită

116 *Ariasciu,* numele e redat aici în forma românească. Arieş şi nu în cea maghiară, Aranyos, folosită mai sus la denumirea scaunului Arieş

117 Asupra acestei crăpături din stâncile amintite de la Turda şi asupra credinţei sau închipuirii cum că ar fi fost o veche cetate şi un templu mare al păgânilor, vezi Fichtel, în opera sa de istorie naturală, partea I, p. 117, care vorbeşte de formarea acestei deschideri, Tröster, *Alt und neu Dacien* şi Krekuviz, *Descrierea Ungariei,* p 835, sub Torenburg sau *Thorda* (n a.). Această crăpătură poartă numele de Hăjdale.

fost făcută în chip miraculos la trecerea Sf. Stanislav (!)[118] şi ni s-a spus că în acest loc se mai găsesc încă antichităţi. Aşa fiind, trebuie să fi fost vechea Marcodeva din *Itinerariu.*

După ce ai ieşit cu totul din târgul Turdei, dai pe o înălţime de ocnele sau salinele sale în număr de cinci şi care sunt foarte vechi, acest loc fiind pomenit şi în *Itinerar,* sub numele de *Salinae.* Cea mai adâncă este de 70 de „braţe" şi cea mai mică de 30. Sarea care se extrage este mai albă decât cea de la Ocna Sibiului.

M-am prezentat cămăraşului acelei localităţi, care este un domn maghiar numit Iosif Hodor, cu titlul de *salis officii perceptor;* m-a primit cu multă politeţe, prezentându-mă unui alt administrator, adică domnului Ignaţiu Dollinger, care vorbea şi italieneşte fiindcă fusese în Toscana. Am sosit la ocne pe la ora 11 şi la amiază am şi fost poftit la prânz cu multă cordialitate şi mi s-a dăruit şi câteva bucăţi de sare gemă, care mi-au făcut multă plăcere. Toate ocnele se exploatează în acelaşi // fel. Un lucrător primeşte doi *quarantani* p. 107 şi jumătate de fiecare bolovan de sare, putând câştiga vreo 30 de asemenea *quarantani* pe zi. El trebuie totuşi să cheltuiască 3 *(quarantani)* pe lumânări; nu i se dă voie să bea vin în ocnă; bolovanii fărâmaţi şi cei amestecaţi cu pământ nu li se socotesc ⟨la plată⟩. Este obligat să cureţe ocna, iar vara munca lui încetează. Cu fiecare tragere în sus a frânghiei, se scot zece bolovani. Se crede că aceste saline dau un venit annual de un milion de florini...

La ora patru am plecat spre Cluj, dar am avut nenorocirea de a găsi drumul înecat în nord, de aceea am fost silit să mă opresc la un han numit Banabik sau Bane-Weker[119].

Pe această porţiune de drum se află multe sate, unde ţăranii se îndeletniceau cu prăşitul porumbului; în jurul Turdei se află plantaţii de vii. Vremea era caldă şi fără ploaie. [Plante întâlnite în această zi de drum.]

[...]

22 iunie, joi. După ce am părăsit hanul pe la ora şase, am dat mereu de p. 108 mici dealuri puţin împădurite şi după un ceas şi jumătate de drum, am intrat într-altă câmpie şi am început să văd Clujul sau Claudiopolul situat pe ea. Aceste câmpii mari, pe care le întâlneşti la fiece clipă, mă fac să cred că făceau parte probabil din fundul mării şi că retrăgându-se apele ei, au lăsat descoperite colinele, dealurile şi munţii cei mai înalţi, care le înconjură şi care toate sunt pline de testacei.

Complexul munţilor continuă să fie din pietriş şi din tuf şi alţii sunt nisipoşi sau cum spun sicilienii „di rocca giuggiolena"[120].

Pe la orele nouă, am ajuns în oraş şi am tras la un han ţinut de un german.

Clujul este aşezat, după cum am spus, într-o câmpie, şi e înconjurat de ziduri; un munte izolat cu o cetate, care îl domina nu se mai socoteşte acum ca mare lucru. Râul Someş trece pe sub ea: străzile oraşului sunt largi //, dar p 109 nepavate şi noroioase pe timp de ploaie şi adeseori chiar şi fără aceasta.

---

118 Confuzie cu Ladislau I „cel Sfânt", regele Ungariei (1077–1095)

119 Neidentificat.

120 = o rocă de nimic.

Iezuiții[121] aveau un colegiu și o universitate, dar în locul lor[122] au urmat părinții Piariști sau părinții Scolopi[123], care dispun de o tipografie pentru folosință proprie. Diferitele secte[124] care sunt la Sibiu alcătuiesc și aici populația acestui oraș.

Părinții Franciscani au de asemenea o mănăstire[125] și, ducându-mă la biserica lor, am căzut din întâmplare peste o dezbatere publică a unei teze cu privire la unirea ipostatică argumentându-se pro și contra. Argumentele erau zgomotoase și gălăgia mare, de unde am dedus că în cele din urmă totul era *vox vox praetereaque nihil*[126].

p. 110 [Urmează înșirarea plantelor văzute la vizitarea cetății.]

După aceasta m-am întors la birt, unde, la o masă rotundă, ocupată de câțiva cadeți și de un bătrân maior, care fusese multă vreme în Toscana, s-a servit un vin roșu de Buda, foarte tare.

Apoi după ce am sfârșit vizitarea acestei localități, m-am hotărât să reiau călătoria spre Turda, dar caii căruțașului meu nu erau în stare a continua călătoria, de aceea a trebuit să mă opresc într-un sat numit Feleacu[126 bis], unde am luat patru cai de rechiziție[127] pentru a putea merge la Turda, cu prețul de p. 111 15 *quarantani* de cal, adică un florin în total. Dar și // acest expedient a fost de puțin folos, căci caii țăranilor, nefiind obișnuiți să stea la roată și țăranii neștiind cum să conducă o trăsură, nu știu cum de nu s-ar fi sfărâmat trăsura, dacă din fericire nu ar fi fost drumul mereu pavat. Măcar că nu am fost scutiți de a vedea că se rupe când un șleau, când un hăț sau vreun alt lucru și, în sfârșit, spre culmea nenorocirii, ne-am rătăcit în toiul unui potop și nu am ajuns la Turda decât o oră după miezul nopții.

Pe alocuri am văzut ⟨planta⟩ Robinia *pseud'acacia,* pe care românii o numesc „spin" *(spina).*

---

[121] Părintele ‹= Fridwaldsky›, iezuit, își făcuse aici un cabinet de istorie naturală și, ca mineralog, a publicat o lucrare intitulată. *Historia mineralogica Transylvaniae* etc (Titlul corect = *Minero-Logia Magni Principatus Transylvaniae)* Baronul Born s-a dus să-l viziteze în anul 1770, dar a găsit că acest autor avea idei atât de confuze în materie de istorie naturală încât nu era în stare să deosebească adevărul de eroare După monumentele latine, care fuseseră găsite de acest autor, aceasta era o colină romană numită Colonia Napoca sau Napucensis, amintită de Ptolomeu și de alți geografi (n a)

[122] După desființarea lor vremelnică

[123] De la cuvântul Scuola, acești călugări fiind afectați învățământului (Scuola Pie) de la care le vin amândouă aceste numiri de Piariști și Scolopi.

[124] În sensul de naționalități

[125] Fostă mănăstire a dominicanilor, ridicată în 1428 și refăcută în sec. XVIII, când a aparținut franciscanilor Astăzi transformată în școală medie de artă.

[126] Vorbărie, vorbărie și nimic decât vorbărie

[126 bis] *Felek,* sat și com., jud. Cluj.

[127] *Cavalli di Forspann* = „Forspann" este o poruncă a magistraților orașului către juzii țăranilor ca să procure înfățișetorului cai până la o stație de poștă, care să nu fie la o depărtare mai mare de 5 sau 6 leghe și nu se plătește decât 15 *quarantani* de cal În general, militarii se bucură cu precădere față de civili de un asemenea drept, prețul unui cal, fără un asemenea ordin, fiind de 24 *quarantani* (n a)

23 iunie, vineri. Înainte de a pleca, m-am dus în curtea casei unui oarecare domn Fleisman, unde am transcris următoarea inscripţie bine păstrată: [Urmează inscripţia]. //

[...] Casa acestui particular este în faţa bisericii calvine. Alte inscripţii se găsesc în biserica parohială, dar nu am avut prilejul să le văd. E firesc lucru ca la Turda să fie mereu scoase la lumină antichităţi, căci aceasta era o localitate antică numită *Salinae,* tocmai pentru că încă de pe atunci se extrăgea sare. Timpul înseninându-se şi ploaia de ieri seara netrecând dincolo de Turda, străzile erau uscate şi svântate, de aceea am plecat pe la ora opt, găsind drumul foarte umblat de carele care se duceau şi se întorceau după ce au cărat sarea care se extrăgea din ocnele de la Turda. Pe la amiază, am ajuns la Aiud, unde am văzut colegiul reformaţilor şi biblioteca. p. 113

[Urmează redarea şi comentarea a două inscripţii antice şi a două pietre de mormânt din 1597 şi 1774. Ultima dintre ele fiind pusă de bibliotecarul Ştefan Sinha.]

Deoarece aici d⟨omnul⟩ Ştefan Sinha este calificat ca bibliotecar, voi spune că biblioteca acestui colegiu este frumoasă şi că în ea se păstrează cam 10 800 de volume în afară de câteva manuscrise. Printre alte curiozităţi, am văzut o lance de fier cu un ascuţiş triplu care se spune că ar fi aparţinut lui Arpad (!), diferite maxilare, colţi şi alte oase de elefant, pietrificate, diferite bucăţi de mozaic, securi pentru săvârşirea sacrificiilor şi fiare de plug. p 117

[Autorul ironizează apoi pretenţia că aici s-ar afla şi o mână şi un ochi al femeii lui Lot, din Biblie – prefăcute în bloc de sare.]

Am fost silit să iau aici alţi cai pentru a putea să-mi urmez drumul, dar căruţaşul meu, la ieşirea pe poartă a răsturnat trăsurica şi a sfărâmat-o. Cu tot acest accident, ea a fost reparată aşa cum s-a putut, deoarece trebuia să mă întorc la Alba Iulia; după cum m-am şi întors spre seară // pe o mare ploaie, şi găsind şi râul Ampoi foarte umflat, încât la trecerea lui prin vad, intra apa în trăsură. Ajuns aşadar la han sau mai degrabă la birt, am aflat că tovarăşii mei de drum plecaseră la Orăştie venind de la Zlatna[128], unde se duseseră să viziteze minele de aur. Pentru a le vedea, am pornit la drum chiar în această dimineaţă (24 iunie), la ora şase, plecând cu cai de rechiziţie şi, după ce am trecut puţin de castel, am dat de o fabrică mare de salpetru; după aceea, se ajunge în mijlocul unei văi, unde sunt mai multe sate şi încă şi acel sat numit Pietroşani[129], loc în care se zice că ar fi mine antice, dar nu am văzut decât câteva urme la Zlatna cu următoarea inscripţie mortuară... p 118 p. 119

[Urmează redarea şi comentarea unei inscripţii antice.] p 120

Înainte de a ajunge la Zlatna, am trecut prin vad cel puţin de cincisprezece ori râul Ampoi, în care se varsă // Ampoiţa mergând tot timpul pe un fund de vale prin care şerpuieşte mereu. p. 121

Aflându-mă la râul Ampoiţa, am observat două stânci mari şi se mai văd multe altele răspândite pe toţi munţii înconjurători; şi de cum treci râul, munţii

---

[128] *Zalathna.* Azi oraş, jud Alba „Domnul Muller, acelaşi care descoperise roca turmalină, nu părăsise de mult timp Zlatna înapoindu-se la Sibiu, unde a ajuns în ziua de 15 iunie, puţin după plecarea mea (n a.)"

[129] *Periscian,* fost sat, astăzi înglobat în oraşul Zlatna

care rămân la stânga îți arată îndată că au minereu. Tot pământul este roșu[130] și un torent care curge din alți munți și poartă și el apele tot roșii.

La amiază am ajuns la Zlatna, unde am înmânat directorului o scrisoare care îmi fusese dată de domnul Degelman de la Sibiu.

Era tocmai ora prânzului și în acel loc „docimastic"[131], am găsit îndată o găzduire plăcută, căci mi s-a oferit locuința și prânzul; acolo se afla un călugăr capucin, vechi obișnuit al casei, lângă care am stat la masă și care îmi umplea mereu paharul cu vin fără să bag de seamă.

După prânz, mă amăgeam cu gândul să văd minele și să-mi fac pentru prima oară o idee despre ele și îndeosebi despre mina de aur care fusese p 122 în trecut una din cele mai bogate; dar domnul director // a și început să se scuze, invocând precedentul cu privire la ceilalți tovarăși[132] ce veniseră înaintea mea și care nu putuseră să o vadă, căci în lipsa lui, ceilalți funcționari ai minei se împotriviseră, întrucât era un ordin imperial să nu fie lăsat nici un străin să cerceteze mina, de aceea, în asemenea condiții, nu putea să-mi satisfacă dorința mea; cu atât mai mult cu cât fiind sâmbătă, minerii nu lucrau și acesta a fost un motiv pentru ca să nu văd nici măcar operația de topire[133].

Mi s-a îngăduit numai după ora șase să privesc cuptoarele, ceea ce m-a distrat prea puțin, ca și depozitul minereului, care după ce este scos din vână este fărâmat în bucățele foarte mici. Sunt mai multe mine și sunt toate pe seama particularilor. Împăratul are numai una și după câte am aflat, toate dau un venit de un milion de florini pe an.

Fiind târziu și neputând să mă întorc la Alba Iulia, domnul director m-a invitat să rămân la el, dar am tras la hirurg, domnul Kubin, care mi-a dăruit p 123 câteva bucăți de minereu din aceste // mine, în timp ce primul mi-a dat trei medalii romane, iar un alt domn mi-a oferit până și o cabrioletă pentru a mă înapoia. Pe scurt toți se străduiau să fie plini de atenție în această privință, făcându-mi mii de amabilități, dar nu și pe aceea de a face să pot vedea minele, ceea ce era lucrul esențial și pentru mine cel mai interesant[134]. Nu voi uita nici pe bunul părinte Angelino, care voia ca eu să beau toată ziua, el fiind, după câte mi s-a părut, mai mare peste pivniță.

---

[130] Pentru o descriere a locului, vezi textul lui von Born din volumul de față

[131] *Docimastico* Cuvânt ce vine de la *docimasie* sau *dokimasie*, adică cercetarea proporțiilor de metale folosibile din minereurile brute. Aici *luogo docimastico* înseamnă sediul directorului minelor

[132] E vorba de conții Ludolf și de cavalerul de Saint Priest, cf mai sus scrisoarea lui Ludolf din volumul de față.

[133] *La squaglio.*

[134] Nu știu de ce toate aceste dificultăți au fost mult mai mari decât în 1770, când baronul Born a vizitat toate aceste mine din Banat, din Transilvania, din Ungaria etc , pe care le-a descris amănunțit și le-a publicat în *Observațiile* sale. Mina de aur este cea ‹numită› Sf. Maria din Loreto, se pretinde că galeria regelui Sigismund ar fi fost opera romanilor și că cele de la Zlatna ar fi fost mereu exploatate în vremea lui Traian, cu atât mai mult cu cât s-au găsit inscripții vechi în care se citește: *Procuratores Aurariarum Daciae et Collegia Aurariorum*. (n. a)

25 iunie, duminică. Cum nu am reuşit să conving pe director să mă lase să văd minele, am părăsit Zlatna în această dimineață, pe la orele cinci //, dar drumul fiind foarte rău nu m-am întors la Alba Iulia decât după ce am pierdut şapte ceasuri. p 124

Trăsura, adusă stricată din călătoria de la Cluj, nu putea fi gata şi reparată decât marți, de aceea, m-am gândit să plec la Deva şi de acolo să trec la Săcărâmb, unde se află alte mine, având o scrisoare şi pentru acel director.

Am încălecat şi pornit la drum, trecând din nou podul care se află pe Mureş şi la care se plăteşte şi taxă de trecere. Trebuie să fii cu băgare de seamă când eşti călare să nu mergi în trap pe pod, căci atunci iese un caporal din gardă şi te ia la bătaie şi aceasta e oarecum a doua taxă. Dar dacă omul călătoreşte în Turcia, poate să călărească la trap şi să galopeze cât pofteşte şi nimeni nu-i va spune nimic...

...Drumul a urmat mereu prin câmpie, am dat de două râuri mari şi de satul Vințul de Jos[125], pe lângă care se află un turn ridicat drept mormânt al vreunui om însemnat mort în bătălie. p. 125

După ce se trece de poşta de la Sibak sau Sibot[136], se vede pe câmp un fel de capelă cam ruinată care a fost înălțată pentru a păstra în ea rămăşițele generalului Paul... de neam maghiar.

Către seară, adică după ce am umblat cinci ceasuri pe vreme bună şi pe drumuri absolut uscate pe loc şes şi unde se vedeau pretutindeni culturi de grâu şi porumb, a trebuit să mă opresc la o cârciumă numită ⟨la⟩ Românul[137], dar rău văzută, căci de curând fusese ucis acolo un tâlhar de drumul mare. Cât eram acolo au sosit două persoane de la Orăştie, care m-au înştiințat că aş face bine să mă depărtez de acest loc îndoielnic; // drept care una dintre ele m-a şi dus la Orăştie în propria sa casă; dar am avut nenorocul să dorm pe nişte perne pline de purici flămânzi şi chinuitori, care m-au necăjit astfel toată noaptea. p 126

26 iunie, marți. Orăştie este un oraş locuit de saşi şi aceasta este şi tălmăcirea numelui unguresc care corespunde numelui latin de Saxopolis. În 1200, acest oraş se numea *Bross* şi Bonfinius (f. 612) îl numeşte Sazobanya. Saşii au acolo o biserică, sunt stabiliți acolo şi greci şi armeni. Hagi Mussa un armean catolic, care face în fiecare an o călătorie de la Constantinopol până la Viena, transportând mereu în care mărfuri de diferite feluri, sosise aici, trecând şi el prin Bucureşti şi Sibiu; şi cum nu mi-a fost cu putință să am cai de rechiziție, mi-am făcut rost de un car ca să pot pleca la Deva, ceea ce am şi făcut pe la ora nouă.

Am format atunci o caravană de care şi am mers cu toții împreună timp // de trei ceasuri pe un drum ca în palmă, de-a lungul căruia am întâlnit două sate şi un alt sat în apropierea podului pe sub care trece Mureşul, dar pe care l-am găsit rupt, râul fiind aici foarte lat. p 127

Țăranii din sate erau ocupați cu săpatul şi muşuroitul porumbului. Aici deci ne-am oprit pentru câtva timp la un han şi, după două ceasuri de drum, am ajuns la Deva, unde am lăsat carul.

---

135 Alvincz, sat şi com., jud. Alba.

136 *Sibak o Shabot* = sat şi com., jud. Alba.

137 *Rumunulu.*

În piața Devei se află încastrați într-un zid patru lei de piatră care au fost găsiți când a fost săpat pământul. În acest loc se descoperă medalii antice romane şi multe alte curiozități. Pe vârful unui munte se vede o cetate şi în apropiere sunt petrificații de diferite feluri[138].

27 iunie, marți. Nu a fost cu putință să am doi cai de rechiziție la Deva, p 128 dar cu multă răbdare, plătind cât voiau țăranii //, am căpătat doi cai şi am plecat la Săcărâmb[139], unde am ajuns la amiază, nefiind decât la o depărtare de două ceasuri bune. Pentru a merge la Săcărâmb se trece râul Mureş şi după aceea se observă un vulcan stins. Aveam o scrisoare pentru domnul Daniel Castellano, slujbaş la minele din acest loc: i-am înmânat-o îndată, rugându-l să mă lase să văd exploatarea, dar el m-a făcut să petrec toată ziua ⟨acolo⟩ cu îndoiala de a nu vedea poate mare lucru, din cauza aceloraşi porunci împărăteşti date la Zlatna.

Săcărâmbul este un sat mare şi este înfiinţat de puţină vreme, în timp ce săpăturile minelor au fost începute acum 28 de ani[140]. Acestea sunt cinci la p 129 număr şi // 500 de oameni sunt folosiți la săpătura din care s-ar putea executa două treimi de milă toscană pe an şi pentru care se cheltuie cam şase mii de florini pe lună.

28 iunie, miercuri. Atât ieri, cât şi astăzi vremea a fost mereu ploioasă cu grindină şi vânt, astfel că aerul s-a răcorit mult şi s-a lăsat chiar un frig destul de simțitor fără să pot ieşi din casă şi fără să pot vedea săpăturile, în afară de mina Sf. Barbara, spre slaba mea mulțumire. După prânz, m-am hotărât să mă întorc la Deva, unde am regăsit căruțaşul care sosise cu trăsurica lui pe care o reparase la Alba Iulia.

29 iunie, joi. Azi dimineață am părăsit Deva, nădăjduind să am o vreme mai bună decât cea din zilele trecute. Se trece pe sub coaste şi acolo este o strajă pentru cercetarea paşaportului pe care trebuie să-l aibă orice călător sau pasager. Plimbarea din această dimineață a fost deosebit de plăcută, regăsind râul Mureş şi un drum făcut pe povârnişul unui munte; am ajuns pe la ora 10 p 130 la Dobra[141], unde se // ținea târg. Şi aici a trebuit să arăt paşaportul şi să plătesc câte ceva şi pe deasupra încă o taxă cerută de vameş cu care a trebuit să mă cert şi în cele din urmă să plătesc. Aici este hotarul dintre Transilvania şi Banatul Timişoarei[142] [...]

Femeile din Dobra poartă ciucuri lungi la fotele care le slujesc de fustă, p 132 cu care se încing una în față // şi cealaltă în spate; altele poartă pe cap o maramă lungă.

---

[138] D Fichtel, pe când eram la Sibiu, mi-a dat acest mic itinerar pentru ca să pot observa locurile unde pot fi găsite petrificații De la Zlatna la Săcărâmb, şi anume la Deva, Muncelul Mic *(Kiss Muntsele)*, când ieşi călare din satul *Gorsum* ⟨= Groşi? Pe valea Zlaştului?⟩ *Rakos* ⟨= Răcăştia la N V de Hunedoara?⟩, Hunedoara, Pestiş altminteri zis *Wartur* ⟨= Brusturi⟩.

[139] *Nagy-og*, sat, com Certeju de Sus, jud Hunedoara

[140] Pentru istoricul său, cf relația lui von Born în volumul de față, precum şi mica monografie a lui Ernst Armeanco: *Săcărâmbul...*, Lugoj, 1932.

[141] Dobra, sat şi com , jud Hunedoara.

[142] Într-o notă ce ocupă p. 130 132, autorul dă o descriere sumară a Banatului, care e un rezumat succint al informațiilor extrase de el din lucrarea lui F. Grisellini, *Versuch..* , analizat în vol. de față.

După trei ceasuri de odihnă, am pornit din nou spre cealaltă stație de poștă, Coșava[143], la o distanță tot de două mile germane pe care le-am străbătut în patru ceasuri. Am trecut prin pădurea mare de la Coșava și când am ajuns în sat a trebuit să mai arăt pașaportul, după aceea, mi-am urmat drumul până la stația de poștă următoare numită Făget[144] și una și alta în cercul Căpălnaș astfel numit după satul cu acest nume[145], unde am ajuns spre seară. La stația de poștă și la birt am făcut cunoștință cu un medic care fusese pescuit din Dunăre (!?) și se ducea la Sibiu cu niște femei *per l'ostretricia*[146] din ordinul împărătesei Maria Tereza.

În aceste părți, cultura pământului este restrânsă din cauză că se află multe păduri și multe livezi; și mai este o cauză; anume că este regiunea cea mai puțin populată.

Plantele din cursul călătoriei... [Urmează înșirarea lor].

30 iunie, vineri. Lăsând în urmă poșta de la Făget, așezată în apropierea canalului râului Bega, dai de câmpie care este ca o mare luncă mlăștinoasă constând din locuri împădurite, din altele cu pășuni și altele necultivate, până la stația de poștă de la Bujor[147], care este un simplu sat și, de unde, după patru ore de mers, am ajuns la Lugoj. Acesta este un târg mare sau un oraș, având o bună așezare pe o câmpie frumoasă lângă Timiș, are vreo 900 de case: locuitorii săi sunt sârbi, români și germani; multe familii grecești s-au așezat aici pentru a face negoț și își au și biserica lor. p 134

În vechime, locul acesta era întărit, dar acum nu mai este astfel, căci întăritura (fortul) s-a ruinat. În anul 1695, generalul Veterani și-a pierdut viața aici, într-o luptă cu turcii... etc.

În jurul Lugojului sunt vii, care cresc foarte bine pe acele dealuri calcaroase, iar de doi ani încoace s-a introdus plantarea duzilor, care se dezvoltă și ei foarte bine după cât se pare.

După prânz, fiind de față la înmormântarea unui român, am observat că la sfârșit toți se duc să sărute răposatul înainte // de a fi îngropat afară din oraș sau din sat. Plantele văzute în cursul zilei [Urmează înșirarea lor]. p 135

1 iulie, sâmbătă. Plecând pe la orele șase de la poștă din Lugoj, am trecut tot mereu prin locuri rele din punct de vedere al plugăriei, dar bune pentru pășune, fiind peste tot loc șes. Cum nu am apucat pe drumul obișnuit al poștei, ci pe acela cu schimburile de cai[148] nu am întâlnit în cale decât sate alcătuite toate din colibe și nu din case ⟨adevărate⟩ pentru locuința țăranilor, iar pe la orele 10 și jumătate, după ce am trecut râul Bega, am ajuns la Recaș[149], sat la o depărtare de 3 ceasuri de Timișoara, unde m-am oprit ca să prânzesc.

---

143 *Kassova,* sat, com. Cartea, jud. Timiș (tot la Grisellini).

144 *Fadsched,* sat și com., jud. Timiș.

145 Sat, com. Birchiș, jud Arad.

146 *Per l'ostretricia* = obstetrică. E vorba probabil de organizarea unui personal cu oarecare pregătire în specialitate.

147 *Bossur* = Bujor, azi Traian Vuia, sat și com., jud. Timiș.

148 *La strada... della cambiatura.* Se face o distincție între drumul de poștă adică al diligenței și drumul cu stații pentru schimbarea cailor folosiți de cei ce călătoresc cu trăsura lor

149 *Rekas,* sat și com., jud. Timiș.

Acest sat este cuprins în cercul Lipovei care face parte din comitatul Timişoarei.

Femeile de pe aici, când au de dus niscaiva lucruri sau produse la târg la vânzare, obişnuiesc să le pună într-un coş (?)[150] mare pe care îl aşează pe p 136 cap şi, astfel // încărcate, umblă şi torc în acelaşi timp. Iată ce înseamnă să ştii să-ţi întrebuinţezi bine timpul. În trei ceasuri plecând de la Recaş am ajuns la Timişoara şi am tras la hanul „Cerbului". Cetatea Timişoarei este vestită în toată Europa pentru multele lovituri ce le-a suferit la epoci diferite. Este aşezată lângă râul Beg sau Bega şi este o cetate dintre cele mai mândre, clădită după un plan sistematic, dar aerul aici nu este prea sănătos datorită aşezării oraşului între mlaştini.

Biserica Franciscanilor[151] cu mănăstirea lor este aşezată la poarta numită Poarta lui Eugeniu *(Eugeniusthore),* adică a principelui Eugeniu ⟨de Savoia⟩, numită odinioară poarta Aradului. Călugării îndurării au încă din anul 1753 o biserică şi un spital. Este de asemenea reşedinţa unui episcop ortodox cu o biserică ortodoxă. Conducerea oraşului se împarte între germani şi sârbi şi fiecare dintre aceste naţiuni îşi are primăria sa deosebită.

p. 137 Cazărmile, Spitalul militar şi cel orăşenesc sunt destul // de bine clădite. Locuitorii sunt, după cum am spus, în cea mai mare parte germani şi sârbi. Casele sunt clădite, mai ales după stilul italian... etc.

Domul sau catedrala este o clădire destul de mare. În ea slujeşte un episcop asistat de 5 canonici şi trei capelani. Mi s-a părut că nu era acolo nici cler, nici seminar, nici bibliotecă publică. Oraşul este într-adevăr puţin populat, cu atât mai vârtos cu cât numeroase familii maghiare au plecat de aici fie din faptul că negoţul poate, sau alte cauze, nu le dădeau acea subzistenţă necesară pentru a putea lucra, fie că unirea Banatului cu Ungaria le-a adus o soartă mai bună, ei mutându-se sau aşezându-se din nou pe locul lor de baştină.

Mahalaua fabricilor îşi datoreşte existenţa ei grijii înţelepte a contelui de Mercy Argentau. Ea e numită astfel după manufacturile de mătase de aici care p. 138 se află într-o stare înfloritoare. Merită să fie văzută maşina // hidraulică, mulţumită căreia apa din râu este adusă în oraş.

[La venirea împăratului Iosif al II-lea, mahalaua din marginea canalului Mercy a primit numele de Joseph-Stadt].

Punctul fortificat cel mai frumos, numit Fântâna Paşei *(Bassabrunn),* unde e reşedinţa de vară a preşedintelui, nu e departe de oraş şi constă din clădiri vaste şi un parc încântător.

Având o scrisoare pentru director, domnul Dominic de Beer, i-am înmânat-o; acesta, foarte îndatoritor, a venit să mă ducă la plimbare afară din oraş într-o grădină aproape de Joseph-Stadt, ca să gust distracţiile cu care îşi petrec după amiezile şi care constau în a merge la birt ca să luăm câte ceva, cum a propus el; şi îndată s-a făcut chef *(kief)* nu după obiceiul turcesc, ci după cel german, adică ne-am adus felii foarte subţiri de pâine cu sare şi mărar p. 139 sau // chimen şi o sticlă cu vin, ceea ce mi s-a părut cam ciudat pentru

---

[150] *Cato* (oare Cesto?). Pentru toată descrierea Banatului, autorul urmează destul de aproape pe Grisellini. Cf. relaţia sa în volumul de faţă

[151] Azi transformată în Şcoala medie tehnică de muzică

începutul petrecerii şi pentru ideea de a lua o gustare în aceste locuri. Dar ce are a face? Fiecare naţie ştie să petreacă şi să se distreze în felul său şi astfel stând lucrurile, această gustare nu era decât un prilej pentru a sta de vorbă şi a ne bucura de vremea frumoasă, măcar că era ⟨foarte⟩ cald.

2 iulie, duminică. Vremea urmând să fie frumoasă, am vrut să fac pe jos înconjurul bastioanelor într-un interval de 75 de minute. Mi s-a arătat o întăritură de pe timpul lui Matiaş Corvin, precum şi case făcute de turci. Oraşul cu bastioanele sale este frumos şi străzile sunt pardosite cu lavă adusă de la o depărtare de zece ceasuri de oraş.

Palatul a fost clădit în anul 1443 de Ioan de Hunedoara. Acest oraş, după atâtea lovituri suferite şi sub turci, nu a fost eliberat decât în anul 1716, când a căzut în mâinile principelui Eugeniu.

După ce mi-am împlinit dorinţa de a face înconjurul acestui oraş, m-am dus să mă prezint domnului conte şi mareşal de Soro[152], care // a avut nenorocul să-şi piardă un picior în penultimul război[153]. Primirea a fost foarte plăcută pentru mine şi m-a poftit ca să rămân la prânz. Mi-a prezentat pe domnul baron David von Puchler *(Buchler)*, mare amator de istorie naturală, care strânsese o colecţie aleasă din cele mai bune specimene ale Tirolului şi ale Banatului; am văzut din această ultimă provincie o bucată de aramă nativă şi o bucată de minereu de aramă din Banat în proporţie de 93 la sută. El a introdus în Banat orezării şi se face mult orez în împrejurimile satului Ghiroda[154], aşezat pe râul Bega, nu departe de Timişoara.

p. 140

Lucrarea învăţatului (?) Grisellini[155] era foarte răspândită aici şi se bucură de mare renume, dar nu în sacristia catedralei, unde vorbind eu cu un cleric, acesta nu se lăsa convins de teoria cuprinsă în ea, anume că acest loc fusese mai înainte fund de mare şi părea deci că nu admite nici potopul lui Noe şi cu atât mai puţin pe acela din Banat[156].

Servitorul meu, tocmit la Bucureşti, era de fel din Timişoara şi, cu toate că vorbea atâtea limbi sau dialecte, nu era // mare lucru de capul lui, ba era chiar leneş şi jucător de cărţi; pentru aceste însuşiri, cum aparţinea de acest cerc militar, a fost oprit de gărzile militare din ordinul comandantului pentru a se înapoia la vatra lui şi a fi folosit, când i-o veni vremea, ca grănicer[157].

p 141

Descotorosindu-mă aşadar de o pramatie atât de suspectă şi de lipsită de folos, m-am gândit să-mi urmez singur drumul mai departe. După ce am părăsit Timişoara, drumul mare ducea tot prin câmpii întinse şi aproape necultivate până la un sat numit Becicherecu Mic[158], în cercul „Sf. Andrei" şi acolo am

---

152 Johann von Soro (1730–1809), conte, feldmareşal, comandantul cetăţii Timişoara (1752 1761), apoi al oraşului şi cetăţii Timişoara (1767–1788) Biografia lui a fost scrisă de Wattel.

153 Războiul de 7 ani (1756–1763).

154 *Ciroda*, sat, com. suburbană, municipiul Timişoara

155 *Del. Dott Grisellini*, cf. notiţa sa biografică în volumul de faţă

156 *Dacia Riparia.*

157 Autorul, ceva mai sus (p. 345), arătase că avea de gând să se descotorosească în felul acesta de servitorul său

158 *Kis-Becs Kerek*, sat şi com , jud. Timiş.

tras la un han german, plătind zece *quarantani* doar pentru odaie. Aici se află o stație de poștă.

3 iulie, luni. Nu am urmat pe drumul poștei, care merge la Cetad[159], Comloșu[160] și Mocrin[161], trei stații de poștă, ci cel prin câmpie, iar la ora zece, am ajuns într-un târg mare numit Sânnicolau[162], unde m-am oprit ca să prânzesc și după aceea am plecat iar și am ajuns târziu la Szöreg[163], un sat sărăcăcios poposind acolo...

p. 142 [A doua zi pe Mureș vede transporturile de sare de la Cluj]...

p 177 [Despre populația din Ungaria][164].

Românii au venit din Dacia să se așeze în Ungaria (!); ei își păstrează limba și obiceiurile lor.

p. 178 Se vorbește românește, ⟨limbă⟩ care, după cum se crede, este o combinație[165] de latină și slavă, cu un amestec de diferite cuvinte aparținând multor națiuni, adică din limba maghiară, cea dacă, cea sarmată și cea turcă, de pildă:

Carnye (carne)	Caro
Vin	Vinum
Saire (= sare)	Sal
Pepere	Piper
Masa	Mensa
Ursul	Ursus
Iepure	Lepus
Kal (= cal)	Caballus
Fun (= fîn)	Foenum
Chertie (= hîrtie)	Charta

Ku m'ai dormit (Cum ai dormit?)

Bine am dormi (= dormit)

Cuvinte slave sunt:

Uliță *(Ulice)*, temniță *(Temnitza)*, milostenie *(Milosztinje)*, slugă *(Szluga)*, nevastă *(Nyevaszta)*, *Brana* = ușă, ovăs *(Owes)*, slănină *(Szlanina)*.

Cele maghiare: vameș *(Vamesu)* de la vamos, pildă de la pelda... etc.

[Urmează cuvinte din limba țiganilor.]

[Itinerariul care urma în anexa textului din 1815 este împrumutat lui Lehman, care e cuprins în vol. de față și, deci, nu a mai fost inclus aici.]

---

159 *Csatat.* Vechea denumire a satului și comunei Lenauheim, jud. Timiș.

160 *Komlos* Comloșu Mare, sat și com., jud. Timiș.

161 *Mokrin,* localitate azi în Iugoslavia.

162 *Semiclosce* (!) Sânnicolau Mare, oraș, jud Timiș

163 *Szöregh,* localitate în Ungaria.

164 Cuprinzând și Transilvania

165 *Un composto.*

[Rezumat după călătoria de la Viena la Rusciuc][166]

1780

La 26 august, Sestini se îmbarcă... pe una dintre acele luntre lungi şi plate, care coborau pe Dunăre. Proprietarii ei erau doi foşti ieniceri. Preţul călătoriei, fără hrană, era de 10 lei de om. Răspândindu-se vestea unei răscoale a ortalelor la Belgrad, Sestini preferă să coboare la Semlin. Mulţi lucrători de postav din Moravia, care se aflau în luntre pentru a merge în Ţara Românească la domnul (Hospodarul) Ipsilanti, după tocmeala făcută printr-un raguzan[167] şi un dascăl, nu putură să treacă pe aici, fiindu-le oprit să urmeze drumul pe Dunăre, aşa că au trebuit să ia calea Transilvaniei, care era mai sigură, şi unde se trimisese ştire la hotare în privinţa lor. Sestini îi sfătui din experienţă să nu se încreadă în făgăduinţele ce li se dăduseră fiindcă la urmă nu vor găsi pâine să mănânce. Ei nu l-au ascultat însă şi, când Ipsilanti fu destituit[168], afacerea toată nu mai avu nici o urmare. p 583

La 22 septembrie, Sestini îşi continuă călătoria tot pe apă până la Rusciuc. Îl ţine douăzeci de lei turceşti. Cârmacii erau români *(daci ripensi)*. La trecerea Gherdapurilor, ei refuzaseră să vâslească, dacă nu li se va da un adaos de 5 lei, ceea ce se făcu. La Degeraţi[169], ruinele podului lui Traian apărură. La Corbu[170] petrecură noaptea de 28 septembrie... Se mai pomeneşte un sat „Radios" lângă care se înalţă vechiul lazaret al nemţilor[171]... Se văd bordeie risipite pe ambele maluri ale Dunării până la Vidin. Stoluri de lăcuste treceau apa, în care, parte din ele, se înecau adesea. Duminică 1 octombrie luntrea trecu pe lângă Nedeia[172] şi mai departe Sestini menţionează satul bulgar Coduslui[173], pe unde se cultivă cu îmbelşugare scumpie. Aerul era stricat de numărul lăcustelor înecate şi al vitelor căzute de boală în Bulgaria şi Muntenia. Mai departe... e vorba de un sat Beslic[174], din care numai câteva bordeie rămăseseră nearse în războiul ruso-turc (încheiat cu vreo şase ani în urmă) şi care nu s-a mai ridicat apoi... S-au cumpărat aici provizii şi mai ales vin. Luntraşii se împărtăşiră atât de mult cu această băutură, aflându-şi tovarăşi de p. 584

---

[166] După analiza făcută de N Iorga în articolul *Călătoriile lui Domenico Sestini în Muntenia*, publicat în „Arhiva, organul societăţii ştiinţifice şi literare", Iaşi, IV (1893), p 571–589 Partea privind această călătorie se află la p 583–584. Lucrarea analizată poartă titlul *Descrizione del Viaggio fatto da Vienna per il Danubio insino a Rusciuk e di la per terra insino a Varna, dove per il Mar Nero mi resi a Constantinopoli* şi este cuprinsă în *Viaggi e Oposcoli diversi di Domenico Sestini, socio di piu Academie*, Berlino, appresso Carolo Quies, MDCCCVIII.

[167] Desigur, Raicevich

[168] În ianuarie 1782.

[169] Credem că autorul face o confuzie, deoarece vechiul sat Degeraţi, ulterior Cerveniţa, com. Prunişor, jud. Mehedinţi, se află departe de Dunăre.

[170] Ostrovu Corbului, sat, com. Hinova, jud Mehedinţi, în dreptul unui ostrov făcut de Dunăre.

[171] Din timpul ocupaţiei austriece 1718–1739.

[172] Sat, com. Gighera, jud. Dolj

[173] În Bulgaria

[174] Azi dispărut.

aceeaşi limbă pe mal, încât numai alarma că oameni străini atacă luntrea, putu să-i mişte din loc. Sadova[175], mai departe pe malul Dunării, e însemnată de autor ca *Grosso villagio.* La 3 octombrie, în sfârşit, luntrea se opri la capătul călătoriei. Rusciukul era bântuit atunci de ciumă. De aici Sestini îşi continuă calea pe uscat până la Varna şi de aici pe apă la Constantinopol, unde ajunge la 23 octombrie.

175 Sat şi com., jud Dolj.

FRANCESCO GRISELINI

(1717–1783)

Autorul *Istoriei Banatului*, Francesco Griselini, s-a născut la 12 august 1717, la Veneţia, din părinţi fără dare de mână. Deşi înzestrat cu aptitudini excepţionale şi vădind o aplecare firească pentru ştiinţele naturale, a trebuit, din lipsă de mijloace, să renunţe la cercetările ce-l interesau, pentru a studia teologia şi celelalte discipline ce se cereau unui slujitor al Bisericii. Primind ordinele minore ale preoţiei, a fost cunoscut mai întâi sub numele de abatele Griselini. De altminteri, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, această calitate nu excludea urmărirea unor preocupări laice de natură erudită, ştiinţifică sau şi artistică. Cu timpul, el avea să renunţe cu totul la caracterul său măcar şi aparent ecleziastic, însurându-se şi întemeind o familie la fel ca orice laic. A murit în 1783, la Milano, în spitalul fraţilor carităţii, în vârstă de 66 de ani şi cu mintea întunecată.

Bun desenator şi gravor, specializat în cartografie, a pregătit spre publicare o prezentare a Veneţiei. *Venezia perspectiva dela demonstratione dei lagune*, care a fost însă oprită de Consiliul celor zece, pentru a nu se divulga informaţii menite să rămână secrete. Însărcinat de Doge cu restaurarea vechilor opere de cartografie, a avut şi aici de răspuns la o serie de învinuiri neîntemeiate.

O mare măiestrie se vădeşte în executarea Tabulei geografice a Palestinei *(Palestinae tabula geografica)*, înfăţişând şi costume şi schiţe etnografice.

Înzestrat cu o curiozitate universală, a avut preocupări extrem de variate, publicând studii şi comunicări în toate domeniile şi purtând corespondenţă cu naturalişti reputaţi ca Buffon şi Linné.

Membru de onoare al Institutului de Ştiinţe din Bologna, al Academiei *dei georgofili* din Florenţa, al Academiilor din Cortona, Mantua, Berna, al Societăţilor regale din Londra şi Olmutz, a dat o serie de lucrări de geografie, botanică, zoologie, stăruind şi asupra unor probleme cu caracter practic, cum e scrierea sa despre cultura sfeclei, distinsă cu medalii din partea ducelui de Toscana, precum şi a papei. A avut şi o activitate de jurnalist, ca redactor al revistelor: „Il Corriere letterario" şi „Giornale della generale letteratura d'Europa"... (1766–1768) şi prim editor al revistei „Giornale d'Italia" (1760 1776). Tot aici trebuie pomenite şi *Elogiile* publicate de el şi închinate unor figuri celebre din ştiinţă.

Bucurându-se de consideraţia cercurilor erudite, care constituiau nucleul cel mai influent în oraşele italiene de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în primul rând în Republica Veneţia, unde formau chiar un fel de aristocraţie, Griselini a cunoscut în casa ambasadorului imperial de la Veneţia, anume contele Jacob von Durazzo, pe baronul Josef von Brigido, cu care s-a împrietenit. Când acesta a fost numit preşedintele administraţiei Banatului, Griselini l-a însoţit în noua sa provincie în primăvara anului 1774. Aici a colaborat cu el la noua împărţire administrativă a Banatului în patru cercuri în locul împărţirii în districte militare sau camerale. Administraţia Banatului cunoscuse vicisitudini numeroase după cucerirea sa de la turci. După o fază constructivă legată de numele contelui Mercy, a urmat o alta de iniţiative mai intempestive, datorate succesorului acestuia – Perlas – , care, după o administraţie de 16 ani, şi-a văzut activitatea supusă unei anchete din partea organelor superioare de stat. La 1768 a fost numit contele Clary, care a pus pe locul întâi sporirea coloniilor germane şi sârbeşti pe teritoriul Banatului.

Lucrul însă nu era simplu şi trezea tot felul de pasiuni justificate.

Cele două vizite ale lui Iosif al II-lea în Banat, în 1772 şi 1774, au scos la iveală starea de confuzie, precum şi contradicţiile dintre diferitele organe administrative puse în faţa unor probleme foarte complicate

Numirea contelui de Brigido trebuia să coincidă cu o nouă eră administrativă. Ea trebuia însă pregătită printr-o cunoaştere directă a situaţiei concrete din ţară Primele luni ale şederii lui Griselini în Banat au fost consacrate unor excursii şi călătorii şi studii În iunie şi august (1774), el e la Lipova şi Caransebeş. În aprilie din anul următor (1775), cercetează munţii Banatului din ţinutul Caransebeşului, observând cu luare aminte, pe lângă condiţiile ştiinţifice şi geografice, realităţile legate de populaţie şi de modul ei de trai.

În iunie şi iulie, merge pe apă de la Timişoara până la Orşova În anul următor, vizitează şi regiunea de şes Acum termină şi harta Banatului, la care lucra de câtva timp

Când la sfârşitul anului 1776, contele von Brigido a fost numit comisar plenipotenţiar al regatului Galiţiei, în locul său în Banat fiind numit fratele său, Pompeo Brigido, Griselini a părăsit şi el Banatul Rezultatul imediat al şederii sale îl constituie *Istoria Banatului*. Lucrarea avea să fie publicată simultan în limba germană şi în cea italiană În ianuarie 1777, Griselini predă textul german la Viena spre publicare Lucrarea a apărut în 1780 sub titlul: *Versuch einer politischen und naturlichen Geschichte des Temesvarer Banats in Briefen* (Wien, Johann Paul Krauss, 1780), în versiunea lui Ignaz von Born

Textul original italian, care trebuia să apară la Timişoara în 1779, a apărut la Milano, în 1780, sub titlul *Lettere odeperiche sul Banato di Temesvar* (dar se rezumă doar la vol I), cf. şi *Alcune lettere sul viaggio di Francesco Griselini a Temeswar*, în „Giornale d'Italia", vol 11.

Istoria Banatului, pornită mai întâi ca o descriere a acestei provincii, a fost sporită la sugestia guvernatorului militar al Timişoarei, contele Soro, cu o parte introductivă, istorică, ceea ce a impus împărţirea lucrării în două părţi distincte Prima, intitulată *Istoria politică*, cuprinde o schiţă istorică, o privire asupra populaţiei cu descrierea obiceiurilor şi datinilor sale, în sfârşit, o prezentare a antichităţilor Banatului Partea a doua, intitulată *Istoria naturală*, constă dintr-o descriere a solului (şesuri, munţi şi ape), o înşirare a bogăţiilor naturale şi a produselor sale, din prezentarea unei ipoteze geologice asupra modului de formare a scoarţei pământeşti cu aplicare la Munţii Banatului şi cu discutarea prezenţei fosilelor descoperite, în sfârşit din relaţiile călătoriei autorului de la Oraviţa la Dognecea şi a excursiei sale pe Dunăre până la Moldova, apoi descrierea districtului minier Sasca, sfârşind cu trei capitole sau scrisori despre modul ţiganilor de a spăla aurul, cu un altul despre apele minerale şi băile de la Mehadia şi cu un adaos despre particularităţile muştei columbace Capitolele sunt înfăţişate ca nişte scrisori adresate unor personalităţi de seamă Partea întâi are nouă scrisori, partea a doua douăsprezece Prima scrisoare este adresată contelui Soro Scrisoarea a VII-a despre români este adresată lui Pompeo Brigido, iar cea următoare, despre limba română, lui Hieronimo Tiraboschi Partea a doua, închinată istoriei naturale, este dedicată aproape toată lui Lazzaro Spallanzani. Numai scrisoarea din urmă face excepţie, fiind dedicată profesorului Leopoli

Trebuie subliniată marea bogăţie de informaţii atât în capitolele despre populaţie, cât şi în cele descriind de pildă metodele folosite în exploatările miniere Capitolul despre români dă amănunte preţioase despre medicina populară şi procedeele de inoculare practicate de ea, despre industria casnică (înfăţişând o listă a substanţelor vegetale folosite la vopsitul firelor de lână) El descrie obiceiurile de la nunţi şi înmormântări, laudă hărnicia femeilor, pe care le consideră superioare bărbaţilor, critică cu oarecare patimă pe popii ortodocşi, vinovaţi, după judecata lui, de starea de înapoiere a populaţiei, căreia însă îi recunoaşte o mare rezistenţă fizică şi însuşiri ce aşteaptă doar condiţii mai favorabile pentru a se dezvolta De câte ori descrie scene văzute de el, arată o înţelegere binevoitoare pentru această populaţie apăsată Când însă îşi sprijină concluziile pe spusele duşmănoase ale asupritorilor, rosteşte judecăţi aspre şi nedrepte. În partea istorică, vorbind de o răscoală a românilor bănăţeni, în 1739, vede în ea un fel de trădare, când în realitate era reacţia firească a populaţiei alungată de pe colţul său de pământ, pentru a face loc unor colonişti străini.

În capitolul despre ţigani, autorul nu-şi propune să dea o descriere completă a lor, ci să semnaleze doar elementele care-i îngăduie să stabilească descendenţa lor din egipteni Observaţiile despre limba românilor aduc unele elemente interesante, fără însă a se îmbrăţişa problema în

ansamblul ei. Partea a doua, *Istoria naturală,* este, desigur, cea care aduce cele mai multe date pentru cunoaşterea Banatului. Şi aici se observă în a doua jumătate a sa o legătură mai puţin strânsă între diferitele părţi. Ca înfăţişare însă a condiţiilor reale şi concrete e de un preţ nespus. Griselini a folosit şi alte descrieri la întocmirea lucrării sale: astfel, a împrumutat o serie de elemente din descrierea lui Friedrich Schwanz von Springfels, a cărui hartă, însoţită de lămuriri cuprinzătoare, era cunoscută şi pusă la contribuţie de oficialităţile habsburgice din Transilvania, Oltenia (până în 1739) şi Banat – din cea a lui del Chiaro şi îndeosebi din cea a lui von Born. La rândul său a fost intensiv folosit între alţii de Sulzer, atât în locurile unde e citat, cât şi în întreaga economie a lucrării acestuia. De asemenea, Domenico Seatini, Christophor Seipp, Caroni şi alţii, în relaţiile lor, îl folosesc din plin şi uneori fără cea mai elementară probitate Caroni, vorbind în 1809 de românii *din Transilvania,* înglobează părţi întregi din textul lui Griselini privind pe *românii din Banat* (!)

Lucrarea lui Griselini a fost integral tradusă în româneşte de Nicolae Bolocan, sub titlul *Istoria Banatului timişan,* Bucureşti, 1926, 316 p., şi parţial de Meletie Drăghici, care a dat părţi din scrisorile I, VI, VII şi VIII din partea I şi 4 p de spicuiri din partea a II-a sub titlul: *Descrierea Banatului de Griselini în rezumat de protopresbiterul Timişoarei, Meletie Drăghici,* Timişoara, 1882, 102 p

Ea a fost cunoscută şi folosită de P Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin* (partea a III-a, Caransebeş, 1902), care a combătut unele judecăţi nedrepte ale sale, îndeosebi în legătură cu răscoala românilor bănăţeni din 1739. Biografia lui a fost scrisă de Wettel şi cuprinsă în volumul *Biographische Skizzen*

În 1943 a apărut un important studiu bibliografic datorat lui Alexander Krischan. *Franz Griselini – erster Historiograph des Banats. Von Venedig nach Temeswar anno 1774,* în „Deutsche Forschungen in Ungarn", anul 8 (1943), p. 127 186 Recent a apărut, o nouă traducere a lui Costin Feneşan *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei* (Edit. Facla, Timişoara, 1984), 336 p , cu un serios aparat critic.

În seria de faţă de relaţii de călători, s-au redat doar acele părţi ce corespund şederii autorului în Banat. Sunt însă vrednice de tot interesul şi acelea unde arată diferitele încercări uneori şovăielnice ale administraţiei austriece de a planifica şi promova diferite culturi (orezul, duzii pentru viermi de mătase etc.) sau industrii, şi pe care nu le-am inclus aici

I. ISTORIA POLITICĂ A BANATULUI TIMIŞAN[1]

p 144

Scrisoarea a VI-a către baronul Josef von Sperges

Populaţia Banatului, numărul satelor sale... naţiunile stabilite în ţară...

...Un recensământ oficial al populaţiei din Banat nu s-a făcut niciodată până acum. De prin districtele militare mi-a fost cu totul imposibil a găsi ceva documente precise, ci numai date nesigure şi cu totul neautentice. Nici măcar popii românilor şi sârbilor, adică ai celor două naţiuni, care formează cel mai mare

[1] După *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesvarer Banats in Briefen,* Wien, 1780, în versiunea românească a lui N. Bolocan, coroborată cu tălmăcirea lui C. Funeşan şi confruntată cu originalul german, aducându-i-se unele completări şi îndreptări. Se redau aici porţiunile cele mai sugestive din descrierea Banatului datorate observaţiei directe a autorului.

p. 145 număr al populației Banatului, nu știu niciodată câte suflete au în parohiile // lor. Aceștia nu țin registre nici de evidența născuților și nici de acea a morților.

[După cifrele conscripției districtelor camerale din vremea administrării contelui Clary, adică din anii 1768–1774, rezultă un total de 319 739 de suflete împărțit în:]

români	181639
sârbi	78780
bulgari	8683
țigani	2272
germani, italieni și francezi colonizați	43201
evrei	363
	317928

p. 146

Despre țigani sau așa-numiții neobănățeni. Ocupații, obiceiuri și origine[2]

...Țigani sau faraoni sunt nume sinonime cu care această populație se deosebește în aceste ținuturi... [Își așează sate proprii: sub Maria Tereza – sunt numiți neobănățeni.]

p 147 Și bărbații și femeile se îmbracă în felul românilor a căror limbă o vorbesc, deși ei între ei vorbesc un dialect care nu aparține nici limbii ungurești, sârbești, grecești, turcești, armenești, nici limbii unei alte națiuni învecinate europenești sau asiatice.

Înfățișarea lor exterioară este la toți la fel. Au ochi negri strălucitori, de aceeași culoare este și părul lor lung și creț. La față sunt măslinii cu buze roșii și dinți foarte albi. Fața e mai mult ovală, obrajii puțin umflați, bărbia ascuțită și fruntea îngustă; la statură sunt bine făcuți. Nici unul nu e pântecos. Din fire sunt înclinați spre melancolie și în primele clipe de mânie merg până la violență... etc.

p. 148 Țigăncile... au această particularitate că în timpul alăptării copiilor, sânii lor se umflă atât de mult încât pieptul ce atârnă în jos e mai mare decât însuși copilul sugaci.

[...] În privința religiei, țiganii bănățeni se țin de biserica aceea care este dominantă în satul lor, fie aceea romano-catolică sau greco-ilirică[3]. Despre învățătura uneia sau alteia ei au foarte puțină pricepere, și în neștiința lor ei sunt la fel cu românii, fiind supuși acelorași prejudecăți, superstiții și obiceiuri. Numai atâta că ei țin severul post al bisericii grecești cu o mult mai mare scrupulozitate. Românii se abțin de la femeile lor numai în ultimele zile ale postului mare, iar țiganii de la începutul și până la sfârșitul postului mare, precum și în timpul postului Sf. Marii-Mari și al Crăciunului, și mai cu seamă în ajunul tuturor sărbătorilor.

---

[2] Descrierea populației din Banat începe cu aceea a țiganilor, probabil în virtutea antichității lor, autorul vrând să demonstreze originea lor egipteană. Au fost redate de noi numai informațiile datorate unor constatări directe făcute de autor.

[3] Ortodoxă, slavonă.

...Ţiganii observă şi în zilele în care totul e permis o oarecare cumpătare şi alegere în alimente. Ei nu mănâncă nici broaşte, nici broaşte ţestoase... ca şi românii, sârbii şi ceilalţi creştini de religie grecească (ortodoxă). Printre peştii de râu cea mai mare aversiune o au faţă de bibani cu solzii roşii[4] şi de mreană. Ţiganii mai au scârbă şi de toate păsările de vânat, şi mai cu seamă de păsările de pradă. Barza este ţinută de ei în mare cinste când în timpul verei îşi face cuibul deasupra mizerabilelor lor bordeie. p. 149

Dintre animalele patrupede carnea care îi place mai mult ţiganului e cea de porc când aceasta e sărată...

Ţiganii atârnă în locuinţele lor cepe mari pe care însă nu le mănâncă... Mirosul fasolei tot atât de puţin îl pot suferi ca şi vechii egipteni, pe când românii mănâncă fasolea cu multă plăcere şi presară cu ea chiar şi mormintele morţilor lor.

Pe când mă aflam într-o zi în satul Denta[5] din districtul Ciacovei, m-a atras curiozitatea într-un bordei ţigănesc. Primul lucru ce văzui fu un tânăr flăcău plin de râie, căruia mamă-sa i-a adus pe o strachină de pământ carnea fiartă a unui mic şarpe, care s-o mănânce. Cum pielea reptilei fusese jupuită, nu am putut afla de la ţigancă cărei specii îi aparţinea şarpele. După mai multe întrebări numai atâta am putut afla că acel şarpe nu făcea parte din viperele veninoase. [...] p. 150

...Trebuie să mărturisesc că nu puţin am fost surprins când în luna iulie 1775 intrând într-o casă ţigănească de lângă Caransebeş am văzut o femeie bătrână care punea la clocit în băligar de cal vreo 40 de ouă de gâscă şi de raţă. Băligarul se afla într-un vas mare de lut uscat în formă de cofă[6], iar ouăle erau aşezate unul câte unul în coşuleţe împletite, şi erau învelite de jur împrejur în fân moale. Fiecare coşuleţ atârnă în jos de o sfoară, de pe marginea de sus a vasului, care era acoperit cu o mare piele de berbec. Am întrebat pe această femeie în limba română de la cine a învăţat ea acest meşteşug. „De la mama mea" fu răspunsul, adăugând că în Moldova, de unde e născută, toată lumea îl întrebuinţează... [este un procedeu străvechi egiptean etc.]. p. 151

Ţiganul preferă să fie rupt în bucăţi, decât să-şi mărturisească crimele despre care justiţia are dovezi evidente. Asemenea cazuri s-au întâmplat adeseori la tribunalul provincial din Timişoara.

[Locuinţele lor în Banat]. Locuinţele lor nu erau decât nişte mizerabile cocioabe înjghebate din nuiele şi paie[7] sau nişte găuri în pământ de 10–12 picioare adâncime, cu pari şi nuiele şi acoperite cu paie şi cu coceni de porumb. Groaznica înfăţişare a unui asemenea bordei nu se poate descrie. Lipsite de aer şi lumină, mai negre decât locuitorii lor, umede şi puturoase, ele par a fi mai mult vizuini de fiare sălbatice, decât locuinţa unor fiinţe cugetătoare. Un ogeag care se ridică puţin deasupra acoperişului le semnalează călătorului.

---

[4] *Die rothschuppichten Sparen, Perschen und Lampreten.*

[5] Pe Bârzava aproape de graniţa iugoslavă, sat şi com., jud. Timiş.

[6] *Kufe.*

[7] *Aus Gesträuch und Strog zusammengefügt* Adică peste o carcasă de nuiele împletite se aruncă pământ amestecat cu paie şi făcut colac. Paiele au rolul de a face legătura necesară, împiedicând pământul să se mărunţească la uscare.

Înăuntru în mijlocul bordeiului se află vatra de foc cu un burlan de pământ care ajunge până în ogeag. La această vatră țiganii își gătesc mâncarea și se încălzesc, căci bărbații, femeile și copiii, unii despuiați pe jumătate, iar alții de tot, stau în jurul ei și în timpul iernii dorm în jurul vetrei pe pământul gol sau cel mult pe niște piei murdare de oaie. Unde n-au lemne, ei ard bălegarul vitelor, care împreună cu aburul așchiilor de molift de care se servesc pentru luminat, produce un miros nesuferit și ucigător.

p 152 ...Țiganul ...este cel mai rău și nepăsător plugar. El preferă o muncă mai grea și chiar mai primejdioasă, cu un câștig mai mic, decât să dobândească de la pământul recunoscător, un trai mai bun... Mureșul la granițele nordice ale Banatului, Nera care izvorăște dintr-un munte din Clisura și care străbate partea cea mai mare a districtului Palanca Nouă[8] împreună cu alte râuri și pâraie mai mici ale ținuturilor muntoase: Moldova, Sasca, Oravița, Dognecea au chemat țiganii la spălarea aurului. Timpul ploilor și inundațiilor este cel p 153 mai // favorabil pentru acest mizerabil meșteșug la care țiganul câștigă cel mult 2–3 groșițe pe zi[9].

Viața vagabondă și spiritul de migrație... este mai cu seamă pasiunea țiganilor în general și cei bănățeni nu sunt lipsiți de ea. Cu toate greutățile unei vieți nomade, ei își aleg întotdeauna acel soi de meșteșuguri cu care – asemenea fraților lor de peste graniță –, ei pot cutreiera țara. Nici drumurile groaznice și neumblate, nici cea mai aspră vreme de iarnă și cele mai cumplite călduri vara, nimic nu-i poate opri.

[E amintit un document din 1496 dat unui voievod sau conducător a 25 de corturi de țigani ce cutreierau Ungaria și fabricau mușchete, obuze de tun și alte unelte de război]. Din aceasta se poate vedea că acest popor încă de mult timp exercită meseria de fierar cu care cutreieră țara. Și într-adevăr că ei mai călătoresc și acum cu atelierul lor ambulant pe care îl instalează pretutindeni unde li se dă de lucru. Pe lângă o mică rezervă de fier, plăci și drugi de fier și ceva cărbuni, toate uneltele lor se compun din câteva ciocane, clești, pile și unelte mai mărunte, dintr-o nicovală, o menghină și din foale duble de suflat. [Amândouă se așează pe pământ și sub ele se înjgheabă o vatră acoperită.] Cu atât de puțin dichis ei lucrează totuși destul de bine, eu însumi am văzut cum un țigan a făurit în câteva minute două potcoave. Nici cărbunii lor, ei nu obișnuiesc să-i caute prea departe. Pe dată ce și-au găsit și despicat lemnele potrivite, ei clădesc cu ele foarte simetric niște cuptoare mici, conice, pe care le acoperă cu pământ; printr-o răsuflătoare în care se termină vârful cuptorului iese fumul, iar printr-o gaură pe dedesubt se aprinde focul și cu ajutorul foalelor amintite se suflă mereu în foc până ce încetează fumul de a mai ieși, dovadă că s-au făcut cărbuni, după care cuptorul se poate dezveli.

Alți țigani făuresc în bordeiele lor inele, cercei, cârlige, lănțișoare de atârnat la gât și alte obiecte mărunte din cositor sau din foaie de alamă argintată cu care româncele mai sărace cred că își sporesc mult frumusețea. Țiganii sau vând aceste obiecte pe bani gata, sau le schimbă cu alte mărfuri de trebuință la iarmaroace. Și muzica se practică foarte mult de către acest popor primitiv.

---

[8] În Banatul iugoslav.

[9] Cf. relația lui von Born în volumul de față.

Ţiganii învaţă unul de la altul să cânte din diferite instrumente cu coarde sau // de suflat şi cu ele pornesc în straie nemţeşti sau ungureşti la Timişoara, unde, cântând prin cârciumi şi prin alte locuri, îşi câştigă pâinea. p. 154

Alţii însă îşi caută norocul pe la bâlciuri sau târguri de ţară, unde întotdeauna îngrijesc să dea câte o lovitură de maestru; aici uşurează de pungă pe câte un călător fără grijă, colo pun mâna pe câte o vacă, vreun cal, o oaie sau un porc, după cum se iveşte prilejul. Alţii mai isteţi la minte, îndeosebi femeile, merg din casă în casă unde ghicesc, citesc zodia, descoperă furturi ascunse, oferă leacuri cu puteri miraculoase şi efecte sigure. Aceste leacuri constau în cea mai mare parte din rădăcini, apoi amulete din aluat nedospit, uscat la aer şi pe care sunt diferite figuri desenate la bunul plac, precum şi din anumite mici pietricele semănând mai mult a zgură... pe care ţiganii le vând în Banat şi... susţin că cel ce le poartă e cu noroc în dragoste, la joc etc. Am găsit mai multe din ele când am vizitat minele de fier de la „Moraviţa"[10] etc.... [Blesteme şi afurisenii îngrozitoare rostite de ţigănci la supărare... desfrâul şi imoralitatea lor... etc.][11].

Scrisoarea a VII-a către baronul Pompeo Brigido. Despre românii ce locuiesc în Banat

[Despre numele de „valahi"]... p. 158

...Atât însă este sigur, că această naţiune însăşi niciodată nu-şi dă acest nume: ei se numesc „rumuni" sau „rumagnesch"... şi dovedesc îndeajuns prin limba lor că sunt de origine romană. p. 159

Românii din Banat... sunt la trup puternici şi bine legaţi şi în cea mai mare parte au o înfăţişare expresivă şi bărbătească. Ei poartă părul lung cu cărare pe frunte, atârnând pe tâmple atât de jos, că de multe ori ajunge cu o jumătate de palmă până sub bărbie; în unele ţinuturi se socoteşte drept o frumuseţe când îl înnoadă de vârfuri. Toţi îşi lasă să crească mustaţă, iar barba şi-o tund până la 50 de ani, iar de atunci încolo începe epoca bărbilor lungi.

Dimpotrivă, partea femeiască nu e în cea mai mare parte nici frumoasă, nici bine făcută, afară de puţine cazuri unde natura s-a arătat mai generoasă. Cocoşaţi şi ologi se găsesc foarte arareori printre români, atât bărbaţi, cât şi femei //; de asemenea ciupiţi de vărsat nu se văd între ei şi cu atât mai puţin de aceia care în urma acestei boli să-şi fi pierdut vederea. Creşterea lor aproape de natură fereşte copiii lor de asemenea beteşuguri. p 160

Îmbrăcămintea românilor se compune dintr-o cămaşe cu mâneci scurte şi largi[12], care nu trece mult peste şolduri şi din iţari lungi, care vara sunt de pânză şi iarna de dimie albă. În acest din urmă anotimp, ei poartă peste cămaşă şi o sarică[13] de lână care uneori este căptuşită cu blăni de miel şi cusută cu

---

[10] De citit *Oraviţa,* oraş, jud. Caraş-Severin De fapt minele se aflau la Ocna de Fier, sat, azi com suburbană în oraşul Bocşa, jud. Caraş-Severin, la nord de Oraviţa.

[11] În concluzie, ei ar fi un amestec de etiopieni, troglodiţi şi egipteni (!).

[12] La Bolocan greşit. *Lungi.*

[13] *Kittel.*

arnici negru. Picioarele şi le învelesc într-un fel de ţesătură de lână[14], care este vărgată cu vârste negre, roşii sau albastre şi în loc de ciubote au nişte tălpi[15], care sunt legate cu nojiţe subţiri de piele... întocmai ca pe basoreliefele antice romane. O cingătoare lată, tot de piele, strânge cămăşile lor scurte în jurul trupului. În ea păstrează un cuţitaş şi mai atârnă şi punga cu bani de o parte, iar de cealaltă îşi ţin amnarul, iasca şi tutunul, căci acestuia mai ales îi sunt robi în bună măsură. Capul şi-l acoperă cu o căciulă de pâslă grosolană neagră sau de blană de miel de culoare albă sau neagră. Pe timp de ger se folosesc şi de o manta lungă din aceeaşi dimie sau făcută numai din piei de berbec cusute împreună: această manta are în partea dindărăt un fel de glugă lungă şi lată, pe care o trag peste cap când plouă sau când voiesc să doarmă în aer liber pe pământul gol.

Nu mai puţin simplă este îmbrăcămintea femeilor. Deasupra unei cămăşi lungi, care ajunge până la glezne, ele atârnă – fără vreo altă haină de deasupra – două fote de lână în faţă şi în spate, lucrate deosebit, însă totdeauna de culoare roşie, albastră sau galbenă, având un galon lat cusut cu fire de lână multicoloră. Un brâu lat de lână, de asemenea în mai multe culori, este înfăşurat în jurul trupului. Afară de aceasta, ele mai poartă un fel de pieptar[16] scurt fără mâneci, iar în timp de iarnă, peste acesta, ele îmbracă un cojoc din piei de miel sau de oaie. Femeile romînce stau acasă mai mult desculţe şi numai când ies din casă şi la sărbători, ele încalţă cismuliţe din piele galbenă sau roşie. Atât timp cât fetele sunt necăsătorite, elc umblă cu capul descoperit şi cu părul împletit. Cele căsătorite însă, în unele localităţi ale provinciei, îşi acoperă capul cu un văl alb subţire, pe care îl trag până sub bărbie, iar în alte locuri, folosesc o fâşie lungă de „muselină"[17] vărgată, pe care o aşează în aşa fel în cute, încât formează un fel de scufie. Atât fetele mari, cât şi femeile măritate caută să-şi sporească farmecul prin găteală. Grija lor dintâi este aţintită asupra

p. 161 împletiturii // cosiţelor, iar celelalte prind de maramele lor salbe de diferite monede; numai arareori se văd la ele monede de aur, iar cele care locuiesc în ţinuturile Dunării se folosesc chiar şi de aspri turceşti de argint. Ele îşi atârnă şi pe piept asemenea monede sau şiruri de mărgean sau mărgele de sticlă, iar truda ţiganilor va trebui să le pună la îndemână cercei. Pe lângă acestea se mai adaugă şi o cămaşă brodată cu mătase sau fire de aur fals, cu care se împăunează[18] la sărbătorile principale, la horă, la iarmaroace şi la hramuri sau nedeie.

În privinţa religiei românii mărturisesc religia creştină şi se ţin de liturghia greacă cu toate rătăcirile ei care despart Biserica răsăriteană de cea apuseană. De altminteri, în Banat se găsesc şi români catolici, care se numesc greci uniţi, dar aceştia, cu toată râvna neobosită a misionarilor şi chiar cu puternicul sprijin al împărătesei, sunt atât de puţini, încât faţă de cei neuniţi nici nu pot fi luaţi în seamă.

---

[14] Obiele.

[15] *Solen* = opinci.

[16] *Korset*

[17] *Mussellin*

[18] *Brilliren*

Preoţii lor sau popii se deosebesc de popor numai printr-o îmbrăcăminte mai curată. Ei poartă peste cămaşe şi albituri o haină lungă, neagră, pe care o încrucişează peste piept şi o strâng cu un brâu sau cu o cingătoare ungurească; în timp de iarnă, mai poartă pe deasupra şi o şubă de culoare vânătă sau albastră. Ei îşi lasă să crească barba şi părul, îşi acoperă capul cu o pălărie lată, rotundă şi în loc de a purta opinci în picioare, după felul românilor, ei sunt încălţaţi cu ghete sau cisme.

Românii se căsătoresc foarte tineri, aşa că dacă o fată a împlinit 12 ani, ea este şi cerută în căsătorie. Flăcăul întotdeauna îşi mărturiseşte dragostea sa părinţilor săi, care, dacă nu i-au ales încă o mireasă, se înţeleg cu părinţii fetei cărora, după starea mijloacelor lor, le oferă o sumă de bani. După încheierea învoielii se hotărăşte un termen de 14 zile pentru pregătiri[19], care se mai poate prelungi cu alte 14 zile; dacă însă după trecerea acestui termen, mirele nu şi-a schimbat gândul, atunci ceremonia nunţii trebuie să aibă loc.

Uneori se întâmplă că părinţii refuză să-şi dea fata pentru că au făgăduit-o altuia sau pentru că flăcăul îndrăgostit nu le convine sau că acesta n-ar avea banii trebuitori. Atunci flăcăul răpeşte fata cu ajutorul prietenilor săi; o pădure din apropiere sau un alt loc dosnic trebuie să le slujească de adăpost, iar după aceasta, printr-un prieten, el trimite vorbă părinţilor sau fraţilor celei răpite ca să se înţeleagă cu ei. De obicei, aceasta este treaba preotului, care, printr-un dar oarecare, este câştigat // pentru această misiune. De cele mai multe ori p 162 reuşeşte mijlocirea; dacă aceasta însă nu este primită, atunci – pentru ca flăcăul ce a răpit mireasa să se poată căsători cu ea şi să fugă de răzbunarea părinţilor – el trebuie să se mute cu aleasa sa într-un sat îndepărtat. Dar atunci când dragostea nu întâmpină piedici, vine mirele în ziua hotărâtă pentru cununie împreună cu naşul, cu prietenii şi cu rudele sale înaintea casei logodnicei, fără să intre însă, în timp ce naşul se duce să aducă mireasa însoţită de alaiul tovarăşelor ei de joc. Mireasa vine cu faţa acoperită şi îşi ia rămas bun cu multe lacrimi de la părinţii şi rudele ei, pe care îi sărută cu drag, precum şi pe toţi cei de faţă şi pe toţi cei ce-i întâlneşte în drum spre biserică[20]. Acolo logodnicii îngenunchează înaintea altarului... şi în tot timpul ceremoniei fiecare din ei ţine o lumânare aprinsă în mână. Ceremonia însăşi se compune din diferite rugăciuni şi binecuvântări, în darea inelului de logodnă miresei, precum şi în încununarea cu cununile de flori şi plante frumos mirositoare, pe care preotul le aşează pe capul mirilor. Părinţii aruncă creiţari şi alte monede mărunte de argint sau, dacă sunt oameni mai săraci, se aruncă nuci şi poame uscate, pe care cei de faţă le culeg de jos.

De la biserică, mireasa este dusă la casa bărbatului ei, unde s-a pregătit masa. Dânsa însă nu ia parte la ospăţ, ci rămâne întro cameră deosebită înconjurată numai de femei. Fiecare oaspete, la plecare, îşi ia rămas bun de la dânsa, urându-i noroc, sănătate şi urmaşi, lucru la care dânsa răspunde printr-un sărut şi i se dăruiesc ceva bani. După plecarea tuturor şi înainte ca bărbatul să facă uz de drepturile sale de soţ, el ţine soţiei sale o cuvântare... asupra desăvârşitei atârnări de dânsul în care va avea ea să trăiască, asupra

---

[19] *Zur Beilegung.*

[20] *Beselika oder Kirche.*

ascultării pe care o aşteaptă de la ea, asupra grijii pe care va trebui ea să o aibă pentru gospodăria casei şi pentru viitorii ei copii.În ziua următoare se dă un al doilea ospăţ, la care în primul rând sunt poftiţi naşul, preotul, cneazul sau primarul satului şi prietenii cei mai de aproape. De astă dată şade şi soţia la masă[21]. După terminarea ospăţului i se aduc miresei de la casa părintească hainele ei şi toate celelalte lucruri ce i se dau de zestre. În Banat, această ⟨zestre⟩ constă întotdeauna din vite cornute, oi şi porci, câteva cămăşi, diferite vase de bucătărie de fier şi de aramă şi de cele mai multe ori şi câte o sucală şi un război de ţesut la care se prelucrează cânepa, inul, bumbacul şi lâna. Şi aşa se sfârşeşte ospăţul cu mulţumiri către socri, naşi, preot, primar şi ceilalţi oaspeţi. //

p. 163 [Preoţii români se căsătoresc înainte de hirotonisirea lor. La ranguri bisericeşti mai mari nu pot ajunge decât cei ce trăiesc celibatari şi care s-au călugărit].

Femeile romănce nu stau cu bărbaţii lor la masă, ci mănâncă după ei, stând mai totdeauna în picioare şi îndeletnicindu-se în acelaşi timp cu vreo treabă casnică. Nici în timpul sarcinii nu se abat de la această regulă, ci numai câteva zile înainte şi după naştere. Ele nasc uşor fără ajutorul moaşei; acest ajutor li se dă întotdeauna de către mamele sau soacrele lor. În trei-patru zile după naştere, ele sunt iar în stare a face faţă treburilor casnice. Copiii lor nu sunt nici ei cocoloşiţi. După naştere, ei sunt scăldaţi iarna în apă încălzită, iar vara în apă rece şi până ce cresc mai mari, scăldatul se face de două trei ori pe zi. Scutece sau feşe nu se întrebuinţează deloc. Leagănul de care se folosesc la început este alcătuit dintr-o bucată de pânză groasă prinsă într-o ramă de lemn, iar sforile legate de cele patru colţuri, care se unesc, deasupra, sunt atârnate de un mare cui bătut în tavanul camerei de dormit, în aşa fel ca mama să poată ţine această înjghebare mereu în mişcare ca să-şi poată adormi copilul când acesta se trezeşte. În tot timpul zilei, copilul, aşezat pe o pernă, este pus într-o albie de ⟨lemn de⟩ tei, care se mai întrebuinţează şi la frământatul pâinii, precum şi la spălarea rufelor. În diferite rânduri am întâlnit femei romănce care, mergând pe drum, purtau albia cu copilul pe cap, în timp ce mâinile le erau ocupate cu fusul. La alte femei, am observat că aveau copilul băgat într-o traistă de lână, care, cu ajutorul a două sfori groase, era astfel legat în spate, încât trăgând traista pe subsuoară puteau da să sugă copilului în timpul în care spălau rufele în râu.

Ele lasă copiii goi să se târască pe jos, până ce încep singuri să umble, lucru pe care ei îl învaţă de obicei înainte de a noua sau cel mai târziu în a zecea lună. Astfel crescuţi, copiii sunt oţeliţi în contra căldurii şi a frigului; ei arareori se îmbolnăvesc, iar membrele lor, dezvoltându-se nestânjenite de nimic, ajung mai curând la desăvârşire. Pe dată ce copiii au crescut mai mari sunt îmbrăcaţi numai într-o cămaşă de pânză groasă, pe care n-o schimbă, ci o poartă neîncetat până ce ajunge neagră şi murdară şi se rupe în bucăţi pe corp. Pe timpul stăpânirii turceşti, flăcăii erau lăsaţi să poarte numai // cămaşă până în momentul când se însurau, deoarece băieţii, de îndată ce purtau nădragi, erau supuşi birului. Aceasta se întâmpla mai ales în ţinuturile Dunării.

p. 164

[21] Pasaj omis în versiunea lui N. Bolocn, dar prezent în tălmăcirea lui C. Feneşan (p. 174).

Cam în vremea aceasta[22] li se făcea vaccinarea în contra vărsatului. Obişnuiau să purceadă în chipul următor: acolo unde se ştie că în sat, chiar sau în vecinătate, un copil ar aveà vărsatul cel bun, pe care îl numesc „bubatul mare"[23], se cumpără materia bubatului de la mama copilului, după vechiul obicei, pe preţul de un creiţar, atât cât trebuia pentru un singur copil, sau de doi sau trei creiţari, când e vorba de altoirea mai multor copii, mai întâi se cercetează dacă bubele sunt de bună sau de rea natură, ceia ce ei numesc „bubatul mic". Dacă se constată că bubele sunt de natură bună, atunci se deschide cu un ac o asemenea bubă care apoi se stoarce într-o cutiuţă de lemn tare, anume făcută în acest scop, şi, alergând acasă cu materia dobândită, aceasta e altoită în diferite feluri. Ei sau toarnă vaccinul pe partea cărnoasă a braţului copilului, care urmează a fi altoit şi pe care îl freacă cu o pânză groasă atât timp până ce pielea se obrinteşte sau fac o mică rană pe acea parte a braţului în care depun o picătură de vaccin, legând rana cu o bucată de pânză veche şi cu aceasta totul s-a terminat. Copiii aleargă apoi încoace şi încolo, urmând în ceea ce priveşte hrana felul lor de viaţă obişnuită. Chiar şi când se iveşte fierbinţeala pe care în limba lor o numesc „friguri"[24], ei tot mai dorm pe afară în aer liber; cu toate acestea, bubele se ivesc destul de timpuriu, iar cei altoiţi se însănătoşesc fără vreo îngrijire specială Această boală nu duce niciodată la moarte. Tot astfel nu se dă o atenţie mai mare atunci când se ivesc bubele naturale înainte de vaccinare[25], după cum se întâmplă de multe ori.

Cea dintâi îndeletnicire a tinerilor este păscutul vitelor, până ce sunt destul de tari şi oţeliţi spre a putea fi folosiţi la arat, la cărăuşie şi alte munci. Şi drept este că românii din Banat sunt singura naţiune care fără nici o deosebire se pricepe la orice fel de muncă. Ei se bagă la lucru la săparea canalelor, la construirea clădirilor cezaro-crăieşti, unde munca li se socoteşte ca robotă, apoi la minele de cărbuni, cu un cuvânt la orice muncă unde pot câştiga câte ceva.

Însă viaţa trândavă şi fără de griji a păstorilor, cu care îşi pierd primii ani ai tinereţii, dezvoltă în ei pornirea spre aplecările rele, care, după observaţiile anticilor şi constatările modernilor, sunt proprii ciobănimii; de aceea, niciodată nu lipsesc hoţi şi tâlhari de drumul mare printre ei. //

Caii, vitele cornute, oile, stupii, butoaiele cu rachiu şi altele asemenea p 165 sunt întotdeauna primele obiecte ale jafului lor, până ce ajung destul de îndrăzneţi spre a răpi călătorului până şi geanta din spate; şi atunci cel prădat se poate socoti fericit, dacă ei se mulţumesc numai cu banii, lăsându-i viaţa. Asemenea tâlhari îndrăzneţi umblă mai ales prin ţinuturile de munte. Ei îşi au sediul lor îndeosebi în lanţul muntos care desparte Banatul de Oltenia, adică vreau să zic în districtele Mehadiei şi Caransebeşului, de unde îşi continuă

---

[22] Adică a copilăriei

[23] *Bubat al mare oder den grossen Ausschlag.*

[24] *Frigo*

[25] Există o întreagă literatură istorico-medicală românească despre variolizarea în Orient, cu mult înainte de introducerea acestei metode preventive în Occident, în acest sens trebuind a fi relevate contribuţiile iatro-istoricului Nicolae Vătămanu.

incursiunile până la Sasca[26], Moldova Nouă, Oravița[26 bis], Dognecea[27] și Bocșa[28]. De altminteri, satele acestor ținuturi sunt prevăzute cu posturi de cordoane militare. Cu toate acestea, drumurile sunt foarte nesigure, mai cu seamă când tufișurile sunt înfrunzite și ei se ascund în dosul lor, de unde pot apoi ataca pe neașteptate pe călător din spate; în cele mai mari ei îndrăznesc de multe ori să atace chiar satele, pe care le și pun la contribuție, luându-le bani și alimente, prădându-le casele și dându-le chiar foc. Aceste bande de tâlhari își au fiecare conducătorul său, pe care-l numesc „Harambașa"[29] și căruia îi sunt toți supuși. Tâlharii sunt înarmați cu săbii, carabine, pistoale, cuțite turcești și de multe ori chiar și cu câte un ciocan[30], această din urmă unealtă de omor este un fel de ciocan, care la partea dindărăt se sfârșește într-un vârf strâmb ascuțit, înțepenit într-un mâner tare de lemn.

Sfâșierea cu cleștele înroșit în foc, roata și spânzurătoarea sunt pedepsele obișnuite ale tâlharilor; când aceștia cad pe mâna judecății, dar exemplul acestor execuții are atât de puțină putere, încât nu trece un singur an fără să auzi de atacuri și jafuri.

În locurile de șes este mai multă siguranță, dar cu atât mai dese sunt furturile de vite pe care le săvârșesc românii între ei. Un cal, o vită cornută sau orice lucru ar fi, care ar valora mai mult de 25 de florini, atrag după sine pedeapsa cu moartea; pentru furturi mai mici se dă o pedeapsă de cel puțin trei ani de muncă silnică în cetatea Timișoara. Românii se obișnuiesc așa de ușor cu acest fel de viață, încât de îndată ce și-au terminat pedeapsa încep din nou să fure, păsându-le foarte puțin că se vor reîntoarce iarăși la vechile lor cătușe; în acest scop ei fură întotdeauna în tovărășie, pentru ca împărțind prada între ei, valoarea ei să fie mai mică și să nu fie supuși pedepsei cu moartea.

Dacă ei sunt totuși osândiți la moarte, fie pentru tâlhării, fie pentru alte crime, ei întâmpină moartea cu indiferență, fără a se văita sau a arăta cea mai mică frică. Cei mai mulți nici nu se gândesc să se spovedească. // Dumnezeu știe toate, zic ei, și iertarea păcatelor e zadarnică întrucât judecata ei osândește totuși la moarte... etc.

p. 166

Această adâncă neștiință a oamenilor de rând printre români este lesne de înțeles, deoarece preoții lor, ei înșiși nu sunt mult mai luminați. De cele mai multe ori toată știința lor se mărginește în a citi și a cânta. Ei nu se gândesc decât să tragă foloase din sfânta lor misiune... etc. [Decretul Mariei Tereza prevăzând studii obligatorii pentru candidații la preoție.]

Acești preoți sunt obișnuiți a-și venera arhiepiscopii, episcopii și arhimandriții lor ca pe niște zeități, ei se aruncă înaintea lor cu fața la pământ, le sărută picioarele și nu știu ce să facă mai bun decât să îndemne poporul la aceeași supunere și venerație față de ei... Ei nici nu-și prea dau silința de a

---

[26] *Saski (Sasca Montani),* veche denumire a satului Sasca Română, com. Sasca Montană, jud. Caraș Severin.

[26 bis] Amândouă orașe în jud. Caraș Severin

[27] *Dognacska,* sat și com., jud. Caraș Severin.

[28] *Bogscian,* oraș, jud. Caraș Severin.

[29] *Karambasse*

[30] *Ciacan*

dezbăra poporul de nişte obiceiuri care sunt hotărât în contra poruncilor dumnezeieşti şi a spiritului adevăratei religii. Aceşti rătăciţi cred că şi-au făcut întreaga datorie dacă ţin cele patru posturi din timpul anului, dacă se spovedesc odată şi se împărtăşesc; în Banat există abuzul că preotul primeşte ca un drept absolut al său o anumită taxă în proporţie cu lungimea spovedaniei sau chiar cu păcatele mărturisite. Totodată afli mulţi români înaintaţi în vârstă, care niciodată în viaţa lor nu s-au spovedit; ei cercetează, ce-i drept, biserica, dar numai pentru a auzi citindu-se slujba.

Românii postesc miercurea şi vinerea; sâmbetele şi în toate celelalte zile // ale p. 167 săptămânii, ei mănâncă şi carne, dacă acestea nu cad în timpul postului. Posturile cele mari ei le ţin cu foarte mare străşnicie. Nu numai că se mulţumesc doar cu pâine, zarzavaturi şi legume, dar unii merg cu înfrânarea până acolo încât se depărtează în timpul postului de soţiile lor, ba chiar nici măcar nu lasă să li se sloboadă sânge oricât de grea ar fi boala care i-ar ameninţa. Ei beau totuşi vin, bere şi rachiu, uneori chiar până la exces, ceea ce are o influenţă aşa mare asupra sistemului nervos, încât le produce noaptea năduşeli, vise şi fel de fel de vedenii jalnice şi, la temperamente mai puţin rezistente, atrag după sine o slăbiciune din cele mai îngrozitoare...

...Şi printre români s-a lăţit legenda strigoilor[31]. Încă din tinereţe crescuţi în eresuri şi cu închipuirea înfierbântată prin acea boală amintită ⟨mai sus⟩, ei văd leşul mortului, pe care în viaţă l-au cunoscut sau l-au avut ca duşman, ieşind din mormânt, simt cum acesta le suge sângele sau cum îi chinuie în alte feluri. Ei cred că numai aşa se pot izbăvi când aşa-zisul vampir va fi dezgropat şi i se va înţepa pieptul cu un cuţit răspunzând adânc până în spate... [cruzimea lor]. De multe ori, ei îşi varsă focul şi asupra cadavrului celui asasinat... etc. E încă proaspătă întâmplarea când un bărbat gelos, a cărui soţie, de frica furiei lui, s-a refugiat în casa vecinului, a incendiat casa în care atât soţia lui, cât şi celelalte femei care erau cu dânsa au ars de vii. Nimeni nu-l întrece pe român în hotărâre îndărătnică. Dar este tot atât de lipsit de însufleţire când se lasă în voia apatiei sale naturale. Ei e viteaz până la temeritate şi totuşi nu trebuie mult ca să îl superi măcar că bătaia nu îl impresionează prea mult.

[Virtuţile sale sociale]. Cea dintâi este fără îndoială ospitalitatea faţă de călători şi străini, când aceştia sunt siliţi a căuta adăpost în locuinţele lor sărăcăcioase. Ei oferă oaspelui ce au mai bun şi chiar dacă nu au nimic altceva decât o singură pâine, ei o împart din toată inima cu oaspele; se poartă cu el // întru toate în chipul cel mai prietenos, dându-i cel mai bun culcuş ce-l au în p 168 casă. Eu însumi am încercat această ospitalitate.

Spre folosul călătorilor, pentru ca aceştia şi vitele lor să găsească pretutindeni apă, ei îşi fac o adevărată bucurie în a săpa fântâni de-a lungul şoselelor; ei ridică cruci care arată drumul călătorului, aleargă cu însufleţire când sunt chemaţi în ajutor şi însoţesc pe călător distanţe lungi până ce acesta se află în siguranţă.

Salutul lor este foarte simplu şi înseamnă mult mai mult decât emfazele goale obişnuite la popoarele civilizate. ⟨Fii⟩ „sănătos" şi „pace"[32], aceasta este

---

[31] *der Vampirs.*

[32] *Sănătos & pace gesundheit und Friede.*

totul. Față de cei mai mari ei sunt foarte respectuoşi, le sărută mâna pe care o duc la frunte, stau întotdeauna în picioare cu capul descoperit şi într-o atitudine smerită..., chiar şi vorbirea lor are acelaşi caracter: Pe bărbați întotdeauna îi intitulează „domnule"[33], iar femeilor le zic „jupâneasă"[34]. Preoților, călugărilor şi îndeosebi episcopilor le arată respectul şi venerația lor plecând genunchiul şi sărutându-le astfel mâna şi chiar şi haina, când îi întâlnesc pe drum.

Copiii se tem nespus de mult de blestemul părinților în care văd o osândă la nenorocul cel mai neîndoielnic şi la o stare de plâns de care nu vor putea scăpa... Părinții întrebuințează unele expresii, cum ar fi „Copilul dracului"[35] şi „bată-te sfânta cruce"[36]...

...Ei nu rostesc cu uşurință numele lui Dumnezeu: „Precum de adevărat am postit" sau „precum de adevărat m-am spovedit" şi „precum de adevărat m-am cuminecat" sunt cele mai mari protestări cu care întăresc adevărul mărturisirii lor.

[Industria românilor]. Este adevărat că în satele lor casele sunt înjghebate numai din pământ, paie şi trestie, dar ei totuşi țin un fel de regulă în felul de a clădi, care oferă locuitorilor oarecare confort... De obicei, îşi împletesc pereții casei din crengi de salcie şi din nuiele subțiri, pe care apoi le acoperă cu pământ, care le dă o tărie întocmai ca a zidurilor de cărămidă. Bucătăria este deosebită de camera de locuit în care şi bărbații şi femeile: tați, mame, copii mai mici şi mai mari dorm, mănâncă, beau cu toții laolaltă, iar vatra bucătăriei printr-o gaură în perete stă în legătură cu o sobă, care în timp de iarnă încălzeşte camera. //

p 169 Bucatele lor... le păstrează în anumite hambare sau coşare, care sunt făcute numai din nuiele, la o înălțime de 4–5 picioare de la pământ, şi sunt acoperite deasupra cu paie. Aceste hambare, precum şi grajdurile de vite împreună cu celelalte clădiri ale gospodăriei, locaşul pentru război, cazanul de fiert, rachiul şi altele, ei le împrejmuiesc cu garduri tari de spini care cuprind înăuntrul lor curtea şi o mică grădină în care îşi țin stupii.

În districtele Palanca Nouă, Mehadia şi Caransebeş chiar şi satele sunt înconjurate cu asemenea garduri. Acolo unde sunt păduri în apropiere, ei fac în locul acestor garduri de nuiele, zaplazuri din copaci despicați înalți cât statura omului, spre a se apăra ei înşişi, precum şi vitele lor de atacurile tâlharilor. Pe cele mai mănoase pământuri, care răsplătesc chiar şi cea mai slabă muncă, românii... muncesc pământul în chip încă destul de primitiv şi fără pricepere. Ei cultivă grâu, porumb *(kukuruz)*, diferite feluri de cereale, cânepă, fel de fel de rădăcini şi plante, mai cu seamă tutun, pe care ei îl numesc „dohan"[37]. Pământul îl ară slab sau aproape deloc şi nu se gândesc a întrebuința bălegarul vitelor pentru îngrăşarea pământurilor şi încă şi mai puțin a folosi alte substanțe cu care pământul s-ar putea îmbunătăți, înmulțind astfel

[33] *Domno, oder Herr.*

[34] *Szupughnaza*

[35] *Cupilla della Draco.*

[36] *Santa cruce ti affete* (sic!).

[37] *Doan*

recolta. Tot atât de puţină grijă pun ei şi la sădirea pomilor roditori. Şi totuşi, aceste plantaţii în cele mai multe ţinuturi ar progresa atât de uşor: familiile, care ar cultiva asemenea pomi pe terenurile ce li s-ar da, ar avea în casele lor şi în gospodăriile lor agricole o mulţime de înlesniri de pe urma pomilor. Aceştia ar contribui la secarea locurilor mai joase şi mocirloase, dând astfel provinciei un aer mai sănătos... Şi cauza acestei lipse de interes nu e atât lipsa de hărnicie, cât de pricepere şi de emulaţie.

Prunul totuşi nu este chiar dat uitării, ba dimpotrivă. Românii iubesc foarte mult rachiul..., care se fierbe din prune; ei cultivă cu cea mai mare grijă acest pom şi lăţesc plantaţia prunilor în districtul Vârşeţului pe cât se poate mai mult. Eu însumi am văzut de-a lungul şoselelor de la Oraviţa, la Dognecea, Bocşa etc. până la mari depărtări de sate plantaţii foarte frumos aliniate după sfoară. încât păreau a fi datorate celui mai dibaci grădinar. Acelaşi rezultat l-ar da, dacă, prin instrucţii şi îndrumări, românul ar putea fi stimulat să facă o încercare cu cultivarea orezului şi să planteze dudul, atât de folositor în toate privinţele, în locul obişnuitelor garduri de spini să crească viermi de mătase, să aducă stupăritul la o mai // mare desăvârşire – tot ramuri de-ale economiei, p. 170 pe care minunata climă a Banatului le favorizează şi care, în legătură cu creşterea vitelor, ar ridica mult nu numai nivelul de trai al românilor, ci şi buna stare.a provinciei... Sunt convins că aceşti oameni, dar s-ar ocupa cu plantarea duzilor şi cu creşterea viermilor de mătase, numai din acest singur articol ar ajunge în stare ca să-şi poată plăti toate impozitele. Şi ce puţină muncă ar trebui să depună pentru aceasta!

Că românilor nu le lipseşte hărnicia ne-o dovedesc îndeajuns uneltele lor casnice şi gospodăreşti, care se găsesc la ei şi care toate sunt opera mâinilor lor. Cânepa, pe care bărbatul o cultivă în câmp, este prelucrată de femei, toarsă şi ţesută de ele, pentru pânza trebuitoare nevoilor casei De asemenea, ele ştiu cum să umble cu lâna pe care o spală, o scarmănă şi o piaptănă, dându-i diferite culori din substanţe vegetale şi făcând din ea tot felul de ţesături, brâie şi basmale folosite la îmbrăcămintea bărbaţilor şi a femeilor şi la multe alte întrebuinţări[38]. Cusăturile cu bumbac, mătase, uneori amestecate

---

[38] Soţia unui preot, care era foarte pricepută în arta vopsitului, mi-a numit diferite plante pe care le folosea. Atât am putut afla că din planta *Lycopus*[a1], uscată şi amestecată cu o soluţie de vitriol *(calaican)*, se poate obţine culoarea neagră Cu roibă[a2] *(rubia sylvatica)*, cu *(asperul*[a3]) şi *galium*[a4] se poate vopsi în roşu. Că din coaja lemnului[a5] *(rhamnus chatarticus)* se obţine o culoare roşie, iar din bobiţele acestui lemn se obţine o culoare verde Că din rădăcina uscată şi pulverizată a dracilei[a6] *(berberis)* se obţine un astfel de roşu, iar din bobiţele acestui spin se obţine un frumos galben Această culoare se mai poate obţine şi din drobiţă *(genista)*[a7] din drobiţe[a8] *(reseda ‹luteola›)* din vulturică[a9] *(hieracium)*, din gălbenele[a10] *(calendula)*, din foi de mesteacăn *(betula)* şi din triere[a11] *(lichen ‹aphtotus›)*. Că din drobuşor[a12] *(isatis ‹tinctoria›)*, *(glastrum)* şi din pălămidă[a13] *(serratula)* se obţin două feluri de albastru. Şi că din *bidens*[a14], din *Lycapodium*[a15] şi din foi de nuc[a16] se obţin culori cafenii În textul original numirile sunt duble, adică cea populară germană este însoţită în paranteză de numirea latină Din cauza nevoii de lămurire a diferitelor numiri suntem obligaţi să dăm, cu totul excepţional, note la textul notei. a1 *Wolfskraut;* a2 *Grapp;* a3 *Sternkraut;* a4 *Wegerkraut,* a5 *Weichdorn,* a6 *Sauerdorn,* a7 *Ginster,* a8 *Streichkraut;* a9 *Habichtkraut,* a10 *Ringelblumen,* a11 *Leberkraut;* a12 *Waid;* a13 *Schartenkraut,* a14 *Wasserdost;* a15 *Wolfsklau,* a16 În textul original *Nux Vomica* (!) eroare vădită

şi cu fir imitând aurul, precum şi horbotele cu care femeile romånce îşi împodobesc cămăşile, sunt toate datorate propriei lor munci în care arată destulă îndemânare. Pentru asemenea lucruri, ele nu cheltuiesc nici un ban. Aproape fiecare casă ţărănească, după cum am mai spus, are o anumită încăpere în care sunt păstrate maşinile sau uneltele, cu ajutorul cărora îndeplinesc aceste lucrări, printre care am observat o anumită ţesătură groasă de lână din care se fac saci pentru cereale şi traistele în care românul, când pleacă la drum sau la lucru, obişnuieşte să-şi pună merindea sa şi alte lucruri trebuitoare //.

p. 171 [...] Pe timpul când contele Clary[38 bis] era preşedintele administraţiei ţării, s-a înfiinţat, la Slatina, în districtul Caransebeşului, o sticlărie[39].

Îndată au şi sosit românii, care sub conducerea unui maistru sticlar, au învăţat arta de a fabrica sticle, pahare şi altele, cu care provincia îşi îndestulează singură cerinţele acum. La exploatările miniere ale celor patru administraţii de mine din Banat, precum şi la Ciclova[40] şi Bocşa, pe lângă lucrătorii germani, se găsesc şi destui români, cărora nu le lipseşte nici destoinicia şi nici experienţa. Tot ei sunt aceia care în câmpiile de orez, pe care actualul antreprenor le-a înfiinţat la Omor sunt folosiţi cel mai bine.

...Atât în Ardeal, cât şi mai cu seamă în Ţara Românească se află mulţi dintre aceşti români, care se îndeletnicesc şi cu artele frumoase nu numai cu cele meşteşugăreşti[41]. Ei zugrăvesc, bineînţeles în felul lor bizantin şi sculptează atât în lemn, cât şi în piatră. Nu mai puţin se ocupă şi cu tipografia, de când Şerban Cabtacuzino[42], la începutul acestui secol, stimulat de renumitul mitropolit Antim, şi-a propus să tipărească diferite opere pentru trebuinţele ţării, cu litere greceşti, latine şi ilirice ⟨cirilice⟩ şi să pună să instruiască în această artă prin străini un mare număr de localnici. Eu cunosc români, care prin educaţie şi contactul cu lumea şi cu studiile, au devenit cei mai plăcuţi şi folositori oameni. Şi prin aceasta n-am spus încă totul, că marele Ioan Huniade, regele Matias ⟨Corvin⟩ şi Pavel Chinezul făceau parte din această naţiune...

...Ei nu sunt lipsiţi cu totul nici de agerimea minţii[43], mai cu seamă atunci când ar fi vorba de a trage un oarecare folos.

Până la sfârşitul anului trecut, unul dintre ei era *Oberknez* (primar principal), cel mai înalt rang la care pot ajunge cei din clasele muncitoare. Astfel de posturi sunt ocupate acum de către directorii administrativi[44] ai domeniilor camerale din cele patru cercuri[45] reorganizate. Au mai rămas deci numai *cnezi* sau simpli primari ai satelor. Aceştia însă, în cele mai multe cazuri, nu ştiu nici să scrie şi nici să citească şi ţin socotelile banilor intraţi,

---

[38 bis] Contele Karl von Clary a fost numit în 1768 preşedinte al Administraţiei cezaro-crăieşti a Banatului. După el a urmat, în 1774, baronul Josef von Brigido.

[39] *Glashütte*

[40] *Ciklova*, azi Ciclova Montană, localitate componentă a oraşului Oraviţa, jud Caraş Severin.

[41] *Mechanischen*.

[42] Confuzie. Din context se vede că autorul se referă la Constantin Brâncoveanu.

[43] *Scharfsinn*.

[44] *Wirtschaftsdirektoren*.

[45] *Kreisen*

precum şi robotele executate de satele lor cu ajutorul răbojului. Un *Oberknez* are 120 de florini leafă anuală. Un cneaz însă se bucură doar de scutirea contribuţiilor şi numai în anul în care îşi exercită slujba de primar al satului şi mai are şi privilegiul de a ţine în curtea casei sale varga şi cătuşele, cu care la caz de nevoie pedepseşte pe cei ce tulbură liniştea satului sau pe cei ce n-ar executa poruncile date[45bis]. //

Îndată după preot, un atare cneaz (= primar) este persoana cea mai importantă printre conaţionalii săi. Ei mai au oarecare respect şi faţă de cei mai avuţi, adică faţă de cei ce posedă multe vite, recoltează cele mai multe cereale şi fac cel mai mult vin şi rachiu. p. 172

Cel sărac poartă cu dânsul puţinii bani pe care îi câştigă prin munca sa sau prin vânzarea unor produse oarecare ale gospodăriei sale. Cel ce apucă însă să aibă venituri pe care să le poată pune la o parte, spre a-şi mări capitalul, acelea le încredinţează soţiei sale, care de obicei le îngroapă în pământ, într-un loc cunoscut numai de dânsa şi de bărbatul ei. Ei nu cunosc un alt mijloc de a-şi pune la adăpost avutul în contra atacurilor hoţilor şi tâlharilor.

Dacă românii nu s-ar deda atât de mult excesului de băutură nu li s-ar putea tăgădui meritul frugalităţii. Pâinea lor, pe care ei o numesc „mălai" *(melai),* şi care se compune dintr-un amestec de făină de grâu şi de porumb e foarte rău pregătită şi mai rău coaptă. Mâncărurile lor obişnuite sunt foarte simple şi se compun mai mult din verdeaţă, pe care o gătesc cu mult usturoi şi ceapă, dar cu mai puţină sare Salata şi aluaturile le prepară cu untură de porc, iar în zilele de post cu ulei de in. Ei prasesc o mulţime de găini, curci, raţe şi gâşte, dar se înfruptă din ele numai arareori, şi numai la sărbătorile lor cele mai mari. La Crăciun se mănâncă şi în cele mai sărace familii câte un purcel, iar la Paşti un miel şi clătite[46]. Ei vând cele mai preţioase păsări de vânat şi cei mai buni peşti, pe care îi prind în râuri, pentru dânşii opresc numai vidrele pentru pieile lor preţioase pe care le vând. Acelaşi lucru îl fac şi cu pieile de miel albe şi negre.

[Puţine case de români se pot găsi în care să fie ispitit călătorul să stea la masă... Toţi mănâncă dintr-un singur blid şi beau din acelaşi pahar].

...Cea mai mare plăcere a acestui popor este jocul. Acest popor a adoptat dansul încă din cele mai vechi timpuri ale creştinismului şi el este strâns legat de datinele sale religioase. Ei dansează chiar la cele mai mari sărbători (ca Bunăvestirea, Naşterea şi Învierea Domnului, Înălţarea Domnului şi, în ziua morţilor, care la ei cade a doua zi de Paşti)[47] când joacă pe pământ sfinţit, adică în curtea bisericii unde mai înainte de aceasta aduce fiecare de acasă bucatele pe care le mănâncă împreună, cu toţii. Aceste jocuri care se dansează şi de către bărbaţi şi de către femei, după fluier şi cimpoi, constau din anumite cercuri // în care se învârtesc când mai repede, când mai încet, făcând şi diferite mişcări cu capul şi cu trupul; în timpul jocului, flăcăii aruncă priviri galeşe logodnicelor sau iubitelor lor. p. 173

[45bis] Amănunte asupra acestei instituţii la Costin Feneşan, *Cnezi şi obercnezi în Banatul imperial 1716–1778,* Bucureşti, 1996

[46] *Fladen.*

[47] Probabil confuzie cu Paştele Blajinilor, care este în lunea de după săptămâna Paştelui, când se duc, în adevăr, la cimitire cu ouă roşii şi cozonac.

Oțeliți pentru muncă, obişnuiți să mănânce de toate şi fără vreo regulă, când mai mult, când mai puțin, a umbla în cel mai mare ger cu pieptul dezgolit, a dormi în casă pe scânduri şi afară pe pământul gol, a înfrunta zăpezile şi vântul, fără a fi acoperiți decât cu biata lor zeghe[48], toate acestea dau românului o vitalitate extrem de puternică. El procreează mulți copii, şi ajung, în genere, atât femeile, cât şi bărbații la vârsta cea mai înaintată. Aceasta se observă mai cu seamă în ținuturile de munte. Se văd familii în care se găsesc moşnegi de peste 100 de ani, înconjurați de fiii, nepoții şi strănepoții lor. I-a fost înfățişat generalului Mercy un român din districtul Caransebeşului, numit Iancu Cuvin, de 172 de ani, şi soția sa, Sara, de 164 de ani. Ambii au trăit împreună în căsnicia lor 147 de ani şi au murit în anul 1728. Generalul a pus să-i picteze, iar apoi tabloul[49] lor l-a trimis împăratului Carol VI, care l-a aşezat în galeria sa de tablouri din Viena.

În lunga lor viață, românii nu sunt cruțați de toate bolile. Ei sunt supuşi îndeosebi în tinerețea lor frigurilor, care bântuie în țară în mod endemic. Ei îşi atrag asemenea boli prin folosirea peste măsură a băuturilor tari; mulți sunt infectați de boli lumeşti, de mâncărimi şi de râie[50], fără a mai aminti de acel fel de slăbire *(Marasmus)* de care am mai vorbit cu prilejul strigoilor, care la început este numai o boală a închipuirii, iar în cele din urmă se transformă într-o adevărată boală fizică ce-i duce pe aceşti nenorociți la moarte.

În toate aceste boli, ei rabdă cât pot fără a se căuta şi purced foarte uşuratec. În cele din urmă ei aleargă totuşi la mijloacele de lecuire, pe care le oferă medicina lor națională. Aceasta este numai din tradiție şi se practică întotdeauna de către femeile bătrâne din familie. Ea constă din buruieni ale căror puteri împotriva bolii sunt cunoscute sau ca amulete, semne, formule, care sunt un amestec de expresii sfinte şi lumeşti, vrednice să le înfioare.

În primejdioasele fierbințeli ale frigurilor cu pete[51] şi chiar şi în alte spuzeli, ei obişnuiesc adeseori să irite prin lovituri tălpile picioarelor, punând bolnavului şi plasture de cantaride[52] pe brațe, la gât şi pe părțile laterale ale corpului. Când e vorba de friguri intermitente[53], după ce paroxismul a durat p. 174 trei-patru zile, ei se slujesc cu folos de un ceai[54] de buruieni // şi rădăcini. Când îşi simt stomacul încărcat, atunci folosesc nişte buruieni, care dau vărsături. În asemenea cazuri, băutura lor este apa rece sau un ceai de buruiană de „căldăruşă"[55] *(Aquilegia)* sau de „lemn galben"[56] *(Vitis idaea)*. Împotriva

---

[48] *Elenden langen Mantel.*

[49] Se află reprodus şi în gravură cu următoarea inscripție: *Ianos Rovın* / seines Alters 172 und *Sara* dessen / Ehweib 164 iahr alt *graeci ritus* seind / verheirathet 147 iahr beede gebürstigt und wohnhaft zu *Sadova* in dem *Caran / sebeser District Temesvarer Banats* dessen Leibliche Kinder 2 Sohn und 2 Töchter noch in Leben der jüngste Sohn ist bey 116 Jahren.

[50] *Der Krätze, dem Grind*

[51] *Fleckfiebern* = tifos.

[52] *Spanische Fliegenpflaster*

[53] *Wechselfieber.*

[54] *Dekokts.* Sulzer în *Geschichte*, III, p. 56–57 comentând pe Griselini afirmă că nu se foloseşte decât doar o plantă şi anume rădăcină de Iarbă Mare.

[55] *Aglei.*

[56] *Kronsbeeren*

urdinării şi a treapădului[57], ei dau să mănânce boabe de dracilă[58] *(Berberis)* şi atârnă bolovanului o amuletă din obligeană[59] *(Acorus calamus adulterinus)*. Împotriva durerii de burtă, ei socotesc bun decoctul de pelin[60] *(absybthium)*, plantă care se află pretutindeni din belşug, ca şi iedera[61] *(Hedera)*, de care se folosesc contra junghiului. Pentru a potoli durerile colice, ei dau o spălătură din foi de tutun; decoctul aceleeaşi plante se întrebuinţează şi pentru distrugerea păduchilor, cât şi pentru vindecarea râiei. La dureri de stomac, ei aplică un sac de lână cu ovăz bine încălzit la foc. Usturoiul dizolvat în vin sau rachiu serveşte contra balonărilor, a colicilor şi a stărilor de nervi. Rădăcina de ştevie[62] *(Lapathum)* fiartă în apă şi amestecată cu excremente de găină şi folosită ca plasture trebuie să alunge râia... [Aminteşte de cele spuse privind procedeele lor la vaccinare]... Trebuie să mai adaug că decoctul de sulfină[63] *(Foeniculum)* se întrebuinţează ca prezervativ pentru ochii celor bolnavi de vărsat. Abcesele, după ce le-au făcut să coacă şi să facă puroi, cu ajutorul unui plasture de miere fiartă cu ceapă sau cu foi de nalbă[64] pisate, ei le deschid după împrejurări cu un instrument tăios sau ascuţit. La răni cu puroi, toată îngrijirea constă în spălarea cât mai deasă cu decoctul de sorocină[65] *(Alchimilla)* şi a altor plante miraculoase. Când sunt molipsiţi de boale lumeşti atât bărbaţii, cât şi femeile îşi cumpără de la Timişoara cinabru[66] şi, după ce îl aruncă pe jeratec, îşi ţin capul deasupra fumului ce se ridică; prin aceasta se provoacă curgerea salivei, în cursul căreia şi chiar după ce a încetat, ei întrebuinţează decoctul de cimişir[67] *(Buxus)*. Acesta este gaiacul[68] românilor, aşa precum se servesc de mlădiţele caprifoiului[69] *(caprifolium)* în loc de sarsaparila. Deoarece la această boală ei nu respectă felul de viaţă cerut, nici nu evită mâncările şi băutura lor obişnuită şi nici nu întrerup posturile şi ajunările, ei numai arareori se pot vindeca, aşa că un mare număr al acestei naţiuni, atât bărbaţi, cât şi femei, este infectat de această otravă.

Toate părţile plantei ⟨numite⟩ zârnă (?) *(Solanum dulcamara)*[70] se întrebuinţează în medicina românilor; mai cu seamă boabele sale, care, uscate şi prefăcute în pulbere, sunt leacurile principale pentru bolile cronice şi desperate. Acest praf //, cam la vreun dram, dizolvat în rachiu, vin sau bere, p 175

---

[57] *Bauchfluss* . *Ruhr* = dizenterie şi diaree

[58] *Sauerdorn*.

[59] *Kalmus*.

[60] *Wermut*

[61] *Epheu*.

[62] *Grindwurzel*

[63] *Fenchel*.

[64] *Eibisch blattern* (= nalbă mare)

[65] *Lowenfuss*. Probabil coada şoricelului = Achilles millefolium.

[66] *Zinnober*.

[67] *Buxobaum*

[68] *Franzosenholtz*. Arbust din America, a cărui coajă era socotită drept leacul specific al bolilor lumeşti

[69] *Geisblatt*.

[70] *Hundskrautes* În versiunea lui Bolocan şi tălmăcirea lui Feneşan „suliţică" Dar aceasta este *dorgenium herbaceum* şi nu *Solanum* Zârna este *Solanum nigrum*, adică o varietate înrudită cu *Solanum dulcamara*, al cărui corespondent românesc nu se află în dicţionarele generale.

ei îl beau cu multă hotărâre. Accesele de furie, nebunie şi cele mai groaznice convulsii sunt urmările la care se poate aştepta cineva de la acest leac eroic. Dacă însă temperamentul e destul de tare ca să poată rezista otrăvii şi nu urmează moartea bolnavului, atunci acesta cade într-o năduşeală grozavă, într-un somn foarte greu şi adânc care e considerat ca semnul însănătoşirii viitoare...[71] etc.

În districtele Caransebeş, Mehadia, precum şi în Almaj şi Clisura, românii folosesc cu mare încredere apele tămăduitoare ale băilor calde de la Mehadia[71bis], în cele mai periculoase şi înrădăcinate boli. Ei sosesc la băi de obicei sâmbătă seara, intră chiar în aceeaşi seară în baie, unde bărbaţi şi femei amestecaţi între ei stau în apă una-două ore şi cu toată fierbinţeala apei se afundă în ea până la piept. Ei dorm chiar acolo pe loc, înveliţi în mantale şi p. 176 după ce a doua // zi dimineaţa s-au mai scăldat încă odată, au asudat şi au luat masa, se întorc iarăşi la casele lor; afară dacă au cumva răni sau leziuni deschise (?)[72] din pricina cărora sunt siliţi să rămână mai mult timp şi să se deprindă pe îndelete cu folosirea apelor. Aceasta este cura de băi a românilor rezultând din tradiţie şi experienţă, un alt îndreptar nu au avut niciodată[73]...

...Cu temperamentul lor sănătos, dacă nu se dedau exceselor, ei scapă de cele mai multe boli la care este supus omul. Din copii sănătoşi, ei ajung flăcăi voinici şi bărbaţi puternici şi oţeliţi. Căsătoria pare a fi o necesitate pentru ei. Într-adevăr printre mirenii acestui popor se găsesc foarte puţini necăsătoriţi, iar când le moare prima soţie, ei întotdeauna se căsătoresc a doua oară, totuşi arareori a treia oară, întrucât preoţii lor numai cu greu îngăduie acest lucru. Preoţii înşişi, odată văduvi, nu se mai pot recăsători. Există la ei în Banat şi chiar aiurea obiceiul ca ei să-şi pună în ordine toate treburile familiei, să-şi ia rămas bun de la copiii lor şi să-şi petreacă apoi restul zilelor lor într-o mănăstire ca orice călugăr; împărăteasa-regină[74], însă, printr-un decret din anul 1775[75], a pus capăt acestui obicei în ţările ei, pentru ca mănăstirile – al căror număr a fost de curând redus şi veniturile în mai multe din ele sistate – să nu fie împovărate cu indivizi de prisos.

Nu trebuie să trec cu tăcerea cât de mult păstrează românii în amintire pe părinţii, rudele şi prietenii lor morţi şi cu câtă putere îşi exprimă durerea lor, atât îndată la moartea acelora, cât şi mult încă după aceea. Fiecare moarte în parte e imediat vestită de către familia mortului în chipul acesta. În vârful unei prăjini se atârnă o bucată de pânză albă, când e vorba de o persoană necăsătorită, fiu sau fiică, şi roşie, când e vorba de una căsătorită...

Când moare capul familiei, copiii şi rudele şi mai cu seamă văduva, înconjurând cadavrul, se vaită şi plâng cu hohote. Ei nu se despart de mort,

---

[71] Nu atât planta în sine, cât modul neîndemânatic în care românii se slujesc de ea este primejdios, deoarece, în cele mai multe cazuri, ei întrebuinţează foile, care sunt partea cea mai otrăvitoare... etc. (n. aut.) Se citează o întreagă literatură în legătură cu această plantă.

[71bis] Sat şi com. jud. Caraş-Severin.

[72] *Offenen Schäden.*

[73] Vezi şi descrierea lui Johann von Hoffmansegg în volumul X_2 al colecţiei de faţă

[74] Maria Tereza.

[75] Inspirat de ideile „filosofice" ale fiului său, împăratului coregent Iosif al II-lea.

ci mănâncă în picioare în aceeaşi cameră, nici nu uită când au vin sau rachiu să toarne întotdeauna câteva picături asupra mortului şi să bea pentru mântuirea sufletului său. A doua zi, mortul este aşezat în coşciug în hainele sale obişnuite[76], ei aşează la căpătâiul mortului pere, mere, prune şi alte fructe – după cum le produce anotimpul – împreună cu câteva mici mănunchiuri de buruiene proaspete mirositoare[77]. Acum se adună prietenii şi vecinii care sărută cu duioşie mortul, amestecându-şi lacrimile cu acelea ale familiei, în care timp cei rămaşi – soţia, fraţii sau fiii – slăvesc cu cea mai mare // durere bunele însuşiri ale mortului. Nici chiar acela care l-a socotit în timpul vieţii ca duşman n-are voie să lipsească de la ceremonia înmormântării, căci ar fi arătat cu degetul şi ar fi urât de întregul sat. Ba chiar şi mortul, după eresurile românilor... etc.... ar ieşi din mormânt şi l-ar tulbura. p 177

În cele din urmă rudele, prietenii şi alţi locuitori petrec în procesiune mortul la cimitir. Coşciugul este dus pe umeri de către cele mai apropiate rude, dintre care unul ţine dindărăt giulgiul[78] împreună cu o cruce de lemn, apoi mortul e aşezat lângă groapa pregătită; de jur împrejur se aprind câteva lumânări şi în urmă preotul citeşte rugăciunile funebre, iar femeile, nemaicontenind cu bocetele, îşi smulg părul din cap şi izbucnesc în plânsete şi ţipete. Cu cât preotul se apropie de sfârşitul ceremoniei, cu atât mai mult femeile îşi înmulţesc bocetele. Văduva, copiii şi rudele sărută încă odată mortul, apoi iau micile mănunchiuri de ierburi mirositoare pe care el le avea sub cap şi le păstrează bine şi în mare cinste. În cele din urmă coşciugul se închide şi se coboară în groapă. Preotul aruncă puţină ţărână peste coşciug, făcând cu ele semnul crucii, ceea ce fac după el toti cei dimprejur şi astfel coşciugul e acoperit îndată cu pământ. După bocete urmează o adâncă tăcere şi dacă se vorbeşte ceva aceasta este numai spre lauda mortului. Şi astfel întregul cortegiu se întoarce înapoi la casa mortului, unde dacă nu sunt oamenii săraci de tot, se dă fiecăruia câte un pahar cu vin, bere sau rachiu împreună cu pâine şi cu câte o bucată de carne de oaie sau de porc. Când împart această pomană, ei zic[79]: ⟨„Să-i fie de⟩ pomană", la care se răspunde „Dumnezeu să-l ierte"[80]. Rudele rămân la familia mortului la cină spre a se mângâia unii pe alţii şi adeseori cina se preface într-un adevărat ospăţ şi nu se despart unii de alţii decât beţi bine

...Cei bogaţi dau de pomană şi câte o lumânare, împart bani săracilor şi plătesc preotului şi diaconului parohiei o taxă mare. Pentru bani pot şi mirenii să se înmormânteze în sfântul locaş, adică în interiorul bisericii, care altminteri este rezervat numai clerului. Cine are mijloace pune la mormântul rudei sale şi un fel de cutie de lemn în care o femeie plătită pe un anumit timp, uneori chiar şi un an, îngrijeşte de lumina unei candele [...] // Românii bănăţeni după moartea unui tată, a unei mame, a unei soţii sau a unui copil, umblă timp de p. 178

---

[76] Adică nu înfăşurat doar în giulgiu, cum se obişnuieşte la apuseni

[77] Foarte probabil busuioc şi izmă

[78] *Hält rückwärts das Leichentuch*

[79] În text: *Pomana.*

[80] În text: *Domnedzeu să le jerte suflattul das ist· Gott derr Herr wolle ihn bei sich behalten.*

şase săptămâni şi chiar un an de zile cu capul descoperit, înfruntând ploaia, zăpada şi cea mai mare arşiţă. În aceasta constă doliul acestei naţiuni, şi ei trăiesc în absoluta convingere că prin astfel de canoane aduc un folos, nu mic, sufletului celui răposat.

Cu nimic nu pot fi asemuite dovezile durerii pe care femeile o arată la pierderea soţilor, copiilor, părinţilor şi fraţilor lor. Unele femei se duc în fiecare zi, altele numai în zile de sărbătoare, la cimitir, unde, şezând sau îngenunchind pe mormântul celui iubit, bocesc atât de sfâşietor, încât într-adevăr îţi trezesc mare compătimire. Altele aduc rachiu, colaci şi alte lucruri de mâncare, pe care le întind pe mormânt, ca şi când mortul ar mânca din ele, femeile vorbesc cu mortul, căruia îi zugrăvesc marea lor durere, îl cheamă să iasă din mormânt şi, într-un fel de cântece triste, ele evocă fericirea vieţii lor de mai înainte faţă de durerea lor de acum. [Obiceiuri asemănătoare sunt şi în unele ţinuturi ale Italiei]...

Dar românii nu se mărginesc numai la aceasta. Ei trimit la biserică la 3, 9 şi 14 zile, apoi la 3, 6 luni, ba chiar şi un an de la data morţii câte un colac mare, o lumânare de ceară şi un mare blid cu colivă[81], din care toţi care intră iau câte o lingură, rugându-se pentru sufletul celui răposat. Tot în aceleaşi zile se dă de pomană celor săraci, dar niciodată cu atât de mult belşug ca în ziua morţilor, care după calendarul grecesc cade în ziua de luni după Paşte.

În ziua acestei sărbători, după ce s-a ţinut slujba bisericească, preotul pleacă cu întreaga populaţie a satului în procesiune la cimitir, cântând într-una rugăciuni şi cântări bisericeşti. Femeile duc cu ele mari căni cu aghiazmă cu care să poată stropi nu numai mormintele, ci şi pe drumeţi, şi pe toţi aceia care se apropie de ele. Altele presară boabe uscate de fasole pe morminte: asemenea şi bucăţi din nişte plăcinte subţiri sau scovergi, făcute din aluat şi prăjite în untură de porc, şi pe acestea le împart de pomană şi celor de faţă. Alte femei se duc să stea la mormintele rudelor lor, unde, ca de obicei, se bocesc, lăsându-se în voia tânguirii şi jelirii lor. După aceasta, întreaga procesiune, se întoarce înapoi la biserică, în preajma căreia, după ce cu toţii s-au săturat de mâncare şi băutură, joacă voioşi până târziu noaptea... [Autorul trimite aici la obiceiurile romanilor. Menţionează în treacăt şi felul în care românii din districtele Lugoj, Caransebeş şi Mehadia inaugurează secerişul şi culesul viilor, serbări care se aseamănă foarte mult cu obiceiurile romanilor, când serbau Cerealiile şi Bachanaliile]. Împărăteasa a dispus crearea de şcoli la sate, în care poporul român să înveţe a citi şi a scrie sârbeşte, pentru ca şi altcum să-i poată apropia de cultura, obiceiurile şi sârguinţa sârbilor, căci aceştia sunt mai harnici[82] şi iubesc mai mult agricultura şi artele decât românii.

---

[81] *Rokenmus.*

[82] *Haben diese mehr Industrie* Habsburgii, prin întreaga lor politică de colonizare. s-au bizuit pe sârbi, preferându-i românilor, ce li se păreau nesiguri, din cauza vecinătăţii Ţării Româneşti, precum şi a nemulţumirilor create de politica religioasă în favoarea unirii bisericeşti Cf şi fragmentele din *Jurnalul călătoriei lui Iosif al II-lea în Banat în 1772,* redate în volumul de faţă.

Scrisoarea a VIII-a către abatele Girolamo Tiraboschi

[Despre utilitatea cunoaşterii limbii românilor pentru o mai bună înţelegere a evoluţiei limbii italiene. Aminteşte de glosarul lui Fr. Şoimirovici, reprodus de Ioan Locius în istoria sa dalmatină (ed. din Amsterdam 1768), şi îl reproduce cu unele comentarii pe al lui del Chiaro [cu trimiterea greşită la ediţia din Veneţia din 1618 (!!).]

Originea populară a vorbirilor neoromane – limba română derivă din dialectul vulgar al limbii latine etc.

Scrisoarea a IX-a către contele Karl von Firmian. Despre rămăşiţele antichităţilor romane şi barbare... [din Banat]

[...] Vreau să mă ocup numai cu unele din ele pe care eu însumi le-am p. 209 văzut, pe când am călătorit prin ţinuturile învecinate ale Banatului[83]...

Era prin luna iunie 1775, când împreună cu consilierul administrativ imperial şi regal, contele Potıng..., am făcut o călătorie pe Dunăre de la frontiera sudică unde Tisa se varsă în Dunăre, în faţa Belgradului, până la Orşova... Începând de la Ujpalanka în apropierea ruinelor fostului castel medieval Harom //, am putut vedea nu fără mirare, iarăşi şi iarăşi, nişte drumuri p 210 săpate în stâncile masive care ocupă fluviul înspre Serbia sau vechea Moesie, de la Moldova ⟨Nouă" şi Golumbac până la Taktali şi Poletin[84].

Toate aceste drumuri sunt ceva mai ridicate decât nivelul apei, având unele o lăţime de cinci şi altele de şase până la şapte picioare[85]. Romanii vor fi construit aceste drumuri, pentru ca la vârtejul care se află aici (dar care la insula Poratz[86] este încă mai lat) să-şi poată trece cu atât mai uşor bărcile, care şi azi când sunt apele mici, nu pot trece fără pericol... etc.

[Sunt redate două inscripţii săpate în stâncă aproape de Poletin pe al cărei povârniş trece unul din acele drumuri.]

La o distanţă de câteva mile de la numita localitate, se văd pe stâncile care compun în această latură partea inferioară a muntelui, ici şi colea, nişte găuri adânci şi pătrate şi anume mai sus de nivelul apei. Astfel de găuri se mai văd atât dincoace, cât şi dincolo de Mala Golumbina[87], unde matca Dunării // se îngustează, atâta încât lăţimea ei nu trece de bătaia pistolului. Este învederat p. 211 că într-o împrejurare oarecare, la mare nevoie şi la mare zor, acele găuri au fost săpate în piatră, spre a vârî în ele grinzi puternice, peste care apoi se aşezau de-a curmezişul grinzi mai subţiri sau scânduri groase, ca să formeze un coridor, care, într-un timp îndelungat, putea face acelaşi serviciu ca şi

[83] Urmează o serie de inscripţii din Transilvania şi Banat

[84] Toate pe malul sârbesc.

[85] *Schuh* = 0,313 m (cf. C. Feneşan, *op cit.*, p. 323).

[86] Cam în dreptul Svıniţei, sat şi com. jud Mehedinţi

[87] Pe malul sârbesc, ceva mai jos de localitatea Plavişeviţa, sat şi com., jud Mehedinţi, de pe malul românesc.

drumul de la Taktalia, săpat în stânci, întrucât date fiind îngustimea şi desele vârtejuri ale albiei fluviului, era nevoie de a trage bărcile spre a le putea porni apoi pe drumul cel bun.

Asemenea găuri se mai văd încă până departe la poalele unui munte cu totul lipsit de orice vegetaţie, care se ridică în faţa satului Ogradina[88]. Acest sat este situat pe malul stâng[89] al Dunării şi atribuit districtului militar Mehadia. Pe o lungime de mai mult de 20 de picioare, poalele muntelui formează un fel de trepte, care duc la o inscripţie... etc. [urmează descrierea inscripţiei având deasupra ei un fel de acoperiş]. Sub acest acoperiş se adăpostesc adeseori pescarii turci ai ţinutului şi cum ei fac foc sub acel acoperiş, toate aceste reliefe sunt negre, acoperite cu funingine şi inscripţia e stricată şi literele aproape şterse... etc.

[Despre ruinele podului peste Dunăre şi a două cetăţi pe amândouă
p. 212 malurile fluviului (după Marsigli).]

p. 213 ...[Mine din vremea romanilor]... în localităţile Moldova şi Boşneag în munţii Rezedinului. Aceste lucrări vor rămâne în toate timpurile un obiect de
p. 214 admiraţie pentru orice adevărat cunoscător care le va privi el însuşi la faţa
p. 215 locului. Ele sunt săpate prin piatra cea mai tare şi stâncile, care astăzi se aruncă în aer cu pulbere..., au trebuit să fie sparte cu dalta şi ciocanul, iar unii pereţi sunt atât de drepţi, de netezi şi de şlefuiţi, ca cea mai atentă lucrare a unor cioplitori de piatră[89 bis].

Gurile puţurilor şi galeriilor se văd tăiate în figuri eliptice din mase întregi de stânci care sunt parte şistoase, parte văroase... etc.

p. 216 ...[Valuri de pământ]. Primul îşi ia începutul din partea de miazănoapte, aproape de Mureş, şi se întinde în linie curbă peste Bărăteaz[90] şi Mercidorf[91] până la Bogda[92], aproape de malul stâng al Begheiului[93], de aici mai departe spre miazăzi, marile inundaţii, care au dat naştere celor două mari mlaştini de la Ilancea şi Alibunar, au întrerupt şi valul din care se văd chiar îndată numai linii fragmentare cu mai multe deschizături largi, care se termină în aşa numitul *Sandhugel* (deal de nisip) şi aşa se întind dărâmăturile acestor lucrări până la Ploćica[94], foarte aproape de Cuvin, care e vechiul castel Keva, aşa încât ele ating aproape malul stâng al Dunării. Aceasta ar fi linia întâi

Cea de-a doua linie porneşte de la Mureş peste colonia germană Gutenbrunn[95]; de aici ea se întinde într-o diagonală dreaptă spre Fibiş[96], apoi

---

[88] Sat desfiinţat, înglobat în satul şi com. Ieşelniţa, la vest de Orşova, jud. Mehedinţi

[89] *Jenseitigen*

[89 bis] Vezi von Born, scrisoarea a VIII-a în volumul de faţă.

[90] *Parathos,* sat, com Satchinez, jud. Timiş

[91] Numit astfel în cinstea contelui Florimond Mercy d'Argenteau, fost feldmareşal în armata austriacă A participat la luptele din Banat, în 1716, şi a fost numit de Eugeniu de Savoia guvernator al Banatului. S-a ocupat de colonizări cu şvabi, francezi, italieni, desecarea mlaştinilor, de regularizarea cursului Timişului şi al Begăi. A introdus cultura plantelor industriale, creşterea viermilor de mătase şi a promovat industria extractivă A murit pe câmpul de luptă în 1734 Localitatea a fost numită apoi Merţişoara, iar azi Carani, sat, com Sânandrei, jud. Timiş

[92] *Bogda,* sat şi com , jud Timiş.

[93] Beg

[94] *Ploschniza* în Banatul iugoslav

[95] Azi Zăbrani, sat şi com , lângă Lipova, jud Arad

[96] *Fibiş,* sat, com. Maşloc, jud. Timiş.

mai departe peste Cerneteaz[97], venind foarte aproape de Timişoara şi încrucişând în câteva poziţii ambele suburbii *Mehala*[98] şi *Josefstadt*[99] înainte de a atinge Timişul peste Freidorf[100], se întinde dincolo de acest râu peste Lighet[101] şi Jebel[102], prin întinsul şes până la Denta[103], Sângeorge[104], Omor[105] şi Moraviţa[106]. Această linie este tăiată de râurile Timiş, Birda[107] şi Bârzava şi se termină pe partea de răsărit a mlaştinei Alibunar peste Margita[108], mai departe. Şi linia a treia începe tot de la Mureş, nu departe de Neudorf[109], o colonie germană, şi se prelungeşte peste Greifenthal[110]. Această linie ajunge Begheiul la Remetea[111] şi între Medveş[112] şi Dragşina[113] atinge şi Timişul. De la acest din urmă râu, ea se întinde spre râul Birda şi Bârzava, se pierde de asemenea în pământurile grase de la Vârşeţ, apoi se prelungeşte peste Gatsol[114] şi se termină cam unde râul Caraş se varsă în Dunăre la Ujpalanka [acest val ar avea cam 24 de mile lungime].

Arhitectura ⟨acestor valuri⟩ e la fel... se deosebesc două linii, care sunt apărate de ambele laturi, fiecare prin şanţurile sale şi care sunt despărţite între ele printr-un al treilea şanţ ce trece printre ele.

...În unele ţinuturi ele întrec înălţimea de 6–7 picioare... [Alte asemenea valuri, unul peste Tisa, altul peste Mureş în comitatul Aradului... etc.

Discuţia originii lor – ele sunt de origine barbară... etc.] p. 223

II. ISTORIA NATURALĂ A BANATULUI TIMIŞAN

Scrisoarea I*

Despre constituţia fizică a şesului provinciei. Natura solului. Izvoarele şi râurile care îl udă. Mlaştini şi ape stătătoare

[Întinderea de circa 443 mile pătrate germane. Suprafaţa plană şi muntoasă]. p. 224

---

97 *Csernethas*, sat, com. Giarmata, jud. Timiş.
98 *Mihala*.
99 Suburbie a Timişoarei, azi Iosefin, înglobată în acest oraş.
100 La sud-vest de Timişoara, în preajma ei.
101 *Sighet* (!), sat desfiinţat, înglobat la satul Stanciova, com. Recaş, jud. Timiş
102 *Scebel*, sat şi com., jud. Timiş.
103 Pe Bârzava, la sud-est de Banloc, sat şi com., jud. Timiş.
104 *St Georg*.. sat, com Gătaia, jud Timiş
105 *Homor*. Veche denumire a satului Rovinița Mare, com Denta, jud Timiş.
106 *Moraviza*, sat şi com., jud Timiş.
107 *Pirda*.
108 În Banatul iugoslav.
109 La sud-vest de Lipova, sat., com Zăbrani, jud. Arad.
110 Sat dispărut pe Beregsău, la sud de Fibiş, com Maşloc, jud. Timiş.
111 Remetea Mare, sat şi com, jud. Timiş, la est de Timişoara
112 *Medvesch*, azi Urseni, sat, com. Moşniţa Nouă, jud. Timiş.
113 *Tragschina*, sat, com. Chevereşu Mare, la sud-est de Timişoara, jud. Timiş.
114 În Banatul iugoslav, azi Kajtasovo.
* Adresată lui Lazzaro Spallanzani, ca şi scrisorile următoare, cu excepţia ultimei despre musca columbacă.

[Lanțul Munților Carpați]. Eu însă mă voi ocupa de acest lanț muntos numai întrucât el își ia drumul prin Banat. Și aceasta ar fi deci linia[115] neregulată care începe dinspre miazănoapte la Mureș aproape de tot de Lipova și se sfârșește la miazăzi la Dunăre între Ujpalanka și Moldova.

Restul suprafeței este pământ șes: o câmpie foarte întinsă scăldată de cele două râuri amintite și de Tisa, care se prelungește și mai departe prin Ungaria de Jos... etc.

...Solul propriu zis se compune din diferite soiuri de pământ și nisip așezate în straturi... [Straturile superioare] adică pământul de grădină... p. 225 variază... atât de mult // încât făcând numai puțin drum, putem găsi într-un loc o fâșie lată de pământ argilos, iar în altul pământ lutos, curat sau amestecat, sau margă și pământ nisipos. Nisipul însă este când silicios, când amestecat cu mică și când calcaros. [Descoperirea dâmbului de nisip *„Sandhügel"*[116].] Această pătură de nisip începe în districtul Becicherecului, unde formează un triunghiu foarte neregulat, al cărui vârf cel mai înalt se lărgește din nou la Novoselo[117], în districtul militar Panciova, traversând districtul Palanka nouă în linia diagonală și ieșind aproape până la Dunăre, nu departe de ținutul unde Carașul se varsă în Dunăre. Acest întins ținut se numește în limba germană *Sandhügel*. Eu l-am cercetat cu de-amănuntul și am intrat adânc în el. Am aflat nisipul văros, când nu e umezeală, foarte uscat și atât de volatil, încât vântul îl ridică în vârtejuri, iar după cădere se așează în mici dâmburi de diferite înălțimi. Și cu toate acestea, acest ținut deșert și sterp are pe alocuri izvoare și mici colectori de apă. Acest ținut se învecinează spre miazănoapte cu cele două mari mlaștini de la Ilancea și Alibunar, iar împrejur este înconjurat de un pământ humos foarte bun pentru agricultură.

Mai cu seamă pământul humos este acela care se găsește cel mai mult în ținuturile Banatului, cu toate că și alte soiuri de pamânt există, amestecate fiind cu huma. Ele poartă în sine minuscule părticele de mică *(glimmer)*, care dacă nu sunt cu totul îmbibate de apă, mai aruncă încă din ele o mică lucire. Unele din aceste soiuri de pământ sunt moi la pipăire, altele lipicioase, iar altele când e vremea uscată, devin tari ca piatra, când pământul crapă în toate părțile în despicături lungi și adânci. Același lucru se întâmplă și iarna în urma marilor înghețuri.

Și acest pământ moale și poros, pe cât este de slab arat de țărani și pe cât este de rău lucrat în orice privință, pe atât de multe bucate de tot felul dă, într-o așa mare abundență, încât de fapt trebuie să ne mirăm de faptul că oricum am pune sămânța în pământ, lucrul pare aproape indiferent, deoarece recoltele sunt întotdeauna bogate. Nimeni nu se gândește la îngrășatul pământului cu gunoi, iar grapa nu se întrebuințează deloc. Atmosfera[118], îmbibată cu desăvârșire cu acid nitric[119], dă și livezilor aceste cantități atât de mari de ierburi bune de nutreț, care nu sunt întrecute nici în țările în care

---

115 *Strecke*

116 În Banatul iugoslav

117 *Novasella* (idem)

118 *Dunstkreis.*

119 *Salpetersaure.*

cultivarea nutrețului a ajuns la cea mai înaltă perfecțiune... etc. // Acolo unde pământul nu este humos, ci lutos[120], se găsește întotdeauna sub el un strat des de nisip datorită căruia poate fi învinsă și îndreptată tăria[121] lui: întocmai cum sub straturile de nisip se găsește deseori calcar, humă și margă, care amestecate cu nisip îl prefac într-un pământ de agricultură bun și mănos. p. 226

...Dar în această țară meșteșugul muncitorului de pământ nu merge așa de departe încât el să se poată folosi de aceste daruri ale naturii. În timpul de față diferitele soiuri de humă[122] curată, care se află imediat sub primul strat de așa-zisul pământ de grădină, se întrebuințează numai în gospodărie. Așa, spre pildă, din lutul alb se face tot felul de olărie și vase de bucătărie. Acest lut devine roșu la foc, semn sigur că el conține în sine părți de fier; de asemenea, conține fier și lutul din care se face cărămidă de zidărie și țigle pentru acoperișuri. Cel mai mult însă se întrebuințează soiurile de pământ gălbui și cenușiu; din acest pământ amestecat cu paie și pleavă se fac pereții bordeielor sau și fără amestecul cu paie se îmbracă împletiturile de nuiele, care în unele ținuturi servesc ca pereți ai locuințelor țărănești. Același soi de pământ se mai întrebuințează adeseori ca mortar spre a lega și întări între ele cărămizile arse sau uscate numai la soare.

[Despre infiltrațiile de apă dintre straturile pământului. Constatările de la Timișoara la săparea rezervorului din suburbia Fabrica // Sedimentele izvoarelor... diversitatea lor. Într-un strat din districtul Timișoarei, la o jumătate oră depărtare de satul Bruckenau, se află două izvoare] din care unul conține o apă minerală purgativă, iar celălalt o apă sulfurică de o recunoscută putere vindecătoare în contra râiei și altor boli de piele, dar distrugătoare pentru unele soiuri de păsări, broaște, târâtoare etc. p. 227

Foarte puține râuri udă partea de șes a Banatului...

Timișul, Begheiul sau Bega; Birda și Bârzava. [Dar lipsa aceasta e împlinită de umezelile subterane ce se adună în fântâni și izvoare.]... //

Mocirle și bălți se află în partea de vest a țării etc. p. 228

[În intervalul stăpânirii turcești (1552–1716), terenurile s-au degradat tot mai mult și s-au răspândit frigurile //. Pentru asanarea bălților s-a cheltuit mult de la reocuparea Banatului încoace și s-a întocmit și planul lui Maximilian Fremaut de a face ca toate apele să se verse în Tisa și în Dunăre. În regiunile inundate se află o bogăție nefolosită încă: turba.] p. 229

....

Scrisoarea a II-a

Munții

[Caracterizare]... În drumul de la Timișoara spre Vârșeț, Oravița sau Dognecea călătorul va putea // deosebi ⟨de promontoriile obișnuite⟩ un mic p. 231

[120] *Lettenartig.*

[121] *Zähigkeit.*

[122] *Thon*

munte singuratic numit Şumig[123], care întâmpină privirile în dreptul satelor Denta, Omor şi Sângeorge din districtul Ciacovei. Aici sunt ruinele unui vechi castel... destul de renumit. Un munte pe al cărui povârniş se află acelaşi pământ gras, ca şi cel din jurul Vârşeţului, este cel dintâi lucru ce-l avem înaintea noastră când călătorim din şes spre munţi şi imediat, dincolo de el, se întind ceilalţi munţi din toate părţile. Mulţi dintre ei stau în rând foarte aproape unul de altul, pe când alţii în lungi lanţuri întrerupte lasă între ei văi mai mult sau mai puţin înguste, toate cu râuri, pâraie şi izvoare... etc. Şi râurile Caraş, Bârzava, Nera, Pogoniciul şi altele, care sunt înghiţite sau de Timiş, sau de Dunăre, îşi urmează cursul lor prin văi adânci şi povârnişuri. În multe locuri, unde ele străbat munţii, aceştia se ridică pe malurile râurilor în mod atât de prăpăstios şi vertical, încât pot fi priviţi cu un fel de groază. Se pare că aceste râuri prin propria lor putere şi prin forţa curentului lor şi-au croit drumul. Toate fenomenele interesante, care se înfăţişează cercetătorului de la Moldova şi până la marea cataractă a Dunării de dincolo de Orşova şi dincolo de fortul Elisabeta ce aparţine acum turcilor, vor putea convinge despre aceasta pe orice călător, precum eu însumi m-am convins. Printre munţii, care... se întind pe malurile fluviului[124], sunt unii foarte prăpăstioşi; la unii dintre ei se vede întregul masiv despicat la mijloc în linie verticală, iar alţii, p 232 prin sălbatica şi neregulata lor înfăţişare, oferă cele mai // pitoreşti privelişti. Pe aici se ridică stânci în cele mai ciudate forme deasupra apei, pe dincolo ele formează peşteri cu munţii mai mari de alături sau cu dărâmăturile lor surpate. Aşa le vedem împrejurul Golumbacului şi de acelaşi fel sunt şi stâncile din faţa Krailvogradului care se numesc Papagalii[125]...

Mai vrednic de admirat este să vezi fluviul cel lat ce curge maiestuos printre stânci verticale, strângându-se într-o albie îngustă, aşa că în unele ţinuturi el n-are o lăţime mai mare ca o bătaie de pistol. In asemenea locuri, Dunărea curge peste un câmp pietros, semănat cu s ânci abrupte din care cauză se produc vârtejuri mari ca cele de la Taktalia, Svinița în faţa insulei, Porecca, Golumbina, Mala Golumbina şi Demirkapu sau marea cataractă a Dunării, numită şi Porţile de Fier[126]. Aceste trecători primejdioase au prilejuit lucrările însemnate pornite de romani pe vremea când stăpâneau această ţară [Reflecţii asupra felului cum şi-a croit Dunărea drumul prin munţi şi a prăvălit stâncile ce au dat naştere vârtejurilor.]

p 233 Printre munţii bănăţeni sunt mulţi lipsiţi cu totul de orice vegetaţie, ei neînfăţişând decât o spinare goală pietroasă şi pereţi goi stâncoşi. Totuşi cei mai mulţi sunt acoperiţi cu stejari, iederă, nuci, aluni, fagi, carpeni şi alte esenţe de copaci înalţi. Pe alţi munţi, am văzut diferite soiuri de meri sălbatici, smochini sălbatici, molift, cetine, tei de o grosime colosală, mesteceni,

---

[123] *Sumlick*

[124] Dunărea

[125] *Papagaien,* în Iugoslavia (în româneşte Babacaia)

[126] În luna iulie 1775, am călătorit în întreg ţinutul acesta şi din toate cele ce amintesc acum numai pe scurt am făcut o descriere mai amplă în scrisoarea a IX-a a părţii întâi (n. a.). Este vorba de capitolul consacrat antichităţilor din Banat.

prunişori[127], iar dintre tufari strugurii ursului[128], merişor[129], dracila[130] etc. Cele mai mari dintre aceste păduri se află în Clisură şi Almăj, unde împreună cu ţinutul Caraşovei, ele cuprind o mare parte din districtele Mehadia şi Ujpalanka... [de asemenea şi în districtele Caransebeş, Vârşeţ, Lugoj şi Lipova.] Aceste păduri se ţin lanţ... [dealurile oferă]... cele mai zâmbitoare şi vesele privelişti... Aceste dealuri produc tot felul de grâne şi cereale; via dă un rod cât se poate de bun; se văd cele mai frumoase plantaţii de pruni şi alţi pomi roditori.

Cei mai înalţi munţi ai provinciei sunt situaţi în districtele Mehadia şi Caransebeş dinspre partea unde ele se învecinează cu Ţara Românească şi Transilvania. Tarcu[131], Galianu[132], Muntele Mare, Muntele Mic, Măguri[133] sunt în această privinţă numele cele mai vrednice de atenţie.

Totuşi în Banat există părerea generală că munţii Semenic şi Fârliug sunt cei mai înalţi din ţară. Cel dintâi se ridică în districtul Caransebeşului, iar celălalt în districtul Vârşeţului. Un inginer care lucrează la ridicarea hărţii topografice m-a asigurat că spre a ajunge în vârful Semeni//cului a mers timp p 234 de opt ore: este adevărat că dânsul a trebuit să treacă peste mase de piatră desprinse de munte, peste copaci doborâţi de furtuni, pe cărări prăbuşite, pe lângă prăpăstii adânci, căţărându-se pe stânci neumblate. Deşi era în luna iulie, totuşi aerul de sus era foarte rece. El a găsit în vârful muntelui un mic lac cu apă curată, cristalină, în care se aflau păstrăvi mici, de altfel, dar având o carne minunat de gustoasă. La reîntoarcerea sa, dânsul a descoperit spre răsărit într-o mare adâncime izvorul râului Timiş, iar ceva mai jos spre apus a descoperit obârşia Nerei, care îşi varsă aici primele ei ape dintr-o prăpastie înfiorătoare într-o albie îngustă.

În luna aprilie 1775, eu însumi m-am urcat în vârful muntelui Fârliug[134]. Ţinta călătoriei mele era vizitarea minelor bănăţene şi aveam tot interesul să nu mă ţin numai de drumul obişnuit. N-aveam însă la mine instrumentele necesare spre a putea întrucâtva determina exact înălţimea acestui munte; căile de acces erau nepracticabile, vremea urâtă era neprielnică pentru observaţii şi, în sfârşit, mersul prea repede al unei escorte compuse din 65 de români înarmaţi, care mă însoţeau prin această periculoasă trecătoare, pe care tâlharii provinciei o făceau atât de nesigură, îmi puneau în cale noi obstacole în facerea unor cercetări exacte... Dar de la înălţimea acestui munte, am putut să privesc peste o mare parte a ţinutului deluros din împrejurime [şi până la munţii Ungariei spre nord, şi ai Serbiei spre sud]. Deoarece muntele, aşa de impropriu numit Mic[135], după cum mi s-a spus, n-ar sta cu nimic în urma celor doi munţi

---

127 *Den unächten Acaciabaum.*

128 *Bärentraube...*

129 *Kronsbeer.*

130 *Sauerdorn.*

131 *Sarko.*

132 *Calliano,* adică vârful Godeanu

133 *Maguri*

134 *Ferliuk*

135 Cu tot numele său este totuşi mai înalt decât învecinatul munte *Mare* (n. a.).

amintiți, m-am hotărât să mă urc şi pe acesta. Un foarte bun barometru, pe care l-am găsit în casa administratorului din Caransebeş, trebuia să-mi înlocuiască alte instrumente ce-mi lipseau.

În ziua de 17 august 1775, în tovărăşia acelui administrator cu o escortă de patru husari şi zece soldați din regimentul românesc de grăniceri, am pornit la drum.

Muntele *Mic* este situat la două mile depărtare de Caransebeş, aproape de munții care fac granița Banatului şi pe aceea a Ardealului de miazăzi. El începe a se ridica de îndată ce am trecut dealul pe a cărui înălțime se află vechiul turn, numit fără motiv „turnul lui Ovidiu"... //

p 235 După ce mi-am însemnat la poalele muntelui înălțimea argintului viu din tubul de sticlă (barometrul) şi notându-mi din când în când şi în timpul urcării, scăderea argintului viu, am ajuns după străbaterea unui drum foarte anevoios de trei ore într-un loc puțin depărtat de vârful muntelui, căci suişurile erau prea abrupte, iar prăpăstiile prea îngrozitoare, ca să îndrăznim a mai înainta. Din cercetările comparate am calculat aici că ne găsim la o înălțime perpendiculară de 2136 de picioare vieneze ⟨mai sus de⟩ piciorul muntelui etc.[136]. [Calculul s-a făcut după metoda lui Cassini, Maraldi şi Casseles.]

...În întregul ținut nu se găsesc alpi atât de înalți care şi în mijlocul verii să fie acoperiți cu gheață şi zăpadă şi în care pe lângă capra neagră să mai poată trăi şi alte animale sălbatice. Eu am găsit ce e drept în câteva locuri ale muntelui Mic mari grămezi de gheață; însă aceasta era întotdeauna în prăpăstii adânci, în care din cauza umbrei copacilor foarte deşi razele soarelui nu străbăteau decât arareori sau niciodată.

...Voi încheia cu descrierea a două peşteri foarte interesante. Una dintre p. 236 ele se află în Clisura, în munții ce se ridică pe malul stâng // al Dunării. Muntele însuşi se numeşte „Tamantich"; se află o mică depărtare de satul Ogradena, unde Dunărea, dincolo de pasul Mala Golumbina, se strânge într-o albie foarte îngustă față de lățimea ce o are în alte ținuturi.

Puțin mai sus pe muntele abrupt ascunsă de spini şi tufişuri se află o gaură adâncă abia de patru picioare şi lată de două Aceasta e intrarea peşterei, a cărei bază o egalează pe a muntelui însuşi. Peştera e foarte întunecoasă, ea primeşte numai foarte puțină lumină printr-o deschizătură ovală, care are un diametru de vreo opt picioare şi care se află croită de natură în cel mai înalt vârf al muntelui, unde stânca mi se părea doar de o lățime de trei până la patru picioare. Un stâlp de piatră înalt şi masiv susține uriaşa boltitură. Forma ei este asemenea unui con având drept bază podeaua peşterii. Ea poate cuprinde cu siguranță vreo patru sute de oameni[136 bis].

Românii din acest ținut susțin că ea ar fi făcută de mâna oamenilor, şi anume peştera ar fi fost săpată de împăratul Traian după cucerirea Daciei, spre a putea adăposti detaşamentul de soldați, care era menit apărării trecătoarei înguste a Dunării. Ca dovadă a acestei ipoteze sunt menționate ruinele[137],

---

[136] Înălțimea aceasta nu e cea a muntelui însuşi, ci doar a punctului până unde s-a urcat autorul.

[136 bis] E vorba de peştera Veterani

[137] Ruinele cetății Pech (Peth), în apropiere de Moldova Veche, localitate componentă a oraşului Moldova Nouă, jud Caraş-Severin.

care, pe povârnişul muntelui, se văd la o înălţime de numai 2–3 picioare deasupra albiei fluviului şi care sunt deci rămăşiţele unui turn de observaţie ce a stat aici.

Poate să fie adevărat, admit şi eu că această mare peşteră ar fi servit pentru scopul sus arătat. În schimb contest că ea este opera mâinilor omului... Stâlpul cel mare stă aici ca aruncat din întâmplare, iar masa de piatră din care el se compune constă din două straturi perpendiculare, de la care pereţii boltiturei pleacă în tot atâtea diagonale. Jos, în mijlocul peşterii, se ridică o altă stâncă, ce ajunge, după cât se pare, până în adâncime, având lângă ea însă o groapă umplută de pietre în care se adună apa ce picură de sus, formând o fântână. Frumoase stalactite îmbracă pereţii, din care se preling asemenea ape, care, probabil că mai sus, îşi au un colector propriu. Aceste ape se scurg prin groapă în canale subterane până ce curg sub ruinele sus arătate, dintr-o crăpătură a stâncii, pierzându-se apoi în Dunăre //. Cealaltă peşteră se află în apropierea p 237 renumitelor băi Herculane în districtul Mehadiei, pe aşa numitul munte al Hoţilor. Şi unul din izvoarele calde ce curge din acest munte se numeşte Scăldătoarea Hoţilor. Într-adevăr, se pare că aşa cum a format natura peştera, ea a vrut să asigure aici criminalilor şi oamenilor răi un adăpost. Pentru a ajunge la intrare, trebuie urcată cu cele mai mari greutăţi aproape a patra parte a înălţimii muntelui, care, privit de jos, pare cu totul vertical fără nici o înclinare.

De cum am ajuns la ţintă, ni s-a arătat mai întâi o crăpătură înaltă în munte, care însă nu este intrarea adevărată, ci se află numai lângă ea. Intrarea este foarte mică. Din interior trebuie să o luăm la dreapta şi aşa ajungem într-un fel de sală mare, a cărei boltitură[137 bis] este compusă din bucăţi de stânci înfiorătoare. Ele se unesc sus într-un unghi foarte ascuţit, care însă din unele părţi ajunge teşit. Crăpătura înaltă ce se observă pe dinafară se prelungeşte până în interiorul peşterii, unde se vede că a fost ridicată o bucată de zid, prin care lărgimea crăpăturii se micşorează, dar rămâne totuşi o deschizătură destul de mare pentru ca să poată pătrunde lumina zilei. Zidul e făcut din bolovani de aceeaşi piatră din care e alcătuit muntele, este acoperit cu mortar, având o grosime de două picioare şi o înălţime de circa patru picioare. Fereastra neregulată rezultând astfel are o lumină de circa cinci picioare pătrate. Spaţiul din interior al peşterii se apropie de un patrulater şi dacă am vrea să măsurăm laturile, atunci întregul înconjur, pe cât pot judeca cu ochiul, ne-ar da poate peste o sută[138] de picioare. Podeaua este neegală şi cu totul acoperită cu pământul format din dezagregarea stâncii ce-i serveşte de bază. Dacă lăsăm să cadă o piatră mare sau un corp greu, atunci prin puternicul ecou produs ni se arată că muntele trebuie să fie boltit şi în adâncime, cel puţin sub podeaua peşterii. Dar dacă te întorci la dreapta şi priveşti cu atenţie la lumina unui opaiţ de mină, cu care trebuie să te înarmezi de la început, vezi că peretele lateral al peşterei nu ajunge chiar la podea, ci lasă o deschizătură ovală orizontală de o lărgime ce nu ajunge la două picioare. Am lăsat mai întâi târâş câţiva români şi soldaţi înarmaţi şi prevăzuţi cu de toate, apoi, lungindu-mă

---

137 bis *Groteskes Gewolbe* (de la „grotă").

138 În versiunea lui Bolocan· *patru sute* (!); corect în tălmăcirea lui C Feneşan (p. 244).

jos pe pământ, i-am urmat şi am ajuns după ei într-o încăpere a cărei minunată grozăvie putea să surprindă chiar şi pe omul cel mai neînfricat. Şi aici se termină mijlocul boltiturii într-un unghi ascuţit, cu toate că stânca, începând din vârful unghiului, se pierde pe ambele laturi în linii încovoiate. Ici colo se văd urmele unor vetre de foc, probabil că hoţii îşi vor fi ales adescori acest loc atât de ascuns cu un adăpost sigur.

Această peşteră laterală se strâmtează din partea dinainte, încetul cu încetul, şi se transformă într-un coridor subteran sau galerie de mină. Unii cred că acest coridor s-ar putea întinde foarte mult înainte, lucru de care eu mă îndoiesc, am făcut numai doi-trei paşi şi coridorul a şi devenit atât de strâmt încât nu era cu putinţă a mai înainta, deşi se putea foarte bine observa că despicătura continua mai departe în stâncă. De pe boltitură atârnă în jos, în bucăti mici, stalactite murdare de culoare închisă, înfăţişând nişte figuri foarte ciudate, asemănătoare în mic cu cele văzute de Tournefort[138 bis], în grota de la Antiparos[139] din Marea Ionică... etc.

Scrisoarea a III-a

Împărţirea munţilor

....

p 239 // ... [Împărţirea lor în munţi de stâncă uniformă[140], munţi cu straturi sau galerii[141], munţi din aglomeraţii neregulate[142]. Din categoria întâi fac parte munţii ce despart Banatul de Transilvania şi Ţara Românească. Ei sunt de granit îmbrăcat în calcar sau ardezie].

Amândouă aceste feluri de îmbrăcăminte se văd... la munţi Oprişa[143], Ţarcu[144], Moraru[145], Padeş[146], Muntele Mare, cel Mic, Rusca, Druja, Chicera[147] şi alţii.

[Aminteşte observaţia lui von Born[148] din 1770 cu privire la munţii din jurul Haţegului]... Dar şi în interiorul Banatului se găsesc astfel de munţi, mai cu seamă în Clisura, unde între altele am cercetat şi unul din ei, care, pe malul stâng al râului Belareca, se ridică înainte de Mehadia şi care din toate părţile nu este nimic decât o stâncă dură prăpăstioasă şi aproape cu totul lipsită de arbori şi plante... //

p. 241 [Munţi din straturi regulate]

---

138 bis Joseph Pitton de Tournefort (1656–1708), botanist şi călător francez

139 Antivari

140 *Gleichartigen, oder Felsegebirge.*

141 *Ganggebirge*

142 *Floszgebirge*

143 *Oprischa,* corect Obreja

144 *Sarko*

145 *Morarut*

146 *Badisch.*

147 *Kischera*

148 Vezi relaţia lui von Born în volumul de faţă.

...Am observat şi ⟨munţi⟩ din aceia a căror bază era compusă din mică argintie, aşa că în zilele senine, când soarele cădea pe această bază ea arunca razele înapoi şi părea ca argintată. Munţi de acest soi se văd pe drumul de la Caransebeş la Mehadia, de cum ne apropiem de staţia de poştă Slatina[149], unde Timişul se rostogoleşte din muntele Semenic într-o albie stâncoasă. Aceşti munţi se ridică de pe malul stâng al râului, iar priveliştea lor m-a surprins atât de mult, încât am uitat de toate primejdiile drumului neumblat, prăpăstios şi atât de multe ori expus atacurilor tâlharilor, căci soldaţii postaţi pe la trecătorile nesigure şi aproape în toate celelalte sate învecinate, nu erau întotdeauna în stare a apăra călătorii de aceşti bandiţi atât de îndrăzneţi. Prin jur se găsesc împrăştiate bucăţi mai mari sau mai mărunte din această mică, ba chiar de acestea am mai văzut în multe locuri în drumurile adânci, care duc prin lanţul de munţi descris, unde ele zac printre atâtea alte diferite soiuri de piatră ca asbest, marnă, steatită[150], ipsos, tuf şi gresie, prund şi bucăţi de piatră care conţin în ele câteva granule de bazalt... etc.

[Munţi din aglomeraţii neregulate. Ei constituie un fel de promontorii. Cel mai înalt e cel din jurul Vârşeţului.]... M-am urcat până în vârful acestui munte şi anume pe locurile care erau mai prăpăstioase şi mai neumblate... am găsit temelia lui... etc. [a urmărit compunerea lui etc.]. La înapoiere m-am îndreptat pe un povârniş mai lin. . etc. Am văzut şi crăpături, dintre care unele umplute cu pământ de porţelan şi altele cu un fel de ipsos, care la apăsarea degetelor se fărâmiţa în mici bucăţele. Mare mi-a fost mirarea de a găsi într-un asemenea haos un izvor cu apă curată, cristalină. Acest izvor începe să curgă aproape de vârful muntelui şi are în vecinătatea lui o capelă cu locuinţa unui eremit care îngrijeşte de ea. Pe înălţimea cea mai de sus se văd zidurile ruinate ale unei cetăţui[151]... etc.

Scrisoarea a IV-a

p. 248

[Despre originea munţilor]

[Munţii Banatului nu sunt de origine vulcanică. Acţiunea elementelor asupra pietrelor. Pietrele de granit şi ardezie se fărâmiţează la aer şi se schimbă în lut.] De aceea, după căderea ploilor sunt drumurile anevoioase, iar nămolul lutos şi vârtos, în care se descompune suprafaţa superioară a pietrei de granit şi ardezie face ca să întârzie mult pe drum călătorul. Oraşul şi cetatea Timişoarei sunt pavate cu un fel de piatră argiloasă schistoasă care conţine şi ceva mică; astfel este deopotrivă de neplăcut noroiul pe timp ploios, iar pe timp uscat praful, care, cu părticelele de mică, acoperă drumurile etc...

---

149 Slatina-Timiş, sat şi com. jud. Caraş Severin.

150 *Speckstein*

151 *Bergschloss* sau aşa numita *Cula de la Vârşeţ*, datând de pe la sfârşitul secolului al XIV-lea sau începutul celui următor

Scrisoarea a V-a

[Despre fosile]

p. 260

[Fosile găsite în Banat. regiunea fosilelor:] Munții și dealurile care se sfârșesc în Almăj, în valca pe care o străbate râul Nera, acelea din cercul minier Dognecea, aproape de Bocșa[152], unde se ajunge în Valea Pai și Valea Mare, parte în districtul Ciscova la Ramna[153], parte în districtul Vârșețului, dincoace și dincolo de râul Pogăniș. [Se găsesc polipi, madrepori, scoici și altele de acest fel.] În înălțimile Văii Mari am găsit o piatră cu „mitulite" mici, necalcinate cu totul, cu un fel de scoici ciudate, frumoase, în formă de inimă.

Un deosebit soi de arici de mare, conic, pe care – pe cât îmi aduc aminte – nici un autor nu l-a descris sau desenat până acum, s-a găsit în Almăj. Tot aici, am văzut un foarte frumos colț de elefant, în partea de sus puțin calcinat... etc. Am mai văzut și din acei dinți ascuțiți de elefant care, de fapt, se numesc fildeș și care au fost dezgropați în aceste ținuturi: aceștia însă erau cu totul calcinați și în cea mai mare parte fărâmițați, precum și oasele de la picioare, coloana vertebrală și scheletul unor astfel de animale de uscat. Un deal din apropierea comunei Bocșa ne oferă o mulțime de aceste rămășițe. Locuitorii le socot și azi după eresurile din vechime, ca oase de uriași și monștri, care, în aceste ținuturi și în Ardealul învecinat, se numesc baluri *(Drachen)*.

[Pe dealul de la Bocșa dinți de elefanți și dinți de cai de mare. Autorul a constatat deosebirea esențială dintre ei. Fosile vegetale, lemne pietrificate, în jurul satului Bozovici în Almăj[154] etc.]

Scrisoarea a VI-a

[Istoria minerală a munților bănățeni]

p 266

[Minereuri etc. Exploatări miniere încă din antichitate] etc. // Munții ce conțin minereuri sunt împărțiți în patru mici districte sau oficii miniere: Oravița, Dognecea, Moldova și Sasca[155]. Afară de aceasta s-au mai găsit din nou minereuri și anume: o mină // de aramă la Dorgoș[156] și un filon de plumb cu argint la Gladna[157].

p 267

[Oravița]. Venind de la Timișoara pe cel mai scurt drum de zece mile, peste stațiunile de poștă Jebel[158], Denta[159], Gudurița[160], care e o stație dublă·

---

152 *Pagskan,* oraș, jud Caraș-Severin.
153 *Rafna,* sat și com., jud Caraș-Severin
154 Sat și com , jud. Caraș-Severin
155 Toate în jud. Caraș-Severin
156 *Torgos,* sat și com , jud. Arad
157 *Gladna,* Gladna Montană, sat, com Fârdea, jud Timiș.
158 Sat și com , jud. Timiș
159 Sat și com., jud. Timiș.
160 Neidentificat.

şi Cacova[161], sosim la destinaţie. De la ultimul sat, venim la Petrovăţ[162], unde drumul duce peste nişte mici înălţimi, compuse din ardezie, într-o vale, al cărei sol este presărat cu bolovani calcaroşi şi în a cărei adâncitură extremă aproape la poalele muntelui ce conţine minereu, se află un sat foarte lung locuit mai mult de români, după care apoi urmează însuşi oraşul Oraviţa.

Locuitorii acestui oraş sunt mai mult germani. Oraşul posedă o biserică parohială de mărime mijlocie şi câteva foarte bune clădiri, printre care locuinţa directorului minelor, care are întotdeauna câţiva oameni ca pază şi care stă în legătură şi cu cancelaria direcţiei etc... Oraviţa are două vetre de ardere[163], tot atâtea hale de încercare[164] şi două topitorii[165], mai multe magazii, în care sunt depozitate stocurile de aramă cu marfa de vânzare, precum şi clădirile necesare pentru unelte, maşinării, lemne, cărbuni etc. Munţii ce conţin minereuri şi pe care îi urcăm încetul cu încetul după ieşirea din oraş sunt Vadarnei[166], ai Ciclovei, Timişului, dinspre miazăzi, iar dinspre miazănoapte, ai Coşcovăţului[167], Tâlvei[168] şi Tâlvei Cornului[169].

Aceşti munţi sunt, de altminteri, foarte accesibili şi sunt acoperiţi cu stejari, fagi, tei, frasini, mesteceni, iederă şi altele... [Filoane metalice //. Regimul exploatărilor cu începere din 1740. Încurajarea particularilor... spre a-i stimula şi organiza în societăţi de exploatare. Curtea imperială şi regală nu le-a deschis acestora numai mijloacele şi calea, ci s-a obligat a suporta şi cheltuielile cu deschiderea galeriilor principale şi construirea clădirilor necesare de manipulaţie şi locuinţe pentru funcţionari.] Maiestatea Sa, pe lângă conducerea supremă a minelor, şi-a rezervat numai câteva localităţi sau terenuri miniere, a cedat însă asociaţiilor ce voiesc ele a închiria toate celelalte districte, putând să le exploateze liber şi nesupărate de nimeni. Fiecare teren minier se calculează de obicei ca împărţit în 132 de părţi sau *cuxe* (porţiuni de mine din care două sunt rezervate suveranului, a treia pentru folosinţa casei comune sau *Bruderlade,* şi a patra pentru biserică: aceste *cuxe* trebuie construite şi întreţinute pe cheltuiala asociaţiilor, aşa că din 132 de cuxe, 128 rămân la dispoziţia asociaţiilor. Afară de acestea, fiecare asociaţie va trebui să achite regelui câte $7^1/_2$ funţi de aramă curată de fiecare maje[170] sub numele de *urbură.*

p. 268

De asemenea, Majestatea Sa îşi mai rezervă dreptul exclusiv a răscumpăra toate produsele miniere pe un anumit preţ, aşa de exemplu maja de aramă cu 32 de florini.

Direcţia minieră supremă îşi rezervă dreptul pentru sine de a angaja funcţionarii, a menţine asociaţiile particulare[171] în participaţia lor şi în

---

161 Veche denumire a satului şi com. Grădinari, jud. Caraş-Severin.

162 Petrovitz, neidentificat; pe harta lui Griselini, la sud de Corova.

163 *Röstheerde.*

164 *Probiergaden*

165 *Schmelzhutten.*

166 *Wadarn.*

167 *Koschowitz*

168 *Dilfa*

169 *Kornudil i*

170 *Zentner* (100 de livre sau 51,006 kg, apud C. Feneşan, p. 323).

171 *Die Privatgewerken bei ihren Antheilen und Fortsetzung des angefangenen Baues zu erhalten*

continuarea lucrărilor începute. Mai departe ea are dreptul a percepe darea pe băuturi, adică de a încărca berea şi vinul cu anume taxe. Din aceste venituri numite *Taxfund* îşi primesc lefurile funcţionarii regeşti, deoarece funcţionarii asociaţiilor miniere trebuie să fie plătiţi de către şeful sau directorul lor. Totuşi şi aceştia, ca şi ceilalţi, care depind de direcţiunea regească, se pot bucura, în schimbul unei cotizaţii minime din leafa lor, de multe înlesniri în privinţa locuinţei, a unor preţuri reduse la alimente, la tratamentul medical şi la medicamente în caz de boală.

În afară de o grabnică desfacere a minereurilor lor, asociaţiile mai au şi următoarele avantaje:

Mai întâi leafa mică a muncitorilor indigeni, români şi sârbi, a căror muncă, potrivit înaltului ordin, se plăteşte ca robotă[171 bis] cu câte 12 creiţari pe zi de om, fie că lucrează în mină, fie la suprafaţă.

p. 269 Pentru toţi muncitorii, atât indigeni, cât şi germani, suveranul este obli//gat a trimite asociaţiilor o anumită cantitate de secară şi alte cereale, pe un preţ hotărât şi neschimbat, aşa că acest preţ stă cu mult sub preţul mediu, din care cauză se şi numeşte *porţie gratuită*. În momentul când secara este transformată în pâine, ea costă 30, ovăzul 24 şi porumbul 18 creiţari de fiecare meţ (4 baniţe sau 80–100 litri). Muncitorul (minerul) german primeşte lunar o asemenea porţie gratuită de un meţ, dacă e necăsătorit, şi $1^1/_2$ meţ, când are copii. Românilor şi sârbilor li se dă aceeaşi porţie, însă în porumb. Cantitatea necesară peste porţia fixă trebuie fiecare s-o plătească pe preţul mai mare obişnuit; de ex. secara cu 45 şi porumbul cu 25 de creiţari de fiecare meţ. Acest preţ mai urcat vine în favoarea statului, din care acesta însă bonifică 10% de fiecare majă pentru construirea şi întreţinerea magaziilor de cereale. De asemenea este foarte moderat şi preţul lemnelor, cărbunilor şi fânului. Tăierea în pădure a unui stânjen cub de lemne costă 24 de creiţari şi numai transportul lemnelor diferă după cum e distanţa de mică sau mare.

O măsură de cărbuni care cuprinde $2^1/_2$ saci costă 18 creiţari. O claie (stog) de fân, care trebuie să aibă o înălţime de 3 şi o circumferinţă de 9 stânjeni, inclusiv cositul şi căratul, costă 4 florini. Asemenea s-au fixat preţuri foarte moderate şi pentru scânduri, şindrile şi altă lemnărie aduse din afara districtelor miniere.

⟨Minele, încep⟩ din nord şi anume de la Coşovăţ. Aici sunt în lucru încă următoarele mine[172] ca Rochus, Cei patru evanghelişti, Erasmus, Iacobus, Petru şi Pavel, Florian, Neuglückauf, Benedictus, Philippus. Celelalte: Gabriel, Genoveva, Maria Heimsuchung (Bunavestire) Maria Theresia au fost părăsite din lipsa de profit[173]. Alte două mine, Ladislau şi Kiesstock, dau numai pietriş, din care se găsesc la majă 70 de funţi „Lech" (mată) sau piatră. Acest munte a fost săpat încă şi mai adânc cu încă o galerie. Aceasta, care are o înălţime de 10 picioare şi o lungime de 327 de stânjeni[174], se leagă cu mina Rochus şi serveşte pentru scurgerea tuturor apelor din celelalte mine, deoarece e la o adâncime de 19 picioare faţă de celelalte.//

171 bis Exemplu flagrant de nedreptăţire a muncitorilor băştinaşi.

172 De comparat cu înşirarea lui von Born, scrisoarea a VI-a.

173 *Ausbeute*.

174 Un stânjen vienez are 6 picioare, adică, 1,896 m (apud C. Feneşan, p. 323).

Am aflat de la lucrători că această galerie ar fi costat-o pe împărăteasă suma de peste 20.000 de florini. Intrarea acestei galerii se află spre miazăzi şi în toată lungimea ei mergem peste stinghii pe sub care se scurg apele. Aşa cum această galerie se îndreaptă după filonul principal, tot aşa şi celelalte galerii mai mici urmează arterele sale sau alte filoane separate. După cum am amintit, filoanele continuă în munţii despre care este aici vorba, prin ardezie şi calcar... etc. dintre care calcarul este stratul de jos[175] şi ardezia cel de sus[176] În muntele învecinat Tâlva Cornului sunt următoarele mine: Gottes Willen, Neu Elias, Samuel, Mercy, Thaddeus, Maria Schnee: în aceasta din urmă se află instalată galeria imperială „Königsegg" de 400 de stânjeni lungime şi Heilige Dreifältigkeit (Sf. Treime). [E amintită o descoperire a lui von Born cu prilejul vizitei autorului la acele mine] p 270

Minele în lucru din muntele Tâlva poartă numele Servatius şi Ignatius, Karolus, Maria von Loretto, Simion... etc.

[Minele de pe Munţii Vadarna, Timiş şi Ciclova] // În muntele Vadarna erau acum câţiva ani: „Pauli Bekehrung" (Conversiunea [apostolului] Pavel), Peregrinus şi Nepomucenus, Gajetanus, Elias under dem Wachholder (Ilie sub ienupăr). În munţii Timişului, numărul minelor împreună cu acela al puţurilor ce le aparţineau nu trecea de patru şi anume: Flucht in Aegypten (Fuga în Egipt), Maria bitt für uns (Maria, roagă-te pentru noi), Michael, Neu Servatius şi Ignatius. Acestea sunt însă acuma aproape toate părăsite. Şi în muntele Ciclova galeriile Heilige Dreifältigkeit, Philippi Jacobi, Theresia şi Thekla nu sunt în lucru, ci numai galeria Georgi. p 271

..Toate aceste mine dau aramă. Câteva filoane au şi argint amestecat, dar totuşi [chiar şi] cel mai bogat minereu de cupru de la Rochus din munţii Coşovăţului, conţine atât de puţin [argint] încât, din cauza cheltuielilor prea mari, nu merită a se face separarea; dimpotrivă, mina Pauli Bekehrung din muntele Vadarna dă la maja de aramă opt până la zece lotoni[177] de argint. Aceeaşi mină conţine şi mult arsenic.

Separarea[178] argintului de aramă se face numai după ce prin analizarea probelor s-a constatat mai întâi că argintul se află în cantităţi suficiente pentru a putea da un câştig. În acest caz, arama este transportată la Annaberg[179], lângă graniţa austro-stiriană spre separare şi curăţire. Celelalte operaţii de prelucrare a aramei, până ce acest metal devine marfă pentru comerţ, se fac în atelierele[180] din Oraviţa, unde asociaţiile îşi duc minereurile lor. Şi aici, pentru ca asociaţiile să meargă la sigur, se iau mai întâi probe asupra conţinutului, care sunt supuse analizei încă înainte ca minereurile să ajungă la topire, şi – deoarece suveranul este achizitorul întregii cantităţi de aramă cu preţul de 32 de florini de maje, – se avansează întotdeauna asociaţilor câte 25

---

175 *Das liegende*

176 *Das hängende*

177 Un *loton* (Wiener Lot) are o greutate de jumătate de uncie sau 17,54 g (C Feneşan, p. 323)

178 *Die Scheidung*

179 În Austria.

180 *Hütten*

de florini de majă, spre a putea acoperi cheltuielile extragerii, topitului, transportului şi alte speze.

Pentru o singură topitură sunt necesare 40 de măji de minereu, 24 de măji de pietriş, 16 cărucioare de zgură[181]. Atunci când minereul conţine multă pucioasă[182] se micşorează adaosul pietrişului, iar dacă minereurile sunt mai fluide, atunci se micşorează cantitatea de zgură. Întreaga lucrare durează 20–24 de ore şi se obţin 3–4 măji de aramă. Pentru acest scop s-au întrebuinţat 30–32 de măsuri de cărbuni sau în total 25 de saci, fiecare socotit la o majă vieneză[182bis].

Asupra modului de topire a aramei, am cules la faţa locului următoarele date:

De la fiecare majă de minereu, aşa cum vine de la vatra de ardere, se obţine prin întâia topire 15–18 funţi de „Lech" (mată) sau aramă brută împreună p 272 cu adaosul // de materie străină[183]. La a doua topire, o majă de Lech de 70–80 de funţi de aramă de culoare închisă, aşa-zisul *Schwarzkupfer* (aramă neagră). La a treia topire, această aramă se eliberează de vreo 10 procente de impurităţi şi se face întrucâtva flexibilă, dar nu de tot, deoarece minereul de cupru din întregul district minier al Oraviţei, afară de alte amestecuri străine, mai conţine şi o mulţime de părticele de fier şi arsenic.

Domnul von Delius, pe când era asesor şi director al minelor[184], a făcut nişte propuneri foarte bune pentru a se obţine o aramă mai flexibilă chiar la ardere. Eu însă n-am putut vedea dacă a fost folosită sau nu noua metodă, întrucât vetrele de ardere au fost acoperite şi înconjurate cu ziduri groase; de altminteri nu se observă nici o selecţie deosebită în soiul pietrişului întrebuinţat, după cum fixase acest renumit mineralog, aşa că minereul sulfuros a fost amestecat şi cu cel de arsenic şi de asemenea şi la reglarea focului se procedează mai mult după manipularea obişnuită decât după adevăratele observaţii practice. Cu toate acestea, în districtul minier al Oraviţei se producea în cursul unui an între două până la trei mii de măji de aramă. Toată arama provenind din acest district, ca şi din celelalte districte miniere, afară de cea care se predă în Austria pentru separarea argintului din ea, este trimisă la turnătoria mare de fier[185], situată la poalele muntelui Ciclova, unde cu ajutorul ciocanelor mari, acţionate prin forţa apei este bătută în plăci, cazane, tigăi şi alte vase mai mari.

⟨Sunt două soiuri de minereuri⟩ unul de culoare gălbuie sau pietriş de cupru[186], iar celălalt este minereul de cupru roşietic[187], adeseori cu o suprafaţă pestriţă. În mina Heilige Dreifaltigkeit (Sf. Treime) din Munţii Tâlva Cornului se găseşte şi un ocru cenuşiu, care... îşi are originea fără îndoială din pietrişul

181 *Halbahren*

182 *Schwefel.*

182 bis O majă vieneză (Wiener Metze) = 61,487 l. (C. Feneşan, p. 323).

183 *Mit beigemischten Zuschlag*

184 *Bergmeister.* În versiunea lui N Bolocan „primar" (!) dintr-o confuzie dintre Bergmeister şi *Burgermeister*

185 *Hammerwerk.*

186 *Kupferkies.*

187 *Kupferfahlerz*

de cupru dizolvat. Mina Pauli Bekehrung (Conversiunea lui Pavel) din Muntele Vadarna posedă acel soi de aramă arsenicală despre care vorbeşte Cronstedt... însă care n-are culoarea albă..., ci din contra conţine mai mult arsenic şi mai mult argint.

[Varietăţi de minereu de cupru: malahite... aramă sticloasă // ... ocru de aramă – minereu de „Ziegelertz".] p. 273

Scrisoarea a VII-a

[...Călătoria de la Oraviţa la Dognecea] p. 274

Pentru a ajunge de la Oraviţa la Dognecea, călătorul trebuie să străbată o cale de două poşte lungi. Una din ele trece printr-o vale înconjurată de dealuri şi munţi mărunţi de-a lungul a două sate româneşti Rachitova[188] şi Ticvaniul Mic[189], a căror poziţie nici nu se poate închipui mai frumoasă. Aici se găsesc nenumărate şi foarte frumoase plantaţii de pruni, vii alese, păduri şi livezi cu cele mai bune ierburi, care dau păşune din plin numeroaselor turme de oi, vite cornute şi cai. De la Secaş[190], a doua staţiune de poştă, pe întregul parcurs al şoselei până la Dognecea nu se mai află nici un sat.

Înainte de a intra în sat, peisajul câştigă o înfăţişare cu totul alta. El devine muntos în toată puterea cuvântului; mergem mereu pe lângă poalele muntelui sau peste urcuşurile lui pe un drum foarte anevoios, care pretutindeni este presărat cu ardezie argiloasă amestecată cu mică şi care este aşternut pe granit. Apoi de amândouă părţile, ai păduri falnice de stejari şi de alţi copaci înalţi, iar solul e tăiat adesea de pâraie şi mai ales de râul Caraş, al cărui curs în acest ţinut este foarte năvalnic. Podurile aruncate peste aceste ape sunt de lemn şi foarte rău încheiate. Chiar atunci plouase mult, din care cauză pâraiele erau foarte umflate; de aceea, am şi văzut o mulţime de ţigănci ocupate cu adunarea grăunţelor de aur ce le scoteau din nisipul adus de apă. O apă de culoare galbenă închisă, pe care o vedeam cum cade de pe o stâncă înaltă, lăsa pe pământul pe care se răspândeau mari mase de ocru.

Acum mă aflam în districtul minier al Dognecei, nu tocmai departe de acest oraş minier atât de neînsemnat în sine, încât numai // doar prin zgura care m-a izbit la intrare, mi-am putut da seama de prezenţa lui... Ca şi celelalte localităţi miniere ea se bucură de privilegii orăşeneşti. Locuitorii săi sunt germani şi români, care sunt întrebuinţaţi îndeosebi la lucrări miniere atât în galerii, cât şi în clădirile orăşeneşti. Aici locuieşte un director de mină cu mai mulţi funcţionari Prin mijlocul localităţii curge o apă[191]. Unul din braţele sale a fost mânat într-un canal îngust construit pentru punerea în mişcare a maşinăriilor. Manipularea, în genere, este la fel cu cea de la Oraviţa. p. 275

Munţii ce conţin minereuri se află spre răsărit şi se ridică imediat în spatele Dognecei. Ei dau aramă, plumb şi fier; arama şi plumbul sunt amestecate însă şi cu argint în cantităţi mai mari sau mai mici, dar nu peste tot... etc.

---

188 *Kagitawa,* sat aparţinând oraşului Oraviţa, jud. Caraş Severin.

189 *Klein-Dikran,* sat, com Ticvaniu Mare, jud. Caraş-Severin.

190 *Sekaş.* Azi Secăşeni, com. Ticvaniu Mare, jud Caraş-Severin

191 Secaşul

Aceşti munţi sunt munţii Moraviţa, Ioan, Wolfgang, Tâlva şi Reşiţa. Acest din urmă este numai un apendice al muntelui Moraviţa, care se află mai aproape de Dognecea... etc. Minele acestor munţi poartă următoarele nume: Simon şi Iuda, Joh. Baptista, Franciscus, Paulus, Barbara, Clemens, Benedictus, Isidorus. Afară de câteva puţuri promiţătoare deschise de curând ca: „De nobis", Heilige Dreifältigkeit (Sf. Treime), Rogamus, Egidius, Antonius, Salomon – câteva mine ca Barbara, Clemens, Benedictus, Isidorus sunt părăsite – în câteva mine scade belşugul din ce în ce mai mult, aşa precum sporeşte în altele. Renumita mină Simon şi Iuda merită o descriere aparte din cauza interesului ei deosebit.

Am vizitat această mină în luna aprilie 1775 şi directorul acestui sector minier a avut bunăvoinţa să mă conducă. Timpul era foarte urât şi noros, deoarece în ajun plouase necontenit, din care cauză drumul, începând de la Dognecea, era pretutindeni stricat şi acoperit cu apă. Într-adevăr, micul pârâu, care vine din muntele cel mai apropiat şi curge pe lângă drum, ieşise atât de mult din albia sa încât am fost nevoiţi să ne coborâm de vreo douăzeci de ori şi să trecem cu piciorul din piatră în piatră, un fel de a călători foarte primejdios, dacă husarii şi ceilalţi oameni, ce-i aveam cu noi ca escortă, nu ar fi stat la fiecare pas în ajutorul nostru. În mijlocul primejdiilor însă a trebuit să [stau] să observ o înălţime de pe care acest pârâu se rostogolea năvalnic în adâncuri, formând astfel o cataractă, care pune de minune în mişcare foalele[192] topitoriei de la Dognecea. Meşteşugul a // venit aici în ajutorul naturii, căci – cum pârâul se lăţeşte atât de mult sus încât formează un fel de lac – apa a fost împinsă înapoi aproape de gură prin nişte diguri puternice spre a-i face căderea şi mai masivă şi mai năvalnică.

p. 276

Dincolo de această cataractă, solul se înalţă şi noi ne-am urmat mai departe calea, suind deal după deal. Dealurile sunt pe aici foarte mult acoperite cu salcâmi sălbatici care cresc pe aici ca tufişuri scunde şi fiind tocmai atunci în plină înflorire, întregul ţinut se înfăţişa ochiului ca şi când ar fi fost acoperit cu zăpadă. Am mai văzut tufe mari de dracilă, de asemenea, am văzut pe aici crescând foarte multă mătrăgună... Se ştie ce acţiuni otrăvitoare posedă această plantă al cărei rod prin asemănarea ce o are cu „Bärentraube" (strugurii ursului) înşeală pe neştiutori cărora le irită mult cerul gurii. Cam pe la jumătatea înălţimii muntelui, am ajuns în sfârşit la o clădire de zid prin care se intră în galeria care duce la mina Simion şi Iuda. Aici se află un manej cu cai[193], cu ajutorul căruia se sfarmă minereurile cărate cu vagonetul[194]. Galeria înaintează în munte în linie dreaptă 220 de stânjeni, apoi se bifurcă. Noi ne-am urmat calea în dreapta, unde, trecând printr-o spărtură şi peste minereurile îngrămădite, nu mi-a fost mică mirarea, când, dintr-o galerie strâmtă, m-am văzut dintr-o dată într-o spaţioasă boltitură ovală, a cărei înălţime – după cum m-au asigurat – era de 19 stânjeni sau 114 picioare[195], iar circumferinţa de 60 de stânjeni...

192 *Das Gebläse*

193 *Eine Rosskunst.*

194 *Mit dem Hunde vorgelaufene Erze.*

195 *Wiener Schuh.*

Ce privelişte minunată!...[196]. Amabilul meu însoţitor luase încă mai dinainte măsuri ca întregul interior al grotei – adică pereţii laterali ai acestei admirabile boltituri – să fie luminat cu lămpile de mină ale lucrătorilor. Se părea a fi un cer plin cu stele lucitoare într-una din cele mai întunecoase nopţi. De fapt nu ştiu să redau mai bine efectul extraordinar al acestei privelişti unice în felul său asupra ochilor [ce o văd] pentru prima oară. Şi de asemenea şi urechea se înfioară de glasul înăbuşit al lucrătorilor, de zgomotul pe care îl face ciocanul şi dalta, de detunătura pulberii la exploatarea stâncii – detunătură pe care nu uită niciodată să o provoace minerii atunci când un vizitator, străin, părăseşte mina – fie că ar face-o ca să-l cinstească sau ca să-l înspăimânte. La toată această larmă, dacă se mai adaugă şi zgomotul cu care se rostogolesc pietroaiele smulse din loc, se poate închipui vuietul de care răsună mina în fiece clipă.

Acest întreg sistem de galerii[197] se numeşte de către lucrătorii de acolo *un etaj*[198]... Oricât de minunată este priveliştea lui, ea trebuie să fi fost încă şi mai minunată mai înainte, când se intra printr-o galerie mult mai adâncă decât aceea prin care se intră acuma, ajungând în galeria cea mai de jos, de unde se putea cuprinde cu privirea o înălţime de 40 de stânjeni sau 240 de picioare. [Trimite la hărţile publicate de Ignaz von Born.] p. 277

Nu mult după recucerirea Banatului..., aceşti munţi fură cei dintâi luaţi în exploatare după indiciile bogăţiei lor minerale, dar lucrările fură în curând părăsite, deoarece asociaţiile n-au putut face faţă cheltuielilor. O mare asociaţie, care s-a constituit în anul 1740, a împins cu mai multă râvnă galeriile începute, prin masa mută a stâncii, în speranţa de a da de o vână de argint. Şi această asociaţie se văzu amăgită în aşteptările ei şi nu puţine asociaţii au renunţat, rămânând numai cele mai întreprinzătoare, care au continuat exploatarea şi au avut norocul să descopere o bogată vână de aramă, care chiar atunci fu numită Simion şi Iuda. Pentru ca asociaţia să se despăgubească de marile cheltuieli investite anterior şi pentru a ridica producţia cât mai mult, ea a instituit o primă pentru directorul minei şi pentru funcţionarii atelierelor, aşa că pentru fiecare maja de aramă produsă, cel dintâi primea câte cinci, iar cel din urmă câte trei groşi. Şi în modul acesta... se avea în vedere mai mult câştigul decât o exploatare regulat făcută. Produsele bogate au mai ademenit mai multe asociaţii, cărora li s-au concedat terenurile[199] din părţile laterale şi porţiunea de dedesubtul minei. Din toate părţile şi în întreaga circumferinţă a muntelui s-au început lucrări noi şi cum toate erau îndreptate spre punctul central, unde gruparea coridoarelor era deja cunoscută, numărul galeriilor a ajuns în scurt timp la 16. Boltitura interioară a minei s-a mărit din ce în ce mai mult şi, prin străpungeri şi prin alte lucrări, s-a ajuns atât de departe încât şapte coridoare diferite aveau acum legătură între ele. Acestea sunt Barbara, Franciscus, Benedictus şi Clemens care ca şi Simion şi Iuda dădeau aramă, iar din celelalte două: Johannes Baptista şi Paulus, cea dintâi dădea fier şi cealaltă plumb şi argint. În urma considerabilei lărgiri la care ajunsese mina, s-a ivit, în sfârşit, p 278

196 Vezi von Born, *Scrisoarea a IX-a.*

197 *Dieses ganze Gebäude.*

198 *Stockwerk.*

199 *Feldmaasen.*

teama unei complete prăbuşiri, dacă s-ar continua mai departe cu exploatarca aceasta neregulată. [Lucrări de consolidare]. Coridoarele necesare au fost prevăzute cu lucrări puternice de dulgherie, iar partea de jos a minei, începând din adâncime până sus la al nouălea nivel[200], în înălțime de 21 de stânjeni sau 226 picioare, a fost umplută cu pietriş simplu. Această nouă bază se ridică la mijloc, unde totodată se află şi ieşirea sau gura puțului care duce în linie diagonală la Franciskıkluft (galeria Franciscană). Din „etaj" se putea lua şi un alt drum, decât acela pe unde am venit, adică, peste minele Johannes Baptista şi Paulusgrube; de asemenea se mai observă şi cele două puțuri false[201] din care unul e pentru ventilație, iar celălalt pentru a se scoate apa din galeriile inferioare. Cel dintâi se termină în vârful muntelui, iar celălalt îşi varsă apele

p 279 peste al nouălea nivel în galeria prin al cărei jgheab ele se scurg... Mina Simion şi Iuda..., bogăția acestei mine a scăzut foarte mult şi poate că foarte curând va fi cu desăvârşire secătuită, căci coridoarele ce le încrucişează venind din toate părțile prin contranivelarea lor şi astfel zădărnicesc alte lucrări... ⟨Sondaje puțin promițătoare⟩. Cu toate acestea, asociația mai produce încă până la 150 de măji de aramă lunar.

Minereul se află aici în mase atât de dese încât numai puține locuri seci[202] se observă între ele, din care cauză au fost săpate multe coridoare, prin care se face urcarea din al nouălea nivel în cele de mai sus... ⟨Se găsesc malahite... „minereu de cărămidă" (Ziegelerz), sticlă de aramă cristalizată, sticlă de aramă pestriță, cristale... etc.⟩

În... Paulusgrube se află în exploatare un bogat filon de plumb... minereul conține şi argint...//

p 280 ⟨Din munții Moraviței, autorul a vizitat doar mina părăsită Isidorus care e acoperită spre răsărit cu asbest... etc⟩ Pe munții Johannes se află un filon de plumb cu argint, unicul în Banat care îşi păstrează neschimbate direcția şi înclinarea[203] pe o distanță considerabilă. Înainte de anul 1740, s-a scos de aici foarte mult argint; de aceea spre a domina filonul s-a săpat o galerie de la apus la răsărit, care a fost apoi îndreptată de la miazăzi spre miazănoapte şi care

p. 281 are o lungime de 1 500 de stânjeni // ⟨urmează înşirarea galeriilor deschise⟩. Filoanele conțin argint cu puțină aramă.

Cauza pentru care galeriile au ajuns în parte neutilizabile a fost că pe timp de ploaie, din pricina apelor ce veneau năvalnic de pe straturile înalte de ardezie şi calcar, ele fură inundate şi deveniră inaccesibile. Din anul 1770 la mina Maria Cristina s-a încercat cu ajutorul unui manej mecanic[204] a se pompa apa. Rezultatul n-a corespuns însă intenției... etc. Muntele Wolfganger cu minele sale, muntele Tâlva cu minele sale. În mina Sebastianus minereul se află în chip de cuiburi[205], adică în bolovani care s-au aşezat chiar în interiorul

200 Vezi şi von Born, în volumul de față

201 *Kunstschächte*

202 *Taube Gangart* (după von Born, *ibidem)*

203 *Sein ordentliches Streichen und Fallen.*

204 *Rosskunst.*

205 *Nesterweise*

filonului... //. În anul 1764 s-au scos... câteva minereuri foarte bogate în aur curat... în cantitate totală de $1^1/_2$ funţi. p. 282

Am putea spune despre munţii Moraviţei, în întreaga lor întindere, până la Reşiţa, că sunt de fier. Minereul stă în grămezi şi bolovani din care cauză se poate scoate la suprafaţă cu uşurinţă şi în mari cantităţi. Cu acest minereu este ocupat un mare număr de lucrători la cuptorul cel mare din Reşiţa, care se află situat nu departe de Bocşa... Straturile de fier... de deasupra mai mult expuse contactului cu aerul posedă şi putere magnetică. Acest munte de fier este numit de către români „Minera Mare" sau Ocna Mare[206]. Producţia anuală... de aramă... e de 3000–4000 de măji, adică de aramă curată[207], aşa cum se pune în comerţ ca marfă gata prelucrată; această aramă este în sine mai flexibilă decât aceea de la Oraviţa şi se mai poate şi topi mai uşor şi cu mai puţine cheltuieli. Ea este transportată la Ciclova, lângă Oraviţa, unde i se dă prin ciocănire ultima pregătire.

Fierul, îndată ce iese din prima prelucrare din munţii de unde este extras, se transportă la cuptorul cel mare de la Reşiţa, pe care de asemenea l-am vizitat, continuându-şi drumul peste Biniş[208] şi Bocşa. Pentru a grăbi topirea se adaugă şi calcar, care încetineşte desfacerea sulfului din minereu. Cuptoarele de topit sunt zidite în piatră cioplită şi căptuşite pe dinăuntru cu lut refractar care rezistă focului. Fierul ce iese de la prima topire, care se numeşte Flossen, spre a fi transformat în oţel, se bate în drugi cu ciocanele, apoi se aşează pe o vatră specială, al cărei cămin trebuie să fie scund şi în aşa fel zidit ca focul să poată fi cât mai concentrat. Toată arta pentru fabricarea oţelului constă în potrivirea focului, în // pregătirea foalelor, în grija cu care la timpul potrivit se aruncă drugilor înroşiţi zgura trebuincioasă, cu care se scot din foc şi se bagă în foc, în repetata şi necontenita batere cu ciocanul şi în răcirea în albia cu apă în care de asemenea se obişnuieşte a se pune zgură. Eu însumi am văzut toată această operaţie, precum şi o alta mult mai grea, prin care fierul, după prima topire, este întins şi subţiat prin baterea cu ciocanele şi făcut propriu prelucrării pentru orice întrebuinţare. Am mai văzut aici fabricându-se obuze şi bombe de diferite calibruri, granate, tunuri, obuziere, mortiere, sobe de fier, căldări, topoare şi alte unelte... De aici am plecat la Lugoj, trecând tot peste munţi, din care cei mai înalţi sunt Slama şi Fârliugul, iar de la Lugoj m-am reîntors la Timişoara... etc. p 283

Scrisoarea a VIII-a

Călătoria pe Dunăre

p. 284

[...] Plecând din oraşul sârbesc Semlin (Zemun), m-am îmbarcat pe un vas de pe Dunăre şi, după o călătorie de o zi şi jumătate, am sosit la Moldova. Oraşul este situat pe malul fluviului, în faţa unei insule cu acelaşi nume, în

---

[206] *Grosse Grube.*

[207] *Garkupfer.*

[208] *Bignis,* sat, com Doclin, jud Caraş-Severin

dosul căreia, ceva mai departe, este situată localitatea Golumbacul Nou, care aparține Serbiei. Moldova însăşi este înconjurată de Clisura care... aparține districtului militar Ujpalanka. Moldova era odată renumită şi puternică cetate, astăzi ea nu e // decât o grămadă de case sărăcăcioase şi prost construite ai căror locuitori sunt aproape toți de origine sârbească. Localitatea Boşneag[209] sau Moldova Nouă ce se află la o depărtare de numai o jumătate de oră este locuită de români şi germani. Şi aceasta este de fapt o localitate minieră în care se găsesc acum două topitorii şi unde numai la o mică depărtare încep a se înălța munții ce conțin minereuri. Solul... argilos... e presărat cu bolovani de ardezie calcaroasă rostogoliți de pe munți.

p 285

[Munții cu vechi exploatări]. Munții Besedin şi Vadarna înfățişează urme de mari exploatări miniere ce au avut loc aici. Toate vechile lucrări sunt săpate în piatra cea mai tare numai cu dalta şi ciocanul[210]. // Intrările puțurilor se găsesc toate construite din pietre întregi cioplite şi cu figură eliptică.

p. 286

Era natural să se îndrepte exploatările moderne spre aceleaşi locuri. În timpurile mai noi... au fost săpate galeriile Francisc şi Theresia, dar... tăria stâncilor... a dus la părăsirea acestei galerii. [Districtul Moldovei cu munții Benedict, Florimund şi Andreas-Minele.] Din toate acestea numai Barbara şi Hoffnung Gottes din muntele Benedict mai sunt exploatate în clipa de față [Lipsă de rentabilitate a celorlalte]. La un ceas de muntele Andreas s-a săpat un filon de plumb cu argint – la Bartholomei Grube. Arama se aduce la uzina din Boşneag, unde manipulația se face întocmai ca la Oravița. Ea este de la natură mai dilatabilă şi mai mlădioasă ⟨decât arama cealaltă din Banat⟩. Din această cauză oficiul imperial şi regional de cumpărare plăteşte maja pe prețul de 36 de florini, deci cu 4 florini, mai scump decât la Oravița şi Dognecea, pentru a aduce o înviorare exploatărilor[211]... Producția de aramă şi aici se urcă anual la circa 1200 de măji. [Descrierea varietăților de minereu.]

p. 287

p. 288

Scrisoarea a IX-a

p. 289

Districtul minier Sasca

Drumul ce duce de la Moldova la Sasca... e foarte rău şi anevoios. Mai întâi trebuie să trecem peste munți înalți înainte de a sosi, după trei ore de drum, la Radimna[212], unde în pădurea de acolo se află o topitorie în care se aduc minereurile din cele mai apropiate mine ale districtului minier Sasca, în care de altfel ne şi aflăm aici.

Apoi am călătorit peste alți munți de înălțime mijlocie şi iarăşi peste alții mai scunzi, care, de altminteri, nu sunt decât promontorii, până ce după o cale de o oră am ajuns în valea care e aşezat oraşul minier Sasca. Poziția sa pe

[209] Azi înglobată în oraşul Moldova Nouă, jud. Caraş-Severin.

[210] Crede că aici ar fi fost sediul coloanei latine *Centum Putea*.

[211] *Um... die Gewerken aufzumuntern.*

[212] *Radimna,* sat, com. Pojejena, jud. Caraş-Severin. În versiunea lui N Bolocan: **Cadâna** (!).

malul unui pârâu care se varsă în Nera este frumoasă și atrăgătoare prin privelıștile pitorești pe care natura le înmulțește pentru călător la fiecare pas. Orașul are un număr însemnat de case rău construite locuite de românı; *căci clădirıle mai bune aparțin germanilor, care sunt aici tocmiți ca funcționari sau întrebuınțați la mine sau la topitorii.* Fundul văii și drumurile ce duc la ea sunt presărate cu diferite soiuri de piatră în bucăți mai mari sau mai mici... etc. Abia acum vreo douăzeci de ani și mai bine, după ce turcii au părăsit Banatul, s-a început aici iarăși exploatarea minieră a câtorva vıne[213] ieșite la lumina zilei. Românii care au fost întrebuințați la acest lucru și care cunoșteau ținutul, au descoperit[214] puțuri vechi și halde înalte răsturnate, care zăceau ascunse în umbra deasă a copacilor seculari. S-au mai găsit și se pot vedea chiar și acuma pe munții cei mai înalți, multe mormane // de zgură, de cupru și de plumb, dovadă sigură că aici trebuie să fi fost topitorıi, deși în apropiere nu se aflǎ nici un pârâu sau altă apă, prin care să se fi putut pune în mișcare foalele și mașinăriile... p 290

...O altă descoperire... s-a făcut în anul 1776 în ținutul Boeștilor[215], care nu e prea depărtat de acel pomenit mai sus. Săpând aici în speranța de a găsi minereuri, a fost dezgropat un portal ce ducea la două încăperi, care – fiind construite una peste alta – formau două etaje și aveau fiecare dintre ele câte patru vetre de foc într-o figură semirotundă cam de cinci picioare în diametru și de un picior și jumătate în înălțime. // Pe fiecare vatră stăteau la o mică depărtare unul de altul două burlane de pământ, care se ridicau la o înălțime de circa două picioare având sub ele legătură; așa că burlanele vetrelor de jos se îmbucau în acelea ale încăperii de sus. Mai mulți dıntre funcționarii minıeri de acolo susțin că această clădıre ar fi fost un laborator de cercetare[216] ⟨a mınereelor⟩. p. 291

...Aceste descoperıri... au deșteptat atenția și râvna minierilor. Pretutındeni se făceau săpături prin munți... etc... [Înșirarea minelor de argınt și de aramă]... Mai sunt mine, unde între pământul de iezătură și calcar mai este și un altfel de pământ, din care o majă dă până la 6 funți de aramă. Acest pământ se transportă în saci la topitorie... În districtul Sasca se află un munte..., unde... se ajunge la o argilă moale care de asemenea conțıne 3–6 funțı de aramă la fiecare majă... Însă în această argilă arama nu e mineralizată, ci e ca o pulbere subțire. Vrednic de atenție este lângă mina Maria Schnee un izvor conținând în apa sa părticele libere de aramă, care atunci când se introduce în ea fier în drugi sau foi se depun pe fier și îl prefac în așa-zisul cupru „cimentat" (*Zementkupfer*). [Puțuri părăsite din cauza producțıei mici. Se completează catalogul de minerale întocmit pentru această regiune de Ignaz von Born]. p. 292 p. 293

Toate aceste soiuri de minerale nu numai că le-am văzut, dar le-am și avut eu însumi în colecția mea.

...Producția anuală de aramă curată se urcă la 2 000–3 000 de măji. Topirea se face aici cu mai mici cheltuieli decât în altă parte, deoarece arama p 294

---

213 *Kluften.*

214 Vezı von Born, *Scrisoarea a VII-a*

215 *Boeste,* în jud. Caraș-Severın.

216 *Probıergade.*

de la Sasca e mai uşor fuzibilă decât celelalte minereuri bănăţene de acest fel. În numai 19 ore se termină întreaga operaţie.

Scrisoarea a X-a

[Minele din afara raionului celor patru districte miniere]

[Filoane preţioase în munţii Almăjului şi în partea nordică a comitatului Lugojului]. [Despre minele din Gladna şi Dorgoş]... Cea dintâi e ⟨alcătuită de⟩ un filon de plumb ce conţine şi argint din care o majă dă 7–9 loţi, a doua de un strat gros de pământ de steinmark..., în care arama curată se află în stare de foiţe fine, grăunţe şi alte părticele încă şi mai mărunte. Până acum acest filon a fost numai doar scos la lumină. După probe pare bogat, dar despre ce ar da pe viitor nu este nimeni sigur şi, pe de altă parte, nu se prea ştie cum anume s-ar putea topi minereul. Se propune să fie curăţat pământul printr-o maşină anume şi apoi să fie aleasă arama prin spălare ⟨Se aşteaptă găsirea unui mijloc mai bun⟩, cu atât mai mult cu cât în munţii învecinaţi s-a găsit de curând şi pietrişuri (conţinând aramă).

p 295

[Despre aur]

Cele mai multe râuri şi pâraie au în nisipul lor grăunţe de aur. Munca spălării aurului se face de către ţigani, atât bărbaţi, cât şi femei.

În scopul acesta ei îşi aleg timpul când, prin căderea ploilor sau prin pornirea apelor de la zăpada topită, râurile se umflă şi cursul lor este mai repede şi mai năvalnic ca de obicei. O scândură de tei de un stânjen lungime şi de o jumătate de stânjen lăţime[217], care în partea de sus e puţin scobită, având de-a curmezişul 10–12 tăieturi sau crestături... se aşează aplecat, aşa ca să formeze cu orizontul un unghi de 45 de grade. Se pune pe ea nisipul cu aur scos din râu, se toarnă apă şi cu mâna se agită în aşa fel încât încetul cu încetul părticelele mai uşoare şi în urmă chiar şi cele mai grele de nisip alunecă împreună cu apa şi, în cele din urmă, grăunţele de aur împreună cu nisipul mai gros se aşează şi rămân în crestăturile scândurii. Spre a le curăţi se pune totul de-a valma într-o albie lunguiaţă, turnându-se apă peste ele, iar de aici ⟨se pune⟩ într-o altă albie de strecurare, în care aurul rămâne curat şi lucitor. Ţiganii pregătiţi în acest scop fac această operaţie în câteva minute, aşa că în acest scurt timp ei adună adeseori grăunţe de aur în valoare de două groşiţe.

Pe timp secetos, când apele sunt mult scăzute, ţiganii caută aurul şi pe solurile cele mai apropiate de râuri şi pâraie, şi de multe ori chiar şi primprejur la oarecare depărtare, unde, săpând gropi largi, dau de un strat de pământ, pe care după diferite semne ei îi recunosc ca având în el aur. Pentru a alege grăunţele de aur din acest pământ, ei procedează întocmai ca la nisipul de râu, mai cu seamă că aceste gropi se umplu îndată cu apă ..

---

[217] În versiunea lui N. Bolocan, lăţimea este arătată de 1 stânjen şi ½, fiind deci mai mare ca lungimea (!)

...Astfel de gropi se văd la Vârciorova[218], Bolvaşniţa[219], Borlova[220] şi la Turnu[221], în districtul Caransebeşului; apoi în valea numită Valea Mare[222], spre graniţa Transilvaniei, anume de la Ohaba Bistra[223] până la Marga[224], pe pâraiele ce poartă acelaşi nume ca şi aceste sate. p. 296

[Cercetarea formală a consilierului von Koczian în 1769 la Bozovici[225] în ţinutul Almăjului asupra spălătoriilor de aur e tratată în disertaţia lui von Born. Pentru această experienţă au fost aleşi ţiganii cei mai dibaci în această direcţie. În concluzie, a propus înfiinţarea unei exploatări regulate pe acest strat de pământ, instalând şi vetre de spălat, spre a conduce o lucrare în stil mare, care în mâna ţiganilor ar rămâne neînsemnată, atât din cauza unei prea mici producţii, cât şi a pierderii unei mari cantităţi de părticele de aur cu modul lor de manipulare.] Părerea domnului Dembscher, de la Sasca, în urma p. 297 unor minuţioase încercări: din 30 de roabe de pământ aurifer scos de lângă râu a obţinut doar 2 grame de aur, iar din alte 30 scoase dinspre munte abia $^1/_2$ gram. Faţă de aceste rezultate a ajuns la concluzia... că nu s-ar putea acoperi nici cheltuielile..., dacă s-ar lucra în stil mare, conducându-se exploatarea în mod sistematic cu lucrători germani, a căror folosire ar costa cu mult mai mult decât neînsemnata plată cu care se mulţumesc ţiganii. Oficiul minier din Oraviţa le plăteşte pentru aur curat predat în valoarea unui ducat câte doi florini[226], ceea ce ajunge numai pentru nişte oameni pe jumătate goi, care – pentru a putea trăi împreună cu sărăcăcioasele lor familii – n-au nevoie decât de câţiva creiţari de zi.

În districtele Ujpalanka, Mehadia şi Caransebeş se obţine o producţie medie anuală în valoare de 6–7 dute de ducaţi, iar în celelalte râuri ale Banatului de circa 300–400 de ducaţi aur spălat, ceea ce desigur e un rezultat prea neînsemnat. Astfel tot arama rămâne cea mai mare bogăţie a exploatărilor miniere de aici... Arama este cumpărată de la asociaţii de către curte pe preţul de 32 de florini de majă şi, după ce a ieşit de la ciocane şi a ajuns ca marfă în comerţ, se vinde pe preţul de 53 de florini de fiecare majă. Acest singur articol, pe lângă faptul că dă de lucru la o bună parte a locuitorilor din aceste districte, mai face ca în ţară să circule anual o sumă de mai bine de patru sute de mii de florini. Argintul //, extras din aramă, ca şi din plumb a atins în anul p. 298 1775 o valoare de aproape două mii de mărci. Cât anume câştigă asociaţiile interesate la aceste mine de pe urma plumbului, nu poţi şti, precum nu pot determina exact, nici valoarea oţelului şi a fierului ce părăseşte ţara în stare brută spre a fi prelucrat în diferite vase şi unelte... Sulf, arsenic, vitriol şi piatră acră... se găsesc în cantităţile colosale de pietriş şi pământuri de piatră

---

218 *Wescherova,* sat, com. Bolvaşniţa, jud. Caraş-Severin.
219 *Polvaschniza,* sat şi com jud Caraş-Severin.
220 *Purlava,* sat, com. Turnu Ruinei, jud Caraş-Severin
221 *Timul,* azi şi com. Turnu Ruieni, jud Caraş-Severin
222 *Vallıemare,* sat, com Fârliug, jud Caraş-Severin
223 *Ochawa-Bistra,* sat desfiinţat, înglobat la oraşul Oţelu Roşu, jud Caraş-Severin.
224 *Marga,* sat şi com jud Caraş-Severin
225 *Poschowiz,* sat şi com , jud. Caraş-Severin
226 *Gulden*

acră ⟨din munții provinciei⟩. [După un calcul s-ar putea exporta anual peste 30 000 de măji din cel mai bun sulf].

Scrisoarea a XI-a

p. 299 **[Despre apele minerale din Banat. Despre băile calde de la Mehadia.]**

[În districtul Timişoarei între satele Pişchia[227], Murani[228] şi Fibiş[228bis]... sunt două izvoare foarte apropiate, dar cu calități foarte deosebite. Primul are o apă acidă, uşor purgativă şi se numeşte *Sauerbrunn*. Celălalt conține o substanță răşino-pământoasă şi sulfuroasă, fatală pentru păsărelele mici şi mijlocii, pentru peşti, broaşte şi diferite insecte. Oamenii o întrebuințează ca baie contra râiei, a bubelor şi a bolilor de piele]. În districtul minier Oravița, la poalele muntelui Coşovățul, se află o fântână a cărei ape au un gust sărat şi amar, iar la suprafață aruncă în continuu bule mici de aer... Încă un alt izvor care se deosebeşte puțin de cel sus arătat se află... în districtul Lugojului, şi anume ținutul din jurul Lipovei, nu departe de râul Mureş, la poalele unui munte, între satele româneşti Iusnița[229] şi Pătârş[230]. Cu prilejul şederii mele în p. 300 Caransebeş, am vizitat la Balta Sărată[231] o // localitate frumos situată, nu departe de acest oraş, care aparține episcopului sârb – un izvor de apă minerală, ascuns la umbra pomilor roditori; cum, însă, îmi lipseau aparatele necesare spre a face experiențe, m-am mulțumit să beau din plin apa limpede ca cristalul... Ea lasă pe limbă un gust acru şi puțin amar, care durează doar câteva clipe...

p 301 **[Băile calde de la Mehadia]**

Obârşia izvorului se află doar la o poştă depărtare de castelul Mehadiei, acolo unde munții formează granița între Banat şi Oltenia.

[Origine, istorie, antichități. Întemeietorul băilor ar fi fost însuşi Traian].

...Aceste băi trebuie să fi fost renumite, deoarece cu toate că drumurile erau rele şi nesigure din cauza tâlharilor, nu veneau numai bolnavi din toate părțile provinciei, ci şi din Polonia, Sarmația, Macedonia şi din ambele Moesii [E o inscripție a fiilor decemvirului oraşului Drobeta din Moesia... ucis pe p. 302 unul din acest drumuri]. O primejdie, care şi în timpurile de azi e aceeaşi, mai cu seamă în timp de vară, când pădurile acoperite de verdeață dau un adăpost sigur criminalilor [e amintită Peştera hoților] etc. Ținutul însuşi e o vale lungă şi îngustă, în care râul Cerna, începând de la muntele Moraru[232] în jos, curge vuind prin albia sa plină de pietre de diferite mărimi şi sporită cu apele râurilor Craiova şi Belareca[233], se varsă la Orşova în Dunăre. De cealaltă parte

---

227 *Brukenau,* sat şi com., jud. Timiş.

228 *Murain,* sat, com. Pişchia, jud. Timiş.

228 bis Sat, com. Maşloc, jud. Timiş.

229 *Jusnitz.* Neidentificat.

230 *Petris,* sat, com. Dorgoş, jud. Arad

231 *Baldaserrata,* sat desființat, înglobat la oraşul Caransebeş, jud. Caraş-Severin

232 *Morarut.*

233 *Bellarega.*

valea este închisă de munţi prăpăstioşi din care cei mai mulţi despicaţi vertical dau localităţii o înfăţişare ameninţătoare şi tristă, însă având şi farmecul său pentru ochi, mai ales în timpul frumos de vară, când arborii sunt împodobiţi cu verdeaţa lor plăcută, iar florile şi buruienile umplu văzduhul cu mirosul lor înviorător...

. Izvoarele apelor minerale ţâşnesc din aceşti munţi, fiind răspândite într-o circumferinţă de mai bine de 700 de stânjeni. [Trimite la planşa făcută chiar de autor la faţa locului]. Mai întâi, când de-a lungul malului drept al râului Cerna urmărim drumul de la Mehadia spre această vale, ajungem la *Baia lui Francisc*[234] sau *Baia francezilor*, numită astfel de pe urma puterilor vindecătoare ce se atribuie în vindecarea bolilor lumeşti. p 303

Aproape chiar în faţa acestei băi izvorăşte dintr-un mic izvor *Baia de ochi*[235]. De aici ajungem la un izvor rece cu apă curată şi pe cealaltă parte se află un al doilea izvor mare pentru ochi, iar la o mică depărtare s-a descoperit *Baia de var*[236]. *Baia articulară de asudare*[237] e o mică peşteră, mai mult spre stânga, care vindecă durerile articulare. Încă o altă baie articulară de asudare, care are acelaşi efect, se află la o depărtare de numai câţiva paşi.

Toate acestea le privim dintr-o poziţie, care nu este altceva decât o îngrămădire de ruine, printre care ici colea se găsesc cărămizi de o mărime extraordinară, atât întregi, cât şi în bucăţi, împrăştiate în toate părţile. Zidurile dărâmate ce se văd în jurul unui turn, care probabil că va fi servit de foişor unui străjer, par a nu fi din timpuri atât de îndepărtate. Ceva mai departe ajungem la un pod de lemn, lesnicios şi bine construit, care se reazemă de stâncile povârnişului de munte şi acum trebuie să trecem podul de pe malul drept al râului pe cel stâng.

Chiar lângă stânca pe care este aşezat podul, se adună de prin diferite crăpături două braţe de apă din care se compune *baia contra frigurilor* şi cea *contra umflăturilor*... etc... Urmează apoi două mici cazărmi pentru soldaţii din localitate, un şopron acoperit pentru trăsuri şi alte vehicule, capela catolică, un han pentru străinii care vin aici spre a folosi apele. În aceeaşi linie o a treia cazarmă pentru adăpostul bolnavilor ce sunt trimişi aici din spitalele militare din Timişoara şi alte localităţi ale provinciei. În sfârşit, imediat lângă această cazarmă, se află baia comună, care are trei despărţituri şi după acoperişul ei de şindrilă se numeşte *Baia de şindrilă*[238]. O baracă proaspătă de scânduri, ridicată de răposatul episcop sârbesc din Vârşeţ, împreună cu o grădină, se află în faţa acestei băi, de unde la oarecare depărtare ne coborâm la *Baia hoţilor*. Aici se ridică *Muntele hoţilor*... p. 304

...În timp de umezeală, când se topeşte zăpada şi apele din Cerna se umflă şi ele foarte mult, câteva din aceste băi sporesc foarte mult, iar în timp de secetă ele scad asemenea foarte mult. Sunt altele care pe orice vreme au aceeaşi cantitate de apă. *Baia contra frigurilor* ţâşneşte mai sus... şi astfel de p. 305

---

[234] *Franzisci oder Franzosenbad*

[235] *Augenbad*

[236] *Kalkbad.*

[237] *Gliederschwitzbad.*

[238] *Schindelbad.*

ape țâșnitoare se văd și în Cerna, care sare de multe ori chiar mai bine de un cot peste nivelul ape... Toate aceste izvoare sunt clare cum e cristalul, numai doar baia de var, care este acoperită, pare albicioasă de culoarea laptelui [Alte particularități ale apelor; gustul... mirosul... depunerile de sulf, flori de sulf... etc.].

Gradul căldurii în aceste băi nu este nici de cum egal, de cele mai multe ori el poate fi suportat de corpul animalelor. Numai singură *Baia articulară* face excepție. Acum este nefolosită și căzută în ruină. Un român bătrân mă asigură că această baie era folosită mai înainte vreme și într-adevăr altminteri nici nu s-ar fi făcut un acoperiș la încăperea de lângă izvor[239]. Căldura e atât de mare, încât în câteva clipe – după cum am încercat eu însumi – se pot și fierbe ouă la ea.

[E citată în notă disertația lui von Kranz: *Analysis Thermarum Herculanarum Daciae Troyani* (sic) Viennae 1773].

p. 306 În ziua de 16 august 1776, pe care mi-am ales-o pentru facerea experiențelor, am observat mercurul din tubul termometrului chiar la fața locului în aer liber, iar de la ora șase până la ora nouă arăta 70 de grade după Fahrenheit și 17 grade după Réaumur.

[Urmează tabelul cu temperatura diferitelor băi variind între 28 $^1/_2$° și 35°. Autorul amintește de cercetările cu aceste ape făcute de el însuși la fața p 310 locului timp de o lună întreagă... Renumele de secole al băilor. Numele izvoarelor vădesc puterea lor vindecătoare]. Totuși *Baia de șindrilă* este cea mai renumită din toate.

Persoanele sănătoase fac bine dacă se abțin de la această baie. Vorbesc din propria-mi experiență. După ce am făcut trei băi spre a încerca asupra mea efectul căldurii acestor ape, am fost lovit de o febră inflamatoare[240], care m-a // p 311 adus aproape de moarte. Din cei doi domni care au plecat de la băi, în același timp cu mine, unul a îndurat timp de aproape șase săptămâni cele mai cumplite dureri, iar celălalt a murit după o boală extrem de grea.

Scrisoarea a XII-a

către profesorul de botanică Scopoli din Pavia

Despre „Musca columbacă"...

p. 312 *Timișoara 18 ianuarie 1777*

[Pomenește de disertația lui Brunich, scrisă în limba daneză, despre acest subiect – disertație pe care însă el n-a putut-o cunoaște direct. El însemnă observațiile sale personale].

Insectele acestea... nu sunt mai mari decât țânțarii. Ele se numesc „Muște columbace", deoarece vin din ținutul unui castel[241] cu același nume, de pe

239 *Brunnstube.*

240 *Entzündungsfieber.*

241 *Golumbac.*

malul drept al Dunării, din Serbia... etc. // După legenda populară, aceste muşte şi-ar lua ființa în anumite peşteri de munte. Eu dealtfel le-am văzut venind de acolo, dar şi din altă parte, adică din interiorul țării. Ele zboară în roiuri, iar aceste roiuri foarte întinse par din depărtare ca nişte nori groşi de fum sau ca nişte coloane de abur ce se ridică în sus de pe suprafața mării. p 313

În luna iunie 1775, am pornit într-o călătorie de patru zile pe Dunăre de la Semlin (Zemun) – un oraş slavon din Sirmia (Srem), situat în fața Belgradului – până la Jupalnic[242], cu gândul de a vizita antichitățile de pe malurile acestui fluviu rămase încă de la romani. Abia trecut de Semendria am şi început a simți aceste muşte. Ele mi-au acoperit de îndată mantaua[243] mea de lână. Le-am observat şi deasupra vârtejului de apă din Dunăre, numit Taktalia, şi tot astfel la Mala Golumbina şi mai sus, când m-am oprit la Ogradena, spre a desena un monument săpat în piatră din porunca împăratului Traian, a cărui inscripție frumos împodobită strălucea pe o piatră aşezată la intrarea drumului de pe mal, ce serveşte pentru tragerea bărcilor în susul apei. Îmi amintesc că atunci m-a atacat din față un roi atât de mare din aceste muşte, încât eram gata să mă las de lucrul început. Aceasta s-a petrecut în timpul ultimei lor apariții, când – cum se crede în genere – ele, deşi supărătoare, nu sunt totuşi atât de vătămătoare ca în cele două apariții anterioare. Prima lor apariție are // loc de obicei după 20 sau 25 aprilie, iar a doua urmează după 15 mai, uneori ceva mai devreme, alteori mai târziu. Totuşi această regulă se potriveşte poate numai atunci, când socotim anii în medie, căci în toamna anului 1776 s-a observat chiar în Timişoara trecerea unui roi al acestor insecte care a durat două zile întregi. Şi tocmai aici mi s-a ivit primul prilej ca să le observ bine cu lupa. Dis-de-dimineață fură găsite moarte o mare mulțime dintre ele pe ieşiturile ferestrelor. Nu au vătămat animalele. Dacă însă li se punea înainte un dovleac tăiat, se repezeau asupra lui în aşa mare număr că ai fi zis că dovleacul a fost cufundat într-un vas cu vopsea neagră. p. 314

Ploile şi vânturile puternice le împrăştie şi le scurtează durata firească a vieții. În cazul acesta, pagubele pricinuite de ele în cursul primelor lor două apariții sunt mai puțin însemnate. Dacă însă primăvara şi începutul verii sunt secetoase şi dacă în acest timp adie vântul domol de răsărit, atunci îşi lărgesc roiurile trecând în nenumărate colonii peste Orşova, Cerneț, Vidin şi Nicopole pe teritoriul turcesc, iar altminteri ele cutreieră trei județe ale Banatului, şi anume Ujpalanka, Mehadia şi Vârşețul. Este o minune... că zborul lor şi pustiirile lor nu se întind şi mai departe. În număr nespus de mare se năpustesc aceste insecte fără nici o deosebire asupra boilor, vacilor, cailor, oilor, caprelor şi porcilor. Zadarnic încearcă bietele animale să se apere de această pacoste, prin sărituri puternice şi bătând aerul cu coada. Toate părțile corpului neacoperite de păr, cum sunt pieptul şi bărbia, sunt într-o clipă acoperite de aceste insecte, care se prind de ele cu o îndărătnicie turbată, se vâră în nări şi în urechi, înconjurând pleoapele şi pătrunzând cât mai adânc în deschizăturile părților genitale... mai ales la vaci. Groaznicele dureri pe care trebuie să le îndure animalele urmărite de ele se vădesc prin jalnice răgete, mugete, nechezări,

---

[242] Sat desființat, înglobat la oraşul Orşova, jud. Mehedinți

[243] *Ueberrock*.

behăiri, grohăieli şi guiţări, dar mai mult prin fuga lor înnebunită, aruncându-se chiar şi în apă dacă întâlnesc cumva una în apropiere. În cele din urmă cad moarte[247] fie chiar în timpul atacului, fie 3–4 ore după aceea sau cel mai târziu în noaptea următoare.

Până acum nu s-a găsit alt mijloc de apărare împotriva acestei pacoste decât să se aprindă focuri mari de paie în vremea când încep să se arate aceste insecte şi să se umezească părţile corpului pe care se aşează mai mult aceste insecte cu o apă în care a fost pus să fiarbă pelin. Fumul le împrăştie, iar mirosul pătrunzător al pelinului // nu e suportat de ele. Trebuie să te minunezi când vezi cu ce grabă se adună bietele vite – lipsite de lumina raţiunii şi mânate doar de instinct – în jurul focului în cirezi mari, pentru a se apăra de aceste insecte impetuoase. Dar cum asemenea mijloace de apărare sunt adesea zădărnicite de o mulţime de împrejurări, plugarii şi acei ce au vite la păşune sunt expuşi unor pierderi care îi cufundă în cea mai tristă stare.

p 315

Locuitorii din Banat, care sunt cei ce suferă mai mult de aceste pierderi, s-au plâns în repetate rânduri prin petiţii în această privinţă la administraţia cezaro-crăiască a ţării. Acelaşi lucru l-au făcut şi locuitorii districtului Vârşeţ în două rânduri în anul trecut, cu prilejul pierderii boilor lor folosiţi la serviciul robotei cezaro-crăieşti.

[Se dă un înalt ordin să se facă cercetări asupra insectelor acestea şi a mijloacelor de apărare contra lor].

[Istoricul acestor cercetări a fost făcut personal de autor, folosind şi disertaţia ⟨doctorului⟩ baron van Swieten, eminent profesor al ştiinţei medicale].

Se crede de obicei că aceste muşte... îşi fac apariţia din anumite crăpături ale munţilor de pe malul stând al Dunării, de lângă Golumbac, de unde, împrăştiindu-se, îşi iau zborul în nenumărate roiuri, atât în Serbia, cât şi în Banat şi provinciile învecinate. Românii, superstiţioşi şi neluminaţi susţin chiar că ele ar ieşi numai dintr-o singură gaură. Lângă această gaură sau peşteră ar fi doborât Sf. Gheorghe – după legenda românească – balaurul infernal şi, tăindu-i capul, l-ar fi aruncat în peştera amintită. Deci aceste muşte vătămătoare ar ieşi din capul acestui monstru... Dar am mai arătat că asemenea peşteri sau găuri se află în mai mulţi munţi situaţi lângă Golumbac şi că din toate ies asemenea muşte şi că eu însumi le-am văzut venind din mari depărtări dinăuntrul ţării.

p. 316

[Diferite alte păreri susţin că ele s-ar ivi din apa unui anume pârâu de munte în care s-ar afla scorpioni, şerpi, viespi etc., care ar otrăvi apa. Ar rezulta din fermentaţia murdăriei acestora. S-ar dezvolta pe copaci, pe ghinda unui soi de stejar (opinia doctorului Kömüves prim medic din Timişoara)].

Carnea animalelor răpuse ar fi otrăvitoare întrucât ele mor otrăvite. Dar experienţa a arătat că ea poate fi consumată şi de câini şi de oameni.

Mijloace profilactice propuse de medic: spălarea zilnică a părţilor inflamate cu o decocţie de foi de nuc. [Dar aceste muşte îşi fac prima apariţie

---

[244] Este vorba, bineînţeles, de vite, nu de muşte cum se arată greşit în versiunea lui N Bolocan.

mult înainte de înfrunzirea nucilor. Deci ar trebui păstrate frunze din anul precedent.]

[Observaţiile personale ale autorului]

În toamna anului 1776, am putut să observ în toată voia aceste insecte şi cu ochiul liber şi cu lupa [descrierea lor. Comparaţie cu tăunul (oestrus) amintit de Vergilius, în *Georgice,* şi care este clasificat, şi de Linné, în 5 specii la care trebuie adăugate şi aceasta numind-o *oestrus Columbacensis*. În rănile pe care le fac îşi depun şi ouăle.]

COSTANTINO-GUGLIELMO LUDOLF

(1759–1839)

Costantino-Guglielmo Ludolf era fiul lui Guglielmo-Maurizio Ludolf (1712–1793), reprezentantul la Poartă al regelui celor două Sicilii, şi al Catherinei Chabert (1728–1799) Familia Ludolf era de origine senatorială germană, Leuthol sau Ludolf din Erfurt, intrată în secolul al XVIII-lea în slujba Neapolului; la 30 noiembrie 1778 a primit titlul contal al Sf. Imperiu. Tânărul Costantino avea să-i urmeze tatălui său în postul acestuia la 1 oct. 1789, lăsându-l apoi la rândul său în 1817 fiul său Giuseppe-Costantino Ludolf (1787–1875) Încă de pe vremea ucenicei sale, Costantino redacta în limba franceză nişte dări de seamă globale asupra evenimentelor de la Constantinopol sau din cuprinsul imperiului văzute din capitală Ca în secolul precedent, lumea diplomaţilor străini din Pera alcătuia un fel de galaxie, ca în tabloul mai fantezist al lui Cornelio Magni sau în cel perfect autentic al ambasadei extraordinare a lui Oettingen în 1700 pentru ratificarea tratatului de la Karlowitz (vezi vol VII şi VIII, ale colecţiei de faţă), chiar dacă între ambasadorii Franţei şi ai Angliei de pildă, raporturile politice erau mai reci sau între solii ruşi şi internunţiu existau bănuieli, mascate în aparenţă de cea mai bună înţelegere Trimisul Neapolului, al cărui rege era un Bourbon, rudă de aproape cu suveranul francez, era în legături fireşti cu colegul său francez François Emmanuel de Guignard, conte de Saint-Priest, cu atât mai mult cu cât fratele acestuia Guillaume-Emmanuel, cavaler de Saint-Priest se şi căsătorise cu fiica lui. Guglielmina-Costanza de Ludolf (1752–1809).

Noul internunţiu, baronul Peter Philipp von Herbert-Rathkeal, irlandez de origine, fost iezuit, sosit la Constantinopol de curând, avea să se alăture acestui grup Mai de-o parte, într-o splendidă izolare, ambasadorul Angliei, Sir Robert Ainslie, de multă vreme sosit la Constantinopol, vădea un caracter mai dificil căutându-şi destinderea în achiziţionarea de antichităţi şi medalii, cu concursul luminat al abatelui Domenico Sestini, bun cunoscător în calitatea sa de arheolog.

În 1777, tânărul Costantino, împreună cu fratele său Carlo, l-au însoţit pe Sestini într-o călătorie prin Asia Mică, cu scopul vizitării monumentelor antice, culegerei de inscripţii, de cercetare a florei locale, abatele fiind şi un observator asiduu al naturii Doi ani şi mai bine după aceea, fraţii Ludolf îl vor regăsi pe Sestini la Bucureşti, în cursul călătoriei lor spre Viena, în primăvara anului 1780. Ei aveau tovarăşi de drum pe cavalerul de Saint-Priest, fratele ambasadorului, precum şi pe fratele internunţiului, dar acesta din urmă numai până la Bucureşti, de unde a plecat singur înainte spre regimentul său, căci i se terminase concediul pe care l-a petrecut pe Bosfor.

După o călătorie de 14 zile prin Rumelia şi Bulgaria, se ajunge la 12 mai la Bucureşti. A doua zi Costantino îi scrie tatălui său, povestindu-i cum a decurs drumul spre Balcani şi cum au fost primiţi la Bucureşti. Aveau o scrisoare pentru secretarul Raicevich, care era plecat în Transilvania, dar s-a întors a doua zi Tot astfel şi domnul Alexandru Ipsilanti lipsea din oraş, fiind plecat la mănăstirea Cotroceni, unde obişnuiau domnii să stea câteva săptămâni după sărbătoarea Sf Gheorghe. când erau duşi cu mari ceremonii caii la iarbă (vezi Sulzer) Prima întâlnire cu Raicevich a inspirat tânărului Costantino rezerve, care au sporit pe măsura şederii mai departe la Bucureşti La aceasta a contribuit desigur revărsarea nemulţumirii îndreptăţite a abatelui Sestini (vezi relaţia în vol. de faţă), în urma procedeelor întâmpinate de el din partea lui Raicevich Cazul ragusanului Ochmuchievici, recomandat de Costantino tatălui său, confirma încă o dată reaua impresie produsă. La acestea se adaugă confidenţele beizadelelor, care nu îl puteau suferi pe secretar şi desigur aprecierile şoptite ale boierilor frecventaţi cu tot

dinadinsul de Costantino şi Carlo, în ciuda lui Raicevich, care aştepta cu nerăbdare plecarea lor din Bucureşti Şederea aici a durat 14 zile.

Plecarea a avut loc la 27 mai, când l-au luat cu ei şi pe Sestini pentru o parte din drum. Călătoria a fost descrisă într-o scrisoare în care este vorba şi de carantina de la Turnu Roşu şi de primirea la Sibiu din partea generalului baron von Preiss şi a baronului Brukenthal. Pentru o parte din drum avem şi descrierea lui Sestini. După despărţirea de aceştia, restul călătoriei este schiţat în scrisoarea lui Costantino din 4 iulie, de la Viena, în care pomeneşte de vizitarea cetăţii de la Alba Iulia şi de înşelarea speranţei de a vizita minele de aur de la Zlatna, pentru care nu le-a folosit recomandarea baronului Brukenthal, întrucât, potrivit dispoziţiilor împăratului, pentru o atare vizitare era nevoie de o autorizaţie specială dată de cancelaria imperială din Viena Călătoria continuă pe calea obişnuită prin Timişoara mai departe până la Viena.

Pe lângă cele două scrisori amintite, despre trecerea sa prin Ţara Românească şi Transilvania, aflate de A Oţetea în Arhivele de Stat din Neapole şi publicate de el în volumul său *Contributions à la question d'Orient...*, Bucureşti, 1930, a rămas de la Costantino Ludolf şi o prezentare generală a Ţării Româneşti, publicată tot acolo în continuare Ea este redactată după tipicul unor asemenea expuneri, trecând în revistă producţia ţării (grâne, vite, peşte, sare), comerţul de monopol cu Imperiul Otoman, modestele manufacturi de sticlă şi de postav, încercate o clipă de A Ipsilanti etc Este condamnată crunta exploatare economică şi fiscală a populaţiei, lăsată pradă lăcomiei Porţii şi a tuturor domnilor pe rând, silită să fugă în Transilvania pentru a putea trăi şi golind astfel ţara de locuitori.

În text se stăruie mai mult asupra organizării justiţiei folosind datele căpătate de la un boier nenumit. Dintre boieri, pomeneşte doar despre Brâncoveni şi Cantacuzini Este un amestec de impresii personale, de pildă privind ieftinătatea alimentelor, fără a-i urmări cauzele, şi de date primite *tale quale* de la lumea înconjurătoare sau scoase din cărţi

Memoriul acesta nu purta nici o dată. El a fost datat de editor din anul [1780], socotind că ar fi fost redactat chiar cu prilejul trecerii pe la noi Dar e mai probabil ca el să aparţină unui moment mai târziu În sensul acesta pledează argumentul că autorul, vorbind de manufacturile de sticlă şi de postav, spune că au fost încercate *sub domnia lui Al. Ipsilanti,* ca şi cum aceasta s-ar fi încheiat, fapt întâmplat la începutul anului *1782* Apoi apariţia unor erori care se explică desigur prin estomparea memoriei, căci vorbeşte de ocne de sare la Târgovişte, Cerneţi şi Focşani (!) Multe informaţii şi judecăţi par a fi luate de-a gata din *Istoria* lui Sulzer. Ca şi el, autorul stăruie asupra lăcomiei şi despotismului cârmuirii şi a lenii (!) ţăranului Aflăm şi împrumuturi din *Istoria* lui del Chiaro, probabil tot prin Sulzer Surprinde aprecierea numărului populaţiei din Ţara Românească, la cifra de 100 000 de suflete, când Sulzer şi Raicevich, pentru acel moment, îl socotesc primul la 300 000 de oameni, iar al doilea consideră că populaţia din acele două principate s-ar ridica împreună la un milion Şi tot astfel, emigraţia ţăranilor în Transilvania e infirmată de declaraţia lui Raicevich, care pomeneşte de o sporire a populaţiei prin afluxul de emigraţi din ţările vecine! S-ar părea deci că memoriul se referă la situaţia creată de războiul din 1786–1791 (1792, st.v), care a devastat ţara şi a pus pe fugă pe locuitori. În mod curios cifra veniturilor este într-un flagrant dezacord cu numărul populaţiei În memoriu se dă cifra de 3 350 000 de piaştri, destul de apropiată de cifra dată de Raicevich de 3 000 000 de lei. Se ştie că leul avea valoarea unui piastru Aşadar, la o populaţie de circa 500 000 de locuitori se încasa aproape aceiaşi bani ca de la una de 100 000 de oameni! Nepotrivirea este flagrantă. Ar rezulta că memoriul este un amestec de impresii personale, de pildă cea despre ieftinătatea alimentelor, de informaţii obţinute la faţa locului, precum şi de date scoase din cărţi.

Despre viaţa şi activitatea lui Costantino Ludolf se dau lămuriri în studiul lui A Oţetea, *L'établissement de la Légation napolitaine à Constantinople (1790),* în „Bulletin de la Section historique (de) l'Académie Roumaine", t. XV, Bucureşti, 1929, p 62 şi 68.

La 1 octombrie 1789, Costantino Ludolf a fost numit, la rândul său, ministru al regelui celor două Sicilii la Poartă A ocupat acest post până la 25 martie 1817

Datorită legăturilor sale şi cu ambasada rusă din Constantinopol, Costantino Ludolf a jucat un rol de seamă în cursul negocierilor, care au precedat încheierea tratatelor de pace de la Iaşi (1792, st. v) şi de la Bucureşti (1812). Suspendat din atribuţiile sale oficiale, în urma ocupării Italiei de armatele revoluţiei franceze şi apoi a înglobării sale în sistemul napoleonian, Ludolf a dus o adevărată campanie contra revoluţiei şi a lui Napoleon.

La 25 martie 1817, a fost trimis ca ministru plenipotențiar la Londra lăsând postul său de la Cosntantinopol fiului său, Giuseppe-Costantino Ludolf (1787–1875). Numit în aceeași calitate la Paris, nu a mai apucat să plece, murind la 20 februarie 1839 la Londra.

Pentru familia Ludolf, vezi amănunte și la Mihail Dimitri Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p 582–583, cu unele erori privind alianța cu contele de Saint-Priest.

⟨SCRISORI DESPRE TRECEREA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA⟩[1]

1780

București, 13 mai 1780

p 343 ...Iată-mă în sfârșit într-o țară creștină... etc. ...

...Nu am făcut decât paisprezece zile de la Constantinopol până la București, fără să socotim două zile în care ne-am odihnit[2]... Domnul Raicevich[3] nu se află acum aici, fiind dus în Transilvania să schimbe aerul, și mi s-a spus că va fi aici, cel mai târziu mâine sau poimâine. Aș dori mult să fie așa, ca să-i predau scrisoarea pe care mi-ați dat-o[4].

București, 15 mai 1780

.. Secretarul Raicevich, înapoindu-se a doua zi după ce v-am scris, a venit mai întâi cu careta la noi ca să ne vadă.

I-am înfățișat scrisoarea pe care o aveam; a citit-o și mi-a oferit cu politețe serviciile sale. Ne-a chemat a doua zi la masă și ne-a poftit să luăm masa cu el în fiecare zi, ceea ce am primit. Este un om cu mult spirit și foarte învățat, dar cam prea multă vanitate strică totul. De altfel, ceea ce m-a făcut să pierd ceva din buna părere pe care am avut-o despre el la prima vedere a fost că la sosirea noastră ne-a dus într-o cameră în care are o mică bibliotecă și ne-a spus: „Iată, domnilor, epoca antică și cea modernă", prezentându-ne o tânără grecoaică, pe care o întreține. Și nu s-a mulțumit numai cu atât, ci a așezat-o cu noi la masă. Deși această purtare m-a cam mirat, mirarea mi-a trecut ușor, când am aflat că așa se proceda aici, la București, în mod deschis,

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de A Oțetea, în *Contribution à la question d'Orient Esquisse historique suivie de la correspondance inédite des envoyés du Roi des Deux-Siciles à Constantinople (1741–1821)*, București, 1930, p 343 și urm

[2] Constantino Ludolf călătorea împreună cu fratele său, Carlo, cu fratele ambasadorului Franței la Constantinopol, Saint-Priest, cu cumnatul lor și cu maiorul Herbert, fratele internunțiului la Constantinopol, Herbert-Rathkeal

[3] Stephan Ignaz Raicevich, secretarul lui Alexandru Ipsilanti pentru limbile europene, care i-a încredințat și creșterea fiilor săi, Constantin și Dimitrie, după plecarea abatelui Lionardo Panzini.

[4] Scrisoarea lui Guglielmo Ludolf, ministrul celor două Sicilii la Constantinopol

şi că nu eşti socotit om de lume dacă nu ai o amantă. Este sigur, de asemenea, că moravurile sunt foarte stricate aici şi că domneşte o mare licenţă, urmare firească a şederii ruşilor aici. Văzând aceasta, m-am făcut a nu băga de seamă ciudăţenia aceea, m-am purtat faţă de această femeie cum se urmează de obicei în asemenea împrejurări, mulţumindu-mă să-i arăt o politeţă rece.

Înapoindu-se domnul[5] de la casa sa de ţară[6], i-am fost prezentaţi astăzi de către secretar[7]. Ne-a primit bine şi ne-a vorbit cu multă // politeţe în limba p. 344 italiană, cerând cu interes veşti despre dumneavoastră şi despre domnul ambasador[8]. Are o înfăţişare foarte frumoasă şi foarte plăcută. Am văzut de asemenea pe beizadele, fiii săi[9], care ne-au primit tot astfel cu politeţă şi fără ceremonie.

Şederea la Bucureşti este destul de lipsită de veselie. Aici este foarte cald şi acum, vara, aerul este nesănătos din cauza râului Dâmboviţa care îl străbate şi a mlaştinilor care îl încojură...

Mă folosesc de prilejul plecării domnului Ioan Omuchovich, raguzan, care este şi el printre nemulţumiţii de la această Curte. A stat aproape 7 ani la secretar[10] şi, nu numai că n-a căpătat nimic datorită bunelor sale oficii, ci dimpotrivă a fost silit să mai scoată mult şi de la el şi, neputându-şi deloc promova interesele, după ce a înaintat mai multe cereri, a fost concediat de domn tot fără vreun răspuns şi toate acestea din cauza secretarului, care hotărăşte totul şi vrea ca totul să-i treacă prin mâini, bucurându-se de încrederea domnului, de care abuzează de cele mai multe ori. A luat deci hotărârea să se întoarcă la Constantinopol şi, deoarece m-a rugat să-i dau o scrisoare pentru domnia voastră, vi-l recomand, căci este un om foarte cumsecade şi care ar merita cu prisosinţă o altă soartă.

Joia trecută am luat masa la domn. La ora mesei a trimis careta ca să ne ia şi ne-am dus împreună cu secretarul. Ne-a primit într-un chioşc de modă turcească[11] şi câtva timp după aceea ne-am dus la masă, tot într-un chioşc ⟨aşezat⟩ în faţa celuilalt. Totul era servit după moda de la noi[12]. Au fost cinci servicii, fiecare de câte zece feluri, farfurii erau multe, dar bucatele erau din cele mai rele, totul rece şi foarte prost rânduit. Vinul era destul de bun; erau şi vinuri din Franţa. Nu eram decât unsprezece inşi. Domnul şedea într-un jilţ mare de catifea roşie şi domnul cavaler[13] şi cu mine eram aşezaţi lângă el.

---

[5] Alexandru Ipsilanti, domn al Ţării Româneşti, 1774–1782.

[6] Probabil de la Cotroceni unde obişnuia să stea la timpul scoaterii cailor la iarbă după obiceiul amintit de Sulzer. (Vezi relaţia sa în volumul de faţă).

[7] Raicevich

[8] François-Emmanuel de Guignard, conte de Saint-Priest, ambasadorul Franţei la Poartă (1768–1784).

[9] Constantin şi Dimitrie Ipsilanti, care aveau să fugă în anul următor la Viena (decembrie 1781)

[10] Raicevich

[11] Poate la Herăstrău, unde ridicase înainte de 1780 un frumos conac de vară, sau pe locul viilor mănăstirii Mihai Vodă, care avea trei chioşcuri sau foişoare spaţioase, unde a început, în martie 1775, clădirea Curţii Noi în Dealul Spirii

[12] Sestini pomeneşte de bucătarul francez al domnului, Louis Etienne Maynard

[13] Cavalerul de Saint-Priest, fratele ambasadorului Franţei.

După prânz ni s-a servit cafeaua şi trabucul şi câtva timp după aceea domnul ne-a propus o plimbare la Cotroceni[14], mănăstire ortodoxă la un ceas de oraş. A plecat singur în careta lui şi noi în alte două împreună cu tinerii principi, care, după plimbarea ce n-a fost lungă, ne-au adus acasă la noi şi ei s-au dus la baia aflată nu departe de locuinţa noastră. Ne-am dus după aceea să-i vedem la baie, unde muzica ţiganilor ne-a nenorocit urechile, i-am părăsit la miezul nopţii şi ne-am culcat; după un ceas au venit să ne calce pe neaşteptate, au mai stat câtva timp cu noi şi apoi au plecat. Vă asigur că acest fel de a fi, cu totul opus ifoselor grecilor, mi-a plăcut nespus de mult şi că am foarte multă stimă pentru aceşti principi, care într-adevăr inspiră multă prietenie. Suntem îndestulaţi de toate cele de trebuinţă pe cheltuiala domnului. Mâncăm în fiecare zi la secretar, care este plătit pentru aceasta de către domn. Ospătarea nu este din cele mai grozave, dar, în sfârşit, călătorii trebuie să se mulţumească cu orice. Cel puţin pâinea este foarte bună, căci aici sunt foarte mulţi brutari germani, fugiţi din Transilvania, care o fac tot atât de bună ca cea de la Viena...

p 345 Secretarul a poftit ieri pe tinerele beizadele la el acasă. De şase ani, de când se află aici, nu a reuşit să-i facă să vină la el[15] şi ei au făcut-o din prietenie pentru noi, căci desigur ea e foarte mare şi ei ar vrea să ne ţină cât mai mult aici, dar treburile noastre nu ne îngăduie să mai rămânem...

P.S. ...Astăzi trebuie să asistăm la o nuntă ce se face la prinţul Brâncoveanu[16], care îşi mărită fata. Sunt curios să văd această ceremonie. Va fi şi un bal mare căruia nu îi voi face, cred, mare cinste, căci toate doamnele nu dansează decât dansuri greceşti şi româneşti.

Sibiu, 7 iunie 1780

...Ne-am oprit în acest oraş[17] mai mult decât ne aşteptam, căci bunăvoinţa pe care domnul şi fiii săi o arătau faţă de noi ne-a îndemnat să ne prelungim şederea şi, ca să vă spun adevărul, am rămas patru zile mai mult, numai ca să-i facem în necaz secretarului ragusan[18], care vedea cu ochi foarte răi prietenia noastră cu beizadelele, temându-se să nu-l încondeiem, cum ar merita (căci între noi este omul cel mai lipsit de cinste pe care îl cunosc). Voia să ne facă să plecăm cât mai repede din Bucureşti, fără să ne prezinte nici unuia dintre boierii din acel loc, spunând că acest lucru nu se cade şi că ar putea trezi bănuieli. Dar noi nu ne-am sinchisit de aceasta şi ne-am dat osteneala să mergem singuri să-i vedem. Pretutindeni am fost primiţi cu braţele deschise şi cu toată politeţea de care sunt în stare grecii, cărora le părea foarte rău de plecarea noastră; am prânzit chiar la unul dintre cei mai de seamă, care se numeşte Dudescu-Cantacuzino[19], care este conte al imperiului şi are multe

[14] *Cotrocem* Mănăstirea Cotroceni, începută la 26 mai 1679, este ctitoria lui Şerban Cantacuzino, care a închinat-o Muntelui Athos

[15] Atitudine în contrast cu cea faţă de Sulzer (vezi relaţia sa din volumul de faţă)

[16] *Brancovan* Nicolae Brâncoveanu, nepotul de fiu al domnului Constantin Brâncoveanu A avut două fiice, Elena Cantacuzino-Paşcanu şi Maria, măritată cu Grigore Băleanu

[17] Bucureşti

[18] Raicevich Probabil în legătură cu plecarea lui Sestini Vezi biografia acestuia

[19] *Tudisco-Cantacuzino* Probabil Dudescu-Cantacuzino, cf în 1717 menţiunea lui „Constantin Dudesco Graff Cantacuzennes" (N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, II, p 176–177) Este amintit de Sulzer în mai multe rânduri

moşii în Transilvania. El poftise şi pe secretar, care a găsit cu cale să refuze această cinste.

Am mers şase zile de la Bucureşti până la Lazaret[20]. Tot drumul l-am făcut pe cheltuiala domnului, care hotărâse cu câteva zile înainte conacele, pe unde trebuia să trecem şi unde am găsit din belşug tot ce trebuia; tot timpul drumului căpitani cu străji stăteau în aşteptare în toate locurile pe unde treceam, pentru a ne însoţi pe rând.

Drumurile sunt foarte bune în toată Ţara Românească. Pământul este neted de tot, acoperit cu cele mai frumoase păduri din lume, dar atât de rău gospodărit încât ţi se făcea milă să vezi lemnul cel mai bun lăsat în părăsire pe drumul mare şi cei mai mulţi copaci înăbuşindu-se[21] unii pe alţii şi putrezind în picioare din cauza mlaştinilor, care se găsesc peste tot prin aceste păduri. Câmpiile cele mai frumoase // sunt toate nelucrate şi sunt foarte puţin populate. p. 346 Ţăranii nu seamănă decât porumb cu care fac „polenta", pe care o numesc mămăligă *(mamalika)*, şi iată toată hrana lor. Şi vă asigur că nu mi-am putut reţine indignarea împotriva acestei cârmuiri despotice, care nu are nici o grijă de agricultură şi care lasă în părăsire câmpurile cele mai frumoase şi mai roditoare. Ce de mai bieţi nenorociţi întâlneşti târându-şi o viaţă amară şi murind de foame în ţara cea mai frumoasă, care se poate vedea pe acest pământ. Înainte de a sosi la lazaretul de la Turnu Roşu[22], am trecut munţii care despart Ţara Românească de Transilvania. Am pătimit într-adevăr foarte mult şi drumurile erau de o sută de ori mai rele decât cele din Munţii Balcani, căci erau atât de prost îngrijite şi atât de stricate de ape, cu urcuşuri şi coborâşuri atât de repezi şi prăpăstii atât de îngrozitoare, încât faptul că am ieşit teferi se datoreşte celui mai mare noroc din lume.

Ceea ce ne-a despăgubit de plictiseala acestui drum a fost scurtimea carantinei, pe care am fost siliţi să o facem şi care nu a ţinut decât patru zile. Şi mai aveam destulă libertate, căci puteam să ne plimbăm prin faţa casei noastre şi să vorbim de la oarecare depărtare cu locuitorii acestui ţinut, care, la drept vorbind, este un loc foarte plicticos şi trist, fiind îngropat între două chei muntoase prin care trece Oltul destul de mare şi purtând firişoare de aur, pe care le adună ţiganii pe pământul domnului Ţării Româneşti şi produsul aparţine domniei.

Intrarea noastră în Transilvania a fost foarte plăcută: am părăsit fără părere de rău ţinuturile pustii şi munţii arizi şi acoperiţi cu zăpadă din Ţara Românească. Abia am pus piciorul în statele împăratului şi am văzut cât de mult de răsfrânge asupra ţării deosebirea de cârmuire şi cât de puternic acţionează libertatea[23], acest lucru atât de scump şi atât de puţin cunoscut turcilor. Am dat de ogoare bine lucrate, de sate dese şi bine populate până la

---

[20] Staţia de carantină de la Turnu Roşu.

[21] În lipsa unor curături sau curăţituri, care să rărească pădurea tânără pentru a-i îngădui o creştere mai bună.

[22] *Roten-Turn* (sic). Acolo era carantina la intrarea în Imperiul Habsburgic.

[23] Cât de superficială este judecata autorului cu privire la „libertatea" din Transilvania, patru ani înainte de răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan! Impresia autorului se datorează faptului că trece acum prin regiunea săsească, favorizată în tot chipul de regimul habsburgic.

Sibiu, capitala acestui ținut, oraş destul de frumos şi unde, pentru prima oară de la plecarea noastră de la Constantinopol, suntem găzduiți creştineşte.

Dat fiind că am fost prezentați aici fețelor celor mai de seamă din partea locului şi că aveam scrisori de recomandare de la domnul de Herbert[24], am început prin a prânzi la generalul Preiss[25], mâine vom prânzi la domnul Brukenthal[26], care este un om cu multă prețuire pentru tablouri, medalii şi cărți şi are colecții foarte frumoase din toate acestea. Am văzut acolo lucrările lui Milord Hamilton[27] despre Vezuviu şi Neapole, o ediție superbă despre acest ultim oraş, cu gravuri desăvârşite.

....

Viena, 4 iulie 1780...

p. 347 Am rămas cincisprezece zile la Sibiu din cauza ploilor torențiale; viața este foarte scumpă aici. Deoarece caii noştri nu mai puteau merge şi erau schilodiți cu toții, am fost siliți să-i vindem aproape pe nimic şi să luăm apoi poşta pentru a sosi mai degrabă la Viena, părăsind cât mai repede Ungaria, pentru a scăpa de căldurile şi aerul nesănătos, care este groaznic în acest anotimp. Deci, plecând de la Sibiu la 21 iunie, ne-am dus mai întâi la Alba Iulia[28], pentru a vedea cetatea, care este cea mai puternică din toată Transilvania. Cum în apropiere se aflau şi minele de aur şi argint ale acestei provincii, care sunt mult mai bogate decât cele din Ungaria, am socotit nimerit să mergem acolo. Înconjurul pe care l-am făcut este de şase ceasuri, pe nişte drumuri proaste. Dar când am sosit la Zlatna[29], unde se aflau acele mine, directorul, care este un dobitoc de prima categorie, nu a vrut să ni le arate cu toată scrisoarea domnului baron Brukenthal, guvernatorul provinciei, spunând că sosise un ordin din partea împăratului[30], care oprea vizitarea minelor de către oricine ar fi, dacă nu are un ordin lămurit de la cancelaria imperială. Ne-am mulțumit cu aceasta şi ne-am întors trişti pe de o parte şi mulțumiți pe de alta, căci aceasta ne-a scutit de a ne mai duce la minele din Ungaria, care sunt departe de calea noastră şi unde drumul este foarte prost. Două zile mai târziu,

---

[24] Fratele baronului Peter Philipp von Herbert-Rathkeal, internunțiu imperial la Constantinopol (1779–1801).

[25] Generalul Friedrich baron von Preiss era comandantul militar al Transilvaniei (1771–1784).

[26] Samuel von Brukenthal (1721–1803), comite al saşilor (1761) şi guvernator al Transilvaniei (1777–1787) A pus bazele muzeului Brukenthal, care cuprinde o bibliotecă, o colecție mineralogică şi numismatică şi o vastă galerie de tablouri.

[27] Sir William Hamilton (1730–1803), ministru al Angliei la Neapole (1764 1800), s-a interesat de aproape de descoperirile de la Herculanum şi Pompei, scriind lucrări numeroase asupra ceramicii antice, a Vezuviului etc În 1793 a încheiat un tratat de alianță între Anglia şi Neapole Era soțul vestitei Emma Lyons, Lady Hamilton, al cărei rol în sprijinirea regimului de teroare instaurat de regina Maria-Carolina, pentru care l-a câştigat şi pe amiralul Nelson, este îndeobşte cunoscut

[28] *Carlsburg* Nume dat în cinstea lui Carol VI de Habsburg

[29] *Zalatna* Acelaşi refuz a fost întâmpinat şi de Sestini îndată după aceea

[30] Iosif al II-lea.

am părăsit frumoasa țară a Transilvaniei şi am intrat în Banatul Timişoarei, unde am văzut oraşul cu acelaşi nume care este o cetate foarte puternică a Ungariei. Nu ne-am oprit aici decât o singură zi... De la Timişoara până la Buda, am mai făcut încă două zile şi două nopți...

[Despre Țara Românească]

[1780]*

[Memoriul începe printr-o scurtă introducere istorică, nelipsită de confuzii şi judecăți arbitrare, arătând vicisitudinile țării până la pacea de la Kuciuk-Kainargi].

S-a obținut prin convenția de la Ainali-Kavak, în 1779, scutiri şi privilegii pentru domni. Dar aceste privilegii au făcut ca atârnarea domnilor [de Poartă] să fie încă şi mai grea şi domnia lor mai precară, căci Poarta nu a putut vedea cu ochi liniştiți ca o putere ca Rusia să se intereseze de nişte indivizi aflați sub dependența ei imediată. p 348

Împărțirea ⟨administrativă⟩ a acestui principat

Această provincie se împarte în 17 districte, pe care românii le numesc județe sau jurisdicții; ale căror nume sunt: Olt, Râmnic, Buzău, Argeş, Teleorman, Vlaşca, Ilfov, Ialomița, Săcuieni, Prahova, Dâmbovița, Muscel, Jiul de Sus, Jiul de Jos, Vâlcea, Mehedinți şi Romanați. Ungurii şi transilvănenii dau Țării Româneşti numele de Transalpina, iar turcii pe cel de Kara-Ullah. Ea se mărgineşte la miazănoapte cu Transilvania, în partea dinspre apus (!) cu Moldova, la răsărit şi la miazăzi cu Dunărea, care o înconjură în parte şi o desparte de Serbia şi e Bulgaria.

Aşezare. Aşezarea țării este dintre cele mai prielnice şi mai plăcute şi contribuie foarte mult la fertilitatea ei. Aşezată la poalele munților Carpați, care o despart de Transilvania, este udată de o mulțime de râuri care se varsă în Dunăre, ca: Jiul, Oltul, Ialomița, Prahova, Buzăul, Dâmbovița.

Producția. Lacurile, care sunt numeroase, produc încă şi mai mult peşte şi conacele boierilor, ca şi cele mai multe sate sunt aşezate [de obicei] pe malul vreunui râu sau lac, spre a avea uşurința de a-şi face rost de peştele necesar pentru îndelungatele lor posturi. Dunărea le dă cegi uriaşe, pe care ei le numesc „ciga", precum şi icre foarte bune. Această țară are produse de tot felul: miere foarte bună, multă ceară, vin, brânză şi unt, care poate fi comparat cu cel din Germania. Pădurile sunt pline de vânat de tot soiul; am văzut cerbi, căprițe, mistreți; se află urşi şi lupi care sunt foarte primejdioşi iarna, dar, în afară de împrejurimile Bucureştilor, toate aceste animale se bucură de o // tihnă desăvârşită. p 349

---

* Memoriul nu are nici o dată. Cea de 1780 a fost dată de editor, pe baza unor deducții. Rezultă însă din citirea lui că nu a fost întocmit îndată după călătoria prin Țara Românească, ci ceva mai târziu. Autorul a putut deci cunoaşte cartea lui Sulzer, apărută în 1781

Țara Românească este acoperită aproape în întregime cu cele mai frumoase păduri din lume. Cei mai răspândiți copaci sunt stejarii, în partea muntoasă cresc mulți pini, castani etc. Dar din lipsă de îngrijire, acești copaci pier în picioare, înăbușindu-se unul pe altul. De-abia găsești un drum printre aceste păduri atât de dese, nu sunt nici poduri, nici șosele într-o țară atât de mlăștinoasă. Aceste [mlaștini] fac în bună parte ca această țară cu multe șesuri să fie nesănătoasă, copacii să piară și drumurile să fie foarte obositoare și primejdioase pentru călători. Cele mai multe râuri trebuie să fie trecute fie înot, fie cu barca sau pe plute, [care sunt] totdeauna în stare proastă. Pe golurile destul de însemnate, care se află între păduri, sunt pășuni foarte frumoase și iarba crește mai sus de brâul omului, dar nu este cosită decât în împrejurimile orașelor; iarba pe care vitele nu o pot paște, putrezește în picioare și slujește ca îngrășăminte foarte bună pentru pământul care a produs-o. În fiecare primăvară vezi coborând din munții Transilvaniei un număr nesfârșit de vite, aduse să se îngrașe în aceste câmpii roditoare, ceea ce dă un venit foarte însemnat domnului.

Pământurile cultivate produc din belșug grâu foarte bun, orz și porumb. Nu există termen de comparație pentru rodnicia nespusă a pământului, dar, pe de altă parte, nimic nu este comparabil cu lenea[31] țăranului, care trebuie pusă pe seama racilelor cârmuirii și a despotismului domnilor, căci țăranii nu au libertatea de a munci pentru ei și dacă au existat cândva robi de-ai gliei, apoi ei sunt asemenea lor.

În această țară sunt multe ocne. Cele mai de seamă sunt cele de la Târgoviște, Cerneți și Focșani (!). Mii de țărani își găsesc mormântul în aceste gropi nesănătoase, de unde se scoate sarea în mase cristalizate. Mulți pier în urma unor accidente comune tuturor minerilor. Apa pătrunde în mină și formează lacuri adânci, acolo unde cu puțin mai înainte se scotea sarea cea mai bună. Aceste ocne sunt arendate în fiecare an celui care dă mai mult și acela scoate un venit foarte mare.

Negoțul. O țară în care munca locuitorilor nu este încurajată nu poate avea un negoț prea înfloritor. Țara Românească și Moldova sunt în această situație Ce nu ar produce aceste țări atât de roditoare sub o altă cârmuire? Grâul, sarea, ceara, gudronul sunt cele mai de seamă ramuri ale negoțului Țării Românești. Grânele sunt trimise în capitală și sunt vândute la prețul miri-ului[32]. Și tot astfel și celelalte produse pomenite mai sus. Aceste prețuri, nefiind cu vreun câștig pentru vânzători, aceștia nu se grăbesc să întrețină un comerț activ. Domnii sunt obligați de Poartă să predea o anumită cantitate e grâu, ceea ce ei execută pe spinarea proprietarilor. Ei dau și mult lemn de construcție și aceasta este o altă ramură a unui comerț care ar putea deveni un izvor de mare bogăție. În timpul ultimului război, Franța a realizat câștiguri de pe urma acestora, ca și negustorii care le-au furnizat. Exportul de sare este foarte însemnat și se întinde mai ales în Turcia europeană, care îi duce lipsa.

Sub domnia lui Alexandru Ipsilanti, om însuflețit de intenții binefăcătoare pentru țară și plin de râvnă pentru binele obștesc, s-a descoperit o substanță

---

[31] Această afirmație este contrazisă de urmarea textului.

[32] *Au prix du miri*, adică la prețul oficial impus.

asemănătoare cu potasa. El a adus sticlari germani şi a făcut o sticlărie la Bucureşti[33]. A făcut mai mult, a profitat de belşugul // şi de calitatea foarte bună a lânii din Ţara Românească pentru a înfiinţa o manufactură de postav, care începea să meargă bine, când Poarta, împinsă de lăcomia ei nepotolită, a vrut să pună dări atât de mari încât domnul a socotit cu cale să se lase de lucrul pe care îl pornise[34].

p. 350

Nu am stat destul de mult în ţară pentru a strânge informaţii exacte asupra exportului şi importului diferitelor sale ramuri de comerţ şi ar fi chiar foarte greu să dai o idee precisă din cauza greutăţilor pe care le întâmpini, fie datorită neştiinţei oamenilor, fie din cauza invidiei lor; pot să spun şi să afirm că oricât mi s-a părut de dezavantajos din cauza preţurilor scăzute ale alimentelor şi ale celorlalte produse, acest comerţ este totuşi în folosul românilor. Zahărul, cafeaua, hârtia, postavurile se vând de către negustori germani şi constituie îndeobşte un comerţ de schimb. Lâna mai ales este unul din articolele cele mai căutate. Dar, repet, nu mă pot întinde mai mult asupra unui obiect atât de interesant şi atât de puţin cunoscut chiar de către băştinaşi.

Populaţia. O ţară atât de favorizată de natură, atât de bine aşezată, atât de roditoare ar trebui să fie foarte populată, deoarece nimic nu-i lipseşte şi totul ar putea să contribuie la fericirea ţăranului şi a populaţiei. Dar, datorită despotismului, datorită asupririlor la care sunt supuşi ţăranii sub o cârmuire absolut arbitrară şi aşa de nesigură ca aceea a domnilor, nu poţi număra 100 000[35] de suflete în Ţara Românească, o ţară care ar putea hrăni milioane de locuitori. Ţăranul român e leneş (!), cum sunt în general popoarele robite, dar această nepăsare nu vine dintr-o lipsă de însufleţire sau de activitate, acest neam nu este lipsit de ele, căci am băgat de seamă că românul, strămutat sub o cârmuire mai blajină, este harnic, iscusit, dar asuprirea sub care trăiesc ei, împilările domnilor îi înjosesc într-atâta, încât nu mai sunt în stare de niciun fel de sentiment. Cei care locuiesc spre hotarul Transilvaniei au posibilitatea de a scăpa de un jug atât de aspru, iar emigraţiile într-acolo sunt foarte însemnate şi trebuie să provoace reclamaţii din partea domnilor. Ţăranul român nu se hrăneşte decât cu porumb, care, măcinat şi fiert în apă sau frământat în chip de pâine, îi oferă o hrană pe cât de grea, pe atât de vătămătoare. La aceasta, el adaugă icre, ceapă, usturoi, foarte rar ceva peşte sărat, niciodată carne. Banii câştigaţi cu sudoarea frunţii se duc toţi la stăpânul său, care îi împarte cu domnul, a cărui lăcomie este nemărginită. Mă cutremur şi acum când mă gândesc la mizeria acestor bieţi oameni; ei mor de foame şi domnii, mulţumiţi să scoată banii care cad în partea lor, nu se ostenesc să încurajeze munca supuşilor lor şi să folosească generozitatea pământului; ei nu se gândesc că un pământ roditor lucrat cu grijă este izvorul principal de fericire al popoarelor, deoarece ele scot din el mijloacele lor de trai şi pe deasupra şi mijloacele pentru o viaţă mai înlesnită. Ce înseamnă bogăţiile fictive faţă de bunurile

---

[33] Se cunoaşte înfiinţarea unei sticlării la Bucureşti, dar la o dată ceva mai târzie. Ea e pomenită şi de Bentham şi de Raicevich, în 1786! Vezi şi *Istoria României*, III, p. 644, n. 1

[34] Informaţie unică. Lipsesc orice alte amănunte în izvoarele contemporane. Să fie o confuzie cu manufactura dispărută acum de la Afumaţi?

[35] Sulzer socotea tot atunci populaţia la 300 000 de suflete.

naturii[36]?. Aurul se revarsă în chip necesar acolo unde cresc bucatele, numai să nu-i închizi drumul. Dacă agricultura e înfloritoare, ea va da naştere în curând la foloasele negoţului. Cu totul dimpotrivă, agricultura tânjeşte în Ţara Românească, unde domnii îşi folosesc supuşii[37] la căutarea aurului care se p. 351 găseşte din belşug în unele râuri. // Tot ce se poate spune pentru a scuza această tiranie a domnilor este că, fiind prea nesiguri de soarta şi de durata domniei lor, ei nu se gândesc decât la intrigi şi cum să adune bani; acesta este ţelul lor de căpetenie şi într-acolo tind toate dorinţele lor.

Venituri. După socotelile cele mai puţin exagerate, mi s-a dat ca sigur că această ţară aduce în fiecare an un venit de 3 350 000 piaştri[38]. Poarta scoate 700 de pungi, domnul scoate 5 000 şi oamenii din jurul lui 200. După această socoteală s-ar părea că cel mai puţin îi revin Porţii, dar de fapt ea e cea care înghite aproape totul, căci fiecare domn nou numit trebuie să dea sultanului 600 de pungi şi 400 de pungi vizirului şi celorlalţi slujbaşi ai Porţii. I se dă de obicei un termen pentru plata acestei sume. În afară de aceasta, slujbaşii domnului cheltuiesc bani foarte mulţi pentru a dobândi noi slujbe şi acesta cheltuieşte încă şi mai mult pentru a se menţine şi pentru a face faţă furtunilor pe care i le stârnesc duşmanii săi la Poartă, pentru a potoli cu bani pe miniştrii Înălţimii Sale (sultanul) şi a câştiga prin aceasta, bunăvoinţa lor, pentru menţinerea slujbei sale.

Boierii sau stăpânii de pământ din ţară nu plătesc nici o dare. Domnul dă, ca în Rusia, un număr oarecare de ţărani cui vrea el, sunt numiţi scutelnici pentru că după aceea ei nu mai plătesc nimic domnului şi darea pe care le-o impune stăpânul lor este mai puţin grea. De altfel, boierii fac de obicei în fiecare an un dar domnului, care e echivalent unei dări, fie în natură, fie în bani şi puţini se dau în lături de la aceasta. Domnul este cel care dă toate slujbele, durata lor atârnă de bunul său plac şi nu dă nici o slujbă fără să fi primit vreo retribuire în schimb, cum se face în Turcia. El numeşte pe episcopi şi pe mitropolit. Arhiepiscopul Bucureştilor este numit pe viaţă şi venitul său este de 20 de pungi. Clericii şi mănăstirile nu sunt supuşi la alte dări decât la o dare pentru întreţinerea cutiei milelor, înfiinţată în scopul ajutorării văduvelor şi orfanilor şi a întreţinerii şcolilor publice.

În Ţara Românească sunt mulţi romi, care sunt frânturi ale poporului maur (!), pe care îl numim al ţiganilor şi pe care îl întâlnim pretutindeni. Se pare că locuiesc statornic acolo, plătesc un bir mare şi sunt folosiţi la toate. Au mai ales sarcina de a aduna aurul din Dâmboviţa, care străbate oraşul Bucureşti, şi ei plătesc în fiecare an o sumă foarte mare Doamnei pentru arenda acestui drept care ⟨i⟩ se dă ca apanaj. Ea mai primeşte şi de fiecare prăvălie un ţechin, ceea ce îi aduce un venit destul de însemnat.

Fiecare slujbă aduce foarte mulţi bani celui care o deţine, datorită unei mulţimi nesfârşite de abuzuri intrate în obicei, după care se iau oamenii. De aceea, oamenii sunt totdeauna ahtiaţi după ele şi uneltesc mereu pentru a lua

---

[36] Avem aici un ecou al punctului de vedere al fiziocraţilor. Cf., în acelaşi sens, Raicevich, *Osservazioni*.., ed. Napoli, 1788, p. 213.

[37] Afirmaţie greşită. Căutarea aurului era lăsată pe seama ţiganilor rudari.

[38] Cf. la Raicevich 3 500 000 de piaştri.

locul celui care este în slujbă şi aceasta totdeauna prin puterea banului. Pentru a vorbi drept, în acest principat, ca şi al Moldovei este un adevărat jaf. Domnul caută să se îmbogăţească, dregătorii săi au aceleaşi gânduri ca şi el, astfel că fiecare vâră mâna în tingire pentru a scoate bucata cea mai mare.

Oamenii, care nu au avut însă nici o slujbă, nici ei, nici strămoşii lor, sunt priviţi cu dispreţ de boieri, de aceea stau în faţa lor // cu cea mai mare smerenie, dar dacă domnul le încredinţează vreo slujbă, ei ajung la rândul lor de un ifos de nesuferit; aceasta este adevărata fire a oamenilor din ziua de azi, ei sunt rând pe rând slugarnici şi îngâmfaţi. p. 352

Domnul este ca un despot în provincia (ţara) lui, dacă nu de drept, cel puţin de fapt. El e dator să propună poruncile pe care trebuie să le dea în cuprinsul ţării unui sfat alcătuit din mitropolit, cei doi episcopi de Râmnic şi de Buzău, banul, cei doi vornici şi doi logofeţi. Banul este guvernatorul Valahiei ⟨Mici⟩ (Oltenia)[39]; vornici sunt marii judecători ai ţării; logofătul este marele cancelar. Dar domnul scoate după placul său pe aceşti dregători din slujba lor. Aceşti sfetnici nu fac niciodată decât ceea ce vrea el şi se grăbesc să spună da, înainte chiar de a intra în sala divanului. În mijlocul abuzurilor şi relelor nesfârşite, care mişună în acest principat există totuşi un obicei foarte lăudabil, şi care ar putea fi unul din acele în care omenia [însăşi] s-ar afirma mai mult în materie de justiţie criminală[40]. Există un dregător care se numeşte armaş. Slujba lui este de a face să se execute osândele la moarte pe care domnul le-a rostit împotriva vreunui vinovat. Înainte de a duce la îndeplinire [o asemenea osândă] este obiceiul ca acest dregător să se ducă de trei ori la domn de dimineaţă, la prânz şi seara pentru a afla dacă rămâne mai departe la hotărârea de a supune pe vinovat pedepsei cu moartea şi dacă domnul nu şi-a schimbat părerea atunci o duce la îndeplinire.

Cavaleria domnului, răspândită în toată Ţara Românească, se ridică la cifra de 5 000 de oameni, dintre care 1 500 rămân în capitală. Aceştia au o leafă de 3 piaştri pe lună, un anumit tain de orez şi de pâine, o haină pe an. Ceilalţi nu au leafă, dar sunt scutiţi de orice impunere pe produse. Au pe rând o săptămână liberă pentru a lucra pământul şi în cealaltă săptămână sunt siliţi să se înfăţişeze la ordinele căpitanilor şi să fie gata să încalece la porunca lor. Sunt nişte soldaţi foarte păcătoşi, cu cai proşti şi fără nici o disciplină[41].

Un căpitan are un anumit număr de sate în districtul său, în care îndeplineşte funcţia de judecător, iar când se întâmplă vreo infracţiune, el este dator să pună să fie urmăriţi răufăcătorii. Când sunt prinşi, sunt duşi la închisoare, unde căpitanul nu-i poate ţine decât o singură zi, după care îi trimite boierului, care comandă în acel judeţ anume din cele 17 judeţe amintite, în care se află districtul său, informându-l de cercetările făcute de el cu privire la natura delictului. Boierul face din nou cercetări în timpul celor trei zile, în care are dreptul să ţină pe vinovaţi în închisorile sale. După trecerea acestui termen, el scrie un raport asupra tuturor faptelor spătarului (generalul cavaleriei) la Bucureşti şi îi trimite deţinuţii. Acesta îi judecă în ultimă instanţă. Dacă e

---

[39] *Gouverneur de Valachie* Corect ar fi fost: *de la Petite Valachie* (adică. Oltenia).

[40] Cf Raicevich, *Osservazioni...*, p. 148–149, după del Chiaro

[41] *Ibidem*, p 220.

vorba numai e pedepse uşoare, ca bătaia sau ca un exil temporar, el face un raport domnului după ce s-a executat sentinţa. Dar dacă delictul reclamă pedeapsa cu moartea sau osânda pe viaţă la ocne, spătarul îşi face raportul său domnului, care trimite pricina jurisdicţiei criminale, numită criminalion[42], şi porunceşte ca acuzaţii să fie băgaţi în închisorile acestei curţi criminale.

La Bucureşti sunt cinci curţi de justiţie: două pentru pricinile civile, una pentru cele criminale, una pentru comerţ şi consiliul de stat. Când cineva are o pricină în contradictoriu cu altcineva, înfăţişează o cerere către domn, care p. 353 trimite procesul la una din cele două curţi civile[43], după cum vrea el. // Dacă părţile nu sunt mulţumite cu judecata, ele înfăţişează o nouă cerere domnului, care hotărăşte pricina la tribunalul Consiliului de Stat, alcătuit din cei opt mari dregători ai principatului, care sunt: mitropolitul, banul Craiovei, cei doi vornici, cei doi logofeţi, vistierul şi spătarul şi din toţi boierii care au avut odinioară aceste dregătorii şi care şi-au păstrat titlul. Aceştia judecă pricina din nou şi părţile pot să mai facă apel la Divanul domnului*. care hotărăşte în chip definitiv. În fiecare din cele 17 judeţe sunt patru boieri, dintre care doi au sarcina de ispravnic şi dau socoteala spătarului de pricinile militare şi criminale, un altul de vornic, care instruieşte procesele civile, iar al patrulea de vistier, care percepe banii vistieriei şi se înţelege cu marele vistier, căruia îi mai dă seama şi de incidentele ce se pot ivi în chestiunile fiscale.

M-am întins ceva mai mult decât îmi îngăduiau limitele memoriului de faţă asupra acestei părţi a organizării Ţării Româneşti, pentru că este singura pe care am putut-o adânci cu oarecare amănunte doar în convorbirile mele cu un boier, care nu cunoaşte exact decât doar acest domeniu. Din nefericire, nu am găsit pe nimeni care să fie în stare să-mi dea informaţii mai satisfăcătoare asupra celorlalte domenii interesante privind comerţul, populaţia etc.

Nu se ştie cu precizie în ce vreme a început domnia voievozilor. Apariţia acestei demnităţi se consideră a fi din anul 1313 (!), cu venirea lui Radu Negru din Transilvania. Această demnitate era totdeauna electivă (!) şi atârna de mai marii ţării, dar de când această ţară a trecut sub stăpânirea turcească, desemnarea domnului atârnă de Poartă şi se obţine de obicei prin intrigă. Sunt în Ţara Românească familii, care ar avea dreptul să deţină domnia, dar acestea, mulţumindu-se cu consideraţia de care se bucură, nu-şi bat capul să mai întâmpine primejdiile legate de domnie.

Printre familiile boiereşti cea mai puternică este a Brâncovenilor, al cărei şef[44] este principe al sfântului imperiu. El are multe feude în Ungaria şi în Transilvania (!) şi moşii nesfârşite în Ţara Românească, de la care are un venit foarte mare. El se trage din familia lui Basarab[45], care era domn pe

---

[42] *Table criminelle*

[43] În text *criminelle*, lapsus evident în loc de *civiles*. Cf. mai sus împărţirea celor cinci curţi de justiţie

* Adică la Divanul *prezidat de domn*, spre deosebire de formaţia aşa-zisului Consiliu de Stat menţionat mai sus

[44] Nicolae Brâncoveanu

[45] Neagoe Basarab, domn al Ţării Româneşti (1512 1521)

vremea lui Soliman Magnificul[46] şi este fiul nepotului[47] lui Constantin Brâncoveanu, căruia i s-a tăiat capul în 1714, după ce a văzut cu ochii moartea celor patru fii ai săi. A fost învinuit că ar fi sprijinit pe ruşi în vremea lui Petru I. O altă familie vestită este cea a Cantacuzinilor, care îşi trage obârşia de la împăratul Ioan Cantacuzin[48], despre care aminteşte istoria Imperiului Bizantin. Ei poartă în stema lor acvila imperială acordată lor printr-un decret al împăratului Leopold, când i-a făcut conţi ai imperiului[49]. Din această familie a fost un domn vestit, Şerban Cantacuzino[50], care în timpul celor zece ani cât a domnit a pricinuit multă bătaie de cap Porţii. El întreţinea, după cât se spune, [o trupă de] 40 000 de oameni şi se slujea de ei atunci când trimitea haraciul Porţii, punându-i pe ei să-l jefuiască şi apoi scria Porţii, plângându-se de lipsa de siguranţă a drumurilor şi folosea haraciul la plata trupelor sale[51].

Această ţară frumoasă, ca şi Moldova a fost în parte teatrul ultimului p. 354 război dintre turci şi ruşi: cei dintâi au ocupat-o din prima campanie şi ultimii, căutând să-şi izgonească duşmanii, au devastat totul, au prădat şi au jefuit toată ţara, care nu s-a mai putut ridica de atunci. Cu acest prilej un număr [mare] de ţigani din Ţara Românească, luând cu ei tot ce aveau mai de preţ, s-au refugiat în posesiunile împăratului, unde au stat în tot timpul ultimului război.

Limba muntenească tot astfel ca şi cea moldovenească este un amestec de slavonă şi de greacă şi mai ales de latină coruptă, iar afinitatea ei cu această ultimă limbă este izbitoare. Este firesc să crezi că, întrucât aceste două ţări făceau parte din întinsa stăpânire a romanilor, se vorbea acolo limba lor. Aceste ţări, schimbând apoi stăpânul, nu au păstrat din vechea lor supunere decât numele de „Rumaneşte" (româneşte) şi câteva rămăşiţe ale unei limbi, care nu mai este cunoscută în zilele noastre decât în şcoli.

Bolile principale, care bântuie, de obicei, în Ţara Românească şi mai ales la Bucureşti, capitala ei, sunt frigurile, datorate emanaţiilor mlaştinilor şi apelor stătătoare aflate din belşug în ţară, scorbutul şi boala venerică; datorate după câte îmi închipui căldurii, posturilor lungi ale ortodocşilor în timpul cărora se hrănesc numai cu peşte sărat; a doua [boală], care face mare prăpăd, este o urmare a purtărilor lor. Şederea ruşilor nu a contribuit în mică măsură ca să-i îndemne pe această cale să propage boala. Ei se vindecă rareori cu totul de o boală atât de crudă şi care atinge însuşi izvorul vieţii; [oamenii] simpli au leacurile lor şi le au de mai multe feluri, dar ele nu sunt destul de puternice. Cei care au bani aleargă la medicii străini; cei săraci bolesc şi îşi târăsc o viaţă tristă care tot nu-i învaţă minte[52].

---

[46] Suleiman I Kanuni (Legislatorul), sultan otoman (1520–1566)

[47] Constantin Brâncoveanu, nepotul de fiu al domnului Constantin Brâncoveanu

[48] Ioan al VI-lea Cantacuzino, împărat bizantin (1347–1354).

[49] Prin diplomele acordate domnului Şerban Cantacuzino în 1683 şi fraţilor săi, Mihai, Drăghici şi Constantin, în 1684, împăratul habsburgic Leopold I le-a acordat titlul de conţi ai Sf Imperiu Romano-German.

[50] Şerban Cantacuzino domn al Ţării Româneşti (1678–1688)

[51] După del Chiaro.

[52] Cf. şi *Osservazioni* .., p. 250.

KAJETAN CHRZANOWSKI

(?–1793)

Nu deţinem multe informaţii despre viaţa şi activitatea lui Kajetan Chrzanowski. Istoricul P. P. Panaitescu, necunoscându-i exact pronumele – redat eronat prin iniţiala W. – şi nici datele biografice, afirmă că a fost „agentul permanent (!) al Poloniei la Poartă" între 1780–1787 (!), funcţionând însă ca „ataşat comercial". În realitate, Chrzanowski a activat între 24 septembrie 1785 – 8 martie 1790 şi între 12 iunie 1792 – ianuarie 1793, în calitate de consilier de Legaţie şi ca însărcinat de afaceri *ad-interim* al Poloniei la Constantinopol, unde a şi murit, în ianuarie 1793 (cf. Otto Friedrich Winter, *Repertorium der diplomatischen Vertrater aller Länder,* III Bd., *1764–1815,* Graz – Köln, 1965, p 315). Poziţia sa din perioada 1785–1793 nu exclude, desigur, faptul ca diplomatul amintit să fi servit anterior, pe lângă misiunea polonă din Constantinopol, ca ataşat comercial, pe vremea când a funcţionat acolo ca rezident Stanislaw Pichelstein, între iulie 1780 şi 23 iulie 1785 *(ibidem).*

În intervalul 1780–1787. K. Chrzanowski a redactat o serie de scrisori, care s-au păstrat într-un manuscris din biblioteca Czartoriski din Cracovia (ms. nr 632), ce cuprinde corespondenţa oficială trimisă din Constantinopol regelui Stanislav al II-lea Poniatowski. Printre scrisorile lui Chrzanowski se află şi descrierea călătoriei sale prin Moldova, Bulgaria şi Rumelia, redactată sub formă de epistole către un prieten. Această relaţie de călătorie ste intitulată· *Listy zawieraiace nowe relacye podrózy przez prowincye Moldawij, Bulgaryi dawniey Thracyi czyli Rumelj, tudzie z opisanie sposobem geograficznym, topograficznym y historycznym Stambulu. .,* Warszawie, 1780 (Scrisori cuprinzând o nouă relaţie de călătorie prin provinciile Moldova, Bulgaria şi vechea Thracie sau Rumelia, precum şi descrierea geografică, topografică şi istorică a Stambulului..., Varşovia, 1780, în ms. nr. 632, p. 601–724)

Credem că autorul a fost ataşat misiunii lui Stanislaw Pichelstein, numit rezident al Poloniei la Constantinopol, unde acesta a ajuns în iulie 1780 sau poate să-l fi precedat sau urmat, dar orice precizare utilă lipseşte din jurnalul amintit

Descrierea călătoriei lui K Chrzanowski este precedată de o dedicaţie redactată în limba franceză şi adresată regelui Stanislav al II-lea August Poniatowski S-ar părea că relatarea era destinată publicării, prin indicarea locului şi datei pe foaia de titlu, deşi diplomatul autor se afla în 1780 la Poartă şi nu la Varşovia Textul a rămas, însă, inedit în afară de partea privitoare la călătoria prin Moldova şi Dobrogea ce a fost publicată de P P Panaitescu în lucrarea. *Călători poloni în Ţările Române,* Bucureşti, 1930, p 224–232, împreună cu o traducere în limba română (*ibidem,* p 233 240)

Alcătuită sub formă de scrisori datate din. Hotin, Iaşi, Galaţi şi Aidos, relaţia lui Chrzanowski cuprinde o descriere amănunţită a cetăţii Hotin sub dominaţia otomană. cât şi a oraşelor din Moldova (Iaşi, Bârlad. Galaţi) şi Dobrogea (Constanţa, Mangalia, Babadag), pe care le-a străbătut, însemnând numărul populaţiei, aspectul caselor. al palatului domnesc de la Iaşi, al uliţelor etc. Autorul este izbit de ruinele pe care le lăsase războiul ruso-turc din 1768 1774, de sărăcia populaţiei şi de părăsirea în care se afla agricultura Deoarece notează sumele însemnate pe care domnul trebuia să le verse Porţii, cât şi cheltuielile extraordinare pe care era ţinut să le facă la porunca sultanului, diplomatul polon ne pune în legătură cu exploatarea fiscală exercitată de domni, cu scăderea populaţiei din Moldova şi cu starea ei de sărăcie

Ca toţi reprezentanţii poloni, care au străbătut Moldova în drum spre Constantinopol, Chrzanowski este măgulit de cinstea ce i-o arată turcii pentru care are cuvinte de laudă, spre deosebire de greci, pe care i-a întâlnit la Curtea din Iaşi, cât şi în Fanar şi pentru care nu are decât dispreţ

[CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA][1]

1780

[Hotin]

p. 224

.. Acest oraş nu prezintă multe lucruri deosebite. Cetatea Hotinului este aşezată pe râul Nistru, hotarul natural dintre Polonia şi Turcia. Cetatea e înconjurată de ziduri simple[2], cu câteva turnuri rotunde, care slujesc de bastioane, este însă mai bine întărită de natură decât de meşteşugul omenesc. Garnizoana este de o mie cinci sute de soldaţi. // Oraşul e aşezat pe un deal p. 225 şi e clădit numai din lemn, chiar şi porţile sale sunt din lemn. Sunt numai câteva mecete şi şcoli publice din zid. În vale, pe Nistru, se află suburbia Ottaki[3]. Comandantul obişnuit al cetăţii şi reprezentantul Porţii este un paşă cu trei tuiuri, asemenea comandantului cetăţii Cameniţa din partea Poloniei. Amândoi se îngrijesc de liniştea şi siguranţa graniţelor Locuitorii de pe cele două părţi ale graniţei cu greu pot avea legături între ei fără ştirea celor doi comandanţi. Dacă un cetăţean vrea să treacă graniţa din curiozitate sau pentru negoţ, sau pentru altceva şi să intre înăuntrul ţării trebuie să dea de ştire mai întâi comandantului cetăţii Cameniţa, pentru ca să i se dea un paşaport prin tălmaciul care rezidă la graniţă, iar de la paşă să ia un buiuruldu[4], adică un firman sau poruncă dată în numele Porţii, fără de care orice călător ar da de bănuit.

Afară de aceasta se iau de obicei şi unul sau doi ieniceri din Hotin pentru pază. Aceştia sunt tătari lipcani; tradiţia spune că acest nume este derivat din *Litwa*, pentru că mai de demult erau aşezaţi în Lituania. Cei mai mulţi ştiu foarte bine limba polonă şi slujesc de călăuză şi de pază călătorilor. Sunt incoruptibili prin vrednicia şi credinţa lor. Pentru actele publice şi soliile la Poartă trebuie un firman împărătesc deosebit care se dă la cancelaria Porţii din Constantinopol şi ele se capătă de către miniştrii sau agenţii iezuiţi sau – după împrejurare şi nevoie – de către persoane care stau de obicei la Curtea turcească. Acest firman sau poruncă împărătească se trimite tuturor comandanţilor şi guvernatorilor de provincii, precum şi domnilor Moldovei şi Ţării Româneşti.

...Descrierea primirii la Hotin a solului polon, care merge la Poartă şi a ceremoniilor cu care este apoi trimis la Constantinopol.

...La Zwaniéc... e întâmpinat de mehmendarul sau călăuza moldovenească, trimisă de domnul Moldovei la primirea firmanului. Acest mehmendar primeşte pe sol la graniţă şi are grija tainului. De asemenea, şi paşa de Hotin trimite pe secretarul raialei cu urări de bun sosit şi cu daruri: fructe şi zaharicale.

---

[1] După P P Panaitescu, *Călători poloni în Ţările Române*, Bucureşti, 1930, p 224–232 (text) şi 233–240 (trad) cu unele mici modificări.

[2] Adică nu duble

[3] Otace, la nord de Hotin, azi în Ucraina.

[4] *Buiuruth*, corect „buiuruldu", poruncă, ordonanţă emanată de la guvernatorii de vilaieturi, viziri şi beilerbei

p. 226 Acesta are grijă de organizarea călătoriei la trecerea Nistrului, la intrarea // şi ieşirea din cetatea Hotinului. Este obiceiul să se trimită de la Curte un dregător al coroanei polone ca să predea pe sol paşei de Hotin la mijlocul cursului Nistrului şi să ia de la acesta o dovadă de primire. Trecerea acestui fluviu se face în bubuitul tunurilor, de pe amândouă malurile sale. La mijlocul Nistrului se întâlneşte corabia polonă cu cea turcească şi atunci solul trece din cea dintâi în a doua. La sosirea sa pe malul turcesc, solul este poftit sub cortul ridicat pentru el pe mal şi acolo i se urează bun sosit şi e tratat cu cafea, băuturi răcoritoare şi dulceaţă, împreună cu întreaga lui suită. De acolo, solul îşi face intrarea în Hotin, însoţit de ienicerii din cetate şi de garda polonă cu săbiile scoase în sunetul tobelor şi în bubuitul tunurilor din cetate şi acolo e primit din nou în numele paşei ca musafir, adică oaspete al sultanului şi primeşte hrană, echipaje şi toate cele de trebuinţă pentru călătorie, care se cuprind împreună în cuvântul „tain". Acest ceremonial se încheie printr-o înţelegere cu comisarii Porţii şi al Moldovei cu privire la stabilirea drumului, care ţine câteva zile. În sfârşit, se împart daruri dregătorilor din jurul solului şi acesta pleacă salutat de salve de artilerie.

Trebuie să mai adaug că în afară de unele deosebiri, cum ar fi: portul turbanelor în loc de cuşme sau de şepci, muezini în turnuri, în loc de clopote, şi băuturi dulci în loc de vin, am găsit la musulmani tot ceea ce deosebeşte pe oamenii cu educaţie bună, judecată sănătoasă şi inteligenţă naturală, precum şi datini de ospitalitate etc. Este adevărat că poporul de jos este aici mai puţin luminat ca în unele ţări din Europa şi că fanatismul are mai multă putere asupra lui, dar fără să turbure complet spiritele... etc.

...Astăzi părăsesc Hotinul.

...La plecarea mea din Hotin, unde s-au făcut deosebite pregătiri pentru călătoria mea, m-am dus până la satul Larga[5]. Acest sat ţine de ţinutul Hotinului p. 227 şi e locuit numai de // musulmani, care, ca şi în alte locuri, întrebuinţează moldoveni, munteni sau alţi creştini la muncă, de pildă la lucrarea grădinilor. Acest sat este la şase ceasuri sau mile de Hotin. De acolo m-am dus la Brânzeni[6], un sat, de asemenea, numai de turci şi care formează graniţa ţinutului Hotin. Acest ţinut este supus paşei de Hotin, deşi face parte din principatul Moldovei. De la Larga la Brânzeni sunt opt ceasuri de drum. Din acest din urmă sat, trecând prin Costeşti[7], locuit de moldoveni, se trece râul Prut în satul Ştefăneşti[8], cale de opt ceasuri de drum de la Brânzeni. Acest sat a fost, cu totul distrus în timpul ultimului război[9], iar acum este refăcut în întregime. Mergând de-a lungul Prutului, am văzut peste tot sate bine populate cu case frumoase, toate oferă o privelişte dintre cele mai plăcute. Am sosit apoi în orăşelul Tabăra[10], la şase ceasuri de drum de la Ştefăneşti. De acolo, trecând prin satul Cârniceni[11],

---

[5] Larga, sat pe pârâul Larga, azi în Ucraina

[6] *Bryndzeni*, sat pe pârâul Racoviţa, azi în Republica Moldova

[7] *Kozteszti*, sat pe Prut, azi în Republica Moldova.

[8] *Stefanezti*, sat şi com , jud. Botoşani

[9] E vorba de războiul ruso-turc din 1768–1774

[10] *Tabor*, sat, com Bivolari, jud. Iaşi.

[11] *Kierniczen*, sat, com Ţigănaşi, jud Iaşi

am sosit la Iaşi, după şapte ceasuri de drum. Aici trebuie să vorbesc mai pe larg de bogăţia acestei ţări. Câmpiile întinse cu un pământ deosebit de bun te fac să regreţi că agricultura este atât de mult lăsată în părăsire. Populaţia, faţă de întinderea ţării, este foarte puţină şi am fost asigurat că în amândouă ţările – Moldova şi Ţara Românească – nu se află mai mult de cinci sute de mii de locuitori. Râurile, care străbat în diferite locuri această ţară, se varsă aproape toate în Dunăre şi oferă căi uşoare şi îndemn pentru negoţ. Am văzut puţine păduri în regiunea Prutului. De aceea, probabil nu vezi nicăieri în toată Moldova case de lemn. Toate satele şi oraşele au casele de lut lipit. Această ţară mănoasă, bogată şi foarte bine împărţită de natură n-ar avea nevoie decât de o altfel de cârmuire (cum voi arăta mai jos) ca să ajungă una din ţările cele mai bogate şi mai necesare lumii întregi.

Iaşi, capitala ţării, are vreo treizeci de mii de locuitori. Casele sunt mici şi joase, uliţele strâmte şi podite cu scânduri în loc de caldarâm. Clădiri de zid sunt numai palatul domnesc şi câteva mănăstiri. Palatul[12] sau reşedinţa domnului are ziduri uriaşe şi bolţi, este de formă pătrată cu un cat înalt şi se aseamănă cu castelul cel vechi părăsit sau citadela.

Titlul de principe ce se dă domnilor este datorat Curţilor europene, căci Poarta numeşte pe domnul Moldovei şi al Ţării Româneşti „hospodar, Bohdan bey" // sau „voievod"[13]. Numirea lor atârnă de sultan. Dacă îi priveşti de aproape, vezi uşor că adevărata fire a grecilor de astăzi este umilinţa şi trufia, prima pentru a îndupleca pe stăpânul sub care stau, ca să-şi poată împlini în voie pe a doua. Ei vor întru toate să urmeze obiceiurile mahomedanilor, ceea ce îţi dă o icoană a Curţii acestor cârmuitori de provincie...

p 228

Marele postelnic ar fi aici primul ministru care are funcţia de mare mareşal. Un toiag îmbrăcat în argint, pe care îl poartă întotdeauna în faţa domnului, este însemnul dregătoriei sale.

De asemenea e însărcinat să aducă hotărârile domnului, în timpul lipsei lui, la Divan care se numeşte spătărie. Acest Divan este alcătuit din doisprezece boieri...aleşi de ţinuturi. Tot marele postelnic primeşte jalbele şi petiţiile poporului.

Căminarul e al doilea ministru, acest dregător cheamă la întrevederi politice. Marele logofăt este mare cancelar, marele vistier, e *podskarbi,* marele cămăraş e *podkomorzy,* marele paharnic e *podczaszy* şi ⟨mai sunt⟩ mulţi alţi dregători civili, care au fiecare sub ei doi sau trei subalterni.

Funcţiile militare au tot atât de mulţi dregători în frunte cu marele hatman, adică *hetman,* care împreună cu doi ofiţeri subalterni are comanda asupra miliţiei domneşti. Această miliţie e alcătuită din câteva zeci de oameni fără uniforme şi fără arme potrivite pentru funcţia lor. Cea mai însemnată datorie a tuturor acestor dregători este stricta observare a etichetei şi ceremonialului în actele publice, atât faţă de mahomedani, cât şi de străini, ca soli etc. Pentru primirea lor este aşezată în ordine Curtea în castel şi miliţia pe străzile oraşului. Dregătorii pomeniţi mai sus, ca şi mulţi alţii asemănători sunt cu totul lipsiţi

---

[12] Curtea veche mistuită ulterior de un incendiu pe vremea lui Alexandru Mavrocordat. Cf. A. Wolf, *Beiträge..* , p. 247. Cf. şi schiţa planului Iaşi în Sulzer, *op. cit.*, vol. I, harta $I_{/2}$.

[13] *Woiewodaszy.* Urmează o prezentare rapidă a dregătorilor etc. după Carra şi Bauer.

de putere în dregătoriile lor. Unul sau doi favoriți ai domnului îndeplinesc de fapt toate funcțiile, iar domnul, care suportă jugul despotic al Porții, aruncă şi el aceleaşi greutăți asupra supuşilor săi. Aceasta... are urmări foarte rele, căci în loc de a încuraja pe locuitorii inteligenți şi harnici ai acestei țări aşa de fericit înzestrate, cârmuitorii călăuziți de spirit interesat îi lipsesc de toate posibilitățile unei activități libere.

Religia dominantă este cea ortodoxă, dar atât în Moldova, cât şi în Țara Românească se află locuitori de religie romano-catolică în număr de câteva mii, care au un episcop al lor, numit de papă după recomandarea şi sub ocrotirea regelui Poloniei.

Acest episcop îşi are reşedința în oraşul Bacău[14] înspre Transilvania. Şi la Iaşi se află o biserică romano-catolică cu câțiva preoți franciscani. Şi locuitorii catolici din alte oraşe îşi au bisericile lor. Şcoala, pe care domnul o întreține cu cheltuiala lui pentru învățarea limbii latine şi greceşti şi a teologiei, ar fi folositoare țării, dacă ar avea profesori învățați[15]. Aceştia sunt însă aleşi dintre călugării din țară, căci aducerea de profesori străini li se pare prea costisitoare. La Bucureşti, capitala Țării Româneşti, este o şcoală destul de bună, unde se învață limba latină şi greaca clasică[16].

Veniturile domnului Moldovei din impozite, zeciuială, vămi şi haraci se ridică la vreun milion şi jumătate de piaştri, sumă destul de însemnată, căci face vreo şase milioane de zloți poloni, din care domnul trebuie să plătească anual la vistieria împărătească o mie de pungi sau două milioane de zloți poloni, fiind silit în afară de aceasta să suporte toate cheltuielile pomenite de sultan, ca: primirea paşalelor, tainuri pentru solii străini şi multe daruri anuale pentru vizir şi dregătorii de frunte ai Porții şi ai marelui Serai, ceea ce aduce foarte mare asuprire pentru locuitori, căci în asemenea ocazii, dregătorii din ținuturi la adăpostul firmanului împărătesc la care se adaugă şi atâtea biruri puse de cârmuire, îi jecmănesc până la sânge, fiind siguri că vor fi astfel pe placul favoriților domnului.

Galați. Îți trimit această scrisoare de pe malurile Dunării, care desparte Moldova de Bulgaria şi formează o graniță naturală între aceste două țări. Nădăjduiesc că ultima mea scrisoare a ajuns în mâinile domniei tale. A doua zi după trimiterea ei[17], am plecat de acolo spre satul numit Glodeni[18], la şase mile depărtare. Satul e aşezat într-o câmpie mare şi are vreo sută de case. De acolo am mers până la orăşelul Vaslui, care, fiind cu totul // ruinat în timpul ultimului război[19], a fost reclădit acum. După aceea, trecând prin satul Chițcani[20], după opt ceasuri de drum, am sosit în orăşelul Bârlad. În acest loc

p. 230

[14] De fapt, o reşedință mizeră. Pentru vicisitudinile sale în secolul precedent, vezi vol. V, al colecției de față.

[15] Cf. A. Wolf, *Beiträge...*, I, p. 176, unde se arată şi salarizarea celor trei profesori greci, precum şi a profesorului de latină, de obicei german sau polon.

[16] Este vorba de Academia domnească de la Sf. Sava.

[17] Nici una din aceste pseudoscrisori nu poartă vreo dată.

[18] *Glodeni,* sat, azi aparținând oraşului Negreşti, jud. Vaslui.

[19] Războiul ruso-turc, 1768–1774.

[20] *Hiszkani,* sat, com. Costeşti, jud Vaslui.

se țin iarmaroace săptămânale, unde se pot vedea chiar câteva mii de capete de cai și vite laolaltă. Negustorii vin din toate părțile și, deși orășelul a suferit mult în ultimul război, se află acum într-o stare mai bună ca mai înainte. În sfârșit, plecând din Bârlad și trecând prin satele Costești (?)[21] și Pechia[22], cel din urmă cu mai mult de trei sute de case, am sosit la Galați, după paisprezece mile e drum. Satul Pechia și celelalte sunt atât de populate din pricina vecinătății Dunării. Aici mai ales se poate vedea cât folos oferă locuitorilor așezarea naturală a Moldovei și Țării Românești, căci Dunărea primește ca afluenți toate celelalte ape care străbat aceste două provincii, înlesnind astfel negoțul chiar între cele două continente, Asia și Europa. E de mirare cum guvernul acestor două țări nu știe să profite de această așezare naturală și lasă în părăsire o țară care ar putea fi un izvor de bogății.

Orașul Galați așezat pe Dunăre a fost ars de turci în timpul ultimului război, ca să scoată din el pe muscali, ce țineau aici o garnizoană destul de puternică. Acum însă a fost construit din nou mai regulat și mai frumos. Pârcălabul[23] [chelarul] dregătoriei, însemnată și la grecii antici, este guvernatorul orașului și comandantul portului. În port sunt magaziile moldovenilor și muntenilor în care se așează produsele ce urmează a fi transportate pe Marea Neagră: vinuri, multe fructe uscate, lână, piei, sare etc. Pe uscat sunt duse la Constantinopol vitele și caii. Agricultura fiind cu totul în părăsire în această țară nu aduce folosul pe care l-ar da obișnuit pământul. Numai armenii din Polonia se ocupă cu negoțul Turciei cu Polonia și vin aici în portul Galați, de unde se duc sau pe mare, sau pe uscat la Constantinopol. Locuitorii acestor țări socotesc că sunt două momente mai potrivite pentru navigația pe Marea Neagră, anume primăvara în aprilie și toamna în septembrie. Dacă e vântul bun te duce din Dunăre pe Marea Neagră până la Constantinopol în trei zile.

De două zile de când stau aici, mi s-a întâmplat adesea să observ folosul pe care l-ar putea avea Polonia din această țară. Informațiile // pe care le-am dobândit de la locuitorii acestui port mi-au dovedit lămurit de câte produse ar avea ei nevoie, fie produse naturale, fie de-ale fabricilor polone. S-ar putea chiar fabrica multe lucruri în această țară vecină cu mare câștig pentru cetățenii poloni, care ar avea privilegii întemeiate pe tratatele cu Turcia. Acestea le-ar da mare ușurință ca să se înțeleagă cu locuitorii de aici. În timpul șederii mele la Constantinopol voi căuta din vreme să stărui asupra acestei chestiuni... Călărașii sau curierii moldoveni fac curse regulate de poștă, spre Constantinopol și de la Constantinopol, de două ori pe lună.

p 231

⟨Scrisoarea a patra din Aidos⟩

...La trecerea Dunării lângă vărsarea Siretului, care desparte Moldova de Țara Românească, am văzut pe lângă câteva corăbii de negoț și două de război. Acestea sunt construite de domnii Moldovei și ai Țării Românești din

[21] *Skoszteszty.* Pe distanța Bârlad – Galați, azi nu există un sat Costești. Nu poate fi vorba de Costeștii de la nord de Chițcani și deci mult înainte de Bârlad.

[22] *Pekia* = Pechea, sat și com., jud. Galați.

[23] *Partokalobi.*

porunca Porții. Trecerea a ținut un ceas întreg. Când am debarcat în Bulgaria m-am dus împreună cu ienicerii mei, luați din Hotin, până la satul numit Măcin[24], la șase ceasuri de drum de la Galați.

Aici trebuie să observ că solii sau miniștrii, care călătoresc prin Bulgaria și Rumelia spre capitala Turciei, după ce au străbătut Moldova sau Țara Românească, unde li se dă tain și călăuză din acea țară, pe lângă mehmendarul sau comisarul Porții, primesc și în Bulgaria și Rumelia un tain de la Poartă și toate onorurile. Nu voi mai stărui asupra caselor de lut clădite după felul moldovenesc, căci chiar în acest prim oraș al Bulgariei, am găsit ceva deosebit: e locuit numai de bulgari și turci, casele le sunt zidite pe jumătate de piatră cu lut. Acest oraș are o căpetenie numită aga, care, ca tot ținutul numit Dobrogea[25], ține de pașa comandant al Silistrei, cetate la Dunăre unde își are reședința.

De la Măcin, am mers cale de câteva ceasuri până la orașul[26] Babadag, ale cărui ruine arată urmele grozave ale ultimului război, căci am găsit o mie și câteva sute de case cu totul ruinate și părăsite de proprietarii lor, fugiți în Rumelia sau în alte provincii. Acum nu se mai află aici decât câteva zeci de case locuite de armeni, pe când mai înainte orașul avea cincisprezece mii de locuitori...

[Urmează considerații asupra munților Balcani.]

Plecând din Babadag am sosit la satul numit Hassana[27], la șase ceasuri de drum de Măcin, locuit numai de mahomedani. Locuitorii acestei regiuni Dobrogea, care a suferit foarte mult de pe urma ultimului război, sunt o fire sălbatică și trăiesc de o parte de ceilalți fără vreo activitate a lor. De la Hassana, am trecut prin satul Casimcea[28] până la Satișchioi[29], opt ceasuri de drum. Toate aceste trei sate sunt foarte bine așezate, au case mari și bune, noaptea am petrecut-o în casa poștei. Am fost mirat să găsesc în mijlocul mahomedanilor, dușmanii străinilor, o casă demnă de toată cinstea. De acolo, cale de cinci mile până la satul zis Celebi-Kioi[30], așezat pe lacul cel mare Karasu, adică apa neagră, care comunică cu Dunărea și cu Marea Neagră. De la Celebi-Kioi prin satul Cobadin[31] am sosit la Kalfa-Kioi[32], după nouă ceasuri de drum. Nu departe de cel dintâi din aceste două sate, trecem un pod sau dig de piatră deasupra mlaștinilor formate de lacul Karasu spre Marea Neagră. Această trecere, având din spate pavăza dealurilor, ar fi putut fi apărată de un mic număr de oameni bine înarmați, însă se vede că după luptele de la Babadag și Cahul teama a făcut pe musulmani să fugă până în Munții Balcani...

---

[24] *Meczyn*... (apoi) *Mieysca*.

[25] *Dobrudzia*.

[26] *Miasta*.

[27] Neidentificat.

[28] *Kassyndze*, sat și com., jud. Tulcea.

[29] *Satuszkioi*, veche denumire a satului și com. Crucea, jud. Constanța.

[30] *Czelebi-Kioy* = Celibichioi, veche denumire a satului și comunei Mircea Vodă, jud Constanța.

[31] *Kabadia*, sat și com , jud Constanța.

[32] *Kalfa-Kioi*, în Bulgaria.

De la Kalfa-Kioi, am trecut prin satul Casapli şi am sosit la oraşul Bazargic, după şase ceasuri de drum. În acest oraş locuit de turci se află şi câteva case de armeni, care fac negoţ cu vin, fructe, blănuri. ⟨Autorul fiind silit să aştepte la Provadia se duce să viziteze porturile Mării Negre.⟩ Constanţa şi Mangalia. Portul dintâi se numea în vechime Constantia, este unul din cele mai însemnate porturi, unde vin corăbii greceşti şi turceşti. Am găsit acolo două corăbii de negoţ din Constantinopol, care aparţineau unor greci. Oraşul Constanţa este acum în ruine, dar aşezarea lui este foarte frumoasă. Mangalia a suferit şi ea de pe urma războiului, ca şi celelalte oraşe ce am găsit în această regiune la întoarcerea mea la Provadia.

FRANZ-JOSEF SULZER

(1735–1791)

Franz-Josef Sulzer era elveţian de limbă germană. El s-a născut la Laufenburg, în anul 1735, şi a murit la Piteşti, în august 1791. Când a venit în Ţara Românească era în vârstă de 47 de ani. Despre antecedentele sale se pot afla în mod neaşteptat amănunte în *Lexiconul* lui Trausch, măcar că Sulzer nu era propriu-zis german şi nici băştinaş al Transilvaniei, de care era legat doar prin căsătoria sa cu Johanna, fiica senatorului braşovean Joseph von Drauth Cum el aparţinea prin naştere unei familii catolice, şi-a făcut studiile la iezuiţi, cu intenţia de a intra în Ordin şi a fi folosit în Irlanda. Dar nefiind primit în Ordin, el a intrat în slujba Imperiului Habsburgic. Având studii de drept, a fost numit „auditor" în regimentul de infanterie Latterman (1759), din care a demisionat în 1773 În acest răstimp a stat mai mult în Transilvania, unde s-a căsătorit şi i s-au născut trei copii, două fete şi un fiu, Josef Friedrich von Sulzer, născut în 1767, care a fost înnobilat şi a avut o carieră din cele mai satisfăcătoare, colonel „à la suite", în serviciul Bavariei şi apoi diplomat al acestei ţări, însărcinat cu afaceri în Rusia (3 ianuarie 1800 – 20 martie 1802) şi ministru plenipotenţiar în ducatul de Hessa – Darmstadt (18 august 1811 – 9 aprilie 1826) Despre acest fiu pomeneşte Petru Maior ca fiind cadet în regimentul de dragoni Savoja, cantonat la Reghin (după anul 1784). Este probabil ca acea cantonare la Reghin să se fi datorat situaţiei din preajma războiului din 1787–1791. Potrivit cu datele curente acceptate, Sulzer s-ar fi aflat în Principate în tot intervalul 1774–1782, după care s-ar fi angajat din nou în armata imperială, intrând în regimentul Savoja. Dar noi ştim precis că în decembrie 1781, când cu escapada necugetată a beizadelelor lui Alexandru Ipsilanti, el se afla la Braşov, unde a primit vizita lor Nu trebuie uitată nici candidatura sa fără succes la locul de jude al Braşovului, care a fost negreşit anterioară pasului făcut în 1782, prin revenirea la cariera militară. Este probabil că după plecarea sa din slujba lui Alexandru Ipsilanti – pentru care noi nu avem nici o dată precisă –, Sulzer a oscilat între Ţara Românească, unde urmărea exploatări rentabile în asociaţie cu pastorul braşovean Theodor Lange (cultura viermilor de mătase şi creşterea albinelor) şi Transilvania. Pe de altă parte, în notele biografice ale lui Trausch nu se pomeneşte nimic despre trecerea lui în Moldova, la Alexandru Mavrocordat Firaris, deci prin 1785–1786. Un jalon mai precis ne este oferit de Petru Maior, care ni-l înfăţişează la Reghin în cantonament cu regimentul de dragoni savoiani. Acolo timp de trei ani s-au putut întâlni şi discuta în contradictoriu diferite probleme de istorie şi de limbă, fiecare dintre ei păstrându-şi convingerile Petru Maior locuia în casa parohială de la Reghin, unde fusese numit protopop în 1784, Sulzer şedea „în cortel", adică în cantonament cu regimentul trimis acolo probabil în legătură cu pregătirea noului război austro-ruso-turc din 1787–1791. Din Reghin, Sulzer a plecat, după cum spune P. Maior, „cu mai sus lăudatul regiment a doua oară după făcuta pace cu turcii către Ţara Românească, unde au şi murit de lingoare la Piteşti" (N Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* ed 1969, vol. II, p. 197). Este vorba desigur despre pacea de la Şiştov (24 iulie 1791), a doua faţă de cea din 1774.

Despre unele din drumurile sale prin Moldova şi Ţara Românească aminteşte Sulzer în *Istoria Daciei Transalpine,* dar fără indicaţii cronologice, cu excepţia doar a călătoriei sale la Iaşi, în 1776, de care leagă nişte planuri destul de sumbre ale domnului, la care el, Sulzer, s-a împotrivit, ceea ce i-a atras defavoarea domnului şi zădărnicirea promisiunilor cu care fusese îmbiat în Ţara Românească. Cel puţin aceasta este versiunea sa. Despre natura acelor planuri, nu dă nici o lămurire

Sulzer a fost chemat de Alexandru Ipsilanti în 1774, ca să predea nişte cursuri de drept şi filosofie în Şcoala Superioară ce urma să fie înfiinţată la Bucureşti. Trebuia totodată să lucreze la alcătuirea unui cod de legi În acelaşi timp, era consultat în chestiuni tehnice destul de variate, după cum se laudă cu oarecare necaz. După versiunea sa, toate promisiunile s-au năruit după misiunea ce îi fusese încredinţată de domn în Moldova. În ce a constat ea, nu ne dă nici o lămurire, deşi el revine asupra ei de două ori. Ea este amintită în legătură cu apologia lui Carra ce ocupă un loc important în *Istoria* sa Cu acest prilej, povesteşte o scenă petrecută la Iaşi pe la sfârşitul lui februarie 1776, la o masă dată de un boier moldovean nenumit (poate pentru că acesta era probabil afiliat francmasonilor), la care au participat Carra, francezul Le Doulx de Sainte Croix, Alexandru Ioan Mavrocordat (Firaris), un agent prusian, Jáger şi Sulzer. La îndemnurile comesenilor să nu se încreadă în domnii greci, având în faţă exemplul lui Carra, Sulzer a rostit un elogiu călduros pentru Alexandru Ipsilanti, ca domn luminat şi însufleţit de ideile cele mai generoase Dar la înapoierea sa în Ţara Românească, văzând că nu i se împlinesc făgăduielile, el declară: „Totul fusese doar înşelare şi nălucire Fusesem destinat cu totul altor scopuri, şi anume unei chestiuni care trebuia să fie *privită cu oroare de orice patriot.* După înapoierea mea de la Iaşi, când au băgat ei de seamă repulsia mea pentru un asemenea rol – şi ⟨că⟩ nici condescendenţa extraordinară a domnului grec şi a mândrei sale soţii faţă de nevastă-mea nu au putut-o schimba –, nu a mai fost vorba de nici o şcoală şi de nici un cod" La acea misterioasă misiune se mai referă şi în alt loc, şi anume în singurul pasaj în care pomeneşte de Grigore al III-lea Al. Ghica fără ostilitatea sa obişnuită: „Aici trebuie să-mi împlinesc o datorie de recunoştinţă spre cinstea nefericitului principe Ghica al Moldovei, care mi-a dat un ordin pentru transportul gratuit cu privire la toate călătoriile mele prin Moldova, deşi el nu avea nici o înclinaţie pentru Austria şi poate că a mai putut să observe şi faptul că în afară de interesele mele, am putut să fiu mânat la Curtea sa de o *misiune secretă* a domnului Ţării Româneşti, cu care tocmai nu se afla în termenii cei mai buni". Sensul acestei misiuni rămâne şi mai departe o enigmă nedezlegată

Cine l-a recomandat pe Sulzer noului domn venit în toamna anului 1774 cu planuri mari, cum era firesc pentru un domn numit, se credea, pe viaţă?

Poate dintre boierii refugiaţi în Transilvania în timpul campaniei încheiate în 1774. Ştim că în felul acesta a fost îmbiat în Moldova de către cumnatul lui Grigore Al. Ghica, Lucake, acel francmason francez, Le Doulx, cunoscut de el în cursul şederii sale la Braşov. Tot astfel a putut fi invitat şi Sulzer în Ţara Românească. De altminteri şi la Braşov, a putut să întâlnească boierimea din Ţara Românească pribegind pe acolo.

Cât a stat Sulzer prin părţile noastre şi anume unde? S-ar părea că prima şedere în slujba domnului s-a încheiat prin 1777 Nu se pot trage concluzii din socoteala păgubirii sale de către domn, care nu prea e clară: *„Er strich auf des Anweisung, worauf er mir erstlich eine halbahrige Besoldung bis auf 100 Löwen zu bezahlen anbefahl abermal 50 Lowen Wohlbedächtlich aus, und die übringen 8 Monate machten einen Rechnungsbruch den man bei meiner Abresise mit einen Drittel meines Rückstandes auflöste und bezahlte".* S-ar părea deci că ar fi vorba de un interval de 6–8 luni. La sfârşitul lui februarie 1776, el era la Iaşi. De acolo s-a oprit în drum la Focşani, pentru a se judeca cu un datornic al său. La înapoiere a trebuit să renunţe la perspectivele bogate întrevăzute şi să ţină, de ochii lumii, nişte prelegeri de drept natural în faţa unui unic elev, „Mike". (Este vorba de Mihai Fitono, despre care vezi Valentin Al. Georgescu şi Em. Popescu, *Legislaţia agrară a Ţării Româneşti, 1775–1778,* Bucureşti, 1970, p. 10–12), care îl socoteşte un jurist remarcabil pentru acea vreme în Ţara Românească. S-ar părea că sub numele de Mike trebuie să recunoaştem şi pe fiul lui Mihai Fotino, acel tânăr de bune speranţe, care apare ceva mai târziu sub pana sa. Cu acest Mike, care a intrat slujbaş al oficiului de arendare a impozitelor, au încetat şi cursurile lui Sulzer, care a trecut, nu se ştie precis când, în Transilvania.

În decembrie 1781, el se afla la Braşov. A străbătut Ţara Românească în toate sensurile, căutându-şi rosturi de căpătuire, ba asociindu-se cu boierul Slătineanu şi cu agentul acestuia, jovialul Perdicari, pentru a construi o clădire însuşită de Perdicari, spre a o folosi drept cârciumă pentru desfacerea vinurilor sale, ba apucându-se de exploatarea unei moşii aproape de Viezureşti, unde se învecina cu boierul Obedeanu, ba de negustorie cu oile ţigăi, trimiţând în Oltenia pe

doi credincioşi ai săi cu bani pentru cumpărarea de acolo, unde preţurile erau mai abordabile, şi umblând apoi în urmărirea tâlharilor, care au atacat pe trimişii săi în preajma târgului de la Ploieşti, omorând pe unul dintre ei şi furând banii meniţi acelei cumpărări. A urmat procesul purtat de Sulzer în faţa ispravnicului de Ploieşti, un boier Creţulescu. A cutreierat ţara după arendarea unor moşii la un preţ derizoriu, dintre care una i-a fost suflată dinaintea ochilor de către breasla măcelarilor din Sibiu, dar alte două, de la Popeşti şi Izvoare, au fost luate în arendă de el, în asociaţie cu pastorul Lange din Braşov, cu care avea de gând să se apuce de creşterea viermilor de mătase, precum şi de albinărit, socotind că iuţeala cu care se înmulţesc stupii făgăduia venituri însemnate Nu ştim cu care prilej a fost în Moldova, pe valea Trotuşului şi a Oituzului, unde a vizitat ocna, pe care o descrie (la Târgu-Ocna) împreună cu masivele de sare de la Grozeşti. A văzut ţâşnind din pământ păcură, pe care o crede partea fluidă a sării aflate în stare cristalină etc., şi notează că o căldare de asemenea *Berg-öl* costă un gulden. Peste tot este fascinat de bogăţiile naturale din Dacia extracarpatică şi urmărit de gândul de a pune la îndemâna saşilor din Transilvania materia primă pentru viitoare manufacturi, ce ar da câştiguri nebănuite (de care – bineînţeles – nu ar beneficia localnicii din principate). Dar pentru a întreprinde o exploatare sistematică, ferită de nesiguranţa generală, era nevoie de o condiţie prealabilă: existenţa unui consul imperial în principate, asemenea celui rus impus de Ecaterina a II-a, cu toată încercarea de împotrivire a Porţii, după încheierea păcii din 1774. Obsesia lui Sulzer în această privinţă ocupă o bună parte din *Istoria* sa şi este chiar motivul compunerii acesteia, ca un titlu neîndoios la acea numire. Din spusele sale, s-ar părea că însuşi Alexandru Ipsilanti ar fi afirmat nevoia unui atare consul, ca o binefacere din partea Austriei şi de fapt cu toată neîncrederea lui Sulzer în sinceritatea domnului, acesta se bizuia pe austrieci, spre deosebire de colegul său din Moldova, socotit omul ruşilor. Este drept că acelaşi Ipsilanti se grăbea să-l trimită pe Raicevich în întâmpinarea ambasadorului rus Repnin, la Kiev, ceea ce implică o politică mai ambiguă. Dar Sulzer se grăbeşte să demaşte nesinceritatea lui Ipsilanti, care ar fi fost foarte încurcat de prezenţa unui martor nedorit al cuantumului exacţiunilor sale şi al câştigurilor nebănuite rezultând din comerţul făcut chiar de domn cu produsele supuse monopolului Porţii. Spre deosebire de această atitudine negativă, Sulzer este convins de dorinţa boierilor de a-l primi pe el drept consul imperial în ţară, arătându-se gata a-l propune chiar ei pentru acest post! Argumentele multiple ale lui Sulzer, în favoarea instituirii unui consul, ocupă două capitole ample din *Istorie,* în care se revarsă o patimă nestăpânită ce răzbate în toată lucrarea.

Se observă un fapt destul de curios. Atitudinea lui Sulzer faţă de Alexandru Ipsilanti este departe de a fi constantă: aici denunţă lăcomia lui şi părtinirea cu care acoperă faptele cele mai condamnabile ale celor apropiaţi ai săi şi subliniază nesinceritatea sa, arătându-l chiar duşman al comerţului austriac – când invocă şi mărturia bancherului vienez von Fries –, acuzându-l totodată că împiedică la Poartă acceptarea unui consul imperial şi care se opune transportului de mărfuri austriece, la adoptarea drumurilor de la Vârful Craiului şi de la Comarnic-Doftana, unde ele pot fi transportate cu carul, şi nu numai cu samarul, ca pe cărările de munte ce erau folosite acum, aici îl laudă ca princip luminat, putând sta alături de Nicolae Mavrocordat, patronul eruditţilor În sfârşit, mai avem şi o variantă neaşteptată, când conchide: „Dacă el nu s-a ţinut de cuvânt cu mine aceasta este... la sfatul altor europeni, linguşitori interesaţi, cărora le-a încredinţat cu prea mare încredere secretele mele, pentru a nu fi silit să le facă pe plac". Sulzer se referea desigur aici în primul rând la Raicevich. Aceeaşi versatilitate se vădeşte şi în judecata sa despre ţărani, pe care îi laudă într-un loc pentru ospitalitatea şi simţul lor de omenie, după ce, până atunci, nu a găsit cuvinte bune pentru ei, învinuindu-i de lene şi nepăsare şi mărginindu-se doar să semnaleze vitejia cu care se luptă cu fiarele în apărarea turmelor lor sau în încleştarea corp la corp cu urşii din pădure, ce le ies în cale.

Cum se explică aceste pendulări ciudate? Ar putea fi vorba de judecăţi în momente diferite Am crede că faza ultimă este aceea ce corespunde textului despre consul, din partea finală a volumului III. Cronologia capitolelor e destul de curioasă. Ne putem întreba, totodată, cum se împacă data de tipărire a *Istoriei Daciei Transalpine,* 1781, cu faptul că autorul povesteşte de vizita pe care i-au făcut-o beizadelele la trecerea lor în drum spre dorita Viena, la sfârşitul

lui decembrie 1781? Oare a mai continuat să mai adauge la textul predat la tipar şi în cursul tipăririi? El denunţă chiar în textul *Istoriei* cât nu era încă tipărită, anumite manevre ale duşmanilor săi, mergând să o denigreze pe la librari Mai este vorba şi de un abate care merge să-i facă contrapropagandă Să fie cumva vorba de abatele d'Ayala? Despre Sestini, ştim că l-a felicitat pe Sulzer pentru cartea sa, spunându-i că va provoca un adevărat „fracas" (mare zgomot). Desigur că entuziasmul sicilianului răzbunător se datora în bună parte resentimentelor comune faţă de Raicevich, de care amândoi aveau a se plânge Aşadar, fluctuaţiile semnalate s-ar explica poate prin inconsecvenţele cronologice ale redactării Dar se mai adaugă şi o versatilitate evidentă în felul cum se manifestă el de pildă faţă de Carra Pe de o parte, i se alătură trup şi suflet, apărându-l contra autorului anonim al scrisorii către jurnaliştii din Bouillon, în care crede că îl recunoaşte pe Raicevich. Pe de alta, califică aşa-zisa sa *Istorie a Moldovei şi Ţării Româneşti* drept *foaie volantă, broşură franţuzească* etc. şi chiar se şi leapădă de el. De fapt, în Carra, el vede, pe de o parte, pe autorul luat la rost de Raicevich (aşadar duşmanul duşmanului meu îmi este prieten), pe de alta, pe unul dintre antescriitorii *Istoriei,* la care lucra el însuşi şi, ca atare, îl supune unui examen critic destul de ascuţit

Omul era înăcrit, neiertător, aprig şi vehement, cu unele reveniri pe care le-am amintit. A fost bine caracterizat de Petru Maior. „Era un om neîndestulat cu soarta sa, crezându-se a fi vrednic de mai mare pâine şi, fiindcă muiarea ce avea şi cele două fete ce avea nu le putea ţine cu acea pompă care dorea, se necăjea. Avea un fiu cadet în acel regiment... Om era de prejudecăţi cuprins şi apăsat (ştirile chiar neadevărate, dacă erau în detrimentul nostru, „erau după gustul lui") El nu ştia româneşte, înţelegea prin cunoştinţa ce avea de limbile latină şi italiană şi prin explicaţiile ce i le dădea nevastă-sa, „o saşcă din Braşov". I s-a părut lui Maior mai dezgustat ca oricând, nici voind să mai audă de mângâierea ce-i putea veni din cărţile ce lucra şi din numele ce putea găsi într-însele (vezi N. Iorga, *op cit.*, II, p. 196–197 Citatele directe din Petru Maior sunt cuprinse între ghilimele). Tot la Sulzer se referă Petru Maior, când spune în alt loc: „Cunoscut-am unul care mergând în Ţara Românească cu nădejde că toţi românii i se vor închina ca unui nu ştiu ce, ci neştiind el limba românească, nu putu dobândi nici o dregătorie. De unde ieşind mânios, n-au ştiut cu ce să strice mai tare românilor şi să-i micşoreze, fără a stârni minciună neauzită până aici, şi o deade la stampă". Este vorba bineînţeles de teoria din *Geschichte* privind retragerea elementului roman din Dacia la părăsirea oficială a Daciei (*loc. cit.,* n. 331)

Venirea lui Sulzer în Ţara Românească, după o şedere prelungită la saşii din Transilvania, a dus la identificarea cu atitudinea lor de superioritate faţă de români şi explică în bună măsură tonul adoptat de el în *Istoria* sa

Opera bine cunoscută a lui Sulzer, analizată de noi în *Observaţii critice,* constă din cele trei volume tipărite la Viena, în 1781, intitulate: *Geschichte des transalpinischen Daciens,* care însă nu reprezintă tot materialul strâns în acest scop. Partea rămasă manuscrisă, păstrată astăzi la Biblioteca Academiei, (ms german nr. 35, 5 caiete, copie din sec. XIX) cuprinde şi însemnări istorice privind ţările noastre până în 1790, dar stăruie mai mult asupra antichităţii. Este mai puţin cunoscută existenţa unei alte opere tipărite sub formă epistolară la Viena, în 1782, deci îndată după *Geschichte,* anume o călătorie *literară,* publicată din iniţiativa pastorului Lange, adresantul scrisorilor şi intitulată *Altes und neues, oder dessen literarische Reise durch Siebenbürgen, dem Temesvarer Banat, Schwaben, Schweiz und Alsass etc., in drei Sendschreiben an Herrn Prediger Theodor Lange, zu Kronstadt in Siebenbürgen,* Wien, 1782, in 8°, 168 p.; un exemplar se păstrează la Biblioteca Arhivelor Statului din Braşov. Această carte ar merita o analiză, pe care spaţiul restrâns al colecţiei de faţă nu ni l-a putut îngădui. Despre biografia lui Sulzer s-au ocupat Josef Trausch, în *Schriftsteller Lexikon, oder Biographisch-Literarische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen,* vol. III, Kronstadt, 1871, p. 342–345; N. Iorga, *Elveţieni în România,* în „Revista istorică", a. XIX (1933), nr. 7–9, p. 253; Manfred Eggerman, *Die Schweizerkolonien in Rumanien,* Bukarest, 1931, p. 13. Unele date inedite privind activitatea sa depusă la Braşov se întâlnesc la Actele Magistratului Braşov, nr. 288[a], 288[b], cu o anexă din 16 II 1769, nr. 428 din 1771, nr. 1007 din 1778, nr. 761, 879, 1008 din 1780, nr. 8/1781, nr. 1084, 1099, 1103, 1108, 1176 şi 1200 din 1782, nr. 728 şi 806 din 1783 (cf Gemma Zinveliu,

Franz Joseph Sulzer şi contribuţia lui la dezvoltarea ştiinţelor, muzicii, în *Fr. J Sulzer în Dacia cisalpină şi transalpină*, Bucureşti, 1995, p. 56, nr. 11).

Despre opera lui Sulzer au scris: N. Iorga, *Istoria românilor prin călători* (ed. II), vol. II, p. 228–239; Constantin Moisil, *Bucureştii vechi. Schiţă istorică şi urbanistică*, Bucureşti, 1932, p. 29–31, Mihai Popescu, *Bucureştii descrişi de Sulzer la sfârşitul veacului al XVIII-lea*, în „Bucureştii vechi", anii I–IV (1930–1934), p. 34–38, au fost redate *Localităţi din judeţul Ilfov*, de către Oniciu Graţiana, Bucureşti, 1935, 12 p.; Maria-Ana Musicescu, *Relaţii asupra muzicii de Curte şi muzicii ţărăneşti*, în *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", II (1955), p. 291–304; Gottfried Habenicht, *Valoarea contribuţiei lui Franz Joseph Sulzer la cunoaşterea folclorului român*, în „Revista de etnografie şi folclor", XVI (1971), nr. 5, p. 391–398 Recent, Gemma Zinveliu a editat *Fr. J. Sulzer în Dacia cisalpină şi transalpină* (Bucureşti, 1995), conţinând extrase fragmentare din această operă, legate mai ales de preocupările culturale şi artistice ale călătorului, însoţite de o importantă biobibliografie a sa (p. 5–81 şi 265–268).

ISTORIA DACIEI TRANSALPINE. SPICUIRI ŞI REZUMATE. PREFAŢĂ

În prefaţă e arătat sensul *Istoriei* lui Sulzer. ea nu va fi o *Lebensgeschichte* sau o *Reiseibeschreibung*, ci o *Landesgeschichte*.

Prima discuţie e aceea a coordonatelor geografice şi a hărţilor. A lui Bauer are numiri de localităţi greşite şi costă prea scump. A lui Busching îngustează prea mult teritoriul ţării, de la graniţele Transilvaniei până în dreptul oraşului Roman. Cea a lui Griselini (care e de fapt a stolnicului) constă din bucăţi deosebite realizate după observaţiile ispravnicilor, combinate apoi împreună de un desenator expert.

Se arată echivalenţa milei germane mari cu 2 ore şi a celei mici cu $^1/_2$. Mila de poştă, de exemplu distanţa Bucureşti-Focşani de 20 de mile = 30 ore, deşi se poate efectiv în 24 de ore.

Clima şi variaţii de temperatură. Sunt zăpezi mari în Carpaţi. Se întâmplă să fie surprinşi de viscol ciobanii şi să fie găsiţi îngheţaţi cu turmele lor. Într Văleni şi pasul Buzăului a fost înzăpezit un întreg convoi de butoaie de vin ce au fost lăsate în părăsire de nevoie. E amintită ceaţa, ca şi roua îmbelşugată, căreia nu trebuie să i se atribuie îmbolnăvirea soldaţilor ruşi, cum face generalul Bauer. Vara zilele sunt fierbinţi, dar nopţile sunt reci. În munţi sunt şi alte accidente. Pe muntele Robul, un trăznet a ucis o turmă întreagă de oi etc.

Turma şi herghelii. Cum se apără caii de haitele de lupi? Ei formează un cerc cu iepele şi mânjii la mijloc şi cu armăsarii de jur împrejur (vezi descrierea la Raicevich, care se inspiră evident de aici). Despre obiceiul de a scoate caii la iarbă 6 săptămâni cu începere de la Sf. Gheorghe. Ceremonii la care asistă domnul la mănăstirea Cotroceni, unde petrece aceste zile. *Vite cornute* sunt din belşug. Pe lângă boi şi vaci mai sunt şi bivoli, care sunt buni la tracţiune... Ca o raritate, există la Potlogi un bivol alb! *Se dau preţurile:* O vacă cu viţel 6 guldeni la Ploieşti. O pereche de boi 20 de guldeni. O pereche de bivoli 36 de guldeni. Sunt zahanale care topesc seu (cervişi) pentru turci şi fac pastramă.

Nu se face brânză de vacă. Nu se cunoaşte modul de a mulge vaca dacă nu e viţelul alături.

Oi. Ţara Românească întrece Moldova prin calitatea şi numărul oilor. În schimb, e întrecută de ea în privinţa cailor şi cornutelor. Oile sunt de trei feluri: ţurcane, ţigăi şi tătărăşti. În Transilvania încep să fie introduse oile ţigăi (cu lâna cea mai fină). Sunt amintite diferite feluri de brânză. Sunt pomenite cu scepticism oile ciudate descrise de D. Cantemir... Se ţin şi *capre. Porcii* cresc aproape de capul lor prin pădurile de stejar. Boierul mai împuşcă dintre ei. *Urşii,* prin păduri trăiesc felurite sălbăticiuni. Între Ghimeş şi Rodna sunt zimbri *(Wildochs),* mai pretutindenu sunt urşi. Ţăranul se ia la trântă cu mâinile goale cu ursul. *Jocul cu urşii.* E menţionat jocul a 40 de urşi în faţa cumnatei domnului, fiica lui Alexandru Mavrocordat. *Lupii* sunt plini de şiretenie. Ciobanul luptă cu ei fără frică în apărarea turmei.

Păsări. Sulzer e sceptic, privind pelicanii de la Dunăre, pomeniţi de Bauer, dar e vorba de cei ce vin în Deltă, despre care el nu are ştiinţă. Privighetorile sunt altfel decât cele cunoscute. Ele imită glasul broaştelor (!). Un boier băjenar în Transilvania înainte de 1774 afirma că cele din Ţara Românească sunt mai mari şi cu glas mai puternic faţă de cele din Transilvania.

Peşti. Sunt peşti mari de Dunăre. Se prind la Brăila, Galaţi şi Porţile de Fier. De la Greaca vin căruţe întregı cu peşte. Ocaua se dă cu 6 creiţari. E belşug de peşte la masa domnului.

Reptile. Broasca ţestoasă e adunată de negustori greci pentru Transilvania şi Occident. *Melci* sunt consumaţi de ţărani în zilele de post.

Se pot realiza câştiguri din cultura viermilor de mătase. De asemenea şi din albinărit. Moldova are o mare superioritate. Boierul Cantacuzino Deleanu are 13 000 stupi. Venitul domnului din albine este de 200 000 de lei. Un stup costă $1^1/_2$ leu. Albinele se înmulţesc iute. În 1776, Sulzer împreună cu tovarăşul său, pastorul Theodor Lange, obţin din 10 stupi 44. Cum se captează roiul? Cum arată stupii? etc. Eresuri despre zămislirea albinelor din carne de viţel! Râde şi domnul [în realitate e o reminiscenţă deformată din *Georgice*]. *Vinurile* din Ţara Românească sunt foarte bune, dar se păstrează foarte rău. Se exportă în Transilvania. În Moldova e bun vinul roşu de Odobeşti. El e trimis în Polonia. Sunt varietăţi diferite, după regiuni. Sunt vii cunoscute la Filipeşti, Piteşti etc. Boierul Dudescu are un vin minunate. El lasă să îngheţe butoiul, apoi trage inima vinului. Viile se îngroapă toamna. *Minerale, mine.* Din cauza turcilor nu se exploatează decât sarea din ocne (Bauer, *Memorii*). Inconvenientele unor eventuale exploatări s-au vădit cu prilejul pretenţiilor mari ale Porţii la cantităţi excesive de salpetru din Moldova. Ar fi perspective de viitor pentru Austria. *Diamante* se găsesc în Maramureş, deci se află şi pe versantul estic, *unde căldura, care să ajute creşterii metalelor în pământ, este mai mare* (!). *Izvoare sărate, râuri aurifere.* E citată „Bistriţa de aur”. La Baia au fost explorări miniere în trecut. Acolo sunt urme de nemţi şi saşi. Este invocat numele de cetatea *Neamţului.* În secuime se află „muntele de argint”, într-o regiune care intră în Cordonul austriac. Speranţele de a găsi aur s-au dovedit exagerate. Aurul recoltat de căpitanul Tretschin a fost trimis la Viena. La Grozăveşti e sare cristalină (vezi teoria lui Fichtel relativ la răspândirea sării). Săpăturile din ocne dau din nou sare, dacă se umplu cu apă. E descrisă ocna

de la Grozeşti. A fost refuzată oferta unui meşter italian de a instala o maşină pentru scosul sării. Domnul şi arendaşii nu vor să cheltuiască. Sunt masive de sare la Râmnic (Râmnicul Sărat) la $1^1/_2$ poştă de Focşani, la Peceneaga (Buzău), la Slănic, Băicoi, Telega, la Ocnele mari în Râmnicul Vâlcea. Domnul a scos 400.000 de guldeni din sare înainte de 1718 şi 500 000 după 1793. *Aur.* Un negustor din Ţara Românească a trimis la monetăria din Alba Iulia un bulgăre de aur în valoare de 15 sau 12 ducaţi imperiali. În Oltenia, sub Stainville, se scotea anual aur pentru 1 000 de guldeni. S-au făcut cercetări pe Olt până la mânăstirea Cornetu. Ulterior societatea s-a desfăcut. Spălarea nisipulu aurifer e descrisă după Griselini. La Benkö se arată altă metodă. Aici declară Sulzer că se încheie prima sa călătorie, fără a intra în amănunte. *Petrificaţii, stalactite* se află la marele logofăt Dumitraki, un grec lăudat de Bauer. Ele sunt socotite a fi „urme de uriaşi" (vezi Fridwaldszki, Benkö şi Fichtel pentru Transilvania). *Ape minerale.* În Transilvania sunt multe, dar în Ţara Românească rămân nebăgate în seamă. *Venituri.* Se şopteşte că ele s-ar fi ridicat în Ţara Românească în anul 1777–1778 la 6 milioane.

[Sulzer găseşte doar vreo 3 milioane]. Alexandru Ipsilanti a perceput de la 75 000 de inşi (contribuabili) o sumă de 3 milioane de guldeni. Tot pe atâţia oameni nu plătesc nimic.

[Sulzer pledează pentru o *colonizare germană.* În orice caz trebuie să fie exploatate bogăţiile acestor ţări în folosul Austriei. Comerţul ar putea da un câştig de 80%! Comerţul, care se face acum de către Breslau şi Leipzig cu Ţara Românească prin aşa-zişii lipscani, care sunt negustori greci şi bulgari, ar fi înlocuit de comerţul direct pe care l-ar face Austria cu bazinul Mării Negre şi cu Dacia extracarpatică. Existenţa unui consul ar îngădui să se facă ce fac ruşii cu produsele lor. S-ar importa de acolo cânepă, potasie, lemn pentru corăbii. Austria stă şi priveşte la ruşi. În timpul acesta se înmulţesc falimentele în Transilvania. De două ori s-a pus problema unui consul imperial. Fusese desemnat un om cumsecade, care însă nu cunoştea limba. Ar fi fost plătit cu 600–800 de florini. I s-a cerut avizul lui Sulzer, pe care el nu îl redă, probabil pentru că era negativ, pe motivul necunoaşterii limbii. Nu este dat aici numele acestui aspirant la consulat. Atribuţiile consulului ar fi destul de variate. El s-ar ocupa de comerţ, apoi de informaţii militare sau privitoare la împrejurările politice de starea sanitară (ciumă), ar ocroti drepturile supuşilor imperiali, ale clerului catolic, ale ciobanilor ce vin cu turmele din Transilvania, s-ar ocupa de rechemarea emigranţilor etc.].

Nu se poate aştepta nimic numai doar de la Curtea de la Bucureşti, întrucât domnul de acolo, cu excepţia comerţului cu porci, face el însuşi un comerţ exclusiv cu toate celelalte şi taxează puţinele manufacturi ce pleacă de aici (Transilvania) într-acolo, la un preţ inferior celui de cost, nu oferă decât promisiuni goale, dar în fond nu aduce decât piedici. Acolo unde negustorul este silit cu bătaia să-şi vândă marfa la un preţ arbitrar, cum s-a întâmplat unor negustori braşoveni în vremea mea, acolo nu te poţi aştepta la un comerţ liber! [Trebuie să fie numit un consul, să se obţină un tratat de comerţ de la Poartă sau un *Freiheitsbrief* (un privilegiu comercial). Meseriaşii din Transilvania, ba chiar negustorii, ar putea să vândă articolele lor în locuri, cum ar fi: Câmpulung, Câmpina, Ploieşti, Piteşti, Craiova, Focşani, iaşi şi Bucureşti, chiar Giurgiu şi

Brăila, ba chiar să ducă pânză de in la Brăila. Tot astfel: zahăr, galanterie, mătase din Transilvania. S-ar aduce din Ţara Românească bumbac de Serres şi din Vlaşca lână ţigaie, fiind aproape de Turnu Roşu, cu jumătate de cheltuială. Porţile de Fier nu sunt o piedică pentru navigaţia pe Dunăre. Va trebui asigurat schimbul de către capitalişti şi mersul poştei. Avantajele existenţei unui consul. Internunţiul e prea departe pentru informaţii. Consulul poate întocmi o hartă, culege inscripţii *privind pretenţiile regatului Ungariei* şi poate avea cunoştinţă de materialul manuscris din mănăstirile: Hurez, Câmpulung, Târgovişte, Curtea de Argeş. Ar readuce pe emigranţi şi dezertori în imperiu. În 1780 erau 4 000 de asemenea contribuabili în Ţara Românească, dezertori etc. Ei s-ar înapoia, dacă ar şti că vor rămâne nepedepsiţi. Ei ar urma orbeşte pe un oarecare N.N. din satul transilvănean Schini. Consulul ar putea foarte mult pentru înapoierea lor. Cât priveşte comerţul austro-ungar, trebuie ajutată Ungaria, care e săracă, deşi este mănoasă... etc.].

Dunărea aparţine mai mult Austriei... etc... De cumpărat material brut din Rusia, bazinul Mării Negre, Siria, Egipt... etc. În Transilvania s-ar găsi şi materie brută şi mână de lucru mai avantajoasă. Pentru ieftinirea transportului, să fie aşezate fabricile (din Transilvania) aproape de Porumbacu şi Cârţişoara, la Avrig, şi să se folosească Oltul, ocolind stâncile de la Porţile de Fier, şi Mureşul. Şi francezii duc lână ţigaie în Franţa. Să fie aduşi meşteri străini în Ţara Românească şi Moldova. Să fie scurtate carantinele. Nu este vorba de un consul *al Transilvaniei* în Principate. Boierii sunt favorabili numiri unor consuli. Ei îi propun lui Sulzer ajutorul lor, pentru ca să se facă consul. Dar domnul, care profită de monopoluri, va împiedică întotdeauna numirea unor consuli. Ipsilanti e acela care a împiedicat numirea unui consul... El este contra comerţului austriac. Să nu se încreadă cineva în asigurările sale. Sulzer a şi fost recomandat drept consul. A fost cerut şi de deputaţii Bucovinei drept consilier şi judecător superior. Românii, chiar dacă l-au vorbit de rău, îi recunosc meritele! Consulul trebuie să aibă uniformă şi ceva pază militară sau aparenţă militară. Străinii ar putea exploata cu arendă moşii în Ţara Românească. Străinii trebuie să fie numiţi de Curtea lor şi nu de generalii comandanţi şi nici de prinţii vasali. Ar putea fi subordonaţi Internunţiului, sau unui colegiu comercial. Urmează o listă a calităţilor şi capacităţii cerute.

[Despre cultura la valahi. Despre oratorie][1]

III p. 41 ⟨Descrierea predicatorului Mitropoliei noastre valahe⟩. Vestitul nostru predicator al Mitropoliei şi actualul arhimandrit, părintele Alexe, aşa se numeşte el în călugărie, născut însă cu numele de Ordek sau dracu, un ungur reformat, a venit (după ce a trecut în fugă prin nişte şcoli latineşti), nu ştiu cum, ca scrib în casa unui magnat, ce se bucura atunci de multă consideraţie în Transilvania, şi prin protecţia lui a ajuns cancelist, chiar în guberniul regal de acolo. // După multe excese, mari şi mici, cum ar fi: că s-a însurat cu o p. 42

[1] Traducerea s-a făcut după textul german al lui Sulzer: *Geschichte des Transalpinischen Dacies*, III, p. 41 şi urm.

bătrână, pe care apoi a chinuit-o până la moarte, a risipit în curând averea ei cu orgii, cu care prilej şi-a rupt un picior şi, în cele din urmă, cum nu mai avea nimic cu care să-şi ducă mai departe această viaţă veselă, a înşelat lumea şi chiar pe propriul lui patron şi binefăcător l-a jefuit... şi a găsit că este momentul să se facă nevăzut. Salvarea cea mai apropiată şi sigură pentru asemenea indivizi era în Ţara Românească şi Moldova. Dar ţările acestea fuseseră ocupate de ruşi. Ce putea face în mijlocul ostaşilor un biet cancelist? Inspiraţie fericită! Mintea sa îl învaţă că trebuie să-şi trădeze patria sa ruşilor, care de-a lungul acestui întreg război întreţineau o aşa mare prietenie cu Curtea imperială germană. Fanatismul[2], pe nedrept numit religie, trebuia să pună în mişcare întregul plan patriotic. Însă ruşii l-au respins cu dispreţ. dar cu atât mai mult s-a recomandat Ordek clerului valah prin acest pas. El vine plin de speranţa unei bune căpătuieli să-şi ridice lucrurile şi hainele rămase în Transilvania, dar trecând de la Oituz spre Braşov, află că a fost denunţat, şi se salvează la mănăstirea[3] franciscanilor, // se face catolic, cere să fie primit drept călugăr, se spovedeşte şi împărtăşeşte la fiecare săptămână, face mătănii şi sărută pământul cu pletele zburând vâlvoi, ca un anahoret pocăit în faţa corului, în prezenţa comunităţii creştine, de zece ori într-un sfert de oră, prosteşte pe o biată femeie bătrână cu făgăduiala să se însoare cu ea în Ţara Românească şi să o facă bogată, într-atâta încât ea îi trimite zi de zi mâncare la mănăstire şi sărăceşte pentru el până la cămaşă, apoi el dispare în mare taină şi se face călugăr la Mitropolia de la Bucureşti şi predicator, apoi arhimandrit şi stareţ la mănăstirea de la Brebu, lângă Câmpina, şi, în sfârşit, după ce a intrat în datorii împreună cu mănăstirea, încercând zadarnic să fabrice aur, după cum îl amăgiseră nişte înşelători din Transilvania, a şi fost închis de aceea câteva luni în închisoarea arhiepiscopală. După aceea, l-a numit mitropolitul[4] printre vizitatorii generali extraordinari ai mănăstirilor din Banatul Craiovei, spre a-i da prilejul să mai câştige ceva pentru a-i mulţumi pe creditorii săi. El a înşelat şi încrederea şefului său spiritual, prin stoarcerile sale exagerate, încât numai bunătatea mitropolitului l-a salvat de urmărirea amară a mănăstirilor vizitate. Toată pedeapsa ce i s-a dat pentru aceste isprăvi (*Plackereien*) a fost – aşa cum a recunoscut el însuşi cu bucurie – că mitropolitul l-a numit ungur nătâng, care nu ştie să-şi potrivească mai bine treburile.

Cunoştinţele lor matematice

III p. 49 Când a fost vorba să se pornească la construirea noului palat domnesc din Bucureşti, s-a pus întrebarea mai întâi cine îl va clădi. La cererea domnului, am scris unui arhitect *(Baumeister)* din Braşov. El a venit. Planul său pentru această construcţie era proiectat într-un mod prea gospodăresc (*wirtschaftlich*) şi tocmai de aceea nu convenea boierilor, care, după obiceiul pământului, ca

---

[2] Este vorba de rezistenţa ortodocşilor din Transilvania la unirea cu Roma, făcând faţă persecuţiilor întregului aparat de stat

[3] Mănăstirea franciscană de la Ciuc.

[4] Mitropolitul Grigore al II-lea al Ungrovlahiei (1760–1787).

să mai taie din zilele de lucru şi din materiale, au vrut să-l execute ei înşişi. S-a găsit mijlocul să-l îndepărteze pe acest arhitect înainte ca el să fi întreprins ceva şi s-a ajuns, cu ajutorul negustorilor bulgari şi cu mari cheltuieli, la un palat în care // nu se putea sta de miros şi care nu avea nici lumină pe coridoarele şi nici măcar o treaptă. p. 50

S-a găsit la Bucureşti un oarecare Macri, mecanic italian, care voia să perfecţioneze şi aici, şi în Moldova, maşinile de la ocne. Dar cum aceste venituri ⟨ale ocnelor⟩ erau arendate boierilor, s-a rămas la vechiul sistem, iar el a avut cinstea să execute scara cea mare de la Curtea Nouă ⟨făcându-i-se⟩ mari promisiuni, ca după terminarea ei să plece, plătit doar pe jumătate. Acest palat este întru totul mai neregulat şi mai rău decât orice locuinţă de boier, despre care am mai spus mai înainte că se înfăţişează ca un octogon cu opt, uneori chiar cu 12 unghiuri, de cărămidă foarte regulată şi frumoasă, numai că din lipsă de scânduri şi alte asemenea lucruri trebuitoare pentru uşi, ferestre şi podea, ele nu sunt executate în chipul cel mai potrivit.

Contra inundaţiilor Dâmboviţei, s-a propus facerea unui canal, pe care ei îl numesc răstoaca, pentru ca să tragă apă din râu. Nu era nimeni acolo care să fi măsurat nivelul apei şi înălţimea malului ales. Pentru D. Raikowich[5], care altminteri cu vorba este grozav în privinţa ştiinţei înalte, această îndeletnicire era prea măruntă. Aşadar a trebuit să o preiau eu, care în viaţa mea am învăţat aşa de puţin din matematica practică.

Şi mai mare a fost perplexitatea lor, când amândoi domnii au primit poruncă de la Constantinopol să construiască două vase de război contra ruşilor. Cine era să le construiască? Din fericire, se afla la îndemână un fost căpitan de vas //, pe care d. secretar, conaţionalul său, îl atrăsese în Ţara Românească. p. 51 Numele său este Joh. Iweglia Ochmukowski[6]. Trebuie să-l numesc, căci e numele unui om de ispravă, înşelat şi nenorocit. El a trebuit să se ducă la Brăila şi să arate meşterilor lemnari turci, valahi, greci şi bulgari cum trebuie construit şi amenajat un vas maritim.

În sfârşit, s-au săturat oamenii de încurcături şi s-a luat hotărârea să fie tocmit un profesor de matematică pe cheltuiala ţării. A fost ales un anumit doctor Manasse[7]. A trebuit să meargă de-a dreptul la Viena pentru a face rost de instrumente şi ce i se va mai fi cerut şi acuma există o catedră publică pentru această ştiinţă, fără un singur învăţăcel! [Se va rămâne la vechea ştiinţă... etc.]. Vina este a domnului, dar cel puţin nu a celui al Ţării Româneşti, căci trebuie să i se recunoască dreptatea că este un prieten cunoscător şi ocrotitor al ştiinţelor, în măsura în care îngăduie împrejurările acestei ţări. // După p. 52 Nicolae Mavrocordat, el este domnul care a arătat cea mai mare consideraţie învăţaţilor. Dacă el nu s-a ţinut de cuvânt cu mine şi cu alţii, aceasta este... la sfatul altor europeni, linguşitori interesaţi, cărora le-a încredinţat cu prea mare încredere secretele sale pentru a nu fi silit a le face pe plac.

---

[5] Corect: Raicevich.

[6] Vezi şi relaţia lui Ludolf din volumul de faţă.

[7] Este vorba de panegiristul lui Alexandru Ipsilanti, medicul macedonean, originar din Melenic, Manase Eliade (1773–1813), desemnat ca profesor în 1775.

III.p 52 [Medicina nu se predă în principate, ci în străinătate la Padua şi Leipzig, mai ales. Sunt şi unii care au studiat la Berlin şi Halle]. Astfel ei ajung să p. 53 cunoască lumea şi să se folosească de cuţit şi furculiţă şi să mai înveţe // latină, germană, sau italiană şi filosofie. Mai apoi, sunt răsplătiţi cu vârf şi îndesat în patria lor. Aşa se face că dacă vrei să te întâlneşti aici cu oameni cu educaţie, cunoştinţe şi experienţă, trebuie să te îndrepţi către doctori. Ei sunt mai ales greci, dar sunt şi armeni, germani, unguri şi bulgari printre ei. [E amintită şi soarta lui Van der Bech[8] şi cea a medicului saxon Stahl[9], ucis în bătăi din porunca lui ⟨Constantin vodă⟩ Racoviţă după moartea soţiei sale, ⟨Sultana Sulgearoglu⟩, îngrijită de acesta].

Cea mai mare căutare, în vremea mea, şi cu mult înainte, o avea un oarecare Schiropolo[10], un nobil corfiot, iar în Modova trăia un oarecare doctor Theodoraki[11], al cărui nume merită a fi citat alături de cel al oamenilor învăţaţi. Nu îi citez aici pe doctorul Saul[12] şi pe Ştefan Raikovich ⟨Raicevich⟩, pentru că amândoi, pe atunci secretari ai afacerilor străine la domnii Moldovei şi Ţării Româneşti, îşi dispreţuiau titlul de doctor, iar ultimul nici măcar nu are diploma ⟨respectivă⟩. Theodoraki nu era numai norocos în arta sa, dar – şi din p 54 această cauză era vestit în toată Europa turcească // – era foarte cunoscător şi în limbi, în algebră, în matematică şi în toate ştiinţele. A murit de curând consumat de bătrâneţe, de ftizie şi de multe nopţi de veghe la Câmpina în Ţara Românească, unde se dusese de la Braşov, ca să schimbe aerul, după ce – cu un an mai înainte părăsise Moldova, din cauză de boală şi încercase zadarnic în Germania o cură balneară.

Ceilalţi medici din ambele principate, căci în afară de aceştia nu era de găsit alt doctor, sau măcar chirurg[13] (*Wundarzt* = felcer), au mai puţin noroc şi experienţă sau sunt felceri dezertori şi şarlatani. Şi unii şi alţii şi chiar spiţerii sunt aici trataţi cu titlul de „doctor". Nici nu costă prea mult ca să dobândeşti acest titlu onorific. Căci atunci când am călătorit prin pădurea Văleni spre Podul Văleni, în lipsa unui chirurg, am pus să fie spălate şi pansate rănile unui argat de negustor rănit de tâlhari.

În acea pădure, am primit mulţumirile celor de faţă, care mă tratau drept „d. doctor", cu satisfacţie reală a fi salvat viaţa unui om, căci am aflat după aceea că s-a lecuit în Spitalul Colţei din Bucureşti, unde pusesem să fie dus. Când boierul Obedeanu[14] s-a îmbolnăvit rău..., la frumoasa sa moşie de la

---

[8] După numele său iniţial: Schendos. Vezi biografia sa în vol. IX al colecţiei de faţă.

[9] În mod cert, Sulzer face o confuzie: medicul pedepsit de Constantin vodă Racoviţă cu temniţă grea la Iaşi, în 1753, şi nu cu moartea, pentru proasta îngrijire a doamnei ţării, a fost italianul Giuseppe Antonio Pisani.

[10] Menţionat şi în *Memoriile* lui de Tott, care îl acuză că l-ar fi otrăvit pe hanul tătarilor. Vezi vol. IX al colecţiei de faţă.

[11] Vezi şi relaţia lui Carra

[12] Marele serdar, Gheorghe Saul, cunoscut mai ales prin preocupările sale în domeniu. Vezi în biografia lui Carra polemica lui cu acesta.

[13] Mai înainte aceasta era denumirea unui simplu felcer.

[14] Este vorba de fostul mare serdar şi ispravnic de judeţ (1768 1778), Nicolae Obedeanu, decedat în 1778.

Viezureşti, şi a fost îngrijit de Birkenfeld, un felcer (!) nenorocit, care i-a pricinuit moartea cu doze prea mari de opium, încrederea bietului bolnav în mine era atât de mare, încât nu a vrut să fie îngrijit de nimeni altul //. A trimis după mine în satul vecin, unde îmi vedeam de gospodăria mea, trăsura cu cai în patru rânduri, numai pentru că eu îl prevenisem mai înainte contra acestuia şi îi explicasem starea sa ceva mai bine ca acest cârpaci... etc. Şi paşalele de la: Hotin, Bender, Silistra şi Vidin au de a face cu asemenea şarlatani. Un asemenea nepriceput l-a făcut pe fiul acestuia să piardă un ochi (?). El a fugit din Vidin şi stă acum la Câmpulung, unde fabrică aur, amăgeşte lumea şi lecuieşte cu moarte pe cei dimprejur. p 55

[Despre polemica cu Carra a scriitorului anonim din 1779]

III.p. 76 Acel ce a citit *foaia volantă* a lui Carra, sub titlul unei *Istorii a Moldovei şi Valahiei,* şi, alături de aceasta scrisoarea injurioasă (*Schämenbrief*) a anonimului împotriva lui, acela ştie cu câtă violenţă s-a năpustit acel ⟨anonim⟩ cu pumnii săi bosniaci[15] împotriva bietului elveţian[16], pentru că acesta a descris înşelăciunile şi nedreptăţile domnului Moldovei ⟨Grigore al III-lea Al. Ghica⟩ în culori destul de vii //, dar totuşi prea slabe. Această înfruntare nu putea decurge altfel decât în chip grosolan, întrucât *cei doi*[17], mânaţi de acelaşi gând al interesului propriu şi aparţinând unei patrii, nu prea lăudate pentru politeţea şi corectitudinea sa, au atacat *amândoi* pe un om singur. Aceşti *doi* (voi arăta lumii numele şi caracterul lor la vremea sa) au îndrăznit să-l declare pe Carra ateu, fără a-şi dezvălui numele, pentru ca să se poată el justifica faţă de ei. *Două* spirite înalte au cinstea să fi compus un pamflet (*Pasquil*) împotriva reputaţiei unui om de ispravă... etc... Ei îl învinuiesc pe Carra de o contradicţie absurdă: cum că în mai multe locuri el critică nedreptăţile domnului Ghica şi în alt loc spune că acela a aprobat şi iscălit o sentinţă judecătorească pe care Carra a dictat-o şi înaintat-o domnului şi Divanului său în favoarea unui ofiţer francez... Le Doulx de Sainte Croix... şi îndată ce Carra îl laudă pe domnul Ţării Româneşti ca un protector al artelor şi al ştiinţelor, ei exclamă, plini de un fel de entuziasm: „Adevărul are o putere irezistibilă asupra minţii, la care nu a putut rezista nici Carra". [Urmează citatul din Carra relativ la meritul domnului Al. Ipsilanti de a fi hotărât să întocmească un cod de legi pentru Divan]. Acesta ar fi singurul loc din cartea lui Carra, în care acesta ar fi spus adevărul... Eu însă voi arăta că din toată broşura sa nicăieri nu a fost mai puţin adevăr ca în acest pasaj şi aceasta din vina mea. Chestiunea aceasta mă priveşte pe mine, ca şi această problemă a predării dreptului. *Întreg pasajul din cărticica lui Carra citat de mine, a ieşit din gura mea,* iar eu de dragul unui Carra, despre care nu mai ştiu nimic de 5 ani de zile, şi duşmănia unui pamfletar plătit, nu voi falsifica adevărul, cu atât mai mult // cu cât în ţara în care scriu acum cunosc oameni de seamă care erau de faţă la cele ce voi povesti acum p. 77 p. 78 p. 79

---

[15] Sulzer era convins că sub acel anonim se ascundea Raicevich, care era ragusan.

[16] Sulzer îl credea pe Carra elveţian.

[17] Sulzer atribuia acel pamflet colaborării a doi autori

şi pe care i-aş chema ca martori, dacă ei nu mi-ar cere să rămână nenumiţi din motive politice.

Chiar în vremea când s-au produs în Moldova acele trei exemple de nedreptăţi strigătoare, povestite de Carra: a) contra negustorului Nicoletti; b) contra boierului Balş; c) contra ofiţerului francez Le Doulx, pe care îl *cunoşteam bine încă de la Braşov,* şi când domnul Ghica, după ce l-a concediat pe Carra, a refuzat să-i plătească jumătate din suma prevăzută pentru înapoierea sa, adică spre sfârşitul lunii februarie 1776, s-a întâmplat că am venit la Iaşi, în împrejurări despre care am pomenit ceva în secţiunea a doua a acestei cărţi. Carra, Le Doulx, Jäger, un comisar prusian, eu şi Alexandru Mavrocordat ⟨viitorul domn „Firaris"⟩, un fiu al domnului Moldovei Ioan Mavrocordat şi nepot al vestitului Nicolae Mavrocordat, am luat masa, ca oaspeţi la un boier învăţat, pe care nu îl pot numi. Carra, care era foarte supărat, după cum se şi

p. 80 cuvenea, de toate nedreptăţile întâmpinate // din partea Curţii moldovene, era foarte elocvent, alături de ceilalţi oaspeţi în dorinţa de a-mi strecura îndoiala împotriva acestor ţări, încercând să-mi prezică şi să-mi promite ca unui nou venit, în urma propriilor lui păţanii, precum şi ale altora o răsplată asemănătoare cu aceea de care avusese el parte. Fusesem rugat la Bucureşti să primesc nişte slujbe şi mi se oferise să aleg sau predarea publică a filozofiei, sau dreptul, cu asigurarea că domnul va întemeia o şcoală superioară şi că dorea să mă pună să întocmesc un cod de legi pentru folosul Divanului şi al ispravnicilor (*Distriktbeamten*) [...]. Am luat deci partea domnului Ţării Româneşti împotriva comesenilor noştri cu o căldură pe care mi-o trezeau doar dorinţa de dreptate

p. 81 şi dragostea de oameni... Carra a reprodus aceste cuvinte după mine [Urmează două fraze reproduse de noi în biografia lui Sulzer] apoi: Ca să dea o spoială acestei situaţii şi să nu se întâmple ca eu să stârnesc oarecare larmă în Transilvania vecină, au lăsat ca eu să predau unui tânăr doritor de învăţătură dreptul natural (al lui Dariessen) şi bazele sale metafizice, după ce i le-am tradus pe amândouă, cât de bine puteam în limba franceză. Câţiva mari boieri de origine valahă mă şi preveniseră ca să nu mă bizui prea mult pe cuvântul domnului, cu toată cinstea de care mă bucuram la Curte. Mă aşteptam la orice. Când s-a apropiat timpul ca domnul să dea în arendă darea oilor, m-au anunţat pe rând toţi şcolarii mei că au intrat în această subarendare şi că trebuie să meargă la slujbă. Unul din ei, numit Mike[18], un tânăr grec de oarecare capacitate şi mari speranţe, fusese luminat de mine, încât recunoştea şi deplângea nedreptatea şicanelor, pe care trebuia acum să le comită. *„Dar la ce îmi ajută prelegerile de drept într-o ţară unde nu există drepturi? Aici nu câştig nimic. Nu este just, dar dacă nu înşeală unul, atunci fură celălalt".* Aceasta a fost concluzia spuselor sale şi a cuvântării sale de rămas bun. Şi cu aceasta s-a terminat cu catedra de valahă şi cu ştiinţa dreptului.

III.p. 195

Despre justiţie

Când am fost eu la Focşanii moldoveneşti să trag în judecată pe negustorul ardelean, datornicul meu..., în faţa starostelui negustorilor, singura sa întrebare

[18] Fiul juristului Mihai Fotino, cunoscut şi el sub acest nume de Mike.

a fost dacă el // recunoaşte acea datorie. La răspunsul lui că da, a urmat judecata pe loc: „Împacă-te cu acest domn, altminteri trebuie să te bag împreună cu hoţii şi cu tâlharii, căci nu am decât o singură închisoare". Scurt şi cuprinzător. La ocnă a primit cămăraşul nişte plocoane de la el şi, fără a ţine seama de porunca domnească, a tot lungit-o de pe o zi pe alta, până când de nevoie, sătul de atâta zăbavă, am încheiat o învoială care mă ocrotea într-atâta, încât până în ziua de astăzi nu am fost plătit. De aici nu mi-a venit nimic, decât un loc de prăvălie la Craiova şi mai mult prin surprindere, decât pe calea regulată a dreptăţii... etc. ... Prin învoiala amintită mai sus, mi-au cedat datornicii mei, printre alte proprietăţi *(Grundstucke),* pe care le aveau în Transilvania şi voiau să le aibă, şi acea aşa-zisă prăvălie din Craiova, care îi rămăsese moştenire unuia dintre asociaţi de la părintele său. Eu aveam la îndemână, pentru justificarea mea, scrisoarea sa de partaj *(Theilbrief)* de la oficiul de partaj *(Theil amt),* ca dovadă că acest teren fusese atribuit din moştenire acestui datornic. Dar acest act // era în limba germană, iar actul de îndatorire *(Schuldbrief),* pe care românii îl numesc *zapis,* era pe limba italiană, două limbi din care judecătorii valahi nu înţeleg nimic. Domnul nu şi-a dat oboseala să le arunce o privire *(denselben durch zu sehn).* Nu puteau ele fi plăsmuite de mine sau fi false de tot? Destul că prăvălia sau locul de prăvălie a fost retras *(verrufen),* vândut la licitaţie, şi domnul a pus să mi se întocmească de către logofătul său, pentru 6 ducaţi, taxă de cancelarie, un act de cumpărare pe care l-am înmânat chiar eu cumpărătorului. Acum abia s-a pus în mişcare mama datornicului şi a declarat că acea dughiană îi aparţine ei cu totul, pentru că fiul ei, datornicul meu, îi rămăsese dator la vremea partajului sau aşa ceva, pentru că ar fi primit mai mult decât i se cuvenea.

p. 196

p. 197

Dar ea s-a înşelat... etc. Actul de vânzare fusese achitat şi întărit cu hrisov domnesc. Nu s-a ţinut seama de protestările ei şi nici ale cumpărătorului, care ar fi vrut să strice vânzarea, întrucât nu i se înmânaseră vechile scrisori de proprietate *(Hausbriefe),* care // se aflau în păstrare la mama datornicului la Braşov. Până în ziua de azi, omul nu se află în posesia terenului, cumpărat legal, şi care mi-a fost plătit cu 1000 de guldeni, măcar că i-am trimis de la tribunalul din Braşov o dovadă, care îi dădea încă şi mai mult drept decât dovada vânzării legale, din partea mea şi a recunoaşterii acestei proprietăţi de către domn... etc. ... [El era convins că fără acele acte mai vechi, el nu va putea păstra acel teren. Cum spune Carra, acelaşi proces se redeschide de zece ori. E invocată mărturia lui Bauer despre domn şi Divan. Urmează consideraţii asupra justiţiei. În celelalte state, procesele durează mult prea mult: „E prea multă dreptate la D-voastră". *E preferabil sistemul* valahilor (!) (p. 202). Calitatea justiţiei valahe este promptitudinea (p. 204). Se dau exemple de formalism absurd la ceilalţi... Preferabilă judecata după raţiune... Repetă ce a mai spus despre bunul simţ al celor ce pregătesc judecăţile în Micul Divan (p. 204). E nevoie de legi scurte şi cuprinzătoare şi nu prea numeroase... (.p. 209).]

p. 198

[Despre pedepse]

p. 210

[Cantemir despre pedepse... etc.] Acum merg toţi la ocnă, toţi ţăranii, iar boierii sunt pedepsiţi când uneltesc contra domnului (înaltă trădare).

[Spânzurătoarea, falanga... Sunt decapitați sub C. Moruzi boierii Ioan Cuza și Emanuel Bogdan în 1788. În Țara Românească, sub Ștefan Racoviță, la venirea sa în 1764, boierul Ștefanachi ⟨Cremidi⟩ este spânzurat, ⟨medelnicerul Iordache⟩ Băjescu decapitat.]

p. 211 Alexandru Ipsilanti trece cu vederea faptul că boierul ⟨Mihai⟩ Lipoveanu, pe moșia sa Lipoveanca, până în ziua de azi mai apără și găzduiește tâlhari, și pe boierul Cândescu[19] nu l-a pedepsit pentru faptul că în cursul războiului trecut a pus cu de la sine putere să fie spânzurat de un copac un negustor, fără nici un motiv, și să fie înnecat într-o fântână un alt om, din pură răutate. Dar îndată ce Cândescu a ridicat plângere la Constantinopol contra sa, a primit 300 de lovituri la tălpi, și a fost îmbrăcat în straie țărănești, și ținut mai mulți ani în lanțuri, în insula Snagov, hrănit cu pâine și apă. O soartă asemănătoare și p. 212 încă și mai rea, // a avut de curând bătrânul Bălăceanu[20] și aderenții săi pentru aceeași vină. Pentru toate celelalte fapte rele nu au să se teamă boierii, numai să-l lase pe domn netulburat *(ungeschoren)*, tot restul li se trece cu vederea. [Pedepsele pentru cei din urmă dintre locuitori: evreii și țiganii... etc.]

O pățanie a lui Sulzer

p. 213 Trimisesem doi dintre oamenii mei călare din regiunea București // spre râul Olt după oi cu lână fină (țigăi), acolo unde se găsesc mai ușor și sunt mai eftine, și îi înarmase cu pistoale cu țeavă dublă, pentru că aceste locuri sunt foarte nesigure din cauza tâlharilor. Negăsind oi acolo, s-au întors, fără știrea și porunca mea, mergând spre Ploiești, în județul Săcuieni, și au petrecut noaptea fără chibzuială și fără vreo nevoie, pe câmpul deschis, nu departe de acest târg, împreună sau alături de o întreagă tabără de țărani cu căruțe *(Wagenburg)*, care mergeau la Ploiești, la târgul săptămânal și își aleseseră tocmai acel crâng ca loc de odihnă. Zece țigani, care au atacat această caravană la miezul nopții au pus îndată pe fugă țăranii, ai căror cai voiau să-i fure. Acuma era rândul oamenilor mei, pe care puteau ușor să-i dezarmeze, căci îi surprinseseră în primul somn. Argatul, un sas din Transilvania, care împotriva firii neamului său era un om foarte îndrăzneț, care mai înainte, când cu războiul rusesc, s-a luptat de mai multe ori, ca un nou Hercule, cu 6 până la 10 cazaci înarmați, acesta s-a împotrivit și a fost împușcat cu unul din pistoalele mele, pe care îl avea la el. Pe celălalt, care era de asemenea sas din Transilvania, și era vechilul meu, și care voia tot atât de puțin să se predea, și încă și mai puțin să tacă, l-au lovit, și capul tâlharilor a poruncit celui mai tânăr dintre ei să-l ducă în tufișuri, și acolo să-l ucidă. Ca un vlăjgan puternic, ce avea oase mai bune pentru trântă, decât cap pentru slujba de preot luteran evanghelic la București, la care fusese chemat mai înainte, a tras pe amândoi tinerii ucenici de ucigași jos de pe cai, după ce în taină și-a desfăcut funiile, și a fugit de ei, mulțumită tufișurilor și nopții, și a sosit curând, înainte de a se face ziua la

[19] Ioniță Cândescu, mare paharnic (1773 martie 15 – 1774 oct 3).

[20] Dinu Bălăceanu († 1784), mare șetrar (1762, 1764, 1765) și mare stolnic (februarie-mai 1776).

ispravnicul Crețulescu[21], la Ploiești. Au fost urmăriți ucigașii, după urma ce o lăsaseră în fuga lor, în roua dimineții, până la o șatră mai retrasă de țigani[22]. La vederea slujbașilor stăpânirii, s-au împotrivit câțiva dintre ei, și au luat-o la fugă. Restul au fost prinși și duși la Ploiești. E lesne de închipuit că nu s-au recunoscut așa de ușor drept făptași ai acestor nelegiuiri. [Țiganii tăgăduiesc, dar suportă rău falanga.] Au recunoscut asasinatul la drumul mare, au dat și numele complicilor lor care fugiseră, ⟨arătând⟩ care dintre ei a împușcat, care a lovit cu toporul, au și recunoscut că banii mei, pe care îi furaseră de la oamenii mei – arătând și suma și felul banilor – îi înmânaseră la iuțeală vătafului lor. [Tortura își are foloasele ei]. Până aici nu cred că ispravnicii i-au atins prea rău. În ziua următoare un român, care s-a dus după lemne în pădurea de stejar numită Bucovele, a dat de ceilalți făptași fugiți cu cei doi cai furați, ai mei. Unul dintre cai // pe care se suiseră mai mulți, a fost deșelat. Acesta s-a oprit și pe calul sănătos au scăpat a doua oară. Calul șchiop a fost dus la ispravnic și pus în curtea sa printre alți zece cai, dintre care unul se potrivea bine la culoare cu el. Erau suri. Al meu era înșeuat. Domnul Crețulescu le-a poruncit să spună dacă printre caii de față nu se afla vreunul dintre cei furați de la cei uciși noaptea precedentă. Au spus că da, și la întrebările următoare ⟨au spus⟩ că este cel sur, și anume cel cu șea, spre deosebire de celălalt, care avea doar căpăstru, mai arătând și toate împrejurările și cauzele ologirii sale. Mai multă certitudine nu poate cere nici un legiuitor. p. 214

În timp ce se purta această anchetă ireproșabilă la Ploiești, a zburat vătaful țiganilor, cu mâinile pline de banii furați de la mine, la marele armaș[23] la București. Acesta era un tinerel grec, de curând numit în această slujbă de către domn, față de care își câștigase merite prin iscusința de a-i pregăti cafeaua și de a-i aprinde luleaua. La intrarea într-o dregătorie ești sărac și trebuie să faci față. Pentru asta e nevoie de bani. Au fost trimiși în zbor o pereche de armași la Ploiești, să poruncească să nu mai fie cercetați cu asprime cei sub anchetă. Ei au sosit prea târziu. Ancheta se terminase și fusese scrisă pe hârtie, de hatârul meu, împotriva obiceiurilor românilor. Au fost trimise actele împreună cu făptașii înaintea omului important, marele armaș, și // când m-am informat la el despre cele constatate și despre rezultatul anchetei și am vrut să văd luarea de declarații a ispravnicilor din Ploiești, aceasta fusese schimbată *(verlegen)* și tâlharii de drumul mare, care de frica bătăii recunoscuseră felul banilor mei, și le știau suma, și de durere identificaseră calul meu dintre alți zece, au fost sloboziți *ca nevinovați* și lăsați în libertate. p. 215

[Cele arătate mai sus nu sunt spre lauda domnului care voia să supună țara și Divanul unui cod de legi.] Este spre rușinea lui pentru că a făcut dintr-un tinerel flămând un judecător penal *(Blutrichter)*. Dacă cineva ar pune la îndoială adevărul spuselor mele, să-l întrebe pe banul Dudescu[24], căci acesta

---

[21] Ispravnicul Crețulescu, fie Istrate, mare clucer în 1781, sau Ioniță mare sluger (1782–1783).

[22] Vezi și Raicevich despre ei ca ucigași, tâlhari și hoți de vite

[23] Probabil Vasilache, funcționând ca mare armaș în 1780.

[24] Nicolae Dudescu-Cantacuzino († 1787), mare ban al Craiovei (aprilie 1777 – mai 1779; mai-decembrie 1781).

mi-a spus după o jumătate de an, la culesul viilor, la Ploieşti, când m-a poftit la el la masă: „Arhon căpitane, ştii domnia ta unde au ajuns banii furaţi de la domnia ta? Armaşul i-a împărţit cu tâlharii", iar Creţulescu, ispravnicul sus-amintit, m-a îndemnat şi atunci, şi după aceea în mai multe rânduri să mă refer la luarea de declaraţii, dacă ar trebui să mă rog de Curtea mea pentru despăgubiri.

[Interogatorii şi sentinţe valahe...]

III, p. 223 Am fost o dată de faţă când D. Mike[25], acel Bartholus valah, interoga sub cerul liber pe doi răufăcători, în curtea aşa-zisei puşcării (închisoarea cea mare din Bucureşti). Unul era bucătarul ţigan, rob, al domnului medelnicer Ienaki ⟨Palada⟩, care de furie şi nerăbdare înjunghiase cu cuţitul de bucătărie, pe scribul acestuia, celălalt, precum mi s-a pus, era o slugă a banului Ghica[26], de la care furase o linguriţă de argint. Amândouă interogatoriile au fost gata într-o clipă. Iată-le aici. Pentru a fi mai scurt, voi reda doar prima întrebare în limba originală.

Către ţigan, întrebare: „spurcatule (!) ţigan, cum te cheamă?" Răspuns: „Nicolae". „Ce ispravă ai făcut?" Aici i-a povestit ţiganul, iar logofătul scria declaraţia lui pe o jumătate de foaie de hârtie îndoită aşternută în lungime pe palma sa întinsă, cum că nu a mai putut să rabde viaţa la stăpânul său, pentru că acesta voia să aibă prânzul gata, ba la 9, ba la 11, ba la unu – (eu socotesc după orele noastre, nu cele româneşti, după care nu pot spune când este 9 sau 11 dimineaţa, căci la ei se socoteşte întotdeauna apusul soarelui ca fiind ora 12) fără a-i spune nimica dinainte, şi punea să-l bată în modul cel mai crunt dacă nu era prânzul gata. De aceea de supărare a împlântat cuţitul său în trupul logofătului boieresc, atunci când acesta a venit din nou ca să-l ocărască pentru mâncarea la altă oră decât cea obişnuită. Îndată a urmat sentinţa finală: „Tu vei merge la ocnă". Către sluga cealaltă: „Cum te cheamă?" „Dumitru" sau cum l-o fi chemat. Întrebare: „Ce ai făcut stăpânului tău?" Răspuns: „I-am luat de nevoie o lingură de argint, şi am vândut-o pe trei lei, dar voi restitui p. 225 valoarea sa din leafa mea". // Sentinţa: „Şi tu vei merge la ocnă!" Ce raport vedem noi între această pedeapsă unică şi cele două fapte atât de deosebite?

[Despre familiile valahe şi moldovene]

III, p. 162 Este adevărat că domnii mai înţelepţi urmează în general regula de stat, că numesc arareori pe un grec în vreo dregătorie până ce acesta nu se căsătoreşte cu o romancă, şi a dobândit prin aceasta dreptul unui băştinaş. De asemenea

[25] S-ar părea că aici este vorba de juristul Mihai Fotino, tatăl lui Mike, cel amintit mai sus.

[26] Dumitrache Ghica (1718–1803), mare ban (15 febr. 1775 – ian. 1776, 26 mai 1779 – mart. 1781), fratele domnului Moldovei, Grigore al III-lea Alexandru Ghica, cel ucis de turci la Iaşi.

îmi amintesc bine că sub ultimul domn Ghica în Moldova, în fiecare ținut sau district, primul ispravnic era român, al doilea grec. Şi aşa era şi la cei din Țara Românească şi cu privire la dregătoriile mai mari. Până şi îndatoritorul domn Ipsilanti nu a putut să-şi calce pe inimă, să nu şi-l numească pe prietenul său cu numele de Mişoglu[27], care era de neam albanez şi fusese un negustor de boi, dar totodată // se înțelege, foarte bogat şi l-a ajutat printr-un împrumut să ajungă domn, măcar că nu era însurat cu o romancă[28], şi după aceasta l-a numit spătar pe ginerele său, Manu[29], tot grec, precum şi pe marele armaş[30] şi alți dregători mai mărunți erau luați din cercul Curții greceşti a domnului, iar soția agăi[31] de atunci avusese doar o mamă romancă, ⟨Maria Văcărescu⟩ în vreme ce avea de tată pe un grec, ⟨Dumitrache Ghica⟩ fratele bun al domnului moldovean decapitat, ⟨Grigore al III-lea Al.⟩ Ghica, ce purta pe vremea executării fratelui său demnitatea de ban al Craiovei, motiv pentru care domnul Ipsilanti a primit un avertisment sever din partea capugiului care a trecut prin Bucureşti sub alt pretext, pentru că a dat unui boier străin prima dregătorie din stat, trecând peste capul familiilor băştinaşe.

[Ceremonialul de Curte actual]

Îşi bate joc de pompa descrisă de D. Cantemir, de pildă când merge domnul la biserică.] III, p. 332

La ospețele publice, la care am luat parte foarte des, nu am observat niciodată marele fast şi ploconelile publice ale marilor dregători despre care face atâta caz D. Cantemir. Poate că Ghica, domnul din urmă din Moldova, a înlăturat de la Curtea sa această obligație, pentru că s-a obişnuit în Rusia cu felul de viață mai liber al europenilor, iar domnul de acum din Țara Românească a putut să-şi scutească boierii de această obligație pentru ca să-i cruțe şi să nu-i lase lui Ghica superioritatea în nici o privință. Un lucru este sigur: că în Țara Românească toți boierii stau la masă doar cu un fes, sau o tichie roşie *(Haubchen),* fără căciulă *(Mutze)* şi mitropolitul stă la masă cu capul acoperit. Doamna stă împreună cu fiicele sale lângă dânsa pe scaunul de la stânga domnului, iar beizadelele de partea dreaptă, alături de spătar, restul cum se nimereşte, dar totuşi astfel ca cei mai de seamă să şeadă mai aproape, sau în fața domnului. Despre sănătatea împăratului nu am observat nimic. După câte ştiu, nu pomeneşte nimeni despre împăratul roman, nici nu-i aminteşte numele, nici nu trebuie să-l numească. Iar la închinatul în sănătatea domnului, pe care îl rosteşte mitropolitul în picioare, chiar în fața domnului cu binecuvântarea obişnuită, se ridică toată masa, fără ca cineva să-şi părăsească locul. Îndată se III, p. 333

---

[27] *Mischoglu.* Este vorba de Ştefan Mişoglu, mare spătar (15 februarie 1775 – 21 martie 1777).

[28] Ioan Mavrocordat, domn în Moldova (20 iulie 1743 – mai 1747).

[29] Alexandru Manu, mare spătar (1 iunie 1778 – 4 mai 1779), căsătorit cu domnița Raluca Ipsilanti.

[30] Probabil Vasilache, mai sus amintit

[31] Elena Ghica, soția lui Ianache Moruzi, fost mare agă în februarie 1778

p. 334 slobozesc tunurile şi se aude muzica germană, // cea ţigănească şi tabulhanaua turcească şi se intonează din partea diaconilor şi a corului de băieţi, ce se află în spatele mitropolitului, un coral, care durează destul de mult. [Zgomot, confuzie, etc. Se văd şi lucruri mai neobişnuite pentru ochii europeni]. Un cavaler de Curte împarte cu amândouă mâinile o găină fiartă, sau un curcan fript, şi le bagă din nou în castron, mai departe o doamnă moaie cu degetele ei delicate o bucată de pâine într-un blid, şi scoate totodată o bucată dintr-un miel, şi aici vezi zece mâini de bărbaţi şi de femei, grăbindu-se fără furculiţe spre un castron care se află în aer, sau în mâinile celui ce serveşte la masă, aşa că ajunge gol pe masă...

[Reproduce cele spuse de Carra despre starea palatului de la Iaşi, despre serviciul de masă al lui Grigore al III-lea Al. Ghica]... Dar Carra întrece măsura. Ce se potriveşte unui domn, nu se potriveşte celuilalt. La masa obişnuită a domnului actual al Ţării Româneşti, la care ia parte întotdeauna doamna, când nu este împiedecată de boală, sau de vreo altă cauză, totul se petrece destul de cuviincios, dar prea liniştit şi constrâns. Nici nu se mănâncă cu degetele, ci cu cuţit şi furculiţă. Dacă se află acolo un turc, sau un grec nou venit de la Constantinopol, e lăsat liber să mănânce cu degetele. Ceeace este neobişnuit la aceste mese ale domnilor greci, este că poţi sta la masă nepoftit. [Cei ce vin înainte de prânz şi vor să plece la ora prânzului, sunt reţinuţi la masă]. Nu o dată mi s-a întâmplat ca mergând înainte de prânz în vizită la fiii lui Ipsilanti, ei să mă reţină cu forţa la masă fără ştirea dinainte a părinţilor. [La început s-a simţit stingherit, apoi s-a obişnuit].

Despre vânătoare

III, p 343 Valahii nu mai sunt războinici. Domnii nu mai sunt valahi, ci greci, cărora le place să stea în casă şi să trateze afacerile pe sofa. În decursul a doi ani întregi a mers domnul o singură dată la vânătoare, adică a făcut cu marea suită a întregii Curţi o plimbare la pădurea vecină de stejar; plimbare pe care au găsit cu cale să o numească vânătoare. În faţa pădurii s-au ridicat corturi. Au mers fără puşcă şi fără să tragă un foc, perechi, perechi şi în grupuri întregi prin pădurea şi crângul apropiat. S-a mâncat şi s-a băut, şi spre seară s-a dat de un singur iepure, pe care un boier îl împuşcase pentru sine, şi seara s-au înapoiat iar în oraş, întocmai ca atunci când domnul respiră aerul de la ţară, pe pajiştea de la Cotroceni, unde sunt duşi la iarbă caii timp de 6 săptămâni, începând din ziua de Sf. Gheorghe, cu festivităţile arătate, fără altă deosebire decât că acea distracţie durează câteva săptămâni, iar aceasta aşa-zisă vânătoare abia o zi.

[Despre comportarea la masă a boierilor]

III, p. 335 [La balul oficial al comandantului Braşovului] marele vistier[32] s-a îmbătat într-atât încât a dat afară în sala de bal tot ce consumase. Altă dată, chiar la

[32] Ianache (Enăchiţă) Văcărescu mare vistier (15 februarie 1775 – 14 iunie 1776, 21 iunie – 25 septembrie 1777, 14 martie – 4 august 1778).

masa domnului Ţării Româneşti, a vrut marele ban de Craiova [Dudescu] să cinstească ziua numelui domnului, ce se sărbătorea atunci, cu o urare neobişnuită. Poate că băuse prea mult. El s-a ridicat ca primul boier al ţării, după obicei, împreună cu mitropolitul şi după ei s-a ridicat toată masa, şi-a rostit urarea, a gustat puţin din marele pahar de închinat, şi a vărsat restul paharului în obrazul marelui vornic[33], încât vinul a curs peste barbă şi peste blană, până la pământ. Această fantezie glumeaţă de beţiv, trebuia să reprezinte un compliment pentru domn, arătându-i că marele ban „as viel besser als der gross Vornik mit ihrer Hocheit".

Observaţii critice

Istoria Daciei Transalpine, adică a Ţării Româneşti şi a Moldovei, ce constituie partea extracarpatică a Daciei, nu răspunde unui plan unitar. Trebuie ţinut seama că pe lângă cele trei volume imprimate, materialul constă din încă cinci volume inedite, ce există doar ca ms. în fondurile Bibliotecii Academiei RSR. Ca tablă de materii, textul imprimat se împarte în trei mari secţiuni: a) geografie fizică, climă, rodnicie, topografie antică (!) şi topografie modernă, b) origine, limbă, obiceiuri, muzică, dans c) organizare politică şi religioasă, grad de cultură, dregătorii, justiţie, organizare militară, ceremonial de Curte, populaţie, finanţe (impozite), comerţ, cler şi biserică, un capitol despre episcopiile de Milcovia şi de Argeş, un altul despre comunitatea evanghelică în Ţara Românească şi Moldova, apoi insemnele heraldice ale Moldovei şi Ţării Româneşti, şi în sfârşit consideraţii moral-politice despre despotism în general şi îndeosebi despre cel moldo-valah.

Titlul scurt redat mai sus, adică *Geschichte des transalpinischen Daciens* putea să trezească o serie de nedumeriri, pe care autorul a căutat să le înlăture, atât prin explicaţiile strecurate în titlul său *in extenso,* ce ocupă o pagină întreagă, cât şi prin înfăţişarea în continuare a tablei de materii a părţii inedite, ce trebuia să urmeze cândva. De astă dată era vorba de o *Istorie a Daciei întregi,* venind să corecteze oarecum ceeace putea să apară ciudat: anume înfăţişarea unei Istorii (cea tipărită sub titlul de *Geschichte*) în trei volume, constituind împreună doar partea geografică a lucrării, aşa cum apare în împărţirea în volume şi capitole din acea tablă. O a doua lămurire a titlului este aceea privind numele de *Dacia transalpină* (în sensul de extracarpatică) ce s-ar fi putut confunda cu Ţara Românească, în vreme cu autorul denumeşte astfel împreună Ţara Românească, Moldova şi Basarabia.

Aşadar cele trei volume tipărite reprezintă doar geografia acestei porţiuni a Daciei privind: a) teritoriul; b) locuitorii; c) formele de organizare politică şi culturală existente la întocmirea lucrării. De fapt ea nu e aşa de simplă. Apar o serie de abateri de la acest plan aparent: cum este includerea topografiei antice, precum şi ultimele capitole ale volumului III ce indică îndreptarea autorului spre materialul istoric rămas inedit.

---

[33] Probabil Pană Filipescu, mare vornic al Ţării de Sus (28 decembrie 1777 – 16 iunie 1779).

In realitate, toate aceste ciudățenii se explică dacă observăm că autorul subliniază spiritul *critic* cu care urmărește problema istoriei Daciei. De fapt *Istoria* lui Sulzer s-a născut din conspectarea critică a scrierilor celor ce l-au precedat și din discuția pornită cu fiecare dintre autori, începând cu D. Cantemir, în versiunea defectuoasă a lui Busching și continuând cu prezentarea Țării Românești de către generalul Bauer, pe care îl urmează foarte de aproape. Un loc cu totul special îl ocupă așa-zisa *Istorie a Moldovei și a Țării Românești* a lui J. L. Carra, legată de polemica mereu reluată cu Raicevich. Firea pătimașă a lui Sulzer se irită de fiecare dată când are prilejul să-l numească, folosind de cele mai multe ori doar inițiala R uneori cu adăugirea plină de necaz de termenul peiorativ de Croatul, sau Bosniacul. Prin Griselini, Sulzer îl cunoaște pe Del Chiaro, precum și harta stolnicului Cantacuzino, neștiind însă că este a lui, pe care o critică alături de celelalte hărți.

În cele ce urmează, vom reține din observațiile, judecățile și reminiscențele lui Sulzer, pe acelea ce ne restituie reacțiile sale directe la realitățile de la noi, influențate de simpatiile și antipatiile sale, a resentimentelor sale violente, de optica sa plină de prejudecăți și de poziția sa de consul *in spe* al Imperiului Habsburgic în Principate. Despre nevoia unui atare post este vorba în repetate rânduri, despre însușirile cerute titularului urmează o listă destul de lungă, ce corespunde titlurilor ce și le atribuie candidatul, iar *Istoria Daciei Transalpine* reprezintă de fapt temeiul pretențiilor sale la acea numire.

Cum conspectează Sulzer scrierile istoricilor anteriori? Și în primul rând spusele lui D. Cantemir? Într-un mod destul de fastidios. Mai întâi citează *in extenso* textul respectiv, apoi urmează discuția propriu-zisă. Din *Descrierea Moldovei* sunt puse la îndoială o serie de invenții fantastice, ori pitorești, ca aceea despre grupul de stânci cu formă omenească de pe Ceahlău sau aceea despre oile năzdrăvane, ce pasc mergând de-a-ndăratelea din cauza conformației ciudate a botului lor etc. Sulzer se leagă pe rând de fiecare din minunile întâlnite, fără a admite o dată întotdeauna în bloc că la D. Cantemir uneori invenția poetică se substituie realității. Adesea scepticismul său, dus prea departe, dă greș. El contează în general existența zimbrului din Moldova (deși pomenește de bour) precum și a pelicanului la Dunăre, neștiind că aceste păsări poposesc în Deltă, în trecerea lor spre Delta Nilului. Simetric cu scepticismul apare și o naivitate ciudată. Discutând numele de botez al lui Constantin Cantemir adică de fapt numele de Cantemir, stabilește o legătură misterioasă între numele de botez, care ar fi Dragomir (!) și ctitoria sa, Mira, din sudul Moldovei, ajungând la concluzia că porecla acestuia de Cantemir, s-ar explica prin îndemnul: „Cântă Mire", diminutiv presupus al ipoteticului Dragomir (!) pentru că acesta ar fi cântat frumos din fluier spre delectarea ascultătorilor. Vorbind de Țara Românească, Sulzer se întreabă de unde ar fi venit numele de Turnu ⟨Măgurele⟩, deoarece întăritura de acolo era numită pe turcește Kulè. Numirea Turnu ar veni de la evrei (!) care – alungați din Ungaria de Ludovic I de Anjou – au trecut dincoace, unde și-au făcut rost de acea cetate numită de ei „Turm" (!).

Sulzer se lasă influențat uneori de autorii precedenți. Prin Griselini el ajunge să-l cunoască pe Del Chiaro, pe urmele căruia vede în Nicolaie Mavrocordat însăși întruparea răului. În acest sens este confirmat și de Schendos

van dcr Beck, despre soarta căruia pomeneşte cu tot dinadinsul. Tot prin del Chiaro a luat cunoştinţă de textul lui Bocignoli. Faţă de generalul Bauer se arată destul de rezervat, mulţumindu-se să semnaleze greşeli în redarea numelor unor localităţi din Ţara Românească, şi a declara harta acestuia ca fiind scumpă. Cu *Istoria* lui Carra, am văzut că nu urmează o linie consecventă. Acolo însă unde formulează o judecată categorică, neinfluenţată de nimeni este când îşi exprimă admiraţia pentru harta şi descrierea Olteniei a lui Schwanz. Trebuie subliniat că lui i se datorează publicarea fragmentului din acea descriere tipărit în „Ungrisches Magazin", text care nu e tocmai identic cu acela publicat ulterior. Tot el a dat o scurtă biografie a acestuia. Pentru reconstituirile istorice încercate de el, informaţiile ce le avea la îndemână erau insuficiente. Dar el şi-a dat toate silinţele. A fost în corespondenţă cu istorici maghiari, de exemplu Pray, cu medicul Gheorghe Saul şi cu colegul acestuia Andreas Wolf, a discutat cu românii Inochentie Micu Clain şi cu Petru Maior, declarându-se contra exagerărilor latiniste, dar exagerând la rândul său, când pretinde că literele latine nu puteau fi folosite pentru limba română, ci numai cele chirilice. A dezbătut asemenea probleme cu o încăpăţânare pătimaşă semnalată de acesta. El a purtat corespondenţă cu Gh. Saul pe teme obiective şi a polemizat cu autorul anonim al libelului contra lui Carra, fără să-i bănuiască identitatea. *Istoria* lui a *Daciei Transalpine,* pentru care a fost felicitat de către abatele Sestini într-o formă sugestivă, a fost folosită de mai mulţi autori, atât contemporani, cât şi mai târzii. Ea este totodată o conspectare a scrierilor anterioare, începând cu *Descrierea* lui D. Cantemir, recent dată la lumină de Busching, şi urmând cu o vehementă judecată critică a realităţilor de la noi, amestecată cu reminiscenţe proprii, ca nişte frânturi de memorii retrăite cu toată patima prezentului.

În selectarea textelor din *Geschichte,* înfăţişate de noi aici, am renunţat la unele pagini bine cunoscute, de pildă asupra bisericilor din Bucureşti, redate *in extenso,* în versiunea română, de către C. Moisil, în *Bucureştii vechi,* dând preferinţă scenelor trăite, de o netăgăduită autenticitate, criticilor sale generale, nu o dată pătimaşe sau contradictorii.

STEPHAN IGNAZ RAICEVICH

(1739 – după 1792)

Autorul remarcabilelor *Observații istorice despre Țara Românească și Moldova,* raguzanul Stephan Raicevich, cum se iscălea în rapoartele sale, apare în Țara Românească curând după încheierea tratatului de pace de la Kuciuk Kainargi și după numirea ca domn a lui Alexandru Ipsilanti. Nu se cunosc amănunte biografice pentru perioada anterioară venirii sale. Se știe doar că el era născut la Raguza și deci *raia,* adică supus al împărăției otomane, că studiase medicina în Italia și își luase titlul de medic, deși Fr J. Sulzer afirmă că el nu ar fi avut diploma de doctor în medicină și nici vreo competență în materie și că se ocupa cu comerțul. Mai târziu, silezianul König, care nu avea motive să-l iubească, îl califica drept bărbier adică felcer. După Sulzer, obiectul comerțului său consta din achiziționarea unor produse principale ale țării, ca: boi, lână, miere, ceară, ce nu erau supuse monopolului turcesc. După rechemarea sa din Principate, succesorul său, consulul von Metzburg, pomenea cu oarecare invidie nostalgică de averea predecesorului său, insinuând poate că acesta nu sărăcise în timpul îndeletnicirilor sale consulare. În sensul acesta, exemplul consulului rus rival, Ivan Severin, este cât se poate de sugestiv. Afacerea scandaloasă a rachiului polonez, introdus cu sila în Moldova și curând și în Țara Românească, revine în mai multe rânduri în rapoartele lui Raicevich, foarte atent la comportarea colegului său. Despre durata activității comerciale a lui Raicevich se pot face doar presupuneri. În 1775, el era în slujba lui Alexandru Ipsilanti, ca secretar pentru limbile „frâncești", adică italiana și franceza. La numirea sa de agent neoficial al austriacilor în Principate, în 1782, a fost menționată activitatea lui de 7 ani ca secretar al domnului. Dar în *Observațiile istorice,* tipărite în 1788, la Neapole, autorul afirmă că se află în Imperiul Otoman de 11 ani! Este evident că această declarație a fost făcută înainte de plecarea sa din Principate, care a avut loc în 1786 (februarie). Deci socoteala celor 11 ani de ședere în Imperiul Otoman ne duce tot la anul 1775. Dar atunci, *când* anume trebuie situată activitatea sa de negustor în Țara Românească? Oare în vremea când era secretarul domnului pentru corespondența sa în limbile occidentale? A stat el cumva un timp la Constantinopol, unde a putut să-și facă relații utile? De exemplu, contele Ludolf, trimisul regelui de Neapole, sau viitorul domn, Mihai Suțu, care se declară prietenul lui bun în 1783? Și când anume a ajuns secretar? În vara anului 1775, el e trimis de domn la Kiev, să-l întâmpine pe contele Repnin, ce avea să treacă prin Moldova și Țara Românească în drum spre Constantinopol, unde mergea ca ambasador al împărătesei Ecaterina a II-a. În calitatea de secretar, el a tratat în 1776 cu abatele Panzini venirea acestuia ca preceptor și profesor de limba italiană al tinerelor beizadele, Constantin și Dimitrie Ipsilanti. Dar în anul 1778, abatele Panzini s-a hotărât să părăsească Țara Românească, de teama unui iminent război ruso-turc, cu gândul însă de a se întoarce de va fi pace, dar când să pornească spre București, el a primit însărcinări speciale din partea guvernului napolitan și nu a mai plecat. În locul lui a fost chemat un alt abate italian, renumit ca numismat și arheolog, anume Domenico Sestini. Și de data aceasta, corespondența a fost purtată de secretarul domnului. Însă la sosirea sa în Țara Românească, noul venit a găsit postul de preceptor, ce îi fusese făgăduit, ocupat de același Raicevich, numit între timp de către domn, în mod destul de surprinzător, iar el nu a reușit în nici un chip să fie primit a trata cu domnul. Cum Sestini a tot fost dus cu vorba că Raicevich se va retrage, după

o aşteptare de 8 luni, abatele s-a hotărât să plece, lăsându-l pe secretar în posesia postului ocupat. Dar şi plecarea lui era împiedicată de lipsa unui paşaport, pe care nu l-a putut obţine decât apelând la trimisul regatului de Neapole la Poartă, contele Ludolf. Cum tocmai tinerii Ludolf aveau să treacă spre Viena împreună cu cumnatul lor, cavalerul de Saint Priest, fratele ambasadorului francez de la Poartă, abatele a putut să-i însoţească o parte din drum până în Transilvania. Potrivit cu mărturia tinerilor Ludolf, Raicevich nu a izbutit să câştige simpatia beizadelelor, care nu-şi ascundeau resentimentele, manifestate deschis în faţa oaspeţilor napolitani Poate şi din cauza plecării lui Sestini. Este sugestiv amănuntul că după fuga lor în Ţara Românească, având a-şi justifica gestul faţă de comandantul Transilvaniei, ce trebuia să raporteze mai departe spusele lor împăratului, ei au declarat că după plecarea preceptorului lor, abatele Panzini, ei rămăseseră lipsiţi de posibilitatea de a-şi cultiva mintea... (ceea ce trăda opinia lor despre preceptorul improvizat pe negândite). Preferinţa dată lui Raicevich asupra lui Sestini se explică poate prin zgârcenia domnului. În tot cazul, procedeul adoptat faţă de abate presupune o influenţă puternică a secretarului asupra firii mai lăsătoare a domnului Înzestrat cu o mare isteţime şi o nebănuită încredere în sine, Raicevich se amesteca în multe domenii din afara strictelor sale atribuţii. Astfel, cum Poarta îi ceruse lui Al. Ipsilanti (ca şi colegului său din Moldova) să construiască un vas de război, Raicevich l-a chemat pe conaţionalul său, raguzanul Iveglia Ochmuchevic, foarte priceput în materie, ca să preia conducerea acestei lucrări, de care putea depinde situaţia domnului După care, însă, meşterul constructor a fost lăsat deoparte, fără nici un rost, până ce tinerii Ludolf, înduioşaţi de soarta lui, se vor îngriji să-i înlesnească reîntoarcerea în patrie. Despre stilul de viaţă şi ifosele viitorului agent imperial în Principate, ne informează tot tinerii Ludolf cu destulă ascuţime. Veleităţile de independenţă ale beizadelelor, manifestate la trecerea fraţilor Ludolf, vor culmina în 1781, cu fuga lor nechibzuită peste graniţă, care a determinat trimiterea după ei a lui Raicevich, cu mare zor, ca să-i ajungă din urmă şi să-i convingă să se înapoieze.

Întâlnirea lor a avut loc la punctul de vamă austriacă de la Timiş, lângă Turnu-Roşu, unde fuseseră reţinuţi din ordinul comandantului Transilvaniei, care aştepta instrucţiuni de la împărat. Există un dosar întreg al corespondenţei purtate în jurul acestui episod (vezi *Doc.* Hurmuzaki, VII, p. 332–362), cuprinzând şi demersul patetic al lui Raicevich, arătând consecinţele grave pentru domn ale trecerii lor clandestine în statele imperiale. Dar ei au răspuns cu sânge rece că termenul domniei părintelui lor se apropia de sfârşit, mai fiind vorba doar de un interval de câteva luni, şi că domnul însuşi era hotărât dinainte să-şi ceară revocarea, temându-se de intrigile de la Poartă Autorizaţi să se înfăţişeze înaintea împăratului, au fost însoţiţi de Raicevich până la Viena. Înapoierea fiilor risipitori a fost tratată într-o fază ulterioară de către boierul Enăchiţă Văcărescu, trimis de domn la împărat. Isprava beizadelelor, care s-au priceput să facă şi datorii la Viena, s-a soldat cu retragerea de bunăvoie a lui Al. Ipsilanti din domnie şi cu căpătuirea lui Raicevich, care a folosit misiunea sa, ce îi deschisese multe uşi la Viena, ca să obţină calitatea de secretar imperial şi trimiterea sa în Principate fără o situaţie bine definită. Calitatea de secretar imperial trebuie să ţină locul oricărui titlu mai precis. Cel de agent, măcar şi temporar, a fost ocolit de cancelar, de teama trezirii unor susceptibilităţi ale Porţii, şi chiar ale imperiului vecin rus ortodox. El va apare mai târziu. Deocamdată cancelarul Kaunitz înfăţişează proaspăta numire ca o consecinţă a viului interes al împăratului pentru întreprinderea casei Willeshofen ce inaugura un trafic comercial pe Dunăre de export şi import între Austria şi Crimeea (Kerson), trecând prin punctele de vamă turcească – Rusciuk şi Galaţi. Chiar şi în comunicarea sa către ministrul Austriei la Petersburg, von Cobenzl, cancelarul motivează trimiterea aceasta prin eventualitatea nevoii de activare a procesului încercat la frontiere, aşa precum şi în alte împrejurări s-a obişnuit să se recurgă la un trimis *temporar*, care să trateze *personal*, prin viu grai, problemele ce s-ar ivi, în vederea unei eficienţe sporite

Noul trimis va trebui să aibă concursul consulului rus, Laskarev, întrucât acest trafic pe Dunăre este în interesul ambelor împărăţii. Raicevich a primit instrucţiuni să aibă relaţiile cele mai amicale cu consulul general rus. Aceeaşi prudenţă, dar parcă ceva mai confidenţială, apare în instrucţiunile lui Kaunitz către internunţiu, baronul von Herbert-Rathkeal, în care este vorba

de rostul misiunii lui Raicevich, atât în legătură cu tranzitul pe Dunăre al mărfurilor austriace şi ruseşti, cât şi cu reglementarea *unor probleme privind pe supuşii (imperiali) de pe ambele părţi ale graniţei dintre Imperiu şi Principate.*

Este vorba de problema recuperării „dezertorilor" şi a emigranţilor

Internunţiul nu va notifica Porţii numirea atât de ambiguă a lui Raicevich, urmând ca aceasta să ceară eventual explicaţii, la care va răspunde secretarul internunţiului. Despre acea numire va putea internunţiul să pomenească ceva în treacăt, ca un lucru indiferent, fostului domn, Alexandru Ipsilanti, pe motivul că Raicevich îi este cunoscut, întrucât a fost în slujba sa mai mulţi ani. Aceeaşi prudentă reticenţă se manifestă şi în scrisorile către cei doi domni. Profitând de faptul că Nicolae Caragea îi scrisese spre a-i cere agrementul la acreditarea abatelui d'Ayala ca un fel de corespondent al său pe lângă cancelar, calitate de care se bucurase şi pe vremea lui Alexandru Ipsilanti, el îi răspunde că tot în vederea unui contact mai strâns a îndreptat către domn pe secretarul aulic (imperial), domnul de Raicevich, care să-l informeze despre noua întreprindere de comerţ pe Dunăre, de-a lungul Ţării Româneşti, a casei Willeshofen. Iar către domnul Moldovei, Alexandru Constantin Mavrocordat „Delibei", nou numit şi neinstalat încă la Iaşi, el îi trimitea prin Raicevich o scrisoare de felicitare în care îi aducea la cunoştinţă şi constituirea întreprinderii Willeshofen pentru comerţul pe Dunăre... etc., autorizat de un firman al Porţii, menţionând şi expedierea secretarului aulic Raicevich în scopul informării domnului despre acea întreprindere şi a-i cere ocrotirea pentru ea, adică înlesniri, îndeosebi pentru portul Galaţi, mai adăugând că acesta va face demersuri similare pe lângă domnul Ţării Româneşti şi guvernatorii celorlalte provincii turceşti, când ar fi nevoie, „şi de asemenea va folosi acest prilej spre a recomanda Măriei Voastre *unele afaceri de mai mică importanţă,* care interesează pe supuşii (austriaci).

În felul acesta se evitase rostirea cuvântului de agent, precum şi întocmirea unor scrisori credenţiale. Acesta a fost primul pas al introducerii în Principate a unui emisar al împăratului cu perspectiva nemărturisită a unei asimilări viitoare cu foarte recentul consul rus în ţările noastre. Ideea înfiinţării unui consulat austriac era mai veche. Ea inspirase lui Sulzer întocmirea unei *Istorii a Daciei Transalpine,* în care să descrie situaţia şi resursele celor două Principate. Cartea a apărut la Viena, în 1781. Pe baza ei, el a şi solicitat, în mai 1782, postul de consul (ce nu exista încă). Dar în iunie a fost adoptată soluţia ambiguă analizată mai sus. Pe lângă stăruinţele şi intrigile, care au trebuit să joace un rol în preferinţa acordată lui Raicevich, mai era şi faptul că acea *Istorie,* cu aprecierile sale despre domnii fanarioţi şi racilele cârmuirii turceşti, punea într-o lumină prea vie pe autorul său. Şi pentru manevra ingenioasă încercată acum de imperiali, nu era nevoie de lumină ci dimpotrivă. În sfârşit, au tras în cumpănă şi legăturile stabilite de Raicevich în Ţara Românească în timpul celor 7 ani de funcţionare ca secretar al domnului abia plecat. Se socotea că ele ar putea fi utile.

Nu tot astfel judeca generalul von Preiss, comandantul militar al Transilvaniei, căruia i se pusese în vedere ca întreaga corespondenţă oficială cu Ţara Românească să nu se mai facă de acum în încolo decât numai prin noul trimis şi care lasă a se înţelege că nu ar fi fost nevoie de un atare intermediar, întrucât toate demersurile în problema dezertorilor au şi fost făcute de el însuşi şi că, oricum, trebuia aşteptat firmanul Porţii de recunoaştere a lui Raicevich. De altminteri ar mai fi şi alte consideraţii. El aminteşte de venirea lui Raicevich la Sibiu pe vremea lui Ipsilanti, pentru a opri deschiderea unui nou drum, cu înfiinţarea unui post de carantină (lazaret) la vechea graniţă, urmată de o intervenţie a lui Raicevich la cancelaria imperială După cum rezultă din informaţii ulterioare, ar fi fost vorba de o încercare de mutare a frontierei, după interpretarea poate exagerată a lui Al. Ipsilanti, mult minimalizată de cancelar în versiunea sa. Ce se va întâmpla deci dacă va fi redeschisă această chestiune? Ar fi bine să se mai aştepte cu încredinţarea corespondenţei lui Raicevich, întrucât acesta a stat 7 ani pe lângă fostul domn al Ţării Româneşti şi a exercitat o mare influenţă asupra treburilor şi, deci, s-ar putea să mai aibă o înclinaţie mare pentru acea ţară. *(und sein Hang für des Land zur Zeit noch etwas zu gross sein konnte).* La rândul său, Nicolae Caragea, domnul Ţării Româneşti, îi răspunde generalului von Preiss, care îi anunţa iminenta sosire a lui Raicevich, că îl va primi „comme un voyageur

de distinction" şi îi va procuras „toutes les commodités et les agrémens qu'il peur prétendre dans ces contrées". Cât priveşte exercitarea unor atribuţii publice, domnul nu le va putea îngădui decât după o poruncă expresă a Porţii. După care, domnul se grăbeşte să semnaleze marele vizir urmările posibile ale acestei numiri, încondeindu-l astfel pe noul numit: „Acest raguzan care timp de 7–8 ani consecutivi a fost în slujba predecesorului meu în calitate de secretar pentru limbile *france,* care este cunoscut şi renumit ca om rău, şiret şi intrigant, curând după plecarea fiilor predecesorului meu, a părăsit serviciul acestuia *et suivant les dits enfants s'est échappé à Vienne,* unde, neîncetând să aţâţe scânteile dezbinării şi zâzaniei, şi-a petrecut tot timpul cu instigaţii şi maşinaţii... etc.". Urmează informaţiile trimise de *confidentul de la Viena* (probabil abatele d'Ayala). Împăratul are intenţia să stabilească un consul... şi folosind anumite protecţii, Raicevich a reuşit să fie numit, dar cu titlul de secretar. Va pleca din Viena spre Bucureşti peste zece zile. Însărcinările sale nu diferă de ale unui consul. În concluzie: ce se va face domnul când va avea de luptat cu acest om rău şi turbulent, alături de consulul rus, cel cu nesfârşite pretenţii care îi scoate sufletul? Nu va mai avea răgaz să vadă de treburile ţării.

Alarmat de aceste reclamaţii, contele von Cobenzl, ajuns acum vicecancelar, îi scrie lui Raicevich, îndemnându-l ca prin purtarea sa să potolească aprehensiunile domnului. Va trebui ca în toate chipurile să facă cunoscut că el *nu* are nici o misiune sau reprezentanţă publică şi nici măcar o însărcinare de a ocroti comerţul supuşilor austriaci sau dea rezolva alt fel de afaceri, ci numai de a recomanda domnilor treburile înaintate Porţii Otomane şi pentru care se aşteaptă o executare mai promptă şi corespunzătoare învoielilor încheiate. Şi va mai trebui ca Raicevich să adauge că dacă împăratul ar vrea să îndrepte într-acolo un trimis „con pubblica reppresentanza", nu ar omite să anunţe Sublima Poartă în conformitate cu tratatele existente. În încheiere, i se recomanda să se abţină de la orice manifestare în cuvinte sau în atitudine, care ar lăsa să se întrevadă cumva îngâmfare sau dispreţ, pentru că ar primejdui rezultatul misiunii ce i s-a încredinţat şi ar putea să compromită demnitatea Curţii imperiale. Această comportare măsurată şi *„la maggiore dolcezza di maniere"* sunt cu atât mai necesare, cu cât domnul Caragea şi, probabil, şi cel din Moldova, par să aibă bănuieli cu privire la misiunea lui, iar acestea vor trebui risipite, ca să nu se întâmple să se alarmeze Poarta. Acest accent atât de stăruitor pus asupra comportării personale a lui Raicevich faţă de domni (şi de boieri) pare să indice o cunoaştere a firii sale destul de arogante, ţinută deocamdată în frâu.

Pornind din Viena, Raicevich este la 19 iulie la Sibiu. Acolo, generalul von Preiss, însărcinat până atunci cu corespondenţa cu Ţara Românească, declară că nu există în acel moment chestiuni importante cu domnul acelei ţări, pe care îl găseşte foarte îndatoritor (şi deci se subînţelege că nu are nici o corespondenţă de predat). La 23 aprilie soseşte la Bucureşti. A doua zi, înmânează domnului scrisoarea cancelarului, menţionată ceva mai înainte, şi îi mulţumeşte totodată pentru înlesnirile de care s-a bucurat în cursul călătoriei prin ţară. Seara se duce la consulul rus Laskarev. Aflând că două vase ale companiei Willeshofen se află de trei zile la Rusciuk, el îi scrie lui Willeshofen că a sosit, apoi „guvernatorului" Galaţilor şi caimacamilor Moldovei, recomandând cu căldură pe „supuşii împăratului", făcând paradă de zelul cel mai exemplar. Conform instrucţiunilor, el îl cultivă pe consulul general rus Laskarev, iar la declaraţia acestuia că dacă se vor face dificultăţi din partea turcilor de la Gura Sulina liberei treceri a vasului rusesc „Ecaterina", ce trebuia să vină de la Kerson la Galaţi să descarce mărfurile ruseşti şi să le preia pe cele aduse din Austria, atunci va merge el însuşi acolo, Raicevich s-a grăbit să se ofere îndată ca însoţitor în vederea apărării intereselor comune. Dar totul s-a rezolvat, fără a mai fi nevoie de acea călătorie În această primă fază, Raicevich se face mic, pentru a nu da nici un prilej de plângeri la Poartă, care ar compromite recunoaşterea sa oficială printr-un firman. Acesta nu va sosi decât în octombrie 1783, adică după mai bine de un an Rapoartele trimise de el la început sunt mai mult informative. Îşi descrie călătoria până la Bucureşti şi mai înainte, luarea de contact cu autorităţile din Banat şi din Transilvania, care se plâng de faptul că răufăcătorii, după vreo ispravă a lor, se refugiază în Ţara Românească, arată cum a decurs vizita sa la domn (N. Caragea), care se bucură mult să-l vadă ([1]) şi îl întreabă *in confidenza* dacă se va fixa permanent la Bucureşti şi dacă Curtea Imperială se gândea la un

stabilimento fisso in questo paese, repetă de mai multe ori această întâmplare, chiar după ce Raicevich i-a cântat pe toate tonurile că rolul său se mărginea la promovarea comerțului întreprins de noua companie Willeshofen și aceasta nu numai în Țara Românească, ci și în Moldova și de-a lungul Dunării, de la Belgrad până la gurile sale, și că avea scrisori nu numai către domnul Țării Românești, ci și către cel al Moldovei și către pașalele de Vidin și de Silistra pentru orice eventualitate, iar el se va duce la domnul Moldovei și, la nevoie, și la acele pașale etc., că venirea sa nu este un lucru extraordinar, privindu-l numai pe domnul Țării Românești, ci în comun pe toți ceilalți... în sfârșit, el a fost trimis de împărat doar ca *un suo servitore practico dei luoghi e del commercio*... etc., stăruind că *nu avea nici o calitate oficială și nici un titlu referitor la aceste provincii*... S-a mai vorbit încă de alte lucruri indiferente, *interpolando egli sempre la questione dello stabilimento et io replicando la stessa.* A fost întrebat dacă l-a vizitat pe consulul rus și s-a grăbit să răspundă că, potrivit uzanțelor din țară, el nu a văzut pe nimeni înainte de a-l vedea pe domn. Își încheie vizita cu multă abilitate, omagiind meritele literare ale domnului și întrebând către cine va trebui să se îndrepte dacă ar avea ceva nou de comunicat, spre a nu-l plictisi pe domn I s-a răspuns: „Către postelnic și către secretarul La Roche". Întrebare inocentă, al cărui rost el îl dezvălui îndată cancelarului: „Am făcut aceasta pentru a-i capta simpatia, știind cât de mult îl indispunea pretenția consulului rus ca pentru fiecare fleac, [domnul] să dea audiență secretarului sau dragomanului acestuia (adică al consulului)"... Urmează niște *Notițe* despre situația internă a Țara Românească, în care e vorba de lipsa de alimente, din cauza cererilor turcilor și a devastărilor lăcustelor, de abuzurile și atotputernicia „miniștrilor" domnului: spătarul Enăchiță Văcărescu, vistierul Scarlat Cornescu și spătarul Nicolachi Ventura, de o agitație a boierilor contra acestora, de sporirea contribuțiilor, în sfârșit, de stilul de viață și de atitudinea consulului rus, în legătură și cu știrile din afară date de acesta. Folosindu-și cu prisosință antenele, el se întreabă care e rostul la curte a unui oarecare Weber, probabil emisar prusian și – făcând mare paradă de discreția dictată de situația sa –, el pomenește ca în treacăt de o scrisoare a comandantului von Preiss către domn *pentru niște treburi particulare,* pe care el (Raicevich) a trimis-o secretarului Curții (La Roche) ca să nu-l indispună prea mult pe domn cu prezența sa (!) *„acesta fiind destul de indispus și chiar numai de simpla mea prezență aici".* „Eu încerc să risipesc pe cât pot această primă impresie, trăind retras și într-un fel de indiferență totală la tot ce poate să-l privească". – Mai sunt atinse și chestiuni mai puțin personale, ca: transbordarea mărfurilor pe Dunăre și poșta rusească ce trece prin București spre Constantinopol..., dar foarte curând se revine la „miniștrii" domnului, dușmănia consulului rus față de ei, intrigile lui Ventura și plecarea doamnei Tarsița Caragea de supărare că nu o lasă miniștrii să se amestece în afacerile de stat și să-și perceapă veniturile obișnuite afectate rangului ei (!) Un exemplu al stilului adoptat de Raicevich în această fază este oferit de felul cum aduce pe tapet chestiunea celor 50 de armăsari „valahi" dăruiți de sultan împăratului și nepredați încă până în acea clipă. „Ieri după prânz am fost la domn să-i mulțumesc pentru atențiile continue și micile daruri ce le primesc din când în când și, venind vorba despre cai în general, am prins prilejul, *cum era și intenția mea,* de a-i vorbi despre acei 50 de armăsari de rasă valahă, pe care sultanul îl rugase pe împărat să-i primească în dar". Urmează dialogul dintre domn, încolțit fără de veste, și Raicevich, perseverent, sfătuindu-l pe domn să procure acei armăsari, fie chiar și din Bulgaria, la nevoie, pentru ca să-i fie bine Deocamdată nu apăruseră încă temele majore ale intervențiilor viitoare Mai actuală pentru moment era atenția acordată agenților secreți ai Prusiei pe lângă domn. De aceea, cancelarul îl previne că domnul (Caragea) este înrudit cu Frangopol, dragomanul Curții prusiene la Constantinopol, amic bun cu Gafron, trimisul regelui Prusiei, și că mai are pe lângă sine și pe un oarecare Weber, fost pe vremuri spion prusian Același semnalat și de Raicevich cancelarului cam tot acum Dar Frangopol și Gafron sunt în relații similare și cu Alexandru Constantin Mavrocordat (Deli bei), numit recent domn al Moldovei, și sunt înțeleși cu un oarecare abate Marquis, plăcut *(geniale)* rușilor, care îl însoțește de la Constantinopol pe noul domn ca secretar al său. Raicevich va trebui să fie precaut în relațiile sale cu domnul (Caragea), care s-a plâns că acesta a scris din Viena la București, într-un mod mai puțin măgulitor pentru domn, exprimându-și slaba părere despre cârmuirea sa viitoare

Cancelarul se grăbeşte să-l asigure că nu-l crede pe el în stare de o asemenea greşeală, dar îl îndeamnă să fie cu mare băgare de seamă atât în vorbă, cât şi în scris şi să-şi dea toată silinţa să câştige favoarea şi chiar prietenia celor doi domni Faţă de boieri i se recomandă *la discrezione e dolce maniera* [vezi mai sus predica lui Cobenzl!]. Răspunzând, Raicevich se laudă că l-a descifrat bine pe Caragea şi că Alexandru Mavrocordat îi este bine cunoscut ca un om *pernicioso e torbido* în relaţiile sale El se gândeşte să folosească poate acolo pe doctorul Bartolozzi, care însă *é un poco intrigante.* Cu domnul Ţării Româneşti, pe care îl cultivă cu asiduitate, stă foarte bine Acela i-a trimis în dar cafea arabă, la care Raicevich a răspuns cu vin de Tokaj, foarte bine venit pentru întremarea stomacului delicat al domnului.

Nu ştim cu câtă mirare va fi citit Raicevich pasajul următor din instrucţiunile cancelarului: „Aţi face bine să urmăriţi, când veţi găsi cu cale, *afacerea particulară,* despre care îmi spuneţi că a fost recomandată de d. general Preiss şi despre care nu-mi daţi nici o lămurire. Să nu omiteţi pe viitor, într-un asemenea caz să mă informaţi despre natura acelei afaceri. Aşadar, cancelarul îşi plecase urechea la şoapta aparent întâmplătoare a lui Raicevich! Cu domnul relaţiile păreau foarte bune, chiar confidenţiale, atâta vreme cât nu i se înfăţişau plângeri sau reclamaţii. Dar situaţia era schimbătoare. La 16 august, domnul îl cheamă şi stă de vorbă cu el patru ore întregi, de la 6 la 10 seara, spunându-i la plecare că după terminarea postului ortodox foarte strict, îl va chema la masă. În cursul convorbirii cu domnul nu s-a referit decât la subiecte alese cu tâlc, anume cooperarea cu generalul von Preiss pentru prinderea răufăcătorilor ce trec graniţa spre a se refugia dincoace când sunt încolţiţi dincolo sau strădania sa de a aduna cei 50 de armăsari pentru împărat etc., adăugând în taină că el vrea să trimită doi cai buni turceşti pentru împărat şi pentru cancelar, iar când a fost vorba de situaţia tulbure din Crimeea, domnul s-a pornit pe confidenţe şi mărturisiri, declarându-se sătul de domnie şi de viaţă, conştient de rolul Rusiei şi de primejdia unui război şi afirmând în repetate rânduri sentimentele sale faţă de Austria, mai pomenind şi de intrigile de la Constantinopol, pentru a crea duşmănie între el şi noul domn al Moldovei, şi aşteptând oarecum de la Raicevich concursul său pentru a risipi acele bănuieli. Dar acesta, temându-se de gelozia „miniştrilor” lui Caragea faţă de încrederea manifestată astfel de domn, hotărăşte (odată mai mult) să nu se ducă la Curte decât chemat de domn sau pentru afaceri precise. Despre acei „miniştri”, Raicevich are o părere destul de nefavorabilă, începând cu atotputernicul spătar (Enăchiţă Văcărescu), „cel care a fost la Viena”, cum notează el, amintindu-şi poate fără prea mare bucurie de misiunea lor comună, destul de recentă. Despre el se ocupă, mai pe larg, într-un raport purtând aceeaşi dată cu cel despre confidenţele domnului, dar referindu-se, cum reiese din context, la un moment ulterior. Raicevich se arată destul de satisfăcut de conflictul ivit între spătar şi consulul rus Lascarev, care îi trimite prin rezidentul austriac un mesaj cominatoriu, prilej pentru el de a se grăbi să-l prevină pe domn de ameninţările acestuia Deşi Caragea pare cam indispus la prima vedere, el îşi reia şirul confidenţelor, scuzându-se de faptul că nu a putut să-i facă rost până în acel moment de o casă potrivită... etc., din cauza suspiciunilor posibile până la venirea firmanului de recunoaştere a lui Raicevich. Dar după toate aceste dovezi de încredere şi simpatie, iată că după circa 10 zile, acesta se plânge de izolarea sa din cauza spătarului, ce băgase frica în toţi amicii săi, care se fereau de el, reducându-l doar la societatea consulului rus şi a secretarului La Roche. Are grijă să adauge însă că pe consul nu-l vede prea des, pentru a nu trezi bănuieli. Dar domnului el îi spune că se fereşte de a se întâlni cu boierii, pentru a nu-i trezi neîncrederea. Însă domnul îl asigură că poate să vadă pe cine vrea fără nici o piedică. „Eu totuşi continui să mă abţin de la aceasta *pentru că românii vorbesc fără a cugeta şi sunt în stare a pune în gura cuiva propriile lor idei*”.

Cum cancelarul îi ceruse ample informaţii despre consul, el îi trimite la aceeaşi dată o caracterizare în 17 puncte, care nu e lipsită de oarecare notă de simpatie; poate pentru că Laskarev nu se avea bine cu spătarul Dar destul de curând, Laskarev se dă şi la el, cu prilejul extrădării de către austrieci a tânărului boier Călinescu, când îi acuză pe generalii imperiali de *venalitate,* dar primeşte din partea lui Raicevich un răspuns înţepat, dar totuşi măsurat şi relaţiile dintre ei rămân aparent cordiale. Acea cordialitate avea să sufere după destăinuirile

domnului, privind necazul secret al lui Laskarev, de a-l avea coleg pe Raicevich. De aceea, în curând, la Iaşi, acesta avea să ridice obstacole în calea lui Laskarev, privind reexpedierea în Rusia a dezertorilor ruşi, cum arată Laskarev în raportul său către prinţul Golîţin, în vreme ce Raicevich, în raportul său din 30 octombrie 1782 către cancelarul Kaunitz, pomeneşte doar de o răceală între ei, datorată unei simple lipse de atenţie din partea lui Laskarev (a cărui aroganţă îi era de altminteri bine cunoscută şi dinainte). Mai târziu, avea să tăgăduiască afirmaţiile acestuia spunând că sunt pure născociri. Dar cancelarul repetă în instrucţiunile sale următoare că este absolut necesar ca ei doi să lucreze amical mână în mână, şi că Raicevich va trebui să întreţină relaţiile cele mai bune cu succesorul lui Laskarev, căci acesta urma să fie înaintat şi numit ministru al Rusiei pe lângă noul han al Crimeii.

Cu acest succesor, Ivan Severin, fost secretar al ambasadei ruse de la Constantinopol [care apare uneori, la început ca *Segrevin* (!)], el avea să fie în relaţii destul de bune în aparenţă, dar de o nesinceritate totală de ambele părţi. Când peste zece luni de la caracterizarea lui Laskarev, Raicevich va trimite informaţii despre urmaşul acestuia, el îi va da în factor comun pe amândoi, *întrucât ţelul şi metodele lor sunt tot aceleaşi.* El va opune astfel propria lui experienţă şi apreciere instrucţiunilor oarecum generale trimise de cancelar. Raicevich imprimă un caracter personal interpretărilor pe care le dă ordinelor şi sugestiilor primite uneori poate cu reflecţii mai amare, de pildă îndemnul de a se mulţumi cu casa păcătoasă ce i se dăduse, fără a cere o alta, sau satisfacţia exprimată faţă de sacrificiul lui de a trăi izolat din motive de prudenţă politică, deşi el mărturiseşte cât de mult îl costase această renunţare. Până una alta, el trebuia să culeagă informaţii despre starea din ţară (mizerie, lăcuste, ciumă), despre pregătirile turcilor pe Dunăre la Vidin, Ismail etc., despre intrigile de la Constantinopol etc. şi să-şi dea concursul transporturilor casei Willeshofen. Prezenţa lui trebuia să fie cât mai invizibilă. La 16 august, cancelarul îi recomanda să nu intervină la plângerile eventuale ale saşilor din Transilvania, aflaţi ca meseriaşi în Ţara Românească. De aceea (2 septembrie 1782), el se abţine şi de la orice amestec în privinţa înnoirii diplomei de privilegiu a negustorilor români din Braşov, cărora domnul le ceruse recent diploma lor originală în vederea reînnoirii sale şi pe care ei se codeau să o predea, ca să nu li se ştirbească din drepturi în noua diplomă. La cererile lor, Raicevich a răspuns *că el nu este consul* şi că ei nu trebuie să se laude cu protecţia sa pe lângă Curte şi că înainte de orice ei sunt datori să se informeze de intenţiile domnului şi numai în cazul unor avanii reale să recurgă la el, trimiţând doar pe unul din ei ca să-l înştiinţeze cu cea mai mare discreţie. Ca rol propriu, el îşi rezervase stăruinţele în chestia armăsarilor aşteptaţi, îndemnând pe domn să grăbească trimiterea lor, având grijă ca ei să fie vrednici de această înaltă destinaţie. Ideea ulterioară a cancelarului de a sugera domnului că era poate preferabil să se mai aştepte câtva timp, decât a se trimite armăsari mediocri sau de soi rău, i s-a părut demobilizatoare. Va aştepta deci până i se va face cunoscut că acei armăsari sunt în fiinţă şi numai după aceea va declara că preferă să-i capete fie şi mai târziu, numai să fie absolut fără cusur. La rândul său, domnul îl întreabă de numele exact al maiorului Kavaler, luându-l în scris şi întrebând *cine era?*, adică ce rost avea, prefăcându-se a nu şti că acela era însărcinat să cumpere în mod discret cai pentru armata austriacă, de preferinţă din Moldova, intrând astfel în concurenţă cu prusienii, porniţi şi ei pe aceeaşi cale, dar Raicevich dă un răspuns evaziv. Deocamdată se gândeşte să ceară de la domn favoarea să i se comunice şi lui ştirile importante de la Constantinopol, ca, de pildă, aceea a marelui vizir şi a principalilor dregători ai Porţii şi să i se dea eventual un curier, pe care să-l poată trimite până în Transilvania cu ştirile aflate. Dar el prevedea totuşi că domnul se va lăsa greu. De aceea, îl întreabă pe cancelar dacă e autorizat să stăruie în acest sens, şi în ce chip anume.

Trecerea prin Bucureşti a noului domn al Moldovei, Al Mavrocordat îi oferă prilejul de a-şi revedea vechiul prieten, raguzanul Beneveni, medicul domnului, şi de a afla printr-o indiscreţie a acestuia de scrisoarea în limba franceză a regelui Prusiei către domn cu privire la cumpărarea nestingherită de cai din Moldova, scrisoare pe care acel medic i-o citise şi i-o interpretase domnului. Şi iată că în Raicevich se trezeşte spiritul subtil al lui Macchiavelli: „Am început deocamdată să mă întreb *dacă trebuie să împiedic* acest lucru ori nu. Pe de o parte mi

se pare că nu ar fi rău acest exemplu pentru a obţine şi noi acelaşi lucru, dar pe de alta am găsit" [că Poarta nu s-ar lăsa convinsă şi regele Prusiei ar câştiga partida]. Aşadar numai această concluzie l-a determinat să renunţe a torpila de unul singur planul prusienilor. Înfăţişându-se domnului Moldovei, el aminteşte şi lui de obligaţia predării către împărat a 50 de armăsari moldoveneşti, de care acela habar nu avea, ceea ce i-a îngăduit lui Raicevich să depene întregul istoric al acestei chestiuni. Întâlnirea cu Beneveni i-a lăsat oarecare nedumerire, căci el nu a îndrăznit să-i arate tot gândul său, pentru că nu-l mai văzuse de 8 ani, şi pentru că ştia că primeşte o pensie din partea Rusiei, dar, pe de altă parte, acesta şi-a declarat intenţia de a se retrage cândva în statele împăratului, luând cu sine şi capitalul adunat de el, care (bănuia Raicevich) ar fi fost dat cu împrumut domnului Din toate aceste elemente contradictorii, agentul austriac rămâne cu îndoiala că ar fi putut să-l folosească în chip de informator şi auxiliar la Iaşi.

La Bucureşti, cazul tânărului boier Călinescu, plecat în taină cu gândul de a studia în străinătate, dezlănţuise o adevărată furtună pe la mijlocul lui august. Între spătarul Enăchiţă Văcărescu şi consulul Laskarev s-a pornit un adevărat război, în care îi revine un rol şi lui Raicevich. Acum, după mai bine de două săptămâni, se află că tânărul Călinescu a fost adus pe sus, închis în palatul domnului şi supus la falangă. La cererea domnului, comandantul general von Preiss îl reţinuse la Sibiu şi îl trimisese comandantului român de la Câineni, după cum i-a scris maiorul Frisoni, comandantul de la Turnu-Roşu secretarului La Roche. Se spunea că generalul von Preiss ar fi pus condiţia (sau se înţelesese cu cei de dincoace) ca tânărul Călinescu să nu sufere nici o pedeapsă şi că s-a trecut peste acea învoială. În timp ce Laskarev spumegă, Raicevich trage concluzia că acea extrădare fusese tratată *direct* de Curte cu von Preiss, *peste capul său şi ferindu-se de el* Probabil credea el, „pentru a demonstra Porţii că acea Curte nu a tratat cu mine nici un fel de afacere .şi s-a mărginit doar să asculte cele ce aveam de spus". Însă domnul îşi continua confidenţele despre situaţia sa faţă de intrigile lui Moruzi la Poartă şi – ca să şi-l câştige pe Raicevich – i-a dezvăluit manevrele lui Laskarev contra lui. În acelaşi timp, Raicevich afla de la secretarul La Roche, nemulţumit de domn, despre spionii trimişi de acesta la Viena şi în Ungaria, ca să adune informaţii cerute de Poartă cu privire la eventualele intenţii războinice ale împăratului. Tot de la el trebuie să fie şi ştirea despre intensificarea stoarcerilor fiscale, datorate bănuielii lui Caragea că nu va mai rămâne mult în scaun. Şi în concluzie, Raicevich declara că acum el cultivă vanitatea spătarului „quale promette molto, ma non so quanto fa". Acesta aruncă asupra domnului vina neîmplinirii satisfăcătoare a livrării acelor armăsari, întrucât Caragea nu a specificat că trebuie să fie exemplare de elită.

Strategia lui Raicevich e urmărită pas cu pas de cancelar, care îi recomandă iar purtarea cea mai amicală cu Laskarev, căci e posibil ca domnul să urmărească prin pălăvrăgelile lui să bage zâzanie între ei doi. Totodată îl îndeamnă din nou la prudenţă, mai ales în exprimarea unor aprecieri personale putând fi rău primite de cei interesaţi: „Trebuie să vă spun că principele Ipsilanti s-a plâns internunţiului nostru de la Constantinopol despre lipsa de discreţie cu care el afirmă *(pretende)* că Domnia Voastră vorbiţi acolo [la Bucureşti] despre el. Eu nu cred lucrul acesta, dar socot că e bine să vă previn de aceasta şi sunt încredinţat că veţi şti să faceţi să înceteze orice bănuială sau imputaţie neîntemeiate în această privinţă". Era a doua oară că primea o atare admonestare (vezi mai sus cea privind plângerea oarecum similară a lui Caragea datată din 7 august, iar aceasta din urmă era din 22 octombrie). Dar până această recomandare să-i ajungă lui Raicevich, acesta a şi plecat în Moldova, unde fusese precedat de Laskarev, şi unde repetă în curând aceeaşi imprudenţă contra căreia fusese zadarnic prevenit de cancelar.

Pentru Raicevich, drumul la Iaşi însemna o deschidere spre noi posibilităţi, scăpând de claustrarea impusă de condiţiile de la Bucureşti, de situaţia inegală faţă de consulul rus, dovedit ca răuvoitor, de confidenţele nesincere ale domnului Caragea, rostite cu gura pe jumătate şi auzite tot pe jumătate, neîngăduind decât răspunsuri de mântuială. Acum îşi promitea un rol mai însemnat, bizuindu-se pe concursul socotit *sigur*, al unor instrumente în subordine, ca doctorul Beneveni, sau doar *probabil*, ca al acelui evreu constantinopolitan, Camodo, pe motivul că tatăl acestuia se bucura de protecţia celor de la Viena. Dar când soseşte în Moldova, constată că, deşi fusese anunţată venirea lui, nu era aşteptat în nici un fel. Nici cai de poştă pe drum, nici

găzduire pregătită. El trage la doctorul Bartolozzi, medicul orașului Iași, și nu la raguzanul Beneveni, cum ar fi fost de așteptat după întâlnirea lor de la București. Dar acesta este acum arogant și plin de sine și tot astfel și Camodo. iar consulul Laskarev nu are cea mai mică atenție pentru el. Noroc cu boierii moldoveni, pe care crede că și i-a făcut prieteni și pe care îi declară superiori celor din Țara Românească și ca situație, și ca spirit, care – după cum prevede – vor cârmui ei în realitate și prin ei își va avea și el cuvântul lui de spus. Deocamdată înăcrit de năluca lipsei de considerație pe care o bănuiește la toți, e gata să vadă peste tot numai afronturi personale. Așteptarea în anticameră pentru audiență, cât prânzește domnul, apoi primirea sa cât acesta se spală pe mâini, răspunsul firesc al domnului că nu poate trata nici o chestiune, neputându-l primi până atunci decât în vizită fără caracter oficial, sunt primite ca jigniri personale. O comparație cu situația consulului Laskarev, care tocmai fusese primit oficial de domn în timpul șederii lui Raicevich la Iași, îl irită și mai mult, deși el notează că ea fusese precedată de multe tratative și că *a auzit* că ceremonia fusese meschină. În starea sa de iritație este probabil că în convorbirile sale mai libere cu boierii, el să fi comentat negativ goana masivă după dezertorii ruși, stăruind asupra marelui număr de oameni trimiși peste hotar. Motiv care a determinat pe domn să oprească (o clipă) acel exod, cum rezultă din reclamația lui Laskarev. Venirea lui Raicevich la Iași, acum în 1782, s-a soldat fără vreo rezolvare a treburilor pendinte, ci doar cu incidentul ivit cu Laskarev și nemărturisit cancelarului, față de care își justifică rezerva cu care a întâmpinat răceala colegului său. Până la elucidarea acestui punct, cancelarul putea să guste ironia cu care este înfățișat domnul cu Curtea lui atât de pestriță și cu schițarea în fugă a sfântului arab mergând să binecuvânteze fortificațiile turcești făcându-le inexpugnabile. Darea de seamă a întregii călătorii la Iași era însoțită de: (a) un plan propriu despre posibilitățile unui comerț al Austriei cu Moldova; b) un memoriu despre comerțul polon, scris de la Roche, în 1764, când urmărea această problemă la Mohilău din ordinul ambasadorului Franței la Poartă, și c) un altul redactat de un francez din Lorena, fost în slujba Rusiei, stabilit apoi în Moldova, unde, neputând să-și facă un rost, a trecut în Franța, de unde s-a întors bolnav să moară în Moldova, lăsându-i lui Raicevich memoriul ce fusese întocmit tot pentru francezi. În sfârșit, la acestea se mai adăuga d) memoriul boierilor moldoveni către împărăteasa Ecaterina a II-a, din anul 1770. Toate aceste dovezi de zel îi consolidează poziția față de cancelar, dar adevărata sa numire ca *agent* imperial în Țara Românească și Moldova va mai aștepta aproape un an, fiind datată abia din 30 septembrie 1783.

Până atunci se mai întâmplă destule. La 22 noiembrie 1782, el comunică în cifru că domnul Țării Românești e copleșit de povara cârmuirii, de cheltuielile și intrigile de la Constantinopol, iar secretarul său [la Roche] este în strânsă corespondență cu ambasadorul Franței la Poartă. Tot prin cifru scrie că speră ca prin Bartolozzi să poată fi achiziționați din Moldova cai buni pentru remontă. La București este așteptat noul consul rus. Curtea îi pregătește o casă bună *(conveniente),* întrucât cea consulară mai e încă ocupată de familia fostului consul Laskarev. Conform instrucțiunilor, el va cultiva prietenia noului său coleg, dar și datorită propriei sale izolări. Marele spătar, care continuă să-i întunece orizontul, nesocotește privilegiul cărăușilor brașoveni, ziși prahoveni, înlocuiți abuziv cu alți cărăuși români din Câmpina, și, ce e mai grav, *se înțelege direct* cu comandantul de la Brașov, maiorul Revischi (căruia îi dăruiește un butoi cu vin) și care scrie adesea domnului în chestiuni de comerț *peste capul lui Raicevich neinformat de nimic,* „lucru care e plăcut Curții și care face ca prezența mea în această țară să fie încă și mai ștearsă". Astfel când i-a cerut el trimisului negustorilor brașoveni, venit să i se plângă, să facă o reclamație *scrisă,* acesta nu s-a mai întors și ei s-au lăsat păgubași de teama spătarului. La 10 ianuarie 1783. el notează în cifru alături de informațiile privind lucrările turcilor de la Ismail și Giurgiu. „Am aflat de la o persoană sigură că domnul are de gând să-mi notifice plecarea mea". La 7 februarie, pleacă de la Viena dezmințirea acestui zvon de către cancelar, care nu omite să-i recomande din nou, pe un ton destul de apăsat, relații cordiale cu succesorul lui Laskarev „așa cum v-am mai scris în mai multe scrisori și vi s-a prescris în instrucțiuni". Printre rânduri apare un ecou al plângerii lui Laskarev din luna decembrie. Curând, Raicevich află de pățania lui Bartolozzi, în care își pusese mare nădejde ca *factotum* și

corespondent la Iaşi şi care fusese alungat din capitală, din porunca domnului, după unii, pentru că ar fi avut corespondenţă cu străinătatea, iar după consulul rus, înapoiat de curând din Moldova, pentru că – potrivit cu spusele lui Bartolozzi –, acesta l-ar fi mâniat pe domn, cerând prea vehement satisfacţie pentru o insultă din partea cumnatului acestuia. Trecut în Bucovina la generalul Enzenberg, Bartolozzi voia să vină la Iaşi cu o scrisoare a generalului, oarecum peste capul domnului, spre a-şi rândui treburile acolo. Dar Raicevich, consultat de el, îl îndeamnă să nu se pripească, ci să caute mai degrabă să-l îmbuneze pe domn, spre a se putea înapoia cu bine la Iaşi [şi a putea fi folosit şi mai departe]. Atitudine prudentă ce va fi dezminţită cu prilejul călătoriei la Iaşi din toamna aceluiaşi an. Altminteri, informaţiile continuă să fie cam tot aceleaşi. În ţară, negoţul e foarte slab şi lipsesc banii, iar mizeria este generală În cifru se adaugă: „Contribuţiile au ajuns pe acest an la 42 de florini pe cap ⟨de familie⟩. Toţi banii au fost trimişi la Constantinopol". Iar domnul îi declara, în particular, că nu ştie cum s-o scoată la capăt cu poruncile ce i se dau, ţara fiind sleită şi distrusă. Domnul şi-a pierdut orice autoritate şi caută doar să strângă bani. Pregătirile de război ale turcilor creează panică. Se spune peste tot că la primul semn al vreunei mişcări oarecare, paşa de Silistra sau altul de la Dunăre vor ocupa Ţara Românească. Raicevich, el însuşi, e neliniştit de ce îl aşteaptă din partea turcilor, neavând firman de la Poartă. Pentru a potoli pe cei nemulţumiţi, domnul şi-a schimbat boierii din divan. Majoritatea grecilor din slujba sa au plecat la Constantinopol de teamă sau de necaz Pe măsură ce se înteţesc zvonurile de război, se înmulţesc şi atenţiile domnului către el. Pe lângă satisfacerea cererilor sale privind privilegiul braşovenilor sau predarea unor dezertori, în ciuda opoziţiei spătarului, chiar acesta din urmă îi propune o gratificaţie bănească din partea lui Caragea, pe care însă o refuză, zicând că nu vrea bani! Dar el acceptă în alte împrejurări, după multe stăruinţe, atenţii din partea domnului, sub o formă mai puţin flagrantă, anume o casetă şi un orologiu.

Faţă de noul consul rus, după prima euforie, îndată după primirea oficială a acestuia, urmează o perioadă de aprecieri lipsite de căldură. Când îi recomandă acestuia, aflat temporar la Iaşi, pe cancelistul Öchsner, trimis de el să comunice domnului Al. Mavrocordat firmanul dat în favoarea negustorilor austrieci din Moldova, el se bizuie pe *vanitatea* colegului său. La rândul său, Severin îi trimite un răspuns prin acelaşi Öchsner (4 iulie 1783) că a primit poruncă de la Curtea sa că în eventualitatea declarării de război, cât ar lipsi el la Iaşi, să-şi încredinţeze casa lui Raicevich, acesta urmând să o ia în stăpânire, să pună la adăpost hârtiile oficiale şi să scoată de pe casă stema imperială rusă. Această dovadă de încredere este privită de el cu multă îndoială, în lipsa unui ordin de la Curtea sa şi a unei calităţi oficiale proprii şi, în sfârşit, ţinând seama de faptul că apariţia turcilor ar fi prea rapidă pentru a îngădui împlinirea programului de mai sus. Pe măsură ce se înrăutăţesc lucrurile, domnul devine tot mai prietenos şi confidenţial. Vrând să-i mulţumească pe toţi, primeşte ca „maestro di lingua" al fiilor săi pe un loren recomandat de ambasadorul francez de la Poartă Mai predă lui Raicevich 8 dezertori, şi promite să readucă de la graniţă pe cei ce sunt plecaţi într-acolo, *cu toată opoziţia spătarului.* Se aude că cererile Porţii făcute domnului se urcă la un milion de piaştri. Fapt e că în acest an poporul a plătit 30 de piaştri de fiecare familie.

Dar la 17 iulie soseşte pe neaşteptate vestea mazilirii lui Caragea, bănuit zice-se de tratative tainice cu ruşii. Bietul om era dator vândut. Împrumutase şi de la secretarul la Roche 6 000 de piaştri. Cum i se iau toţi banii, nu mai poate plăti nimic. Fostul lui ministru grec, Ventura, cumnatul noului domn numit, este acum caimacam şi plin de duşmănie. Spătarul Văcărescu este demis de el cu tot protestul boierilor. Este pecetluită camera grămăticului grec, confidentul domnului, semn rău pentru acesta. Consulul rus trimite de la Iaşi să-şi retragă o poliţă de 10 000 de piaştri girată de el asupra unui negustor grec. Grecii şoptesc că vina lui Caragea constă în negocieri secrete cu Curtea rusă prin mijlocirea lui Severin („Segredin"!). Raicevich merge la caimacam să intervină pentru negustorii supuşi austrieci, care îl împrumutaseră pe domn cu bani, şi dă de o scenă jalnică pe care o descrie pe larg, fără a omite şi rolul său de salvator la nevoie al celor în cumpănă. Din imaginea tragică nu ascunde îndeajuns caracterul practic al demersului său. Mai curioasă este descifrarea neaşteptată a corespondenţei secrete a

domnului cu abatele Ayala, menținut și de noul domn în calitatea sa de corespondent la Viena. După drama plecării impresionante a fostului domn, iată și un final de comedie, povestit lui Raicevich chiar de secretarul La Roche, care i-a și citit textul descifrat al uneia din scrisorile către domn, în care secretarul acestuia, La Roche, este arătat ca om al francezilor de care trebuie să se ferească.

În raportul către cancelar e redată toată întâmplarea după versiunea lui La Roche, dar cu adaosul în cifru: „Nevrând ca să fiu captat de o confidență franceză, trebuie să vă previn că La Roche are necaz pe Caragea și pe Ayala". De fapt, La Roche la necaz l-a mai informat pe Raicevich și în alte rânduri. Ceea ce nu-l împiedică pe acesta să-l încondeieze curând, în raportul său din 15 septembrie, în care este vorba de deosebita încredere de care se bucură și La Roche, prezent pe lângă noul domn, și Ayala la Viena, de unde trimite un adevărat repertoriu comentat al regilor și principilor din lumea din afară, primit cu multă prețuire de domn. Acesta este de o politețe superlativă și promite în particular tot ce i se cere, îngrădind apoi consimțământul său de atâtea condiții, încât îl anulează La Curte, în văzul boierilor, cuvântul de ordine pare a fi să nu li se arate prea mare atenție agenților străini. Raicevich, mergând la Curte într-o vizită anunțată dinainte, este pus să aștepte în zadar, până este zărit din întâmplare de La Roche, care mai drege lucrul. Este semnificativ faptul că același tratament i se aplică și colegului Severin. Deci nu poate fi explicat prin zăpăceala postelnicului uituc, cum pare să rezulte din raportul către cancelar

Curând, el se lămurește asupra sincerității domnului (Mihai Suțu), vechiul său prieten, cum susținea acesta, căruia el vrea să-i deschidă ochii asupra persoanei Weber, acuzat de ateism, viață dezordonată etc. și bănuit a fi spion prusian. Domnul pare convins, dar, a doua zi, acel Weber a și intrat în slujbă, dând lecții de limbă franceză, ca dascăl al beizadelelor și funcționând și ca subsecretar pentru limba germană La protestările sale, domnul găsește mai practic să declare (întocmai ca N. Caragea în anul precedent) că Weber îi fusese recomandat de ambasadorul englez la Poartă. Se pregătea astfel calea pentru numirea unui consul prusian în Principate, care ar fi fost de folos pentru cumpărarea de cai pentru armata prusiană.

Dar iată că după un an de funcționare, în toamna anului 1783, sosește încunoștiințarea cancelarului că în considerația serviciilor sale, a fost înaintat, sporindu-i-se leafa la 4 000 de florini pe an, și punând sub ordinele sale doi canceliști, fără însă a-i da un alt titlu decât cel existent de agent imperial, pentru a se evita orice ceartă de întâietate cu consulul rus. De fapt, aceasta era adevărata sa numire. I se dau acum și scrisori credențiale pentru cei doi domni. Va trebui să-și rânduiască o casă și la Iași și să-și împartă timpul între Iași și București. În lipsa lui dintr-unul din aceste orașe, va fi suplinit de unul dintre cei doi canceliști: Öchsner și von Spaun. Îndată, agentul oficializat vrea să iasă din mediocritatea de până acum și începe cerând domnului să-i acorde o primire oficială *(una visita pubblica),* asemenea celei recente a colegului rus, dar domnul îl roagă să nu stăruie asupra acestui punct, neavând încă firman. Rămâne deci să se manifeste cu tot ifosul la Iași, pornind într-acolo neîntârziat cu proaspăta scrisoare credențială cu data de 30 septembrie. Acuma, în sfârșit, își promitea o revanșă față de insuccesul din anul precedent. Cu atât mai mult cu cât firmanul pentru negustorii austrieci din Moldova, trimis de el domnului prin tânărul Öchsner, care nu avea decât titlul de cancelist, întâmpinase refuzul lui Al. Mavrocordat de a permite o citire publică a acestuia Ba, mai mult, domnul declarase în cursul convorbirii dintre ei că nu existau nemulțumiri și plângeri din partea supușilor austrieci și că numai d. Raicevich se plângea pentru că el era nemulțumit. Trebuie observat că raportul lui Öchsner destinat cancelarului *a fost redactat la București, după înapoierea sa de la Iași,* și că stilul său vădește o mare asemănare cu acela al rapoartelor lui Raicevich cu privire la discuțiile sale cu domnul Moldovei. Ar putea fi vorba deci de o versiune, revăzută și îndreptată, a dării de seamă inițiale făcută lui Raicevich la sosire și îmbogățită ulterior. Rapoartele lui Öchsner către Raicevich nu erau niciodată în limba germană, ci în limba italiană sau franceză, limba italiană fiind folosită de agent în tot cursul corespondenței cu cancelarul, pentru bunul motiv că se descurca mai greu în limba germană

Încăpăţânarea domnului îi oferea agentului condiţiile cele mai bune pentru corida întrevăzută. Cum încă din februarie, doctorul Bartolozzi fusese alungat din Iaşi din porunca domnului, Raicevich s-a îndreptat spre meschinul aşa-zis Ospiciu al misionarilor Propagandei din Iaşi, de unde este dus curând de personalul Curţii la un conac ⟨boieresc⟩ afară din oraş, pentru cuvântul că acolo aerul ar fi mai bun. Lucrul putea fi adevărat, judecând după mărturiile referitoare la apele stătătoare, ce răspândeau un miros greu în tot oraşul. Dar această solicitudine a fost primită foarte rău. Deodată Raicevich izbucneşte în reclamaţii şi ameninţări, pretinzând în gura mare rechemarea lui Bartolozzi şi a doctorului Andreass Wolff (Volphius), goniţi din Iaşi, ameninţând cu mazilirea domnului, vorbind în termeni vehemenţi de puterea împăratului şi de presiunile ce le făcuse asupra Porţii în „problema barbarescă". Despre toate acestea nu se pomeneşte nimic în raportul lui Raicevich către cancelar, dar ele sunt povestite pe larg în reclamaţia domnului trimisă capuchehaielei sale la Poartă, care înfăţişează plângerile stăpânului său, marele vizir. La rândul său, acesta se plânge internunţiului, care raportează întreaga chestiune cancelarului. Raicevich, redactându-şi rapoartele pitoreşti, dar reticente către cancelar, însoţite de copiile notelor ultimative trimise de el domnului, nu se aştepta la reacţia vehementă a superiorului său. Acesta, pe măsură ce le primea, devenea tot mai categoric în exprimarea dezaprobării sale, chiar fără a cunoaşte încă faptele reclamate de domn. El condamnă aroganţa lui Raicevich faţă de domn, arătând că în mod greşit şi-a trimis cancelistul la domn, când trebuia să se ostenească personal să meargă la el, iar când domnul s-a arătat gata să-l primească oficial, după sosirea firmanului de recunoaştere, el nu avea nici un motiv de a se pune în grevă pretinzând alte satisfacţii. În cele din urmă îi pune în vedere să dreagă lucrurile cum va şti.

La Poartă, lucrurile se vor drege mulţumită internunţiului, care îi oferă lui Raicevich un colac de salvare. Va înfăţişa totul ca şi cum vinovat ar fi fost tot domnul, dar va trebui ca de acum înainte el să se poarte cu mai multă măsură. În urmă acestor complicaţii, cancelarul dispune ca Raicevich să raporteze direct chestiunile mai dificile internunţiului şi să nu acţioneze decât autorizat de el. La Iaşi, Raicevich aşteaptă mai întâi să fie primit oficial de domn ca agent, în virtutea firmanului sosit în timpul conflictului amintit (raportul din 26 decembrie 1783), şi numai după aceea scrie din Bucureşti (la 16 ianuarie 1784), raportând aplanarea incidentului şi punându-şi cenuşă în cap cu toată supunerea. Prezenţa sa la Bucureşti se datora obligaţiei de a înfăţişa şi domnului Ţării Româneşti firmanul de recunoaştere, pe care îl primise în toiul furtunii de la Iaşi, în luna noiembrie. În martie, el e din nou la Iaşi, unde e foarte atent la rolul consulului Severin în afacerea rachiului din Polonia, introdus în Moldova, în pofida domnului şi a boierilor Aparent acel import masiv îl privea pe evreul Lebo (Leiba), în realitate întreaga manevră era purtată de consul. Acesta nu va aştepta prea mult înainte de a repeta această ispravă şi la Bucureşti.

Într-o fază anterioară, sub Constantin Moruzi, o încercare similară fusese oprită de protestul boierilor, în ciuda intervenţiei personale a regelui Poloniei, prin nepotul său trimis anume la Iaşi Acelaşi Severin a provocat şi alt incident, opunându-se monopolului desfacerii tutunului, arendat de domn hatmanului său, Mişoglu. „Consulul s-a opus la ⟨acel monopol⟩ al tutunului mărunţit de tras pe nas şi a expus spre vânzare câteva livre (funţi) de tutun de acesta în dugheana unui negustoraş rus. Când hatmanul Mişoglu, arendaşul tutunului, a trimis doi arnăuţi ca să ridice tutunul, aceştia au fost alungaţi cu lovituri de ciomege de ienicerul consular, care era de gardă. A rezultat mare zarvă şi ceartă între domn cu miniştrii săi, pe de o parte, şi cu consul, de cealaltă parte. Conflictul dintre consul şi domn ajunge la apogeu în primăvara anului următor, când cu furtuna stârnită de chestiunea scrâncioburilor (aprilie 1785). Domnul neîngăduind tradiţionala dare în scrânciob de Paşti, ca putând da loc la dezordine, consulul rus s-a făcut avocatul mulţimii venite să protesteze la el şi să-i ceară să intervină. El trimite răspuns domnului să cedeze, căci altfel se va produce o răscoală, dar acela a refuzat, spre a nu crea un precedent pentru intervenţii de acest fel, adăugând că nu recunoştea consulului calitatea de avocat al poporului său. S-a dus apoi să se plimbe incognito prin oraş, în liniştea cea mai deplină Cei de la Curte spuneau că oamenii consulului stârniseră poporul ca să alerge la el. A

doua zi consulul şi domnul îl iau de martor pe Raicevich, care caută să nu se compromită cu nici una dintre părţi Relaţiile lui cu domnul erau acum bune, datorită poate şi unor atenţii amabile ale domnului. În iunie, el oferise lui Öchsner un ceas de aur Nu e exclus ca asemenea gesturi să se fi produs şi la un nivel superior. Aşa se explică, poate, şi reacţia neaşteptată a lui Raicevich la pretenţiile lui Al. Mavrocordat privind la titlul de alteţă *serenisimă,* pe care e gata să i-l dea, întrucât prin aceasta nu s-ar aduce vreo schimbare situaţiei reale!

Dar nu trece mult şi lucrurile iar se încurcă. De astă dată porunca vine de la cancelar, care îl trimite la Iaşi cu instrucţiuni clare să tune şi să fulgere ameninţări cu mazilirea, rostite cu glas tare în faţa boierilor Curţii. Misiune de care pare că s-ar fi achitat cu multă moderaţie, judecând după felul cum descrie întreaga scenă Acum era vorba de probleme concrete: refuzul domnului de a pune să fie citit în mod public firmanul Porţii referitor la negustorii supuşi austrieci din Moldova şi oprirea la doi paşi de graniţă a unui convoi de dezertori, conduşi de caporalii căpitanului Beddeus, cărora li se interzicea să mai calce prin ţară.

Domnul nu se aştepta la limbajul dictat de la Viena, socotindu-se în raporturi bune cu Raicevich, care îi dă ca să se convingă să citească instrucţiunile primite de la cancelar. Îndată, el izbucneşte într-un clocot de mânie într-o invitaţie la dialog cu cancelarul însuşi. Dacă acesta este principe al sfântului Imperiu Roman, el, domnul, este principe al prea sfântului Imperiu Otoman... etc. Trebuie citită darea de seamă directă a acestei vehemenţe a lui Deli bei. Neajungându-se la nici o înţelegere, a fost trimis un expres la Poartă din partea domnului pentru a cere instrucţiuni. În aşteptarea răspunsului, abatele Marquis, secretarul domnului, poftit la dejun de Raicevich, îl lămureşte asupra noii situaţii de la Poartă. Atitudinea acesteia s-a schimbat diametral Acum e convinsă de propria ei putere şi e gata să revină asupra concesiilor sale din urmă. De altminteri e iminentă numirea unui consul prusian în Principate, care să mai stăvilească ingerinţele consulului rus şi ale agentului imperial. Şi, în adevăr, Raicevich bănuia de câtva timp veleităţile silezianului König, pripăşit în Moldova încă de pe vremea lui Carra, şi care se îndeletnicise între altele cu predarea limbilor pentru armata prusiană. Pentru corespondenţa sa cu autorităţile prusiene, el folosea serviciile unor evrei cu treburi în Polonia. Dintr-o greşeală a unuia dintre aceştia, o scrisoare adresată lui König a fost depusă la locuinţa lui Raicevich, unde a fost primită de cancelistul Öchsner (Ägsner!) şi dată stăpânului său, care nu s-a dat în lături s-o deschidă şi s-o citească (ulterior s-a justificat oarecum faţă de cancelar că îl credea pe König a fi spion prusian!). A doua zi, evreul venea să ceară în zadar scrisoarea, a cărei existenţă era tăgăduită de Raicevich cu toată hotărârea. König era cu atât mai indignat, cu cât în acel plic se afla însuşi actul său de numire drept consul în Principate, ceea ce avea să mai întârzie notificarea sa oficială în această calitate. În schimb, Raicevich se gândea încă de pe acum la un plan de campanie contra lui în unire cu consulul rus. Căci în faţa celor două cetăţi rivale din Iaşi: a dezertorilor lui Salonski şi a caporalilor lui Beddeus, urma să se ridice o a treia fortăreaţă, mai puţin marţială, a noilor clienţi dăruiţi cu supuşenie prusiană, constând din tot felul de străini, mai ales evrei din Polonia. Aceeaşi informaţie despre schimbarea dispoziţiilor Porţii faţă de ruşi şi de austrieci îi mai fusese oferită şi cu vreo trei luni mai înainte de către ministrul favorit al lui Mihail Suţu înapoiat recent de la Constantinopol. Dar Raicevich punea aceste confidenţe pe seama subtilităţii greceşti a fanarioţilor de la Iaşi şi Bucureşti. În realitate, atitudinea oscilantă a Porţii o explică şi pe a domnilor faţă de imixtiunea consulară, ba admisă, ba respinsă cu hotărâre. Acest lucru apare mai clar în raporturile cu Deli bei. Cu el, Raicevich ajunge la un moment dat să încheie un fel de convenţie. Domnul va lăsa să fie căutaţi şi ridicaţi aşa zişii dezertori, cu condiţia ca totul să se îndeplinească fără zgomot. Apariţia lui Beddeus, cu o suită prea bătătoare la ochi (după chiar părerea lui Raicevich) şi cu caporali în uniformă, bătând drumurile şi prinzând cu arcanul pe unii denunţaţi de nişte informatori anume dresaţi pentru aceasta, a provocat protestul boierilor, urmat de reacţia domnului, care a avut drept consecinţă misiunea fulger a lui Raicevich la Iaşi în toamna anului 1784 Cu domnul din Ţara Românească o asemenea convenţie nu părea posibilă Şi totuşi se ajunge şi aici la soluţia comodă a închiderii ochilor, cu condiţia unei mari discreţii în transportarea foştilor emigranţi

din Transilvania. Însă asemenea concesii se făceau de la caz la caz, după cum domnul credea că are nevoie de sprijinul austriac la Poartă. Ceea ce nu l-a împiedicat pe Mihail Suţu, după cum afirmă Raicevich, să încerce o manevră contra lui, în lipsa lui la Iaşi, căutând să-l capteze pe cancelistul von Spaun, care îi ţinea locul la Bucureşti, arătându-i o favoare neobişnuită, care a deşteptat bănuiala agentului. Acesta, raportând în linii mari internunţiului situaţia din Principate, la 26 ianuarie 1785, se plânge de Mihail Suţu, *care a încercat să-l seducă şi să-l intimideze prin daruri şi ameninţări şi, nereuşind, a adresat cunoscutele reclamaţii către Poartă.* Ulterior, în luna mai, când trece prin Bucureşti baroneasa von Herbert-Rathkeal, soţia internunţiului, Raicevich, care se arată foarte zelos, nu uită să menţioneze că domnul, care i-a făcut o primire fastuoasă, nu a socotit că trebuie să se ducă el însuşi la baroneasă, *deşi a fost îndemnat de el* (!). Dar, după aceea, cum domnul se clatină şi la Poartă şi înăuntru, unde se desenează o mişcare a boierilor contra sa, se ajunge din nou la un *modus vivendi* ocult, de pildă cu privire la taxa de păşune pentru oile mocanilor, fixată de Poartă la cel mult 10 aspri de cap şi redusă de domn la 8 aspri (!), dar rugându-l pe Raicevich să facă în aşa fel ca să nu rămână în pagubă. Conducătorii păstorilor vor trebui să scoată de la el un atestat despre numărul oilor, locul de unde vin şi unde merg la păscut. În acest sens a obţinut un ordin al comandantului Transilvaniei către conducătorii păstorilor.

Aşadar, la sfârşitul anului 1785, agentul imperial putea privi cu satisfacţie situaţia sa în ambele Principate. În Moldova, noul domn, Alexandru Ioan Mavrocordat, se arăta foarte dispus să-i fie pe plac. În Ţara Românească, Mihail Suţu era gata la toate concesiile faţă de Raicevich şi încă mai mult faţă de Severin. Dar va fi înlocuit în martie 1786. Cât despre Raicevich, plecarea sa definitivă o precede pe a domnului cu ceva mai mult de o lună. Cancelarul Kaunitz aprecia dibăcia lui, cu care ştia să se strecoare din situaţii dificile, experienţa sa de 7 ani a condiţiilor speciale din Principate şi cunoaşterea directă a multor oameni cu greutate, ba chiar lipsa sa de inhibiţii şi scrupule, când era vorba de statele imperiale. În sfârşit, era ingenios, om de idei, pe deasupra, înzestrat cu un spirit practic, ce-i dicta soluţiile cele mai eficiente. Dar el mai vedea şi reversul medaliei: ambiţia personală, aroganţa agresivă, graba să se pună în valoare, imprudenţa cu care se trezea vorbind vrute şi nevrute la necaz sau la vreun prilej de voie bună, invidia în relaţiile obligatoriu cordiale cu consulul rus, cu care se afla în concurenţă, în ciuda faptului că în instrucţiunile cancelarului i se atrăsese atenţia asupra treptei care îi deosebea: unul fiind consul general, iar celălalt doar agent (consular). Cu toate acestea, el nu încetează să pretindă absolut acelaşi tratament din partea oamenilor. În instrucţiuni mai apar şi unele recomandări cu tâlc, de pildă, privind interzicerea de a acorda protecţia agenţiei altora decât supuşilor austrieci. O atare protecţie sau asistenţă putea influenţa în bine afacerile unor străini, fără legături cu Austria, cum ar fi diferiţii negustori de la Lipsca, cu creanţe asupra unor boieri rău platnici, avantaj meritând desigur anumite sacrificii băneşti. Sau aşa cum s-a întâmplat de-a lungul existenţei agenţiei, devenite consulat, se putea acorda în mod abuziv calitatea de sudit unor supuşi ai domnului, care s-ar fi sustras astfel obligaţiilor lor. O declaraţie a lui Raicevich despre corectitudinea comportării sale răspunde poate la asemenea suspiciuni. În acest sens, ar pleda şi unele aluzii foarte discrete ale internunţiului, care semnalează de asemenea abuzurile şi fraudele caporalilor şi înţelege şi punctul de vedere al domnilor puşi între ciocan şi nicovală. O atare libertate de spirit nu apare şi la cancelar şi, bineînţeles, nici la Raicevich.

În cursul anului 1785, Raicevich a încercat să obţină un concediu spre a merge la Viena, desigur pentru a pune la cale o echivalare a sa în grad cu consulul general rus. Motivul invocat pentru concediu era cel al sănătăţii, însă cancelarul nu i-a aprobat plecarea din postul său, îndemnându-l să cheme un medic din Transilvania. Prezenţa lui era absolut necesară la agenţie. Era vorba, între altele, de întemeierea unei case de comerţ la Bucureşti de către contele Festetics, asociat cu un transilvănean Bozenhard, care urma să se instaleze la Bucureşti. Mai trebuiau vândute mărfurile companiei Willeshofen, care se înapoiau de la Kerson, şi pentru toate acestea era nevoie de prezenţa lui Raicevich. Ba mai trebuia împiedecată înfiinţarea unei fabrici de cristale şi oglinzi la Bucureşti de către un oarecare Kohani, originar din Boemia, care, după ce

s-a stabilit în Transilvania, a trecut în Ţara Românească, cu gândul a porni aici o asemenea manufactură, ceea ce ar prejudicia mult comerţul statelor imperiale cu Imperiul Otoman. De aceea, el trebuia convins să se înapoieze, asigurându-i-se iertarea pentru faptul emigrării şi toată asistenţa şi materia primă pentru manufactura din Transilvania. La stăruinţele repetate ale lui Raicevich pentru obţinerea acelui concediu, cancelarul s-a gândit la înlocuirea sa, desemnându-i şi succesorul în persoana baronului von Metzburg, care primea calificarea de consilier aulic (Raicevich nu era decât secretar aulic) şi titlul mult visat de consul. Raicevich nu bănuia nimic şi, în preajma plecării, întreba dacă va fi autorizat să poarte uniforma consulară mult râvnită Mergând să-l salute pe domn, a aflat din gura lui La Roche că succesorul său a şi fost desemnat. El a răspuns că pleacă doar în concediu şi lasă casa nestrânsă, convins că se înapoiază. Lucrurile sale i-au fost trimise mai târziu. Despre destinaţia sa ulterioară nu se ştie mare lucru În 1790, s-a auzit că vine la tratativele de pace ca însoţitor al ministrului Thugut. Despre acesta din urmă ştim că a ajuns la tabăra din Giurgiu, fără vreo altă menţiune a lui Raicevich. Cum fostul rezident îi trimisese răspuns lui Alexandru Ipsilanti, în 1782, prin confidentul acestuia, Kouleli, că se gândeşte să stea un timp în Austria şi să se retragă apoi la Neapole, s-a emis părerea că aşa ar fi şi făcut. Cu atât mai mult cu cât textul original italian al *Observaţiilor* sale *istorice* a fost tipărit în 1788 în acel oraş, având legături acolo prin contele Ludolf, trimisul regatului de Neapole la Poartă Dar, faptul că îl însoţea pe Thugut, în 1790, infirmă această presupunere. În 1791, el era la Viena, unde scria o istorie a turcilor.

Raicevich a publicat *Osservazioni Storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e la Moldavia,* Napoli, 1788. Lucrare reeditată sub titlul *Viaggio in Valachia e Moldavia. Con osservazioni storiche, naturali e politiche,* Milano, 1822.

Există următoarele traduceri germane: *Bemerkungen über die Moldau und Wallachey in Rucksicht auf Geschichte, Naturprodukte und Politik,* Wien, 1789 (deci îndată după ediţia originală de la Neapole), apoi: *Geschichte, natürliche Beschaffenheit und verfassung der Wallachey und Moldau* (în versiunea lui Piehl), Strassburg, 1790, în sfârşit: *Topographish historische Beschreibung der beiden Fürstenthümer, Moldau und Wallachey,* Wien, 1810

Există şi o traducere franceză a lui J. M. Lejeune, cu unele note şi adaosuri, sub titlul: *Voyage en Moldavie et en Valachie,* Paris, 1822.

De la el au rămas rapoartele sale de la Bucureşti şi Iaşi din intervalul şederii sale ca agent imperial în Principate, 1782– februarie 1786, care au fost publicate în colecţia de documente Hurmuzaki, vol. XIX, 1, din care au fost redate aici cele mai semnificative atât pentru condiţiile din ţară, cât şi pentru evocarea personalităţii autorului. Mai există şi un material nepublicat, făcând parte din Arhiva Agenţiei austriace din Bucureşti şi care se păstrează la Biblioteca Academiei Române. În el este cuprinsă o parte din corespondenţa comercială a agenţiei şi corespondenţa cu comandantul Transilvaniei. Dintre contemporanii care l-au cunoscut pe Raicevich, avem judecata lui F. J. Sulzer, în cartea sa *Geschichte des transalpinischen Daciens,* a lui Constantin Ludolf, într-o scrisoare din anul 1780, al trecerii sale prin Bucureşti, şi a lui Jeremy Bentham, în două scrisori din ianuarie 1786 din Bucureşti şi Iaşi.

Tot un contemporan poate fi considerat şi J. Chr. Engel, care se ocupă de *Observaţiile istorice* ale lui Raicevich în tomul IV al istoriei sale privind Ungaria şi a ţărilor vecine (Halle, 1804).

La noi, N. Iorga a dat o analiză a *Observaţiilor istorice,* în *Istoria românilor prin călători,* II, p. 239–243, stăruind asupra înţelegerii lui Raicevich pentru poporul crunt exploatat de regimul fanariot impus de Imperiul Otoman, precum şi a rolului său de agent imperial în Principate, în introducerea la volumul de documente *Hurmuzaki*, X, p. XXXII–XXXIV.

Despre înfiinţarea agenţiei consulare austriece în ţările noastre a scris şi Stela Mărieş, *Înfiinţarea consulatului austriac în Ţările Române,* articol apărut în „Danubius", VI–VII (1972–1972), şi *Activitatea lui St. Raicevich, primul consul al Austriei în Ţările Române,* apărut în „Cercetări istorice", Iaşi, VI (1975), p 123–139.

OBSERVAȚII ISTORICE[1]

Clima, aerul și apa

Cele două Principate se află cam între gradele 44 și 48 de latitudine. Cu toate acestea, iarna e lungă și de obicei foarte aspră, mai ales între 20 decembrie și 20 februarie, ceva mai blândă în Țara Românească decât în Moldova. E adevărat totuși că în anul 1779, când a fost foarte puțină zăpadă în Țara Românească, în multe zile din luna ianuarie, termometrul Réaumur a coborât până la 20 de grade sub zero, apele din fântânile cele mai adânci au înghețat, de asemenea și Dunărea până la o adâncime de șase picioare. De obicei în vremea aceasta frigul se menține între –12 și –15 grade Réaumur //. Atunci când se văd toamna frecvente aurore boreale, se prevestește o iarnă lungă și friguroasă. Primăvara începe în aprilie și e foarte frumoasă. În iunie domină vânturile din sud-vest *(Libeccio)*, care aduc ploi dese și abundente, uneori vătămătoare recoltei de grâu, cu tunete, fulgere și trăznete. E de observat că ploile au perioade regulate, de cel mai multe ori plouă torențial în fiecare zi la aceeași oră și apoi cerul se înseninează.

p. 41

p. 42

În vremea aceasta, când căldura e timpurie și bate vântul de sud-est *(Scirocco)*, urmează niște inundații grozave atât ale Dunării, cât și ale tuturor râurilor din amândouă Principatele. Vântul de sud-est umed și cald topește zăpezile dintr-odată, și acestea – împreună cu ploile bogate care nu lipsesc niciodată – umflă râurile, care, după cum am spus //, se varsă în Dunăre, iar Dunărea în Marea Neagră. Tot atunci acest *Scirocco* domină în Arhipelag și ajunge cel mai năvalnic în strâmtoarea Constantinopolului și chiar într-atâtea încât sau împinge îndărăt, sau ține în oarecare echilibru marele volum de apă pe care Marea Neagră îl varsă continuu în Bosfor și, prin urmare, aceasta (M. Neagră), primind apa atâtor râuri mari, e silită să-și ridice nivelul, care ajunge de o seamă sau mai înalt ca nivelul fluviilor tributare, ceea ce face că le împiedică cursul și ele se revarsă peste maluri și îneacă toate câmpiile vecine; adesea se unesc între ele și formează lacuri imense. În țările de pășuni și ogoare, acest fapt ar fi o nenorocire pe cât de neînlăturat, pe atât de vătămătoare, dar în țările acestea în care e teren din belșug și lipsă de oameni, ea e mai puțin resimțită și încă și mai puțin luată în seamă //. Topirea violentă a zăpezilor mai atrage după sine altă urmare fatală în munți. Apa se infiltrează în măruntaiele pământului, unde, întâlnind o peșteră, o umple într-atâta, încât dobândește o forță repulsivă mult mai mare decât greutatea masei de piatră și pământ care se află deasupra, o dislocă și dacă aceasta constituie un promontoriu pe un vârf de munte, îl prăvălește în vale trăgând după sine copacii și casele care se află în drumul său. Acum cinci ani o mahala a orașului Iași, așezată pe un povârniș, a alunecat frumușel la vale, fără a vătăma oamenii și cu stricăciuni neînsemnate la casele, care din fericire erau din lemn, răchită și lut, așa cum sunt de obicei casele oamenilor săraci din mahalalele orașelor.

p. 43

p 44

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian al volumului lui St. Raicevich, *Osservazioni Storiche...*, Napoli, 1788, selectând textele cele mai semnificative pentru specificul colecției de față.

În iulie şi august, căldura este de obicei peste măsură de mare. Totuşi
p 45 nopţile // sunt întotdeauna răcoroase, aproape reci. În septembrie revin ploile. Luna octombrie şi jumătate din noiembrie aduc vremea cea mai frumoasă, un aer temperat şi plăcut şi un cer cu desăvârşire senin. Vremea iernii e prevestită de un vânt foarte puternic din nord-est *(da Greco)* numit Crivăţ *(Crivaz),* care ţine sau trei, sau nouă zile şi aduce cu el zăpadă multă, ce cade obişnuit până la o înălţime de 4 picioare, şi atunci îngheaţă apele. Cu cât te apropii de munţi, frigul devine mai nesuferit. Pământul îngheaţă în aşa hal încât parcă e tot numai o piatră şi care se brăzdează de crăpături ca ⟨pământul⟩ în vremea arşiţei de vară.

Trebuie observat că Ţara Românească şi Moldova sunt foarte puţin supuse
p. 46 cutremurelor (!). Furtunile[2] nu sunt aşa de răspândite şi de dese şi nici // atât de distrugătoare ca aiurea, mai ales în câmpie. Îndeobşte aerul e foarte bun şi muntenii şi moldovenii dorm vara sub cerul liber. Bolile cronice sunt puţin cunoscute, frigurile biliare şi intermitente sunt frecvente, dar puţin vătămătoare pentru băştinaşi, când nu sunt răscolite de medicină. Cu toate acestea, oamenii sunt bătrâni încă de la 60 de ani şi puţini ajung până la 70 de ani, mai ales în Ţara Românească. Cauza acestui fapt se va vedea clar când se va vorbi de obiceiuri.

În Ţara Românească se află multe izvoare cu apă foarte limpede şi sănătoasă, în regiunea dealurilor. Cele de la munte produc guşa şi mai ales locuitorii din Argeş suferă aşa de mult de acest rău, încât nici nu mai seamănă
p. 47 a oameni. // Cei care sunt atinşi de această boală nu cresc mai înalţi de circa patru picioare, iar capul foarte mare şi diform pare legat de piept, având o umflătură mare de carne în jurul gâtului. Din cauza aceasta îşi pierd glasul. Mi s-a spus în acele ţinuturi că în apropiere se află izvoare, care topesc şi distrug această boală, ce devine ereditară, dar locuitorii nu-şi dau nici o silinţă să le folosească, nu ştiu dacă din superstiţie sau pentru că privesc cu nepăsare această diformitate şi adevărat beteşug; sigur e că de cum îi vezi, ei stârnesc oroare şi milă. Şi în câmpie se găsesc izvoare şi fântâni cu apă foarte bună, dar îndeobşte apa de fântână e lâncedă, caldă şi neplăcută la gust.

p. 48 Se găsesc diferite ape minerale feruginoase şi sulfuroase, dar sunt puţin folosite; cele sărate sunt răspândite din cauza ocnelor bogate în sare. În Moldova, apele bune de băut sunt mai rare şi cea mai bună este a Prutului, atât pentru oameni, cât şi pentru vite şi se crede că e foarte sănătoasă; dar pentru a putea fi plăcută la folosire, trebuie lăsată să stea să se limpezească de firicelele de pământ, care o fac foarte tulbure. Locuitorii din oraşe, care s-au luat după obiceiurile grecilor, păstrează gheaţa pentru a răci apa şi vinul, vara.

În Moldova, fiind mai la nord şi având un relief foarte variat, anotimpurile nu sunt aşa de regulate ca în Ţara Românească, ploile sunt mai dese şi mai
p 49 vătămătoare pentru bucate, zăpada // mai abundentă, iarna e lungă şi aspră şi adesea mai ninge încă şi în aprilie.

Eu cred că frigul prea mare al acestor locuri provine din faptul că ⟨mai întâi⟩ nu sunt cultivate şi populate, apoi din cauza cantităţii de silitră pe care o conţine pământul şi ⟨în sfârşit⟩ din faptul că nu sunt apărate de munţi din

[2] *Le Metteore.*

spre nord-est[3], de unde suflând Crivăţul aduce cu sine părticele îngheţate din regiunile cele mai nordice ale Europei.

Animale. Oi şi capre

Păşunile, care se află din belşug în ambele Principate, pot să hrănească p. 67 un număr mare de vite; şi de fapt vitele de toate felurile constituie principala lor bogăţie şi ramura cea mai de seamă a comerţului lor. Imaşurile din Ţara Românească sunt mai bune pentru vitele mărunte şi numărul acestora, constând din oi şi capre, se ridica în anul 1786 cam la 4 milioane. Oile din Ţara Românească sunt de trei soiuri: ţigăi, bârsane şi stogoşe. Cele dintâi dau o lână foarte // fină şi scurtă şi o carne excelentă. Cele din soiul al doilea dau p. 68 o lână lungă şi grosolană, iar soiul al treilea, fiind un fel de corcitură, dă o lână mijlocie. Aceste animale trăiesc tot timpul afară, la aer, sub cerul liber, vara în munţi şi iarna pe malurile Dunării. Trecerea de la câmpie la munte se face la Sf. Gheorghe, la sfârşitul lui aprilie: în toiul căldurilor urcă pe vârful munţilor, unde găsesc păşuni minunate şi apa cea mai rece. Apoi, în noiembrie coboară şi se duc pe malurile Dunării, unde sunt mai puţin bătute de vânturi şi găsesc o climă mai temperată şi mai ales (găsesc) iarbă, care se păstrează sub zăpadă şi pe care oile o mănâncă cu plăcere, scoţând-o de sub omăt. Se întâmplă adesea ca zăpada să fie prea înaltă şi îngheţată deasupra sau // să fie p. 69 prea puţină, şi prin urmare să îngheţe pământul şi să nu crească iarba. Din cauza acestor neajunsuri, ciobanii îşi fac rost de fân şi iarbă uscată, din care fac stoguri mari şi înalte în chip de clăi; în jurul acestora îşi duc oile şi ele mănâncă atât cât le trebuie. Când suflă vânturile furioase de nord-est şi cade, de obicei, zăpadă multă, ciobanii mână oile continuu în jurul stogului sau la adăpostul unui gard sau pe o înălţime, bătându-le adesea ca să le scoată din zăpadă şi să le silească să se mişte, ca să nu le îngroape zăpada şi totodată ca să nu îngheţe din cauza gerului. Specia numită bârsană trebuie neapărat să petreacă vara la munte, fiindcă ar muri de căldură la câmpie //. Cea numită p. 70 ţigaie poate trăi la şes, numai să fie în apropiere o pădure, unde să se odihnească ziua, şi apă bună de băut. Specia mijlocie e cea mai rezistentă la căldurile de vară şi la toate inconvenientele acestui anotimp şi carnea ei mai e şi bună la gust.

După Sf. Gheorghe se tund oile care dau o cantitate mai mare sau mai mică de lână, după soi: (oaia) bârsană dă cam patru funţi, speciile mai fine, mai puţin.

Toate oile dau câte un miel pe an, rar se întâmplă ca o oaie să fete doi; în cazul acesta proprietarul turmei dă unul ciobanului. În general păstrează berbecuţii, cât şi mioarele: acestea pentru înmulţirea turmei, iar pe berbeci îi păstrează pentru // a-i vinde, aşa cum se va arăta îndată. p. 71

Laptele se strânge numai când oile sunt la munte.

Este prefăcut îndată de ciobani într-un fel de brânză, puţin consistentă, numită ⟨brânză⟩ albă, pe care o vând negustorilor stabiliţi în apropiere cu

[3] *Dalla banda di Greco*

brânzăriile lor, unde extrag untul[4] din ea şi ⟨o prefac⟩ într-o brânză[5], numită caşcaval, care are forma şi gustul celui care se face în Sicilia. Se mai face şi o ⟨altă⟩ brânză de un format mai mare şi dintr-un fel de pastă, foarte bună la gust, numită caş de munte, din care cea mai mare parte se consumă în Transilvania.

Oile sunt supuse la diferite boli cunoscute în alte părţi, cea mai periculoasă e cea care vine atunci când mănâncă o buruiană cu o floare galbenă, // care creşte în apele stătătoare. Ciobanii ne-au spus că oile sunt foarte agitate după această hrană şi că se aruncă zăpăcite asupra ei oriunde o găsesc, iar ei cu greu izbutesc să le împiedice; de aceea, ei ocolesc toate apele, unde observă că creşte această iarbă, care produce gălbeaza[6] şi apoi moarte oilor.

p. 72

O oaie costă cam un florin şi jumătate; mielul de la 12 la 14 carantani, batalul de la doi florini până la doi şi jumătate. Obişnuiesc să omoare oile îngreunate pentru pielea mielului nefătat. Aceasta, dacă este neagră, are preţ bun pentru a se face din ea căciuli şi pentru a îmblăni haine[7].

p. 73 Pieile obişnuite se întrebuinţează pentru a face din ele cordovan[8].

Pe scurt, adunând toate împreună, se socoteşte că o turmă de o mie de oi, bine îngrijită, dă în Ţara Românească un venit de aproape o mie de florini, afară dacă nu se iveşte vreo mortalitate neobişnuită. În Moldova, numărul oilor e mult mai mare şi lâna e de o calitate inferioară. E de remarcat că, deşi îngrijirea tuturor raselor acestor animale e aceeaşi, moldovenii n-au putut totuşi să introducă specia oii ţigăi. Nu numai că mieii degenerează //, dar chiar aceeaşi oaie dusă din Ţara Românească în Moldova, în anul al doilea, dă o lână mai lungă şi mai grosolană, iar în anul al treilea o dă la fel cu a celor indigene.

p. 74

Domnul Ţării Româneşti percepe la Crăciun de fiecare oaie şi capră 12 aspri[9]; cel al Moldovei ia 10 aspri, sub numele de ierbărit sau drept de păscut. Transilvania vecină, neavând păşune suficientă în comitatele ce sunt în hotar cu cele două Principate, trimite o mare parte din turmele ei la păscut, în special în Ţara Românească. Împilările suferite de transilvăneni au întrecut orice măsură, îndeosebi în vremea când erau tiranizaţi de grecul // Stavrachi. În anul 1763, Curtea din Viena a obţinut de la Poarta Otomană un firman, prin care taxa de ierbărit se statornicea la 8 aspri, dar domnii nu l-au respectat niciodată şi făceau totul pentru a nu-l executa. În anul 1775, după războiul cu Rusia, domnul Ipsilanti[10] l-a fixat la 12 aspri şi pentru străini şi pentru băştinaşi,

p. 75

---

[4] Probabil se referă la zerul din care se face urda

[5] În text: *ed in un formaggio* (se subînţelege probabil: convertono).

[6] În realitate, ea e provocată de un vierme parazit şi nu de vreo iarbă.

[7] Aceasta se practică mult în Tartaria, Astrahan şi Buchara, unde aceste piei sunt foarte căutate şi se folosesc mult în Polonia şi în Turcia; sunt ori negre, ori gri-cenuşiu. Am văzut că una din acestea a fost plătită cu 150 de florini pentru căciula domnului Ţării Româneşti, cele negre costă 15 şi 30 de florini una. (n. a.). (Este vorba aici de oi de rasă (Astrahan) şi de obţinerea pieilor, corespunzând la cele numite azi Breitschwanz).

[8] Marochin.

[9] 120 de aspri fac un piastru; 100 de piaştri turceşti corespund la 80 de florini vienezi (n. a.).

[10] Alexandru Ipsilanti în prima domnie (1774–1782).

dar după venirea în scaun a altor domni, înnoindu-se împilările, s-au făcut reclamații la Poartă de către baronul von Herbert, internunțiul împărătesc, iar în anul 1785 s-a convertit la o plată de 10 aspri de oaie, așa cum se obișnuia și în Moldova, cu toate că exista vechiul firman al sultanului Mustafa[11] în mâna păstorilor transilvăneni. Curtea imperială, fără să consimtă formal la aceasta, a lăsat să se plătească această taxă în anul acela //, stăruind pe lângă domni ca supușii lor să nu mai fie tulburați și puși la contribuție ca mai înainte[12]. Cum acel impozit se vinde celui ce dă mai mult, cumpărătorii își îngăduie orice pentru a avea bani într-o țară în care domnește jaful și despotismul. p 76

Boii și vacile abundă în ambele Principate, cu această deosebire, că în Moldova sunt mult mai mari și cu mai multă carne. Ca înălțime sunt la fel cu cei din Ungaria, dar au picioarele mai scurte și sunt mai pântecoși. Mulți se exportă în țările străine, în special Silezia. Un neam de țigani moldoveni, numiți *lingurari,* pentru că lucrează linguri și alte obiecte din lemn, cresc și prăsesc cel mai bun soi ⟨de boi⟩ pe care // îi vând, cu 60 de piaștri unul, armenilor galițieni, care iau pământ cu chirie în Moldova, unde îngrașă boi și cresc cai de rasă... // Tirania obișnuită a stăpânirii din Moldova a stingherit mult comerțul acestor negustori cinstiți. În cele din urmă, Galiția, având norocul să ajungă în stăpânirea austriacă[13], M⟨ajestatea⟩ S⟨a⟩ I⟨mperială⟩ are de gând să ducă mai departe avantajele legitime ale supușilor săi: prin agentul său el a și izbutit să facă să li se acorde de către principele Moldovei un privilegiu care să transcrie, în sfârșit, după care au fost ceva mai liniștiți[14]. p. 77 p. 78

Bivolii se folosesc mult, în special în Țara Românească, și pentru trasul carelor și pentru laptele bivolițelor, foarte bun și abundent. Acest animal cere însă multă îngrijire, deoarece nu-i priește nici căldura, nici frigul. Iarna trebuie să stea într-un grajd cald, iar vara îi place să se tolănească în mocirlă. În general, sunt de culoare neagră, dar se găsesc și albi //, iar aceștia sunt mai plăcuți la vedere. Sunt foarte fioroși și, când sunt în călduri, sunt în stare să se dea la oameni. p. 79

În Moldova, există numeroase crescătorii de cai. Fiecare boier are una proprie, care de 100, care de 200 de iepe. Cele mai bune sunt ale armenilor, de care am mai vorbit, și fiecare se îngrijește să aibă armăsari de-ai lor. Culoarea obișnuită e cea neagră și murgă. Hergheliile stau întotdeauna sub cerul liber. Vara pasc iarba proaspătă și iarna se hrănesc cu fân strâns și pus la păstrare de proprietari. În general la 10 iepe se dă un armăsar, care le gonește și le slujește de ocrotitor, călăuză și paznic. În vremea zăpezilor, lupii au obiceiul să atace hergheliile[15], armăsari ⟨îi⟩ observă de îndată // și cheamă p. 80

[11] Mustafa al III-lea (1757–1774).

[12] Informațiile legate de venirea periodică a păstorilor din Transilvania au constituit una din sarcinile principale ale agentului imperial în Țările Române. El a întocmit un memoriu întreg în această privință. Cf. și corespondența sa cu cancelaria de la Viena (Hurmuzaki, XIX_1, p. 204, 209–210, 217, 231 etc.).

[13] După împărțirea Poloniei.

[14] Privilegiul armenilor galițieni din Moldova. Vezi Hurmuzaki, XIX_1, p. 236, doc. CCVIII.

[15] Vezi la Sulzer această informație preluată aici de Raicevich.

iepele şi mânjii cu nechezatul lor. Mânjii sunt închişi la mijlocul unui cerc pe care îl formează iepele de jur împrejur cu capetele spre centru, în timp ce armăsarii dau raită împrejur şi lovesc cu copitele lupii, care au îndrăzneala să atace herghelia. Cel mai frumos şi mai ales cal asiatic, care ar sta câţiva ani în grajd, n-ar fi în stare să se apere în felul acesta şi mai puţin să rabde asprimea clime; de aceea, moldovenii, ca să regenereze rasa, folosesc armăsari asiatici numai pentru a avea câţiva mânji, pe care îi cresc cu grijă. Cu aceştia împerechează iepele, iar armăsarii care ies din această a doua generaţie, ajunsă indigenă, sunt băgaţi în herghelie şi ei rezistă la climă şi cresc fără cusur. S-a p. 81 observat că // fără această precauţie, caii prăsiţi din armăsari arabi, turci, spanioli etc. au fost poate mai frumoşi decât cei indigeni, dar, în general, în anul al şaselea, căpătau stenos, ologeau şi adesea le înţepeneau picioarele cu totul[16].

Caii moldoveneşti ajung de o mărime potrivită pentru călărie şi pentru căruţe; au o înălţime de 15, 16 palme nemţeşti[17], au forme frumoase, mult foc şi blândeţe şi copite aşa bune, că le-a mers vestea. Prusienii şi austriecii îi cumpără pentru cavaleria lor uşoară[18].

Muntenii nu s-au îngrijit deloc de rasa ⟨cailor⟩ lor şi pretind că, cu toate încercările făcute cu armăsari şi cu iepe moldoveneşti, n-au putut obţine cai de înălţimea acelora, ci sunt în general mici, dar plini de foc şi foarte rezistenţi la p. 82 oboseală //. Cei mai buni sunt acei ai păstorilor transilvăneni şi printre aceştia sunt unii minunaţi, care au ⟨de la sine⟩ în chip firesc mersul în buiestru. Am fost încredinţat că atât caii moldoveneşti, cât şi cei munteneşti, transportaţi în Asia, ajung a fi mai buni; probabil ajută la aceasta orzul din acel loc, mai hrănitor. Pe de altă parte, e constantă observaţia că transportaţi la Viena, caii turceşti îşi pierd vioiciunea şi focul care îi deosebesc şi acest fapt e atribuit hranei.

Superioritatea pe care o au oile din Ţara Românească, în ce priveşte calitatea lânei lor, asupra celor din Moldova şi cea pe care o au caii şi boii din Moldova, în ce priveşte mărimea lor, asupra celor din Ţara Românească, sunt p. 83 pricinuite de diferenţa păşunilor // şi de calitatea apelor, care trebuie să influenţeze animalele în cel mai mare grad.

De fapt, cele mai bune rase de cai se află în Moldova de sus şi în apropierea Prutului.

În acele regiuni creşte în general o iarbă foarte subţire, înaltă de 2–3 picioare, într-un teren uscat şi înalt. Dimpotrivă, iarba din Ţara Românească nu se găseşte decât pe locuri joase şi umede, este mai înaltă, mai puţin substanţială şi în general predomină troscotul, asmaţuchiul şi alte ierburi cu flori şi adesea ierburi aromatice: izma, pelinul, lilium convallium etc. Dat fiind aceasta, se poate trage concluzia că fânul e mai omogen şi e mai potrivit pentru vitele mari şi iarba măruntă pentru cele mici; iată de ce sunt mai bune oile în Ţara Românească şi boii şi caii mai buni în Moldova. În afară de caii p. 84 de rasă // din ambele provincii, mai există un mare număr de cai obişnuiţi, foarte buni şi folositori pentru treburi şi pentru comerţ.

---

[16] *Contratti in tutte le gambe.*

[17] *Pugni tedeschi.*

[18] Pentru amănunte interesante, cf. Hurmuzaki X, *Introducerea* lui N. Iorga.

Catârilor şi măgarilor se pare că nu le prieşte aici şi sunt foarte puţini. În afară de animalele arătate în ambele provincii, se cresc mulţi porci, mai ales în Ţara Românească, de unde se transportă în Transilvania şı în Ungaria. Pădurile produc ghindă din belşug pentru hrana lor şi dacă cumva nu se face în vreun an, e înlocuită cu porumb. În trei ani porcii aceştia ajung foarte mari şi grei la cântar. Carnea lor când este proaspătă, nu e aşa de bună ca a celor din ţinuturi cu o climă mai temperată, dar, dimpotrivă, când e sărată şi afumată e mult mai bună şi se poate păstra mai mult.

Mistreţii, cerbii, urşii şi caprele sălbatice[19] sunt în număr mare în munţi, căprioarele, vulpile şi iepurii în câmpie; îndeosebi // iepurii sunt în număr foarte mare; în fiecare an ţăranii prind în Ţara Românească 300 de mii, şi în Moldova 200 de mii. Ei se vânează pe vremea zăpezilor şi cu cât cade mai multă zăpadă cu atât se vânează mai bine, iar ⟨aceasta⟩ se face cu câini anume pentru acest fel de vânătoare, care nu sunt atât de mari şi de frumoşi ca cei din Tataria, dar destul de buni. Şi aceasta e singura specia mai aleasă a acestui animal, care se găseşte în ambele provincii. Există un mare număr de lupi foarte vătămători turmelor şi oamenilor mai ales când turbează, cum se întâmplă adesea. p. 85

E de remarcat că ţăranul din aceste ţări, care pare temător din fire, atacă urşii cu multă bărbăţie. Apoi ţiganii au un meşteşug al lor de a domesticii urşii cei // mai sălbatici şi a-i face să joace, în foarte scurt timp. p. 86

În păduri se întâlnesc porci sălbăticiţi, care seamănă în totul cu mistreţii, dar se deosebesc prin carnea care e albă şi foarte bună la gust.

Păsări

[...] Găinuşele de apă, prepeliţele, potârnichile, sfrânciogii, dropiile şi ciorile sunt în număr foarte mare tot timpul anului prin locurile locuite, şi-şi fac cuiburile pe turlele bisericilor sau ale altor clădiri înalte. Locurile vecine sunt turburate de croncănitul lor neîncetat, iar semnăturile sunt distruse de lăcomia lor; pentru a le îndepărta se înfig în pari, din loc în loc, ciori moarte. Berzele îşi fac şi ele cuiburile pe turle, dar ele dispar în timpul iernii şi se întorc primăvara – odată cu rândunelele – la vechiul cuib, spre a-şi depune ouăle; // nu li se face nici un neajuns, fiind socotite păsări aducătoare de noroc. Îşi hrănesc puii cu şerpi şi alte reptile pe care le caută pe câmp. În Banatul Craiovei se găsesc cocori[20] şi mai rar fazani. Se găsesc din belşug becaţe, sitari şi în general tot felul de păsărele de care se văd în celelalte ţări ale Europei, în afară de ⟨pitulicea de speţa⟩ „bucafico". Se poate spune că pădurile acelea sunt adevărata patrie a privighetorilor, aşa de multe sunt, iar cele din Ţara Românească sunt foarte preţuite pentru dulceaţa viersului lor. De fapt, una din cele mai neasemuite încântări ce pot fi resimţite este să te afli într-una din acele păduri noaptea, când străluceşte luna, în lunile de mai şi iunie, măreţia stejarilor, care răspândesc o umbră nelămurită, susurul // frunzelor p. 90 p. 91 p. 92

[19] Capra neagră, azi din ce în ce mai rară.
[20] *Damigelle di Numidia* (specie de cocori numiţi Ardea-Virgo).

lor înfiorate de o adiere blândă, care pare ca ține isonul acordurilor suave ale privighetorilor, murmurul unei ape care curge, oglindirea razelor lunii în această apă sau într-un iaz, o singurătate desăvârşită, liniştea în care se află sufletul în asemenea împrejurări, înfăţişează cea mai surprinzătoare scenă pe care o poate oferi natura neţărmurită şi neprefăcută şi poate şi una dintre puţinele şi rarele clipe de fericire îngăduită muritorilor, care o caută zadarnic în spectacolele publice.

La mănăstiri şi în curţile boiereşti se găsesc păuni. Pe lacurile mari şi pe //
p. 93 Dunăre e imens numărul de păsări de apă, care se văd. Pe acest mare fluviu se prind cu uşurinţă lebede, gâşte sălbatice, raţe albastre şi galbene, care trăiesc şi în curţi, numai să aibă apă din belşug.

Lăcuste

p 94 [...] Lăcustele, care năvălesc mereu asupra acestor provincii bogate şi roditoare, se pot numi o adevărată pacoste. Vai de semănăturile şi de livezile pe care se aşează, în câteva ore nu mai rămâne niciun fir de verdeaţă, cocenii de porumb nu mai înfăţişează ochilor decât un cotor gol; ⟨ele⟩ nu lasă în urmă decât scârna lor care înegreşte pământul. Când zboară mai mult duse de vânt,
p 95 par atâţia nori negri care împiedică razele // soarelui, fâlfâitul atâtor milioane de aripioare produce un vuet neplăcut, iar cel pe care-l fac rozând ⟨vegetaţia⟩ seamănă cu cel al unei uriaşe turme de capre. Odată în cele două ţări, rămân timp de câţiva ani, cutreierând, de colo colo, până ce, în sfârşit trec dincolo de Dunăre. Deseori trec Carpaţii şi pătrund în Transilvania, unde guvernul foloseşte regimente întregi pentru a le nimici cu tunul şi cu focul; s-ar părea un lucru ciudat, dar e lucru neîndoios. De obicei, îşi depun ouăle toamna, sub pământ, şi se retrag într-o pădure. Primăvara, îndată ce se topesc zăpezile şi soarele începe să dea iar căldură, se vede cum se mişcă pământul şi apar aceste insecte, care încep să salte şi să caute hrană. Numai când se află în
p. 96 această fază, pe care aş numi-o // de copilărie, pot fi stârpite. Din ordinul guvernului, ţăranii aleargă acolo cu saci, le strivesc, le adună şi le aruncă într-un şanţ cu paie deasupra, uneori, dacă îngăduie locul, le înconjură numai cu paie şi le dau foc. Cu toate aceste măsuri şi încă multe altele, cu tot războiul pe care li-l poartă graurii şi ciorile, e peste putinţă să fie stârpite cu totul.

p. 97 Se crede în general că lăcustele vin din Africa etc. Oricare ar fi // originea lor, se pare că din Siria ele trec în Asia Mică şi de acolo în Cuban şi în Tartaria Mică, de unde e sigur că trec în Moldova şi apoi în Ţara Românească.

E de observat că înaintarea lor treptată, în aceste ţări, e de obicei către Dunăre, pe care o trec cu ajutorul unui vânt puternic. Dacă acesta se schimbă în sens contrar în momentul trecerii Dunării, ele cad în apă, fiind împiedicate de însăşi masa lor să facă vreo mişcare înapoi şi să se întoarcă. Aşa se întâmplă că deseori coastele Mării Negre sunt acoperite de lăcuste înecate.

[Comerț]

[Produsele transportate la Constantinopol]

În fiecare an, primăvara, negustorii greci, prevăzuți cu firmane ale Porții, p. 120 vin în cele două Principate să cumpere oi și iau de la 500 000 până la 600 000, pe care le plătesc la prețul cele convine, vexând și asuprind pe păstori după cheful lor, fără ca domnii sau alți dregători să îndrăznească a li se împotrivi, deoarece unul din negustori, întorcându-se la Constantinopol, este în stare să strige în mijlocul pieței că domnul Țării Românești sau al Moldovei este un trădător, care se înțelege cu rușii sau germanii și nu le-a permis să cumpere oi pentru ca poporul // lui Mahomed să moară de foame. Cum o acțiune de p. 121 acest fel, foarte lesne de produs, ar prilejui la Constantinopol o răscoală, care ar putea aduce mazilirea sau moartea unui om prea cu râvnă, nimeni nu îndrăznește să pună capăt acestei dezordini.

Am observat că – în mod constant – acești negustori, deși greci, sunt aceia care umilesc trufia domnilor și se cred persoane mai importante decât ei, fiind sprijiniți de ienicerii cărora le furnizează rația de carne, precum și de mulți dregători însemnați, care își au partea lor din acest câștig, de kasapbași[21] și de sultanul însuși. Mai este încă un alt fel de negustori numiți *kapanlâi,* după numele târgului unde se vând cu ridicata la Constantinopol proviziile. Aceștia sunt un amestec de greci și turci. Ei vin cu scrisori de la marele-vizir și cumpără brânză, unt, miere, seu, ceară // pastramă etc. la prețul care le p. 122 convine. În cele două Principate se taie cam 80 000 de boi și vaci și un mare număr de capre, care se pun la fiert în cazane mari până ce se consumă toată carnea. Seul se pune într-un burduf făcut din piele de bou; fiecare din aceștia dă de obicei un cântar de seu, fără măduva, care se extrage și, topită separat, se păstrează în butoaie. Turcii de dincolo de Dunăre iau un mare număr de boi pentru trebuințele lor personale.

Vara trag în porturile Galați și Brăila, așezate pe malurile Dunării, un număr de vase turcești, care aparțin lazilor[22], ce navighează de la Trapezunt și care sunt toți ieniceri[23], cele mai obraznice canalii care se pot închipui, în stare de a săvârși tot felul de excese, // făcându-și o glorie din a asasina prin p. 123 trădare. Muntenii și moldovenii sunt siliți să-și trimită toate grânele în aceste două târguri, unde negustorii de spița acestora le cumpără[24] după cum vor ei, atât în ceea ce privește prețul, cât și măsura. De obicei, bieții țărani sunt foarte mulțumiți când se pot întoarce vii și nevătămați în bordeiele lor și sunt foarte

---

[21] *Capo de Macellai.*

[22] Aceștia s-au stabilit în târgurile Moldovei, pe care le terorizau prin silniciile lor. Sunt scoși de Const. Mavrocordat, în urma unei adevărate expediții militare, și se retrag în raiaua Hotinului și în Fălciu (vezi vol. IX al colecției de față).

[23] Erau negustori, care izbutiseră prin daruri să se înscrie în listele acestui corp privilegiat, ce număra 199 regimente (vezi N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches,* IV, p. 461); Idem, *Istoria românilor prin călători,* vol. II (1928), p. 59.

[24] *A modo loro,* adică impunându-și condițiile lor.

fericiți când aduc ceva bani. De obicei, ciuma contribuie în acest timp să facă șederea în cele două porturi încă și mai primejdioasă.

Produsele exportate în țările creștine

p. 124 ...Cu toate prohibițiile Porții otomane, Moldova, care are un mare număr de cai de rasă și alții mai obișnuiți, exportă în Polonia aproape 20 000 în fiecare an.

Acest comerț se face de obicei prin Mohilev, oraș din Polonia, pe malul Nistrului, unde regele Prusiei[25] ține un ofițer superior care cumpără un număr considerabil de cai de tot felul. Împăratul Austriei[26] cumpără și el mulți și de obicei din aceleași rase, alegând pe cei mai buni, care se plătesc de la 13 până la 15 țechini ⟨bucata⟩ și care sunt destinați husarilor. Armenii din Galiția, despre care am vorbit, transportă prin Germania și mai ales prin Breslau // p. 125 5 000 de boi grași și 6 000 de vaci. Iar grecii, stabiliți la Iași sau la Viena, cumpără până la 50 000 de ocale de ceară și evreii din Brod 200 000 de piei de iepure, care se vând de câțiva ani încoace cu 50 de piaștri suta; rușii cumpără toate vinurile mai bune, pe care, prin intermediul grecilor așezați în aceste țări, le duc la Moscova.

Cele mai însemnate articole de comerț, care trec prin Țara Românească în Germania, sunt lânurile fine în număr de peste 1000 de saci, ceara, marochinurile, porcii, iar în Transilvania, lânurile obișnuite, vinul și pește de Dunăre sărat.

O cârmuire vicioasă și asupritoare atrage după ea mii de nereguli și toate păturile sociale, care au nenorocul să trăiască sub un astfel de jug, simt urmările p. 126 nefericite ale regimului. Toate provinciile supuse direct sau // indirect tiraniei otomane se găsesc în această situație și îndeosebi pătura cea mai de sus, cât și cea mai de jos se resimt cel mai mult de efectele despotismului.

Cei de sus fiind mai aproape de trăznet pot fi prefăcuți în cenușe în orice clipă; cei mai de jos, și anume plugarii, fiind în general cei mai departe, nu sunt atât de expuși să-și piardă viața. Dar se pare că le este lăsată viața numai pentru a-i munci în continuare și a le lua apoi rodul sudorii și muncii lor. Nenorociții de plugari din Țara Românească și din Moldova, obligați să scoată în fiecare clipă bani pentru dările și taxele împovărătoare asupra tuturor felurilor de produse, trebuie să recurgă chiar la acei care au bani la îndemână. Frica de p. 127 ciomăgeală și de închisoare, precum și de a vedea că i se răpesc, de către // mâinile crude ale dăbilarului, plugul și boii, singurii tovarăși ai trudei sale și singurul mijloc de a-și asigura traiul, îl împiedică să stea la gând și să cerceteze în ce condiții îi sunt avansați banii; pentru a face rost de câțiva piaștri, ei se angajează și vând cu anticipație toată producția ogoarelor lor, pe care o așteaptă în acel anotimp; grâul pe care l-au semănat, via pe care au cultivat-o, ceara de la albinele lor, lâna de la oi, vițelul, mânzul, nimic din toate aceste nu mai este

---

[25] Frederic al II-lea. Pentru organizarea acestui export de cai cf. Hurmuzaki, X, *Introducerea* lui N. Iorga.

[26] Corect romano-german, Iosif al II-lea.

al său. Toate produsele abia le-au văzut că au şi trecut la cămătarul hrăpăreţ. Domnii cu regularitate pun taxele cele mai grele cam în timpul când dau în copt roadele pământului şi nu lasă ţăranilor timpul să le vândă, de teamă să nu folosească în altă parte banii pe care îi scot. În acelaşi timp, negustorii greci şi epiroţi apar // cu saci plini de bani şi cutreieră casele pentru a oferi ajutor celor care au nevoie, cercetează cantitatea (aparentă a) produselor, socotind după ea cu anticipaţie, acontul şi fixând un preţ foarte jos. Dacă grindina sau orice altă intemperie ivită între timp înşeală speranţele plugarilor şi cantitatea mărfii nu corespunde sumei primite drept acont, ei rămân datori pe anul următor. Dacă li se ivesc între timp noi nevoi, ei recurg la negustor ca să-şi procure bani şi se angajează să plătească dobânzi mari pentru vechea şi pentru noua datorie. Într-un cuvânt, după câţiva ani, plugarul se găseşte în situaţia de a trebui să muncească şi să asude toată viaţa pentru altul, abia rămânându-i o hrană mizerabilă. p. 128

Înainte de războiul trecut, turcii de dincolo de Dunăre ajunseseră, datorită acestui comerţ, stăpânii // celor două provincii. Sub cuvânt de a-şi scoate banii pe care îi împrumutaseră, se aşezau în casele datornicilor, folosindu-se după plac, de persoanele şi bunurile lor... p 129

[...] Obiceiul şerbiei, introdus probabil de slavi, s-a păstrat în Ţara Românească şi în Moldova, până în 1744, când Constantin Mavrocordat pentru folosul propriu a desfiinţat şerbia fără să dea sau să încredinţeze acestor noi dezrobiţi pământ în // stăpânire, ceea ce ar fi fost uşor de făcut, dacă acţiunile sale ar fi fost călăuzite de raţiune şi de dreptate. p. 130

Cele două provincii aveau atunci terenuri nesfârşite, care aparţineau domnilor; şi dacă în loc de a dărui cele mai puţin locuite favoriţilor săi, cum au făcut atât el, cât şi urmaşii lui, le-ar fi împărţit plugarilor, care sunt foarte puţini în raport cu întinderea pământului, atunci sau stăpânii de pământ ar fi trebuit să facă la fel, sau ar fi fost părăsiţi de toţi iobagii lor, care s-ar fi mutat pe pământurile care le erau oferite în dar de domn.

În acest fel ⟨de acuma⟩, libertatea care li s-a dat nu este decât închipuită şi plugarul, care cultivă un pământ, ce nu-i aparţine, este silit să împartă cu proprietarul rodul muncii lui // pe când acesta, din siguranţa de a avea cele de trebuinţă traiului, nu-şi dă nici cea mai mică osteneală pentru a-l face mai productiv, se dedă sau leneviei, sau se amestecă în intrigile Curţii, se pătrunde de maximele de avariţie şi de asuprire ale acesteia şi se îngrijeşte de a căpăta încuviinţarea de a asupri mai bine pe nenorocitul plugar de pe moşiile sale. În starea actuală a lucrurilor, numărul stăpânilor de pământ – dacă se scad mănăstirile care posedă o treime din cele două provincii – este foarte restrâns, astfel că dacă acestea ar încăpea sub o cârmuire dreaptă, boierii ar ajunge în puţin timp cei mai bogaţi inşi din Europa. p. 131

Aceleaşi monede, care au curs în celelalte state ale Imperiului Otoman, circulă şi în acestea şi au cam aceeaşi valoare. La fel în ceea ce priveşte măsurile şi greutăţile. Măsura de greutate este cântarul de 44 de ocale, care corespunde la // 100 de funţi de Viena[27]. Totuşi, negustorii, care cumpără de p. 132

[27] Numit şi *Zentner* sau Chintal.

la baştinaşi diferite produse, se slujesc de o balanţă romană[28], care le dă un câştig de 6 până la 10%. Când vând, ei au mare grijă să folosească alte greutăţi şi cârciumarii nu-şi fac nici un scrupul să micşoreze cam un sfert ⟨ocaua lor⟩ de măsură. Stofele se vând cu „pic"-ul sau cu „braţul"[29] echivalent cu cel veneţian, iar mătăsurile, cu „endasa" de Constantinopol, care este mult mai mică decât „braţul" amintit mai sus. //

p. 133

Mărfurile importante din ţări străine

Luxul este aparent interzis în Turcia tuturor celor care nu sunt musulmani din naştere, grecii, ⟨dar⟩ care sunt domni şi stăpâni ai Ţării Româneşti şi Moldovei, aflându-se liberi ⟨aici⟩, s-au dedat la luxul cel mai costisitor şi mai extravagant, care se poate închipui şi care întrece chiar pe al sultanilor din Constantinopol. Femeile, mai ales, se împodobesc cu blănurile cele mai alese, cu stofe din India, cu broderii şi galoane europene.

Acest lux a fost fireşte imitat şi adeseori întrecut de băştinaşi, dând prilej negustorilor să introducă în ţară tot felul de mărfuri şi manufacturi. Din // Rusia, p. 134 regulat în fiecare primăvară, vin blănurile cele mai scumpe de jder, samur, cacom, vulpe, râşi şi altele. Grecii aduc de la Constantinopol toate stofele şi muselinele din India şi Alep şi ţesăturile de aur din Chios, în afară de nenumărate mărunţişuri făcute la Constantinopol. Alţi greci se duc de două ori pe an la târgurile de la Lipsca şi Viena, de unde aduc pe uscat un mare număr de stofe fine de tot felul, stofe groase de lână[30], catifele, atlasuri şi alte mătăsuri, pânze imprimate, galoane şi broderii de Viena, obiecte de fier din Stiria, hârtie de Veneţia, condimente *(droghe),* zahăr rafinat de Fiume, cafea din America, plumb, cositor etc., mărunţişuri p. 135 *(chineoglia)* din Nürnberg, Viena, Franţa şi Anglia, un mare număr // de giuvaeruri, perle, ceasornice şi alte lucruri de aur şi argint. Într-un cuvânt, toate produsele brute care se exportă din cele două provincii în ţările creştine sunt date în schimb pe sus-amintitele manufacturi.

O companie comercială de români transilvăneni şi bulgari stabiliţi la Braşov pune să se fabrice în împrejurimi unelte obişnuite pentru oamenii din popor şi acest negoţ se urcă la 5 000 de poveri de 1 cal[31]. Această ⟨companie⟩ se bucură de diferite privilegii acordate de vechii domni ai ţării, dar rareori confirmate de cei de acum. Din cele expuse s-ar putea crede că în această ţară mulţi negustori s-au îmbogăţit din negoţ. Dar din cauza cârmuirii rele şi nenorocite, care tiranizează toate păturile, nu este nici un om care să poată spune că este cu adevărat bogat. //

p. 136 Înainte de ultimul război, domnii, având a acoperi marile cheltuieli ce erau siliţi să facă la Constantinopol, pentru a-şi plăti datoriile şi a-şi satisface capriciile, împrumutau bani cu mari dobânzi, ipotecând dinainte veniturile capitaţiei, ocnelor şi vămilor. Negustorii, atraşi de câştig şi adeseori siliţi, îşi

---

[28] *Stadera Romana.*

[29] Măsură de 1,65 m = măsură de trei palme şase urme.

[30] *Sajone o saja in lana.*

[31] *5 m some de cavallo.*

dădeau banii domnilor. Dacă, în acest răstimp, se întâmpla o schimbare de domnie, noul domn punea stăpânire pe venituri[32] şi negustorii îşi pierdeau capitalurile fără apel.

Acest lucru s-a întâmplat atât de des încât toţi negustorii au dat faliment, căşunând pagube imense negustorilor încrezători de la Leipzig, care le dădeau mărfurile pe credit.

Câştigurile pe care mai mulţi negustori // stabiliţi de curând le-au făcut p. 137 cu trupele ruseşti, în timpul războiului trecut, ca şi înţeleapta guvernare de şapte ani a domnului Ipsilanti după acest război au restabilit comerţul şi creditul în Ţara Românească.

Diferiţi negustori din Viena, încurajaţi de tratatele de comerţ dintre Casa de Austria şi Poarta otomană, încheiate la Pasarowitz ⟨1718⟩, confirmate ⟨apoi⟩ şi repuse în vigoare în 1784, au încercat să introducă pe calea Dunării un nou comerţ cu Principatele şi cu alte state ale împărăţiei otomane. Încercările n-au dat roade, din cauza greutăţilor pe care le-au întâmpinat noile întreprinderi, cât şi datorită opoziţiei făţişe a domnilor, care îşi vedeau interesele compromise, precum şi din cauza obişnuitelor înşelăciuni şi tergiversări // ale guvernului p. 138 otoman. Acum că s-a aprins un nou război[33] totul s-a întrerupt.

p. 160

Autoritatea şi fastul domnilor

Nu există cârmuire mai despotică decât cea care este exercitată de domni în Ţara Românească şi în Moldova, deşi despotul are o situaţie precară şi este, adeseori, un om de rând şi fără talente, pe care l-au ridicat intrigile greceşti, banii şi favoarea Porţii otomane şi pe care o altă intrigă îl distruge sau îl face să se întoarcă la nimicnicia sa*. Despotul adoptă însă o morgă atât de mare şi

---

[32] Veniturile ipotecate.

[33] Începând în 1787–1788.

* *Enumerarea grecilor, muntenilor şi moldovenilor spânzuraţi şi decapitaţi în acest secol pentru cauza celor două Principate:*

1714 – Principele Brâncoveanu, patru fii şi un boier Văcărescu.
1714 – Principele ⟨Ştefan⟩ Cantacuzino cu tatăl său.
1716 – Arhiepiscopul Ţării Româneşti, înecat ⟨Antim Ivireanu⟩.
1719 – Ioan Mavrocordat, domnul Ţării Româneşti, otrăvit (?) de fratele său Nicolae.
1737 – Ianache Ipsilanti, starostele breslei blănarilor din Constantinopol, unchiul principelui Alexandru Mavrocordat, spânzurat.
1740 – Constantin Ghica, dragomanul Porţii, decapitat.
1760 – Ianache Suţu, fratele mai mare al principelui Mihai Suţu, spânzurat.
1765 – Stavrache, agentul Valahiei şi Moldovei, spânzurat.
Doi boieri munteni cu puţin înainte, din ordinul celui de mai sus, şi trei oameni din popor ucişi de arnăuţi la Bucureşti, într-o răscoală.
1769 – Grigore Calimachi, domnul Moldovei, decapitat.
1769 – Nicolae Suţu, dragomanul Porţii, decapitat.
1777 – Grigore Ghica, principele Moldovei, căsăpit la Iaşi de un capugiu.
1778 – Vistierul Bogdan, coborâtor al domnilor Moldovei, decapitat de principele Moruzi la Iaşi, împreună cu un tovarăş al său ⟨Cuza⟩
1786 – Petrache della Zecca ⟨Petrache Tarapangiul⟩, decapitat.

de solemnă față de supușii care au nenorocul să geamă sub un astfel de jug, încât un boier, când i se întâmplă să se apropie de domn, se înfățișează tremurând și cu o comportare mai mult decât servilă. Am văzut pe mulți, când p. 161 se ridica draperia de la ușă și intrau la audiența dorită, cum își făceau semnul crucii, cerând ajutorul sfântului lor ocrotitor. Numai câtorva dintre cei mai aleși li se îngăduie să sărute mâna, de obicei, obișnuiesc să sărute picioarele sau poalele hainei. Domnii sunt stăpâni pe viața și averea supușilor lor; când vor ei, pun să fie bătuți la falangă, îi aruncă în vreo închisoare, într-o mănăstire izolată, în fiare și, uneori, într-un acces de mânie, îi bat cu buzduganul pe care îl țin mereu la îndemână[34].

p. 162 Dispun și dăruiesc după placul lor pământurile și satele care aparțin domniei, astfel că le-au înstrăinat pe toate prin această risipă făcută pentru interesul lor particular.

Schimbă după placul lor pe cei care ocupă dregătoriile. dar cei care le părăsesc păstrează titlul ⟨vechi⟩ și chiar și onorurile și anumite avantaje. Domnii p. 163 au totuși grijă să-i facă să treacă prin grade succesive, astfel că, de pildă, un paharnic nu este făcut dintr-odată ban al Craiovei sau logofăt, totuși un ban poate să ajungă fără greutate vistier, spătar sau hatman. Este necrezut ⟨de mare⟩ numărul celor cu titluri ⟨de boierie⟩, deoarece domnii, fie din favoare, fie pentru banii pe care îi iau dregătorii, conferă în fiecare zi titluri de boierie și se știe cu aproximație cât costă fiecare.

În aceste țări omul cel mai de jos cu puțini bani e făcut boier și astfel hamali și grăjdari transformați în boieri se adresează unul altuia între ei cu „cinstite boier" pe românește sau „Evieniasù" pe grecește, adică „boieria voastră".

p 164 În anul 1775, un boier muntean, cu numele de Cândescu[35], făcând // un complot, domnul pentru a-și arăta autoritatea, după ce a pus să-l aresteze, a poruncit să-l îmbrace cu hainele unui țăran, care se afla acolo din întâmplare, silind pe acesta să ia hainele boierului, care scos din boierie, a fost bătut în văzul tuturor și pus în fiare. Teama și uimirea țăranului la început, apoi vanitatea și îndrăzneala sa au stârnit râsul privitorilor și în această ținută s-a dus ⟨țăranul⟩ să facă vizită banului Filipescu[36], boier de primul rang și stăpânul lui, care, crezând că-l boierise domnul, așa cum se răspândise zvonul, l-a pus să șadă lângă el și l-a tratat cu cafea. Comedia n-a durat mult, căci după prânz falsul boier a fost dezbrăcat și i s-au dăruit 50 de piaștri.

---

[34] De mai mulți ani încoace a fost închis la mănăstirea Sinaia un boier de origine greacă, despre care se credea că fusese capul unei conspirații împotriva domnului. Slujitorul grec, care era însărcinat cu arestarea lui, nu ⟨s-a mulțumit⟩ numai să-l pună în fiare și să-l hrănească cu pâine și cu apă, dar, printr-un rafinament de cruzime, a pus să i se coasă hainele pe el pentru ca să fie chinuit de infecție și de viermi. Principele Constantin Racoviță, mort la București, în 1763 (!), a pus să închidă într-o cușcă de fier pe un biet medic german (!), învinuindu-l de a-i fi ucis soția cu medicamentele lui și în fiecare seară punea să-l bată în fața sa până ce în sfârșit a murit (!), ⟨evenimentul este redat în mod eronat, vezi și Sulzer, nota 5, în volumul de față⟩; din fericire asemenea exemple sunt foarte rare și eu mă mir că nu sunt mai dese, dat fiind felul acestei cârmuiri (n. a.).

[35] *Ghindesculo* Este vorba de marele paharnic Ioniță Cândescu. Vezi și Sulzer, nota 19.

[36] Pană Filipescu, mare ban (24 noiembrie 1770 – 3 octombrie 1774).

Fiecare domn aduce cu el un mare număr de greci, cărora le dă // dregătoriile cele mai mănoase. Muntenii şi moldovenii se ridicaseră împotriva acestui ⟨obicei⟩ după pacea din 1774 ⟨încheiată⟩ între Poartă şi Rusia şi au apelat la colonelul Peterson, ministrul rus, care era foarte dispus să-i susţină. Dar grecii au făcut atâtea demersuri la Poartă încât lucrul a fost zădărnicit. p. 165

Mulţi dintre aceştia, datorită favoarei domnului, se însoară, spre folosul lor, în Moldova şi Ţara Românească sau ajung boieri stăpâni de moşii şi sunt apoi cei mai fără astâmpăr[37] şi ajung să se bucure de dregătoriile de ban, vornic, logofăt şi vistier, care sunt date de obicei băştinaşilor ţării din puţinele familii privite ca vechi. Într-un cuvânt, Ţara Românească şi Moldova sunt adevăratul Peru al grecilor.

Toate slujbele nu numai că sunt plătite cu lefuri disproporţionate, dar // de la cea mai mare dregătorie, fie ecleziastică, fie civilă, până la cea mai mică, au dreptul să despoaie poporul mai ales atunci când domnii nu le plătesc lefuri. Boierii, episcopii şi mănăstirile sunt scutiţi de orice dare şi contribuţie şi pe deasupra au chiar dreptul la un număr de ţărani, variind proporţional după gradul lor de boierie. Aceşti ţărani nu plătesc nimic vistieriei, pentru a da tot ce au stăpânilor lor...[38]. p. 166

[...] Lipsa de ocupaţie şi vanitatea au introdus la Bucureşti o modă foarte ciudată. Toţi boierii, cu slujbă sau fără ⟨slujbă⟩, îşi petrec dimineaţa la Curte, în vreo sală, făcând cerc şi stând de vorbă. De această boală s-au molipsit şi negustorii şi cel care nu se duce să-şi piardă vremea în acel club[39], trece drept un om de rând; chiar servitorii au legat de aceasta o idee de distincţie şi se fălesc că sunt „feciori de boier de la Curte”, adică servitor al unui boier care ţine de Curte şi sunt în stare să părăsească pe un stăpân care nu merge la Curte. // p 173

Trecerea paşalelor şi a altor turci

p. 174

Vecinătatea cetăţilor turceşti, Hotin şi Bender, unde comandă paşale cu trei tuiuri, face ca aceştia să fie nevoiţi să străbată Ţara Românească şi Moldova şi să caute să facă ⟨cu acest prilej⟩ o vizită prietenilor lor ⟨domnii acestor ţări⟩. Dar aceştia fac tot ce le stă în puţinţă pentru a se sustrage unei asemenea dovezi de cinste care îi costă foarte mult şi care îi înjoseşte în ochii supuşilor lor, căci trebuind să vadă pe paşă, sunt siliţi să-i iasă în întâmpinare mai înainte de a sosi la locuinţa sa; de îndată ce-l văd, descalecă şi se apropie de el cu multă supunere pentru a-i săruta poalele hainii şi merg înaintea lui pe jos până ce descalecă. Ajunşi la locuinţă, nu se // aşează până ce nu au fost poftiţi, de mai multe ori, sau li s-a poruncit de paşă ⟨stând până atunci⟩ în poziţia cea mai incomodă şi mai umilitoare, adică cu genunchii îndoiţi; şi dacă turcul nu prea e politicos sau prietenos îi lasă să stea astfel în tot timpul vizitei în care îşi ia mereu aerul de stăpân şi oricâte extravaganţe ar face, ele trebuie îndurate p. 175

---

[37] *I più torbidi.*

[38] Este vorba de scutelnici.

[39] *Ridotto.*

cu răbdare pentru că într-o zi ⟨acel paşă⟩ poate să ajungă mare vizir şi să-l facă să plătească scump orice lipsă de respect... etc.

p. 207

Modul de a percepe dările şi populaţia

Feluritele dări, ca cea pe oi, pe vin, pe albine şi altele mai mici, sunt scoase în fiecare an la mezat public la vremea potrivită şi sunt date celui care oferă mai mult ⟨şi⟩ care este dator să plătească îndată vistieriei o parte din preţul la care au fost adjudecate, iar în urmă, restul; şi cum numai ţăranii sunt supuşi la aceste sarcini, arendaşul are mână liberă să exercite orice fel de asupriri şi de înşelăciuni pentru a scoate cât se poate mai mult, întocmai cum se face în alte ţări unde domneşte acelaşi sistem. //

p. 208 În vremea din urmă, vama şi ocnele au fost exploatate pe socoteala domnilor şi era mult mai bine pentru negoţ, căci cel care era nedreptăţit, recurgea ⟨la domn⟩ şi i se făcea dreptate, mai ales pentru ⟨cele⟩ două ţări privilegiate, Austria şi Rusia.

Capitaţia se plăteşte în Moldova aproape în fiecare lună, iar în Ţara Românească tot la trei luni; aceasta este repartizată mai de grabă asupra satelor decât asupra indivizilor. De pildă, cutare sat este socotit cu 100 de case şi este impus la 400 de piaştri. Ispravnicul sau administratorul judeţului, după ce a primit rolul vistieriei, îşi trimite oamenii pentru a face cunoscută ⟨suma impusă⟩ şi a strânge banii; dar, în realitate, satul are mai multe sau mai puţine case. Dacă are mai multe, ţăranii se adună şi fac împărţirea între ei, în cea mai mare p. 209 taină, se întâmplă să strige şi să se bată, // dar nu există exemplu să se fi plâns ispravnicului pentru vreo neînţelegere care s-ar fi putut ivi. Şi dregătorul din fruntea satului numit pârcălab, care cred că vine de la latinescul *parochus*[40], care îndeplineşte aceeaşi funcţie, duce banii dăbilarului. Dacă însă ⟨satul⟩ are mai puţine ⟨case⟩, atunci stăruie să se scadă numărul caselor şi, prin urmare, suma cu care e încărcat. Dacă acestea nu sunt ascultate, tot satul se risipeşte şi locuitorii trec în alte ţări vecine sau se duc să se aşeze în sate mai îndepărtate din alt ţinut. De aici provine ⟨faptul⟩ că nu se poate şti niciodată exact, nici chiar de către stăpânire, numărul locuitorilor.

Pe cât am putut socoti, în general, şi cu toată rezerva, cred că populaţia p. 210 celor două // Principate se ridică la un milion de suflete. Pe vremea domniei principelui Ipsilanti în Ţara Românească, au venit să se aşeze mulţi bulgari de dincolo de Dunăre, pe care Poarta îi cerea înapoi prin mijlocirea comisarilor ei, dar aceştia se înapoiau adeseori fără să fi făcut nimic, în schimbul unui dar însemnat.

Din când în când, Poarta cere contribuţii extraordinare sau în bani, sau în produse. În acest caz se pune o dare specială, care se cere fără a se prejudicia ⟨birul⟩ obişnuit, şi la care contribuie de obicei şi boierii şi mănăstirile de călugări.

Considerând întinderea celor două Principate şi marea fertilitate a pământului şi varietatea produselor, este neîndoios că populaţia este foarte

---

[40] Etimologie greşită.

rară, şi aceasta dovedeşte în mod evident că, în ciuda foloaselor pe care le oferă natura, nu va // fi niciodată o populaţie deasă, acolo unde omul nu se bucură de o anumită libertate şi de siguranţa de a stăpâni, fără vreo asuprire, cele ce îşi agoniseşte prin munca şi osteneala sa. Dacă s-ar găsi aceste condiţii în Principate, locuitorii ar fi deplin fericiţi şi numărul ⟨lor⟩ ar putea creşte chiar îndoit şi poate şi mai mult, fără teamă că le-ar lipsi mijloacele de trai şi că ar fi nevoiţi să-şi părăsească ţara pentru a le căuta aiurea, cum se întâmplă în ţările suprapopulate... etc. p. 211

Poşta şi curierii

În amândouă Principatele poştele sunt aşezate la distanţe de câte patru ceasuri şi trebuie să aibă cai mulţi din ordinul Porţii şi pentru înlesnirea dregătorilor ei, care nu plătesc nimic şi care, pentru cea mai mică întârziere sau din capriciu, stâlcesc în bătăi pe căpitanii de poştă şi pe poştalioni, silindu-i să fugă cu disperare. Când trece câte o persoană de seamă, domnul este obligat să-i dea carete bune şi un mare număr de trăsuri. Fiecare servitor ia una pentru el şi alta pentru şeaua şi bocceaua lui, astfel că în asemenea împrejurări se folosesc 70 până la 80 de cai. // În fiecare poştă, în afară de caii anume hotărâţi, pe care trebuie să-i schimbe în fiecare an, domnul mai ia ⟨cai⟩ de la ţărani pe preţ de nimic şi astfel se înmulţeşte numărul violenţelor şi asupririlor. p 215 p. 216

Principatele ţin două corpuri de curieri, unul numit de călăraşi, care fac drumurile la Constantinopol şi altul al lipcanilor, care slujesc în ţară pentru a duce ordine ispravnicilor şi altor dregători. Aceştia sunt plătiţi potrivit cu călătoria pe care o fac şi cu tariful vistieriei.

Cei care se duc la Constantinopol sunt jefuiţi adeseori în Turcia de tâlhari, ⟨căci⟩ duc uneori giuvaeruri şi bani de ai domnilor.

Lipcanii sunt puşi să aducă scrisorile şi gazetele, care vin din ţările creştine până la graniţă, fiind datoria // domnilor să informeze Poarta asupra noutăţilor politice; altă dată ţineau un agent la Varşovia; acum se mulţumesc să aibă câte un simplu corespondent la Varşovia şi la Viena. p. 217

Înfăţişarea oraşelor, satelor şi poliţia p. 225

Cele două oraşe principale, Bucureşti şi Iaşi, ar putea fi numite mai de grabă sate decât oraşe, fiind alcătuite din case şi bordeie cu grădini mari şi curţi care ocupă mult loc; după ultimul război cu Rusia s-au clădit în ambele oraşe multe palate şi case de piatră, mari şi încăpătoare, dar cu un singur cat, fără simetrie şi ordine. Mai înainte foloseau acoperişuri de şindrilă, acum le fac din olane de pământ ars, foarte înalte, ţuguiate în unghiuri ascuţite ca să nu se prăbuşească sub povara zăpezii. În toate odăile sunt sobe pentru încălzire iarna.

În centrul oraşelor se află pieţele // de vânzare, după obiceiul din Turcia, unde se vând mărfurile obişnuite şi alimentele. Cele mai multe dughene sunt făcute din lemn şi pământ, tencuite cu var şi străzile sunt acoperite cu poduri p. 226

de scânduri. În cuprinsul piețelor se află mănăstiri înconjurate cu ziduri puternice şi care, în galeriile interioare[41], au diferite dughene şi magazii pentru mărfurile mai de preț. Astfel de clădiri sunt de un mare folos în timp de război pentru adăpostirea bieților locuitori supuşi prădăciunilor şi exceselor oştirii turceşti. În toate mahalalele se află cârciumi subterane, unde femeile vând vinul şi se vând şi pe ele[42] [...]

p 228 De obicei, satele din câmpie sunt foarte sărăcăcioase şi dau o impresie de pustiire şi de mizerie. Casele, care sunt mai de grabă nişte vizuine, sunt sub pământ şi se numesc bordeie. De departe nu se zăreşte decât fumul care iese din coşuri, iar de aproape numai acoperişul care se ridică puțin deasupra pământului şi care este alcătuit din scânduri acoperite cu pământ, astfel că pe ele creşte iarba. ⟨Locuitorii⟩ fug întotdeauna de drumurile principale şi caută vreo adâncitură sau un loc mai jos pentru a nu fi văzuți de călători şi a nu fi supuşi jafurilor şi violențelor. Iată în ce stare de înjosire aduce pe om asuprirea şi tirania.

p. 229 Satele de la munte sunt mai // vesele şi casele sunt mai înalte şi destul de bune cu grajdurile lor şi cu hambarele pentru păstrarea proviziilor.

În oraşe este un fel de poliție, domnii au grijă ca să fie belşug de pâine şi de carne şi adeseori umblă deghizați prin oraş. Noaptea sunt străji la locuri hotărâte în diferitele mahalale, în afară de acelea care circulă pe ulițe, pentru pază contra focului şi a hoților. Există crainici care pun în vedere ⟨locuitorilor⟩ să-şi măture ulițele şi ⟨să-şi⟩ curețe coşurile, şi care anunță noile ordine şi regulamente. Noaptea, toată lumea este silită să meargă cu o lumină şi cârciumile trebuie să fie închise. Dar s-a mai spus că slujbaşii abuzează de autoritatea lor şi că săvârşesc tot felul de vexații şi de samavolnicii sub cuvânt că mențin ordinea //.

Descrierea călătoriei de la Sibiu la Bucureşti

*Bucureşti, 25 iulie 1782**

p 19 Sâmbătă dimineața, la 20 iulie, am plecat din Sibiu şi am ajuns la prânz la Turnu Roşu, iar de acolo m-am dus la lazaret (carantină), unde l-am găsit p. 20 pe *vătaf* sau comandantul de la // granița Țării Româneşti, cu un număr de oameni călare şi pedeştri, precum şi cai şi căruțe pentru nevoile mele; de acolo, în puțină vreme la hotar, pe care îl formează un mic râu, numit Râul Vadului, şi cu mare băgare de seamă, am început să păşim pe Via Appia[43] azi numită ⟨Via⟩ Carolina, care e atât de stricată, încât ar fi cu neputință ⟨de folosit⟩ fără ajutorul populației sau cel puțin ar fi foarte periculoasă trecerea

[41] *Nel chiostro porticato.*

[42] Poate luat după del Chiaro.

* Traducere din Hurmuzaki, XIX_1, p. 19–20, doc XIX.

[43] Numire fără sens aici. E vorba de drumul săpat în stâncă de către căpitanul Schwantz, în secolul al XVIII-lea, numit *Via Carolina.*

unui car, drumul fiind tăiat în stânca vie care domină Oltul şi în multe locuri aflându-se înălţat *(più Tese)* deasupra apei, înfăţişează sub ea o prăpastie neplăcută. Am petrecut noaptea în casa vătafului, vechea mea cunoştinţă, şi în dimineaţa zilei, la ora patru, s-a făcut peste un ponton trecerea Oltului, care era umflat şi repezit şi s-a intrat într-o imensă vale largă, unde natura înfăţişează ochilor o varietate de privelişti, care surpind şi desfată. Ea ⟨valea⟩ este formată din munţii cei mai înalţi, îmbrăcaţi cu ⟨haină de⟩ copaci măreţi şi plante zâmbitoare, de unde, din fiecare munte, ţâşnesc izvoare de apă limpede. Pe fundul văii şerpuieşte un râu sau mai degrabă un torent rapid ⟨ce trece⟩ printre pietre şi trunchi de arbori smulşi din munţii vecini. Apoi terenul e acoperit de tot felul de plante curioase şi de arbori stufoşi. Drumul însă e foarte anevoios pentru trăsuri şi în unele locuri mai este şi periculos, astfel încât cu greu ne-am aflat la miezul zilei ieşiţi afară din acea vale, în care domneşte o singurătate desăvârşită, şi gata să ne odihnim şi să prânzim la o cârciumă aflată la limita acestui district, numit Loviştea.

Pe la ora 2 au fost puşi doi boi ⟨să tragă⟩ trăsurile şi a început suişul deasupra munţilor, iar apoi şi coborâşul în valea numită Topolog, după râul care o străbate. Coborâşul a fost umed (?) *(omida)*, cu atât mai mult cu cât apele distruseseră în urmă drumul. Ajunşi la câmpie, ne-a întâmpinat o pădure deasă, pentru străbaterea căreia am consumat 5 ore, deşi calea nu era aşa de rea ca cea dinainte. Am poposit într-un sat mic, unde au fost schimbaţi caii şi am intrat în districtul Argeş, înaintând pe o vale mai largă şi cultivată pe ici, pe colo, iar seara pe la 9, am ajuns la vechea mănăstire a Argeşului, ridicată în secolul al XVI-lea de Neagul (Neagoe) Voievod, ultimul din principii dinastiei Basarabilor. În mijlocul incintei *(chiostro)* acestei mănăstiri este o biserică, unde se află mormântul şi portretul său. Ţinând seama de ţara şi de timpul când a fost clădită, ea poate fi declarată o capodoperă de arhitectură. Pe dinafară e toată încrustată cu marmură albă lucrată în basorelief, după stilul numit azi grecesc. Pe faţadă sunt trei inscripţii în limba slavă, care conţin privilegiile bisericii şi ale mănăstirii. Pe dinăuntru este zugrăvită cu figuri de sfinţi, care trezesc mai mult râsul decât evlavia. Vecin cu mănăstirea este un târg numit Curtea de Argeş, reşedinţa primilor principi ai Ţării Româneşti. Valea este mare şi priveliştea extrem de frumoasă, mai având şi râul Argeş, care, coborând din munţii vecini, o taie şi devine ⟨o apă⟩ mare. În această mănăstire, l-am găsit pe ispravnic sau guvernatorul „cercului” ⟨judeţului⟩ Argeş, care mi-a ieşit înainte pe baza vechii prietenii.

Dimineaţa ne-am pornit la drum împreună cu domnul guvernator şi la amiază am ajuns la casa lui din Piteşti, târg mare, capitala „cercului” Argeş, aşezat într-o poziţie prea frumoasă pe râul Argeş, pe care îl trecem pe la ora 3. Aici începi să te bucuri de o privelişte plăcută, în dreapta se arată un şes imens, care merge până la Dunăre, ⟨şi e⟩ destul de cultivat. Pe stânga, se văd dealuri frumoase acoperite de vii şi de pomi fructiferi, ici şi colo câte o căsuţă de ţară. Această bucată ⟨de drum⟩ a ţinut 6 ore până la Găeşti, sat mare, unde am ajuns noaptea, şi acolo am rămas până la ora 3 de dimineaţă. De acolo s-a mers până la Floreşti, care e la o depărtare de alte 6 ore. Acolo am schimbat caii şi, înaintând printr-o pătură deasă, am ajuns la amiază în Bucureşti, unde

am tras într-o casă pregătită în acest scop. La ora 4 a venit domnul La Roche[44], secretarul domnului, ca să mă viziteze în numele său şi, puţin după aceea, Alteţa Sa mi-a trimis o trataţie constând din fructe, bomboane, lichioruri şi vinuri din ţară.

p. 23 *25 iulie 1782*

Această ţară este devastată de lăcuste, aproape pretutindeni, şi s-a şi ivit lipsa de alimente. În ultimele trei zile a lipsit pâinea la piaţă, orzul lipseşte cu desăvârşire. Untul şi tot seul au fost expediate la Constantinopol şi au sosit porunci urgente ca să se trimită grânele noi în mare cantitate.

Eu am sugerat unora din partea mea că nu ar fi lucru greu să se capete grâne din Ungaria. Aflu că şi Moldova e în aceeaşi situaţie. Se pare că ţara nu e prea mulţumită de cârmuirea actuală. Se spune că domnul[44 bis] e bun, dar că se bizuie pe miniştrii săi, care abuzează de puterea lor. Primul este domnul spătar Văcărescu[45], care a fost la Viena, al doilea, domnul vistier Cornescul[46] ⟨amândoi⟩ români, al treilea, domnul Ventura[47] este grec, a fost ministrul principelui Ghica, cel decapitat. În ultima vreme a fost o agitaţie *(sollevaziona)* a diverşi boieri împotriva acestora, care a fost potolită de bunul arhiepiscop metropolitan[48] *il miglior carattere del paese.* Mi se spune că până acuma au sporit contribuţiile de la 20 la 30 de florini de orice casă, şi că banii efectivi lipsesc cu totul.

Consulul rus[49] e privit cu mare neîncredere de Curte, şi e foarte temut, şi s-a şi pornit o mare duşmănie între acesta şi principalii boieri. El are două case pentru sine şi funcţionarii săi şi trăieşte cu mare strălucire. Mi-a spus că ţine 45 de inşi şi 16 cai. E prea mult pentru o ţară ca aceasta. Primeşte de două ori pe lună curieri de la Constantinopol şi Petersburg. În alt raport voi da amănunte. Casa sa e refugiul tuturor vagabonzilor care se află aici.

La Curte se află un oarecare *„maestro di lingua”,* un oarecare domn Weber, care a fost în slujba domnului v⟨on⟩ Zeghelini[50] trimisul Prusiei la Constantinopol, şi bănuit a fi un emisar prusian.

Consulul rus, fiind la mine, mi-a spus că cei doi principi ai Georgiei, Eraclie şi Solomon, se războiau între ei, şi că turcii au trimis trupe la graniţa Georgiei, şi venind vorba despre domnii Ţării României şi Moldovei, mi-a spus că ei erau ⟨nişte⟩ nulităţi *(erano niente)* şi că nu aveau nici o autoritate întrucât oricând aveau un litigiu, erau obligaţi să aducă pe un păcătos p. 124 *(miserabile)* // de Cadi sau judecător turc, ca să judece potrivit cu Beratul sau privilegiul pe care i-l dăduse Poarta...

---

[44] Secretarul francez al noului domn, N. Caragea, care a urmat după Al. Ipsilanti.

[44 bis] Nicolae Caragea (ianuarie 1782 – iulie 1783).

[45] Ienăchită Văcărescu Pentru biografia sa, vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII,* ed. 1969, vol. II, p. 116–122 şi p. 212.

[46] Vistierul Scarlat Cornescu.

[47] Pentru antecedentele sale, vezi relaţia lui Carra în vol. de faţă.

[48] Mitropolitul Grigorie al II-lea al Ungrovlahiei (28 iulie 1760 – 26 iulie 1770, octombrie 1771 – 18 septembrie 1787).

[49] Serghei Lazarevici Laskarev.

[50] Johann Cristoph von Zegelin.

[Urmează ştiri din Crimeea şi de la Ismail]

Continuă construirea fortăreţei noi la Ismail, pe Dunăre. De aici au fost expediate mai multe sute de lucrători şi o imensă cantitate de lemnărie, constând din bârne groase, din pari de stejar şi din lemn mărunt, tare pentru cuptoarele de cărămidă. Moldova furnizează acelaşi lucru.

Am aflat o foarte bună primire din partea vechilor cunoştinţe şi mai ales a mitropolitului. Mulţi au început să laude domnia trecută[51], dar eu m-am ferit întotdeauna de acest subiect.

Aici s-au gândit să înfiinţeze un lazaret (o carantină) la graniţa cu Transilvania, ca să împiedice *„gripa"*, dar apoi au găsit că e mai bine să renunţe.

Notiţe

Bucureşti 29 iulie 1782

Sâmbătă dimineaţa a plecat cu o pompă orientală doamna principesă a Ţării Româneşti[52], înapoindu-se la Constantinopol. Motivul aparent este starea sănătăţii, dar se crede că cel adevărat constă în supărarea din cauza miniştrilor soţului ei, care nu o lăsau să se amestece ⟨în treburi⟩ şi nici să perceapă veniturile obişnuite ţinând de rangul său. p. 28

Consulul rus e foarte iritat contra dregătorului grec Ventura şi contra spătarului Văcărescu. Mi-a spus că domnul ar fi un om raţional şi de înţeles, dar că aceştia nu-l lasă să rezolve nimic fără consimţământul lor şi că el nu poate să termine nici o treabă şi, dacă nu ar ţine seama de omenie şi ca să nu se zică de el că fiind un dregător rus şi creştin a contribuit la răsturnarea unui principe creştin, s-ar fi dus de mult la Constantinopol ca să facă plângere. Mi-a mai zis că a spus chiar domnului să se ferească de Ventura, cumnatul dragomanului[53] actual al Porţii, care căuta să-l pună să greşească *(fare dei passi falsi)*, pentru a-l da de râpă *(ruinarlo)* ca să-i deschidă cumnatului calea de domnie.

[Plângerile saşilor veniţi ca meşteşugari contra spătarului Văcărescu şi subalternii săi etc.]

Nu se aude nimic despre Crimeea şi nici despre alte locuri. Aici se vorbeşte numai de lipsa de alimente şi despre lăcustele ce devastează câmpul. Frigul şi grindina au nenorocit viile.

În afară de un episcop, căruia pare că puţin îi păsa de cârmuire *(la corte)*, nici unul dintre boieri nu a fost să-mi întoarcă vizita. Eu care prevedeam încurcătura în care s-ar afla, i-am rugat dinainte să nu se deranjeze cât ⟨timp⟩ nu am încă o casă potrivită pentru a-i primi. Însă mai mulţi *(vari)* îmi trimit trataţii.

---

[51] Adică a lui Al. Ipsilanti (1774 – ianuarie 1782).

[52] Doamna Tarsiţa Caragea.

[53] Mihai Suţu (1782–1783).

Bucureşti 16 august 1782

p 35 Miercurea trecută, domnul mi-a făcut cinstea să-mi facă cunoscut că dorea să-mi vorbească. L-am găsit fără altă ocupaţie într-o cameră retrasă p. 36 *(interna)* //, unde m-a întreţinut de la ora 6 la 10 din seară, vorbind cu mine în chip familiar despre chestiuni variate şi mi-a spus că după încheierea acestui post strict, mă va ruga să fiu comeseanul său.

[Despre prinderea tâlharilor ce trec graniţa dinspre Banat şi Transilvania, a dat ordin ca românii de la graniţă să coopereze cu austriecii. Raicevich, într-o vizită precedentă, sugerase în această privinţă un mijloc radical.] Trebuiau îndepărtaţi de la graniţă doi oameni răufăcători, cunoscuţi a fi gazde şi instigatori ai tâlharilor, şi care pe vremea predecesorului[54] său au fost mutaţi cu casele lor la Focşani. [Domnul a poruncit să fie aduşi aici... etc.]

În prezenţa altor persoane a venit vorba despre un oarecare Emmanuele d'Arrieta y Berrio, fost[55] iezuit spaniol, şi domnul a spus că se mira cum de predecesorul său îl chemase aici ca dascăl al fiilor săi pe un om atât de rău *(pessimo),* care acum îi provoca neplăceri, şi de care el s-ar fi descotorosit de mult, dacă ⟨acela⟩ nu ar fi fost ocrotit de consulul rus. Puţin după ce s-au retras ceilalţi, i-am zis râzând că mi se părea că el însuşi s-a aflat în aceeaşi situaţie ca principele Ipsilanti cu un asemenea Weber[56]. Mi-a spus că aveam dreptate, dar că a fost silit la aceasta de către ambasadorul englez[57] din Constantinopol, care, de cum a aflat de numirea sa ca domn, l-a rugat să-l ia pe acesta ca dascăl *(maestro)* cu leafa de 6 000 de florini pe an, trei zile după aceea a stăruit ca să şi-l ia drept secretar; că el nu a putut să se sustragă ambasadorului să spună că-i este duşman şi devotat Franţei[58], cum mai protestase altă dată, dar că, totuşi, acel Weber nu a venit niciodată în contact nici cu el, nici cu fiii săi şi era ţinut departe de orice afacere, iar la încheierea anului, îl va concedia ca inutil, cu atât mai mult cu cât acesta şi ziua şi noaptea era la consulul rus, bârfind şi intrigând. Pentru a-mi dovedi zelul său pentru cei 50 de armăsari, mi-a arătat un răspuns primit de la Focşani, chiar în acea clipă, şi mi-a spus că aştepta răspunsuri din Bulgaria şi din alte locuri. [Cifrat: *Adăugând că avea de gând să trimită pentru Împărat şi Alteţa Voastră câte un cal bun turcesc rugându-mă să promovez această chestiune în taină]*... A început să-mi vorbească despre Crimeea... etc. [despre noul han în Rusia] / Cifrat: Domnul bănuieşte fie că ruşii sunt promotorii acestei încurcături, fie că vor folosi acest prilej pentru a se face stăpâni pe Crimeea şi a se răzbuna pe Poartă, care, mi-a zis el, nu caută decât să ocolească într-un mod necinstit şi barbar făgăduielile făcute, şi la început şi mai apoi, referitoare la suma de bani

---

[54] Alexandru Ipsilanti.

[55] Ordinul iezuiţilor fusese desfiinţat oficial de papă în 1773, dar mai trăia cu o viaţă latentă în împărăţia rusă. A fost restabilit în 1812

[56] Weber. Vezi mai sus, n 50.

[57] Sir Robert Ainslie, ambasador britanic la Poartă 1776–1794

[58] Cele două ţări erau în război. Franţa se aliase în 1777 cu americanii răsculaţi.

cuvenită. Că au plătit doar trei milioane şi că fără Austria nu s-ar fi terminat niciodată chestiunea consulului[59]. A jurat că era sătul de domnie şi de viață, fiind chinuit de turci şi de creştini şi că dacă nu ar avea o familie numeroasă[60], căreia să-i facă un rost, ar renunța ⟨la domnie⟩ chiar acum. Repetarea continuă a sentimentelor sale pentru Casa de Austria şi a serviciilor pe care i le făcuse ca dragoman[61], încrederea *(confidenza)* extraordinară // şi dragostea profundă, pe care mi le manifesta, nu pot să le atribui decât la teama de război concepută de el şi se pare că încearcă să dobândească favoarea împăratului pentru orice eventualitate. Prietenia greacă este zămislită de frică şi interes; mi-a spus că Moruzi[62] ar fi încercat prin înşelăciune să-l pună rău cu domnul Moldovei ⟨Alexandru Mavrocordat Delibei⟩ şi mi-a dat a înțelege că dorea prin intermediul meu să risipească aceste impresii rele. Fiindcă sigur că încrederea atât de mare va stârni gelozia miniştrilor săi, am hotărât să nu merg la domn decât chemat de el sau pentru treburi ⟨necesare⟩. p 37

[Fragment din 27 august 1782] p. 41

...Situația mea este de aşa natură, încât nu pot fi informat decât prea puțin sau de loc despre afacerile în curs şi doar o schimbare în ideile acestor oameni *(questa gente)* şi în împrejurările mele ⟨adică o calitate oficial recunoscută⟩, m-ar putea scoate din această stare de inerție. Sunt silit să duc o viață izolată şi tristă într-o casă păcătoasă şi mobilată în genul cuiva care e doar în trecere, ştiind bine că sunt privit cu gelozie de către Curte ⟨guvern⟩, mai mult pentru a fi pe placul Porții, decât din inspirație proprie şi văzând că domnul spătar Văcărescu, care îşi dă aere de prim-ministru, îi întrece ⟨pe toți⟩ în această privință, cum mi se spune că face în orice altă chestiune, de aici a rezultat că toți amicii şi cunoscuții mei mă ocolesc de frica lui.

Îl văd doar pe d. consul al Rusiei, dar nu atât de des ca să provoace bănuieli şi îl mai văd şi pe secretarul La Roche. Am aflat că ideea cu lazaretul era pentru a mă ține la graniță până ce s-ar fi primit ordinele Porții de modul cum trebuia să mă primească, dar se pare că apoi s-au răzgândit...

[Spătarul Ienăchiță Văcărescu şi cazul tânărului Călinescu]

Bucureşti, 16 august 1782

Acum câtva timp, un tânăr boier român, cu numele de Călinescu, voind să studieze medicina în Germania, a cerut voie domnului să facă această călătorie. Se spune că a obținut-o, dar că, ducându-se la spătar să-şi ia paşaportul, acesta i-a fost refuzat *„bruscamente"*. Cum era gata de plecare, a găsit cu cale să plece clandestin. p. 37

Spătarul, iritat, a pus să fie închis fratele mai mare şi nu ştiu ce i s-a făcut mamei lor, că a înnebunit. Se pretinde că spătarul, pentru a justifica

[59] Adică dreptul Rusiei de a avea consuli în Împărăția otomană.

[60] Avea multe fete de măritat. Pe una dintre ele, Ecaterina, a măritat-o cu Ienăchiță Văcărescu.

[61] În 1777–1782.

[62] Constantin Moruzi (fost domn al Moldovei 1777–1782).

comportarea sa aspră, ar fi zis în Divan că este silit la această severitate pentru a-l obliga pe tânăr să se înapoieze, căci prevedea că acesta avea să treacă în Rusia la generalul Cantacuzino[63], ruda sa, pentru a face intrigi *(cabale)* la Curtea rusă şi că Ţara Românească s-ar putea afla în situaţia în care se găsea Crimeea.

Fapta spătarului este neîndoioasă, spusele sale nu ştiu cât or fi ⟨de exacte⟩, dar ele mi-au fost raportate *tale quale* de către consulul rus. Acesta, foarte supărat, a venit la mine plângându-se de spătar, care, cu atâta imprudenţă, îşi asuma îndrăzneala să amestece numele Curţii sale într-o atare afacere. Mi-a spus că era obosit de a tot striga neîncetat împotriva acestui om şi m-a rugat să mă interpun ca să fie prevenit spătarul să se poarte cu mai multă circumspecţie şi că, altminteri, el însuşi se va duce la Constantinopol ca să facă plângere. Ca să spun drept, nu mi-a displăcut acest prilej ca să-mi realizez în acelaşi timp interesele mele, întrucât auzeam şi vedeam că acest ministru român începea să mai practice şi o anume politică a sa şi să-şi creeze himere şi bănuieli neîntemeiate, mai mult din vanitate şi dorinţă de a se pune în valoare decât pentru un motiv sau o justificare pe care le-ar avea. Deci, mergând chiar în acea zi la domn, i-am raportat în mod amical ce-mi spusese consulul. El mi-a răspuns cu oarecare tulburare că acela se ofensa prea uşor, că spătarul nu spusese aşa ceva şi că ⟨Laskarev⟩ era liber să meargă unde voia şi să facă tot răul care îi plăcea; apoi, potolindu-se, mi-a mulţumit pentru bunul serviciu ⟨pe care i-l făcusem⟩ şi m-a rugat să-l liniştesc pe consul. Mi-a zis apoi: „Bănuiesc că trebuie să fiţi nemulţumiţi că în atâta timp nu aţi putut avea o casă potrivită. Vă mărturisesc adevărul că aceasta e din cauza mea, pentru că până acum nu am putut avea nici cel mai mic răspuns de la Poartă referitor //
p. 38 la persoana Dvoastră şi la modul cum trebuie să fiţi tratat. Cunoaşteţi situaţia mea şi sunt sigur că veţi scuza orice lipsuri".

Trebuie să observ că eu mă aflu într-o casă micuţă, unde erau din întâmplare unele din lucrurile mele. I-am mulţumit din suflet pentru modul său sincer şi deschis cu care binevoise să-mi vorbească etc., iar cât priveşte casa, eu m-aş fi mulţumit nu numai cu cea actuală, dar şi cu una mai rea. L-am făcut să înţeleagă că mă abţineam de la frecventarea boierilor din Ţara Românească ca să nu ofer prilej de vorbe deşarte. M-a asigurat că era prea încredinţat de modul meu de a gândi şi, de aceea, acest lucru nu îl necăjea. Şi în această vizită şi în cea din urmă m-a îndemnat să purced cu toată libertatea în această privinţă. Eu totuşi mai continui încă să mă abţin, căci românii vorbesc fără a cugeta şi sunt în stare să pună în gura altuia propriile lor idei.

Deunăzi, am avut informaţii din Moldova că Principele Moruzi[64] trebuia să plece din Iaşi în ziua de 4 a lunii acesteia, trecând prin Galaţi, fără a trece prin Ţara Românească. Se pretinde că ar fi fost legat de noul domn[65] ⟨al Moldovei, Alexandru⟩ Mavrocordat, care îl făcuse administratorul său ⟨al Principatului⟩ pentru toată durata cât a stat acolo în Moldova, o durată

---

[63] Mihai banul Cantacuzino, trecut în Rusia după ocupaţia rusească a Ţărilor Române în războiul din 1768–1774.

[64] Const. Moruzi, fostul domn mazilit încă din mai 1782.

[65] Alexandru Constantin Mavrocordat (Deli-bei) (mai 1782 – ianuarie 1785).

extraordinar de lungă Aici s-a răspândit ştirea că acesta ⟨Moruzi⟩ ar fi făcut la Constantinopol toate sfor[illegible]ile ca să treacă el la p[illegible]c patul ac[illegible]s a ⟨al Ț[illegible]ii Romaneşti⟩. Se pare că noul domn se va folosi de aceeaşi cale pentru a [illegible]eige la Iaşi. Consulul rus se pregăteşte să treacă la Iaşi cu toată suita sa *(contutto il suo treno)*. Mâine el aşteaptă pe curieri, atât pe cel de la Constantinopol, cât şi pe cel de la Petersburg.

Despre Serghei Laskarev

A. *Originea domnului Serghei Laskarev, consul al Rusiei la Bucureşti* p. 42

Domnul Serghei Laskarev este născut în Georgia, supus de-al principelui Eraclie, şi din copilărie a fost transplantat în Astrahan, unde trăieşte tatăl său, om de mijloace modeste. //

B. *Înfăţişarea.* Înfăţişarea, fizionomia şi coloritul sunt aproape aceleaşi p. 43 ca cele atribuite de călători laponilor. Vârsta este de 38 de ani.

C. *Educaţia.* Educaţia şi-a primit-o la Constantinopol, unde a fost trimis de Curtea rusă pentru a învăţa limba turcă şi unde a învăţat şi greaca, italiana şi franceza, dar vorbeşte necorect toate aceste limbi şi nu ştie să scrie nici una, cred că ⟨doar⟩ puţin chiar limba rusă, fiind dintre acei ce se mândresc cu neştiinţa. De fapt, în afară de cele puţine văzute de el la Constantinopol şi în Rusia, nu este în stare să vorbească de altceva.

D. *Însuşiri şi caracter.* Are toate însuşirile ce am auzit la Constantinopol că sunt atribuite georgienilor. Este îndrăzneţ, întreprinzător, intrigant, gata la răspunsuri, cu o bună doză de pătrundere naturală şi de disimulare, lăudăros apoi şi palavragiu, într-atât că nu lasă libertate altuia să deschidă gura. Se amestecă în orice treabă şi vrea întotdeauna să aibă dreptate. Corpul său e într-o mişcare neîncetată, fără a observa cea mai mică dintre acele conveniențe care se practică în lumea civilizată.

E. *Comportare particulară.* Este extrem de neîngrijit în ce priveşte persoana şi îmbrăcămintea sa şi, în acelaşi timp, extrem de vanitos de a face paradă de un lux rău înțeles. Ține un număr excesiv de slugi şi cai, iar când iese cu soţia sa, tot atât de îngâmfată, se serveşte de două carete a patru cai ⟨fiecare⟩. Potrivit cu un calcul fără exagerare, el cheltuieşte zece mii de florini pe an, în afară de cheltuielile făcute pentru instalarea sa *(per montarsi)*. Cred că leafa lui cu toate câştigurile *(emolumenti)*, dacă le are cumva, nu ajung la jumătate. Cred că nu este mulţumit dacă nu are datorii şi Curtea sa, fiind generoasă, va fi silită să plătească, aşa cum a făcut în alt rând.

F. *Comportarea publică.* În mânuirea afacerilor este înflăcărat şi impetuos. După încheierea păcii de la Kuciuc Kainargi, a fost trimis să reia robii ⟨prizonierii⟩, care erau în mâinile turcilor. Comportarea sa a fost atât de arogantă cu miniştrii Porţii şi cu poporul, încât fiecare aştepta din clipă în clipă să afle că a fost asasinat şi cu toate acestea, a ieşit ⟨de acolo⟩ nevătămat. I-a luat prin suprindere pe turci şi şi-a îndeplinit perfect misiunea sa.

Aici în mijlocul uliții, care duce la Curte, a aruncat la insulte contra spătarului Văcărescu și nu mi se pare că i s-a opus cineva. Atât în Turcia, cât și aici el este temut, mai ales de români, care din fire sunt mai sfioși și sunt tratați de el cu o insolență de necrezut. Cele ce urmează vor da o idee justă ⟨despre ea⟩.

G. *Exemplu de felul său de a proceda.* Duminica cealaltă *(antipassata)* era cu soția sa și cu secretarul spătarului și mai era acolo și contele Dudescu[66], banul de Craiova și primul dintre boieri, om bine dispus. Acesta, glumind despre nu știu ce, i-a zis: „voi ceilalți, rușii, faceți întotdeauna așa". „Rușii, rușii? A replicat consulul", mai îndrăzniți să-i numiți pe ruși! Când erau aici voi le sărutați c[...]le, acum le sărutați pe ale turcilor și mâine le veți săruta pe ale diavolului, dacă ar vrea să vă ia".

Se zice că acest post nu este pentru el și că va fi înaintat curând și-și va lăsa locul domnului Forman, tânăr educat în cancelaria de stat și care face ⟨acum⟩ toată corespondența. Acesta este din Livonia și are o comportare bună.

[Știri diferite (fragment)]

p. 44 *27 august 1782*

[Despre lucrările turcilor la Ismail – încetineală și incompetență] despre trimiterea de muniții la Vidin. Despre mișcările de trupe spre Crimeea. [O persoană de seamă (Caragea) mi-a spus că rușii au făcut să iasă din Kerson o escadră rusească de 12 vase de război, dintre care 6 rămân pe mare și supraveghează navigația, iar 6, grupate în 3 formații, au ocupat cele 3 porturi principale ale peninsulei, că armata rusă este în plin marș, dar nu știe dacă a intrat în Crimeea. El mă asigură că Poarta dorește pace etc.]

E. *Alimentele cerute de Poartă.* De la altă persoană, am aflat cu siguranță că Poarta cere 100 de mii de „măsuri" *(misure)* de Brăila, fiecare de câte 240 de ocale, adică mai mult de 500 de mii de chintale de grâne, printre care de grâu, orz și mei. Această cerere a copleșit pe domn și pe boieri, întrucât țara nu are nici măcar porumb *(grano turco)* pentru sine. Prețul fixat de Poartă pentru fiecare lot de cinci cântare e de 5 piaștri și 6 parale, cu 6 parale mai puțin decât anul trecut. Domnul a cumpărat o parte oarecare în Bulgaria cu 8 piaștri fiecare lot de 5 cântare, fără ⟨a se socoti⟩ transportul. În al doilea rând, ⟨Poarta cere⟩ 35 de mii de cântare de seu la prețul de 14 piaștri cântarul; în al treilea rând, 35 de mii de cântare de unt, în afară de brânză, ca de obicei, miere și ceară. [Spera să dea în curând despre aceste produse o notiță explicită *(regionata)*]

p 45 F. *Tributul anual.* Aici se află un ofițer turc, încasatorul obișnuit al tributului de 300 de mii de piaștri, pe care să-i transporte în monedă efectivă la Hotin și Bender pentru plata garnizoanei.

---

[66] Nicolae Dudescu

G. *Mizeria din Țara Românească.* Mizeria generală crește. Lumea fuge de peste tot. Lipsesc grânele și iarba pentru turme. Un bou care valora 15 piaștri se vinde acum cu 6, o vacă ce se vindea cu 10 piaștri, acuma cu 2 sau 3, o oaie cu ¾ piaștri. Căldura, ajunsă la 30 de grade Réaumur, a ars cu totul iarba și seceta continuă.

....

I. *Știri primite de la consulul rus.* Consulul rus mi-a spus că așteaptă să vină de la Kerson la Galați un bastiment rus încărcat cu fier în drugi și frânghii albe și cătrănite, aparținând bogatului negustor rus Faliev *(Falieff).* p. 45

K. Am aflat tot de la el că această Curte (Țara Românească) a hotărât să trimită îndată la Constantinopol 20 de mii de kile de grâu și că s-a pus o contribuție asupra poporului de 13 piaștri de fiecare kilă.

[Întrevedere cu domnul N. Caragea]

9 septembrie 1782

[S-a dus la domn să-i ducă scrisoarea despre cei 4 tâlhari prinși în Țara Românească și de care trebuiau declarații privind isprăvile și complicii lor din Transilvania și Banat. Conversația de 2 ore. Despre acei tâlhari, despre armăsarii ceruți și calitatea lor etc.] p. 52

E. Mi-a spus că prințul mazilit al Moldovei ⟨C. Moruzi⟩ umbla să fie făcut dragoman al Porții, ca să poată mai bine să-și țească intrigile și să se amestece în afacerile externe, care nu ar putea să producă efecte rele, întrucât el e în dușmănie cu Rusia și mi-a repetat de mai multe ori că *s-a purtat nu tocmai bine cu Casa de Austria,* dar, având în vedere marea prietenie dintre el și noul Chihaia bei ammetoi (?) ⟨oare Ahmed?⟩ efendi, lucrul era foarte posibil cu toată nepotrivirea sa și lipsa unui precedent. Eu care cunosc ura neîndurată dintre actualul dragoman al Porții ⟨Mihai Suțu⟩ și Moruzi, îmi închipui că unul din țelurile acestuia este prăbușirea dușmanului său, iar celălalt e să aibă, în felul acesta, sub tutela și dominația sa pe cei doi domni ai Țării Românești și Moldovei, spre a obține de la ei atâția bani câți ar dori și, de aceea, acest principe ⟨Caragea⟩ se străduiește prin toate mijloacele să pună piedică la acest gând al lui Moruzi. p. 53

F. Mi s-a plâns mult de consulul rus ⟨Laskarev⟩, vorbind în general de zâzania pe care o semăna între boieri și de spiritul său de a se amesteca în afaceri care nu îl privesc, și mi-a dat a înțelege că acesta purta contra mea un război secret, punând într-o lumină proastă venirea mea, și zicea ⟨domnul⟩ că, având în vedere armonia și prietenia dintre cele două Curți imperiale, i se părea foarte ciudat ca acela să acționeze în mod dușmănos și apoi a adăugat: consulul socotea să păstreze spiritul rusesc în aceste provincii și să le câștige pentru Curtea sa și de aceea e gelos pe voi pentrucă crede că puteți să puneți piedică *(interrompere)* țelurilor sale.

Cum modul convorbirii era foarte misterios şi cu gura pe jumătate, oricât încercam eu să-l înțeleg – şi materia putea să aibă mai multe înțelesuri – de aceea am fost foarte precaut şi prudent în răspunsul meu, zicând că, având ca scop principal comerțul pe Dunăre, care putea să-i intereseze şi pe ruşi, nu vedeam motivul pentru care putea fi gelos.

G. Eu, de altminteri, nu voi omite – pe cât voi putea mai bine în situația în care mă aflu – să analizez ceea ce am auzit despre dl consul, care circulă toată ziua prin case şi prăvălii. Este adevărat că de multe ori mi-a replicat în mod înțepător că dl internunțiu i-a recomandat afacerile ⟨domnilor⟩ Willeshofen şi că ei înşişi i se recomandaseră şi că el ar fi putut foarte bine să-i servească. De aici, se poate deduce că e supărat că aceste afaceri nu sunt acuma în mâinile sale.

Călătorie la Iaşi. Întrevedere cu domnul etc.

9–23 octombrie 1782

p 59 A*. În ziua de 9 octombrie, am plecat din Bucureşti spre Iaşi, escortat de doi husari oferiți binevoitor, de către spătar[67] până la hotarul de la Focşani. Călătoria prin Țara Românească a fost uşoară, căci am aflat peste tot cunoştințe, fără de care un străin circulă greu în aceste țări. În ziua de 10, am sosit la Focşani din Moldova, unde speram să găsesc un ordin al domnului în favoarea mea, dar am fost înşelat în aşteptări şi cu greu am căpătat caii de poştă, aşa cum s-a întâmplat şi la celelalte stații de poştă.

B. În ziua de 11, la miezul nopții, am sosit la Iaşi şi am tras la casa hirurgului, dl. Felice Bartolozzi[68] din Florența, stabilit la Iaşi în slujba oraşului, bine văzut şi ocrotit de primii boieri.

În ziua de 12, văzând că nu apare nimeni din partea domnului, domnul Bartolozzi l-a încunoştiințat pe secretarul dl. abate Marquis[69] de sosirea mea şi, după prânz, acesta a venit la mine şi am hotărât vizita ⟨la domn⟩ pe a doua zi.

C. La 13 octombrie, am aşteptat în zadar ziua şi seara mi s-a răspuns că Alteța Sa este ocupat. Între timp, am început să mă informez despre starea noii cârmuiri şi despre cei ce o compuneau şi am aflat că domnul a fost primit de popor cu mare bucurie, numai din ura pe care o poartă fostului domn, al cărui nume *„e un orrore"*. În clipa când acesta a trecut Dunărea, lăcustele împinse de un vânt puternic au trecut-o şi ele, părăsind cu totul Moldova, fapt pe care poporul l-a interpretat ca de obicei în defavoarea domnului mazilit.

---

* Literele A, B etc. din fruntea paragrafelor au rostul unei numerotări ale diferitelor puncte tratate.

67 Ienăchiță Văcărescu.

68 Deşi Raicevich se gândise să-l folosească pe doctorul Beneveni în diferite treburi, el e înşelat în aşteptările sale (vezi paragraful H) şi se gândeşte să-l folosească pe doctorul Bartolozzi.

69 Arătat mai înainte, la trecerea domnului spre Moldova, ca fiind un om al ruşilor, vezi n. 113.

D. Principalii boierii s-au lămurit îndată că noul domn, în afară de o manieră politicoasă și curtenitoare, nu avea alt talent de guvernare și că pe deasupra este extrem de sărac și apăsat de datorii. Se pare că acest fapt le-a plăcut boierilor, pentru că ⟨astfel⟩ vor guverna ei. El însuși le-a cerut ajutorul și sfatul lor. Ei spun că mulțimea treburilor, cererile de grâne ale Porții l-au năucit și obsedat și că pune să cheme medicul de mai multe ori pe noapte, ca să-i ia pulsul și să-i dea vreo doctorie.

E. Are pe lângă sine pe un grec cu numele de Bibica[70], pe care l-a numit hatman (corespunde cu spătarul din Țara Românească) și face pe ministrul. Acesta este *una testa volubile,* bine știut în aceste locuri, unde nu are nici o trecere *(credito),* meritul său constând în a fi creatura și zice-se creditorul defunctului părinte[71] al domnului.

F. Al doilea personaj este un albanez, cu numele Miscio, care este postelnic sau mareșal de curte, el e dratele primului agent[72] al domnului la Constantinopol, la ale cărui intrigi se zice că acesta își datorește domnia. Meseria ⟨acestui⟩ postelnic era de a face rost de aprovizionarea cu oi a capitalei (Constantinopol) și, de fapt, pare că nu se pricepe la altfel de treburi.

G. Secretarul ⟨abatele Marquis⟩ este un biet fiu (învățăcel) *(alumnus)* al Propagandei, care nu cunoaște decât zidurile de la Roma și intrigile din Pera, abia știe limba italiană și puțină latină și, în afară de confesiunea ⟨latină⟩, rămâne întru totul un adevărat grec.

H. Medicul Beneveni, abia ajuns la Iași, a adoptat un aer de superioritate, care i-a supărat pe toți, vorbește cu dispreț despre domn și despre toți oamenii *(gente)* lui, de unde am dedus că nu va putea avea nici trecere, nici succes *(nè credito, nè prosperità).*

I. Evreul Camondo[73] din Constantinopol, care e creditor a 350 de mii de florini, face și el față grozavă la Curte *(fa pure grande figura in Corte)* și, știind eu că părintele său se bucură de protecția Curții imperiale și regale, speram că ar fi catadicsit săi facă o vizită pentru a lega relații amicale și să-mi fie de folos la nevoie și eram chiar dispus să mă duc eu întâi să-l caut, dar am aflat mai apoi că este un tinerel arogant, căruia aerul de la Curte i-a sucit capul și că noi nu aveam nimic de sperat ⟨de la el⟩.

În afară de aceștia, care fac oarecare față la Curte, domnul a adus cu sine un mare număr de tineri și de alți oameni, care au fost în slujba tatălui său, ceea ce displace țării, pentru că aceștia iau pâinea locuitorilor ⟨de baștină⟩. //

K. Printre principalii boieri ai țării se află oameni foarte chibzuiți și de obicei bogați, care își iubesc patria și își cultivă moșiile, cu mult superiori boierilor din Țara Românească, care nu-și văd de bunurile lor, pentru a trăi pe p. 60

[70] Vasile Roset.

[71] Constantin Mavrocordat.

[72] Capuchehaia lui Deli bei, care însă, după aceea, îl va trăda în favoarea lui Al I. Mavrocordat.

[73] Vezi, în raportul lui Öchsner, rolul de corespondent al domnului la Viena, ce urma să fie preluat de Camondo în locul lui d'Arrieta.

spinarea Curții sau, mai bine zis, a poporului. Am avut apoi prilejul să cunosc diverşi boieri de aceştia, spre marea mea satisfacţie, şi sper că mi i-am făcut prieteni. Toţi mă pofteau să vin să stau la Iaşi.

Ei se plâng mult de principele Moruzi[74] şi, pe lângă alte vexaţiuni, ei îl acuză că:

1. a confiscat în folosul Porţii averea a doi boieri pe care i-a decapitat[75];

2. a băgat în cap Porţii să construiască cetatea de la Ismail, care se construieşte pe socoteala Moldovei şi a Ţării Româneşti şi care – când va fi gata – va trebui să aibă o garnizoană de zece mii de oameni, iar aceştia vor voi să trăiască pe socoteala moldovenilor, vecinii lor;

3. a introdus obiceiul ⟨nou⟩ de a furniza pentru Constantinopol cantităţi de grâne infinit mai mari decât ce se preda înainte de ultimul război;

4. a împiedicat comerţul de boi şi cai cu austriecii şi polonii, care forma baza principală a veniturilor lor;

5. a încredinţat Poarta că Moldova are imens de multe grâne, când, în afară de trei judeţe *(circoli)*, celelalte paisprezece au fost devastate de lăcuste.

L. De fapt, în urma spuselor sale, Poarta pretinde acum un milion şi jumătate de kile la Constantinopol, adică 700 000 de chintale *(cântare)*, după măsura germană, şi în fiecare zi sosesc noi firmane. În ultimul, se zicea că Poarta se mulţumea deocamdată cu această cantitate modică, pentru care *non li avra la mensura obligazione,* fiind bine informată că Moldova are de trei ori pe atâta grâne.

M. Am fost asigurat de o persoană vrednică de crezare că Moruzi, măcar că mazilit[76], auzind de misiunea mea, era extrem de nemulţumit, zicând: „Nu este de ajuns un consul rus în aceste ţări, mai vin şi austriecii să ne încurce şi trimit pe unul care cunoaşte afacerile noastre de la Constantinopol; mă voi gândi la leacul ⟨necesar⟩".

N. Am aflat şi despre contractul pentru sare, care se afla inclus în P.S.C. no. 3-to ⟨postscriptul C no. 3⟩.

O. Şi că, pe deasupra, acel prusian, aducătorul scrisorii pomenite la no. 9 în scrisoarea C din 27 septembrie, era un maior cu reşedinţa actuală la Mohilev pe Nistru. Acesta a scris două scrisori domnului, rugându-l să îngăduie cumpărarea de cai şi încuviinţarea de a lua în arendă pe trei ani o moşie unde să-i ţină; secretarul a stăruit mult ca să i se îngăduie totul, dar domnul a pus să i se răspundă să aştepte până la răspunsul şi asentimentul Porţii.

P. Înainte de sosirea mea, secretarul a primit de la d. Gaffron[77] din Constantinopol un plic voluminos adresat rezidentului din Varşovia al regelui Prusiei ⟨Frederic al II-lea⟩, pe care l-a expediat îndată poştei noastre de la Sniatyn. Plicul era atât de voluminos, încât vameşul voia să-l deschidă, crezând

---

[74] Predecesorul lui Deli-bei.

[75] Manolache Bogdan, mare vornic, şi Ion Cuza, mare spătar.

[76] Adică după depunerea sa în mai 1782.

[77] *Gafron*. Christian Friedrich von Gaffron, însărcinatul cu afaceri al Prusiei la Poartă (10 dec. 1775 – 25 mai 1784).

că ar conţine mărfuri, şi cu greu l-au potolit, spunându-i că erau doar hârtii. Cred că regele Prusiei se va folosi de această cale uşoară şi scurtă pentru corespondenţa din Constantinopol şi, de aceea, am recomandat lui Bartolozzi sî mă informeze dacă se va continua ⟨tot astfel⟩.

Q. Oricât am tot încercat să aflu despre afacerile Crimeei, nu am putut afla nimic. Moldovenii spun că de astă dată ruşii iau precauţii extraordinare ca să nu lase să răsufle cel mai mic lucru încoace.

R. În ziua de 14, la ora 2 după prânz, am fost anunţat că puteam avea audienţe, am plecat îndată la Curte şi l-am găsit pe domn prânzind; am fost silit să aştept în anticameră *(sala)* o bună bucată de vreme, şi în sfârşit m-au condus unde era Alteţa Sa, care se spăla pe mâini. După ce ne-am aşezat, am început eu conversaţia. Trebuie să mărturisesc sincer Alteţei Voastre aici, că aproape că nu îndrăznesc să v-o redau, chiar şi pe scurt. În vreme ce mă // aşteptam la o expunere logică, mi-a fost dat să aud una atât de stupidă şi fără şir, încât întrece orice închipuire. p. 61

Mai întâi de toate a început prin a mă întreba de ce nu aveam un *firman* de la Poartă, fără de care el nu putea şi nu trebuia să mă recunoască absolut de loc şi, fără să mă lase să-i răspund, a continuat să-mi spună că, având în vedere bunăvoinţa marelui său stăpân *(suo Gran Signore)* ⟨sultanul⟩ faţă de împărat, acest lucru era uşor de obţinut şi că se minuna de ce nu fusese cerută această favoare. „Ştiţi, mi-a zis, cât de mult a îndatorat Marele Senior Casa de Austria în războiul pe care aceasta l-a avut cu regele Prusiei acum câţiva ani[78]? Vi se pare puţin lucru ceea ce a făcut atunci?"

„Alteţa Voastră are dreptate", am răspuns îndată, „să spună că domneşte o bună armonie şi amiciţie între cele două Curţi şi că Marele Senior se sileşte să cultive şi să mulţumească în orice împrejurare pe împărat, având experienţa din ultimul război cu Rusia, ⟨ştiind⟩ cât de mult valorează favoarea şi prietenia Majestăţii Sale".

Cu toată moderaţia şi răbdarea mea, nu m-am putut împiedica în acea clipă de a da o asemenea ripostă. El replicând, o ţinea înainte asupra acestui punct, iar eu, găsind nepotrivită atare discuţie, am manevrat astfel ca să schimb subiectul şi am început să-i explic adevăratul obiect al misiunii mele, care nu consta în a cere lucruri neobişnuite, care ar putea să pretindă necesitatea unui firman, ca să le autorizeze şi să le acorde, ci ⟨constă într-o⟩ simplă şi temporară supraveghere asupra unor lucruri dinainte hotărâte şi stabilite prin tratatele de comerţ dintre cele două Curţi, cum putea bine să înţeleagă din scrisoarea Alteţei Voastre. „Dacă este aşa, mi-a zis el, sunt mulţumit. Eu înţelesesem altfel lucrul". Secretarul, care stătea în spatele scaunului meu, i-a făcut un semn, şi el îndată şi-a schimbat părerea.

În privinţa cailor ⟨armăsarilor⟩, a ţinut să-mi spună că nu numai că nu ştie nimic despre aceasta, dar chiar că nu a primit nici un răspuns la întrebarea făcută de el la Poartă după prima mea intervenţie. „Când voi primi ordinele, voi face totul şi dacă mi se va spune să vă dau tributul ce-l datoresc Porţii, vi-l voi da, şi dacă mi se va porunci să vi-l aduc pe umerii mei, îl voi duce:

---

[78] Războiul pentru succesiunea Bavariei din 1778.

eu sunt robul Porții". În rezumat, s-a vorbit mult asupra acestui punct şi nu s-a ajuns la nici o concluzie.

S. Zilele de 15 şi 16 le-am folosit făcând vizite dregătorilor şi boierilor şi am fost bine primit de aceştia din urmă. Motivul fiind mai întâi că mulți au vreo moşie în Bucovina, pe care o păstrează ca loc de refugiu al lor.

2. Numele împăratului, dreptatea şi omenia lui sunt privite aici cu cea mai mare venerație. Toleranța[79] sa religioasă a legat de el sufletele acestor oameni.

3. Ruşii sunt detestați, mai ales, pentru că, mai întâi, ⟨moldovenii⟩ au fost maltratați şi apoi părăsiți de ei şi lăsați pradă răzbunării turcilor.

[În cifru: boierul de seamă[80] Cantacuzino m-a rugat mult să-l recomand Alteței Voastre].

T. În ziua de 17, consulul rus, după multe tratative, şi-a făcut vizita solemnă domnului. După câte am auzit, ceremonia a fost meschină. El „trattanto" primeşte un tain considerabil, pretinde ca boierii să meargă ei întâi să-i facă vizită şi aceştia nu s-au mişcat. Într-o zi, întâlnind el unul dintre cei mai de seamă pe un drum public, a împroşcat cu o mie de insulte pe boieri, făcându-i tâlhari şi tirani ai poporului. Bunul gentilom, mortificat şi indignat, a plecat pentru ca să nu intre în ceartă cu el.

U. Eu sperasem că dl consul ar fi binevoit să-mi trimită un secretar sau dragoman al său ca să mă vadă ⟨salute⟩ la sosire, dar nu am putut avea această cinste. Aşadar, şi pentru că el a plecat din Bucureşti fără a-şi fi luat ziua bună, am socotit că e bine să nu fiu eu cel dintâi care să fac vizită şi voi spune, spre justificarea mea, că, deşi nu am o calitate oficială, mi se pare totuşi că un funcționar al împăratului merită oarecare atenție din partea dlui consul într-o țară străină şi că, prin neacordarea acesteia, el voia poate să proclame în fața moldovenilor superioritatea sa națională. Dacă am greşit, mă supun în drepturi Alteței Voastre. //

p. 62 V. Au fost la mine nişte negustori braşoveni stabiliți în Moldova ca să se plângă de situația lor etc.

X. În ziua de 18, după ce culesesem toate informațiile ce doream privind țara..., văzând că domnul nu mă lua deloc în seamă, am socotit că rămânerea mea ulterioară ar face mai mult rău decât bine pentru treburile mele şi am scris secretarului un bilet corect, rugându-l să-mi facă rost de vizita de plecare la domn şi să-l prevină, dacă binevoieşte, să-mi dea răspunsul la scrisorile predate din partea Alteței Voastre, cât şi a Excelenței sale, comandantul general al Transilvaniei ⟨= Friedrich baron von Preiss⟩. După ce am cercetat pe îndelete firea domnului şi a miniştrilor săi, am găsit că a discuta cu aceştia era pierdere de vreme, din cauza nepriceperei lor şi a încurcăturii lor actuale pentru ⟨procurarea de⟩ grâne, precum şi pentru a găsi bani pentru achitarea datoriilor

---

[79] Împăratul, adept al ideilor „filozofice" ale secolului al XVIII-lea era anticlerical şi deci împotriva persecuțiilor religioase.

[80] *Il Cantacuzino, Principe Boiaro.* Probabil Matei Cantacuzino-Deleanu, mare vistier şi mare vornic, ulterior consilier de stat în Rusia.

lor. Prevedeam că domnul trebuia forțamente să cadă în mâinile și guvernarea boierilor, pe care eu mi-i făcusem pricteni, deci am socotit că dacă ar fi să se întreprindă ceva în Moldova, eu îi voi avea pe toți aceia favorabili mie și în stare să mă favorizeze și că până atunci puteam să-i cultiv și de departe prin intermediul lui Bartolozzi.

Y. În ziua de 19 spre seară, a venit secretarul să mă ia și m-a condus afară din oraș, unde se afla domnul cu un fel de sfânt[81] arab, care se înapoia de la malurile Nistrului, unde se dusese să binecuvânteze acele întărituri și care dădea asigurări că rușii nu vor mai îndrăzni niciodată să treacă acel fluviu și să le cucerească. Principele stătea în picioare cu mare supunere și i-a oferit brațul ca să se suie în lectica precedată de două stindarde și de mulți preoți musulmani. Eu nu am putut avea norocul să-i văd fața, care era acoperită de un șal *(Seial)* alb, hainele sale erau și ele tot albe și mi s-a spus că merge la Dunăre să binecuvânteze fortărețele și să le facă inexpugnabile.

Z. Nu știu dacă a fost efectul binecuvântării sau altă cauză, căci l-am găsit pe domn mai de înțeles. Mi-a dat același răspuns pentru cai ⟨armăsari⟩ și mi-a spus că, după ce va fi primit ordinul, voia absolut să mi-i predea și să primească o chitanță pentru a nu mai avea după aceea alte neplăceri; i-am răspuns că eu nu mă pricep la cai, dar pentru a-l servi voi face să vină o persoană cu experiență pentru a-i alege și lua în primire, de care lucru a fost satisfăcut și mi-a mulțumit. L-am rugat să ne înapoieze pe dezertori și pe răufăcătorii *(malviventi)*, care se refugiaseră în Moldova, și a promis că o va face, asigurându-mă că a dat poruncă să fie predat un ucigaș, care fusese cerut de dl comandant general din Transilvania, dându-mi pentru acel ⟨comandant⟩ o scrisoare, mai adăugând că sultanul îi poruncise anume să se aibă bine cu vecinii și că el nu ar fi omis a o face în orice împrejurare.

X. Cum aflasem de la boierii moldoveni că țara lor nu putea să furnizeze nici măcar un sfert din grânele cerute pentru Constantinopol, îi spusese secretarului că ele s-ar putea procura din Ungaria. Așadar, la sugestia acestuia, domnul a început să-mi spună ca să fac să fie aduse la Galați și că mi-ar da autorizația de a i le vinde. I-am răspuns că propunerea mea, făcută abatelui, nu avusese acest sens, ci era o probă de amiciție față de Alteța sa, fiind știut de toată lumea că avea o nevoie extremă de grâne și că ar fi fost o mare îndurare din partea împăratului să permită exportul de grâne din țară pentru care m-aș fi angajat eu ca să-l servesc pe el. Deci dacă Alteța sa ar dori grâne la primăvară, trebuie să-mi spună cantitatea precisă, prevenindu-l că pentru bagatele nu merită să pierdem vremea, vânzarea trebuind să fie de cel puțin o sută de mii de florini și în cazul acesta aș fi făcut o propunere la un negustor din Viena și s-ar fi tratat ⟨și⟩ prețul. La care el mi-a spus că se va ⟨mai⟩ gândi și că ne vom înțelege prin scrisoare.

A.A. I-am recomandat pe negustorii din Brașov, rugându-l să-i trateze favorabil și să nu-i silească să plătească tributul, care nu putea fi pretins de la supușii // împăratului și că dacă voia să le dea *un privilegiu, cum aveau* p 63

[81] *Un Santone Arabo.*

⟨*negustorii braşoveni*⟩ În Ţara Românească, acest lucru s-ar putea conveni într-o altă vizită pe care i-o voi face cu timpul. În caz contrar, era lucru uşor să-i înarmeze Poarta cu un firman al său, cum aveau ceilalţi negustori ai noştri din Turcia. „Dar bine", mi-a spus ‹domnul› „când puteţi avea un firman, de ce îmi cereţi mie un privilegiu?" – „⟨Cinstıte⟩ domn eu acum nu vă cer nimic, ci vă expun doar cele două căi prin care pot fi garantaţi negustorii noştri: prima e mai onorabilă pentru Moldova şi în semn de stimă eu v-o propun pe aceea: dacă nu vă place, ne vom folosi de a doua ca în celelalte ţări de sub imediata stăpânire a Porţii".

Se pare că a rămas convins şi bucuros să ajungă la o învoială şi *trattanto* m-a asigurat că de dragul meu ar renunţa de a mai lua tribut de la negustorii din Braşov.

Secretarul a început să-i înfăţişeze ⟨o serie de⟩ dificultăţi şi să dea în politică *(politisare)* referitor la acest privilegiu ca fiind un subiect nou, iar domnul a început să se schimbe. „Ei bine", am zis eu, „negustorii vor avea *firmane,* de altminteri Alteţa voastră mă asigură că a primit ordine precise de a trăi în bună armonie cu noi, de unde se înţelege că trebuie să favorizeze comerţul care este *«un legame d'amicitia».* Sultanul v-a dat pe deasupra şi un *Desturi Muchierem,* prin care lasă totul pe seama prudenţei voastre, fără a mai intra în amănuntul lucrurilor şi ceea ce au făcut ceilalţi principi puteţi face şi D-voastră".

Pe scurt, i-am spus atâtea, încât am devenit cei mai buni prieteni şi era gata să facă orice pentru mine (dar cred că a doua zi nu ar mai fi făcut nimic).

S-a scuzat că nu a putut redacta răspunsul către Alteţa voastră, pentru că scrisoarea a fost trimisă la Poartă.

S-a plâns mult de Moruzi, a vorbit cu ironie de Caragea, pe care eu îl lăudasem, scoţând indirect în relief atenţiile sale către mine şi, făcându-se noapte..., ne-am întors în oraş.

B.B. Secretarul era în trăsura mea şi-mi făcea multe amabilıtăţi, iar la despărţire mi-a zis: „Mă duc să solicit paşaportul Alteţei voastre, căci domnul l-a şi uitat, aşa cum i se întâmplă în orice chestiune".

C.C. Cu Bartolozzi ne-am înţeles să facem încercarea de a ne folosi de curierul rus pentru corespondenţa noastră. Altminteri, calea cea mai sigură ar fi dacă comandantul Bucovinei ar avea ordine să primească scrisorile mele şi să mi le trimită prin Sibiu şi să le reexpedieze pe ale mele la Iaşi, cu ocazii sigure, ce nu lipsesc în fiecare zi. În ziua de 20, noaptea, am plecat şi am ajuns la Bucureşti în ziua de 23.

[Fragmente]

p 80–81 *Bucureşti, 22 noiembrie 1782*

[Crimeea a fost ocupată fără împotrivire

B. ...Laskarev a fost numit trimis al Rusiei pe lângă hanul Crimeii ⟨Bahadîr Ghirai al II-lea⟩

C. A sosit în Bucureşti diplomatul olandez, baronul Hagher ⟨Willem von Hogguer⟩ numit în Portugalia, şi e găzduit la Laskarev].

D. Tânărul Călinescu a fost eliberat în grabă, aşa cum mi se promisese, în rest toate celelalte afaceri ale noastre rămân nerezolvate. De câtăva vreme m-am abţinut de a plictisi în zadar pe acest domn principe, văzând că nu poate rezolva nimic.

[În cifru:] Principele e copleşit de povara cârmuirii, de cheltuielile şi intrigile de la Constantinopol. Secretarul său [La Roche] e în strânsă corespondenţă cu ambasadorul francez din Constantinopol ⟨François Emmanuel de Grignard, conte de Saint-Priest⟩

[Fragment – **Comportarea ruşilor în Ţara Românească]**

23 iunie 1783 p. 102

B. În ciuda unei oarecare deosebiri în educaţie şi caracter personal între cei doi consuli, ⟨de la Bucureşti: Laskarev apoi Severin⟩, comportarea lor publică este aceeaşi, acelaşi abuz de putere, aceeaşi trufie, aceeaşi silinţă să facă a fi temut numele de rus. Ei spun cu îndrăzneală, chiar în faţa mea că Rusia e prima monarhie din lume şi că toţi suveranii i-au recunoscut preeminenţa. Am observat în mod constant că ambii sunt geloşi să vadă aici o persoană din partea Maiestăţii Sale ⟨împăratul⟩ şi că ei răspândesc pe sub mână ⟨şoapta⟩ că în curând nu va mai fi nici unul, iar consulul rus va fi tutorele domnului şi ocrotitorul boierilor; toţi cei care sunt prietenii şi cei favorabili Austriei sunt rău primiţi. Ei se bagă în toate afacerile şi când este aici consulul este într-o perfectă agitaţie de negocieri absolut străine *(del tutto estere)* şi ei caută cu dragă inimă ⟨afacerile⟩ ce produc bani. Este vrednic de notat că, în afară de curiei, nu vezi aici nici un rus adevărat. Limbajul pe care îl ţine şeful *(il principale),* îl ţin şi cei mărunţi subalterni etc. [Raicevich face toate sforţările ca să trăiască bine cu asemenea oameni, dar înţelege să-şi îndrepte comportarea pe un picior diametral opus]. „Eu nu mă amestec niciodată ca să dau ocrotire cui nu trebuie şi în afacerile pe care le tratez // folosesc cea mai mare blândeţe. Am aflat cu plăcere că această purtare opusă a făcut ⟨destulă⟩ impresie... etc.". p. 103

[Redăm aici plângerea lui Laskarev împotriva lui Raicevich din 22 decembrie 1782, în urma întâlnirii lor, nu tocmai cordiale la Iaşi în octombrie 1782].

Laskarev către Golîţin

Bucureşti 22 decembrie 1782

[Reaminteşte instrucţiunile primite relativ la încrederea şi prietenia, cu ajutorul şi asistenţa ce trebuie să i le arate lui Raicevich, precum şi concursul dat de el ⟨Laskarev⟩ traficului pe Dunăre a vaselor companiei Willeshofen]. p. 82

Cu toate acestea şi în ciuda deselor demonstraţii de prietenie date de mine d-lui Raicevich, a trebuit să observ în purtarea sa o mare răceală faţă de mine, mergând chiar până la manifestarea unei atitudini de înstrăinare de interesele Curţii mele, cum dovedeşte un fapt destul de recent pe care îl redau aici.

Ducându-mă din ordinul suveranei mele ⟨Ecaterina a II-a⟩ la Iaşi, unde p. 83 am stat cam două luni, ça să adun pe acei supuşi ruşi //, mai ales dezertori, care se stabiliseră în această ţară după ultima pace şi care şi-ar arăta dorinţa să se înapoieze în vechea lor patrie, pentru a-i face să treacă îndată în Rusia, am fost urmat foarte curând ⟨la Iaşi⟩ de către Raicevich.

Domnul l-a primit – ce e drept – cu toată distincţia ce se cuvine unui slujbaş al unei puteri prietene, dar s-a explicat, totdată, într-o convorbire pe care a avut-o cu el, că nu poate să intre cu el în tratarea nici unei chestiuni, ⟨domnul⟩ neavând pentru aceasta autorizaţia Porţii. Cum această declaraţie l-a înciudat pe dl. Raicevich, el a prins necaz pe mine şi a început să răspândească în public cum că eu aş fi găsit mijlocul de a-l lega pe domn ⟨cu mine⟩ ca să scot oamenii fără ştirea Porţii, şi a şi fixat numărul acestora la *500 de oameni,* în vreme ce nu expediasem decât 14.

Domnul, aflând de aceste vorbe, a fost atât de speriat încât mi-a dat a înţelege că de teama boierilor săi, el nu mai îndrăzneşte să consimtă la expedieri ulterioare de oameni.

Domnul Raicevich nu s-a oprit aici, ci, revenit la Bucureşti, el nu încetează să răspândească peste tot acelaşi zvon şi să repete domnului Ţării Româneşti aceleaşi acuzări pe seama domnului Moldovei, mai adăugând că dezertorii ruşi, odată stabiliţi după ultimul tratat de pace ⟨1774⟩ în ţări de sub dominaţia turcească, nu mai aparţineau cu nici un drept suveranei mele.

[Plecarea domnului mazilit N. Caragea]

p 118 *1 august 1783*

A. Azi a plecat spre Constantinopol principele Caragea, după ce a fost supus unui tratament insultător şi neuman din partea dlui ⟨Nicolae⟩ Ventura, caimacamul, şi cumnatul noului domn ⟨Mihai Suţu⟩, care i-a refuzat la urmă până şi carele ⟨necesare⟩ pentru călătorie... [Raicevich a fost să-l viziteze de 2 ori] şi i-a dus şi un mic dar *(regaletto).* E de necrezut în ce stare de înjosire *(avvilemento)* se află domnul mazilit, văzându-se părăsit de toţi şi înconjurat doar de creditori. A cerut în zadar cei 150 de mii de piaştri, ce-i revin ca partea sa din venitul sării şi a contribuţiilor, ca să-i plătească, şi în cele din urmă le-a cedat mobilele şi hainele sale. Capugiul a voit să-şi ia şi el partea şi a cerut să se facă socotelile, dar dl Venturat i-a închis gura, cerându-i să înfăţişeze un firman care să-i îngăduie acest lucru.

p. 119 [Pentru a obţine mai sigur plata cuvenită negustorilor imperiali, Raicevich se duce la Curte înainte de plecarea domnului].

B. Aşadar, m-am dus la Curte şi am găsit pe toţi boierii în camera domnului, care îi ruga cu cerul şi cu pământul să pună să fie plătite măcar

unele datorii urgente şi printre altele solda arnăuţilor..., care ameninţau să-l huiduiască *(insultarlo)*. Ventura striga şi ţipa că nu poate să-i dea nimic, boierii stăteau năuci şi ascultau şi nu se afla unul să cuteze să ia partea unui om, pe care cu puţine zile mai înainte îl purtau în slăvi.

Această scenă de abjecţie, răzbunare şi înjosire m-a revoltat...

[Raicevich îi cere lui Ventura pe un ton hotărât să plătească pe supuşii împăratului sau să vină cu el în faţa capugiului, căruia i-ar arăta el (R.) de unde să ia banii, iar dacă turcul nu avea firman ca să controleze socotelile, nu avea nici pentru a reţine banii datoraţi unor negustori străini şi altora... Urmează cuvintele spuse poate de Raicevic aşa cum le însemnă].

Şi apoi i-am spus că el ştia foarte bine că noul domn[82] era vechiul meu prieten şi, ca atare, aveam dreptul să-l fac atent că răul pe care îl făcea acuma predecesorului său, îl îndreptăţea pe succesorul său să purceadă la fel şi dacă nu din omenie, cel puţin din politică, trebuiau să-l trateze mai bine ⟨pe domnul mazilit⟩. [Caimacamul se lasă mai moale etc. şi Raicevich obţine o obligaţie solidară a caimacamului, prelaţilor şi boierilor pentru plata a 10 mii de piaştri, bani ceruţi de Raicevich pentru negustori... La plecare, când urează un drum bun domnului, acesta îi mulţumeşte *cu lacrimi*... etc.]

[Duplicitatea lui Caragea]

8 august 1783

....

C. Acum trei zile, caimacamul a primit de la principele Suţu un firman, p. 123 poruncind să se trimită îndată la Belgrad 1 500 kile de grâu, cred măcinat, şi deci i-am prevenit pe negustorii din Braşov să nu dea pânză pentru saci înainte de a primi plata pentru ⟨livrarea⟩ trecută.

D. Puţin după aceea a sosit un alt curier cu porunca de a scoate *(levare)* o contribuţie de 8 piaştri de cap de familie. Trebuie să se ştie că nu s-a putut // încă p. 124 încasa ultima contribuţie de 6 piaştri din trecut şi se crede îndeobşte că această nouă contribuţie va fi atât de grea, încât va pune pe fugă o bună parte din locuitorii şi aşa istoviţi.

E. Se spune făţiş că pentru a obţine domnia, Mihai Suţu a plătit 3 000 de pungi.

F. În momentul mazilirii sale, principele Caragea i-a dat domnului La Roche diferite hârtii scrise în limbile frânceşti *(Franche* = franceză, italiană?) şi nu ştiu dacă din distracţie sau în alt scop, unele din ele, pe care le ţinea foarte tăinuite, între altele *o minută* de mâna sa a unei scrisori în limba franceză către domnul abate Ayala[83], *pe care am văzut-o,* în care îi spune să aibă grijă de scrisorile lui să nu treacă în mâinile lui La Roche, ştiind bine câtă încredere trebuia să acorde unui francez şi apoi o *corespondenţă în cifru* ⟨constând⟩ din

---

[82] Mihai Suţu în Ţara Românească (6 iulie 1783 – 26 martie 1786).

[83] Corespondentul domnului Ţării Româneşti la Viena Fusese înainte şi al lui Al. Ipsilanti.

multe scrisori scrise de acel domn Ayala, împreună cu cheia chiar a cifrului, care a fost trimisă noului principe o dată cu scrisorile următoare care aveau să fie scrise. Mi s-a citit una din scrisorile aflate, cuprinzând cam aceste cuvinte:

G. Mă minunez mult că Alteța voastră se mai îndoiește de știrile pe care i le dau despre afacerile curente. Știrile mele vin din sorgintele cele mai curate. Cele care îi vin din Constantinopol prin secretarul său[84], referitoare la dispozițiile pașnice alea acestei Curți[85] tind să o înșele. Franța și francezii se folosesc de aceasta și de alte înșelătorii, ca să-și atingă scopurile. Alteța voastră să nu se încreadă în aceștia, eu însumi sunt martor de câte ori De Breteuil[86] a prins în mrejele sale pe miniștrii de externe cei mai dibaci, făcându-le anumite confidențe. Este sigur și neîndoios că împăratul are intenția să-și lărgească hotarele în aceste părți, de care lucru sunt mai mult decât asigurat de amicul[87], care e pe deplin informat și căruia i-am arătat scrisoarea Alteței voastre, iar pentru a-l îndemna mai mult ca să mă favorizeze, i-am numărat o sută de țechini, făgăduindu-i și alte avantaje. Cred că Alteța voastră nu va avea vreo obiecție..." etc.

H. De fapt principele a dat îndată poruncă negustorului grec, dl Moscu[88], să-i plătească banii cheltuiți, fără a specifica suma, și acuma se zice că Ayala, profitând de această împrejurare, a luat 500 de țechini. Vestea acestei plăți a ajuns în clipa când trebuia să pleca Caragea și acesta s-a supărat foarte tare, declarând fratelui lui Moscu, care este aici[89], că el nu vrea să știe nimic despre cei 400 de țechini ⟨în plus⟩.

I. Moscu, cel de dincolo[90] *(din costi)* a anunțat prin scrisoarea sa din 29 iulie că a mai plătit lui Ayala și alți bani, care împreună cu cei 500 de țechini, fac zece mii de florini.

K. Mi se dau asigurări că grămăticul, adică secretarul grec, care e arestat, a dezvăluit lui Ventura multe lucruri care îi pot face mult rău domnului mazilit.

L. Am văzut[91] și o scrisoare către regele Prusiei din 27 ianuarie [cum că puterile sale sunt limitate și că, de altminteri, sunt puțini cai în Țara Românească și de mică valoare]. Aceasta a fost expediată în plic dlui A. Ghigiotti din Varșovia, prin mijlocirea unui oarecare domn Benvenuti de acolo, care – fără a ști ce conținea plicul – a scris aici ca să-l slăbească de asemenea comisioane.

[Urmează în cifru rezervele lui Raicevich despre La Roche].

---

[84] La Roche.

[85] Curtea de la Viena.

[86] Louis Auguste Le Tonnelier, baron de Breteuil, ambasadorul francez la Viena (19 febr. 1775 – 9 apr. 1783).

[87] Informatorul anonim de la Viena.

[88] Ioan Hagi Moscu, mai târziu mare cămăraș de ocnă (1 aug. – 21 dec. 1786).

[89] La București.

[90] La Viena.

[91] Arătată probabil de La Roche.

[Problema dezertorilor etc.]

5 septembrie 1783

[A primit din Transilvania autorizația de a da orientare dezertorilor]. p. 127

B. ... Am pus să fie dată în vileag şi aştept să văd efectul pe care îl produce, iar în eventualitatea că aceştia nu se supun în mod spontan, *mi prevalero del braccio del Principe.*

C. Ieri a sosit doamna[92] cu o suită foarte numeroasă şi duminică îşi va face domnul intrarea, care va fi, zice-se, cu mare pompă... et.

D. A pus în vedere numeroşilor (?) episcopi ce se află aici să se abțină de la femei, joc de cărți (?) şi lux, şi să nu dea prilej de „scandală" poporului, cum au făcut în trecut. Acest ordin şi comportarea sa față de boieri au băgat ceva frică.

E. Secretarul , dl. La Roche, se bucură de cea mai mare încredere din partea domnului, care, nefiind destul de bine informat despre interesele politice ale Curților europene, se lasă cu totul şi întru totul luminilor sale, şi notițele şi reflecțiile lui ⟨= la Roche⟩ sunt expediate în original la Constantinopol.

F. Întorcându-se recent de la Iaşi, dl consul al Rusiei ⟨Ivan Ivanovici Severin⟩ i-a dat dlui La Roche manifestul Curții sale privind Crimeea, pe care domnul l-a expediat îndată la Poartă. Plângându-se consulul, La Roche s-a scuzat cum că a crezut că i-ar fi fost dăruit.

[Angajarea lui Weber, prusianul, la recomandarea lui La Roche].

În cifru: *Cu toate că l-am prevenit pe domn contra lui, timpul nu mi-a îngăduit să fac alt demers. Secretarul ⟨La Roche⟩ e vândut Franței şi execută ordinele pe care le primeşte.*

[A doua călătorie la Iaşi]

31 octombrie 1783

p. 140

A. În ziua de 29 a lunii acesteia, am ajuns aici şi m-am dus să descind la ospiciul fraților catolici; puțin după aceea au venit doi servitori ai principelui şi m-au condus într-un conac[93] la o depărtare de o jumătate de oră de oraş, spunându-mi că Alteța sa mi-o destinase pentru că acolo era aer bun. Am înțeles îndată şiretenia grecească, de a mă ține departe de afaceri, şi i-am rugat să-i mulțumească pentru această grijă pentru sănătatea mea şi să-i spună că eu, nevenind la Iaşi pentru a schimba aerul, ci pentru treburi, doream să am o locuință în oraş. Mi-au transmis apoi scuzele domnului că nu mi-a trimis un mihmandar în întâmpinare, necrezând că sunt atât de aproape de Iaşi, pentru

---

[92] Doamna lui Mihai Suțu era Sevastița, fiica lui Ioan Callimachi, domnul Moldovei (aug. 1758 – 28 mai 1761) şi văduva lui Grigoraşcu Vlasto.

[93] Curte (sau casă) boierească afară din oraş.

că nu a înțeles că am indicat în scrisoarea mea data de 29 *stil nou,* ziua pe care o fixasem pentru sosirea mea.

B. Ieri l-am trimis pe dl von Spaun[94] [să-l salute pe domn, să-i notifice numirea lui Raicevich ca agent imperial în Moldova și să hotărască ziua pentru înfățișarea scrisorilor credențiale etc.].

C. Răspunsul său a fost că nu putea primi scrisori de la Curtea din Viena, nici să mă recunoască drept agent, fără un firman de la Poartă, el nefiind // p. 141 principe german, ci rob al Sublimei Porți otomane. Dacă voiam să-l vizitez ca amic, nu atârna decât de mine *(ero padrone)* și mi-ar îngădui și să mă amestec, ⟨dar⟩ *în mod particular* în afacerile germanilor.

D. Medicul Beneveni, consilierul său, și secretarul, abatele Marquis, erau de față și în fiecare clipă repetau: *„Alteță, așa este. Alteța voastră nu poate face astfel".*

E. În după amiază a venit la mine secretarul și, când credeam că avea să intre în niște tratative oarecare, mi-a spus *freddamente* că nu avea altceva de spus, decât ce am putut să aud de la dl Spaun. „Dacă este așa, am răspuns, și aceasta este hotărârea din urmă a Alteței sale, o rog să-i dea mâine la amiază *(a mezzo?)* cai de poștă și un curier bun ca să-mi trimit corespondența la Cernăuți și că, totodată, eram extrem de surprins cum de dl. Principe s-a putut decide să opună un refuz atât de sec și de contrar dreptului ginților, hotărârilor stabilite prin tratate și respectului datorat Curții imperiale, că principele trebuie să știe foarte bine – ceea ce e bine cunoscut în toată Europa – cât de mari erau grija și solicitudinea Porții otomane de a câștiga bunăvoința împăratului și că regretam mult că principele, rău sfătuit, se expunea la resentimentul Majestății Sale... etc [amenințări... pentru că el contravine condițiilor tratatelor dintre cele două imperii și *firmanului* recent] despre care eu am dovezi autentice în mâinile mele.

[Secretarul răspunde că va raporta întocmai domnului cele spuse și că i se vor da caii ceruți]. Eu nu m-am grăbit să-i cer îndată, pentru a-i lăsa domnului timp de gândire și numai acum, văzând că nu vine nimeni să-mi vorbească, am trimis să-i cer. [Cere instrucții cum trebuie să se poarte mai târziu]. Deocamdată, eu cer o casă în oraș și dacă voi întâmpina împotrivire din partea Curții, cum prevăd, mă voi muta într-o cameră la frații ⟨de la misiune⟩.

p. 142 *2 noiembrie 1783*

[Raicevich cercetează data firmanelor și conchide că domnul a trebuit să p. 143 afle de ele de la Constantinopol și că deci purtarea sa e fără scuze. // Așadar, Raicevich răspândește știrea că avea firmanele în mâinile sale și așteaptă scuze. Acestea nevenind, Raicevich cere cai de poștă și două carete pentru a pleca, dar domnul *non ebbe coraggio* să-l lase să plece și se invocă lipsa de cai. Raicevich trimite o notă[95]. ⟨Domnul⟩ trimite îndată pe amândoi secretarii

---

[94] Cancelistul său.

[95] Probabil altă notă decât așa-zisa *pro memoria,* ce poartă data de 22 noiembrie.

săi să-l salute şi să-i spună că era gata să-l primească şi să-l trateze aşa cum porunceşte Poarta].

C. ...Le-am pus în vedere să spună că după toate cele întâmplate acest lucru nu-mi era de ajuns şi că domnul trebuie mai întâi să repare jignirea adusă mie şi supuşilor Majestăţii sale şi că eu trebuie mai întâi să aştept noi instrucţiuni de la Curtea mea înainte de a-l vedea, că nu ştiam în ce fel ar fi înţeles ⟨Curtea⟩ modul în care fusesem tratat până acum, iar dacă ea voia să reclame vreo satisfacţie, dar deocamdată depindea de el ⟨de domn⟩, să-mi facă rost de o casă în oraş, de unde să mă pot ocupa de treburile mele şi să-mi deschid cuferele, pe care li le-am arătat pregătite de drum şi să raportez Alteţei voastre de ce se mai iveşte aici.

D. A doua zi, le-am înmânat memoriul anexat aici[96], care a fost primit şi admis de domn şi de fapt acum încearcă să mă mulţumească întru toate, trimite în fiecare zi ca să vadă dacă am nevoie de ceva şi să-mi ofere tain (?) *(provisioni),* pe care nu am vrut să-l primesc, nici nişte mobile orientale cu care voiau să-mi mobileze o casă foarte păcătoasă, pe care am obţinut-o în cele din urmă, după ce am stat într-una mare şi ruinată, în care am crezut că voi muri de frig. După câte văd şi aud, el nu are nici o chibzuinţă, nici autoritate; e un amestec de îngâmfare, prodigalitate şi josnicie etc. [Cere instrucţiuni].

5 noiembrie 1783 p. 144

[Raicevich trimite pe Spaun la domn ca să-i repete cele spuse de el ⟨R.⟩ secretarului în credinţa că acesta nu le-ar fi transmis şi să predea un *memoriu].*

C. După o anticameră de o oră şi jumătate, i s-a spus lui Spaun că domnul era atât de ocupat încât nu-l putea primi şi că nu avea ce spune, dar l-a îndreptat către secretar; deci el şi-a îndeplinit misiunea şi a predat memoriul.

D. După prânz, a venit la mine secretarul şi a început o introducere meşteşugită din partea sa, plângându-se că noi nu avem un tarif ca acela al ruşilor pentru a reglementa preţul mărfurilor şi că domnul nu ar vrea să-l strice *(alterare)* pe acela al ţării folosit de atâţia ani, că în realitate erau multe articole taxate cam prea mult, îndeosebi postavurile de Danzig, dar că, în fond, vama de la Iaşi nu pretindea decât 3%, după cum se cuprinde în firman, şi că celelalte 2% erau pentru *messeleria et Cantaro,* aşa cum se obişnuieşte la Constantinopol.

E. Am răspuns că fără a-i contesta meritele şi alte cunoştinţe pe care le putea avea Alteţa sa ⟨domnul⟩, nu-mi era greu să mă conving, după câte am văzut şi am auzit, că el nu cunoştea legea *(constituzione)* Imperiului Otoman, ⟨nici⟩ tratatele şi practica vămilor; că este notoriu şi cert că domnii Moldovei şi Ţării Româneşti nu erau liberi *(padroni)* să facă legi şi tarife pentru supuşii puterilor amice Porţii, care să fie contrare tratatelor, că de la pacea de la

---

[96] Nu însoţeşte raportul redat în Hurmuzaki, XIX_1 la această dată, dar se află redat în Hurmuzaki, VII.

Passarovitz au fost desființate toate taxele *(ogni aggrano)* asupra mărfurilor austriece, în afară de acel simplu 3%, și că toate vămile turcești se foloseau de un tarif atât de blând pentru noi, încât negustorii nu plăteau în realitate nici chiar 2% (!)

F. El a mai spus că domnul l-a însărcinat să răspundă la memoriul ⟨meu⟩. L-am întrerupt îndată, declarând că, întrucât domnul Moldovei nu a binevoit să-l asculte pe dl von Spaun, secretarul Maiestății sale împăratului, tot astfel nici eu nu pot să ascult pe secretarul său, lăsând Curtea imperială să hotărască în ce fel să obțină satisfacție pentru acest nou afront; că eu suspend orice demersuri ulterioare în favoarea supușilor Maiestății sale până la noi ordine și că domnul era liber să-i trateze cum crede și îi face plăcere, dar să se gândească bine la consecințe.

În realitate, domnul cunoscut încă dinainte ca om slab și fără autoritate, a arendat vămile unor oameni care nu îl ascultă, chiar dacă ar vrea să împiedice vexațiile. //

p 145 G. Se află acum aici un negustor grec din Bucovina, care a cumpărat 40 de butoaie de vin și ar trebui să plătească 120 de florini. Vameșul pretindea circa 500 de florini, pe care bietul om era gata să-i plătească pentru a termina lucrul, dar în schimbul unei chitanțe, dar și aceasta i-a fost refuzată și vameșul i-a declarat că nu i-o va da, chiar dacă ar veni o poruncă expresă din partea domnului.

H. Chiar acum am trimes răspuns dlui Deleanu ⟨Ioan CantacuzinoDeleanu, mare hatman⟩, tatăl, ca să prevină pe fiul său, vistierul[97], să nu dea domnului sfaturi rele privind taxele vamale ale supușilor imperiali, pentru că toate pagubele ce ar rezulta vor fi acoperite *(rimborsati)* din bunurile sale din Bucovina. Acesta, care e un om deștept, mi-a răspuns că de teama Curții nu venise să mă viziteze și să reînnoiască prietenia noastră, dar că va căuta să mă vadă și să-și justifice fiul, rugându-mă să nu dau crezare celor suportate ⟨de păgubași⟩.

I. Eu mă aflu în aceeași casă, care este un adevărat ⟨loc⟩ de exil, întrucât toți se codesc să-mi închirieze o locuință, iar camera de la frați e atât de mică, încât abia ar ajunge pentru doi servitori. De când sunt aici, domnul nu mi-a acordat cea mai mică atenție, localnicii fug de mine pentru a nu cădea în disgrație și astfel situația mea este foarte neplăcută...

12 noiembrie 1783

p. 147 [...] Aici este mare tulburare, căci s-a auzit că trebuie să vină în Bucovina trei regimente. Domnul și-a trimis sub alt pretext pe caftangiul sau camerierul ⟨cămărașul⟩ său la Cernăuți ca să spioneze mișcările trupelor...

(Vezi nota 95. E posibil să fie greșită redarea datei: 22 noiembrie în loc de 2 noiembrie?

---

[97] Vistierul Matei Cantacuzino-Deleanu.

„Promemoria” către domnul Moldovei

p. 148

22 noiembrie

[Pentru a repara trecutul, domnul va arăta o atenție deosebită lui Raicevich.
2.. Îi va face rost de o casă cu chirie.
3. Îi va da *il Masciallo* ⟨masalagiu⟩ şi 2 rândaşi *(Rondasch)*.
4. Îi va da o audiență publică cu alai la fel ca pentru miniştrii străini.
5. Îşi va da concursul la recuperarea dezertorilor.
6. Va restitui încasările abuzive ale vameşilor săi].

[Duplicitatea lui Severin]

24 septembrie 1784

p. 206

[Raicevich trimite la spătărie pe un țăran din Transilvania, care vrea să se înapoieze în patrie şi cere paşaport. Acesta i se refuză pentru că e trecut ca birnic în condica vistieriei. Voind să se bucure de aceleaşi condiții ca cele de care se bucură ruşii, vorbeşte cu consulul Severin].

B. ...I-am vorbit şi l-am rugat să-mi dea concursul *când va fi momentul.* Acela, nu ştiu din ce motiv, fără a mă preveni, îndată, a doua zi a fost la domn ⟨Suțu⟩ să-l informeze despre intențiile mele şi cererea ce i-o făcusem ⟨lui⟩, spunându-mi apoi că a făcut aceasta pe cale prietenească şi nu oficial şi că domnul i-a spus că nu putea asculta nici pe consul, nici pe agent, în afară de propriile lui treburi, şi că dacă eu aveam să-i vorbesc, trebuia să vin în persoană; că această asociație ar fi creat tumult în țară şi alte asemenea motivări, care – după cum am băgat de seamă – erau gustate de consul, spunându-mi că trimisul său din Constantinopol (Iakov Ivanovici Bulgakov ambasadorul rus) îi recomandase să fie precaut când cere pe ruşii din Moldova şi, mai ales, *să nu îi caute pe cei însurați cu soții din Moldova,* ca să nu deschidă ochii turcilor, care ar fi refuzat să-i înapoieze şi pe ceilalți: dar cu toate acestea el are ordine să-mi sprijine cererile şi că trebuie să dispun de el, dar pe un ton care îmi dădea prea puțină speranță în sinceritatea sa.

Sosind momentul de a interveni, i-am scris un bilet pe care îl trimit în copie. Seara, el vine la mine să-mi spună că este gata să mă secondeze, dar că era sigur că principele nu ar vrea să ne asculte. Eu i-am spus că nu vreau să iau prin surprindere pe nimeni, dar că trebuia să-l facem pe principe să se explice clar asupra acestui punct, pentru a putea lua măsurile noastre, deci să trimitem amândoi să cerem audiență ⟨pe ziua⟩ când i-ar conveni principelui. Răspunsul a fost că în dimineața următoare acesta trebuia neapărat să țină Divan şi că după amiază ar avea plăcere să ne vază. Puțin după aceea, a venit un servitor să-i spună ceva în taină consulului, care l-a făcut pe acesta să plece în mare grabă. Motivul era o vizită nocturnă a spătarului Hangerli[98], fostul agent ⟨capuchehaia⟩ la Constantinopol, care a avut ca urmare faptul că zisul

[98] Constantin Hangerli, viitorul domn al Țării Româneşti.

consul s-a pornit de dimineață la Curte fără să-mi facă vreun semn și măcar că s-a ferit să treacă pe ulița obișnuită, prin fața casei mele, a fost surprins de Markeli[99] al meu, care l-a întâlnit pe scara de la Curte; așadar la înapoiere a fost silit să vină la mine și mi-a spus că a vorbit *fortemente* cu principele în favoarea mea, dar că l-a găsit ferm hotărât să nu admită înapoierea ungurenilor (*ungarani* = români din Transilvania) și nici să nu îngăduie navigația pe Olt, ⟨zicând⟩ că avea dreptul să pretindă pogonăritul de la brașoveni și că nu va omite să comunice toate acestea Curții sale ⟨și la Poartă⟩. Cu cea mai mare moderație i-am arătat că el nu trebuia să se depărteze de la cele stabilite împreună în seara dinainte și în orice caz, fiind vorba de o afacere a mea, nu era în căderea lui să atace el chestiunea, ci doar să mă sprijine în limitele rugăminții mele și că, deocamdată, eu nu îi cerusem concursul decât doar în chestiunea ungurenilor; deci era de prisos să o confunde cu celelalte. A început prin a se scuza că a fost luat prin surprindere de către principe, care l-a chemat în mare grabă fără a-i arăta motivul și nu-i lăsase timp să mă prevină. M-am mărginit a-i spune că acești domni *la sapevano lunga* și că trebuie să fii cu ochii în patru ca să nu te lași păcălit sau să te arăți nepriceput, că, de altminteri, eu nu mă opresc la formalități, ci caut ce e esențial și, deci, eu îi mulțumesc mult pentru osteneala ce și-a dat și pentru dispoziția sa amicală. Oricât arătam eu o față jovială și zâmbitoare, confuzia sa era extremă, ceea ce mi-a dat oarecare bănuială și mai ales tăcerea sa despre vizita lui Hangerli... //

p. 207 [Urmează discuția lui Raicevich cu domnul care neagă că firmanul dat pentru recuperarea rușilor s-ar aplica și supușilor austrieci. Despre navigația Oltului, consimțământul dat austriecilor *în principiu,* e îngrădit de atâtea excepții, încât corespunde unei opuneri categorice. Promite că solicitantul pașaportului nu va fi vexat nicicum, *cu condiția să nu se fi făcut vinovat și de altceva*].

[A treia călătorie la Iași]

[Audiențe la domnul Moldovei][100]

p 214 [Raicevich sosește la 18 octombrie 1784 și a doua zi merge la domn, care îl primește foarte bine și îi expune confidențial punctele doleanțelor sale. Domnul caută să se justifice în privința dezertorilor, a denegărilor de justețea față de supușii austrieci etc. În privința opririi căutării prin țară a dezertorilor de către caporali *(Bassi Offiziali),* aceasta s-ar datora Porții. Circulara către ispravnici a fost dată de aceia, dar nu avea nimic insultător. Nu au fost nedreptățiți supușii imperiali].

Cât despre firman, nu i s-a dat citire ⟨în public⟩ pentru că îi era adresat lui, nu boierilor, care nu trebuiau să știe nimic despre treburile ⟨de stat⟩, întrucât el nu vrea să facă o republică din Moldova, că el nu s-a luat niciodată după exemplul domnului din Țara Românească, om fără minte și vanitos, care

[99] Michael Merkelius, subaltern al agenturii imperiale, ulterior agent austriac

[100] Alexandru Constantin Mavrocordat, Deli-bei.

a făcut acest lucru[101], pentru a se aşeza pe tron şi a se înconjura de pompă. Altceva este un paşă şi populaţia turcească, altceva un domn al Moldovei. În cele din urmă, mi-a dat să înţeleg mai, mai, că ar fi o poruncă de la Poartă să ţină ascuns firmanul şi ⟨tot astfel⟩ tratatele.

Toate argumentele şi sugestiile mele, întrerupte în fiece clipă, nu foloseau la nimic; mi-a promis doar să cerceteze mai bine ordinele recente primite despre dezertori şi-mi va trimite în chiar acea seară pe secretarul său // grec ca să mi le citească. După o oră şi jumătate de discuţie, purtată, de altminteri, cu decenţă şi fără strigăte, i-am citit depeşa, pe care a recitit-o el însuşi de mai multe ori, schimbându-se la faţă şi trădând cea mai mare agitaţie lăuntrică. Apoi mi-a zis că acea schimbare ⟨scoaterea sa din domnie⟩ o dorea el însuşi, fiind sătul de domnie (limbaj obişnuit la aceşti domni), pe de altă parte că putea oricând să-şi justifice purtarea cu ordinele Porţii. p. 215

Ceea ce m-a uimit mai mult, a fost că a resimţit mai mult tăgăduirea titlului de *Serenissim* şi că într-o frază se zicea *el* şi nu *Alteţa sa,* decât tot restul şi mânia i-a pus în gură multe lucruri nepotrivite şi fără rost, ... etc.

...În încheiere, i-am zis că pentru a-i da o dovadă a sentimentelor mele... etc., îl rugam să se gândească serios la această chestiune şi la consecinţele sale... etc. [să nu irite Curtea imperială, să purceadă prudent în chestia dezertorilor etc., să plătească cei 40 500 ⟨de florini?⟩, ce erau în notă], cu condiţia ⟨absolută⟩ de *a citi firmanul îndată,* fără de care nu aş putea risca nici o garantare faţă de Curtea mea a bunelor sale intenţii privind executarea celorlalte puncte etc. Nu putea decurge nici o pagubă pentru el din citirea ⟨publică⟩ a unui firman publicat în tot Imperiul Otoman.

Seara a venit la mine secretarul grec, Hangerli[102], confidentul său intim. Mi-a vorbit în chip neprecis de convorbirea avută cu domnul şi mi-a zis că nu era necesar să-mi arate ordinele Porţii privind dezertorii. De altfel, l-am găsit (mai degrabă) înclinând spre citirea firmanului.

În ziua următoare, a venit abatele Marquis, care mi-a ţinut acelaşi limbaj ca domnul privind în general afacerile, asigurându-mă că nu se greşise întru nimic. Mi-a fost foarte uşor să-i dovedesc contrariul, astfel că nu a ştiut ce să mai spună, dând vina pe alţii, cum e obiceiul. Domnul, când nu are alt argument, acuza pe dregători şi pe ispravnici şi viceversa... Dacă au mai venit cumva alte ordine de la Poartă privind pe dezertori, aceasta se datoreşte rapoartelor trimise Porţii de acolo ⟨adică din Moldova⟩ şi că tot zgomotul ⟨în jurul căutării dezertorilor⟩ a venit din partea lor ⟨a oamenilor domnului⟩, întrucât eu am început treaba cu toată băgarea de seamă conform înţelegerii precise cu domnul.

Şi din spusele acestuia, îmi făceam iluzii că se va da citire firmanului şi că domnul se pregătea să purceadă cu mai multă credinţă.

În sfârşit, în ziua de 23, a venit tot el ⟨abatele⟩ să-mi declare, în numele domnului, că nu putea nicidecum ⟨pune⟩ să se citească firmanul, nici să îngăduie căutările acelor *Bassi offiziali* şi că pentru celelalte chestiuni se va conforma întotdeauna poruncilor suveranului său. [Încearcă să apeleze la *moderaţia* lui Raicevich, care nu se lasă înduplecat].

El ⟨domnul⟩ a trimis un curier expres la Constantinopol...

---

[101] A purces la citirea solemnă a firmanului.

[102] Nicolae Hangerli, mare agă în 1782.

[Din Iaşi – 28 octombrie 1784 – fragment]

28 octombrie 1784

p. 216 A. [Transmite prin Cernăuţi duplicatul raportului ⟨precedent⟩ trimis prin Bucureşti. Nu vede nici un semn de împlinire a cererilor sale].

B. Secretarul e vizibil dimineaţa de la orele 10 la 12. În vremea aceasta, domnul său doarme sau îl doare capul şi treburile se amână pe a doua zi, astfel că reauavoinţă se uneşte cu indolenţa şi cu un aer de dispreţ ce nu pot să nu-l raportez, deşi mi-am făcut o regulă din a-l trece sub tăcere, ca să nu dau cel mai mic motiv de scuză şi de ⟨contra⟩ atac.

C. Secretarul îşi îngăduie să deschidă toate scrisorile noastre ce-i cad în mână, invocând apoi ca scuză o nebăgare de seamă.

D. Un prieten, persoană *di prima distinzione,* pe care până acuma am găsit-o veridică, mă asigură că această Curte manevrează *(intriga)* pentru a avea un consul prusian, care să-i slujească de advocat contra noastră şi a ruşilor: este adevărat că cei doi diplomaţi *(incaricati)*[103], care au trecut pe aici au fost copleşiţi de daruri şi onoruri...*

[Din Iaşi] fragment

12 noiembrie 1784

[...] Acest maior rus[104] se poartă aici ca un mic despot, acordă protecţia p 218 sa la tot omul, ţine o gardă de dezertori în faţa casei sale, noaptea pune să circule o patrulă, care, recent de tot, l-a atacat şi bătut pe locţiitorul agăi, care, de teama de a fi ucis, a renunţat la postul său. Curtea a făcut puţină gălăgie, maiorul s-a ţinut ţanţoş şi urmează să facă ce-i place. Ţine în jurul său un mare număr de dezertori, care fură şi comit mii de dezordini, în aşa măsură încât domnul se vede silit să solicite plecarea lor. El ⟨maiorul⟩ nu se grăbeşte, zice-se, din lipsă de fonduri, dar până una-alta îi pune să muncească pe seama sa.

Pot să mă laud până acum, spre cinstea naţiunii noastre, că din partea noastră nu a fost deranjat nimeni. Casa mea, cea a dlui căpitan Beddeus şi a subofiţerilor *(bassi officiali)* sunt alăturate şi adesea se află acolo un mare număr de dezertori şi nu s-a produs nici cea mai mică dezordine, ceea ce e foarte bine văzut de domn şi ţară...

....

[103] Adică *chargés d'affaires.* Ultimul, Heinrich Friedrich Diez, a trecut prin Iaşi la 24 iunie 17/84, trecând spre Constantinopol. S-a întreţinut 5 ore cu domnul şi a plecat încărcat de daruri (cf. Hurmuzaki, XIX$_1$, p. 188).

* La 15 noiembrie Raicevich trimite copia unui memoriu către domnul Moldovei constând din două note: a) privind denegările de dreptate în pricinile rămase nerezolvate de mai multe ori şi b) despre extrădarea dezertorilor.

[104] Maiorul rus Ivan Lavrentievici Selunski era viceconsul la Iaşi (1784–1787).

[Din Iaşi. Audienţa agitată]

[...] [La 14 noiembrie 1784 a trimis prin secretarul Marquis un memoriu domnului în chestia dezertorilor. Acesta pierduse un fiu şi nu vedea pe nimeni. După destule zile de solicitare, Raicevich îi cere audienţa].

B. ...Am obţinut cu greu această audienţă ieri, după ce Alteţa sa s-a sculat de la masă, pentru a-mi arăta politeţea obişnuită, de a mă primi spălându-se pe mâini. p. 224

C. [Raicevich se plânge că în 40 de zile *nu a văzut decât 3 dezertori.* Domnul stăruie să arate că subofiţerii (caporalii) nu puteau şi nu trebuiau să mai rămână în Moldova, apoi a întrebat când se va duce căpitanul Beddeus ca să lupte în Olanda]. I-am răspuns că acel căpitan era acum folosit aici şi că plecarea lui, ca şi aceea a caporalilor, nu atârnă decât de domn, dacă ne-ar reda dezertorii cu o oră mai devreme. La acestea, el a început să ia foc şi să strige că el trebuia şi voia să-i redea, altminteri Poarta i-ar tăia capul, dar că lucrul nu se putea face aşa iute întrucât ispravnicii săi mai aveau o mie de treburi. [Contraargumente, discuţie aprinsă, domnul strigă şi îl întrerupe, dar deodată exclamă].

D. „Ce crede principele Kaunitz că mă înspăimântă cu ameninţările sale? Crede el că va reuşi să mă facă a fi mazilit? Pe cât mă onorează pe mine, tot pe atât îl voi onora pe el *ed alternaró con lui.* Dacă principele Kaunitz e principe al Sacrului Imperiu Roman, eu sunt principe al sacratismului Imperiu otoman". Era atât de aprins şi de furibund, încât a spus multe lucruri extravagante. I-am cerut să-şi măsoare cuvintele, gândindu-se că eram silit să raportez tot ce se apucă să spună. „Ştiu asta şi de aceea şi vorbesc. Să scrieţi şi dacă vreţi, vă voi da ⟨totul⟩ în scris!". E probabil că abatele Marquis, care de obicei stă în spatele meu, încerca prin semne să-l facă să tacă, pentru că înfuriindu-se cu totul, s-a pus să strige mai tare: „Ce vreţi să-mi spuneţi voi *Dascăle* cu gesturile *(moti)* voastre? Eu sunt stăpânul, sunt un domn născut dintr-o familie, care domneşte de 200 de ani[105], un suveran în funcţie *(regnante)* şi vreau să spun ce-mi place, nu mă tem nici de împărat, nici de principele Kaunitz".

E. Sătul de a auzi atâtea extravaganţe, cu atât mai mult că anticamera era plină de dregătorii şi slugile sale, am fost silit să recurg la singurul leac cu putinţă pentru a aduce la tăcere pe aceşti domni *(Signori).* Am început să ridic şi eu tonul, fără însă a mă tulbura, şi să-i spun că ţipetele lui erau de prisos şi fără rost, că nimeni nu-i contesta calitatea sa de domn în funcţie, dar că Augusta Curte imperială cerea executarea unei convenţii făcute cu suveranul său, pe care el încerca să o ocolească, şi că fără îndoială Maiestatea sa ⟨împăratul⟩ şi Alteţa sa dl principe von Kaunitz vor găsi mijlocul de a se face respectaţi.

– „Da, eu respect capetele încoronate, pe împăratul Germaniei ⟨Iosif al II-lea⟩, împăratul Franţei[106] şi cel al Angliei[107], dar nu ascult decât de împăratul turcilor ⟨Abdul Hamid I⟩. Ce folos am eu de la dezertorii voştri?"

---

105 În realitate, din anul 1711, deci de 70 de ani.

106 Conform „capitulaţiilor", regele Franţei ⟨Ludovic al XVI-lea⟩ era socotit împărat *(padişah).*

107 Regele George al III-lea al Angliei (1760–1820).

– „Ce folos? Alteţa Voastră îşi bate joc de mine. Contribuţia pe care o scoate nu e mică". Încetul cu încetul s-a potolit, a devenit cu totul altul, a declarat că-mi este cel mai bun prieten şi voia să fie învăţat de mine... etc., eu l-am sfătuit să-mi redea dezertorii. – „Ce mai vreţi?", a adăugat el, „v-am dat în urmă 270 ⟨de dezertori⟩". „Da, înainte de sosirea mea, dar acuma nu". – „Atunci m-a înşelat abatele, care a scris aceasta în răspunsul la memoriul vostru, pe care l-am văzut", dar eu i-am dat a înţelege, şi lui şi abatelui, că una este să afirmi un lucru şi alta să dovedeşti un fapt. Abatele s-a roşit şi nu ştia ce să spună. – „Ca să vă fac pe plac", mi-a zis ⟨domnul⟩, am schimbat pe toţi ispravnicii neascultători". – „Foarte rău *Signor* principe, trebuia să-i lăsaţi // p. 225 şi să-i faceţi să asculte". – „Aveţi dreptate, am făcut rău, acest ⟨fapt⟩ a pricinuit dezordine, cei noi (ispravnici) nu sunt la curent *(al fatto)* şi a rezultat zăbava; mărturisesc că sunt un neştiutor, dar voi drege îndată totul". [Incredibilă schimbare la faţă etc. Raicevich protestează contra pretenţiei de a-i pune pe supuşii austrieci să plătească contribuţia. Discută art. 71 al tratatului cu Rusia care face deosebirea dintre cei însuraţi şi cei neînsuraţi].

F. ...Mi-a răspuns că el nu înţelege acest articol şi că eu să scriu la Poartă să i se trimită lui un firman, căci el este robul Porţii şi că dacă voiam, mi-ar da îndată un curier. Ca să-i resping ironia, i-am zis că eu eram un simplu agent pe lângă el şi nu un ministru pe lângă Sublima Poartă şi mă minunam că el, ca suveran şi principe în funcţie, avea nevoie de un firman, care să-i explice fiecare punct al tratatului şi că acesta era un adevărat mod de a nu termina nici o chestiune. I-am pus în vedere că i se va cere ⟨să restituie⟩ tot atâta cât a extorcat pe trecut. Pe scurt, el a declarat că nu vrea să-şi schimbe ideea, iar Curtea imperială să facă după placul său.

Mi-a dat în scris răspunsul la nota despre chestiunile rămase nedecise, zicând că erau ⟨calomnii⟩ şi că totul fusese terminat. Am încercat în zadar să-l fac să vadă ⟨că rezultă⟩ contrariul din propriile sale răspunsuri. El, când se vede dovedit, ori schimbă vorba, ori cheamă pe unul sau altul şi le dă ordine.

G. Convorbirea a durat 3 ore. ⟨Nu se poate aştepta nimic de la el⟩ în chestiuni în care intră interesul său sau al episcopilor şi boierilor faţă de care – orice mi-ar spune mie – se află în cea mai mare supunere etc.

H. Am observat că aceşti domni şi-au schimbat şi limbajul şi atitudinea de la înapoierea curierului expediat la Constantinopol la sosirea mea. Faţă de mine, subalternii mai păstrează oarecare decenţă, dar căpitanul Beddeus şi d. Öchsner, pe care îi trimit adesea împreună la Curte, sunt nespus de jigniţi *(mortificati)* de felul indolent şi nepoliticos, cu care sunt primiţi de secretar şi de toţi ceilalţi.

I. Acest domn abate, secretar, care pretinde a fi nespus de informat despre Turcia, prânzind recent la mine, mi-a ţinut un logos similar cu acela ce-mi fusese ţinut în Ţara Românească de către un agent al acelui domn, făcându-mă să observ slaba reuşită a negocierilor Internunţiului nostru la Poartă, ⟨Peter Philipp baron von Herbert-Rathkeal⟩, zicând că el a stricat totul cu repezeala (?) *(vivacità)* sa, cu rapoartele către Curtea imperială despre slăbiciunea turcilor şi că în aceasta el s-a înşelat, căci Poarta era o putere formidabilă cu nesfârşite resurse, că acesta, acum câtva timp, a înfăţişat un

memoriu plin de amenințări, echivalând cu o declarație de război și cu toate acestea, nici ⟨Poarta⟩ nu s-a înspăimântat, nici nu s-a văzut vreo mișcare din partea împăratului. [Raicevich spune doar că are cea mai înaltă opinie despre talentele Internunțiului.] A lăudat apoi pe dl Bulgakov[108] și comportarea sa. Și este de observat că și consulul Severin m-a asigurat că acest domn a știut să-i câștige prietenia...

Spicuiri din „Observațiile" lui Raicevich

Spicuirile de mai sus sunt fragmentare. A trebuit să omitem capitole întregi, de pildă despre: cereale, arbori, pești sau bogății miniere de un interes netăgăduit. Ne-am silit să înfățișăm unele descrieri directe ale împrejurărilor de la noi, oprindu-ne asupra celor mai sugestive și notând pe alocuri influența nemărturisită a lui Sulzer asupra unor puncte de interes. Am omis capitolul despre *„Starea actuală a comerțului în cele două Principate"*, care e mai degrabă o critică generală a regimului impus de Poartă și o justificare a creării celor două consulate: cel rus și cel imperial, autorul stăruind asupra pompei oficiale a primirii solemne a celor doi agenți, comparată cu cea folosită pentru ambasadorii străini la Poartă. Am omis de asemenea lista așa-ziselor forțe armate ale Principatelor, cifrele capitației, precum și povestirea (indirectă) a uciderii lui Grigore al III-lea Alexandru Ghica la Iași, scopul acestui adaos la capitolul trecerii pașalelor nefiind altul decât a afirma că Alexandru Ipsilanti l-ar fi prevenit printr-o scrisoare pe confratele său de primejdia ce îl paște, afirmație cu totul neverosimilă, în contradicție cu raporturile dintre cei doi domni (vezi și asupra acestui punct biografiile lui Carra și Sulzer). Rămâne, așadar, ca să completăm această mărturie fragmentară printr-o redare foarte rapidă a judecăților sale mai generale, influențate și ele, și nu o dată, de cele ale autorilor care l-au precedat. Este vorba, între altele, de capitolul despre educația lăsată pe mâna unor dascăli și călugări greci, de numărul mare de biserici, de religie și credulitate, de eresuri despre deochi și strigoi și de industria mănoasă a patriarhilor greci, în primul rând al aceluia de Ierusalim, care dezleagă de blestem pe morții ce n-au apucat să putrezească în mormânt și distribuie cărți de indulgență, foarte căutate, mai ales în Moldova.

Caracterizarea finală a poporului, în care se face deosebire între oamenii de la munte și cei de la șes, cu sublinierea specială a vitejiei locuitorilor din Banatul Craiovei (și mențiunea rolului arhimandritului Damaschin de Argeș în războiul ruso-turc încheiat în 1774) și în general, a poporului în timpul acelui război, observațiile despre felul de viață al locuitorilor, atât boieri, cât și oameni de rând, arată o suprapunere de aprecieri, după cum sunt luate de la alți autori, de pildă de la Del Chiaro, în mod fățiș, sau Carra și Sulzer, nenumiți, sau, după cum reflectă o judecată proprie, care și ea suferă fluctuații importante. Cea mai flagrantă este cu privire la țărani, acuzați în mai multe rânduri de lene și nepăsare și arătați mai departe ca victime nenorocite al regimului neomenos al fanarioților și al războiului devastator purtat pe teritoriul lor.

---

[108] Iakov Ivanovici Bulgakov, ambasadorul rus la Poartă (3 oct. 1781 – 24 aug 1787).

De fapt şi aici găsim o dualitate de judecăţi, ca şi la Sulzer, cu aceeaşi concluzie cum că aceste ţări nu s-ar putea salva decât „dacă soarta i-ar face să ajungă supuşii unui suveran drept, luminat şi cu omenie", adică a împăratului de la Viena!!!

Observaţii critice

Confruntarea textului *Observaţiilor istorice* ale lui Raicevich cu acela al rapoartelor sale din anii 1782–1785, inclusiv, ne îngăduie o mai bună înţelegere a cărţii sale publicate la Neapole, în 1788. S-ar părea că în elaborarea sa se pot distinge două faze. Prima, din timpul şederii sale la Bucureşti, ca secretar al lui Alexandru Ipsilanti, căreia îi aparţin *grosso modo* capitolele geografico-descriptive, la care se observă pe alocuri nişte adaosuri ulterioare, de pildă cele referitoare la taxa de păşune a păstorilor transilvăneni. Este probabil că Raicevich a pornit la redactarea *Observaţiilor* sale, mai întâi ca o prezentare istorică şi descriptivă a Ţării Româneşti, extinzând-o apoi la amândouă Principatele. Partea istorică, ce i-a cerut un efort mai mare, este azi mai lipsită de interes, fiind o reconstituire lacunară pe baza unor elemente arheologice bine cunoscute, completate cu unele notiţe aproximative ale lui Pray, cu privire la români în evul mediu timpuriu. O confuzie persistentă între cumani şi români la venirea tătarilor alterează chiar coordonatele pe care se proiectează istoria locuitorilor din afara arcului carpatic, care s-ar fi refugiat cu toţii în Transilvania, sub presupusa protecţie a regilor Ungariei. O altă idee fundamental greşită este aceea care vede în ilegalitatea socială a românilor din Principate efectele unei cuceriri slave, de pe urma căreia boierii sunt descendenţii cuceritorilor slavi cu precădere, care merge atât de departe încât salutarea obişnuită „ziua bună" este redată prin „vremea bună" (!), pentru că acest cuvânt este slav. Tot astfel, o judecată simplistă cum că românii la venirea turcilor s-au grăbit să se sustragă suzeranităţii Ungariei şi Poloniei, aliindu-se contra lor cu turcii, arată o necunoaştere a situaţiei reale a Ungariei şi a Poloniei de la începutul secolului al XV-lea. Şi discutarea numelui de valah este lipsită de rigoare. Alături de soluţia evidentă, acceptată încă din secolul al XVI-lea (vezi Verancsics), a înrudirii dintre numele de român (valah, „olah") şi cel de latin sau italian (olasz) este înfăţişată şi etimologia neserioasă a tălmăcirii numirii de Ţara valahilor (sau volohilor) prin Ţara boilor (?), întrucât „vol" pe ruseşte înseamnă bou (!), dând ca explicaţie renumele boilor exportaţi de la noi, de o calitate superlativă. Pentru perioada de după moartea lui Neagoe Basarab, el îşi ia informaţia, foarte probabil, de la Bocignoli, citat de altminteri de Del Chiaro, pe care îl foloseşte în mod intensiv, împrumutându-i multe descrieri ale Curţii şi ale boierilor. Tot după Del Chiaro este înfăţişat şi Nicolae Mavrocordat, cu care începe epoca cruntă a fanarioţilor. Pentru Mavrocordaţi nu are prea mare simpatie. Reforma lui Constantin Mavrocordat este judecată ca o pseudoreformă, ce nu înlătură, decât aparent, iobăgia, odată ce nu este însoţită de nici o împărţire de pământ la ţăranii lipsiţi de acest mijloc de trai.

În general, partea istorică este compusă din câteva jaloane, unele destul de nesigure, de aceea în paginile precedente nu ne-am oprit la ea, ci am urmărit de preferință textele ce arată o participare directă la realitățile actuale ale vremii sale. Am văzut că mărturia lui Raicevich aparține la două faze: 1) a celor 7 ani cât a fost secretarul lui Alexandru Ipsilanti în Țara Românească; 2) a perioadei (1782–1786, februarie) cât a funcționat ca agent austriac în ambele Principate. Lăsând deoparte introducerea istorică, găsim amândouă fazele în corpul *Observațiilor,* precum şi în rapoartele trimise din Bucureşti şi Iaşi. Asistăm uneori la nişte suprapuneri. Astfel, în capitolele dintâi ale *Observațiilor,* ce constituie partea geografico-descriptivă, de caracter mai mult idilic, surprindem şi adaosurile privind taxele pentru păşunatul oilor din Transilvania, care corespund problemei ce revine destul de des în rapoartele sale din Bucureşti, unde sunt redate discuțiile cu Nicolae Caragea şi Mihail Suțu în anii 1782–1786.

După partea geografico-descriptivă din faza întâi, caracterul lucrării se schimbă. Capitolul despre *starea actuală a comerțului,* cu materiile prime ce se exportă şi obiectele de lux ce se importă pentru boieri şi domn, îndreaptă atenția asupra cârmuirii şi, în concluzie, se emite o judecată politică a aparatului de stat: dregătorii, divanul, domnul. Despre masa plugarilor a fost vorba oarecum în treacăt mai înainte. *Observațiile* se încheie cu o înfățişare rapidă a aspectului oraşelor şi satelor, cu semnalarea marelui număr de biserici din Bucureşti, ceea ce duce la judecăți asupra religiei, a superstiției, a clerului etc. Critica se întinde atât asupra despotismului cârmuirii, cât şi asupra proastei educații datorate robilor țigani şi unor dascăli greci, călugări însărcinați cu predarea limbii greceşti odraslelor boiereşti. În concluzie, locuitorii ar putea fi influențați în bine, dacă ar încăpea sub o guvernare occidentală (adică austriacă!).

În text, a mai fost introdus şi raportul boierilor moldoveni către țarina Ecaterina a II-a din anul 1770, spre a sluji ca material comparativ pentru veniturile țării din acel an. De fapt, acest text, descoperit de Raicevich în arhiva de la Iaşi, a fost trimis într-un raport al său cancelarului Kaunitz împreună cu două rapoarte despre posibilitățile oferite de Moldova comerțului austriac, după prima sa şedere la Iaşi din toamna anului 1782. Probabil că tot fazei cvasiconsulare îi corespunde şi scurtul capitol despre poştă şi curieri. Am văzut că a fost folosit destul de mult textul lui Del Chiaro la redactarea finală a *Observațiilor*, când au fost cercetați şi autori ca Dimitrie Cantemir, Sulzer şi Carra. Există unele puncte de asemănare între *Observații* şi descrierea inedită a lui Constantin Ludolf, de pildă în modul de utilizare a lui Del Chiaro, în judecata severă a despotismului cârmuirii şi a exploatării țăranilor, în sfârşit, asupra cuantumului veniturilor Țării Româneşti (în anul 1782!). Atitudinea pe care o adoptă autorul *Observațiilor* este aceea a unui cenzor din epoca luminilor, dominând de sus realitățile momentului, care alimentează corespondența sa cu cancelaria austriacă. Este poate o atitudine finală adoptată după încheierea textului definitiv destinat tiparului, care pare să fi fost redactat, în bună parte, încă de la plecarea din Bucureşti, în februarie 1786, după cum reiese din mărturia lui J. Bentham din acel moment. Ar aparține intervalului dintre această redactare şi publicarea din 1788. Există poate şi un element de oportunitate,

de exemplu în anumite aprecieri ale sale, care se contrazic. Despre Mihail Suțu, rapoartele sale oferă un portret destul de iscoditor. În *Observații*, el este proclamat „om de bine”, fără alte aprecieri de amănunt. Este interesant de urmărit felul cum pomenește de Alexandru Ipsilanti, fostul său patron. Pe de o parte, îl laudă pentru buna stare pe care a întronat-o în Țara Românească după războiul încheiat în 1774, pentru interesul său pentru alcătuirea unui cod de folosit etc. Pe de altă parte, el face socoteala banilor pe care și-i pune de o parte *domnul* (fără a-l numi) într-un an de domnie, apreciind suma la un milion de lei. Cifrele declarate sunt cele din 1782, când nu mai domnea Al. Ipsilanti, dar este evident că ele se referă și la vremea domniei sale. Pentru raporturile dintre domn și fostul său secretar este semnificativ faptul următor:

Am văzut în biografia lui Raicevich că la trimiterea sa, oarecum neoficială, în Principate, cancelarul a recomandat internunțiului să nu notifice Porții acest fapt și nici să nu-l menționeze decât în treacăt doar lui Al. Ipsilanti, pe motivul că fusese în slujba sa. Iată cuvintele sale: „...und können die selbe allenfalls dem herrn Fürsten Ypsilanti bei einer schicksamen Gelegenheit, jedoch nur erzählungsweise, als von einer blos gleichgultigem Neuigkeit verständigen, indem Raicevich, wegen seiner vormalshim geleisteten Dienste bekannt ist”. Cum legăturile internunțiului cu fostul domn, retras pe Bosfor, se purtau mai mult indirect, prin interpretul imperial, Testa, din cauza spiritului bănuitor al turcilor, și cum acesta se descurca mai greu cu limba germană (motiv pentru care relatarea despre întrevederea sa cu fostul domn este scrisă în limba franceză), sensul acestor cuvinte a suferit o alterare care nu s-ar explica numai printr-o politețe excesivă a purtătorului de cuvânt al internunțiului.

Așadar la 20 august 1782, fostul domn a înțeles că numirea lui Raicevich se făcuse din considerație pentru presupusul său devotament față de fostul lui patron și că guvernul imperial ar fi gata să revoce această numire, dacă acesta ar avea ceva de obiectat. Deci, după exprimarea recunoștinței sale emoționante pentru acest procedeu, Ipsilanti mărturisește neîncrederea sa în Raicevich, pe care îl declară șiret și care s-a folosit de împrejurări (adică de fuga beizadelelor) pentru a se pricopsi. De altminteri, dintr-o *politică neghioabă,* el l-a și criticat pe fostul domn la București, pentru a-l linguși pe succesorul acestuia. Cum cu puțin înainte sosise la Poartă o plângere a domnului N. Caragea, cum că Raicevich l-ar fi criticat într-o scrisoare trimisă de acesta de la Viena la București, internunțiul s-a întrebat, pe drept cuvânt, dacă aceste două plângeri simetrice, care se cam excludeau între ele, nu erau cumva dictate chiar de Poartă, pentru a-l înlătura pe Raicevich.

Așadar l-a trimis din nou pe Testa, la 9 septembrie, pentru lămuriri alături de alte câteva puncte ce trebuiau elucidate. Ipsilanti a declarat că plângerea lui nu fusese inspirată de nimeni și a cerut cu multă stăruință să se renunțe la serviciile lui Raicevich, întrucât prezența lui în Țara Românească ar putea să-i compromită perspectivele numirii sale viitoare, oferind dușmanilor săi un pretext pentru a-l vătăma pe el, adăugând că ar considera rechemarea lui ca binefacerea cea mai mare ce i s-ar putea face, cu atât mai mult *cu cât îl cunoștea pe domnul Raicevich prea bine, pentru a avea cea mai mică încredere în el.* Dacă acesta ar fi avut un pic de recunoștință față de el, nu ar fi umblat după postul acela, știind ce consecințe ar putea avea pentru fostul

său patron, mai ales după ce acesta îi recomandase, prin confidentul său Koulely, să nu se înapoieze în Ţara Românească şi după asigurările lui Raicevich că nu avea acest gând, ci, dimpotrivă, era hotărât să se retragă la Neapole etc. Afirmaţie pe care o făcuse Ipsilanti lui Testa, încă de la început, sub o formă mai puţin categorică, aflând de numirea lui Raicevich. Atunci îi spusese că şederea sa în Ţara Românească nu putea fi decât trecătoare, căci Raicevich se va întoarce în Germania şi ar putea trece în Italia, menţionând cu acest prilej Neapolul. De fapt, Ipsilanti se aştepta să fie numit din nou în Ţara Românească, iar prezenţa lui Raicevich îl putea încurca. De aceea, la 3 septembrie, deci înainte de a doua vizită a lui Testa, el l-a şi trimis pe confidentul său, Koulely, la Testa să ceară în mod formal rechemarea fostului său secretar. Este evident că aceste stăruinţe nu aveau sorţi de izbândă.

Nu ştim dacă Raicevich şi fostul domn s-au mai întâlnit vreodată şi nici când a fost cuprinsă în *Observaţii* acea lungă descriere a uciderii lui Grigore Al. Ghica la Iaşi în 1777, al cărui rost era să afirme un lucru neconfirmat de nici o altă mărturie, anume că Ipsilanti l-ar fi prevenit pe Ghica de intenţiile capugiului, dar că acesta nu a mai apucat să citească acea scrisoare! Informaţia este menită să-l disculpe pe Ipsilanti, cumnat cu Constantin Moruzi, noul domn numit în locul celui ucis, care era autorul moral al acestui sinistru deznodământ, de orice fel de amestec în acea privinţă. Ar trebui urmărită mai de aproape informaţia pe care o dă N. Iorga despre nişte spioni ai lui Ipsilanti culegând, la graniţa Moldovei, tot felul de ştiri în defavoarea domnului.

În *Observaţii* mai apar, pe alocuri, şi anecdote, şi trăsături pitoreşti, dar portretele cele mai vii şi scenele cele mai neaşteptate se află în rapoarte. Acolo poate fi surprins şi chipul autorului în discuţiile sale aprinse cu „Deli bei”, în relaţiile schimbătoare cu consulii ruşi – Laskarev şi Severin –, în cele bănuitoare şi constant lipsite de cordialitate cu marele spătar Enăchiţă Văcărescu, în sfârşit, în capitolul în care e descrisă primirea triumfală a sa, ca şi mai înainte a colegului său, Severin, de către domn, cu prilejul citirii în faţa acestuia a firmanului de recunoaştere în funcţia de agent imperial. El are grijă să explice şi să amplifice rolul său, asemenea în ochii săi aceluia al unui adevărat ambasador. Ceea ce a şi încercat să demonstreze la a doua venire la Iaşi, în 1783. Uneori, surprindem mici contradicţii între afirmaţiile din *Observaţii* şi informaţiile din rapoarte. De pildă, se afirmă că spătarul este întotdeauna un grec al domnului. Dar, în 1782, la venirea sa la Bucureşti, spătar era Enăchiţă Văcărescu, deci nu un grec. Alteori, concordă întocmai *Observaţiile* cu rapoartele. De exemplu, când se face deosebirea între spiritul boierilor din Ţara Românească şi al celor din Moldova, care îşi îngrijesc de moşii, în vreme ce acei din Ţara Românească nu aveau voie să lipsească de la Curte, unde îşi iroseau timpul zi de zi.

Mai sunt în rapoarte şi unele ştiri fugitive, ce-ar avea nevoie de completări, ce nu se mai dau. De exemplu, cele despre falsificatorii de bani, despre care este vorba o singură dată, sau cea despre atelierul manufacturier de cristal şi oglinzi din Bucureşti, despre care pomeneşte şi Bentham, care trebuia neapărat desfiinţată, spre a nu face concurenţă celor din statele imperiale. Într-o ordine de idei simetrică este vorba, la un moment, de planurile Austriei de a porni lucrări pentru navigabilitatea Oltului. Mai apar şi din umbră figuri luminate o

clipă, ca aceea a ciudatului ex – iezuit D'Arrieta, pomenit aluziv de N. Caragea (vezi raportul din 16 august 1783 în Hurmuzaki, XIX, 1, p. 36), ca folosit de Al. Ipsilanti ca preceptor al fiilor săi şi care i-ar fi pricinuit acestuia destule necazuri, şi evocat mai pe larg de cancelistul Öchsner, în raportul din 3 iulie 1783 *(Ibidem*, p. 105), în care este vorba de veleităţile acestuia ca „chargé d'affaires" al lui Alexandru Constantin Mavrocordat la Viena şi de reacţia violentă a acestuia din urmă. Odată mai mult reapare acel secretar La Roche, prezent încă din vremea lui Callimachi. Despre rolul real al consulilor şi despre abuzurile lor, avem, în schimb, un material foarte îmbelşugat, care ar trebui integrat în ansamblul *Observaţiilor*, ce se dovedesc necomplete fără acest adaos necesar.

CANCELISTUL ÖCHSNER

(? – p. 1786)

Despre biografia cancelistului Öchsner ştim prea puţin lucru. Îl aflăm sub ordinele lui Raicevich încă înainte de a fi numit oficial în postul de cancelist, odată cu declaraţia situaţiei de agent imperial a acestuia, când e desemnat odată cu von Spaun, ca auxiliar al rezidentului. În această calitate a fost însărcinat cu diferite misiuni, despre care raporta lui Raicevich în limba italiană sau şi franceză, întrucât acesta nu se descurca prea bine în limba germană.

Darea de seamă pe care o reproducem a fost redactată de Öchsner după înapoierea sa la Bucureşti şi, foarte probabil, sub inspiraţia lui Raicevich Ochsner mai reapare ca Achsner în legătură cu însuşirea scrisorii lui König, consulul prusian în devenire, depusă din greşeală la locuinţa agentului, unde a fost primită de Ochsner-Àchsner, care apoi a tăgăduit sus şi tare acest fapt. În raportul său către cancelarul Kaunitz, Raicevich a justificat procedeul său pe motivul că îl bănuia pe König a fi un spion al prusienilor Din întâmplare, acea scrisoare dosită conţinea însăşi diploma de numire drept consul a lui König!

Ulterior a intervenit o ruptură între agent şi subalternul său, care a plecat, lăsându-l foarte încurcat cu corespondenţa germană, de care se ocupa el. De observat că Raicevich era foarte atent la dovezile de bunăvoinţă ale domnilor faţă de subalternii agenturii Astfel, într-un rând se plânge de încercările domnului M. Şuţu de a-l atrage pe von Spaun de partea lui, prin atenţiile sale, în lipsa lui Raicevich din Bucureşti. Metoda domnului din Ţara Românească era folosită şi de confratele din Moldova, care, la audienţa de plecare a lui Öchsner, îi dă un ceas de aur drept amintire[1]

Pentru activitatea sa la noi, avem rapoartele publicate în Hurmuzaki XIX, 1, din care cel mai sugestiv este acesta înfăţişat aici. El este menţionat şi în rapoartele consulare ruse, vezi Hurmuzaki, seria nouă, vol. I, p. 233, 251, 266, 322.

[RAPORT DESPRE MISIUNEA LA IAŞI][1]

[Din cauza ploilor şi inundaţiilor, el face în 5 zile un drum ce ar trebui normal să ţină doar 2 zile. Ajunge la Iaşi în seara de 25 ⟨iunie⟩ 1783. Cheamă căpetenia negustorilor braşoveni, spre a-l întreba dacă ei au reclamaţii şi totodată a-i comunica firmanul dat în favoarea lor. Acesta, un om în vârstă, vine seara şi declară că împovărările nu au încetat, el însuşi a fost somat să plătească sub diferite pretexte o sumă de 50 de piaştri până în 8 zile. Văzând firmanul, p. 105

[1] Traducerea s-a făcut după textul german publicat în Hurmuzaki, XIX, 1, p 105–109, doc. XCIV.

p. 106 plânge de bucurie... etc. În dimineața de 26, el merge la secretar //, care îi amână audiența pe a doua zi, probabil ca să afle dacă el e trimis de cancelaria imperială sau doar de Raicevich. După amiază vin diferiți negustori cu plângeri. În dimineața de 27 are loc audiența la domn în prezența hatmanului, a vistierului, a spătarului și logofătului.] După ceremoniile obișnuite, domnul, stând în picioare, a citit comunicarea dlui secretar aulic (Raicevich) și firmanul, care a părut să-l indigneze. A început îndată să mi se adreseze pe un ton aspru întrebând: „Ce nedreptăți am făcut eu supușilor imperiali? Și cine poate să se plângă de mine? Numai dl Raicevich, numai el singur se plânge pentru că este nemulțumit de mine... În firman se spune să se ia 3 la sută la vamă ca de obicei. Dar nu a fosr așa de obicei, ci 5 la sută și sunt silit să raportez faptul Porții". [Öchsner răspunde că Raicevich a primit plângeri și își face doar datoria. El caută întotdeauna să arate toate considerația față de domn.] „Dar, a zis domnul, nu este nimeni altul care să se plângă de mine. Eu trăiesc în cele mai bune relații cu toți comandanții de frontieră, mai ales cu dl. general din Bucovina". [Öchsner răspunde că tocmai acesta se plânge des de împovărările ce suferă negustorii bucovineni în Moldova.] El s-a întors atunci către secretarul său și i-a poruncit îndată să scrie la Cernăuți dlui general Enzenberg și să-i spună că eu afirm că el s-ar fi plâns de domnul Moldovei. S-a întors apoi către mine cu întrebarea: „Sunteți mulțumit că ați adus această știre?". Am răspuns: „Foarte mulțumit, și dacă dl principe se teme că eu mi-aș tăgădui spusele, mă oblig chiar acum să declar în scris că dl general Enzenberg se plânge de dl principe al Moldovei". Până aici mi-a vorbit domnul tot timpul pe tonul cel mai nepoliticos, ca și cum i-ar păsa prea puțin de ce aș avea eu să răspund. //
p. 107 [Öchsner răspunde că nu înțelege de ce sunt rău tratați supușii imperiali în Moldova], când turcii se străduiesc să întrețină cele mai bune relații între cele două împărății, iar că abatele *Arrietta,* pe care l-a trimis de curând domnul la Viena pentru interesele sale, s-a putut convinge că cei ce vin din Turcia în statele imperiale sunt mai bine tratați decât cei ce vin din imperiu în țara aceasta.

Numele abatelui Arrietta l-a pus pe domn într-o vizibilă încurcătură. Și-a schimbat tonul său trufaș. A început în tulburarea sa să-mi vorbească grecește, m-a poftit să stau jos, a poruncit să fie adusă cafeaua, precum și tratațiile obișnuite și m-a întrebat dacă nu vreau să fumez, întinzându-mi un ciubuc. „Nu, prietene, mi-a spus el, acest Arrietta nu a fost trimis de mine la Viena. Știu bine că la Viena a pretins că l-aș fi trimis eu, ca să facă în așa fel ca eu să pot avea un *chargé d'affaires* la Curtea de la Viena. O cinste la care nu am pretins vreodată. Tot ce a făcut acest abate în această privință era din capul lui. El nu a fost deloc autorizat de mine, nici împuternicit și nu are nici un rând din mâna mea".

Öchsner schimbă vorba, cere restituirea unor taxe abuzive luate de la negustorul brașovean Pantazi. Domnul dispune ca Öchsner să cerceteze cazul împreună cu secretarul său (al domnului). Tot astfel și pe acela al negustorului Marini. Apoi înfățișează chestia dezertorilor, numeroși la Iași și în Moldova, afirmând că și domnul Țării Românești și diferitele pașale îi trimit înapoi la el. A răspuns domnul: „Acesta nu este un lucru nou și dacă vor fi ceruți, va fi datoria mea să-i predau. Dar fără a fi ceruți, nu-i pot preda. Și în ce țară ar

urma să fie predați fără a fi fost ceruți? Turcii pot să o facă, pentru că nu vor să aibă creştini printre ei". [Öchsner cere o citire publică a firmanului în fața Divanului. Domnul a răspuns că firmanul îi era adresat lui exclusiv şi că (o atare citire) ar fi împotriva obiceiurilor țării. Tăgăduieşte că s-ar fi procedat în alt fel cu firmanul privind pe ruşi... Se vor trimite instrucțiuni la vameşi să nu mai perceapă decât 3 la sută.]

[În ziua de 28 a tratat cu vistierul şi cu logofătul chestiunile lui Pantazi p. 10‹ şi Martini. Domnul decide că acesta din urmă va trebui să-şi dovedească învoiala cu vameşii, contestată de aceştia. Mai departe, domnul recunoaşte că s-au comis abuzuri contra supuşilor imperiali, dar acestea nu aparțin domniei sale, ci sunt mult mai vechi.] „Aş dori mult să rămâneți mai multă vreme aici, ca să vă puteți convinge de spusele mele". Am răspuns că nu îmi îngăduia timpul şi am mai adăugat că eram prea rău găzduit, pentru a mai putea răbda să stau aici, la care mi-a răspuns că el însuşi s-ar îngriji de întreținerea mea...

[La 29 Öchsner îşi ia slobozirea de plecare, mai recomandă pe supuşii imperiali şi mai comunică o plângere a unui ofițer pensionar, căruia i s-a luat paşaportul şi nu i se mai restituie. Domnul îşi pierde răbdarea şi cere ca acela să fie trimis la el pentru a vedea de unde vine această dezordine. La plecare, domnul îi întinde un ceas de aur ca amintire.]

[Sosirea a 20 000 de ruşi în Polonia agită spiritele. Domnul l-a trimis pe Chabert să raporteze la Poartă. Consulul rus profită de împrejurări.]

El are acolo o autoritate extraordinară şi face acolo tot ce vrea, fără să-i p. 109 spună nimeni nimic. El şi secretarul său sunt foarte des cu domnul: iau masa împreună, se complac în distracții de societate împreună. Numele de rus a ajuns la un grad de considerație atât de înalt, încât li se repetă supuşilor noştri: „Da, dacă ați fi ruşi sau cel puțin sub protecție rusească, atunci ați putea pretinde unele privilegii". Sunt trimişi zilnic de către dl consul dezertori în Rusia. Se socoteşte numărul celor trimişi la 600 de inşi. O anecdotă care s-a petrecut sub ochii mei... etc. Dl consul avea o nemulțumire față de vameşii din Iaşi. În loc să se plângă domnului, a trimis pe tălmaciul său la vamă şi le-a făcut cunoscut ca dacă ar mai auzi o plângere contra lor, ar pune să fie ridicați de ienicerii lui şi să i se dea fiecăruia 200 de lovituri de cnut... Domnul i-a dat ca locuință una din cele mai bune case, mobilată cu totul şi suportă toate cheltuielile sale de la venirea sa la Iaşi.

[Un supus imperial ar fi încheiat un contract pentru sarea din Moldova. Este plecat de 14 zile la Lemberg şi a depus ca garanție a contractului 240 00 de piaştri.]

În momentul de față se află aici la Iaşi, ca prizonier de stat al domnului, un oarecare abate spaniol, d'Arrietta, despre care a mai fost vorba. Domnul nu vrea nicidecum să-l lase să plece, deşi are un paşaport imperial. În primăvara trecută l-a trimis domnul pentru nu ştiu ce treburi la Viena, iar la înapoiere, când a raportat că a reuşit în toate treburile sale şi că va fi recunoscut la Viena drept *chargé d'affaires* al domnului Moldovei, domnul i-a declarat că nu i-a dat asemenea misiune şi că nu s-a gândit niciodată să ceară un asemenea *chargé d'affaires* la Viena. Acum trebuie ca el să dea o lămurire în scris, precum că toate acestea el le-a tratat la Viena pentru sine, fără a avea instrucții în acest sens, ceea ce abatele nu vrea deloc să facă, ci afirmă într-una că

domnul i-a dat asemenea instrucţiuni. El a căutat să ceară ocrotire de la rus, dar se pare că dl consul nu vrea să se amestece în această chestiune. A a venit şi la mine. Mi-a arătat paşaportul imperial şi m-a rugat să apăr privilegiile acestui paşaport şi mi-a dat o scrisoare către dl secretar aulic (Raicevich). După ce mi-a spus multe lucruri în detrimentul domnului, mi-a declarat, cu amărăciune vădită, că urma să fie Camondo informatorul la Viena şi că ei s-au înţeles să poarte corespondenţa în limba spaniolă, scrisă cu litere ebraice.

Un oarecare ofiţer pensionar, Biron, m-a asigurat că acum două săptămâni a trecut prin Iaşi ca negustor căpitanul Redange. Acest Biron spune că a venit în Moldova de 11 luni, ca să-şi readucă înapoi fratele său fugit. El se plânge că nu a fost lăsat să plece, reţinându-i-se paşaportul cu care venise şi care este depus la hatman. Hatmanul, întrebat de domn, a răspuns că acela nu a cerut încă să plece, că paşaportul îi stă la îndemână şi că el, împreună cu fratele său, când va fi fost găsit, vor putea pleca oriunde ar voi.

SERGHEI LAZAREVICI LASKAREV

(1739–1814)

Serghei Lazarevici Laskarev s-a născut în 1739. Aşa cum arată Raicevici, în portretul adresat de el cancelarului Kaunitz, el era din Georgia, supus al principelui Eraclie al II-lea. Tatăl său se numea Lazăr Grigorievici. A studiat la colegiul studenţesc al Afacerilor străine. A fost apoi trimis la Constantinopol să lucreze în birourile ambasadei şi să înveţe limbile orientale spre a fi folosit ca dragoman. Pe lângă limbile amintite, el mai ştia turca, araba, persana, tătara, neogreaca şi armeana. Este răsplătit pentru serviciile aduse de el în timpul războiului din 1768–1774. În 1779 este numit asesor de colegiu şi trimis în calitate de consul la Sinope, dar mutat în curând în aceeaşi calitate în Principate.

Sosit în iunie 1780 la Constantinopol pentru a obţine de la Poartă recunoaşterea numirii sale, el nu reuşeşte să o dobândească decât la sfârşitul anului 1781, după lungi pertractari. Chestiunea cea mai spinoasă era aceea a reşedinţei sale în cuprinsul Principatelor, la Bucureşti. A plecat de aici în noiembrie 1782 ca rezident pe lângă hanul tătar Şahin Ghirai,pe care îl determină să ceară protecţia Rusiei şi înglobarea în cuprinsul acesteia (1783). În 1786 este numit în Persia, dar reţinut de Potemkin, care îl trimite la Constantinopol în preajma pornirii ofensivei turceşti. Numit consilier de stat (1788), el prezidează Divanul Moldovei în timpul ocupaţiei ruseşti. El ia parte la încheierea tratatului de pace de la Iaşi (1791). În 1793, lucrează la colegiul Afacerilor Străine pentru probleme asiatice. În 1799 este înaintat consilier în taină. Este înnobilat de Pavel I şi dăruit cu moşii şi averi însemnate. Urmează în intervalul 1804–1807 o perioadă în care este eliberat din funcţiile sale. În 1807 este director al arhivelor Ministerului de Afaceri Străine. Dar chiar în acest an este din nou folosit în misiuni diplomatice la Tilsitt, Iaşi, Bucureşti şi Slobozia. După 1808 se retrage la moşiile sale. El moare la Vitebsk, în vârstă de 75 de ani, la 6 octombrie 1814.

Pentru activitatea sa consulară la noi, stau mărturie rapoartele sale trimise din principate şi veştile indirecte despre el datorate colegului său, Raicevich, în care se vede cum cordialitatea iniţială (poruncită de altminteri de cancelarul Kaunitz) evoluează curând spre raporturi destul de încordate, datorate mai mult unor trăsături de caracter, ambii fiind extrem de vanitoşi, cât şi unei rivalităţi personale, decât unor interese contrare ale ţărilor în slujba cărora erau Raicevich pretindea peste tot un tratament egal cu al consulului rus, deşi Kaunitz îi explicase destul de clar că acela fiind consul general, iar Raicevich doar agent diplomatic, colegul rus avea prioritate asupra lui. De aceea, nici nu era înălţat în grad, pentru a nu crea posibilitatea unor discuţii de întâietate între ei.

Într-o primă fază, la Bucureşti, cei doi colegi au colaborat sincer pentru promovarea comerţului fluvialo-maritim încercat de Casa Willeshofen între Austria şi portul Kerson, din Crimeea. Cordialitatea lui Raicevich era sporită de faptul că el vedea cu satisfacţie atitudinea agresivă a consului rus faţă de marele spătar Enăchiţă Văcărescu pe care nu-l avea la inimă. Dar, curând, nişte şoapte ale domnului N. Caragea, asupra sentimentelor adevărate ale colegului rus faţă de Raicevich, au fost puse în legătură de acesta cu anumite spuse ale consului însuşi, circulând în tot oraşul şi chiar cu declaraţii ce-i fuseseră adresate direct lui, cum că nu era nevoie să fie trimis Raicevich la Bucureşti, odată ce internunţiul îi încredinţase lui Laskarev

interesele casei Willeshofen şi chiar domnii Willeshofen înşişi i se recomandaseră lui personal Cum încercarea casei Willeshofen fusese *pretextul trimiterii lui Raicevich în Principate,* ca un prim pas pentru a obţine ulterior o recunoaştere ca agent consular, cuvintele lui Laskarev căpătau un sens supărător. Dar paharul s-a umplut la Iaşi, unde s-au găsit din nou faţă în faţă. Laskarev se dusese în Moldova ca să organizeze repatrierea dezertorilor ruşi, rămaşi după războiul încheiat la 1774 Totodată avea să fie primit oficial de noul domn, Alexandru Mavrocordat Deli bei, care trecuse de scurtă vreme prin Bucureşti venind de la Constantinopol, cu care prilej fusese salutat şi de Raicevich Acesta din urmă a pornit cam tot acum spre Iaşi a lua contact cu domnul, precum şi în legătură cu doleanţele unor supuşi imperiali din Moldova. Dar cum nu fusese însă notificată recunoaşterea sa de către Poartă, el nu a putut fi primit în vreo calitate oficială, în vreme ce Laskarev, a cărui recunoaştere ameninţase să ajungă un *cassus belli,* a avut parte de o primire solemnă cu ceremoniile respective. Raicevich se consola cu erorile aflate, cum că primirea a fost meschină şi că Laskarev, înfuriat că boierii nu vin să-l viziteze, întâlnindu-l pe unul dintre ei într-un loc public, „a împroşcat cu o mie de ocări pe toţi boierii, făcându-i hoţi şi tirani" etc. dar aceste consideraţii nu scoteau ghimpele din rană. Se mai adăuga faptul că nici la plecarea din Bucureşti a lui Laskarev, nici la sosirea la Iaşi a lui Raicevich, colegul rus nu i-a arătat nici o atenţie, neadresându-i nici un salut de plecare sau de venire. Aşadar în necazul său a sabotat misiunea lui Laskarev, aşa cum s-a plâns acesta. Este interesant de urmărit cronologic deteriorarea raporturilor, realizată într-un timp record. La 27 august 1782, Raicevich înfăţişa portretul colegului său, în care răzbate o notă de admiraţie pentru dârzenia şi talentele acestuia, care întreceau cu mult criticile ce le însoţeau. La 9 septembrie se manifestă bănuiala, sădită în suflet de şoapta domnului. În sfârşit, la mijlocul lui octombrie se produce ruptura nedeclarată despre care sunt îndreptate unele slabe ecouri în raportul din 30 noiembrie către Kaunitz. Cam tot atunci pleacă şi plângerea lui Laskarev din Bucureşti. Data care i se atribuie este din decembrie (11/22 decembrie), dar în notiţa arătând acea dată, Laskarev este numit *fostul consul în principate.* Biografia sa a fost publicată de nepotul lui, Piotr Laskarev, sub titlul *Serghei Lazarevici Laskarev,* la St. Petersburg, în 1858. La noi, s-au ocupat de el Constantin Şerban, *Înfiinţarea consulatelor ruse în Ţara Românească şi Moldova,* în „Studii şi cercetări de istorie medie", II (1951), nr. 1, p 61–67, şi George Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse,* Bucureşti, 1962, p. 161–162.

1.

1782, IUNIE 8/19, Bucureşti*

Raport

Boierii de rangul al doilea au început să murmure atât de tare împotriva lui Ventura vistiernicul[1] şi ⟨împotriva⟩ boierilor de rangul întâi, încât domnitorul[2] a fost nevoit să-i cheme pe mai sus pomeniţii boieri de rangul întâi şi să le

---

* Traducerea s-a făcut din E. de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României,* s. n. *Rapoarte consulare ruse (1770–1796),* vol. I, Bucureşti, 1962, p. 164–165 şi 168–169.

[1] Este vorba de Nicolae Ventura, ce era însă mare spătar (26 februarie – 5 iulie 1782), nu mare vistier, dregătorie ocupată atunci de Scarlat Grecianu (între 26 mai 1781 – 26 decembrie 1782). Eroarea lui Laskarev ni se pare stranie, cu atât mai mult cu cât colegul său Raicevich apare corect informat în rapoartele adresate Curţii din Viena.

[2] Nicolae Caragea, domn la Ţării Româneşti (5 ianuarie 1782 – 6 iulie 1783).

facă mustrare că ei i-au prezentat ⟨domnitorului⟩ în mod nedrept şi i-au numit în funcţii pe aceia pe care îi doreau ei, iar pe ceilalţi ⟨boieri⟩ neînstăriţi i-au lăsat fără nici un ajutor, poruncindu-le să repare ei înşişi această greşeală şi să-i liniştească pe cei obidiţi. Boierii s-au adunat în casa lui Ghica[3] şi, cunoscându-i pe cei nemulţumiţi, au început să-i dojenească cu ameninţări, iar mai mult decât toţi a vorbit Ghica; ⟨atunci⟩ unul dintre boieri, Răducanu Creţulescu, // n-a putut răbda mustrările necuvenite ⟨şi⟩ a început să spună că el este tot atât de boier ca şi Ghica, ba încă ceva mai bun, deoarece el este valah localnic, iar nu venetic. p. 165

Domnitorul a reuşit să intercepteze o scrisoare care a fost trimisă la Constantinopol împotriva lui Ventura, ⟨fapt⟩ pentru care l-a surghiunit pe unul dintre micii boieri, pe Iani Cămăraşul, însă la anchetă, acesta n-a indicat pe nimeni ca părtaş al său.

La data de 2 ⟨iunie⟩ a fost primită vestea despre schimbarea domnitorului Moldovei, Moruzi[4], iar în locul lui a fost înălţat domnitor Alexandru Mavrocordat[5], fiul domnitorului Constantin, care în războiul trecut a fost făcut prizonier la Galaţi.

În unele sate ale acestui principat şi îndeosebi ⟨în cele⟩ din apropierea graniţelor nemţeşti, din cauza lipsei de bucate, poporul moare de foame,. cu toate că domnitorul a trimis ⟨acolo⟩ ceva provizii, dar acestea au fost în cantităţi foarte mici. Lăcustele s-au înmulţit atât de tare pretutindeni, încât locuitorii au ajuns la mare disperare şi fug în hotarele nemţeşti şi turceşti în grupe întregi ⟨...⟩.

2.

1782, septembrie 8/19. Bucureşti p 168

Raport şi copie către ambasadorul Iakov Ivanovici Bulgakov

La 22 august trecut, am trimis un raport despre Călinescu[6], care a trecut graniţa fără paşaport, pe care ⟨Călinescu⟩, în acele zile, comandantul din Sibiu[7] l-a trimis ⟨înapoi⟩ aici, împreună cu o scrisoare în care îi scria domnitorului că el a fost de acord să se întoarcă de bună voie şi nădăjdueşte că îi va fi iertată o asemenea faptă, în temeiul cuvântului ce i-a fost dat în scris // atât din partea domnitorului, cât şi a spătarului[8]; dar cu toate acestea, domnitorul sau mai bine zis spătarul, în pofida scrisorii comandantului şi a cuvântului dat, p. 169

---

[3] Probabil Dumitrache Ghica, fost (26 mai 1779 – 1 martie 1781) şi viitorul mare ban la Craiovei (8 iunie 1783 – 3 februarie 1785; 12 iunie 1786 – 21 decembrie 1787 etc.).

[4] Constantin Moruzi

[5] Zis şi Deli-bei.

[6] Mihai Călinescu, boiernaş, plecat peste hotare cu intenţia de a merge la învăţătură la Viena, cf V. A Urechia, *Istoria românilor*, I, Bucureşti, 1891, p 246–247.

[7] Friedrich baron von Preiss, comandant general al trupelor imperiale din Transilvania (1779–1784).

[8] Nicolae Ventura.

după ce l-au pedepsit pe Călinescu cu 270 de lovituri cu nuiaua la tălpi, l-au trimis în surghiun la mănăstirea ce se numeşte Snagov.

După câteva zile, mitropolitul de aici[9], mergând la domnitor, l-a rugat să-l elibereze pe Călinescu cel bătrân[10], aflat sub arest, care suferă de degeaba şi fără nici o vină. Domnitorul nu i-a răspuns nimic mitropolitului la aceasta şi de îndată ce a plecat mitropolitul de la voievod, după ce l-au pedepsit şi pe Călinescu cel bătrân în acelaşi fel, l-au trimis ⟨şi pe el⟩ la pomenita mănăstire.

Secretarul Curţii de la Viena[11] a venit la mine şi mi-a spus că el niciodată nu s-a gândit că domnitorul, pentru o faptă atât de măruntă, l-ar ⟨putea⟩ pedepsi atât de crunt pe Călinescu, fără să ţină seama de scrisoarea comandantului, şi că locuitorii de aici, desigur, îl consideră ⟨pe comandant⟩ complice la un lucru la care el nu are nimic de-a face, iar acum trebuie să scrie că nu s-a ţinut seama de scrisoarea sa şi Călinescu a fost pedepsit.

În urma schimbărilor survenite la Poartă, domnitorul, temându-se că îşi va pierde locul, trimite bani pe ascuns la Ţarigrad şi nu plăteşte nimănui dintre creditorii săi. ⟨...⟩

Domnitorul a primit poruncă de la Poartă ca să mai trimită 10 000 de kile de grâu, peste cele 20 000 de kile datorate.

Poarta a cerut prin tefterdar de la fostul domnitor, Alexandru Ipsilanti, un împrumut de bani ⟨în sumă de⟩ o mie de pungi; acesta a răspuns prin ⟨intermediul⟩ pritenilor săi că nu are o sumă atât de mare, dar după toate eschivările, în cele din urmă a fost nevoit să dea şapte sute de pungi.

Poarta a trimis poruncă la toate cetăţile din Basarabia, ca toţi comandanţii să ⟨se îngrijească să⟩ aibă întocmai cantităţile de provizii prevăzute şi să ţină garnizoanele cu mulţumirea obişnuită, ca să nu atragă contra lor niciun fel de plângeri, ca să evite pedeapsa ⟨din partea⟩ sultanului[12]; iar domnitorilor Moldovei şi Valahiei[13] li s-a pus în vedere să dea o anumită sumă pentru repararea cetăţilor din Basarabia şi pentru plata soldei garnizoanelor, la data şi la locurile stabilite, fără întârziere, căci altfel nu vor putea avea nici o justificare. ⟨...⟩

---

[9] Grigore al II-lea, mitropolit al Ungrovlahiei (28 iulie 1760 – 26 iulie 1770, octombrie 1771 – 18 septembrie 1787)

[10] Toma Călinescu, fost vătaf de păhărnicei, fratele mai vârstnic al lui Mihai, pedepsit de Nicolae Caragea vodă prin carte de surghiun şi bătaie la tălpi la 2 septembrie 1782, cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 246.

[11] Raicevich.

[12] Abdul Hamid I, sultan otoman (21 ianuarie 1774 – 6 aprilie 1789).

[13] Constantin Moruzi şi Nicolae Caragea.

JOHANN LEHMANN (CHRISTOPHER SEIPP)

(? – 1794)

Numele lui Johann Lehmann este de fapt un pseudonim, sub care se ascunde Christopher Seipp, directorul unei trupe de teatru din Pressburg (Bratislava, azi capitala Slovaciei). În afară de unele amănunte disparate şi destul de neprecise din relaţiile sale de călătorie, avem foarte puţine date din viaţa lui. A murit la Viena, în 1794.

Cu trupa lui de teatru a cutreierat toate provinciile monarhiei habsburgice. Transilvania a parcurs-o de vreo şase ori. Venea la Sibiu, capitala de atunci a provinciei şi important centru cultural german, ca să dea reprezentaţii teatrale. În 1782, când a vizitat această provincie pentru a şase oară, a trecut de la Pressburg, prin Buda, la Seghedin, de aici, peste Tisa, a străbătut Banatul, prin Timişoara şi Lugoj, şi şi-a continuat drumul în Transilvania, prin Deva, Orăştie şi Sebeş, până la Sibiu. Autorul călătorea de preferinţă pe capra trăsurii de poştă, spre a nu pierde nimic din frumuseţile drumului.

El şi-a publicat impresiile de călătorie într-un volum intitulat· *Johann Lehmanns Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen,* Dunkelspiegel und Leipzig, 1785

După declaraţiile sale din prefaţă, scopul său precis era de a fi de folos eventualilor călători prin acele locuri.

Cartea este împărţită în două părţi: în prima, care cuprinde o treime din volum, se dau informaţii asupra condiţiilor de călătorie (între altele, modul cel mai practic de a procura mijloacele necesare de transport şi felul oamenilor cu care călătorul va intra în contact), cu unele noţiuni generale despre cele două ţări, Ungaria şi Transilvania Vorbind despre clasele sociale din câmpia Tisei, autorul, adept al ideilor progresiste, notează: „cei mai mulţi dintre stăpânii de moşii trăiesc la oraş şi acolo adună rodul sudorii supuşilor săi, fără a le lăsa şi lor ceva ..". În legătură cu exploatarea feudală, face o caracterizare a ţăranului român, pentru care arată un interes deosebit, dar o înţelegere imperfectă

Partea a doua a cărţii este un itinerar propriu-zis de la Pressburg la Sibiu, în care autorul stăruie mai mult asupra distanţelor de la o staţiune la alta, a stării drumurilor, a calităţii hanurilor, dar dă şi unele date asupra condiţiilor de trai ale locuitorilor, aducând astfel o apreciabilă contribuţie la cunoaşterea vieţii sociale şi economice din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea.

Itinerariul de la Pressburg la Sibiu a fost redus la esenţial şi tradus în limba italiană de Domenico Sestini, care l-a cuprins în volumul său *Viaggio curioso* (publicat în 1813), fără însă a-i arăta provenienţa.

O a doua lucrare, publicată sub anonimat, în 1793, cuprinde o nouă călătorie cu aceeaşi destinaţie (Sibiu), făcută în timpul războiului austro-ruso-turc din 1787–1791 De data aceasta, călătoreşte cu mare ocol, cutreierând cu trupa de teatru cinci provincii ale monarhiei: plecând de la Pressburg (Bratislava), trece prin Moravia, Silezia de Sus şi cea de Jos, Ungaria şi Transilvania.

În Transilvania, intră prin nord, pe la Carei, îşi urmează drumul prin Tăşnad, Zalău, Cluj, Turda, Alba Iulia până la Sibiu, unde rămâne „din obligaţii profesionale" mai multă vreme. Drumul de întoarcere îl face pe la sud, trecând prin Orăştie, Deva şi Timişoara, la Seghedin şi de acolo, prin Buda, la Pressburg.

Însemnările de călătorie le publică în volumul: *Reisen von Pressburg durch Mähren, beyde Schlesien und Ungarn nach Siebenbürgen, und von da zurück nach Pressburg.* In drey Abtheilungen, Frankfurt und Leipzig, 1793.

Volumul se împarte, cum arată şi titlul, în trei părţi: I. Drumul spre Transilvania prin Moravia, cele două Silezii şi Ungaria, II. Timpul petrecut în Transilvania; III. Întoarcerea din Transilvania la Pressburg.

Autorul descrie pe larg drumul de la graniţa de nord a Transilvaniei până la Sibiu şi numai în puţine rânduri drumul de întoarcere, de la Sibiu până la Timişoara, întregind astfel relaţia publicată în 1785, în care se găseşte o amănunţită descriere a părţii sudice a Transilvaniei. Este şi aceasta o dovadă că cele două relaţii sunt ale aceluiaşi autor. De altfel, autorul anonim face numeroase aluzii la cartea publicată sub numele lui Lehmann, din care împrumută pasaje întregi.

În noua sa lucrare, Seipp descrie oraşele prin care trece, oprindu-se îndelung asupra Sibiului, ţinta călătoriei lui, în avea vreme, oraşul cel mai important din Transilvania.

În problemele sociale, vom regăsi în 1793 aceeaşi atitudine ca în relaţia din 1785 Autorul e un sincer adept al reformelor lui Iosif al II-lea, critică fără cruţare pe feudalii maghiari, care „exploatau cu cruzime pe iobagi" şi îndeobşte pe „iobagii români".

Vorbind de naţionalităţile din Transilvania, arată raportul numeric dintre ele şi rolul pe care-l îndeplinea fiecare dintre ele în viaţa economică a provinciei Şi aici, se ocupă mai ales de saşi – însuşi fiind german – şi scoate în evidenţă realizările fostului guvernator Brukenthal – sas de origine –, al cărui nume îl poartă încă Muzeul din Sibiu.

Faţă de feudalii maghiari, care „exploatau cu cruzime pe iobagi" şi îndeobşte pe „iobagii români", regăsim vechiul său punct de vedere.

Faţă de români, are o atitudine mai puţin definită, după cum urmează propriile sale reacţii, sau se lasă influenţat de criticile duşmănoase românilor. Alături de declaraţii absolut categorice despre rolul hotărâtor al muncii românilor în producţia Transilvaniei, se strecoară o serie de critici despre nepăsarea sau „trândăvia lor", împrumutate, de-a dreptul, din lucrarea lui Sulzer

Autorul adoptă un procedeu comod pentru el – acela de a înfăţişa o discuţie între două puncte de vedere diametral opuse: mai întâi, acela al unor contrare lui pseudo-Lehmann, cărora li se opune lucrarea acestuia, şi apoi al unei „persoane însemnate" rămase anonimă, căreia îi opune propria sa declaraţie hotărâtă – că fără români întreaga ţară ar fi sortită foametei. Dar el nu se gândeşte totuşi să-i pună pe români pe aceeaşi treaptă cu saşii. Despre războiul austro-rus-turc din 1787–1791 sau mai bine zis despre condiţiile luptelor din 1788 de la graniţa de sud a Transilvaniei, se dau însemnări de mare interes, deşi autorul acceptă uneori drept autentice o serie de elemente fictive, ca cele care au îmbogăţit legenda eroicului luptător József Turaty, care ar fi petrecut oarecare timp deghizat la Bucureşti, unde ar fi ocupat postul de medic al lui Mavrogheni, pe care ar fi reuşit să-l înşele şi să-i inspire o serie de măsuri militare greşite... etc. Acelaşi Turaty ar fi procedat la fel şi la Dresda, şi la Berlin în timpul războiului cu Bavaria, deghizat ca ofiţer saxon sau prusian. Dar scopul autorului fiind în primul rând de a arăta ecoul războiului asupra vieţii Sibiului, şi această legendă îşi are preţul. De altminteri, şi aprecierile autorului despre ostaşii lui Mavrogheni sunt tot astfel, un ecou al părerii sibienilor.

Despre exactitatea informaţiilor din aceste două lucrări ale lui Seipp trebuie observat că nu avem a face cu o povestire oarecum liniară a unei călătorii anume, redate în desfăşurarea sa, ci cu o suprapunere de evenimente şi imagini din diferitele sale călătorii referindu-se la anumite locuri străbătute. Avem deci un fel de anacronism permanent, care lasă îndoieli serioase dacă data primei călătorii trebuie fixată în anul 1782 sau 1783, îndoială valabilă şi la a doua călătorie. Despre originalitatea informaţiilor şi a judecăţilor trebuie iarăşi făcută deosebirea între cele ce corespund unei notaţii sau impresii imediate şi cele ce rezultă dintr-o folosire a altor texte, de pildă Griselini, în prima relaţie, sau Sulzer, în cea de-a doua Deosebit de vie şi de autentică este partea referitoare la drumul făcut de autor într-o doară într-un moment de acalmie la Câineni. Amândouă relaţiile au fost analizate de N Iorga în *Istoria românilor prin călători*, ed.

a 2-a, vol. II, prima a aşa-zisului Lehmann, la p. 15–18, iar a doua, anonimă, la 9–14, fără însă a le conexa. Ele au fost înfăţişate de A. Veress, în *Bibliografia romăno-ungară*, vol. II, p. 38 şi 86. Despre aceste texte, mai vezi şi Nicolae Edroiu, *Călători străini despre răscoala lui Horea*, în „Apulum", Alba Iulia, XI (1973), p. 384–385.

CĂLĂTORIE ÎN TRANSILVANIA, DE LA BRATISLAVA LA SIBIU[1]

1782

Cum treci de partea cealaltă a Tisei, ajungi în fostul Banat, care aparţine p. 9 Ungariei de puţini ani încoace şi unde ordinea este asigurată de poliţia de comitat. Majoritatea locuitorilor din această regiune constă din români, ale căror figuri înfiorătoare, plete lungi şi port simplu, în stare proastă şi aproape respingătoare, confirmă în cugetul unui om mai fricos maxima auzită: fiecare român este un pungaş[2]. Nu există o afirmaţie mai neomenească şi mai absurdă decât aceasta cu privire la o întreagă naţiune – „Sunt ⟨unii⟩ români, care sunt pungaşi, deci toţi românii sunt pungaşi. O frumoasă concluzie de la particular la general! Românii sunt şi ei oameni, // deci toţi oamenii sunt pungaşi". Şi p. 10 această concluzie e tot atât de adevărată ca şi cealaltă.

O înaltă învinuire adusă acestei naţii trebuie să o admit chiar de n-aş vrea. Sunt învinuiţi de cruzime şi de spirit de răzbunare[3]. Sau mai bine zis de cruzime rezultând din duhul răzbunării. Nenumărate noi exemple confirmă această învinuire. Dar aceasta nu are nimic în sine care să sperie pe un călător. Românul nu jigneşte pe nimeni, dar, dacă este jignit, atunci caută cu dibăcie deosebită să se răzbune, chiar după mulţi ani, şi de cele mai multe ori vărsând sângele celui ce l-a jignit. Călătorul, care îşi urmează drumul şi se arată cuminte şi prietenos, poate să se aştepte la tot sprijinul din partea celui mai răzbunător român. Aş putea aduce multe exemple, în care ţăranul german, locuind printre români, s-a arătat mult mai neomenos decât românii. De pildă, am rămas într-o duminică seara pe vreme rea cu diligenţa împotmolită în noroi la o milă de Timişoara. Orice rugăminte la ţăranii germani, ce treceau pe drum, a rămas zadarnică. Conductorul şi cu mine le-am oferit bani, dar ţăranii se scuzau cu imposibilitatea de a putea termina totul // înainte de a se face p. 11 noapte. Din fericire, au venit atunci câţiva români, care, de cum s-au uitat, fără multă vorbă, s-au şi apucat de treabă cu chiote sălbatice şi ne-au scăpat de primejdia de a petrece noaptea în băltoacă... etc. [ţăranul german... este cel mai grosolan, mai necioplit, mai lipsit de suflet. La nevoie şi primejdie, ei nu dau o mână de ajutor decât contra unei plăţi peste măsură de mare şi foarte adesea nici atunci].

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german *Johann Lehmanns Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen*, Dünkelspiegel und Leipzig, 1785, p 137 şi urm.

[2] *Spitzbub.*

[3] În cele ce urmează, autorul se inspiră adesea din descrierea lui F. Griselini, apărută, precum se ştie, înainte de călătoria din 1783, descrisă de autor în lucrarea publicată în 1785.

Românul este crud şi răzbunător, [dar pentru că nu l-a învăţat nimeni... etc....]

p. 12 Nu e destul să spui: „Românul e asemenea cu vitele sale”. Vai vouă că nu l-aţi făcut altfel, voi care aveţi sufletul lui pe conştiinţă... Priviţi la omul pe care îl confundaţi cu vitele sale. El are o fire bărbătească, e tare, e mulţumit cu starea lui trudită, are un cap în stare să gândească, putere în mădulare şi

p. 13 lasă să faci din el ce vrei, dacă vede că e într-un scop bun... // [Influenţa rea a popilor] cei de azi nu sunt numai ignoranţi, dar nu arareori sunt şireţi şi plini de răutate şi caută să facă şi turma lor la fel cu ei. Rar să se desfăşoare un proces criminal împotriva unui român în care să nu fie amestecat şi popa[4]. Vecinii voştri sunt atât de înverşunaţi, din cauza aceasta, că declară fără sfială că alături de românul spânzurat ar trebui spânzurat, după drept şi dreptate, fără nici un fel de cercetare, şi popa lui, căci el e de vină că românul a fost spânzurat aici, căci nu l-a învăţat niciodată: să nu ucizi... etc.

... Aceste învinuiri aduse popilor nu le-am auzit din gura unuia sau

p 14 altuia. Nu // este om să nu vorbească astfel. Eu nu cunosc limba lor ca să mă pot convinge însumi de lipsa lor de cunoştinţe...

[Ce ar putea face în privinţa popilor mitropolitul din Carlovăţ[5], cunoscut

p 15 pentru cultura, bunătatea, dragostea de oameni etc....] ...] ... // Scuza generală este: „Românul nu vrea să înveţe”. Dar, în numele cerului, trăim noi oare într-o vreme când poporul poate să vrea? Românul nu vrea să plătească nici o contribuţie. Românul nu vrea să fie soldat, românul nu vrea să asculte de stăpânire, românul nu vrea să lase să-l spânzure pentru că rar ştie pentru ce etc., ... românul nu vrea să înveţe? Dar i se dă oare putinţa?

Dar totuşi românul vrea? Şi vrea cu tot sufletul? Daţi-vă osteneala să mergeţi în districtele militare imperiale, voi calomniatorilor unui întreg popor, voi ucigaşi de suflete ale oamenilor de o seamă cu voi şi acolo veţi vedea că românul tânăr învaţă bucuros. Acolo satul îşi are şcoala cu popi mai buni, acolo învaţă copii etc.

La început nu voiau românii mai bătrâni să audă de învăţătură pentru tineret,

p. 16 căutau să-şi oprească copii de la şcoală (fireşte pentru motive religioase) //, dar autoritatea din fruntea satului, care aparţinea unui ofiţer, chiar superior, a tratat lucrul milităreşte şi le-a impus şcoala. Încetul cu încetul le-a plăcut lucrul şi bătrânilor şi au început să aibă respect pentru copiii lor... etc. [Discuţia dacă această cheltuială cu şcoala acoperită de împărat, pe teritoriul organizat grănicereşte, nu poate fi suportată de asemenea şi de stăpânii de moşii pe pământurile lor.]... Şi dacă se spune că ţara e prea săracă şi de unde să se susţină şcolile? Deci ţara e prea săracă? Eu afirm că ţara, pe care o locuiesc românii şi o cultivă, este mai bogată decât o ţară protestantă din Germania, din cele multe pe care le cunosc. Dovada stă în aceste cuvinte: o ţară în care clerul are mai multe venituri ca în alta este mai bogată ca cealaltă // ...

---

[4] Generalizare grăbită. Nu se invocă vreun exemplu concret în sensul acesta, ci doar opinia răuvoitoare a celor ce sunt iritaţi de rezistenţa românilor din Transilvania şi Banat la unirea religioasă cu Roma. Un ecou al acestei stări de spirit poate fi aflat şi în relaţia abatelui de Feller din vol. IX al colecţiei de faţă

[5] În Iugoslavia.

... Clerul românilor are mai multe venituri decât clerul oricărei țări protestante din Germania... p. 17

Nu există în Germania nici un singur cleric protestant, care să se bucure treptat până la 24 000 de florini pe an.... deci, țara românilor este mai bogată decât orice țară protestantă din Germania.

Ceea ce era de demonstrat.

Românul din Transilvania este un cu totul altfel de om decât cel din Banat. Românul ca soldat în front este un element de elită, în cazarmă, la început, nu face mai nimic, dar ofițerii știu să-l trateze în așa fel că, după ce s-a lăsat de principiile popilor[6], devine un camarad cuminte și liniștit... p. 19

[Existența unor tâlhari în Banat]. Acești tâlhari recunoscuți nu atacă pe călătorii de pe drumul meu. Ei se țin departe de ei. Dacă se încrede careva, atunci capătă // peste tot la cerere o pază militară. Dacă are cineva treabă la Caransebeș, Panciovo, Oravița, Mehaia ș.a.m.d., atunci ar trebui să fie prevăzător și să nu călătorească noaptea. Inginerii cartografi militari și camerali sunt expuși unei primejdii zilnice. Munții din jurul Caransebeșului merită să fie cercetați de botaniști. Acolo cresc plante necunoscute, minunate și rare, a căror acțiune o cunosc și o lămuresc românii ce locuiesc în apropiere. Toată regiunea mai este remarcabilă și din cauza rămășițelor antice. Un cercetător ar trebui să ceară de la ofițerul dintr-un sat de grăniceri un tânăr tălmaci din școala normală și câțiva oameni, drept escortă, și i-ar căpăta cu siguranță. p. 20 p. 21

Poliția își dă toată silința să stârpească acești demoni. Acest lucru nu va fi cu putință multă vreme, întrucât acești răufăcători de bucură de ocrotirea turcilor. Se fac expediții contra lor fără de folos. Informatorii lor le dau de știre și iute se ascund în locuri neumblate, prin păduri dese de pe munți; dacă pornește vreo ceată de urmărire puternică împotriva lor, atunci ei șed, de cele mai multe ori, în vârful unor stejari înalți și privesc liniștiți cum stau la pândă sub ei ⟨cei ce-i urmăresc⟩. Acești tâlhari sunt o adevărată pacoste // pentru țăranii ce locuiesc în Banat, o spaimă pentru slujbași... etc.... Căpetenia lor este de cele mai multe ori un om care crede că i s-a făcut o nedreptate lui sau tatălui său sau vreunei rude ale sale: el crede că are motiv să-și caute satisfacție pentru el sau pentru rudele sale. Românii cinsteau mult amintirea lor, chiar dacă au putrezit pe spânzurătoare. Abia își manifestă unul ca acesta dispoziția sa răzbunătoare, că îndată aleargă la el toți cei care se socotesc, de asemenea, nedreptățiți. Cu aceștia trece în teritoriul turcesc și cere ocrotire, pe care o obține în schimbul unui anumit tribut anual. În felul acesta ajunge el cu industria lui (termen tehnic)[7] supus turc, fără nici o datorie față de fosta sa patrie. Iarna se odihnesc tâlharii în țara turcească. Cu începerea primăverii trec încoace. La început observă oarecare ordine, atât între ei, cât și față de nenorociții cu care au de-a face și nelegată de vreo neomenie. Planul lor este să caute mijloace de trai și să jefuiască atâția bani, încât să-și poată plăti tributul și să poată trăi în timpul iernii // până să sosească vremea răzbunării. Ei trimit prin sate să ceară mijloace de trai și ceva bani, iar în caz de refuz dau foc satului. Țăranii dau ce li se cere și au pace. Ei nu raportează aceasta mai sus, în parte pentru p. 22 p. 23

---

[6] *(Sobald er die Grundsätze seiner Popen auf dem Lande etwas ausgeblutet hat).*

[7] Latinește în text: *terminus technicus.*

că nu sunt obişnuiţi să o facă, în parte, pentru că se tem de răzbunarea tâlharilor. De oraşe se feresc mai cu prudenţă tâlharii. Călătorii scapă cu o contribuţie moderată. Dar, pe măsură ce înaintează toamna, suferă tot mai mult disciplina dintre ei şi se măreşte lăcomia lor şi grija pentru hrana de iarnă. Devin mai neomenoşi cu fiecare zi ce trece. Acum călătorii sunt jefuiţi de tot ⟨ce au⟩ şi adesea omorâţi. Când se apropie timpul plecării lor înapoi, încep să pună contribuţii pe oraşe. Aşa, de pildă, acum câţiva ani, la Oraviţa, un oraş în care şade un administrator al minelor[8], împreună cu departamentul său de consilieri, adeseori şi slujbaşi. Ce poate face o localitate în asemenea împrejurări? Tâlharii au obiceiul să se ţină de cuvânt când e vorba de a da foc. Sunt învinuiţi ţăranii
p. 24 români că ar sprijini hoţiile prin faptul că informează // pe ⟨tâlhari⟩. Se prea poate că această învinuire să aibă un temei. Dar ce să facă? Bunul său şi averea sa îi sunt tot atât de dragi ca oricărui alt ţăran, ori unde ar locui. Dacă dă vreun ţăran vreo informaţie mincinoasă şi se dă de urma acestui lucru, atunci trebuie să sufere tot satul. Chiar şi satele grănicereşti trebuie să umble cu mare băgare de seamă faţă de acest flagel al ţării...

p. 25 Administraţia seculară din Banat a pedepsit până acum cu moartea toate delictele cuprinse sub denumirea de jaf şi spargere. Această metodă predilectă, oricât de legală va fi fost, nu a avut nici cel mai mic rezultat bun... Românul, care porneşte la tâlhărie (care el şi-o tălmăceşte ca răzbunare), încă înainte de a fi îndrăznit a face pasul hotărâtor, s-a oţelit pentru tot ce i s-ar putea întâmpla. El este pregătit pentru o statornicie aşa de mare, încât chinurile cele mai grozave şi mai rafinate nu-l pot stili la vreo mărturisire, ştreangul şi roata nu-l pot aduce la căinţă. Cel mai neomenos răufăcător se crede îndreptăţit, aşteaptă răsplata concretă a acţiunii sale şi moare încredinţat că, în clipa în care încetează să mai trăiască, începe să se bucure de o plăcere mult mai desfătătoare împreună cu prietenul răzbunat şi cu cei pe care i-a iubit...

... De câtăva vreme, stăpânirea a hotărât ca fiecare criminal să fie executat
p 26 chiar la locul său de baştină //. Dar aceasta a avut tocmai efectul contrar: era cea mai plăcută împlinire a ultimei dorinţe a celui ce trebuia executat. Familia sa l-a jelit cum se cuvine şi-i cinsteşte amintirea în fiecare zi când trece prin faţa ⟨cadavrului⟩. Dar stăpânirea a observat curând acest efect contrar şi a găsit mijlocul potrivit să-l pedepsească pe român într-un chip care să fie şi pentru ceilalţi un avertisment. Ea va hotărî ca pe viitor nici un delict, afară de cele cu vărsare de sânge cu premeditare, să nu fie pedepsite cu moartea, iar cei vinovaţi să fie osândiţi, după măsura vinovăţiei, sau la muncă silnică pe viaţă, sau pe un număr de ani într-o regiune foarte îndepărtată... Această pedeapsă... desparte pe români de ai săi, ceea ce pentru el e un chin de nesuferit, îl osândeşte la muncă, lucru tot
p. 27 atât de nesuferit şi îl sileşte să fie altora de folos... etc.... [Concomitent să fie educaţi cei tineri şi învăţaţi cum să muncească... Până în 24 de ani se va forma o generaţie bună, devotată, muncitoare etc.]. Apoi trebuie să li se întipărească bine în minte că şi partea femeiască, întocmai ca şi cea bărbătească, face parte din neamul omenesc, pentru ca bărbaţii să înceapă să schimbe dominaţia lor prea aspră în raporturi reciproce şi ca femeile să nu mai fie tratate ca celelalte bunuri şi posesiuni ale lor. Femeile românilor sunt cu toate roabele bărbaţilor, rar sunt dedate plăcerilor...

---

[8] *Berggraf.*

Pe cât pierd românii în comparaţie cu alţi bărbaţi, pe atât câştigă femeile în comparaţie cu alte femei de seama lor de prin alte locuri. Româncele sunt supuse, prietenoase, îndatoritoare şi foarte harnice. Femeia munceşte la câmp, vede de copii şi de casă, toarce şi ţese pentru nevoile casei şi pentru vânzare, îşi face şi îşi curăţă ea însăşi îmbrăcămintea, creşte păsări, duce sau // mână păsările la târg la vânzare, toarce din furcă în timp ce merge cu căruţa sau umblă pe jos, pe când bărbatul său doarme ameţit de băutură... p. 28

... Cel mai mare chin al unei mame românce îi vine de la copii ei de partea bărbătească. Aceştia nu trebuie priviţi de mamă cu ochi dojenitori. Ei, ca băieţi, sunt stăpânii care trebuie trataţi cu respect de către mamă... // Mai locuiesc foarte mulţi germani şi nu chiar puţini unguri în Banat şi care se îndeletniceau cu îngrijirea pomilor fructiferi mult mai mult decât românii, care cultivă porumbul[9]. Acesta este îndeobşte hrana românilor şi a vitelor lor. Ce mai consumă ei pe alături este fără importanţă. Pâinea lor este de porumb, mâncarea lor de porumb cu lapte. Posturile lor numeroase, adevărată sleire // a poporului, i-au obişnuit atât la aceasta, încât rar de mai mănâncă altceva, afară de slănină nefiartă. Femeile poartă pe faţă pecetea apăsării şi a robiei. Bărbaţii cu faţa suptă privesc împrejur, de cele mai multe ori, ameţiţi de băutură, cu sfidare şi înverşunare. Românii sunt toţi de mărime mijlocie, găseşti şi oameni foarte mari, dar foarte rar de cei foarte mici. Toţi, şi tineri, şi bătrâni, sunt slabi, ciolănoşi, fără carne. Ei nu au putere în ciolanele mari şi nu pot sta împotriva cuiva om la om; ei nu se răzbună pe loc contra altuia dintr-altă naţie de luptă dreaptă cu pumnii. Un tânăr român, dacă ajunge soldat, capătă putere şi încredere[10], după ce a mâncat câtva timp pâinea de la cazarmă şi devine, după alungarea vechiului Adam, un soldat conştiincios, pe care te poţi bizui... etc. p. 29 p. 30

Dacă e vorba ca românul să o apuce pe calea cea bună, atunci trebuie să i se acorde ceva bunăstare...

[Ungurii vorbesc latineşte... etc.] p. 32

[Modalităţi de călătorie de la Pressburg la Sibiu] p. 41

Folosirea poştei speciale *(Extrapost)* este, ca peste tot, cea mai comodă, mai rapidă şi mai ieftină [pentru că foloseşte mai puţini hanurile...] De la Pressburg la Sibiu sunt 50 de staţii de poştă (100 de mile). [Călătoria se poate face în 8 zile. De fiecare cal se plăteşte cu bacşiş cu tot 1 gulden.] Dincolo de Tisa, în Banat, te poţi folosi de „Cambiatură". Acest fel de poştă este foarte ieftin: dacă ai un ordin scris, plăteşti pentru un cal la o staţie 17 creiţari. Dacă nu ai un asemenea ordin, plăteşti 24 de creiţari de cal şi un bacşiş de 7, 10, 20 de creiţari, după cât eşti de mulţumit de rândaşul de la poştă. Această poştă are următoarea particularitate umilitoare: că vizitiul nu are corn de suflat şi trebuie, deci, să se dea în lături de câte ori întâlneşti un altul cu corn şi, pe deasupra, şi neplăcută că se capătă peste tot caii cei mai răi.

... Diligenţa merge doar o dată pe lună, direct de la Pressburg // la Sibiu. Când e vremea rea, merge şi mai rar. De două ori pe lună, merge la Timişoara. Puţini călători se folosesc de acest fel de călătorie rapid şi comod, din cauză că merge şi ziua şi noaptea şi este într-adevăr costisitor. p 42

---

[9] *Kukuruz (türkischer Waitzen Wälschkorn).*

[10] *Muth*

Diligențele locale[11] sunt atât de multe pe acest drum, că poți în orice anotimp să le ai la îndemână aproape în fiecare zi până la Timişoara...

... De la Timişoara până la Sibiu, te poți folosi de diligența locală doar vara şi nici atunci chiar întotdeauna... [În această diligență încap 7 persoane... E preferabil de schimbat diligența locală la Timişoara]. Vizitii din Timişoara cunosc mai bine munții, caii lor puternici suie mai bine şi mai sigur... etc....

Mai există şi alt mod mai economic de călătorie pentru călătorii singuri; de la Pesta la Sibiu şi Braşov, cu ⟨căruţaşi⟩ români... Dar despre aceasta va fi vorba mai apoi...

p. 54 ... Cea mai mare parte a locuitorilor de la Pressburg (Bratislava) până la Tisa este catolică. Dincolo de Tisa, ea aparţine religiei ortodoxe[12]. Unirea mai recentă a unei părți a acestor ortodocşi cu Biserica romană nu e prea însemnată. De la granița Transilvaniei până la Sibiu întâlneşti multe religii. Pe parcursul însuşi, cea mai numeroasă este cea ortodoxă. Românii se înmulțesc p 55 nespus de mult // pentru că au puține cerințe[13]. În localitățile lor strâmte este un furnicar de făpturi mici, sortite a ajunge oameni... În Transilvania găseşte fiecare ce vrea. Nu există în Europa o țară care să țină atâtea religii... şi care să se suporte reciproc cu atâta toleranță... sunt şi multe soiuri de arieni[14] etc. [Libertate religioasă... etc. ...]

p 66 Mulți oameni, îndeosebi negustori greci, călătoresc foarte economic, după vechiul obicei. Ei tocmesc căruţaşi români. Aceştia îşi acoperă căruțele cu ⟨coviltire⟩ rogojini şi le apără în felul acesta de ploaie. Ei costă foarte puțin şi nu obişnuiesc deloc să tragă la hanuri. Hrana de prânz o dau cailor şi şi-o iau şi ei sub cerul liber, în apropierea unui sat, unde obişnuiesc să poposească; popasul lor de noapte e tot astfel. Călătorul, pe care îl conduc ei, îşi ia cu el p. 67 mâncare, băutură şi patul ⟨său⟩ şi călătoreşte pe o distanță mare // cu o cheltuială foarte mică. Negustorii de obicei îşi iau cu ei şi câte un mic cort şi vase de gătit. Cei mai mulți călătoresc de cele mai multe ori împreună şi cunosc bine regiunea. [Este bine să te alături unei asemenea caravane... etc.... Spiritul de economie al negustorilor greci... etc.]

p. 74 Evrei sunt mulți în Ungaria... În Transilvania propriu-zisă nu sunt. La Alba Iulia trăiesc unii – puțini la număr – care se ocupă cu furnituri militare.

Ungaria şi Transilvania au tot felul de mineree şi metale. Aurul se extrage din pământ şi se pescuieşte din apă. În Tokay creşte aur în boabele de strugure[15] (precum se spune). Sarea este produsă cu prisosință în Ungaria şi Transilvania.

[Peşti: Transilvania are mulți păstrăvi. Izvoarele minerale sunt în amândouă țările.]

---

[11] *Die Landkutschen.*

[12] *Altchristliche.*

[13] *Bedürfnisse.*

[14] Numire dată în genere sectei unitariene; aici e în sensul de secte disidente bucurându-se de libertate religioasă. S-au întărit îndeosebi la Cluj pe la mijlocul secolului al XVI-lea, sub Ioan al II-lea Sigismund Zapolya. Spre deosebire de ortodocşi, făceau parte din cele patru confesiuni „receptae" alături de catolici, luterani şi calvini.

[15] Loc comun neîntemeiat şi la Samuel Köleseri, în vestita sa *Aurarie romano-dacică* (cf. relația sa în vol. VIII al colecției de față).

În drumul de la Pressburg (Bratislava) la Sibiu întâlneşti mulţi ţigani... [E amintită porunca imperială de a-i pune să muncească]... // În multe sate trăiesc mizerabil sub pământ şi plictisesc şi supără pe călători cu cerşitul, cu exibiţia beteşugurilor, cu sărituri şi caraghioslâcuri; întâlneşti şi caravane întregi de ţigani nomazi, care poposesc în corturi, în număr de câteva sute, în apropierea câte unui sat şi alcătuiesc ei înşişi un fel de sat, îşi fac gospodăria lor şi neliniştesc pe ţărani. I-am văzut în octombrie 1783, între Chisătău şi Făget, de-a lungul Canalului ⟨Bega⟩. [Întrebare: cât sunt de dăunători în realitate?]. Acest popor rătăcitor are talent la muzică şi la acele îndeletniciri în care e cu putinţă să înşele şi să mai ciupească ceva. Se ocupă bucuros cu giambaşlâcul... [Sunt bănuiţi că asociază această îndeletnicire cu furtul cailor.]... p. 75

[Urmează descrierea drumului, începând cu primul oraş Pressburg. Ajuns, în sfârşit, la Seghedin, călătorul are de ales întâi două drumuri – pe la Sânnicolaul Mare sau pe la Kanisza. Pe amândouă însă e întâmpinat de priveliştea grozavă a unor spânzurători, de care stau atârnate cadavrele osândiţilor... Consideraţii despre pedeapsa cu moartea, discuţie asupra legitimităţii şi a utilităţii ei... etc].

... La Seghedin se trece Tisa pe luntre solide, care sunt bine ţinute şi se procură repede din oficiu. De cum ai trecut Tisa, te afli în vechiul Banat. Şoselele sunt pline de românce lucrând şi de români dormind în căruţa în mers. Câmpul e lucrat pe oriunde te-ai întoarce. Pe o parte şi pe alta sunt sate cu belşug de poame peste nevoi. Ţinutul imens are o varietate încântătoare ce sporeşte pe măsură ce înaintezi. Cunoscutul port al românilor şi al femeilor lor te izbeşte la început, apoi în fiecare zi te obişnuieşti mai mult cu el, iar după câteva zile se întâmplă ca şi cu orice lucru cu care trebuie să te obişnuieşti mai întâi. Cel dintâi sat la care poposim se numeşte Beba[16]. Se ajunge acolo, dacă-mi aduc bine aminte, trecând peste 18 poduri deosebite, care îl învaţă pe călător cu şi mai multă răbdare, decât l-a învăţat caldarâmul din Buda. Aceste poduri sunt făcute din trunchiuri mai mari şi mai mici aşezate unul lângă altul. //. Rog pe cititor să treacă în gând cu căruţa peste aceste trunchiuri de copaci. Ni s-a dat ca sigur că s-ar construi un nou dig şi când va fi gata, vor înceta şi zdruncinările de pe poduri. Beba este un sat frumos, într-o poziţie plăcută, hanul este prost ţinut. De aici ⟨mergi⟩ la Sânnicolau[17]. De la Seghedin până la Sânnicolaul Mare sunt şase mile, ⟨adică⟩ jumătate din drumul până la Timişoara. Sânnicolau este o localitate mare, are din loc în loc case frumoase, un birt frumos, bine îndestulat, unde se serveşte foarte bine. De aici la Biled[18], iar de aici la Becicherecul Mic[19], unde drumul poştei se uneşte cu drumul de ţară. p. 137 p. 138

Celălalt drum, de care se serveşte poşta, este mult mai plăcut, are sate numeroase şi câmpul foarte bine lucrat, dar nu e încă înzestrat cu hanuri. De la Seghedin până la Canija Mică[20] sunt două poşte. Găsindu-se încă dincoace de Tisa, călătorul are în faţă nisipul câmpiei sterpe şi un nou pustiu. Un han

[16] Azi Beba Veche, sat şi com., jud. Timiş.
[17] *St. Miklosch.* Sânnicolau Mare, oraş, jud. Timiş.
[18] *Bild,* sat şi com., jud. Timiş.
[19] *Klein Betschkeret,* sat şi com., jud. Timiş.
[20] *Klein Kanischa.* În Banatul iugoslav, pe malul stâng al Tisei, azi Nova Kanyisa.

răzleț, prost aprovizionat îi promite slabă recreare. Trebuie să aibă răbdare până la Canija Mare (sau Canija ungurească)[21]. Acesta este, după cât am observat, un oraș, are însemnate târguri de săptămână, case frumoase, un birt bine ținut, vii frumoase și bogate, o biserică foarte arătoasă, cu o parohie bogată. De aici //, se merge printr-un ținut plăcut o bucată de drum de vreo p. 139 mie de stânjeni până la locul de trecere peste Tisa. Trecerea aici nu-i nici pe departe așa de bine organizată ca la Seghedin. Dincolo de Tisa este așezată pe o înălțime Canija Mică (sau Canija turcească), unde se schimbă caii de poștă. Aici se află Oficiul de navigație. Acesta, datorită ruperii unui odgon, a lăsat de partea cealaltă a râului diligența să aștepte de sâmbătă, ora 10 dimineața, până duminică, la ora 7 dimineața. Nu se găseau oare odgoane de rezervă la Oficiu? Aici, ca și la Seghedin, bacurile sunt puse să alunece pe odgoane fixe. Hanul din Canija Mică, unde începe Banatul, este foarte prost ținut. De la Canija la Mocrin[22] este o poștă, între ele se află Cernabara[23], posesiune a domnului von Marzipan. Acest nobil bogat a construit un han nou, nu ia nici o chirie de la hangiu, chiar îi mai dă bani, îi dăruiește câte o sumă oarecare, pentru a procura călătorilor confort, pe preț mic; dar nu-și realizase intenția. Hangii sunt, de cele mai multe ori, niște bieți pârliți, care mai bucuros ar despuia pe fiecare călător de tot ce are. Prea multă bunătate frânează sârguința. Mocrinul este un sat mare cu parohie bogată, are un han pentru țărani. De la Mocrin până la Comloșu[24] (este) o poștă. // Între ele se află niște frumoase p. 140 sate nemțești. De la Comloș până la Becicherecul Mic este o poștă și jumătate. Între ele se găsește oficiul fiscal de la Cetad[25], un sat foarte frumos și plăcut, cu un han bine ținut.

Becicherecul Mic este un sat frumos într-o poziție mândră și frumoasă și are un han bine îngrijit. De la Becicherecul Mic până la Timișoara este o poștă. Drumul este în întregime drum natural. Dacă ici și colo mai este și drum despărțit (de câmp prin șanțuri), atunci este cu atât mai rău. Ungurii obișnuiesc să despartă drumurile de ogoare prin șanțuri, pământul afânat scos din șanțuri îl aruncă pe drum și, de cele mai multe ori, cu asta se socotește treaba făcută. Când plouă pe un asemenea drum înălțat cu această clisă, călătorul, neavând pământ solid sub picioare, se împotmolește. Ici și colo ei mai aștern pe aceste drumuri noroioase pietriș. Acesta se amestecă cu noroiul și pune piedică la carul înnămolit chiar la plecare. Căruțașii, care vor să meargă mai departe, sapă și curăță pământul dinaintea roții și din jurul roții și prin asta fac gropi. Experiența dovedește că toate încercările de până acum, care s-au făcut la construirea de drumuri, au ieșit tocmai pe dos față de scopul urmărit. Să fie lăsat pământul bine bătătorit, așa cum se găsește, sau că se facă drumuri ca în Boemia și Moravia și să se ia taxă de drum de fiecare căruță // orișicui ar p. 141 aparține ea. Țăranul ar avea puțin de câștigat dacă s-ar consolida drumurile.

---

[21] *Gross Kanischa (sonst ungarisch Kanischa),* pe malul drept al Tisei, azi Stare Kanyiza în Iugoslavia. Aceste două localități erau de o parte și alta Tisei

[22] *Mokrin* Sat în Banatul iugoslav.

[23] *Zürnebary.* Sat în Banatul iugoslav.

[24] *Komoloș* azi Comloșu Mare, sat și com , jud Timiș.

[25] *Tschatad* (azi Lenauheim), sat și com., jud. Timiș.

Pentru români trebuie în orice caz să rămână un drum de ţară, ca şi în Moravia. Acest drum de ţară pentru căruţele românilor, care numai rareori sunt ferecate, şi caii lor sunt, de asemenea, tot aşa de rar potcoviţi, ar pricinui stricăciuni ogoarelor. Românii nu ţin drumul bine, ei trec în dreapta şi în stânga peste ogoare, chiar dacă sunt cultivate. Sute de mii de suflete s-ar putea hrăni în toată Ungaria din ogoarele care sunt călcate astfel în chip inutil. Această risipă nu e luată în seamă, căci se plâng doar că agricultura aduce pagube creşterii vitelor.

Însăşi munca şi uneltele, de care se folosesc lucrătorii de la drumuri, te fac să râzi când stai să te uiţi la ele. Unele parcă ar fi făcute ca să te joci cu ele. Munca cu ele este o continuă trândăvie. Pe o căruţă cu doi sau mai mulţi cai, cu care se cară pietriş, rareori se pune o încărcătură mai mare decât ar putea să ducă un om, nu prea voinic, într-o găleată. La această căruţă, caii au un mers special. Admiri încetineala cu care se târâie. Înainte de a ajunge la Timişoara, mergi timp de o jumătate de ceas prin faţa oraşului, pe lângă // grădinile prezidenţiale de altădată, acum domeniu orăşenesc, care se găseşte pe dreapta, la şosea. Aş ruga pe călător să coboare şi s-o viziteze. Va vedea o locuinţă de vară vrednică de un principe şi destul de încăpătoare pentru curtea lui; un parc cu copaci înalţi şi plini de putere, pomi pitici frumoşi pe o întindere mare, o grădină de legume productivă. Manufactura regală de mătase se află în casa aceasta. Clădirea este proprietatea monarhului[26]. Venitul acesteia l-a dăruit oraşului. Îndeosebi oraşul liber[27] Timişoara are de ce să aducă mulţumiri zilnice pentru îndurarea monarhului. Oraşul a pus această clădire la dispoziţia publicului. Pune un birtaş, care, în schimbul unei sume foarte mici, este dator să servească cum se cuvine pe clienţi. În faţa acestei clădiri, la oarecare distanţă, se află marea şi frumoasa pădure de vânătoare. Aceasta mai este încă administrată de Curte. Oraşul nutreşte speranţa să obţină şi această pădure. Mai aproape de oraş, cam la o bătaie de un tun de el, se află marele şi frumosul sat Mahala[28] (care ţine de oraş). Nu este treaba mea să descriu oraşul şi cetatea. Dintre multele hanuri, bine orânduite, din oraş, eu aleg hanul „La Trâmbiţă". La Timişoara se plăteşte 15 cr⟨eiţari⟩ camera pe zi, // iarna 30 de cr⟨eiţari⟩; administraţia poliţienească din Timişoara este bună pentru siguranţa ⟨locuitorilor⟩. Comandantul cetăţii ⟨din Timişoara⟩, comitetul şi oraşul se străduiesc, de asemenea, pentru conservarea ei. Serviciul de pompieri este foarte bun. Oraşul are în interiorul cetăţii 153 de case frumoase şi clădite cu gust. Se crede că populaţia ei ar fi de 2 000 de suflete, fără ⟨a mai socoti⟩ garnizoana. Din aceste 153 de case, unele aparţin cetăţii şi sunt sub oblăduirea comandantului cetăţii, altele evreilor şi nu ţin de oraş, ci sunt administrate de Oficiul Curţii[29]. Consiliul municipal[30] al acestui oraş liber se împarte în mod egal între membrii germani catolici şi sârbi. Din aceştia constă populaţia. Doar

p. 142

p. 143

---

[26] Împăratul romano-german şi totodată rege al Ungariei, Iosif al II-lea.
[27] *Freye Stadt.*
[28] *Mihala*, azi înglobat în municipiul Timişoara.
[29] *Hofkammer.*
[30] *Der Magistrat.*

puțini unguri locuiesc aici, în afară de cei care au slujbă la stat și la comitat. Familii burgheze mai vechi sunt puține. Însuși orașul[31] nu-i mai vechi decât pacea de la Passarowitz. Înainte de aceasta, stătea sub stăpânirea turcească și era clădit ca vai de om. S-au mai păstrat unele resturi din asemenea case, care arată foarte urât. Sunt dărâmate una după alta și folosite ⟨ca material⟩ la cetate. Înainte de a ajunge orașul sub stăpânirea turcească, aparținea Ungariei. Este sigur că și pe atunci, în privința clădirilor, nu stătea prea grozav. Se mai păstrează încă un venerabil monument[32] din vremea [stăpânirii ⟨ungurești⟩, p. 144 anume] cetatea (pe ungurește, vár), // care împreună cu râul Timiș, ce curge de-a lungul său, i-a dat orașului și numele. Acest castel, a cărui vechime poate fi urmărită în istoriile Ungariei, dovedește gustul ales al constructorului și este mai presus de toate clădirile din vechime, pe care le-am văzut în Ungaria. Ar putea fi încă și astăzi locuit, în mod demn, de un principe cu vază, chiar și acum după mai multe secole. Sunt unele lucruri care nu îmbătrânesc. Dintre acestea face parte și acest castel. Artileria își are acum sediul său de lucru și de locuințe în interiorul castelului. Cel mai de seamă edificiu din oraș este fosta locuință a președinției, acum palatul administrativ al comitatului[33]. În el se țin adunările comitatense[34] și, de asemenea, lucrează funcționarii cesaro-crăiești. Vicecomitele în funcțiune locuiește o parte din catul întâi, o altă parte e locuită de administratorul provincial regal.

După această clădire, urmează locuința fostului general comandant. După mutarea comandamentului general la Petrovaradin, locuiește în ea generalul brigadier. Dintre cele două primării, cea germană e singura folosită acum; în ea se dau carnavaluri, baluri mascate; primăria sârbească dinainte a fost desființată, după ce, cu câțiva ani în urmă, consiliul municipal al celor două p. 145 națiuni s-a contopit; acum // se dau reprezentații teatrale în localul său. Corpul de Gardă principal[35] este foarte frumos, în etajul de sus al lui lucrează cartografii militari; casa de curând mărită a comandantului cetății, Administrația vamală[36], Spitalul cetățenesc „Temelmairische Haus" și mai multe clădiri de seamă împodobesc acest frumos oraș. Din 1782, orașul acesta este un oraș liber regal ungur. Nu pot ⟨totuși⟩ uni ⟨în minte⟩ titlul de „oraș liber" cu fortificațiile care-l înconjoară. Evreii își au cartierul lor deosebit pentru locuințele lor, dar prăvăliile lor sunt în casele orașului. Două feluri de evrei locuiesc în Timișoara, germani și spanioli (numiți greșit evrei turci)[37]. Între oamenii de aici, în zadar ai căuta o elită de oameni distinși și plăcuți. Pe vremuri orașul era foarte nesănătos, din cauza mlaștinilor, precum și a izvoarelor de apă rece și murdară. După ce vor fi secate mlaștinile și va fi adusă apa în oraș, se va putea trăi în el fără

---

[31] Autorul se referă aici la porțiunile din oraș reclădite după 1718.

[32] Este vorba de castelul numit al lui Iancu de Hunedoara, partea cea mai veche a cetății, clădită din piatră și cuprinsă apoi în cetatea făcută din lemn în secolele XVI–XVII.

[33] *Komitathaus* (Prefectură).

[34] Județene

[35] *Hauptwache.*

[36] *Dreissigstamt*

[37] Probabil pentru că s-au răspândit în tot sud-estul din Salonic, unde se așezară la sfârșitul secolului al XV-lea.

a suferi de friguri. Locuitorii cu stare se duc în timpul verii în noul cartier Josefini[38], care ține de oraș și se află la o depărtare de o bătaie de tun de cetate. Acolo e plăcut să locuiești. În fiecare din cetățile care se află într-un loc ceva mai lăsat, domnesc vara frigurile sau alte neajunsuri //, care însă nu sunt primejdioase. Așa precum Timișoara este acum mai întărită decât cele mai multe cetăți așezate la loc jos, tot astfel are și neajunsuri ceva mai mari, dar neprimejdioase... etc. p 146

... În Timișoara, se trăiește foarte bine și ieftin. Oamenii, care suferă de piept sau de altă beteșuguri trupești, se simt aici mai bine ca în altă parte. Cea mai scumpă masă la birtul „Trâmbițașului" costă 10 creițari. Orașul are birji. Instituțiile de învățământ sunt de-a dreptul rele. În afară de școlile normale, unde pot să învețe cu folos și evreii, tinerii nu se bucură de nici o instrucție. Totuși, sunt aici două mănăstiri franciscane, o catedrală cu capitlu, o parohie orășenesc cu dependențele sale și nici o instituție de învățământ. Pentru femei e destul de rău. Tinerii merg la Seghedin sau la Teresiopol[39] din apropiere, unde pot folosi școlile piariștilor; fetele sunt lăsate să se lumineze singure pe seama lor sau a mamelor lor, tot așa de prost instruite. În alte părți, franciscanii caută pentru a face totuși ceva mai mult, decât să-și exercite gâtlejul, să se ocupe și de instruirea tineretului. Învățătura cinstiților franciscani este totuși mai bună decât nici una // Minunea convertirii deiștilor boemi, care s-a petrecut în Timișoara, nu este chiar atât de extraordinară, ca să se facă vâlvă în jurul ei. Meritul în aceste chestiuni e foarte mic. Câți nu s-au convertit la spânzurătoare, în speranța grațierii? Se găsesc aici o mulțime de deținuți militari ținuți pe bere și pe mâncare?[40]. Arată foarte bine. Către sfârșitul detențiunii lor, de cele mai multe ori ei se răzvrăteau. Cauza ar putea fi teama de a ieși din subzistență. Deținuții comitatului și ai orașului par a avea mai multe motive să suspine după libertate. Comitatele în Ungaria sunt foarte aspre cu criminalii. Această asprime binefăcătoare mai frânează unele izbucniri rușinoase. Orașele sunt zgârcite în pedepse și în distribuirea hranei. Un deținut militar primește, pe zi, 4 creițari, o locuință curată, albituri și haine sănătoase, medicamentele necesare, pâine, ⟨precum și⟩ recreația cuvenită odihnei în zilele de sărbătoare; ceea ce primește fiecare în parte, în dar, îi aparține lui; ceea ce cade în cutia ⟨de colectă⟩ aparține la toți împreună și se folosește pentru mici înlesniri pe de lături. Când un deținut lucrează pentru particulari, jumătate din câștig este al lui și jumătate merge la casa comună. În fața Porții Transilvaniei[41], la o bătaie de tun de oraș, se mai află un cartier numit Fabrica[42]. // Se poate să fi avut altădată mulți fabricanți. Acum sunt puțini din aceștia în chip mai deosebit aici. Cartierul Fabrica întrece orașul în privința caselor și al numărului de locuitori, are multe grădini de vară[42 bis] frumoase și plăcute, care vara oferă un serviciu cuviincios și ieftin. Toate sunt zilnic foarte căutate. Omul de rând din Timișoara are o vorbă: că este necesar să combați prin tot felul de excese p. 147 p. 148

[38] *Josephstadt.*

[39] *Theresiopol.* Azi Vinga, sat și com , jud. Arad.

[40] *Auf Pension.*

[41] *Siebenbürgerthor.*

[42] *Fabrik.*

[42 bis] *Wirtsgärten* (= localuri de consumație).

apropierea frigurilor. Mulți încearcă să lupte prin dietă şi aceasta dă poate mai bune rezultate. Un călător trebuie să respecte obiceiurile oraşelor, în care el este străin. El nu trebuie să se mire de nimic, nici măcar când vede cu ochii că în Timişoara mulți, chiar în paroxismul frigurilor, mănâncă şi beau ca şi când ar fi oamenii cei mai sănătoşi. În Timişoara se citeşte puțin, cu toate că locuiesc aici mulți iubitori ai cititului. Cărțile sunt nemaipomenit de scumpe. În Ungaria, în general, costă o bibliotecă mică tot atât cât una de două ori mai mare în imperiu.

Aici, ca şi în toată Ungaria e lipsă de fabrici şi de suficiente războaie de țesut. Cultura cânepii şi a inului este mult prea nebăgată în seamă. Creşterea viermelui de mătase nu-i prea aduce omului de rând vreun folos. Cultura p. 149 orezului, care se urmează cu sârguință // de câțiva ani încoace, dă orez destul; dar acesta nu are căutare. În Timişoara, un funt de orez de Banat îl poți cumpăra cu 4 creițari, cel străin costă 10–12 creițari, totuşi este folosit cel străin. Orezul de Banat trebuie să fiarbă mai mult, nu înfloreşte aşa de frumos la fiert, trebuie curățat şi spălat de câteva ori în apă caldă, ca să-şi piardă gustul specific, puțin cam amar, de pământ, pe care-l are. Negustorii mărunți de pe la țară îl amestecă cu alte soiuri de orez, acestora le aduce un câştig bun. Acest procedeu este folosit şi în străinătate. În cartierul Fabrica se află castelul de apă[43] ⟨cu pompa⟩ instalată de curând, care îndestulează cu apă curată pe locuitorii oraşului.

Nu se poate spune că în Timişoara circulă mulți bani. Dar circulația însăşi se face nespus de repede. Oamenii nu se gândesc cu îngrijorare să fie păstrători. Un cap de familie are puțini copii, adeseori nici unul; el însuşi îşi alungă gândul morții prin petreceri. Zgârciți nu prea se văd în Timişoara. Aici unui om îi merge numele de zgârcit, chiar când nu e de fapt decât prevăzător. Am auzit adeseori despre zgârcenia unui domn foarte bogat. Am dovezi că este foarte mărinimos. Dacă îi luam uneori apărarea cu dovezile mele, se p. 150 întâmpla ca unii să-i bage vină // că nu risipeşte banii, în chip nesocotit. Erudiția nu-şi are locuința ei în Timişoara, dar cu atât mai mult afli aici o minte clară şi sănătoasă şi o bunătate pornită din inimă, cum rar se întâlneşte. Aceasta se datoreşte, poate, amestecului multor stări şi națiuni.

Timişoara are un medic, S. Gros, pentru a cărui viață îndelungată are oraşul motive să se roage lui Dumnezeu.

Intră în atribuția Consiliului orăşenesc să țină străzile curate. Oraşul nu poate face față cheltuielilor cerute de aceasta. Dar nu trăiesc oare soldați şi orăşeni chiar în acelaşi oraş? Îi prieşte oare soldatului ceea ce îi strică orăşeanului? Nu ar trebui să fie puşi deținuții militari ca împreună cu deținuții oraşului să curețe străzile, fără să se țină seamă că e vorba de teritoriul oraşului sau al cetății? există vreo deosebire în slujba pe care o faci pentru binele omului, măcar că o faci în lanțuri? Este îngăduit oare să scoți zăpada şi gheața din case[44], s-o pui grămadă în fața caselor şi s-o laşi acolo , până o topeşte cu încetul soarele?

---

[43] *Wassermaschine.* E vorba de o pompă hidraulică, instalată de câțiva ani în oraş şi descrisă şi de Griselini, în lucrarea sa.

[44] Adică în curțile interioare ale caselor.

Evreii îşi au locuinţele lor deoparte. Se ştie că ei păzesc curăţenia în casele lor; nu trebuia oare să o păzească şi în faţa caselor? Lângă cartierul evreiesc se află o piaţă de peşte deschisă pe vecie. Vânzarea peştelui viu s-ar putea face totdeauna în oraş. // Dar aici stau câte zece până la douăzeci de care p 151 încărcate cu peşte prins la Tisa şi adus la Timişoara la vânzare. Duhoarea acestui mare număr de care îl ameţeşte pe om, chiar pe gerul cel mai mare; vara, când se mai adaugă şi căldura soarelui, cine poate trece pe acolo fără să-l prindă frigurile? Această vânzare, chiar dacă a dobândit un privilegiu prin vechimea sa, nu trebuie să aibă loc la oarecare depărtare de oraş?

Mai departe!

Cine poate merge, fără să-l ia fiorii, prin piaţa netedă, frumoasă din dosul catedralei? Dimineţile până la prânz şi mai ales în zilele târgurilor săptămânale (care sunt foarte cercetate), ea este plină de la căruţele care aduc bucate. La aceste târguri săptămânale se aude vorbindu-se în câteva limbi, chiar şi în limba franceză, de care se folosesc adesea coloniştii din Lorena. Gunoiul boilor şi al cailor rămâne pe jos. Dacă uneori se apucă unii să facă curăţenie, se folosesc aşa de puţine braţe încât numai ici şi colo mai apare câte o palmă de loc mai curat în contrast cu restul. Chiar dacă n-ar avea pentru ce să dea atenţia gunoiului ce se iroseşte şi care în alte părţi se vinde, va trebui totuşi îndemnat fiecare ţăran ca în loc să se întoarcă după vânzarea mărfii cu carul gol, să ducă în căruţa goală gunoiul făcut de vitele lui la o distanţă hotărâtă dincolo de fiecare din porţile cetăţii. // Ce poate să coste, când lemnul p. 152 e aşa de ieftin, să se împrejmuiască nişte locuri cu scânduri? În câţiva ani, ai avea o bucată de pământ, cum doar puţine găseşti în Ungaria.

La primărie se află felinare gata pentru a fi atârnate, câte unul la fiecare casă. La casele înseşi sunt prinse pâlniile de fier, în care să poată fi aşezate felinarele de la primărie. Nimic nu lipseşte pentru a putea lumina frumos oraşului, decât lumina însăşi. Pentru aceasta, oraşul n-are fondurile necesare. N-ar putea oare oraşul, cu ajutorul comitatului, să reuşească a face ca fiecare stăpân de casă să fie dator să-şi lumineze singur felinarul?

Noul oraş liber observă cu grijă o veche făgăduinţă ⟨către Dumnezeu⟩, potrivit căreia, pentru îndepărtarea pe viitor a ciumei, orice muzică de dans este interzisă în oraş duminicile. Dar orice făgăduinţă, chiar şi cea mai tare, lasă o portiţă deschisă. Făgăduinţa priveşte doar oraşul; fosta grădină a prezidenţei, acum domeniu al statului, se află afară din oraş, prin urmare făgăduinţa nu-i obligatorie aici. Nu ştiu dacă această făgăduinţă, de vrei cumva să ţii seamă de ea, priveşte mai mult casele decât oamenii.

În Timişoara sunt mai multe cafenele plăcute. „Cascina” este cea mai plăcută dintre ele. // Locuitorii din Timişoara preţuiesc pe om, de orice credinţă p. 153 ar fi el.

De la Timişoara până la Sibiu sunt 17 staţii de poştă, care nu sunt aşa de mari ca cele întâlnite în cale până aici. Chiar din Timişoara pornesc două drumuri, care se întâlnesc la Lugoj. Unul este drumul poştii[45], celălalt e drumul de care. Amândouă sunt în stare destul de proastă. De la Timişoara până la Lugoj sunt pe drumul poştii 8 mile, pe drumul de care 6. Drumul poştii trece

[45] Azi şoseaua judeţeană

prin Cheveraş[46] şi Sinersig[47], până la primul ⟨sunt⟩ 2 poşte, până la cel din urmă, o poştă. De aici până la Lugoj iarăşi o poştă. Hanurile, pe drumul acesta, sunt, după cum mi s-a spus, bine îndestulate pentru nevoile călătorilor. Eu le-am încercat. Celălalt drum[48] l-am practicat cu atât mai des. Pe acesta se merge de la Timişoara la Recaş[49]. Acesta se află la două mile mari de Timişoara. Între ele se găsesc hanuri proaste şi sate neînsemnate, al căror nume nu-l cunosc. Recaşul însuşi este un sat foarte frumos, este aşezat pe o înălţime foarte plăcută, are vii minunate. Dacă aş avea speranţa că mi s-ar împlini una din dorinţe, toate celelalte ar trebui să se unească într-una: Recaşul să fie al meu!... etc. // În clipa când aş fi instalat ca proprietar al Recaş-ului, aş fi stăpân peste 150 de case frumoase nemţeşti şi tot atâtea case de sârbi uniţi. Aş fi stăpân a 300 de case fructe şi vin, iarbă şi lemn. Aceste 300 de case au o parohie catolică; şcolile însă sunt deosebite pentru fiecare naţiune. Hanul are câteva camere de pasageri, serviciul este bun şi (cred că întrebuinţează pentru întâia dată cuvântul ce urmează) ieftin. Hangii sunt foarte îndatoritori. De la Recaş până la Chizătău[50] ⟨sunt⟩ iarăşi două mile mari. Între ele se află Topolovăţul[51], un sat foarte întins. // Regiunea dintre Recaş şi Chizătău este destul de plăcută pe vreme uscată. Pe vreme ploioasă, drumul rău îţi distruge orice simţământ pentru frumuseţe şi natură. Chizătăul are 450 de case, este aşezat într-un ţinut roditor, are prisosinţă de vite şi lemne; creşterea vitelor este înfloritoare în tot Banatul, îndeosebi creşterea oilor. Chizătăul are un han peste măsură de prost. În acest han ticălos servesc oameni murdari, ursuzi şi respingători. Te bucuri când te depărtezi de acolo. De la Chizătău până la Lugoj sunt iarăşi două mile, nu chiar din cele mari. Între ele sunt câteva sate pe lângă care treci.

p 154 · p. 155 · p 156 (margin notes)

De la o depărtare de o jumătate de ceas înainte de Lugoj, se merge spre oraş pe un drum frumos, şănţuit şi mai bine consolidat decât se obişnuieşte. Lugojul însuşi este foarte mare, are o piaţă frumoasă cu case frumoase. Negustorii greci dau viaţă acestui loc. Oraşul este împărţit în două prin râul Timiş, care îl străbate. Partea de dincolo, spre dreapta, se numeşte partea nemţească, iar cea de dincoace, partea românească.

Partea nemţească este frumos clădită, are meşteşugari şi hanuri bune. Căruţaşii trag la aceste hanuri din partea nemţească, cu toate că nu se află în drum // şi cu toate că trebuie să plătească pentru fiecare cal, care trece pe podul Timişului. Lugojul este un loc vesel şi plăcut. Locuitorii sunt veseli din fire. În partea nemţească se găseşte o cafenea cu biliard şi castelul de vară cu grădină al contesei von Soro, soţia generalului şi comandantului cetăţii din Timişoara[52]. Această doamnă, în multe privinţe foarte remarcabilă şi spirituală,

---

[46] *Keveresch.* Azi Cheveraşu Mare, sat şi com , jud. Timiş

[47] *Sinersek,* sat, com. Boldur, jud. Timiş.

[48] Azi şoseaua judeţeană.

[49] *Rikosch,* sat şi com , jud. Timiş.

[50] *Kis Jedo* (ung. Kiszetó). Sat, com. Belinţ, pe râul Timiş, circa 20 km vest de Lugoj, jud Timiş.

[51] *Toppolowiz.* Azi Topolovăţu Mare, sat şi com., jud. Timiş.

[52] Cf. şi relaţia lui Griselini, în volumul de faţă.

are moşii considerabile în Lugoj şi în împrejurimile lui, la care se poate observa exactitatea şi înțelepciunea stăpânei. Ea însăşi îşi administrează bunurile. Cele mai multe venituri după ele le foloseşte pentru îmbunătățiri. Încă înainte de a ajunge la Timişoara, se află spre dreapta o pădure a contesei frumos rânduită. O parte din ea este destinată creşterii fazanilor. Mai multe hanuri, care-i aparțin sunt încăpătoare, curate şi bine ținute. O mare parte chiar din ⟨oraşul⟩ Lugoj îi aparține ei. Pe teritoriul Lugojului are semănături şi vii însemnate. Toate muncile agricole şi recoltarea se fac sub supravegherea ei cu mare punctualitate. Ea are o vie proprie dincolo de oraş. Această vie se deosebeşte în privința poziției şi a îngrijirii de toate celelalte vii din Banat.

Această vie produce vin de Burgundia. Vița este din Burgundia // şi, prin răsădire, s-a înmulțit într-atât, încât produce multe butoaie de vin de Burgundia. Vinul de Burgundia de la Lugoj nu-i aşa de aspru ca cel franțuzesc; are însă mult din acea asprime sănătoasă, este ceva mai tare şi mai negru ca cel franțuzesc. Întrece mult toate acele vinuri ⟨aşa zise⟩ „de Burgundia", care se vând şi se beau în Ungaria drept vin ⟨adus din Burgundia⟩. p. 157

Via contesei produce vin de prima calitate, pe care ea îl schimbă, vadră contra vadră, cu vinul autentic de Tokaj[53].

De la Lugoj până la Bujor[54] este ⟨o cale de ⟩ o poştă şi jumătate. De cum ieşi din Lugoj şi priveşti la dreapta, te cuprinde un groaznic respect față de Lugoj. Se înşiră pe un rând opt până la zece roți de tortură, fără a mai pune la socoteală furcile de spânzurători şi alte lucrări asemănătoare. Dacă fiecare om simte ceea ce am simțit eu la vederea acestora, atunci suntem cu toții oameni ciudați. Eu am privit țintă acest şir mai mult decât cumplit, şi am izbucnit într-un râs puternic. Datoresc acest simțământ excesului de prevedere, căci la vederea *unei* roate, n-am râs, ce e drept, niciodată.

După această groaznică privelişte, urmează o câmpie plăcută, apoi un deal înalt, sădit pe amândouă coastele sale cu vii, care aparțin contesei. Pe dealul cu vii, ici şi colo, câte o plăcută casă de vară. Urcuşul, pe drum, este foarte anevoios // pe timp ploios. Odată sus, călătoreşti până la Bujor printr-o foarte plăcută pădure de fag. Pădurea, dealul şi valea sunt cât se poate de plăcute pentru călător, dar foarte obositoare pentru cai. Satul Bujor are o casă de poştă frumoasă, celelalte 99 de case sunt case româneşti, proaste. Hanul are, de cele mai multe ori, hangii săraci. Am găsit totdeauna multă bunăvoință în a servi, dar puține lucruri de servit. de la Bujor la Făget[55] este o poştă mare. Drumul devine ceva mai bun, acolo unde nu este şănțuit. Ținutul este înzestrat cu foarte plăcute păduri şi, la o oarecare depărtare, cu sate şi semănături. Pretutindeni sunt pomi fructiferi în mare mulțime. Acum, în timp ce trec prin fața unei cruci, mă rog să-mi îngăduiți o clipă. Acelaşi drum l-am mai făcut încă o dată, cu o trăsură pe seama mea, în tovărăşia unui tânăr ungur, care călătorea cu mine de la Sibiu la Timişoara. Eram bucuros că în cel mai rău anotimp, în februarie[56], tocmai când zăpada şi gheața se topeau, nu eram silit p. 158

[53] Tokaj, regiunea cea mai renumită de vin din Ungaria.

[54] *Buschur,* sat, com., Dobra, jud. Hunedoara.

[55] *Fatschet,* sat şi com., jud. Timiş.

[56] *Hornung.*

să călătoresc chiar singur. Uneori doresc, totuşi, să fi călătorit singur. Tovarăşul meu de drum era omul cel mai intolerant cu care am stat vreodată de vorbă. Când treceam pe lângă vreo cruce catolică sau vreo icoană a Maicii Domnului sau a vreunui alt sfânt, îşi scotea pălăria cu multă evlavie. Asta mi-a plăcut

p 159 îndată, ştiam cum // trebuia să mă port faţă de el. Când treceam pe lângă vreo cruce românească sau lângă vreo icoană a Maicii Domnului sau a vreunui alt sfânt, râdea zgomotos şi înjura pe ungureşte. La început, am deschis doar ochii mari, dar lucrul se repeta de câte ori apărea câte o asemenea icoană. El ori îşi scotea pălăria şi mormăia rugăciuni, ori râdea şi înjura, după felul figurilor ce apăreau în drum.

În această pădure, pe drumul acesta, şi-a descărcat năduful, luându-mă ca martor. „Se poate vedea ceva mai scârbos, mai absurd, mai grosolan ca o reprezentare a lui Dumnezeu sau a vreunui sfânt de-al românilor?" mă întreba el. Eu eram foarte încurcat. De fapt, cam aşa e. Românii au un fel cu totul deosebit de a înfăţişa în pictură ceea ce venerează din suflet. Icoanele lor au un aer ce aduce a Hogarth[57]. Şi apoi ce mă priveşte asta pe mine?

După ce m-am recules puţin, i-am răspuns cu multă prudenţă: „Deoarece aceste icoane nu sunt altceva decât pomeniri[58], nu interesează figura, şi eu găsesc că toate icoanele româneşti de felul acesta se aseamănă între ele".

Cu această asemănare, l-am scos din sărite. Râdea şi înjura straşnic. Aveam pe buze să spun: asemenea lucruri sunt în orice caz pentru ţărani şi

p. 160 desigur // nu pentru oameni ca noi; mi-am luat însă seama că eram în pădure şi el avea pumnul mai zdravăn decât mine.

Manifestările de evlavie şi râsul de batjocură au durat, alternând, până la despărţirea noastră. Această anecdotă nu-i de nici un folos şi nu-i locul ei aici. Ştiu asta foarte bine. Dar cauza pentru care am introdus-o aici nu-i lipsită de folos şi este la locul ei oriunde. Au vreo scuză părinţii şi învăţătorii, care i-au insuflat acestui tânăr, în copilărie, asemenea sentimente revoltător de nesănătoase? Este oare singurul sau mai sunt şi alţi concetăţeni de-ai lui care judecă la fel? Şi dacă sunt mai mulţi, e uşor de ghicit de unde vine ura românilor contra ungurilor. Omul acesta m-ar fi ucis pe loc, convins că face o faptă plăcută lui Dumnezeu, dacă şi eu aş fi râs de chipurile Maicii Domnului, pe care le venera el, cum lua şi el în râs şi înjura pe celelalte. Nu preţuiesc tot atât şi unele şi altele? //

p. 161 Făgetul este un târg frumos. Şanţul ⟨canalul⟩ taie acest târg în două. Făgetul este, din cauza numeroaselor iarmaroace, o localitate care o duce foarte bine.

De aici porneşte un canal, care, exceptând lunile cele mai calde, devine navigabil de la Timişoara până la Dunăre, la Petrovaradin[59]. Apa de munte din ţinutul Lipovei alimentează acest canal remarcabil. Acesta a fost construit

---

[57] William Hogarth (1697–1764), celebru pictor englez din secolul al XVIII-lea, care a pictat scene de moravuri şi caricaturi morale Fizionomiile personajelor sale sunt adesea curate şarje Apropierea dintre stilul primitiv al icoanelor de ţară româneşti şi acela al lui Hogarth nu se justifică prin nimic. Este cu totul alt spirit

[58] *Erinnerungen.*

[59] Localitate în Iugoslavia, ce se află pe Dunăre, azi înglobată în oraşul Novi Sad.

pentru ca trunchii frumoşi de copaci de pe amândouă laturile sale să fie transportate pe apă la Timişoara şi, pe lângă aceasta, să se facă şi legătura cu Dunărea. Acest canal a costat sume mari de bani, mai costă încă mult zi de zi, dar aduce mult folos Banatului întreg. Comunicaţia se face acum pe apă dinspre Dunăre şi înspre Dunăre. Făgetul are peste 200 de case de români, două biserici şi, mi s-a spus, că ar fi 30 de case de nemţi, dar cred că sunt mai multe. Nemţii au o biserică mică şi frumoasă, care e în grija minoriţilor din Lugoj. Se află aici un oficiu vamal[60], pentru exportul în Transilvania şi importul în Ungaria. Hanul din Făget este cel mai frumos, cel mai curat şi mai încăpător pe drumul de la Timişoara la Sibiu, aparţine contesei von Soro şi are, în afară de grajd şi înlesnirile necesare, 8 camere pentru pasageri.

Aceştia sunt bine serviţi // cu mâncare şi băutură, dar scump. Este firesc p. 162 să fie scump hanul, deoarece hangii sunt datori să aibă la îndemână tot lucruri bune şi din belşug. Multe se strică. Hangiul nu trebuie să iasă în pagubă. De cele mai multe ori poţi găsi aici vânat şi zilnic mâncare de păsări bine îngrăşate. În timpul verii, poţi scurta drumul spre Făget cu câteva mile, dacă de la Chizătău urmează drumul pe lângă canal. Regiunea este foarte frumoasă. Drumul este primejdios atunci când pământul nu-i destul de solid. Calea merge în unele locuri chiar pe marginea canalului. Dacă încărcătura este ceva mai grea şi pământul nu este prea solid, viaţa poate fi primejdioasă; am făcut şi eu această experienţă. Se ajunge la un sat cu 90 de case de români, Cutina[61].

De la Făget până la Coşava[62] este o poştă. Coşava are 85 de case, han mizerabil. Dacă vreun pasager se roagă frumos, este găzduit curat în localul poştei. Aici am văzut pentru întâia dată împlinită literal porunca din Evanghelie: Paşte oile mele! Popa îşi mână seara oile de la câmp acasă pe frigul cel mai cumplit. De la Coşava la Dobra[63] este o dublă poştă. La jumătate de drum este un sat păcătos românesc, Coşeviţa[64], la care ajungi printr-o foarte frumoasă pădure //. Nu se găseşte aici nici un han. M-am dus odată să mă încălzesc în p. 163 cea dintâi casă ţărănească mai bună care mi-a ieşit în cale: o cocioabă mică, îngustă ca vai de ea şi îndesată de oameni claie peste grămadă. În cocioabă erau la 20 de suflete, femei şi copii şi numai un bătrân. N-am putut să vorbesc cu oamenii dar ei, cu multă bunăvoinţă, mi-am dat o supă de lapte. Femeile lucrau la pregătirea firelor de tort, una dintre ele şedea la război şi lucra cu sârguinţă. Fetiţele mici erau toate cu câte o treabă, băieţii se jucau cu despicături de lemn. Bărbaţii acestor femei lucrătoare se aflau la primar, locul lor obişnuit de întâlnire ca să bea nectarul românesc, adică rachiu. Coşeviţa este aşezată într-un loc încântător, înconjurat de munţi.

De la Coşeviţa o luăm la deal. Sus se află o cruce, care arată graniţa cu Transilvania. Ţi se încălzeşte inima, chiar în toiul iernii, când priveşti peste ţinutul din jurul acestei cruci...

---

[60] *Dreissigamt.*

[61] *Kutschina,* sat, com. Bethausen, jud. Timiş.

[62] *Koschawa,* sat, com. Curtea, jud. Timiş.

[63] Sat şi com., jud. Hunedoara.

[64] *Koschawitz,* sat. com. Margina, jud. Timiş.

Am fost în Tirol şi în Harz şi în Elveţia, am avut întotdeauna ochii trezi şi inima deschisă. N-am simţit niciodată ceea ce am simţit lângă această cruce.
p. 164 Natura este aici măreaţă, minunată, puternică, variată //, de o frumuseţe încântătoare; acolo o vedeam de o frumuseţe înspăimântătoare. Acolo ochii mei priveau uimiţi la cruce, rătăceau înlăcrămaţi de jur împrejur. Nu mă încred în simţămintele mele, de la primul lor cuvânt. De câte ori am făcut drum, am stat în acelaşi loc şi, de fiecare dată, m-am simţit nespus de bine. În dreapta şi în stânga se văd mici sate frumoase, cirezi rătăcind, câmpuri lucrate, pajişti frumoase, cu iarbă grasă, păduri, grădini de pomi roditori şi gospodării ţărăneşti izolate. Chiar şi iarna puteam zăbovi cât de mult aici. Înainte de a ajunge la Dobra, treci pe lângă ferme izolate. Se spune că ţinutul acesta până la pasul Dobra, din Transilvania, ar fi primejdios.

La Dobra este poştă, vamă, trecătoare. Dobra este un oraş grăniceresc ardelean. Este locuit de români, are 200 de case, între care sunt unele foarte nostime. Comandant este un maior. În acest ţinut grăniceresc, drumurile sunt foarte bune, bine croite, bătătorite, pavate cu pietre bătute cu ciocanul şi presărate cu pietriş. Se simte numaidecât puterea orânduirii militare. Toată săptămâna muncesc locuitorii, duminica fac exerciţii stricte de mânuirea armelor. Hanul bine rânduit, are mai multe camere de pasageri şi serviciul este
p. 165 prompt. De la Dobra până la Deva este o poştă şi jumătate //, pe un drum destul de bun, într-un ţinut absolut încântător. În dreapta munţi, în stânga de cele mai multe ori râul Mureş. Acest râu, care pe timp de ploaie se umflă repede cu torentele de pe dealurile vecine, împiedică adeseori pe călători, prin revărsările sale. Abia în timpul din urmă, au fost drumurile îmbunătăţite şi întrucâtva asigurate prin balustrade, nu chiar aşa de trainice.

Pe partea dinspre Dobra, se află, la stânga, pe Mureş ⟨satul⟩ Lăpuşnic[65], unde este o staţie de „cambiatură"[66]. Chiar la drum sunt sate mici şi case răzleţe. La jumătate drum se află satul Leşnic[67]. Acest sat frumos are 6 proprietari. Patru dintre ei locuiesc aici, fiecare are câte o cârciumă în care vinde vinul propriu, produs în Deva. Birtaşii primesc în birturi, pe lângă locuinţă, un tain de făină, lemn şi lumină. Veniturile după mâncare revin birtaşilor. Hanul obişnuit are personal serviabil şi grajduri bune. De la Leşnic la Deva, pe dreapta, este un munte abrupt, pe stânga, este Mureşul. Drumul este pe alocurea atât de îngust, încât e greu să te dai în lături. Întâlneşti şi case răzleţe, în care se desfac vinuri ale stăpânilor de moşii. La o jumătate de ceas de la Deva, drumul o ia la vale pe
p. 166 o creastă repede. Aş sfătui pe oricine să coboare cu piciorul. Drumul // e foarte rău şi, cum mărturisesc unele pilde, extrem de primejdios. Jos, pe stânga, se găseşte un han singuratic, unde locuiesc oameni foarte îndatoritori, se vinde vin bun şi se poate afla şi ceva de pus în gură. În casa aceasta locuieşte un hangiu, care are o soţie născută şi crescută la Paris...

p. 167 ... // Deva posedă şi ea o cetate puternică[68] pe un vârf înalt de deal. Cea mai mare parte din oraş din ţinutul înconjurător aparţine familiei contelui Haller.

---

[65] *Lapuschnak,* sat, com. Dobra, jud. Hunedoara.

[66] *Kampiaturwechsel.*

[67] *Löschnik* Sat component al com. suburb Veţel, municipiul Deva, jud. Hunedoara.

[68] Ridicată în a doua jumătate a secolului al XV-lea, suferind prefaceri şi modernizări în sistemul ei de apărare în secolul al XVII-lea.

Viile de la Deva dau cele mai bune vinuri din toată Transilvania. Stăpânii de moşii caută să-şi facă rost de proprietăţi şi aprovizionează pe hangiii de pe moşiile lor. În oraş, se află un frumos castel nobiliar şi o grădină atrăgătoare. Oraşul are peste 200 de case, două biserici catolice, una reformată[69] şi una ortodoxă[70]. O suburbie este locuită de bulgari liberi; hanul domnilor de seamă[71], în mijlocul oraşului, are camere de pasageri şi serviciu bun.

Hanul din afara oraşului nu este aşa de bine îndestulat. Cetatea împreună cu locuinţa comandantului sunt imperiale. Nu m-am urcat în cetate. Urcuşul e foarte greu. Nu mai are garnizoană mai numeroasă decât se cere pentru paza deţinuţilor. Spielberg-ul[72] ardelean se află sus. Îmi amintesc, nu fără groază, de sosirea mea dintâi la Deva. Era // în februarie 1782. Era un ger nemaipomenit, p. 168 şi, pe lângă asta, nu ştiu de ce, o scumpire generală a fructelor în toată ţara, care a ţinut toată iarna. În călătorie, eu respect toate obiceiurile, dispoziţiile şi moravurile ţării în care mă găsesc. Nu concep să aduc vreo critică acestor lucruri. Trebuie să fie ceva cu totul extraordinar ca să mă impresioneze prea mult. Sunt obişnuit, astfel, cu toate exagerările...

Mizeria locuitorilor din Deva, în acea vreme, datorată lor înşişi, m-a p. 170 zguduit adânc. Nu el era îngăduit oamenilor, cât ţinea postul, să mănânce carne. În general, postitul poate să-şi aibă părţile bune. Dar cazurile de forţă majoră ar trebui să aducă o dispensă de la legile acceptate de bună voie. Aici era cel mai cumplit caz de forţă majoră. Scumpirea se menţinea înainte, la toate. Eu nu mănânc mult, dar câtă pâine se cumpără pe o groşiţă, înghit dintr-odată. Ouăle erau aşa de rare că nu puteai căpăta trei pentru o groşiţă; peştele este foarte scump în regiune şi destul de rar. Ce puteau face bieţii oameni? În fiecare casă erau bolnavi. Ei beau mult vin – şi după cum este obiceiul în Transilvania – vin din anul acela. Oamenii mi se plângeau cu lacrimi în ochi de pieirea lor pe care o vedeau cu ochii.

Meşteşugarii nu găseau de lucru şi trebuiau să cheltuiască într-o zi mai mult decât ar fi cheltuit toată săptămâna, dacă li s-ar fi îngăduit să mănânce carne. Funtul de carne de vită costă un creţar şi jumătate. S-au plâns de necazul lor franciscanilor de aici. Aceştia susţineau că e cu neputinţă să se dea o dispensă, deoarece oprelіştea episcopului este, în anul acesta, extrem de strictă. Dacă acest episcop de treabă, de la care am văzut mai multe fapte bune şi generoase, ar vedea cu ochii lui mizeria în care se zbate turma sa, sunt încredinţat că ar striga cu glas tare: Mâncaţi ce vreţi!...

Franciscanii – fie zis, spre cinstea lor – au fost atât de binevoitori, încât i-au sfătuit pe oameni să mănânce, în multe zile din săptămână, pe răspunderea lor, puţină carne, la masa de prânz.

Doar o minoritate a ascultat de sfatul acesta, din supunere, şi mulţi au suferit şi au murit într-o ţară, în care populaţia e atât de necesară. Silinţa de a scrie despre acest lucru, pe un ton cât mai potolit, m-a costat atâta energie, încât sunt nevoit să fac aici o pauză.

---

[69] Calvină.

[70] *Griechsche.*

[71] *Das herrschaftliche Wirtshaus.*

[72] Închisoarea habsburgică vestită într-un castel izolat, din care orice evadare este exclusă

p. 172 ... De la Deva la Orăştie este o poştă şi jumătate. Ceva mai departe de Deva, se trece peste un râu foarte mic, care adeseori se revarsă cu putere. Asemenea pâraie întâlneşti des. Rareori însă dai de un pod destul de trainic ca să reziste unei revărsări oricât de mici. Acest râuleţ de la Deva se numeşte, dacă-mi aduc bine aminte, Cerna. Cam la 300 de stânjeni, mai departe, drumul Sibiului coteşte la stânga, după deal, depărtându-se de cel lat şi drept, care duce, peste deal, la Hunedoara. Drumul lat din urmă înşeală pe unii căruţaşi. Călătorul trebuie să observe bine această bucată de loc. Ţinutul de la Deva la Orăştie este încântător, pe deasupra e munte, apoi câmpie, pe stânga, în depărtare, Mureşul şi mai multe râuleţe, care în cursul lor străbat ogoare şi livezi roditoare, apoi ici şi colo este un vechi şi venerabil castel, numeroase sate, foarte arătoase, care sunt cu mult mai frumoase decât oricare sat de pe p. 173 tot drumul de la Pressburg până aici; în faţă mândre înălţimi roditoare //, care, fără să ajungă a fi dealuri, duc la mici văi cu livezi, pe care iarăşi le scaldă un alt râuleţ, în spatele minunatul ţinut din jurul Devei, maiestosul deal al cetăţii, care nu se înalţă ca un colos izolat, ci apare ochilor legat de dealuri mai mici. Pe la jumătate de drum, după ce treci pe mai multe poduri zdravăne, trainice, frumoase, bine păstrate, peste râul repede Strei[73], ajungi la Sântandrei[74]. Aici se plăteşte familiei contelui Haller taxa de pod, câte 1 ½ creiţar de fiecare cal. O taxă foarte mică, dacă te gândeşti la primejdia de care te feresc aceste poduri. La Sântandrei îţi poţi potoli foamea şi setea.

La o jumătate de ceas mai departe, ajungi la un mic sat militar românesc, Spini[75]. Are 50 de case noi, frumos aliniate şi curat ţinute. Comanda o are un locotenent. Drumul este cum l-a lăsat natura. De aici ajungi la Orăştie, sus, pe o înălţime plăcută, apoi cobori, printr-o pădurice încântătoare. Orăştie este primul din cele şapte oraşe din Transilvania, care, prin adaosul sufixului de Burg (cetate) a dat Transilvaniei numele de Siebenbürgen[76]. Orăştie este un oraş liber, este administrat de consiliul orăşenesc, subordonat judeţului de scaun, are ceva peste 300 de case. În ea locuiesc oameni de toate limbile şi p. 174 naţiunile din toată Transilvania. Cea mai mare parte dintre locuitori // sunt unguri. Celelalte naţiuni[77] au drepturi şi privilegii egale. Biserici sunt aici: a fransciscanilor, una luterană săsească, una reformată şi una armenească. Tot aici întâlneşti primii saşi. În satele de pe dreapta şi de pe stânga locuiesc mai mulţi dintre aceştia. Îşi au portul naţional propriu, care-i cunoscut. Toţi vorbesc foarte frumos nemţeşte şi, de asemenea, limba lor săsească, de asemenea, bine ungureşte şi, cei mai mulţi, şi româneşte. Femeile din Orăştie şi împrejurimi au un fel de a se purta plăcut şi nesilit în relaţiile lor cu lumea cealaltă, sunt îngrijite în îmbrăcăminte, ţin curat în casă şi se respectă mult, ceea ce se observă de la întâia privire. Se gătesc, în general, chiar şi la ţară, fără a se sulemeni...

---

[73] *Strehl.*

[74] *St Andrasch.* Sat aparţinând oraşului Simeria, în jud. Hunedoara

[75] *Spin,* sat, com Turdaş, jud Hunedoara.

[76] Şapte cetăţi Părere greşită, foarte răspândită şi popularizată în sec. XVI, îndeosebi de Reicherstorffer (vezi vol I al colecţiei de faţă)

[77] Precum se ştie, românii nu erau socotiţi ca făcând parte din aceste naţiuni privilegiate.

...Orice fel de sulimanuri, ori de care ai întrebuința, nu pot imita culoarea naturală atât de plăcută și încântătoare, care strălucește pe fața săsoaicelor de rând...

... În oraș sunt multe hanuri, cele mai bune sunt la berar și la tabacciul[78] Matiaș. La amândouă ești bine servit. Bisericile săsești sunt în cea mai mare parte vechi cetăți[79]. În toată Transilvania nu sunt decât foarte puține mănăstiri... Evrei nu sunt deloc aici... p. 175

Națiunea sașilor din Transilvania, care, după cum se știe, trăiește după o constituție, legi și obiceiuri proprii, este cunoscută aproape tuturor cititorilor ⟨revistei⟩ „Ungrisches Magazin"[80]. Deoarece acum se lucrează la unificarea constituției săsești cu acea a celorlalte națiuni conlocuitoare ale Transilvaniei, pentru ca această țară să poată fi cârmuită în chip unitar, sunt de prisos orice observații, în așteptarea constituției celei mai noi. p 176

Atât doar: caracterul și obiceiurile națiunii se deosebesc hotărât de caracterul și obiceiurile tuturor oamenilor, care locuiesc în țările ereditare cesaro-crăiești. Când intri într-o judecătorie săsească, ai crede că te afli cu adevărat în Saxonia electorală[81]: mersul, manierele, stilul arhitectonic, dialectul (ceva mai curat decât în Saxonia electorală), măsura la mâncare și băutură sunt ca în Saxonia electorală. Această națiune e tot așa de cuminte, strângătoare și harnică, mai ales la țară, are același farmec plăcut, care îi distinge pe cei din Saxonia electorală, și tot specificul, care îl face pe străin să fie mai prudent față de partea mai puțin luminată a națiunii. În afară de limba curat germană, sașii din Transilvania se folosesc de o vorbire proprie, care este numită în această țară, limba săsească propriu-zisă. Aceasta se aseamănă pe departe cu graiul plattdeutsch. Națiunea este atât de legată de această limbă, prin obiceiuri consacrate chiar de ea, încât când sunt în prezența a doi sași trebuie să vorbească între ei săsește, // chiar dacă de față mai este cineva care nu cunoaște această limbă. Această limbă nici nu se tipărește și nici nu se scrie... etc... p. 177

În orașele săsești, alături de marea bogăție a câtorva, stă sărăcia cu mult mai mare a maselor ⟨largi⟩. Bogătașii își dau banii numai pe dobândă sigură, nu îndrăznesc să-i pună în comerț. Săracul rămâne mai departe la ocupațiile lui obișnuite, nici n-are putere[82] destulă să încerce altele născocite de curând. Țara este astfel nevoită să aducă toate aceste lucruri noi din străinătate. Deci, de risipa bogătașului, trag folos străinii. Dacă un om harnic și cu cap ar vrea să facă încercări noi, nu ar găsi sprijin, pentru că experiența nu oferă o siguranță destul de verificată. La țară e mai bine.

De la Orăștie la Sebeș[83] este o dublă poștă mare. De câtva timp s-a înființat la Șibot[84] o filială a poștei. Drumul este un drum natural; pe alocuri

---

[78] *Tobackmacher.*

[79] E vorba de bisericile întărite, adică de niște biserici ajunse și cetăți și nu de cetăți ajunse a fi transformate în biserici, cum crede autorul.

[80] Apare (la Viena) între 1780–1790.

[81] *Kursachsen.*

[82] *Kraft* (în sensul de: mijloace, posibilități).

[83] *Müllenbach,* sat, com. Săsciori, jud Alba.

[84] *Schiboth,* sat și com., jud. Alba.

se bagă de seamă că se lucrează la el, dar trebuie să fii foarte atent ca să observi aceasta.

Regiunea se menține foarte frumoasă pe stânga, pe dreapta, se văd adeseori terenuri sterpe.

p. 178 Frumoase sate săsești se arată mândre pe amândouă părțile. // Casele în satele săsești sunt toate de zidărie solidă, au ferestre mari luminoase, cele mai multe au două caturi și acoperișul de țiglă.

Era cât pe aici să uit a aminti că în Banat adesea mă scoteau din fire ferestrele extrem de mici la casele făcute din lut. În loc de sticlă la ferestre, românii folosesc de cele mai multe ori bășici de porc.

Poșta de la Șibot este o casă de poștă izolată lângă o apă repede, Șibot, care se revarsă adesea și peste care nu este nici un pod. Dincolo de pârâu se află un han singuratic. Astfel, ai și de o parte și de alta a râului câte o casă, în care, când se revarsă apa, poți aștepta până se retrage din nou în matcă. Dacă s-ar lua pretutindeni această măsură de prevedere, s-ar putea cruța cheltuiala cerută de facerea podurilor.

De aici se merge, peste dealuri și văi, la Sebeș. Lipsa unui pod – cu toate că totdeauna am trecut cu bine prin apă – mi-a stricat cheful de fiecare dată. Teama că s-ar putea vreodată să fiu nevoit să aștept scăderea apei într-unul din aceste cuiburi păcătoase nu mă lasă să privesc locurile dimprejur.

Îmi reveneam în fire de fiecare dată bine abia când, într-o câmpie cu adevărat încântătoare, vedeam înaintea mea Sebeșul; într-o parte un orășel p 179 frumos și mare, // al cărui nume nu-l cunosc; în depărtare, la stânga, singura cetate ardeleană de seamă și azi, Alba Iulia[85].

Sebeșul, un oraș liber regesc, și-a luat numele de la pârâul Sebeș[86], care solid îndiguit curge limpede de-a lungul său. Între zidurile cetății nu sunt mai mult de 200 de case. Orașul e curat săsesc. Sunt în el franciscani. Mahalalele sunt locuite de români, două din străzile sale de sași, altele de badenezi (?)[87], emigrați din cauza religiei.

Hanul orășenesc „La mielul alb" are multe camere de călători curate și o ospătare foarte bună, dar scumpă. În toate hanurile din Transilvania se servesc vinuri tari, de obicei din anul acela. Deoarece nu se face nici un export de vin, care ar aduce bani, ci acesta se vinde numai în țară, nu se depune prea multă sârguință pentru o mai bună păstrare a lui. Cea mai mare parte din vin s-a terminat ⟨în butoi⟩, când dă frunza de viță. Nimeni nu-și dă osteneala să tragă vinul de pe drojdie, el este luat ⟨doar⟩ de deasupra; de aceea, este foarte iute, tare și vătămător pentru plămânii celor neobișnuiți cu asemenea băutură. Călătorul, care ar vrea să bea vin vechi de 10 până la 12 ani, tratat cum se cuvine, să-l roage pe preotul sas al orașului să-i dea atât vin, cât crede că va p 180 ajunge până la parohia următoare // și atunci va primi un vin foarte bun, pe preț ieftin. Parohii sași din Transilvania au venituri cu adevărat bogate. De reținut: e vorba de parohi, nu de preoțime în general, căci cine nu-i paroh

[85] *Karlsburg*

[86] În textul german aflăm numele german de *Mullenbach*, pentru oraș și de *Bach Mull*, pentru râu.

[87] *Von Baadner der Religion wegen ausgewanderten.*

trăieşte destul de strâmtorat. Parohii primesc dijma cea mare din tot ce produc enoriaşii: bucate, vin, lemne, porumb, cânepă etc. Din această dijmă, moşierul primeşte un sfert, restul îi revine parohului. În bani peşin are cele cuvenite pentru leafa sa[88]. Se înțelege de la sine că preoții sunt cei mai straşnici negustori, că folosul lor îi îndeamnă să împărtăşească enoriaşilor cele mai bune cunoştințe în privința culturii şi îngrijirii pământului, pentru ca enoriaşii să învețe de la paroh avantajele desfacerii, ca industria să învioreze satul întreg, ca nici un petec de pământ să nu rămână nelucrat, ca bunăstarea satului să fie urmarea acestora. Cânepa şi inul se cultivă în Transilvania mai mult decât în toată Ungaria. Transilvania ține, desigur, un echilibru în privința importului şi exportului pânzei, când acesta din urmă nu este mai important.

Îmi îngădui aici o mică întrerupere, mă obligă la asta o prăvălie armenească din Sebeş. Transilvania este, din lipsa oricărui trafic productiv//, o țară foarte săracă în numerar. Stăpânirea[89] caută cu severitate să înlăture orice lucru cât de mic, care ar putea scoate o sumă chiar neînsemnată de bani în numerar din țară. Dar această stăpânire atentă stă şi priveşte liniştit cum se aduc din Viena ghete de gata pentru copii şi femei, în valoare de peste 20 000 florini şi se vând oficial în toate prăvăliile, în timp ce mulți pantofari dornici să muncească o duc în lipsuri, negăsind de lucru. La valoarea declarată de 20 000, se mai poate agăuga, fără frică, o treime. p. 181

De la Sebeş la Miercurea[90] este o poştă mare. Ținutul până acolo este foarte frumos, drumul este bun de la sine. Unele case ies în drum: un râu furios, Secaşul[91], ce se varsă în Mureş şi care seacă, de obicei, vara, iar pe timp ploios se revarsă adesea, opreşte necontenit pe călător. La o parte, pe stânga, se află marele târg românesc – Cut, vrednic de luare aminte din cauza episcopului[92], care-şi are aici reşedința, şi vrednic de luare aminte din cauza anumitor creştini de legea veche[93], care tulbură împrejurimile şi trăiesc ascunşi la Cut[94]. Eu n-am întâlnit nici unul din aceştia.

Miercurea este un târg frumos locuit de saşi: în afară de biserica săsească // se face slujbă religioasă la franciscani. Miercurea are un han bine rânduit, alimentele lipsesc adesea din cauza personalului ursuz. Se poate găsi aici, la locul indicat, vin vechi foarte bun. De la Miercurea la Mag[95] e o stațiune de poştă foarte rea. La jumătate drum se află Amnaşul[96]. Înainte de Amnaş e un p. 182

---

[88] *Stolgebühren.* Salariul cuvenit preoților.

[89] *Das Gubernium.* Forul conducător al Marelui Principat al Transilvaniei sub Habsburgi.

[90] *Reissmarkt,* veche denumire a satului şi com. Miercurea Sibiului, jud. Sibiu.

[91] *Szakosch.*

[92] *Des Bischofswegen, welcher seinen Sitz ha hat* E vorba aci probabil de fostul episcop unit, Grigore Maior, care a demisionat în martie 1782, retrăgându-se la Alba Iulia.

[93] Ortodocşi neuniți. Trebuie observat că după tulburările, legate de acțiunea călugărului Sofronie, pe la 1745–1762, începută în regiunea Sebeşului, a urmat un nou val în legătură cu decretul de toleranță religioasă al lui Iosif al II-lea din 1781, răstălmăcit, în 1782, la care pare să se refere autorul.

[94] *Cut,* sat, com. Câlnic, jud. Alba.

[95] *Mak,* sat, com. Sălişte, jud. Sibiu.

[96] *Hamlosch,* sat, com. Sălişte, jud. Sibiu. „Amlaşul" (din titlul lui Mircea cel Bătrân).

foarte mic sat românesc, Apoldu de Jos[97]. În satul acesta sunt numai români de legea veche, dar preotul este sas. Acesta n-are nimic de făcut, decât să locuiască aici şi să încaseze veniturile. Slujba religioasă o face popa. Un adevărat cărturar ar putea aici să studieze în tihnă şi să se facă folositor. La dreapta este un sat mare şi frumos săsesc, Apoldul de Sus[98].

Amnaşul este un sat săsesc, mare, frumos construit şi bogat, care, ca şi Miercurea, are vii bune.

Aici începi urcuşul vestitului deal al Amnaşului şi ţine până cobori la staţiunea de poştă Mag. Mergi pe un drum prost într-o pădure plăcută. De pe culme, vezi în depărtare Sibiul. Ceea ce se vede promite extraordinar de mult în privinţa oraşului Sibiu.

Mag este un sat mic cu un han prost. De la Mag până la Sibiu este o cale p. 183 de o poştă. Se merge pe un drum de ţară. Ţinutul // ar fi frumos, dacă drumul n-ar fi trecut prin altele cu mult mai frumoase. Sibiul este aşezat într-o vastă câmpie frumoasă şi mănoasă. Înainte de a ajunge aici este pe stânga un sat Rusciori[99]. Locuitorii lui sunt sârbi[100]. Aceştia vorbesc româneşte, un predicator evanghelist luteran, îi învaţă în limba românească. dar afară de învăţătură şi predică, el n-are voie să se amestece în datinele lor, care n-au vreo legătură cu religia, nici în obiceiurile lor, aduse aici din vechime. Pe un adevărat drum de ţară şi zdruncinat adesea din cauza pârâiaşelor care taie drumul, ajungi la periferia Sibiului, locuită numai de ţigani...

Cu aceasta mi-am îndeplinit sarcina de a-l aduce pe cititor la Sibiu; aş putea să-l părăsesc în această mahala, între ţigani. Dar nu sunt atât de barbar, fac mai mult decât am promis, îl voi conduce, dar repede [...], prin acest cartier ţigănesc, care este locuit de ţigani, cum nu mai sunt mulţi, dincolo de râul Cibin, care a dat Sibiului numele latinesc de Cibinum, chiar în oraş, ⟨apoi⟩ prin oraşul de jos şi în oraşul de sus, peste piaţa cea frumoasă, în p. 184 vestitul hotel „La împăratul roman” // pe care-l ţine domnul Colignon, o raritate de hotelier, atât în privinţa politeţii şi a gustului, cât şi în ceea ce priveşte stilul ales al manierelor şi al serviciului său...

Despre Sibiu însuşi, ⟨referindu-mă la⟩ numărul caselor şi al locuitorilor, la frumoasele săsoaice şi soţii lor nu mai puţin frumoşi, la clădiri publice, biblioteci şi cabinetele de artă ale guvernatorului, al cărui gust este de dorit fiecărui nobil cu un venit de mai multe sute de mii de guldeni, despre spectacole, baluri mascate, chefuri(?)[101], pensioane, biserici, predici emoţionante şi numeroase ale episcopului, predici frumoase şi înălţătoare ale parohului sas, care face să strălucească cinstea cuvenită cultului protestant din Ungaria, despre superintendentul protestant, care poartă numele de episcop, despre organizarea naţională, privilegii şi obiceiuri, poliţie, tribunale, despre români civilizaţi şi românce sulemenite, despre trei feluri de ţigani, despre grădina Fräk, pe care nu am văzut-o încă, despre artiştii plastici sibieni..., despre condiţiile

[97] *Kleinpolten,* sat, com., jud. Sibiu.

[98] *Grosspolten,* sat, com. Miercurea Sibiului, jud. Sibiu.

[99] *Reisdörfel,* sat, com. Şura Mică, jud. Sibiu.

[100] *Syrven*

[101] *Richthetze.*

nemaipomenit de proaste ale pazei contra focului, despre profesorii demni şi luminaţi, despre Braşov, Turnu Roşu, despre exploatări de mine şi altele... va fi vorba în altă cărţulie[102], în care voi descrie o călătorie de la Sibiu la Pressburg... cu itinerarul: Cluj, Debreţin, Tokay, Caşovia...

....

... Câteva cuvinte despre districtele militare din Banat

p. 186

Regiunea de hotar a ţărilor cesaro-crăieşti cu Turcia se împarte în două distincte. Locuitorii acestor distincte sunt soldaţi sau sunt administraţi de soldaţi. Scopul acestei organizaţii militare este: să existe o armată muncitoare în această provincie, care nu oferă nici îngrijire şi nici hrană sănătoasă unei armate regulate, să împiedice furturile, să sporească agricultura şi să răspândească industria.

Districtele sunt împărţite după numărul regimentelor. Un regiment are sate mai multe sau mai puţine, după numărul locuitorilor.

Primul comandant peste toţi soldaţii din provinciile cesarocrăieşti este generalul Schene (aşa se pronunţă numele lui). Acesta n-are în district // o reşedinţă stabilă. De la el porneşte cea mai mare parte a acestor dispoziţii. p 187

În centrul sectorului unui regiment, locuieşte într-una din localităţile mai bune comandantul regimentului. La reşedinţă se află corpul de gardă principal; el locuieşte într-o casă frumoasă, construită din material bun.

La fiecare regiment sunt în fiinţă permanent toate gradele obişnuite la regimente, fără a se lăsa locuri vacante. Ofiţerii locuiesc, după caracterul gradului lor, în comunele mai bune şi beneficiază de locuinţe frumoase, construite din material bun.

Într-o comună nu este decât un singur ofiţer.

Ofiţerii, pe lângă serviciul lor militar, exercită şi o jurisdicţie. Fiecare din ei are dreptul să judece şi să pedepsească; apelul se face la gradele superioare. Ziua fixată pentru apel la căpitan este vinerea sau sâmbăta. În afară de amenzi în bani, cu care sunt pedepsite delicte mai puţin însemnate, pedepsele sunt aceleaşi ca şi la regimente.

Activitatea subofiţerilor se rezumă numai la chestiuni de serviciu.

Atât ofiţerii, cât şi subofiţerii sunt plătiţi de stat.

Fiecare sat are un cnez[103], ⟨adică⟩ primar şi nu nobil ⟨cum e cneazul⟩ în Rusia. Acesta nu e soldat, // dar e supus disciplinei militare. El adună dările mărunte şi le duce la comandantul regimentului. Aici sunt păstrate pentru folosul contribuabililor. p. 188

Al doilea bărbat din fiecare casă e obligat să fie soldat. Al treilea, al patrulea ş.a.m.d. la fel. Primul în nici un caz, nu. Băiatul cel mai mic al unui părinte bătrân e lăsat la plug. Fiecare îşi procură singur echipamentul. Arma i se dă.

---

[102] O asemenea carte n-a apărut niciodată, poate pentru că era condiţionată de obţinerea unei sume de 2 000 de florini, pe care o cerea autorul, pentru a putea întreprinde călătoria amintită mai sus.

[103] *Knäs (Richter, nicht Adlen wie in Russland).*

Fiecare companie trimite oameni pentru a face de gardă la sediile comandantului şi aceştia fac serviciu timp de 14 zile. După aceea, ei se duc acasă. Pentru acest serviciu, sunt instruiţi în mânuirea armelor 14 zile mai înainte. Tot la doi ani, primăvara, regimentele, câte două sau trei sau chiar unul singur, constituie o tabără.

Serviciul în comună se face cu schimbul. Constă din paza satului, serviciul de ordonanţă şi gardă de alarmă contra hoţilor.

Dimineaţa şi în zilele de sărbătoare, la bătaia tobei, toţi înrolaţii şi câte o persoană din fiecare casă se adună în faţa locuinţei ofiţerului pentru parada bisericească. Ofiţerul încolonează pe cei prezenţi şi-i conduce la biserică în ordinea următoare: înrolaţi câte trei la rând, bărbaţii câte trei la rând, băieţii câte trei la rând, femeile câte trei la rând, fetele câte trei la rând. cei mai bătrâni din comună controlează prezenţa. Dacă în comună nu este ofiţer, acest serviciu şi toate celelalte sunt executate de subofiţeri.

În fiecare loc de reşedinţă, cu un căpitan, se află o clădire anume instrucţie şi, în afară de aceasta, un poligon de tragere. Furierul locuieşte în comuna de reşedinţă a căpitanului, într-o // locuinţă construită din material bun. Câte două companii au un chirurg. Pacientul, care nu s-a îmbolnăvit din cauza serviciului, e obligat să-i plătească medicamentele.

p. 189

Fiecare sat românesc, chiar şi cel mai nenorocit, are o şcoală românească; fiecare are un popă, iar un sat cu peste cincizeci de familii are doi popi.

Fiecare companie are o şcoală elementară germană, cu un învăţător plătit de stat. Acesta are, în satul de reşedinţă al căpitanului, o locuinţă din material bun, cu grădină. Şcolarii vin din celelalte sate în număr mare şi cu plăcere. Docilitatea românilor, dorinţa lor de a învăţa, precum şi progresul în cunoaşterea cititului, scrisului, socotitului şi măsuratului sunt ceva rar, ca şi mândria cu care se uită la ceilalţi care nu înţeleg nemţeşte. Căpitanul îşi supraveghează şcoala cu vigilenţă.

Nici ofiţerul, nici altcineva n-are dreptul să-i zică unui locuitor dintr-un sat grăniceresc: ţăran. Titlul lui este de: militar.

Fiecare militar, care îşi construieşte o casă nouă, trebuie să construiască după reguli precise. Casa şi curtea sunt proprietatea lui. Bucăţile de pământ de formă geometrică (regulată), ce îi sunt distribuite, le primeşte, fără excepţie, din mărinimia Curţii.

Fiecare popă beneficiază, în afară de veniturile bisericii, care sunt extrem de mici, de o bucată de pământ neimpozabilă, care aparţine preotului în funcţie. Ofiţerii sunt obligaţi să vadă, ca preoţii să oficieze cu exactitate slujba bisericească. De altfel, popii grănicerilor nu înţeleg întru nimic mai mult decât ceilalţi, că ar trebui să fie mai silitori în slujba lor. //

p. 190

Fără aprobarea ofiţerului nu se poate ridica nimic din casieria bisericii.

Fiecare sat are un cimitir împrejmuit, care se află la vreo patru sute de paşi afară din sat. Înainte de acest regulament, morţii erau îngropaţi în vecinătatea caselor[104], spre bucuria porcilor şi a câinilor.

---

[104] Afirmaţie greşită, întrucât înmormântările se făceau în mod obişnuit în cimitire, în jurul bisericii.

Multe obiceiuri rele au fost înlăturate pentru a civiliza, cu încetul, pe aceşti oameni. Mai dăinuie încă cinstirea anuală a strămoşilor[105], ziua morţilor, onomasticile etc. Pentru întâmpinarea acestor zile, românul pune bani deoparte, cu mult înainte.

Există între români un fel de frăţie de cruce, care ţine întruniri[106]. Din ea fac parte locuitorii cei mai în vârstă, mai de treabă şi mai iscusiţi. Nu-i lucru uşor să intri în frăţia aceasta. Ea îşi împarte cămaşa cu fratele. Ei îşi zic: fraţi de cruce! Întrunirile lor sunt secrete, totuşi nu atât de secrete, încât ofiţerul să n-aibă cunoştinţă de ele. Îngăduie bucuros ca oamenii să-şi ţină ospeţele, deoarece sunt cunoscuţi ca cei mai leali şi cei mai credincioşi. La întrunirile lor, ei consumă pâine, miere, sare şi vin sau rachiu. Pe tot ceea ce se consumă se face semnul crucii.

Militarii germani sunt trataţi la fel ca cei români. Districtele grănicereşti nu trebuie să fie socotite la un loc cu Croaţia. Croaţia, cu toate că este tratată la fel cu districtele de graniţă, este autonomă. Acolo, orice proprietate a unui militar este proprietatea sa, nu dăruită, ci proprie.

Călătorie prin Transilvania[107]

1788

p. 195

Şederea autorului cade într-o vreme în care se succed o serie de evenimente: războil[108], moartea împăratului Iosif al II-lea[109], schimbările de stat din ţară şi se întrevede pacea apropiată[110].

Transilvania este tocmai ţara spre care şi-au îndreptat turcii ţinta principală; este acea parte a monarhiei austriece, care, sub conducerea împăratului Iosif, a cunoscut cele mai însemnate reforme, iar după moartea lui, schimbările cele mai considerabile....

p. 196

Autorul nu-şi propune să vorbească despre război sau politică, dar călătoria lui de până acum nu a însemnat doar o listă de staţiuni. La fel, nici redarea şederii sale în Transilvania nu va fi numai o descriere a oraşelor, a regiunilor şi a mijloacelor de trai. ca şi până acum, el va căuta să înfăţişeze starea lucrurilor... şi doreşte, dacă a greşit, să fie îndreptat.

---

105 *Laren* (!) (termenul folosit arată clar că autorul nu are o informaţie directă)

106 În text: *Kreuzbrüder* (fraţi de cruce). Aşa cum sunt înfăţişaţi fraţii de cruce, aici par să se asemene cu nişte francmasoni. Aceştia erau atunci urmăriţi cu foarte multă curiozitate în tot Occidentul şi aveau un rol apreciabil în răspândirea anumitor idei înaintate.

107 Traducerea s-a făcut după textul original german, anonim, publicat sub titlul: *Reisen durch Mähren, beyde Schlesien, und Ungarn nach Siebenbürgen, und von da zurück nach Pressburg*. In drei Abtheilungen, Frankfurt und Leipzig, 1793.

108 Războiul austro-ruso-turc din 1787–1791.

109 În 1790.

110 Războiul avea să se încheie cu pacea de la Şistov, 1791, între turci şi austrieci şi cea de la Iaşi, 1792 (st. v.), între turci şi ruşi.

p. 198 Din Ungaria se ajunge, pe un şes bogat în păşune, la muntele care desparte Transilvania de Ungaria. Sus pe munte se arată, într-adevăr foarte frumos, cunoscutul castel al lui Bánffy[111].

Tăşnad[112]

p. 199 În Transilvania sunt trei naţiuni[113] băştinaşe mai de seamă: ungurii, secuii şi germanii, aceştia din urmă se numesc saşi. Aceste trei naţiuni au locuri şi voturi în sfatul ţării şi loctiitorii lor în adunările staturilor lor. Naţiunea ungară este cea mai tare în ce priveşte numărul sufletelor, cea secuiască e mai slabă şi cea germană la fel. Apoi, mai sunt şi o mulţime de membri ai altor naţionalităţi, care sau s-au unit cu cele trei naţiuni pomenite, sau depind de ele. Ele sunt străine. Naţiunea românilor, în ce priveşte numărul sufletelor, este poate mai tare ca toate celelalte naţiuni din Transilvania luate la un loc. Totuşi, ea nu are nici un drept de proprietate şi este socotită străină. Sub domnia lui Iosif al II-lea a încolţit p. 200 pentru ea un mugur de speranţă //, a cărei înflorire i-ar fi dat şi ei dreptul de băştinaş, dar puterea mugurului a fost oprită în loc[114].

Dintre cele trei naţiuni băştinaşe, nici una nu se ţinea atât de preţioasă, ca cea maghiară, care susţine că ea singură are dreptul originar propriu-zis de băştinaş, ea singură se compune numai din nobili adevăraţi, secuii ar fi o naţiune războinică şi, pentru ajutorul dat pentru apărarea ţării, ar fi vrednici să stea alături de ei, iar naţiunea germană ar fi o străină, care s-ar fi strecurat pe furiş în ţară.

Fiindcă transilvănenii băştinaşi[115] trăiesc izolaţi de orice vecinătate şi n-au legături cu alţi oameni, ei nu fac nici comerţ, nici nu lucrează fabricate. De aceea, ei rareori produc mai mult decât au nevoie, deoarece nu ştiu că le-ar sluji. dat fiind că, în afară de puţinii căruţaşi, care fac cărăuşie de la Debreţin la Cluj şi Braşov şi înapoi, este o circulaţie foarte redusă prin ţară, pe care o cultivă băştinaşii (căci drumul vienez spre Sibiu trece mai mult pe pământul locuit de saşi) şi cum ei numai rareori călătoresc mai departe decât până la bâlciul cel mai apropiat, iar pe tot drumul, de la graniţă până la râul Mureş, unde acesta începe să fie navigabil, nu este nimic care ar putea să tulbure această convingere, pe care şi-au făcut-o ei înşişi, cu care de fapt se nutresc. //

p. 201 Este lesne de înţeles cum obişnuieşte *„naţiunea"* aceasta să trateze străinii, când ea însăşi îşi dă atâta întâietate faţă de ceilalţi băştinaşi? Naţiunea română[116]

---

[111] *Bánfi.* Familie de magnaţi, stăpâni pe domenii întinse în partea de N–V a Transilvaniei În timpul călătoriei autorului, guvernatorul Transilvaniei era un Gheorghe Bánffy, între 9 ianuarie 1787 – 5 iulie 1822.

[112] Oraş, jud. Satu Mare.

[113] Autorul îl urmează întocmai pe G. Reicherstorffer, în *Chorografia Transilvaniei.* Vezi discutarea termenului de „naţiune" (medievală), în sens de „grup privilegiat" în vol. I al colecţiei de faţă, la Reicherstorffer şi Verancsics. Cele 3 *naţiuni* erau formate din nobilimea maghiară, saşi şi secui.

[114] Reformele lui Iosif al II-lea au adus, totuşi, nişte schimbări în viaţa românilor din Transilvania, îndeosebi edictul de toleranţă şi desfiinţarea iobăgiei.

[115] Greşit se zice: „naţiunea maghiară", vorbind de cele trei *naţiuni* din Transilvania: adică naţiunea săsească, cea secuiască şi *nobilimea,* care nu reprezintă o naţiune, în sensul actual al cuvântului.

[116] Aici, naţiunea în sens modern.

le este cu totul aservită şi este ţinută în jugul dependenţei şi uneori chiar al sclaviei. Ungurii sunt stăpânii ei, ceilalţi sunt slugi. Vecinătatea Ţării Româneşti şi a Moldovei oferă concepţii greşite despre dominaţia şi supunerea din regiunile vecine, fără să dea românului ceea ce stăpâneşte într-adevăr dincolo de munţi.

Faţă de naţiunea germană – săsească –, naţiunea ungară se poartă desigur altfel, de nevoie. Între timp, ea consideră naţiunea săsească, în adâncul cugetului său, la fel ca pe străini şi aşteaptă steaua norocului, care sau să-i scoată pe saşi din ţară, sau să-i lumineze astfel pe magnaţii, care trăiesc, fireşte, după obiceiuri asemănătoare cu cei din regatul ungar, să-şi dea toate silinţele ca în loc să dea românilor drepturile de proprietate, să preschimbe şi drepturile saşilor în lipsa de drepturi a românilor[117]. Aşadar, aceasta vine în mod firesc din faptul că drepturile şi libertăţile saşilor nu sunt cunoscute în general în ţară. //

Tonul cu care ungurul izolat vorbeşte despre concetăţeanul său german este din cale afară de revoltător... p. 202

... Ungurii, atât în regat[118], cât şi în Transilvania, în afară de limba ungară se mai folosesc, în general, de o alta pe care ei o numesc latină[119]. Dar latina aceasta se aseamănă tot atât de puţin cu latina întrebuinţată în faţa Tribunalului sau la catedră, ca şi revista literară din Iena cu operele lui Cicero. Este numai aparenţă. Limba comună ungaro-latină este, de fapt, curat germană cu terminaţii latine şi rostită cu cuvinte //, care ar trebui să fie latineşti. p 203 Mecanismul acestei limbi este întru totul ca al germanei. Construcţia este germană, sintaxa este germană şi chiar cele mai multe cuvinte sunt germane.

Dacă ungurii nu învaţă bucuros germana, atunci învăţătorii să le arate numai că ei vorbesc, de fapt, germana, că n-au nevoie să mai înveţe altceva decât cuvinte germane, ceea ce este foarte uşor... //

Un german, care a trecut repede în tinereţea sa prin primele şcoli, înţelege p. 204 limba aceasta, tot atât de uşor pe cât de uşor o învaţă. Un latin adevărat însă rămâne zăpăcit şi nu ştie ce să răspundă.

N-am intenţia de a critica sau de a ridiculiza limba aceasta naţională[120]. Ea are multe părţi bune. Fiindcă este înţeleasă peste tot. Cu ajutorul acestei limbi se înţeleg unele pe altele toate naţionalităţile, care locuiesc în Ungaria. Astfel privită ea are foloase întinse. Ce importanţă are prin ce cuvinte te exprimi, când oamenii se înţeleg între ei?

Cig[121] este o comună plină de români, într-o regiune dosnică, pe unde nu trece nici un drum. românii aceştia nu dau nimic de gustare. Trebuie să iei cele de care ai nevoie sau să flămânzeşti. Când li se pun bani în mână..., sunt serviabili. Ei se tem foarte mult de localnici (unguri), ascund banii şi alimentele de frică să nu li se ia... etc.... //

---

117 *Statt der Wallachen Eigenthumsrecht zu verschaffen, die Rechte der Sachsen in wallachischen Nichtrechte zu verwandeln.*

118 Adică în regatul Ungariei.

119 Era limba administraţiei în Ungaria.

120 Termen impropriu,.

121 *Czög,* sat aparţinând oraşului Tăşnad, jud. Satu Mare.

p. 206 De aici, Chegea[122] şi apoi Supur[123]. O pădure foarte frumoasă, de pe un deal înalt, dă farmec regiunii nelocuite de oameni. Pădurile sunt pustii, ca şi la începutul lumii... În păduri sunt stejarii cei mai frumoşi, cei mai tari şi mai zdraveni de pe pământ, ei nu folosesc la nimic, fiindcă nimeni n-are nevoie de ei. Dacă cineva are nevoie de lemne, atunci el dă foc la cel mai frumos stejar, ia cu el uscăturile şi crăcile, iar trunchiul, care dă multă bătaie de cap, e părăsit. Pădurile sunt foarte frumoase. Oare nu s-ar putea ca lemnul şi vânatul din regiunile acestea să fie întrebuințate cu mai mult folos? Oare un canal, cu cheltuieli puține, n-ar putea să îndrepte lemnul acestor păduri spre un scop mai bun? //

p. 207 Este foarte uşor de închipuit că în toate regiunea aceasta, de când am lăsat în urmă castelul Tăşnad, şi este doar o cale de cinci mile, n-am întâlnit nici urmă de zel pentru industrie[124].

Supurul este un sat mare. Cârciuma în sine nu e rea. Spre necazul călătorilor atunci era un cârciumar nobil, un băştinaş, arendaş sau chiar proprietarul[125]. El lasă serviciul oaspeților vecinului său, un român: i-a dat vin din pivniță şi predat ceva tacâmuri şi i-a îngăduit să fiarbă pe vatra lui. Românul, văzând bani, a strâns bucuros din tot satul: păsări, ouă, miere şi alte mărunțişuri, p. 208 apoi ovăz şi fân pentru cai, pâine din făină de porumb[126]. ... // ... Nu se găsea altceva şi nici altfel de făină. Românul s-a făcut folositor în toate şi era îndemânatic, soția lui trebuia să ajute la gătit, iar vasele ce mai lipseau le-a strâns din tot satul. Noaptea a trecut destul de binişor, deoarece căruțaşii au putut să facă rost de ceva pâine. Se înțelege că în casa roşie din Frankfurt se petrece noaptea cu mult mai ieftin decât aici. Fiecare bucățică în parte costă alți bani, iar drumul pentru ea la fel. Românul nu face nici un pas până nu a înțeles pentru ce îl face. Cârciumarului oricât l-a servit, nu-i dă nici un ban.

La 23 mai, spre Cluj, peste munți fără drumuri şi prin sate prost construite şi puțin locuite. Ilişua[127]e nimica toată; Bocşa[128] nu-i ceva mai mult. Popa de aici are o locuință bine mobilată, plină cu tot felul de alimente. Atunci era pe la amiază, după o noapte de lipsă, în cârciumă nu se găsea nimic, domnul popă şi soția lui n-au vrut nicidecum să-şi vândă podoaba curții lor. Domnişoara popă însă, o fetiță tare drăgălaşă, ne-a luat partea, şi şi-a înduplecat părinții ca să-i îngăduie să ne vândă găini, ouă, untură, precum şi făină de porumb. p. 209 Judecând după plată, înduplecarea nu a necesitat prea multe ocolişuri. // Un cocoş tânăr, frumuşel, fuge prin curte. La întrebarea: dacă ea ar putea să-l vândă, veni răspunsul: da! Cât costă? Doi guldeni. În aceeaşi proporție au fost prețuite şi celelalte. Totuşi era ceva.

---

122 *Kantsch*, sat, com. Secăşeni, jud. Satu Mare.

123 *Sobor*, com., jud. Satu Mare.

124 *Kunstfleiss*.

125 Urmează descrierea purtării ciudate a tinerei sale soții şi cearta dintre ei. Ea se preface bolnavă şi refuză să servească pe călători. Soțul ei, prea nobil pentru a se ocupa de ei, apelează la vecinul său român.

126 *Türkischem Waiz*. În Transilvania, mălai se numeşte pâinea din porumb.

127 *Illova* (ung. Ilosva), sat, com. Şărmăşag, jud. Sălaj.

128 *Baska*, sat şi com., jud. Sălaj.

În îndoială, dacă autorul înțelege sau nu și românește, îi răspund: nici un cuvânt! Întrebările, răspunsurile și cererile cele mai necesare au fost însemnate pe un răvaș și acest răvaș a ținut locul de lexicon verbal și real. Cu domnișoara popă n-a fost nevoie de negociat mai mult decât era pe hârtie.

Borla[129] are o biserică frumoasă. Hereclean[130], proprietatea contelui Andrássy, are un han foarte bine orânduit cu cameră pentru călători. În ce privește alimentele, situația este la fel de jalnică.

Între Bocșa și Borla, pe o înălțime, ședea un român bătrân, care a trăit peste o sută opt ani, el privea ca vrăjit soarele ce asfințea. Capul lui era descoperit, părul alb, ca zăpada, împodobea // capul bătrân, o barbă lungă p. 210 căruntă îi da înfățișarea unui patriarh, din ochi îi țâșnea încă foc spre soare, mâinile și picioarele îi erau foarte emaciate. Părea a simți că aceasta ar putea să fie cea din urmă primăvară. La salutul nostru, el ne-a mulțumit ducând mâinile la pieptul încă destul de plin de putere. În Borla ni se spusese numărul anilor lui.

La o jumătate de milă de Borla, trece drumul mare de la Zalău[131]. Regiunea e chiar frumoasă, este mai bine lucrată și mai locuită. Un drum de țară, tot atât de puțin folosit ca și acesta de la Debrețin la Cluj, oferă totuși posibilități de hrană și încurajare... Aici este un drum, pe care căruțașii l-au părăsit pentru a câștiga câteva mile. p. 211

Locuitorii se îndeletnicesc aici, cu folos, cu stupăritul, țes pânză simplă sau vopsită, dovedind, prin aceasta, sârguință... Regiunea aceasta este cu totul alta în comparație cu cele lăsate în urmă, cu toate că este încă destul de pustie. De jur împrejur nu locuiește nici un german.

În Brebi[132] este o stațiune de poștă. Creaca[133] are o cârciumă bună. Românul care o ține este un om înstărit, dar prea cuminte ca să lase să se observe aceasta... Nu se găsește nici pâine, nici făină, nici lapte, nici carne, nimic din ceea ce-i necesar pentru prânz. Vinul se vindea în pivniță. Cârciumarul s-a dus acolo nu prea bucuros. Când a ajuns jos, s-a postat în fața butoiului și a întins mâna după bani. Din întâmplare, dimineața, în cârciuma lui Andrássy se isprăvise tot mărunțișul și era cu neputință să găsești să schimbi un ducat. // Când românul a primit în mână un ducat a fugit cu el repede sus în casă prin p. 212 cârciumă, într-o încăpere alăturată, de acolo jos printr-un chepeng, care cu greu se putea observa, apoi a venit sus cu bani de argint, a dat restul și a adus vin. Cu banii de argint în mână, autorul s-a apropiat atunci de familia adunată la un loc, care acum era cu totul alta. Ea l-a condus într-o încăpere cu provizii. Ce belșug era în aceasta de miere frumoasă și albă (!), de ouă, unt, șuncă, făină curată, pâine și tot de ce aveai nevoie! Acum ei au dat bucuros, îndată ce fiecare bucată a fost plătită, apoi au făcut focul, au sucit gâtul la găini și au ajutat la gătit. Pentru lemne și lucru, oamenii n-au vrut să primească nimic, ei s-au simțit destul de plătiți cu lucrurile cumpărate. S-a pregătit un prânz, din

---

[129] *Balla*, sat, com. Bocșa, jud. Sălaj.

[130] *Heraklam* (ibidem).

[131] *Silay*, oraș, jud. Sălaj.

[132] *Breb*, sat, com. Creaca, jud. Sălaj.

[133] *Gariza*, com., jud. Sălaj.

toate de tot felul, atât de bun încă, că zilele nenorocite trecute au putut fi uitate. Cămara de provizii a românului a fost atât de plină, că de-abia ar fi putut să fie plătită cu patru sute de florini. Vinul de masă era destul de bun, însă tânăr, ca şi cele mai multe vinuri transilvănene, care se iau din cârciumi. Cârciumarul a auzit tuşind, după ce s-a băut vin. A ştiut să îndrepte răul repede, a coborât prin chepreng şi a adus într-un urcior vin vechi bun. El a stăruit ca vinul să nu se // toarne în pahare, ci să se bea din ulcior... Era nevoie de mărunţiş şi pentru căruţaşi. Românul a căpătat mai mulţi ducaţi ca să-i schimbe; el a fugit repede cu ei jos în cameră şi apoi sus cu taleri împărăteşti.

p 213

Purtarea ciudată a acestor cârciumari români, căruţaşii au povestit-o în felul următor:

„Toţi românii spun, când li se cere ceva, că n-au nimic, pe de o parte, de teamă că se mănâncă şi se bea şi apoi se plăteşte cu cinstea, după cum au mai păţit-o pe aici..., pe de altă parte, ca să întreţină setea". Românii din toate regiunile beau în cârciumi pe datorie şi plătesc cu alimente şi chiar fură de la băştinaşi[134] *(aşa spune căruţaşul* şi ar putea să fie adevărat), iar lucrurile furate le aduc cârciumarului, care le dă vin pe ele. Cârciumarul îşi vinde proviziile cu toptanul căruţaşilor, care desfac pe drum cele cumpărate // cârciumarilor şi negustorilor mai săraci. Proprietarul hanului nu trebuie să ştie nimic despre comerţul acesta, fiindcă măreşte arenda. Românul trebuie să-şi păstreze cu grijă banii, căci altfel i se fură cu adevărat. Românii, când au ocazia, se fură unii pe alţii (!). Românii iubesc aurul, pentru că, în caz de urmărire, pot să-şi ducă cu ei averea[135], fără să dea de bănuit (!) (Ei trăiesc într-o continuă frică zadarnică, întocmai ca şi sclavii, şi aşteaptă schimbarea, când vor câştiga totul, ca şi sclavii). „Vinul mai bun este acela al românului. Nu îi este îngăduit să-l vândă şi nici nu-i este îngăduit nici să-l dea. Proprietarul îi predă vinul în vânzare aşa cum îl are şi cum îl ştie. Acesta este vinul din pivniţă. pentru ca supraveghetorii – deoarece n-au încredere în români, ceea ce aceştia ştiu bine – să nu afle de contrabanda aceasta, vinul mai bun trebuie băut din urcior. Vinul acesta mai bun, el îl capătă tot în schimb de la căruţaşi, din Ungaria. Dacă proprietarul hanului ar fi intrat întâmplător sau intenţionat în cârciumă când s-a pus masa călătorilor, atunci românul s-ar fi apărat, cum că toate au fost aduse de călători. Dacă aceluia care întreabă i-ar părea neadevărată povestea aceasta şi ar stărui cu stricteţe, atunci românul // i-ar cădea la picioare şi ar recunoaşte cu lacrimi că cele mai multe le-a furat de la el. Proprietarul, în cazul acesta, ar fi luat mărturisirea drept adevărată, deşi convins că românul minţise, pe de o parte, ca să-şi arate superioritatea faţă de român, pe care l-ar fi răsplătit cu douăzeci şi cinci de lovituri de ciomag sau de cravaşă, pe de altă parte, să pară că el are atât de mult, încât nici n-a putut să observe paguba". *Până aici a vorbit căruţaşul.*

p 214

p 215

---

[134] Termen folosit de autor pentru nobilimea din Transilvania.

[135] Despre ce avere transformabilă în aur poate fi vorba, când s-a arătat de autor în nenumărate rânduri cât de săraci sunt românii? Asemenea gânduri aparţin, mai degrabă, unor saşi, ca acel căruţaş, căruia i se atribuie această explicaţie.

Autorul crede că proprietarul ar fi în stare să ia drept adevărată minciuna românului, pe temeiul că el este obişnuit să creadă despre român tot ce poate fi mai rău... Fiecare cititor va întreba: este cu putinţă ca să te aştepţi la ceva bun de la oameni care sunt astfel trataţi? Acestuia îi răspund[136]: sclavii produc hrana. Ei singuri hrănesc naţiunea ungurilor din Transilvania. // Căci ungurii din Transilvania nu lucrează ca ungurii cei harnici din regatul ungar. Drept mulţumire pentru hrana, pe care i-o dă românul, acesta este mai înjosit decât toate clasele omenirii. Dacă românul nu este aşa cum ar trebui să fie, aceasta se datoreşte faptului că el e silit să nu fie altfel. Şi dacă se va ajunge la o judecată raţională, românul nu va fi dat afară[137]. Dacă ai scoate pe români din Transilvania şi ţara s-ar compune numai din secui şi saşi, ceilalţi vor trebui să moară de foame, căci ei nu pot să lucreze. p. 216

Ungураşul[138] este o localitate frumoasă pe râul Agriju[139]. Râul curge repede. Un conac frumos, care a aparţinut iezuiţilor de odinioară[140], şi mai multe case foarte bune, pe lângă întinse câmpuri cultivate şi acoperite cu grâne, cânepă şi iarbă, promit mult. Omenirea se înmulţeşte, dar numai prin număr se deosebeşte de cea lăsată de noi în urmă. A trebuit să petrecem noaptea aici. Am găsit o cârciumă, la care şedea un biet român, mizerabil aprovizionat. Un om chipeş a declarat foarte îndatoritor că el este proprietarul hanului şi a asigurat că acum, când nobilimea a căpătat mai multă nădejde[141], el va întrebuinţa o sumă oarecare pentru îmbunătăţirea hanului şi că el însuşi, dacă noi am // dori să rămânem în curtea lui nobilă, ar da ordin să ni se pună la dispoziţie toate cele de trebuinţă pentru noapte. Plin de bucurie pentru politicoasa propunere, care trebuia să fie în latineşte, autorul a pornit cu însoţitorul său, care mulţumea tot pe latineşte, spre curtea seniorială, unde a şi ajuns. Văzând însă curtea, ar fi preferat hanul. Totuşi, nădejdea l-a ajutat să intre. Înăuntru, am cerut mâncare şi băutură. Vinul n-avea nici un cusur, căruţaşii au căpătat fân şi ovăz. Foamea cerea imperios mâncare, dar n-a venit decât pâine. Nobilul nu putea să priceapă că seara omul ar putea să mai poftească şi altceva. Totuşi domnişoarele, fiicele lui, au adus lapte. Nobilul a început o convorbire politică, în care stomacul a găsit tot atât de puţină hrană ca şi capul. A trebuit să ne culcăm cu stomacul umplut doar cu lapte şi cu vin, dar unde? În tot timpul călătoriei, n-a fost o găzduire mai proastă... fusese doar interes propriu şi pizmă. // El, nobilul, n-a lăsat cârciumarului său câştigul de la fân şi ovăz. El ar fi trebuit să dea cârciumarului lucrurile acestea la preţul obişnuit, iar căruţaşilor putea să le vândă mai scump şi să ia pentru sine ceea ce ar fi fost câştigul cârciumarilor. De la oameni n-a căutat să câştige mai mult decât făcea vinul. De aceea, n-a dat nimic de mâncare... p. 217 p. 218

---

[136] Autorul foloseşte destul de des asemenea dialoguri, reale sau fictive, pentru a înfăţişa opinii contradictorii, mai ales în problema românilor.

[137] *Hinauf geschnellt.*

[138] *Magyar Egregy*· Azi Româneşti, sat şi com., jud. Sălaj.

[139] *Egregy*, afluent al Someşului.

[140] Ordinul iezuiţilor a fost interzis mai întâi în Spania în 1759, apoi şi în alte ţări, şi desfiinţat de papă în 1773. A fost reconstituit apoi în 1814.

[141] Înainte de moartea sa, Iosif al II-lea anunţase majoritatea reformelor, care ameninţau puterea nobilimii. După moartea împăratului, nobilimea credea că poate să răsufle uşurată.

p. 219 ... Nobilul ungur e în culmea bucuriei că în locul fostului guvernator sas Brukenthal, a fost numit acum un ungur. ... Iată-ne la stația de poștă. Între p. 220 aceasta și următoarea stație de poștă, Berindu[142], se află satul Sânmihail[143]. Drumul este mai rău decât se poate spune în cuvinte. Urmează apoi Zimbor[144]. În Zimbor sunt două cârciumi, dintre care una are cârciumar care vorbește nemțește. Sunt aici câteva dughene ale armenilor. Priveliștea din Berindu, unde se ajunge peste un munte înalt, este foarte frumoasă. Privirea aleargă peste văi și dealuri spre munții mai înalți, fără să întâlnească pământuri muncite și oameni care să umple îndestulător regiunea aceasta întinsă și frumoasă. Chiar și cel mai urât om este foarte frumos într-o regiune foarte plăcută.

La stânga, pe înălțime, se vede regiunea mai bine lucrată din jurul Bonțidei[145], iar la dreapta, cea din jurul Huedinului[146]. Cât privește castelele[147], care sunt atât de renumite în Transilvania, nu se vede nimic din ele. Amândouă aparțin străvechii familii Bánffy, care mai strălucește în două ramuri. O ramură a familiei este catolică; șeful acesteia este contele Gheorghe Bánffy actualul guvernator[148]; ramura cealaltă este reformată și șeful ei este baronul Wolfgang[149] Bánffy, actualul tezaurier al țării.

Coruşu[150] are poștă. Un maestru de poștă băștinaș îngăduie ca să i se servească în casa lui, călătorului în trecere, ceea ce se poate găsi și aceasta-i destul de puțin. Nici unul din aceștia nu trebuie să uite a prețui cât mai mult onoarea ce i se face dându-i cu mărinimie, contra plată, firește, vin de băut și p. 221 o mâncare sărăcăcioasă, plătind de două ori atât de scump // ⟨și⟩ trăiește mai prost decât în altă parte pentru jumătate sumă. Oricum ar fi mâncarea, prânzul se târâe încet în conversații politice în limba latină.

De la Coruşu la Cluj este o stație de poștă scurtă. Putea să fie așezată și lângă Viena. Regiunea până la Cluj mai este pustie. La Cluj se vede din deal o regiune bine locuită și frumos lucrată. O înălțime îndepărtată este plantată cu viță de vie și oferă o priveliște plăcută. Acum este vin, deci va fi mai bine. Clujul este așezat într-o regiune foarte frumoasă. Orașul însuși este destul de mare, în afară de aceasta are mahalale plăcute, iar înăuntru zidurilor are clădiri publice și particulare frumoase, precum și diferite prăvălii de-ale armenilor, care par bine aprovizionate. În Cluj este Universitatea Transilvaniei[151]. În ea lucrează mulți profesori destoinici. Tineretul tuturor naționalităților este pregătit aici pentru a-și servi patria. Străinii nu cercetează firește universitățile de felul acesta. Atunci cine? Prejudecata pământenilor se îndreaptă împotriva p. 222 universității de țară și cu dreptate. Nu-i // de ajuns ca tânărul să învețe ceva

---

142 *Berend,* sat, com Sânpaul, jud. Cluj.

143 *St Mihaly.* Sânmihaiul Almașului, sat, com., jud. Sălaj.

144 *Zombor,* Zimbor, sat, com. (ibidem).

145 *Bonsida,* sat și com., jud. Cluj.

146 *Bánffy-Hunyad,* oraș, jud. Cluj.

147 Castelele familiei Bánffy, dintr-o asociație de nume cu localitatea Bánffy-Hunyad (Huedin), de care fusese vorba. Familia Bánffy era cea mai bogată din Transilvania.

148 Vezi nota 11.

149 În limba maghiară: Farkas (Lupul).

150 *Korod,* sat, com. Baciu, jud. Cluj.

151 *Landesuniversität.*

serios, el trebuie să se formeze şi ca om de societate. Tinerii mai bogaţi se duc, după ce au petrecut un anumit timp în Cluj, la alte universităţi. Patrioţii se împotrivesc acestor prejudecăţi, căutând să-şi călăuzească copiii prin Universitatea din Cluj spre cea mai înaltă treaptă a jurisprudenţei...

Colegiul de odinioară al iezuiţilor, astăzi sediul universităţii, este foarte frumos şi aici mai sunt şi mai multe biserici frumoase. Bate la ochi mai ales palatul frumos[152], modern, nu prea spaţios, dar măreţ al dlui guvernator al ţării. În afară de acesta, în Cluj, mai sunt multe case arătoase. Mai mulţi nobili s-au străduit, dar totdeauna în paguba lor, şi numai scurtă vreme, să înfrumuseţeze Clujul şi să // facă, prin aceasta, plăcută şederea compatrioţilor lor. Un domn, contele Csáki[153], a dat sume însemnate pentru înfrumuseţarea oraşului şi pentru petrecerile ţinând de acesta, dar fără să aibă imitatori. În casa baronului Rhédey[154] este o sală foarte frumoasă, în care se dau baluri în timpul carnavalului; în partea de jos a casei este o cafenea. O academie muzicală de amatori caută să dezvolte gustul acestora, caută să dezvolte gustul şi cunoştinţele tineretului. De fapt, Clujul este capitala străveche a naţiunii maghiare[155] în ţară (Transilvania) şi ei s-au simţit foarte prost că până acum instituţiile regale şi provinciale se aflau în Sibiu, capitala naţiunii germane. Apoi în timpul din urmă, după moartea lui Iosif, dorinţa ungurilor s-a împlinit şi, între timp, instituţiile au fost strămutate la Cluj, cu excepţia comandamentului general şi a contabilităţii statului. Dorinţa, acum că a fost împlinită, este întărită de nădejdea că, încetul cu încetul, Clujul se va dezvolta, astfel ca nici un funcţionar să nu simtă lipsa înlesnirilor, de care s-a bucurat în Sibiu. Se va vedea însă că este o mare deosebire între Sibiu, pe care naţiunea săsească l-a clădit de mult, pe vremea când materialele şi ziua de lucru erau foarte ieftine, şi Cluj, pe care naţiunea ungară // vrea să-l clădească pe vreme de scumpete... De la Supur la Cluj sunt douăsprezece mile; de la Cluj la Sibiu sunt şaisprezece. Două mile de aici fac cât trei mile bune germane[156].

p. 223

p. 224

Clujul pe lângă că nu este încă pavat, dar nu este nici asigurat împotriva pericolului de incendiu... Se vede pe alocuri încercarea de a face ca străzile să fie practicabile. Îndată ce ai ieşit din Cluj trebuie să treci un deal înalt prăpăstios. Dealul acesta este acoperit uniform de la jumătate până în vârf cu lespezi de piatră groase şi foarte late. Pietrele acestea se întind la stânga şi la dreapta, aşa că se observă limpede că în chip meşteşugit au fost formate, căci unele sunt însemnate cu litere. Dar cum au ajuns ele aici sus? Este greu de stabilit... // Urmează satul Feleacu[157]. De aici o luăm către Turda, un oraş mare, plăcut, cu o mie două sute de case, printre care mai multe sunt chiar frumoase. Oraşul se intitulează: *Universitas oppidi nobilium Thordae*[158]. Acesta

p. 225

---

[152] Palatul Bánffy din piaţa cea mare a oraşului.

[153] *Czaky*. Familie de magnaţi (cu titlul de conţi de Kereszteszeg) din Transilvania.

[154] *Redayı schön Haus*. Familie Rhédey (de Kis-Rede). În secolul al XVII-lea a dat Transilvaniei un principe (Francisc Rhédey, 1657–1658).

[155] Adică a nobilimii maghiare. Până în sec XVI oraşul mai era încă mixt ca populaţie şi conducerea germană şi maghiară.

[156] Mila germană (7 420 m) = 11/2 milă ardeleană.

[157] *Felek*, sat şi com., jud. Cluj.

[158] Obştea nobililor din Oraşul Turda. Azi municipiu, jud Cluj.

este primul oraş, din câte a văzut autorul, care afişează la sfatul orăşenesc: „Aici locuiesc numai nobilii” (adică = băştinaşi pe nemţeşte)[159]. Din nefericire era aici un cârciumar nenobil (un străin)... Era târg săptămânal, sâmbătă, în 24. Acest târg săptămânal a fost tot atât de ticsit la ora unu după amiază cu prăvălioare de mărunţişuri, barăci, cumpărători şi vânzători, ca şi multe târguri anuale într-un oraş mare. Cârciumarul a servit într-o cameră separată, curată, p 226 o masă foarte bună şi îndestulătoare //, la un preţ destul de moderat. Unul dintre argaţii căruţaşilor s-a îmbolnăvit, cârciumarul n-a vrut – el spunea că nu putea – să-i dea bolnavului o cameră. I s-au oferit bani, dar el n-a vrut. Cică ar fi interzis să adăpostească bolnavi străini. Argatul n-a putut veni cu noi, a rămas culcat în grajd. Căruţaşii au promis că la întoarcere îl vor lua cu ei şi vor plăti toate cheltuielile. N-a fost de nici un folos şi argatul a trebuit să iasă din grajd. Autorul s-a dus la autorităţi şi a cerut ajutor pentru bietul bolnav. Acestea l-au îndrumat la un om, al cărui rang şi titulatură autorul le-a uitat, el locuieşte pe mâna stângă la capătul oraşului, aproape de râu. Autorul a prezentat cazul, s-a rugat, a arătat scrisorile sale de legitimaţie şi angajament, a vrut să depună bani numaidecât, un căruţaş s-a jurat că la întoarcere va plăti toată cheltuiala ce se va face pentru bolnav. N-a folosit la nimic. Nimeni nu putea să primească bolnavul. Trebuia să plecăm, bolnavul a rămas culcat în curte, s-a găsit o femeie sărmană, care a făgăduit să-l ia în coliba ei şi să-l îngrijească. Este îngrozitor, dar adevărat. Autorul nu ştie, dacă bietul om mai p 227 trăia când s-au înapoiat căruţaşii. Titulatura oraşului chiar de la început // l-a îngrozit, însă purtarea bună a cârciumarului a şters puţin prevestirea rea. Plecarea însă a redeşteptat-o, ⟨mai puţin⟩ obişnuiţi decât în acelea locuite numai de nobili... Din Turda, pe un pod frumos, se trece Arieşul[160]. El izvorăşte în apropierea munţilor de sare şi şerpuind cu iscusinţă se varsă în Mureş.

În nisipul din fundul lui se găseşte aur, care este scos şi spălat. Printr-o regiune frumos lucrată, după un drum de patru ceasuri, ajungi pe o înălţime aproape de staţiunea de poştă din Vinţul de Sus[161], care te răsplăteşte pentru toate neplăcerile de până acum. Cât de frumoasă şi cât de bogată este natura peste tot... // ...

p. 228 La dreapta, de pe înălţime, se văd râpile înalte ale munţilor de sare, care îţi oferă o privelişte cu totul nouă. Crezi că sunt munţi de zăpadă, dar sunt munţi de sare. O mulţime de oameni sunt întrebuinţaţi să cureţe sarea folositoare, s-o taie în bucăţi pătrate şi apoi să o dea la o parte. O altă mulţime aşează bucăţile pregătite în ordine, alţii încarcă grămezile în căruţe, care într-o mişcare continuă, aproape agăţate una de alta, duc sarea la Mureş, la Partoş[162], între Vinţul de Sus şi Aiud. De aici este dusă la depozitul principal din Seghedin. Din Seghedin îşi primeşte Ungaria bolovanii de sare prin Szolnok[163], Baja[164]

---

159 *Einheimisch zu deutsch.*

160 *Goldfluss* (traducerea numelui unguresc Aranyos = de aur).

161 *Velvintz,* sat şi com., jud. Alba.

162 *Marosch-Porto* era pe vremuri portul de unde sarea adusă de la Ocna Mureşului se trimetea mai departe cu bărcile pe Mureş.

163 Oraş pe Tisa, în Ungaria. Aici se depozita sarea, adusă pe uscat şi pe apă, din Ocna Dejului sau de la Ocnele din Maramureş

164 Oraş, azi în Iugoslavia.

şi Pesta[165]. Regele are dreptul să mărească preţul sării în Ungaria, după nevoile statului. În Transilvania însăşi, preţul sării nu poate fi sporit mai mult, decât patruzeci şi cinci de creiţari pentru un chintal. Salariile funcţionarilor de la oficiul de sare din Seghedin se ridică la trei mii şase sute şi şaizeci de forini. Transportul până şi de la Portos, în cursul anului, măreşte de asemenea considerabil costul. Camera aulică îşi plăteşte muncitorii bine şi corect. Aşadar, regele nu poate vinde sare în Ungaria sub patru până la cinci florini chintalul //.

De pe înălţime, se deschide drept înainte o privelişte largă asupra unei câmpii foarte bine lucrată, care este plină de mai multe orăşele şi multe sate, toate cu înfăţişare frumoasă. Aici este începutul frumoasei Transilvanii... Prin mijlocul câmpiei, care, pe alocurea, devine o vale largă, din cauza dealurilor şi munţilor, curge repede Mureşul. Ce coborâş a făcut râul acesta de la izvorul său din munţii Moldovei până aici şi ce povârniş mare mai are de coborât până în Tisa! Orăşelul Vinţul de Sus este aşezat într-o poziţie frumoasă pe coasta dealului. De-a lungul Mureşului ajungi la Partoş. Aici manipularea sării dă multă vioiciune şi viaţă. p. 229

Aiudul este un oraş foarte plăcut, cu case frumoase. În Aiud – Aiudul Mare[166] – sunt biserici frumoase şi mai este şi un gimnaziu[167] vestit, în care sunt instruiţi predicatorii reformaţi. De la Aiud plecăm la Alba Iulia[168], unica cetate în Transilvania[169], reşedinţă a episcopului[170] şi a capitlului său. Cetatea este cetate de munte foarte bine întreţinută, care domină până departe regiunea înconjurătoare. În cetate, în afară, de garnizoană şi capitlu, locuiesc numai foarte puţini oameni. Mulţimea mare a poporului este în partea de jos. Partea aceasta de jos a oraşului n-are multă valoare şi se numeşte // Bălgrad[172]. Probabil va fi distrusă de tot cu ocazia unui eventual asediu. p 230

De la Alba Iulia la Sebeş[173] ajungi pe un pod frumos şi durabil peste Mureş. Între Aiud şi Sebeş sunt mai multe sate frumoase, pe care, însă, le observi numai în chip superficial, deoarece scapă uşor din memorie. La o milă de Alba Iulia, pe dreapta, este un castel măreţ[174], care bate la ochi, dar al cărui interior pare să fie de

---

[165] Buda şi Pesta erau două oraşe deosebite, despărţite de Dunăre. Abia în sec. XIX au fost unite sub numele de Budapesta.

[166] *Nagy-Enyed* (Aiudul Mare) este numele în limba maghiară al oraşului Aiud, jud Cluj, spre a-l deosebi de Kis Enyed sau Sângătin, sat, com. Apoldu de Jos, jud. Sibiu.

[167] Vestitul colegiu întemeiat la Alba Iulia de principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen (1613–1629), şi mutat, în 1662, la Aiud.

[168] *Carlsburg,* după numele împăratului Carol VI (1711–1740)

[169] În afară de a Făgăraşului.

[170] Este reşedinţa episcopului catolic al Transilvaniei, de la întemeierea sa (sub regii Arpadieni); după introducerea reformei religioase în Transilvania, episcopatul a fost înlăturat şi a fost restabilit abia în 1715, sub Habsburgi.

[171] Alba Iulia se împarte în cetate şi oraş.

[172] *Weissenburg* (forma germană a numirii de Alba Iulia).

[173] *Mühlenbach,* oraş, jud. Alba.

[174] Este vorba de castelul – în parte ruinat – din Vinţul de Jos, stăpânit o vreme şi de Radu cel Mare, în care a fost ucis, în 1551, Gh. Martinuzzi, guvernatorul Transilvaniei, de către imperiali.

mică valoare. Căldura era atunci prea înăbuşitoare, aşa că nu se putea observa cu multă atenţie. La douăzeci şi cinci mai, soarele dogorea mai puternic decât altădată în iulie, totuşi n-a împiedicat pe călători să-şi dea seama că întreaga regiune de jur împrejur este atât de populată şi cultivată, că în tot regatul Ungariei nu există o fâşie de pământ de această mărime, cu care să se poate compara...

La douăzeci şi şase, am călătorit de la Sebeş peste Miercurea[175] la Sibiu. // ...

p. 231 Pe vremea aceea, în Sebeş trăia un giuvaergiu de treabă, născut în Königsberg, în Prusia. Se numeşte Oehlschlager.

Seara la Sibiu. Autorul n-a văzut de cinci ani oraşul, iar acum îl găseşte schimbat în bine, în ce priveşte clădirile. Totuşi, pe atunci se bucura de roadele liniştii şi a unei păci durabile şi lungi, iar acum este ţinta din urmă a unui duşman furios şi pustiitor. Locuitorii unui oraş, care poartă sarcina războiului, totuşi sunt altfel dispuşi decât pe vremea păcii fără de griji. Nu mai era curajul de odinioară... La întrebarea: este vreo teamă oarecare de război? S-a răspuns: deloc! Autorul a fost silit mult timp să socotească felul acesta de purtare drept

p. 232 mândrie şi nazuri, până când a văzut cum apare în interior // ... Oamenii veseli erau aceia care au tras foloase de pe urma războiului, iar gravi au devenit aceia care, comparând carnea de opt creiţari faţă de carnea de doi creiţari, simţeau o prea mare diferenţă în dauna lor....

Sibiul este capitala naţiunii saxone-germane în Transilvania, deci nu va fi de prisos să facem, în unele privinţe, cunoştinţă cu naţiunea căreia îi aparţine oraşul acesta. ... Voi da şi aici unele lămuriri superficiale despre moravurile compatrioţilor germani din Transilvania, care sunt numiţi saşi ... //

Despre scrierile învăţaţilor din Transilvania închinate saşilor

În calea răspândirii lucrărilor învăţaţilor din Transilvania sunt şi piedici foarte grele. Atât hârtia, cât şi plata tiparului, într-o ţară mult îndepărtată, nu

p 234 se poate compara cu preţurile acestora // din alte părţi. De asemenea şi trimiterea la bâlciuri se face cu atâta cheltuială, încât editorul din Transilvania nu poate să cumpere sau să facă schimb în aceleaşi condiţii ca alţii. Aceasta împiedică circulaţia, astfel încât atât scriitorul, cât şi editorul lucrează aproape numai din dragoste de neam. Tocmai acestea sunt greutăţile pe care le au bibliotecile învăţaţilor din Transilvania, în comparaţie cu situaţia din alte ţări. Tot ce citeşte locuitorul de pe Cibin costă în bani de trei ori mai scump decât ceea ce citeşte un locuitor de pe Elba sau de pe Spreea... // ...

p. 238 Saşii între ei sunt cu toţii egali. Între ei nu este nici o deosebire de rang. Căpetenia naţiunii este aleasă de către toţi membrii ei şi întărită de către domnitorul ţării, de către rege. La fel şi celelalte autorităţi. Domneşte libertatea desăvârşită a cultului. Impozitele se plătesc din valoarea pământului, iar o zecime revine preoţimii. Din zecimea aceasta, preoţimea plăteşte regelui a patra parte, pentru ocrotirea pe care o oferă naţiunii, fiindcă ea este o naţiune străină //,

p. 239 căreia regele i-a dat dreptul de indigenat pe fâşia de pământ pe care o lucrează, şi o locuieşte în Transilvania. Acest impozit către rege n-a fost stabilit de la început, el există de pe vremea când nevoile principilor au crescut mult şi serviciile de apărare erau în legătură cu cheltuielile mari. Fireşte, liniştea acestei naţiuni,

---

[175] *Reismark*. Miercurea Sibiului, sat, com., jud. Sibiu.

care cinsteşte Transilvania, n-a fost întotdeauna neturburată. Pizma a găsit prea multă hrană, când a trebuit să vadă starea unui popor, pe care-l considera străin – căci în Transilvania, toţi cei care nu vorbesc româneşte (!)[176] ar fi străini – a unui popor ale cărei sate păreau oraşe faţă de altele...

Ultimul atac, pe care naţiunea săsească din Transilvania l-a respins cu statornicie liniştită, cade în cei zece ani din urmă. Planul fusese ca toate naţiunile care locuiesc în Transilvania să fie unite într-una şi tratate după aceleaşi legi. Dar tocmai diversitatea naţiunilor, dogmele religioase şi // privilegiile sunt esenţa Transilvaniei, căci dacă încetează gelozia reciprocă, activitatea în curând se va împotmoli şi ţara întreagă va trebui să devină o adevărată Ţară Românească[177]. Căci Ţara Românească, al cărei pământ este cu mult mai bun decât cel din Transilvania şi chiar din Ungaria, este atât de dispreţuită numai pentru că ţara este locuită numai de acelaşi fel de oameni[178]. Împăratul Iosif, care se interesa de soarta românilor, care a iubit mai degrabă oameni mai mulţi decât mai puţini, care nu s-a gândit că turcii ar putea să arate vreodată atâta putere şi curaj, ca să se apropie atât de mult de Transilvania, după cum s-a întâmplat, care a crezut că interesele comune sunt mai salutare decât cele particulare, a îngădui unificarea. Începutul în direcţia aceasta s-a făcut, războiul însă i-a zădărnicit urmarea...

p. 240

p. 241

... Naţiunea săsească şi-a recăpătat toate drepturile şi libertăţile de odinioară şi la 1 Mai din anul nouzeci[179] a sărbătorit o sărbătoare care a avut o valoare mai mare decât sărbătoarea Constituţiei din Paris şi Strasburg, deoarece n-a păgubit pe nimeni...

p. 242

... Atât este sigur că organizarea naţiunii săseşti din Transilvania n-a suferit nici o schimbare mai de seamă. ... etc. // mulţumită păstrării obiceiurilor vechi, ... aşezate pe două temelii de nezdruncinat: „limba şi înlăturarea oricărei ramuri a luxului schimbător". Limba naţiunii săseşti din Transilvania este încă aceeaşi în care s-au înţeles între ei primii veniţi în ţară... Saşii din Transilvania au păstrat cu tărie această limbă germană veche şi era o lege pentru ei, după care nu-i îngăduit unui sas să trateze ceva în altă limbă, chiar în prezenţa unui al treilea, care nu cunoştea limba săsească, decât doar în limba lui strămoşească... Copilul învaţă curat nemţeşte şi în acelaşi timp şi germana săsească. Scrisul este curat german. Se citeşte în două feluri. În vechea germană şi în germana nouă...

p. 244

p. 245

p. 246

Când conducătorul ţării întregi, guvernatorul, baronul de Brukenthal, fiind în societatea magnaţilor, avea ceva de spus omului de serviciu, un sas, făcea aceasta în vechea limbă naţională şi servitorul, la rândul său, raporta tot în numita limbă, cu toate că şi acesta, ca şi stăpânul său, se putea exprima tot atât de bine în adevărata limbă germană sau în limba ungară. Căci aproape fiecare sas înţelege în afară de cele două limbi germane ale sale şi ungureşte şi româneşte, în afară de acestea şi o latină de calitate mai bună decât cea curentă în ţară... //

176 *Wallachisch.* S-ar părea că aici e o inadverdenţă şi că autorul se gândea la limba maghiară.

177 *Wallachey.*

178 Raţionament greşit. Starea de înapoiere se datora jugului otoman.

179 1 mai 1790.

p 247 Îndepărtarea luxului schimbător, fie de orice fel: în îmbrăcăminte, în hrană şi în confort a devenit a doua temelie pe care se reazemă tăria naţiunii. Naţiunea îmbracă şi astăzi portul în care a venit în Transilvania. Ea a îngăduit podoabe, lucrurile însă totuşi au rămas. În oraşele mai mari... mulţi bărbaţi saşi se poartă nemţeşte sau ungureşte. Acesta însă nu priveşte mulţimea. Este numai partea mai mică, aceea a învăţaţilor, care sunt în serviciul statului sau au fost formaţi în universităţile din Germania pentru serviciul Bisericii. Pentru ca în întrunirile de afaceri, alături de membrii altor naţionalităţi, să nu apară prea deosebiţi, saşii se îmbracă ungureşte sau nemţeşte. Cei cu studii academice poartă hainele nemţeşti, aduse de la Universitate, până când intră în serviciu. Apoi ei şi le schimbă pe acestea cu cele preoţeşti din veacul al XVI-lea. Chiar şi ca gimnazişti au purtat ceva asemănător. //

p. 248 Femeile, care nu îmbracă nici uniforma de serviciu şi nici nu călătoresc în Germania, au păstrat obiceiul străvechi al portului. Dar acum unele femei nemăritate poartă chiar pălărie, frizură şi port vienez. Aceasta nu li se poate lua în nume de rău, deoarece tradiţia le-a chinuit destul. Potrivit acesteia, o fată până la vremea măritişului trebuia să poarte un fel de scufie de copil, care se leagă sub bărbie şi acoperă tot capul, la măritiş, această găteală a capului cade cu totul, părul se piaptănă la spate şi, legat la ceafă, spânzură în jos pe spate, împletit într-o cosiţă; pe timpul iernii, capul este acoperit cu o scufie înaltă din catifea.... //

p 249 ... Restul îmbrăcămintii este ca la femei, în negru. O manta cu multe cute acoperă spatele. Mantaua are un guler înalt, care se îndoaie, în jurul cefei, ca să oprească frigul şi vântul. În loc de găitane, au copci şi catarame de argint, pe care cei mai bogaţi le garnisesc cu pietre preţioase, care, nu rareori, sclipesc şi pe scufiţele femeilor. Acest străvechi costum germanic[180] costă bani mulţi, dar face. Căci se moşteneşte. Fabricatele vieneze durează doar un sezon.

La sate, femeile se poartă mai puţin împodobite şi se apropie şi mai mult de obiceiurile vechi.

În oraş, bărbaţii poartă o haină îmblănită, de postav, foarte lungă, pe care o purtau odinioară în comun şi ungurii şi germanii bătrâni; hainele de dedesubt sunt în parte ungureşti sau nemţeşti. Vara, capul este acoperit cu o pălărie germană, iarna cu o căciulă înaltă de blană. Toată îmbrăcămintea este foarte sobră şi nu rareori costisitoare. Ţăranii nu poartă blănuri atât de lungi, în loc p. 250 de postav, sunt îmbrăcaţi cu cojoace de piele, // pe care, uneori, sunt cusute podoabe. Hainele de dedesubt se compun dintr-un pieptar de piele, pantaloni lungi până la glezne, iar în picioare cizme. Ţăranii nu lasă să li se tundă ciocul moştenit de la strămoşi, pe care orăşenii de mult şi l-au tuns. Nu se poate trăi mai cumpătat decât saşii în ziua de astăzi. Hrana lor este foarte simplă. Ei produc cele mai bune roade din toată ţara, fără să se bucure de ele. Ei îşi vând recolta; ... şi ei înşişi se hrănesc cu bucatele cele mai simple, făcute din porumb. În oraş, datina suferă de multe ori excepţii, dar numai în casele celor mai bogaţi şi, şi aici, numai în timpul când se găsesc străini la masă.

Cât de solidă şi cuviincioasă este îmbrăcămintea saşilor, tot astfel sunt şi casele, tot atât de curate sunt şi curţile şi tot atât de bine hrănite vitele

---

[180] *Altfränkische Tracht.*

de povară şi de tăiat, // tot atât de solidă este şi mobilarea interioară a locuinţelor lor.... p. 251

Naţiunea întreagă este împărţită în scaune, după aşezarea districtelor ei. Reprezentanţii acestor scaune se adună la anumite date la Sibiu, ca să se sfătuiască asupra nevoilor naţiunii. O astfel de adunare se numeşte *universitas*[181]. Chiar acest cuvânt vădeşte o desăvârşită egalitate, care nu se găseşte, în înţelesul adevărat al cuvântului, decât aici.

Căpetenia comunităţii este comitele[182] naţiunii. Acestuia îi urmează în demnitatea naţională Burgermaisterul Sibiului, care, totodată, este şi al naţiunii întregi şi este dator să urmeze pas cu pas acţiunea comitelui, în aşa fel că acesta nu poate întreprinde nici cel mai neînsemnat lucru fără ştirea celuilalt.

Deşi cea mai mare parte a // saşilor ţine de religia evanghelică luterană, totuşi saşii, care sunt de altă religie sau care trec la altă religie, nu sunt excluşi de la vreo demnitate naţională. Cu câţiva ani mai înainte a fost investit în demnitatea de comite al naţiunii un sas care era catolic. Fireşte că astfel de cazuri se întâmplă destul de rar, deoarece se dau în baza voturilor, iar catolicii sunt mai puţini la număr şi, prin urmare, şi influenţa lor e mai mică. p. 252

Cum a fost amintit mai sus domnul baron de Brukenthal se poate presupune că n-ar fi chiar adevărată egalitatea rangurilor, deoarece avem aici un baron şi fiindcă acolo unde se află unul, ar putea să fie şi mai mulţi.

Printre membrii naţiunii săseşti sunt şi nobili, iar numărul nobililor saşi nu este chiar atât de neînsemnat. Această nobleţe însă n-are nimic de-a face cu „naţiunea"[183], ea n-are nici un fel de influenţă asupra săsimii. Căci nobilul încetează de a mai fi nobil dacă este sas, dar sasul nu încetează de a fi sas, dacă este înnobilat. El se foloseşte de avantajele nobleţii numai atunci când intră în conflict cu un nobil din altă naţiune[184]....

[Urmează elogierea personalităţii fostului guvernator al Transilvaniei (1774–1787), baronul Samuel von Brukenthal[185].

Este drept că răscoala românilor a avut loc în timpul guvernării sale, dar ea nu poate fi invocată împotriva lui. Căci această mişcare nu ar fi ajuns să se realizeze dacă postul de guvernator ar fi fost unit cu cel de comandant militar suprem. Totuşi, această împrejurare l-a determinat pe baron să-şi dea demisia, care i-a fost primită numai după cereri repetate. p 257

Realizările lui. Adunarea colecţiei ce-i poartă numele. Executarea unor clădiri măreţe, care au dat de lucru muncitorilor şi au favorizat circulaţia banilor etc.]

... Sibiul a fost mult timp, după voinţa regilor, capitala marelui principat al Transilvaniei. dar Sibiul mai este şi reşedinţa scaunelor naţiunii săseşti. Naţiunea aceasta se bucură de privilegiul de a putea trăi izolată. „Naţiunea" este proprietara oraşului Sibiu, astfel că nici un membru al altei naţiuni nu p. 260

---

181 În înţelesul de obşte, totalitate.

182 *Der comes der Nation,* adică Saxengraf.

183 *Die Nation* (e vorba de comunitatea sau „Universitas" a saşilor).

184 Adică nu se putea prevala de titlul nobiliar pe pământul locuit de saşi

185 Anii vieţii: 1721–1803.

poate poseda proprietăţi în oraş, nici case şi nici pământ[186]. În capitala ţării sunt şi instituţiile statului. În ce priveşte numărul de suflete, naţiunea săsească este cea mai puţin numeroasă. Preşedinţii, consilierii şi funcţionarii aparţinând celorlalte „naţiuni" sunt cu mult mai numeroşi decât ai saşilor. Aceia sunt nevoiţi, ca pentru nevoile slujbei şi câştigarea pâinii, să locuiască în Sibiu, dar nu pot să-şi cumpere case, ci sunt nevoiţi să plătească chirie proprietarilor de case saşi şi să-şi închirieze locuinţe construite după gustul altuia, deşi sunt destul de bogaţi pentru a fi în măsură să aibă o casă construită după gustul lor, cu tot confortul obişnuit.

p. 261 Dar aşa cere litera legii. // Însuşi guvernatorul este silit să locuiască cu chirie[187]. Poţi oare să iei în nume de rău membrilor de altă naţionalitate, dacă ei se zbat cu puteri unite să iasă din constrângerea aceasta şi să plece într-un alt oraş, în care orice om, care are bani, îşi poate construi cât şi cum vrea? Un astfel de oraş este Clujul. Acolo nu există nici un fel de privilegii naţionale, fiecare este sau poate deveni cetăţean al oraşului... Se aminteşte de dispoziţia împăratului Iosif al II-lea de a lăsa liberă cumpărarea şi clădirea de case şi în cuprinsul Sibiului, împotriva exclusivismului saşilor sibieni, dispoziţie căzută în desuetudine însă sub succesorii săi etc. Exclusivismul saşilor va avea urmări rele pentru ei.

p 265 Împrejurările Sibiului sunt cu mult mai frumoase decât oraşul însuşi. Acesta este destul de mare, dar jumătate de oraş este foarte incomod, deoarece

p. 266 este // aşezat pe o coastă. Denumirile fireşti ale celor două părţi sunt: oraşul de sus şi cel de jos. O gârlă ce spală şi înviorează oraşul străbate aproape fiecare stradă din cele două părţi ale oraşului, în multe derivări. Pământul din jurul oraşului este foarte fertil. Frumoasele sate săseşti din preajma oraşului oferă plimbări care să recreeze pe orăşeni, după ocupaţiile lor obositoare. Este însuşirea unei naţiuni sârguitoare să iubească grădinăritul şi pomăritul. La fel, fiecare locuitor îşi are în oraş şi la ţară grădina sa bine lucrată, care îi dă fructe şi legume, pe care le poate preface în bani. În grădina sa se bucură sasul de viaţă. Aici savurează ceasurile de odihnă. Sibiul este deosebit de bogat în grădini. Cultura grădinilor este una din îndeletnicirile importante din acest oraş. A fost la mare preţ, mai ales pe vremea prezenţei serviciilor statului în oraş, căci membrii acestor servicii nu aveau grădini şi erau nevoiţi să cumpere de la saşi fructe şi legume. După lista *(Schematismus)* publicată de Hochmeister[188], pe vremea când se aflau aici toate serviciile regale şi ale statului, personalul de serviciu al acestora număra peste două mii de membri. Admiţând că s-ar reduce cu o treime, reprezentând cancelaria aulică din Viena şi funcţionarii districtului, şi tot ar mai rămâne un rest de o mie cinci sute de

---

[186] Erau privilegii de care s-au bucurat la început toate oraşele germane din Ungaria şi Transilvania. Unele, cu timpul, au căzut în desuetudine, cum a fost cazul cu Clujul. În timpul domniei lui Iosif al II-lea, acest monopol a fost totuşi zdruncinat.

[187] Guvernatorul, afară de excepţia arătată în text, făcea parte de obicei dintr-una din celelalte două naţiuni oficiale, adică a nobilimii maghiare sau a naţiunii secuieşti, şi tot aşa şi numeroşii funcţionari de pe lângă guberniu erau adesea străini de naţiunea săsească.

[188] Editorul Martin Hochmeister.

funcționari[189]. // O parte din aceştia erau căsătoriți şi aveau copii. Din totalul acesta, dacă s-ar lua numai jumătate, tot s-ar vedea destul de limpede ce oraş plin de viață a fost Sibiul şi cât de mult a pierdut... p 267

Numărul locuitorilor stabiliți în Sibiu este între 14–15 000. Numărul caselor trece de o mie şase sute. Numărul caselor nu este în raport cu numărul sufletelor. O descriere completă a oraşului şi a locuitorilor lui ne-o dă *Calendarul de comerț, industrie şi călătorii din Sibiu*[190], publicat în anul nouăzeci (1790), de către Martin Hochmeister. Calendarul acesta dă o privire generală asupra oraşului întreg, dar nu pune nici pe departe în lumina cuvenită străduințele patriotice pentru binele oraşului ale editorului lui. Martin Hochmeister // este, ca şi tatăl său decedat, unul dintre cei mai activi membri, nu numai ai națiunii săseşti, dar chiar ai țării întregi. Dintr-o mică tipografie, care, cu zece ani mai înainte, nu avea decât două prese, a ajuns prin stăruință şi sârg să fie o clădire mare, în care lucrează opt prese, pe lângă care şi o librărie în plină dezvoltare, iar aceasta, într-un răstimp de patru ani. Editura, care, la început fusese nevoită să se limiteze la calendare şi cărți şcolare, trimite acum mai multe lucrări prețioase la târgul de la Lipsca, fără să dea uitării lucrările de bază... p. 268

De asemenea, ... la Cluj, a înființat o librărie şi o tipografie. Dar Hochmeister nu se mulțumeşte numai cu munca în meseria sa, ci îşi mai duce munca şi pe ogoare şi livezi şi peste tot dă de lucru brațelor de muncă şi tuturor ramurilor de producție. Tot ce posedă a luat ființă din puțin şi e produsul sârguinței, căci Hochmeister n-a retipărit încă niciodată opera altuia[191] şi, deci, n-a mâncat niciodată din talerul altuia. ....

Despre limitele aduse activității sibienilor de hotarul apropiat al munților

Aceşti munți constituie hotarul pentru sârguința locuitorilor din Transilvania. Dacă hotarul acesta va fi mutat sau va deveni accesibil, printr-un // tratat comercial cu Poarta, atunci Transilvania va fi țara cea mai norocoasă din monarhia austriacă. Transilvania are nevoie numai de debuşeu şi de schimb. p. 269

Munții din jurul Sibiului sunt înrudiți cu Carpații. Ei stau acoperiți cu zăpadă până în luna august. Ei îndulcesc vara arşița soarelui şi prin aceasta păstrează şi sporesc puterea făpturilor vii. Oamenii se bucură de o sănătate mai rezistentă şi de o viață mai lungă, în urma acestei binefaceri a naturii, decât oamenii de pe şesul Ungariei, cărora le lipseşte binefacerea aceasta.

Dintre curiozitățile din împrejurimile Sibiului face parte şi castelul de vară al baronului Brukenthal de la Avrig[192]. Este aşezat la trei mile de Sibiu. Drumul într-acolo duce printr-o regiune bine cultivată peste Şelimbăr, până la jumătatea drumului spre Turnu Roşu, apoi o ia la stânga spre râul Olt, peste un munte înalt, peste care a fost croit un drum şi care este îmbrăcat cu o pădure prea frumoasă. Dincolo de râu se află satul[193] şi castelul de plăcere Avrig. Regiunea acestuia este o câmpie foarte roditoare şi foarte întinsă, care,

---

[189] Era formată din funcționari numiți şi plătiți de împărat: prin curtea aulică, împăratul ținea de fapt în mâinile sale guvernarea Transilvaniei, *peste capul guberniului.*

[190] *Hermannstädter Handlungs-Gewerbs- und Reisekalender.*

[191] Procedeu foarte răspândit în acea vreme.

[192] *Freck,* sat şi com., jud. Sibiu.

[193] Satul în care s-a născut Gheorghe Lazăr şi unde i se află mormântul.

la prima vedere de pe munte, surprinde cu atât mai mult cu cât nici nu ţi-o poţi
p. 270 închipui din Sibiu, căci // munţii se leagă împreună în aşa fel încât nimeni nu ar fi ispitit să-şi închipuie că există o câmpie atât de frumoasă printre acei munţi. Câmpia este foarte bine cultivată şi e plină de locuitori şi de sate.

Castelul însuşi este o casă de vară cum obişnuiesc să aibă oamenii bogaţi. Grădina este frumoasă faţă de cele din Transilvania. Negustorii din Augsburg, Frankfurt şi Hamburg au grădini şi case de vară mai frumoase. Priveliştea este deosebit de frumoasă. De cum cobori de pe terasa înaltă a castelului din Avrig, întâlneşti numaidecât dovezi ale gustului ales al proprietarului. Specii rare de viţă formează bolte umbroase, crânguri roditoare te amăgesc cu dedalurile[194] lor, un parc fermecător se întinde într-o parte şi simţi atâta farmec să mai zăboveşti în el, încât nu ai timp să admiri fructele şi plantele cele mai rare adunate aici din cele mai îndepărtate colţuri ale lumii... Rar se poate găsi o plantaţie de trestie de zahăr de specii atât de felurite şi în proporţii atât de mari. S-ar părea că cel ce le-a adunat s-a gândit nu atât de a le avea pe
p. 271 proprietatea sa, ci eşti nevoit să presupui că voia // să facă o experienţă în vederea unei adevărate cultivări a lor în Transilvania. Chiar dacă rezultatul nu ar putea fi favorabil numai simpla voinţă de-a încerca merită toată lauda. Toate plantele acestea se produc în sere bine îngrijite. Sera însăşi este încălzită, potrivit cu frigul de afară, de un îngrijitor chibzuit şi destoinic. Căldura sobei nu intră dea dreptul în seră, ea trece prin ţevi de jur împrejur şi astfel dă răsadurilor în fiecare zi aceeaşi căldură, pe care au avut-o şi înainte. Sunt diferite secţii, după originea şi patria plantelor. Şi în felul acesta ele sunt încălzite potrivit firii lor. Este evident că aici totul depinde de atenţia îngrijitorului... etc.

p. 272 ... Când autorul a venit din nou în Transilvania, era război contra Porţii... // În iunie din anul 1788, Sibiul era plin de voie bună, bucurie şi semeţie. Numai puţini oameni cu experienţă s-au gândit că ar fi cu putinţă ca turcii să neliniştească Transilvania. Turaty[195] şi munţii păreau să scutească.

Aceasta a fost situaţia până la sfârşitul lui iulie. La începutul lui august, Turaty a dispărut şi, odată cu el a dispărut siguranţa, pe care ar fi putut-o oferi munţii, deoarece nici unui om nu-i trecea prin minte că ar fi cu putinţă ca
p 273 duşmanii năvălitori să fie astfel opriţi, încât să fie // împiedicaţi de a pustii Transilvania...

Încă din iulie 1788, Sibiul mai era – după Viena – oraşul cel mai plin de viaţă din ţările ereditare cezaro-regale. Regele actual, Francisc[196], pe atunci arhiduce, crede, desigur, şi astăzi că oraşul acesta este unul din cele mai vesele şi mai pline de viaţă din monarhie. La sfârşitul lui iulie, el se afla în Sibiu;

[194] Anume făcute pentru a încurca pe vizitatori. Erau foarte la modă în secolul al XVIII-lea.

[195] Tânărul conte Turaty era fiul generalului de cavalerie, pensionar, contele József Turaty, care, în 1778, scria din Viena baronului Brukenthal, pentru a-i mulţumi de sprijinul său la Curte, în legătură cu obţinerea, pentru fiul său, a unei slujbe la Turda, cu o leafă de 300 de florini. În 1786, acesta ajunge locotenent colonel în Satu Mare, însărcinat cu partea tehnică a măsurătorilor de pământ din Transilvania. A murit la 12 august, în lupta din Pasul Buzăului.

[196] Francisc al II-lea, împărat romano-german, până în 1806, apoi doar al Austriei, ca Francisc I, şi rege al Ungariei (1792–1835).

desimea locuitorilor, bogăția, strălucirea, bunăstarea și viața plăcută păreau atunci a fi semnele caracteristice ale orașului. Semeția stăpânea inimile oamenilor. Dacă itinerariul prințului de atunci, care avea misiunea să inspecteze cordonul[197], ar fi fost întocmai astfel ca la câteva săptămâni după aceea, în loc să se înapoieze prin Cașovia[198], să fi putut să revină încă o dată la Sibiu, atunci ar fi găsit doar străzi pustii, fețe triste, oameni tânguindu-se și obsesia exodului. Acestea erau trăsăturile caracteristice ale orașului în luna august. Atunci frica stăpânea inimile oamenilor... În august, Turaty a căzut sub sabia dușmanului... // În campania din 1788 Turaty a fost cel dintâi comandant de sub comanda supremă a // feldareșalului Fabris[199], care a observat concentrarea dușmanului și, prin măsuri curajoase, l-a respins până departe în țara lui... p 275 p 276

Prezența lui însuflețea trupele... Regiunea Coziei și apoi Cozia[200] însăși au căzut în mâinile lui Turaty fără luptă, doar pornind în marș asupra lor pe poteci mai directe // și aici se înfățișa Tuiraty înaintea dușmanului îndărătnic. Felul său de a se înfățișa în luptă... la atac se năpustea în așa fel, încât dușmanul era zdrobit sau silit să fugă. Dacă voia dușmanul să treacă prin altă trecătoare, pentru a scăpa de Turaty, atunci îl înștiințau îndată informatorii lui, pe care îi plătea bine din banii săi, iar el le lua înainte. p. 277

Dincolo de trecătoarea Turnu Roșu, la câteva mile în Țara Românească, a ocupat Câinenii, îndată ce a luat Cozia. Aici a întărit neobișnuit de repede un munte, de pe care putea să țină sub observație și sub focul său toată regiunea. Această întăritură apăra Transilvania și trecătorile ei.

... De multe ori l-a dus serviciul său de la Câineni la trecătorile din jurul Brașovului dinspre Țara Românească, a cărei capitală este București. Drumul lui era prin Sibiu. Aici el a comunicat, în treacăt, comandantului suprem planurile sale și aștepta aprobarea lor sau alte instrucțiuni...

Primește ordinul să părăsească Cozia împreună cu celelalte cuceriri ale sale, în afară de Câineni, și să se mărginească la apărarea trecătorilor.

El s-a supus cu mâhnire adâncă și a fost silit să privească cum dușmanul prăda mănăstirea de bogățiile și de proviziile de alimente, pe care el le cruțase. A trebuit să renunțe la țelul strădaniilor sale de a ocupa munții Țării Românești până în șesul, care trebuia să hrănească pe oamenii săi. Toată truda, mai multe sute de ducați sacrificați, cu care își încurajase soldații și-și plătise spionii, s-au irosit...

I se refuză plata cheltuielilor făcute.

Este menirea ofițerilor de stat major din marele Comandament imperial să fie datori, să fie în tot locul. Când arhiducele de atunci, Francisc //, a inspectat cordonul, a fost desemnat Turaty ca să-l însoțească în Transilvania... Turaty a luat în primire pe prinț la granița dinspre Banat, l-a condus prin trecătorile bine păzite și l-a încredințat la granița opusă armatei lui Coburg[201]. p 279

---

197 Zona de graniță spre turci.

198 Oraș în Slovenia.

199 Domenico Fabris, conte de Santo Temiotte, comandantul trupelor imperiale din transilvania (1784–1789) († 1789).

200 M-rea Cozia.

201 Prințul de Coburg era comandantul armatei austriece, care opera pe frontul din Moldova, în timp ce prințul Hohenlohe ținea frontul dinspre Țara Românească și Oltenia

În timpul călătoriei cu prințul, a fost informat că dușmanul în număr mare înaintează spre trecătoarea Oituz. Abia l-a dat pe prinț în primire și s-a grăbit într-acolo, a respins un atac slab, care lui Turaty i s-a părut suspect. Turaty a avut dreptate, spionul fusese un înșelător, dușmanii, care cunoșteau fiecare pas al lui Turaty, deoarece aveau spioni buni, pe care nu-i plăteau cu bani mărunți[202], ci în aur, au simulat un atac împotriva trecătorii, unde se afla Turaty cu prințul, ca să poată ataca, cu mai mult succes, trecătoarea Buzăului, unde nu se afla Turaty. Totuși el a ajuns destul de la timp acolo. S-a grăbit atât de tare prin Brașov[203], încât nu și-a pierdut vremea ca să-și ridice pălăria, care-i căzuse de pe cap, sau să pună să i se dea ⟨alta⟩. La trecătoare, a cerut comanda, măcar că era oaspete. Datoria ofițerului de stat major este să pregătească p. 280 planurile de apărare sau de atac. // Executarea o lasă în seama generalilor comandanți. Turaty avea destulă agerime ca să chibzuiască și să hotărască pe loc. În afară de aceasta, a avut destulă încredere ca să libereze pe alții de răspundere. El stătea cu oamenii săi într-o vale, nu lângă trecătoarea Buzăului, părea că munții prăpăstioși înalți îl vor apăra de orice suprindere. Noaptea s-a lăsat, ploua foarte tare și șiroaiele de ploaie s-au întețit. Turaty a spus: „În noaptea aceasta, ei nu întreprind nimic, se poate purcede la depachetarea echipamentului, la pregătirea mâncării și la odihnă; mâine toată ziua vom avea mult de furcă și vom avea nevoie de putere". Așa s-a și întâmplat. A doua zi, în zori, Turaty și ai lui s-au văzut înconjurați de dușman, care a trecut peste munții prăpăstioși și s-a lăsat la vale. O ceață deasă, care se ridica din vale la munte, i-a ascuns vederii străjuitorilor, aceștia au fost uciși, fără să poată da alarma. Înainte de a se putea lua măsurile necesare, a fost un măcel general. Turaty s-a străduit din toate puterile lui fizice și sufletești, totuși i-a fost cu neputință să restabilească ordinea și să dea de veste cavaleriei de acoperire. Românul de rând se lăsa să i se taie capul fără să se apere. Ofițerii au luptat aproape singuri. Vitejia cu care au luptat este poate fără de pereche. Ofițerii p. 281 ce luptau, văzând că viața lor e pierdută, l-au rugat // pe Turaty să se salveze măcar el, de care depindea totul. Turaty a luptat înainte, a dispus să fie dus înapoi, sub pază, un tun. Cei de pază voiau să-l arunce pe Turaty, cu forța, pe tun și astfel să-l salveze, el s-a împotrivit și s-a năpustit puternic asupra dușmanului, ofițerii și câțiva soldați, care nu erau obișnuiți să-și plece capul, l-au urmat. Turaty a primit rană după rană, dar a continuat să lupte. Au mai rămas șaisprezece ofițeri. Turaty a luptat cu deznădejde ca să poată ține pe loc dușmanul până va sosi cavaleria și apoi să fie martorul biruinței neîndoielnice. Tunul a ajuns în siguranță, cavaleria se arătă, a alungat pe dușman, apoi l-a căutat pe Turaty, dar acesta nu a mai putut fi găsit. Jalea pentru omul atât de prețuit a fost generală. Toți soldații îl iubeau, căci și Turaty făcea la fel. După multă căutare, a fost găsit corpul lui căsăpit sub un morman de morți. A fost

[202] *Siebenzehner.*

[203] Cf. raportul lui Merkelius către Kaunitz din 9 iulie 1788 din Sibiu (Th Blancard, *Les Mavroyeni,* II, Paris, 1909, p. 815, anexa 54) despre trecerea foarte grabnică a lui Turaty prin Sibiu, spre Brașov, în legătură cu așteptarea unui atac la pasul Brașovului. Dacă data este corectă, atunci ea pare în contradicție cu afirmația autorului că Turaty s-ar fi grăbit *de la Oituz* spre pasul Buzău.

recunoscut după uniforma albastră, căci era atât de ciuruit de gloanțe și de zdrelituri, încât cu greu putea fi recunoscut. Cavaleria a împiedicat pe dușmani să-și poată lua prada pentru care făcuseră măcelul, anume capul lui Turaty, pe care Mavrogheni[204] pusese un preț de o mie de ducați.

Abia a ajuns la Sibiu știrea despre moartea lui Turaty, că s-a și produs // schimbarea la față arătată mai sus. Comandantul general a tăinuit moartea lui Turaty și a socotit că-i bine să se răspândească știrea că el s-ar fi rătăcit, dar în curând va reapare. Lucrul părea cu putință, căci se mai întâmplase de mai multe ori să fie lipsă. Nu rare ori se afla în mijlocul dușmanilor, dându-se ca român, și culegându-și informațiile cele mai bune. Era aproape cu neputință să fie recunoscut. Cunoștea foarte bine limba și obiceiurile, ca și fiecare potecă. Înainte de începerea campaniei a locuit, ca medic, în palatul lui Mavrogheni din București, tratat cu mare considerație de domn, servit la masa lui și aflând toate planurile, chiar din gura lui[205]. Dar el n-a cunoscut numai obiceiurile românilor, ci și ale altor națiuni[206]... p. 282

Certitudinea despre moartea lui Turaty a depopulat Sibiul. Au rămas numai aceia care erau siliți să rămână din cauza pâinii zilnice. La un nou atac al dușmanului asupra Câinenilor, oamenii și-au îngropat banii și toate lucrurile de preț. Scriptele cancelariilor armatei și administrative au fost transportate mai spre centrul țării, la Cluj. La toate acestea s-a mai adăugat și pătrunderea marelui vizir[207] la Caransebeș. Este ușor de închipuit groaza care s-a răspândit în țară, cu toate că, pentru observatorii cu sânge rece, ea era de neînțeles, căci exista destulă siguranță. Primejdia nu era mai mare decât fusese în iulie[208]. p. 283

Turcii erau cu mult prea deștepți ca să se încumete să ocupe temporar o țară de pe urma căreia nu s-ar fi rezolvat nimic. Lacomului Mavrogheni i-ar fi plăcut să jefuiască. Dar, marele vizir a văzut mai departe. Din aceasta, Mavrogheni n-avea decât de câștigat, deoarece misiunea sa era să pustiască, iar țelul său, jaful; marele vizir fusese desemnat pentru apărarea țării și țelul său era onoarea. Mavrogheni era un om care știa să îmbărbăteze pe ceilalți, dar care nu avea priceperea pe care trebuia s-o aibă un soldat. El și-a promis sie-și și Porții, Transilvania. Turaty, medicul, i-a înlesnit aparent foarte mult treaba, i-a dat cuvenitele proiecte pentru a le înfăptui, i-a dat schițe și planuri, a stârnit lăcomia de bani, îndreptând-o numai spre Sibiu și Brașov, unde un om ca Mavrogheni n-ar fi putut să intre niciodată. Prințul arendaș[209] a cerut Porții un soldat cu experiență pentru conducerea trupelor și executarea poruncilor sale și altceva nimic. Celelalte de trebuință, nimicuri în ochii lui, a promis că și le va procura singur. Căpetenia a venit, un Bimbașa[210] plin de însuflețire, p. 284

---

204 Nicolaie Mavrogheni, domn al Țării Românești (26 martie 1786 – 8 iunie 1790).

205 Nu avem alte știri în sprijinul acestei afirmații.

206 Alte amănunte din viața lui: în timpul războiului pentru succesiunea Bavariei, a fost la Berlin, deghizat în ofițer prusian, și la Dresada, ca ofițer saxon. Era fără avere. A lăsat o fiică de 9 ani, care a fost adoptată de magnații din Transilvania.

207 Iusuf pașa, mare vizir (25 ianuarie 1786 – 28 mai 1789, august 1790 – august 1791).

208 Ziarele anunțau intrarea iminentă a turcilor în Sibiu.

209 Ironic: *Pachtfürst*.

210 *Pin-Pascha*.

ale cărui cunoştinţe şi vitejie, fuseseră verificate de Poartă, atât pe apă, cât şi pe uscat.

p. 285 Acesta a orânduit trupele sub comanda supremă a aşa numitului principe. // La toate încercările îndreptate asupra Sibiului şi Braşovului a luat parte însuşi Mavrogheni, nu pentru a-i însufleţi pe ceilalţi sau pentru a lupta el însuşi, ci pentru ca, într-un caz norocos, să nu lipsească de la jaf[211]. Când vedea de departe că nu era nimic de jefuit, se grăbea să plece repede de acolo. Dacă atacurile se îndreptau spre trecătorile Oituz sau Vulcan, îl lăsa pe Bimbaşa să conducă singur operaţiunile, deoarece chiar şi în cazul norocos, că trecătorile acestea ar fi fost ocupate, jaful n-ar fi putut aduce altceva decât doar capete însângerate. Cei de sub ordinele lui Mavrogheni se compuneau din strânsura cea mai nenorocită[212], pe care o putea da Ţara Românească. Erau făpturi omeneşti lipsite de orice ordine şi disciplină, popor mânat împreună, pe care loviturile şi foamea îi împinseseră în rândurile armatei. Oamenii aceştia au atacat cu furie în mase mari, ca să facă rost de capete de germeni, căci Mavrogheni plătea un ducat de fiecare cap. Oamenii aceştia făceau treaba de călăi şi aşa şi arătau. Ar fi trebuit numai să fie ceva mai graşi. Urgia foamei i-a împins până sub tunuri, ca să facă rost de capete. Nu le păsa de cei căzuţi, ci năvăleau îngrămădiţi în cete deosebite, după un cap. După ce o asemenea ceată – din care jumătate rămânea în siguranţă pe loc – tăia atâtea capete duşmane câte

p. 286 putea, se repezea cu ele înapoi, fără să se mai gândească // la luptă sau la soarta celorlalţi. În fuga înapoi, se dădeau alte lupte. Aceia care n-aveau capete se luptau cu ceilalţi pentru capete şi astfel, efectivele lui Mavrogheni pierdeau cu siguranţă trei inşi de fiecare cap tăiat al unui german (toată armata cezaro-regească era numită germană. Turcii au tăiat numai foarte puţine capete nemţeşti propriu-zise. Erau capete de români, acelea pentru care se luptau românii)[213].

Dar pe cât este de sigur că n-ai motive să te temi de un atac general al unuia semenea duşman, totuşi este neîndoielnic că el este foarte păgubitor. ...

... Pentru imperiali, un soldat reprezintă un capital, pentru turci, pierderile sunt fără nici o valoare...

p. 288 La început, lozinca era să li se opună acestor trupe neinstruite, trupe de grăniceri. Dar n-a fost atins scopul urmărit. Grănicerii mergeau fără chef la luptă împotriva coreligionarilor lor şi se apărau foarte slab[214]. În intervalele de acalmie şi trândăvie, în zilele de vară copleşitoare, veneau femeile şi copiii, care se tânguiau de proasta stare a muncilor agricole şi îi făceau pe oameni temători. Trupele de grăniceri n-au corespuns absolut deloc aşteptărilor în timpul primei campanii. În loc să-şi apere bunurile lor, erau îngrijorate de soarta lor. Un soldat trebuie să-şi facă datoria cu sânge rece, fără nici o altă grijă. Infanteria instruită, dar mai ales cavaleria erau mereu chemate să repare ceea ce stricau grănicerii. Şi fără ei s-ar fi întâmplat la fel.

---

[211] Aprecierile autorului asupra rolului lui Mavrogheni sunt în contradicţie cu mărturiile contemporane. Pentru materialul informativ, vezi şi Th. Blancard, *Les Mavroyeni*, I, Paris, 1909, *passim*.

[212] *Erbärmlichsten Gesindel.*

[213] Afirmaţii incorecte şi răuvoitoare

[214] E vorba de regimentele româneşti de grăniceri de la Orlat, în nordul Transilvaniei şi în Năsăud.

În cele din urmă, Mavrogheni şi-a dat seama că prădarea oraşelor bogate din Transilvania de către călăii săi n-a reuşit, aşa cum făgăduise Porţii. Promisese prea mult şi obţinuse prea puţin. Bimbaşa îi cerea trupe şi înainte de toate artilerie, care era într-o stare foarte nenorocită... Poarta era nemulţumită de lăudăroşenia lui Mavrogheni, dar mai ales din cauza noilor cereri. Ea trimis tunuri şi tunari din Giurgiu şi vreo câteva mii de soldaţi mai instruiţi, dar şi poruncă să fie supravegheată purtarea lui Mavrogheni. Poarta este foarte bănuitoare faţă de arendaşii săi şi de ţările pe care le arendează...

Antagonismul permanent dintre boieri şi domnii fanarioţi, de care se foloseşte Poarta. Şi de astă dată, ei îi pârăsc pe Mavrogheni la Poartă.

Este oare de mirare că Mavrogheni a început să şovăie în credinţa lui faţă de Poartă, când el, cu cea mai mare silinţă nu obţinuse decât nerecunoştinţă? Căci el a văzut că frumoşii lui bani s-au topit, fără speranţă de a câştiga alţii? În toată prima campanie a fost sincer. În a doua campanie, sub pretextul unei recunoaşteri, şi-a permis unii paşi, care au dat boierilor spioni prilej de răstălmăcire. ...

Situaţia domnilor de simpli arendaşi şi nu de principi
Domnul porneşte cu întăriturile primite

Atacurile au fost mai îndrăzneţe, mai violente şi mai stăruitoare, mai ales în trecătorile Vulcan şi Buzău. Generalul comandant de dincoace, care, la începutul campaniei, se obligase să apere Transilvania, în chip mulţumitor, cu trupa aflătoare în timp de pace în ţară, a cerut şi el întăriri, deoarece pierderile pricinuite în morţi, răniţi şi bolnavi n-au fost prea mici, în schimb, duşmanul se întărise considerabil, Turaty nu mai trăia şi toată zăpada de pe munţi se topise.

Totuşi nu era o primejdie iminentă.

Starea generală a spiritelor era astfel. Ţăranii saşi însă erau cu atât mai hotărâţi. Mulţi aveau prăjini anume pentru semnale de alarmă. Pe acestea le observau saşii cu toată atenţia, pentru că, la apariţia semnalizării luminoase, să nu o rupă la fugă, ci să lovească pe îndrăzneţi cu ciomagul, singura armă pe care o aveau la îndemână.

Deci nu era nimic de temut din partea lui Mavrogheni. Teama de marele vizir, Iusuf paşa, era ceva mai întemeiată // ... După năvălirea marelui vizir p. 293 în Banat, în septembrie, şi după retragerea imperialilor de la Caransebeş, se socotea că marele vizir ar fi prea deştept ca să se gândească să înainteze mai departe; cu toate acestea, se considera totuşi cu putinţă ca el să ţină munţii ocupaţi şi să năvălească pe de lături prin Poarta de Fier[215] ca să ierneze aici. De aceea, s-a dat ordin corpului de armată Skader, care acoperea partea aceasta a ţării, ca, în cazul năvălirii duşmanului, să se retragă în cea mai bună ordine, fără să le pese nici de parcul de vehicule[216], nici de alte calabalâcuri, ci să se alăture la dreapta grosului armatei din Banat, iar la stânga, să acopere cetatea Alba Iulia. Marele vizir a prevăzut urmările şi a preferat să se retragă el însuşi

---

[215] Din Haţeg Trecerea dintre Banat şi Transilvania.

[216] *Wagenburg*. Sensul obişnuit al cuvântului este: tabără sau baricadă de care

în cea mai bună ordine. Cu toate acestea, înainte de sfârşitul campaniei, Transilvania a trebuit să mai treacă printr-o mare spaimă.

Mavrogheni, la rândul său, presupunea că marele vizir s-ar pregăti să ierneze în Transilvania şi să-i răpească toată prada râvnită. Ca să i-o ia înainte, a încercat un atac general. El a dat ordin lui Bimbaşa să simuleze un atac în direcţia trecătorii Vulcan şi a Porţii de Fier, în timp ce el va ataca la Câineni. Bimbaşa avea trupele noi sub comanda sa, în majoritatea turci, cărora Mavrogheni bucuros le-a îngăduit să prade valea săracă a Haţegului, dacă-l p. 294 ajutau pe el ca să poată cu atât mai uşor să prade Sibiul. Bunul arendaş // nu văzuse niciodată trecătoarea Turnu Roşu, care asigură de zece ori Sibiul, chiar dacă au căzut Câinenii, sau a cunoscut-o numai din descrierea lui Turaty. S-a pornit deci treaba. Bimbaşa a neliniştit mai întâi trecătoarea, potrivit înţelegerii, aici a fost respins şi apoi a trecut la Poarta de Fier, a atacat posturile înaintate, acestea s-au retras cu vestea că vin turcii. Corpul Skader, nebănuind că ar fi alţi turci decât cei ai marelui vizir, s-a retras potrivit ordinului, părăsind trecătoarea, valea Haţegului şi parcul de care. Şase sute de duşmani călare, în cea mai mare parte asiatici, au năvălit fără împotrivire în valea Haţegului, pustiind cu jaf şi pârjol satele, înecând ţara sub groaza venirii marelui vizir. Fabris a pornit îndată la Corpul Skader, care se retrăsese contra ordinului său, deoarece ordinul de retragere fusese dat chiar de împărat. Fabris a pornit din nou înainte, măcar că a văzut ordinul împăratului, zicându-şi că mai întâi trebuia să vadă cine-i duşmanul şi cât de tare este; el a luat răspunderea asupra sa, a înaintat în vale spre parcul carelor, părăsit de armată, şi n-a întâlnit nici un duşman. Numai satele arse arătau că pe aici trecuse acesta.

p. 295 Duşmanii au înaintat până la parcul de // care, care n-avea altă apărare decât pe a sa proprie. Nici unul dintre cei şase sute nu văzuseră vreodată un astfel de parc de care, nici chiar căpetenia lor. Turcii duc şi ei cu ei căruţe, dar numai de acelea din care puteai să încarci patru cu cai cu tot într-un singur car din cele imperiale, fără ca prin aceasta să împovărezi prea mult caii de tras. La vederea multelor hudubăi uriaşe, oamenii au încremenit, s-au oprit pe loc, s-au sfătuit, dar n-au putut să se lămurească deloc asupra obiectelor necunoscute ca şi asupra lipsei de apărători. Un cap mai deştept dintre ei s-a gândit la posibilitatea atât de firească cum că după clădirile din faţă se ascundea artileria imperială, iar în dosul lor stăteau pitite toate trupele, cavaleria şi infanteria; şi acum, dacă ar mai înainta, s-ar slobozi tunurile, în care timp cavaleria s-ar năpusti, iar celelalte trupe ar trece în locul huduibăilor, au găsit părerea întemeiată. Cu strigăte îngrozitoare, s-au întors înapoi şi au părăsit valea, cât au putut mai repede, lăsându-şi prada, care consta, în cea mai mare parte, din vite şi au căutat să ajungă de partea cealaltă a trecătorii. Comandantul parcului de care n-a putut să-şi explice această manevră şi, printr-un român, cunoscător al potecilor, a cerut comandantului general ordine, pe care i le-a adus chiar Fabris, în persoană. Pentru ca să se lămurească asupra fugii turcilor, p. 296 a trebuit // ca după aceea, în noiembrie, să cadă prizonier la Râmnic Bimbaşa, care a povestit apoi, cu mult haz, toată întâmplarea...

Atacul de la Câineni şi noua întărire a munţilor de la Câineni au reuşit. Numai spaima oraşelor a întunecat campania. Urmările ei au fost apăsătoare pentru oraşul Sibiu. Oamenii bogaţi au fugit, slujbaşii rămaşi au fost siliţi să

suporte povara scumpetei, care se urca zilnic, pe măsură ce sporea curgerea banilor în mâinile clasei meseriaşilor. De pe urma acestei curgeri a banilor, au păgubit funcţionarii, deoarece lor nu le revenea nimic. Banul curgea în mâinile furnizorilor şi comercianţilor de vite şi cereale[217].

A doua campanie n-a fost nici un singur ceas neliniştitoare pentru oraş. În locul contelui Fabris, mort în ianuarie 1789, a venit prinţul Hohenlohe[218]. Deîndată ce // prinţul a fost informat îndeajuns de către locotenent colonelul statului major general, von Gomez – urmaşul lui Turaty –, în chestiunile tehnice ale artei războiului, despre situaţia din ţară, a şi pornit în aprilie, el însuşi, împotriva lui Mavrogheni, care înainta. Măcar că românii păreau mai turci[219] decât în campania trecută, totuşi le-a lipsit ce avuseseră mai bun: viteazul lor Bimbaşa, care era prizonier la Alba Iulia. Prinţul von Hohenlohe a tratat duşmanii într-un fel nou, ce nu putea nicidecum fi înţeles de ei. El n-a lăsat să se tragă multe focuri şi să se facă multă gălăgie, deoarece pulberea costa bani şi era risipită pe toate nimicurile, ci a dat ordin să se avânte îndată înainte la atac şi să taie în carne vie[220]. Acest fel de a purta războiul, pe care însuşi Laudon[221] îl numeşte „sistem Hohenlohe", a asigurat paza Transilvaniei în tot timpul campaniei a doua... p. 297

... Pe cât de norocos s-a încheiat pentru Transilvania, cât şi pentru lanţul de trupe, campania a doua, pe atât de grea şi distrugătoare a fost iarna următoare din optzeci şi nouă spre nouăzeci. //

[Iarna foarte aspră. Orşova direct ameninţată de turci, austriacii vor să înceapă o acţiune la Vidin. Boierii din Ţara Românească, precum şi sârbii se obligă să aprovizioneze armata imperială din timpul iernii, fără a şti bine la ce se îndatorează şi fără a putea face faţă la făgăduielile lor]. p 298

Orşova trebuia împresurată. Poziţia cetăţii este de aşa natură că n-are motiv să se teamă de foc. Este o cetate de frunte pe când Belgradul este o capitală. Se poate spune: Orşova este cetatea Belgradului. Belgradul are doar renumele de cetate, dar Orşova este o cetate efectivă, care întotdeauna va fi apărată de soldaţi destoinici. Cu împresurarea nu se ajungea la căpătâi. Orşova trebuia liberată, muntele „Allion"[222] trebuia ţinut ocupat tot timpul iernii. Nevoia aceasta neapărată a adus trupei imperiale neajunsuri de necrezut. // Prinţul Coburg trebuia să înainteze cu armata sa până la Bucureşti[223], iar Hohenlohe cu trupele sale până la Craiova[224], pentru ca să ţină în mână p 299 p. 300

---

[217] Amănunt vrednic de notat.

[218] Prinţul feldmareşal Friedrich Wilhelm von Hohenlohe-Kirchberg (1732–1796), numit, pentru scurtă vreme, în 1790, comandant al trupelor imperiale din Transilvania. După moartea lui Fabris, urmase imediat baronul Johann von Rall (1789–1790).

[219] *Obglich die Wallachen turkischer aussahen*, în sensul unei participări mai reale?

[220] *Entgegen rücken und drein hauen.*

[221] Mareşalul Gedeon Ernst, baron de Laudon (1716–1790), s-a distins în luptele cu Frederic al II-lea al Prusiei, pe care l-a învins în mai multe rânduri. A respins, în 1788, atacul turcilor în Banat, cucerind, în 1788, Belgradul şi fiind numit generalisim.

[222] Neidentificat.

[223] Unde a intrat la 9 noiembrie 1789.

[224] Unde a intrat la 6 noiembrie.

Muntenia şi Oltenia şi ca trupele să fie hrănite pe teritoriul duşmanului. Coburg şi Hohenlohe cunoşteau mai bine ţara şi starea sufletească a populaţiei ei. Amândoi au răspuns că primul voia să-şi poată lua reşedinţa de iarnă la Roman, iar celălalt la Sibiu, localităţi în care aveau provizii destule, pentru a da trupelor după ocuparea Orşovei, spre Dunăre, cu oameni odihniţi şi întremaţi. N-a folosit nici o obiecţie, au trebuit să înainteze. Au pornit într-acolo şi pe deasupra, în noiembrie.

În locul belşugului promis, au găsit sate pustii, colibe dărăpănate, oameni înfometaţi, rătăcind ici şi colo, care aşteptau pâine de la cei care veneau. Turcii căraseră peste Dunăre tot ce avea oarecare consistenţă şi valoare. Fireşte că boierii, atât la Bucureşti, cât şi la Craiova adunaseră ceva provizii. Dar abia au ajuns la jumătatea lui decembrie şi mai mult nu s-a putut aduna. Boierii, în

p. 301 unele locuri, în răstimpul dintre promisiune şi împlinire, // s-au răzgândit şi mulţi şi-au îngropat proviziile. S-au ivit bănuieli şi li s-a dat de urmă. Totuşi nu s-a putut purcede cu prea mare asprime într-o ţară străină, plină de *trădători şi oameni care urăsc ordinea*[225].

p 302 Ştafete după ştafete soseau la guberniu în Sibiu, după ajutoare. Toate păturile rivalizează în strângerea şi trimiterea de provizii trupelor.

Dar a început o iarnă îngrozitoare, ţăranii s-au înzăpezit pe drum, zăpada se ridica peste care, bucatele şi proviziile au fost îngropate în zăpadă; prăpădindu-şi mâinile de îngheţ în timpul unei munci cu neputinţă de executat, ţăranii au încercat ici-colo să salveze ceva din fierul căruţelor şi s-au înapoiat acasă cu puţinii cai care le-au mai rămas. Ce plânsete la femei şi copiii. Ce tânguiri la armata care aşteaptă. Dincoace[226], s-a mai adunat câte ceva, după putere, iar dincolo[227], boierii au fost struniţi cu mai multă asprime. Iarna a trecut în lipsuri şi nevoi, iar urmarea a fost, ca întotdeauna, înrădăcinarea bolii.

În campania a treia, comandantul armatei imperiale hotărăşte să pună stăpânire pe linia Dunării, se încearcă ocuparea Orşovei şi a Giurgiului.

În cursul campaniei a treia, se pare că a apărut ciuma.

p 304 ... În primăvară, Orşova a fost asediată, în toată legea, pentru a libera Dunărea spre Vidin. Pentru a atinge acelaşi scop, de jos în sus, prinţul Coburg trebuia să încerce să ia Giurgiul, care, în afară de Vidin, este singurul loc fortificat, ce le mai rămăsese turcilor pe Dunăre în Ţara Românească. De ce mai rămânea de făcut se îngrijau ruşii sau trebuiau să se îngrijească ei.

Giurgiu nu este o fortăreaţă de importanţa Orşovei. Dar este astfel aşezat că are Dunărea în spate, nu este izolat, ci poate fi mereu aprovizionat cu provizii şi trupe. Trupele imperiale, care suferiseră mult în timpul iernii din cauza lipsurilor şi a bolilor, nu puteau să se caţăre pe zidurile groase şi înalte, să ocupe fortificaţiile şi nici să ia prin surprindere garnizoana bine întărită. Giurgiu trebuia distrus prin foc. Tot felul de tunuri şi de toate calibrele au fost cărate, cu cheltuieli de neînchipuit, din cetăţile Petrovaradin şi Alba Iulia; au sosit, au fost aşezate în poziţia cuvenită, trupele de asediu erau în apropiere, însuşi prinţul se afla la o depărtare doar de câteva mile.

---

225 Judecată plină de necaz din cauza socotelilor greşite ale austriecilor

226 În Transilvania.

227 În Ţara Românească

În câteva zile, Giurgiu urma să aibă soarta Belgradului. Câțiva tunari imperiali, simțindu-se jigniți, au trecut la inamicul din cetate //, arătându-i cum ar putea fi capturate toate tunurile de asediu[228]. Lovitura trebuia executată înainte de venirea întăririlor, înainte de a se fi putut schimba situația artileriei. Turcii, care cunoşteau fiecare pas şi fiecare petec de pământ, au îndrăznit să facă o ieşire disperată, au izbutit să ducă de partea cealaltă o mare parte a artileriei, să biruie pe apărători şi, înainte să fi sosit întăririle, să scoată din uz multe tunuri. Prin trădarea acelor nelegiuți, turcii au capturat o mare comoară, iar armata imperială a suferit pierderi însemnate. Generalul de artilerie a rămas mort pe loc. Întărirea a sosit prea târziu, turcii acum se înapoiaseră în incinta lor. p. 305

... Această lovitură nu a oprit de tot asediul, dar l-a tărăgănat până la încheierea armistițiului. Dar mai înainte de aceasta a fost pierdută Orşova. Pacea n-a mai întârziat mult... //

[Zvonuri false în timpul interregnului despre jigniri aduse germanilor din Transilvania, despre plănuirea măcelului lor etc.]. // p. 307

...După moartea împăratului Iosif[229], glasul obştesc a cerut să se întrunească dieta, şi anume la Cluj, deoarece oraşul acesta este în mijlocul țării şi este, prin urmare, aşezat la loc potrivit pentru stările care merg la Dietă. În acest scop, s-au adunat din nou împreună banderiile desființate, ca să apere, ca şi odinioară, dieta împotriva a tot felul de tulburări... p 309

Despre banderii şi banderişti p. 310

În primăvara lui nouăzeci o asemenea banderie transilvană şi-a pus tabăra în regiunea Aiudului. Şeful ei a fost un conte bogat... La început, treaba a mers destul de bine. Nutreț pentru cai şi hrană pentru oameni se găsea din belşug. Guberniul privea ca spectator jocul, ştiind bine că nu putea fi vorba de nici o primejdie, acolo unde se afla în frunte contele. Dieta, pentru a cărei apărare şi cinstire se adunaseră cu toții, n-a voit să-şi înceapă lucrările. Proviziile s-au isprăvit. Trebuiau procurate altele, spre consternarea contelui, care primise, dintr-o modestie de necrezut, doar titlul de general, când i se cuvenea cel de rege al regilor. Căldura în tabără a devenit tot mai apăsătoare, setea mai chinuitoare, provizia de vin a trebuit dublată, curând s-a produs o stagnare generală, dieta încă nu începea. Subalternii voluntari au asaltat pe generalul lor, cerând noi provizii pentru oameni şi cai. „Duceți-vă dracului" – a răspuns el – „nu mai vreau să fiu general, căci afacerea asta costă afurisit de mulți bani!". S-a dus acasă, ceea ce a făcut şi armata sa... p. 311 p. 312

Cum în virtutea legii posturile din administrația locală *(Landesstellen)*, nu puteau fi ocupate decât de membri localnici, statul acordă slujbaşilor săi, veniți din alte locuri, *indigenatul*. // p. 313

---

[228] Pentru comportarea imperialilor în această campanie, vezi şi mărturia lui Roger de Damas, în partea a II-a a volumului de față

[229] În februarie 1790.

p. 314 Marele principat al Transilvaniei, aşezat la extremitatea posesiunilor creştine din Europa, este din toate punctele de vedere o ţară foarte însemnată Locuitorii ei, care, ca număr, nu trec de un milion şi jumătate de suflete pe un teritoriu de o mie şi o sută de mile pătrate, practică netulburaţi toate cultele religioase, fără ca vreunul din ei să-i tulbure pe ceilalţi. Aproape că nu există nici o sectă creştină, care să n-aibă adepţi în Transilvania şi să nu se practice netulburat. Câte unele se compun numai din câteva familii, dar se menţin şi activează, fără ca cineva ă se sinchisească de ele. //

p. 315 Nicăieri divinitatea nu este preamărită în atâtea limbi şi în atâtea feluri ca în Transilvania, fără ca statul să se teamă că această varietate de credinţe ar putea să aibă cea mai neînsemnată influenţă în rău. El profită mult mai mult de folosul adevărat pe care-l aduce libertatea de conştiinţă[230]: anume sârguinţa şi emulaţia... etc.

[Descrierea unui drum de noapte la Câineni]

p. 325 Într-o noapte frumoasă de vară, autorul a îndrăznit să facă o mică plimbare la Câineni, deşi nu era nevoie de prea multă îndrăzneală... //

p. 326 Drumul într-acolo duce peste Şelimbăr, un sat săsesc, mare şi foarte frumos, peste Tălmaci[231], un târguşor curăţel, cu o cetate, care dă unui membru al sfatului orăşenesc din Sibiu titlul de pârcălab[232]. Regiunea e roditoare, foarte bine lucrată şi foarte plăcută. Din Tălmaci se ajunge la trecătoarea Turnu Roşu.

Chiar înainte de Tălmaci, vegheau posturile de cavalerie, pichetele stăteau în bivuac, patrulele izolate păstrau liniştea cea mai mare, stând călare, aproape nemişcate. Erau atât de bine acoperite, că abia de puteau fi observate. În Tălmaci chiar, era cantonat un regiment de infanterie cu cavaleria de acoperire. Misiunea acestor trupe era să respingă duşmanul, care ar năvăli prin potecile de munte (plaiuri), oprindu-l să se răspândească şi să facă prăpăd şi, totodată, dacă s-ar întâmpla cumva să ajungă Câinenii în stăpânirea duşmanului, să întărească trecătoarea Turnu Roşu... //

p. 327 Trecătoarea Turnu Roşu este la o depărtare de 3 mile de Sibiu. Aproape tot atât este de la trecătoare până la Câineni. Trecătoarea însăşi are toate însuşirile cerute... Este cu neputinţă ca un duşman, oricare i-ar fi tăria sau numărul, să-şi poată croi un drum dacă este apărată chiar şi numai de puţini oameni.... Toată trecătoarea este ca o poartă. Pe aceasta o face dulgherul, iar pe cealaltă a făcut-o natura. Drumul nu este mai lat decât poarta însăşi, pe dreapta este un munte abrupt înalt, sterp, la stânga o prăpastie grozavă spre Oltul impetuos; dincolo de râu sunt munţi înalţi, care se întind spre Făgăraş. Oltul se prăvăleşte cu o repeziciune neobişnuită printre munţi, peste stânci, la vale. Nu îngăduie trecerea. Facerea unui

---

230 Afirmaţia în contradicţie cu situaţia românilor ortodocşi (neuniţi), expuşi tuturor prigonirilor.

231 Sat şi com , jud. Sibiu, aproape de intrarea Oltului între munţi. Cetatea „Landskron", azi în ruine, a fost zidită aici de saşi, în secolul al XIV-lea

232 *Burggraf.*

pod peste el este un lucru tot atât de irealizabil. Unde ar fi să vină? Malurile sunt nişte pereţi de stâncă. Pe muntele din dreapta porţii se află o cetăţuie bine înzestrată, din care poate fi apărată poarta fără greutate. Împotriva unui atac, ce ar folosi cârlige de căţărat, stă de pază un zid puternic sus pe munte, care-i foarte bine apărat. Drumul însuşi este şi continuă să fie atât de strâmt până la carantină, între prăpastie şi pereţi înguşti de stâncă, încât numai rar afli un loc de unde poţi ocoli o căruţă venind din direcţia opusă. De cele mai multe ori se călătoreşte atât de aproape de prăpastie, încât o singură mişcare greşită a căruţei ameninţă cu prăbuşirea ⟨în hău⟩.

Drumul e doar stâncă goală. El merge când în sus, când în jos, după forma stâncilor, şi numai rar e câte o porţiune continuă, care te lasă să mai şezi. Eşti tot timpul aruncat încoace şi încolo, mai ales dacă mergi repede... La carantină au fost lăsaţi caii să se odihnească. S-a făcut ziuă. ... // de la carantină la Câineni nu-i chiar atât de departe, ca de la Turnu Roşu la carantină. Chiar şi ultimele trei mile nu sunt atât de rele, ca primele de la Sibiu, deoarece oferă mai multă tihnă. p. 329

În timp de pace, întreaga regiune de la Turnu Roşu până la Câineni este nelocuită, funcţionarii de la carantină, a căror soartă nu poate fi de invidiat, sunt singurii oameni care trăiesc aici. Dar acum, în timp de război, regiunea este populată.

Era o dimineaţă foarte frumoasă şi era duminică. Regiunea întreagă avea o înfăţişare sărbătorească. Mai multe familii din Ţara Românească veniseră sub protecţia germană, ca să-şi asigure bunurile de rapacitatea propriilor lor concetăţeni. Au căpătat fâşia de pământ mânos dintre Câineni şi carantină, pe amândouă malurile Oltului, ce se întind aici pline de farmec. Aici oamenii, dincoace şi dincolo de munte, locuiesc în bordeie făcute în pământ. În jurul bordeielor, câmpul era lucrat şi pământul îngrijit, iar vitele păşteau prin iarba înaltă. Astfel, fiecare familie îşi avea proprietatea sa separată, pe care o putea lucra şi folosi în voie. De cum s-a ridicat soarele printre frumoşii // munţi, creştea mulţimea românilor ce ieşeau parcă din pământ. Veneau oameni cărunţi, măicuţe bătrâne, oameni de toate vârstele până la pruncul cel mai mic la sânul mamei sale. Toţi oamenii erau îmbrăcaţi curat şi cuviincioas, acum îşi spălau mâinile, picioarele şi capul în apă, atât de cuviincios şi de liniştit, încât înfăţişau un tablou grăitor al adevăratei vieţi patriarhale. Căci ei trăiesc după cea mai simplă stare a naturii, dar nu ca animalele. Ei se deosebesc hotărât de românii care trăiesc în ţările creştine[233]. Şi ţiganii locuiesc de obicei în bordeie, dar ei se arată cu prisosinţă a ţigani, dar bordeiele acestor români sunt aşa fel rânduite, încât la ivirea unui pericol să nu-ţi fie frică să cauţi adăpost în ele. Printre astfel de bordeie curate, cu locuitorii lor liniştiţi şi aşezaţi, am urmat drumul până la Câineni. Acum, Oltul e mai liniştit, deoarece se poate lăţi, nu mai vuieşte peste stânci, curge printre munţi îmbrăcaţi cu vegetaţie, care lasă ţărmul frumos îmbrăcat cu iarbă. Regiunea e într-adevăr frumoasă. În ciuda marii călduri stăruitoare de atunci, pădurile îşi păstrau frumosul lor luciu verde închis. Toate pâraiele mici de munte, care se varsă în Olt, au păstrăvi foarte gustoşi. Românii îi prind şi îi vând pe nimic. // p 330

[233] Deci afară din Principatele dunărene, care erau vasale turcilor, adică în Transilvania şi Banat

p 331 Şi localitatea Câineni este considerată de către locuitorii din regiune ca oraş. Cei din naţiunea săsească s-ar lăsa greu înduplecaţi să schimbe vreunul din satele lor cele mai rele pe acesta. Localitatea se împarte în două: o parte dincoace şi cealaltă dincolo de Olt. Locuitorii sunt oameni de aceeaşi calitate bună, ca şi locuitorii bordeielor. Oamenii aceştia nu reunesc ca români pe românii din Banat şi Transilvania, ci le dau un alt nume[234]. Casa boierească de dincoace de Olt, în care a locuit generalul baron Pfefferkorn şi care nici pe departe nu este atât de frumoasă ca o casă parohială săsească obişnuită şi o biserică dincolo de Olt, care la fel nu arată atât de bine ca o biserică obişnuită de sat, sunt cele mai bune clădiri din Câineni. În schimb, nu este nici o casă clădită şi orânduită cu aşa delăsare ca una din cele mai bune case ale românilor din Banat. Era mare animaţie la Câineni. Munca stăruitoare a soldaţilor, schimbul avanposturilor, instruirea arnăuţilor, sub comandantul lor cam aspru, Stoian îngrămădeala pricinuită de cavalerie şi infanterie, larma muzicii, strigătele ţăranilor, care aduceau provizii, toate acestea şi încă multe altele făceau un puternic contrast cu plăcerea liniştită de la începutul zilei.

p 332 .. Am mers apoi pe jos până la fortificaţia Câineni, numită după aşa-zisul oraş. O înălţime abruptă, care semăna cu un munte înalt ascuţit, era prima lucrare întâlnită în drum. Era mai obositoare decât ameninţătoare. Pe frumosul munte netezit, care acum nu mai era ascuţit sus, ci plan şi neted, era cantonată garnizoana, destul de tare, ca să poată respinge un duşman numeros şi îndârjit. Muntele fortificat era liber de jur împrejur, izolat cu desăvârşire. Jos, într-o adâncime îngrozitoare, curgea Oltul, ale cărui ţărmuri erau bine populate şi bine apărate. Pe râu, în jos, stăteau pichete şi tunuri cu tot ce le trebuia. De pe înălţime putea fi dominată toată regiunea din jur. De pe ea, tunurile puteau lovi toţi munţii de jur împrejur, fără ca de pe aceasta să poată fi ajuns cu tunul fortul Câineni. Căci nu este cu putinţă să fie aduse tunuri în faţa Câinenilor. Cum să le aduci până acolo? Şi chiar dacă ar putea fi aduse cu mare trudă şi cheltuială, Câinenii ar zădărnici orice folosire a lor

p 333 Turcii nu ar fi putut cuceri Câinenii decât prin asalt. Dar trupele lor nu făceau decât să vâneze capete. [Un ofiţer îl plimbă pe autor, dându-i explicaţii] Se văd câţiva turci, care însă nu înaintează decât până la o distanţă mai mare decât bătaia tunului.

p 334 ... Sus pe munte era soare frumos şi căldură mare de la opt până la unsprezece dimineaţa. Sub munte vuia o furtună grozavă în vale...

p 335 ... Garnizoana din Câineni avea nespus de mult de suferit din cauza soarelui arzător, întrucât nu avea deloc umbră. Nopţile erau reci, căci nimic nu oprea vânturile ce suflau de jur împrejur.

p 336 Transportul până la Câineni fusese legat de atâtea greutăţi încât şi bogatul a trebuit să îndure tot atât de mult, ca şi săracul...

... După masă, ne-am întors. Regiunea, spre carantină, părea şi mai frumoasă după ploaie. Localul carantinei însăşi este o clădire într-adevăr drăguţă, are câteva căsuţe de funcţionari şi în faţa lor un aşa-numit birt[235], unde poţi găsi fân, rachiu şi păstrăvi, aceştia din urmă foarte frumoşi. Dacă

---

[234] Probabil numele de ungureni sau mocani

[235] *Wirt haus* – han

nu sunt păstrăvi la îndemână, atunci trimite vorbă românului, care pentru câțiva creițari își prinde câțiva funți din râurile din apropiere. În timp de pace se face aici îmbăierea porcilor, îngăduiți să fie mâncați din Țara Românească la Sibiu. În afară de acesta, aproape că nu se poartă nici un fel de comerț reciproc. Locuitorii din Râmnic, un oraș la trei mile dincolo de Câineni, primesc produsele fabricate din Craiova... orașul acesta le primește din București, singurul oraș comercial din toată Țara Românească. Grecii țin în mână comerțul. O casă germană de comerț // a încercat cu tot dinadinsul să înjghebe raporturi comerciale și să înființeze depozite, dar din cauza războiului, rezultatul încercării a rămas nesigur. Casa de comerț se numea „Bürker și Compania”... p. 337

Toate vitele, în afară de porci, cu care Țara Românească inundă Transilvania, atunci când importul este permis, sosesc prin Făgăraș. Bumbacul vine din București, prin Brașov... Țara Românească are păduri de nuci uriașe. Nucile căzute le mănâncă porcii. [Propune să se facă ulei din nuci, chiar în Țara Românească și să fie apoi transportat pe Dunăre].

... În Turnu Roșu mai sunt câteva case frumoase, un oficiu vamal și încă puține altele. Tabăra de la Tălmaci, acum spre seară, era plină de viață și veselie. Tabăra de aici avea hrană cu mult mai bună decât cea de la Câineni. Transportul de la Sibiu încoace era ușor și se afla în afara zonei drumului primejdios, prin urmare puteau fi cumpărate, la preț ieftin, toate cele de trebuință. Numai gândul unui câștig foarte mare poate îndemna pe cineva să facă negustorie de desfacere[236] la Câineni, mai ales pe vreme rea... p 338

[Despre obiceiurile de carnaval la sașii din Sibiu – baluri mascate de două ori pe săptămână etc. Despre pictorul portretist Martin Stock, chemat de baronul Brukenthal și stabilit la Sibiu. Despre cariera candidaților la locul de parohi luterani]. p. 339–346

Aproape toate fabricatele, care se întrebuințează în Transilvania sunt aduse din Viena. Lână strânsă din țară e dusă la Viena și Troppau[237], acolo este prelucrată și apoi se întoarce înapoi. Pieile de iepure sunt duse la Viena și se înapoiază prelucrate ca pălării. Și totuși, sunt în Transilvania destui postăvari, pălărieri și lucrători[238] destoinici. Ei însă nu se bucură de încredere. În Sibiu trăiește un om care este în stare să dea postavul cel mai ales. Spre nenorocul lui, el a făcut o încercare cu o bucată din care cotul costa un ducat și a trebuit să se oprească, deoarece n-a găsit nici o desfacere. Postavul lui era mai fin și mai trainic decât cele importate și care se vând // cu șase florini[239]. Dacă și-ar fi trimis postavul la Viena, ca să-l aducă înapoi de acolo, fiecare ar fi socotit ca o cinste să poată purta un astfel de postav. p. 349 p 350

În scaunele săsești se lucrează rufărie de masă (?)[240] foarte frumoasă, dar domnește credința că nu se va cuveni să te folosești de ele și se cumpără cele

---

236 *Marktständern.*

237 Oraș în Cehoslovacia.

238 *Zeugmacher* (termen destul de general din cauza sensurilor diferite ale cuvântului Zeug)

239 *Gulden*

240 *Tischzeug* (poate însemna și tacâmuri).

importate. La fel stau lucrurile şi cu panglicile şi cu pânza. Transilvania însăşi produce pânză foarte bună, iar dacă aceasta nu ar fi de ajuns, negustorul de pânză din Zips[241] ar putea să înlocuiască ce lipseşte. Acestei pânze însă nu i se dă nici o atenţie şi se cumpără produsele fabricii din Linz, care la ochi sunt de un alb frumos şi atâta tot... Acum cei din Zips s-au îndreptat cu vânzarea mai mult spre Maramureş şi Bucovina, precum şi spre Transilvania, şi şi-au găsit câştigul lor. Interzicerea importului pânzeturilor străine a urcat repede

p 351 preţul mărfurilor lor, pe care ei au avut // grijă să le facă pe cât mai fine cu putinţă. Totuşi n-au putut să urce mai sus calitatea decât până la un taler împărătesc cotul vienez. Bucovina a fost alăturată Ungariei şi Transilvaniei[242] sub împăratul Iosif al II-lea. Prin aceasta s-a desfiinţat în acelaşi timp şi vama austriacă şi astfel a fost înlesnit mult comerţul celor din Zips spre Moldova şi Ţara Românească. S-a răspândit la Iaşi şi la Bucureşti comerţul cu pânzeturi „de Silezia", cum şi le numeau ei. În curând s-au găsit negustori greci, care au scutit de greutăţile călătoriei pe negustorii ceilalţi, încheind un negoţ cu ridicata. Restul este adus în Transilvania, unde se vinde şi cu amănuntul[243]. În timpul din urmă, Bucovina a fost din nou desfăcută de Ungaria şi are vamă galiţiană. Acum comerţul spre Bucureşti trebuie îndreptat prin Transilvania şi aceasta se face cu atât mai uşor, cu cât se pare că pânzarii din Zips cumpără multe pânzeturi din Transilvania şi le fac cinstea de a le da asemenea titlul de sileziene.

Albinăritul a decăzut cu totul, de când a început cultura viermilor de mătase. Aşa o fi şi în alte ţări? În Transilvania cultura viermilor de mătase nu este avantajoasă. Şi, dimpotrivă, pentru ceară şi miere intră în fiecare an în

p. 352 ţară o sumă anumită de bani străini. Mierea albă şi curată de Transilvania // e preţuită şi căutată în tot locul.

În afară de clădirile industriale, pe care Sibiul le datorează sârguinţei decedatului Hochmeister, acesta a mai ridicat şi un teatru, pe care fiul său, nu numai că îl menţine, dar l-a îmbunătăţit şi înfrumuseţat. Cădirea teatrului este mare şi este vrednică de o capitală, dar este aşezată la extremitatea zidurilor oraşului de sus, deci prea departe ca să poată servi folosului general, mai ales pe timp de iarnă. De câţiva ani se obişnuieşte, de teama incendiilor, să se clădească teatrele pe marginea oraşelor[244]...

p 369 ... În anul 1788, veniturile s-au urcat la un milion şase sute de mii de galbeni, ceea ce ar reveni la un gulden de om. O contribuţie foarte mică în comparaţie cu alte ţări. Ţara cuprinde o mie şase sute cinci zeci de mile pătrate.

În timpul războiului nu numai că au rămas în ţară toate veniturile, dar au mai venit din Viena mai multe milioane de bani efectivi[245].

---

[241] Comitat în Ungaria de Nord, în graniţă cu Silezia (azi în Slovacia).

[242] În 1775, sub Maria Tereza, Bucovina a fost încorporată în Imperiul German, printre posesiunile hansburgice La început, avea administraţie militară; în 1786 a fost unită cu Galiţia; se desparte de Galiţia printr-un decret al lui Leopold II din 25 septembrie 1790.

[243] *Ellenweise* (cu cotul)

[244] Urmează o critică a acestei aşezări, precum şi a concepţiei că teatrul este numit „al domnilor" din partea de sus a oraşului Guvernatorul Bánffy ar fi dorit să se clădească într-un loc mai central, dar generalul comandant şi-a impus planul său

[245] *Baar*

Transilvania ar avea deci acum mijloacele de a încuraja industria proprie, restrângând importul.

Nu poţi părăsi Transilvania, fără a pomeni de casa de comerţ cu ridicata, „Bürker şi compania". Această casă de comerţ pe acţiuni a făcut încercarea, sub conducerea domnului Bürker, să aducă în grabă prosperitate în marele principat al Transilvaniei. Războiul a întrerupt planurile bine intenţionate, fără a le zădărnici. Olt l e de natură a putea uşor suporta şi transporta corăbii. Dar in acest scop, este necesar ca pentru nav gaţie sa se facă o cale printre şi peste stânci, ca în unele locuri, raul să fie curăţat şi pe alocuri să fie îndiguit[246]. Casa de comerţ amintită a făcut începutul, pentru ca să-şi poată duce pe Olt mă furile până la Dunăre, iar de aici p^nă în Marea Neagră. Dar punerea în practică i-a depăşit puterile şi, // ca sa nu renunţe la într gul proiect, a fost nevoită să transporte cu căruţa până la Dunăre cea mai mare parte din mărfuri. Şi, totuşi, ar fi avut un câştig frumos dacă războiul, declarat atunci, nu ar fi obligat-o să-şi de facă la iuţeală şi mult sub preţ mărfurile sale. ... p. 370

Dar, o asemenea întreprindere cade în sarcina unui rege. Dacă s-ar putea infăptui cu ajutorul regelui o asemenea lucrare, ar înflori repede în toata ţa a sârguinta, activitatea şi buna stare, căci Trans'lvaniei nu-i lipseşte nimic decat desfacerea. În ce priveşte produsele naturale şi artificiale, ar putea produce cu mult mai mult decat acum, dacă oamenii muncitori ar vedea folosul muncii lor. Transportul cu căruţele până la Dunăre, prin Ţara Românească plină de primejdii şi fără şosele, costă prea mult. Transilvania are sare şi vin destul ca să aprovizioneze ţări întregi. Fabricile de sticlă, în împrejurări favorabile, pot să producă cele mai bune articole; musseline şi panglici pot fi pregătite pentru export în cantităţi îndestulătoare.

Vinul din Transilvania face parte din cele mai nobile produse. Calităţile sale îl fac deopotrivă cu vinul renan. Câştigă în calitate dacă e lăsat să stea zece ani. Ar putea fi vândut drept vin de Rin. p. 370–37

[Despre apele minerale din Transilvania. Propuneri pentru valorificarea lor. Sunt amintite apele din munţii Rodnei şi Borsec]. p. 372

Dacă apa minerală din Transilvania poate fi adusă cu cheltuieli puţine până la Mureş, atunci poate ajunge tot atât de uşor până la Dunăre, ca şi sarea, şi chiar până la Viena...

În afară de sare şi apă, Transilvania posedă comorile cele mai de seamă ale omenirii de pe suprafaţa pământului, anume aer sănătos, oameni deştepţi, tari, frumoşi, mai ales de partea femeiască, iar sub pământ are laolaltă şi în cantităţi suficiente aur, argint, plumb, aramă, fier, mercur şi tot ceea ce în alte părţi se poate găsi numai în parte şi câte puţin.

O idee despre starea culturală în Transilvania a dat-o fericitul Seivert[247], preotul în Guşteriţa[248], în *Informaţiile*[249] sale despre învăţaţii din Transilvania

---

[246] Pentru asemenea planuri, vezi şi corespondenţa lui Raicevich.

[247] Joahann Seivert (1735–1785), cărturar sas.

[248] *Hammelsdorf.* Satul a fost înglobat oraşului Sibiu.

[249] Scrierea lui J. Seivert este intitulată: *Nachrichten von Siebenbürgischen gelehrten und ihren Schriften...*, Pressburg, 1785, Im Weber und Korabinskischen Verlage. Sunt înfăţişaţi în ea 188 de scriitori, cu date biografice şi descrierea lucrărilor lor.

p. 376 şi scrierile lor. ... Numărul învăţaţilor celorlalte naţiuni din Transilvania depăşeşte cu mult pe aceştia, după cum se arată în prefaţa lucrării. Învăţaţii în viaţă deţin încă manuscrise valoroase ale înaintaşilor lor...

p. 379 Socotelile în Transilvania se fac în două feluri de florini[250]: cel unguresc şi cel nemţesc[251]... Un chintal de sare în Transilvania, potrivit legilor ţării, nu poate fi mai scump de un florin unguresc. Cotul de măsurat[252] este cotul de Praga, iar cântarul folosit este cel de Viena...

În Transilvania îşi au cercul de recrutare patru regimente: un regiment de cavalerie, un regiment de husari şi două regimente de infanterie. Trupele de grăniceri în scaunul secuiesc sunt aparte. Este natural că plecarea acestor trupe a împiedicat circulaţia monetară obişnuită. Fireşte, războiul a pus în circulaţie p 380 cu mult mai mulţi bani decât suma dată pentru cheltuielile garnizoanei[254]. Însă i-a dat totuşi în alte mâini. Războiul a îmbogăţit pe unii. ...

În timpul şederii autorului în Transilvania, la începutul războiului, // foarte p. 385 mulţi boieri din Craiova, Râmnic şi Bucureşti, încredinţaţi că Ţara Românească întreagă va fi ocupată în curând şi repede de către imperiali, au fugit la Sibiu cu soţiile şi copiii lor. Ei au adus cu ei pungi frumoase şi pline cu aur şi, de aceea, s-au găzduit destul de larg şi boiereşte. Pungile s-au uşurat pe măsură ce se îndepărta tot mai mult ocuparea Ţării Româneşti. La urmă nici nu a mai avut loc. Atunci, oamenii au devenit nerăbdători şi, pe sub masă, s-au înţeles din nou prin scrisori cu guvernul de dincolo, iar unii au făurit planuri, după care Sibiul urma să fie luat prin surprindere[255], cu prilejul marelui târg anual de la Sf. Mihai, din optzeci şi opt[256]. Oricât de nebuneşti ar fi aceste planuri, totuşi comandantul general a făcut pregătirile necesare şi a luat cele mai necesare măsuri de apărare. Apoi, aceşti oameni au fost cu totul îndepărtaţi din Sibiu şi trimişi mai departe în interiorul ţării. Căci oamenii n-au ştiut că în timp de război orice schimb de scrisori este expus privirilor guvernului.

[Urmează consideraţii lipsite de seriozitate despre mult lăudata frumuseţe a „grecoaicelor" şi incultura lor. Unele femei, foarte puţine, ştiu şi câteva cuvinte franţuzeşti. Sunt şi ţigani care sunt boieri! etc. ...]

p 387

Despre trecătorile spre Transilvania

Când vine cineva în Transilvania din Banat dă mai întâi de Poarta de Fier[257]. Aceasta face, în acelaşi timp, legătura cu Ţara Românească şi cu Transilvania. Dacă duşmanul a şi intrat în Banat, atunci Poarta de Fier greu mai poate fi apărată, căci chiar şi trupa de apărare a pasului Vulcan[258], care

---

250 *Gulden*

251 Raportul dintre florinul unguresc şi cel german ar fi de 24/20, socotind după Gulden Fuss

252 *Elle.*

523 *Gewicht.*

254 Ceva mai departe, autorul dă un tabel al soldelor din armată, arătate pe companie ,i batalion.

255 Afirmaţia gratuită întemeiată probabil doar pe măsura preventivă luată de autorităţile militare de a îndepărta pe refugiaţii români din regiunile Sibiului.

256 La 29 septembrie 1788.

257 Poarta de Fier a Transilvaniei, între Banat şi Ţara Haţegului, de unde se trecea în Ţara Românească.

258 Pe Valea Jiului.

urmează după ea, trebuie să-şi părăsească poziţiile, să se unească, pe la Haţeg, cu apărătorii Porţii de Fier, pentru a alunga înapoi pe duşmanul năvălitor. Aceasta trebuie să se petreacă repede, pentru ca duşmanul să nu aibă timpul să-şi desfăşoare forţele. În caz contrar o bătălie este de neînlăturat.

A doua trecătoare este pasul Vulcan, aceasta este singura intrare, începând de la întreita graniţă[259] până la ieşirea Oltului în Ţara Românească. Drumul este practicabil numai două treimi din an, din cauza zăpezilor foarte mari. Două râuri, amândouă numite Jiu: Jiul unguresc şi cel românesc, se unesc aici. În dosul acestui punct de unire şi-au avut nemţii linia de apărare. Trecătoarea însăşi este atât de tare de la natură, încât se poate lipsi de fortificaţii artificiale, de care, nici nu prea posedă. //

A treia trecătoare este Turnu Roşu, amintită mai sus. Oricât este de greu de a forţa trecătoarea aceasta, totuşi foarte greu poate fi oprit duşmanul de a năvăli spre Tălmaci, dacă el mai are în mână Câinenii. Prin urmare, pasul Câineni este, de fapt, adevărata trecătoare la ieşirea Oltului. Dacă trecătoarea este la Câineni, atunci duşmanul nu poate năvăli în Transilvania din Oltenia. Dacă însă duşmanul e stăpân pe Câineni, atunci nimic nu-l mai opreşte, ca lăsând Oltul la dreapta, la „Projen"[260], să treacă văile peste Mălaia[261], Voineasa[262] şi „Galtim"[263], să ajungă în munţii Tălmaciului[264], să lase la dreapta Turnu Roşu şi să se întindă de-a lungul graniţei Transilvaniei până la întâia ciocnire. Dacă, însă, punctul Câineni se găseşte în mâna trupelor germane, atunci de aici se porneşte urmărirea duşmanului, împingându-l înapoi, în unire cu trupele din Tălmaci, cu care legătura este liberă, pentru o acţiune comună. În războiul trecut, turcii au atacat de mai multe ori Câinenii şi numai pentru a da de lucru garnizoanei, ca să nu observe planul de înaintare spre Tălmaci. Poate că acum o sută de ani o asemenea stratagemă ar fi putut să reuşească. În viitor, turcii nu vor lăsa să li se ia Câinenii atât de uşor, cum s-a întâmplat de curând.

A patra trecătoare este aceea de la Bran[265]. Aici se află un vechi castel mic, care // de-abia este luat în seamă. Germanii au organizat apărarea pe povârnişul opus al munţilor, în Valea Muierii[266]

Trecătoarea a cincea e cea de la Timiş. Ea domină o cărare de picior spre Ţara Românească printre munţii înalţi Piatra Mare[267] şi Bucegi[268], foarte aproape de Braşov.

Trecătoarea a şasea este Şanţul Vechi[269], sau Şanţul Roman. Pe vremuri, pe aici era drumul cel mai frumos din Braşov în Ţara Românească[270]. Din

p 388

p 389

[259] Punct de frontieră între Transilvania, Oltenia şi Muntenia.

[260] *Projen*. Neidentificat.

[261] *Malay*, sat şi com. pe Valea Lotrului, jud Vâlcea.

[262] *Vajnaska*, sat şi com la confluenţa Lotrului cu Valea Voineasa, jud Vâlcea

[263] *Galtim*. Neidentificat

[264] Adică pe Valea Lotrului şi apoi a Sadului.

[265] *Terzburger*, sat şi com , jud Braşov.

[266] *Valje muliere*

[267] *Pietramare* (altitudine 1840 m)

[268] *Buzest* (!).

[269] *Altschanz*

[270] Se trecea în Ţara Românească, fie în Valea Doftanei (pasul Predeluş), fie în Valea Teleajenului (pasul Bratocea)

considerații de război, drumul acesta a fost distrus aşa că aproape nu se poate folosi. Trecătoarea aceasta este tot atât de aproape de Braşov, ca şi a Timişului sau a Branului. Toate trei sunt trecători braşovene. Germanii şi-au stabilit pozițiile la poalele munților, pe câmpie dincoace de râul Cârcinu[271], unde turcii niciodată n-au îndrăznit să pătrundă.

Trecătoarea Buzăului este a şaptea şi ultima spre Țara Românească. Trecătoarea este „Casa neamțului"[272]. Granița ajunge până la vreo mie de paşi de ea. Dacă granița ar putea fi în aşa fel încât „Casa neamțului" să treacă dincoace pentru totdeauna şi să nu fie nevoie mai întâi să fie cucerită, atunci s-ar câştiga prin aceasta un al doilea Câineni. Apa Buzăului izvorăşte în Țara Românească, trece şerpuit peste granița de astăzi şi apoi fuge din nou înapoi în Țara Românească. El formează, prin urmare, două drumuri spre Transilvania. Pe drumul din dreapta duşmanii nu vor îndrăzni niciodată să năvălească, deoarece // spatele e descoperit; vor încerca întotdeauna drumul de la stânga Buzăului, pe care, în caz de reuşită, ar putea să atace Braşovul şi Târgul Secuiesc[273]. Cucerirea „Casei neamțului" ar închide amândouă drumurile. În lipsa acesteia, trecătoarea este apărată în direcția ambelor drumuri din „Muhlberg" şi „Kalvariberg"[274].

p. 390

Trecătoarea a opta este cea a Oituzului[275]. Aceasta, împreună cu cele următoare, duce în Moldova. Are un loc de trecere foarte strâmt, în care se găseşte întăritura lui Rákóczi[276]. Cu ajutorul acestei întărituri, trecătoarea poate fi apărată cu trupe foarte puține.

Trecătoarea a noua este a Ghimeşului[277], are două redute de zid, aşezate de cealaltă parte a munților, în Moldova. Accesul din Moldova spre ea e pe o şosea în toată legea. Trecerea din Transilvania spre Moldova e peste munți foarte înalți.

A zecea trecătoare, Prisăcani[278], constă din mai multe poteci bine păzite şi îngrădite, care trec peste munți foarte înalți. Potecile trebuie ocupate şi bine supravegheate, deşi nu se va ivi cazul să fie nevoie de o apărare prea vie.

Trecătoarea a unsprezece constă din apărarea noii şosele, care constituie drumul comercial din Transilvania prin Bucovina spre Galiția. Trecătoarea este la Bârgău[279].

(sfârşitul părții a II-a)

---

271 *Gartschinerbach*

272 *Casa Tedesculi*. De fapt Casa Dudescului, v N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, ed. a 2-a, p. 12, n. 2

273 *Wascharhely*, oraş, jud. Covasna.

274 Topice neidentificate

275 Azi în jud. Covasna.

276 *Rasozyschanz*. Topic neidentificat.

277 Azi în jud Bacău.

278 *Beritschke*, azi în jud. Neamț.

279 *Borgo*, azi în jud. Bistrița-Năsăud.

Călătorie din Transilvania spre Pressburg (Bratislava)[280]

Autorul părăseşte Sibiul la trecerea prerogativelor acestui oraş de capitală a Transilvaniei şi de sediu al Dietei Transilvaniei asupra Clujului, îndată după urcarea pe tron a lui Leopold al II-lea, în 1790.

Autorul a pornit pe drumul de înapoiere cu ajutorul unor călăuze dibace, p. 401 a unor cai rezistenţi şi a unor căruţaşi de treabă şi sârguincioşi, în octombrie 1790. De la Sibiu la Sebeş e un drum de şase mile. Sebeşul mai rea încă la începutul domniei lui Iosif al II-lea oraş săsesc. Apoi i s-a luat, curând, privilegiul de oraş, fiind coborât la rangul de târg. De la începerea domniei lui Leopold[281], târgul a devenit din nou oraş. Drumul până la el a fost mult îmbunătăţit. ... Un argintar din Königsberg are aici o industrie foarte frumoasă. Turnătoria de clopote lucrează pentru Transilvania întreagă. Aici se află un birt remarcabil. Poţi găsi în el nu mai puţin de şase feluri de mâncare. Oricât de flămând ai fi şi oricât de tare ai stărui să ţi se aducă măcar ce este gata, trebuie să aştepţi până pot fi servite toate cele şase feluri de mâncare. ...

De la Şebeş la Orăştie sunt două staţiuni de poştă. Aici părăseşti, cu părere de rău, populaţia săsească. // De aici la Deva e un drum de trei mile. p. 402 Peste râul Strei, apoi satul Sântandrei[282]. Peste râu duce un pod foarte trainic. Pe vreme de secetă, căruţaşii nu trec pe pod, ci prin albia râului, ca să economisească taxa, foarte neînsemnată, pentru trecerea podului. Aceasta nu-i un lucru cu dreptate. ...

Cetatea Deva a fost desfiinţată ca atare. Este întrebuinţată ca arest. De la Deva la Dobra sunt trei mile bune. Altădată, mai înainte de începutul războiului, dacă cineva făcea a treia parte din drum, era nevoit să urce un munte înalt şi prăpăstios, care era din cale afară de primejdios, apoi, la coborât. Războiul a înlăturat primejdia aceasta, care a pricinuit moartea multora. Acum este un drum nou, solid, care ocoleşte muntele spre Mureş.

Dobra este un oraş grăniceresc[283]. Partea bărbătească a locuitorilor mai era în armată şi, ca urmare, oraşul era golit de locuitori. Arată ca şi când ar fi fost prădat de curând. // De la Dobra la Coşava[284], e un drum de patru mile, p. 403 foarte anevoios. Înainte de război n-a fost pe această distanţă nici o staţie de poştă. Acum, la jumătatea drumului se vede un nou local de poştă, cu accesoriile necesare. Înainte de a ajunge la localul poştei, dai de ferme frumoase. Într-una din ele locuieşte un dogar neamţ, care, după cum se vede, face foarte bune afaceri. Pe lângă comerţul său, care îi dă o hrană îndestulătoare, el caută să cumpere din Sibiu lumânări de seu cu chintalul, pe care le vinde cu bucata,

---

[280] Autorul pomeneşte, în preambul, de lucrarea sa precedentă, apărută sub pseudonimul Lehmann, fără a mărturisi însă legătura sa cu acesta.

[281] Leopold al II-lea (1790–1792), fratele lui Iosif al II-lea

[282] *St. Androsch,* satul se află pe râul Cerna, indicând numele râului nenumit, în vreme ce Streiul este pomenit, fără a se arăta locul pe unde a fost trecut Azi înglobat în oraşul Simeria, jud. Hunedoara

[283] Azi sat şi com în jud. Hunedoara Locuitorii ei erau încadraţi în Reg. I de grăniceri (cu sediul la Orlat, lângă Sibiu)

[284] Sat, com Curtea, jud Timiş.

cu un câştig foarte mare. Aceste lumânări de seu sunt o specialitate a oraşului Sibiu şi cu greu pot fi imitate în altă parte. Ele sunt produse şi în altă parte, tot atât de albe şi strălucitoare, dar nu au aceeaşi durabilitate. Chiar şi în Viena, te poţi lăuda cu lumânările de seu din Sibiu. De o valoare tot atât de excepţională este şi săpunul.

Dogarul, care trăieşte în mijlocul lemnelor, îşi face butoaiele, după împrejurări pe un preţ de nimica, apoi, în timpul culesului viilor, le schimbă pe must şi prin aceasta realizează un comerţ de vin foarte rentabil. Tânăra lui soţie, din Duln[285], în Austria, te ospătează cu mâncăruri foarte gustoase. Atât aici, cât şi pe tot parcursul înapoierii era lipsă de ouă. Militarii în trecere au consumat prea multe găini, pentru ca să se fi putut păstra oarecare provizii de p. 404 ouă. // În Coşava, peste drum la localul poştei, este o cârciumă nouă. Este încă prea nouă pentru ca să te poţi aştepta la ceva bun. De la Coşava la Făget[286] nu-i o staţie de poştă prea mare. Pe vremuri aici era un oficiu vamal spre Transilvania. De când această ţară din urmă a fost unificată cu Ungaria[287], în privinţa acestor taxe, pentru a se dispensa de o mare parte a funcţionarilor, s-a desfiinţat serviciul acesta şi acum călătoreşti de la Sibiu până la graniţa Austriei fără să fii întrebat sau oprit. În Făget este un oficiu fiscal[288] însemnat. Comunitatea germanilor de aici îşi are preotul său propriu. Birtul frumos, care pe vremuri era al doamnei contese de Soro[289], a fost cumpărat de la ea de Administraţia comerală[290]. Cum acum se îngrijesc de casa aceasta alţi proprietari şi alţi cârciumari, voi aminti spre înştiinţarea călătorilor de o întâmplare, în casa aceasta, care în februarie optzeci şi doi (1782) i s-a părut autorului foarte gravă. Autorul a sosit atunci la Făget cu un însoţitor, pe cel mai năpraznic ger, pe la două după amiază, după ce, în ziua aceea, de la răsăritul soarelui fără oprire, fusese tot timpul pe canal[291], cu primejdia vieţii (deoarece nu era de găsit nici drum, nici făgaş). Urma şi urletele de lupi fuseseră singurele semne de fiinţe vii, pe care le observase, altceva nimic. Zăpada era înaltă. Adesea, p. 405 trăsura mergea atât // de aproape de povârnişul prăpăstios al canalului, încât o singură smucitură mai obosită a cailor aducea trăsura în primejdia de a se răsturna. Cu o trudă extremă a putut fi ridicată în sus roata dindărăt a trăsurii, sub care se şi îngrămădiseră, alunecând de sus, zăpadă şi pământ. Oamenii şi animalele aveau nevoie de întremare. Aproape ţeapăn de tot a intrat autorul în cârciumă. Cârciumăreasa, de fel din Mainz şi compatrioată a autorului, a pregătit de zor, în chip prietenos şi îndatoritor, un prânz bun şi l-a servit curat într-o încăpere alăturată, puţin încălzită. Autorul era pentru prima dată în acea regiune şi însoţitorul său de fel. La amândoi le-a plăcut aici. Numai vizitiul, un sas din Transilvania, cunoştea atât regiunea, cât şi limba ţării. Pe masă se

285 Este vorba, probabil, de Tulln, în apropierea imediată a Vienei.

286 Sat şi com., jud Timiş.

287 În 1780.

288 *Rantamt.*

289 Amănunte în relaţia alcătuită sub pseudonimul Lehmann

290 *Kammer.* În Banat, partea dinspre graniţă era sub administraţia militară, restul era supus, începând din 1751, administraţiei civile sau camerale.

291 Canalul Bega.

aflau pistoale, praf de pușcă și plumb. În camera vecină a venit un soldat, care putea dovedi cu pașaportul său că este soldat în concediu, din regimentul Orosz, care staționează în Transilvania. Acesta tare se tânguia în limba romană, pe care cârciumăreasa o tălmăcea, că el nu știa cum să ajungă acasă și altele asemănătoare. I s-a dat de mâncare, băutură și bani. El a plecat. Apoi s-a înapoiat, a cerut puțin praf de pușcă și plumb. Natural că aceasta i s-a refuzat. Cârciumăreasa se ruga stăruitor pentru el, spunând: „săracul de el, chiar ar avea nevoie de acestea, deoarece a depășit termenul pașaportului. De fapt, el nu // are voie să treacă granița Transilvaniei. Lipsa de pâine de acolo l-a mânat în Banat. Nici aici nu se poate câștiga nimic și acum ar vrea să se întoarcă la ai săi. Pe drumul mare nu poate să meargă, de teamă că ar fi recunoscut, pedepsit pentru depășirea termenului pașaportului. El e silit să apuce pe drumurile lăturalnice, cunoscute de el, prin păduri. Pe acestea, el trebuie să se apere atât de hoți, cât și de lupi". Femeia s-a rugat foarte mult și, după mai multe refuzuri, a repetat rugămințile. Autorul, ca să aibe liniște la masă, a spus, în sfârșit, femeii să cumpere puțină pulbere și plumb pentru om și să le treacă în socoteala lui. Femeia n-a fost mulțumită cu aceasta, repetând că „aici nu este voie să se vândă pulbere și plumbi". La aceasta, a primit ultimul răspuns: „Dacă autoritățile interzic să se vândă pulbere și plumbi, atunci ele interzic totodată și dăruirea unor asemenea lucruri". p. 406

Timpul de mâncare a trecut repede. Oamenii și vitele se întremaseră îndeajuns. Acum ne-am interesat de drumul Sibiului. La cine te puteai interesa mai ușor decât la cârciumăreasă...

Informația mi s-a dat, în timp ce căruțașul înhăma caii, deci în lipsa acestuia. Ea a sunat cam în felul următor: „De aici mergeți la Coșava, drum de două mile. Cu caii dvoastră buni, ajungeți cu siguranță după cinci ceasuri. În Coșava, însă, nu trebuie să rămâneți peste noapte. Acolo-i mizerie mare. Șeful poștei are, ce e drept, o odaie pentru călătorii care vin cu diligența, dar nu are nimic de mâncare. Pe deasupra sunt oameni nesuferit de grosolani și săraci lipiți pământului. Acolo nu-i nici o cârciumă, prin urmare, trebuie să popositi la Coșevița[292]. Caii bine hrăniți merg ușor până acolo, deoarece de la Coșava este numai o milă mică mai departe peste o înălțime. Iar în Coșevița este o cârciumă nouă, frumoasă de tot, cu multe odăi bine mobilate pentru călători. Casa a construit-o un conte. Cârciumarul este german, la fel soția lui și ospătarul. Se servește bine de tot. Astăzi înainte de masă, au sosit aici niște domni, care nu puteau lăuda îndeajuns serviciul bun de acolo. Vizitiul nu va voi să meargă acolo, desigur, dvoastră însă siliți-l. La ora șapte, sunteți acolo". p. 407

Ne-am urcat în trăsătură, caii au pornit cu voie bună, am ajuns încă pe zi la poșta de la Coșava. Vizitiul a coborât, s-a interesat // de grajd pentru noapte. Autorul la început a protestat blând, apoi a stăruit serios și cu hotărâre să se meargă înainte până la Coșevița. Vizitiul nu putea fi urnit din loc. Când s-au oglindit înaintea ochilor toate minunățiile de acolo, a răspuns: „La Coșevița nu ajungem înainte de ora zece noaptea. Până acolo, nu-i nici o colibă. Drumul duce mereu spre munți înalți, pe care îi vedeți în fața dvoastră și prin păduri dese. Drumul acesta este cel mai nesigur din toată călătoria. Permisionarul a p 408

[292] *Koschawitz*. Coșovița sau Coșevița, sat, com. Margina, jud. Timiș.

şi ajuns acolo, ca să vă primească. În Coşeviţa nu se găseşte nici un adăpost, nici pentru oameni şi nici pentru animale, este un cuib nenorocit. Acum opt zile, am fost acolo. În timpul acesta, nu s-a putut clădi nici un han".

În timp ce ne certam, s-a înnoptat. Vizitiul n-a vrut să se urnească cu nici un pas. Ce era de făcut? Am fost nevoiţi să ne găzduim în casa poştei. Aici, am găsit oameni binevoitori, care s-au îngrijit de mâncare şi băutură îndestulătoare, apoi de paturi bune, iar în dimineaţa următoare, de un dejun gustos, la un preţ foarte ieftin. Poşta aduce puţin venit. O dată pe lună trece diligenţa, care merge săptămânal de la Viena la Pesta, de două ori pe lună la p. 409 Timişoara şi numai o dată la Sibiu. // Călători vin, de asemenea, doar arareori. Cele mai bune venituri provin de la pământul care aparţine poştei.

Când s-a luminat de ziuă, am pornit la drum. Drumul a fost întocmai cum l-a descris vizitiul, peste munte, prin păduri dese, atât de pustiu, încât n-am întâlnit nici o urmă de om. Vizitiul se ferea tare, ca prin pocnituri de bici sau vorbă mai tare să facă zgomot, ca să nu dea nici un semn de prezenţa noastră. Pe la ora zece înainte de amiază, am ajuns la Coşeviţa. Dar şi localitatea aceasta ar fi trebuit să fie sat, era cu mult sub descrierea vizitiului. Hanul frumos era o născocire ingenioasă a femeii, compatrioata mea. Se pare că permisionarul ar fi unealta hoţiilor ei. Este greu să găseşti o altă legătură[293]...

De la Făget la Lugoj, drum de cinci mile, printr-o pădure în care călătorul p. 410 are şi mai multe motive să fie cu ochii în patru // decât chiar la Coşeviţa, unde este graniţa Transilvaniei, după Coşava. Mai ales după încheierea păcii, se poate ca regiunea aceasta să fi devenit foarte nesigură. Fiindcă atât refugiaţii, cât şi arnăuţii trimişi la vatră cunosc destul de bine regiunea; şi chiar dacă nu ar voi să se folosească ei înşişi de cunoştinţa aceasta, *românii din partea locului* au acum destule prilejuri să păcătuiască pe seama lor[294].

Pe vremea aceea, Lugojul mai arăta încă foarte schimbat. Mai înainte, fusese o localitate frumoasă. Acum se văd încă destul de lămurit rămăşiţele retragerii de la Caransebeş, când Lugojul a avut cel mai mult de suferit.

[Pornind de la aventura imaginară de la Coşeviţa, autorul formulează un adevărat rechizitoriu contra românilor bănăţeni şi ardeleni. Amintind de pierderile suferite de armata imperială în cursul acelei retrageri de la Caransebeş – datorate de altminteri neiscusinţei şi lipsei de hotărâre a împăratului, care p. 411 luase comanda acelor trupe –, el aruncă vina dezastrului // pe români, care ar fi jucat, din ascunzătoare, rolul duşmanului. Au prădat, au dat foc, au ucis şi, în necontenite strigăte de Allah (!), au pustiit o noapte întreagă (!). Trupele aveau de luptat cu duşmanul din spate, deoarece duşmanul din faţă era destul de cuminte ca să reziste la timpul potrivit (?)[295]].

[293] De observat că autorul construieşte o întreagă intrigă, destul de sinistră, pe o simplă impresie, datorată mai ales sugestiilor vizitiului

[294] Simplă presupunere gratuită, întrucât autorul nu a avut nici o experienţă directă a unor asemenea fapte.

[295] Pentru restabilirea adevărului, cf mărturia lui Hofmansegg, în *Reise*..., p 207 şi urm , redată şi în partea a doua a volumului de faţă De fapt, tot dezastrul s-a datorat ordinului intempestiv de retragere, dat din senin, direct, de către împărat în cursul nopţii Unităţile din urmă, văzând goana celor din frunte, au încercat să le ajungă din urmă, spre a nu rămâne

În vremea aceea, lumea era foarte ocupată cu repararea clădirilor, cu ridicarea de case noi, mai frumoase, aşa că astăzi Lugojul ar putea să fie desigur mult mai frumos decât a fost vreodată.

De la Lugoj la Timişoara e o cale de 8 mile. de-a lungul lor dai de Sinersig[296], un sat prost, Dacova[297], un sat german plăcut, apoi Cheveres[298]. //

Între ziua Sfântul Mihail (29 septembrie) şi sărbătoarea tuturor sfinţilor p. 412 (11 noiembrie), se schimbă aproape toţi birtaşii arendaşi, pe tot parcursul drumului până la Pesta. Schimbarea aceasta stinghereşte foarte mult pe călători. Birtaşii nou veniţi nu sunt încă instalaţi. Cei ce pleacă sunt rău voitori. Se silesc să scoată nume rău acestei case pe care o părăsesc. De aceea, nu dau mai nimic pe bani grei. Consumi bani mulţi, pentru o satisfacţie redusă. Un ducat nu ajunge acum la cât ajungea mai înainte un florin. De la Chevereş duce un drum frumos, printr-o pădure plăcută, la Timişoara. Pădurea însăşi este străbătută de cărări simetrice, la capătul cărora sunt conace frumoase de vară.

Pe vremea aceea, oraşul Timişoara era plin de viaţă. Mişuna de ofiţeri. În afară de aceasta, tocmai atunci se afla aici învingătorul[299] de la Martineşti. Era bal, ofiţerii paradau în uniformă, funcţionarii civili păşeau solemn. Hanurile erau pline. Cu greu se putea căpăta, în baza cunoştinţei vechi, ceva camere la hanul „La Trâmbiţaş". Masa era curată şi bună. Serviciul grabnic şi curat, iar preţul cu mult mai ieftin decât în cel mai nenorocit sat.

Împăratul Iosif contopise amândouă comandamentele generale din Banat şi din Slavonia. // Sub împăratul Leopold au fost iarăşi despărţite. Spre fericirea p. 413 Banatului, demnitatea de comandant general i-a revenit dlui comandant al cetăţii, contele Soro[300]. Numărul[301] caselor din oraş este de o sută cincizeci şi nouă de case mari, din care o parte sunt foarte frumoase. Casa comandantului, care mai înainte cu câţiva ani era înnădită din mai multe bucăţi, este acum

izolate, strigând celor dinainte: *Halt!* Strigătul a fost înţeles greşit ca *Halla* = Allah. În panica ce a urmat, trupele din urmă au dat năvală asupra celor din faţa lor, iar generalul Clairfayt, retrăgându-se deoparte, a pus să tragă cu tunul în pretinsul duşman. Turcii, nebănuind nimic de această groaznică confuzie, au stat liniştiţi, fără a profita, pe moment, de dezastrul acelei nopţi. Este evident că românii *nu au avut nici un rol în provocarea sau folosirea acestui măcel.* Urmează o serie de afirmaţii duşmănoase la adresa românilor pentru care se jertfeşte soldatul imperial şi care „ziua şi noaptea se străduiesc să-l tortureze sau chiar să-l ucidă". Şi apoi conchide: „Este uşor de închipuit cum se potriveşte încartiruirea la astfel de creaturi a soldaţilor germani şi unguri, care sunt obişnuiţi cu ordinea şi disciplina militară". Un singur lucru adevărat afirmă autorul, şi anume, că sub turci se simţeau mai bine decât sub austrieci, întrucât nu aveau altă obligaţie decât de a plăti un tribut destul de redus şi, deci, preferabil exacţiunilor şi vexaţiunilor de sub austrieci. Este vorba, bineînţeles, de românii bănăţeni şi nu de cei din Principate, exploataţi de fanarioţi.

[296] *Sinersck,* sat. com. Boldur, jud. Timiş.

[297] *Bakoa,* sat aparţinând oraşului Buziaş, jud. Timiş.

[298] *Keveresch,* azi Chevereşul Mare, sat şi com., jud. Timiş.

[299] Feldmareşalul prinţ von Coburg. În realitate, adevăratul învingător fusese Suvorov.

[300] Contele de Soro, vezi relaţia lui „Lehmann" alias Christopher Seipp, precum şi textul lui Griselini.

[301] Nu se arată totalul caselor, ci numai al caselor mari.

altfel clădită şi prefăcută într-un palat. Grădina prezidenţială de odinioară, împreună cu palatul ei, a slujit în timpul războiului ca spital pentru soldaţii bolnavi. Înălţimea pe care se află acest fost castel de vară îi dă totodată plăcere şi tărie. de la Timişoara la Seghedin e o cale de douăsprezece mile, prin Sânnicolau[302]. Acesta este aşezat la jumătatea drumului, este un târg mare şi frumos cu nouă sute de case, proprietatea unui grec, domnul Nago[303]. Cu toată severitatea acestui proprietar, împotriva căruia sunt multe plângeri, destinul a dat locuitorilor un administrator, care ştie cu înţelepciune să unească interesele ambelor părţi. Locuinţa proprietarului este o clădire spaţioasă foarte frumoasă, ca şi casa comitatului[304]. I s-a întâmplat, în regiunea aceasta, autorului un lucru serios, pe care nici pe departe n-ar fi putut să-l creadă cu putinţă în Ungaria. El a întâlnit sate întregi călătoare, ai căror locuitori şi-au părăsit
p. 414 locuinţele atribuite lor mai înainte // în Ungaria şi s-au mutat pe domeniile statului[305], în Banat. Şi nu numai câteva sate, ci multe, multe. Emigranţii erau numai germani; şi nu erau doar niscaiva emigranţi nou veniţi, oameni săraci, fără rosturi[306], ci erau ţărani bine înstărţi... Ei plecaseră cu atâţia cai, câţi le trebuiau, atât ca să-şi care toată avuţia, cât şi ca să-şi poată lucra cum trebuie pământul, ce li se împărţise de curând. Căruţele erau încărcate cu mobilă bună şi curată. Aceasta se compunea din paturi, lăzi, leagăne, scaune, scrinuri, ceasuri de perete, tingiri de aramă, vase de cositor şi alte bunuri. Îmbrăcămintea călătorilor era plăcută, curată şi bună, chiar şi cea mai proastă din ele ar fi întrecut-o pe cea mai bună de la toţi ţăranii din împrejurimi. Şi astfel de oameni, care duceau cu ei pecetea învederată a sârguinţei lor, au fost siliţi să-şi lase în urmă roadele sârguinţei lor. Fireşte că autorul s-a informat: de ce migrează? Toţi au răspuns că n-au mai putut răbda. Şi aici, ca şi în Germania, nici unul nu s-a plâns chiar de stăpânul său, ci toţi blestemau pe intendenţii lor şi, mai ales, pe slujbaşii subalterni ai acestora şi nu mai puţin satele vecine cu ei. Afluenţa acestor oameni devenea tot mai mare în fiecare ceas. Ei veneau din toate direcţiile. Drumul era înţesat cu ei, până la Pesta...

p. 415 ...

p. 418 La Sânnicolau şi Beba, care sunt ale contelui şi episcopului de Transilvania, Batthyany[307]. În timpul din urmă, vrednicul episcop, proprietarul acestora şi al mai multor sate vecine, a dat sume considerabile pentru îmbunătăţirea lor, dar nu cu intenţiunea de a-şi spori veniturile, ci ca să îmbunătăţească starea moşiilor şi să creeze supuşilor mai mult confort...

Marii negustori, Bürker şi Compania, au luat în arendă moşia Beba
p. 419 împreună cu opt sate, care îi aparţin, // pe timp de douăzeci şi cinci de ani, pe o arendă anuală de cincisprezece mii de florini. Ei au cultivat aici tutunul şi au organizat prepararea tutunului, într-un fel care trebuie cu timpul să aducă foloase ţării întregi. Apropierea râului Tisa favorizează vânzarea. Beba[308] are

[302] *Szent Miklos* = Sânnicolau Mare, oraş, jud. Timiş.

[303] Oare, Neagu? Şi în cazul acesta „grec" s-ar referi la confesiunea ortodoxă?

[304] Prefectura.

[305] *Kammeralgüter.*

[306] *Auf der Donau herabgeschwommen* = Prinşi de pe gârlă!

[307] Din puternica familie de magnaţi din Ungaria.

[308] Azi Beba Veche, sat şi com., jud. Timiş.

case drăguțe și locuitori care par chipeși. Birtul are un serviciu rapid, bun și ieftin. În jurul Bebei se află sate frumoase pe pământul cameral. Regiunea întreagă este destul de bine lucrată...

Tisa desparte Ungaria de Banat. Cu toate că acesta din urmă a fost alipit Ungariei, totuși a rămas în uz vechea împărțire, mai ales acum, când Banatul a obținut iarăși un comandament general propriu și, în consecință, este socotit de Curte, într-adevăr, ca fiind separat. La Tisa, călătorul părăsește locurile locuite de români. p 421

[Urmează o discuție despre români, în care sunt confruntate părerile unui „foarte distins funcționar", care acuză pe români de lene, pasivitate, slăbiciune fizică, inaptitudine de a duce o luptă fățișă cu membrii unor alte națiuni... etc. și părerile autorului că „totuși românul este mai bine decât nimic (!!)]. Nu trebuie nesocotite foloasele în sine ale românilor. Că românii, cu toate lipsurile, de care nu ei sunt vinovați, ci cei ce îi guvernează, sunt totuși oameni foarte folositori, se vede limpede în Banat. Împotriva unei asemenea dovezi scoase din experiență nu se poate aduce nimic. Ce ar fi Banatul, dacă în el nu ar locui nici un român? Tot pământul este cultivat și toate ogoarele sunt pline de cereale. Oare roadele acestea cresc de la sine? Ar fi fost ele lucrate de numărul mic al locuitorilor germani și de numărul, încă și mai mic, de unguri?... Dacă în Transilvania și Banat n-ar fi români, atunci, exceptându-se peticuțele de pământ ale sașilor și germanilor, stepa de la Keckemet s-ar întinde dincolo de Tisa[309], până la granița Turciei, iar pe stânga, până la Cluj... p. 422–424

Urmează o trimitere la punctul de vedere al așa-zisului „Lehmann" (unul și același cu Seipp, autorul textului de față), într-o discuție avută cu acel „distins funcționar", care se indignează că în războiul cu turcii, românii ar fi fugit, încât a fost nevoie să se dea ordin *să se tragă în ei*... etc. Soluția cinică, preconizată de el, e cea folosită pe scară largă de monarhia habsburgică, anume: românii aceștia să fie mutați în regiunea milaneză sau Belgia[310] (!) (de unde nu vor putea fugi). p. 425

În sfârșit, „distinsul funcționar" contestă și hărnicia românceleor, dar este contrazis categoric de autor: „Un lucru este cert, și anume că româncele sunt harnice!".

309 Adică până la granița Țării Românești.

310 Ele erau posesiuni ale Habsburgilor.

JOSEF MIKOSCHA

(? – p. 1793)

Nu cunoaştem anii de viaţă ai tânărului polon Josef Mikoscha, care a fost trimis în primăvara anului 1782 de regele Stanislav al II-lea August Poniatowski la Constantinopol, pentru a învăţa limba turcă, în scopul de a ajunge tălmaci. Totodată urma să cerceteze îndeaproape moravurile turcilor, spre a le face cunoscute compatrioţilor săi.

Instrucţiile sale prevedeau, de asemenea, o cercetare amănunţită a organizării economice şi politice a Imperiului Otoman, pe care trebuia să o prezinte sub formă de lucrare.

Mikoscha a părăsit Varşovia în mai 1782. A trecut Nistrul la Hotin şi a străbătut apoi Moldova îmbarcându-se, la Galaţi, pe un vas turcesc cu care şi-a urmat călătoria pe Dunăre şi Marea Neagră până la Constantinopol.

El a descris călătoria sa prin Moldova (3–24 iunie 1782) într-o lucrare scrisă în limba polonă la Lipsca. A apărut şi o versiune germană sub titlul: *Reise eines jungen Polen durch die Moldau nach der Türkey,* Leipzig, 1793. În realitate, acest titlu se potriveşte numai primului capitol din partea I a lucrării, restul cuprinzând descrierea Constantinopolului (p. 32–43) şi a poziţiei sale, urmată de o analiză a situaţiei financiare, militare şi administrative a imperiului. Partea a doua cuprinde o cercetare a sistemului de cârmuire otomană, precum şi a vieţii economice, culturale, artistice şi religioase musulmane. Ultimele trei capitole sunt închinate stării grecilor, armenilor şi evreilor de sub cârmuirea turcească. Relaţia cuprinde multă vorbărie inutilă şi locuri comune din care trebuie să fie izolate informaţiile directe. Judecăţile şi reflecţiile retorice ale autorului par mult influenţate de *Istoria* lui Sulzer (1781), cât şi de concluziile *Observaţiilor* lui Raicevich, tipărite în limba italiană în 1788 şi apoi în limba germană, în 1790, deci putând fi utilizate la redactarea lucrării de faţă, tipărită în 1793. Este de reţinut doar drumul prin Moldova, care a durat de la 3 la 24 iunie 1782, durată mult prea scurtă pentru a îngădui o cunoaştere proprie a problemelor ce le înfăţişează. Nu ştim dacă Mikoscha avea cumva vreo misiune specială nemărturisită.

De Mikoscha s-a ocupat N. Iorga, care i-a analizat relaţia călătoriei sale prin Moldova în *Istoria românilor prin călători,* ed. a 2-a, Bucureşti, 1928, vol. II, p. 31–35.

[TRECEREA PRIN MOLDOVA][1]

1782

[Stă la Cameniţa de la 28 mai la 3 iunie. Încă din Zwaniec se observă o populaţie de evrei, armeni şi ruşi vorbind toţi turceşte. Oraşul însuşi e ruinat

[1] Traducerea s-a făcut după versiunea germană a lucrării lui Iosif Mikoscha, *Reise eines jungen Polen durch die Moldau nach der Türkey,* Lepzig, 1793.

de războiul precedent. Trecerea Nistrului e zăbovită până la 5 iunie din cauza inundaţiilor]. p. 6

Şi Hotinul a început să se ridice din ruinele sale vechi, dar cu mai multă vioiciune decât Zwaniecul. Locuitorii săi // sunt turci, armeni şi evrei; unii se îndeletnicesc cu comerţul, alţii cu meşteşugurile, iar alţii se dedau serviciului militar şi restul trândăvesc. Toţi socotiţi laolaltă se hrănesc din pâinea vecinilor lor. p 7

Am socotit că ar fi nevoie, pentru a putea călători în siguranţă prin împărăţia turcească, să-mi fac rost de un paşaport de la paşa de la Hotin. Domnul Giuliani[2], tălmaciul polon de la hotar, a călătorit cu mine de la Cameniţa până aici ca să-mi fie de ajutor la dobândirea paşaportului. Ne-am dus amândoi la castel. La poartă m-am aşteptat ca straja să ne supună la cercetarea obişnuită şi, potrivit datoriei sale, să nu ne lase să intrăm până ce nu vom fi răspuns la toate întrebările, dar văd că aici în ţară, în timp de pace, prevederea nu este deloc la modă şi străinul nu este deloc întrebat: „De unde? De ce seamă? Încotro? În ce scop?"

...Am intrat în cetate fără să spunem nici un cuvânt nimănui şi chiar fără să vedem vreo strajă. Castelul este înconjurat de un zid vechi şi de un şanţ; în afară de aceasta este prevăzut cu baterii de curând ridicate şi cu un număr nu mic de tunuri aşezate ici şi colo; totuşi lipseşte aici trupa necesară garnizoanei şi artileriei. Pretutindeni se văd o mulţime de bombe şi ghiulele, dar ele nu sunt aşezate ca la noi în piramidă. Chiar de la intrarea castelului se mai poate vedea încă restul acelor baterii ruseşti şi şanţuri de partea cealaltă a Nistrului, care au vătămat atât de mult acest loc. p. 8

Noi ne-am îndreptat către chehaia[3] paşei; eu credeam că va trebui să scriem o cerere pentru a dobândi paşaportul, dar aici se procedează altfel şi eu am observat că aici mai degrabă îţi face treaba îndată, decât să scrie. Domnul Giuliani a raportat că eu eram polon, că mergeam la Constantinopol şi că ceream un paşaport. Nici nu au întrebat la ce? sau pentru ce? Secretarul a căpătat îndată porunca de a-mi scrie unul. Nu a trecut nici un sfert de ceas şi l-am şi primit. În acest timp, ni s-a servit tutun şi cafea.

Armeanul meu, care-mi fusese dat drept călăuză până la Constantinopol, aştepta în oraş întoarcerea noastră. Când am sosit la el, el ne-a spus că socoteşte de trebuinţă să se înarmeze şi el cu un paşaport de la capuchehaia sau secretarul român[4] care stătea aici. Nu am avut nimic de obiectat şi ne-am dus cu el acolo. Domnul secretar ne-a scris un simplu bilet, pe care el îl numea paşaport; totuşi, a trebuit să aşteptăm destul de mult pentru acest lucru şi să-i dăm şi ceva pentru osteneala lui. Dacă experienţele noastre ulterioare nu le vor contrazice pe primele, trebuie să recunosc turcilor mai multă omenie decât creştinilor de aici. p. 9

La amiază, am părăsit Hotinul, m-am îndreptat spre Prut şi am sosit în satul Mămăliga[5]. Prutul era foarte umflat de ploile care căzuseră mai înainte

---

[2] Pentru amănunte despre rolul său de intermediar între poloni şi domnii Moldovei, vezi vol. IX al colecţiei de faţă, relaţiile lui Podoski şi Lafont.

[3] *Haushofmeister*

[4] Capuchehaia domnului Moldovei pe lângă paşă.

[5] *Mamaluga,* sat în Republica Moldova.

şi nu era decât o singură luntre pe el; am fost deci silit să trimit după o a doua luntre în satul vecin mai sus de acesta. Satul ţine de Hotin; pe vremea aceea supravegherea lui o avea un stegar de ieniceri, Osman Bairaktar, bărbat cu barbă căruntă. Când a văzut din coliba lui că ne plimbăm pe mal, în sus şi în

p 10 jos, a venit la noi; ne-am aşezat // în faţa colibei arendaşului[6] satului până ce a coborât luntrea pe apă, în jos, şi a început să vorbească deschis cu noi.

....

Între timp, a sosit luntrea şi s-a întrerupt convorbirea noastră, în care se

p 12 vădea destul de mult ideile turcilor asupra predestinaţiei. // Musulmanul şi-a luat frumos rămas bun de la noi şi ne-a dorit o călătorie fericită. Am căutat din partea mea să răspund tot aşa de frumos. El s-a îndepărtat şi noi am început să ne gândim la trecerea noastră.

Nu m-am putut minuna îndeajuns de îndemânarea vâslaşilor, care ne-au trecut peste râu, care mai era încă şi atunci foarte umflat şi repede. Ei nu au legat sau prins împreună cele două luntre, ci au aşezat îndată trăsura pe ele şi au făcut toată treaba cu două vâsle. Nu aş fi crezut pe români în stare de o asemenea îndemânare. M-am aşezat în luntre, dar călăuza mea se temea de vreo păţanie rea şi a vrut să aştepte să fac eu mai întâi încercarea; dar totul a mers cât se poate de bine. Într-un ceas eram pe malul celălalt, iar seara, la vama românească, la o depărtare de un sfert de oră.

Deoarece aici nu se vede nici o clădire, a trebuit să petrecem noaptea sub cerul liber, întocmai ca şi vameşul român. Acest bărbat trăieşte în totul după felul de trai al vechilor sciţi şi nu ştie ce este aia casă sau pat; el stă mereu de pază ca să nu treacă vreun negustor pe furiş. //

p. 13 Frunzişul unui stejar umbros îi ţine loc de acoperiş şi pământul acoperit cu iarbă deasă de culcuş. El a controlat mărfurile călăuzei mele, a pecetluit pachetele pe care le avea în trăsură şi s-a mulţumit cu un taler[7] şi cu taxa de vamă. Dar este cu adevărat straniu că Moldova şi Ţara Românească, care alcătuiesc o parte din Imperiul turcesc[7bis], încasează pentru ele o vamă deosebită. La Hotin a trebuit ca fiecare negustor să plătească vama turcească. Cum se face, aşadar, că trei mile după graniţă, cămara moldovenească cere din nou ceva pentru domnul ei? Eu nu am nimic împotriva vămii de la Hotin, căci ea ia vama de la hotar, dar aici este totuşi altceva?

Am pornit la 6 iunie dis-de-dimineaţă şi am ajuns în aceeaşi zi la Botoşani. Pe toată lungimea acestui drum nu se poate vedea nici un sat şi nici măcar vreun han. Căci cârciuma unde a trebuit să ne oprim să dăm de mâncare cailor nu era decât doar o hrubă într-un deal, acoperită cu scândură. Totuşi un român vinde vin înăuntru. Botoşanii este destul de mare, poţi să-l socoteşti, după Iaşi,

p. 14 ca al doilea oraş al Moldovei; // casele în care locuiesc armenii le întrec pe toate celelalte în privinţa aceasta. Oraşul are patru feluri de locuitori: greci, armeni, români şi evrei. Ei trăiesc din negoţ, cel puţin grecii şi armenii, fără nici un fel de excepţie. Oraşul este şi foarte potrivit pentru acest scop: în toate

---

[6] *Pachter.*

[7] *Ortsthaler,* taler din partea locului, probabil un leu.

[7bis] Ignoranţa autorului, cu privire la autonomia Principatelor şi la dreptul lor legitim de a percepe vamă, este vădită.

săptămânile se țin aici târguri cercetate de lume multă, unde poți să cumperi vite, cai și tot ce-ți trebuie în cantitate oricât de mare ai dori.

Polonii, mai ales cei din apropierea graniței, pot fi pe drept învinuiți că sunt lăsători, căci nu folosesc aceste prilejuri bune și nici altele asemănătoare. Dacă vreunul care își petrece vremea în trândăvie ar vizita asemenea târguri în provinciile învecinate, chiar și din simplă curiozitate, și ar folosi prilejul pentru a face cunoștință cu locuitorii, va trebui totuși până în cele din urmă să-și deschidă ochii și aceasta nu i-ar strica.

În Botoșani a trebuit să zăbovesc până la 13 iunie, în parte pentru că îmi schimbam trăsura, în parte pentru că armeanul ce-l aveam drept călăuză își avea aici soția și copiii și voia bineînțeles să se bucure câtva timp de ei. Între timp, au venit, tocmai pe drumul pe care trebuia să-l fac eu, negustori ce se înapoiaseră de la Constantinopol la Botoșani și ne-au spus să ne ferim de niște hoți de drumul mare care s-ar afla // în diferite locuri din acel ținut. Cu câteva p. 15 zile în urmă uciseseră un evreu care călătorea din Polonia spre Galați și jefuiseră trei turci și doi armeni care mergeau la Hotin. După acele știri, care nu reprezintă ceva neobișnuit în această țară[8], am înțeles că trebuia să-mi fac rost de pușcă și plumb.

...În această zi am poposit noaptea, la două mile de Botoșani, sub cerul liber și în ziua următoare, la 14 iunie, a trebuit să înnoptăm tot în câmp deschis, ocolind Iașii. Căruțașii mi-au arătat că nu pot trece prin Iași, deoarece domnul[8bis] pusese să se dreagă podurile în oraș și cerea de aceea de la toți cei care treceau pe acolo taxe mari. // Aceste taxe ar fi mai puțin împovărătoare p. 16 dacă le-ar plăti călătorul odată într-un singur loc. Dar de-abia pătrunzi în oraș[9] și îndată dai de vameșul vistieriei cu mâna întinsă, mai departe stă un slujbaș al bisericii cu o pușculiță și, în sfârșit, perceptorul din oraș pretinde contribuția pentru întreținerea podurilor. Aceste dări se urcă pentru patru cai la peste opt taleri cu leu[10] (= 5 *reichstaleri* și 16 groși). După aceste spuse ale căruțașilor, nu am putut face altfel decât să ocolesc orașul.

După ce am trecut de Iași, am intrat într-o pădure deasă; eram în apropierea orașului Vaslui[11], când s-a lăsat noaptea, dar a trebuit totuși să rămân în câmp. La Vaslui, am aflat că tocmai în ziua aceea, 14 iunie[12], domnul Moldovei fusese mazilit[13] și că toate sculele și comorile sale fuseseră pecetluite. Nu numai că împovărase provincia sa cu dări, dar jignise și pe vecini fără nici o sfială punând piedici negoțului și traficului.

---

[8] Știre complet eronată, dezmințită mai jos de autor, căruia nu i s-a întâmplat nimic pe drum.

[8bis] Constantin Moruzi (octombrie 1777 – mai 1782).

[9] Avem aici o figură de stil, deoarece autorul declară că s-a ferit de a intra în oraș.

[10] *Löwenthaler.*

[11] *Wassikia* (!)

[12] Alte izvoare dau data de 7 sau 8 iunie 1782 stil nou.

[13] Mazilirea lui Constantin Moruzi se datorește în parte și plângerilor consulului rus în Principate, Serghei Laskarev. A fost înlocuit cu Alexandru Const. Mavrocordat Deli bei (1782–1785). Pentru mulțumirea generală pricinuită de plecarea sa, vezi și Raicevich, rapoarte în volumul de față.

Aceste asupriri au luat sfârşit odată cu domnia sa şi moldovenii au arătat, din această cauză, o mare bucurie; erau doar puţini aceia care ar fi putut pune la inimă căderea sa.

p. 17 La 15 iunie am părăsit Vasluiul, un orăşel destul de păcătos. Tocmai când ieşeam din oraş am întâlnit pe paşa de la Constantinopol, care venea aici ca să preia cârmuirea ţinutului Hotin[14]. La 16 iunie am trecut prin Bârlad, un orăşel cu puţin mai bun decât Vasluiul. De aici până la Galaţi foarte rar mai dai de un orăşel şi în puţinele oraşe pe care le mai întâlneşti, este foarte greu să găseşti câte ceva de cumpărat, totuşi lipsa de alimente nu m-a chinuit atât de mult, cât mulţimea îngrozitoare de lăcuste[15]. La 19 iunie am ajuns cu bine la Galaţi, fără să mi se fi întâmplat cel mai mic neajuns şi fără să fi fost atacat de hoţi. Mă temeam necontenit de această primejdie din urmă şi, de aceea, îmi pregăteam în fiecare zi puşca cu o încărcătură proaspătă; am petrecut nopţi întregi fără să închid ochii ca să fiu gata în orice clipă.

[Urmează reflecţii asupra contrastului dintre aşezarea minunată a ţării şi nenorocita sa organizare politică.] Ţara nu este mică, este plină de dealuri, de p. 18 văi vesele şi de o mulţime de păduri, // pământul său este negru şi afânat, râurile sale sunt în legătură cu Dunărea, nivelul său este destul de înalt şi are un aer foarte bun. Cât de roditoare şi de populată ar putea deci fi această ţară? Într-adevăr ea singură ar fi în stare să îndestuleze toate provinciile turceşti lipsite de pâine. Oamenii ar trebui, deci, să alerge din toate părţile ca să se aşeze aici; negustorul ar găsi aici locuri a căror aşezare la Dunăre este foarte prielnică pentru comerţ; prin Dunăre ar putea să intre în legătură, pe Marea Neagră, cu întregul Orient; ţăranul ar putea să cultive aici fără multe formalităţi întinderile pustii; pământul mănos ar răsplăti din belşug osteneala sa. Dar aceasta nu se va întâmpla niciodată atât timp cât domnul asupreşte pe supuşi cu o putere nemărginită, atât timp cât locuitorii nu sunt ocrotiţi de nici o lege, ci sunt lăsaţi pradă rapacităţii domnitorului lor... [...] În oraşele dunărene mai locuiesc îndeosebi armeni, greci şi evrei, oameni care de fapt nu au nicăieri o aşezare statornică şi nu se stabilesc decât acolo unde îşi pot afla un folos o bucată de vreme. //

p. 19 Dar cetăţeanul unei monarhii sau al unui stat liber nu şi-ar putea niciodată călca pe suflet schimbând patria sa pentru aceste provincii. [...], unde un despot îl ameninţă în fiecare clipă cu moartea şi cu ruina, unde judecătorii nu cunosc nici o lege, ci judecă procesele după bunul lor plac, asupresc rău pe nevinovatul care nu poate plăti, unde asupritul, când nu poate apela la domn şi cumpăra dreptatea, nu poate nici măcar să ofteze tare şi să plângă, unde locuitorul trebuie să plătească în fiecare lună, adesea cu ruina sa totală, dări absolut arbitrare pentru capitaţia sa şi pentru fiecare cap de vită, unde nu există libertatea cultului[16] şi nici aşezăminte şcolare. Acest mod de cârmuire este cauza care sperie şi îndepărtează pe străini; care îi ţine pe pământeni

---

[14] Raiaua Hotinului.

[15] Pentru plecarea lăcustelor odată cu C. Moruzi, care şi-a mai amânat plecarea din Moldova, v Raicevich, rapoarte în volumul de faţă

[16] Afirmaţie retorică ce nu corespunde realităţii. Despre toleranţa religioasă mărturiseşte Panzini (în volumul de faţă). Lipsa aşezămintelor şcolare constituie o afirmaţie inexactă

într-o ignoranță grosolană și o aspră sălbăticie; tot din această cauză suferă această țară frumoasă atât de îngrozitor, încât nu poate da nici propriilor săi // locuitori cele trebuincioase traiului. Domnul nu este călăuzit în cârmuirea sa nici chiar de cea mai slabă dragoste pentru bunăstarea țării, ci numai de dorința de a se îmbogăți. El, care nu este sigur nici măcar de viața sa, nu se gândește decât la stoarceri și închide ochii și asupra hoților care îl plătesc (!). De aceea, este foarte departe de a face cel mai mic lucru pentru dezvoltarea agriculturii și a meșteșugurilor. Toată iscusința și toată râvna sa sunt îndreptate numai și numai spre jupuială; stăpânul de pământ moldovean[17] mulțumește lui Dumnezeu când poate stoarce câte ceva de la țăranul său, pentru a-și ușura dările grele puse pe capul său, pe casa și pe vitele sale. Țăranul este cu totul lipsit de pricepere și de toate celelalte mijloace pentru a se putea ajuta să se mai ridice; din nevoie, el se mulțumește doar cu porumbul său și își vinde vitele și oile ca să poată satisface cererile boierilor și birurile statului. p 20

Negustorul caută să preîntâmpine cu binișorul șicanele celor ce împart dreptatea, ca să nu fie stânjenit în comerțul său și în acest fel trebuie să plătească scump șederea lui aici. Astfel este deci întocmit modul de cârmuire al Moldovei și atât timp cât rămâne așa, nu se va putea niciodată ridica țara din starea ei nenorocită. Acum călătorul nu vede aici nimic decât // câmpiile, care zac pustii, acoperite doar cu iarbă înaltă. p. 21

Ținutul ⟨aflat⟩ de-a lungul Dunării oferă o priveliște atrăgătoare; câmpiile întinse și roditoare și orașele cu porturile lor constituie o podoabă care nu este neînsemnată. Dacă această țară ar fi în alte mâini, atunci cu siguranță că din Galați, Brăila, Chilia și alte localități s-ar putea face orașele cele mai frumoase și mai populate. Acum orașul Galați este, totuși, dintre toate celelalte orașe, cel mai de seamă. Portul său la Dunăre este minunat și foarte comod; fluviul are chiar și la mal adâncimea necesară, astfel că pot să ancoreze chiar și cele mai grele corăbii de comerț. La o milă mai jos de Galați se varsă Prutul în Dunăre, la hotarul Moldovei, dar, la două mile mai sus, Siretul, care trece prin mijlocul Moldovei[18], ⟨se varsă⟩ în apropiere, la Brăila. Orașul Galați nu are mai mult de trei sute de locuitori constând din greci, români, armeni și evrei; mai sunt și turci, care obișnuiesc să se oprească uneori o bucată de timp aici numai din cauza comerțului și traficului cu Constantinopolul. Portul este întotdeauna plin de corăbii, care vin aici de la Constantinopol ca să ia grânele și celelalte furnituri, pe care domnii Moldovei și Țării Românești trebuie să le predea Porții. Aceste vase trebuie întotdeauna să aștepte câteva luni pentru încărcătură // căci agricultura este foarte neînsemnată în Principate și acestea se văd, de obicei, nevoite să caute să aducă grâne străine[19] pentru furniturile lor. Cât de ușor vor putea aduce grâne și alte produse cu căruțele[20] din Polonia p 22

---

[17] Adică boierul (?) Dar acesta nu plătea dări grele! Este vorba mai degrabă de proprietari de pământ ce nu aparțin clasei boierești (negustori, mici slujbași din lumea măruntă a satelor etc.).

[18] *Wallachey*. Denumire folosită foarte des pentru Moldova de către poloni.

[19] Afirmația mult prea absolută. Este drept că în anul 1782, care fusese foarte rău, s-au cumpărat grâne din afară pentru Turcia

[20] *Zur Achse.*

prin Moldova până aici, mai ales vara, întrucât hrana pentru vite este atât de îmbelşugată pretutindeni, dar cine se gândeşte la aceasta?

Îmi închiriasem un loc pentru mine pe un vas turcesc, care şi-a primit, în sfârşit, încărcătura după patru luni. Căpitanul vasului era un turc şi, de altfel, un bărbat cumsecade şi foarte binevoitor. Am pornit la 22 iunie. Aici nu m-am putut minuna îndeajuns de Dunăre: nu are nicăieri nici cele mai neînsemnate bancuri de nisip pe care să trebuiască să le ocoleşti; pretutindeni poţi să cârmeşti şi să te apropii foarte mult de ţărm; pretutindeni găseşti adâncimea trebuincioasă. Am avut în ziua aceea vânt potrivnic şi, de aceea, nu am putut ajunge mai departe decât până la Isaccea. Ţărmul Dunării nu este deloc înalt; de aceea, când trece apa peste el, se inundă de obicei întreaga câmpie până la lanţul de munţi de la Babadag, pe care îl poţi vedea la o milă bună de la ţărm în „Romania"[21], unde se întinde până la malul Mării Negre. p. 23 Noaptea de 22 spre 23 iunie am petrecut-o pe ţărmul de la Isaccea. // Această localitate se află pe malul Dunării dinspre „Romania" şi seamănă mai mult cu un orăşel decât cu un sat. Are chiar pe Dunăre un castel, în care nu se află acum nici o garnizoană.

În ziua următoare, am pornit de aici şi am ajuns la Tulcea. La două mile de Isaccea, Dunărea se împarte în două braţe din care unul curge la stânga spre Ismail şi Chilia şi se varsă în mare prin trei braţe, iar celălalt, pe care am mers noi, trece prin faţa Tulcei.

Tulcea este desemnată, ce e drept, doar ca sat, întocmai ca şi Isaccea, ⟨care e⟩ de partea cealaltă a Dunării. Dar aşa după cum arată, ar putea oricând fi calificată de orăşel. Are un mic castel pe o stâncă ce despică Dunărea ca o pană, dar nu se ţine nici o garnizoană în el. Amândouă satele amintite mai sus sunt locuite de turci. Aici se mai văd încă urmele podului pe care l-au făcut ruşii în acest loc în timpul ultimului război cu turcii. Un pod asemănător a fost construit şi pe celălalt braţ al Dunării, la Ismail, pentru a menţine comunicaţia între Moldova, Basarabia şi partea de dincolo de Dunăre. Deoarece pe amândouă malurile de-a lungul Dunării creşte mult stuf, se află pretutindeni şi o mulţime atât de mare de ţânţari şi de muşte încât nu este nimic mai supărător decât să petreci noaptea pe vas. //

p. 24 La o milă mai jos de Tulcea, ⟨fluviul⟩ se desparte iar în două braţe mai mici, dintre care noi l-am lăsat la o parte pe cel drept şi am plutit mai departe pe cel stâng. Dar după o jumătate de milă, se desparte iar şi acesta în două braţe noi şi aici am lăsat la o parte pe cel stâng şi am ales pe cel drept pentru călătoria noastră mai departe. Desigur, dintre toate, tot acesta este mai bun pentru vase; dar e atât de îngust încât uneori este primejdios să călătoreşti pe el. Adeseori se ridică dintr-o dată o furtună puternică şi aruncă vasele atât de aproape de ţărm, încât ar putea să se sfărâme. Aici marinarii au, aşadar, o muncă uriaşă de îndeplinit pentru a schimba în fiecare clipă direcţia pânzelor. Am avut peste zi un vânt potrivnic. Dar acesta nu ne-a dat atât de lucru, cât un banc de nisip pe care nu l-am putut ocoli la timp; vasul nostru a fost ţintuit în loc aici mai mult de trei ceasuri. După ce am scăpat de aici, am navigat

---

[21] *In Romanien*, în înţelesul de Tracia europeană. Aici este vorba de Dobrogea

[22] *Am Romanischen Ufer der Dunau*

până târziu, în amurg. În sfârşit, am tras la ţărm ca să petrecem noaptea. Seara, aerul era încă liniştit, dar la miezul nopţii, s-a ridicat o puternică furtună, care a ţinut toată ziua următoare. Fără s-o luăm în seamă, am navigat totuşi mai departe toată ziua şi nu am mai văzut nici un oraş şi nici un sat; pe amândouă părţile nu mai aveam acum decât doar stuf înalt. În ziua următoare, // vântul ne-a fost puţin mai prielnic şi ne-a înlesnit călătoria. Printre altele, am trecut şi pe dinaintea urmelor şoselei pe care se mergea odinioară de la Chilia spre „Romania". Aici braţul acesta al Dunării se îmbogăţeşte cu apele braţului ce s-a despărţit de el la Chilia, spre a curge în jurul insulei cuprinsă între acele ramificaţii ale Dunării, şi care se varsă în acest braţ. p. 25

Către ora douăsprezece la amiază am ajuns în golful Mării Negre, unde am găsit câteva vase care aşteptau un vânt prielnic pentru călătoria pe mare; am rămas şi noi aici cu acelaşi gând. Acest golf, în care se varsă braţul Dunării pe care am venit, era destul de larg. Pe mal se ridică un far; la stânga se află un grup de vreo zece până la douăzeci de case şi câteva cafenele turceşti, unde se poate cumpăra ceva de-ale mâncării[23]. Locuitorii trăiesc aici pe malul mării tăiaţi de orice legătură cu celelalte localităţi; ei sunt foarte aplecaţi la hoţii şi prădăciuni de îndată ce li se iveşte prilejul.

Aici se mai văd şi ruinele cetăţii distruse de ruşi şi pe care le stăpâneau turcii înainte de ultimul război cu ruşii. Se află chiar la mare. Golful mării ar putea fi potrivit pentru un port foarte bun de folosit şi sigur; dar este lăsat în părăsire, iar acum este atât de plin de bancuri, încât foarte multe vase naufragiază pe ele; datorită lor, primejdia se măreşte din zi în zi, căci apa mâleşte rămăşiţele vaselor naufragiate şi astfel se formează tot mai multe bancuri şi stavile.

....

...Forţele armate ale Principatelor... p. 100

Principatele Moldova şi Ţara Românească, care erau odinioară în stare să ţină piept singure vecinilor lor, sunt acum datoare, ca parte integrantă a Imperiului Otoman[24], să dea 20 000 de oameni pedeştri în timp de război. În fruntea lor trebuie să stea chiar domnii în persoană.

Această strânsură, adunată din tot felul de vântură-ţară, care nu se pricep la serviciul şi meşteşugul războiului, cade de fiecare dată, fără greş, jertfă armelor duşmane. Dacă aceşti domnitori s-ar gândi în timp de pace la obligaţiile lor şi ar vrea să-şi dea puţină osteneală // pentru a instrui cum se cuvine pe ostaşii lor şi a-i obliga la exerciţii, ei nu ar fi de fapt cu totul nefolositori Porţii. Dar în Imperiul Otoman la armată nu se gândeşte nimeni decât numai atunci când e nevoie de ea; în timp de pace, nu e om care să se gândească în câte feluri şi cât de repede poate fi tulburată pacea. Se îngăduie guvernanţilor de provincii să dea uitării toate acele reguli care au fost totdeauna sprijinul puterii unui stat. Această miliţie a Principatelor Moldovei şi Ţării Româneşti are oarecare asemănare cu cavaleria egipteană; potrivit statutului ei, ar trebui să stea pe acelaşi picior cu ea în privinţa soldei, dar astăzi totul se petrece altfel. p. 101

---

[23] Micul sat Sulina, viitorul oraş, azi în jud. Tulcea.

[24] Afirmaţie falsă în contradicţie cu cele afirmate e autor la p 156.

Moşiile, pe care domnia le hotăra odinioară pentru acest scop, sunt astăzi folosite de către domni, după un alt sistem cu totul pentru folosul lor sau al slugilor lor. Pe scurt, domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti se îngrijesc mult mai mult de cele câteva sute de oameni din cavalerie, pe care îi întreţin pentru escorta lor şi pentru asuprirea locuitorilor, decât de oştirea care ar putea cu adevărat, la vreme de nevoie, să fie un bun reazim pentru împărăţie...

....

p 156 ...Principatele Moldovei şi Ţării Româneşti se deosebesc ⟨de posesiunile europene ale Imperiului Otoman⟩; ele sunt cârmuite de principi greci independenţi, pe care îi numeşte Poarta şi nu au nici jurisdicţie turcească, nici ostaşi turci. //

....

[...]. II. p 150 ...Obiceiurile şi felul de viaţă propriu grecilor din Fanar sunt transmise prin educaţia pe care, din lipsă de şcoli publice, o dau copiilor lor în propriile lor case şi pentru care se folosesc de preoţi şi de feţe bisericeşti. Desigur unul din aceşti preoţi are rareori, el însuşi //, multe cunoştinţe; toată învăţătura se (p. 151) mărgineşte la puţin citit şi scris. Familiile mai distinse şi mai bogate se străduiesc, în afară de acestea, să le dea şi o cunoaştere perfectă a limbii turceşti şi a *legilor Coranului* (!)[25]; singurul lor scop pentru care lucrează este anume să dobândească, odată şi odată prin intrigi, funcţia de dragoman al Porţii şi apoi de domn al Principatelor Moldovei şi Ţării Româneşti. În moravurile lor se vede un amestec de obiceiuri turceşti cu vechile lor moravuri naţionale.

Însuşirile caracteristice ale acestui popor sunt: ceremonii complicate în relaţiile personale, mare grijă pentru podoaba exterioară şi un fel de gândi mârşav[26]. Şiretenia şi înşelăciunea în viaţa socială sunt până în ziua de astăzi moştenirile grecilor.

În Fanar şi în alte părţi sunt mulţi săraci care abia pot trăi din veniturile lor; totuşi, împinşi de trufie, întreţin diferite case cu grădini pentru plimbare şi îşi petrec zilele în trândăvie. Rareori dai peste cineva care să se ocupe de comerţ sau de vreo meserie, căci fiecare socoteşte ca o mare ruşine să îmbrăţişeze o meserie cu care tatăl său nu a avut nimic de-a face.

---

[25] Afirmaţie fantezistă

[26] Aceste critici se referă la tagma boierilor fanariotizaţi, nu la poporul asuprit, compătimit anterior de autor

KARL DOMINIK REDANGE VON TITELSBERG

(1739–1793)

Karl Dominik Redange von Titelsberg s-a născut în anul 1739, la Pancsova În anul 1755, a intrat în armata imperială, ajungând căpitan în 1773. În 1782, superiorul său, colonelul Magdeburg, l-a recomandat pentru a însoţi pe căpitanul Lauterer, căruia i se încredinţase comanda expediţiei pe Dunăre a firmei Willeshofen. Potrivit instrucţiilor, Redange trebuia să observe cu toată atenţia ţărmurile Dunării, începând de la Belgrad, în vederea alcătuirii unui raport scurt, dar amănunţit, asupra cetăţilor, magazinlor militare, populaţiei şi eventualelor mişcări războinice. Redange a părăsit Viena, împreună cu Lauterer şi cu sublocotenentul Franz Mihanovics, la 15 aprilie 1783. În cursul călătoriei, a vizitat: Giurgiu, Silistra, Brăila şi Galaţi, unde s-a despărţit de tovarăşii săi, urmând să facă o recunoaştere a braţului Chiliei şi să exploreze malul Mării Negre până la Akkerman, potrivit însărcinării date de împăratul Iosif al II-lea.

La 5 iunie, Redange se află la Ismail, unde a vizitat cetatea, apoi, prin Chilia Nouă şi Vâlcov, s-a îndreptat spre Akkerman, călătorind de-a lungul coastei. Primind firmanul care îi îngăduia înapoierea, prin Moldova şi Ţara Românească, în Transilvania, Redange a părăsit, după un popas de 3 zile, Akkermanul, călătorind de-a lungul Nistrului până la Clăneşti şi e acolo s-a îndreptat, prin Căuşani, spre Chişinău. Apoi a urmat Valea Bâcului, a trecut Prutul şi a pornit spre Iaşi. De aici, s-a dus la Bucureşti, de unde a pornit, prin Găeşti, Piteşti şi Curtea de Argeş, spre Câineni, unde se afla la 16 iulie. La Viena, a înaintat Hofkriegsrath-ului lucrările alcătuite.

În 1789, a ajuns locotenent colonel. A murit în anul 1793 în vârstă de 54 de ani. Redange a lăsat o relaţie despre călătoria făcută pe apă de la Galaţi la Akkerman şi de acolo pe uscat prin Chişinău, Iaşi, Bucureşti şi Câineni la Sibiu. Această relaţie intitulată: *Fortsetzung der Weiteren Relation, Über die auf hohen Befehl von Gallacz nacher Akkerman vorgenommene Reise,* terminată la 20 august 1783, la Klosterneuburg, a fost publicată de N Docan în lucrarea *Exploraţiuni austriace pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea,* în „Analele Academiei Române", Mem. secţ ist., s. II, t.XXXVI, Bucureşti, 1914, p. 685–693 Relaţia cuprinde amănunte asupra localităţilor şi cetăţilor cercetate, ca: Isaccea, Ismail, Chilia Nouă şi mai ales Akkerman Oraşele din Moldova şi Ţara Românească sunt înşirate în treacăt, desfigurându-li-se numele. Relaţia cuprinde şi unele informaţii cu privire la natura şi produsele solului din Dobrogea, Moldova şi Ţara Românească.

Redange a mai lăsat un scurt tablou despre vasele întâlnite în cursul călătoriei de la Galaţi la Akkerman (N Docan, *op cit*, p 693), un memoriu cu propuneri pentru transbordarea mărfurilor austriece la Chilia Nouă (*ibidem,* p. 694) şi o hartă ale cărei inexactităţi au fost semnalate chiar de contemporani.

CĂLĂTORIE PRIN MOLDOVA, ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI TRANSILVANIA (1783)[1]

p 145 [...După ce am primit prin domnul secretar cesaro-regesc, v⟨on⟩ (!) Raicevich[2], aflător în Bucureşti şi venit prin înalt ordin la Galaţi, dispoziţie că trebuie să pornesc pe un vas al meu, închiriat anume în scopul acesta, am început călătoria la 4 iunie, la ceasul 8, după ce s-a potolit furtuna iscată în ziua dinainte. După ce am călătorit pe fluviu la vale, un ceas, am trecut de satul Sartachioi[3], aşezat la dreapta pe o insulă; către ceasul 10, am ajuns la p 146 vâltoarea[4], cum // numesc ei în felul lor ceea ce nemţeşte se numeşte vârtej[5], care trebuie lăsat la dreapta, când mergi cu vasul pe Dunăre, trecând chiar de-a lungul curbei sale exterioare. La stânga, pe o înălţime, este satul „Curtula"[6], lângă râul Prut; la ceasul 11 am sosit acolo, unde acest râu se varsă în Dunăre şi nu este mai lat de 30 de stânjeni; malul lui drept, la vărsare[7] (?) este foarte lăsat şi, de cele mai multe ori, este expus inundaţiilor; la ceasul 12 la amiază, am lăsat în urmă *Tomorova* sau *Reni* pe malul stâng, aşezat pe o ridicătură înaltă.

Malul fluviului, pe partea aceasta, este în general lăsat şi, aşadar, expus inundaţiilor, dar malul drept este înalt şi, pe o anumită întindere, este muntos. Către ceasul 3, am trecut de satul *Cartal*[8], aşezat la stânga, şi la 4 şi $^1/_2$ am ajuns la orăşelul Isaccea, aşezat pe malul drept; la capătul acestui oraş, aproape de mal, pe o mică înălţime, este o întăritură mică formând un pătrat, înconjurată cu un zid simplu, înalt cam de 2 $^1/_2$ stânjeni; la fiecare colţ are câte un turn, are două intrări, una dinspre oraş, alta dinspre apă, porţile fiind ferecate în fier; între aceasta şi insula lungă de 500 de stânjeni aflătoare acolo, adâncimea apei este de 4 stânjeni, drumul navigabil se face la stânga şi din cauza vântului, care s-a iscat, am fost nevoit să-mi petrec noaptea acolo.

În ziua de 5 ⟨iunie⟩, dimineaţa la ceasul 4 şi jumătate, am plecat. Mai jos de capătul insulei, la poalele dealului, poţi vedea locul unde în timpul trecut a fost un pod de vase. Este cel mai potrivit loc pentru aceasta; de ambele părţi este pământ solid şi lăţimea Dunării este, după aprecierea din ochi, de vreo 500 de stânjeni; la stânga, la oarecare depărtare, este satul Ienikioi sau Satu Nou[9], care pe atunci era inundat. La ceasul 11 şi jumătate am debarcat la Ismail, ca să vizitez împrejurimile şi aşezarea lui; această localitate este una din cele mai mari şi mai populate, este aşezată pe un loc ridicat, lângă malul

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul german, publicat de N Docan, *Exploraţiuni austriace pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea,* p. 145 şi urm

[2] *Raiskowicz* (!).

[3] *Sartakoy,* neidentificat

[4] *Balkova*

[5] *Wurbel* = vârtej

[6] *Curtula,* neidentificat

[7] *Bey der Hinabfahrt*

[8] Azi în Ucraina

[9] *Jenikoy oder Neudorff* Azi Satu Nou, la sud de lacul Iapulg, în Ucraina

fluviului; se întinde spre stânga către partea ridicată; locuitorii sunt turci, evrei, rusniaci şi armeni, după spusele unor dezertori[10] recunoscuţi, dintre care trăiesc acolo peste 500 proveniţi din diferite ţări[11], care sunt întrebuinţaţi la lucru la fortificaţia nouă, ce urmează să se ridice. Săparea temeliilor care începuse este – după spusa locuitorilor – oprită acum sub pretextul că noul plan întocmit a fost trimis la Constantinopol pentru ratificare //, deci pe înălţimi p. 147 se văd numai câteva fundaţii săpate, după care nu se poate formula o părere, cum va fi poziţia fortificaţiei; arhitectul ar fi austriac ⟨zice-se⟩, iar inginerul un sas şi amândoi ar fi renegaţi.

La dreapta de Ismail, chiar în faţă de cealaltă parte, se poate vedea debarcaderul[12] pe piloţi, în locul unde în războiul precedent a stat podul de vase; cursul Dunării formează aici două braţe, pe cel stâng, drumul navigabil coboară la Chilia Nouă[13], pe cel drept, la Tulcea, de unde merge după aceea la Constantinopol. Ismailul este despărţit de Tulcea printr-o insulă foarte lată[14] după care urmează iar fluviul, şi a fost un pod de vase spre Tulcea, pentru a menţine comunicaţia cu amândouă oraşele. La 3 şi jumătate, după ce s-a potolit furtuna pornită, am plecat din Isaccea. La dreapta, pe insulă, sunt trei mori plutitoare[15]; după amiază, la ceasul 5, am sosit la o gârlă[16], care taie insula şi se numeşte Tulcea; pe aceasta pot trece vasele de mărime mijlocie. Peste un ceas, am sosit în regiunea unde Dunărea se împarte în trei braţe, cu insule între ele; două din aceste braţe le las la stânga, ele nefiind atât de navigabile ca al treilea, pe care atât la apă mică, mijlocie, cât şi mare, navigaţia este tot timpul activă. Adâncimea acestui braţ, la intrare, arată 6 stânjeni şi $^{1}/_{2}$, pe el am mers două ceasuri pline, cu pânzele întinse, şi am ajuns la locul unde cele trei braţe se unesc într-unul. În fiecare din cele trei braţe numite sunt aşezate obişnuitele plase de moruni şi sunt închise de la un mal la celălalt prin piloţi înfipţi, pe care sunt garduri împletite[17] (?); braţul al treilea are o deschizătură către malul drept, prin care poate fi lăsată o corabie. Noaptea, la ceasul 11, am acostat la Chilia Nouă şi din cauza nopţii târzii şi a întunericului, am rămas pe corabie.

În ziua de 6, dimineaţa, m-am dus la comandantul de acolo, Osman Aga Denasar sau Kiesel Paşa, pentru a mă înţelege cu el asupra plecării mele mai departe la Cetatea Albă ⟨Belgorod Dnestrovski⟩, atât pe Dunăre, cât şi pe Marea Neagră, pentru ca să pot să-mi comand corabia necesară. Din pricina aceasta a trebuit să zăbovesc acolo şi în zilele de 6, 7 şi 8; după multe tocmeli avute cu ei, s-a ajuns în sfârşit la acest rezultat că vasul fluvial // nu trebuia p. 148 să treacă mai departe de Vâlcovo, localitate care este la o jumătate de ceas de Marea Neagră şi este locuită de cazaci, iar de acolo să închiriem o altă corabie maritimă.

---

[10] Pentru folosirea dezertorilor la fortificaţii, vezi Raicevich, *Rapoarte*.

[11] *Puisancen* (adică puteri creştine).

[12] *Landbrücke*.

[13] *Kilia Nova*, azi în Ucraina.

[14] Insula Ceatal

[15] *Schiffsmühlen*.

[16] Sonda (după n. ed.).

[17] *Angebrachten Flechtwerk*.

Această localitate amintită ⟨Chilia Nouă⟩ este aşezată pe o mică înălţime, este potrivit de mare, totuşi în ea sunt case şi prăvălii foarte rele; negoţul cel mai obişnuit şi mai mare se face cu peşte sărat, din care au din belşug şi sosesc acolo care din Galiţia, Lodomeria, Ucraina şi Moldova pentru a transporta peştele. Mai este în localitatea aceasta o fortăreaţă în formă de patrulater, împrejmuită cu un zid puternic şi înalt. Pe toată partea către uscat este de jur-împrejur un şanţ adânc zidit, în care poate fi lăsată apa printr-o ecluza[18] (!) aşezată mai jos; pe partea către Dunăre este numai zidul de cetate; fortăreata aceasta are pe fiecare latura cinci turnuri, în total 20; în ea locuieşte mai sus pomenitul paşă cu garnizoana lui, iar afară de aceasta sunt şapte mori de vant. În ţinut, campia este foarte frumoasă şi roditoare, totuşi, din delăsarea locuitorilor, cea mai mare parte ramâne stearpă; este mare lipsă de lemne şi trebuie să fi aduse aici fie de la Galaţi pe Siret şi pe Prut[19]... Eu îndrăzn să fac o propunere ca în viitor corăbiile de comerţ să nu mai fie descărcate la Galaţi, ci la Chilia Noua...

În ziua de 9 la ceasul 6 şi jumătate, am plecat din numita Chilia Noua, cu vânt bun pentru navigaţie şi la ceasul 8, am sosit în locul unde Dunărea are patru ramificaţii formând ⟨braţe⟩ sau insule[20]; navigaţia se face de obicei prin a treia, a cărei adâncime era ⟨atunci⟩, la apa care tocmai începuse să scada, de 4 stânjeni şi jumătate. Din aceasta se poate deduce că şi chiar apele cele mai scăzute au adâncimea de 3 stanjeni. După o navigare de un ceas bun, am sosit acolo unde cele patru ramificaţii se unesc într-una. Pe malul stâng este un sat numit Jebrieni[21], pe cel drept Periprava[22]. Dimineaţa, la ceasul 10 am sosit la Vâlcovo; această localitate este aşezată la un ceas depărtare de malul Dunării şi este locuită numai de cazaci, care, pentru întreţinerea lor, se ocupă în cea mai mare parte cu luntritul şi cu pescuitul; pe insula din faţă este aşezată localitatea *Sulina,* care se compune numai din câteva magazii[23]; acest ţinut este foarte nisipos. //

p. 149 La 11, după ce fundul corăbiei, pe care ei îl numesc *dob,* a fost încărcat cu peşte, pentru cumpănirea corăbiei, am plecat de acolo dimineaţa la ceasul 6 şi un sfert; după o jumătate de ceas, am ajuns în ţinutul unde Dunărea se uneşte cu Marea Neagră; am călătorit cu vânt bun tot mai departe, însă, către ceasul 3 după amiază eram la o depărtare de câteva sute de paşi de mal, unde se afla o mlaştină foarte lungă şi lată, pe care ei o numesc „Solina"[24]. În lunile iunie şi iulie, din cauza căldurii mari, această mlaştină prinde o coajă albă groasă de patru degete, pe care locuitorii din această regiune şi din regiuni îndepărtate, adunându-se acolo, o desprind de pe mlaştină, o usucă pe pământ şi din ea se obţine, în sfârşit, sarea de mare, pe care ei o transportă, parte cu

---

[18] *Schleissen* (?), adică *Sluis?*

[19] Editorul adaugă aici (sic) subliniind astfel fraza defectuoasă, care după *entweder* nu mai dă şi completarea *oder...* etc.

[20] *Einrinnen nebst Insuln.*

[21] *Hadschibriam,* azi în Ucraina.

[22] *Donavecz Lonntal,* sat, com. C. A. Rosetti, jud. Tulcea.

[23] *Lasten Häusern.*

[24] *Solina.*

carele, parte cu corăbiile, la Constantinopol spre a fi folosită pentru nevoile de acolo. Când am trecut eu pe acolo, erau într-un loc îndepărtat de uscat 6 cuburite sau corăbii acoperite, care strângeau sarea adusă acolo cu șalupele; către ceasul șase, pe malul stâng, la o depărtare de o jumătate de ceas de mal, am văzut satul Velenești[25], locuit de moldoveni și tătari împreună; acolo m-a apucat o furtună și corăbiile mele au aruncat ancora.

După ce s-a mai potolit puțin furtuna, am ridicat ancorele și am călătorit toată ziua de 12, fără să se arate în fața noastră vreun sat, către ceasul 3, am văzut însă satul Catorga[26], așezat la stânga de la mal, în care locuiesc tătari. Acest ținut, începând de la Chilia Nouă, de-a lungul malului, este în general plan, întretăiat de mici înălțimi și cu puțini copaci; două ceasuri mai la vale de localitatea sus amintită, Catorga, sunt trei brațe prin care se varsă Nistrul în Marea Neagră și corăbierii, în felul lor, le numesc gârlă[27], prin care corăbiile trec la Cetatea Albă ⟨Belgorod Dnevtrovski⟩[28] și de acolo în mare. Când sunt vase încărcate greu, ele merg pe brațul al treilea, care este lângă ridicătura de pe malul drept[29]. Prin cel de la mijloc trec numai vase încărcate ușor. Primul braț nu este navigabil când apa este scăzută. La o depărtare de un ceas scurt[30], am fost nevoiți să ne oprim pentru noapte mai sus de cele trei guri ale Nistrului, din pricină că era târziu.

În ziua de 13 dimineața, am plecat de acolo și am acostat la localitatea Cetatea Albă, așezată pe o stâncă, și anume în locul numit „Cabaik"[31], adică loc de debarcare. În ținutul acesta este vrednic de reținut faptul că fluviul Nistru, care izvorăște din Galiția își pierde cursul la trei ceasuri mai sus // de vărsare și formează un lac[32], lat de 560 de stânjeni, pe care locuitorii îl pot folosi atât pentru apă de băut, cât și pentru alte nevoi. Acest lac formează de la sine un port de mare natural; malul drept al acestui lac, fiind înalt, pune la adăpost corăbiile care intră acolo împotriva furtunilor iscate din orice parte... Adâncimea acestui lac este de 3 stânjeni și jumătate; în partea către malul drept sunt cele mai frumoase pajiști și pășuni[33]; orașul însuși este de mărime mijlocie, fiind ars din cauza vicisitudinilor războiului; în el este comandant al fortăreței „Hassan bașa Turnuschu Mamet Ienischerinun Ackermana", care, după cum pretinde el[34], a predat fortăreața rușilor și tot el, după încheierea păcii, a preluat-o de la ei[35].

p. 150

Fortăreața, întocmai ca în chipul descris mai sus un pătrat, are două porți spre uscat și spre apă, un șanț adânc, lat de trei stânjeni; la intrarea pe poartă

---

[25] *„Veleneste"*, neidentificat.

[26] *Caterba*, azi în Ucraina.

[27] *Gârla*

[28] *Ackermann*, oraș, azi în Ucraina

[29] *So an de Anhohe vom rechten Ufer ist*. Textul neclar. Nu corespunde hărților actuale.

[30] *Eine kurze Stunde*

[31] *Cabaik*, probabil Șaba, azi în Ucraina.

[32] Limanul Nistrului

[33] *Ancker*, corect Anger

[34] *Nach seinen eigenen Vorgeben*

[35] În 1775.

dinspre uscat, are de amândouă părțile câte un bastion, unde sunt câteva cazemate; pașa și garnizoana sa sunt încartiruiți în fortăreață; în privința artileriei sunt numai 3 tunuri cu afetele ruinate; în afara orașului sunt 7 mori de vânt.

Peste lac, atât în partea turcilor, cât și a rușilor, se văd niște foste instalații de batarii[36], unde a fost o luptă și primii au suferit o mare înfrângere; după modesta mea părere, această localitate ar trebui rânduită ca fortăreața cea mai potrivită, care ar putea apăra Țara Românească și Moldova de atacuri prin surprindere, lacul amintit mai sus ar putea fi abătut în chip potrivit în jurul ei, dinspre partea de uscat, fluviul Nistru ar trebui să despartă granițele.

p. 151 În 16, după ce am obținut cu mari rugăminți căruțele // necesare de la comandamentul de aici, am pornit la ora 7 dimineața pe drumul de întoarcere; pe la 10 am văzut pe drumul mare un sat mic din bordeie, „Caraibram"[37], și, pe la 11, satul „Sarias"[38]; pe partea dreaptă a drumului se află Palanca[39], iar pe cea stângă Han-Câsla[40]; în mai puțin e un ceas am ajuns la fluviul Nistru; pe malul drept al lui se află „Iaska"[41], pe cel stâng „Hagiasan"[42]; pe la 8 seara, tot pe Nistru, am ajuns la satul Olănești[43]; aici am sondat râul; are adâncimea de 4 $^{1}/_{2}$ stânjeni, lățimea de 50–55 stânjeni; a trebuit să rămân aici peste noapte. Am plecat de aici la 4 dimineața și am trecut pe la ora 6 prin satul Burda[44], pe la 7 prin Topalkioi[45], pe la 8 prin Tubuze[46]; am trecut apoi pe la 7 seara prin orășelul Căușani[47], care este așezat într-o vale și este administrat de un kapugi-bașî. La o depărtare de un ceas de drum, pe stânga, se află satul „Malcos"[48], unde am poposit.

În ziua de 17, am plecat de acolo; am petrecut toată dimineața pe drum și noaptea am petrecut-o în câmp.

În ziua de 18, am sosit, către ceasul 3, în orășelul Chișinău, lângă care este așezat, pe dreapta, satul Slobozia; în orășelul amintit este un ispravnic moldovean; ținutul, începând de la Cetatea Albă până la Chișinău, este frumos și neted, solul negru și roditor, dar nelocuit și nelucrat; totuși se găsește fân din belșug și se cresc acolo multe vite, atât porci, vite cornute, oi, cât și cai.

---

[36] *Augeworfene Paterien.*

[37] *Caraibram* (?), neidentificat

[38] *Sarias,* neidentificat

[39] *Patanka,* azi în Republica Moldova

[40] *Hankisla,* azi în Republica Moldova.

[41] *Jaska,* oare Belaeska de pe micul râu Turunuk în Republica Moldova?

[42] *Haciasan* Există mai departe de Nistru loc. Cara Hasan, în Republica Moldova.

[43] *Olonos,* în Republica Moldova.

[44] *Burda* Poate Purcani, mai sus de Olănești, pe Nistru, în Republica Moldova

[45] *Topalkoi*

[46] *Tubuze* Oare Talmaz, la est de Căușani, în Republica Moldova?

[47] *Couchen,* azi în Republica Moldova

[48] Numirea de Malcoci e răspândită în județele Constanța, Tulcea, etc E vorba, probabil, și aici de o localitate cu acest nume, ce nu o putem, însă, identifica.

În ziua de 20, la 4 ceasuri dimineața, a avut loc plecarea din Chişinăul amintit; la ceasul 11, am trecut prin satul Gura Negreşti[49], la stânga ⟨e⟩ Lozova[50], iar seara, la ceasul 8, am poposit în Călăraşi[51].

În ziua de 21, dimineața, am plecat de acolo şi nu am dat de nici un sat, iar la ceasul 4 şi jumătate, am trecut râul Prut, la Zagaramcea[52], pe un pod plutitor, făcut din trei copaci cioplIți. Acest râu este adânc acolo de 4 stânjeni şi lat de 45 de stânjeni, este repede şi foarte deseori se revarsă peste malurile destul de înalte; la o depărtare de o jumătate de ceas, curge râul Jijia; peste el un pod boltit şi pe înălțime se întinde satul „Dinca"[53].

La 22, la ceasul 8 dimineața, am ajuns în capitala moldoveană, numită Iaşi, unde am rămas, până când domnitorul[54] de acolo ne-a aprobat carele necesare. Țara aceasta este una dintre cele mai roditoare în grâne, porumb, ovăz, orz, fân; apoi bogată în vin care se face acolo şi în lemn cu prisosință. Oraşele ca şi satele au locuințe bune prin această țară netedă, cu câteva înălțimi numai; într-un eventual război cu Poarta, operațiunile ar putea fi întreprinse – după modesta mea părere – cu cel mai mare folos, mai bine dacă s-ar efectua în Țara Românească, întrucât după spusele locuitorilor, de aici au scos ruşii cele mai multe provizii şi alimente.

La 9 iulie, dimineața, la ceasul 10, am sosit în capitala din Țara Românească, Bucureşti, prin care trece râul Dâmbovița; pe acesta se află 10 mori, unele din ele cu 2 şi 3 vârtejuri[55].

În ziua de 10, către ceasul 10, am călătorit mai departe şi pe la ceasul 6 după amiază, am văzut, la dreapta, la câteva sute de paşi, aşezat satul Fundata[56].

La 11, la ceasul 7 dimineața, am trecut râul Dâmbovița, care când are apă multă e foarte năvalnic şi se varsă peste maluri la o depărtare de un ceas, încât toate comunicațiile sunt întrerupte două şi chiar trei zile până se retrag apele; // către ceasul 9, am trecut prin satul „Rodăneşti"[57], la ceasul 2 după amiază, satul Găieşti a rămas la dreapta pe o înălțime, la ceasul 6 seara, satul Pătroaia[58] se află la stânga, iar într-un şes, la câteva ceasuri depărtare, se află la dreapta şi la stânga satul Văleni[59]. p. 152

---

[49] Mai târziu, Negreşti, în Republica Moldova, la o mică depărtare de malul stâng al Bâcului urmat de Redange.

[50] Azi în Republica Moldova, pe un afluent al Bâcului, pe malul său drept.

[51] *Gallarast*, azi în Republica Moldova.

[52] *Schakaranzka*, azi în Republica Moldova.

[53] Poate transcrierea greşită pentru Stânca, sat, com. Victoria, jud. Iaşi. În apropiere e localitatea Coada Stâncii, sat, com Bosia, jud. Iaşi.

[54] Alexandru Constantin Mavrocordat „Delibei" (1782–1785).

[55] *Gange*.

[56] *Fundata*, sat desființat, înglobat la satul Bâldana, com. Tărtăşeşti, jud. Dâmbovița, pe Colentina, urmată până aici de Redange De aici, el taie valea Argeşului.

[57] *Rodaneste*, probabil Româneşti, sat, com Potlogi, jud Dâmbovița

[58] *Petrar* pe valea Argeşului E vorba de Pătroaia din Deal, sat, com. Crângurile, jud. Dâmbovița Indicația că Vălenii s-ar afla la dreapta şi la stânga s-ar explica doar dacă am admite că Redange a trecut pe drumul ce străbătea acel sat, tăind spre Râul Târgului şi lăsând la stânga Piteştii, prin care *nu* a trecut.

[59] *Welin*, veche denumire a satului şi com. Văleni Dâmbovița, jud Dâmbovița.

La 12, am trecut peste râul Târgului[60], este un râu repede şi când se umflă, se trece pe o plută cioplită din copaci[61]; la stânga, este aşezat orăşelul Piteşti şi la dreapta, satul Negreni[62], pe partea pe care merge drumul peste dealuri spre Câmpulung. Acolo se sfârşeşte şesul şi începe regiunea muntoasă şi neroditoare, unde nu se cultivă cereale, nici grâu, ci ovăz şi grâu turcesc, numit în limba de acolo păpuşoi, din belşug; la o depărtare de 3 ceasuri se întinde în vale un sat mare numit „Crudiace"[63].

În ziua de 13, dimineaţa, am trecut pe la oraşul Curtea de Argeş[64]; este o localitate foarte mare, pe lângă care curge râul Argeş; către ceasul 1 ¾, am văzut satul Topologul[65], la ceasul 3 Şuici[66], aşezat la stânga în vale; către seară am trecut râul Topolog[67], care este atât de năvalnic, încât ia cu el din munţi pietre în greutate de multe măji.

În ziua de 14, mi-am continuat călătoria peste un munte nespus de mare, drumurile sunt acolo atât de „impracticabile", încât toţi cei 13 cai deshămaţi de la două care au tras până sus cu mare osteneală mai întâi un car şi apoi pe celălalt. Aici găsesc cu cale să raporteze, cu supunere, că înainte ca drumurile pe aici să fie reparate şi refăcute, nu se poate începe nici o operaţie militară; această cale rea merge până în satul Perişani[68]; acolo, după ce treci pârâul Boia[69], care iese din munţi, şi după ce încetează pădurile sălbatice, drumul devine puţin mai „practicabil"; către ceasul 8, am ajuns în satul Grebleşti[70], aşezat pe o înălţime. În ziua de 15, am ajuns la satul Câineni, aşezat în vale lângă Olt, pe care l-am trecut pe o plută mică. După spusele locuitorilor de acolo numitul râu îşi schimbă cursul aproape în fiecare an mai la vale, la o jumătate de ceas de acolo, sunt câteva case, în ele trăieşte un boier localnic de pe graniţă[71], care primeşte vama; numaidecât de acolo îşi are începutul drumul săpat în stâncă, numit Strâmtura[72], isprăvit în timpul domniei preafericitului împărat Carol[73], dar

---

[60] *Reul Derguli*, după unirea sa cu Râul Doamnei.

[61] *Blatten*, corect Plotten.

[62] *Ungren* (!) sat, com. Dărmăneşti, jud. Argeş, mai sus de confluenţa Râului Târgului şi Râului Doamnei. Autorul nu spune că l-ar fi văzut, ci îl indică doar ca punct determinând o direcţie.

[63] *Crudiace*. O comparaţie cu forma coruptă, care urmează pentru Curtea de Argeş, duce la bănuiala că avem şi aici o reduplicare a aceluiaşi nume pomenit în ajun pentru localitatea zărită de la distanţă, apoi, a doua zi, văzută în trecere.

[64] *Curtiadata*!

[65] *Dobolova*! Fostă staţie de poştă în jud. Argeş, între Piteşti şi Râmnicu Vâlcea.

[66] *Suitz*, sat şi com., jud. Argeş.

[67] *Tobolo*.

[68] *Bellisani*! Sat şi com., jud. Vâlcea.

[69] *Boco*!

[70] *Kyribleste*, sat, com. Câineni, jud. Vâlcea.

[71] *Einwohner der Granitz*.

[72] *Strâmbtur*.

[73] Carol al VI-lea, împărat romano-german (1711–1740).

care la data aceea era aproape cu totul „impracticabil”, din cauza deselor furtuni cu ploi; către ceasul 2 ½ după amiază, am trecut râul Vadului sau Lotrioara, // care alcătuieşte hotarul între Ţara Românească şi Transilvania; p 153 numaidecât am ajuns la locul de carantină, după terminarea ei, am trecut pe la aşa-numitul Turnu Roşu şi am petrecut noaptea acolo.

În 16, la ora 3, am ajuns la Sibiu. În 17, după masă, am plecat de acolo şi în ziua de 19, dimineaţa la ceasul 4, am sosit la Alba Iulia, apoi, în ziua de 20, m-am urcat pe o luntre, spre a merge pe râul Mureş până la Arad...

(Continuă călătoria spre Viena prin Ungaria).

FRANZ MIHANOVICS

(1749–1826)

Franz Mihanovics s-a născut în anul 1749, în localitatea Primislye din Croaţia. În 1771 a intrat în armata imperială, iar în 1782 a trecut ca sublocotenent în batalionul de pontonieri.

Bun cartograf, Mihanovics a fost recomandat în 1783 de colonelul Magdeburg pentru a însoţi pe căpitanul Lauterer, însărcinat cu conducerea vaselor companiei comerciale Willeshoffen pe Dunăre.

Împreună cu căpitanul Lauterer şi Redange, Mihanovics a părăsit Viena la 15 aprilie 1783, îndreptându-se spre Galaţi. În drum, a cercetat cetatea Giurgiu, a făcut o nouă ridicare a hărţii Dunării şi a completat observaţiile din 1782 ale lui Lauterer.

Ajungând la Galaţi, la 15 aprilie, cei trei ofiţeri se despart, având fiecare o misiune specială. Mihanovics s-a stabilit pentru aproape două luni la Galaţi, unde şi-a lucrat în linişte harta. Apoi a vizitat Brăila, ridicând un plan al cetăţii, a făcut o călătorie pe cursul de jos al Siretului şi a explorat braţul Sulina în vederea ridicării unei hărţi.

La 23 iulie, a părăsit Galaţii, coborând pe braţul Sfântul Gheorghe şi pe braţul Portiţa (gârla Dunavăţul) până la lacul Razelm. De aici a plecat pe mare direct la Constantinopol, unde a ajuns la 31 iulie 1783.

După terminarea lucrărilor începute la Galaţi, Mihanovics a însoţit pe Lauterer într-o lungă şi grea călătorie de explorare în partea de sud-vest a Peninsulei Balcanice, prin Macedonia şi Albania. Cei doi ofiţeri au vizitat împreună oraşele Salonic, Bitola, Ohrid, Elbasan şi Durrės, unde Mihanovics s-a despărţit de Lauterer, înapoindu-se, prin Dalmaţia şi Serbia. În cursul acestei călătorii de explorare, Mihanovics a ridicat harta drumului parcurs: Durres – Belgrad (Beograd), unde a ajuns, după mari greutăţi, în noiembrie 1783. Totodată a studiat viitorul traseu al graniţei dintre Imperiul Habsburgic şi cel Otoman şi a cercetat îndeaproape situaţia armatei turceşti din Serbia. La sfârşitul anului 1783, Mihanovics s-a întors în Austria. În 1788 a fost numit căpitan, în 1808, scos la pensie, iar în 1826, a murit în Galiţia.

Mihanovics a lăsat un jurnal al călătoriei din aprilie-mai 1783 pe Dunăre, de la Viena la Constantinopol. Partea privitoare la drumul străbătut de la Orşova până la Marea Neagră a fost publicată de N. Docan, în lucrarea *Exploraţiuni austriece pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea,* în „An. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., s. II, t. XXXVI, 1914, p. 107–111. Cuprinde însemnări sumare asupra localităţilor străbătute.

Mult mai amplă şi mai interesantă este lucrarea intitulată: *Beschreibung des Donau-Strohms mit seinen Ufern, und der Naufahrt auf selben von Peterwardein bis zur Mundung am schwarten Meer bey Sulina od. Sulina, zu denen auf hohen Befel aufgenommenen Plan.* Partea privitoare la porţiunea Orşova – Sulina a fost publicată tot de N. Docan *(op. cit.,* p. 111–138). Cuprinde o descriere amănunţită a ţărmului Dunării cu munţii, insulele, ostroavele, gurile râurilor, câmpiile etc. Autorul stăruie mai ales asupra cetăţilor, oraşelor, satelor şi debarcaderelor, aşa cum i se ceruse in instrucţiunile pregătite de colonelul Magdeburg.

Mihanovics a mai alcătuit o descriere amănunţită a braţului Portiţa Bogaz, adică a gârlei Dunavăţului (N. Docan, *op. cit.,* p. 138–139), şi un jurnal al călătoriei sale de la Constantinopol până la Durrės intitulat: *Relation uber die Reise des Hauptmann Georg Lauterer und Unter*

Lieutenant Franz Mihanovics, beyde von Pontonier Bataillon, von Constantinopel bis Durazzo nebst der Fortsetzung des letztern von Durazzo nach Semlin Im Jahr 1783, în care se ocupa şi de valahii din Albania, propunând unele mijloace de propagandă religioasă pentru a-i atrage către Imperiul Habsburgic Acest fragment a fost publicat tot de N Docan *(op. cit*, p 144–145).

De la Mihanovics s-au mai păstrat: o statistică a vaselor circulând pe Dunăre între Belgrad şi Sulina (N. Docan, *op. cit.*, p. 140–141) şi o alta a vaselor întâlnite pe Marea Neagră *(Ibidem*, p. 142–143). Aceste tablouri, care cuprind specificarea vaselor după categorii, oferă date noi asupra navigaţiei pe Dunăre şi Marea Neagră între gurile Dunării şi Constantinopol.

De o deosebită însemnătate este harta Dunării între Petrovaradin şi gurile fluviului, intitulată *Charte des Donau Strohmes von Peterwardein bis zur Mundung desselben am Schwarzen Meer bey Sullina oder Suhnia, dann des letzten Arms so der Porticza Bogas genennt wird.* Harta reprezintă în mod amănunţit topografia malurilor Dunării, înfăţişarea potrivit normelor stabilite de statul major austriac pentru hărţile josefine. N. Docan o socoteşte drept „întâia hartă precisă şi completă a Dunării de Jos", deci un complement indispensabil al hărţii Ţării Româneşti ridicate de statul major austriac la 1790.

[CĂLĂTORIA PE DUNĂRE][1]

[De la Orşova la Galaţi][2]

... La 14 mai 1783, la ceasul 10 înainte de masă, am plecat din Orşova... p 107

La 15 mai..., am debarcat la Gruia[3], pe malul românesc pentru a petrece noaptea.

La 16 mai, la ceasul 4 dimineaţa, amplecat de la Gruia. Pe la ceasul 8, p. 108 s-a ridicat un vînt puternic, care ne-a silit să acostăm un ceas şi ½ pe malul drept, mai sus de Vidin. La ceasul 3 după amiază, ne-am încumetat să plecăm din nou, dar o furtună, care se ridica, ne-a silit să debarcăm iarăşi... La 6 seara, ne-am îmbarcat, iar de la 8 ½, am lăsat ancora la Vidin.

La 19 mai... la amiază, am ajuns la satul românesc Islaz, aşezat la stânga şi la ceasul 2 după amiazi la Nicopol. Am fost nevoiţi, din pricina furtunii, să acostăm chiar mai jos de acest oraş. După ceasul 5, ne-am încumetat să ieşim în larg, dar din nou furtuna ne-a silit să acostăm la malul stâng inundat; furtuna a ţinut toată noaptea.

La 20 mai, dimineaţa, la ceasul 4, am plecat, iar la ceasul 7, am acostat la Zimnicea, în faţa oraşului Şiştov, acolo am descărcat mărfuri, de acolo am plecat la ceasul 5½ seara şi la ceasul 7½, am acostat la malul stâng şi am poposit peste noapte.

La 21 mai, dimineaţa, la ceasul 4, am plecat şi la ceasul 11 am intrat la Rusciuc. În ziua aceasta, din cauza timpului furtunos, nu s-a putut întreprinde nimic.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de N Docan, *Exploraţiuni austriece pe Dunăre la sfârşitul veacului al XVIII-lea,* p. 107 şi urm.

[2] Jurnalul începe cu plecarea din Viena, la 15 aprilie 1783.

[3] Gruja, sat şi comună, judeţul Mehedinţi.

La 22 mai, am descărcat acolo ceva mărfuri şi am încărcat altele şi am vizitat oraşul Giurgiu...

La 23 mai, am plecat din Rusciuc la ceasul 8, la ceasul 12 la amiază; din pricina vîntului puternic, am fost nevoiţi să acostăm în dreptul malului înalt de la Maretin[4]. La ceasul 4, am plecat din nou şi am călătorit până în regiunea Taban[5], unde am înoptat.

La 24 mai, am plecat la ceasul 4 şi la ceasul 8, am trecut de târgul // p. 109 Turtucaia, iar la ceasul 2 după amiază, am fost nevoiţi să debarcăm, din pricina furtunii, aproape de oraş, mai la vale, în satul Reava[6], aşezat într-o vale, în faţa unei insule. La ceasul 4, am plecat din nou şi cu multă osteneală am sosit mai la vale în satul Mitrie[7] şi am ancorat.

La 25 mai, la ceasul 4 dimineaţa, am plecat şi am acostat la ceasul 7 de partea cealaltă la Silistra. Am plecat la ceasul 12 şi la ceasul 7 şi jumătate seara, am acostat la dreapta, mai sus de satul Ienikoi[8].

La 26 mai, la ceasul 4 dimineaţa, am plecat din nou, dar, din pricina vântului violent, am fost nevoiţi să acostăm la ceasul 8 la Rasova[9] şi să stăm acolo până la ceasul 10, din cauza vântului. Am pornit din nou, dar am fost siliţi, la ceasul 12, să acostăm din nou la malul drept, unde am avut între ceasurile 3 şi 4 ½ o furtună extraordinară. La ceasul 5, am plecat iarăşi şi am rămas toată noaptea lângă o insulă lungă şi îngustă, aproape de malul drept, pe care se văd case răzleţe pe malul drept.

La 27 mai, s-a plecat la ceasul 3 şi ½ şi la ceasul 11 s-a trecut prin faţa Hârşovei. La ceasul 2 după amiază, am intrat în braţul aşa-numit Bogaz, care duce la Brăila. La ceasul 8, am debarcat nu departe de satul Gropeni[10], aşezat în Ţara Românească, şi am petrecut noaptea acolo.

La 28 mai, dimineaţa, la ceasul 4, am plecat din nou şi la ceasul 8 am ajuns într-un canal, care este complet închis printr-o plasă de prins moruni; am fost nevoiţi să aruncăm ancora, pentru a examina trecerea prin acel canal, pe care am executat-o cu bine după-amiază la ceasurile 3, după ce am înlăturat câteva obstacole; aşa că am plecat de acolo la ceasul 3 şi ½ şi am ajuns la ceasul 6 şi ½ la Brăila, unde am debarcat, la cererea comandantului de acolo, şi acolo am petrecut noaptea.

La 29 mai, la ceasul 4 dimineaţa, am plecat din Brăila, pe un vânt răcoros, care până în cele din urmă s-a transformat în furtună, încât după 6 ceasuri, am fost siliţi să acostăm la malul stâng mai sus de Siret, care se varsă în Dunăre, din partea stângă. La ceasul 3, am avut o furtună foarte violentă şi, după ce a trecut, la ceasul 4 după amiază, am plecat de acolo şi la ceasul 5, am ancorat la Galaţi.

La 30 mai. S-a căutat şi s-a închiriat un cvartir, pentru a-mi putea elabora planşele.

---

[4] În Bulgaria.
[5] În Bulgaria.
[6] În Bulgaria.
[7] În Bulgaria.
[8] În Bulgaria.
[9] Sat şi comună, judeţul Constanţa
[10] Sat şi comună, judeţul Brăila.

La 31 mai, am început desenul.

La 4 iunie, domnul căpitan Redange a plecat la Akermann. //

La 16 iunie, am vizitat cetatea Brăila. p 110

La 19 iunie, am călătorit pe Siret în sus pentru a-l desena.

La 25 iunie, am desenat fluviul Prut împreună cu ținutul său.

La 27 iunie, am plecat cu un vas mic la Suhnia sau Sulina pentru a desena acest singur braț navigabil și *la 10 iulie* m-am întors de acolo. Restul timpului din luna aceasta până la *23 iulie,* am fost ocupat cu elaborarea planului brațului amintit. În ziua aceasta, la ceasul 4 și ½, am plecat în călătorie la Constantinopol pe o corabie, numită „Piade". La ceasul 7 seara, am trecut de vărsarea râului Prut, la 7 ½ de satul Tomarova[11], așezat la stânga, iar la ceasul 12 noaptea, de orașul Isaccea și la *24 iulie,* dimineața, la ceasul 4 și ½, am trecut prin fața orașului Tulcea; la ceasul 6, am părăsit brațul, care curge spre Sulina și am mers la dreapta, în așa-numitul „Hidrelias Bogaz"[12]; la 6 și ½, am trecut de satul Preslov[13], la 9 și ¾, prin fașa satului Beștepe[14], la ceasul 2 după-amiază, am părăsit Hidrelias Bogaz și am trecut în alt braț, numit Portița Bogaz[15], care este ultimul braț al Dunării și este lat de 30 de stânjeni. La ceasul 3, am trecut pe la satul căzăcesc Dunavățul[16], așezat pe partea dreaptă, la ceasul 8 și ¼ am ancorat în acest Bogaz și am petrecut noaptea.

La 25 iulie, la 4 ½, am pornit din nou și la 9 și ¼, am ajuns la capătul acestui braț, care se varsă într-un lac; la 2 și ¾, am ajuns la vărsarea acestui lac în Marea Neagră, dar, având acolo vânt potrivnic, am aruncat ancora și am petrecut noaptea.

La 26 iulie dimineața, la ceasul 3 și ¼, am plecat iarăși și am ajuns la 4 și ¾ în Marea Neagră. Un vânt foarte puternic ne-a silit să căutăm un port, de aceea, am intrat la Constanța[17] și la ceasul 12, am aruncat ancora...

La 27 iulie, din cauza vântului, am poposit.

La 28 iulie, am poposit încă din cauza vântului. La ceasul 10 seara, am plecat iarăși (urmează călătoria pe mare la Constantinopol, în zilele de 29–31 iulie).

---

[11] Reni, în Ucraina

[12] Brațul Sf. Gheorghe.

[13] Neidentificat.

[14] *Pestepe,* sat, com. Mahmudia, jud. Tulcea.

[15] Azi canalul Dunavăț

[16] *Dunaveez,* sat, com. Murighiol, jud. Tulcea.

[17] *Gyustangye.*

ELIAS ABESCI (SAU HABESCI)

(? – după 1807)

Sub acest nume, tot atât de fictiv ca amănuntele biografice oferite cititorului, se ascunde un autor de compilații tendențioase, demascat de Thornton, în 1807 Numele, care în forma adoptată ar putea însemna „abisinianul", este de fapt o transcriere fonetică a pronunției engleze a expresiei: Alias ABC (cf. 174). Redăm aici elementele pseudobiografice.

Grec de origine, crescut la Constantinopol de un unchi al său, care ocupa o slujbă de încredere la Serai, el și-a început activitatea sub îndrumarea acestei rude, ajungând secretar al unui mare vizir al lui Mustafa al III-lea A avut astfel prilejul să capete o serie de informații prețioase asupra administrației Imperiului Otoman în timpul domniei acestuia A călătorit mult. După spusele sale, nu ar exista vreun oraş din Asia şi puține din Europa (supuse Imperiului Otoman), pe care să nu le fi vizitat.

La rândul său, editorul aduce şi alte amănunte. Autorul, venit în Anglia pentru nişte interese comerciale, a plecat la Corke în Irlanda, unde i-ar fi sosit nişte corăbii cu mărfuri, tocmai în momentul când i s-a tipărit lucrarea.

În timpul şederii sale în Anglia, el ar fi fost cunoscut sub numele de Alexandru Ghica (!) şi numai la plecare şi-a destăinuit adevăratul nume doar traducătorului său, care a găsit de cuviință să-l publice în fruntea traducerii sale, iar traducerea însăşi a fost făcută după o redactare arabă de către un englez, cu care autorul se înțelegea în limba franceză! Autorul a fost prezentat editorului de către căpitanul John Elphinstone, fost comandant al unei părți din flota rusă, într-un timp când autorul era şi el în slujba Rusiei (!)

Compilația atribuită lui Abesci a fost publicată la Londra, în 1784, sub titlul: *The present state of the Ottoman Empire containing a more accurate and interesting account of the Religion, Government, Military establishment, Manners, Customs and Amusements of the Turks than any yet extant, including a particular description of the Court and Seraglio of the Grand Signor, and interspersed with many singular and entertaining anecdotes. Translated from the French manuscript of Elias Habesci*

Many years resident at Constantinople, in the service of the Grand Signor.

London – Printed for R. Baldwin no 47 Pater-Noster Row, MDCCLXXXIV.

Ea e o prezentare a stării imperiului turc, constând din trei părți. prima, înfățişând o schiță istorică a biografiilor sultanilor, terminând cu Abdul Hamid I (care a murit la 7 aprilie 1789), este o descriere a religiei şi obiceiurilor musulmane, a organizării seraiului, a administrației imperiului, a cârmuirii provinciilor, a legăturilor cu Egiptul, Țara Românească, Moldova, tătărimea din Crimeea şi statele din nordul Africii; Tunisul, Algerul şi Tripoli, în sfârşit, cu statele tributare: Georgia, Mingrelia şi, în Europa, Ragusa.

Partea a doua a expunerii tratează despre organizarea militară: trupele de uscat, marina, ordinea de bătaie la turci, sistemul de politică generală; economia publică: politica externă şi internă, sistemul de aprovizionare, apoi sistemul de legi, recompense, pedepse, legăturile politice din afară cu Prusia, Suedia şi Polonia; interesele Turciei în legătură cu Germania, Franța, Anglia, Spania, Neapole, Sardinia, Veneția şi Olanda, felul cum consideră turcii tratatele lor cu principii creştini, ceremonialul folosit față de aceştia; informații utile pentru aceştia.

Urmează partea a treia, constând din zece capitole despre Constantinopol: descrierea orașului, apoi informații despre populație, poliție, obiceiuri (cu o serie de anecdote și cu unele săgeți la adresa ambasadorului rus, Repnin), despre comerțul cu: Anglia, Olanda, Rusia, Germania, Suedia, Neapole, Franța, Veneția; în sfârșit, reflecții generale despre legăturile cu creștinii.

În capitolul consacrat Țării Românești și Moldovei se dau cifrele tributului și darurilor trimise de domni la Constantinopol, cu o serie de locuri comune despre pretențiile Porții, exacțiunile fanarioților și nenorocirea locuitorilor siliți adesea să emigreze în posesiunile habsburgice.

Este vrednic de observat că autorul accentuează, în mod deosebit, situația mai bună a locuitorilor din Transilvania față de a celor din Principate, care ar dori din suflet să intre și ei sub oblăduirea Casei de Austria (!). Această trăsătură arată clar sensul lucrării și luminează și mai mult nepotrivirile semnalate mai sus Există două traduceri ale textului englez Una germană din 1785, în care numele autorului e ortografiat Habesci, care poartă titlul următor. *Der Gegenwartige Zustand der Ottomanischen Pforte, aus einer franzozischen Handschrift ins Englische und aus diesem ins Deutsche ubersetzt,* in 8°, Lübeck, Niemann, 1785. Aceasta nu ne-a stat la îndemână O altă versiune franceză, cu numele ortografiat Abesci, poartă titlul *État actuel de l'Empire Ottoman traduit de l'anglais par M. Fontanelle,* Paris, Lavillette, 1792, 2 vol. Ea nu corespunde întocmai cu textul englez, neavând decât 27 de capitole în loc de 38. A fost omisă toată partea finală consacrată descrierii Constantinopolului*.

DESPRE CÂRMUIREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI[1]

p. 196

Vechea Dacie, care a fost întotdeauna vestită pentru vitejia locuitorilor ei, constă din Transilvania, Moldova și Țara Românească. Atacată pe rând de germani, de poloni și de turci și neputând rezista unor dușmani atât de puternici, ea a fost silită să cumpere ocrotirea celor din urmă printr-un tribut anual. Două din provinciile care o alcătuiau, mai ales, au luat această hotărâre. Transilvania, așezată la hotarul posesiunilor Casei de Austria, a socotit că va

---

* Redăm aici nota acuzatoare a lui Thornton ⟨Thomas Thornton, *The present state of Turkey,* ed. I, London, 1807, p. 174, nota⟩, în care înfierează pe acest șarlatan „... Dar cine este Elias Habesci? Un impostor ignorant, care se dă drept un grec și acum pretinde că și-a scris opera sa în original în limba arabă (prefața, p. IV), care și-a bătut joc de nația căreia pretinde că îi aparține și îndrăznește chiar să spună (p 367) că «*preoții lor constituie cea mai deșănțată rasă de oameni de pe pământ*», o idee care n-a fost probabil niciodată concepută și, în orice caz, niciodată exprimată de vreun grec din Constantinopol Dar acest pseudogrec se trădează pe sine însăși prin limba sa: compară Poarta cu Westminster Hall și ne spune că Bosforul este oarecum mai apropiat decât Tamisa de Londra (p 354) Ignoranța sa este fără pereche El spune (p 422) că orașul Constantinopol se învecinează cu Moldova la nord, cu Hellespontul și Marea Neagră la răsărit, cu Bulgaria și o parte din Macedonia la apus și cu Marea Egee la sud... Am descoperit pe autor din însăși conținutul cărții în sine.. Cartea este opera unui asasin, care, din adăpostul său întunecat, și-a îndreptat afirmațiile învecinate împotriva unei reputații personale și liniștii unei vieți pașnice.. "

[Amintește de o altă carte a unui alt autor, ce a adoptat același nume, de Elias Habesci, tălmăcit de Thornton ca: alias ABC]

[1] Traducerea s-a făcut după originalul englez, *The present state of the Ottoman Empire. . translated from the French Manuscript* (!) *of Elias Habesci,* London, 1784, p 196 și urm

găsi mai multe foloase căutându-şi un ocrotitor în aceste părţi şi şi l-a asigurat printr-un tribut annual de şase mii de ducaţi de aur. Acum ea este încorporată printre celelalte domenii ereditare ale împăratului Germaniei.

Transilvănenii sunt foarte fericiţi în comparaţie cu moldovenii şi cu muntenii. Cele două provincii, pe care le locuiesc aceştia din urmă, sunt supuse Porţii, care trimite acolo cârmuitori aleşi de sultan dintre cele mai vechi familii ce locuiesc în Fanar. Această alegere, după cum se înţelege uşor, nu cade p 197 niciodată asupra celui mai vrednic, // ci a celui care este mai darnic faţă de miniştrii din divan şi care face cele mai multe făgăduieli, a căror neîmplinire dărâmă pe cârmuitorul care le-a făcut. Poarta dă acestor conducători titlul de voievod şi de bei şi cinstea de a avea două tuiuri. Ele sunt purtate în cinstea lui, când, după ce şi-a luat rămas bun de la marele vizir, trece pe dinaintea divanului şi pleacă cu un alai strălucit şi numeros spre oraşele de reşedinţă ale cârmurii lor. Îndeletnicirea lor de căpetenie este de a strânge tributurile care trebuie să fie trimise în fiecare an Porţii.

Ţara Românească nu plătea altădată mai mult de 60 000 de piaştri. Dar, după răscoala locuitorilor din această ţară, în 1665 (!)[2], răscoală care nu a fost potolită decât printr-o victorie sângeroasă, tributul anual a fost sporit foarte mult[3]. Aici vom face deosebire între ceea ce se plăteşte suveranului (sultanului) şi ceea ce se plăteşte miniştrilor din divan.

	Piaştri turceşti
Pentru vistieria sultanului	230 005
40 000 funţi de miere şi 36 000 funţi de ceară	
Pentru chehaia sultanului adică cel care e însărcinat	
p. 198 să primească tributul	500 //
Şi un caftan de cacom	5 000
Pentru marele vizir cu un bogat caftan tot de cacom	500
Pentru Kislar-aga	2 500
Total	238 005

Acestea sunt contribuţiile pe care domnul Ţării Româneşti trebuie să le strângă cu grijă şi să le trimită la Constantinopol. Această sumă nu este prea covârşitor de mare pentru ţară; şi locuitorii ar fi foarte fericiţi dacă s-ar putea bucura de linişte, plătind chiar îndoit, dar contribuţiile extraordinare care le sunt cerute cu sabia în mână, sunt enorme.

Domnul are întotdeauna o curte mare şi măreaţă. Pentru a-şi căpăta domnia, el a fost nevoit să facă datorii grele, pe care trebuie să le plătească pe socoteala ţării; el a făgăduit, de asemenea, mari sume de bani tuturor persoanelor care au oarecare autoritate în divan şi ele trebuie mulţumite. Pentru

[2] E vorba de răscoala seimenilor şi dorobanţilor din 1655, care însă nu a dus la sporirea tributului.

[3] Sporirea la care se referă autorul a avut loc la înscăunarea lui Matei Basarab, în 1632. Eroarea de mai sus se află la Paul Rycaut, *The present state of the Ottoman Empire,* Londra, 1669, de unde a luat-o, probabil, autorul.

a îndeplini toate aceste obligaţii, el a îngreunat sarcina birurilor. Dar aceasta nu e tot. Pentru a se menţine în scaun prin mijlocirea protectorilor săi de la Constantinopol, este nevoit să le trimită daruri în toţi anii. Capuchehaia sa la Poartă este, de asemenea, foarte bine plătită.

El nu se mărgineşte // să-şi procure mijloacele de a face faţă tuturor acestor cheltuieli, ci se mai gândeşte, de asemenea, să-şi pună la o parte bogăţii îndestulătoare pentru a trăi în înlesnire în cazul când ar fi mazilit, dacă atunci el ar avea fericirea de a-şi păstra capul. El nu poate să ajungă să realizeze toate acestea fără să se folosească mereu de stoarcerile cele mai strigătoare la cer şi cruzimile cele mai înfiorătoare. Locuitorii, aduşi în cea mai crâncenă sărăcie, neputând să-i facă faţă, caută un adăpost în ţările unde este omenie; îl găsesc în domeniile casei de Austria. p. 199

Primii cârmuitori ai Ţării Româneşti puteau cu mai puţin de o sută de pungi să-şi plătească toate cheltuielile alegerii şi învestiturii lor. În zilele noastre, lăcomia turcilor şi ambiţia grecilor sunt atât ⟨de mari⟩ încât le trebuie de douăzeci de ori mai mult. Dacă aceşti cârmuitori (domni) au fericirea de a-şi păstra capul, când îşi pierd slujba, ei îşi păstrează titlul de bei, care rămâne fiilor lor. Sunt mai mulţi bei din aceştia la Constantinopol şi cel mai bogat dintre ei posedă cu puţin mai mult decât un cerşetor[4]; ei se despăgubesc de lipsa lor de bani prin mândria pe care o au cu prisosinţă. //

Despre cârmuirea Moldovei

p 200

Starea Moldovei nu este mai bună decât cea a Ţării Româneşti. Ea este de asemenea cârmuită de un grec, care îşi capătă numirea în acelaşi chip şi care, având aceleaşi greutăţi şi aceleaşi vederi, face pe supuşii săi să îndure o asuprire tot atât de mare. Când sultanul Mehmed al II-lea a adăugat Moldova la celelalte provincii tributare, el nu a cerut decât două mii de piaştri pe an, ⟨sumă⟩ care a fost apoi ridicată treptat la cinci mii. Dar după el, a fost supusă cu totul Porţii şi silită să îndure, ca şi celelalte posesiuni, jugul robiei. Ea plăteşte acum:

	Piaştri
Sultanului	260 000
Pentru serviciul arsenalului, 600 de chintale de silitră, 5 285 de ceară, 500 de piei de bou, 500 de bucăţi de stofă pentru îmbrăcămintea robilor şi pentru celelalte nevoi ale galerelor	
Pentru chehaia sultanului	500
Pentru vistierie	2 500
Total	161 000 //

Nu se poate evalua suma plătită pentru a căpăta domnia şi învestitura ei. Ea atârnă mai mult sau mai puţin de numărul şi caracterul candidaţilor şi de cinstea membrilor divanului. p 201

[4] Afirmaţie neserioasă, majoritatea reuşind să-şi strângă averi apreciabile

Dacă aceste două provincii ar fi cârmuite aşa cum ar trebui să fie, în loc de a fi lăsate în părăsire, ele ar fi foarte populate şi bogate. Nu se află nicăieri un pământ mai roditor, căci şi acum, deşi pământul este aproape necultivat, a mai produs chiar şi în aceşti ani din urmă, care nu au fost prea îmbelşugaţi, o sută de boabe pentru una de grâu şi la toate celelalte soiuri de grâne ⟨tot atât⟩[5]. Sunt râuri foarte frumoase, foarte potrivite pentru a înlesni comerţul cu diferite feluri de produse, al căror schimb ar fi foarte profitabil, ca: vinul, lâna, pielea, mierea, ceara, vitele mari şi mici. Dar vai! Râurile nu mai sunt folosite pentru navigaţie[6], ţara duce lipsă de locuitori, cetăţenii cei mai înstăriţi nu au tragere de inimă să-şi cultive ogoarele, pentru că ei le-ar ara pentru alţii. Vezi părţi nesfârşite din pământul cel mai bun şi mai roditor din Europa părăsite cu totul şi lăsate în pârloagă, având peste o leghe întindere. Se poate crede că aceste două ţări şi poate şi câteva altele vor fi în curând unite cu celelalte posesiuni ale Casei de Austria; atunci locuitorii lor vor fi mai fericiţi; aceasta este cel puţin nădejdea moldovenilor şi muntenilor, care doresc din suflet o atare schimbare.

---

[5] Afirmaţii exagerate.

[6] *Ne sont plus navigées* (!).

IVAN IVANOVICI SEVERIN

(1751–1799)

Ivan Ivanovici Severin este al doilea consul rus în Principate. Succesor al lui Laskarev, care s-a impus la noi cu oarecare brutalitate, el a continuat linia acestuia cu mai puţine asperităţi aparente. Un exemplu în acest sens îl oferă relaţiile ambilor consuli cu marele boier, spătarul Ienăchiţă Văcărescu, împotriva căruia tună şi fulgeră Laskarev, adresându-i (indirect) cuvinte insultătoare, în vreme ce, puţin după aceea, se observă între Severin şi marele spătar o prietenie, nu ştim cât de sinceră

Venit în 6 februarie 1783 de la Constantinopol, unde lucra în cadrul ambasadei ca secretar, el a găsit aici situaţia descrisă de Raicevich în rapoartele sale: un domn lacom şi necăjit, întotdeauna în cumpănă între puterea suzerană şi cea protectoare, boieri, care nu aveau voie să aibă relaţii cu consulii străini, cu care însă comunicau în taină, o populaţie apăsată crunt de pretenţiile Porţii, cerând neîncetat alimente pentru capitală şi cetăţile turceşti de la Dunăre şi Nistru, precum şi braţe de muncă pentru lucrări de fortificaţie la ele, la care se adăugau stoarcerile domnului Şederea consulului a fost întreruptă de războiul austro-ruso-turc din 1787–1791. Revenit în Principate, cu sediul principal, acum, la Iaşi, el îşi asigură concursul unor informatori, care îi adresează notiţe şi memorii, atât din Iaşi, cât şi din Bucureşti. Acestea sunt scrise în limba franceză. Începutul îl face marele boier Cantacuzino-Deleanu, care, neputând să-l întâlnească făţiş, se oferă să-i trimită discret lămuriri şi informaţii privind exploatarea ţării de către Poartă (şi domn). Iniţiativă dictată de speranţele puse în puterea protectoare Alături de acest fel de comunicări confidenţiale, făcute oarecum de la egal la egal, consulul mai folosea şi informatori plătiţi de el, ca boierul De Pasta, descendent al medicului lui Constantin Mavrocordat cu acest nume, sau acel dubios dascăl de limbă latină, venit mai de mult în Moldova, ca refugiat polon, şi rămas la Iaşi, cu rosturi când mai sigure, când mai întâmplătoare şi care îşi spiona pe proprii conaţionali şi prieteni, ce nu se fereau de el. Informaţii în limba franceză veneau şi de la Bucureşti, dar de altă calitate. În legătură mai ales cu situaţia creată de Pazvantoglu Nu o dată rapoartele întocmite de consul în limba rusă pornesc de la faptele semnalate în limba franceză de către informatorii săi. Nu poate fi deci vorba de observaţii directe ale consulului decât în mai mică măsură. Sunt totuşi unele rapoarte, în care transpare personalitatea sa.

Am redat din ele unele care se referă la împrejurări notate şi de Raicevich, în care este vorba de comportarea lor reciprocă sau de incidentul consulului cu domnul Alexandru Mavrocordat Deli bei, în legătură cu chestiunea arzătoare a scrâncioburilor, înfăţişată ca o chestiune de principiu. Cea mai mare grijă este depusă de consul în întocmirea de tabele despre exportul de mărfuri ruseşti în Moldova şi importul în Rusia de mărfuri venite din Principate. Mai sunt liste ale micilor atenţii îndreptate către unii boieri sau slujbaşi în funcţie Alte tabele privesc încasările domnului şi veniturile sale din vânzarea slujbelor, cu datele şi sumele respective.

O chestiune pentru care se punea mare stăruinţă în 1784 era aceea a masivei contrabande de alcool, făcută de nişte evrei din Galiţia, în ciuda oprelişţei categorice a Porţii şi a opoziţiei neţinute în seamă a domnului. De fapt, în ţară, dictau mai degrabă cei doi consuli· Raicevich şi Severin Acesta din urmă pretindea ca rachiul din Polonia să fie considerat ca rusesc, având în vedere situaţia Poloniei faţă de Rusia, şi să fie vândut de către negustorii ruşi, ocolind

interdicţia ţării. În acest scop, „evreul său Leiba" (il suo ebreo Lebo) s-a şi apucat să pună a i se trimite asemenea butoaie de rachiu. Iar Raicevich se bucura de acest precedent, ce va putea fi folosit de imperiali pentru exportarea liberă în Moldova a rachiului din Galiţia (anexată de imperiu). Curând, a urmat incidentul privind expunerea la vânzare de tutun rusesc împotriva monopolului acordat de domn hatmanului său. Despre amândouă pomeneşte şi Raicevich în rapoartele sale.

În această primă fază a fost o perioadă în care cei doi consuli duceau acţiuni comune, de pildă inaugurarea unei noi linii comerciale legând Austria de Crimeea, folosind calea Dunării şi a Mării Negre. Au urmat apoi acţiuni paralele pentru repatrierea dezertorilor războiului încheiat în 1774. Dar condiţiile nu erau identice pentru prizonierii ruşi, rămaşi în adevăr atunci în Moldova, şi pentru aşa-zişii dezertori, emigraţi din Transilvania în Principate, *cu câteva decenii mai înainte,* pe care imperialii îi asimilau în mod arbitrar cu prizonierii cuprinşi în articolul din tratatul de pace privind schimbul de prizonieri la încheierea ultimului război De aceea şi aceste acţiuni paralele urmau metode diferite. În vreme ce consulul rus îşi aduna supuşii, fără a recurge la vreo constrângere, agentul imperial folosea toate mijloacele spre a scoate din ţară oameni buni de muncă, pentru a repopula o parte a Bucovinei, din care fugiseră locuitorii la anexarea ei de către imperiali, în 1775. Venirea căpitanului Beddaeus cu caporalii săi, folosirea căii denunţurilor pentru a stabili calitatea de „dezertor", precum şi a spionajului prin sate, ridicarea pe sus a ţăranilor şi pornirea lor peste graniţă, ca şi metoda mai insidioasă a unor promisiuni solemne oficiale de acordare a unor scutiri de dări, pe mai mulţi ani, oamenilor astfel transplantaţi, spre a-i face să se declare ei înşişi dezertori şi a beneficia de aceste înlesniri, într-un moment când în Principate domnea lipsa cea mai cumplită ca urmare a războiului şi a stoarcerilor sistematice prilejuite de el, au sfârşit prin a trezi opoziţia boierilor şi a domnului. În acest timp, la consulatul rusesc erau adunaţi prizonierii ruşi, îmbrăcaţi şi instruiţi, puşi să cânte cântece războinice şi ţinuţi în preajma acelui sediu până la expedierea peste graniţă Cum aceasta se făcea destul de încet, consulatul avea la dispoziţia sa o adevărată garnizoană militară, ce punea pe gânduri pe mulţi Cu timpul, a fost urmat întrucâtva exemplul imperialilor, îmbiind şi localnici să se declare foşti prizonieri şi să emigreze din ţară

După al doilea război austro-ruso-turc, misiunea consulului constă în primul rând în informarea Curţii sale despre cererile abuzive ale Porţii (în ciuda prevederilor tratatului de pace) şi despre stoarcerile domnilor, contra cărora trebuia să protesteze pe lângă ei, dar fără prea multe ecouri la Poartă, pentru a nu-i da acesteia prilejul de a justifica o mazilire, ce ar duce la o confruntare a celor două puteri: suzerană şi protectoare

Printre alte directive, el o avea şi pe aceea de a stabili relaţii cu boierii mai însemnaţi şi de a urmări de aproape crizele ivite în raporturile lor cu domnul. În această categorie intra şi conflictul acut dintre Alexandru Callimachi şi mitropolit, în legătură cu aruncarea automat asupra clerului şi a ţării a cererilor excesive ale Porţii de alimente, furaje şi animale (din august 1797). O altă obligaţie era aceea de a observa atent evenimentele de la frontierele Principatelor şi impactul lor asupra acestora.

În Moldova, problema răsculaţilor din Polonia şi a trecerii refugiaţilor, fie cu gândul de a rămâne aici, fie de a ajunge în Turcia, pentru a fi expediaţi de acolo armatei franceze din Italia, era urmărită cu o atenţie încordată. Contra polonilor rezistenţi erau folosiţi spioni, tot poloni, pripăşiţi mai de mult în ţară.

În Ţara Românească, instabilitatea situaţiei create de agitaţiile lui Pazvantoglu în regiunea Vidinului, cu treceri silnice în Oltenia şi Ţara Românească şi pretenţii de a stoarce bani şi alimente, era sporită de taxele excesive ale lui Hangerli şi de reintroducerea de către acesta a văcăritului, oprit cu blestem în mai multe rânduri, măsură privită cu neîncredere de Moldova, care nu a urmat acest exemplu. Consulul va raporta din Iaşi ştirile primite din Bucureşti, mai întâi a mazilirii, apoi a uciderii domnului (1799) Tot astfel va sublinia, în 1798, enormitatea cifrei ajutorinţei impuse de domnul Moldovei În altă dare de seamă notează trimiterea darurilor cerute domnului de către kapudan paşa. Ele au fost aduse personal de vel aga din Iaşi şi constau – după afirmaţia informatorului anonim al consulului – din 2 carete frumoase şi 4 tacâmuri a

6 cai fiecare bine aleşi, cu hamurile lor, pe lângă alte daruri şi o sumă de 70 000 de piaştri. Din informaţiile pe care le trimite, pot fi spicuite unele cu privire la întâmplările din Iaşi. De pildă, trecerea noului ambasador rus la Poartă, Tomara, în drum spre postul său, şi în sens contrar venirea fostului ambasador, Kociubei, ce se îndrepta spre patrie şi e primit de domn împreună cu soţia sa. Mai impresionantă este vestea marelui incendiu de la Iaşi, din septembrie 1798 Au ars multe case, lipsind mijloacele de a-l stinge Cu acest prilej s-a văzut că din 1 200 de slujbaşi ai oraşului, plătiţi, chipurile, de stăpânire, nu erau în fiinţă decât 40–50..

Raporturile lui Severin cu ceilalţi consuli din Principate variau destul de mult şi au şi evoluat în timp Cu Raicevich, el se afla într-o situaţie aproape egală, deşi cu o nuanţă de superioritate, el fiind consul general, în timp ce colegul său era agent consular, asemenea unui consul simplu. La început, Raicevich îl prefera mult predecesorului său, Laskarev, dar foarte curând îi judecă pe amândoi tot atât de defavorabil Îl acuză pe Severin de nesinceritate colegială şi urmăreşte de aproape procedeele sale Se străduieşte să obţină acelaşi tratament cu acesta la primirea sa oficială de către domn. Cum cercul în care se puteau învârti străinii era foarte redus, ei se regăseau împreună, ajungând la un *modus vivendi,* despre care notează, cu umor malițios, Jeremy Bentham, la trecerea sa prin Bucureşti, unde s-a oprit o săptămână, că Raicevich şi Severin sunt ca Caesar şi Pompei. Nu se iubesc, dar nu pot unul fără altul Chiar şi baronul von Metzburg, succesorul lui Raicevich, om blând şi cumsecade, lipsit de strălucire şi preocupat în rândul întâi de scumpetea din Principate şi de insuficienţa bugetului său, recunoaşte că Severin este orgolios şi vrea peste tot să fie primul, pretenţie acceptată cu resemnare de el Cu consulul prusian, König, provenit din situaţia de dascăl de latină, nu fuziona Cu viceconsulul francez, Parant, nu avea raporturi directe, ci punea să fie spionat într-una, pentru a capta presupusa sa corespondenţă cu răsculaţii poloni. A asistat la arestarea şi trimiterea în captivitate a lui Parant la declararea războiului Porţii contra Franţei, după pornirea campaniei din Egipt.

A murit la Iaşi, la 7 martie 1799 în vârstă de 48 de ani.

Despre Severin a scris Constantin Şerban, *Înfiinţarea consulatelor ruse în Ţara Românească şi Moldova,* în „Studii şi cercetări de istorie medie", II (1951), nr 1, p. 67–72, şi George Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse,* Bucureşti, 1962, p. 162–163, lucrare care nu a putut beneficia de publicarea mai târziu a rapoartelor consulare ruse în colecţia Hurmuzaki, seria nouă, vol. I şi IV, apărute la Bucureşti în 1963 şi, respectiv, 1974.

1

1784, MARTIE 25 / APRILIE 5, IAŞI*

p 276

Raport ⟨către Colegiul Afacerilor Externe⟩

⟨...⟩ Iar pe de altă parte, au trimis la mine câţiva boieri ca să declare că ei sunt foarte nemulţumiţi de actualul domnitor[1] şi că doresc schimbarea lui, spunând că ruinează ţara şi face multe nedreptăţi, atât lor, cât şi supuşilor. De hatişerif, de asemenea, nu sunt mulţumiţi şi se pronunţă că Poarta sau domnitorul le-au luat birul pe şapte ani înainte şi că vor proceda şi acum, ca şi mai

---

* Traducerea s-a făcut din E. de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României,* s n., vol. I, *Rapoarte consulare ruse (1770–1796),* Bucureşti, 1962, paginaţie diferită.

[1] Alexandru Mavrocordat Deli-bei, domn al Moldovei (28 mai 1782 – 1 ianuarie 1785)

înainte, pentru că li s-a dat împuternicire deplină în toate, îndeosebi celui de acum, care nu are nici un fel de cunoştinţe despre conducerea ţării şi ⟨care⟩, nerespectându-i pe creştini, s-a dat cu totul ⟨de partea⟩ turcilor. Unii dintre ei mi-au declarat că oricât ar fi dorit să se vadă cu mine, nu au însă curajul, pentru că după primirea hatişerifului li s-a pus în vedere să se abţină de la aceasta, spunând chiar că au fost puşi oameni de pază şi împrejurul casei mele.

Toate acestea, după părerea mea, s-au produs din cauza neruşinării domnitorului şi din cauză că el vede ura boierilor împotriva sa, chiar şi din partea propriilor săi greci. Consider necesar să spun, în legătură cu aceasta, că firea sa uşuratică şi nepăsarea sa îl pot duce la un sfârşit prost; în conducerea treburilor este foarte slab şi multora le lasă voia slobodă. Se întâmplă că şi supuşilor noştri le provoacă diferite greutăţi de prisos în desfăşurarea negoţului lor liber. Dar, bazându-ne conduita pe tratatul comercial şi aprobându-i pe supuşi cu toată străduinţa posibilă, dovedesc prin aceasta că ⟨urmăresc⟩ îndeplinirea sa în întregime, îndeosebi în ceea ce priveşte desfiinţarea taxelor fictive, existente mai înainte, întocmai aşa cum se precizează în tratat cu privire la Moldova şi Valahia.

Nu-mi mai rămâne decât să anexez aici o notă despre alte noutăţi de aici şi să supun toate cele de mai sus propriei dispoziţii a Colegiului Afacerilor Externe.

2

p 278

1784, aprilie 11/22, Iaşi

Raport ⟨către Colegiul Afacerilor Externe⟩

În prima zi a sărbătorii sfintelor Paşti[2], făcând de dimineaţă o vizită domnitorului Moldovei[3] şi întorcându-mă ⟨apoi⟩ acasă, spre marea mea mirare, am găsit-o înconjurată de oameni, care, căzând în genunchi, mi-au cerut să intervin la domnitor ca să le permită să aibă scrâncioabe, ⟨fapt⟩ pentru care – în speranţa prieteniei sale faţă de mine, despre care îmi dăduse puternice asigurări chiar în aceeaşi zi –, am trimis la el ca să-i cer satisfacerea ⟨dorinţei⟩ norodului, dar el, înfuriindu-se, a considerat aceasta ca ⟨un motiv de⟩ indignare şi a poruncit hatmanului[4] şi agăi[5] (şefului poliţiei) să pornească imediat prin oraş şi să le distrugă ⟨scrâncioabele⟩ pe unde le vor afla, iar mie mi-a răspuns că dacă ⟨oamenii⟩ i s-ar fi adresat lui, atunci le-ar fi putut promite, dar când au făcut ⟨cererea⟩ aceasta consulului rus, nu le poate da ascultare, dar dacă ar fi fost informat din timp, atunci poate că ar fi fost de acord. Drept urmare, eu nici n-am vrut să mă mai amestec, ca să nu creadă că apăr un asemenea

[2] Duminică 31 martie 1784

[3] Alexandru Mavrocordat Deli-bei.

[4] Alexie Mişoglu, mare hatman şi pârcălab al Sucevei

[5] Nicolae Hangerli, mare agă

refugiu al norodului la mine. Iar el a fost toată săptămâna nemulțumit și a vorbit în auzul ⟨tuturor⟩ că foștii domnitori și chiar și el în anul trecut a permis ⟨scrâncioabele⟩, dar acum, considerând că este indecent ca femeile să se legene împreună cu bărbații și ⟨astfel⟩ neacceptând ceea ce voiseră ⟨oamenii⟩ și să se înduplece la aceasta, le-a luat această plăcere. Toate acestea s-au întâmplat pentru că domnitorul, urmându-și nechibzuința, acceptă fără nici un discernământ ceea ce îi spune oricine și, văzându-mă cu el după aceea, a recunoscut că, dacă ar fi știut mai din timp, ar fi îndeplinit cererea mea, dar, după aceea, n-a mai putut-o face, ca nu cumva Poarta să-l considere omul rușilor și ca poporul să nu creadă că nu-l poate stăpâni.

Oricum ar fi fost, s-a vorbit de aceasta prin toate casele și mi s-a spus că atașamentul norodului față de noi este excepțional și că încă nu se crede că pacea a fost instaurată pe deplin, văzând apropierea oastei turcești din diferite locuri. Pentru toate acestea, anexez cópii de pe scrisorile primite din partea cunoscutului prim canal, de asemenea și pe ⟨cele primite pe⟩ cale obișnuită, după informațiile adunate de mine, dar nu pot confirma cât sunt de întemeiate, cu toate că sunt repovestite de diferiți localnici și devotați față de mine.

Boierii, de asemenea, ⟨prea⟩ puțin speră că va dura pacea, mai ales în ceea ce privește îndeplinirea hatișerifului.

3

1784, septembrie 5/16, București p. 296

⟨Către ambasadorul I. I. Bulgakov⟩

Acum câteva zile, dl agent Raicovici[6] (!) mi-a spus că a înaintat domnitorului[7] o notă, în care i-a expus toate greutățile care i se fac în exercitarea misiunii sale de către conducerea localnică și a vrut să mi-o comunice și mie și totodată să-mi ceară și concursul meu, în temeiul instrucțiunilor pe care le am de la prea înalta Curte, dar sosirea ultimului curier l-a împiedicat să-și îndeplinească această intenție; între timp, a venit la mine ieri dimineață dl Hangerli[8] și, printre altele, în cursul discuției, s-a exprimat că domnitorul ar fi dorit să aibă o întrevedere cu mine, dacă am timp; în legătură cu aceasta, am fost la el azi dimineață și, după câteva discuții aparte, a început să-mi spună că de câtva timp dl agent ⟨Raicevich⟩ a început să-l persecute și, în sfârșit, că în zilele acestea i-a înaintat un așa zis memoriu amenințător, la care el nu știe ce să răspundă. Considerându-mă prietenul său, iar pe Excelența voastră[8 bis], ministrul protector al unei puteri prin intermediul căruia i-a fost

---

[6] Corect Raicevich

[7] Mihai Suțu, domn al Țării Românești (6 iulie 1783 – ante 26 martie 1786)

[8] Costache Hangerli, fost mare comis (6 noiembrie – 2 decembrie 1780), viitor domn.

[8 bis] Ivan Ivanovici Bulgakov, ambasador al țarinei Rusiei la Poartă (3 octombrie 1781 – 24 august 1787).

acordat Principatului un atât de bun hatişerif, ⟨însă⟩ el nu riscă nimic ca să-mi înmâneze originalele, pentru a face cópii după ele şi ⟨pentru⟩ comunicare către Excelenţa voastră, cu rugămintea de a interveni dvs. în această problemă, în care el trebuie să sufere pe degeaba şi în speranţa că nu-i veţi refuza sprijinul dvs. Pentru a vă explica dvs. punctele memoriului, el a început să le analizeze pe fiecare în parte, şi anume:

1) despre datorii: boierii nu refuză să plătească, dar cer timp şi să se ia în considerare şi plângerile contra supuşilor nemţi;

2) despre podgorii: consideră că este în conformitate cu hatişeriful să pretindă ceea ce îi aparţine, iar pe lângă aceasta, aceia plăteau de demult ceea ce fusese stabilit, dar nu ⟨după⟩ // dreptul introdus de ei, pentru ceea ce au ei în proprietate; în tratat se spune să nu se ceară în plus decât de la acei ce vin cu mărfurile lor, dar nu şi de la acei ce au aici proprietăţi imobile, care trebuie să fie recunoscuţi ca supuşi;

p. 297

3) jalbele ridicate împotriva diferitelor cinuri se fac mai mult din răutate şi din răzbunare pentru trecut, pe când era el secretarul lui Ipsilanti[9];

4) despre vama pentru oierit: şi aceasta, în temeiul hatişerifului, îi aparţine lui, şi înainte de război se luau câte 16 aspri, iar prinţul Ipsilanti a sporit-o cu 12; ceea ce şi el ⟨Suţu⟩ a vrut să urmeze, dar s-a împotrivit dl agent, referindu-se la firmanul acordat de acum peste douăzeci de ani şi care nici atunci nu era în vigoare; prin urmare, nici această pretenţie nu o poate lua în considerare şi tot odată ⟨afirmă⟩ că i se va cauza o mare pierdere dacă Poarta va da un nou firman;

5) despre râul Olt: el n-a fost niciodată navigabil, iar morile şi stăvilarele împiedică aceasta cel mai mult; dar dl agent spune că pot fi distruse toate acestea şi să fie făcut apt pentru trecerea vaselor.

Domnitorul a întrebat dacă îi este permis unui străin să măsore, în ţară străină, pământul şi aşa, ceea ce au început să facă nemţii, parcă cu sprijinul dlui Raikovici (Raicevich);

6) despre supuşi: el ⟨Raicevich⟩ îi cercetează făţiş şi pretinde să fie extrădaţi cu forţa, chiar dacă s-au aflat ei de 20 sau de 30 de ani în ţară şi s-au căsătorit cu supuşi localnici. Nici chiar eu nu îi cer făţiş pe asemenea oameni, ci numai pe dezertori şi pe cei ce doresc, ei înşişi, să plece, dar nu pe cei ce s-au aşezat aici şi nu cu forţa; pe lângă aceasta, am un firman special, pe care nu se poate sprijini dl agent.

După câte îmi pot aminti, în acestea au constat observaţiile domnitorului la toate punctele memoriului şi ale notei dlui Raikovici. Trimiţând azi un curier special, a rugat ca să trimit Excelenţei voastre scrisoarea mea, cu anexarea copiilor acelora, ceea ce îndeplinind, consider că este de datoria mea să mai adaug că domnitorul voia să trimită o jalbă scrisă prinţului Kaunitz[10], ca să-l roage să trimită pe altcineva în locul lui Raikovici, dar eu l-am sfătuit să renunţe la aceasta, căci nu se ştie cum va fi primită. Apoi, m-a rugat să-i scriu ambasadorului că acesta să facă sugestii ministerului cu privire la calităţile

---

[9] Alexandru Ipsilanti, fostul domn al Ţării Româneşti.

[10] Wenzel Anton, prinţ von Kaunitz Rietberg (1711–1794), cancelar al Imperiului Habsburgic (1753–1792)

necorespunzătoare ale lui Raikovici (!) şi cu privire la faptul că, nefiind mulţumiţi de el mulţi şi având el unele animozităţi faţă de localnici, încă din vremea pe când se afla pe lângă Ipsilanti, se străduieşte acum să se răzbune; ⟨şi de aceea, domnitorul⟩ a cerut să fie trimis în locul lui ⟨Raicevich⟩ un alt ⟨agent⟩, de care să fie mulţumită toată ţara şi se va strădui să-i fie pe plac în toate; dar eu n-am îndrăznit să acţionez cu de la mine putere în această problemă, ci aducând ⟨cele de mai sus⟩ la cunoştinţe Excelenţei voastre, las să acţionaţi în această privinţă cum veţi binevoi să consideraţi că este bine şi necesar. Domnitorul m-a însărcinat să vă transmit că dacă va fi aici un neamţ drept, atunci toţi vor fi mulţumiţi, iar în caz contrar, se teme că va fi tot mai rău din oră în oră, ⟨deoarece⟩ dl agent a început, fie din proprie iniţiativă, fie la indicaţia Curţii sale, să scrie memorii atât de ameninţătoare. De altfel, aproape la fiecare cuvânt se referă la bunăvoinţa dvs. faţă de el şi mai mult decât în orice îşi pune speranţa în sprijinul şi intervenţia dvs., rugând să consideraţi acestea ca o comunicare prietenească între el şi dvs.

Nu-mi rămâne decât să închei această scrisoare, asigurându-vă de înalta stimă pe care ve-o datorez şi de devotamentul deplin cu care am onoarea să fiu...

4

⟨1784, decembrie, Iaşi⟩

p. 299

Jurnal ieşean

Am sosit aici în seara zilei de 30 noiembrie, după cinci zile de drum

Decembrie

1. Domnitorul[11] l-a trimis pe secretarul său să mă felicite cu ocazia sosirii mele aici, iar curând, după aceea, ⟨l-a trimis⟩ pe unul dintre micii boieri, numit Carpov[12], ca să-mi ceară extrădarea imediată a unui supus care s-a înregistrat la noi, care fusese în slujbă aici; eu am cerut o amânare până în ziua următoare, dar lui i se poruncise să insiste în această privinţă şi să nu plece din camera mea până când nu i-l voi da pe acela. De aceea, am poruncit să i se dea, spunând că dacă se va constata că el este într-adevăr un supus rus, atunci nu voi ezita să-l cer înapoi, în temeiul firmanului şi tratatelor cu Poarta.

Tot azi a venit în vizită la mine Koenig[13], profesorul şcolii publice de aici, care mi-a declarat că Majestatea Sa regele Prusiei[14] l-a numit consul în aceste locuri şi că aşteaptă în curând berat şi firman de la Poartă.

2. La amiază, am făcut o vizită domnitorului Moldovei, dar am fost primit mai rău decât orice om de rând, despre care am făcut un raport special.

[11] Alexandru Mavrocordat Deli-bei.

[12] Poate o formă eronată pentru Carp?

[13] Ernst-Friedrich Konig, consul al Prusiei la Iaşi (vezi relatarea sa, în volumul de faţă).

[14] Frederic al II-lea, rege al Prusiei (1740–1786).

3. La adunarea tuturor negustorilor şi a celorlalţi supuşi ruşi aflători aici, am poruncit să se citească patenta viceconsulară trimisă de la Curtea Majestăţii sale imperiale[15], prin care li s-a poruncit să se comporte cu politeţea cuvenită cu mai marii şi cu locuitorii localnici, să nu intre în nici un fel de litigii cu ei, să nu primească mărfuri străine pe numele lor, să nu comită nici un fel de samavolnicii şi, într-un cuvânt, să acţioneze cu modestie, ca să preîntâmpine orice nemulţumiri contra lor din partea guvernului de aici, iar dacă va fi cineva dintre ei nedreptăţit, atunci, în acest caz, aceia vor putea aştepta din partea mea şi a dlui viceconsul ajutorul necesar şi protecţie.

Tot astăzi a fost făcut hatman aga Costache Ghica, nepotul răposatului prinţ Ghica[16], care fusese împreună cu el la Petersburg, în locul lui Mişoglu[17], un grec fanariot, care a plecat la Constantinopol. //

p 300 4. A făcut o vizită la viceconsul[17 bis] agentul imperial dl Raikovici (!) şi căpitanul Bedeud (!) ⟨Beddeus⟩, care se află pe lângă el, pentru căutarea supuşilor ⟨austrieci⟩.

5. Au venit să-mi spună că zvonul despre comportamentul rău al domnitorului faţă de mine s-a răspândit prin tot oraşul şi boierii spun că dacă eu nu l-aş fi extrădat pe acel om, atunci principele voia să poruncească să fie luat cu forţa din casa mea.

Domnitorul a înfiinţat un nou departament pentru afacerile externe. Din el vor face parte şi îl vor conduce, în calitate de consilieri: cunoscutul Deleanu[18] şi cămăraşul Hangerli[19]; ca secretari: sus-numitul Carpov şi Koenig, împreună cu secretarul său obişnuit, abatele Marquis[20].

Am fost vizitat de pomenitul Koenig, care mi-a citit scrisoarea însărcinatului cu afaceri al Prusiei la Constantinopol, dl Diez[21], prin care îi aducea la cunoştinţă că Majestatea sa regală l-a numit consul în Moldova şi în Valahia şi ca urmare a poruncii care i s-a dat, stăruie să obţină în scurt timp berat şi firman de la Poartă.

Se spune că domnitorul i-a stabilit lui Koenig, din proprie iniţiativă, câte o mie de piaştri pe an, pentru că el participă acum la ⟨departamentul⟩ afacerilor externe.

6. Mi s-a spus că domnitorul a regretat foarte mult comportamentul rău al său faţă de mine şi că a poruncit să fie informat pe ascuns dacă a plecat curierul nostru la Ţarigrad, iar spre seară l-a trimis pe ⟨curierul⟩ său împreună cu mai sus numitul om.

---

[15] Ecaterina a II-a, ţarina Rusiei.

[16] Grigore al III-lea Alexandru Ghica

[17] Alexie Mişoglu

[17 bis] Maiorul Ivan Lavrentievici Selunski, viceconsul al Rusiei la Iaşi (1784 1787).

[18] Matei Cantacuzino-Deleanu.

[19] Nicolae Hangerli.

[20] Georges Marquis, secretarul particular al lui Alexandru Mavrocordat Deli-bei.

[21] Heinrich Friedrich von Diez, ulterior ministru rezident al Prusiei la Poartă.

5

⟨1785, martie, Iaşi⟩

p. 315

Însemnare despre ştirile din Iaşi, 1785

Martie

10. Au fost distribuite noile ranguri ⟨în divan⟩ şi anume: vistiernic a fost numit cunoscutul Deleanu[22], postelnic dl Bibico[23], fost anterior hatman; hatmanul Costache Ghica a fost confirmat în locul său; vornic e Nicolae Balş şi toţi cei anteriori au fost confirmaţi, ⟨precum⟩ şi alţii câţıva. Se observă că toţi cei ce au fost în ranguri pe timpul lui Ghica[24] sunt numiţi din nou şi că domnitorul[25] are o mare încredere în hatmanul de acum, cu care el a trăit la noi în strânsă prietenie. Este un om foarte bun şi ne este prieten.

Vama a fost arendată unor greci, care au venit cu domnitorul din Constantinopol, pentru 285 de pungi sau 142 500 de piaştri pe anul curent. Tabacul de prizat este declarat liber, numai cu plata vămii obişnuite, însă aceasta nici mai înainte, în aceste ţări, n-a fost dat în arendă, iar domnii ţării aveau un venit până la 30 de pungi, plătind din acestea arendatorului principal din Constantinopol câte 12 pungi sau şase mii de piaştri.

16. Consulul rus a făcut o vizită protocolară domnitorului, în decursul căreia l-a prezentat şi pe viceconsul, dl maior Selunski, în forma ⟨protocolară⟩ corespunzătoare, dar firmanul său n-a mai fost citit, domnitorul spunând că nu e necesar, considerându-i deja pe amândoi ca acreditaţi în ţară. De altfel, întregul ceremonial a fost păstrat ca şi mai înainte, dar cu o ordine mai bună şi într-un mod mai deosebit. Secretarul domnitorului, D'Hauterive[26], n-a fost de faţă la acestea; se zice în particular că el încă nu se ocupă cu nici un fel de probleme şi pare foarte indiferent.

Dl Raikovici (!) ⟨Raivecih⟩, agentul imperial, şi-a amânat vizita, nu se ştie din ce motive.

23. Pentru problemele afacerilor externe a fost numit spătarul Paşcanu[27] şi pe lângă el căpitanul Fotache, iar secretarul a rămas ⟨să se ocupe⟩ numai cu corespondenţa cu persoanele străine.

24. S-a primit ştirea că seraskierul din Izmail, Abdi-paşa, a plecat de acolo cu toată oastea (constând în număr nu prea mare) la Sofia, iar în locul său este aşteptat Abdullah-paşa din Sofia.

---

[22] Matei Cantacuzino-Deleanu.

[23] Costache Bibica Roset (Ruset)

[24] Grigore al III-lea Alexandru Ghica.

[25] Alexandru Mavrocordat Firaris, domn al Moldovei (1 ianuarie 1785 3 decembrie 1786.)

[26] Alexandre Maurice conte d'Hauterive (vezi relatarea sa în volumul de faţă)

[27] Iordache Cantacuzino-Paşcanu

6

p 370 **1786, iulie 20 / 31, Bucureşti**

Mulţumind lui I. I. Bulgakov pentru scrisoarea trimisă la 1/12 iulie, I. I. Severin relatează: Nici nu mai ştiu ce să mai spun despre guvernul de aici, decât doar să confirm toate cele spuse anterior şi să mai adaug că pe toţi i-a cuprins o asemenea frică, încât nimeni nu mai îndrăzneşte să mai scoată nici măcar un cuvânt ⟨...⟩. Aproape toţi au fost supuşi la dări. Pe unul dintre negustori l-au ţinut sub strajă câteva zile, dar n-au putut scoate nimic ⟨de la el⟩, de la altul se cere pe credit, iar unuia al treilea i se ia cu forţa şi nu trece nici o zi ca să nu se audă despre oarecare noi asupriri. Pe cunoscutul Palada[28], îl ameninţă cu schingiuiri şi cu ce se vor termina toate acestea, numai timpul o va putea dovedi. Eu m-am întâlnit cu mulţi şi fiecare cere ajutor. Despotismul calcă în picioare toate privilegiile dăruite Principatului ⟨...⟩ Deunăzi, principele[29] a voit să-l ucidă cu pumnalul pe armaş[30], iar pe vistiernicul Brâncoveanu[31] şi pe banul Ghica[32] îi ameninţă cu tăierea capetelor. Eu într-adevăr nu cred că se va putea evita aceasta. Mi s-a mai spus că voiesc să mai construiască un alt vas la Galaţi, iar ţăranii încep să fugă, ca urmare a zvonului că în curând se va impune şi cea de a patra dare. Anexez aici şi traducerea unei cópii obţinute după o scrisoare trimisă de unul din marii boieri capuchehaielor de la Constantinopol ⟨...⟩. Secretarul La Roche[33], de asemenea, din cauza nemulţumirii, şi-a părăsit slujba ⟨...⟩. Vin pe la mine în fiecare zi şi oră cu ştiri; boierilor însă li s-a interzis, iar pe străini îi ameninţă cu spânzurătoarea, pe cei pe care îi vor prinde că îşi trimit scrisorile cu poşta noastră. Cu mine ⟨domnitorul⟩ este totdeauna foarte atent, dar şi eu mă străduiesc să nu-l supăr cu nimic, deşi toţi doresc să mă cert cu el. Cu împuternicitul nemţesc[34] puţin a lipsit ca să nu-şi strice ⟨relaţiile⟩, acela i-a înaintat o notă vehementă şi se plânge straşnic de desconsiderarea atribuţiilor lui. Se spune că va veni aici un nou agent ⟨austriac⟩ peste două-trei săptămâni. Eu am amânat plecarea mea la Iaşi până în luna viitoare, cu toate că domnitorul[35] mă cheamă şi în mod formal, lucru despre care am înştiinţat Curtea.

Lady Craven[36] a fost aici numai timp de o zi şi o noapte şi de aceea n-am putut să-i acord nici un fel de atenţii, nici să mă văd cu ea, pentru că dl Vernon[37] n-a vrut să-mi facă o vizită, iar eu, neavând niciun fel de informaţii preliminare, n-am ştiut cum să procedez cu ea, altfel aş fi considerat că este

---

[28] Iordache Palada, mare sluger Numele de Palade este greşit redat de consul, deoarece aparţine unei cunoscute familii boiereşti din Moldova

[29] Nicolae Mavrogheni, domn al Ţării Româneşti.

[30] Nicolae Cantacuzino

[31] Nicolae Brâncoveanu, mare vistier (6 septembrie 1785 – 20 decembrie 1786)

[32] Dumitrache Ghica, mare ban al Craiovei (12 iunie 1786 – 21 decembrie 1787)

[33] Pierre De La Roche, secretarul particular al lui Nicolae Mavrogheni

[34] Raicevich

[35] Alexandru Mavrocordat Firaris.

[36] Elisabeth Craven (vezi relatarea ei în volumul de faţă)

[37] Însoţitor al călătoarei engleze

o cinste pentru mine să îndeplinesc instrucțiunile ce mi s-au dat de Excelența voastră. Între timp, ⟨agentul⟩ nemțesc s-a străduit să-i acorde tot ajutorul în continuarea // drumului până la Sibiu, de unde a plecat deja ⟨...⟩. p. 371

Domnitorul, pretextând că epidemia de peste Dunăre continuă cu putere, a poruncit să se pună beilic[38] în afara orașului și a interzis să-i lase pe turci să intre în oraș, dar în realitate, poate pentru ca aceștia să nu-și dea seama de cum guvernează el, deși, în esență, ea ⟨carantina⟩ este bine făcută și poate servi exemplu pentru alții.

7

1786, august, 16/27 București

p. 381

Către ambasadorul Bulgakov. București, 16 august 1786

Însărcinatul cu afaceri nemțesc[39], restituindu-l pe ienicerul care a fost cu dl Brognard[40], m-a întrebat dacă nu am de trimis ceva ⟨corespondență⟩ Excelenței voastre. Folosindu-mă de aceasta, raportez că alaltăieri a fost aici o mare și zgomotoasă schimbare printre ⟨deținătorii de⟩ ranguri ⟨în Divan⟩: spătarul[41] și aga[42] au fost schimbați, iar în locurile lor au fost puși, îndeosebi în locul primului, un tânăr nepot al domnitorului[43] și alții asemenea, din suita lui. În privința pâinii, am început să suferim foarte mult, ⟨fapt⟩ pentru care am fost nevoit să fac o întâmpinare, pentru că toate națiile strigau, și smintelile nu mai au capăt. Mavrogheni, speriindu-se că vreau să raportez despre aceasta la Țarigrad, a poruncit imediat să se readucă totul în starea de mai înainte și ieri orașul abundă de tot felul de produse. Am mai avut cu el și alte treburi, pe care primindu-le cu respect, mi-a mulțumit pentru sinceritate și pentru comportamentul prietenos față de el și, folosindu-mă de aceasta, am îndrăznit să-i atrag atenția asupra unor fapte rele ale sale și împotriva tratatului, despre care // am fost nevoit să raportez unde se cuvine. Păcat că nu pot p 382 vorbi deschis, căci altfel aș fi putut fi folositor în multe privințe țării; dar oricum, limitându-mă la atribuțiile mele, pot afirma că despotismul sporește din oră în oră și Valahia are de conducător un tiran. Se spune că se va impune și a cincea dare. Sărmanul popor și fără de aceasta își vinde vitele pentru achitarea ultimei ⟨dări⟩. Ce să mai spun, decât că toată lumea din oraș se miră și de-abia așteaptă momentul ca Dumnezeu să-i izbăvească de un asemenea om odios. Nu voi întârzia să raportez totul mai pe larg, prin poștă, având onoarea de a fi etc.

---

[38] Conac, han, destinat dregătorilor turci în trecere prin București

[39] Raicevich.

[40] Wenzel von Brognard (vezi relatarea sa în volumul de față).

[41] Constantin Suțu, mare spătar (10 iunie – 23 iulie 1786)

[42] Ioan Cantacuzino.

[43] Costache Mavrogheni, mare spătar (14 august 1786 – 38 februarie 1787), nepotul de frate al lui Nicolae vodă Mavrogheni.

8

p 523 **1793, noiembrie 17/28, Iaşi**

Luminăţiei sale contelui Alexandr Andreievici Bezborodko ⟨ambasador extraordinar al Rusiei la Poartă⟩ Iaşi, 17 noiembrie 1793

⟨...⟩ După aceasta, consider că este de datoria mea să vă aduc la cunoştinţa Luminăţiei voastre că mai sus-numitul mare prieten este dl vornic Depasta[44], om înzestrat şi pe care şi dvs. binevoiţi a-l cunoaşte personal. Deja de multă vreme îmi oferă serviciile sale în folosul cauzei noastre şi, sperând în fidelitatea lui faţă de noi, spune că şi dvs. milostive stăpân i-aţi acordat încredere, ⟨fapt⟩ pentru care şi îndrăznesc să vă raportez dacă n-aţi binevoi, pentru mai buna răsplată şi ataşare a lui faţă de cauza noastră, să-l interesaţi cu o pensie anuală. El îmi spune că Luminăţia voastră, din bunăvoinţa inimii voastre, aţi binevoit a-i promite că i-o veţi acorda din partea dărniciei Majestăţii Sale imperiale, pentru ca, rămânând aici, să ajute cauzei noastre, dar suma respectivă s-ar extinde la 1 200 de ruble; dar întrucât eu nu am nici o altă informaţie ⟨cu privire la aceasta⟩, las la propria latitudine a Luminăţiei voastre hotărârea de a i se acorda sau nu suma respectivă, iar eu consider că este de datoria mea să vă informez că, după moartea cunoscutului boier valah Gheorghe Canale[45], nu mai am pe nimeni pe lângă mine care să-mi dea informaţii temeinice şi care să poată într-adevăr servi în folosul înaltei Curţi a Majestăţii Sale imperiale.

Recomandându-mă şi pe mai departe îndelungatei dv. bunăvoinţe, am onoarea de a fi etc.

9

p. 588 **1794, octombrie 15/26, Iaşi** <u>**Secret**</u>

Raport

După trimiterea ultimelor mele rapoarte Colegiului de stat al afacerilor externe, am fost informat în secret că la 29 septembrie ⟨10 octombrie⟩ mitropolitul Moldovei[45 bis], adunând tot clerul, au mers la domnitor[46] pentru primirea unui răspuns ferm şi ⟨pentru⟩ satisfacerea cererii lor. Ajungând la palat, au cerut să i se raporteze domnitorului despre sosirea lor. Li s-a răspuns că domnitorul, fiind ocupat cu trimiterea unui curier la Ţarigrad, nu-i poate primi şi, de aceea, unul dintre slujitorii ⟨domneşti⟩ s-a oferit el să-i prezinte ⟨domnitorului⟩ cererile ⟨clerului⟩ şi să le dea răspunsul pe care-l va primi ⟨de la domnitor⟩. Seara a venit el la mitropolit împreună cu fostul vistiernic, Lascarachi Rosseti, şi i-a declarat că domnitorul face o concesie mănăstirilor

---

[44] Dracache Depasta, mare vornic al Ţării de Jos.

[45] Corect Canela.

[45 bis] Iacov Stamati, mitropolit al Moldovei (21 iunie 1792 – 12 martie 1803).

[46] Mihai Suţu, domn al Moldovei (30 decembrie 1792 – 25 aprilie 1795)

de treizeci la sută din cantitatea de grâu şi de mei ce li s-a cerut, poruncindu-le însă să dea neapărat restul. Mitropolitul a răspuns la aceasta că ei au hotărât să nu dea nimic, pentru că o asemenea dare n-a existat niciodată ⟨până atunci⟩ şi că îl roagă pe domnitor să le permită să trimită o cerere la Poartă, pentru că ţara este încredinţată nu numai domnitorului, ci şi mitropolitului, care trebuie să preîntâmpine orice nenorocire care s-ar putea produce înlăuntrul ei. Cu acestea, a rămas să aştepte răspunsul din partea domnitorului, iar clerul a hotărât să nu dea cantitatea ⟨de grâne⟩ cerută, intenţionând chiar să trimită prin intermediul meu o cerere la preaînalta Curte a Majestăţii Sale imperiale ⟨a Rusiei⟩[47].

Mi s-a comunicat apoi că clerul trimite din partea sa pe un oarecare călugăr Paisie la Constantinopol, pentru a duce la Poartă jalba privind împovărarea sa şi să obţină schimbarea cârmuitorului. La 4 ⟨15⟩ octombrie curent, mitropolitul cu tot soborul au fost la domnitor pentru a solicita ultimul răspuns la cererea lor, iar în ziua următoare, domnitorul l-a trimis la ei pe un slujitor al său, cu dispoziţia ca ⟨tot⟩ clerul să se adune la mănăstirea trei Ierarhi, ⟨cu intenţia⟩ ca să-i aresteze acolo, unde au şi stat ei întemniţaţi, până la data de 6 ⟨17 octombrie⟩, poruncindu-li-se să achite neapărat cantitatea de grâu cerută, la care clerul a răspuns că nu are de unde s-o dea. Ca urmare, a fost dată o altă poruncă, precum că domnitorul le primeşte cu îngăduinţă cererea şi în loc să dea ⟨grânele⟩ în natură, le cere câte 25 de piaştri de fiecare chilă ⟨de cereale⟩, menţionând că atunci statul va răscumpăra el cu acei bani cantitatea ⟨de grâne⟩ pretinsă de Poartă şi că domnitorul îi eliberează de sub arest, ca să caute banii, dar ei şi de această dată au răspuns că nu au de unde lua banii ⟨ceruţi⟩. Privitor la cererea ⟨care ar fi urmat să fie⟩ adresată prea înaltei Curţi, ei au răspuns că ar trimite-o bucuroşi, dar se îndoiesc foarte mulţi şi se tem să nu fie descoperiţi şi, de aceea, ei cer ⟨doar⟩ intervenţia noastră acolo unde trebuie. //

La data de 6 ⟨17 octombrie⟩ a fost adunat tot clerul la mitropolit, unde se aflau şi mai marii dărilor, anume: mai sus numitul Lascarachi Rosseti şi marele logofăt Roznovanu[48]. Clerul a cerut reducerea acelei dări, în conformitate cu averea fiecărei mănăstiri. Aceia au răspuns că această ⟨dare⟩ nu este atât de greu de suferit şi s-au pronunţat că ar fi mai bine dacă s-ar strădui s-o plătească cât mai repede, adăugând pe lângă aceasta că nu e cazul să se plângă ⟨tocmai⟩ ei de lipsuri, căci dacă s-ar afla în Moldova o armată de o sută de mii de soldaţi sau şi mai mulţi, atunci ţara şi mitropolitul ar avea mijloace să o întreţină şi nu s-ar mai plânge de sărăcie şi de extrema ruinare a ţării, dar cum Poarta cere acum, în împrejurările actuale, unele provizii suplimentare, ei răspund că nu au de unde să le ia, ⟨numai⟩ pentru că acestea sunt solicitate pentru ⟨nevoile⟩ Porţii, iar nu pentru Rusia; prin urmare, este necesar să le dea neapărat, căci altfel vor avea de suferit şi se vor expune la cine ştie ce nenorociri. p 589

Trebuie observat că se ştie deja de mult timp că mai sus numiţii boieri Lascarachi şi Roznovanu au fost şi sunt inamicii Rusiei şi de aceea acţionează întotdeauna împotriva ei şi că tocmai de aceea au şi fost puşi, în mod intenţionat, ca să strângă ei dările de la mănăstiri şi că această problemă depinde de voia lor, iar ceea ce fac sau hotărăsc ei se acceptă cu sfinţenie.

---

[47] Ecaterina a II-a.

[48] Nicolae Rosetti-Roznovanu, mare logofăt al Ţării de Jos.

La data de 9 ⟨20 octombrie⟩, mitropolitul l-a chemat la el pe tălmaciul, care se află pe lângă postul meu, pe Savițki, şi, întrebându-l dacă a venit cu ştirea mea la el, acela a confirmat acest lucru, ⟨apoi⟩ a început discuția cu aceea că este foarte bucuros că eu ştiu despre întrevederea lor şi pomenind, numele celui de sus, precum şi jurământul făcut de el Majestății sale imperiale, speră că se va păstra cu sfințenie taina şi că credința lui față de prea augusta suverană[49] să nu-l ducă la moarte acum la bătrânețe, ⟨după care⟩ l-a rugat ⟨pe tălmaci⟩ să-mi spună să informez Curtea Maiestății sale imperiale, care totdeauna a protejat această nefericită țară şi să nu uite nici cu această ocazie să întindă o mână de ajutor contra unor asupriri neobişnuite, ⟨lucru⟩ pe care el îl cere ca un supus credincios şi ca păstor al acestei țări, spunând că aceasta şi mănăstirile sunt atât de năpăstuite de nişte dări care n-au existat nicicând mai înainte în principat şi că nu-i mai rămâne altceva de făcut, decât să aştepte ca preamilostiva suverană să-şi îndrepte mila şi compasiunea ei către această sărmană țară şi să-i apere pe supuşii ⟨țării⟩, ca pe nişte coreligionari, de jugul insuportabil, căci ⟨altfel⟩ în curând vor fi nevoiți să-şi întrerupă tăcerea şi să-şi pună în aplicare o intenție păgubitoare pentru ei înşişi. El cunoaşte marea nemulțumire şi tulburare, care au loc în popor, căci vin în fiecare zi la el cu rugăminți să intervină pentru ei, dar nu reuşeşte ⟨să facă⟩ aceasta; şi ⟨se întreabă⟩ la ce serveşte rangul său, când acesta este desconsiderat şi când i se spune că țara trebuie să moară de foame? După aceea, a spus că în curând va întocmi o cerere către prea înalta Curte, dar pe ascuns de cler, pe care nu se poate baza într-o problemă atât de importantă.

Pe lângă acestea, a explicat că domnitorul a poruncit în repetate rânduri să i se dea de înțeles că ar trebui să renunțe la conducerea Mitropoliei, dar el a răspuns că nu va face aceasta până când Majestatea Sa sultanul[50] nu-i va fi trimis un hatişerif sau o poruncă în numele său şi ⟨a spus⟩ că l-a rugat pe domnitor să-i permită să adreseze o cerere Porții cu privire la contribuția impusă mănăstirilor, dar domnitorul i-a interzis aceasta în modul cel mai categoric.

S-a mai destăinuit că i-a scris patriarhului din Constantinopol[51] cu privire la detronarea domnitorului şi că s-a adresat şi Porții cu privire la schimbarea şi trimiterea lui în surghiun şi, de aceea, el trage concluzia că pomenita dare nu-şi are originile la Poartă, ci la domnitor; în încheiere, ⟨mitropolitul⟩ a rugat să mi se aducă toate acestea la cunoştință, cu promisiunea că nu va înceta să se străduiască spre folosul intereselor prea înaltei Curți şi să ne comunice că // împotriva acelora
p 590 se va acționa atât din partea Porții, cât şi a Cârmuirii Moldovei.

În ce fel se va încheia această problemă importantă, eu nu voi întârzia să raportez la timpul potrivit, iar domnitorul, aproape la fiecare prilej, îmi aminteşte despre îngrijorarea sa cu privire la trimiterea la Constantinopol a cantităților de provizii cerute prin poruncile ce i-au fost trimise personal de Majestatea sa sultanul şi, după spusele sale, el se străduieşte din toate puterile sale să uşureze țara de o asemenea împovărare.

---

[49] Ecaterina a II-a

[50] Selim al III-lea, sultan otoman (8 aprilie 1789 – 29 mai 1807)

[51] Gherasim al III-lea, patriarh al Constantinopolului (3 martie 1794 – 19 aprilie 1797)

După scrierea tuturor celor raportate ⟨mai sus⟩, mi s-a comunicat că mitropolitul – după ce a venit la el tot clerul, care i s-a plâns de împovărarea sa peste măsură, precum şi de faptul că ocârmuitorul principatului i-a ameninţat formal că-i va ţine sub cea mai severă strajă – le-a spus să nu se teamă de aceasta şi să nu dea nimic, ci să fie tari ⟨pe poziţie⟩ şi atunci şi el însuşi se va supune arestului, împreună cu ei.

Patriarhia din Ierusalim, văzând că mai înainte mitropolitul oscilase în fermitatea sa cu privire la insistenţa neîncetată şi puternică a ocârmuirii, a fost nevoită să se oblige să-i plătească domnitorului 16 mii de piaştri, dar mitropolitul a mustrat-o pentru aceasta; Athosul, însă, se miră foarte mult de tăria neobişnuită a mitropolitului şi, neştiind cărui fapt s-o atribuie, i s-a alăturat în modul cel mai puternic şi este gata să sufere orice împreună cu el.

JOHN PETTY

(? – p. 1784)

John Petty, descendent al renumitului statistician şi economist englez din secolul al XVII-lea, Sir William Petty, nu pare să se fi remarcat prin talente sau aventuri deosebite. Informaţiile ce le avem despre el sunt destul de reduse. Ştim că era rudă cu alt William Petty, lord Shelburne, şeful opoziţiei engleze de prin anii 1778–1782 şi ministru de externe în intervalul 1782 – decembrie 1783, şi că se interesa în oarecare măsură de existenţa şi exploatarea minelor din Europa centrală. Prin anii 1784–1786, îl aflăm împreună cu familia sa, compusă din soţia sa şi o fiică tânără, rătăcind prin Ungaria, Transilvania, Boemia, Austria propriu-zisă, Saxonia. ., vizitând minele metalice, îndeosebi aurifere, în timp ce soţia sa şi fiica sa se ţineau de baluri şi petreceri pe la Curţile minore, unde aduceau scrisori de recomandare din partea plenipotenţiarilor britanici. Lucrul pare să fi reuşit mai puţin la Dresda, mai formalistă, ostracizată de el pentru „ceremoniile şi eticheta sa", care l-au şi făcut să treacă ulterior la Lipsca, în 1786.

În Transilvania, unde ajunge în vara anului 1784, John Petty a fost recomandat baronului Brukenthal de către contele József Teleki, la cererea ministrului britanic de la Viena; Sir Robert Murray Keith. Bine primit şi bucurându-se de toate înlesnirile (escortă, găzduire etc.), a trecut prin Făgăraş la Braşov, unde a petrecut câteva zile, ca spectator înfiorat şi el, alături de orăşeni, de isprăvile unei bande de „tâlhari" ce ajungea până şi în mahalalele oraşului, unde au şi fost decapitaţi doi complici bănuiţi ai acestora. Cu puţin înainte avuseseră loc nişte atacuri deosebit de îndrăzneţe la Vlădeni şi Perşani. Regimentul de grăniceri români de la Orăştie fusese dislocat, trimiţându-se un număr însemnat de oameni prin satele unde treceau mai des „banditii" în număr de nouă, dintre care unul umbla în port de husar, iar ceilalţi în port „grecesc" (cf. Raportul din 27 VI 1784 al lui Michael von Brukenthal către ruda sa guvernatorul cu acelaşi nume, publicat în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde...,* 1903, p. 671)

Însoţit de o escortă serioasă şi bucurându-se de tovărăşia unui grup de nobili din Transilvania, ce voiau să călătorească în Ţara Românească, Petty ajunge cu familia sa la Bucureşti, cu gândul să stea doar câteva zile şi să se întoarcă pe la Turnu Roşu în Transilvania, de unde ruga să i se trimită o escortă de teama tâlharilor La întoarcere, vizitează zona auriferă. Săcărâmbul, unde caută fără succes mostre de aur după indicaţiile consilierului „guberniului" Muller, şi Zlatna, unde zăboveşte chiar mai multă vreme din cauza îmbolnăvirii fiicei sale Drumul urmează apoi pe la Baia Mare, unde vizitează exploatările miniere, cercetându-le pe cele de la Baia Sprie şi Cavnic În sfârşit, plecând de acolo, merge la Schemnitz, alt centru minier însemnat (azi în Cehoslovacia), unde ai lui petrec toată iarna sub aripa protectoare a contesei Colloredo, soţia comandantului garnizoanei de acolo. Când trece, în anul următor în Boemia, vizitarea minelor de acolo duce la o comparaţie în favoarea minelor din Ungaria şi Transilvania. Ecoul răscoalei din 1784 îl îndeamnă să-i scrie iar lui Brukenthal – care însă nu-i mai răspunde – cerând veşti despre el şi cunoscuţii săi.

Interesul în sine al întregii aceste corespondenţe este destul de redus. Totuşi, unele amănunte despre greutăţile călătoriei prin Ţara Românească sau despre societatea de la Bucureşti,

precum şi unele ecouri ale nelinişti din Transilvania în pragul mişcărilor sociale din acel an vin să coroboreze informaţiile altei relaţii din vremea acesta, anume a lui Lehmann.

Despre călătoria lui Petty nu s-a ocupat nimeni sistematic până acum. Una singură din scrisorile sale a fost reprodusă de T. Bulat, printre cele extrase de el din volumul cuprinzând scrisorile primite de baronul Brukenthal, publicate de H. Herbert, în *Archiv des Vereins* (loc Cit), în articolul *Din corespondenţa baronului Samuel von Brukenthal,* în „Revista istorică", XII (1926), nr. 4–6, p 93–94.

SCRISORI[1]

18 iulie 1784, sâmbătă[2]

p 679

Cum ştim câtă osteneală şi-a dat Excelenţa voastră pentru a face ca să fie cât mai plăcută şi uşoară călătoria noastră, cred că este de datoria mea să fac o mică povestire de cum a decurs. Acum vreo oră am sosit la Sâmbăta. Am fost să văd casa pe care o construiţi şi care îmi place foarte mult: este adevărat că nu sunt încă decât scările şi zidurile fiecărei camere, dar ele mi se par de proporţii potrivite şi foarte bine aşezate. Poziţia e foarte frumoasă, îndeosebi pădurea prin care trece de o parte râul, în sfârşit, nu mai trebuie decât prezenţa E. V. pentru a face din acest loc o reşedinţă de o mie de ori mai frumoasă ca cea de la Avrig[3]. Întorcându-ne acasă, am găsit un prânz foarte bun, care ne aştepta şi am mâncat ca lupii. Am plecat la orele 4 şi drumul până la Făgăraş a fost mai bun ca cel făcut până atunci. Când am intrat în oraş, m-a întâmpinat un om care primise ordinele E. V. şi m-a dus la casa unei persoane particulare pentru a petrece noaptea acolo. Am fost în persoană să-i fac o vizită contelui Beldi[4], care mi-a făgăduit o escortă şi tot ce-mi mai trebuia. Am fost să vedem podul ridicat pe râu[5]. E într-adevăr un lucru unic, ce merită a fi văzut. A doua zi, am plecat cu o escortă de 7 oameni, care au avut cea mai mare grijă de noi, nu numai păzindu-ne de hoţi, dar acolo, unde drumul era stricat, ei propteau carele cu forţa braţelor. Cu cât mă apropiam de Braşov, cu atât se înteţeau zvonurile despre prezenţa unor tâlhari şi am găsit // prin sate soldaţi din regimentul din Orăştie[6], cantonaţi acolo pentru a porni împotriva acestora. Slavă Domnului, am sosit cu bine la Braşov. La poarta oraşului era un om care ne-a dus la casa domnului Wentzel, notarul, unde suntem bine găzduiţi. Azi a

p 680

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez al scrisorilor publicate de H. Herbert, în volumul festiv închinat baronului Brukenthal, sub titlul: *Briefe an den Freiherrn Samuel von Brukenthal,* scos de *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde,* 1903, p 679–680, 682; 685–686; 707–709.

[2] *Sombota,* sat com Voila, jud Braşov

[3] *Freck,* sat şi com În jud. Sibiu, unde îşi avea baronul Brukenthal o reşedinţă de vară

[4] Comandantul militar al Făgăraşului. Între 1764 şi 1850, o parte din ţinutul Făgăraşului a format districtul de graniţă păzit de regimentul I românesc de grăniceri cu reşedinţa la Orlat

[5] Olt.

[6] *Oras*

venit mai multă lume să ne salute şi vă suntem foarte recunoscători pentru toate atenţiile de care ne-am bucurat aici. Se mai află aici un grup de nobili, care îşi propun să se însoţească până la Bucureşti. Brigadierul major va merge până la Bran cu soldaţii, aşa că E. V. poate vedea că vom fi bine păziţi. Vom rămâne aici poate 8 zile. Acest loc este într-adevăr înconjurat de tâlhari şi nimeni nu îndrăzneşte să iasă din oraş fără pază. Acum câteva zile au intrat în suburbia Schei (?)[7], dau au scăpat. Ţăranii se tem să nu dea foc caselor lor şi, de aceea, nu îndrăznesc să li se împotrivească şi mi se pare că nimic nu ar putea pune în siguranţă oraşele şi împrejurimile decât un număr de soldaţi trimişi anume pentru prinderea acestor bandiţi. Ceva trebuie făcut, pentru că aceşti oameni în loc de a scădea ca număr cresc tot mai mult.

p. 682 *24 iulie 1784, Braşov*

Am fost înştiinţaţi că escorta pe care ne-a trimis-o domnul Ţării Româneşti[8] a sosit ieri. Aşadar ne-am făcut toate pregătirile ca să plecăm de aici mâine dimineaţă, pentru a vedea o ţară cu totul alta decât cele cunoscute până acum. Vom fi cinci sau şase zile pe drum. Voi rămâne patru zile la Bucureşti şi cred că-mi vor mai trebui şase zile pentru a merge la Turnu Roşu[9]. V-aş fi foarte îndatorat dacă aţi avea mare ⟨bunătate⟩ să porunciţi să vină o escortă de trei-patru oameni la frontieră ca să mă conducă la Sibiu, unde sper să vă găsesc tot aşa de sănătos şi bine cum v-am lăsat. Noi suntem găzduiţi mai departe în casa dlui Wentzel, care nu ştie ce să mai facă pentru ca să petrecem mai bine; trăim aici ca în familie, în chipul cel mai plăcut. Îmi pare rău că timpul nu ne îngăduie să stăm mai mult cu ei. Ţinutul, munţii şi priveliştea sunt încântătoare în toate părţile şi de n-ar fi fost teama de tâlhari, m-aş fi plimbat peste tot. Alaltăieri, husarii au fugărit doi tâlhari, care au scăpat mulţumită iuţelii cailor lor. Dimineaţa, doi dintre aceşti tâlhari (complici cu cei ce au rănit pe hangiu şi omorât pe nevasta acestuia la Perşani)[10] au fost decapitaţi şi se va face şi procesul celorlalţi. Domnul judecător[11], la care am prânzit astăzi, vă înfăţişează respectele sale... etc.

J. Petty

p 685 *2 ⟨August⟩ 1784, Bucureşti*

... Această scrisoare o datez din Bucureşti, unde am ajuns acum două zile fără cel mai mic neajuns. E drept că drumul, deşi cel mai bun faţă de celelalte, este îngrozitor şi mă aşteptam la fiecare pas ca trăsura să se fărâme în bucăţi din cauza marilor stânci şi pietre peste care trebuia să trecem. O ploaie rea ne-a însoţit în tot timpul trecerii munţilor, împreună cu un frig

---

[7] *Le fauxbourg seize* (!)

[8] Mihail Suţu (1783–1786, în prima sa domnie în Ţara Românească)

[9] *À la Tour Rouge.*

[10] Sat, com Şinca, jud. Braşov Asupra acestui fapt, cf. Raportul lui Michael von Brukenthal din 27.VI 1784, în *Archiv des Vereins...*, 1903, p 671.

[11] Michael Fronius.

grozav, aşa că fiica mea şi cu mine am cam răcit, dar acum suntem foarte bine. Escorta noastră a fost foarte atentă. În fiecare oraş, unde petreceam noaptea // ni se aduceau din belşug provizii de tot felul, ca: pâine, vin şi fructe. Ispravnicii au venit să ne viziteze cu soţiile lor şi ne-au copleşit de atenţii. În sfârşit, de cum am sosit la Bucureşti, dl. Raicevich[12], în urma recomandărilor E. V., ne-a făcut rost de o bună găzduire, întrucât aici nu sunt hanuri. Am fost prezentaţi la Curte, eu – domnului, iar soţia mea şi fiica mea – doamnei[13]. Aseară am fost la un bal dat cu prilejul nunţii unui boier. Sala era plină de lume. Erau multe doamne îmbrăcate după moda românească şi cea grecească; găteala lor era foarte bogată şi împodobită din belşug cu diamante şi alte pietre scumpe. Totul mi se părea datorit magiei. Totul a fost pentru mine ca pătrunderea într-o altă lume Fiecare amănunt era nou şi fiecare mi-a plăcut. Nevastă-mea şi fiică-mea au dansat menuete, iar după aceea cadriluri foarte iuţi. Pot să vă asigur că nu-mi puteam stăpâni râsul văzând pe domnii aceia cu bărbile lor impunătoare siliţi să se ţină de dans în tempoul dat de nevastă-mea. În cele din urmă, grecoaicele s-au însufleţit grozav şi s-au străduit să danseze ca englezoaicele. Totul era plin de veselie, totul era în armonie. S-a servit un supeu şi apoi a reînceput balul care a ţinut până la miezul nopţii. Îmi pare rău că timpul nu-mi îngăduie să mai stau aici vreo două, trei săptămâni sau (mai bine zis) să merg la Constantinopol. Dar va trebui, cred, să plecăm. Voi pleca de aici sâmbăta sau duminica viitoare şi voi apuca spre Turnu Roşu. De aceea, v-aş fi foarte îndatorat dacă mi-aţi trimite o escortă până la graniţă spre a ne păzi de hoţii din împrejurimi. ⟨Mulţumiri... etc. ⟩ Noi suntem sănătoşi, deşi căldura este extrem de mare...

p. 686

Rămân... etc.... John Petty. Bucureşti 2 ⟨august⟩, 1784

Dl Văcărescu[14] m-a rugat să vă trimit complimentele sale.

Zlatna, octombrie, 1784

p. 707

Am avut cinstea de a scrie E. V. din Săcărâmb[15], unde am fost siliţi să ne oprim din cauza îmbolnăvirii fiicei mele, dar, cum fierbinţeala a continuat şi era foarte incomod să stăm acolo, am plecat înapoi la Zlatna în tovărăşia baronului Seeberg, care a făcut tot ce putea pentru a ne veni în ajutor. Sosiţi la Zlatna, ni s-a refuzat găzduirea în casa în care fusesem primiţi mai înainte, deşi nu şedea nimeni acolo. De n-ar fi fost baronul, care măcar că era băiat tânăr[16] ne-a cedat propria sa cameră, nu am fi găsit unde să stăm. Sunt 16 zile de când suntem aici şi fiica mea (deşi este ceva mai bine) are totuşi fierbinţeală în fiecare zi, dar sper că va fi în stare să călătorească în scurt timp, înainte de a începe vremea rea, şi atunci va trebui să merg de-a dreptul la Viena şi să-mi iau orice gând de a vizita Schmölnitzul[17]

---

[12] *Raicovicz* (!), agentul imperial din Bucureşti

[13] Sevastia Callimachi, fiica lui Ioan Callimachi, căsătorită mai întâi cu Grigoraşco Vlasto şi apoi cu Mihail Suţu.

[14] *Wackaressku* Enăchiţă Văcărescu, fost mare spătar (noiembrie – decembrie 1782), sub predecesorul lui Mihai Suţu, Nicolae Caragea (1782–1783).

[15] *Nagyag*. Sat, com. Certeju de Sus, jud Hunedoara.

[16] *Qoique un jeune homme* (?)

[17] Azi Smolnik în Slovacia. Vestit pentru minele de aur exploatate încă din secolul al XIV-lea.

etc. Cum am pierdut atâta timp aici, văd că nu voi avea destui bani pentru drumul la Viena, acum nu pot găsi bani aici, va rtebui să-mi fac rost de la dl Pürcher din Sibiu, căruia îi sunt recomandat de domnii Friess[18], pentru suma de 400 de florini, dar cum nu ştiu numele străzii unde locuieşte dl Pürcher şi temându-mă să nu mi se rătăcească scrisoarea, îmi permit să includ aici un ordin sau chitanţă pentru acea sumă asupra casei camerale din Zlatna sau a Camării de sare de la Alba Iulia[19]. Dacă dl Pürcher scrie îndată, voi putea avea răspunsul său duminica viitoare... /
p. 708 Scuze... / Nevastă-mea se resimte şi ea de grija pentru fiica mea etc. După oarecare chibzuială, cred că ar fi mai bine dacă E. V., înfăţişând dlui Pürcher ordinul meu de
p. 709 plată către domnii Friess //, i-ar spune să depună suma în casa de la Sibiu şi, luând de la el ordinul său de plată, să binevoiască E. V. să mi-l trimită cu poşta la Zlatna.

....

p 718 *16 octombrie 1784, Zlatna*

[A primit ordinul de plată pentru 400 de florini, pe care i-a şi încasat. Mulţumeşte pentru dovezile de prietenie... etc. Fiica sa e mai bine.] ...De cinci zile i-a trecut febra şi i-a mai rămas doar oarecare slăbiciune, care va trece încetul cu încetul. Cum începe vremea rea şi am fost ţinut în loc din călătorie din cauza fiicei mele, voi fi silit să părăsesc orice gând de a merge la Dresda şi să mă mulţumesc să-mi petrec iarna la Viena. Aş primi cu plăcere sfatul E. V. de a rămâne în Transilvania şi de a mă bucura de societatea E. V., dar depărtarea aşa de mare de la Sibiu la Viena m-ar stingheri nespus de mult în primirea scrisorilor din Anglia şi expedierea răspunsurilor aşa iute cum ar trebui. Iar dacă ruda mea, mylord Shelburne[20], ar intra în guvern, poate că voi fi silit să plec în Anglia neîntârziat. Scrisorile mele, pe care l-am rugat pe
p. 719 cavalerul // Keith[21] să mi le trimită la Schemnitz, mă aşteaptă şi prin ele voi afla veşti mai multe. Dacă sănătatea fiicei mele îmi va îngădui acest lucru, voi pleca de aici săptămâna viitoare spre Baia Mare şi de acolo de-a dreptul la Schemnitz[22], trecând prin Pesta, şi voi părăsi definitiv proiectul de a vizita minele de la Schmölnitz, cum nici timpul şi nici anotimpul nu îngăduie o călătorie atât de obositoare. [Speră să găsească la Baia Mare scrisoarea ce i-a fost scrisă de baronul Brukenthal... Mulţumiri etc....] Binevoiţi să transmiteţi complimentele mele contelui Teleki şi domnilor Eder şi Müller[23]. Celui din urmă i-am scris din Săcărâmb şi [că] măcar că mă aflu în acel loc, e o mare lipsă de minereuri, de aceea am cules foarte puţine mostre[24].

---

[18] Bancheri la Viena.

[19] *Carlsburg.*

[20] William Petty, lord Shelburne. După ce a fost şeful opoziţiei în 1778–1782, a intrat ca ministru de externe în guvernul din 1782. În decembrie s-a retras, fiind înălţat la titlul de marchiz de Landsdowne.

[21] De fapt Sir Robert Murray-Keith, ministru plenipotenţiar britanic la Curtea din Viena (1772–1792).

[22] În Slovacia, centru de exploatare minieră.

[23] Toţi trei erau consilieri ai „guberniului" – adică contele Samuel Teleki, consilierul Karl Friedrich von Eder şi consilierul vistieriei, Franz Josef Muller.

[24] Interesul acesta pentru mine, şi îndeosebi de aur, apare şi în scrisorile următoare

Timpul deşi foarte înaintat m-a favorizat, adică vremea se făcea mai umedă, dar nu friguroasă. Am stat cam o săptămână la Baia Mare, unde am vizitat minele de la Baia Sprie şi Cavnic[25]. Apoi, după o călătorie de trei săptămâni, trecând prin Satu Mare, Tokai, Putnok[26] şi alte sate mici, am străbătut toată ţara şi am ajuns (în ciuda drumurilor rele) la Schemnitz. Acolo trebuia să mă aştepte mai multe scrisori, pe care însă maestrul de poştă le trimisese la Buda. De aceea, nu-mi mai rămânea timp să vizitez minele, ci trebuia să plec îndată la Viena, ceea ce am şi făcut peste două zile, lăsându-mi soţia şi fiica în grija contesei Colleredo[27], în credinţa să le regăsesc în mai puţin de două săptămâni. Dar iarna a venit deodată şi tot drumul până la Viena am fost însoţit de o ninsoare foarte deasă cu un vifor pătrunzător. [La Viena toţi vorbesc de războiul ce se va porni împotriva Olandei... etc.] Prinţul Kaunitz[28] e rău bolnav, casa lui nu mai e deschisă ca altădată „ceea ce e o mare pierdere pentru noi englezii". Mă mir că n-a sosit încă poşta din Ţara Românească, dar când va veni, fiţi bun să puneţi doar să mi se trimită la domnii Friess la Viena. Cât priveşte // diferitele p. 758 specii de minerale din Transilvania, îmi lipsesc mult îndeosebi mostrele de aur nativ din Roşia ⟨Montană⟩[29]. Pentru cele puţine pe care le-am văzut, mi s-a cerut prea scump, mai ales când eşti silit să mai plăteşti şi vamă (?)[30]. Dacă E. V. îmi va face cinstea să-mi trimită mostre de orice fel ar fi, voi socoti aceasta ca o nouă favoare... etc.... vor trebui doar trimise pentru mine domnilor Friess la Viena. Cum boala fiicei mele m-a făcut să pierd atâta timp şi cum mi-ar părea rău să părăsesc Ungaria fără a fi revăzut minele de la Schemnitz, va trebui să părăsesc orice gând de a merge la Dresda în iarna aceasta. În primăvară, îmi propun să fac înconjurul munţilor Carpaţi şi poate voi merge până la Cracovia, dar asta depinde întru totul de locul unde mă voi afla. Îmi voi aminti întotdeauna de dovezile dv. de prietenie şi vă voi scrie din când în când. Aici se vorbeşte de insurecţiile sau rebeliunile întâmplate în Transilvania şi se spune că multe persoane le-au căzut jertfă. Spér întru Dumnezeu că aceste turburări nu s-au petrecut prin preajma dv. şi că E. V. nu a fost supusă nici unei primejdii. Vă rog spuneţi-mi tot ce s-a întâmplat, mă interesează mult să ştiu şi eu şi, cum mă voi întoarce la Schemnitz peste puţine zile, veţi putea scrie pentru mine pe adresa contelui Colleredo, trimiţând... şi scrisorile ce s-ar afla pentru mine la poşta restantă din Sibiu... Vă urez odihnă, linişte şi sănătate... etc.

---

[25] *Felsöbanya* şi *Capnic* = oraşe, jud. Maramureş.

[26] În Ungaria aproape de hotarul Slovaciei.

[27] Soţia comandantului imperial din Schemnitz Familia de Colleredo a numărat printre membrii săi şi pe brutalul episcop de Salzburg, care l-a determinat pe Mozart să părăsească slujba sa din acest oraş.

[28] E vorba de vestitul om de stat şi auxiliar al Mariei Tereza, principele Wenzel Anton von Kaunitz-Ritberg (1711–1794), cancelar al imperiului (1753–1792).

[29] *Verospatak,* sat şi com., jud. Alba.

[30] În text· *le dûne* (probabil *la douane).*

p 783 *23 ianuarie 1785. Schemnitz*

[Neprimind nici un răspuns la scrisoarea din 30 noiembrie], mă tem că n-ați primit scrisoarea mea sau mai degrabă că ați fost ocupat cu treburile din Transilvania din cauza răzvrătirii şi că nu ați avut timpul să-mi scrieți. Povestirile, pe care le-am auzit din tot locul cu privire la aceste nenorociri, m-au înfiorat şi mă fac să tremur pentru siguranța prietenilor mei şi îndeosebi a Excelenței voastre, dar sperăm că nu vi s-a întâmplat nimic rău. Mi se spune că şefii răscoalei au fost prinşi. Cu atât mai bine dacă este adevărat, dar mă tem mult că, dacă totul nu este bine potolit, să nu înceapă poate din nou la primăvară cu încă şi mai mare violență. Ne aflăm acuma la Schemnitz, unde vom petrece iarna. Societatea e destul de puțin numeroasă, dar destul de plăcută şi contele Colleredo face tot ce-i stă în putință pentru ca şederea noastră să ne dea cât mai multă mulțumire. Sunt concerte, baluri şi baluri mascate, ceea ce este multe pentru micul orăşel Schemnitz şi, deci, soția mea şi fiica mea se distrează foarte bine... Nu vreau să vă plictisesc cu tot ce mi s-a întâmplat de când am părăsit Zlatna, unde, printr-o minune (ca să zicem aşa), am scăpat de măcelul care a început la 1 noiembrie[31]... etc.

p. 972 *22 octombrie 1785, Leipzig*

[E fără ştiri, fără răspuns la ultima sa scrisoare...] Am stat nouă luni în Boemia, adică am stat la Praga toată iarna trecută, şi mi-am petrecut toată vara cutreierând țara şi vizitând toate minele care sunt foarte numeroase, dar nici aşa bogate, nici aşa de bine lucrate ca cele din Ungaria şi Transilvania. În luna august, am părăsit Boemia mergând la Dresda, unde aveam de gând să petrec iarna. Dar am rămas doar să văd curiozitățile (foarte vrednice a fi observate) şi galeria de tablouri. Fiind dezgustat de ceremoniile şi eticheta acestui oraş, am plecat la Leipzig, unde m-am instalat pentru iarna care a şi sosit.

---

[31] Răscoala din 1784 a cuprins într-adevăr acea regiune în primele zile din noiembrie La 5 noiembrie, ea era stăpână în Abrud. John Petty mai era încă la Zlatna la 16 octombrie El aminteşte doar fugitiv de ecourile dramaticelor evenimente din Transilvania în timpul răscoalei lui Horea în ultimele sale scrisori din 30 nov. 1784 şi 23 ian 1785, unde deplânge violențele săvârşite şi se arată îngrijorat de soarta cunoscuților săi

ANDRÉ JOSEPH DE LAFITTE-CLAVÉ

sau LA FITTE CLAVÉ (1740–1794)

André Joseph de Lafitte-Clavé, dintr-o familie aparţinând micii nobilimi, s-a născut la Labastide d'Armagnac, în 1740. A absolvit şcoala de geniu şi a ieşit inginer cu gradul de locotenent în 1761; a avut diferite însărcinări, atât în sudul, cât şi în nordul Franţei (Bayonne, Perpignan, Cambray şi Metz), înainte de a fi trimis la Constantinopol, cu o echipă de ofiţeri de marină, sub conducerea comandantului Roux de Bonneval, ajungând la destinaţie la 16 martie 1784 Pentru serviciile aduse, Lafitte–Clavé a fost decorat cu crucea Saint Louis şi înaintat la gradul de maior. Din cauza versatilităţii politicii franceze, a fost rechemat în Franţa, la 1788 Dintr-o scrisoare a prinţului de Ligne către ambasadorul Franţei în Rusia, contele de Ségur, cu data de 15 februarie 1788, se poate afla şi felul cum a fost obţinută această rechemare „Ne-a sosit de la Paris un prinţ de Nassau *qui vous a détartarisé* (care v-a „detartarizat"!) îndemnându-l pe dl de Montmorin al Dvoastră să-l recheme pe dl de La Fitte şi să schimbe sistemul protector al Franţei faţă de turci". În continuare, este lăudată tenacitatea lui Nassau. „Reputaţia şi consideraţia sa, ca şi logica sa firească au slujit bine dorinţele Dvoastră în această ocazie importantă". Dl de Montmorin era ministrul Afacerilor Străine, succesorul lui Vergennes, care urmase – dar fără destulă convingere – linia tradiţională a politicii de sprijinire a Turciei. Din cauza incoerenţii politicii de la Versailles, s-a putut vedea un ofiţer francez trimis în misiune oficială în Turcia, luând parte la operaţiile militare de la Oceakov, unde curând vor lupta de parte Rusiei nişte voluntari francezi, ca Roger de Damas. Înainte de declaraţia de război a Turciei, Lafitte a făcut o recunoaştere a malului vestic al Mării Negre şi a inspectat fortificaţiile turceşti de pe acel mal. După aceea, a luat parte la operaţiile de la Oceakov şi Kinburn din 1787

După înapoierea sa în Franţa, a rămas mai departe în armată În campaniile Revoluţiei, s-a distins, dar a fost executat în 1794, ca mulţi ofiţeri, bănuiţi a fi „aristocraţi" şi duşmani ai Revoluţiei

De la el a rămas un *Jurnal* al explorării coastei europene a Mării Negre, *Journal d'un voyage sur les côtes de la Mer Noire du 28 avril au 18 septembre 1784,* manuscris păstrat în arhiva Inspectoratului Geniului din Paris, Castelul din Vincennes, ms. 117. Este o dare de seamă cuprinzătoare, din care autorul a folosit diferite părţi în memorii oficiale separate despre mai multe locuri de pe coasta Mării Negre. Aceste memorii se află în Arhivele Naţionale din Paris, la secţia *Marine*, sub cota 3JJ 228, la arhivele serviciului istoric al armatei terestre, *Mémoires et Reconnaissances,* 1616, la arhivele Inspect geniului, art. 14, Places étrangères, Turquie Despre misiunea comandantului Bonneval, din care făcea parte Lafitte-Clavé, a scris istoricul englez Trevor J. Hope, *The Balkan Costal Defences of the Black Sea. the Reports of the de Bonneval Missiom in 1784,* în *IIIe Congrès International d'études de sud-este européen Résumés des communications Histoire,* tome I, Bucureşti, 1974, p. 223.

Pentru coasta bulgară, informaţiile memoriului lui Lafitte-Clavé au fost date la lumină în articolul lui Jacques Paviot: *Une reconnaissance militaire et nautique du rivage bulgare de la Mer Noire en 1784,* în „Bulgarian Historical Review", 1984, nr. 3, p 107–116.

Extrasul din *Jurnalul privind gurile Dunării*, pe care îl redăm în versiune românească, a fost publicat de acelaşi autor în prezentarea de ansamblu făcută pentru Centrul Naţional de Cercetare Ştiinţifică din Paris (CNRS) sub titlul, *La reconnaissance des Bouches du Danube par Lafitte-Clavé et du Veine de Presle en 1784*, p 56–61.

JURNALUL UNEI CĂLĂTORII DE-A LUNGUL MĂRII NEGRE DE LA 28 APRILIE LA 19 SEPTEMBRIE 1784 (fragment)[1]

28 iunie, luni. Vreme bună, cerul noros, vântul de nord răcoros, marea p 56 agitată. Am pornit cum a crăpat de ziuă şi am navigat de-a lungul coastei europene[2], am trecut prin faţa ⟨punctului⟩ Balabanca[3], unde se află un cap şi un sat cu acest nume, mai sunt şi câteva case răzleţe pe această coastă, în jurul cărora sunt câţiva arbori. Restul terenului pare gol; coasta este *acore*[4], în unele locuri. Nu am văzut decât un vas ancorat înspre capul Balabanca, unde totuşi ţărmul este prea puţin înalt. De la Oceakov *(Ozou)* până la vărsarea Nistrului, coasta este *acore* în mai multe locuri, iar în altele formează nişte mici vâlcele bune pentru debarcare. Satele sunt rare şi nu vezi nici un arbore. Abia după Akkerman, situat pe malul drept al Nistrului, vezi câţiva copaci. De la vărsarea acestui fluviu, coasta să fie mai puţin înaltă şi să fie mai favorabilă unei debarcări: în general poţi să ancorezi oriunde, deşi fără adăpost. Pământurile *acore* se termină după Balabanca, la un cap, care formează un golf cu ţărmul nisipos, unde vezi p 57 câteva case. // Acest loc se numeşte Djean Bugeac[5] şi este poate acelaşi pe care Danville[6] îl numeşte Sasic Liman. Coasta joasă şi nisipoasă continuă astfel până la gura Dunării numită Chilia *(Kili Bogasi)*. De la această gură până la aceea de la Sulina, coasta, deşi nisipoasă, este acoperită cu arbori. Am lăsat ancora la Sulina la orele 3 după amiază *(du soir!)* Înainte de intrare s-a tras o lovitură de tun cu ghiulea pentru siguranţa pavilionului şi o a doua cu pulbere, după ce am trecut de vechiul dig *(jetée)*, pe care era să naufragiăm din vina timonierului, şi o a treia lovitură înainte de a lăsa ancora în fluviu. O şalupă din Sulina cu un pavilion făcea semnalele necesare pentru a dirija intrarea noastră, dar abia puteam să le vedem.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul original francez, redat parţial de către J. Paviot în prezentarea făcută pentru CNRS, p. 56–61

[2] De la Oceakov la sud, mergând şi de-a lungul coastei bulgare

[3] Balaban sunt 2 sate, Balabanca Mare şi Mică la sud de Budaki, în apropierea litoralului pontic în Ucraina

[4] Termen marinăresc

[5] Oare de citit Bugaz? La intrarea în limanul Nistrului, în Ucraina.

[6] Geograful J. B Bourguignon d'Anville, autorul hărţii intitulate: *Troisième partie de la carte d'Europe, contenant le midi de la Russie, la Pologne et la Hongrie, la Turquie, y compris celle d'Asie presque entière*, Paris, 1760.

Această gură a Dunării, pe care grecii[7] o numesc Sulina[8], este aceeaşi pe care turcii o numesc Sunne şi ea este cea mai adâncă şi mai cercetată. Nu poţi – după câte se spune – să treci prin celelalte.

29 iunie, marţi. Vreme frumoasă, foarte caldă, vântul din nord-vest. Dimineaţa am fost împreună cu Mehmet să văd rămăşiţele vechiului dig şi ale farului de la Sulina[8bis], de pe malul stâng. Am văzut şi vestigiile cazărmilor rânduite într-un turn *(Kalé)* fortificat sau baterie realizată la sfârşitul ultimului război[9] şi pe care apele Dunării le-au distrus de 3 ani încoace.

Mi s-a spus că nu sunt mai mult de 25 de ani de când există farul pe acest mal stâng, precum şi un banc, de nisip, la fel cu acela care este la vârful extrem al farului de pe malul drept, dar azi, vasele mici pot trece între acest vechi far de pe ţărmul stâng şi Sulina, unde nu sunt decât 10 picioare [3, 25 m] de apă. Sunt 25 de picioare [8 m] la vechiul loc de trecere *(l'ancienne passe)*. Mehmet m-a întrebat care ar fi mijlocul de a repara acest dig, a cărui construcţie trebuie executată pe cheltuiala domnului Ţării Româneşti şi a cărei reparaţie a fost cerută Porţii de către toţi căpitanii de vase *(reis)* turceşti, prin una şi mai multe jalbe. În consecinţă, am ridicat o hartă // a gurii braţului Dunării la Sulina, pentru a indica mijloacele şi precauţiile necesare la reconstruirea acestui dig, care nu a fost ruinat decât prin nepăsarea turcilor, care nu repară niciodată nimic. Totuşi, această restaurare este foarte urgentă şi chiar azi dimineaţă, un vas târât de curent, era gata să naufragieze... Acest dig va avea cam 350 de stânjeni lungime, de la moscheia din Sulina până la vestigiile vechiului far, ai cărui stâlpi mai subzistă încă şi care vor putea fi folosiţi, făcându–se o nouă lucrare[10] în jurul lor. Vor trebui pregătite mai înainte toate materialele, ca: lemn, piatră, cărămidă, ⟨care⟩ vor veni din Ţara Românească pe Dunăre. Sunt atâtea vicii de construcţie în lucrările făcute de turci, încât va fi esenţial să li se fixeze modul în care trebuie făcut acest dig şi mai ales de a îmbrăca zidăria sa cu scânduri groase, fixate bine în cuie pe nişte traverse *(longrines)*, şi bine cătrănite, ca să lase timp mortarului să se consolideze, va fi neapărat nevoie de asemenea, de a face un capăt de dig, mai sus de digul de pe malul stâng şi de a-i da o lungime de 100 de stânjeni ⟨200 de metri⟩, pentru a preveni năruirea sa iminentă. Sulina este un cătun situat la gura acestui braţ al Dunării. Vasele ancorează la 5–6 stânjeni ⟨10–12 metri⟩ de case, unde apa are o adâncime de 15 picioare ⟨aproape 5 metri⟩. Sunt cam 20 de case, o moscheie şi nişte feredele ⟨băi⟩ construite pe ruinele unui vechi edificiu. Moscheia este de scânduri. Erau acolo 12 vase când am intrat: în fiecare zi coboară pe Dunăre şi pleacă un mare număr ⟨de vase⟩. Malurile acestui fluviu sunt foarte joase şi foarte mlăştinoase. Terenul pe care sunt casele de pe malul drept nu are mai mult de 3–4 picioare ⟨10–13 metri⟩ deasupra apelor Dunării, care totuşi nu

p 58

---

[7] Adică creştini supuşi turcilor

[8] Oraş, jud Tulcea

[8bis] Construit în 1745 cf T. Gemil, *Document turco-osman privind construirea farului de la Sulina (1745)*, în *Colegiul pedagogic «Constantin Brătescu». Valori ale civilizaţiei româneşti în Dobrogea*, Constanţa, 1993, p. 238–242.

[9] Terminat în 1774

[10] *Crèche.*

vine peste el niciodată. Acelaşi teren nisipos formează o fâşie *(laisse)* de nisip de 5–6 stânjeni ⟨10–12 metri⟩ pe care sunt aşezate casele, dincolo de care se află apele revărsate din amonte de Dunăre, care formează mlaştini şi dau naştere la stuf şi la ţânţari. Ar fi nevoie de un chei pe amândouă malurile //.

p. 59 *30 iunie, miercuri,* Vreme frumoasă, vântul din nord. Am ridicat ancora din Sulina cam pe la ora 5 dimineaţa ca să mergem la „Kara Hirman"[11]. Noaptea a fost excesiv de călduroasă, vântul sufla ieri seară din sud şi ţânţarii pe care îi produc mlaştinile Dunării sunt foarte supărători. Marinarii îşi făcuseră nişte mantale[12] cu văluri, ca să se apere de ei.

....

De la Sulina până într-un loc, pe care „grecii" îl numesc Sf. Gheorghe, coasta este joasă şi terenul mlăştinos. Sunt câteva pescării din loc în loc, de unde trase luntrele pe uscat la vreme rea. Se ivesc câteva ridicături de nisip foarte mici, cât şi arbori către Sf. Gheorghe, care este un sat destul de însemnat[13] şi unde nu sunt decât 2 sau 3 luntre mici. De la Sf Gheorghe încolo, coasta continuă să fie joasă şi presărată cu mici cătunuri sau biserici de pescari şi cu câţiva arbori. Am mai văzut de la Sulina nişte înălţimi sau munţi foarte depărtaţi[14], care – pe măsură ce înaintăm – se prelungesc spre Munţii Balcani. Cât despre celelalte guri ale Dunării, am putut deosebi unele, în ciuda depărtării de ele, dar nu am putut obţine nici o lămurire cu privire la numele lor de la marinarii noştri, care circulă cu toţii în mod obişnuit de-a lungul acestei coaste şi nu o cunosc, totuşi, mai bine, în ciuda acestui fapt.

Ieşind din Sulina, „kerlenghicul"[15] nostru a tras 3 lovituri de tun, după obicei şi a plătit un ţechin şi trei piaştri ce se cuveneau comandantului farului.

Am ancorat la orele 6 seara pe 4 *(brasse)*[16] de apă în faţa satului Kara Hirman. „Kerlenghicul" a tras 3 lovituri de tun, după obicei. Mehmed Aga s-a dus de cum a sosit, dar greutăţile abordajului lângă sat l-au silit să se înapoieze. //

p. 60 *1 iulie, joi.* Vreme frumoasă, mai puţin călduroasă, vântul din sud-vest. Mehmet Aga a plecat de dimineaţă la Kara Hirman cu şalupa vasului, care nu a putut să abordeze decât foarte departe acest sat; Bina Emini, care l-a văzut acolo, i-a spus că nu ar fi prudent să debarcăm, deoarece satul era plin de turci rebeli, având în fruntea lor pe Deli Mehmet, care stă la Constanţa *(Küstenge)* şi care şi-a adunat trupe în acea regiune, şi că paşa de Ismail, trimiţându-i răspuns să se supună, i-a răspuns că-l aşteaptă pentru a se bate cu el etc. Mai rezultă din ce ne-a spus Mehmet Aga că ⟨satul⟩ Kara Hirman se află departe de ultima gură a Dunării, cea mai spre sud şi este situat pe partea de pe malul

---

[11] Port dispărut la Marea Neagră, la nord de Constanţa, în apropiere de locul Sinoe.

[12] În text greşit *cabanes*, cu un sens cu totul diferit, în loc de *cabans* însemnând mantale marinăreşti

[13] Sat şi com. jud. Tulcea

[14] Masivul dobrogean.

[15] Este numele unei ambarcaţiuni militare turceşti de proporţii modeste pentru a putea circula şi prin locuri mai strâmte şi prevăzută cu un tun

[16] O „brassă" corespunde cu lungimea deschiderii braţelor

drept. Există [acolo] un lac[17]. Cum ancorasem destul de departe de acest loc, din cauza unui banc ⟨de nisip⟩, despre care se zice că ar împiedica apropierea chiar a şalupelor, iată observaţiile pe care le-am făcut.

Kara Hırman este un sat destul de mare situat în fundul unui golf şi la marginea unui mic deal cu vârful mai departe de uscat. Este un castel de zid de formă pătrată cu un turn rotund la fiecare colţ şi la 30–40 de stânjeni pe laturi, crenele de tip turcesc. Nu ştiu dacă au vreun tun, dar nu ni s-a răspuns ieri la salutul nostru. Acest castel este la malul mării şi casele mai depărtate ale satului, situate pe un loc mai înalt, par să-l domine. Acest loc furnizează multe cereale. Marinarii noştri au cumpărat din ele şi au plătit 75 de parale pentru 3 chile [circa 28 Kg] şi mai bine, de Constantonopol (chila de Constantinopol valorează 22 de ocale ⟨mai bine de 85 de Kg⟩, cea de Kara Hırman şi Dobrogea este de 75 de ocale ⟨circa 96 de Kg⟩[18], dar nu se poate aborda pentru încărcarea lor şi sunt aduse pe uscat la un cap sau ascuţis *(pointe)* spre sud, la circa o leghe de acest sat. Patru chile ⟨113 kg⟩ de Constantinopol, şi chiar de grâu, au costat la Oceakov trei piaştri ⟨120 de parale⟩. Mehmet Aga s-a înapoiat la bord pe la orele 2 după amiază. Marea e foarte agitată, cu ruliu şi tangaj toată noaptea.

2 iulie, vineri. Dimineaţa vreme frumoasă, vântul mereu la sud, ceea ce ne-a împiedicat să pornim. Marea cu hulă //. După amiază a fost trimisă şalupa la uscat ca să facă provizie de apă şi de ceva alimente pentru noi. Nu a putut descinde decât la un cap, lângă care erau ancorate 2 vase şi unde este puţul pentru plinul cu apă. Sunt cam 2 ore de drum de acolo la Kara Hirman. Pe la ora 5 seara s-a schimbat deodată vântul şi a suflat din nord cu violenţă. Deşi şalupa nu se întorsese încă, au fost ridicate amândouă ancorele şi am înaintat încet *(à petites voiles)* spre capul unde era şalupa şi am strâns pânzele pentru a o aştepta. Ne-a ajuns la orele 6 1/2. După ce am îmbarcat-o pe vas, au fost întinse pânzele mari *(la misène et le grand hunier)* şi am purces spre Varna, în ciuda furtunii, a pietrei şi a ploii, care au ţinut toată noaptea. Proviziile aduse au constat în ouă plătite cu 1 1/2 para pe 6 ouă, pui a 7 parale fiecare şi o pară de fiecare pâine.

p. 61

Mi s-a spus că în decursul ultimul război, ruşii au făcut să sară în aer porţiunea din incinta castelului, care este spre partea de uscat, precum şi cazărmile sau cvartirurile, din care nu a fost reparat nimic. Au ars şi depozitele de cereale, ce se aflau lângă capul unde se ancorează pentru uşurarea operaţiilor de încărcare, pentru că bancul de nisip care mărgineşte coasta joasă a gurilor Dunării până la Kara Hirman nu îngăduie vaselor să se apropie de acest sat. Dar, din acest loc coasta devine mai înaltă şi *acore.*

Cu toată spaima lui Mehmet cu privire la rebelii din acest loc, nu s-a adus nici o vexaţie servitorilor trimişi de noi după provizii.

---

[17] Lacul Sinoe. Notele în paranteze oblice aparţin editorului. Cele subliniate din paranteze rotunde trimit la textul original.

[18] Explicaţia din paranteza rotundă era adăugată pe marginea textului.

THOMAS-LAURENT-MADELEINE DU VERNE DE PRESLE

(1763–1844)

Thomas-Laurent-Madeleine du Verne de Presle s-a născut în 1763, probabil la Giverny.

După o pregătire militară la colegiul din La Flèche, s-a angajat în marină, în 1778. După mai multe campanii, a participat la războiul de independență a Statelor Unite și a căzut prizonier în Antile

Eliberat cu prilejul unui schimb de prizonieri, a cerut un concediu nelimitat. În timpul revoluției, a servit sub regaliști (pe care i-ar fi trădat) și a fost închis Plecat în America, în 1798, s-a înapoiat în Franța, în 1803

Sub Restaurație, a primit de la regele Ludovic al XVIII-lea crucea Saint Louis și pensia de căpitan de fregată în retragere A murit în 1844

Elementele aceste scurte notițe biografice ne sunt oferite într-o notă a broșurii, alcătuită de Jacques Paviot pentru CNRS: *La reconnaissance des Bouches du Dabube par Lafitte-Clavé et du Verne de Presle en 1784,* Paris, 1984, p. 62–63, care trimite de altminteri la Dicționarul de biografie franceză *(Le Dictionnaire de biographie française,* t XII (1970), col. 1 035–1 037)

Observațiile nautice ale lui du Verne, date recent la lumină, aparțin unui raport, care completează *Jurnalul de bord* al superiorului său, căpitanul Lafitte-Clavé. Textul original se află împreună cu memoriile redactate de acesta, ca urmare la raportul său Cu tot caracterul lor fragmentar, aceste *Observații* aduc o completare bine venită la însemnările mai ample ale *Jurnalului* amintit.

p 62

OBSERVAȚII NAUTICE PRIVIND PORTURILE ȘI RADELE DIN MAREA NEAGRĂ – 1784[1]

Sunne sau Sulina este a doua gură a Dunării, când vii din nord. Se zice că este cea mai adâncă și mai cercetată gură a acestui fluviu. Ea este deschisă spre sud-est și nu are mai mult de o sută de stânjeni[2] lungime în locul unde staționează vasele. Adâncimea, în ziua când am sondat-o (la 29 iunie) era de 15 picioare ⟨circa 5 m⟩ la zece stânjeni depărtare de malul stâng și de 7–8 picioare ⟨între 2,25 și 2,60 m⟩ la mijloc. Iuțeala curentului a fost în acea zi de 3 000 de stânjeni pe oră, dar nivelul

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez, redat în articolul intitulat *La reconnaissance des Bouches du Danube par Lafitte – Clavé et du Verne de Presle en 1784,* prezentat de J Paviot la CNRS din Paris, 1984, p 62–63.

[2] Cam 30 de m (n ed.)

apei era atunci foarte înalt şi mi s-a spus că atunci când este scăzut, vasele sunt silite să ţină malul drept sau mijlocul gurii. Cum apele au târât cu ele digul ce fusese construit în prelungirea malului stâng şi au lăsat să rămână la suprafaţă un pilotiu, peste care era altădată un far, ıntrarea în Sulina era primejdioasă. Acum în mijlocul spaţiului pe care îl ocupa digul, afli 9 sau 10 picıoare de apă ⟨între 2,90 şi 3,25 m⟩ între pilotiu şi malul drept. Turcii au aşezat cam la 30 de stânjeni ⟨circa 60 m⟩ la sud de pılotiu o geamandură, care semnalează canalul vaselor care vin să ancoreze. Ele se îndreaptă spre această geamandură şi după ce a fost depăşită, se iveşte un pılot într-un vas cu pavilıon roşu, care indică drumul ce trebuıe urmat. De pilotıu până la geamandură, fundul nu are decât 10 picioare. Dar mai la nord, noi l-am găsit de 25 de pıcioare, ceea ce ne îndeamnă a crede că marcarea canalului este greşită. Vasele obışnuite a folosi canalul, dacă nu cumva calcă mai mult de 10 picıoare de apă, nu-şi completează încărcătura decât afară din fluviu, dar noi credem că ei ar putea trece uşor cu încărcătura lor, dacă ar lua-o pe la sud de geamandură. Acest lucru merită să fie verıficat. Dacă noi nu am făcut-o, este pentru că noi nu aflasem de acea precauţiune la care se cred ţinute vasele. Ar fi important de restabılit digul ce a existat odınioară. Prın aceasta s-a micşora prımejdıa de la intrarea în canalul Sulina şi s-ar spori, fără îndoială, adâncimea acestuia. //

Malurile acestei guri sunt joase şi mlăştinoase. La capătul din dreapta p 63 este un fanal, care se aprınde în toate nopţile. Apa Dunării, încărcată cu un nisip foarte fin, ar fi bună şi sănătoasă zice-se, dacă e lăsată să se decanteze.

Prin gura de la Sulina coboară lemnele de construcţie dın Ţara Românească. Ele nu sunt încărcate pe vas, ci din ele se fac plute, ce sunt remorcate de vase până la Constantinopol.

Observaţii

De la gura Nıstrului până la Karahirman, oraş la sud de ultima gură a Dunării, coasta este foarte joasă şi cu totul lipsită de arbori, în afară de împrejurımile Chiliei (unde pot fi văzuţi primıi arborı de la Akerman încoace) şi de un alt sat, Sf. Gheorghe, situat pe una din guri. Cum un mare număr de pescari e răspândıt pe această coastă, ea este desigur abordabilă în acele puncte.

Vasele care coboară pe Dunăre nu au alt punct de recunoaştere pe coastă decât farul de la Sulina, iar în ınterior decât un munte ⟨Măcin⟩ care este primul pe care îl vezi venind dın nord văzut din vest, culmea sa de împarte în 5 înălţimi distıncte, din care cauză i s-a dat numele de Bech Tepessi, cuvinte turceşti ce exprimă această dıviziune.

Navigaţia porţiunıi din Marea Neagră cuprinsă între capul Eskiforos în Crimeea până la intrarea în Marea Moartă[3] şi Karahirman ni se pare foarte primejdioasă, ca să nu zıcem de nefolosit pentru vasele mari *(de force)*. Uscatul nu poate fi văzut decât la o foarte mică distanţă, iar pe vreme întunecoasă vasele ar da de un fund mai înainte dea fi văzut pământul. În aproape toate locurile dın această parte, unde am putut face sondărı, nu am găsit la o dıstanţă de o leghe de uscat, decât 3–4 până la 6 „brasse" de apă deasupra nisipului şi a unui nisip noroıos.

---

[3]Denumire dată, probabıl, ansamblului de lacuri Razelm, Golovıţa şı Sınoe dın jud Constanţa.

ALEXANDRE D'HAUTERIVE

(1754–1830)

Alexandre-Maurice Blanc de Lanautte, conte de'Hauterive, s-a născut la 14 aprilie 1754, la Aspres-les-Corps, dintr-o familie nobilă, dar scăpătată, din Dauphiné. Şi-a făcut studiile la Oratorieni, predând apoi acolo ca profesor, fără a intra însă în acest ordin călugăresc, cu toate că la Constantinopol i s-a atribuit, în mod eronat, calitatea de abate d'Hauterive. Confuzia s-a datorat faptului că purta totuşi veşmintele preoţeşti, fără a aparţine însă clerului, dovadă că mai târziu, odată întors în Franţa, s-a căsătorit şi a avut urmaşi.

Datorită unor intervenţii făcute pe lângă Marie-Gabriel-Florent-Auguste, conte de Choiseul-Gouffier, numit ambasador al lui Ludovic al XVI-lea la Poartă, în 1784, d'Hauterive a fost acceptat în suita noului reprezentant al Franţei la Constantinopol, în calitate de „gentil-homme d'ambassade", alături de poetul abate Jacques Delille (1738–1813), traducător al lui Virgiliu şi de apreciatul arheolog Jean-Baptiste Lechevalier (1752–1836), preocupat de antichitatea greacă. Sosit la Constantinopol, la 23 septembrie 1784, d'Hauterive a slujit mai întâi ca bibliotecar al ambasadei franceze, înainte de a fi propus, peste câteva luni, de contele de Choiseul ca secretar al lui Alexandru Mavrocordat Firaris, numit domn al Moldovei în ianuarie 1785. El a acceptat noua slujbă, retribuită cu 15 000 livre pe an. În această calitate, la recomandările lui Choiseul, d'Hauterive trebuia să colaboreze cu Raicevich, emisarul habsburgic din Principate, la aplanarea unor divergenţe ivite între imperiali şi otomani, într-o vreme când alianţa dintre Paris şi Viena mai funcţiona încă în mod satisfăcător, mai ales pentru austrieci.

Înştiinţând pe Charles Gravier, conte de Vergennes, ministrul de externe al cabinetului de la Versailles, de noua sa misiune, d'Hauterive îl informa, la 10 februarie 1785, că primise de la Choiseul-Gouffier un cifru pentru corespondenţă, spre a-l ţine la curent cu activitatea ce o va depune la Iaşi şi cerea, totodată, un cifru pentru a înainta direct rapoarte ministrului însuşi. La rândul său, internunţiul imperial la Poartă, baronul Peter Philip von Herbert-Ratkheal, făcea cunoscută, tot la 10 februarie 1785, cancelarului Kaunitz înştiinţarea contelului de Choiseul despre numirea lui d'Hauterive în calitate de secretar al lui Alexandru Mavrocordat Firaris şi rostul misiunii sale în Moldova, iar la 12 februarie 1785 trimetea instrucţii lui Raicevich spre a colabora cu emisarul francez. Noul secretar a părăsit Constantinopolul la 2/13 februarie 1785, în alaiul domnesc al proaspătului ales voievod al Moldovei. După o călătorie de 28 de zile, desfăşurată în condiţii destul de dificile, în plină iarnă, d'Hauterive a sosit la Iaşi la 2/13 martie, luându-şi slujba în primire. În capitala Moldovei, secretarul domnesc a primit de la contele Vergennes răspunsul la scrisoarea sa, prin care ministrul de externe îl înştiinţa, la 21 martie 1785, din Versailles, că era inutilă o corespondenţă separată între ei, d'Hauterive urmând a se limita doar în a ţine la curent despre îndeletnicirile sale pe ambasadorul regelui la Poartă, superiorul său direct. Nu ştim însă cum s-a achitat d'Hauterive de sarcinile încredinţate, deoarece rapoartele sale către Choiseul, păstrate în arhivele de la Quai d'Orsay, *Correspondance de Turquie*, tome CLXXIII, au rămas inedite. Contacte cu Raicevich a avut însă, deoarece în materialele sale privitoare la Moldova între 1785–1787, secretarul francez face apel la informaţii căpătate de la colegul său austriac. D'Hauterive, instalat într-un conac din apropierea Iaşilor,

nu s-a complăcut, însă, în Moldova şi, profitând de fuga în Rusia, la 3 decembrie 1786, a lui Alexandru Vodă Mavrocordat, pe lângă care fusese angajat, a cerut, în 1787, noului ministru de afaceri externe al cabinetului de la Versailles, contele Armand-Marc de Montmorin-Saint Hérem, rechemarea în patrie Solicitarea i-a fost aprobată întrucât noul domn, Alexandru Ipsilanti, a sosit la Iaşi, însoţit de propriul său secretar, Jean Baptiste Le Chevalier, amintitul arheolog făcând parte din suita contelui de Choiseul de la Constantinopol Reîntoarcerea în Franţa a lui d'Hauterive, în 1787, nu l-a împiedicat, însă, înainte de a părăsi Moldova, de a adresa lui Alexandru vodă Ipsilanti un memoriu asupra stării vechi şi din vremea sa a principatului căruia îi fusese oaspete timp de doi ani

Cariera ulterioară a lui d'Hauterive în diplomaţie a fost sinuoasă În timpul Revoluţiei a fost numit consul al Republicii la New-York, dar curând a fost revocat din această funcţie, sub pretextul de a fi incitat la neascultare pe francezii din acest oraş faţă de noile autorităţi instalate la Paris. Deşi d'Hauterive s-a disculpat printr-un memoriu de acuzaţiile nejustificate aduse împotriva sa, el nu s-a putut înapoia în patrie decât în 1798, când, datorită protecţiei lui Talleyrand, atotputernicul ministru de afaceri externe al Franţei, a fost numit redactor diplomatic într-unul din oficiile acestui departament. În această calitate, el a întocmit mai multe memorii diplomatice, cerute sub Republică, Imperiu şi Restauraţie, cu privire la problema orientală Deşi a fost numit, la 1807, şi director al Arhivelor Naţionale, d'Hauterive, comandor al Legiunii de onoare şi Consilier de stat, a funcţionat concomitent şi în diplomaţie, acţionând chiar, în 1804 şi 1814, ca ministru interimar al Afacerilor Externe. După căderea Imperiului, el şi-a păstrat doar slujba de director al Arhivelor, retrăgându-se din viaţa politică activă Din 1820 a fost ales membru onorific al Academiei de Inscripţii, demisionând la 1829, în speranţa de a ajunge membru titular. Dar contele d'Hauterive a murit la Paris, la 28 iulie 1830, fără a-şi mai vedea această speranţă împlinită.

În timpul şederii sale în Moldova, el a alcătuit trei materiale cu privire la acest principat şi anume „Jurnalul călătoriei de la Constantinopol la Iaşi (februarie-martie 1785)", „Moldova în 1785" şi „Memoriul asupra stării vechi şi actuale a principatului", prezentat domnului Alexandru Ipsilanti, în 1787, asupra cărora vom reveni de îndată. Totodată, considerat un expert în problema orientală, d'Hauterive a mai alcătuit, la solicitarea ministrului de externe francez, la 6 noiembrie 1798, un memoriu de 8 pagini asupra Turciei *(Mémoire sur la Turquie)*, rămas inedit şi păstrat în arhivele de la Quai d'Orsay, fondul *Turquie*, tome XXXIII, doc. 7, f 71–74, apoi, din dispoziţia împăratului Napoleon I, cu prilejul întâlnirii acestuia cu ţarul Alexandru I al Rusiei la Erfurt (septembrie 1808), un memoriu de 26 pagini asupra eventualei împărţiri a Turciei europene *(Mémoire sur le partage projeté de la Turquie européenne)*, parţial cunoscut şi conservat tot în acelaşi fond, tome XXXV, doc 10, f 295–307, şi, în sfârşit, sub Restauraţie, la 7 iulie 1816, câteva consideraţii de 8 pagini relative la izgonirea turcilor din Europa, rămase tot inedite *(Considératios sur les causes qui doivent amener et les effets qui doivent suivre l'expulsion des Turcs)*, acelaşi fond, tome XIX; doc. 1, f. 11–14. D'Hauterive a mai fost şi autorul unei singure publicaţii, tipărite, cu profil de drept internaţional, anume: *Eléments d'économie politique, suivis de queques vues sur l'application des principes de cette science aux règles administratives*, Paris, Fantini, 1817

Jurnalul de călătorie de la Constantinopol la Iaşi *(Journal inédit d'un voyage de Constantinople à Jassi, capitale de la Moldavie, dans l'hiver de 1785, par le Comte d'Hauterive)* şi Memoriul asupra Moldovei în 1785 *(La Moldavie en 1785, faisant suite au Journal d'un voyage de Constantinople à Jassy, par le Comte d'Hauterive)* au fost descoperite şi tipărite la Paris de cunoscutul publicist francez filoromân Abdolonyme Ubicini, în „Revue de géographie", 1877, tome II, p. 120–131; 274–287, şi, respectiv, în aceeaşi revistă, 1879, tome II, p. 366–376 şi 1880, tome I, p 45–58. Materialele au fost republicate în limba originală de către Şt. Orăşanu şi I. Bianu ca anexă la ediţia memoriului asupra Moldovei din 1787, tipărită la Bucureşti, 1902, între p. 286–329 şi, respectiv, 331–378 Amintitul memoriu din 1787 intitulat *Mémoire sur l'état ancien et actuel de la Moldavie présenté à S A S. le Prince Alexandre*

Ypsilanti hospodar régnant en 1787 par la Comte d'Hauterive a fost dăruit regelui Carol I al României de către un scoborâtor al autorului şi apoi donat de către suveran Academiei Române, care l-a editat în original şi traducere românească, în 1902, sub îngrijirea lui Şt Orăşanu şi I. Bianu (p. 15 279), cu un mic comentariu (p 281 283) şi o scurtă notă biografică asupra lui d'Hauterive (p 385–399). Capitolul II al suplimentului amintitului memoriu, tratând despre unele obiceiuri ale moldovenilor şi despre limba lor, a fost reprodus, cu permisiunea autorului, de către publicistul De la Roquette ca anexă (p 389–414) la traducerea în franceză la Paris, în 1824, a cunoscutei lucrări închinate Ţărilor Române de către consulului englez William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia,* apărută la Londra, în 1820 (cf. ediţia Şt Orăşanu – I. Bianu, p 380 383)

Dacă *Jurnalul de călătorie* al lui d'Hauterive de la Constantinopol la Iaşi în iarna anului 1785 este scris cu spontaneitatea primelor impresii şi fără a adânci vreo problemă, le atinge doar în treacăt, insistând mai mult asupra peripeţiilor de drum, în schimb, în *Memoriul privind Moldova în 1785*, el emite unele judecăţi de valoare asupra stării socio-economice şi politice a ţării, privite mai mult cu ochiul critic al occidentului plin de prejudecăţi şi îmbibat de o filosofie iluministă, pur teoretică, şi lipsită de o adevărată înţelegere a situaţiei reale existente. Regimul fanariot este condamnat fără cruţare, observaţiile critice negative abundă şi memoriul se resimte de influenţa exercitată asupra autorului de unii contemporani, în general nefavorabili românilor, ca, de pildă, Carra, Sulzer etc

O schimbare de optică surprinzătoare este constatată în Memoriul prezentat lui Alexandru Ipsilanti, în 1787, asupra stării vechi şi actuale a Moldovei de atunci, în care d'Hauterive laudă ceea ce criticase, cu oarecare vehemenţă, mai înainte Ţăranii nu i se mai par leneşi şi neputincioşi, ci harnici, dar nefericiţi, supuşi dublei exploatări, a boierilor şi otomanilor Istoria ţării – cunoscută din compilaţii şi vechi cronici consultate, probabil, în traduceri –, deşi prezentată cu multe erori, este oarecum mai corect înţeleasă, autorul ţinând să releve trecutul eroic al Moldovei în lupta ei pentru neatârnare; clerul nu mai este condamnat, ci numai elementele greceşti, care îl dezonorează, d'Hauterive propunând chiar înlocuirea egumenilor de mănăstiri străini cu localnici; autorul manifestă şi o anumită compătimire pentru robii ţigani, pe care ar dori să-i vadă dezrobiţi Capitole interesante sunt dedicate comerţului şi agriculturii, precum şi obiceiurilor poporului şi istoriei limbii române, derivând din latina coruptă, fiind o premieră în materie, după cum subliniază I Bianu în notele sale de la p 393 397 Deoarece acest text a fost în întregime tradus în ediţia lui Şt Orăşanu şi I Bianu din 1902, el nu-şi mai poate găsi locul în colecţia de faţă, ce suferă şi aşa prea mult din pricina abundenţei materialului pe care trebuie să-l analizeze Au fost traduse doar extrase din primele două texte asupra Moldovei, datorate lui d'Hauterive, necirculând până acum decât în originalul francez În felul acesta, cititorul avizat le poate compara cu cel tălmăcit anterior, la începutul secolului nostru, şi pe care nu-l mai putem reproduce aici, din lipsă de spaţiu

Biografia şi opera lui d'Hauterive au constituit subiectul preocupărilor lui Artaud de Monton, care a publicat, la Paris, în 1839, monografia intitulată *Histoire de la vie et des travaux politiques du Comte d'Hauterive,* date asupra personalităţii sale mai figurează şi în *Nouvelle biographie générale,* Paris, Firmin-Didot, tome XXIII, col 589

Ştiri privitoare la legăturile lui d'Hauterive cu Moldova sunt cuprinse şi în izvoare publicate în colecţia Hurmuzaki, vol VII, p 433 şi 438, vol X, p 21 şi supl I_2, p 36, precum şi în două anexe (p 40-41) ale studiului lui V Mihordea, *De (!) Hauterive, secretar domnesc în Moldova (1785),* în „Revista istorică, XXI (1935), nr 1–3, p 33–42 Acesta relevă şi legăturile pe care le-a avut fostul secretar domnesc cu cavalerul von Gentz, confident intim al cancelarului Metternich, ce a iniţiat o corespondenţă cu Ioan vodă Caragea, domnul Ţării Româneşti (1812–1818). O vedere de ansamblu asupra memoriului lui d'Hauterive şi la N. Munteanu-Breasta, *„Moldova la 1787" în viziunea contelui d'Hauterive,* în „Revista de istorie", tom 41 (1988), nr 7, p 709–720. Menţiuni despre călătoria şi memoriile

lui d'Hauterive asupra Moldovei se mai întâlnesc şi la Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie,* Paris, 1898, p. 149; Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (du XVI-e siècle à la chute de Napoléon I-er,* Paris, 1955, p. 196–198, şi P. Cernovodeanu, *Les voyageurs français devant les réalités roumaines,* în „Annales historiques de la Révolution française", 48-e année (1976), no. 225, p. 453–454

[CĂLĂTORIA PRIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA][1]

[Plecarea din Constantinopol la 2/13 februarie 1785 în suita noului domn al Moldovei, Alexandru Mavrocordat Firaris. Consideraţii privind războaiele dintre creştini şi otomani ce au însângerat Balcanii de-a lungul timpurilor].

Ziua a 18-a. De la Alfatar[2] la Silistra (4 ore) şi de la Silistra la Lichireşti[3]. p 314

Ravagiile războiului mă îndreaptă spre cele ale ciumei. Îi cad victime zilnic câte cincizeci de persoane; // ea persevereazǎ în această furie de trei luni p. 315 şi trebuie să trecem pe aici spre a traversa Dunărea.

Vecinătăţile Silistrei sunt împânzite cu cimitire pline de morminte recente; împrejurimile au aerul pustiu şi imaginaţia, adăugând tristeţii aspectului lor, vede peste tot moartea înconjurată de cadavre şi de agonizanţi şi vărsând prin gura ei infectă miasmele contagiunii. [Tristeţea călătorului este atenuată prin joaca nevinovată a unor copii ce înalţă un zmeu în aer şi de bucuria manifestată de cei 2 000 de bulgari, turci, armeni, creştini din oraş, ce întâmpină alaiul domnesc, primind pomeni].

Dunărea este cel mai frumos fluviu din Europa. Apele ei, umflate acum şi acoperite cu sloiuri de ghiaţă, se aseamănă celor ale mării din canalul Dardanelelor pe timp de furtună. [Urmează o sumară descriere a Silistrei, port sărăcăcios în pofida importanţei poziţiei sale geografice, numărând vreo 12–15 moschei, câteva mori şi o duzină de maghernițe dispuse de-a lungul unui soi de chei]. // În faţă, ⟨se văd⟩ pregătirile pentru un pod şi câmpiile p 316 nemărginite ale Ţării Româneşti. Acest pod a fost început acum trei ani şi nu va fi terminat nici în trei veacuri. Ceea ce este făcut nu e opera unei singure luni; lucrurile par însă să meargă în toi. Se anunţă că se va construi un pod; tiparnițele răspândesc ştirea. Ţăranii sunt puşi la bir, corvezile sunt hotărâte, cărăuşiile poruncite şi domnitorii[4] plătesc. Nu numai aici se văd asemenea absurdităţi, ce n-ar fi de conceput dacă nu s-ar şti că în toate marile afaceri numai câteva persoane câştigă în a le vedea începute şi doar obştea de a le vedea terminate.

În sfârşit, iată şi Dunărea trecută...

---

[1] Traducerea s-a făcut după originalul francez publicat de A Ubicini, în „Revue géographie", 1877, partea a II-a, p 214–237 şi reprodusă în Ediţia Şt Orăşanu – I. Bianu, Bucureşti, 1902, p 214 şi urm.

[2] *Azlatar,* localitate în Bulgaria

[3] *Tikirest,* vechea denumire a municipiului Călăraşi, jud. Călăraşi.

[4] *Les hospodars.*

p. 317 Ziua a 19-a. Popas la Lichireşti

Nu cred că mai există vreo altă ţară, unde să suporţi chinul de a degera ziua şi de a fi devorat de purici noaptea. Vetrele româneşti se află la intrarea în casă. Intri înăuntru cu arborii, pe care îi întinzi de sus în jos, în toată lungimea lor şi care pe de o parte ies deasupra acoperişului şi pe de alta ard şi provoacă un foc de iad. Mai jos, se află o vatră în care arunci jăratecul pe măsură ce se formează şi această vatră alcătuieşte, într-o odaie destul de curată, o sobă de lut, dominată de un trunchi gros de coloană ciuntită[5], ce încălzeşte încăperea ca un cuptor; acolo ⟨se află⟩ paie, pături, aşternuturi, ce nu slujesc probabil decât la trecerea noilor domni. Un milion (!) de purici înfometaţi au tăbărât pe noi. Alergau în şiruri ca un roi de albine. M-am văzut pe dată pişcat şi acoperit de puncte roşii şi pete rotunde care se amestecau una cu alta prin mulţimea lor şi care semănau destul de bine cu acei mici solzi ce alcătuiau armura împlătoşată a vechilor daci[6], în ţara cărora am avut nenorocul să dorm pentru prima dată.

Ziua a 20-a. De la Lichireşti la Slobozia[7] (8 ore)

Niciun sat de la plecare până la sosire. Se pare că oamenii fug de p 318 pământurile fertile, spre a nu fi // obligaţi să le cultive. Lichireşti este ⟨aşezat⟩ într-o poziţie frumoasă de-a lungul unui râu[8], într-o vâlcea. Iată o clopotniţă, prima pe care am văzut-o după multă vreme, şi o mănăstire. Căci în sfârşit mă aflu într-o ţară creştinească şi de câte ori văd o casă mai arătoasă, porţi mai bine ferecate, ziduri mai bine întreţinute, o curte, curcănaşi mai bine îngrăşaţi, cai mai zdraveni, trebuie să spun că este o mănăstire.

Pe măsură ce ne îndepărtăm de pământurile turceşti, Ţara Românească se înfrumuseţează şi se populează; nu lipsesc decât arbori şi pietre. Ierburi de opt picioare înălţime, strânse ca fânul şi groase la proporţia înălţimii lor; herghelii numeroase de cai şi iepe, boi ca cei din Auvergne, oi flocoase şi grase ca nişte tufişuri (!), ciocârlii şi sticleţi, care, în pofida frigului, ciripesc peste tot, vrăbii, care mişună, stoluri de stăncuţe, care zboară în văzduh pe o întindere de o jumătate de milă şi nici un om, în afara satelor care sunt rare. Te crezi într-un pustiu timp de peste zece ceasuri şi sosind te miri ⟨să dai cu ochii⟩ de o populaţie la care nu te aşteptai. Căsuţe modeste, destul de asemănătoare unor stupi şi aproape tot atât de sărăcăcioase ca cele ale satelor noastre din Beauce şi din Sologne[9], întrunesc zece persoane, tată, mamă, copii. De la cel mai vârstnic până la cel mai tânăr nu e o diferenţă mai mare de opt ani; sunt acoperiţi cu zdrenţe, dar nu le este frig. Taţii care ies afară sunt cu toţii bine încotoşmănaţi; copiii nu ies decât când e frumos spre a alerga în noroaie, uşurei şi goi ca nişte maimuţele. Iarba, pe care bovinele n-au păscut-o, p 319 s-a întărit uscându-se; este tăiată de îndată ce se simte // nevoia şi se face focul cel mai luminos şi cel mai frumos din lume. În rest, mizeria nu se vede

[5] *Un poêle de terre glaise couronné d'un gros fût de colonne tronquée.*

[6] Comparaţie destul de bizară şi deplasată

[7] *Slobozia,* azi oraş, jud. Ialomiţa

[8] De fapt braţul Borcea al Dunării.

[9] Zona de câmpie din regiunea pariziană.

decât pe pereții încăperilor; am văzut peste tot găini, gâște, mai mulți sau mai puțini cai și boi, oi și capre, câini și pisici, care trăiesc din prisosul stăpânilor și pâine. Aceasta este de două feluri: cea din cuptor este netedă, tare, grea și fără aluat, ca în Bulgaria, dar totuși este scoasă din cuptor; cealaltă este fiartă. Se pune mălai pe foc într-un ceaun; când apa clocotește, se amestecă până se evaporă. Coca ia forma ceaunului și se mănâncă caldă și vă asigur că fără a avea pofta de mâncare a unui român, o găsesc bună. Îți amintește întocmai de gustul unei cruste de pateu[10].

Ziua a 21-a. De la Slobozia la Grădiștea[11](14 ore)

Două nopți fără somn, un frig de nesuportat, șaisprezece ore de drum, dintre care trei pe o beznă de nepătruns, fără siguranța de a fi apucat-o pe drumul cel bun, fără speranța de a sosi. Neplăcerea de a rătăci timp de o oră de-a lungul unui râu[12] înghețat, împotriva vântului, la nimereală, spre a descoperi o ambarcațiune care trebuie să treacă ⟨dincolo⟩ în cincizeci de drumuri, treizeci de căruțe și trei sute de persoane pe scânduri prost atașate, de-a lungul sloiurilor, pe care le poartă curentul; în sfârșit, pe deasupra, desperarea de a se găsi, sosiți, fără un adăpost stabilit și de a rătăci din colibă spre a cerși unul; // iată p. 320 ziua de duminică[13], care nu lasă, după cum se vede, nici timpul, nici sângele rece de a scrie altceva. Trebuie, totuși, spus, că într-un spațiu ⟨strâmt⟩ de zece picioare în toate direcțiile, dormim, claie peste grămadă, trei călători, opt servitori, două femei, trei țărani, doi copii, care se înlocuiesc unul pe altul cu plânsul, un câine, care îi însoțește, pisici, găini, gâște, cinci sau șase cojoace și patru cufere. Colac peste pupăză, un turc din alaiul ⟨nostru⟩ a murit astăzi de ciumă, de care s-a îmbolnăvit la Silistra. Ciuma se află, deci, încă, cu noi. Ce e de făcut? Frigul, plictiseala, deznădejdea și câteodată foamea sunt și ele prezente. Iată diferite feluri de a muri. La fel e dacă ieși din viață pe o ușă sau alta. În așteptare, să dormim, dacă putem.

Ziua a 22-a. De la Grădiște la Mărtinești[14] (5 ore)

Astăzi cel mai frumos sat, seară încântătoare, după o zi fără oboseală și, pe deasupra, o nuntă în conacul meu[15], unde se mai joacă cât vreau înainte de a-mi ceda locul. Nu înseamnă nimic dacă se joacă bine sau prost, când te prinzi cu drag ⟨la aceasta⟩, bucuri pe spectatori, cărora le place mai mult să vadă fețe fericite și mișcări inspirate de bucurie, decât să admire precizia pașilor și armonia cadenței. // Ne rămâne apoi, după sărbătoare, o foarte blândă p 321 și frumoasă gazdă, soția unui ⟨țăran⟩ român de treabă, care nu știe ce e gelozia. De la Paris până aici am fost de părere că în pofida formei veșmintelor ce le purtau, femeile erau frumoase sau urâte .[...]. ⟨Broboada⟩ are aici grația unui văl al unei frumoase ⟨călugărițe⟩ benedictine; strânge fruntea cea mai regulată și face să reiasă doi ochi mari albaștri îmblânziți încă prin cea mai fermecătoare

---

[10] *Croûte de pâté.* De fapt, este vorba de mămăligă.

[11] *Gradistea,* sat și com , jud. Brăila.

[12] Buzău

[13] 23 februarie/6 martie 1785.

[14] *Montineste,* sat, com. Tătărani, jud. Vrancea

[15] *Mon konac*

înfăţişare. O ie de pânză simplă lasă încă naturii toate meritele pentru o talie, căreia nimic nu îi stânjeneşte supleţea şi, în loc de o fustă, o simplă bucată de stambă trandafirie şi albă, care strânge în sus şi în jos, la fel ca prosopul în care se înfăşoară o femeie care iese din baie. Într-adevăr, ar fi fost foarte păcat ca toate acestea să fie acoperite de corsetele rochiilor umflate ale cucoanelor de vază de la Versailles!

Această nuntă mă face să vorbesc despre căsătoriile la români. În această ţară, care se crede a fi atât de nefericită, cei mai săraci ⟨ţărani⟩ dau fetei lor o zestre: una sau două vaci, o rochie de lână grosolană pentru toate zilele, o // ie ţesută puţin cu mătase, 4 cămăşi, o ladă de 15 parale pentru a păstra toate aceste bogăţii şi o oglindă [...]. Soţul adaugă o batistă şi opinci[16]; socrul procură cai, căruţă, un butoi. Părinţii, în două zile[17], au clădit casa tinerilor însurăţei şi legile ţării le lasă două treimi din pământ, spre a-l cultiva, dacă au ambiţie.

p 322

Ziua a 23-a. De la Mărtineşti la Focşani[18] (4 ore)

Intrăm astăzi în ţara noastră[19]. Oraşul aparţine celor doi domni, iar noi locuim la capătul Focşanilor, în Moldova. Dacă ar fi fost o deosebire între locuitorii celor două provincii, ne-am fi dat seama de ea // străbătând acest oraş de două ori învecinat; dar în afară că, în general, punctele prin care cele două ţări se ating se aseamănă perfect, aceeaşi istorie a redus pe munteni şi pe moldoveni la uniformitatea fizică şi morală cea mai absolută. Nu este cu putinţă să nu observi nemaipomenita politeţe a acestora la vederea unui om care are aerul de a aparţine ⟨suitei⟩ domnului. Ciucurii de aur ai blănii mele şi bastonul meu mi-au făurit azi mai mult respect decât am primit în toată viaţa mea. De-a lungul uliţei, care slujeşte de piaţă, nimeni n-a îndrăznit să stea jos sau acoperit la trecerea mea. Mi-am amintit de negustorii de boi americani, care strângeau mâna dlui cavaler de Chastellux[20], scuturându-l bine, şi mărturisesc că am regretat această bonomie, pe care aş fi preferat-o cu dragă inimă atâtor temenele.

p. 323

Ziua a 24-a. De la Focşani la Tecuci[21] (5 ore)

Regăsirăm pădurile, pietrele, podurile, munţii şi pâinea. De la trecerea Dunării, am regăsit ⟨clădiri⟩ cu podele, acoperişuri şi ferestre, încât am început să mă regăsesc ⟨ca acasă⟩. Hanurile noastre îşi păstrează încă simplitatea lor patriarhală. Oamenii îşi fac ⟨singuri⟩ îmbrăcămintea, pânza ⟨de cămaşe⟩, mobilierul, zdrobesc grâul între două mici pietre de moară, din care cea de deasupra se învârte peste cealaltă cu ajutorul unui băţ care ţine de circon- // ferinţă şi de podea; femeile fac tot restul şi fără noroiul veşnic care fac cizmele şi cizmarii ⟨să fie⟩ de trebuinţă, nu văd că ar fi nevoie de vreun singur meşteşugar în Moldova.

p 324

---

[16] *Souliers*

[17] *En deux fois vingt – quatre heures.*

[18] *Foksin*, municipiu, jud. Vrancea.

[19] Adică în Moldova, unde fusese numit domn protectorul lui d'Hauterive

[20] François Jean, marchiz de Chastellux (1734–1788), călător şi membru al Academiei Franceze, în 1775, autor al cărţii *Voyages dans l'Amérique septentrionale* (Paris, 1764)

[21] *Tecutsi*, municipiu, jud. Galaţi

Ispravnicul de Focşani este un om foarte îndatoritor şi cumsecade. Zelul său de a ne servi, pâinea sa albă şi găinile sale gustoase sunt trei lucruri pe care nu le-am văzut de mult şi care merită uimirea şi recunoştinţa mea. Acel de Tecuci mi-a părut chiar mai mare boier. Pârcălab[22] a trei oraşe, care se învecinează şi umplu fundul unei văi bine cultivate, bine udate, bine aşezate, are aerul de a simţi întreaga superioritate ce i-o acordă cei 2 piaştri şi cele 12 zile de clacă pe care are dreptul să le pretindă de la fiecare din indivizii ce au fericirea să i se supună. Toate acestea justifică cu prisosinţă gravitatea neschimbată a aerului său foarte oriental şi indiferenţa lui pentru străini; şi cu toate că m-a primit în felul cel mai puţin atenţionat, că mi-a trimis resturile unei foarte proaste cine şi mi-a hărăzit pentru a doua zi cel mai prost cal din isprăvnicatul său, ţin să mărturisesc, de dragul adevărului, că poartă barba cea mai frumoasă pe care am văzut-o vreodată.

Ziua a 25-a. De la Tecuci la Bârlad[23] (8 ore)

La jumătatea drumului se găseşte o ridicătură de pământ care se înalţă deasupra câmpiei. Un râu curge la vale, un deluşor împădurit îl domină, o vastă pajişte se întinde din vârful copacilor până la malurile râului; el şerpuieşte de-a lungul unor pâlcuri de arbori, pe care îi înconjoară şi îi separă unii de alţii. Arborii celor două maluri se înlănţuie câteodată prin ramurile lor, alcătuind încântătoare arcade. Aceste păduri sunt populate de pe acum cu păsări, care simt de departe venirea primăverii, florile, frunzele şi fructele, care trebuie să acopere aceste pâlcuri de peri, cireşi şi măceşi sălbateci. Ce frumos trebuie să fie acest anotimp dorit în mijlocul unui asemenea peisaj încântător! Şi ce păcat că la vreo 200 leghe ⟨distanţă de aici⟩ se află turci, sultani, viziri, pe care trebuie să-i saturi cu sucul acestui excelent pământ şi care, în pofida atâtor extorcări arbitrare, excesive, nemaipomenite, este mereu acoperit cu arbori, vegetaţie, oi, cai şi chiar şi oameni. p 325

Ziua a 26-a. De la Bârlad la Vaslui[24]

Suntem de patru sau cinci religii diferite şi în adevăr nu am văzut-o până acum decât pe a turcilor. [Devoţiunea musulmanilor şi riturile ce le îndeplinesc, în condiţii oricât de vitrege, în contrast cu indiferenţa manifestată de călătorii creştini catolici sau ortodocşi, în materie de ritual]. // De la Dunăre toate bisericile ne-au deschis porţile, dar nu intră nimeni. De n-ar fi fost icoanele[25] de aur sau de aramă pe care preoţii, în mijlocul pădurilor, ni le aduceau spre a le săruta ⟨vărsând⟩ un obol, n-aş fi fost martorul nici unui singur act religios creştin de la Silivri[26] ⟨până aici⟩. Poate credinţa capătă aici un fel deosebit de a se manifesta, fără ca prin aceasta credincioşii să câştige ceva. Iată un arhon-vistier[27], pe care l-am văzut beat ieri; pentru nimic în lume n-ar consimţi să mănânce astăzi împreună cu mine o bucată de pui fript rece sau brânza pe p 325–326 p 326

[22] *Gouverneur*

[23] *Bullad,* municipiu, jud. Vaslui.

[24] Oraş, jud Vaslui.

[25] *Plaques.*

[26] Localitate în Turcia.

[27] *Archôn-vestier.*

care i le ofer. În modul cel mai strict nu poate trăi vinerea decât cu icre infecte şi câteva măsline fleşcăite în oţet prost. La fel se petrece miercurea, în ajunul sărbătorilor sau în cele două sau trei posturi ale calendarului ortodox[28]. Ca eretic[29], nu sunt demn de acest regim meritoriu [...]

Vaslui este departe, dar în sfârşit sosim. Ce oraş fericit ar fi Vasluiul dacă toate femeile ar semăna cu această încântătoare copilă! Are 18 ani, p. 327 mijlocul, ochii, forma feţei şi atitudinea Genovevei // lui Baléchou[30]; n-am văzut niciodată asemănare mai mare şi mai izbutită. Ea nu toarce, dar are pe genunchi un război de ţesut şi ducesele noastre nu brodează cu o mânuţă mai fină, cu un braţ mai frumos şi cu o mai nobilă uşurinţă ⟨decât dânsa⟩.

Pentru odată încăperea este demnă şi de ea şi de noi, dacă totuşi ne este îngăduit să alăturăm pretenţiile noastre de frumuseţe. Simplă şi curată ca şi consumul ei, această colibă are pereţii văruiţi, un tavan de un roşu purpuriu, o podea adesea măturată, o sobă, o masă chiar; te poţi aşeza, culca şi mânca. Ai putea să ai şi altfel de dorinţe; dar la această vârstă, sub acoperişul acela, cu această candoare, virtutea are totuşi puterea de a se face respectată odată şi plecăm mâine.

Ziua a 27-a. De la Vaslui în mijlocul codrilor (8 ore)

Rămâi cu bine, frumoasă ţesătoare; moldoveanul pe care îl vei face fericit va fi copleşit, dacă te găseşte tot atât de frumoasă ca şi mine... I-am dăruit un ban[31]; l-a luat, a plecat ochii, mi-a sărutat mâna; cât despre mine, o admir ca o madonă de Correggio[32] şi nu pot să spun nimic mai bun pentru a atesta cuminţenia ei şi a mea.

Domnul a grăbit marşul alaiului său. Rămân singur cu trei servitori şi opt gărzi ale domnului, care mă conduc şi mă păzesc. În aceste ţări atât de dezarmate, trebuie să ai o escortă spre a fi în siguranţă. Domnul[33], văr şi p. 328 predecesor al domnului nostru, datorită // nemăsuratei lui bunătăţi, a încurajat pe toţi nerecunoscătorii şi toţi tâlharii din Moldova; unii l-au furat, insultat, calomniat; alţii ne jefuiesc şi ne ucid fără pic de frică; înarmaţi cu bâte şi topoare, fac aici meseria arabilor[34], cu o siguranţă din partea lor care n-are pereche în nici o altă ţară. Bunul domn jurase să nu omoare pe nimeni.

Dumnezeu să ferească lumea să fie guvernată de principi aşa de crud clemenţi!

Ni se promiseseră hanuri şi sate între Vaslui şi Iaşi. Hanurile sunt simple staţii de poştă[35], unde nu se consumă decât fân. Nici un sat, la orice depărtare, câteva case împrăştiate ici-colo, stâne şi nici o bucată de pâine. Din ce trăiesc oare nefericiţii aceştia?

---

[28] *Grec.*

[29] D'Hauterive era catolic.

[30] *Baleschow.* Corect Jean Joseph Baléchou (1715–1765), cunoscut gravor francez.

[31] *Une pièce de monnaie.*

[32] *Corrège.* Antonio Allegri zis il Corregio (c. 1489–1534), faimos pictor italian renascentist

[33] Alexandru Mavrocordat (Deli-bei), domn al Moldovei (28 mai 1782 – 1 ian. 1785).

[34] Tâlhari nomazi ai deşerturilor, atacând caravanele de negustori.

[35] *Postes.*

În sfârşit, în mijlocul codrilor, găsim ceva mămăligă[36], scoasă din cuptor, unde n-a stat prea mult. Găsim apă, foc, o crâşmă afumată, duhnind a tutun şi ⟨plină⟩ de evrei. Ocup cu autoritate locul cel mai suportabil şi mă dedic destinului meu. Nu-mi mai rămâne decât o noapte de resemnare! Îmi fac supa cu fidea, beau un pahar de pelin[37] şi adorm ascultând mormăindu-se versete ebraice din Vechiul Testament, la care nu m-aşi fi gândit în tot timpul călătoriei mele fără această aventură.

Ziua a 28-a. La Iaşi

Ce copaci minunați! Vremea şi vânturile au răsturnat pe cei mai frumoşi. Viermii îi rod. Natura // a pus mai mult de un veac ca să-i crească. Ea se ocupă cu tristețe de grija de a-i distruge pentru a hrăni pe alții. Olandezii şi englezii le-ar da o mai bună întrebuințare[37bis]. Dar am spus: turcii sunt la 200 de leghe ⟨depărtare⟩ de aici; şi de la turci la unul din aceste două popoare este tot atât de departe cât de la acest trunchi pe jumătate putred până la acel arbore viguros care se înfundă cu un sfert de leghe adâncime în pământ şi acoperă cu umbra sa o sută de copăcei. p. 329

Moldova în 1785[38]

I. Prințul domnitor. Fanarioții. Portrete

p. 331

Călătorii, care văd drumețind, nu văd nimic şi judecă prost. Sunt aici de trei luni; Iaşi este unul din cele mai mici oraşe ale lumii şi totuşi pot să asigur că nu trebuie să mi se facă imputări dacă îndrăznesc să vorbesc mai amănunțit.[...]

Figurile mi s-au părut la început necioplite[39], casele ⟨adevărate⟩ grajduri de țap, popii o pleavă cerşetoare şi ipocrită şi limba înspăimântătoare. Ochii şi urechile încep să mi se obişnuiască. Găsesc acum firesc ca lucrurile să se întâmple cum le văd întâmplându-se; sunt aproape surprins de mirarea noilor veniți. [Critică pe cei care se plâng de traiul din Moldova comparat cu cel al nobleței de la Paris, uitând să releve că şi în Franța există un milion de oameni lipsiți de toate cele necesare traiului şi care nici nu se pot gândi la luxul pe care îl visează unii de aici]. p. 332

Țara este frumoasă, când nu ninge, nici nu plouă, adică cam a douăsprezecea parte a anului; atunci nu e zăpadă de trei coți pe uliță; atunci poți să ieşi seara spre a te plimba la marginile oraşului într-o câmpie de douăzeci de leghe. p. 333

---

[36] *Pâte.*

[37] *Pelino.*

[37bis] Prin arderea arborilor, negustorii englezi şi olandezi obțineau cenuşa de potasiu sau potasa, pe care o desfăceau pe piețele Levantului sau în Occident cu mare profit.

[38] Traducerea s-a făcut după originalul francez publicat de A Ubicini, în „Revue de géographie", 1879, partea a II-a, p 366–376; 1880, partea I, p. 45–58, şi reprodus în ediția Şt. Orăşanu – I. Bianu, Bucureşti, 1902, p 331 şi urm.

[39] *Barbares.*

Veți judeca atunci dacă e ușor să te întâlnești cu cineva. N-am văzut până acum două femei împreună decât numai la doamna țării[40], unde nu strălucesc nici prin ținuta lor și nici prin conversație. Călugărițele din țara noastră sunt mai puțin înfricoșate în fața Sfintelor Taine. ⟨Boieroaicele⟩ nu se slujesc nici de ochi și nici de vocea lor și mă îndoiesc că doamna, care este de altfel amabilă și frumoasă, gustă această societate mai mult decât mine. Cam la fel se petrec lucrurile și cu oamenii din jurul domnului. Niciunul nu îndrăznește să vorbească decât ca să răspundă, fără a mai zice că ar cuteza să se așeze sau să se uite în ochii stăpânului lor. Se *face curte* aici cum se aduce în alte părți salutul, cu frică și tremurare a corpului.

Eu singur fac excepție. Domnul știe că francezii nu fac nici una, nici alta, în asemenea fel. Cred că de fapt ar prefera mai puține omagii servile; este demn de a fi slujit și cinstit într-un chip mai plăcut.

[Amănunte despre educația lui Alexandru Mavrocordat Firaris, despre originile și istoricul familiei sale ca și al Ghiculeștilor, socotite singurele „autentice" din Fanar; despre titulatura domnilor, cărora demnitarii străini li se adresează cu formula „Alteță serenissimă", folosită pentru prima oară la reprezentanții Veneției. Poarta îi numește „judecători ai pricinilor, lumini strălucite printre cei care urmează credința lui Isus, înalții și puternicii guvernatori ai regatelor (!) Moldovei și Țării Românești" (p. 339). Regele Prusiei se adresa lui Alexandru Mavrocordat Firaris pe un ton mai familiar ca și consulilor săi trimiși în țări străine: „Domnule principe al Moldovei, vă felicit... etc. și voi căuta toate prilejurile să vă arăt bunăvoința mea" (p. 340). Serviciul de cafea și portretul regelui Prusiei, dăruite de maiorul von Seidlitz doamnei Zamfira, considerate de d'Hauterive ca inutile și de prost gust, oferindu-se să le înlocuiască prin cești de porțelan franțuzesc. Insolența consulului Rusiei, care caută mereu să-l impresioneze pe domn cu atotputernicia țarinei sale și răspunsul tăios al lui Mavrocordat. Despre alți domnitori fanarioți din familiile Ipsilanti, Moruzi, Suțu, Caragea etc. și moravurile lor. Despre farmecul doamnei Zamfira și a prietenei sale, Sofia de Witt, viitoare contesă Potocka, celebră aventurieră a vremii și, ulterior, favorită a lui Potemkin. Despre domnițe, boieroaice și portul lor. Respectul exagerat pe care îl arată aici femeile pentru bărbați. Scurte caracterizări privind pe Sofia de Witt și pe soțul ei, ofițer polonez, pe maiorul von Seidlitz etc.].

p. 352

II. Iașii și locuitorii săi. Rasele. Religia și limba

Se construiesc patru camere în unghiurile unui mare pătrat. Un coridor în formă de cruce le separă unele de altele. Dacă se prelungesc extremitățile acestei cruci în afară de careu și coridoarele sunt mai largi, va rezulta la mijloc un salon frumos, luminat la cele patru extremități, dar fără nici un fel de element decorativ. Una dintre extremitățile acestei prelungiri o constituie un divan în fundul salonului; o alta este ușa de intrare; o a treia este un

[40] Zamfira Mavrocordat, născută Caragea, fiica lui Nicolae vodă Caragea și a doamnei Tarsița.

apartament de femeie şi a patra o galerie. Acoperişul este în general construit din scânduri mici de lemn; cele de soi sunt făcute din ţigle. Acest acoperiş depăşeşte cu mult zidurile. Când eşti în funcţie şi la adăpost de orice teamă, se pictează dedesubtul părţii ieşite în afară cu decoraţii în stil turcesc, ceea ce dă înfăţişării clădirii un aer de prospeţime, // întărit prin umbra pe care acest ieşind o proiectează pe faţadele opuse soarelui. Iată care este arhitectura caselor frumoase din Iaşi[41]. p. 353

Cât despre locuitori, iată imaginea pe care mi-am făurit-o chiar din primele zile. O găsesc îngroşată, dar o pun aici, ca să se vadă după aceea până la ce punct am exagerat lucrurile, când m-am pripit în judecată.

Am deosebit până în prezent până la şapte soiuri de oameni în Moldova:

1. Boierii, care merg cu trăsura, în jilţ, cu căruţa şi care par mândri faţă de popor, prevenitori cu oamenii de la Curte, afabili cu străinii şi politicoşi între ei.

2. Oamenii de la Curte, care merg călare; sunt boierii de treapta a doua. Primii merg cu trăsura de la dânşii până la Curte, iar la palat, ca şi în casele lor cifrează, scriu, judecă, se îmbogăţesc şi se plictisesc. Ceilalţi expun ostentativ, ⟨încălecaţi pe⟩ cai înzorzonaţi cu valtrapuri roşii sau galbene, argintate sau aurite, obrăznicia şi înfumurarea stării lor, adăugate celor ale naţiunii lor. Ar pune să fie bătuţi cu beţe săracii de pe uliţi, dacă nu s-ar scula în picioare când ar trece ei. Merg unii la alţii să-şi bea cafeaua, să-şi fumeze ⟨lulele⟩ şi să pălăvrăgească asupra greutăţilor numirilor şi destituirilor din importantele dregătorii de vistier, cămăraş, cupar, spătar, armaş, adică de fecior, mărunt funcţionar, paharnic, purtător de spadă şi uşier.

3. Negustorii greci, cu o înfăţişare delicată, cu tonul // dulceag, cu un aer şmecher, trăsături care exprimă foarte bine întocmai calităţile morale ale acestei oneste specii de corsari, ce profită de prostia semenilor lor şi de nevoile străinilor, spre a-i jupui în felul cel mai politicos din lume. p 354

4. Negustorii moldoveni, care vând cuie, scânduri, hârdaie, brânză, icre, cu un aer şi maniere corespunzătoare mărfurilor ce le desfac.

5. Nemţii, foarte buni lucrători, care s-ar îmbogăţi cu toţii, dacă n-ar fi de o prostie fără seamă, beţivi, obraznici, prea scumpi la vânzare şi urâţi ⟨de toată lumea⟩.

6. Evreii, care sunt recunoscuţi de departe după figura lor cea mai extraordinară, ce ⟨nu⟩ poate fi văzută în nici o ⟨altă⟩ ţară din lume, ⟨cu⟩ capul în formă pătrată şi creştet ascuţit la bărbie, acoperit de o cuşmă de blană neagră din care atârnă în faţă două cozi de păr în toată lungimea lor, în timp ce la spate, capul le este ras şi cărora o mică barbă la capătul bărbiei le dă aerul unor capre de Angora. În rest, datorează nemţilor de a nu fi cei mai mari hoţomani din ţară şi de a obţine preferinţa pentru lucrările de tâmplărie, ⟨costumele de⟩ haine, ceasornice etc., pe care le fac de altfel mult mai puţin bine.

7. În sfârşit, poporul, umplând uliţele, care se aruncă cu faţa în noroi de îndată ce vede de departe o blană sau un harnaşament de cai, care-şi îndepărtează pe ai săi, căruţa şi boii săi şi pe care-i aruncă în şanţ, dacă nu poate altfel.

---

[41] Evident inspirat după Carra,

Este în tot din ceea ce îmi izbeşte privirile ⟨un lucru⟩ ce ar putea să descumpănească înțelepciunea observatorului cel mai atent. Mare asuprire a poporului, mare supunere a celor mari, mare autoritate a domnului; iată ceea p 355 ce poate fi judecat // când se văd aduse dările la vistierie, sosind boierii la Curte şi şezând domnul în divan. Voi spune în altă parte ceea ce trebuie gândit despre mizeria poporului. Cât despre aceşti boieri, atât de umili când stau în picioare şi cu capul gol în fața domnului şi care tremură când vorbesc cu *Măria Ta Vodă*[42], îşi bat joc de el în sinea lor[43] şi când ies de la Curte, spun felul lor de a gândi unor persoane care îl vor repeta domnului; zisul domn se teme mai mult de ei decât este temut ⟨de aceştia⟩. Îi plăteşte ca să tacă, acordă dregătorii tuturor ce nu-i stau la inimă şi nişte lefuri prietenilor, care ar muri de foame dacă n-ar avea putința să-l fure, când nu le oferă chiar el mijlocul de a ⟨putea⟩ fura Moldova. Excelentă administrație ca aceea a unei Curți, unde un om este văzut ca un prost de către domn, când nu ştie să umfle un memoriu şi să mărească cuantumul unei dări în profitul său!

[Considerații asupra claselor sociale, caracterului versatil al grecilor, al mediocrității domnitorilor şi permanentei primejdii la care sunt expuşi din partea turcilor şi a rapacității conaționalilor, geloşi de ridicarea lor în scaunele de domnie a Principatelor, dominația exercitată asupra românilor de către străini de-a lungul veacurilor din evul mediu şi până atunci].

p 359 Moldovenii sunt sau se laudă de a avea aceeaşi origine ca şi italienii... ⟨nu se poate nega însă⟩ în această țară fraternitatea popoarelor care între Dunăre, Nistru şi Marea Neagră, vorbesc, ca şi în Italia, un idiom, într-adevăr, derivând din latină.

Este totuşi curios de observat diferențele de amănunt pe care climatul, modul de guvernare sau pura întâmplare le-a creat în moravurile acestor națiuni, care au aşa de puține legături în comun. Ambele se fălesc cu obârşia lor; există în Moldova bătrâni, care-şi numesc patria *Țară românească*[44]; dar nici una nici alta nu au adevărata mândrie, pe care o comportă o asemenea filiație.

[Urmează o paralelă puțin forțată între caracteristicile românilor şi ale italienilor, spre a scoate în relief mai mult deosebirile ce-i separă, în pofida originii lor latine comune. Din nou o „filipică" împotriva grecilor, acuzați de toate relele ce se petrec în Principate].

p 364 Preoții greci se bucură mai întâi ca preoți de considerația pe care religia p. 365 tuturor popoarelor superstițioase o acordă slujitorilor ei. Au apoi // o pretenție egală la episcopat, cea mai mare demnitate la care pot să ajungă grecii în Principatele Țării Româneşti şi ale Moldovei[45]. Toți compatrioții lor sunt robi[46], iar ei sunt liberi. [Despre situația preoților greci în Imperiul Otoman. Patriarhul din Constantinopol are în subordinea sa 140 de episcopate, care beneficiază de venituri variind între 10, 30, 100 şi 200 de pungi, dar nici un episcop din Fanar nu este deasupra nimănui]. Aici, domnii îi tratează cu cea mai mare

---

[42] *Maria ta Voda*

[43] *In petto.*

[44] *Tsara romanesca.*

[45] Autorul exagerează, neținând seama că printre episcopi erau aleşi, deseori, şi români.

[46] În Imperiul Otoman.

deferență și doamnele cu o familiaritate, pe care știu foarte bine s-o pună în folosul lor personal și pentru gloria Bisericii.

La moartea mitropolitului, domnul moștenește tot ceea ce are ⟨acesta⟩, case, mobile, și-și poate cineva închipui ce ⟨avere⟩ se poate strânge prin economiile acumulate // după o păstorire îndelungată prin darurile domnilor la venirea lor, ale episcopilor, ale egumenilor de mănăstiri, ale preoților, diecilor, călugărilor și călugărițelor. Mitropolitul defunct este totdeauna înlocuit printr-un episcop în funcție, ceea ce creează un nou loc vacant. Scaunul este scos la mezat și concurenții nu fac economii. Episcopatul de Roman a fost plătit de curând[47] cu 150 de pungi; se poate judeca restul. p. 366

În Moldova sunt 15 până la 16000 de catolici sub jurisdicția episcopului de Bacău și puși sub păstorirea directă a unei duzini de preoți italieni..., ce-și petrec aici cam nouă ani. Majoritatea canonicilor sunt unguri, refugiați aici de mai bine de două secole și care și-au păstrat moravurile deosebite de cele ale localnicilor [moravurile, obiceiurile și gradul lor de cultură.]

Evreii din această țară au moravuri specifice, care-i diferențiază de toți ceilalți evrei din Turcia sau din lume. Aviditatea lor este mai puțin odioasă, sunt mai puțin hoți, mai puțin murdari și mai puțin detestați ca în alte părți[48].

[Despre țigani, care ar exercita aici „artele", muzica, îndeletnicirile de orfevrerie, fierărie etc., despre condiția lor socială de robi și traiul lor mizer.]

Nu se găsește nicăieri în lume un așa mare număr de limbi reunite la o populație atât de restrânsă. Am numărat până la douăzeci și unu[49]: greacă, turcă, română[50], armeană, arabă (!), persană (!), rusă, polonă, săsească, care este un fel de engleză (!), maghiară, albaneză[51], boemă, moravă, germană, daneză (!), spaniolă (!), tătară, engleză, franceză și ebraică. Se mai poate încă adăuga greaca cultă și jargonul țigănesc, care este o semilimbă. [Considerații lingvistice eronate asupra caracterului limbii române.] p 369

Acest amestec se regăsește și în limba scrisă. Alfabetul are patruzeci de litere; copiilor le trebuie în chip obișnuit vreo trei sau patru ani ca să învețe să citească, iar această scriere[52] este, prin varietatea formelor literelor, un adevărat desen. ⟨Literele⟩ sunt întretăiate în fel și chip, spre a se obține astfel formele cele mai curioase. Fiecare își bate capul să-și facă din propriul nume o parafă[53] cât mai originală cu putință. Este îndeletnicirea cea mai obișnuită a tinerilor de a-și compune o semnătură[54] cât mai complicată și când, în sfârșit, au izbutit să-i dea forma voită, este o adevărată muncă să se obișnuiască s-o scrie în mod curent. Dar se pot mândri, totodată, că nimeni din lume n-ar fi în stare să le imite semnătura și să facă un fals cu numele lor! p. 370

[Alte câteva aprecieri superficiale și eronate asupra așa-zisei lipse de producții literare în limba română.]

---

[47] În martie 1786 de către Iacob Grecul în locul românului Leon Gheuca, ales mitropolit

[48] Exagerări evidente, care ascund prea puțin antisemitismul vădit al lui d'Hauterive

[49] Din nou o vădită exagerare, deoarece limbile de mare circulație, în afara românei, erau doar greaca și turca și mai rar italiana, franceza și rusa

[50] *Le moldave.*

[51] *L'illyrien.*

[52] Chirilică.

[53] *La patarafe.*

[54] *Le chiffre.*

p. 371

III. Finanțele şi impozitele. Agricultura şi comerțul

Veniturile domnului se ridică la aproape 1400 de pungi; ele provin din capitație, vămi, sărărit, vinărici şi albinărit[55].

p. 372 Vama produce 300 de pungi. Capitația se plăteşte lunar. Erau patru ⟨luni⟩ scutite; trei din acestea patru au fost încărcate cu un alt soi de capitație, sub numele de ajutorință[56] şi acest soi de dări a întrecut atât de bine măsura capitațiilor obişnuite, încât lunile lor au devenit duble şi în loc de douăsprezece luni, poporul plăteşte ⟨pe un interval⟩ de optsprezece luni. Luna martie este complet scutită. În afara excesului cantitativ al acestor dări extraordinare, momentul neaşteptat, epoca îndepărtată a recoltelor sleiesc peste măsură pe dajnic; şi culmea este că ele nu se opresc aici şi că de multe ori capriciul unui mare vizir sau o nevoie neaşteptată a Curții fac necesară o aprovizionare cu grâne, orz etc., care se face, se adună şi se cară pe spezele poporului.

Domnul dă socoteală Porții asupra tuturor veniturilor sale, în afară de 1 400 de pungi care sunt socotite a fi hărăzite nevoilor sale personale. Darurile, tributurile şi zălogirile absorb restul.

Dările, la care moldovenii se aşteaptă, nu-i supără şi nici nu-i fac să-şi piardă curajul. Ei iau un teren mai mare şi îl cultivă; este un anumit număr de zile luat din odihna lor anuală, mai asigurat şi mai îndelungat în Moldova ca în alte părți. Dar cererile neprevăzute îi lasă pradă deznădejdii, pentru că, nepăsători din lipsă de ambiție, sunt obligați să lucreze peste nevoile lor, ca şi cum ar avea dorința de a se îmbogăți, pe care ei n-o au[57].

Toate pământurile nedesțelenite revin primului ocupant; nu pentru că n-ar aparține, de altfel, unor proprietari, dar de îndată ce nu sunt cultivate şi hotărnicite, primul doritor care vrea să-şi aducă acolo o sapă, ⟨ca⟩ să planteze sau să construiască, le ia în stăpânire, plăteşte dijma dacă nu construieşte p. 373 nimic şi o mică // redevență în plus, dacă construieşte ⟨ceva⟩ acolo. În acest ultim caz, pământul este al lui; un gard prăpădit din mărăcini[58] constituie semnul posesiunii netăgăduite, el vinde, dăruieşte şi transmite copiilor săi acest bun atât de uşor achiziționat, fără nici măcar a consulta pe primul proprietar, care este cel puțin suzeran în raport cu dânsul. Cei mai săraci îşi înzestrează fetele, adică ⟨le dăruieşte⟩ două vaci, o rochie de lână grosolană de purtare, o ie[59] de sărbătoare în care intră puțină mătase[60], patru cămăşi, un cufăr de cincisprezece parale, pentru a adăposti toate aceste bogății, şi o oglindă. Mirele, din partea sa, îi dăruieşte o batistă şi opinci; tatăl său, îi procură, dacă poate, doi cai, o căruță, o colibă[61] şi legile țării îi lasă jumătate din Moldova s-o cultive, dacă are chef.

---

[55] *Du sel, du vin, des abeilles.*

[56] *Aides.*

[57] Aprecieri inexacte şi lipsite de sens, constituind „sterotipii" şi „clişee comune" ale călătorilor străini din această perioadă

[58] *Une mauvaise haie.*

[59] *Une camisole.*

[60] *Un peu de soie,* de fapt borangic.

[61] *Une cabane.* Acest pasaj este aproape identic cu acel redactat în ziua a 22-a a jurnalului călătoriei lui d'Hauterive de la Constantinopol la Iaşi, după cum se poate vedea mai sus.

Într-adevăr, o mare parte a șolului arabil nu este cultivată. Dacă aş deveni stăpânul acestei țări, poate nu m-aş preocupa de această ramură economică, mai puțin necesară aici decât aiurea. Există grâu cu prisosință pentru locuitori, ce nu se înmulțesc proporțional cu abundența bucatelor sau cel puțin a căror înmulțire nu urmează, decât în mod lent şi într-un interval de timp foarte îndelungat, legea acestei proporții. Aş înmulți numărul stânelor şi al crescătorilor de cai, a căror fecunditate stă mai mult în mâna oamenilor decât a propriei lor spețe. Acest pământ fertil este făcut să hrănească caii şi boii. 70 000 de boi, 40 000 de cai şi 300 000 de oi ies anual spre a compensa deficitul contribuțiilor domnului, lefurile dregătorilor săi, jafurilor ispravnicilor şi a corvezilor. Trebuie ştiut de altfel că s-au văzut în această țară stupi producând în roiuri şi în roiurile roiurilor lor treizeci de stupi pe an. Or, o provincie //, care poate să obțină un astfel de profit din iarba şi florile p 374 cărora le dau naştere chiar natura însăşi, nu are nevoie de a fi chinuită spre a fi forțată să producă altceva.

Țara Românească are oi mai de soi, iar Moldova boi şi cai, mai cu seamă cai. De la Iaşi până în Polonia, nu poți găsi nicăieri în lume lână mai bună ca aceea a oilor muntene, care de altfel degenerează în Moldova, după cum caii şi boii se corcesc în Țara Românească.

Ceara este excelentă în ambele provincii. Albinele se înmulțesc atât de mult, încât proprietarii le omoară spre a nu le adăposti şi hrăni ⟨pe timp de⟩ iarnă.

Stupii sunt apărați în pivnițe împotriva frigului şi a foamei. Se face o mică pastă[62] într-un vas din care vin să bea albinele. Proprietarii zgârciți au cruzimea de a regreta această mică cheltuială şi sacrifică fără milă barbarei lor economii aceste mici nefericite ființe, ale căror comori ei le jefuiesc.

Comerțul de export se face în sare pentru Polonia, în cai, boi şi oi pentru Germania şi Turcia, în ceară pentru Triest şi Veneția. Comerțul de import constă în bijuterii din Viena, în postavuri de Lipsca, în pânzeturi de Silezia şi în băuturi din Prusia. Acest ultim articol consumă cel puțin două treimi din ceea ce mai rămâne ca bani în Moldova, după ce au fost scăzute dările către Poartă, lefurile slujitorilor şi veniturile domnului. Dacă sultanul ar interzice moldovenilor ⟨să poarte⟩ alte blănuri decât cele de vulpe, lup sau iepure din țara ⟨lor⟩ ar da o mare lovitură comerțului Rusiei şi ar adăuga însemnate resurse finanțelor domnului pe care le secătuieşte Înalta Poartă //.

Ceara din Moldova este transportată la Liov şi Cracovia, de unde evreii p 375 ce o duc acolo obțin atâția bani lichizi cât pot. Surplusul se plăteşte prin schimburi.

Pânzeturile de Breslau şi Linz sunt deci cumpărate în Polonia de la a doua mână. Sunt transportate de aici la Brody, de unde alți evrei le cumpără, spre a le vinde moldovenilor, care ar face mai bine să meargă până în Silezia cu ceara lor şi să cumpere de acolo pânzeturi, care, transportate la Iaşi, nu s-ar ridica mai mult, incluzând dreptul de tranzit prin Polonia şi dreptul de intrare în Moldova, decât la 3 şi jumătate la sută peste prețul de cost.

S-ar putea face unele speculații ⟨financiare⟩ în această țară cu lemnul de construcție, care nu costă nimic pe loc şi puțin ⟨spre⟩ a fi pus în lucru; cu

---

[62] *Une petite pâtée*

lumânările, a căror materie ⟨primă⟩ este ieftină şi confecţionarea lor ⟨se face⟩ în condiţii şi mai favorabile; cu pieile de căprioară[63], a căror folosinţă nu este cunoscută aici, fiind aruncate ca acele ale câinilor şi pisicilor, cu untul şi brânza, care nu se ştiu nici a fi făcute, nici păstrate şi nici vândute[64]. Luând pe jumătate în arendă o fermă şi chemând oieri din ⟨ţinutul⟩ Milano, s-ar dobândi mari profituri cu investiţii minime şi ar fi învăţaţi moldovenii să tragă foloase din vacile care îi încurcă prin numărul lor prea mare, până în aşa fel, încât ele sunt omorâte ca la Buenos-Aires, spre a se obţine pielea şi coarnele lor.

Nu se poate altfel socoti numărul animalelor din Moldova decât după exportul lor. Or, iată pe ce date se poate stabili acest calcul. Se vând 300 000 de oi anual în Turcia. Cu tot recensământul locuitorilor din Principat ce s-a făcut, nu se riscă nimic socotindu-i cam la aproape 300 000 de suflete[65]; la un p. 376 miel pe cap de consumator // se vede că există acolo un debit anual de 600 000 de oi[66]. Nu se vând, de altminteri, deloc în Germania. Germanii cumpără în fiecare an 10 000 de boi şi silezienii tot atât. Sunt sacrificaţi în ţară cel puţin 40 000 pentru cerviş, în aşa fel încât incluzând şi consumaţia locală, se poate aprecia numărul lor la ⟨un total de⟩ 80 000 de boi. În ceea ce priveşte caii, nu se poate ridica în nici un caz vânzarea acestora la mai mult de 20 000 capete ⟨având⟩ patru ani. Ori 20 000 de cai presupun 20 000 de mânji de trei ani, 20 000 de doi ani, 20 000 de un an, 20 000, care se nasc, 60 000 de iepe şi 10 000 de armăsari. Astfel, fără a socoti caii de tracţiune morţi şi care nu pot fi nici vânduţi, nici să procreeze, iată un număr de 170 000 de cai; dacă se mai adaugă 30 000 de capete acestui număr, se ajunge la un total de 200 000.

Acelaşi calcul, făcut pentru boi, ne-ar da deci 800 000 de boi.

Câr despre oi, 600 000 de capete vândute presupun numai de două ori atâţia miei, de două ori atâtea oi şi jumătate de berbeci, ceea ce fac 3 300 000 de oi, miei, berbeci sau oi.

[Consideraţii eronate privind traiul moldovenilor comparat cu cel al locuitorilor din Bucovina ocupată de austrieci, elogiindu-se în mod factice „binefacerile" administraţiei habsburgice faţă de aşa-zisa viaţă „patriarhal-primitivă" din Moldova şi de presupusa resemnare a ţăranilor cu stările de lucru existente]

---

[63] *Cerf.*

[64] Aprecieri inexacte.

[65] Cifră vădit inferioară realităţii.

[66] Raicevich socoteşte 5 până la 600 000 de oi pentru ambele Principate (*Osservazioni...*, p. 120).

MARIANNE VON HERBERT-RATHKEAL

(secolul XVIII)

În mai 1785, Țara Românească a fost străbătută, în drumul de la Constantinopol spre Viena, de o vizitatoare mai puțin obișnuită, și anume: baroana Marianne von Herbert-Rathkeal, soția internunțiului imperial la Poartă, baronul Peter Philipp von Herbert-Rathkeal (1735–1802) Datele biografice pe care le cunoaștem asupra acestei persoane sunt extrem de succinte. Fiică a baronului von Collenbach, consilier aulic, și a Mariei Katharinei von Pelser, familie bine reprezentată în cercurile diplomatice vieneze și bucurându-se de protecția împărătesei Maria Tereza, Marianne s-a căsătorit în 1778 cu Peter Philipp von Herbert-Rathkeal, pretins coborâtor din familia irlandeză a conților Herbert of Pembroke, în realitate fiu al dragomanului autorităților habsburgice de la hotarele Croației, Johann Herbert-Rathkeal, originar de pe coasta adriatică a Istriei, și al Francescăi așa-zisă „descendentă" din Skanderbeg ([1]) Datorită căsătoriei sale și intrând într-o familie influentă, Peter Philipp a fost înălțat (împreună cu fratele său Johann, maior, slujind în regimentele secuiești din Transilvania) la titlul de baron al Sf Imperiu la 3 iulie 1779, pentru ca la 27 septembrie al aceluiași an să fie numit internunțiu la Poartă, unde a funcționat – cu întreruperea dintre 15 februarie 1788 – 17 octombrie 1791, datorată izbucnirii și desfășurării războiului austro-ruso-turc – până la moarte, survenită la Constantinopol, la 23 februarie 1802

În primăvara anului 1785, baroana Marianne von Herbert-Rathkeal a hotărât să se întoarcă, provizoriu, la Viena, împreună cu două dintre fetițele sale. Drumul ales, pe uscat, străbătea Balcanii, Țara Românească, Transilvania și Ungaria Pentru trecerea prin Principatul muntean, Stephan Ignaz Raicevich, agent imperial în Țările Române, i-a dat un ajutor neprecupețit, insistând pe lângă Mihai vodă Suțu să-i facă o primire fastuoasă la Curtea din București, demnă de soția unui reprezentant al Curții de la Viena, aflată, pe atunci, în bune raporturi cu Poarta. Deși nu există nici un precedent în materie în protocolul respectat atunci la curțile fanariote, Suțu s-a conformat totuși rugăminților lui Raicevich, desemnând printr-un pitac, emis la 6/17 mai 1785, modul de desfășurare a ceremoniei de intrare a baroanei în București și dregătorii însărcinați cu aducerea la îndeplinire a dispozițiilor primite. Astfel, domnul a poruncit celui de-al doilea comis să fie „purtătoriu de grijă a se găti ⟨pregăti⟩ acest alai, care, mâne miercuri, la 7 ale lunei acesteia, să se afle de dimineață la Văcărești" Astfel „alaiul ce s-au rânduit la intrarea dumneaei madame a dumisale Sinior Internunciu" trebuia să cuprindă 20 de seimeni „cu căpitanii lor călări înarmați", apoi „nemții din Poartă ⟨Poarta Curții domnești⟩, iară cu zapcii lor", conduși de marele pitar, Antonie Vilară, fostul mare pitar, Panait Matracă, și marele comis, Alexandru Manu, punându-se la dispoziția baroanei von Herbert Rathkeal „careta domnească cu 6 telegari", păzită de o parte și de alta de câte „trei ciohodari".

Soția internunțiului a fost întâmpinată la Daia, după trecerea Dunării pe la Giurgiu, la 5/16 mai de către un vătaf de divan și de cancelistul agenției austriace, Spaun, în timp ce doi ispravnici de ținut au fost însărcinați să-i asigure buna desfășurare a călătoriei până la București, unde ea a poposit în seara zilei de 6–17 mai Obosită de drum, baroana a refuzat intrarea solemnă în oraș, pregătită de domn în cinstea ei la mănăstirea Văcărești, și a preferat să se odihnească peste noapte în casa agentului imperial Raicevich a făcut de îndată cunoscută la Curte marelui postelnic Alexandru Colceag sosirea distinsei călătoare, iar a doua zi, cu alaiul hotărât, baroana von Herbert-Rathkeal a fost condusă la Curtea domnească stabilită provizoriu pe atunci în incinta mănăstirii și școlii de la Sf Sava Soția

internunțiului a fost primită de către doamna țării, Sevastița Suțu, născută Callimachi, și fetele sale, de marile boieroaice și de alți demnitari, în prezența lui Raicevich, a secretarului domnului și a dragomanului Gian-Evangelo Timoni, pentru scurtă vreme și-a făcut apariția și Mihai vodă Suțu, venit să salute pe călătoare Seara, la întoarcerea acesteia la reședința sa, i s-au trimis atât dânsei, cât și copilelor ei diferite produse orientale din partea doamnei țării, care i-a întors vizita, cu același ceremonial, în ziua de 8/19 mai În sfârșit, la 9/20 mai, călătoarea și suita ei au părăsit Bucureștii în drum spre Transilvania, sub oblăduirea ispravnicului de Argeș

Darea de seamă a primirii baroanei Marianne von Herbert-Rathkeal la Bucureşti a fost consemnată într-un raport oficial redactat în limba italiană, fără indicația autorului, care nu putea fi altul decât Raicevich. De altfel, acesta a expediat chiar în ziua de 20 mai (st n.) 1785 internunțiului de la Constantinopol o informare asupra desfășurării ceremoniilor și caldei ospitalități cu care a fost înconjurată soția sa, insistând într-un post scriptum și asupra faptului că, în semn de cinstire, domnul a înălțat la rangul de pitar pe vătaful de divan, ce o însoțise pe călătoare încă de la Daia

Deși n-a fost primită decât în particular de Mihai vodă Suțu, soția internunțiului habsburgic s-a bucurat totuși de o mare favoare, alcătuindu-se un alai anume pentru intrarea ei în București, fapt ce poate fi comparat cu vizita obișnuită, făcută un an mai târziu de lady Elisabeth Craven în capitala Țării Românești, unde, deși n-a avut parte de onoruri speciale, a cinat însă cu Nicolae vodă Mavrogheni și doamna sa Marioara, născută Scanavi, la Curtea domnească, acordându-i-se tot atâtea semne de respect

Date biografice asupra Mariannei von Herbert-Rathkeal și asupra soțului ei se întâlnesc în *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Hauser,* Gotha, 1853, p. 202 și la Constantin von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich,* vol. 8, Wien, 1862, p. 355, iar asupra familiei Herbert-Rathkeal la Mihai-Dimitri Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Contantinople,* Paris, 1983, p. 580.

Pitacul domnesc de primire a baroanei la București dat de Mihai vodă Suțu la 6 mai (st. v.) 1785 a fost publicat de V A Urechia, *Istoria românilor,* vol. I, București, 1891, p. 539, iar darea de seamă a călătoriei acesteia în E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* vol. VII, București, 1876, p. 455–446, doc. CCLXXXIII, reprodusă și de V. A Urechia, *op cit.,* p. 540–541. Raportul lui Raicevich din 20 mai 1785 și post scriptumul din aceeași zi au fost editate tot în Hurmuzaki, VII, p 447, doc. CCLXXXIV–CCLXXXV și reprodus în V. A. Urechia, *op cit,* p. 542. Trecerea baroanei von Herbert-Rathkeal pe la noi a fost semnalată și de D. Caselli, *Cum a fost primită în București „dumneaei Madama a dumi-sale Sinior Internunțiu"* în „Gazeta municipală", IV (1936), nr. 205 (5 ianuarie), p. 1–2.

p 445

COPIE DE PE DAREA DE SEAMĂ A PRIMIRII FĂCUTE EXC. SALE, BAROANEI DE HERBERT, SOȚIA INTERNUNȚIULUI IMPERIAL ȘI REGAL LA POARTA OTOMANĂ, DE CĂTRE DL PRINCIPE AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI, MIHAIL SUȚU, CU PRILEJUL TRECERII SALE DE LA CONSTANTINOPOL LA VIENA[1]

Agentul imperial și regal, împărtășindu-i domnului principe vestea despre trecerea apropiată a Exc. sale doamna ⟨soția⟩ internunțiului prin Țara Românească, Măria sa a desemnat îndată pe vătaful[2] de Divan, care să o întâmpine la Daia[3], primul loc din Țara Românească vecin cu țărmul Dunării, să o însoțească și să-i fie de folos în cursul călătoriei sale și, totodată, a

[1] Traducrea s-a făcut după textul italian publicat în Hurmuzaki, VII, p. 445–446, doc. CCLXXXIII.

[2] Vătaf e un fel de împuternicit sau solicitator de procese care se poartă în divan (n. aut.).

poruncit la doi ispravnici[4], cei mai apropiaţi, să fie prezenţi pe acel drum şi să aibă grijă să fie bine slujită. Agentul, din partea sa, a trimis la Daia pe dl. von Spaun, cancelistul imperial şi regal. În ziua de 16 mai, doamna ⟨baroană⟩ a trecut Dunărea cu suita sa şi s-a oprit la Giurgiu. În ziua de 17, la orele 5 seara a sosit la Bucureşti în careta agentului[5], care s-a dus să o primească afară din oraş, şi a descins la casa agentului. Dragomanul, dl de Timoni[6], împreună cu suita doamnei ⟨baroane⟩ au avut o casă care le-a fost desemnată de domn. //

p. 446

Măria sa, pentru a o cinsti pe doamna ⟨baroană⟩, a dispus ca, înainte de intrarea în Bucureşti, să se oprească la Văcăreşti, mănăstirea aflată la o depărtare de o oră de oraş, cum fac domnii când ajung în Ţara Românească, pentru a purcede apoi la intrarea publică cu caretele de la Curte, cu personalul oficial şi cu suita, dar doamna ⟨baroană⟩ a mulţumit cu politeţe, dorind să se odihnească după o călătorie lungă şi obositoare.

În aceeaşi seară, agentul l-a anunţat pe marele postelnic[7] despre sosirea doamnei ⟨baroane⟩, rugându-l să-i spună ora potrivită din dimineaţa următoare pentru ca dragomanul ⟨Timoni⟩ să-i înfăţişeze Măriei sale scrisoarea Excelenţei sale, dl internunţiu.

În ziua de 18, la ora 10 dimineaţa, marele postelnic, într-o caretă trasă de 6 cai, a venit să salute pe doamna ⟨soţie a⟩ internunţiului, în numele domnului şi, puţin după aceea, a venit marele comis cu un alai asemănător, ca să o salute din partea doamnei[8] ţării, iar mai apoi a venit călare un slujbaş al Curţii, cu un cal dus de căpăstru[9], un cioltar bogat şi ⟨postelnicul⟩ a luat cu sine pe dragomanul imperial şi regal, pe care l-a condus la Măria sa.

În acea după amiază, i s-au adus doamnei ⟨baroane⟩ felurite dulciuri şi fructe în numele doamnei ţării.

În ziua de 18, la ora 5, a venit careta doamnei ţării, trasă de 6 cai, ca să o primească pe Exc. sa, care a fost însoţită de agent şi de dragoman, ce şedeau cu spatele spre cai.

Cortegiul consta dintr-un mare număr de ostaşi ai palatului şi de 6 dregători călare, şi căpitani pe jos; primul[10] şi al doilea pitar[11], 6 cihodari şi un satârgiu[12] în ţinută de gală înconjurau careta. Alaiul se încheia cu careta agentului cu însoţitorii oficiali ai doamnei ⟨baroane⟩.

În curtea palatului erau înşirate două rânduri de arnăuţi cu ofiţerii lor. Când a coborât din caretă doamna ⟨baroană⟩ a fost primită de primele boieroaice

---

[3] Daia, sat şi com., jud Giurgiu Până aici se întindea raiaua turcească

[4] *Spravnico*, e un guvernator sau căpitan de cerc (n aut)

[5] Raicevich Agent imperial în Principate (vezi biografia şi relatarea sa în volumul de faţă).

[6] Gian-Evangelo Timoni († 1810), dragoman al ambasadei imperiale la Poartă.

[7] *Marescialco della Corte* Alexandru Colceag, mare postelnic (6 martie 1784 – 20 mai 1785).

[8] Sevastiţa Suţu, născută Callimachi

[9] *Cavallo di mano*.

[10] Antonie Villarà, mare pitar (mai 1785 – 15 martie 1786).

[11] *Pitari, gran panetiere* şi mai marele, *sopra Intendente*, peste caretele Curţii (n aut).

[12] *Sciatir*, un ciohodar distinct care poartă un iatagan *(kurzer breiter Säbel)* (n aut).

ale țării, de postelnicul doamnei și precedată de două jupânițe ce duceau parfumuri, o nepoată a Măriei Sale împreună cu altă cucoană îi dădeau brațul, la capătul de sus al scării erau domnițele[13], fiicele doamnei, și la mijlocul marii săli de sărbătoare i-a ieșit înainte doamna țării care oferindu-i locul din dreapta, a condus-o într-o cameră în formă de chioșc foarte elegant.

Locul din colț[14] i-a fost cedat Exc. sale, iar doamna s-a așezat în dreapta cu fiicele sale, celelalte boieroaice s-au așezat pe sofà, fiecare după rangul său.

Secretarul domnului[15] și d. de Timoni slujeau drept interpreți.

Dulciurile și cafeaua au fost servite doamnei ⟨baroane⟩ de doamna țării însăși. Puțin după aceea a venit domnitorul, care a avut multe atenții pentru doamna ⟨baroană⟩. Vizita s-a terminat cu obișnuitul parfum și cu apa de trandafir, s-a luat rămas bun, și înapoierea a avut loc cu același ceremonial.

Seara, doamna țării și-a trimis secretarul să întrebe de sănătatea Exc. sale și să-i ofere ei și celor două copile ale sale[16] felurite broderii orientale.

În ziua de 19, la ora 12, a venit doamna țării, cu mare pompă, să-i întoarcă vizita, însoțită de cele două domnițe și de o numeroasă suită de boieroaice. Când a coborât din caretă, a fost primită de agent, care i-a oferit brațul și, astfel, precedată de doi aprozi, care purtau parfumurile, a fost întâmpinată la ușa sălii ⟨de primire⟩ de către doamna ⟨baroană⟩, care i-a oferit locul din dreapta pe canapea, iar domnițele aveau scaune deosebite.

Doamna ⟨baroană⟩ a oferit doamnei țării dulciurile și cafeaua, iar agentul le-a oferit domnițelor și cucoanelor de seamă.

După parfumuri și apa de trandafir a luat sfârșit vizita. În ziua de 20, Exc. sa a plecat din București spre Transilvania. Agentul împreună cu cancelarul au avut onoarea să o însoțească afară din oraș.

Ispravnicul de Argeș[17] care se află la jumătatea drumului trebuie s-o slujească până la hotare.

[13] Elena, măritată cu marele spătar Grigore Balasache; Anastasia; Ralù, soția marelui comis Alexandru Moruzi, și Maria, căsătorită cu Iacob Arghiropol.

[14] Locul de cinste la turci este cel de la colț (n. aut.).

[15] Pierre La Roche.

[16] Este vorba de Franziska von Herbert-Rathkeal (1779–1853), măritată, mai târziu, cu Ernst conte Attems, și sora ei, Konstanze (1782–1829), căsătorită, în 1799, cu John Smith, ministru *ad-interim* al Marii Britanii la Poartă (1798–1801), fratele amiralului Sir William Sidney Smith (a cărui relatare este cuprinsă în vol de față, partea a doua).

[17] Clucerul Constantin Știrbei, numit în slujbă la 4/15 mai 1785, cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor, I, p. 317.*

WALWRIAN DZIEDUSZYCKI

(? – p. 1785)

Walwrian Dzieduszycki* din Lemberg, împreună cu mai mulţi negustori, au făcut la 1785 o călătorie pe Nistru, din Polonia la Cetatea-Albă, transportând grâu şi alte mărfuri, ce urmau a fi vândute în acest din urmă oraş. Scopul călătoriei era cercetarea cursului Nistrului, în vederea unui proiect de legături comerciale pe această cale între Polonia şi Marea Neagră. Relaţia călătoriei lor este intitulată W Dzieduszycki, *Podró ż dla doświadczenia splawa Dniestrowego w roku 1785* (Călătorie pentru cercetarea navigatiei pe Nistru în anul 1785) şi a fost publicată în revista „Przyjaciel ludu", din Leszno X_1 (1843), pp 66 120 Deoarece cuprinde multe amănunte care nu privesc ţările noastre şi consideraţii de geografie fizică asupra Nistrului, s-a dat un rezumat în traducere, care cuprinde toate amănuntele interesante din punct de vedere istoric

CĂLĂTORIE PENTRU CERCETAREA NAVIGAŢIEI PE NISTRU ÎN ANUL 1785

p 241

(Rezumat)

Călătorii pe Nistru făcuseră mai înainte şi Koziobrodzki, staroste de Olchow, şi prinţul de Nassau-Sygen de la Zwanieć la Bender. În 1784, turcii nu l-au lăsat pe autor să treacă înainte El s-a mulţumit să facă o hartă a Nistrului de la Zwanieć la Bender. În 1783–84, Dierzyk făcuse o călătorie până la Cetatea Albă cu patru corăbii, dintre care abia una a ajuns la capătul călătoriei.

La Iahorlyk[1], pe stânga Nistrului, este graniţa Poloniei. La Dubosari[2] este jurisdicţie turcească, guvernatorul, numit caimacam, depinde de „voievodul" de la Căuşani[3]. Călătorii fac o vizită guvernatorului şi-i cer voie să se ducă pe Nistru până la Cetatea-Albă, dar el refuză până nu va primi ordine din Bender. Călătorii spun că la Cetatea Albă îi aşteaptă un vas care urmează să încarce mărfurile ce aduc ei şi că întârzierea le-ar pricinui mari pagube. După multe insistenţe izbutesc să plece.

---

* După P. P Panaitescu, *Călători poloni în Ţările Române,* Bucureşti, 1930, p. 240 243

[1] Localitate în Ucraina

[2] Azi în Republica Moldova

[3] Idem

La Bender, în mahalaua de pe Nistru, se află un ambarcader, unde se încarcă cereale şi loc pentru uscarea lor. În port, la sosirea polonilor, se adună o mulţime ostilă; călătorii cer protecţia başalei. Acesta trimite un ciorbagiu cu câţiva ieniceri care împrăştie mulţimea. Urmează o vizită la başa, care se numea Aslan-başa. Fusese înştiinţat de caimacamul de Dubosari, dar acum li se fac greutăţi din pricina hârtiilor de identitate, care n-ar fi în regulă. În sfârşit, primesc permisia de plecare, dar cu un însoţitor sau călăuză: Iaussalici, care era un fel de spion. Când să plece, vine un curtean de-al başei cerându-le firmanul ce aveau, ca să fie vizat la cancelarie. Peste câtva timp revine, spunând că firmanul nu e bun şi s-a cerut aviz de la Stambul, deocamdată nu pot pleca. În urma protestului călătorilor, sunt lăsaţi să plece. //

p. 242 De la Bender sosesc la Tudora[4], sat pe Nistru, unde începe „lăţirea Nistrului, care se numeşte în limba ţării leman" (liman). De acolo, merg până la Cetatea Albă *(Akkerman),* unde sunt primiţi de şeful vămii „muzellimul", care este şi un fel de şef politic al locului. După o primire politicoasă sunt invitaţi la o gazdă aleasă de autoritate lângă cetate, deasupra portului. Din aspectul oraşului nu s-ar putea ghici că e un port pentru că negoţul este redus, nu găseşti nici un negustor mai bogat, care să poată plăti deodată zece mii de florini. Corăbiile din port sunt foarte mici şi în timpul şederii lor acolo, călătorii n-au văzut una mai mare de cinci mii de kile de Stambul (kila de Stambul are 22 de ocale sau 66 de funţi de Varşovia). Aceste corăbii încarcă aici grâu pentru Stambul şi se întorc mai totdeauna goale, căci dacă ar aduce mărfuri turceşti, n-ar fi cine să le cumpere. Totuşi, sunt zile în care nu găseşti în tot oraşul zahăr sau lămâi.

Dintre locuitori sunt şi câteva zeci de greci, care se ocupă cu negoţul de stofe, şuncă şi vinuri, dar sunt nişte nenorociţi întotdeauna cu teama morţii în suflet, din pricina samavolniciilor şi anarhiei turcilor de aici Adesea, fug la Kerson[5] şi toţi doresc să intre sub stăpânire muscălească. Au şi o biserică veche de zid, pustie, în care n-au voie să slujească. Ca să-şi facă cineva idee de anarhia care domneşte la Cetatea Albă, este destul să se observe faptul că evreii, care au drept să locuiască şi să facă negoţ în toate oraşele turceşti, se tem să vină aici şi nu-i găseşti deloc, deşi oficial nu le este oprită aşezarea. În port se construiesc anual vreo opt corăbii mici, care pot încărca vreo 4–500 de kile de Stambul.

Se descriu pescăriile de pe liman şi pescarii cu bărcile lor aşezate una lângă alta, formând un şir foarte lung. Într-o noapte, călătorii îi privesc stând într-o mănăstire pustie într-un loc numit Majak. La ieşirea Nistrului din liman, se află o colonie de cazaci zaporojeni, care se ocupă cu pescuitul şi uscarea peştelui. Diferite feluri de peşte se pot vedea uscându-se la soare în vânt, peştii sunt vânduţi în Ucraina şi Polonia. Alţii sunt săraţi.

La Cetatea Albă, corăbiile ancorează în faţa bisericii moldoveneşti, ce se află deasupra portului. Când e furtună, corăbiile se adăpostesc sub biserica şi cimitirul greceşti. Călătorii noştri, care aduseseră grâu pe corăbiile lor îl descarcă, dar nu le este îngăduit să-l pună în magazii, aşa că e ameninţat să

---

[4] Tuhory, azi în Ucraina.

[5] Oraş în Ucraina

se strice sub cerul liber. Deşi grâul lor e mai bun ca grâul „arnăuţesc" de aici, nu li se dă un preţ bun în lei. Leul are patru // zeci de parale şi cinci lei buni fac un ducat olandez. Pentru ca să nu se strice grâul, ei trimit o plângere seraschierului de Ismail, mai mare peste başii de la Cetatea Albă, Bender, Hotin, Oceakov[6] şi a voievodului de Căuşani, cerând să le fie îngăduită încărcarea în magazii sau pe corăbii. Başa trimite şi el un tătar la Ismail să se dezvinovăţească. Trimisul polonilor e bine primit şi seraschierul dă ordin başei să facă în aşa fel ca grâul să fie încărcat pe corăbii cât mai ieftin. În cele din urmă, se ajunge la o înţelegere. p 243

„Deoarece tălmaciul nostru pentru limba turcă nu ştia moldoveneşte şi cum poate ne-ar fi trebuit un tălmaci moldovean, luăm cu noi un evreu polonez, care ştia moldoveneşte şi era singurul evreu din Cetatea Albă". Însă în afară de acesta, mai venise acolo un alt evreu moldovean pe o corabie din Stambul. Acesta făcuse mari cheltuieli pe drum şi nu mai avea cu ce trăi, aşa că evreul polonez îl ia cu el întreţinându-l.

Departe de a fi recunoscător, evreul moldovean, care între timp se turcise, se plânge cadiului că evreul polonez îi datorează 70 de ducaţi şi aduce ca martori falşi doi turci. Întrebaţi de cadiu în ce limbă avusese loc tocmeala, martorii spun că în evreieşte, dar se dovedeşte că ei înşişi nu ştiau acea limbă, aşa că procesul se închide fără vreo hotărâre.

Tocmai atunci, soseşte în port un galion comandat de căpitanul Ahmet, un arnăut al lui capitan başa de la Cociubei, port aproape de Cetatea Albă. El era originar din Dulcigno şi cunoştea limba italiană. Polonezii i se plâng de greutăţile ce au avut.

La întoarcere, polonezii noştri merg spre Bender, li se spune să nu tragă în port, căci lumea, neobişnuită cu străinii, ar face tumult. Ei se duc într-un sat la un sfert de milă de oraş, însă află că în sat este ciumă. Vor să fugă, dar n-au cai. De altfel, ciuma face ravagii şi la Bender, unde numărul morţilor creşte mereu.

Benderul numai cu numele este turcesc, în realitate, muscalii poruncesc acolo cum vor. De curând, un general rus vizitase cetatea cu soţia şi copiii.

Başa de Bender face noi greutăţi călătorilor, îi opreşte să plece. Atunci ei cer protecţia consulului rus din Iaşi, Ivan Lavrentievici, second maior, viceconsul rus[7] în Moldova, ⟨care⟩ trimite vorbă că polonezii sunt aliaţi cu ruşii şi cere să li se dea voie să-şi urmeze drumul. Ei pleacă spre casă mulţumiţi că au scăpat de ciumă.

[6] Port la Marea Neagră în Ucraina

[7] Viceconsul la Iaşi între 1784–1787 a fost maiorul Ivan Lavrentievici Selunski (vezi rapoartele lui Raicevich în volumul de faţă)

JEREMY BENTHAM

(1748–1832)

Jeremy Bentham, cunoscutul apostol al utilitarismului, născut la Londra, la 15 februarie 1748, a fost un militant neobosit pentru reforma constituţiei engleze şi pentru întocmirea unor legi de bază cu o acţiune directă asupra maselor, ca de pildă: legea săracilor, precum şi pentru o schimbare radicală a principiilor învăţământului şi al sistemului de sancţionări represive în Anglia şi chiar în lumea întreagă.

El a avut o mare influenţă asupra gândirii politice şi sociale contemporane, ajungând până la urmă părintele radicalismului liberal englez. Iubitor al contradicţiei, pentru posibilităţile pe care le oferă progresului, însăşi dezvoltarea gândirii sale şi chiar propria sa formaţie morală şi intelectuală sunt pline de contradicţii Copil minune, ce învăţase limba latină la trei ani şi intrase la Universitatea de la Oxford la 13 ani, obţinând la 16 ani diploma B A (Bachelor of Arts, corespunzând oarecum licenţei) şi peste alţi trei ani gradul de M A (Master of Arts, corespunzând oarecum doctoratului), el nu se poate adapta la practicile şi metodele juridice din ţara sa şi renunţă la profesia de avocat

Suprasaturat de jurisprudenţa lipsită de logică şi de realitate, se întoarce spre fizică, de care se pasionează pentru posibilităţile ei reale şi experimentale Încă de la început, consideră mai util studiul fizicii decât cel al limbilor clasice Foarte înzestrat pentru limbi, îşi însuşise pe lângă limba franceză – învăţată din copilărie în Franţa, unde îl dusese tatăl său în mai multe rânduri – şi limbile. germană, italiană, spaniolă, rusă şi chiar chineză Combătând ideile gata făcute, abstracţiile şi miturile, ca acela al aşa-zisului Contract social, concretizat după unii în primele începuturi ale constituţiei engleze, el supune criticii însăşi această instituţie sacrosanctă, publicând sub anonimat, în 1776, *A fragment on Gouvernment,* în care atacă poziţia lui William Blackstone, autorul unor comentarii *(Commentaries)* ale constituţiei Această scriere, atribuită unor personalităţi de seamă, a făcut senzaţie Dar, când s-a aflat că autorul ei e un tânăr de 28 de ani, necunoscut, nu a mai întâmpinat aceeaşi primire Rupându-se tot mai mult de ideile acceptate de majoritate, el vrea să aşeze legile pe alte baze decât pe cele ale moralei, şi anume pe ale utilităţii celor mai mulţi, pe care o şi defineşte astfel. „Tot ce sporeşte gradul de bună stare a individului este util". Dar ideile se cristalizează mai bine după călătoriile pe care le face în intervalul 1783–1787.

A vizitat Franţa, Italia şi Constantinopol, de unde s-a dus în sudul Rusiei, în regiunea Kersonului, unde fratele său, Samuel Bentham, inginer şi constructor naval, era angajat de Potemkin să construiască tot felul de vase maritime şi fluviale într-un şantier naval instalat pe chiar domeniul lui Potemkin de la Kricev („Critchioff") Acolo avea să rămână Jeremy Bentham doi ani, meditând asupra diferitelor probleme şi inspirându-se din realităţile pe care le avea sub ochi Cum şantierul improvizat nu dispunea de un personal calificat de contra-maiştri, care să facă legătura între directivele inginerului şi execuţia lucrătorilor, Samuel Bentham îşi organizase atelierele după un plan circular în jurul biroului său, care se ocupa centrul întregului sistem În chipul acesta putea supraveghea personal, fără pierdere de vreme, diferitele faze ale execuţiei lucrării efectuate sub ochii săi Această organizare centrală i-a dat lui Jeremy Bentham ideea

folosirii unui sistem similar la construirea unei închisori model, al cărei şef trebuia să vadă şi să ştie tot ce se petrece în acest *Panopticon*

În Rusia, a scris un studiu în care justifică din punct de vedere economic camăta. *The defence of usury* (1787). Este primul său eseu de ştiinţe economice, în care se inspiră din ideile lui Adam Smith După întarcerea sa în ţară, prin Polonia, Germania şi Olanda, îşi precizează mai bine, în 1789, principiul utilităţii în: *Introduction to principles of Morales and legislation,* influenţat în parte de ideile lui Beccaria. Voind să despartă hotărât principiile legislaţiei de principiile moralei, el nu ajunge să înlocuiască punctul de vedere subiectiv al moralei – care variază după cultură şi latitudini – decât tot printr-un punct de vedere subiectiv, acel al înclinaţiei spre bine al indivizilor, care primează din punct de vedere egoist, asupra înclinaţiilor duşmănoase şi constituie baza sistemului utilitarist. El stabileşte, deci, un fel de *aritmetică morală,* dar de natură pur utopică.

Ideile sale au fost reluate de el, mai târziu, în *Rationale of punichments and rewards,* publicat mai întâi în limba franceză, în 1811, şi, abia în 1825, în cea engleză. După reîntoarcerea sa în Anglia, a intrat în legătură cu o serie de propagandişti ai ideilor filosofice din Franţa: Morellet, d'Alembert, dar mai ales cu Etienne Dumont. Acesta renunţase la locul său de pastor elveţian şi aderase cu totul la ideile noi, fiind acum directorul ziarului lui Mirabeau „Le Courrier de Provence". Spirit de o mare receptivitate, dar şi de o claritate şi de o logică perfectă, el a fost pentru Bentham – mai mult decât un traducător – un adaptator şi un interpret desăvârşit al ideilor acestuia în operele publicate de el în limba franceză

Faţă de Revoluţia franceză, Bentham a avur sentimente contradictorii După publicarea unei critici anonime a declaraţiei drepturilor omului (1791), se entuziasmează pentru revoluţie. La 23 august 1792, Brissot propune şi obţine pentru el cetăţenia de onoare Bentham răspunde la această chemare printr-un îndemn către francezi să renunţe la colonii din considerente superioare... În alt rând propune guvernanţilor francezi în plină revoluţie planurile sale de închisoare model Directorul penitenciarului răspundea de viaţa şi sănătatea pensionarilor săi, pe care trebuia să-i îngrijească şi să-i întreţină în condiţii bune, putându-i folosi la munci potrivite, de pe urma cărora scotea întreţinerea lor.

Organizarea închisorii model – Panopticon – devenise la el o idee fixă. obţinând asentimentul autorităţilor engleze, a şi pornit la realizarea ei, cheltuind din banii săi pentru ridicarea construcţiei după planurile întocmite de el. Dar guvernul a revenit asupra hotărârii sale şi numai după mai mulţi ani l-a despăgubit, în parte, pentru cheltuielile făcute. Dar mai târziu, după acest plan a fost construită prima închisoare celulară din Anglia (la Millbank) După restructurarea Europei, în 1815, a fost preocupat mai ales de ideea întocmirii unor coduri de legi pentru diferitele state din Europa şi chiar din Africa.

În vasta sa corespondenţă pe care o avea cu cei mai diverşi potenţaţi, se află şi propunerile sale către Mehmet Ali, conţinând un îndemn să se declare independent de Poartă şi o ofertă să-i întocmească planul de educaţie pentru urmaşul lui. Urmând poate sistemul folosit intensiv de Ecaterina a II-a, ţarul Alexandru I i-a scris personal lui Bentham, cerându-i să lucreze la întocmirea unor legi, însoţindu-şi scrisoarea cu un inel scump, care a fost refuzat de destinatar odată cu invitaţia ţarului.

La moartea lui, a rămas un material manuscris enorm, parte din el reprezentând diferite redactări, uneori contradictorii, asupra aceluiaşi subiect, puse apoi la punct de Etienne Dumont, în textul pregătit pentru tipar, parte scrieri rămase inedite, sub evidenţa scrisorilor trimise de el şi păstrate în copie într-un registru special. Corespondenţa sa, care se află la British Library, a rămas, în bună parte, nepublicată din cauza scrisului său greu de descifrat Ideile lui au fost ordonate şi sistematizate de discipolul său, John Stuart Mill, şi de Etienne Dumont, traducătorul şi colaboratorul său. A lucrat cu o putere de muncă uimitoare până la sfârşitul vieţii. A murit la 6 iunie 1832, în vârstă de 84 de ani. Conform dorinţei sale, trupul său a fost păstrat mumificat şi poate fi văzut şi astăzi. Lista lucrărilor sale se înşiră pe mai multe coloane Ele au fost editate de Bowring, E Dumont etc

O notiță bibliografică destul de completă se află în *Dictionary of National Biography*, vol. IV, p 268–280

Când a trecut Bentham prin țările noastre, nu a avut nici o intenție de a le cerceta situația sau a se lămuri câtuși de puțin asupra lor. El se afla la Constantinopol în iarna anului 1785, unde sosise de la Smirna într-un grup, alcătuit dintr-un oarecare Henderson, nepoatele acestuia, domnișoarele Kirkland și tânărul chirurg Griffiths și intenționa să plece cât mai degrabă în Rusia. Primind recomandarea ambasadorului țarinei la Poartă, I. I. Bulgakov, pentru a călători spre Crimeea, Bentham și tovarășii săi de drum, la sugestia ambasadorului englez de la Constantinopol, Sir Robert Ainslie, s-au atașat suitei sorei domnului Moldovei, Alexandru Mavrocordat Firaris, domnița Ecaterina, plecând spre acest principat la 26 noiembrie/7 decembrie. În pofida greutăților, s-a hotărât adoptarea rutei pe uscat, deoarece navigația pe Marea Neagră era impracticabilă pe timp de iarnă. Ainslie a procurat el însuși călătorilor o caleașcă rezistentă, fabricată la Viena, trasă de șase cai, deoarece o trăsură obișnuită n-ar fi rezistat greutăților drumului. Cu toate acestea, trăsura a fost avariată la primul popas. Aceeași soartă a împărtășit-o și carosa domniței Ecaterina, deși era trasă de zece cai. Pierzându–se zece ore pentru repararea ei, plecarea a fost amânată pentru a doua zi, dar Bentham și grupul său au renunțat la călătorie și s-au întors pe calea mării la Constantinopol. Însă juristul englez, fiind grăbit să întâlnească pe fratele său Samuel în Crimeea, a plecat din nou la drum în dimineața zilei de 10 decembrie 1785, dar de data aceasta singur și călare, grăbindu-se să ajungă din urmă convoiul domniței, convins că fără însoțitorii săi și atâtea bagaje, va putea să ajungă la destinație în 25 de zile (vezi toate amănuntele date de Sir Robert Ainslie, în raportul său inedit din 10 decembrie 1785 înaintat Secretarului de Stat, lordul Carmarthen, cf. Public Record Office, Foreign Office, *Turkey*, dos. 78/6, fol. 268v°–269).

Bentham a ajuns la București către mijlocul lui decembrie. Aici, el s-a arătat interesat mai mult de încercarea de identificare a substanței colorante folosite la prelucrarea marochinului bulgăresc, observată de el la intrarea sa în oraș într-o curte de la periferie, unde erau piei vopsite și întinse la uscat De aceea, a și scris din Iași corespondentului său de la Constantinopol „Mr. Eaton”, desigur William Eton, ca acesta, la trecerea lui prin București, să se ducă la locul descris pentru a face rost de un specimen, pe care să-l aducă la Kricev, unde urma, probabil, să fie valorificat în vreuna din întreprinderile manufacturiere înjghebate din nimic de atotputernica lui Potemkin.

Scrisoarea din Iași către Eaton, scrisă în fuga condeiului, înfățișează cu umor anumite trăsături ale celor doi consuli din București și îl îndeamnă să se ia bine pe lângă ei, pentru a avea parte de asemenea informații, nebănuind că Raicevich avea să plece în mai puțin de o lună De fapt, Raicevich nu purta titlul de consul, ci de agent imperial, în timp ce colegul său, Severin, era consul general al Rusiei. Între ei domnea o falsă cordialitate, ce acoperea neîncrederea și rivalitatea persistentă dintre dânșii. Bentham a surprins foarte bine această nuanță, comparându-i cu Cezar și Pompei. Rivalitatea lor era sporită de faptul că Raicevich era inferior în rang colegului său. Deosebire pe care Raicevich căuta să o înlăture, pretinzând pentru sine, de la domnii fanarioți, toate privilegiile de care se bucura Severin Pentru felul cum a evoluat „prietenia” dintre ei stau mărturie rapoartele lui Raicevich, dintre care unele sunt redate în volumul de față. Cordialitatea aparentă, constatată de Bentham, era singura cale de a combate izolarea la care erau condamnați agenții străini, suspectați de domn, de boieri și, ceva mai de departe, de slujbașii Porții. Bentham numără pe degete persoanele, care compuneau cercul în care se puteau învârti: consulul Severin, despre duplicitatea căruia se tot plângea Raicevich, secretarul La Roche, cu care stătea bine în aparență, dar pe care îl denunța ca omul ambasadorului Franței, Weber, pe care îl urmărise tot timpul, acuzându-l a fi spionul Prusiei, acum ajuns consul al Prusiei și, deci, coleg consular. Cu aceștia și cu soțiile lui La Roche și Weber trebuiau să-și țină reciproc de urât.

Din când în când, mai pica un străin în trecere sau, în mod excepțional, se ivea o vizită sau o invitație a vreunui boier mai puțin timorat. Trecerea lui Bentham a fost desigur bine

venită pentru Raicevich. Era, în sfârşit, un om căruia putea să-i vorbească de scrierile sale – pe care acesta le notează – şi de diferite probleme, ca cea a păstorilor din Transilvania, ascultate cu interes, şi chiar să-i comunice *Observaţiile* sale *istorice* Şederea lui Bentham, de o săptămână, este de la sfârşitul lui decembrie 1785, iar plecarea lui Raicevich datează din 3 februarie 1786. Bentham ar fi fost îndreptăţit la o cazare mai bună din partea lui Severin, dacă acesta ar fi ştiut de legăturile lui indirecte cu Potemkin. El se îndreptase mai întâi spre el, dar interesul său este trezit de Raicevich, pe care îl studiază cu înţelegere şi cu un umor, pe care îl surprindem şi în clasarea unor boieri întâlniţi la acesta cu nişte specii vegetale.

Scrisoarea următoarea din Rusia, adresată de Bentham tatălui său, povesteşte unele incidente ale drumului: împotmolirea în zăpadă, lipsa de pricepere şi de interes a vizitiilor etc.

Extrase din aceste scrisori au fost publicate de E. D. Tappe, *Bentham in Wallachia and Moldavia* în „The Slavonic and East European Review", XXIX (1950), nr. 72, p. 66–77, însoţite de o scurtă notiţă şi de note explicative.

[CĂLĂTORIA ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA][1]

p. 67

1786 ianuarie 8, Iaşi – duminică.

Cât am stat la Bucureşti, unde diferite motive m-au obligat să rămân opt zile, am cumpărat două piei, una roşie şi cealaltă galbenă, amândouă bune, dar // cea roşie îndeosebi era cât se poate de bună, cu granulaţie zgrunţuroasă, aşa cum am văzut uneori că este cea folosită în Anglia pentru cele mai somptuoase legături de cărţi. Mi s-a spus că este piele de capră prelucrată la Rusciuk, pe Dunăre. Pentru cea roşie, mi s-a cerut patru piaştri[2] şi mi s-a dat cu $2^1/_2$ piaştri mulţumită tocmelii unei călăuze de bună credinţă ce aveam cu mine. Pentru cea galbenă, mi s-a cerut mi se pare doi piaştri şi s-au mulţumit cu 70 de parale (o pară face cât o jumătate de penny de la noi). Eu am trecut prin Rusciuk, dar nu am auzit de această manufactură decât mai târziu. Şi la Bucureşti este o casă sau sunt cumva două case, unde am văzut prelucrându-se safian roşu, dar specimenele pe care le-am văzut prin prăvălii erau foarte deosebite de acesta şi mult inferioare şi am constatat că manufactura aceasta era aşa de puţin băgată în seamă, încât abia câteva din numeroasele persoane întrebate de mine ştiau de existenţa sa. Am dat de ea din întâmplare, când mă plimbam fără scop în apropierea postului hotărât pentru carantină[3], la poalele dealului, pe care îl cobori cam în scurt când te apropii de oraş.

p. 68

Când te afli la postul de carantină, o iei pe drumul din dreapta, dintre cele două drumuri în care se bifurcă şoseaua principală, şi afli manufactura la o depărtare de un sfert de milă, încă tot în suburbie, înainte de a intra în oraş. O vei recunoaşte după pieile pe care le vei vedea probabil atârnate în diferite

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez publicat de E. D. Tappe, sub titlul *Bentham in Wallachia and Moldavia,* în „The Slavonic and East European Review", XXIX (1950), nr. 72, p. 66–77.

[2] Urmează explicaţia în paranteză: *a piaster is about 3/6 or 4/6*

[3] La mănăstirea Văcăreşti.

faze de prelucrare. Când am intrat în localul manufacturii, am observat un om zdrobind într-o troacă o substanță vegetală, care părea să constea din frunze, dar care în starea în care o vedeam era fărâmițată în părticele mici, deşi nu încă prefăcute în pulbere. Cu cât se fărâma mai tare se apropia mai mult de aspectul acelui praf, cunoscut sub numele, parcă, de Al Henna sau Hina şi folosit în toată Turcia pentru a colora în roşu unghiile femeilor. Aşadar şi unghiile bărbatului pe care l-am văzut mărunțind-o erau colorate, dar nu în roşu, ce e drept, ci, după cum era şi de aşteptat, într-o culoare mai închisă rezultând dintr-o folosire continuă, anume un fel de culoare cafenie neagră murdară. Această substanță colorantă – după cum mi s-a spus pretutindeni – vine din Egipt; probabil că este cunoscut atât de botanişti, cât şi de spițeri[4]. Cine ştie dacă nu este până în cele din urmă doar roibă[5], pe care nu am văzut-o decât ca plantă crescând pe câmp. Dacă nu este aşa şi e vorba de o plantă proprie până acum Egiptului, am putea mai întâi să o importăm în Anglia şi apoi să o cultivăm în coloniile americane...[6]. Am luat cu învoirea oamenilor de acolo un mic specimen din substanța folosită la Bucureşti, pe care îl păstrez pentru a-l experimenta şi a-l compara cu Henneul din care, de asemenea, am adus o provizie. Substanța colorantă[7] din Bucureşti este pesemne curată, dar Henneul meu, judecând după greutatea lui, trebuie să fie mult mai amestecat cu nisip. Neavând cum să mă înțeleg[8] cu cei de acolo, nu am avut cum să cer o frunză [din acelea] într-o stare mai aproape de cea normală[9].

p. 68–69 [Îndeamnă pe corespondentul său să afle secretul de fabricație la Rusciuk, locul prelucrării sale duse la perfecțiune, iar apoi o scurtă vizită la Bucureşti i-ar lămuri împrejurările ce-i determină starea de inferioritate... Îl sfătuieşte să-şi facă rost de scrisori de recomandare către consulul rus din Bucureşti[10] şi către agentul austriac[11].]

p. 69 Acesta din urmă este un om de mare pricepere şi cu cunoştințe întinse. Cultivă-l, aşa cum am făcut şi eu, şi îți va comunica, aşa ca şi mie, manuscrisul *Observațiilor sale asupra stării Imperiului Otoman* – despre care s-ar putea ştii tot atât cât ştie şi el –, precum şi observațiile sale asupra stării politice-economice a provinciilor Țara Românească şi Moldova îndeosebi, despre care nu vei putea avea nici o cunoştință decât doar de la el. Istoria sa privind transhumanța[12] oilor din Transilvania în Țara Românească – dacă o va fi aşternut pe hârtie, până ce vei ajunge la el[13] – o vei putea confrunta cu informațiile relative la acelaşi subiect ce le vei fi putut culege în statul napolitan.

---

[4] *Chemists* (adică farmacişti şi droghişti).

[5] *Madder.*

[6] *West Indies.*

[7] *Drug.*

[8] *Having no tongue to speak with.*

[9] *In its more perfect state.*

[10] Severin.

[11] Raicevich.

[12] *Transmigration.*

[13] Aşadar, în acel moment nu fusese încă redactată de Raicevich expunerea pe care o făcuse lui Bentham. De reținut, de asemenea, mențiunea manuscriselor „terminate sau în stare embrionară".

Am copiat titlurile tuturor manuscriselor sale *terminate sau în stare embrionară*. Dacă aş fi avut timp, m-ar fi lăsat să copiez orice din ele. Am făcut un singur extras destul de aproximativ. Pentru ca să te lămuresc îţi voi spune, doar între noi, că însuşirile lui bune sunt umbrite de oarecare morgă[14] ce ar fi putut lipsi. Ca un exemplu [al felului său de a se manifesta] eu m-am potrivit să primesc pofteala sa la o masă excelentă, renunţând la o masă tot atât de excelentă a consulului rus, unde eram sigur că voi fi binevenit – în urma unei invitaţii atât de puţin măgulitoare ca aceasta: „Vreţi să luaţi masa aici astăzi? Dacă vreţi, sunteţi liber să o faceţi"[15]. Unii l-au poreclit în consecinţă Iosif al III-lea[16] şi – ţinând seama de metodele de tratament aplicate de el transilvănenilor, ce depind de el – (i-au mai zis) *Agentul cu bâta*[17]. După spusele lui, ai crede că e tocmai dimpotrivă. Pentru ca să împaci amândouă părerile închipuieşte-ţi-l ca dornic de autoritate şi folosind din plin amândouă imboldurile[18]: şi al răsplătirii şi al pedepsei. El şi cu consulul rus sunt prieteni buni, cel puţin în aparenţă, după cum pot să dau mărturie, dar alţii spun – aşa cum bănuiam şi eu – că în fond ei sunt ca Cezar şi Pompei. Dacă ei se văd, şi chiar des, este doar de nevoie, căci altminteri ei ar fi ca Robinson Crusoe, căci nu au altă societate europeană în afară de domnul „de la Rose"[19] (secretarul francez al domnului)[20], de soţia acestuia şi de domnul Weber, un profesor[21] german, şi tânăra lui soţie, în aşa fel că fiecare din ei // incluzându-l şi pe celălalt nu poate aduna decât un triumvirat. Cât priveşte pe români, ei sunt specii vegetale. Am văzut de exemplu la agent un stejar de mare prestanţă şi proporţii corespunzătoare, un boier Brâncoveanu[22], care la calitatea sa de boier român o mai adaugă şi pe aceea de principe al Sfântului Imperiu Roman. Sunt, totuşi, unele excepţii şi acestea, ţinând seama de ţară, nu sunt chiar puţine. p. 70

Este de pildă un Constaki (!), un tânăr grec de 22 sau 23 de ani, crescut la Constantinopol, al doilea diac al Curţii la departamentul socotelilor[23], slujbă, precum se spune, cu oarecare câştig şi însemnătate. Vorbeşte bine limba franceză şi citeşte limba engleză, pe care a învăţat-o de la Weber, şi care îi place foarte mult. L-am întâlnit la Teatrul italian (ce zici de un teatru italian la Bucureşti?) o iniţiativă proprie a lui[24]. Cum un englez este o raritate în acea ţară, a fost – sau s-a arătat – încântat să mă vadă. M-a adus înapoi în trăsura lui, căci la Bucureşti, întocmai ca şi la Petersburg, orice coşar îşi are trăsura proprie. Mă

---

[14] *Hauteur,* morgă ce reiese şi din scrierile sale.

[15] *Voulez vous dîner ici aujourd'hui? Si vous voulez vous êtes le maître.*

[16] După numele împăratului Iosif al II-lea.

[17] *Agent à coup de bâton.*

[18] Motoarele.

[19] Corect: La Roche sau Delaroche, secretarul de l. franceză al domnului.

[20] Mihai Suţu, în prima domnie în Ţara Românească (1783 iulie – 1786 aprilie).

[21] *„Maître de langues".*

[22] Manolache Brâncoveanu (pentru amănunte asupra lui, „Arhivele Olteniei", 1937, p 296–299; cf şi Hurmuzaki, XIX_1, p 331, raportul agentului imperial Metzburg despre atitudinea sa faţă de Mavrogheni în anul următor).

[23] *2nd Ecrivain de la Cour dans le département des Comptes.*

[24] *An enterprise of his own*

aşteptam să-mi ofere o masă, pe care aş fi primit-o bucuros, de curiozitate, dar el nu m-a poftit, poate pentru că nu avea ce pune pe masă sau pentru că şi la el, ca şi la aceşti creştini, pe jumătate turciţi, chiar şi cei mai răsăriţi dintre ei nu au nimic decent cu care să mănânce sau pe care să-şi pună masa şi aşadar nici Cezar şi nici Pompei nu capătă vreo pofteală la Bucureşti decât doar unul de la altul. Prin el, sau în alt chip, vei afla acolo doi boieri cu spirit european, tinerii principi Cantacuzino[25].

El a recunoscut că, împreună cu alţi 3–4, face parte dintre discipolii lui Helvetius[26]. Nu a vrut să mărturisească cine sunt ceilalţi, dar îi bănuiesc pe aceştia doi de a se număra printre ei. Poate şi fiul domnului[27] să fie şi el dintre ei. Trebuia să mă duc la el la o dată convenită, dar în acele ultime zile ale şederii mele, treburi mai urgente m-au împiedecat. Trebuia să-l văd şi pe domn, doar o boală foarte reală l-a sechestrat la el acasă.

Pe lângă manufactura de piele, Bucureştii mai au sticlăria sa, care face pahare de un cristal bunicel[28], încă şi mai ieftin decât sticla cea ieftină de Boemia, care e din belşug pe acolo. Lemnele de foc nu costă aproape nimic, ziditul (unor construcţii) de cărămidă este relativ ieftin, cu toată imensa cantitate de material ce se iroseşte. Ce împrejurări favorabile pentru sere! Şi, totuşi, serele sunt tot aşa de puţin cunoscute aici ca gheţăriile în Arabia. Eu nu ştiu cum reuşesc ei, dar şi Cezar şi Pompei au bucătari vrednici de a stârni invidia. Aş dori, dar fără speranţă, să găsesc unul la fel pentru a-l duce la „Kritchoff"[29]. //

p. 71 Ca să completez această hartă a ţării făcută pentru dumneata. Agentul este amator de cărţi englezeşti, iar consulul de mici nimicuri[30] englezeşti. L-am făcut fericit, dăruindu-i o mică sticlă de alcool (?)[31], pe care o aveam învelită în piele.

Dacă s-ar afla loc şi ai face rost de scrisori destul de convingătoare, ar fi mult mai confortabile şi mai puţin costisitor să poţi obţine un adăpost[32] în casa unuia din ei. Cea a consulului [rus], pentru care îmi făcusem rost de scrisori, fiind ocupată de Mr. Willis[33], valetul consulului m-a vârât într-o mizerabilă celulă boltită, doar că nu era sub pământ[34], fără masă, scaun, aer sau lumină, orice fel de mobilier, [chiar şi obiectele] dintre cele mai necesare, lipsind cu desăvârşire, măcar că acea temniţă avea înălţimea unui etaj[35]. Pentru

---

[25] Probabil Ioan (1756–1828) şi Nicolae (1761–1841), fiii lui Răducanu Cantacuzino. Începând din 1791 s-au expatriat trăind în Rusia.

[26] Vestitul autor al lucrării *De l'esprit*, condamnată la Paris să fie arsă de mâna călăului, pentru materialismul său.

[27] Mihail Suţu avea trei fii: Alexandru, Grigore şi Ioan.

[28] *A tolerable Crown glass*. Vezi, în nota introductivă la Raicevich, eforturile austriecilor de a pune capăt acestei manufacturi de la Bucureşti.

[29] Proprietatea prinţului Potemkin în sudul Rusiei, unde fratele autorului se afla în serviciul împăratului.

[30] *Colifichets*.

[31] *Dram*.

[32] *A sleeping-hole*.

[33] Negustor englez din Constantinopol, ce se muta acum în Crimeea.

[34] *A.. dungeon above ground*.

[35] *A story high*.

acest coteț[36], a stors de la mine un piastru pe zi, zorindu-mă la plată cu o înfrigurare nerăbdătoare şi necuviincioasă, de teamă ca stăpânul casei, căruia nu-i lăsa decât o parte din bani – după cum a spus valetul servitorului meu –, să nu i-o ia înainte. A vrut să mă pună să-i plătesc pentru o zi mai mult decât stătusem acolo; şi ca să mă îndatoreze – deşi erau cafenele din belşug – a binevoit să-mi servească el însuşi, pentru o jumătate de piastru, gustarea de dimineață, constând din cafea cu puțin lapte şi pâine fără unt, pentru care şapte sau opt parale i-ar fi lăsat şi un câştig suficient.

Consulul, din propriul său imbold, după ce şi-a arătat, doar de formă, părerea de rău că singurul apartament disponibil din casa sa era ocupat de dl. Willis, mi-a spus că servitorul său îmi va face rost de locuință şi cafea pentru gustarea mea de dimineață; acelaşi consul, după plecarea domnului Willis, mi-a spus că apartamentul acestuia trebuia păstrat gol pentru primirea unui musafir nenumit, pe care îl aştepta, şi care nu a venit niciodată. Acelaşi consul, puțin înainte de plecarea mea, a părăsit deodată şi fără motiv aparent, camera în care ne aflam singuri amândoi şi, îndată după aceea, a şi intrat acel valet foindu-se ca şi cum ar avea de gând să se apuce de vreo treabă şi neapucându-se de niciuna; în cele din urmă, cum l-am lăsat pe acel favorit să se foiască şi afară din cameră netulburat, s-a reîntors singur[37] şi, cerându-mi voie să-mi dea un sfat folositor, mi-a spus că la Focşani, un oarecare dregător român, numit ispravnic, îmi va da hrană şi găzduire, în urma unei recomandații generale, pe care a dat-o domnul din considerație pentru consul, cu care prilej, mă sfătuieşte, pentru prestigiul meu (?)[38], să dau un bacşiş de un piastru slugilor sus-zisului ispravnic. Trebuie să mărturisesc că, legând împreună toate aceste evenimente, am fost destul de răutăcios, ca să trag concluzia că ispravnicul nu a fost folosit decât ca element de exemplificare.

Îmi pusesem de gând, la început, să-i dau harnicului meu „proveditor" un bacşiş ceva mai ridicat decât suma de care am aflat apoi că mă jupuise; mi-era ruşine să resping un taler de cerşetor, ce mi se înfățişa atât de evident de o mână care în alte privințe mă tratase cu ospitalitate, dar mi-era încă şi mai mult teamă de a fi luat drept un naiv. Am rămas neînduplecat. //

Am oferit o gratificație de câțiva piaştri unui alt om din suita consulului, p. 72 care a pierdut mult timp ca să-mi fie de folos, s-a tocmit cu negustorii pentru mine, cu mult zel dezinteresat, şi mi-a făcut şi alte servicii, dar cu toate stăruințele mele... nu l-am putut convinge să ia măcar o lețcaie[39]. Numele său este Michel sau Michele, este venețian, are un biliard şi o cofetărie la Bucureşti, îl furnizează pe consul cu cofeturi şi nu se dă în lături – fie pentru protecție, fie din simpatie sau bani – să facă pe coaforul consulului, iar la ocazii mai deosebite să-l servească la masă. Sora sa, născută în Germania, e măritată cu escrocul[40] de medic italian Bartolozzi[41], pe care l-ai văzut în tovărăşia mea la

[36] *Dog hole.*

[37] *Solus* (consulul).

[38] *Pour mon nom*

[39] *A farthing.*

[40] *Rapscallion.*

[41] Vezi rapoartele lui Raicevich şi incidentul provocat de alungarea lui de la Iaşi de către domn.

Pera, pe care, la rugămintea lui, l-am aşteptat o zi la Bucureşti şi cu prezenţa căruia m-am încurcat de atunci încolo pentru păcatele mele...

...Spune-i lui...[42] că în Ţara Romînească s-au găsit nişte...[43], dar se află în mâinile agentului imperial, care le preţuieşte prea mult pentru a se despărţi de ele şi, de asemenea, aşa cum mi s-a spus, s-au găsit şi în Moldova, dar acestea sunt în mâinile unui boier din partea locului amator [de asemenea lucruri] etc.

....

[9 ianuarie]. Superstiţia a fost cauza zăbovirii mele aici[44] de joia trecută până azi (luni 9 ianuarie). Căruţa mea leşească[45], pe care am cumpărat-o pe un preţ ridicat de la consul, trebuia să fie instalată pe o sanie. Din păcate, e nevoie de concursul a două feluri de lucrători şi sărbătorile ortodoxe îi opresc pe unii din muncă într-o zi şi cele catolice pe ceilalţi în ziua cealaltă. Înghesuit într-un coteţ dezgustător, împreună cu doi evrei neîngrijiţi şi cu servitorul meu, pe lângă nenumăraţi vizitatori, mă văd supus unei osânde (asemănătoare celei) a evreilor, pătimind pentru păcatele, care, hotărât, că nu sunt ale mele, dar sunt în speranţa de a schimba această căldură nesuferită şi acest miros greu cu un înger înţepător în decursul a trei ore... etc................................//.

p. 73 *Bohopol, 16 ianuarie* 1786[46]

[Aminteşte de o scrisoare a sa din Iaşi către D. Eaton la Constantinopol şi de un fel de jurnal, trimis din Bucureşti lui Henderson].

...La Bucureşti, am întâlnit... un negustor englez, dl Willis, care a plecat din Constantinopol, pentru a se aşeza în Crimeea. În călătoria sa, a trecut prin Olviopol, cum trebuia să treacă orice călător, ce merge din Crimeea sau din Kerson spre Moldova şi apoi spre Constantinopol. Este un ocol foarte mare, datorat şi unor cauze politice şi lipsei de poduri şi altor cauze fireşti, ce fac cu neputinţă o apropiere mai mare de ţărmul mării. De la Iaşi la Olviopol sunt două drumuri, unul prin teritoriul turcesc, celălalt pe sus, prin Polonia. Cel dintâi este cel mai obişnuit pe care urmează curierii, celălalt nu ar fi nicidecum adoptat, dacă n-ar oferi scutirea de carantină la care sunt supuşi călătorii ce vin din teritoriile turceşti, de câte ori se află că e ciumă la Constantinopol.

....

[La Iaşi află de la viceconsulul rus[47] că s-a ridicat carantina spre Polonia. Alegerea drumului prin Polonia ar avea trei foloase: 1) este mai scurt; 2) scuteşte de cheltuiala unui ienicer, fără de care nu poţi călători nicăieri prin Turcia; 3) scuteşte de carantină].

---

[42] Lacună

[43] Lacună (poate. monede antice?)

[44] La Iaşi

[45] *My polish waggon*

[46] Scrisoare către tatăl său.

[47] Maiorul Ivan Lavrentievici Selunski, viceconsul (1784–1787) Viceconsulatul rus de la Iaşi a fost înfiinţat în 1784 Ulterior, după încheierea păcii dintre Rusia şi Turcia (1791), viceconsulatul a fost mutat la Bucureşti, iar consulatul la Iaşi

Între acea parte a Moldovei şi teritoriul polon, singura // comunicaţie e prin Soroca despărţită prin Nistru de Şekanofka, de pe parte polonă. Ai căuta în zadar pe hărţi Soroca şi Şekanofka, deşi cel mai mic din aceste puncte neînsemnate face cât zece Konietzpoli, dar vei găsi două puncte cu însemnarea Zampol şi Şerince; Soroca şi Şekanofka pot fi închipuite ca aflându-se între aceste două puncte. p. 74

De la Iaşi la Soroca sunt cai de poştă staţionaţi de-a lungul întregului drum. La Soroca ori Şekanofka – ce pot fi considerate ca unul şi acelaşi oraş – voi găsi, precum mi s-a spus, cărăuşi, care mă vor duce până la Olviopol, cu 5 sau 6 ruble, după câte îşi închipuia persoana care a dat informaţia.

De la Iaşi la Soroca, ei socotesc 12 mile polone, din care fiecare e egală cu 10 verste ruseşti..., ceea ce face 120 de verste... (deci 10 verste ar fi cât 6 mile engleze).

Între Iaşi şi Soroca sunt 5 staţiuni de poştă, inclusiv cea de la Iaşi, staţia a treia e într-un loc numit Bălţi[48], singura aşezare ce se poate învrednici cu numirea de sat.

În ziua de luni, 9 ianuarie, căruţa mea fiind, în sfârşit, suită pe o sanie, am părăsit Iaşii[49], pe înserate. Cum zăpada era înaltă şi nu se făcuse încă o pârtie mai bătătorită, ne-am târât cu greu, fără a depăşi decât arareori iuţeala unui om mergând pe jos, şi întrerupându-ne des. Cu o iuţeală de patru mile pe oră trebuia să ajungem la prima staţie de poştă pe la orele 10 sau 11. Am avut tot timpul câte şase cai, deşi plătisem numai pentru patru. N-am putut să mă lămuresc dacă aşa este obiceiul sau mi s-a făcut cumva vreo favoare. După ce ne-am trudit câteva ore, cât de multe nu ştiu (căci nu-mi aduceam aminte să-mi întorc ceasul decât seara la culcare), în cele din urmă ne-am împotmolit de tot. Din fericire, eram la patru mile de staţia de poştă. După ce s-a străduit vreo oră sau două, fără nici un rezultat şi a mai fărâmat şi destule scule, unul din surugii a pornit spre staţia de poştă, după ajutoare. El s-a întors cam spre ziuă cu un al treilea surugiu şi cu cinci cai în plus pe lângă cei şase pe care îi aveam dinainte. A reînceput scena cu plezniturі de bici, strigăte şi opintiri pentru ridicarea saniei şi tot cu acelaşi rezultat. Caii, ce fuseseră adăugaţi celorlalţi, păreau mai degrabă să fi slăbit decât să fi întărit puterile noastre reale. Cu bice, alcătuite dintr-un băţ scurt şi cu o bucată de sfoară, ca aceea cu care legi împreună o jumătate de duzină de cărţi, nu poţi produce decât doar o impresie de o clipă. // Dacă cei trei surugii ar fi fost ritmicieni[50] desăvârşiţi şi ar fi fost conduşi de [dirijorul Charles] Burney[51], în loc de bunul Ludwig (acesta este numele servitorului meu polon), s-ar fi putut scoate din acei unsprezece cai o forţă efectivă egală cu cea a trei cai, dar cum rar se p. 75

---

[48] *Belch.*

[49] La Iaşi, s-a produs o nouă încurcătură: Bentham, pentru a îndatora pe un prieten, se oferise să-i transporte o cantitate de tichii roşii, ce trebuiau trimise mai departe, în Crimeea. Acestea au fost oprite de slujbaşii de la vamă şi el a trebuit să plătească o sumă însemnată pentru ridicarea popririi lor.

[50] *Timists.*

[51] 1726–1814. Muzician apreciat, tatăl vestitei autoare Fanny Burney, cunoscută şi sub numele de M-me d'Arblay.

întâmplă ca să fie croiţi câte doi deodată şi chiar dacă erau croiţi, să tragă în acelaşi sens, trebuie să las pe seama Societăţii regale [de matematici] rezolvarea problemei: la câte fracţiuni de cal se ridica toată puterea noastră efectivă. ...[Nepriceperea etc. a acestor buni moldoveni]... Cum nu aveam la îndemână nici scule, cu care să pot fi de ajutor şi nici o limbă cu care să mă pot înţelege, am fost nevoit să rămân un spectator pasiv, iar cum nu ar fi folosit la nimic să fiu nerăbdător, am preferat să fiu un spectator cu răbdare.

Ţinutul, deşi pustiu şi sălbatic şi fără [garduri sau] împrejmuiri, nu este chiar atât de nelocuit, ca să nu aibă, ici şi colo, câte o colibă păcătoasă cu un inventar bun de vite cornute zdravene; asemenea locuinţe, deşi nu vizibile, se aflau totuşi la o mică depărtare [de noi]. Din fericire, au ajuns şi în Moldova [oamenii] să se convingă despre superioritatea boilor, când e vorba de un efort mai greu, şi, după oarecare timp, s-a făcut rost de patru vite de acestea, care, împreună cu doi din cei mai buni cai ai noştri, ne-au scos la prima opintire din acest infern.

Am ajuns la staţia de poştă la ora zece sau unsprezece din ziua de marţi (10 ianuarie). Aici, am mâncat o coajă de pâine şi mi-am pregătit, o cafea fără lapte, într-un ibric de tablă cumpărat la Bucureşti, singura hrană din ziua de duminică, de la prânz, cu excepţia unei alte gustări asemănătoare acesteia... Dar, ceea ce mi-a fost de şi mai mare nevoie, am căpătat o nouă provizie de apă caldă pentru [încălzirea] picioarelor, într-un ulcior de lut cumpărat de mine la Iaşi.

Trebuie să te lămuresc, în paranteze, că în toate prăvăliile din această metropolă (deşi e destul de populată pentru a cuprinde de la trei la patru sute de locaşuri de închinare, din care vreo şaptezeci sunt biserici parohiale), nu se putea găsi un dop.

Am fost silit să alerg la generozitatea viceconsulului[52], care mi-a dat patru dopuri, dar atât de costisitor – deşi nedibaci – prevăzute cu inele şi capace (?) şi sârme şi butoane, maimuţărind – dar de foarte departe – pe cele englezeşti, că mi-a fost ruşine să le iau.

Ceea ce făcea încă şi mai necesară apa caldă, era faptul că, de la plecarea mea din Bucureşti, am găsit aproape pretutindeni căminele ridicate la un picior sau două de pământ, parcă dinadins pentru a nu îngădui încălzirea extremităţilor inferioare...

Puţin înainte de noapte, am sosit cu bine la Bălţi, unde staţia de poştă ne-a oferit o găzduire mizerabilă într-o casă în care erau bolnavi[53]. Am pornit puţin pe drum în căutarea unei case particulare, în absolută contradicţie cu dorinţa bunului Ludwig, care, deşi foarte zelos în tot cursul drumului să mă servească, dar după vederile sale, s-a arătat un duşman p. 76 constant al oricărei excentricităţi //. Prin găzduire proastă nu trebuie să înţelegi, ca în Anglia, lipsa unei camere proprii sau provizii rele sau chiar deloc, căci nici nu aşteptam şi nici nu doream aşa ceva, ci un coş care fumegă sau o uşă care nu se închide bine sau care se deschide de-a dreptul asupra căminului în singura cameră care constituie toată casa. Am fost

---

[52] Selunski.

[53] *Wretched acomodations and diseased inhabitants.*

condus la casa, care părea să fie cea mai bună şi care s-a dovedit a fi ocupată de un evreu, negustor detailist şi ambulant cum sunt toţi evreii, dar de ce anume articole nu am putut afla, căci Ludwig este duşmanul oricărei curiozităţi fără rost şi, după el, orice curiozitate este fără rost.

În acest palat, căci aşa era în comparaţie cu casele moldoveneşti obişnuite, am fost găzduit tot atât de bine ca într-un han de poştă[54] din Anglia. Şi acum aş vrea să-ţi mai descriu această casă evreiască şi această familie de evrei etc., dar în cazul acesta nu vom mai ajunge la Soroca.

Aici mi-am pregătit o masă necuşăr[55], din cârnaţi de la Iaşi, luând cu împrumut de la nişte vecini creştini un taler, pe care să-i pot pune.

Am părăsit [staţia] Bălţi pe la ora 7 seara, şi, după o repetare a scenei din ajun – minus boii –, am ajuns la Soroca miercuri dimineaţa la ora 11. Soroca fiind ultimul oraş moldovenesc, aici se termină prin urmare poştele moldoveneşti.

---

[54] *A post house.*

[55] *Anti-jewish.*

LADY ELISABETH CRAVEN

(1750–1828)

Lady Elisabeth Berkeley s-a născut în 1750, fiind ultima dintre cele patru fiice ale contelui de Berkeley. La 17 ani s-a măritat cu William Craven, mai apoi lord Craven, de care s-a despărţit în 1780, după convieţuire de 13 ani, din care au rezultat şase copii. Şi după despărţire a continuat să poarte numele soţului ei, chiar şi după ce s-a instalat (în 1786) la mica Curte de la Anspach a nepotului lui Frederic al II-lea al Prusiei, anume Christian Friedrich Karl-Alexander, markgraf de Brandenburg Anspach şi Bayreut, duce al Prusiei şi conte de Sayn, precizând că avea să fie considerată „ca o soră" a acestuia (1786)

Mai târziu, într-o pagină a relaţiei sale de călătorie, din 1785–1786, înfăţişată în chip de scrisori adresate markgrafului şi publicată în 1789 tot sub numele de Lady Craven, îşi atribuie în trecut un rol de victimă, care nu află confirmare la memorialiştii contemporani, ca Horace Walpole. Acesta, dimpotrivă, evocă apariţia celor doi soţi, scurtă vreme înainte de despărţire (mai 1780), în sala teatrului de la Drury Lane, la a doua reprezentaţie a piesei *Miniatura,* scrisă de Lady Craven. Autoarea, sfidând uzanţele, trona în loja direcţiei, zâmbitoare şi gătită aşteptând aplauzele, în timp ce soţul ei se consuma de grijă pentru ea şi se înfuria de mediocritatea interpretării. Ca autoare de opere pentru teatru, a început mai întâi prin adaptări de comedii franceze, de pildă *La Somnambula,* tipărită la o presă particulară şi jucată în scop de binefacere (1778); a publicat în anul următor o lucrare satirică asupra solemnităţii germane, care a fost dramatizată mai apoi de alţii, astfel că piesa din 1780 reprezintă primul ei contact cu marele public. A continuat cu o farsă muzicală, reprezentată în 1781, a cărei muzică fusese compusă tot de ea. După stabilirea ei la Anspach, a scris scurte comedii în limba franceză pentru teatrul Curţii şi a tradus în limba franceză o comedie clasică engleză. A continuat să dea şi în Anglia piese de teatru – de ex *Prinţesa Georgiei*, în 1799 –, pantonime şi o comedie (1805) După căsătoria ei cu markgraful şi instalarea lor în Anglia, organiza reprezentaţii teatrale particulare în palatul lor cu concursul unor actori consacraţi, rezervându-şi însă pentru ea rolul principal, sporit, la nevoie, în detrimentul celorlalte. A scris şi romanţe, printre care una mai cunoscută: „Non, non je n'irai plus au bois". Vorbea perfect trei limbi: engleza, franceza şi germana şi scria în ele cu aceeaşi uşurinţă.

Obişnuită cu adulaţiile unei lumi strălucitoare şi frivole, pentru care fusese crescută şi în care triumfa prin frumuseţea şi talentele ei de societate, s-a aflat deodată ostracizată de această societate şi fără o poziţie definită În 1785, situaţia ajungând mai critică, a hotărât să lipsească un timp din Anglia.

După o şedere în Franţa, în Touraine, a început o adevărată expediţie prin ţările Europei, combinând împreună caracteristicile clasicului „Grand tour", al tinerilor aristocraţi englezi, cu condiţiile mai puţin obişnuite ale unei apariţii meteorice pe la Curţile domnitoare, germană şi rusă, şi pe la ambasadele franceză şi rusă de la Constantinopol, după o călătorie fantastică prin întinsul Rusiei până la Marea Neagră, scurtă vreme după marşul triumfal al Ecaterinei a II-a prin noile sale posesiuni. În cursul acestor peregrinări, Lady Craven se arată interesată mai ales

de propria ei persoană, locurile pe care le străbate servindu-i doar drept decor. Ea notează cu satisfacție senzația stârnită de ea în Italia, ba de prezența harpei, de care nu se despărțea, ci o căra din loc în loc, ba din plimbările ei călare „en amazone” sau curiozitatea trezită de ea la Poartă: un dregător turc venind anume – după spusa ei – la ambasada Franței, unde ședea, ca să o privească pentru a raporta mai sus dacă e frumoasă etc. Dar sub aceste aparențe frivole se ascundea o mare abilitate de a folosi la maximum interesul deșteptat pentru a obține recomandările și sprijinul necesare unor asemenea expediții.

Ea a avut de întâmpinat și unele afronturi. La St. Petersburg, la o serată a împărătesei la care se dusese, nu a fost poftită la supeu și și-a dat toate silințele să explice absența ei altfel de cum fusese provocată. Călătoria ei până la Constantinopol, pe urmele oarecum ale celebrei Lady Mary Wortley Montague, trebuia să corecteze imaginea femeii rătăcitoare, respinsă de lumea ei, prin aceea a unei călătoare neînfricate, primită cu cinste de vârfurile mai accesibile ale ambasadelor de la Constantinopol, a Curții noului domn al Țării Românești. Ba la Sibiu a știut să exploateze, în relatarea sa, prezența lui Iosif al II-lea, căruia i-a lăsat impresia că s-ar gândi să arunce o privire asupra trupelor croate ale împăratului, mult prețuite de acesta. Așadar, el a și poruncit să i se dea scrisori pentru obținerea de cai de poștă la Timișoara și Petrovaradin Tot în urmărirea aceluiași scop, a fost să asiste la revista militară ordonată de împărat, în ciuda unei vremi foarte ploioase. La SIbiu, l-a cultivat și pe baronul Brukenthal și a adunat unele informații cu privire la exploatarea aurului din Transilvania, precum și la colecția sa de pictură. Ele aveau să fie folosite în descrierea călătoriei sale, ce trebuia să dea despre ea o imagine triumfătoare în momentul când se ducea să se instaleze la mica Curte de la Anspach ca „soră electivă” a markgrafului Christian Friedrich, cu care avea să se căsătorească după moartea soției acestuia și a soțului ei, în 1791.

Revenind la călătoria ei făcută la Constantinopol, venind din Rusia, este de reținut faptul că Elizabeth Craven nu s-a adresat compatriotului ei, ambasadorul Marii Britanii la Poartă, Sir Robert Ainslie, care nu ar fi ținut nicidecum la prezența ei în această capitală, ci amabasadorului rus, Iakov Ivanovici Bulgakov, către care se luase recomandații de la St Petersburg. Reușește apoi să fie invitată de ambasadorul Franței, Marie Gabriel Florent Auguste, conte de Choiseul-Gouffier, și se mută la Palatul Ambasadei franceze, transportându-și acolo și harpa și aducând pe malurile Bosforului ambianța saloanelor de la Paris și Londra. Ba obține și posibilitatea de a vizita Grecia folosind iahtul personal al diplomatului, reținut de boală la Constantinopol, dar care îi pune la dispoziție tot personalul specializat, plătit de el, pentru a-i descoperi și achiziționa antichități de preț.

În sfârșit, tot mulțumită contelui Choiseul-Gouffier, dobândește autorizația de la Poartă de a călători prin Bulgaria și Țara Românească până la frontiera Transilvaniei, dându-i-se o escortă și făgăduindu-se toate înlesnirile pe tot cursul călătoriei. În timpul șederii sale la Constantinopol, a văzut alaiul lui Nicolae Mavrogheni în ziua învestiturii ca domn al Țării Românești și a observat că e chipeș sub cuca sa falnică. Drumul spre Țara Românească l-a urmat pe calea obișnuită în condiții normale, anume pe mare până la Varna și pe uscat de aici până la Rusciuk. Pentru acest drum, ea comandase o trăsură ce putea fi transformată noaptea în dormitor. Cihodarul, însărcinat cu escortarea ei de la Constantinopol în tot cursul călătoriei, urma într-o „Harabà”. Lady Craven era însoțită de o persoană desemnată de ea doar ca „Mademoiselle D.”. Împreună cu dânsa se mai afla un domn V (despre care ea nu dă alte lămuriri și care pare că a însoțit-o de la Constantinopol la București și poate și mai departe și care poate fi identificat cu un aristocrat englez, dl Villiers) La Rusciuk, ea a fost întâmpinată de trimișii domnului Mavrogheni, cu care s-a înțeles să încheie socotelile cu cihodarul, de care era nemulțumită și care ar fi vrut să o însoțească și mai departe, desigur pentru a se înfrupta din darurile oferite din partea domnului la București

Descrierea trecerii prin Țara Românească și Transilvania este prea cunoscută pentru a mai fi nevoie a se semnala mai în amănunt interesul ei real În Țara Românească, a fost primită

întocmai ca un sol şi i s-a dăruit un cal minunat. Trebuie însă observat că şi aici centrul întregii relatări este tot persoana autoarei şi dacă pe lângă întâmplările şi incidentele legate de ea mai întâlnim şi observaţii asupra ţării, acestea sunt împrumutate sau inspirate *grosso modo* din *Observaţiile* lui Raicevich, publicate în 1788, de care ea a putut avea cunoştinţă la redactarea finală a cărţii sale, în 1789.

De fapt se ridică problema aflării formei iniţiale a textului publicat. Este oare vorba într-adevăr de o *corespondenţă,* adresată lui Anspach, aşa cum e înfăţişat lucrul în textul publicat în 1789, la Londra, în care se dau conştiincios toate formulele de început şi de încheiere ale acestor aşa-zise scrisori, sau e vorba în realitate de un jurnal iniţial? Şi într-un caz, şi în altul, ar fi extrem de interesant de cercetat prima redactare a însemnărilor. Care a fost rostul publicării la Londra, în 1789, în această formă epistolară a relaţiei de călătorie, în care în tot locul descoperi artificiul? Ea pare să fi avut de scop – pe lângă satisfacerea unei ambiţii literare, deşteptate de exemplul mai vechi al conaţionalei sale Lady Mary Wortley Montague, autoarea unor scrisori despre Turcia – informarea societăţii engleze şi cosmopolite despre existenţa şi calitatea legăturii de rudenie electivă afirmată la Anspach, precizând astfel indirect şi anumite drepturi pentru viitor. În septembrie 1791 murea lord Craven. Soţia markgrafului murise mai înainte. În chiar luna următoare – în octombrie –, Lady Craven se căsătorea, în sfârşit, cu nepotul marelui Frederic al II-lea. În anul următor, markgraful îşi lichida posesiunile din Prusia şi se stabilea în Anglia, cumpărând un domeniu, care fusese cândva al familiei Craven. A murit în Anglia, în 1806. Văduva sa a continuat să scrie diverse piese de teatru şi şi-a redactat memoriile destul de fanteziste, pe care le-a publicat, în 1825, la Londra, sub titlul *Memoires of the margravine of Anspach, formerly Lady Craven written by herself,* 2 vol. În ultimii ani ai vieţii, s-a stabilit în Italia, unde a murit, în 1828.

Lucrarea sa cea mai cunoscută a rămas relaţia sa de călătorie, publicată sub titlul: *A Journey through the Crimeea to Constantinople in a series of letters,* London, 1789, şi reeditată în 1814. Avem din acelaşi an şi o ediţie purtând ca indicaţie a locului de publicare: Dublin. Există două traduceri franceze amândouă din 1789, una datorată lui Guedin de la Berchère: *Voyage en Crimée et à Constantinople en 1786* şi publicată la Londra, cealaltă lui M. D.+++ (Durand fils) şi publicată la Paris, precum şi o traducere germană, apărută tot atunci: *Briefe auf einer Reise durch die Krimm nach Constantinopel aus dem englischen,* Leipzig, 1789. Lady Craven apare şi în scrierile memorialiştilor contemporani şi în corespondenţa lui Horace Walpole, autorul romanului *The Castle of Otranto,* care poseda o mică tiparniţă la care a tipărit prima ei piesă de teatru reprezentată la 1780.

Amănunte bibliografice, nu întotdeauna exacte, aflăm în marile repertorii cunoscute: Firmin Didot, *Nouvelle biographie,* II, Paris, nr. 555, p. 760–762, la numele de Craven şi *Dictionary of biography,* la numele de Anspach. La noi, Ionescu Gion vorbeşte de călătoria ei în. *Istoria Bucureştilor,* Bucureşti, 1899, p. 531–532 şi 680–681, precum şi anterior, în studiul: *Din istoria Fanarioţilor, studii şi cercetări, Nicolae Mavrogheni şi Lady Craven,* Bucureşti, 1881, p. 203–206.

N. Urechia se ocupă de ea în articolul. *O călătorie engleză în Ţara Românească,* publicat în „Propilee literare", anul II (1928), nr. 21, p. 18–20, şi în: *O aristocrată engleză în Ţara Românească spre sfârşitul secolului al XVIII-lea (ibidem,* III (1929), nr. 22–24, p. 21–22).

Este amintită de C. I. Karadja, în *Călători străini prin Turnu-Roşu,* în „Arhivele Olteniei", III (1924), nr. 12, p. 103–104, apoi de Ioana Rosetti: *Sur les récits de quelques voyageurs anglais en Transilvanie (1603–1867),* în „Revue historique du sud est européen", XI (1934), nr. 10–12, p. 355, şi de A. Pomescu, *O englezoaică în Bucureştii lui Mavrogheni vodă,* în „Gazeta municipală", VI (1937), nr. 299 (14 noiembrie), p. 1–2.

N. Iorga a analizat călătoria prin părţile noastre în *Istoria românilor prin călători,* (ed. II), vol. II, p. 249–255.

TRECEREA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ[1]

[După un drum pe mare de la Constantinopol la Varna și apoi pe uscat până la Silistra, călătoarea e foarte doritoare să se despartă de cihodarul ce-i fusese dat de Poartă la stăruințele] Internunțiului, baronul de Herbert Ratkeal, și a ambasadorului Franței Choiseul Gouffier, spre a o escorta până în Țara Românească, pe care voia să o străbată în drumul ei spre Viena, unde era așteptată. Cihodarul ar fi vrut să-și continue misiunea și în Țara Românească, în speranța unor profituri personale, desigur sub formă de daruri și atenții din partea domnului, care însă nu putea deloc dori același lucru.

Lady Craven își comandase la Constantinopol o trăsură anume făcută pentru această călătorie după indicațiile internunțiului și care putea fi folosită și ca dormitor. Ea era însoțită de o damă de companie, care apare în descrierea călătoriei doar ca „Mademoiselle D.", fără altă precizare. Împreună cu ea mai călătorea și un domn V., a cărui calitate nu o cunoștem. Modul de călătorie pe uscat [până la Giurgiu și anumite peripeții au fost descrise de Lady Craven cu mult pitoresc, dar fără a arăta că era vorba de un drum destul de scurt, doar de la Varna la Silistra. De la Dunăre încolo stilul de călătorie nu a mai fost același.]

Silistra 13 iulie 1786

p. 299

...Aici am avut o nouă discuție cu ⟨cihodarul⟩: avea de gând să vegheze asupra mea de aici până la București, dar eu eram ferm hotărâtă să-l trimit de aici înapoi la Constantinopol. Am întrebat de agentul domnului Țării Românești[2]; azi dimineață, a venit la mine, dar am băgat de seamă că nu pot afla nimic de la el cât e turcul meu de față; așadar i-am // poruncit să vină în altă cameră și acolo am aflat că primise ordine de la domn să-mi pună la îndemână bărci, cai sau orice fel de lucru pe care l-aș cere. Nesuferitul meu de cihodar tăgăduia într-una că s-ar fi dat asemenea ordine, pentru a mă face să cred că nu-mi voi putea urma mai departe călătoria fără el. M-am bucurat din suflet că ghicisem adevărul și, deci, întorcându-mă la el cu tălmaciul meu, i-am dat cele 20 de guinee[3], pe care i le făgăduisem pentru a beneficia de plăcuta sa societate, și i-am spus să aștepte până vă scriu dvoastră. Acest oraș e așezat într-o vale, de pe povârnișul unui deal, pe care l-am coborât pentru a veni aici, este o priveliște frumoasă asupra Dunării cu insulele sale. Silistra e frumos situată pe acest fluviu și eu voi merge cu corabia pe Dunăre la vale șase mile până la Călărași, oraș de graniță al Țării Românești...

p. 300

București (f. a.). Când am debarcat în Țara Românească, am găsit cai, provizii și o escortă dată anume pentru mine și am zburat mai degrabă

p. 302

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez publicat sub titlul *A Journey through the Crimea to Constantinople in a series of letters of Elizabeth Lady Craven*, London, 1789, p 299 și urm.

[2] Nicolae Mavrogheni (1786–1789).

[3] Monedă engleză de aur echivalând cu 21 de șilingi

decât am mers. De la Călăraşi, o bună bucată de drum mergi de-a lungul Dunării, unde pasc tot felul de vite pe pajişti de trifoi amestecat cu fel de fel de flori. Nu este acolo un drum făcut cu adevărat şi nu am văzut urme de vehicule, dar pământul neted, fără pietre ori făgaşe, ne-a îngăduit o călătorie foarte plăcută. Apropiindu-ne de Bucureşti, am lăsat în urmă pajiştile şi am dat de un ţinut prea frumos, în care mici păduri de copaci mândri şi lanuri de porumb înalte de peste şase picioare alcătuiau toate laolaltă un tablou bogat şi variat. Mai mulţi boieri mi-au ieşit în întâmpinare, iar arnăuţii mei din escortă[4] erau foarte trezi şi deştepţi, deşi felul lor obişnuit de a-mi face rost de cai pentru trăsură îmi pricinuia adesea mare supărare. Căci se întâmpla des ca un ţăran călare pe un cal arătos, mai având în spate şi un sac de făină, să fie dat jos de pe cal într-o clipă şi să i se lase un cal obosit, iar calul său odihnit să fie înhămat la trăsura mea. Eu voiam cel puţin să i se dea ceva bani omului şi să i se explice toată treaba, dar se pare că domnul Ţării Româneşti a poruncit să fiu ferită de orice grijă şi zăbavă şi să nu fiu lăsată să plătesc nimic[5], aşa că puţinii bani pe care i-am distribuit au fost daţi în taină şi nu puteam izbuti a o face fără mare diplomaţie. Chiar la intrarea în Bucureşti am dat de o ceată de ieniceri, care îşi avea cortul întins la vreo milă de oraş şi care s-au luat la ceartă cu toţi însoţitorii mei şi îi sileau pe surugii să se întoarcă înapoi pentru a intra în oraş pe altă cale, întrucât ni s-a spus că drumul acesta fusese închis din porunca domnului. Uimirea mea a crescut şi mai mult când am văzut că suntem duşi printr-o poartă mare în curtea interioară a unei mănăstiri greceşti[6]. Această curte era frumoasă şi spaţioasă şi înconjurată cu galerii cu arcade gotice" (!)[7]. Trăsura mea a fost înconjurată îndată de oameni de diferite naţiuni, ce mi se adresau în toate limbile. Într-un târziu, m-am întors spre unul dintre vorbitori, îmbrăcat în port franţuzesc: „Vă rog, domnule, am zis, unde mă aflu?" Un servitor neamţ al meu i-a vorbit pe nemţeşte şi am aflat că fusesem adusă acolo pentru a sta în carantină vreo cinci zile, cel puţin. Stareţul mănăstirii a venit la uşa caretei mele. Închipuindu-şi, desigur, după cum arătam că nu sunt ciumată, m-a poftit să mă folosesc de camerele sale până îmi voi fi ales locuinţa pentru noapte. Venerabilul bătrân a stat lângă mine şi mademoiselle cât am luat masa. Până atunci eu şi trimisesem în oraş să-l înştiinţez pe domn de starea în care mă aflu. Dar am întrebat pe preacinstita mea gazdă, unde ar fi să locuiesc dacă aş rămâne acolo. Mi-a arătat cu mâna de partea cealaltă a curţii o cămăruţă păcătoasă cu pereţii goi şi cu toate geamurile sparte. Această cameră trebuia să mă adăpostească pe mine împreună cu toţi însoţitorii mei, căci am aflat că fiecare grup de călători care sosea era ţinut departe de ceilalţi. Chiar lângă uşa acestei camere am văzut pe un biet nenorocit singur având moartea întipărită pe faţa lui. „Şi rogu-vă", întreb

---

[4] Escorta trimisă de domn

[5] Contrar impresiei călătoarei, aceasta nu era o favoare anume pentru ea, ci o măsură generală pentru toţi călătorii purtători ai unui firman ca acela obţinut de la Poartă de către Lady Craven.

[6] Adică ortodoxe. E vorba de mănăstirea Văcăreşti.

[7] Adjectiv având aici sensul de: medieval.

eu, „ce este această tristă arătare?". „Un om bănuit a fi ciumat, care a fost aşezat cât mai departe cu putinţă de ceilalţi, cu puţine paie curate drept culcuş". Mărturisesc că m-am bucurat nespus când a venit din oraş agentul imperial[8] să-mi spună că domnul regretă mult încurcătura aceasta, că nu a fost niciodată în gândul său să fiu dusă în acea mănăstire. I-am mulţumit venerabilului // părinte pentru spiritul său îndatoritor şi am alergat în oraş, unde abia sosisem de câteva clipe, când a tras la scară o caretă poleită, făcută cred în anul I ⟨după Hristos⟩, înhămată cu cai murgi, care păreau că nici nu ating pământul. Fiecare cal era ţinut de hăţ de un rândaş de călărie turc. Un fel de şambelan (postelnicul) îmbrăcat într-o haină lungă de fir şi cu un toiag lung alb în mână, şi secretarul particular al domnului[9] au venit să mă ia. Cred că tot oraşul se adunase până atunci în jurul echipajului şi am înaintat foarte încet până la curtea dintâi a palatului[10], unde am trecut printre două rânduri de ostaşi de gardă, unii dintre ei ieniceri, alţii arnăuţi şi albanezi. În curtea a doua erau alte două rânduri de ostaşi de gardă înşiraţi mai departe până sus pe treptele unei scări impunătoare, ducând la sala mare de audienţe, în mijlocul căreia se afla despărţit un spaţiu cu perne pe care şedea domnul îmbrăcat după moda turcească; deasupra capului erau înşirate tuiurile[11], cuca[12] cea mare cu pană, iataganul minunat şi celelalte arme pe care le văzusem purtate solemn înaintea lui în alaiul de pe străzile din Constantinopol. M-a întrebat prin tălmaci ce mai face dl de Choiseul[13] şi dacă nu // voi rămâne mai multă vreme în Ţara Românească. S-a servit cafea şi zaharicale, iar când m-am sculat să-mi iau rămas bun, unul dintre şambelanii săi mi-a şoptit să mă aşez din nou şi atunci urechile mi-au fost asurzite de gălăgia cea mai diabolică pe care am auzit-o vreodată, la auzul căreia, secretarul a spus solemn cu glas tare: „Este în cinstea dv, doamnă. Este muzica domnului şi domnul m-a rugat să-mi arunc privirile în curte". Acolo, am văzut tot felul de trompete, tipsii de aramă izbite una într-alta şi tobe de toate mărimile – unele din ele, abia cât o ceaşcă, erau înşirate pe jos şi cei ce băteau în ele erau ghemuiţi la pământ pentru a le putea bate. Fiecare muzicant se silea să acopere zgomotul vecinului printr-un zgomot mai mare – dacă ar fi fost cu putinţă – şi eu nu ştiu dacă nervii mei au mai fost vreodată puşi la asemenea încercare, căci însoţitorul meu[14], care vedea cu ce greutate mă stăpâneam ca să nu râd, îmi tot spunea „în numele cerului, nu râdeţi". Mi-au venit în minte în clipa aceea desăvârşiţii muzicanţi germani ai domnului de Choiseul şi contrastul dintre muzica lor şi zgomotul pe care îl auzeam acuma mai sporeau încă absurditatea momentului, astfel încât sufeream grozav. Totuşi această scenă nu a durat mult. Am fost chemată la doamnă în audienţă...

p. 305

p. 306

[8] Baronul Franz Leopold von Metzburg Vezi rapoartele sale în *Documente Hurmuzaki*, XIX_I

[9] La Roche, secretarul francez, fost mai înainte şi în slujba domnului Callimachi, iar mai recent în a lui N. Caragea şi Mihai Suţu.

[10] Curtea Nouă de pe Dealul Spirii.

[11] *Horses' tails.*

[12] *The helmet*

[13] Ambasadorul Franţei pe lângă Poartă.

[14] Este vorba de domnul de V. (Villiers).

p. 308 Doamna[15] stătea turceşte cu trei din fiicele ei lângă dânsa – erau în vârstă de nouă, zece şi unsprezece ani[16]. Doamna poate să fie de vreo treizeci de ani, e foarte frumoasă la faţă, aduce oarecum cu ducesa de Gordon, numai că trăsăturile şi expresia ei erau mai blânde, pielea mai albă şi părul mai deschis la culoare. La trup este cam greoaie şi este acum în a şasea lună a unei sarcini care este a opta. Domnul m-a luat de mână şi m-a aşezat lângă dânsa şi ca să-mi dea o dovadă de cinste cu totul neobişnuită, el îngăduise ca şi domnul de V. să pătrundă în harem[17]. Acum s-au aşezat lângă el. Erau aproape douăzeci de femei în cameră. Una dintre ele[18] avea în loc de turban o căciulă înaltă de samur, trasă înapoia părului, care era pieptănat în sus peste un fel de sul. Această găteală a capului era departe de a fi urâtă sau de a-i sta rău. Doamna mi-a spus că aceasta era o boieroaică din Ţara Românească. După ce p 309 doamna mi-a pus toate întrebările destul de simple ce obişnuiesc să le pună // femeile din Orient, m-a întrebat dacă eram îmbrăcată după moda franţuzească şi mi-a spus că ar fi fericită dacă ar şti ce să facă pentru a mă reţine în Ţara Românească un an întreg. Domnul părea să dorească acest lucru tot atât cât şi ea, dar eu le-am declarat că nu voi sta decât douăzeci şi patru de ore la Bucureşti. Atunci, m-au rugat să cinez cu ei şi eu am primit, dar am vrut să mă întorc mai întâi la locuinţa mea ca să scriu la Constantinopol, căci făgăduisem să scriu îndată ce voi fi sosit în acest oraş. Am fost condusă înapoi la caretă, prin aceleaşi curţi şi cu aceleaşi ceremonii ca la sosire. Când am luat loc în trăsură, secretarul mi-a spus că avea poruncă să-mi arate o frumoasă grădină engleză aparţinând unui bătrân boier la care am mers. O grădină de zarzavat a unui ajutor de pastor de ţară din Anglia şi această grădină erau cam tot una. Dar, stăpânul ei era o figură venerabilă, cu o barbă albă ca zăpada, îmbrăcat într-o haină lungă de tulpan[19] şi umblând cu greutate sprijinit de servitorii săi. În curând, a poruncit să mi se ofere toate fructele din grădină şi, când am ieşit din grădină, am întâlnit chiar pe acea boieroaică cu căciula de blană, pe care o văzusem la palat. Găsindu-mă în casa tatălui ei, a dat frâu unei bucurii aşa de nestăpânite, încât cu greu am putut să mă desprind de ea. Mă luase în braţe şi aproape că mă înnăbuşea tot îmbrăţişându-mă.

Numele venerabilului tată este boierul Dudescu[20] şi este unul dintre boierii cei mai de seamă din Ţara Românească. Dar totuşi, am ajuns, în sfârşit, la locuinţa mea şi abia îmi sfârşisem scrisoarea către dl de Choiseul, când au intrat p. 310 doi din slujbaşii domnului împreună cu secretarul şi urmaţi de mulţi alţi // slujitori de la Curte. Secretarul m-a rugat să mă duc să arunc o privire asupra unei galerii ce înconjura curtea din dos a casei. M-am dus şi am văzut un frumos cal arab în mijlocul unei mari mulţimi de oameni. Doi turci îl ţineau de căpăstru. Secretarul mi-a spus că domnul, aflând că-mi plăceau caii, mă ruga

[15] Marioara Mavrogheni, născută Scanavì.

[16] Nicolae vodă Mavrogheni a avut patru fiice: Sultana, Elena, Eufrosina şi Ralù.

[17] Termen impropriu, nefiind vorba de turci

[18] Maria Dudescu, măritată mai apoi cu Scarlat Ghica.

[19] *Muselin*. Nu trebuie confundat cu muselina, care este o ţesătură subţire de mătase, ţesătura numită *muslin* în limba engleză fiind, dimpotrivă, o ţesătură foarte subţire de bumbac.

[20] Marele ban Nicolae Dudescu

să-l primesc pe acesta, pe care i-l dăruise cu câteva zile mai înainte un paşă cu trei tuiuri, şi că nădăjduia că îl voi primi împreună cu sentimentele de consideraţie cu care mi-l oferea. Am dat răspunsul cel mai politicos, pe care l-am putut închipuit şi am împărţit frumoase daruri în bani rândaşilor, care îl aduseseră şi întregului personal de la grajduri. Cina a fost servită într-un chip mult mai european decât mi-aş fi putut închipui; o masă cu picioare şi scaune pe care să şezi erau lucruri la care nu mă aşteptam. Domnul şedea la un capăt al mesei, soţia sa de o parte şi eu de cealaltă. Domnul V. era // şi el invitat p. 311 şi şedea în stânga mea. Mai multe femei[21] au stat la masă cu noi. Doamna avea nouă slujnice (?)[22] în spatele scaunului ei pentru a o servi. Mai multe piese de argintărie, de fabricaţie vădit engleză erau aşezate pe masă, adică solniţe, oţetare (?) etc., dar erau acolo patru sfeşnice de alabastru încrustrat cu flori compuse din mici rubine şi smaralde, care erau foarte frumoase. În tot timpul cinei a cântat înfiorătoarea muzică turcească, din când în când întreruptă de cea a lăutarilor ţigani, ale căror melodii erau absolut fermecătoare şi ar fi dat chef să joace chiar celui mai greoi bulgăre de ţărână.

Domnul a văzut impresia pe care mi-o făcea această muzică şi a poruncit ca aceştia să cânte mai des decât turcii. Se pare că aceşti ţigani sunt robi din născare şi aparţin domnului Ţării Româneşti cât este în scaun. Mi-a spus că au mai rămas cinci mii din ei, odinioară erau douăzeci şi cinci de mii. După cină, am stat câtva timp în sala cea mare în care mă primise mai înainte doamna, dar domnul şi cu domnul V. stăteau de o parte a sălii şi doamna împreună cu mine şi celelalte femei de alta. Doamna a crezut pe semne că îmi îngădui libertatea călătorilor de a povesti lucruri neadevărate, când i-am spus că // la noi, doamnele învaţă să danseze şi să scrie, împreună cu alte lucruri p. 312 de care de asemenea se cam îndoia...

Soţul ei îşi fuma luleaua şi mi-a părut rău că nu fuma şi ea, căci am văzut că numai politeţea ei faţă de o străină o împiedica de la aceasta. Domnul m-a întrebat dacă îl cunoşteam pe împărat[23] şi pe principele Kaunitz[24] şi, la răspunsul afirmativ, m-a întrebat dacă îl voi vedea? – Probabil că da. – „Ei atunci", a zis el, „spuneţi-i prinţului că sunt la ordinele sale şi spuneţi-i împăratului că sper că acum, cum suntem atât de aproape unul de altul, vom fi prieteni". Ciudăţenia acestor mesaje era gata să-mi stârnească râsul, dar l-am asigurat cu toată seriozitatea că le voi transmite întocmai, dacă voi avea prilejul. Cam la orele unsprezece şi jumătate, m-am sculat să-mi iau rămas bun şi am primit din partea doamnei nişte batiste foarte frumos brodate şi a trebuit din nou să mă scuz că nu pot // sta un an întreg cu ea, ceea ce, după spusa p 313 ei, ar fi o mare plăcere[25] pentru ea, întrucât prezenţa mea era plină de farmec. M-am retras cu toţi însoţitorii mei de mai înainte, dar mai având pe deasupra încă vreo sută de masalale, cred, şi toată muzica turcească şi cea a ţiganilor cântând de-a lungul marii carete // poleite. Această disonanţă îngrozitoare şi

[21] *Women* (probabil boieroaice).

[22] *Females*.

[23] Iosif al II-lea

[24] Cancelarul Austriei.

[25] *A great amusement.*

tot comicul procesiunii acesteia au învins gravitatea mea de până atunci şi, deşi era de faţă secretarul, am râs tot drumul până la casa consulului francez[26], de unde scriu acum, acest om politicos şi soţia lui stăruind mult să mă reţină să dorm la ei. Ideile de bună creştere ale domnului V. au fost atât de zdruncinate de râsul meu încât l-a asigurat pe secretar că perfecţiunea urechii mele muzicale era atât de mare încât orice disonanţă mă făcea să râd şi a repetat acest lucru în toate felurile şi chipurile în care a putut-o face. Am zis: „A, da, este foarte adevărat", dar, printre picături, îi spuneam pe englezeşte: „Ce-aţi vrea să fac? Mă simt ca o marionetă[27] purtată pe străzi cu toate aceste trompete şi această gloată în jurul meu". Totuşi, în cele din urmă, s-au molipsit şi secretarul şi domnul V. şi am ajuns râzând toţi trei la casa consulului, unde soţia lui îmi pregătise un pat bun şi m-am descotorosit de muzica mea dând muzicanţilor un pumn de bani. //

p. 314 Este aşa de cald că nu pot dormi şi stau să vă scriu... Acesta nu este un oraş neînsemnat. Aşezarea lui e foarte frumoasă. În adevăr, în acest oraş ar fi greu de găsit o poziţie lipsită de frumuseţe. Ţara Românească plăteşte Porţii un tribut de patru sute de pungi în fiecare an, în afară de cereale, lână şi multe mii de oi. Ciobanii mai plătesc, pe lângă aceasta, un tribut anual de optzeci de mii de piei de vite, de unt, brânză, seu.

Dacă lipsesc cumva cerealele ⟨ce vin⟩ din Egipt, atunci această ţară e datoare să împlinească lipsurile la Constantinopol. Eu persist să afirm că tot ce e superior pe pământ prin natura sa, fie că ar fi însufleţit sau neînsufleţit, e tratat cu vitregie. Această ţară frumoasă, al cărei pământ şi climă dau naştere unei producţii luxuriante, a fost supusă de soarta unei puteri, care, datorită nevoilor Porţii, dacă nu a lăcomiei domnilor, stoarce fără milă băştinaşii şi smulge belşug chiar de la izvorul său, silind adesea pe nenorocitul român să fugă în munţi, unde, un timp măcar, scapă de cruzimile ce le întâmpină din partea unei cârmuiri tiranice, care îi pedepseşte pe locuitori pentru lipsurile pricinuite tocmai de asupririle acelei cârmuiri. //

p. 315 Pornesc mâine dimineaţa, devreme, şi voi scrie din Sibiu, primul oraş imperial în care voi ajunge. Suita mea a fost sporită aici printr-un fel de negustor sau tălmaci foarte priceput, care vorbeşte perfect limba română şi care merge la Sibiu...

p. 316 *Sibiu, 18 iulie 1786*

Prima poştă după Bucureşti este într-un loc numit Floreşti[28], aşezat la opt leghe la apus de Bucureşti. Am trecut două mici râuri, care se unesc şi sporesc apele Argeşului, o apă, care curge pe o distanţă de multe leghe de-a lungul poalelor munţilor Ţării Româneşti şi ai Transilvaniei. Pe drum, am fost surprinsă de cea mai grozavă furtună cu tunete şi potop de ploaie, ce mi-a fost

---

[26] Este vorba de casa secretarului francez al domnului, menţionat mai sus, La Roche Francezii nu aveau încă vreun consul la Bucureşti. De altminteri, acum, Mavrogheni îşi adusese un alt secretar, La Roche urmând să se înapoieze la Constantinopol, la dispoziţia ambasadei de care aparţinea în mod direct

[27] În text *Punch* echivalentul lui Pulcinella, Polichinel

[28] Pe malul stâng al Argeşului

dat să văd vreodată, şi în loc să ajung la casa unui boier, unde mi se pregătise găzduirea pentru noaptea dintâi, am fost silită să mă opresc şi să aştept cu răbdare până ce vor binevoi elementele să-şi mai domolească urgia, totuşi am fost mai puţin încercată decât tovarăşii mei de drum, care călătoreau în trăsuri absolut deschise şi astfel vântul, ploaia, tunetele şi fulgerele ne-au ţinut pe loc cea mai bună parte din noapte. Când ne-am putut urma drumul, am mers mai departe şi ne-am odihnit în casa primitoare a unui boier, frumos aşezată pe râul Argeş la poalele munţilor. Aici se sfârşea partea de şes a ţării, care se întinde încoace începând de la Dunăre, şi am început treptat să urcăm la deal. Am rămas noaptea // în casa altui boier şi, trecând pe drum, am văzut la dreapta o mănăstire mare grecească[29], aşezată pe povârnişul unui munte şi având în jur lanuri bine lucrate. Nu voi încerca să descriu mândrele frumuseţi ale munţilor, copacii înalţi şi tot felul de tufişuri ce le dădeau o serie întreagă de nuanţe de verde. Când am ajuns jos, în vale, am mers de-a lungul râului care curgea grăbit şi cotiturile sale şerpuite erau tot atât de pline de graţie şi măreţie ca munţii ce dădeau naştere izvorului. În adevăr, din loc în loc, laturile munţilor erau perpendiculare şi întâmplarea sau furtunile prăvăliseră de sus copaci uriaşi care zăceau de-a curmezişul râului şi stăvilind apa o făceau să cadă în cascade. Nimic mai sălbatic sau mai romantic nu poate fi conceput decât mulţimea de locuri de acestea pe lângă care am trecut, dar asemenea abia ar răscumpăra grozăvia drumului. Vă puteţi închipui ce încet am înaintat prin munţi, unde douăzeci de ţărani ce însoţeau pe jos trăsura o ridicau în sus săltându-i roţile peste stânci tot atât de mari, ca şi dânsa. Acum două nopţi, când călăuzele au crezut că se pot bizui să dea drumul trăsurii pe o mică suprafaţă netedă, ea s-a răsturnat cu mine şi, cum era prima dată din viaţă că mi se întâmpla aşa ceva, am fost aşa de // mirată – deşi nu rănită – că nici nu mi-a dat în gând să ies din trăsură până ce mademoiselle D., cu strigătele ei repetate „Sunt moartă"[30], m-a trezit din mirarea mea încremenită. Primise o lovitură chiar în stomac, dar era numai o contuzie superficială şi după două ore nu s-a mai resimţit deloc. Acest drum dintre Transilvania şi Ţara Românească a fost desfiinţat şi stricat anume, acesta constituind unul din articolele ultimului tratat de pace încheiat între împărat şi Poartă[31], bănuiesc pentru a face imposibilă transportarea artileriei grele. Oricât ar fi acest lucru de folositor pentru fiecare din aceste două puteri, neajunsul pentru călători trebuie să fie grozav. Una din trăsurile[32], ce urmau la rând după a mea, s-a fărâmat într-o mie de bucăţi şi noul meu tălmaci împreună cu un servitor au venit călare, după ce şi-au încărcat bagajele pe alţi cai, sosind tocmai la timp pentru a vedea cum e ridicată la loc trăsura mea; cât priveşte trăsura lor, ea rămâne în bucăţi pe locul unde s-a fărâmat. Dacă vreun german dintre cunoscuţii dvoastră vrea să vină cumva prin aceste locuri, fie pentru treburi, fie doar de

p. 317

p. 318

---

[29] Ortodoxă. Probabil la Curtea de Argeş. Cf. şi itinerariile celorlalte călători mergând la Turnu Roşu: ca Sestini, Seipp etc.

[30] În limba franceză.

[31] În 1739.

[32] Acea a negustorului, care s-a adăugat convoiului la Bucureşti (cf. mai sus ultimele rânduri ale scrisorii din Bucureşti).

curiozitate, sfătuiţi-l să facă drumul călare, vă asigur că aceşti munţi minunaţi merită cu prisosinţă să fie văzuţi; din poale şi până în creştet sunt îmbrăcaţi în frunzişul cel mai bogat. Şi în Ţara Românească, acolo unde s-a tăiat pădurea

p. 319 şi // s-a cultivat pământul, pajiştile cele mai frumoase, holdele cele mai bogate dovedesc că solul este aşa cum îl poţi vedea când e brazda de curând răsturnată – o ţărână neagră şi grasă. Această ţară poate într-adevăr fi numită un giuvaer rău montat; ce ar putea ea ajunge încăpând pe mâini harnice şi pricepute!

Lemnul de construcţie deocamdată este prea puţin folosit, greutăţile transportului său de pe munţi fiind peste măsură de mari. Râul[33] este prea puţin adânc şi prea plin de obstacole pe alocuri pentru a putea primi plute.

Am dormit acum două nopţi, după răsturnarea trăsurii, într-un loc, unde erau doar două colibe păcătoase, una avea o bucătărie abia destul de încăpătoare pentru salteaua mea, pe care o împart cu mademoiselle. Lumina de dimineaţă m-a trezit şi am văzut calul meu arab păscând aproape de tot de fereastra mea pe o mică platformă verde; cei doi arnăuţi care îl mânau ⟨cu noi⟩ dormeau duşi la picioarele lui. Era legat cu o frânghie şi părea foarte obişnuit să aibă slugi care să vadă de el. Câteva ore mai târziu eram la vama cu ţara împăratului, adică pe frontieră, tot pe malul râului, pe care îl urmasem şi la poalele acestor munţi încântători, meniţi desigur altor scopuri decât adăpostirea unor asupriţi

p. 320 ori a unor ucigaşi fugari. Nu pot // spune cât m-am bucurat să văd pe un stâlp pajura imperială şi să mă simt sub ocrotirea imperială, deşi nu am călătorit niciodată aşa de bine escortată şi de măgulitor tratată ca în Ţara Românească. Reaua cârmuire a Porţii nu poate niciodată feri cu totul pe călători de actele de violenţă ale provinciilor răsculate.

De la vamă, am ajuns la fortăreaţă[34], unde am fost primită cu cel mai mare respect şi atenţie de un maior bătrân, cu părul cărunt şi am suit mai bine de optzeci de trepte înalte de piatră ca să ajung la apartamentele sale. Acolo mi-a servit cina şi a pus să mi se pregătească nişte paturi bune pentru mine şi toată suita mea. Acest bătrân ofiţer mi-a spus că a comandat acolo douăzeci şi trei de ani şi că eu eram prima doamnă pe care a văzut-o sau a ştiut-o că trece acea frontieră. Dacă vreunii din prietenii mei ar fi putut vedea pe din afară fortăreaţa şi ar fi aflat că eram înăuntru, fără a şti de ce, ar fi crezut că sunt acolo prizonieră pe viaţă. //

p. 321 Cinci leghe de drum m-au adus în locul acesta ⟨Sibiu⟩, unde sunt găzduită la un baron von Buccow, fiu al fostului guvernator[35], dar care duce acum casă cu o familie de elveţieni, oameni buni şi cumsecade aici, la odihnă, trei zile ca să mă simt printre oameni ce arată a creştini.

Este aici o tabără de cavalerie şi împăratul[36] a sosit în ajunul venirii mele, pentru a-şi trece în revistă regimentele. A trimis la mine de cum a ştiut că eram aici, ca să întrebe dacă sunt bine găzduită şi cum mă aflu, adăugând

---

[33]Autoarea se gândeşte, desigur, la Olt, care însă este adânc şi deschis plutelor

[34] Fortăreaţa de lângă carantina de la Turnu Roşu.

[35] Adolf baron von Buccow, fost guvernator al Transilvaniei (1762–1764), cunoscut pentru distrugerea bisericilor şi mănăstirilor din Transilvania şi deposedarea ţăranilor români, în vederea instalării unor colonişti străini, de preferinţă germani

[36] Iosif al II-lea.

că dacă nu mi s-a dat o locuință cum trebuie, va porunci să mi se dea apartamente care să-mi fie pe plac. I-am trimis răspuns că nici nu m-aş putea afla în condiții mai bune şi că îmi va face cinstea să vină să mă vadă mâine dimineață. Are cu el numai pe generalul Brown şi locuieşte ca un simplu nobil într-un han din oraş. Una din roatele trăsurii mele s-a fărâmat şi erau toate în aşa stare că mă văd silită să rămân aici patru zile, ca să mi se facă un rând nou de roți. Voi mai scrie poimâine când voi părăsi gazdele mele atât de primitoare...

Sibiu 28 iulie 1786 p 322

Am fost foarte bine tratată aici de guvernator[37], care este un bătrân cu multă judecată şi singurul guvernator, după câte mi se spune, rămas în slujba imperială din cei numiți odinioară de împărătească[38]. Este protestant. Are o colecție foarte bine rânduită de specimene din toate minele din Transilvania. Aurul este foarte curat. Minele de aur sunt bogate. Mi s-a spus că ele plătesc în fiecare an împăratului două sute cincizeci de mii de ducați. Aceasta este o taxă asupra proprietarilor minelor, socotită cam la o treime din greutatea minereului extras, adică trei florini din nouă. Este un plan[39] mult mai rațional decât trecerea tuturor minelor de aur şi argint dintr-o țară, de cum ar fi descoperite, în proprietatea suveranului. Urmarea firească a unei asemenea legi ar fi că posesorii pământului, care conține aceste mine prețioase, s-ar îngriji mult ca ele să nu fie niciodată descoperite.

⟨Guvernatorul⟩ e mare amator de tablouri şi are o colecție din care p 323 portretele lui Carol I (Stuart) şi al soției sale[40] sunt foarte frumoase, un „sfântul Ieronim cu un leu" e de o valoare neprețuită, în adevăr, a şi spus că i s-au oferit patru mii de lire sterline pentru acesta din urmă. Un nobil maghiar, un conte de Vitzay şi cu soția sa, născută Esterhazy, şi cu alți membri ai nobilimii au fost poftiți la masă împreună cu mine la guvernator. Contele de Vitzay s-a oferit să-mi aducă el calul arab până la Viena... Împăratul îmi trimisese răspuns că va veni să mă vadă şi a venit. A venit pe jos, însoțit doar de generalul Brown şi a stat două ore şi jumătate uitându-se la hărțile şi obiectele primite în dar de mine. Hărțile păreau să-i placă foarte mult şi a râs când i-am transmis mesajul domnului Țării Româneşti, căci i l-am redat întocmai. Ieri dimineața, am fost la revista militară, dar ziua era ploioasă, furtunoasă şi obositoare. Împăratul a părăsit Sibiul după revistă. A trimis pe generalul Brown să-mi spună că a binevoit să-i poruncească să-i scrie contelui de Soro, care e comandantul Timişoarei, şi contelui de Colloredo, al Petrovaradinului, să aibă cai de poştă pentru mine, dacă m-aş hotărî să merg la Petrovaradin să văd trupele croate, care... formează un fel de miliție, ce face pază la frontieră şi cultivă pământul în timp de pace, iar în timp de război, se dovedesc a fi trupele cele mai de nădejde. Împăratul îmi vorbise despre aceste trupe şi părea

---

[37] Samuel baron von Brukenthal, guvernator al Transilvaniei (1774–1787)

[38] Maria Tereza.

[39] Sistemul datează din vremea regilor angevini ai Ungariei

[40] De Van Dyk

să dorească să mă duc pe acolo să le văd, dar mărturisesc că abia aştept să ajung la Viena, unde ştiu că mă aşteaptă scrisori ce mă interesează foarte mult.

....

p 325 *Viena, 30 august 1786*

Am călătorit în condiţii bune şi plăcute până aici şi nu am avut altă zăbavă pe drum decât cea datorită contelui Soro, care a stăruit mult să iau masa cu el.

....

p. 328

Descrierea[41] alaiului de plecare al lui Nicolaie Mavrogheni spre Ţara Românească

9 mai 1786, Pera

...Am văzut deunăzi plecarea oficială a unui domn nou numit în Ţara Românească. Alaiul era foarte frumos: Curtea şi garda lui împreună cu escorta numeroasă de la Poartă îl precedau şi îl urmau, mergând doi câte doi. Un mare număr de cai, ieniceri şi bucătari – valtrapurile cailor erau de ţesătură de fir p. 329 sau din broderii bogate –, două cozi de cal albe ⟨tuiuri⟩ în vârful // unor beţe şi o căciulă ca un coif – emblema demnităţii sale – erau purtate înaintea lui. Era un om mai matur şi, cunoscându-l pe ambasador[42], s-a uitat în sus spre ferestre unde şedeam şi a salutat din cap. Alaiul acesta a durat destul de mult şi a fost într-adevăr o procesiune cum nu se poate mai frumoasă. Acest domn îşi zice Nicolae Morezzind, este de fel din insula Naxos şi a adoptat un nume care nu este al său ⟨adevărat⟩, pentru că este cu mai multă trecere la Poartă.

---

[41] Ca o completare la relaţia de mai sus, redăm şi partea din scrisoarea datată din 9 mai 1786, despre alaiul de plecare din Constantinopol spre Ţara Românească al noului domn Nicolae Mavrogheni, al cărui nume e dat ca Nicolae „Morezzind" (!).

[42] Ambasadorul francez, Choiseul Gouffier.

JENNE – LEBPRECHT

(? – după 1790)

Cunoscut mai mult sub numele de Jenne, care pare să fie cel adevărat, autorul relaţiei de călătorie pe Dunăre până la Galaţi, publicată în două ediţii: la Paris, în 1788 şi 1790, apare în a doua ediţie sub numele de Lebprecht. El nu trebuie confundat cu contemporanul rus, Michael Lebprecht, autorul mai multor scrieri asupra Transilvaniei, cuprinse în bibliografia româno-ungară a lui A. Veress. Cele două ediţii amintite mai sus au precedat volumele publicate la Frankfurt şi Leipzig, sub numele de Jenne.

Faptul că în oraşul natal al autorului (Frankfurt), lucrarea apare sub acest nume, este un indiciu puternic că acesta e cel adevărat şi nu cel de Lebprecht, care apare o singură dată în ediţia de la Pesta din acelaşi an (1790). Nu avem explicaţia acestei anomalii. Observăm însă că la noi a fost cunoscută mai ales ediţia a doua de la Pesta, care atribuie lucrarea lui Lebprecht.

Despre autor avem prea puţine amănunte biografice. Nu cunoaştem nici prenumele său, căci nu e nici o prezumţie că ar fi vreo legătură între el şi Rudolf von Jenny, autorul unui ghid pentru călători în Imperiul austriac, prelucrat apoi de Adolph Schmide şi publicat, în 1834, la Leipzig *(Handbuch für Reisende in dem österreichisch Kaiserstaate)*. Despre el ştim doar ce ne spune el însuşi, în relaţiile sale, din care ne-a stat la dispoziţie numai volumul de la Pesta *(Lebprechts Reisen)* S-a născut la Frankfurt pe Main dintr-o familie de negustori. Încă de copil a putut vedea tot felul de negustori străini, ce veneau în mare număr la cele două bâlciuri anuale din oraşul său. Prima sa călătorie a fost la Viena. Au urmat o serie de călătorii de afaceri. Mai întâi, o călătorie la Petersburg prin Brunn (Brno), Frankfurt pe Oder, Danzig (Gdansk), Riga, în septembrie 1782. O alta, în 1783–1784, l-a purtat prin Croaţia, pe Marea Adriatică, în nordul Italiei şi în Franţa. În 1785, a fost de la Malta la Viena, prin Constantinopol, Varna-Bucureşti, Arad-Presburg Cu acest prilej, la 27 septembrie, a trecut de la Rusciuk la Giurgiu, unde a întâlnit fregata baronului Tauferer, şi s-a dus la Bucureşti, pe care l-a descris doar în treacăt Cum drumurile sale principale erau între Viena şi Constantinopol, a străbătut de mai multe ori ţările noastre În 1786, pleacă de la Viena spre Constantinopol, după o şedere prealabilă în Slavonia, de unde a purces, la 29 octombrie, din oraşul Esseg (azi Osiek, în Iugoslavia), cu corăbiile încărcate cu marfă, coborând pe Drava şi Dunăre până la Galaţi Aici ajunge la 17 decembrie, şi este găzduit de contele Festetics, care se apucase de negoţ în mare, întemeind o casă de comerţ cu sucursale la Bucureşti şi Galaţi. De aici, porneşte mai departe spre Bosfor. Un al treilea drum prin ţările noastre îl face întorcându-se de la Constantinopol la Viena Ajuns la Galaţi, merge cu poşta la Bucureşti, unde îl întâlneşte pe contele Festetics A călătorit şi prin restul Europei, Spania, Italia şi Tirol, arhipelagul grecesc, atingând şi coastele Asiei şi ale Africii A publicat relaţiile sale de călătorie – dând mai întâi, la 1788, la Pesta, volumul: *Herrn Jenn's Reisen nach St. Petersburg, einen Theil von Deutschland, Frankreich, Kroatien, Slavonien, Italien, die Moldau, Wallachei, Siebenburgen und Ungarn, nebst einem*

Reise-Journal Der Donaufahrt von Esseg bis ans Schwarze Meer (Pest, 1788, Gedruckt und verlagt bei Mathias Trattner).

O nouă ediţie apare în aceeaşi editură, la 1790, cu acelaşi titlu, dar sub numele de Lebprecht: *Lebprechts Reisen nach St. Petersburg*... etc.

În acelaşi an, se tipăreşte, la Frankfurt şi Lipsca, sub numele de Jenne, o urmare la volumul amintit cuprinzând în total trei volume cu următoarele titluri: *Jenne's Reisen von St. Petersburg bis Malta, und von der Donaumündung bis in den Guadalquivir, durch einen Theil von Asien und einige Städte in Afrika*, I. Theil (Frankfurt und Leipzig, 1790, 554 p.); *Jennes Reisen nach dem archipelagus der europäischen Turkey Moldau, Wallachei, Siebenbürgen und Slavonien* (506 p.) şi *Jennes Reisen nach Spanien, Piemont, der Lombardia und Tyrol* (470 p.)

Ediţia de la Pesta, care ne-a stat la îndemână *(Lebprechts Reisen...)*, cuprinde la p. 147 şi urm. călătoria de la Viena până în Slavonia, la Esseg, şi de acolo, pe Dunăre, până la Galaţi şi înapoierea, prin cele trei Ţări Române, la Viena.

Textul înfăţişează pe de o parte, un jurnal extrem de interesant al călătoriei pe Dunăre, datorită căruia pot fi urmărite condiţiile de navigaţie, de aprovizionare, de angajare din loc în loc a unor aşa-zişi dumingii, de rezolvare a eventualelor conflicte de muncă între negustorul, ce-şi transportă marfa, şi aceştia din urmă etc. El e însoţit de o seamă de sugestii şi propuneri de îmbunătăţire a transporturilor pe Dunăre prin transbordarea mărfurilor la Orşova şi la Sulina, nu la Galaţi, cum se obişnuia atunci, când vasele maritime erau obligate să suie cursul Dunării până la portul acesta, ca să încarce marfa depozitată acolo, cu riscul adesea de a se împotmoli, cum s-a şi întâmplat în nenumărate rânduri. Autorul propune chiar organizarea unor transporturi cu vase proprii, invocând faptul că în anul precedent patru întreprinderi, anume: Festetics, Gollner, Delazia şi Lebprecht (!!!) au plătit împreună peste 10 000 de guldeni ca navlu. Dar, pe lângă aceste însemnări ale jurnalului de bord, sunt o serie de *observaţii şi comentarii*, care reflectă reacţiile subiective ale autorului, indispus de conflictele sale cu dumingiii şi de rezolvarea lor în defavoarea sa, prin judecata boierului român de la Galaţi. Se poate ca această atitudine a sa să se datorească şi influenţării sale de către noul său prieten, Festetics, care l-a găzduit la Galaţi şi l-a informat, în felul său, despre condiţiile locale. Dar ea mai reflectă şi dispreţul său, în general, pentru popoarele mai puţin dezvoltate, după cum reiese şi din judecăţile sale asupra populaţiei din Slovenia, de pildă (p. 160 ş.a.). Şi în privinţa noastră, autorul nu s-a mulţumit cu relatarea observaţiilor, pe care le-a putut face direct, ci a avut pretenţia să dea o lucrare de concepţie, rostind judecăţi generale şi definitive asupra ţării şi poporului, pe care le-a luat, de-a gata, de la Sulzer şi Griselini. Lucru de care trebuie întotdeauna ţinut seama la folosirea unui text ca acesta. Tot astfel, descrierea ţărilor noastre din volumul al II-lea al seriei, de la Frankfurt, în care este relatată călătoria de întoarcere de la Constantinopol, este întocmită după informaţii împrumutate de la mai mulţi autori şi, în primul rând, de la Raicevich

La noi, C. J. Karadja, într-un articol *Un călător pe Dunăre în anul 1786*, publicat în „Revista istorică”, X (1924), nr. 1–3, p. 43–50, a dat un rezumat complet, după ediţia de la Pesta, din 1790, ce poartă numele lui Lebprecht. Ea a făcut şi obiectul unui comentariu al lui Şt. Berechet, în „Spicuitor în ogor vecin”, III (1924), p. 64–67. A. Veress a dat o descriere exactă a ediţiilor în care a apărut relaţia şi urmarea ei în *Bibliografia româno-ungară*, vol. II, Bucureşti, 1931, p. 48 (nr. 684), p. 69 (nr. 741) şi p. 70 (nr. 744), fără a cunoaşte însă volumele următoare din seria de la Frankfurt, semnalate şi analizate de G. Zane într-un articol: *Cărţi necunoscute sau puţin cunoscute despre români*, publicat în „Arhiva”, Iaşi, XXXIV (1927), nr. 3–4, p. 196–198.

[CĂLĂTORIA PE DUNĂRE ŞI ÎN ŢĂRILE ROMÂNE][1]

1786. Noiembrie

Călătoria de la Belgrad până la Galaţi se face aproximativ în 163 de ceasuri, iar vara drumul acesta se face deseori în 16 zile, deşi de obicei durează trei săptămâni, şi am fost nevoiţi să dăm fiecăruia dintre marinari mai bine de treizeci de piaştri, care se câştigă în cel mai bun caz în cinci săptămâni. p. 170

Se obişnuia şi până acum ca, de la Viena şi Semlin[2], mărfurile să fie transportate pe apă numai până la Galaţi şi nu chiar până la gurile Dunării, deoarece oraşul acesta este privit cu totul greşit, ca antrepozit ⟨obligatoriu⟩[3] al mărfurilor noastre, la fel cum şi este de fapt pentru cerealele, care sosesc din Moldova, precum şi pentru alte produse din ţara aceasta, care din interior sunt aduse //, cu căruţele, în Galaţi şi încărcate pe acele corăbii maritime, care în câteva locuri, de la Marea Neagră până aici, trebuie să fie trase în contra curentului...[4]. p. 171

De la Galaţi până la Marea Neagră sunt numai douăzeci de ceasuri, iar acest fluviu mare merge drept înainte până aproape de jumătatea drumului la Ismail, unde este trecerea cea mai primejdioasă, după cea de la Porţile de Fier[5], şi anume, este un vârtej mare, care a înghiţit până acum mai multe corăbii, dar care se poate ocoli uşor. Zece ceasuri mai jos de Ismail, fluviul se varsă, în sfârşit, prin mai multe canale, în mare. Aici bancurile de nisip şi vadurile pomenite mai sus nu pot fi atât de primejdioase pentru corăbiile de Dunăre, cât sunt pentru corăbiile maritime, mai mari. //

Pe malul nostru[6], la Gornea[7] şi Liubcova[8], în Banat, pot fi găsiţi cârmaci, care conduc vasele peste Islaz[9], însă la ⟨punctul⟩ Jupalnic, unde ar fi cel mai necesari, ca să piloteze vasele prin Porţile de Fier sau Demircapi, care este trecerea cea mai primejdioasă din tot parcursul Dunării, tocmai aici ei ne lipsesc. La trei sferturi de ceas de Orşova, natura a tras pe toată lărgimea fluviului (lat aproximativ ca la Nussdorf lângă Viena sau ca Rinul la Mainz) un lanţ de stânci, ale căror vârfuri negre se înalţă din apă. Din cauza venirii năvalnice a curentului, se formează la mijloc vârtejuri nenumărate, care învârtesc corăbiile şi dacă nu se dă toată atenţia, cum a fost în cazul meu, sunt deviate... p. 172

---

[1] Traducerea s-a făcut după originalul german: *Lebprechts Reisen nach St. Petersburg einen Theil von Deutschland, Frankreich, Kroatien, Slavonien, Italien, die Moldau, Wallachei, Siebenbürgen und Ungarn...*, Pesta, 1790, p. 170 şi urm.

[2] Oraş în Iugoslavia, la vărsarea râului Sava în Dunăre.

[3] *Stappelplatz.*

[4] Mai aminteşte de împotmolirea suferită chiar atunci la gurile Dunării de vasul maritim de sub conducerea lui Plescovich, venit de la Constantinopol, cu corabia goală, pentru a încărca cereale la Galaţi. Propune chiar echiparea vaselor fluviale cu cârmaci şi marinari austrieci până la vărsarea Dunării în mare. Vezi şi Hurmuzaki, XIX$_1$, p. 268, ştirea despre eşuarea la Sulina a corăbiei maritime a lui Ratkowiz din Semlin.

[5] *Demirkapi.*

[6] Adică al Banatului imperial, spre deosebire de malul turcesc.

[7] *Gorne (Lupkova)*, sat, com. Sicheviţa, jud Caraş Severin

[8] *Dolne Lupkova*, sat, com. Berzasca, jud. Caraş Severin.

[9] Cataractă între Drencova şi Svinița lângă malul drept.

p 173 ...Dunărea de la Ulm la Regensburg este extraordinar de puţin adâncă; urmează apoi multe pasuri strâmte, vâltori, vârtejuri – Islaz, Porţile de Fier şi la urmă Ismail – şi, în sfârşit, la guri, multe bancuri de nisip şi vaduri, aşa că, începând chiar de la izvor, apoi la mijloc şi la sfârşit, este plină de neajunsuri.

p 174

Jurnalul călătoriei de la Esseg[10], pe Dunăre, până la Marea Neagră. De la 29 octombrie până la 17 decembrie 1786

p. 188 ...*19 noiembrie*... Palanca Nouă[11], la stânga, unde ne-am dus cu luntrea, să cumpărăm pâine, ce a lipsit o zi întreagă personalului de bord. Aici, se află un sublocotenent din regimentul bănăţean. Numaidecât, sub oraş, se trece printre munţi înalţi de amândouă părţile. Am ajuns la ora $12^1/_2$ la Vipek[12] (pe dreapta); pieziş, dincolo de fluviu, în Banat, este Suşca[13] şi la fel şi Posahı[14] (pe stânga). Un sat frumos, cu un depozit nou construit. În spatele lui continuă încă muntele înalt, însă, spre dreapta, se pierde. La $1^1/_2$, trecem prin faţa satului Macevici[15] (pe stânga), frumos aşezat la spatele unui munte între sud şi vest. La $1^1/_2$ însă, am ajuns la Moldova[16], pe dreapta[17] (!). Mi s-a spus încă în *Dobrova* că în fiecare an plutele de lemn, care coboară la vale, iau aici un
p. 189 cârmaci până la // Liubcova, iar de aici iarăşi un altul, care în dreptul Mehadiei le conduce peste Islaz[18].

După ce am căpătat pâine în localitatea aceasta, unde este şi un ofiţer, am trecut de-a dreptul de ostrovul Moldova[19] şi la $3^1/_4$ am ajuns la stânca Babagai[20], care se înalţă în mijlocul Dunării, la fel cu aceea care desparte graniţa Bavariei de Austria. Pe malul din faţa ei este vechea cetăţuie în ruine *„Kolumbaz"*[21], pe o înălţime aproape de Dunăre. Aici, acest fluviu, atât de mare şi de larg, este înghesuit între munţi prăpăstioşi, ale căror vârfuri, din cauza înălţimii extraordinare, par că s-ar ciocni, aşa că noi am pierdut soarele şi nu numai la intrare, ci am călătorit şi o bună bucată de drum numai în penumbră. Albia strâmtă, abia de lăţimea braţului Dunării de la Viena, pricinuieşte, din cauza aceasta, în cursul apei vârtejuri multe şi mari, care nu

---

[10] Sau Osjek. Oraş în Iugoslavia, pe râul Drava.

[11] *Ujpalanka*, sat în Banatul iugoslav.

[12] Localităţile în litere cursive se găsesc pe malul drept al Dunării, în Serbia sau în Bulgaria

[13] *Suska*, sat, com. Pojejena, jud. Caraş Severin.

[14] Este vorba, fără îndoială, de com. Pojejena, jud. Caraş Severin.

[15] *Massowiz*. Azi Măceşti, localitate componentă a oraşului Moldova Nouă, jud. Caraş Severin.

[16] Moldova Veche, idem.

[17] În realitate, pe malul stâng.

[18] Cataracta amintită mai sus, n. 9.

[19] Are lungimea de 7 km şi lăţimea de $2\ ^1/_2$. Fiind expus inundaţiilor, nu este nici locuit, nici cultivat pământul (n aut.).

[20] *Papagai*, stâncă din mijlocul Dunării.

[21] Golubać

pot fi comparate, în nici un caz, cu acelea de sub Linz[22]. Abia crezi că ai trecut de un vârtej şi ai şi ajuns din nou în pâlnia // formată de un altul şi, puţin a lipsit, imediat după prima cetate[23], ca una din corăbiile mele să nu fie împinsă în vârtej, dacă n-ar fi pus, degrabă, cu toţii mâna pe vâsle. La un sondaj de 21 de picioare[24], încă n-am dat de fund. Pe dreapta sunt cuiburile muştelor sau insectelor atât de renumite şi de îngrozitoare[25]. De-a lungul acestui munte duce un drum cioplit în stâncă de către romani. p 190

La ora cinci, am ieşit din aceşti munţi prăpăstioşi. Deşi se mai întind o bucată, totuşi se luminează tot mai mult, până când pe la cinci şi jumătate am ajuns la Gorne Liubcova, tot pe stânga, şi apoi, pe la şase fără un sfert, la Dolne Liubcova, tot pe stânga.

Amândouă satele, cu toate că sunt aproape de fluviu, fiind aşezate atât de adânc, au putut fi recunoscute numai după fum. Am debarcat pe la ora şase[26] la *Dobra*...[27] şi pe la ora opt, am ajuns // pe stânga, la Berzasca[28], o localitate aşezată într-un fund de căldare. Numaidecât, dincolo de munte, sunt ruinele unui turn vechi: Drencova[29]. La zece fără un sfert ajungem, în sfârşit, la // Islaz.. p 191 p. 192

Pe la zece şi un sfert, am trecut pe dinaintea satului Sviniţa[30], un sat frumos la picioarele muntelui şi, la unsprezece fără un sfert, am trecut prin faţa punctului Tricoli[31] (pe stânga). Aici se văd trei turnuri prăbuşite.

....

Pe la ora unu fără un sfert, trecem pe lângă Plavişeviţa[32], la stânga, în faţa căreia pârâul alb coboară din munţii înalţi şi se varsă în Dunăre. Un sfert de ceas mai departe ajungi la stâna *Ranica*, la dreapta, la o prăpastie foarte strâmtă, în care Dunărea pătrunde, dintr-o dată, şi formează un bazin întins. Din această cauză, se formează iarăşi vârtejuri multe, care necesită foarte multă atenţie. Pe stânga, se văd în stâncă mai multe peşteri, iar pe dreapta, un drum săpat de romani în piatră, la capătul căruia este Tabula Traiani. Chiar la acel capăt, începe iarăşi un bazin, la care nu se vede iarăşi nici o ieşire. p 194

În stânga, este aşezat satul Dubova[33], într-o câmpie mică, dar plăcută. Chiar în faţă, la dreapta, se vede mereu cursul fluviului printre doi munţi foarte înalţi, între care apa înfăţişează privirii, pe o distanţă scurtă, o cădere

---

[22] Oraş în Austria.

[23] *Tschartake* (acelaşi cuvânt cu cerdac). Este, desigur, vorba de ruinele Cetăţii Sf. Ladislau, clădită de regele Ungariei Sigismund de Luxemburg.

[24] *Schuh.*

[25] În faţa stâncii Babagai, se află pe malul sârbesc vestita peşteră *Columbaca*, cuibul muştelor columbace *(Simulia Columbacensis)*, o adevărată pacoste pentru vitele locuitorilor din sudul Banatului. (n. aut.).

[26] În ziua de 22 noiembrie

[27] Pe malul drept.

[28] *Bersaska*, sat şi com., jud. Caraş Severin.

[29] *Drenkova*, sat, com. Berzasca, jud Caraş Severin.

[30] *Suiniza*, sat şi com., jud Mehedinţi.

[31] *Tricoli* (Trei Turnuri). Ruinele unei cetăţi din secolul al XV-lea

[32] *Plevizeriza*, sat şi com , jud Mehedinţi. Aici se intră în Cazane.

[33] *Tubowa*, sat, com. Plavişeviţa, jud. Mehedinţi.

de o adâncime de necrezut şi, de aceea, trebuie să te fereşti iarăşi de multe vârtejuri. Dar, după două ceasuri, am ajuns la Ogradena[34], pe stânga. //

p 195 Aici Dunărea se lărgeşte, iar cursul ei foarte repede devine din nou suportabil. La două şi jumătate, ajungem la Ieşelniţa[35], pe stânga.

Pe dreapta, la o bătaie de puşcă de la ţărm, este *Cobilova.* Pe la ora trei, am debarcat la Orşova.

Una din corăbiile mele a întâmpinat un neajuns şi a trebuit să tragă la ţărm, la o oră de oraş, cu toate că i-am trimis în ajutor toţi oamenii mei şi chiar şi pe alţii din oraş.

M-am dus numaidecât la voievod[36], pentru a-i cere protecţia mai departe. Acesta, însă, mi-a cerut şaptezeci de piaştri drept vamă. Dar cum n-am vrut să mă învoiesc cu jupuiala aceasta, am trimis la paşă, care m-a scutit imediat de această vamă. Am avut însă de-a face cu „duminigiii" sau cârmacii, care pilotează vasele prin Porţile de Fier. Ei au cerut patruzeci de piaştri de fiecare corabie, cu toate că drumul pe care-l aveam de străbătut era numai de trei sferturi de ceas. Eu m-am învoit la douăzeci de piaştri, stipulându-se pentru fiecare corabie câte patru duminigii şi patru vâslaşi, fiecare plătit cu douăzeci de parale. //

p. 196 *23 noiembrie.* Dar, cum vântul era tare şi, din cauza aceasta, nu puteam pleca, m-am dus să văd băile romane de la Mehadia. La un sfert de ceas de Orşova este carantina[37], unde domnul director Maier m-a reţinut la prânz. Aproape de aici este aşezat satul Jupalnic[38]. De la acest sat începe trecătoarea[39]. De aici, drumul este de patru ceasuri printr-o prăpastie strâmtă, între stânci golaşe, care deseori se înalţă de ambele părţi, pe distanţe mari, ca pereţi înalţi până la cer.

Trei sate sărăcăcioase, vuietul pârâului Cerna[40], care se prăvăleşte peste bolovani mari de piatră, crestăturile şi figurile ciudate şi culorile nespus de variate ale stâncilor, un apeduct început de turci cu patruzeci de ani în urmă, de la care au mai rămas opt arcuri în picioare, toate acestea împreună fac ca această prăpastie pustie de munte să merite a fi văzută o dată. După o călătorie de trei ceasuri, trebuia să trec peste pârâul acesta (Cerna), care, tocmai când am ajuns eu acolo, ameninţa să crească, şi care, din cauza ploilor ce cad, se umflă într-o noapte atât de mult, încât nu-l mai poţi trece.

p. 197 Un sfert de ceas mai departe ocolind un munte trebuie // să treci pârâul Nera, pe care este aşezat chiar de îndată satul Pecinişca[41]. După aceea, valea se strâmtează din nou între munţi şi stânci foarte înalte, într-atâta că la poalele lor de-abia au loc de o parte drumul, iar de cealaltă Nera. Pe fundul

---

[34] *Ogradina,* sat desfiinţat, înglobat la satul şi com. Ieşelniţa, jud. Mehedinţi.

[35] *Jesselniza,* sat şi com , jud. Mehedinţi.

[36] Era titlul administratorului Orşovei. De la pacea de la Belgrad (1739) până la pacea de la Siştov (1791), Orşova, cu câteva sate dimprejur şi cu insula Adakale, se găsea în stăpânire turcească

[37] *Kontumaz.* La frontiera dintre Austria şi Turcia.

[38] *Schupanek,* sat desfiinţat, înglobat la oraşul Orşova, jud. Mehedinţi.

[39] *Der Pass.*

[40] *Schirna.*

[41] *Perschnezka,* azi localitate componentă a oraşului Băile Herculane, jud. Caraş Severin

prăpastiei cele mai adânci, cu vârfurile munților albi de zăpadă, iar în vale domnește un întuneric etern, se ajunge, în sfârșit, la renumitele băi romane, pe care eu le-am găsit într-o privință cu totul remarcabile, și anume, nu fiindcă ar fi o operă romană, deoarece stilul de construcție este gotic și se compune dintr-un bazin mare pentru folosința comună și din nou cămăruțe pentru băi osebite cu câteva inscripții despre folosul lor, și nici pentru apa sulfuroasă și caldă de la natură, care miroase a ouă clocite, ci pentru starea lor de delăsare. Aici nu se găsește nici cea mai neînsemnată cămăruță, unde să te poți dezbrăca și îmbrăca. Dintr-o mică încăpere, care ar fi putut destul de bine fi întrebuințată în acest scop, au făcut o cameră mortuară, în care domnește o liniște de moarte, și care // nu mai e deci de folosit. Ospătăria este la o depărtare de 4–500 de pași, așa că din căldura băii, trebuie să mergi în frig destul de departe, trecând printr-o cazarmă adăugată acolo. Păcat că ospătăria nu se află în locul cazărmii. Am rămas aici peste noapte, care a fost foarte furtunoasă. p. 198

La ivirea zorilor, m-am întors iarăși înapoi la Jupalnic, fără să mai mergem la ⟨satul⟩ Mehadia, care este la o depărtare doar de un ceas de băi, deoarece aici nu-i nimic de văzut. De aici, m-am grăbit pe bordul corăbiilor mele, dar s-a lăsat ceață, care m-a silit să rămân locului toată ziua. După amiază a venit la mine cârmaciul Crăciun[42] și încă câțiva cu el și mi-au arătat contractul încheiat cu domnul căpitan Lauterer[43], prin care acesta s-a înțeles cu ei, ca pentru fiecare corabie trecută de ei prin Porțile de Fier să li se plătească 20 de piaștri, cuprinzându-se în acest preț și muncitorii. Contractul acesta îmi convenea.

Dis-de-dimineață (în ziua de 25 noiembrie), la ora opt fără un sfert, am plecat și la opt și un sfert am trecut pe lângă Orșova Nouă[44], ⟨aflată⟩ pe stânga. //

O cetate mică și bună, construită de prințul Eugen[45] pe o insulă. Nu departe, mai la vale, este ultimul corp de gardă împărătesc, pe râul Cerna[46], care se varsă aci în Dunăre și desparte Banatul de Țara Românească. p. 199

La opt și jumătate, am ajuns la Porțile de Fier. Pe tot întinsul Dunării, aici este trecerea cea mai primejdioasă. Pe toată lărgimea ei este străbătută, ca un lanț, de un rând de stânci, ale căror vârfuri negre apar când unele, când altele, mai ales când nivelul apei a mai scăzut. De aceea, la Orșova e nevoie de toată prevederea la alegerea cârmacilor și nu trebuie aleși decât cei mai experimentați. Pe fiecare corabie e nevoie de patru cârmaci pe lângă personalul propriu de bord, ⟨și⟩ opt lucrători sau scafandri, deoarece, doar printr-o muncă încordată, pot fi trecute corăbiile cu bine. Cu toată precauția mea, totuși, din cauza neștiinței acestor cârmaci, care ar fi trebuit să fie experimentați, aproape că era să sufăr un naufragiu. Corabia pe care mă

[42] *Duminge Kraschun.*

[43] Vezi relația lui, în volumul de față.

[44] Fosta insulă Ada-Kalé.

[45] Eugeniu de Savoia, vestitul comandant imperial.

[46] În text: *Isperna* (citire greșită a formei Tscherna). Până în 1790, despărțea Banatul de Țara Românească.

p. 200 aflam a fost // abătută din drum, din greşeala lor, printre acest lanţ de stânci, unde s-a iscat un joc de vârtejuri, şi numai printr-o întâmplare norocoasă şi, pentru că nivelul apei era înalt, am fost salvat de un val mare, care a săltat corabia deasupra unei asemenea stânci, al cărei vârf negru l-am văzut înălţându-se abia în clipa următoare.

Aici mi s-a arătat ochilor frumoasa corabie a domnului Gollner[47], eşuată puţin mai înainte, ea fusese construită la Karlovać[48], pentru a pluti pe mare: nu i se mai vedea decât cartul, care era cu totul dezarmat. Avusese o încărcătură de 12 mii de ocale de cereale, care s-au pierdut, iar o parte din ele zăceau pe uscat.

În douăsprezece minute trecuse toată primejdia. La ora nouă fără un sfert, am depus cârmacii şi muncitorii pe uscat, la Sipp, pe stânga[49] (!). La zece şi un sfert, am ajuns la rămăşiţele podului lui Traian. Pe ambele ţărmuri

p. 201 se văd ziduri înalte, şi când nivelul // apei este scăzut, s-ar mai putea vedea în Dunăre câteva urme ale stâlpilor. La zece şi jumătate, am ajuns la Banoviţa[50] şi, după aceea, numaidecât, într-o vale îndepărtată puţin de ţărm, Jidostiţa[51], pe stânga... *Karbova.* Batoţi[52] pe stânga, la opt şi jumătate...

Vajuga – Valesniţa. În faţă, pe ţărmul stâng Crivina[53].

Borde – Grabovit – Brzo-Palanka, Kepuzişte, pe dreapta...

p 202 *[26 noiembrie]*... La ora unu fără un sfert, am ajuns la insula Ostrovu Mare[54] şi, la ora unu, la satul cu acelaşi nume[55], pe stânga. La trei fără un sfert, am ajuns la capătul acestei insule, care e lungă de trei ceasuri, şi am ajuns la Izvoarele[56], pe stânga.

Izvoarele, localitate aşezată pe o înălţime lină, cu o privelişte foarte plăcută, e la o jumătate de ceas de Dunăre, pe un pârâu. La ora patru am lăsat în urmă *Radoviţa,* pe dreapta, în faţa căreia, pe stânga, se află câteva

p. 203 colibe ţărăneşti nenorocite... // şi la orele cinci am ajuns la *Racoviţa,* pe dreapta. Pe la ora şase fără un sfert, am debarcat la *Vârfu*[57]. Puţin după acostarea corăbiilor, s-a ridicat un vânt puternic de la nord-est, de care am scăpat cu bine.

Cum aveam oameni puţini pentru vântul care se înteţea, am mai luat aici câţiva marinari. Vântul continua să fie violent de la N.E., totuşi la unsprezece fără un sfert, am dat ordin de plecare, dar nu ne-am putut îndepărta şi a trebuit să acostăm din nou. Din nenorocire, de-a lungul ţărmului, peste tot, lipsea adâncimea necesară. Peste noapte, vântul s-a mai înteţit. Apa

---

[47] Proprietarul unei agenţii comerciale din Viena.

[48] *Karlstadt.* Oraş în Croaţia.

[49] De fapt, pe dreapta, localitatea se află pe malul sârbesc.

[50] *Panovina.* Cătun dispărut lângă Cerneţi (azi înglobat în municipiul Drobeta-Turnu Severin), jud Mehedinţi.

[51] *Scherozviz,* sat, com Brezniţa-Ocol, jud. Mehedinţi.

[52] *Buluz,* sat, com Deveselu, jud Mehedinţi.

[53] Sat, com. Burila Mare, jud Mehedinţi.

[54] *Gross Ostrowa.*

[55] Ostrovu Mare, sat, com Gogoşu, jud Mehedinţi.

[56] *Isworila,* sat, com Gruia, jud Mehedinţi

[57] *Werfu,* pe malul sârbesc.

mare ne-a împins mult spre uscat şi, cum a scăzut cu 7 ţoli din cauza gerului mare, dimineaţa următoare ne-a lăsat o corabie pe uscat.

Gerul a fost atât de mare încât nu numai apa din corăbii, ci şi ferestrele de sticlă ale cabinelor au fost îngheţate. Cu toate că oamenii mei au încercat să ridice corabia, totuşi n-am putut s-o aducem pe linia de plutire. Am fost nevoit să chem zece oameni din sat şi, cum ajutorul lor nu a dat nici un rezultat până la amiază, le-am // dublat numărul, dar tot în zadar, am dispus să se scoată ancora, am pus doisprezece oameni la valţuri, pe alţii la macarale, pârghii şi în apă. S-a făcut noapte şi noi tot nu pluteam. În acest timp, mi-a promis stăpânul satului, pentru dimineaţa următoare, tot ajutorul. p. 204

Îndată ce s-a făcut ziuă, am dispus să se scoată pe uscat ceva din încărcătură, dar nici aceasta n-a ajutat şi, deoarece macaralele mele s-au rupt, am fost silit iarăşi să caut ajutoare noi în sat. Chiar stăpânul acestuia a mers personal cu mine din bordei în bordei, căci aici toţi locuiau sub pământ, şi a chemat toţi oamenii. După ce corabia a fost uşurată şi mai mult, oamenii, al căror număr se ridicase la 80, au pus în sfârşit corabia pe linia de plutire, dar nu au terminat decât abia târziu, spre seară. Acum trebuia să încarc din nou şi de-abia a doua zi după amiază am terminat. Împotmolirea aceasta nenorocită m-a costat atâta timp şi atâţia bani, încât n-am mai zăbovit nici o clipă să părăsesc acest Vârfu fatal.

... *Novo Selo – Zanasoriane*... p 205

⟨*1 decembrie*⟩. Calafat, pe stânga. Am trecut prin faţa lui şi am acostat la ora unu şu jumătate la *Vidin,* unde este exact a treia parte a drumului de la Belgrad la Galaţi. Am fost nevoit să mă opresc aici, ca să tocmesc alţi oameni, deoarece aceia din Vârfu n-au voit nici în ruptul capului să meargă mai departe. Şi cum n-am putut găsi [alţi] oameni aici, am ajuns de aceea târziu la Calafat... p 206

...*Bucoviţ – Zibru Palanka*...

La ora trei, am trecut prin faţa râului Jiu, care din Ţara Românească se varsă în Dunăre pe stânga... p. 207

⟨*4 decembrie*⟩ Orlea[58], pe stânga, la ora şapte şi jumătate, Celeiu[59], la opt, Testar[60], la nouă... Gârcov[61], pe stânga, la ora zece; Verde, pe stânga, la ora unsprezece şi jumătate. Islaz[62], pe stânga, la douăsprezece şi un sfert, nu departe de gura Oltului, unde se află un depozit de sare, precum şi vama şi un ţărm foarte bun pentru acostare. p. 208

După ora unu şi jumătate, am ajuns la gura râului Olt, care vine din Transilvania, şi de aici la *Nicopole,* la ora două. Aici este jumătatea drumului de la Belgrad la Galaţi şi chiar în faţă se află Turnu[63]...

---

[58] Sat şi com., jud. Olt

[59] *Zelei,* sat desfiinţat, înglobat în oraşul Corabia, jud Olt.

[60] *Testa* Sat dispărut pe locul unde se află azi oraşul Corabia, jud. Olt.

[61] *Cercova,* sat dispărut Se afla la vest de satul Islaz, azi com. suburbană, municipiul Turnu Măgurele, jud. Teleorman.

[62] Satul amintit în n. 61 Nu trebuie confundat cu punctul primejdios pomenit mai sus, în n 9

[63] *Thuren* Azi municipiul Turnu Măgurele.

...*Şiştov*, localitate, având drept în faţă Zimnicea[64], unde se încarcă sarea din Ţara Românească pe corăbii, // iar la întoarcere sunt transportate mărfurile cu destinaţia Bucureşti pe un preţ foarte ieftin, de 16–20 parale de chintal. De la *Şiştov* ajungem pe malul stâng, la „Scoliza"[65], la ora opt şi un sfert...

Rusciuc

p. 211 Giurgiu, pe stânga. Din cauza ceţei, am fost siliţi nu numai în ziua aceea, dar şi în ziua următoare să stăm pe loc, iar eu am avut destul timp ca să cercetez ambele oraşe, Rusciuc şi Giurgiu...

Rusciuc... ...este foarte populat şi este un oraş mare... etc.

Giurgiu însă este cu mult mai mare şi mai populat şi are o cetăţuie întărită pe o insulă. Aceasta este legată de oraş printr-un pod. În 1770, oraşul p. 212 a fost ocupat de ruşi, iar ceva mai târziu şi cetatea. // Au pierdut-o mai în urmă, dar au recucerit-o îndată şi în anul 1773 din tunurile mari metalice turceşti capturate, ruşii au bătut o monedă de mărimea unui gulden, care, pe o parte avea pajura Moldovei şi a Ţării Româneşti, iar în partea cealaltă într-un patrulater era:

2

ПАРА

3

КОПЕКЕ

Diametrul oraşului are o lungime socotită la un ceas de mers. E furnicar de oameni şi aici se poate găsi tot ce produce Moldova şi Ţara Românească.

Deşi mai era puţină ceaţă, totuşi, la unsprezece fără un sfert, am plecat, în timp ce vântul de la N. ameninţa cu îngheţul. Pe la amiază, vântul s-a mai mutat, suflând de la N.E. şi s-a înteţit. Am lăsat în urma noastră următoarele localităţi: p 213 *Marten*..., Braniştea[66], pe stânga la ora douăsprezece şi jumătate... // ... *Calimoc*[67], la dreapta. Aici sunt două treimi din drumul de la Belgrad la Galaţi...

La şapte şi jumătate, am ajuns la *Turtucaia*, pe dreapta.

În faţă ⟨pe celălalt mal⟩ se varsă în Dunăre Argeşul[68], care vine de la Bucureşti[69]; la ora opt şi jumătate *Cosşova*[70]; pe dreapta, la ora zece, *Rahova*[71], pe dreapta.

Pe la ora unsprezece s-a lăsat din nou o ceaţă atât de deasă, încât nu se putea distinge nimic de pe ţărm.

Aici se află golful cel bun, Sabali[72]; satul este la o depărtare de o jumătate de oră, la poalele unui şir de dealuri. Curând a început să se ridice ceaţa spre

---

[64] *Semliza*, oraş, jud. Teleorman.

[65] *Skoliza* (?), localitate neidentificată.

[66] *Buranitscha*, sat, com. Oinacu, jud. Giurgiu

[67] *Kulemak*, azi în Bulgaria.

[68] *Altisch* (!)

[69] Corect dinspre Bucureşti.

[70] *Kossowa*. Probabil satul Cusui (la răsărit de Turtucaia), azi în Bulgaria.

[71] Sat, la răsărit de Cusui, azi în Bulgaria

[72] Neidentificat. Oare Surlari, veche denumire a satului Dunărea, înglobat la satul Chiselet, com. Chiselet, jud. Călăraşi.

S.E. La ora două, am ajuns la *Vetrina*[73], pe dreapta, care este aşezată după o pădurice, într-o căldare de dealuri, la un golf mare. La ora patru şi jumătate am ajuns la *Oretschada*, pe dreapta. Iar la cinci fără un sfert la *Aidemir*[74], tot pe dreapta... // La şase fără un sfert, am ajuns la Silistra. Aici sunt trei sferturi din drumul de la Belgrad. Am tras la mal de partea românească în linie dreaptă de la ultimele case ale oraşului. p 214

Silistra, renumită, din cauza luptelor mari ce s-au dat aici în timpul războiului dintre ruşi şi turci, în care primii au avut superioritatea tot timpul, este cel mai mare şi mai frumos oraş de pe tot parcursul de la Belgrad în jos pe Dunăre. Cetatea ei este, după sistemul turcesc, cu mai multe turnuri. Aşezarea oraşului este foarte plăcută pe o câmpie frumoasă, în jurul căreia la o mică depărtare sunt dealuri roditoare. De aici ai o vedere deschisă ⟨pe o distanţă⟩ de mai multe ceasuri în susul şi în josul Dunării, în timp ce oraşul este aşezat în semicerc, de-a lungul ţărmului, pe o distanţă de vreun ceas şi jumătate.

Înainte de cinci fără un sfert, am plecat, dar când s-a făcut ziuă, s-a lăsat o ceaţă atât de deasă, încât am vrut să acostăm din nou şi tocmai atunci două din corăbiile mele au venit una peste alta şi ne-au pus în mare primejdie. Dar, am scăpat // cu pierderea unei vâsle, care s-a rupt. La zece şi jumătate, vântul s-a schimbat, ⟨suflând⟩ la S.E. şi, după o jumătate de oră, s-a înteţit. La ora unsprezece am trecut pe lângă Oltina[75], pe dreapta, pe care n-am putut-o vedea, dar am recunoscut-o numai după lătratul câinilor. La unu şi jumătate am ajuns la Mârleanu[76], pe dreapta, care este aşezat pe un deal, la Dunăre. La trei şi un sfert am debarcat ca să ne aprovizionăm la Rasova[77], pe dreapta, un sat neobişnuit de mare, clădit pe trei dealuri, lângă Dunăre. De aici am ajuns, la ora patru şi jumătate, la un sat mic, „Adakien"[78], pe stânga. Un vânt bun din sud ne-a ajutat să înaintăm şi la ora şase am ajuns la „Karaboaz"[79], pe dreapta, şi la şapte şi jumătate la Boasik[80]... // La opt şi un sfert, am debarcat cu bine pe malul românesc, la o adâncime de 12 picioare. p 215 p. 216

De dimineaţă, am plecat de la ţărm, pe vremea liniştită, pe la ora nouă, s-a stârnit vântul de la N.V. şi la ora nouă şi jumătate, am ajuns la Hassen-Bei, nişte dealuri sterpe.

La ora douăsprezece şi jumătate, am avut o trecere grea...

La ora unu fără un sfert, am lăsat în urmă „Disdar"[81], pe dreapta, pe dealuri sterpe şi am ajuns la trei fără un sfert la Hârşova, pe dreapta.

Hârşova. Aceasta este o cetate zidită pe o stâncă de cremene prăpăstioasă ca un perete vertical, în jurul căreia sunt construite o mulţime de case spânzurate

---

[73] *Weterna.* Sat, între Turtucaia şi Silistra, azi în Bulgaria

[74] *Aidimir,* sat, la vreo 7 km spre apus de Silistra, în Bulgaria

[75] *Altina,* sat, com., jud. Constanţa.

[76] *Morlan,* veche denumire a satului Dunăreni, com. Alimanu, jud. Constanţa.

[77] *Raszova,* sat, com., Constanţa.

[78] *Adakien,* neidentificat.

[79] *Karaboaz.* Traducerea numelui turcesc = canalul negru. Oare Cernavodă numită şi Cara Su?

[80] *Boasik.* Neidentificat.

[81] *Disdar.* Este vorba, probabil, de Ghizăreşti, veche denumire a satului Ghindăreşti, com. Horia, jud. Constanţa. Aşezat la sud-vest de Hârşova

pe munte, cu una din cele mai frumoase priveliști. În față, se varsă în Dunăre
p. 217 râul Ialomița[82]. La cinci fără un sfert, am intrat în canal[83]. // Peste tot l-am găsit adânc de 12 picioare. La ora șase am acostat pe dreapta.

Aici este a doua stațiune de noapte, unde trebuie să fii treaz, din cauza hoților. Anul trecut, am fost informat că un sârb din Galați, care mergea la vale cu corabia sa, a fost ucis ceva mai sus de Hârșova. Am plecat la cinci fără un sfert și la unsprezece și jumătate, am ajuns la Gropeni[84], pe stânga. Este așezat pe o colină, la o depărtare de jumătate de ceas, ⟨tot⟩ prin stuf și mlaștini, și este un sat mare împărțit în două. La douăsprezece și jumătate, am ajuns la Chișcanii de Sus[85], pe stânga. După un sfert de oră de aici se vede Brăila. La două fără un sfert, am ajuns la Chișcanii de Jos, pe stânga, un sat pierdut, de asemenea, în stuf și mlaștini.

La două și un sfert, am ajuns la Vărsătura[86], pe stânga, așezată în aceeași situație, ca și cele de mai sus, și la ceasurile trei, la Brăila. Chiar la începutul
p. 218 orașului sunt vârtejuri puternice și în fața lor un ostrov jos, unde în // mai multe colibe se fierbe osânza sau seul, și anume, în cazane mari se fierbe în apă un bou întreg până când carnea și oasele sfărâmate se topesc, apoi grăsimea, ce s-a ridicat deasupra, se ia și se toarnă în pieile acelorași boi, cusute bine în dreptul picioarelor tăiate, și sunt duse pe uscat, prin Varna, la Constantinopol. În dosul insulei era ancorată o corabie cu trei catarge, în timp ce două luntre mari ale acesteia încărcau din oraș fructe. Ni s-a strigat să acostăm, dar noi am mers mai departe. Din mersul nostru rapid, orașul mi-a părut lung de jumătate de ceas, dar cu o înfățișare mizerabilă. Trei sau patru turnuri de moschee și tot atâtea turnuri mai joase, probabil de cetate, formează toate zidurile. Chiar la capătul orașului se unește cu Dunărea canalul[87], ce nu poate fi îmbunătățit, și se și observă Galații.

La ora cinci și un sfert, am tras la mal în golful Siretului, la o adâncime mai mare de 12 picioare. Liniștea din timpul serii s-a schimbat peste noapte, după ora zece, într-o furtună îngrozitoare dinspre S.E., de care noi însă //,
p. 219 având o poziție bună, nu aveam să ne temem. După miezul nopții, furtuna s-a transformat într-o ploaie foarte mare, și odată cu ziua, vântul de la N.E. s-a întețit mult și la amiază a fost din nou una din cele mai puternice furtuni, de care-mi pot aminti; mereu amestecată cu ploaie și grindină. În fiecare clipă, mă temeam că vor fi făcute țăndări adăposturile noastre din corăbii. La ora trei, ploaia s-a schimbat în zăpadă și peste noapte s-a așternut un omăt ce trecea de un picior grosime, pe un ger atât de mare încât toată apa din cabine a înghețat.

Vântul de la nord-est a ținut într-una și în timpul ninsorii; și pentru că personalul de pe corăbii fusese lipsit de pâine încă din ajun, am trimis luntrea la Galați, scriind totodată prietenului meu pentru lămuriri privitoare la un punct bun pentru acostare.

---

82 *Saltowa* (!)

83 Ce unea cele două brațe ale Dunării

84 *Kropen*, sat, com Jud. Brăila.

85 *Oberkitzgan*, sat, com. suburbană, municipiul Brăila, jud. Brăila.

86 *Versetura*, sat, component al com suburbane Chișcani, municipiul Brăila.

87 Brațul Măcin.

Dimineaţa la ora opt, am plecat, vântul s-a înteţit iarăşi mult de la nord-est; pe la opt şi un sfert, am trecut prin faţa gurii Siretului, care desparte Ţara Românească de Moldova, iar la zece, am acostat la Galaţi, la un nivel mult ridicat al apei şi pe un vânt puternic. //

...Am acostat mai la vale de cele şapte corăbii ale dlui Delazie[88], la un ţărm înalt şi muntos, unde însă corăbiile n-au fost chiar în siguranţă. Mi-am căutat de îndată o locuinţă, dar cum aici, ca şi în atâtea oraşe din Turcia, nu sunt hanuri, m-am dus în casa dlui conte Festetics[89] şi a trebuit să aştept vreme bună, ca să-mi duc corăbiile în golful Sulinița[90], pentru a rămâne acolo pe iarnă. Pe ienicerul meu, Isacci, care tot timpul călătoriei s-a dovedit a fi tare de prisos, l-am expediat numaidecât, deoarece de ieri s-a codit să intre cu noi în port. Când am vrut să-l plătesc, el, în afară de suma cuvenită, mi-a făcut o socoteală de încă vreo douăzeci de piaştri pentru grăsime, cafea, orez etc., deşi netrebnicul, începând din Belgrad, dimineaţa, la amiază şi seara a avut pe socoteala mea aceeaşi mâncare ca şi mine, fără să fi avut vreo convenţie privitoare la hrănirea lui. Dar eu mă purtasem în felul acesta în nădejdea că pe drum îmi va fi de folos. Însă //, m-am înşelat rău; cu cât dădeam mai mult acestui ticălos, cu atât poftea mai mult. Pe drum, aveam mâinile legate; trebuia să tac în faţa grosolăniilor lui. Totuşi, ca să scap de el, am voit să-i dăruiesc peste drepturile lui, încă cinci piaştri. El a refuzat aceasta şi, după o judecată a sartanului (judecătorul turc), n-a căpătat cu nici o para mai mult decât ce i se promisese.

p. 221

p. 222

Marţi, 19 decembrie, a fost o vijelie puternică şi viscol de zăpadă şi marinarii mei au refuzat să tragă corăbiile în golf. Fiindcă n-am vrut să-i plătesc, s-au dus la boier (judecătorul român) şi, deşi am pus să i se spună că pe oameni îi plătesc cu o treime mai mult decât i-am plătit vara, că locul aici nu este sigur, că golful este numai la o depărtare de un ceas şi că fiecare cârmaci mi-a făcut pagube de mai mulţi piaştri, totuşi, omul răutăcios mi-a pus în vedere să-i plătesc aici şi să-i concediez. Ah, cât de necesar ar fi aici un consul împărătesc!

În ziua de 21, am fost chemat la boier pentru noi jecmăneli. La început, l-am trimis pe dragomanul meu, deoarece eram indispus. Acestuia i s-a pus în vedere ca să fie plătit // cu douăzeci de piaştri mai mult peste simbria hotărâtă, cârmaciul, care la Vârfu, Rusciuc şi Boasic, din nepricepere sau răutate, mi-a făcut atât de multe pagube. După această a doua sentinţă românească, m-am dus acum personal la el şi am cerut să mi se dea din partea acestui cârmaci o despăgubire de vreo sută de piaştri, şi m-am oferit să plătesc pe loc tot ce ar porunci boierul ca judecător, dar contra chitanţă, ca să-mi pot căuta dreptate în Iaşi, la agentul aulic al împăratului roman. Când a observat hotărârea mea,

p. 223

[88] Delazie et Co., agenţie comercială, Viena (cf lucrarea lui Lebprecht, p 140 şi 170, şi Hurmuzaki, XIX$_1$ p. 268), cu amănunte interesante despre insuccesul acestei prime încercări de a transporta cereale pe Dunăre, făcută de casa Prigenta şi Delazia, din cauza nevenirii la timp a corăbiilor maritime aflate la Constantinopol. Urma ca 5–6 luni de vreme nefavorabilă, cerealele să rămână în depozit la Galaţi, în care timp să curgă totuşi chiria vaselor angajate

[89] Proprietarul unei agenţii comerciale din Viena.

[90] *Sulniaza Bucht.*

a schimbat vorba, a scăzut la şase piaştri, apoi la patru, iar sfârşitul a fost că n-am plătit nimic. Pe teritoriul turcesc, în general, pentru dreptul tău trebuie să te lupţi zdravăn, să arăţi o hotărâre neclintită şi nu trebuie să fii deloc temător sau lăsător, căci altfel vei fi mereu hărţuit, şi înşelat în privinţa banilor.

După acest conflict, am închiriat o magazie şi oameni pentru a transporta baloturile din corăbii, spre a le trage pe acestea în golf, şi apoi m-am pregătit de reîntoarcere prin Bucureşti, spre care am plecat la 3 ianuarie 1787, cu poşta, într-o sanie trasă de patru cai şi am sosit acolo după patruzeci şi nouă de ore. În nici o ţară nu se călătoreşte cu poşta atât de ieftin, ca aici, pentru că fiecare cal e plătit numai cu zece aspri pe oră. //

p. 224 Galaţi, după cum am mai spus, este locul de antrepozit pentru produsele agricole moldoveneşti şi din cauza aceasta e o localitate întotdeauna importantă din punct de vedere al comerţului. Pentru provinciile austriece s-ar putea obţine aici cele mai frumoase câştiguri, dacă nişte spirite comerciale îndrăzneţe ar avea să încerce. Folosind Dunărea, ar putea să fie aduse în Moldova, în modul cel mai uşor şi mai ieftin, tot felul de mărfuri de manufactură şi de fabricare austriece şi – datorită transportului pe apă foarte ieftin – s-ar câştiga cursa de întrecere cu produsele meşteşugăreşti ale altor naţiuni. Moldovenii, ca şi cei din Muntenia îşi aduc toate cele de trebuinţă din Lipsca şi Breslau şi de câte toate n-au ei nevoie? Căci le lipsesc cu desăvârşire orice fel de meseriaşi şi fabrici proprii şi manufacturi şi, în ambele ţări, nu există nici măcar o fabrică de postav. Mărfurile din Lipsca sunt aduse de negustorii lor pe un drum atât de lung, prin Ungaria şi Transilvania, au atâtea cheltuieli de vamă, transport etc. încât, fireşte, fabricatele austriece vor fi preferate, din cauza preţului mai mic. Dar este bine înţeles că ar trebui să-şi aibă aici reşedinţa un consul împărătesc, care să apere pe negustorii austrieci împotriva tuturor nenumăratelor vexaţiuni din partea românilor mari şi mici. //

p. 225 Mai la vale, voi mai înşira câte ceva despre Moldova, când îmi voi împărtăşi impresiile despre Ţara Românească. Dar fiindcă ambele naţiuni se aseamănă între ele în toate şi par a fi una, de aceea, voi spune în general câte ceva despre amândouă[91].

Bucarest sau Bucureşti, reşedinţa domnului Ţării Româneşti, este aşezat la o depărtare de aproape opt ore de Dunăre, într-o regiune foarte plăcută şi de-a dreptul fermecătoare. Când te duci într-acolo, oraşul îţi apare foarte măreţ înaintea ochilor, din cauza mulţimii bisericilor şi a capelelor, fiecare cu câte trei, patru, cinci şi chiar mai multe turnuleţe. Dar, părerea aceasta se schimbă de îndată ce eşti purtat prin oraş pe uliţa principală şi vezi cocioabele nenorocite de lut ale mămularilor şi ale cârciumarilor, de-a lungul acestei căi. Din cauza noroiului nesuferit, care se află aici pe toate uliţele, unele din ele sunt podite cu scânduri de stejar. Casele boierilor sau ale nobilimii, deşi sunt din cărămidă, sunt foarte rău clădite şi lipsite de nobleţe şi mai au înspre uliţă, în faţa casei, şi nişte grădini şi curţi care le ascund vederii. Pe dinăuntru, aceste case boiereşti corespund întocmai cu aspectul lor din afară. În ele domneşte murdăria şi dezordinea, iar toată mobila se compune dintr-o sofă mare cu saltele, pe care boierul fumează, mănâncă şi doarme. //

---

[91] În descrierea ce urmează, autorul a folosit în tot locul, fără însă a o mărturisi, datele culese din lucrarea lui Sulzer: *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, însuşindu-şi, în bună măsură, şi unele aprecieri personale ale acestuia, şi anume pe cele mai lipsite de bunăvoinţă.

Orașul este lung, aproape de un ceas și jumătate, și în afară de casele boierești împrăștiate ici și colo, de biserici și hanuri, zidite din cărămidă arsă, toate celelalte case sunt făcute din lemn și lut. Bisericile și hanurile sunt construcții, pe care domnitorii din vremea aceea le înconjurau cu ziduri, pentru ca, la nevoie, să se poată refugia în ele. p 226

Biserica metropolitană și reședința arhiepiscopală sunt așezate pe un deal, de unde se vede tot Bucureștiul.

Domnul actual[92] și-a construit un palat[93] nou din cărămidă arsă de cealaltă parte a Dâmboviței, un râu care curge pe lângă București. El și-a adus zidari și muncitori din Brașov, dar, fiindcă după obiceiul românesc, nu s-a ținut de cuvânt și a vrut să le plătească mai puțin decât le făgăduise, aceștia s-au înapoiat acasă, iar clădirea a fost ridicată de români neștiutori și neîndemânatici și, cu toată mărimea ei, n-are nimic impunător[94].

Aici sunt catolici foarte puțini și mai e și o mănăstire franciscană săracă. Diferiții meseriași, ca: ceasornicari, giuvaergii etc. și un farmacist sunt sași din Transilvania, de religie evanghelică și își țin slujbele // religioase sub protecția consulului suedez[95]. Și evreii își au sinagogile lor, numai turcii, care totuși sunt adevărații stăpâni ai țării, n-au nici o moschee și nu celebrează nici un serviciu divin public. Nu se poate admira îndeajuns modestia lor din acest punct de vedere. p 227

[Urmează o caracterizare a Moldovei și Țării Românești, după Sulzer. Sunt rezumate datele acestuia despre producție, populație etc. și aprecierile sale veninoase privitoare la români. Vezi relația lui Sulzer din volumul de față].

Comerțul[96] în țările acestea, după cum am mai spus, nu poate să fie într-o stare înfloritoare. Odinioară a fost aproape cu totul în mâna sașilor din Transilvania, dar din partea aceasta acum scade mereu și pare că se îndreaptă spre ruși[97], care din zi în zi câștigă aici tot mai mult teren. Pieile brute, seul, mierea, ceara, vinul sunt materiile cele mai importante pentru export. Postavurile, pânzeturile, sticlăria, articolele de galanterie, stofele, găitanele se importă de obicei de la târgul din Lipsca și de la Breslau. De câțiva ani[98] și p 236

---

[92] Nicolae Mavrogheni (1786–1790).

[93] Pe dealul Mihai Vodă. Vorbește de el și Lady Craven. Cf. Al. Busuioceanu, *Un palat domnesc din vremea Fanarioților: Curtea Nouă din București*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice", XXI (1929), fasc I, p. 123–127.

[94] Autorul confundă pe N. Mavrogheni cu Al. Ipsilanti (1774–1782), împrumutând de la Sulzer aprecierile acestuia referitoare la domn și la palatul clădit de el.

[95] Eroare! Nu exista pe atunci nici un consul suedez la București; de această biserică se îngrijea, de fapt, rezidentul Suediei la Poartă, cf. Hurmuzaki, X, *Introducere*, p XXXVII, n. 4, și C. I. Karadja, *Despre biserica luterană din București*, în „Revista istorică", IX (1923), nr. 7–9, p. 121–123.

[96] Cf. Sulzer, *op. cit.*, III, cap. VII.

[97] Cf. *op. cit.*, p. 433–434.

[98] În 1785, la 9 mai, Kaunitz îl recomanda agentului imperial Raicevich împreună cu asociatul său, sasul G. Bozenhard, cu prilejul primului lor transport de mărfuri pe Dunăre, în vederea deschiderii unei case de comerț la București (Hurmuzaki, XIX$_1$, p 238; cf. și p 237 din 9 aprilie). În ianuarie 1787, a izbucnit un incendiu la depozitul lui Festetics din București. Domnul a fost în persoană să conducă operațiile de salvare (*ibidem*, p 268)

tânărul conte Festetics, un tânăr nobil ungur, plin de însuflețite și îndrăzneală, a înființat la București și Galați, pe cont propriu, două case de comerț austriece. Acest tânăr nobil face afaceri foarte frumoase, iar prin hărnicia sa, dă de lucru

p. 237 la Viena // multor oameni, căci a avut ideea ingenioasă să înființeze la București un depozit de trăsuri. În magazinele lui găsești trăsuri cu patru locuri de la optsprezece sute până la două mii de galbeni și tot felul de tipuri de vehicule[99] foarte frumoase. Prin aceasta, a răspândit în țară gustul de a ține echipaje, iar acum, nu numai că aproape fiecare boier cumpără astfel de trăsuri și birji, ci ei mai vor să o ia înainte unul altuia. În afară de aceasta, el mai aduce, în fiecare an, multe corăbii încărcate cu diferite produse, articole meșteșugărești și manufactură din Austria, Boemia, Ungaria și Triest și face vânzări foarte importante din acestea prin Țara Românească, Moldova și chiar în Bulgaria și Galiția.

Cum am mai călătorit odată din Țara Românească în Transilvania, prin trecătoarea Timiș peste Brașov, de aceea, de data aceasta, îmi iau drumul într-acolo, prin trecătoarea Turnu Roșu.

Odată ce ai ajuns în munți, caii trebuie să o apuce de multe ori pe poteci, de unde, uitându-te în jos, vezi pe o parte cea mai adâncă prăpastie de-ți vine amețeală. Pe drumurile acestea, calul de multe ori abia are destul loc să-și

p. 238 pună picioarele unul lângă altul și dacă ar face un pas // greșit sau ar aluneca, atunci și călărețul și calul ar fi pierduți, căci în cădere, li s-ar zdrobi oasele și unuia și altuia. Cu toate acestea, bunele animale sunt obișnuite cu astfel de drumuri și pășesc cu atâta grijă și siguranță că nu-i nici o primejdie.

Între munții cei mai prăpăstioși este așezat Turnu Roșu. A trebuit să stau acolo în localul de carantină sau casa de dezinfectare, zece zile, cu toate că nici în Moldova și nici în Țara Românească nu știa nimeni nimic despre niscaiva boli sau despre ciumă, în timp ce în Transilvania, în satul Râșnov[100], muriseră tocmai 57 de oameni în câteva zile, iar în alte sate tot atât de mulți. După ce am terminat perioada de carantină, am luat numaidecât poșta spre Sibiu...

Îndată ce te apropii de Transilvania se observă foarte mult înrâurirea pe care o are asupra poporului o guvernare blândă și înțeleaptă. Ogoare lucrate mai bine, chipuri mai mulțumite și neistovite de foame, în sate ordine mai mare, case mai bine zidite și oameni neasupriți și neînjosiți de stăpânirea unui despotism nedrept.

p. 239 Primul meu surugiu a fost o fată tânără, care călărea și // conducea tot așa de bine poștalionul, ca și un bărbat. Spre seară, înainte de a ajunge la Perșani[101], am mai avut de trecut peste un munte înalt, pe care o fâșie de pădure fusese tăiată pentru ca să se construiască o șosea. La Perșani, am fost nevoit să rămân peste noapte, pentru că toți caii erau plecați. Aici, este un han mare și foarte frumos, zidit pe cheltuiala împăratului, unde serviciul este foarte bun...

---

[99] *Schwimmer und Pimtsche.*

[100] *Rosenau,* oraș. Jud. Brașov.

[101] Sat, com. Șinca, jud. Brașov.

În dimineața următoare, a trebuit să trec Oltul pe un bac. Îndată ce ajungi pe înălțimea de dincolo de râu, începi să și zărești, la mare depărtare, orașul Sibiu, ce se înfățișează nespus de frumos. Am ajuns acolo la ora opt dimineața și am tras la hanul „La Împăratul"[102].

Sibiul, capitala marelui Principal al Transilvaniei, se numără printre orașele mai mari; are o întindere potrivită și are câteva suburbii însemnate. Este așezat pe râul Cibin, în parte pe o câmpie plăcută și roditoare și în parte pe deal[103] (!), și se împarte în orașul de sus și orașul de jos. Casele, atât în orașul de sus, cât și în cel de jos, sunt // construite din cărămidă cu unu, două și trei caturi și au acoperișurile foarte înalte și țuguiate, din cauza zăpezilor abundente din timpul iernii. p. 240

Străzile sunt, în cea mai mare parte, largi și drepte și bine pietruite. Dintre piețe, cea mai însemnată este aceea în care este construit frumosul palat al fostului guvernator, domnul baron Brukenthal. Este un pătrat mare, unde se ține târgul săptămânal. Acest oraș a fost odinioară fortificat, împăratul Iosif ⟨al II-lea⟩ însă a întrerupt lucrările și a scos în vânzare locul pe care-l ocupau acestea împreună și cu materialele de construcție.

Cea mai mare parte a locuitorilor sunt sași. Acum însă se așează aici și mulți greci și armeni, de când Curtea a dat voie tuturor locuitorilor de orice nație să-și cumpere case sau să-și zidească unele noi[104]. Sașii sunt mai ales negustori sau meseriași și sunt înstăriți, dar de când se așează aici grecii și armenii, aceștia dintâi îi stânjenesc mult și, încetul cu încetul, atrag spre ei o parte însemnată a comerțului din toată țara. Una din suburbii este locuită numai de țigani, care își scot traiul din cârpăceli de fierărie[105] și din lăutărie, străbat țara și se ocupă mult și cu geambașlâcuri. //

Catolicii, evanghelicii, luteranii, reformații și grecii neuniți își celebrează aici cultul lor fățiș și au și bisericile lor deosebite. p. 241

Dat fiind că Sibiul este reședința guvernatorului[106] și a întregului personal gubernial din jurul lui, aici se mai găsește și o Curte de apel regală, un comandament general, o cancelarie de război și o vistierie de război, de aceea, este aici în permanență o mare afluență de străini, nobili și militari, care dau orașului viață și îl fac să fie bine populat.

În timpul iernii, în afară de aceștia, se mai adună aici cea mai mare parte a nobilimii din Transilvania, ca să ia parte la petrecerile carnavalului. Uneori, vin la Sibiu și trupe de teatru, la ale căror reprezentații numărul spectatorilor este de obicei foarte mare. Este o dovadă că populația este foarte rafinată și gustă mult distracțiile cuviincioase și alese.

Transilvania este o țară cu totul minunată, bogată în roade atât pe câmpiile ei din locul șes, cât și în munții înalți care o străbat. Toate soiurile de bucate,

---

[102] Corect: La împăratul Roman *(Zum römischen Kaiser)*.

[103] Textul pare defectuos: *Sie liegt... zum Theil in einer... Ebene, zum Theil in derselben* (?)

[104] Până atunci acest drept aparținea doar sașilor localnici. V. amănunte și în relația anonimă din 1793 a lui Seipp în volumul de față.

[105] *Eisenflickenarbeit.*

[106] Aceasta avea curând să fie mutată la Cluj.

vinul şi poamele se dezvoltă bine. Din toate acestea are ţara mult peste nevoile ei. Dacă şi românii, care formează partea cea mai mare a locuitorilor, ar fi ceva mai silitori, atunci ar putea fi îndestulată întreaga ţară împreună şi cu multe alte provincii. // Dar românul din Transilvania este tot atât de nepăsător şi trândav, ca şi fraţii lui din Ţara Românească, din Banat şi din Slovenia[107].

p 242

De câţiva ani a început să se introducă aici creşterea viermilor de mătase. Un oarecare căpitan cezaro-crăiesc, de Gallaratti, care e însărcinat cu controlul acestei ramuri de activitate, a şi realizat progrese frumoase. El singur a adus din Italia 12–15 persoane, care arată şi învaţă pe locuitori felul în care trebuie să fie crescuţi ⟨viermii⟩. La Sibiu a înfiinţat o filatură şi a şi început să adune multe chintale de mătase bună.

Creşterea oilor, vitelor şi cailor se practică pe o scară întinsă. Totuşi, oile nu dau o lână atât de aleasă, cum este lâna ţigaie din Ţara Românească. În jurul Sibiului sunt câteva comune, în care locuiesc numai ţesători de lână, care pregătesc din ea un postav alb gros, din care românii îşi fac zeghele lor lungi. În fiecare an, multe sute de baloturi de postav de acesta sunt transportate în Banat şi mai departe. Se face un comerţ intens şi astfel Transilvania câştigă o sumă importantă de bani. Ţoalele[108], ce se lucrează în număr foarte mare în Braşov, sunt renumite şi sunt duse prin toată Ungaria, iar anul trecut un număr mare a fost trimis în // America de Nord. Despre cai nu vreau să mai însemn nimic, specia din Transilvania este renumită pretutindeni din cauza trupului armonios, a temperamentului şi a rezistenţei lor.

p 243

Cultura inului şi a cânepei este foarte importantă. În ţară se face din ele foarte multă pânză frumoasă. Cu torsul se ocupă mai ales saşii şi probabil că ar putea fi dus spre o şi mai mare desăvârşire dacă cei de la conducere ar vrea să stimuleze mai mult sârguinţa prin mici recompense. Sunt sate întregi, unde se toarce foarte fin bumbacul şi lâna cea mai aleasă. Negustorii turci folosesc iscusinţa acestor oameni, aduc aici bumbacul să-l toarcă, plătesc o taxă pentru tors şi apoi când e tors îl duc iarăşi înapoi pe teritoriul turcesc. Prin aceasta intră în ţară mulţi bani, mai întâi câştigul populaţiei pentru munca depusă şi apoi vămuirea bumbacului brut la import şi a celui tors la export.

Minele ardelene de aur, argint, aramă şi fier sunt bine cunoscute; din toate se extrag cantităţi însemnate. Vrednice de luare aminte sunt mai ales ocnele din Transilvania. Ele aduc monarhilor în fiecare an sume uimitoare. Cu sarea aceasta nu se aprovizionează numai întreaga Transilvanie şi Bucovina, // ci se transportă, pe Mureş, în fiecare an cantităţi foarte mari până la Seghedin, de unde o mare parte ia drumul Ungariei, iar prin folosirea Dunării şi a Savei ⟨se ajunge⟩ să se aprovizioneze şi Slovenia şi o parte a Croaţiei. Mai înainte se ducea foarte multă în Turcia.

p. 244

Populaţia marelui principat al Transilvaniei se compune din mai multe popoare, dintre care naţiunile principale sunt: saşii, ungurii şi românii. Românii sunt cei mai numeroşi, saşii sunt cei mai harnici, iar ungurii au cei mai mulţi nobili printre ei. În afară de aceştia, mai sunt în ţară încă mulţi germani, armeni, greci şi ţigani. Ţiganii se împart în două categorii, şi anume: aceia cu

---

[107] Adică slovenii. Autorul pornise de la Osiek

[108] *Kozen*

domiciliul stabil, care se ocupă parte cu agricultura, parte cu meşteşuguri şi, mai ales, cu fierăria, iar o parte îşi scot traiul din lăutărie, progresează bine şi duc o viaţă liniştită, apoi sunt ţiganii aşa-numiţi „de şatră", care nu sunt stabili şi cutreieră toată ţara. Aceştia sunt o adevărată calicime *(Lumpen-gesindel),* stau mai mult prin păduri, cioplesc câteva lucruri din lemn, cutreieră peste tot în cete şi cerşesc, pe jumătate goi, de la oamenii de pe drumuri, din oraşe şi sate, iar acolo unde pot înfăşca ceva, fură. În privinţa lor s-a dat de mai multe ori poruncă // să fie stârpiţi cât mai mult cu putinţă; în parte punând ca să fie prinşi, închişi şi apoi împrăştiaţi prin ţară. Până acum însă, scopul final nu a putut încă fi atins.

p. 245

De când împăratul a declarat egale toate naţiunile şi a desfiinţat orice deosebire între ele, oricine poate fi primit în ţară şi poate să se ocupe cu orice fel de negoţ şi cum vrea. Acest drept îl folosesc din plin înaintea tuturor armenii şi grecii: ei cumpără în toate oraşele casele cele mai frumoase şi, prin sârguinţa lor, pun mâna pe tot comerţul, care înainte era numai în mâinile naţiunii săseşti.

Nobilimea ungară în ţara aceasta este foarte numeroasă şi, în parte, foarte avută. Printre ei sunt magnaţi foarte bogaţi şi cu multă vază, dintre care mulţi s-au stabilit definitiv la Sibiu sau la Cluj şi prin aceasta aduc în circulaţie bani mulţi în toate oraşele. Nobilimea aceasta este foarte darnică şi foarte primitoare. Cum în toată ţara sunt hanuri foarte puţine şi foarte proaste, călătorul poate intra fără supărare într-o curte de nobil. Va fi binevenit, bine îngrijit el, oamenii lui şi caii lui, iar dacă nu-şi urmează numaidecât drumul şi zăboveşte câteva zile, va fi cu atât mai plăcut. //

De la Sibiu, mi-am urmat drumul prin Partoş şi Deva spre Banatul timişorean.

p. 246

Deva este un târg cu populaţie mică, lângă un munte în vârful căruia se ridică o cetate puternică, pe care o zăreşti încă de la o mare depărtare şi care, pe vremuri, atunci când Banatul timişorean mai era încă sub stăpânire turcească, se numea cheia Transilvaniei, iar acum era vorba să fie transformată în închisoare de stat, ca cetatea de lângă Graz, Spielberg, de lângă Brno, sau Kufstein din Tirol. Lucrările însă au fost din nou oprite. La poalele muntelui, foarte aproape de drumul mare, este înfipt pe o roată capul rebelului Cloşca[109]. Cu cât înaintezi pe drumul acesta, cu atât se văd mai multe triste rămăşiţe ale castelelor şi satelor incendiate, care au fost distruse de acest nelegiuit şi de către tovarăşul său Horea. Sunt de necrezut grozăviile pe care, mai ales cel dintâi, le-a săvârşit faţă de mulţi oameni nenorociţi (!) din regiunea aceasta. La o depărtare de un ceas de Deva sunt foarte bogate mine de aramă.

De la Deva, am sosit la Arad, un oraş deosebit de mare, care poate fi văzut de la mare depărtare, împărţit în trei părţi. În mijlocul lui, pe râul Mureş, care curge pe aici, se află o cetate, pe care // monarhul a ordonat din nou să fie dărâmată.

p. 247

Înainte de a ajunge la Arad, treci printr-o câmpie mare, pe care pasc foarte multe vite şi unde se mai văd şanţurile vechi de pe vremea războiului cu turcii.

---

[109] Reflectă aceeaşi ordine de idei, cu planul de a mai înfiinţa încă o închisoare de felul celor pomenite mai sus.

Timişoara, în mijlocul acelei provincii, care se numeşte Banat, pe râul Bega, este unul din cele mai frumoase oraşe din regatul unguresc şi este împrejmuit cu fortificaţii puternice. Străzile sunt largi şi drepte şi au mai multe pieţe armonioase, precum şi case monumentale zidite frumos, după gustul italian. Caldarâmul străzilor şi al pieţelor este un fel de argilă şistoasă, care, pe timp ploios, face mult noroi, iar pe secetă, mult praf[110].

....

p 251 Cum au văzut românii din provinciile turceşti vecine roadele guvernării blânde şi înţelepte austriece încolţind atât de bine, au trecut şi ei dincoace, în masă, cu bunurile şi averile lor şi au înfiinţat şi ei aşezări noi[111]. Unele din ele au crescut în mărime tot mai mult. Din sate s-au făcut orăşele, iar din orăşele, oraşe mari. În Banat, sunt acum mai multe localităţi, care numără nouă sute şi mai multe case, ca de exemplu Lugojul.

Zelul pentru agricultură, pentru cultivarea tutunului, pentru creşterea viermilor de mătase şi pentru stupărit, a fost introdus la sate, folosind exemplul p. 252 şi recompensele mici; // pretutindeni, unde împrejurările au îngăduit, au fost plantaţi duzi albi şi s-a făcut o încercare chiar şi cu cultivarea orezului, iar în acest scop, au fost aduşi milanezi din Italia. Deşi încercarea aceasta la început nu a reuşit prea bine, acum însă s-a ajuns ca orezul din Banat să-l şi concureze pe cel italian, şi, în curând va fi atât de mult, încât se va putea lipsi cu totul de acela.

După ce s-a făcut şi aici, ca şi în celelalte provincii ale regatului ungar recensământul, s-a dat ca număr total al locuitorilor din Banat cifra de şase sute de mii, fiind cuprinsă şi circumscripţia militară grănicerească. Numărul acesta, probabil nu este întrecut; mulţimea aceasta de oameni se compune din p. 253 români, sârbi, bulgari, unguri, nemţi şi ţigani. Românii // formează partea cea mai mare şi sunt cu totul de o seamă, în obiceiurile, moravurile, virtuţile şi păcatele lor, cu fraţii lor din Moldova şi Transilvania. Tot atât de lăsători ca şi cei de acolo, nu se ocupă de pământul arător, nici nu-l îngraşe, nici nu-l grăpează[112], mai ales că pământul este atât de roditor încât produce aproape de toate şi fără să-l lucreze. Ţiganii, care în baza unui înalt ordin, au fost înzestraţi cu pământ şi cărora, pentru a se şterge cu totul amintirea originii lor, li s-a dat numele de „bănăţeni noi", sunt mai harnici. O parte din ei trăiesc din agricultură, altă parte sunt fierari şi lăutari. Totuşi, nemţii rămân cei mai îndemânatici şi cei mai muncitori dintre toţţi. Aproape toate industriile şi meseriile sunt numai în mâna lor.

---

[110] Pentru Banat, autorul l-a folosit pe Griselini, pe care îl rezumă, îndeosebi partea I din scrisoarea a 5-a şi partea a II-a din scrisorile 5 şi 6. Vezi relaţia lui Griselini din volumul de faţă

[111] Afirmaţie gratuită. Colonizările se făceau cu sârbi şi şvabi în detrimentul românilor. Cum autorul era doar în trecere şi îşi culegea toate informaţiile din lucrările altora, eroarea se explică

[112] Autorul nu pare să-şi dea seama de condiţiile grele făcute românilor de administraţie habsburgică, în urma cărora un număr însemnat a emigrat în Serbia nouă. De altminteri, în 1787 nu se închiseseră încă rănile aduse de răscoala din 1784–1785 şi de urmările ei. În alt loc al volumului, autorul, vorbind de locuitorii din Slovenia, îi caracterizează în acelaşi fel ca pe români.

Întreaga suprafață a Banatului se prezintă variat, când șes, când deal. Un lanț de munți străbate provincia de nord, de la Lipova, pe Mureș, până la Dunăre, la Palanca Nouă și Moldova, unde se termină. Restul este șes. Relieful pământului, fiind atât de variat, este potrivit pentru tot felul de produse naturale. Cu toate că, după cum am spus mai sus, pământul nu-i nici îngrășat, nici chiar grăpat, totuși produce din belșug tot felul de bucate și le merge bine aici și celor mai buni pomi fructiferi. // Se văd cele mai frumoase livezi; și chiar mlaștinile însești sunt folositoare, căci odată și odată, când va fi lipsă de lemne, se va putea întrebuința turba ce se găsește aici în cantități mari. Banatul poate fi socotit printre regiunile cele mai binecuvântate, are din belșug tot felul de produse agricole, diferite vinuri bune, tutun, orez, vite, mătase și scoate în fiecare an sume însemnate de bani străini pe produsele sale, chiar numai pentru grânele sale încasează foarte mult, căci în fiecare an sunt transportate pe canal, Dunăre și Sava până la Carlovăț. Dar mai are și mine foarte bogate, mai ales mine de aramă, fier și puțin argint. p. 254

Dacă aerul ar fi întru totul atât de sănătos și curat, pe cât de neîncetat își dă silința guvernul să-l curețe, prin instalațiile sale de îmbunătățire, atunci cu siguranță nu s-ar putea găsi ușor în lume o provincie atât de plăcută. Dar aici tot mai domnește încă multă febră și cauza principală ar putea prea bine să fie faptul că părțile de șes ale provinciei sunt lipsite de relief și foarte joase și ⟨deci⟩ mai sunt încă foarte multe mlaștini.

Prin ⟨satele⟩ Becicherecul ⟨Mic⟩, Comloș, Mocrin și Canija Mică[113], am ajuns prin Timișoara în cetatea Seghedin, unde râul Mureș se varsă în Tisa...

[113] Primele două, sate și com. în jud. Timiș; ultimele două, în Banatul iugoslav.

WENZEL VON BROGNARD

(? – 1788)

Wenzel von Brognard era fiul lui Franz Anton von Brognard, care a ocupat postul de internunţiu la Constantinopol, între 1 iulie 1766 – 22 iunie 1769.

În 1774, Wenzel intră la Viena în serviciul „Cancelariei Curţii şi Statului", care se ocupa cu afacerile externe, fiind însărcinat de consilierul von Lenisch – care se ocupa cu relaţiile comerciale dintre Austria şi Turcia, după cum rezultă din referatele sale (Hurmuzaki, VII, p. 189) – să culeagă „ştiri cât mai exacte referitoare la provinciile europene ale Imperiului Otoman".

Urmărind să-şi consolideze expansiunea economică şi politică în sud-est, Austria acorda o atenţie deosebită comerţului şi navigaţiei pe Dunăre. Totodată se interesa în chip deosebit de Moldova, care forma, după anexarea Bucovinei, un obiect de discuţie între cele patru mari puteri: Turcia, Rusia, Austria şi Prusia Datorită existenţei unui material documentar mai bogat, Brognard a dat întâietate studiului asupra Moldovei, după care trebuia să urmeze, în planul său, Ţara Românească, Serbia, Bosnia, Dalmaţia şi celelalte provincii turceşti.

Ulterior a fost trimis să facă o serie de călătorii de informare. Astfel, în 1785 a trecut prin Banat spre Turcia În 1786 a călătorit, pe uscat şi pe mare, până la Smirna (23 mai), de unde s-a înapoiat la Constantinopol De aici, a pornit, la 2 august, pe un vas mic, de-a lungul coastei apusene a Mării Negre, spre gurile Dunării. Primise însărcinare să observe amănunţit ţărmul Traciei şi Dobrogea până în Deltă, urcând apoi pe Dunăre până la Galaţi, spre a verifica exactitatea zvonurilor unui eventual conflict cu Rusia. De asemenea, trebuia să cerceteze condiţiile de navigaţie pe Marea Neagră şi să propună soluţii pentru înlăturarea piedicilor puse de turci în calea exportului de cereale şi lemne din Ungaria.

În cursul acestei călătorii, Brognard a trecut pe la Mangalia, Constanţa şi dispărutul port Kara Harman. Ajungând în Deltă, a lăsat în urmă gura braţului Sf. Gheorghe şi a pornit pe la Sulina, în sus pe Dunăre, spre Galaţi. Prin Tecuci, Focşani şi Râmnic, s-a îndreptat spre Bucureşti, unde a fost foarte bine primit de către domnul de atunci, Nicolae Mavrogheni. După o scurtă oprire (25–29 august), în cursul căreia a strâns un bogat material asupra Ţării Româneşti, Brognard s-a îndreptat, prin Piteşti şi Curtea de Argeş, spre Câineni, pe unde a intrat în Transilvania. După un alt scurt popas la Sibiu (2–5 septembrie), a continuat, prin Cluj şi Oradea, drumul spre Pesta şi Viena.

Doi ani mai târziu, în cursul unei misiuni oficiale de studii în Albania, el a fost omorât (1788). De la Brognard au rămas mai multe rapoarte de serviciu, executate din ordinul „Cancelariei Curţii şi Senatului", în slujba căreia a rămas până la moarte.

În 1782 a scris *Statistische Ausarbeitung über die Moldau,* descoperită în dosarele de la Haus-Hof- und Staatsarchiv de la Viena de Gheron Netta şi publicată în lucrarea acestuia, *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale,* Bucureşti, 1930, p. 139–184. Această lucrare de cabinet, scrisă de Brognard patru ani mai înainte de a lua contact cu marginea Moldovei (Galaţi, Focşani), vădeşte o folosire mult prea stăruitoare a lucrărilor recente ale lui Sulzer şi Carra (ediţia a II-a), pe lângă care au mai fost utilizate şi relaţiile lui Kleeman, Boscovich şi Bauer; de aceea, n-am mai considerat utilă reproducerea ei în colecţia de faţă

A mai alcătuit un jurnal în care îşi descrie călătoria sa în Marea de Marmara şi Marea Egee, din anul 1786, dând o serie de date interesante din punct de vedere economic asupra localităţilor străbătute. A fost publicat parţial în „Oesterreichisches Archiv für Geschichte, Erdbeschreibung, Staatenkunde, Kunst und Literatur", Viena, 1831, şi rezumat de Gheron Netta în lucrarea citată mai sus, p. 112 120.

La 24 decembrie 1786, Brognard înainta la Viena superiorilor săi jurnalul călătoriei sale pe coasta de apus a Mării Negre, pe Dunăre şi în Ţara Românească intitulat: *Journal meiner Reise von Konstantinopel, längst des westlichen Kuste des Schwarzen Meers über die Donau bis Gallaz und von dannen weiters über Bukarest, Hermannstadt nach Wien* Păstrat în manuscris tot în „Haus-Hof- und Staatsarchiv" de la Viena, a fost publicat în anexa lucrării amintite a lui Gheron Netta, p. 188–220, fiind precedat de un rezumat în limba română (p. 123–131). Cuprinde o descriere amănunţită a ţărmului dobrogean, din punctul de vedere al navigaţiei, precum şi o apreciere a fortificaţiilor turceşti aflate în cale Totodată descrie localităţile cele mai de seamă din Dobrogea şi Ţara Românească, dând amănunte asupra populaţiei, stării drumurilor, primejdiilor din pricina prezenţei haiducilor pe malurile Mării Negre şi pe ţărmul Dunării între Tulcea şi Galaţi, fără a uita comerţul de export şi de import al Ţării Româneşti şi relaţiile cu Braşovul.

A mai redactat un raport despre lucrările de despotmolire şi amenajare, începute de turci la Sulina, intitulat: *Ueber die neu angetragenen Werke bey der Donau-Mündung zu Sunia.* Păstrat în aceleaşi arhive de la Viena, a fost publicat tot în lucrarea pomenită, p. 233–237.

De la Brognard au mai rămas alte două rapoarte. unul intitulat *Ueber die Vortheile der Russen aus dem neuen Etablissement in der Krim in so weit selbe einen Bezung auf die Unterstützung haben, welche sie ihren Künftingen Kriegs-Operationen durch die im Schwarzen Meer befindlichen Kornflotten verschaffen Künnen,* publicat tot în volumul amintit, p. 237–247, şi un altul despre navigaţia pe Marea Neagră: *Ueber die Schwarze Meers Fahrt (Ibidem,* p 248–254).

JURNALUL CĂLĂTORIEI MELE DE-A LUNGUL COASTEI APUSENE A MĂRII NEGRE, PE DUNĂRE, PÂNĂ LA GALAŢI ŞI DE AICI MAI DEPARTE, PRIN BUCUREŞTI ⟨ŞI⟩ SIBIU, PÂNĂ LA VIENA[1]

1786, august 12

[De la micul sat Ilanlâc[2] sunt 5 mile până la Mangalia.] Această localitate p. 209 este foarte mare, numără peste 500 de case, dintre care cele mai multe aparţin grecilor. Şi turcii au acolo trei moschei mari. Intrarea în acest port e foarte primejdioasă pentru cei care nu cunosc locurile. Şi anume nu trebuie să se îndrepte cineva din nici o parte oblic spre micul golf, ci să navigheze la o depărtare de 2–3 mile până ajunge chiar în faţă, apoi să cotească odată ajuns acolo şi să apuce de-a dreptul chiar către moscheea din sud[3] şi ajunge fără

[1] Traducerea s-a făcut după textul german, publicat de Gheron Netta, în *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale,* Bucureşti, 1930, p. 209 şi urm

[2] *Jilanlu Köj,* veche denumire a satului Vama Veche, com. suburb. Limanu, lângă oraşul Mangalia, jud. Constanţa.

[3] Moscheea Esmanah Sultan, datând dela începutul secolului al XVII-lea

primejdie, trecând pe această cale sigură în rada Mangaliei, care este înconjurată de jur împrejur – în afară de această trecere navigabilă – de bancuri de nisip ascunse. Rada este foarte deschisă, totuşi are fundul atât de bun pentru ancorat încât vara, pe furturi mai puţin violente, chiar şi corăbii mari se pot adăposti bine aici şi nici măcar nu suferă dinspre partea deschisă de la miazăzi, căci marea intră într-un ţărm plan şi, prin urmare, valurile sale joacă doar la suprafaţă şi nu lovesc înapoi.

Semnul după care corăbierii recunosc de departe regiunea Mangaliei sunt cele cinci „Sandjak tepesi”[4], adică movile pentru steaguri, pe care trupele otomane obişnuiesc să le ridice acolo unde îşi aşează tabăra şi îşi înfig acolo steagurile sfinte din care, de altfel, se găsesc multe risipite pe aceste întinderi nesfârşite.

Comerţul din această localitate constă mai ales în grâu, din care se încarcă 15 până la 18 corăbii pe an. În vederea lui s-au construit de-a lungul coastei un şir întreg de magazii de piatră. //

p. 210 De la Mangalia se socotesc şase mile până la Murad Molla ciftlik, o moşie a acelui legist de pomină, care şi-a păstrat trecerea vreme atât de îndelungată şi care a strâns bogăţii atât de uriaşe, cum prea puţini din semenii lui ar putea arăta; apoi coasta se întinde pustie pe o lungime de douăsprezece mile până la capul Tuzla[5], la capătul celei de a şasea îndoituri principale a Mării Negre, pe al cărui promontoriu, care înaintează destul de departe în mare înspre miazănoapte, se află un sat frumos[6] cu acelaşi nume.

La cinci mile dincolo de Tuzla se vede un lac numit Siutghiol[7] care are peşti mulţi şi foarte gustoşi, dar de aici, pe o întindere de treisprezece mile, nu sunt decât câmpii întinse, unde găseşti porumbul cel mai minunat şi păşunile cele mai bune pentru vite, dar, în schimb, nu găseşti acolo nici o crenguţă de lemn.

La capătul acestei câmpii, coasta se ridică ceva mai sus la o îndoitură orientată spre sud-est, iar în partea de sud a ei se află Constanţa[8], o altă schelă pentru grâu şi totodată o localitate mare, unde se mai văd încă urmele unui dig făcut aici din timpurile străvechi, dar care acum este ruinat cu desăvârşire.

Pe malul mării, întocmai ca la Mangalia, Cavarna şi Balcic, se află magazii mari de piatră pentru cereale, dar care au avut mult de suferit în timpul ultimului război. Ca toate celelalte localităţi, în general, de la Akkerman până la Varna, care au fost cucerite de ruşi în condiţii jalnice, Constanţa îndeosebi – care era în cea mai mare parte locuită de turci şi care mai înainte număra peste opt sute de case – a fost arsă în întregime. Iar celelalte, care s-au bizuit pe protecţia trupelor ruseşti, au dărâmat chiar şi zidurile caselor turceşti, care fuseseră arse de armată, astfel că acum este o adevărată groază să vezi această localitate, în care cu greu se mai pot găsi abia două sute de case, care să nu fie stricate, restul fiind doar ruine şi focare stinse ale pârjolului.

---

[4] *Sandschak tepesi*, de la termenii turci. sandjak, care înseamnă steag, şi tepe = deal.

[5] *Tusla burni*.

[6] Tuzla, sat, com. suburb., municipiul Constanţa.

[7] *Sudgioli*

[8] *Chiustendsche* (turc.Küstendje).

Populația aici este în general foarte rea și nestăpânită; stoarce după bunul ei plac, de la corăbierii care trec pe aici, bani, vite, tutun, dar mai ales rachiu și îi mai silește, pe deasupra, să plătească o dare cunoscută sub numele de „ispendje"[9], de cincisprezece parale pe cap. Din această pricină se feresc cu toții să debarce în acel ținut decât doar când nu au încotro.

Aceasta poate să fie și una din cauzele pentru care // turcii, și mai ales numeroasele raiale, care trebuie să se ducă în Țara Românească și în Moldova, apucă drumul prin Varna și se hotărăsc mai degrabă să treacă Balcanii decât să rabde jignirile acestor oameni. p 211

Dar pentru străinii, care călătoresc sub ocrotirea firmanului sultanului, cred că ar fi mult mai ușor să meargă pe mare până la Constanța sau chiar numai până la Balcic, care e așezat doar la vreo douăzeci de mile de Varna, de unde poți ajunge numai în câteva ceasuri și doar prin loc șes până la Dunăre, ocolind pădurile Silistrei, atât de primejdioase din pricina tâlharilor.

13 august

La două mile spre nord de Constanța se ridică deasupra șesului monoton un deal cu o singură culme, care folosește corăbierilor ca punct de reper al golfului apropiat. La trei mile mai departe se află mai adânc pe uscat o mică fermă[10], numită „Giöl ciftlik", de la care se vede, la o depărtare de cinci mile, un iaz mare cu pește[11] și, două mile mai sus, capul Midia.

La trei mile de acest promontoriu, corăbierii recunosc, după un copac izolat pe care îl iau drept semn, rada de vară ce poate fi folosită și de vase mari, numită „Karakenuan Mahsarbri"[12], unde zace acum îngrămădit în mormane grâul, care așteaptă să fie încărcat și dus la Constantinopol, de când magaziile orașului, care se află la trei mile mai sus, au fost arse de ruși și distruse din temelii. Dar de atunci încoace, această localitate, datorită așezării sale potrivite pentru adunarea cerealelor din câmpia Dunării, s-a refăcut într-atâta, încât și cuprinde într-adevăr vreo trei sute de familii, dintre care două treimi sunt alcătuite din turci. În colțul cel mai de nord, chiar lângă mare, este o palancă[13] mică, în patru colțuri, cu turnuri rotunde și acoperite, fie clădită acum dintâi, fie cel puțin reparată de curând, totuși încă fără artilerie, cu care va fi probabil înzestrată abia atunci când vor duce lipsă de trupe.

De la „Karakerman" până la prima gură a Dunării, numită gura Portiței[14], nu sunt nici orașe, nici sate și nimic altceva de văzut în afară de câteva cocioabe sărăcăcioase de pescari //, răspândite de-a lungul coastelor, ai căror locuitori umblă în luntre mici, făcute din trunchiuri de copaci scobiți. Apoi de-a lungul coastei, care este inaccesibilă pentru toate celelalte vase din pricina nisipului, cu care se împotmolește tot acest ținut din cauza vărsării Dunării p 212

[9] Dare plătită de toți supușii nemusulmani majori, indiferent dacă aveau sau nu pământuri.

[10] *Mayerey,* adică „ciftlik".

[11] Este vorba probabil de lacul Tașaul

[12] Port dispărut, la nord de Constanța.

[13] *Palanka,* în sensul de mică întăritură sau fort.

[14] *Portizza bogası* Este vorba, de fapt, de *canalul* numit azi Dunavăț. Vezi relația lui Mihanovics, în volumul de față.

apropiate şi care dă naştere la bancuri atât de întinse încât la o depărtare de două până la trei mile de ţărm adeseori abia dacă dai de o adâncime de trei picioare de apă.

Gura însăşi, prin care se varsă în mare braţul cel mai de sud al Dunării, se află la o depărtare de vreo optsprezece mile de „Karakerman" şi este foarte greu de recunoscut de departe şi fiindcă această coastă este atât de plană, încât chiar de la trei mile o pierzi din ochi şi, de asemenea, pentru că pe ea nu se poate găsi nici un singur punct de reper ceva mai înalt. Tot ce mai poate sluji, în oarecare măsură, ca punct de îndrumare este lanţul de munţi de la Tulcea, care urmează cam vreo trei sau patru mile de-a lungul braţului Portiţei, la vale, dar care totuşi se află la o depărtare de vreo douăzeci de mile de mare şi aşadar se pierde în câmpie, devenind atât de indistinct încât nu te poţi orienta cu siguranţă după el.

Deschizătura canalului de scurgere are o lăţime de mai bine de două mile, dar partea navigabilă abia poate fi folosită pe o sută cincizeci de stânjeni, iar tot restul este plin de bancuri de nisip, la o adâncime de un picior şi jumătate abia de la suprafaţa apei, iar intrarea vaselor trebuie îndreptată printre ele mai aproape de malul nordic, în direcţia sud-est.

Înăuntrul gurii de la Portiţa, apa se lăţeşte într-un lac mare, cu un perimetru de cel puţin douăzeci de mile, formând, în partea de miazăzi şi de apus, patru golfuri mici laterale, în care se varsă cursul apei drept de la nord.

Prin braţul Portiţa trece calea cea mai scurtă între Marea Neagră şi Galaţi, căci de la gură până la micul fort Dunavăţu[15], unde se desparte braţul Sfântul Gheorghe[16], nu se socotesc mai mult de douăzeci şi cinci de mile şi apoi ceva mai puţin până la castelul Tulcea, care se află la o depărtare mai mare doar cu câteva mile de Galaţi. Adâncimea apei însă nu depăşeşte patru până la cinci picioare, iar la gură chiar numai trei picioare, astfel că nu pot trece decât caicele, care, de altminteri, şi merg de obicei pe această cale şi din p 213 această // cauză m-am tocmit foarte mult cu corăbierul meu până ce l-am convins să iasă din nou în mare şi să facă ocolul cel mare prin Sulina *(Sunnia)*.

La 14 august dis-de-dimineaţă, am ridicat aşadar din nou ancora, însă căpitanul meu şi tot echipajul său nu au mai găsit ieşirea la mare, care de fapt nu se putea desluşi pe coastă, întrucât nu erau de văzut decât mlaştini şi întinderi de nisip. A intrat în două din golfurile laterale pomenite mai sus, a dat de trei ori în acest mers încoace şi încolo de bancuri de nisip şi abia, după trei ceasuri de căutare, am ajuns, cu greutăţi nespuse, în largul mării, pe care ne-am îndreptat călătoria pe un vânt foarte puternic dinspre sud-est, care ne tot împingea spre coastă, silindu-ne astfel să navigăm tot timpul „ozzadi banda"[17], spre cea de-a doua gură a Dunării, gura Sfântu Gheorghe, care nu se afla decât la o depărtare de treizeci şi şase mile de cea dintâi.

Această coastă, totuşi, este încă mai rea decât aceea de la Portiţa spre „Karakerman", deoarece bancurile de nisip se întind aici atât de departe în mare, încât chiar vasele cele mai mici trebuie să se depărteze mult de ţărm[18],

---

[15] *Tuzza oder Tunavicze,* sat, com. Murighiol, jud. Tulcea

[16] *Edreleser Arm...* (pe turceşte Edreles Boghasi).

[17] Termeni de navigaţie.

[18] *Das Ufer aus dem Gesicht verlieren müssen.*

pentru ca să nu se împotmolească, mai ales pe vântul dinspre răsărit, care ține corăbiile parcă lipite de uscat din cauza îndoiturii pronunțate a coastei.

Pentru a intra în brațul Sfântu Gheorghe este nevoie de corăbieri foarte încercați, căci calea navigabilă este destul de lată și adâncă chiar și pentru corăbii mai mari, care calcă apa până la șapte picioare; însă ea este înconjurată din toate părțile, până la o depărtare de șase mile de țărm, de atâtea bancuri de nisip, încât calea este mai greu de găsit decât Portița.

Gura însăși are două canale, între care se află o insulă mică, și numai cel dinspre nord este navigabil. Se poate recunoaște după un sat de cazaci, numit tot astfel[19], de pe malul nordic al brațului, de care însă trebuie să te depărtezi și să te ții mereu de coasta de sud-est, unde afli adâncimea de apă necesară.

Tocmai din cauza acestei greutăți la intrare s-a rânduit, pe insula cea mică, un agă anume al farului[20], care trebuie să arate corăbierilor drumul. El percepe câte doi, trei și cinci piaștri, după felul vaselor și al persoanelor aflate pe ele, fără totuși a se însărcina cu grija îndrumării lor, care // ar fi cu atât mai p. 214 necesară, în acele părți, cu cât adeseori ești dinadins îndrumat greșit din răutatea pescarilor cazaci, care, printre altele, au îndreptat și pe corăbierii mei în direcții atât de greșite, încât ne-am împotmolit de cinci ori în nisip și am pierdut astfel mai bine de șase ceasuri și chiar fără de aceasta tot nu am fi găsit canalul de intrare, dacă o șalupă a unei corăbii grecești, care se afla întâmplător ancorată în gura brațului, nu ar fi băgat de seamă încurcătura noastră și nu ne-ar fi venit în ajutor.

Satul Sfântu Gheorghe[21] este destul de mare și numără peste 120 de case, care sunt însă prost clădite și așezate fără nici o regulă, unele peste altele. Locuitorii sunt foarte activi, iscusiți, muncitori și își au propriile lor biserici, școlile lor și atelierele lor meșteșugărești. Dar trăiesc, în cea mai mare parte, din creșterea vitelor și din pescuit, care este deosebit de productiv pe toată coasta dintre gurile Dunării și mai ales la canalele de vărsare a acestora, iar ei dau în schimb în Țara Românească și Moldova produsele acestea, care constau în primul rând din moruni[22], crapi și știuci proaspete și uscate, în afară de pește sărat, ouă și brânză, luând grâul de care au nevoie, precum și alte lucruri trebuitoare.

Bărbații își petrec jumătate din viața lor pe mare și ajung atât de îndrăzneți, încât se avântă cu micile lor luntre până la Galați, Varna și Constantinopol. Ei sunt foarte șireți, dar în aparență sfioși și grozav de temători de foc[23]. Sunt atât de necumpătați la băutură, încât în acel lor nu este îngăduit să ființeze nici o cârciumă, astfel că locuitorii sunt nevoiți să treacă, vâslind, pe insula învecinată, unde tătarii zaporojeni și-au așezat negoțul lor de vin.

Acești cazaci nutresc o mare dușmănie față de ruși pentru că se socotesc urmăriți de aceștia ca fugari. Eu trebuie să mărturisesc sincer că nu mică mi-a fost încurcătura să mă aflu reținut, de o furtună survenită din sud, într-un loc,

---

[19] Sfântu Gheorghe, sat și com., jud Tulcea.

[20] *Fueuer Agha* în textul publicat, mai probabil: *Fener Agha*.

[21] *Edreles*, jud. Tulcea.

[22] *Hausen* (în textul publicat, greșit: Hansen).

[23] *Feuerscheu*

unde mi s-a spus foarte lămurit că ei mă socotesc drept un membru al acestei națiuni, privite cu ură și unde nenumăratele sfaturi ale țăranilor cu popa lor mi
p. 215 s-au părut atât de suspecte, încât m-am văzut silit să mă // alătur de vasul grec, amintit mai sus, care se afla tocmai acolo și să stau înarmat toată noaptea.

În afară de cazaci, șesurile dintre brațele Dunării mai sunt locuite de tătari, veniți din Kuban, și de tătari zaporojeni, care s-au așezat în aceste ținuturi de la ultimul război[24] încoace. Numărul lor se ridicase la 80 000 de suflete și în cursul anului trecut se pare că ar mai fi sporit încă cu 10 000 de oameni.

La 15 august, pe o mare încă destul de furtunoasă, am ieșit iar din brațul Sfântu Gheorghe și am fost martorul neîndemânării corăbierilor turci, care își pierd cumpătul la orice primejdie, fie ea cât de mică, apoi, cum trebuia să înaintăm tocmai împotriva vântului, primindu-l chiar din față, echipajul meu nu era în stare să poată manevra cum se cuvine pânzele uriașe, întotdeauna disproporționat de mari la corăbiile turcești, vasul s-a învârtit de mai multe ori ca prins într-un vârtej, aplecându-se la fiecare năpustire a vântului, aproape până la scufundare și deznădejdea cuprinsese într-atâta pe toți, încât nimeni nu mai asculta de comandă, fiecare acționa după capul lui, și am fi căzut într-o primejdie reală, dacă nu ar fi tăiat comandantul funiile și nu ar fi lăsat velele să cadă pe punte. Atunci puterea vântului ne-a împins de la sine iar spre Sfântu Gheorghe, unde ne-am echipat, așadar, din nou pentru a pleca mai departe.

Coasta de la Sfântu Gheorghe până la Sulina, aflată la o depărtare de numai 18 mile de localitatea dintâi, este mai puțin primejdioasă pentru vasele mici, pentru că bancurile de nisip nu sunt chiar atât de aproape de suprafață, dar corăbiile mari care vor să intre pe la Sulina se depărtează de ea cu mai bine de 15 mile și cârmesc drept spre răsărit către gură.

Despre situația Sulinei, cu indicarea căii proprii navigabile, a farului de acolo, a caselor de locuit și a lucrărilor de apărare, a nivelului apei, a îndoitelor operații de descărcare și încărcare, ca și despre tot restul mersului acestui braț al Dunării, a dat lămuriri atât de complete căpitanul de pontonieri, Lauterer[25], în relația sa de la 31 decembrie 1779, încât pot să mă lipsesc prea bine de a le trata mai în amănunt...

p 216 Astfel, în paginile de față mă mărginesc să adaug numai următoarele la raportul mai sus pomenit al lui Lauterer.

Mai întâi că am efectuat în 4 zile cu caicul meu călătoria mea în contra curentului de la Sulina până la Galați și că am ajuns în prima zi la Tulcea, în a doua zi la Isaccea, în a treia la Tomorova și în a patra la Galați, unde am intrat la 19 august.

19 august

La accelerarea acestei călătorii a contribuit mai ales vântul de la răsărit, care a ținut într-una în cursul primei zile și pe care l-am putut folosi continuu cu excepția doar a câtorva cotituri ale cursului. Dimpotrivă, în tot restul drumului, vasul a trebuit tras, lucru la care au muncit cinci și chiar șase inși.

---

24 Războiul ruso-turc din 1768–1774.

25 Georg Lauterer, căpitan austriac de pontonieri. Vezi biografia și relația sa, în volumul de față

În al doilea rând, că forța curentului este mai năvalnică numai în trei locuri până la Galați, şi anume: a) La câteva mile mai jos de Tulcea, unde brațul Sfântu Gheorghe se desparte de brațul Sulina; b) Îndată deasupra Tulcei, unde se formează insula Ismail, prin despărțirea Dunării în brațul Chilia şi al Sulinei; c) Îndeosebi la Tomorova, unde fluviul se înconvoaie atât de brusc şi loveşte cu atâta putere uscatul, încât țărmurile sunt mâncate tot mai adânc. De aici vine faptul că cimitirele din această localitate, aşezate odinioară lângă apă, au trebui să fie mutate într-altă parte cu totul, pentru că ele au fost măcinate pe o aşa mare distanță în interior, încât nu mai vedeai pe mal decât schelete de cadavre, care ies din pământ. În această regiune şi-au găsit pieirea multe corăbii, iar acelea care s-a mai menținut cu ancorele au fost în cele din urmă nevoite să le părăsească, deoarece fundul este plin de atâtea ancore, încât se încurcă unele într-altele şi deci nu mai poate fi scoasă nici una.

În al treilea rând, pe Dunăre, începând, de la Rusciuk până la gurile ei, nu prea există siguranță împotriva tâlharilor, dar // ținuturile cele mai primejdioase sunt cele mai jos de Tulcea, pe insula dintre brațul Sfântu Gheorghe şi brațul Sulina, precum şi îndată mai sus de Tomorova, unde se desparte Sulinețul[26] de Dunăre, în care locuri sunt atacate mai ales caicele mai mici, chiar ziua, prin surprindere. Cum s-a şi întâmplat, chiar în luna aceasta, unor pasageri turci, care au fost uciși împreună cu cea mai mare parte a echipajului, iar vasul jefuit cu desăvârşire; corăbiile mai mari riscă mai puțin, pe de o parte, pentru că echipajele lor sunt mai puternice, dar, mai cu seamă, pentru că țin o pază mai bună, astfel că atacurile prin surprindere – la care tâlharii de acolo nu se încumetă decât folosind mijloace viclene şi doar extrem de rar forța fățişă – ajung aproape cu neputință. p. 217

În al patrulea rând, Lauterer nu are cu totul dreptate, când susține că Sulina este singura cale de ieşire la mare, pe unde au putut vreodată naviga corăbiile mari, şi că acest lucru mai este adevărat şi acum, căci pe lângă ceea ce este îndeobşte cunoscut, şi anume câte vase au trecut în timpul războiului din 1739 pe la Chilia, m-am întâlnit eu însumi cu turci bătrâni, care au intrat şi au ieşit prin acest canal şi după încheierea păcii de la Belgrad.

Însă, pe măsură ce s-a împotmolit brațul Chiliei, au putut fi folosite mai intensiv brațele inferioare şi – cum am mai aflat şi la Sfântu Gheorghe că încă acum douăzeci de ani canalul de acolo nu avea o adâncime care să treacă de 5 picioare[27], iar astăzi are o adâncime de şapte până la opt tălpi[28] – pare probabil că gurile situate mai la nord au devenit inutilizabile, doar succesiv şi pe viitor se poate ca lucrul să se mai accentueze încă şi mai mult.

Zilele de la 20 până la 22 august le-am petrecut la Galați până ce ispravnicii domnului Moldovei[29] au luat dispozițiile necesare pentru călătoria mea mai departe pe uscat. Am vizitat, între timp, şantierul naval, oraşul şi întregul port, unde am dat de cele două corăbii: a lui Göllner şi a baronului

---

[26] *Solinsk.*

[27] *Fuss.*

[28] *Schuh.*

[29] Alexandru Mavrocordat Firaris (1785 – dec. 1786).

Tauferer[30], apoi, în ziua de 22 august, am pornit la drum, străbătând două poşte, adică vreo şase mile distanţă[31] până la Tecuci. //

p. 218 La 23 august, am trecut râul Bârlad pe pod, Siretul pe un pod plutitor, râul Putna şi pârâul Focşanilor[32] pe pod şi am intrat în partea muntenească a groaznicului punct de graniţă Focşani, unde nu au mai vrut să-mi dea trăsuri[33], deoarece noul domn[34] oprise acest lucru de foarte curând, şi nu le-am putut căpăta decât ameninţând serios că voi trimite, în caz de refuz, un curier la Bucureşti, iar în acest răstimp oraşul avea să mă găzduiască şi să mă întreţină pe socoteala sa.

După amiază, am trecut râul Râmna[35] spre a patra staţie de poştă Râmnicu-Sărat[36] ⟨oraş⟩, care îşi dă numele Episcopiei[37], ce are al doilea rang în ţară, şi am străbătut deci în această zi peste 6 mile.

La 24 august, am trecut râul Buzău, (mergând) spre Buzău şi apoi spre a şasea staţie de poştă Mărgineanu[38].

La 25 august, prin locuri mlăştinoase şi dumbrăvi mici, am trecut pârâul Săraţa[39] şi apoi, peste podul Ialomiţei, la Fundu Danciului[40], iar apoi, după cea de-a opta şi ultima staţie de poştă, Pasărea[41], am mers, prin lunci frumoase şi pe drumuri extrem de nisipoase, spre Bucureşti.

Drumul spre Bucureşti este de vreo 500 de ceasuri sau 33 de mile şi este cu totul plan, dat fiind că la Focşani laşi în urmă, pe dreapta, munţii de hotar dintre Moldova[42] şi Ţara Românească, iar pe timp de vară se poate călători repede şi lesnicios. Dar, cum drumurile sunt numai doar drumuri de ţară, care au şleaul îndeobşte moale, cu greu se poate merge primăvara şi toamna, din cauza noroiului.

Zilele de la 26 până la 28 august, le-am petrecut în Bucureşti cu vizitarea oraşului, cu audienţa oficială la domn, cât şi cu pregătirile pentru călătoria mea mai departe. Am adunat, de asemenea, în măsura în care este necesar pentru o judecată mai exactă a treburilor locale şi o mai bună înţelegere a

---

[30] Negustorul Göllner şi baronul Tauferer, doi exploratori austrieci ai Dunării de Jos, ale căror expediţii comerciale înspre Orient precedaseră cu 2 ani călătoria lui Brognard. Despre dificultăţile întâmpinate din partea turcilor, cf. Gheron Netta, *Expansiunea...*, p 233.

[31] Distanţele se socotesc aici pe ceasuri: pentru 1 $^1/_2$ ceasuri corespunde o milă germană, iar poştele reprezintă o măsură (de distanţă) variind între 6 şi 7 ceasuri (n. a.).

[32] Milcovul.

[33] *Talika-Wägen* (cuvântul turcesc *talika* înseamnă căruţă mai bună, aşadar o trăsură).

[34] Nicolae Mavrogheni (1786 martie – 1790 iunie 8).

[35] *Râmna.*

[36] *Rimnig.*

[37] Autorul confundă Râmnicu Sărat cu Râmnicu Vâlcea, unde, într-adevăr, e sediul Episcopiei de Râmnic.

[38] *Mardschine,* sat, com. Mihăileşti, jud. Buzău.

[39] *Surata Fluss,* afluent al Ialomiţei.

[40] *Funda dandsch* = Fundu Danciului, veche denumire a satului Mirceştii, înglobat în satul şi com. Fierbinţi-Târg, jud. Ialomiţa.

[41] *Prass*, sat, com. Brăneşti, jud. Ilfov.

[42] *Gränzgebürg zwischen der Wllachey und Moldau* (!). Autorul confundă graniţa dintre Ţara Românească şi Moldova, care nu e muntoasă, cu cea din spre Transilvania.

ştirilor ce se află la îndemână – atât cele publicate, cât şi cele ale rapoartelor mai noi ale agenţiei imperiale şi regale –, o serie de informaţii sumare despre autoritatea domnului, vaza de care se bucură boierii şi clerul, starea poporului, cât şi despre prestigiul, modul de procedare şi câmpul de activitate al celor // p. 219 două agenţii imperiale, despre unele împrejurări privitoare la exporturile noastre din Braşov şi la importul de vinuri şi cereale, vite şi lână din Ţara Românească, precum şi la situaţia păstorilor de vite din Transilvania noastră.

În sfârşit, informaţii despre toate drumurile de comunicaţie ale Ţării Româneşti.

1. Spre Moldova: prin Focşani la Iaşi şi prin Măxineni[43] la Galaţi.

2. Spre Dunăre: la Brăila, Silistra, Olteniţa[44], Giurgiu, Zimnicea, Turnu Măgurele, Vidin şi Orşova.

3. Spre ţinuturile ereditare imperiale şi regale: prin Jupalnic[45], Vulcan[46], Turnu Roşu, Bran, Timiş, Sanţu Vechi[47] şi Buzău.

La 29 august, după amiază, am părăsit iarăşi Bucureştii şi am ajuns chiar în seara aceleiaşi zile la cea dintâi staţie de poştă – Floreşti[48] sau Căscioara[49], care, după sistemul local de măsurătoare, este la o distanţă de .... 8 ceasuri

La 30 (august) la Găeşti[50] .... 6 ceasuri

şi Piteşti .... 6 ceasuri

La 31 (august) la Curtea de Argeş .... 6 ceasuri

şi Sălătrucu[51] .... 6 ceasuri

La 1 septembrie la Câineni .... 9 ceasuri

La 2 (septembrie) la carantina imperială şi regală de la Turnu Roşu .... 4 ceasuri

În total, 47 de ceasuri sau .... 31 de mile, unde[52], în tot restul zilei, m-am ocupat cu dezinfectarea prescrisă[53].

Drumul de la Bucureşti până la Piteşti este foarte deluros şi extrem de mlăştinos, datorită numeroaselor pâraie şi torente, care brăzdează întreaga Ţară Românească. De la Piteşti până la Curtea de Argeş, drumul este grozav de muntos, iar de acolo, acesta este încă mult mai rău până la Câineni[54], astfel că la trăsura, pe care mi-o dăduse domnul pentru călătorie, s-au rupt pe rând toate cele patru roţi. Până la urmă, am fost silit să străbat

---

[43] *Maximineen,* sat şi com., jud. Brăila

[44] *Utelniza* (?), oraş, jud Călăraşi.

[45] *Schupanek,* sat desfiinţat, înglobat în oraşul Orşova, jud Mehedinţi

[46] Oraş pe Valea Jiului, aparţinând municipiului Petroşani, jud Hunedoara.

[47] *Alteschanz,* cătun al satului Satulung pe valea Târlungului, înglobat în oraşul Săcele, jud. Braşov.

[48] Sat, com. Floreşti-Stoeneşti, jud. Giurgiu

[49] Sat, com. Găiseni, jud. Giurgiu.

[50] *Pojest,* greşit, în loc de Gajest, oraş, jud Dâmboviţa.

[51] *Salotrok,* sat şi com., jud Argeş.

[52] La Carantină.

[53] *Vorgeschriebenen Reinigung* (este vorba de operaţiile de fumigaţie a persoanelor şi aerisire a bagajelor, care erau obligatorii pentru toţi cei ce treceau prin staţia de carantină).

[54] Sat şi com., jud. Vâlcea

călare restul drumului de patru ceasuri până la casa carantinei, prin defileul prin care curge Oltul într-o albie extrem de adâncă.

La 3 septembrie, am ajuns la Sibiu, unde a trebuit să-mi las servitorii mei, care se îmbolnăviseră încă de la Bucureşti, şi să-mi cumpăr o trăsură proprie din lipsa oricărui mijloc de călătorie. //

p 220 La 6 septembrie, am plecat iarăşi din Sibiu şi, deoarece în călătoria mea din anul trecut spre Turcia, trecând prin Raab, Komorn, Pesta, Pestrovaradin, Timişoara, Pancevo şi Zemun, văzusem o parte din Banat, mi-am îndreptat, de data aceasta, călătoria prin Alba Iulia, Cluj, Oradea etc. spre Viena, unde am ajuns la 20 septembrie.

Viena 24 decembrie 1786

LAZZARO SPÀLLANZANI

(1729–1799)

Lazzaro Spallanzani, cercetător strălucit al tuturor ramurilor ştiinţelor naturii, după metoda experimentală, care prin descoperirile sale a deschis un câmp nou cercetătorilor ulteriori, s-a născut la Scandíano, în 1729, şi a urmat dreptul împotriva vocaţiei sale, care îl mâna spre ştiinţe. După studii juridice la vestita Universitate de la Bologna, a predat cursuri de logică, metafizică şi greacă, precum şi de matematică la Colegiul şi apoi la Universitatea din Reggio, apoi la Universitatea de la Modena şi, în sfârşit, a ajuns profesor de ştiinţe naturale la Universitatea din Pavia, în 1769, consacrându-se biologiei şi proceselor fiziologice, observând pe rând problemele generaţiei spontane, a circulaţiei sanguine, atrăgând atenţia asupra trecerii sângelui arterial prin capilare în vene, apoi a metabolismului digestiei şi, în sfârşit, a respiraţiei, atât a plantelor, cât şi a animalelor.

Încă din 1755, la vârsta de 26 de ani, a intrat în rândurile clerului catolic, fiind rânduit abate, într-un moment când această poziţie deschidea în Italia şi Franţa, o situaţie universal recunoscută oamenilor de ştiinţe şi de litere, istoricilor, filosofilor, precum şi redactorilor de gazete savante, primiţi cu cinste în saloane şi în adunări academice.

A călătorit mult prin Italia, Austria, Elveţia, îmbogăţind cu acest prilej colecţiile muzeului din Pavia. A făcut două călătorii mai însemnate în Mediterană şi la Constantinopol şi în Asia Mică, întorcându-se în Italia prin Bulgaria, Ţara Românească, Transilvania, Banat, Ungaria şi Austria, cu un popas la Viena, înainte de înapoierea la Pavia şi, mai apoi în Sicilia, descrisă de el în cartea *Viaggi alle due Sicilie,* a cărei redactare s-a întins de-a lungul a 5 ani de zile. Pentru călătoria sa la Constantinopol a folosit prilejul plecării la noul său post de diplomat la Poartă a bailului Girolamo, cavaler Zulian. Au plecat din Veneţia la 26 decembrie 1785, au vizitat oraşele mai însemnate ale coastei dalmate, au trecut pe la Corfù şi insulele greceşti, întâmpinând şi vreme rea şi o furtună de pomină, când i-a fost viaţa în primejdie, nu atât din cauza elementelor, cât a superstiţiei vâslaşilor de pe galeră, convinşi că furtuna i se datora lui, socotit piază rea şi vrăjitor, în urma unei experienţe făcute de el pentru bail în cursul navigaţiei, constând în provocarea unei mici explozii demonstrative prin amestecul a două substanţe chimice Vâslaşii puseseră la cale un complot pentru a-l prinde şi a-l arunca în mare. Aflând din întâmplare de acest plan, bailul l-a luat pe Spallanzani în propria sa cabină, pentru a-l pune la adăpostul atentatului proiectat. Spallanzani nu pomeneşte de această aventură în *Jurnalul* său, ci doar într-o scrisoare mai târzie către un prieten al său.

De la Tenedos, bailul, şi Spallanzani au fost urcaţi pe două galere turceşti şi duşi la Constantinopol în condiţiile cele mai bune. Spallanzani era recomandat în mod deosebit de către cancelarul Kaunitz, internunţiului, baronul Peter Philipp von Herbert – Rathkeal, care l-a sfătuit să intre direct în legătură cu diplomaţii străini la Poartă A întreţinut legături cordiale, atât cu contele Marie Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier, cât şi cu Sir Robert Ainslie, amândoi foarte interesaţi, mai ales de arheologie şi numismatică, dar şi de probleme ştiinţifice Ambasadorul francez l-a poftit să vină la reşedinţa sa de vară de pe Bosfor, pentru a pescui specii rare de peşti, pentru colecţia sa, destinată muzeului de la Pavia. În cursul şederii sale la

Pera. Spallanzani a întreprins cercetări asupra poluării aerului, umplând o sticlă cu aerul viciat, recoltat în cursul unei recepții suprapopulate din lumea diplomatică, când o parte din invitați au și leșinat din această cauză

La Pera vedea pe diplomații străini, ce alcătuiau o lume aparte, fără însă a se lăsa copleșit de mondenități De cele mai multe ori primea să prânzească la ei, evitând în general recepțiile mai numeroase În unele din excursiile sale afară din capitală, era însoțit de tânărul conte Costantino Ludolf, același, care îl însoțise și pe Sestini în asemenea expediții. După experiența sa cu bailul, a preferat, pentru înapoierea în patrie, drumul pe uscat. În timpul șederei sale, el l-a văzut și pe fostul domn Alexandru Ipsilanti, care probabil îi va fi vorbit de posibilitatea plecării la București cu carele domnești, care se întorceau în patrie după aducerea tributului. Informația era prețioasă. Drumul până la Constantinopol pe galera bailului nu costase nimic. Cheltuielile de întoarcere trebuiau acoperite în diferite feluri Până la București putea folosi escorta acelor care El însuși și-a cumpărat o trăsură de ocazie, destul de hârbuită, care să țină până în Țara Românească De la București a plecat la 2 septembrie 1786, cu poșta. De aceea, biograful său se întreabă dacă domnul Nicolae Mavrogheni i-a oferit găzduire la București.

Despre călătoria sa de la Oltenița până la frontiera Banatului cu Ungaria, avem doar extrase din *Jurnalul* și corespondența sa, legate împreună de scurte explicații datorate editorului N. Campanini În redarea drumului, am fost siliți să facem unele reduceri, privind descrierea stăruitoare a rocilor geologice întâlnite în cale.

Drumul său de la București a trecut prin Ploiești și s-a îndreptat spre Brașov, făcând însă un ocol, pentru a vizita ocna de la Slănic. După un popas la Brașov, își urmează drumul prin Făgăraș spre Sibiu, unde a cercetat colecțiile de mineralogie ale baronului Brukenthal și ale consilierului Müller. A vizitat salina de la Ocna Sibiului, depozitul de sare de la Portuș, exploatările de aur de la Zlatna și pe cele de argint de la Baia de Criș, cercetând și celelalte exploatări de aur de la Săcărâmb, Certeju de Sus și Băița. A adunat specimene pentru muzeul de la Pavia, apoi s-a îndreptat prin Dobra, Făget, Lugoj și Recaș spre Timișoara, fără să poată vizita minele de fier de la Oravița și Bocșa din cauza vremii nefavorabile.

Ca om de știință, Spallanzani este preocupat în primul rând de configurația geologică a Carpaților, de aspectul și compoziția rocilor, cât și de plantele și păsările întâlnite. Jurnalul său cuprinde observații foarte amănunțite cu privire la exploatarea minelor și ocnelor vizitate în Țara Românească și Transilvania, la spălarea nisipului aurifer și, pe alocuri, unele date cu privire la diferiții locuitori ai Transilvaniei. El cunoștea lucrările lui Fridwaldski, von Born, Griselini, și relația călătoriei lui Lehmann, iar pentru unele chestiuni se lăsa destul de influențat de ele, cu privire la români Este curios de observat că reacțiile sale personale la prima vedere se schimbă, după informațiile ce i se dau, ba de episcopul catolic al Transilvaniei, ba de administratorii exploatării de la Zlatna Mărturia lor este acceptată fără discuție, oricât de absurde sunt unele din afirmațiile lor. Astfel, printre altele aceea cu privire la pretinsa performanță a țăranilor români din Săcărâmb, care, chipurile, ar fura rocile metalifere din mină (!) și ar bate monede de greutatea cuvenită, atât de bine contrafăcute, încât nu se deosebeau de cele obișnuite (!)

În călătoria sa pe la exploatările aurifere, Spallanzani s-a bucurat de o situație privilegiată, față de Sestini și Hofmannsegg, care nu au fost lăsați să le viziteze. El a fost recomandat în mod special autorităților pentru a vizita minele și a culege specimene pentru Muzeul din Pavia. Se nutrea speranța că el ar putea să descopere minereuri mai bogate în aur decât cele aflate până atunci.

Spallanzani a adunat 10 lăzi cu diferite specimene zoologice și geologice, dintre care 9 au fost lăsate în grija personalului administrativ de la Zlatna, iar a zecea în cea a baronului Brukenthal. Cele 9 au sosit la destinație după 2 ani. Din cauza cheltuielilor de transport, expeditorii de la Zlatna preferau să le trimită pe calea Dunării până la Viena, soluție ținută în loc de scăderea apelor acelui fluviu, iar mai apoi de prioritatea acordată transporturilor militare pe această cale pentru iminentul război austro-ruso-turc, ce bătea la ușă Lada a zecea a fost

dată în seamă, de către Brukenthal, contelui Teleki. Dar cum acela s-a pensionat, el a dat-o în grija unui subaltern, care a uitat de ea. În ea se aflau fosile şi diferite mostre zoologice.

În lipsa lui Spallanzani de la Pavia, s-a ţesut o intrigă contra lui. Colegi şi subalterni de-ai săi l-au denunţat că ar fi luat o parte din specimenele muzeului de la Pavia pentru a-şi îmbogăţi propria sa colecţie de la Scandiano. Spallanzani a cerut o anchetă, care l-a absolvit pe deplin de aceste acuzări. Dar până să se încheie a durat 8 luni şi el a trecut prin momente grele. Astfel a ţinut să sosească la Pavia noaptea, pentru a evita o eventuală manifestare ostilă. Dar, dimpotrivă, dimineaţa au venit în masă, elevii şi colegii săi buni, să-l ducă în triumf de acasă până la universitate, unde cursul său a fost însoţit de ropote de aplauze. În ultimii ani ai vieţii, deşi bolnav, a continuat să se ocupe cu cercetările sale. A murit la Pavia, în ziua de 12 februarie 1799.

Pentru bibliografia lui Spallanzani, au fost folosite datele bogate oferite de *Enciclopedia italiană* Jurnalul lui Spallanzani a fost publicat pentru prima oară de Naborre Campanini, sub titlul. *Viaggio in Oriente, Relazione ordinata e compilata sui giornali del viaggio a Costantinopoli e su altri manoscritti del gran naturalista,* Torino, 1888. După cum rezultă şi din titlu, ediţia lui Campanini cuprinde extrase din jurnalul lui Spallanzani, completate cu unele informaţii extrase din alte scrieri inedite şi legate împreună prin scurte rezumate. Acesta a fost textul folosit de noi.

O ediţie integrală a jurnalului, alcătuită pe baza tuturor manuscriselor lui Spallanzani, este cuprinsă în volumul V din *Le Opere,* intitulată: *Viaggio a Costantinopoli,* Milano, 1936.

El a lăsat 43 de lucrări, dintre care: *Saggio di osservazioni microscopiche, concernenti il sistema delle generazione de'i Signori Needham et Buffon,* Modena, 1765, contra tezei generaţiei spontane, republicat în 1914, la Bari, cu o introducere şi note de G. Rossi; *Prodomo di un opera da imprimersi sopra le riproduzioni animale,* Modena, 1768; *Dei fenomeni della circolazione osservata nel giro universale dei vasi,* Modena, 1773, model de cercetare experimentală; *Dissertazioni di fisica animale e vegetabile,* Modena, 1780; *Opusculi di fisica animale e vegetabile,* Modena, 1780, în care se ocupă de respiraţie. A mai lăsat interesante observaţii de zoologie, mineralogie, geologie şi fizică în *Viaggi alle due Sicilie...,* Pavia (1792–1797), în care se vădeşte măiestria sa de scriitor.

Unele din lucrările sale au fost traduse în limba franceză; astfel tratatul despre respiraţie a fost tradus de un anonim din Berna, în anii 1794–1798, mai apoi de Jean Senebier, bibliotecar la Geneva *(Mémoire sur la respiration,* 1803), în sfârşit, de Toscan şi Duval, în 1803. O traducere germană a apărut la Lipsca 1785–1798. Operele sale au fost reeditate la Milano în 6 volume (1825–1826), iar Academia Italiană a publicat în 1932 o ediţie naţională.

De Spallanzani s-au ocupat între alţii: N. Campanini, *Storia documentale del Museo di Lazzaro Spallanzani,* Bologna, 1888; *Numero unico in onore di Lazzaro Spallanzani,* Bologna, 1899; A. Jona, *Nel primo centenario delle morte di Lazzaro Spallanzani,* Reggio, 1900; P Capparoni în *Profili biobibliografici di medici e naturalisti,* Roma, 1928; G. Montalenti, *Lazzaro Spallanzani,* Milano, 1928; Municipio di Reggio nell'Emilia: *Onoranza a Lazzaro Spallanzani nel secondo centenario della nascita,* Reggio, 1928.

La noi, s-au ocupat de Spallanzani: N. Iorga în *Istoria românilor prin călători* (ed. II), vol. 1928, p. 213–214, şi Al. Marcu, *Romanticii italieni şi români,* în „Analele Academiei Române", M S.I., seria III, 1932, p. 43, 44, apoi, Emil Pop, *Naturalişti italieni din veacul al XVIII-lea, cercetători ai ţinuturilor româneşti,* Timişoara, 1942; Ileana Bozac, *Le voyage de Spallanzani en Transylvanie,* în „Revue roumaine d'histoire", IV (1965), no. 1, p. 95–104, în care se aduce un material inedit, anume raportul lui Spallanzani către Consiliul imperial din Milano din 31 aprilie 1787, privitor, între altele, la acele 10 lăzi, destinate muzeului din Pavia. Mai sunt cercetate şi un număr de documente din arhiva de la Cluj, în legătură cu Spallanzani. În sfârşit, Vasile Roman, *Notes from Lazzaro Spallanzanis's travel to the Romanian Lands,* în *Histoire de la médicine. XXIIe Congrès international d'histoire de la médicine, 30 VIII –5 IX 1970,* Bucureşti, 1972, p. 261–262.

p 316 ## [Relaţia călătoriei prin Ţara Românească şi Transilvania][1]

p. 317 ...Turtucaia... ⟨Tutrakan, în Bulgaria⟩ este satul turcesc, ne-am oprit pentru a trece fluviul. E de necrezut mulţimea cea mare de // rândunele care îşi fac cuiburile pe sub streaşinele caselor turceşti din vecinătatea fluviului. Aici pe mal este o mare cantitate de pietre obişnuite de calcar, dar aduse aici. Observând că în general acest fel de rocă este plină de borte, găuri şi goluri, bănuiesc că este un fel de tuf. Aici se văd obişnuitele ciori şi pe acoperişuri, pe malul fluviului, iar în vecinătatea cea mai apropiată a oamenilor se găsesc coţofene, cu coada lungă care azi de dimineaţă, pe zi, au venit de dincolo de fluviu, unde s-au lăsat pe copacii de acolo, care sunt în foarte mare număr, de aceea, este firesc să te gândeşti că seara se întorc la locul lor şi dimineaţa vin pe malul acesta. Am văzut, de asemenea, mai multe coţofene din specia celor mai mari întâlnite în Bosfor. Pe sub bolţile sau mai bine zis prin ceardacurile acestor case şi în chioşcurile lor se văd vegetând obişnuitele statui, adică turcii care trag din lulea în tăcere. Acest fluviu este mult mai mare, în lărgime, decât Padul.

[Au trecut Dunărea pe la orele 8 de dimineaţă şi s-au oprit la schela Olteniţei[2], sat românesc.]

A fost pentru mine un adevărat balsam sufletesc să văd buna primire a stăpânului casei, în a cărui curte s-a oprit trăsura mea. El mi-a arătat bucuria sa că suntem cu toţii creştini; ne-a primit cu cele mai îndatoritoare atenţii şi mi-a dăruit, în semn de bunăvoinţă, unul din cei mai buni pepeni din pepenăria sa şi nu a vrut să primească nimic în schimb. Ce deosebire este între turcii, pe care i-am lăsat dincolo de fluviu, fără vreo mişcare, fără vreun gând, fără vreo simţire, posaci şi încrezuţi şi aceşti români din micul târg, în care ne aflăm acum, oameni veseli, sprinteni, harnici şi care ne privesc cu o expresie omenească.

[O bătrână, care locuia în casa vecină, s-a dus să-i propună să-l găzduiască şi, deşi el nu a primit, i-a fost foarte recunoscător.] //

p 318 Femeile, în privinţa portului, seamănă cu bulgăroaicele. Faţa este descoperită, dar e totuşi îmbrobodită cu un ştergar sau o pânză asemănătoare; de aici, se vede că nu se află o prăpastie ce s-ar ivi deodată între ele şi turcoaice [...]

Dealtminteri, în ce priveşte marea deosebire în felul de a se înfăţişa al turcilor de dincolo de Dunăre şi al românilor de dincoace, cum s-ar putea ea explica, pe motivul unei clime deosebite, când se află, într-o aşa mare

[1] Traducerea s-a făcut după textul selectiv italian, publicat de Naborre Campanini, în volumul. *Lazzaro Spallanzani, Viaggio in Oriente. Relazione ordinata e compilata sui giornali del viaggio a Constantinopolo e su altri manoscritti inediti del grande naturalista.*., Torino, 1888, p. 317 şi urm Textul este înfăţişat sub formă de fragmente din *Jurnal*, redate direct, alternând cu rezumate ale editorului Campanini, după alte manuscrise inedite, în care Spallanzani apare la persoana a treia. Aceste rezumate au fost închise aici în paranteze drepte

[2] *Skiella Ollenza* (!), oraş, jud Călăraşi.

vecinătate? Nu este aceasta mai degrabă o urmare a educației deosebite? Pe de altă parte, portul acestor români este foarte asemănător cu al turcilor[3]. Turbanul celor pe care i-am văzut aici este în formă de cilindru scobit, mai larg acolo unde cuprinde capul.

[Urmează, după o descriere a porcilor din Țara Românească, pe care îi compară cu cei văzuți în Bulgaria, considerații despre natura deosebirilor observate de o parte și de alta a Dunării.]

Printre cei cinci sau șase popi, care se află și ei împreună cu mine în caravană, este unul de oarecare vază, ca fiind un fel de preceptor sau cel puțin pedagog al fratelui domnului Țării Românești[4]. Un popă trebuie să fie tot atât de respectat ca un călugăr de la Sfântul Munte ⟨Athos⟩. Totuși, acești popi sunt de o neștiință, care nu poare fi întrecută după cum m-am încredințat eu însumi. Mai am și o altă dovadă, deși indirectă. Sunt douăsprezece zile de când călătorim împreună. Într-un răstimp atât de lung, ce om, dacă este câtuși de puțin luminat, nu citește // uneori vreo carte sau scrie sau meditează în orele libere? Totuși nici vorbă de așa ceva. În toate aceste zile au mâncat, au băut, au fumat, au vorbit între ei lucruri nefolositoare, au dormit, iată care au fost toate îndeletnicirile lor. p. 319

[La „Valek-Negest"[5] a băgat de seamă *(osservò)* că bărbații și femeile erau negri sau cel puțin întunecați la culoare, chiar și pe sub haine unde nu-i vedea soarele.][6].

Și mai este un lucru de văzut ⟨adaugă el[7]⟩ cum sânii femeilor, mai ales ai acelora care au avut copii, atârnă sleiți și ajung până mai jos de buric. Și aceste ⟨femei⟩ sunt negricioase; nu au pe deasupra decât o cămașă deschisă în lung, care arată din când în când sânii goi, fără ca să le pese nicidecum, dar n-am observat totuși ca să aibă vreun miros greu.

[În ziua de 28 august a ajuns la București.]

[În ziua următoare a informat pe bailul venețian, Zulian despre călătoria sa.] p. 320

...Ieri am sosit la București într-o stare de sănătate desăvârșită, în ciuda drumurilor de munte[8] foarte rele, întâlnite în care și a faptului că a trebuit să dormim în trăsură timp de 12 zile în șir, în lipsa oricăror locuințe. Pesmeții, pe care i-am căpătat în palatul vostru, din ordinul Excelenței voastre, au fost minunați, căci nu am găsit în toată călătoria decât niște covrigi foarte proști; cât despre mâncare a trebuit să mă mulțumesc cu ouă și cu câte un pui. Totuși, m-am simțit cât se poate de bine, am dormit de minune în fiecare noapte și această viață, aș zice obositoare, dusă în mijlocul bunilor oșteni români aproape că începea să-mi placă. //

---

[3] Impresie destul de surprinzătoare datorată, probabil, unei confuzii. Vezi îndată observația referitoare la forma deosebită a turbanului turcilor. Autorul se referă probabil la portul oriental al boierilor, căci al țăranilor este cu totul deosebit În fraza precedentă e vorba de contrastul dintre comportarea respectivă a românilor și turcilor

[4] Nicolae Mavrogheni (1786–1790).

[5] Desigur, satul Negoești, pe Argeș, la vărsarea Dâmboviței, com Șoldanu, jud Călărași

[6] E vorba desigur de țigani.

[7] Acest verb nu face parte din text, ci din comentariul editorului

[8] Se referă desigur la Munții Balcani. Din context se vede că acest fragment e scos din scrisoarea către bail

p. 321 [...]

[S-a oprit 5 zile la Bucureşti ca să se odihnească, în care timp a fost şi la chioşcul („Delizia") domnului Ipsilanti[9].] Casele ţăranilor din jurul Bucureştilor sunt colibe sărăcăcioase de nuiele, unde locuiesc de multe ori nu numai întreaga familie, ci şi puţinii porci sau oile, pe care se întâmplă să le aibă. Cauza pentru care atât în Ţara Românească, cât şi în celelalte ţări pe care le-am văzut venind încoace, pământul este atât de puţin cultivat este rărimea populaţiei, care în Ţara Românească scade mereu din cauza dărilor repetate ale domnului. Dacă domnul ar domni mai mulţi ani, s-ar putea întrema şi astfel nu ar jupui într-atât pe supuşi; dar fiind ⟨el⟩ schimbat des, se întâmplă tocmai dimpotrivă.

[Populaţia Bucureştilor se ridică la 25 000 de locuitori şi oraşul mai însemnă câte o clădire frumoasă printre multe case mici şi sărăcăcioase, cu acoperişuri de şindrilă. Găseşte clima mai caldă decât la Constantinopol, măcar că Bucureştii sunt mai la nord şi el atribuie aceasta faptului că nu se simte acolo crivăţul (Transilvania). A mai notat şi alte particularităţi, dar de puţină importanţă. El se pregăteşte în primul rând să viziteze ocnele de sare despre care culege informaţii.] //

p. 322 Prima ocnă se află în locul numit Slănic[10], la o distanţă de 3 zile de Bucureşti. Se sapă în continuu şi este foarte bogată în sare, care este mai albă şi mai bună decât cea din alte ocne. Cantitatea care se scoate în fiecare an ajunge până la opt milioane de ocale şi este vândută în schelele de la Dunăre, deşi, în general, se mai vând pe loc până la trei sute de mii de ocale pe an.

A doua ocnă se află, la două zile de Bucureşti, în locul numit Telega. Seara bate în galben, dar este mai tare decât cea din prima ocnă; se scoate o cantitate de şapte până la opt milioane de ocale pe an şi se vinde în aceleaşi schele.

A treia se află în aşezarea numită Ocnele Mari[11], dincolo de râul Olt, la o depărtare de patru zile de Bucureşti. Această sare, deşi este foarte albă, este mai puţin bună ca cea din cele două ocne amintite mai sus, căci se sfărâmă cu mare uşurinţă. Se scot anual şase milioane de ocale, dintre care cinci milioane se vând pe loc şi un milion se vinde la Islaz, pe malul Dunării, în faţa Nicopolului.

Toate aceste trei ocne produc un venit anual de 350 000 de piaştri, iar domnul uneori îşi păstrează pe seama sa exploatarea lor, alteori ele sunt arendate unor particulari, care plătesc bine concesiunea.

[A vizitat una singură din aceste trei ocne; prima, şi cea mai însemnată, cea de la Slănic, pe care a găsit-o nu la trei zile depărtare, ci numai la 18 ceasuri de Bucureşti şi pe drumul pe care-l alesese ca să se ducă la Braşov. A plecat din Bucureşti cu poşta la amiază, în ziua de 2 septembrie şi, după un drum de 20 de mile printre păduri, livezi şi câmpii aproape necultivate, a dormit noaptea

---

[9] La trecerea lui Spallanzani prin Bucureşti nu mai domnea Al. Ipsilanti, ci Mavrogheni Este vorba aici de chioşcul ridicat de fostul domn, pomenit şi de Costantino Ludolf, în 1779. Vezi călătoria acestuia în volumul de faţă

[10] *Hani, Hanik* (!) = Slănic, oraş, jud. Prahova.

[11] *Okna grande* = Ocnele Mari, oraş, jud. Vâlcea

la Văleni (?)[12], iar în ziua următoare, după ce a trecut prin Ploieşti, sat mare care a luat nedrept numele de oraş, a petrecut noaptea la o depărtare nu prea mare de ocnele, pe care-şi propunea să le viziteze în dimineaţa următoare. În timpul călătoriei nu i s-a părut nimic mai vrednic a fi însemnat; de aceea, face observaţiile obişnuite asupra câmpiilor pustii, asupra caselor, a obiceiurilor românilor şi asupra păsărilor văzute de el, dar aceste observaţii sunt foarte puţine.] Porumbei sălbatici („pavacci"), în cea mai mare abundenţă, împreună cu tot felul de turturele, nici o cioară, mulţi lilieci, la fel cu cei din Scandiano, de care am văzut şi // în chioşcul lui Ipsilanti[13]. p. 323

[Străbătând munţii, care se află la nord de Bucureşti a observat] „pe vârfurile lor nori stând nemişcaţi multe ceasuri, [aşa cum văzuse de atâtea ori pe Apenini, dar pietrele din torentele, pe care le-a străbătut, nu i-au oferit nici o particularitate, nici stâncile munţilor, până la acel punct.

În dimineaţa zilei de 4 septembrie a vizitat ocna de la Slănic şi a descris-o astfel.]

„Sunt două ocne, una la răsărit, cealaltă la apus, la o depărtare de un sfert bun de milă între ele. Cea de la răsărit se exploatează de opt ani: a început să se găsească sare la o adâncime de douăzeci de picioare şi acum este adâncă de o sută şi douăzeci de picioare. Sunt patru puţuri prin care se coboară în groapă, care este rotundă şi are 45 de picioare de jur împrejur. Într-o zi se extrag 120 de bucăţi de sare, dar dacă ar voi, ar extrage şi trei sau patru sute de bucăţi. Se folosesc o sută de oameni, care sunt coborâţi în ocnă cu ajutorul unor frânghii; fiecare bucată de sare are la 180 de ocale. La început, era albă, acum este puţin gălbuie. Ocna de la apus a început a fi exploatată de 70 de ani încoace; acum sunt vreo şase sau şapte gropi părăsite. În clipa de faţă se sapă din nou la suprafaţa pământului, dintr-o stâncă înaltă, de mulţi coţi, astfel că aici se vede bine totul, căci sarea se extrage toată din stâncă. Această ocnă are o întindere de vreo milă, pe când cea de la răsărit ar merge, după cum se crede, până la Iaşi (!) deoarece, dacă se sapă până acolo, se găseşte sare. Între ele este o depărtare de un sfert de milă şi sunt despărţite de un pârâu, numit tot Slănic, care se află la sud-est[14] (!) de Bucureşti, la o depărtare de 18 ceasuri.

Nu m-am coborât în fundul galeriilor de sare de la răsărit, dar m-am uitat cu cea mai mare plăcere la sarea fosilă din ocna de la apus. Gropile părăsite au rămăşiţe foarte mari de sare şi în fund se află un şanţ foarte adânc plin cu sare. Pretutindeni, unde ajunge ploaia, formează ţurţuri de sare verticali de sus în jos şi de jos în sus. // Cum tăietura făcută în stânca de sare are o înălţime p 324 de mai multe braţe – se ştie că nu este decât un an de când se sapă –, am putut să o observ bine. Este în cea mai mare parte foarte albă, dar pe jumătate cristalizată şi, în afară de câteva locuri ce se văd, cea mai mare parte este sare

[12] *Volini* Editorul propune numele de Boleni în locul formei Volini din original Credem că este vorba probabil de localitatea Văleni-Buriaş, veche denumire a satului Buriaş, com. Periş, jud. Ilfov, şi încă şi mai probabil de satul Podu, Văleni de Ialomiţa, com Poienarii Burchii, jud. Prahova

[13] Vezi mai sus, n 9.

[14] *Tra l'est e il sud* (!) (greşit în loc de *nord)*

curată, tare ca piatra; când o sfărâmi se văd totuşi înăuntru bulgări („rasine") de pământ. Ba mai mult – şi acest lucru este vrednic de luare aminte – în acea stâncă de sare se văd bine nişte straturi orizontale, dar din aceeaşi sare, fie că ar avea o culoare puţin deosebită, fie că stratul de deasupra nu este bine lipit de cel de dedesubt. În această sare nu este nici un corp eterogen; cele două ocne sunt acoperite numai de pământ în cea mai mare parte fără poante.

[Mai departe face următoarea observaţie.]

Vorbind de ocne, am uitat să arăt că ocna ce a fost deschisă în acea stâncă de sare, pe o lungime de la opt până la zece picioare, dă în partea de sus o sare impură, adică amestecată cu pământ, apoi mai jos, şi din ce în ce mai jos, vine sarea curată. Se pare că, *ab origine,* trebuie să se fi întâmplat, dimpotrivă, când adică nu era tot pământul acela, care acoperă acea masă de sare fosilă şi care pătrunde înăuntru odată cu ploaia.

[A plecat în dimineaţa următoare, care era 5 septembrie, de-a dreptul la Braşov, unde a ajuns după trei zile, oprindu-se în prima noapte, într-un sat al cărui nume nu ni-l spune şi în a doua noapte la Lazaret, loc de carantină în vreme de epidemie de ciumă... Ajungând la Braşov, a făcut aceste însemnări.]

Pe drum, nu am avut vreme să însemn cu de-amănuntul ceea ce am observat. Plecând de la ocnă şi urmându-mi călătoria spre Lazaret, am urcat pe un munte nu prea înalt, apoi am coborât într-un sat mic, unde am poposit. Tot acest munte era în întregime dintr-o rocă de gresie[15] (cvarţ), pe care pe urmă am regăsit-o necontenit până la Lazaret. Aşadar, acum trei zile, ne-am urcat dis-de-dimineaţă pe un munte, cu adevărat alpestru şi foarte înalt, // p. 325 numit de fapt regele munţilor[16]. Înainte de a ajunge la un sfert din înălţimea lui, am început să vedem fagi, mai întâi mici, nu prea stufoşi, dar pe măsură ce mergeam mai sus ajungeau foarte înalţi, drepţi şi stufoşi. Ne aflam pe un munte adevărat, deşi nu la o mare înălţime. Pe înălţimile munţilor, în afară de fagi, se aflau şi brazi foarte frumoşi, pe lângă un mare număr de pini. Pădurile se întindeau aşadar uriaşe pretutindeni şi în toate părţile pe o distanţă nespus de mare şi nu erau întru nimic mai prejos de cele de la San Pellegrino[17] sau din Elveţia. Creştetul muntelui, pe care se afla drumul de trăsuri, era lipsit în întregime de copaci şi nu avea decât iarbă proaspătă. De acolo, de pe acea culme, unde termometrul arată la umbră unsprezece grade, se vedeau dedesubt pădurile groase pe care le străbătusem; şi era curios să observi deosebirea dintre brazi, care sunt aproape întotdeauna piramidali, şi fagi, care sunt stufoşi, în afară de culoarea dulce şi deschisă a acestora şi de cea întunecată a acelora. Stând dus pe acea culme, vedeam în toate părţile din jur, în afară de cea dinspre nord, alţi munţi la fel de înalţi, la fel de păduroşi, fiecare având, de asemenea, creştetul pleşuv şi acoperit numai cu iarbă. De ce sunt creştetele pleşuve prin aceste părţi, nu aş putea spune. Nu este pentru că locul ar fi nepotrivit pentru fagi, pentru brazi, căci am văzut că ei cresc şi în locuri mai înalte, şi nici pentru că acele înălţimi ar fi de stâncă goală, căci acolo este un strat gros de pământ. Când am coborât mai jos, fagii şi, în parte, brazii mi-au

[15] *Pietra arenaria*

[16] Piatra Craiului?

[17] San Pellegrino în provincia Bergamo (Italia)

ţinut tovărăşie până la Lazaret. Tot muntele, de la poalele lui, de unde am pornit din Ţara Românească, până la poalele, unde se află Lazaretul, este de gresie, care iese la iveală pretutindeni, când în masă compactă, când în pietre sfărâmate, când în stâncile imense, ascuţite şi pleşuve, dar niciodată în filoane. Dealtfel, aceeaşi rocă alcătuieşte şi restul munţilor înconjurători; timpul o macină; este de două feluri: unul foarte fin, celălalt grosolan, după cum // cuprinde multe bucăţele de cuarţ sau cel puţin, în mare parte retezate. Mica se găseşte în amândouă felurile de roci. Mulţi din munţii care înconjoară Lazaretul sunt un amestec de pietriş mare de gresie (nisipoase), înconjurate de rocă de gresie. În pădurile, pe care le-am descris până acum, am văzut mai mulţi prigori. p 326

[La Lazaretul numit şi el tot Buzău[18] 〈„Buzen”〉, după pârâul Buzău („Bodza”), care trece pe lângă sat, nu a făcut carantină, deoarece nu era ciumă la Constantinopol. Locul i s-a părut într-o poziţie foarte joasă şi înconjurat de munţi înalţi, fără orizont şi posomorât, cu multe case clădite din porunca Maiestăţii Sale imperiale, cu acoperişurile făcute din obişnuita şindrilă. Câmpiile dimprejur erau pustii, fără grâne, fără poame, dar, vizitând locurile cele mai apropiate de sat, a găsit un lucru vrednic a fi povestit.]

În apropierea caselor trece Buzăul, un torent clocotitor, care dă păstrăvi de soi şi în care am văzut mierle de apă, ca în Frigido[19], la Carrara, zburând orizontal jos de tot deasupra apei şi oprindu-se când pe o stâncă, ce ieşea din undă, când pe alta. Curiozitatea m-a împins să caut obârşia torentului şi am găsit-o, dar nu întru totul, cel puţin în parte. Urmând, aşadar, drumul torentului, dar în susul său, la o depărtare de un sfert de milă de Lazaret, se vede pe povârnişul unui munte înalt, la sud-este de Lazaret, locul de unde izvorăşte pârâul. Muntele este acoperit în întregime de fagi, afară de coasta dinspre Lazaret, unde se află o porţiune pleşuvă de vreo sută de picioare, de jur împrejur plină în întregime de tuf, iar din crăpăturile tufului ţâşnesc dedesubt izvoare ce coboară mai jos şi alcătuiesc pârâul, care, după aceea, este stăvilit şi face să meargă o moară. Pe acea coastă sunt, aşadar, în multe colţuri încă multe guri, din care ţâşnesc izvoare îmbelşugate, care dau naştere la acea materie tufacee, de care e plină toată coasta. Priveliştea acelor ape care pietrifică sau mai de grabă îmbracă într-o crustă de piatră totul şi pietrele, şi frunzele, şi iarba, este nespus de frumos; şi este o plăcere să fii acolo şi vara, căci din cauza pădurilor, care domină de sus, soarele nu pătrunde niciodată şi răcoarea este minunată. Această coastă aparţine tot „Regelui munţilor”.

Mereu, în // tot cursul anului, acele ape care ţâşnesc astfel vin cu aceeaşi putere, căci acele izvoare bogate nu sunt produse sau alimentate din topirea zăpezilor, care dispar în luna mai. Iată un caz asemănător cu altele observate de mine şi care este demn de a fi relatat. Am prea viu întipărit în minte acel loc pentru a nu-l putea descrie bine la vremea sa. p. 327

[A ajuns la Braşov, care se află la 7 ceasuri de călătorie de Lazaret, în seara zilei de 7 septembrie, pe o vreme foarte rece, vântul suflând de la răsărit.]

---

[18] E vorba probabil aici de localitatea numită Vama Buzăului, sat şi com., jud. Braşov

[19] Frigido, nume vechi al râului Vipacco din Italia

Braşov, numit latineşte Corona, este un oraş înconjurat cu ziduri, cu o cetate la nord care pare însemnată. Are trei suburbii, dintre care una este locuită numai de români; oraşul are cam 18 000 de locuitori. Locuitorii sunt germani, unguri, români şi greci, deci se vorbesc toate aceste limbi; nu se vorbeşte deloc limba italiană. Este acolo o garnizoană a Maiestăţii Sale imperiale şi sunt şi unguri şi germani; dintre germani, unii sunt luterani, alţii catolici. Catedrala, care este de stil gotic şi aparţine luteranilor, este cea mai frumoasă biserică din oraş. Pe dinăuntru şi pe dinafară este clădită în întregime din bucăţi mari de gresie extrasă din munţii vecini. Nu este nici un palat, dar se văd multe case frumoase fără să aibă o arhitectură prea grozavă. Acoperişurile sunt făcute fie din şindrilă, după obiceiul din Ţara Românească, fie din teracotă, în formă de romburi drepte unite împreună care înlocuiesc ţigla. Străzile sunt murdare şi pentru că apa din fântâni, care sunt din belşug în oraş, se scurge afară pe drum; piaţa este mare, dar rău pavată. Toţi munţii din aceste împrejurimi alcătuiesc un masiv de rocă de calcar, fie simplă, fie amestecată, întrucât cuprinde pietriş tot din calcar. În partea dinspre miazăzi, se înalţă un munte foarte abrupt[20], în întregime din roca aceasta, care iarna trebuie să fure mult soare oraşului, mai ales acelei părţi, care este mai aproape de munte. Roca aceasta este cenuşie, nu prea dură, în mare parte cristalizată, dar cu cristale p. 328 solzuroase şi // asemănătoare cu mica. Prin culoare, prin compoziţie şi prin consistenţă, această rocă seamănă foarte mult cu rocile cristaline din împrejurimile Constantinopolului! Atât numai că nu găsesc acele cavităţi sau intrări cristalizate.

[Nu a întâlnit nimic însemnat şi nu a scris nimic despre călătoria de la Braşov la Sibiu. Rocile calcaroase i-au ţinut tovărăşie, la început, de-a lungul unei părţi de drum; apoi până la Făgăraş[21], nu a mai văzut decât pământ, iar de acolo până la Sibiu, gresie plină cu mică argintie. Avea scrisori pentru baronul de Brukenthal[22], consilier aulic al Maiestăţii Sale imperiale şi guvernator general al Transilvaniei. Acesta l-a primit cu multă amabilitate şi i-a înmânat scrisori[23], pe care le căpătase de la baronul Sperges, pentru inspectorii minelor din Transilvania, din Banat şi din Ungaria, ca să le poată vizita şi să adune câte ceva pentru muzeul din Pavia. Prin Brukenthal, a făcut cunoştinţă cu consilierul Müller şi cu directorul şcolilor normale, Joseph Raditsching von Lerchenfeld[24], cu care a rămas apoi în corespondenţă, în special – cu acesta din urmă –, pentru că îi lăsase însărcinarea de a aduna păsările mai rare din Transilvania pentru muzeul din Pavia. La consilierul Müller, în tovărăşia căruia a urcat pe muntele Fot[25], fiind şi acesta un mare iubitor al ştiinţelor naturale, a găsit o frumoasă colecţie de fosile şi a văzut

[20] Este Tâmpa

[21] *Zagorash* (!), oraş, jud. Braşov.

[22] Samuel von Brukenthal (1721–1803), guvernator al Transilvaniei (1777–1787).

[23] Vezi scrisoarea publicată mai jos în anexă şi mss. din Biblioteca Muncipală din Reggio, în Emilia.

[24] Scrisoarea lui Lerchenfeld către Spallanzani este menţionată de Naborre Campanini, *op cit.*, p. 328, n 4

[25] Aşezat la sud-est de Sibiu, la o depărtare de opt ore de oraş

multe matostate galbene şi roşii, găsite în împrejurimi şi în râurile vecine şi trunchiuri foarte frumoase de copaci împietriţi; în palatul baronului von Brukenthal, a văzut cu multă admiraţie „o colecţie mică, dar aleasă de produse naturale”, alcătuite, în cea mai mare parte, din bucăţi de aur nativ, ce se găsea în pietre extrase din diferite mine din Transilvania. A văzut aur în foi, în cuburi, în fire, a văzut antimoniu[26]... bucăţi frumoase de sare fosilă şi diferite scoici obişnuite, nu chiar pietrificate, ci numai fosile şi puţin calcinate, extrase din munţii din împrejurimi.

Îşi propusese încă de mai înainte să le vadă, sperând să înveţe lucruri folositoare //, şi şi-a dus la îndeplinire intenţia, după ce a stat de vorbă cu Brukenthal şi Müller, ascultându-i cu mare plăcere despre structura şi însemnătatea lor]. p. 329

[A decis să se urce pe muntele Fot.]

La poalele sale se extrage pământ cu alaun şi se prepară în continuu alaun şi de asemenea vitriol. Acest munte nu este alpestru, totuşi pe vârful său se află zăpadă, pe crestele mai înalte, chiar până în august, iar în anumite prăpăstii, întotdeauna ninge în toate anotimpurile. După ce ne-am urcat puţin, am dat de fagi, mai întâi mici, apoi foarte înalţi, însoţiţi de brazi; copacii cresc pe munte până la o anumită altitudine, apoi culmile rămân până la un anumit loc golaşe, neavând decât iarbă. Şi aici se pune întrebarea: de ce astfel de văgăuni sunt fără copaci (!). Nu se poate spune că n-ar fi destul pământ. La jumătatea muntelui, ne-am găsit învăluiţi în ceaţă, dar, sus pe vârf, am lăsat ceaţa sub picioare[27]. Pe culme, am văzut vulturi negri obişnuiţi, iar pe râuleţele, care coboară la vale spre oraş, am văzut mai multe mierle de apă, dintre care duc cu mine patru, care au şi fost pregătite ca specimene. Mai aud spunându-se că în Transilvania sunt foarte mulţi şoimi, poate pentru că mulţi nobili ţin în Transilvania şoimi îmblânziţi. Aceştia se nasc în munţi. Cât despre insecte, Transilvania are foarte puţine. Printre cele pe care le-am văzut, nu am găsit nici o specie nouă sau aproape nici una. Este de necrezut marea mulţime de ciori obişnuite, care stau la anumite ore pe acoperişurile oraşului. Mai sunt corbi moţaţi[28] şi se poate spune că acestea sunt singurele păsări din oraş, deoarece altele nu vin; ciorile locuiesc aici tot anul, dar nu-şi fac cuiburi.

[A consacrat o zi întreagă pentru vizitarea salinei de la Ocna Sibiului; localitate aşezată la o jumătate de ceas de Sibiu. Îndată ce a ajuns acolo, şeful ocnei i-a dat informaţiile generale cerute de el.]

Ocnele sunt în număr de patru: din toate se scoate sare, dar acum ⟨se extrage⟩ numai din două. Sunt multe ocne părăsite şi se crede că se scotea sare şi pe vremea romanilor, dar de la suprafaţă. Din dispoziţia împăratului, se extrage acum între 200 000 şi 400 000 de ocale; se vinde aici şi în Banat şi se transportă în alte locuri, folosind calea apelor. Venitul anual al Maiestăţii Sale este de 400 000 florini[29]. Numărul oamenilor, care muncesc aici e de 150. p 330

[26] *L'antimonio lazareo e il plumoso*

[27] Urmează descrierea rocilor ce alcătuiesc acel munte.

[28] *Corvi berettini.*

[29] Am aflat mai târziu şi mi-am însemnat că toate minele din Transilvania îi aduceau împăratului un venit de peste 2 milioane de florini

p. 331 Adâncimea ocnei // celei mai adânci este de 67 brațe; diametrul cercului de jos este de 35 de brațe. Adâncimea ocnei a doua este de 61 de brațe; diametrul circumferinței este de 31 de brațe şi cinci picioare. Cât despre celelalte două ocne, una e de o adâncime de 24 de brațe; diametrul circumferinței este de 14 brațe şi 2 picioare şi se numeşte ocna Sfântului Ioan Nepomuc; cealaltă are o adâncime de 21 de brațe şi un diametru de $9^1/_2$ brațe. Din cele două ocne pomenite, prima se numeşte cea mare şi a doua cea mică.

Pe lângă gura gropilor se aştern învelitori de piele pentru ca apa de ploaie să se scurgă mai direct, fără să ajungă la sare.

[A vizitat ocna mare]

La început, este o gaură paralelipipedică de vreo 6 picioare pe fiecare latură, îmbrăcată cu lemn, apoi vine groapa de sare. Stând în fund, unde am fost coborât, am văzut că o atare ocnă se poate asemui, în linii mari, cu o sticlă. Gâtul reprezintă scobitura paralelipipedică, iar pântecele, groapa săpată în sare. Eu, aşadar, pentru a o îmbrățişa cu privirea, mă aflam pe planul de jos sau fundul acelei părți pântecoase. De acolo din fund, privind în sus, se vede, dar cu greutate, deschizătura superioară. Pentru a vedea apoi că ocna are forma aşa cum a arătat, s-a aruncat în două rânduri de la gura ocnei în jos un mănunchi de paie aprinse. Venind în jos, el lumina tot mai mult acea beznă şi astfel se vedea treptat întreaga groapă. După mine, nu putea să fie un spectacol mai frumos, dar un alt fapt, care m-a surprins, a fost acesta: din gura de sus au fost aruncate două sau trei piei de bivol, legate împreună... În timpul căderii părea că se producea un sunet în ocnă, dar, care, când au atins fundul, au vuit de parcă era un tunet puternic, care, scăzând treptat, a ținut patru minute. Şi acest fapt m-a mirat mult; aceste două glume se fac întotdeauna cu prilejul coborârii străinilor mai însemnați în ocna aceea, care e cea mai mare din toate.

Metoda după care se extrage sarea este aceasta: să presupunem că p 332 suprafața inferioară este egală; se începe scoțând un paralelipiped mare // de sare, apoi se extrag altele şi apoi altele până ce s-a netezit din nou fundul, apoi se scot alte paralelipipede. Pe pereții înalți dinăuntru, ocna este acoperită de jur împrejur de o pojghiță albă, nu prea tare, care nu este decât praf de sare, produs prin loviturile de târnăcop şi lipit de pereți. De sus, cădea apa de ploaie care forma o băltoacă pe fund. Aceasta pătrunde printre crăpăturile din sare, mai ales acolo unde ele sunt cu firişoare de pământ, din care se văd multe în părțile superioare şi puține în pereți; sunt, mai bine zis, vine de pământ neregulate, din care cauză se formează vinişoarele prin care trece apa. În foarte multe locuri se găsesc bucățele de piatră aproape rotunjite şi unele cristalizate într-un anumit fel, înfipte şi chiar încorporate în sare, sunt albe şi se crede că la origine ar fi fost calcar; acesta, fiind apoi saturat de acidul sării, ar fi devenit gips. Am cu mine mai multe mostre. Se pretinde că ocna de la Ocna Sibiului se întinde până la cea sau la cele din Țara Românească, merge până la cea din Ungaria şi trece în Saxonia. Aceste gropi de sare sunt toate acoperite cu acoperişuri foarte bune în mai multe locuri sub care sunt depozitați sub ele bolovanii de sare care sunt foarte numeroşi. Afară din ocnă, acolo unde se află sarea impură şi nețინută în seamă, apa, topind sarea şi depunând-o ici

şi colo sub schele[29bis], face nişte înflorituri ca de stalactite artificiale foarte frumoase, dar care se sparg foarte uşor.

[Înainte de a părăsi Sibiul, a vizitat mai multe alte colecţii de minerale adunate de prin ţară, după cum aminteşte el însuşi, observând că râul Mureş duce, în afară de alte felurite pietre, şi matostate *(diaspri)* frumoase, roşii, dar nu şi verzi, din care nu a văzut nici un exemplar în colecţiile particulare de la Sibiu. Printre darurile care i s-au făcut, aminteşte de o cruce mică şi de un cub de sare cu o bulă de aer în interior, care proveneau din ocna de la Turda. Acestea împreună cu fosilele, pe care le-a cules în locurile învecinate, le-a pus într-o ladă, pe care a lăsat-o la plecare, în păstrare baronului Brukenthal, care trebuia s-o trimită pe râul Mureş şi pe Dunăre la Viena, pe adresa baronului Sperges //, care avea s-o trimită de acolo la Pavia...] p 333

Lada nu a ajuns la Pavia decât în vara anului 1788... // de la Sibiu ⟨Spallanzani⟩ s-a dus la Portuş[30], depozit general al sării fosile extrasă din Transilvania, de unde este distribuită în Transilvania, în Banat şi în Ungaria şi de la Portuş s-a dus în târgul învecinat, Vinţul de Jos, pentru a vedea pe Excelenţa Sa, contele Batthyani, episcopul Transilvaniei[31], care locuieşte chiar în casa unde a fost ucis[32] cardinalul Martinuzzi, sub domnia lui Ferdinand I. [Înapoindu-se, a scris unele detalii cu privire la locuitorii Transilvaniei, pe care, de bună seamă, le-a auzit din gura contelui Batthyani şi pe care a găsit cu cale să le însemne.] p. 334

Românii din Transilvania ajung la un milion, restul este compus din unguri, care sunt stăpânii pământului, din secui, care sunt scoborâtorii hunilor şi locuiesc în vecinătatea Moldovei, într-un loc numit secuime *(Siculia* = Ţara Secuilor), din saşi care sunt coloniştii germani, chemaţi aici pentru a cultiva mai bine pământul[33] şi care locuiesc aici de vreo şase secole, din germani, care sunt meseriaşi, ostaşi şi personal în slujba Maiestăţii Sale; din oameni mai degrabă aproape toţi negustori, din greci. Categoria cea mai puţin dispreţuită e cea a ţiganilor, care locuiesc în mahalalele oraşului şi care sunt muzicanţi, întrucât ei cântă din diferite instrumente, fac pe fierarii şi alte meserii; a doua ⟨categorie⟩ e cea a ţiganilor, care, locuiesc sub corturi, care fac multe lucruri mărunte[34] de lemn; a treia e cea a ţiganilor nomazi, numiţi ţigani egipteni, cei mai mulţi hoţi. p. 335

[El însuşi găsise că] românii sunt atât de ignoranţi încât [spune că] aproape nu ştiau ce sunt orele (ceasurile) şi ce este timpul. Întrebându-i care e depărtarea de cutare loc ce le e cunoscut, ei nu răspund, două mile, ci o

---

[29bis] *Qua e là di sotto ai ponti.*

[30] *Portus.* Localitate dispărută pe Mureş, la sud de Alba Iulia; numirea de Portus vine de la faptul că încă din sec. XIV era acolo locul de trecere cu luntrea peste Mureş.

[31] Este vorba de contele Ignatz Batthyani, întemeietorul vestitei bibliteci „Batthyaneum" din Alba Iulia.

[32] În decembrie 1551. Palatul de la Vinţul de Jos era o veche mănăstire însuşită de Martinuzzi

[33] De fapt, pentru a întemeia oraşe.

[34] E vorba de lingurari.

liturghie, două sau trei de-ale preotului lor, acestea fiind rugăciunile pe care le rostcşte înaintea slujbei[35].

În dimineaţa zilei de 21 septembrie, ne-am îndreptat de la Portuş la Zlatna, care se află la o depărtare de şase ceasuri bune. Pe drum, mi se înfăţişau necontenit munţi de roci calcaroase, din care ei fac, de fapt, var, fixate ici şi colo în munţi, în afară de multe pietre de aceeaşi calitate, desprinse şi zăcând pe drum şi în alte locuri. Zlatna este un târg mic în fundul munţilor, ce o înconjoară din toate părţile; este vestită pentru că aici se topesc în furnale minereurile din Transilvania. Separaţia aurului de argint cu ajutorul apei tari se face la Alba Iulia. De la Zlatna, am plecat la Baia de Criş[36], târg mic, unde sunt furnale pentru minereu ca la Zlatna. Călătoria a fost de opt ceasuri şi, în mare parte, s-a mers printre defileurile munţilor. În cea mai mare parte se vedea obişnuita rocă primară de cuarţ şist-argilos, cuprinzând în mai multe locuri granate comune[37]. Dar pe lângă aceasta, când ne aflam pe la jumătatea drumului, am început să vedem roca metalică[38] a domnului Born. Cum se află în minele din vecinătate, voi vorbi de ele în altă parte. În afară de această piatră, am găsit glie[39] neagră şi albă de-a lungul pârâului din valea numită Vinţ[40], dar, apropiindu-mă de Baia de Criş, malurile abrupte ale acelui pârâu mi s-au înfăţişat vederii croite din marmură albă, care mi-a ţinut tovărăşie, timp de două ceasuri, căci, în acea parte, munţii erau în întregime numai din marmură pură; mai este şi marmură împestriţată cu alb, roşu şi galben, mulţi munţi sunt negri din cauza ploilor, dar ceva mai jos apare marmura cea mai albă, care este dezgolită (nudă) în acei munţi nesfârşiţi, nefiind acoperită cu o crustă ca marmura de // Carara. Ea nu este niciodată în straturi, pare totuşi că nu rezistă la intemperii, cum se vede din negreala ei. Totuşi, deşi este atât de potrivită pentru clădiri, este neţinută în seamă, căci în acele locuri nu se află decât colibe de-ale românilor. O rocă de aceasta calcaroasă, care nu are nici scoici[41], nici corpuri străine; se vede în mai multe locuri că este suprapusă şistului primitiv, care ne-a ţinut tovărăşie până acum.

p. 336

În dimineaţa următoare, m-am sus la mine din Baia de Criş numită Sfântul Emeric, aşezată la răsărit, într-un fund de vale, la o depărtare de o jumătate de oră de casa în care mă aflu. Mergând într-acolo, am văzut, din capătul cel mai înalt al unui drum, cantitatea uriaşă de zgură zăcând lângă un torent şi care era de pe vremea romanilor. Aceasta şi acum mai este supusă focului câteodată, pentru că se mai găseşte prin ea puţin aur şi argint, semn că nu extrăgeau bine odinioară aceste două metale. Peste tot pe unde am umblat

---

[35] Aici se termină informaţiile, preluate, de bună seamă, de la episcopul Transilvaniei, şi aprecierile însuşite de Spallanzani. „Ignoranţa românilor" se referă la mentalitatea *ţăranilor* care trăiesc în general în aşa-zisa „durată lungă", în care timpul nu este fărâmiţat mecanic de orologii în 24 de ore, ca pentru orăşeni. Vezi, în acest sens, explicaţiile date la o părere similară a lui von Born, în relaţia acestuia din volumul de faţă. Spallanzani cunoştea acea relaţie

[36] *Offenbanja* = Baia de Criş, sat şi com., jud Hunedoara.

[37] *Granata gragaria.*

[38] *Sasso metalico.*

[39] *Schrol*

[40] *Vince.*

[41] *Testacei.*

călare, pentru a mă duce la acea mină, se găseau prin pământ bucăţele de aur, deşi puţine la număr. Vin acum la mina de la care am scos cristaluri frumoase. La 25 iunie 1773, s-a făcut deschiderea minei şi, după ce au pătruns câtva în adâncimea muntelui, au avut norocul să dea de lucrările romanilor, adică o săpătură în roca metaliferă. O asemenea lucrare făcută cu târnăcopul constă dintr-o cavitate, în formă de trapez de înălţimea unui om şi jumătate. Pe pereţi se mai găseau încă găurile şi scobiturile unde puneau opaiţele (?) *(lumi)* şi se mai văd săpate litere romane. Înaintând mai departe, cavitatea se strâmtează din ce în ce mai mult, dar rămâne mereu suficientă pentru ca un om să poată sta în picioare. Totuşi se vede că o asemenea săpătură a fost făcută, mai de grabă, în speranţa de a da de metal, care, în realitate, nu s-a extras, deoarece până în locul unde au săpat romanii nu s-a găsit deloc sau aproape deloc argint, mina fiind, mai degrabă, de argint decât de aur. Aşadar, din vremea amintită s-a început săparea minei şi s-a urmat cu săpătura dincolo de cea a romanilor, făcându-se forarea cu ajutorul pulberii[42], ea este mai puţin regulată, dar, fiind făcută pe mase mai mari, contribuie, ca munca să fie mai rapidă. S-a extras argint şi aur, dar mai mult argint decât // aur; acum nu se mai extrage aproape nimic şi se lucrează în speranţa de a se mai găsi ceva; forarea a înaintat mult, este orizontală, de aceea, se păşeşte peste nişte lemne[43], pentru a se apăra de apa care ţâşneşte din săpătură. Pe o porţiune este rocă metalică, dar pe urmă este piatră calcaroasă. p 337

Acum patru ani, cu puţin mai înainte de sfârşitul săpăturii (pe dreapta), făcându-se o mică gaură în perete, a ţâşnit din ea, pe neaşteptate, apa cu atât putere, încât au trebuit să fugă şi, dacă ⟨gaura⟩ ar fi fost mai mare, toţi s-ar fi înecat. Timp de cinci zile a continuat să ţâşnească apa. După ce a încetat, s-a mărit gaura şi s-a aflat, cu uimire, că ducea la o peşteră aproape ovală, ai cărui pereţi erau acoperiţi cu cristalizaţii de spath şi aproape mereu cu altele asemănătoare. Par tot atâţia rărunchi care ies în afară de pe pereţi ca nişte glande mari înglobate împreună, Unghiurile cristalelor sunt toate tăiate. Deci, a fost mărită atunci scobitura, ca să poară pătrunde oamenii înăuntru, şi, deoarece cavitatea de sub foraj era plină cu apă, au pătruns în ea într-o mică barcă. Scoţându-se apa, încetul cu încetul, s-a găsit că nu numai peretele superior al peşterii era acoperit cu cristalizaţii, ci şi cel inferior pe care l-aş descrie în linii mari ca *un ventre gemmato.* Acum în borta inferioară, în loc de apă, sunt pietre aproape pretutindeni. Lungimea peşterii, după cât aş putea s-o măsor cu ochii, este de patru prăjini, lăţimea, de două şi trei sferturi, iar înălţimea, de două şi jumătate. Când ar fi luminată priveliştea dinăuntru, ar fi cum nu se poate mai frumoasă. Aproape de intrare, picura din partea de sus puţină apă. Temperatura, am găsit-o că nu era nici caldă nici rece. Îmi rezerv să vorbesc mai multe despre cristale la Pavia, când le voi avea înaintea ochilor; notez că, ieşind din peşteră şi intrând în galeria comună, la mică distanţă, s-a săpat o galerie scurtă acoperită, pe pereţii laterali, cu cristale foarte frumoase de gips în lamele. Şi despre aceste cristale, şi despre ganga lor, voi vorbi la Pavia, când le voi avea înaintea ochilor.

---

[42] *Botte di fucas*

[43] *Si va su legni.*

În acea beznă, am găsit lipite pe pereţi diferite crescături[44] mici şi delicate asemănătoare mucegaiului, dar mai // rezistente. La înapoiere, pe drum, o parte din munte este alcătuit dintr-o rocă metaliferă şi în parte din roca obişnuită de cuarţ, mică şi talc şi poate că aceasta o continuă pe cea văzută la Zlatna şi în timpul călătoriei.

p 338

[De la Zlatna, din care a făcut centrul acestor excursii ale sale, s-a dus în ziua următoare, la 27 septembrie, la Roşia Montană][45].

Roşia este locul unde am ajuns astăzi după amiază înspre seară. Pe drum m-am dus de-a lungul râului Arieş[46], cuvânt unguresc, care înseamnă: „de aur", deoarece în nisipiul acelui râu se găsesc firicele de aur şi, de fapt, am şi văzut pe un român care culegea aur. Se găseşte foarte puţin, dar bieţii români, măcar că nu câştigă pe zi decât puţini creiţari, sunt mulţumiţi şi încântaţi. Când plouă, atunci se găseşte aur mai mult. Urmându-mi călătoria, râul a rămas în dreapta, iar pe stânga, este o livadă foarte întinsă, plină de movile şi de vâlcele. Vâlcelele conţinuseră pământul, care fusese săpat pentru a fi cercetat şi a scoate aurul din el. Am văzut mereu, de la poalele până în vârful muntelui, obişnuita rocă străveche. Din cele trei elemente, care o alcătuiesc, predomină când unul, când altul, uneori este în lame, uneori este compactă, când e mai dură, când e mai puţin dură. Cu un ceas şi un sfert înainte de a ajunge la Roşiţa, am văzut din nou roca metaliferă, cu părticele de bazalt lucind într-însa. Coborând de pe ultimul munte, ce domină târgul, se văd munţii auriferi, care înconjoară, în cea mai mare parte, Roşia. Cei mai mulţi sunt golaşi, în afară de unul care are pe o coastă brazi *(pinus abies),* acei copaci coniferi pe care i-am văzut de atâtea ori. Insula iepurilor de lângă Constantinopol este ciuruită toată de găurile făcute de acele animale. Aceşti munţi arată la fel, fiind sfredeliţi[47] de exploratori şi motivul este că peste tot se extrage mai mult sau mai puţin aurul şi tot pământul din târg şi din afara târgului conţine aur; căci aceste locuri sunt, într-adevăr, foarte bogate în aur şi uneori se extrag pietre care conţine aur nativ. Cristalizările // în formă de cub, de foiţă, de cuburi cu piramide ce se ridică pe ei etc. caracterizează acest aur, care se poate vedea bine în pietre, în vreme ce aproape întotdeauna, aurul care se sapă este aur nativ, dur, invizibil ochiului. Se mai găseşte şi argint, dar mai puţin. Zdrobirea rocilor aurifere, spălarea şi amalgamarea sunt operaţii simple, ce nu sunt legate de foc. De aceea, se şi extrage aurul necontenit tot anul. Ducându-mă pe vârful acelui munte, care este sfredelit în întregime şi care nu are nici plante, nici arbori, am văzut că este o stâncă golaşe de piatră şi această piatră este, în mare parte, de amestec[48].

p. 339

Aurul se extrage astfel: se sfărâmă pietrele, chiar şi cele care nu au urme de aur, se spală şi se dă la o parte pământul cu pietriş; apoi, reziduul, care nu cuprinde decât aur, este amalgamat cu mercur, după care se obţine aurul pur;

---

[44] *Piantine*

[45] *Verespatak,* sat şi com., jud. Alba.

[46] *Avanyos* (greşit în loc de Aranyos, nume unguresc al Arieşului).

[47] De comparat cu descrierea lui Ignaz von Born, din volumul de faţă, unde se explică şi frecvenţa acelor găuri, prin încercările mereu părăsite, după decepţie, ale căutătorilor, care îşi mută ceva mai departe locul de explorare.

[48] Urmează discuţii asupra naturii acelei roci.

şi cum o asemenea operaţie ştie să o facă orice român şi cum românii sunt cei care sapă în mină, se fură[49] astfel o cantitate imensă de aur. Totuşi aceşti români sunt toţi săraci, fie pentru că nu sunt prea economi şi socotiţi (!), fie pentru că oricât ar fi de adevărat că în acele locuri fiecare piatră şi pământul şi noroiul dau aur, când le speli, totuşi acest aur, astfel împrăştiat şi răspândit prin toate pietrele, este în cantitatea redusă.

Şi este vrednic de observat că în timp ce în atâtea alte mine, aurul se află în filoane, în mina aceasta nu este aşa, ci este răspândit sau adunat în mod invizibil şi, de cele mai multe ori, cristalizat. Această rocă are multe particularităţi, parte vizibile, parte nu şi aproape orice crăpătură conţine aur. Am dus cu mine mai multe probe din această rocă auriferă, pe care o numesc // astfel fiindcă, atunci când e zdrobită, dă întotdeauna, mai mult dau mai puţin, aur şi pe care o voi cerceta mai bine; dealtfel, voi spune acum că aş înclına să cred că acel munte şi mulţi alţii asemănători, din care se extrage aur, sunt vulcanici şi că, după ce sau format astfel, au fost pătrunşi de substanţe „aurifice", prin infiltraţia apei, şi că ulterior, prin precipitaţie, s-a format apoi acel aur aparent. O parte oarecare din asemenea roci conţine prundiş alb de râu, în aparenţă cristalizat şi cuarţos, dar o parte din asemenea roci conţine şi bucăţele de cuarţ sparte şi foarte colţuroase, de aceea, eu susţin, după cum am spus mai sus, că a intervenit un agent violent fie înainte, fie în timpul acelui proces. Îmi vine să cred că cei doi agenţi ar fi fost: focul şi apa. Aurul din toată Transilvania dă pe an, una peste alta, cam unsprezece centenari şi centenarul are 100 de libre de 16 uncii fiecare. p. 340

[S-a întors în seara zilei următoare la Zlatna, de acolo, după ce a fost din nou la Portuş, cu tot frigul şi ploaia însoţită de zăpadă, a plecat la Deva, pe Mureş, unde, din cauza drumurilor rele, nu a ajuns decât la 1 octombrie. La Zlatna, s-a bucurat de ocrotirea binevoitoare a domnului Emannuel Will, inspectorul acelor mine, iar la plecare, i-a lăsat acestuia în păstrare trei lăzi cu probe de minereuri culese, însărcinându-l să le trimită la Viena, pe adresa baronului Sperges, pe calea Mureşului şi a Dunării, pentru ca să coste cât mai puţin... etc.]

[În cursul călătoriei de la Zlatna la Deva , nu a întâlnit nimic mai însemnat; a făcut câteva observaţii asupra variaţiei vremii în Transilvania şi a însemnat că vremea rea venea întotdeauna seara şi oarecum dinspre nord. Drumurile erau cât se poate de rele; erau numai din argilă clisoasă sau din marnă. Într-un loc oarecare, a văzut huma neagră sau „pământul gras al lui Wallerio", munţii, pe care i-a străbătut, erau acoperiţi în întregime cu plante, fără nici o urmă de pietre ascuţite, numai în torente a găsit multe bucăţi cristalizate de cuarţ roşu. În văi, a dat de porumb, cu care se hrănesc mai ales românii. //

Nu a ales Deva drept centru al excursiilor sale ştiinţifice, cum făcuse la Zlatna, dar a stat două zile la Deva şi s-a întors după alte cinci zile, pe care le-a petrecut vizitând succesiv minele de la Săcărâmb, Certeju, Băiţa[50]. În ziua p. 341

[49] Autorul confundă explorările făcute de români pe seama lor, oriunde le convine, cu *munca la mină* a lucrătorilor tocmiţi pentru aceasta. Dealtminteri, el îl urmează pe von Born.

[50] *Nagyan, Czertes, Boytza,* toate sate în jud. Hunedoara.

de 3, pe o ploaie torenţială, a ajuns la Săcărâmb, unde locuia domnul Daniele Castellano, inspectorul acelor mine, pentru care avea scrisori de recomandaţie. În cursul drumului, a găsit pe un pârâu un mare număr de pietricele albe, galbene şi roşii de cuarţ, apoi argilă clisoasă galbenă, apoi roşie şi lângă casa lui Castellano rocă metalică *(saxum metalliferum)* roşie, care alcătuia masa muntelui. A fost bine primit şi găzduit de Castellano. S-a dus la Săcărâmb, pentru a culege noi specimene şi, chiar în seara în care a ajuns acolo, inspectorul a dat ordin ca în dimineaţa următoare să i se aducă toate mostrele cu putinţă din acele minereuri, pe care dorea să le aibă Spallanzani, potrivit unei note, pe care i-o dăduse la Sibiu d. Raditsching von Lerchenfeld, deşi Castellano nu spera să-i poată da din toate, deoarece în nota lui Raditsching erau indicate unele minereuri, care se găseau doar uneori şi mai rar. Totuşi, i-a putut satisface aşteptările, dovadă nota, pe care acesta a făcut-o, cu privire la mineralele aduse de la Săcărâmb. Vorbind cu Castellano, a căpătat diferite informaţii, printre care şi aceasta despre faptul că ⟨oamenii⟩, ascunzându-se în nişte locuri prăpăstioase şi râpe inaccesibile, nevăzuţi, sfărâmau rocile aurifere şi, cu ajutorul focului, extrăgeau aurul din ele, măcar că este mai mare cantitatea pe care o aruncă, fie că nu se pricep să-l extragă, fie din lipsa mijloacelor necesare.]

Aşadar, noaptea sau când nu sunt văzuţi, fură rocile metalifere din mine (!). Dar ceea ce nu aş fi crezut niciodată este că unii din ei bat monede[51] de greutatea cuvenită şi le contrafac astfel încât nu se deosebesc de cele obişnuite. Sunt şi de aur de calitate foarte bună, de unde se vede că au destulă ascuţime de minte //, când au prilejul să şi-o exercite. Pe de altă parte, reflecţiile pe care le-am făcut cu privire la prostia[52] lor rămâne în picioare şi sunt compatibile cu ceea ce scriu acum.

p. 342

[În dimineaţa următoare, s-a urcat pe faimosul munte de la Săcărâmb, de unde se extrage aurul nevăzut.]

Are în circumferinţă un înconjur de vreo trei sferturi de oră şi este un lucru uimitor că, în afară de acest munte, nu se găseşte aur „ascuns"[53] în nici un alt loc; până acum, se crede că ar fi unicul în lume, cel puţin în Europa nu se găseşte altul. Acest aur se află în vine de grosimea unui picior, dar variază, şi uneori ajunge să fie subţiri cât un deget. Ganga sa este magnezia albă, roşcată sau pe jumătate roşcată. Cred că în acest munte, galeriile corespund acum între ele sau se întâlnesc în diferite locuri şi deasupra şi dedesubt pentru aerisire şi pentru înlesnirea transportului pietrei. Galeria cea mai adâncă sau care pătrunde mai mult în munte (bineînţeles că toate galeriile sunt întotdeauna orizontale şi se urcă numai puţin pentru ca să poată eşi apa) este de 800 de braţe. Acum cincizeci de ani, în aceste părţi, ţara aceasta nu era decât regiune de păduri şi codri, ca în atâtea locuri din Transilvania. Se ştie că aur de soiul acesta a fost găsit de tatăl cavalerului Born[54] şi se numeşte „ascuns", pentru

[51] *Zecchini,* în sensul de bani curenţi Toate aceste informaţii, date de Castellano, par destul de neverosimile. E vorba ba de *râpi* inaccesibile, ba de mina însăşi. Cum pot coborî oamenii în mină noaptea? Sau cum pot bate monede de aur? Să fie cumva o justificare a unor lipsuri explicate în felul acesta?

[52] Vezi mai sus, n. 35.

[53] *L'oro larvato.* Vezi mai jos explicaţia acestei numiri de aur ascuns sau mascat.

[54] Vestitul mineralog Ignaz von Born Autorul preia întocmai spusele acestuia.

că nu se arată la vedere, ci este învelit în antimoniu. Şi, de aceea, încălzindu-l la un foc chiar obişnuit, antimoniul se evaporă şi se iveşte aurul care este galben.

[Înainte de a pleca a primit în dar de la Castellano două mostre foarte bogate în aur, care trebuiau trimise la Zlatna, pentru a fi prețuite]. Acolo, domnul Wills trebuia să le pună în lada a treia şi să le trimită la Viena; de asemenea, a primit şi această notă scrisă de mine lui Castellano. A păstrat-o lipită la sfârşitul volumului al treilea: din anul /1/748 până la sfârşitul lui decembrie 1776, în răstimp de 29 ani, mina de la Săcărâmb[55] a produs în aur şi argint 25 560 de mărci adică 12 789 de livre sau 127 de centenari şi 80 de livre. Din această cantitate, jumătate era aur pur, adică 63 de centenari, 50 livre şi tot atâta de argint.

[De la vizitarea Certejului a rezultat această notă.] // În toate minele de la p. 343 Certeju se lucrează la extragerea aurului nativ; uneori intensiv, atunci când se vede aurul, şi mult mai puțin atunci când nu se vede. Vinele sunt mai bogate în aur în partea de sus a muntelui, numit Baiaga[56], decât în părțile de jos. Aurul se extrage astfel: cum se găseşte o vinişoară de aur, se face o săpătură mare, deoarece vâna se întinde prin multe ramificații pe o mare întindere în roca auriferă, apoi se folosesc compresoare[57], pentru a sfărâma roca auriferă şi, după aceea, băi de spălare şi printr-o asemenea spălare se extrage o porțiune considerabilă de aur, iar restul se obține cu ajutorul focului. Principalele mine de aur sunt în număr de douăzeci şi două şi dau şi puțin argint; cele mai puțin însemnate sunt paisprezece sau cincisprezece, dar în acestea nu se lucrează mult, pentru că dau puțin metal. Nu este de mirare că într-un singur munte sunt atâtea mine dacă se ține seama că sunt foarte apropiate între ele; în munții vecini s-au mai găsit şi altele, dar foarte sărace şi, de aceea, au fost curând părăsite. Aceste mine sunt atât de vechi încât în mai multe locuri se găsesc galerii de-ale romanilor; şi acum este fericit cel care săpând o mină găseşte o galerie antică, deoarece este sigur că găseşte adeseori aur, întrucât ei spun că romanii se opreau la aurul care se arăta privirilor şi aruncau restul pietrelor. Este sigur că romanii nu aveau compresoare. Minele de la Certeju sunt ale unor particulari ca în alte locuri; săpătorii, posesori ai minelor, sunt români, de obicei săraci; minereurile de la Certejul sunt următoarele: aur nativ, spat greu, antimoniu şi seleniu şi diferite specii de roci aurifere.

[În dimineața următoare, a plecat la Băița, unde a ajuns seara, oprindu-se în cursul călătoriei la Măgura[58], un sat mic, de unde se extrăgea odinioară o mare cantitate de aur nativ; se mai extrage şi acum, dar mai puțin, deoarece acele mine, ca şi cele care sunt în împrejurimi fuseseră secătuite // de către antici]. p. 344

A ajuns devreme după amiază la Băița, întâlnind mereu în cursul drumului aceeaşi rocă de amestec[59], din care a văzut că sunt alcătuiți toți munții, pe care i-a observat şi, care arareori sunt acoperiți cu plante, mai adeseori golaşi şi pe mari întinderi se ridică în sus în formă de obeliscuri şi piramide. A observat

---

[55] *Locus montanus Nagyay.*

[56] *Bojaga.*

[57] *Male contorsoria.*

[58] *Magyura,* fostă localitate, contopită cu oraşul Brad, jud. Hunedoara.

[59] *Pietre composite.*

multă argilă roşie şi, ici şi colo, câte o rocă ce conţinea bazalt. De la Certeju până la Băiţa, ele i-au ţinut mereu tovărăşie. Aproape din toate se extrage aur curat, rareori vizibil, care stă ascuns în roca din care este scos prin zdrobire, spălare şi cu ajutorul focului. În toate localităţile din Transilvania, pe care le văzuse până atunci, nu întâlnise niciodată aur pur şi nativ în filoane şi vine mai însemnate, ci întotdeauna împrăştiat prin toată roca, în crăpături şi adâncituri şi prin acele vine, care străbat în mai multe locuri o atare rocă.]

Înainte de a se însera [scrie el în noaptea de şase octombrie], m-am urcat pe un munte abrupt îndreptat spre miazăzi, unde sunt galerii miniere şi dau aur nativ, spat greu în lamele, minereu roşu şi alb de argint, pseudogalenă argentiferă, galenă, matostat cu pirită. Din toate aceste minerale, am luat câteva mostre. Mă opresc acum pentru a vorbi despre matostat. Se extrage din două galerii. Este foarte instructiv, căci începe cu cel care se rupe între degete şi care vopseşte în roşu (un asemenea matostat este roşu) mâna care se freacă de el şi merge treptat până la cel care este foarte dur şi scapără scântei puternice. În unele bucăţi nu se află aproape deloc pirită, în altele puţină, în altele multă, se află fie în firişoare granulate sau în foi şi îl înveleşte din toate părţile.

Am spus în altă parte că în aceste locuri este argilă roşie din belşug şi tot din belşug am găsit-o când veneam încoace. De asemenea, se găseşte tot din belşug în aceste locuri dimprejur. Nu este oare aceasta o nouă dovadă că matostatul are la bază argilă? Şi de aici se vede că nu miezul[60] cristalin dă culoare roşie matostatului, ci pământul pomenit mai sus[61].

Un lucru ciudat este că piatra calcaroasă învăluie în muntele vecin roca cea adevărată care dă metalul. Este un spat, care uneori are o grosime de mai multe braţe şi formează un munte întreg în vecinătatea târgului. Dar, întrucât vâna metaliferă începe în calcar, trebuie străpuns tot stratul de calcar până să se ajungă la roca metaliferă, totuşi şi piatra calcaroasă dă o cantitate foarte mică de argint şi de aur.

p 345 [La Băiţa, Spallanzani era recomandat domnului József Bukovay, slujbaş din această regiune minieră, de la el a căpătat câteva informaţii printre care următoarele: că într-un şir de munţi, cam la două ceasuri depărtare de Deva, se află un munte alcătuit din altele mai mici, numit Muncelu Mic[62], plin din vârf până în poalele de testacei marini obişnuiţi, unii calcinaţi, alţii pietrificaţi, alţii în starea lor naturală şi la o depărtare de cinci sferturi de oră la Băiţa, înspre apus, pe vârful unui munte înalt, numit Crăciuneşti, se află lavă care include zealit roşu. Cu privire la acest munte discută astfel]:

Aici nu sunt deloc filoane metalifere[63]. Am cu mine câteva mostre de o asemene lavă; trebuie observat că în tot acest circuit nu se mai găseşte o piatră asemănătoare, Aici, în Transilvania, este socotită de cei ce se pricep ca lavă adevărată [...]

p. 346 [A trimis pe acel munte un om pentru a lua diferite mostre din acea lavă cu zeoliţi [...] etc. La plecare, a lăsat două lăzi la Bukoway, ca să le trimită

---

[60] *Il succo cristalino.*

[61] Urmează consideraţii despre matostat.

[62] *Ris* (corect: *Kis) Muntsell*

[63] *Miniere.* Poate însemna şi mine şi filon metalifer.

lui Castellano, la Săcărâmb şi, urmând mereu cursul pârâului Căian care se varsă în Mureş..., ei ajung după patru ore de călătorie la Deva. De-a lungul şoselei, a notat că muntele învecinat cu Băiţa, pe care îl crezuse în întregime de calcar, conţinea, în partea opusă, piatră obişnuită. Timp de vreo oră de drum, de-a lungul cursului Căianului, nu a văzut, pe dreapta şi pe stânga, decât munţi înalţi, în întregime de calcar, de rocă cenuşie gregară, cu aspect de stânci, şi lipsiţi de orice vegetaţie. Dacă se sfredeleşte stânca şi piatra calcaroasă, se găseşte şi în acei munţi minereuri de aur. Au urcat munţi acoperiţi cu iarbă şi cu plante fără ca să apară, ca de obicei, piatra, dar văzând-o în unele locuri, în fundul pârâului, a reţinut ca probabil că „acei munţi de piatră calcaroasă ar fi în întregime un simplu înveliş al muntelui". Mai spre Deva a observat că o bună parte a muntelui, care lasă râul la dreapta, este de gresie micacee. „Aceşti munţi dinspre râul Mureş sunt golaşi în majoritate şi pot spune că aproape până acum, ei constituie locul unde straturile sunt clare şi palpabile. Ele sunt subţiri şi, în cea mai parte, orizontale, fără vreun adaos între ele. Se descompun foarte uşor şi strălucesc, din cauza micei. Deşi şi dincolo de Mureş, când te apropii de Deva, piatra este de aceeaşi calitate, totuşi nu // sunt atât de multe stânci; acestea cu straturi evidente au pe „alocuri o crustă de pământ, pe care sunt sădite vii". La Deva a stat toată ziua următoare... [...] Socotea să ajungă la Timişoara în cinci zile, petrecând noaptea pe rând la Dobra, Făget, Lugoj şi Recaş şi, deoarece drumurile nu erau sigure, s-a îngrijit să scrie, ⟨pronunţându-se⟩ contra diferitelor staţiuni[64] ⟨de poştă⟩, fie că erau expuse unor atacuri din partea tâlharilor, fie că hanurile izolate erau ⟨ele înşile⟩ primejdioase şi să-şi procure scrisori la Deva pentru a avea o escortă de soldaţi la Dobra şi la Făget. Itinerariul a fost următorul:][65]

p 347

„De la Deva până la Dobra[66], $^1/_2$ poştă.

De la Dobra până la Coşava[67], 2 poşte. Este teamă de tâlhari. Ne vor însoţi soldaţi de la Dobra până la Coşova.

De la Coşova până la Făget[68], o poştă.

De la Făget până la Bujor[69], o poştă.

De la Bujor până la Lugoj, două poşte; teamă de tâlhari.

De la Lugoj până la Chizătău[70], o poştă.

De la Chizătău până la Recaş[71], o poştă.

De la Recaş până la oraşul Timişoara, o poştă, atunci hanurile sunt izolate şi sunt primejdioase.

---

[64] *Ebbe cura di scrivere contro le diverse stationi, ore che vi era pericolo dei ladri, ora che le osteria erano pericolose, e di procacciarsi lettere in Deva per avere una scorta di soldati a Dobra e a Facset.*

[65] Itinerariul e întocmit în l. latină, socotit pe staţii de poştă, ca şi comentariile respective.

[66] Sat şi com., jud. Hunedoara

[67] *Cosova* = Coşava, sat, com. Curtea, jud. Timiş.

[68] Sat şi com., jud. Timiş.

[69] *Bozur.* Azi Traian Vuia, sat şi com., jud. Timiş.

[70] *Kiseto.* Sat, com. Belinţ, jud. Timiş.

[71] *Ricas* = Recaş, sat şi com , jud. Timiş

[Apoi le-a refăcut mai jos astfel:][72]
De la Deva până la Dobra, prima zi.
De la Dobra până la Coşava, a doua zi.
De la Coşava până la Lugoj, a treia zi.
De la Lugoj până la Recaş[73], a patra zi.
De la Recaş până la Timişoara, a cincea zi.

Aici, la Deva, mi se vor da două scrisori pentru a căpăta soldaţi, una la Dobra, alta la Făget. [...]

[Înainte de a părăsi Deva a vrut să se urce la cetate aşezată pe munte, la miazănoapte de târg, şi foarte aproape de el.]

p. 348 Mi s-a spus ⟨scria el⟩ că acea cetate fusese făcută mai întâi de împăratul Traian[73bis]. E sigur că este foarte veche. Este făcută din blocuri neregulate ⟨senza forma⟩, din piatra sau stânca însăşi, pe care e aşezată. Această stâncă are multe vârfuri, ascuţişuri, piramide şi este mai mult dezgolită. Toată stânca şi prin urmare şi zidurile cetăţii sunt din acea piatră de atâtea ori văzută şi notată de mine, plină cu cristale negre şi strălucitoare, în cea mai mare parte dreptunghiulare. Şi fiind ele strălucitoare, iar astăzi fiind soare, stâncile, zidurile şi pietrele răspândite pe drum, le vedem pe toate strălucind. În afară de cristale, această rocă conţine o mulţime de pietricele albicioase, cum am mai văzut şi altă dată. Roca este foarte dură şi zidurile, în cea mai mare parte, sunt aproape nevătămate. În interior, însă, unele sunt uzate sau crăpate şi cristalele par să sufere mai puţin decât restul pietrei. În afară de cristale şi pietrele albe, are o culoare cenuşie şi roşiatică. Am cu mine câteva specimene.

[A plecat de la Deva de-a dreptul la Dobra, în dimineaţa zilei de 9 (octombrie).]

Pe drum, am văzut că, în afară de muntele cetăţii, un alt munte alăturat este alcătuit din aceeaşi rocă de bazalt.

p 349 ...În ziua următoare, m-am dus spre seară la Coşava (Făget). Încetul cu încetul, am suit un munte, foarte înalt, aproape complet despuiat de copaci, dar nu şi de iarbă şi de tufe şi nici nu se vedea în vreun loc pietriş. Totuşi, p 350 în câte o adâncime (prăpastie), am găsit rocă // silicioasă. Dar ultimul povârniş conţinea piatră calcaroasă. Şi acolo unde ea se află – cum pământul este rocă de aceasta cu margă –, roţile harabalelor săpaseră brazde adânci, aşa că drumul putea fi numit rău. Şi multe băltoace adânci se umpluseră cu piatră conchileara. Pe vârful muntelui e o bisericuţă cu o clopotniţă; aici se sfârşeşte Transilvania şi pe partea opusă începe Banatul. Aşadar am coborât până jos şi puţin după aceea am găsit o pădure de fag, de stejar şi de carpen, care a ţinut mai bine de un ceas şi această pădure este uneori bântuită de tâlhari români[74] şi, de aceea, am luat o escortă de doi soldaţi. În tot acest scoborâş până la Coşava, pământul este nisipos şi, de aceea, drumul este foarte bun; n-am observat deloc pietriş. Din ziua în care am părăsit Băiţa, vremea a fost absolut senină, caldă şi noaptea trecută şi noaptea aceasta nu a fost chiciură.

[A ajuns la Timişoara în seara zilei de 14 ⟨noiembrie⟩, cum hotărâse, dar, de la Coşava până la Timişoara, nu a găsit nimic însemnat şi nu a scris nimic.

---

[72] Itinerariu întocmit pe zile.

[73] *Ritach* (!) Identic cu Recaş, de la n. 71

[73bis] Afirmaţie eronată. Cetatea este medievală

[74] Idee preluată probabil de la von Born, ca şi alte aprecieri ale acestuia.

A notat că, înainte de a ajunge la Lugoj, văzuse vii şi mulţi pomi roditori, că Mureşul (!)[75] străbate Lugojul, că acest mic oraş are clădiri frumoase şi oarecare nobilime cu ceva carete. Dar din cauza norilor care veneau dinspre apus, vremea arăta că începe să se schimbe, apoi ameninţa să plouă şi, de fapt, chiar în noaptea sosirii sale a început să toarne cu găleata şi nu s-a mai oprit în timpul zilei, pe care a petrecut-o la Timişoara].

[Spallanzani dorea să viziteze minele de la Oraviţa şi Bocşa, dar nu a putut merge din cauza vremii rele.]

[Singurele note păstrate în jurnalul său, cu privire la petrecerea sa în capitala Banatului sunt acestea:] p. 352

Timişoara îşi capătă numele de la cetatea, care, întărită cu un zid întreit de cărămidă, este respectabilă. Dar oraşul care nu e despărţit de cetate nu e mare lucru, are totuşi două pieţe frumoase, una mai mare decât cealaltă. Străzile sunt largi şi drepte; câteva case au aspect de palat; au nobleţă. Pe dinafară, ca şi la alte cetăţi, se află bulevardul de incintă. Are şanţuri cu puţină apă şi, din cauza acestei, ape stătătoare, aerul este rău şi locuitorii sunt supuşi unor friguri intermitente puternice. Şi Timişoara este plină de corbii obişnuiţi, care, de altfel, în parte sunt moţaţi cenuşii.

[Drumul lung şi nevoia de a se întoarce l-au determinat să plece repede prin Mocrin, Seghedin, spre Pesta. Între Timişoara şi Mocrin[76], după ce a trecut Timişul a găsit pretutindeni nisip şi câte odată sol vegetal.

A străbătut câmpii foarte întinse, cu multe movile, care păreau a fi făcute de mâna omului, având deasupra împlântate cruci, apoi vii, câmpii semănate cu grâu, pajişti imense unde păşteau numeroase turme de oi... etc.]

[75] Greşit, în loc de Timişul.

[76] Sat în Banatul sârbesc.

JOSEPH-GABRIEL MONNIER

(1745–1818)

Joseph-Gabriel Monnier s-a născut la Bourg en Bresse (Franţa), la 29 martie 1745, fiind al şaselea copil al lui Jean Monnier, doctor în medicină, dintr-o familie de medici şi de legişti. A studiat la iezuţii din Bourg, apoi, având talent la matematică, s-a pregătit la Paris şi Clamecy pentru Şcoala de geniu, unde a intrat în 1768 şi a fost primit inginer la 1 ianuarie 1770 şi înaintat la gradul de locotenent. Trimis la Toulon, unde se lucra la fortificaţiile din port, apoi la Bayonne, este numit căpitan secund la 1 ianuarie 1777, mutat în 1780 la Bouchain, unde se însoară, la 1782, şi i se nasc doi fii. Se bucură de consideraţie şi adoptă numele de Monnier *de Courtois,* după o posesiune a familiei sale.

În 1784 i se încredinţează o misiune la Constantinopol, ca membru al echipei de instructori militari, cerută de Turcia. Înainte de plecare, el e sfătuit să scrie un tratat elementar de fortificaţii Îmbarcat la 2 mai 1784, el soseşte la Constantinopol la 16 iulie şi aşteaptă la reşedinţa de vară a ambasadei, la Terapia, înapoierea superiorului său direct, căpitanul Lafitte-Clavé, sosit în Turcia înaintea sa şi plecat să inspecteze fortificaţiile de pe ţărmul Mării Negre, ridicând harta lor şi propunând executarea de fortificaţii noi şi repararea temeinică a celor existente Curând după înapoierea sa, ei pot să inaugureze, în octombrie, cursurile şcolii de fortificaţii, instalată al Arsenal. Tot acum are loc primirea oficială a noului ambasador al Franţei, contele de Choiseul-Gouffier, care l-a înlocuit pe Sant Priest. Monnier vizitează monumentele de la Constantinopol, împreună cu locotenentul du Verne, subaltern al lui Laffitte-Clavé, care îl însoţise în inspecţia sa de-a lungul ţărmului Mării Negre, de la Oceakov la gurile Dunării.

Monier notează unele particularităţi ale Stambului, de pildă, existenţa câinilor rătăcitori din capitală, deosebind printre ei varietatea înduioşătoare a câinilor cerşetori din mahalaua Top Hané, blânzi şi recunoscători, faţă de ceilalţi, duşmănoşi cu străinii. El notează sosirea unor călători mai însemnaţi: abatele Sestini, în iulie 1785, abatele Le Chevalier, în noiembrie 1785. Lady Craven, în aprilie 1786, notând şi recepţiile date în cinstea ei şi înregistrând şi ecoul despre recepţia, pe care i-ar fi dat-o împăratul Iosif al II-lea la Sibiu Împreună tot cu du Verne se duce să vadă spectacolul unor farse destul de grosolane oferit cu prilejul unei căsătorii turceşti. În altă zi, împreună cu Lafitte, este poftit la masă de nişte turci bogaţi, unde îl întâlneşte pe tânărul Constantin Ipsilanti, fiul fostului domn, admirând cunoaşterea sa perfectă a limbii franceze.

La Pera, a luat parte şi la recepţii teatrale de amatori la legaţia Suediei, puse la cale de diplomaţi de pe lângă Poartă Îndeosebi baroana Marianne von Herbert-Rathkeal, soţia internunţiului, precum şi soţia ministrului suedez Gerhard von Heidenstam, pe care el le declară *peu aimables d'ailleurs,* se străduie, fără mare succes, să obţină şi colaborarea ofiţerilor francezi ce se aflau la Constantinopol.

După o absenţă din patrie de doi ani şi mai bine, la 6 septembrie, pleacă să-şi petreacă concediul la el acasă. El apucă drumul pe uscat, prin Rumelia, traversează Balcanii şi ajunge, în sfârşit, la Rusciuk. De aici, vom urmări itinerariul său până la trecerea sa în Ungaria. Sunt

descrise destul de rapid oraşele Bucureşti şi Sibiu şi, cu multe detalii tehnice, fortificaţiile de la Sibiu şi Timişoara El crede că Dâmboviţa ar putea fi făcută navigabilă până la Dunăre. Împreună cu secretarul de ambasadă, Le Hocq, cu care călătorea, este primit de domnul Nicolae Mavrogheni, la Bucureşti; la Piteşti, este găzduit la ispravnic, un grec, Frangopol, originar din Naxos.

Monnier se înapoiază din concediu la 7 mai 1787, în preajma războiului austro-ruso-turc. Franţa, care dusese o politică foarte ambiguă de prietenie cu Turcia, cu condiţia să nu indispună pe ruşi (aceasta fiind comportarea prescrisă ambasadorului), acum, sub influenţa reginei Marie-Antoinette, îşi recheamă misiunea de instructori militari şi, astfel, şederea lui Monnier în Turcia se limitează de astă dată la 6 luni. El pleacă la sfârşitul lui 1788, pe mare şi, la Smirna trece pe la loja masonică de acolo.

După izbucnirea revoluţiei Franceze, Monnier este trimis la armata comandată de La Fayette, apoi la armata de nord de sub ordinele lui Custine.

El este propus de către acesta la gradul de locotenent colonel şi, apoi, la cel de colonel şi de comandant al armatei de geniu din nord pentru asediul oraşului Namur, dar ministerul de război nu confirmă numirea, ba chiar îl arestează, scurtă vreme, probabil în legătură cu acuzaţia, adusă lui Custine de către „reprezentanţii naţiunii", care l-au trimis în faţa tribunălului revoluţionar.

În 1796, el este din nou ales pentru o misiune în Turcia, împreună cu alţi tehnicieni desemnaţi de Comitetul de Salvare Publică, pentru modernizarea armatei otomane. De această dată, francezii au călătorit prin Padova şi Veneţia, de unde au traversat Adriatica, debarcând pe coasta dalmată, la Spalato (Split), mergând călare, apoi, la Constantinopol. La 29 martie, se prezintă ministrul Republicii Franceze la Poartă, cetăţeanul Descorches şi Monnier primeşte încărcinarea să se ocupe de lucrările de apărare, ce urmează a fi executate pe Bosfor. Nemulţumit de incompetenţa şi încăpăţânarea turcilor, el este totuşi răsplătit, în septembrie, prin gratificaţii şi dovezi de cinstire. Dar şederea sa va fi scurtă În octombrie soseşte la Constantinopol noul ambasador, general Aubert Dubyet, cu o întreagă echipă militară şi Monnier se îmbarcă, la sfârşitul lui ianuarie 1797, spre a se înapoia în patrie. Într-o notă la raportul trimis de Monnier de la Toulon, în care declară că Poarta a concediat pe toţi ofiţerii francezi, neacceptând decât cu greu şi, în mod provizoriu, echipa adusă de generalul Dubayet, istoricul francez Jacques Paviot, cercetătorul problemei, se întreabă dacă rechemarea lui Monnier nu a fost cumva cerută de Poartă.

Reîntors în ţară, Monnier ocupă diferite servicii ca director de fortificaţii, fiind afectat serviciului de geniu de la Geneva. Cu acest prilej, el face o excursie, în 1800, la „Chamouni" (Chamonix) şi la Mont Blanc, pe care o descrie în jurnalul său. Urmează o altă excursie pe muntele Jura În 1804, este numit ofiţer al Legiunii de Onoare. În anul următor, cere să fie pensionat, pe motiv de sănătate. El moare în oraşul său natal, Bourg, la 10 ianuarie 1818, în vârstă de 73 de ani

Jurnalul său inedit se păstrează în Biblioteca Municipală de la Bourg en Bresse, ms. 63. Partea privind misiunea sa în Turcia a fost comentată de Jacques Paviot, în articolul intitulat: *Les voyages de Joseph-Gabriel Monnier (1745–1818), un officier du génie bressan à travers quelques événements de la fin du XVIIIe siècle,* publicat în „Les nouvelles Annales de l'In", 1982, p. 74–124, în care este dată mai pe scurt partea privind Ţara românească, Transilvania şi Banatul. Într-o lucrare mai recentă, sub auspiciile Centrului Naţional de Cercetare Ştiinţifică (CNRS) din Paris, ontitulată: *Un intinéraire inédit à travers le Sud-Est européen; le voyage de J. C Monnier en 1786,* este înfăţişat un text mai dezvoltat, redând intinerarul complet de la Constantinopol la Viena, din care reţinem partea de la Giurgiu până la Kanisa. Acest material a fost republicat în „Revue des études sud-est européennes", XXIV (1986), nr. 3, p 235–248. Originalul se află în Arhivele Inspecţiilor geniului (Archives de l'Inspection du Génie, art. 14, Fortifications étrangères, Turquie, no. 2, pièce 10). Autorul a stăruit asupra fortificaţiilor de la Giurgiu, Sibiu şi Timişoara descrise pe larg Tot acolo se află şi textul original al lui Lafitte-Clavé, precum şi *Observaţiile nautice,* ale lui Verne de Presle, însoţitorul acestuia.

După cum se observă şi autorul acestei prezentări, *Jurnalul* este, în general, destul de lipsit de culoare. Notele de drum nu pot fi decât foarte rapide şi informaţiile obţinute destul de aproximative, având în vedere iuţeala cu care a călătorit. De cele mai multe ori sunt notate în fugă staţiile de poştă. Aşa se şi explică şi afirmaţia care fixează numărul locuitorilor din Ţara Românească la 200 000 de suflete, precum şi denumirea de „greci", dată locuitorilor. Este supărătoare şi fraza ironică despre credinţa acestora, cu apropierea ce o face dintre desele cruci, văzute de-a lungul drumului, şi frecventele ţepi în cale, având aerul să creadă că amândouă purced din acelaşi spirit. Atitudinea lui Monnier se explică, poate, şi prin faptul că pare să fi foat mason, după cum rezultă din faptul că în trecerea prin Smirna, s-a grăbit să meargă la loja masonică, înfiinţată de curând acolo.

CĂLĂTORIA PRIN ŢARA ROMÂNEASCĂ, TRANSILVANIA ŞI BANAT ÎN SEPTEMBRIE 1786[1]

13 septembrie

p. 239 Ţara Românească. Câmpii imense şi pustii

Giurgiu *(Gergoya)*, la 1 200 de stânjeni mai jos de Rusciuk, pe malul stâng al Dunării, unde este locul de debarcare pentru vasul ⟨ce vine⟩ de la Rusciuk. Acest oraş este destul de mare. Trecerea fluviului este păzită de un castel, având pe flancuri 8 mici bastioane, dintre care jumătate, spre fluviu sunt de zidărie, iar cealaltă jumătate, spre oraş, de pământ, cu câteva ambrazuri îmbrăcate în împletituri de nuiele. Acest castel este înconjurat de un şanţ fără apă şi de un drum ferit[2], în stare proastă, prevăzut cu palisade enorme, fără traverse, sau G „glacis". Cetatea cuprinde pe dinăuntru un donjon, sau castel de piatră, cu turnuri de modă veche. Giurgiu *(„Gergoya"* sau *„Yergoya")* este o staţie de poştă.

Ore de drum

15 Daia[3] sat.

18 Copăceni[4] sat.

22 Bucureşti, capitala principatului Ţării Româneşti. //

p. 240 *14 septembrie*

Oprire la Bucureşti, unde am cumpărat de la consulul imperial, d. Petrossi[5], o trăsură cu 4 locuri, altminteri zis, o caretă nemţească pe preţul de 22 de ludovici de aur.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez, redat în articolul lui Jacques Paviot, *Un intinéraire inédit à travers le Sud-Est européen: le voyage de J. G Monnier en 1786,* în „Revues des études Sud-Est européennes, XXIV (1986), nr. 3, p. 235–248.

[2] *Un chemin couvert,* termen de fortificaţie.

[3] *Dahe,* sat şi com., jud. Giurgiu.

[4] *Capachan,* sat, com. 30 decembrie, jud. Giurgiu.

[5] *Pedrose.* El era cancelist şi gira afacerile consulatului, după plecarea la Viena a agentului titular, Franz Leopold baron von Metzburg, adică din februarie 1786 până în octombrie 1786.

Acest oraş neîmprejmuit cu ziduri, de apărare, are 50 000 de locuitori, 360 de biserici greceşti[6], una catolică şi una luterană. Ea este reşedinţa domnului în scaun, Mavrogheni[7], fost dragoman al lui Kapudan Paşa[8], a celor 12 mari boieri şi a nenumăraţi boieri mici, a unui arhiepiscop „grec", a unui episcop catolic, având Bulgaria drept dioceză, a doi consuli, unul al Rusiei, celălalt al Germaniei (Austriei). Uliţele sale sunt frumoase, largi şi podite cu trunchiuri pătrate îmbucate şi aşezate de-a latul. Casele sunt mari, frumoase şi zidite în piatră (sau mai bine zis de cărămidă) şi toate despărţite prin grădini sau locuri îngrădite.

Palatul[9] principelui sau hospodarului are măreţie. Curtea sa este foarte numeroasă, şi după modelul Porţii otomane. Veniturile principelui sunt de 12 milioane, provenind din Ţara Românească, ce nu este populată decât de 200 mii de oameni[10] şi care ar putea să fie populată de cel puţin 1 500 de mii[11].

Am fost foarte bine primiţi de principe, care a dăruit dlui Le Hocq un cal alb arab, cel mai frumos din grajdurile sale, şi mie un peşchir brodat cu fir de aur, potrivit cu politeţea orientală. Ne-a mai încărcat de onoruri şi de alimente pentru drum. Pe tot cuprinsul stăpânirilor sale, am avut cai de poştă, călăuze, găzduite şi întreţinere gratuită şi, pe deasupra, doi din soldaţii gărzii sale personale, care să ne însoţească la frontiera cu Germania (Austria).

Garda obişnuită a principelui constă din 50 de arnăuţi *(arnaoutes)* sau sârbi *(esclavons),* formând o companie călare, şi de 50 de greci în uniformă albastră şi roşie, înarmaţi cu săbii, pistoale şi puşti cu baionetă, cu raniţe şi cetiroane albe, formând o companie de infanterie. Cercul lăuntric al personalului principelului este compus de vreo mie de inşi. Bucureşti este situat pe Dâmboviţa, râu ce ar putea fi făcut navigabil până la Dunăre, în care se varsă[12].

15 septembrie

Floreşti[13], casă izolată[14] şi staţie de poştă.	7	Ore de drum
Găieşti, sat, staţie de poştă. //	13	

Piteşti, târg, unde am petrecut noaptea la Frangopol[15], grec catolic din Insula Naxos, ispravnic al unui district al Ţării Româneşti. Aici este o staţie de poştă. p. 241

[6] Cifra fantezistă adoptată de mai toţi străinii în trecere.

[7] A domnit în Ţara Românească, între martie 1786 şi iunie 1790.

[8] Hasan „Gezairli", mare kapudan al flotei otomane (septembrie 1771 – 30 aprilie 1788).

[9] Este Curtea Nouă, palatul clădit de Alexandru Ipsilanti, în Dealul Spirii, despre care pomeneşte, în mod destul de peiorativ, Sulzer. A ars prima oară în 1790, când a fost folosit ca spital de către imperiali.

[10] Totalul de 200 000 de locuitori este absolut greşit, rezultând dintr-o confuzie cu numărul de contribuabili, dar şi acesta mult sub cifrele date de celelalte mărturii.

[11] Adică 1 500 000, ce reprezintă tot o cifră inferioară realităţii.

[12] Într-o notă, editorul precizează că Dâmboviţa se varsă în Argeş şi acesta apoi în Dunăre.

[13] Sat com. Floreşti-Stoeneşti, jud. Giurgiu

[14] Este probabil vorba de conacul boieresc de acolo.

[15] *Frango Paulo.*

Țara Românească
Câmpii imense și pustii
Păduri și Munții Carpați

16 septembrie

7 ore	Curtea de Argeș *(Kvurde de Hargis),* sat(!) și stație de poștă.
12 ore	Sălătrucu[16], cătun și stație de poștă.

17 septembrie

6 ore	Titești[17], sat și stație de poștă.
9 ore	Câineni[18], sat și stație de poștă.
10 1/2	Lazaretul imperial, stabiliment pentru carantină.

Transilvania

Sunt 4 trecători prin Munții Carpați, pentru a pătrunde din Țara Românească în Transilvania: aceea zisă a Porții de Fier, încă două și aceea numită Turnu Roși[19].

Aceste trecători sunt păzite de trupele provinciale ale Transilvaniei. Lazaretul, unde am fost reținuți 15 ore, era păzit de 25 de oameni și un locotenent al primei legiuni valahe. Mai este acolo și o vamă, unde aproape că nu ne-au cercetat, și efectele noastre au trecut, fără a fi cercetate sau parfumate[20], mulțumită generalului baron Fabris[21], comandantul militar al Transilvaniei, care este cam sceptic privind ciuma. Lazaretul de la Turnu Roșu este situat pe Olt, râu destul de lat, care curge într-o vale îngustă și închisă de munți înalți, prăpăstioși și acoperiți de păduri. Drumul, pentru a traversa această parte a munților Carpați, este săpat în stâncă și mărginit de o prăpastie continuă pe o lungime de 10–12 leghe[22]. Stabilimentul lazaretului constă din câteva magazii pentru depunerea mărfurilor în carantină, de o casă pentru vameș, o capelă, niște cazărmi și un han pentru călători. Dealtminteri, prin poziția sa, acest loc aparține genului de frumuseți care înfioară. //

p. 242 *18 septembrie*

distanța în leghe

Ni s-au adus cai de poștă din orașul Sibiu, conform cu permisiunea generalului Fabris, de a ieși din carantina noastră. Poștele în Germania (Austria) sunt de 4 mile sau cam 4 leghe de poștă din Franța[23]. Turnu Roșu, sat și fort cu o garnizoană, un maior comandant și o vamă. Aici orizontul se lărgește și se iese din Munții Carpați. Sibiu, capitală a Transilvaniei, episcopie, guberniu și comandament militar. Acest oraș, destul de mare și bine construit, este situat pe un mic râu (Cibinul), într-o căldare imensă, având munții cei mai

[16] Sat și com., jud. Argeș.

[17] Sat, com. Perișani, jud. Vâlcea.

[18] *Keneni,* sat și com., jud. Vâlcea.

[19] Redăm nota editorului: „cele 4 trecători sunt cele de la: Porțile de Fier (defileul Dunării), strâmtoarea Surduc, cea de la Turnu Roșu, pentru direcția Sibiu, și cea de la Predeal, pentru... Brașov. În realitate, este vorba de trecătorile de pe valea Jiului (Vâlcan), a Oltului, (Câineni), a Prahovei (Predeal) și, poate, a Buzăului.

[20] Este vorba probabil de fumigații, jucând rolul de dezinfecție.

[21] Domenico Fabris, baron, apoi conte de Santo Tomiotti, comandant general imperial al Transilvaniei (1784–1789).

[22] Adică mai bine de 40 de km (n. ed.).

[23] Aproximativ 16 km

apropiați la o distanță de 1 000–1 200 de stânjeni[24]. Incinta sa constă dintr-un zid înalt de 25–30 de picioare[25], cu contraforți ce sprijină niște arcade, peste care domină o „banchetă” [26] și un parapet crenelat, peste care se înalță un acoperiș, sprijinit dintr-o parte pe parapet și din cealaltă pe niște stâlpi de lemn, dispuși în picioare pe „banchetă”, către care sui pe niște scări din curtine sau din turnurile păstrate din flancul incintei. Sub „banchetă” și zidul de legătură *(entredeux)* dintre contraforți, sunt săpate ambrazuri la catul de jos pentru folosirea tunurilor. Zidul are o grosime de 6 picioare[27], fără a o socoti pe aceea de la baza contraforturilor *(des pédroits),* care este tot pe atâta. De altminteri incinta nu are nici șanțuri, nici lucrări exte//rioare, și nu este decât o vechitură *(une bicoque)* din punctul de vedere al fortificației. Ea este îndeosebi în genul celor turcești. p 243

Casele și celelalte clădiri sunt din piatră albă. Populația de 6–7 mii de suflete e un amestec de catolici, calvini, luterani, armeni și greco-bulgari, care își au biserici acolo. Este și un episcop grec (ortodox). Călătorii găsesc în acest oraș un splendit han ținut de un francez și unde împăratul[28] a tras de mai multe ori. În acest oraș sunt mai mulți ofițeri generali și drept garnizoană sunt 4 companii de grăniceri din regimentele care sunt împrăștiate în toate satele provinciei, de când cu ultimele tulburări, pricinuite de rebelii, care au săvârșit excesele cele mai groaznice timp de un an[29].

Transilvania

Mag[30] sat.

Câmpii

4 leghe Miercurea Sibiului[31] sat.

Munți

4 leghe Sebeș[32], târg împrejmuit cu un zid crenelat, cu o garnizoană de cavalerie.

4 leghe Șibot[33] casă izolată.

Câmpii necultivate

6 leghe Orăștie[34] sat (!)

6 leghe Deva, sat (!)

8 leghe Dobra[35], sat situat pe râul Mureș.

4 leghe Coșava[36], sat.

4 leghe Făget[37], sat.

[24] Cam între 2 000 și 2 400 de metri (n. ed.).

[25] Adică 8–10 m.

[26] Termen de fortificație.

[27] Circa 2 m.

[28] Iosif al II-lea.

[29] Aluzie la răscoala lui Horea Pentru o mai bună înțelegere, vezi și mărturia lui Hacquet din acest volum, partea a doua, privind purtarea neomenească a nobililor din Transilvania.

[30] *Magh,* sat, com. Săliștea, jud. Sibiu.

[31] *Rusmak,* sat și com , jud Sibiu.

[32] *Millnbach,* oraș, jud. Alba.

[33] *Scibot,* sat și com., jud Alba.

[34] *Szazsvaros,* oraș, jud. Hunedoara.

[35] Sat și com., jud Hunedoara.

[36] *Kossova,* sat Curtea, jud. Timiș.

[37] Sat și com., jud. Timiș

4 leghe Bujor[38], sat. //

p. 244 4 leghe Lugoj, târg pe râu ⟨= Timiş⟩.

4 leghe Sinersig ⟨ce vine⟩[39], sat.

8 Chevereş ⟨u Mare⟩[40].

8 Timişoara *(Temesvar),* capitala Banatului cu acest nume, este situată pe un mic râu. Acest oraş de mică întindere este bine clădit, străzile sunt aliniate şi casele sunt de piatră albă şi cărămidă. Fortificaţia sa, după factura modernă constă în 8 fronturi cu cleşte[41], semilune cu întăriturile lor interioare *(leurs réduits, contregardes, chemins couverts et glacis).*

Această fortificaţie nemţească este de un gen cu totul particular. Ca bastioane flancurile sunt egale cu feţele şi frânte la unele fronturi. Pe mijlocul curtinelor sunt dispuşi „cavaleri”, deşi cetatea, fiind situată într-o câmpie imensă, nu ar putea să fie supusă unei acţiuni în „anfiladă” *(„être enfilée”).* Fronturile sunt foarte mici, cleştele sunt fără curtină, dar cu un retranşament fără şanţ pe terasamentul de la extremitatea ramificaţiilor sale. Drumul ferit *(chemin couvert)* este lipsit de traverse, ca şi şanţurile caponierelor pentru comunicările cu exteriorul. Cetatea cuprinde multe subterane şi cazemate de-a lungul curtinelor de la flancurile şi feţele bastioanelor şi semilunelor, cu ambrazure pe şanţ ca să oprească trecerea. Şanţurile sunt uscate, cu o lunetă la mijloc. Gâtlejurile sunt „à terre-coulante”, cu rampe late, ca să te poţi sui. Au construit în spatele unuia din fronturi, desigur ala celuia principal *(de l'attaque)* o enormă clădire de zid, a cărei dispoziţie formează în dosul curtinei un retranşament fără şanţ şi flancat de două semibastioane aderând aproape prin unghiul lor, flancat la taluzul meterezului curtinelor din fronturile colaterale. Rândul de jos al acestui edificiu este boltit (?) *„voûté à l'épreuve”,* şi zidul străpuns de ambrazuri la 3 sau 4 picioare deasupra solului cetăţii. Catul superior este o cazarmă, înconjurată de o galerie cu un parapet de zidărie, ieşit în afară.

Această fortificaţie pare destul de recentă. Toate pardoselile pereţilor sunt în starea cea mai bună. Inginerul care a construit-o, parcă s-a jucat cu variaţiunile frumoasei sale compoziţii. Căci, deşi cetatea este aşezată într-o câmpie netedă şi imensă, totuşi nici unul din fronturi nu seamănă cu celălalt. Bastioanele şi exterioarele au toate nişte diferenţe foarte pronunţate în traseul lor, precum şi în dispoziţia focurilor subterane, şi a altor părţi ale lucrărilor. //

p. 245 Cetatea este slabă. Marele retranşament-cazarmă nu ar fi de nici un folos, deoarece artileria sa nu poate să bată decât până la primul meterez, iar

---

[38] *Basxhue,* veche denumire a satului şi comunei Traian Vuia, jud. Timiş.

[39] *Kovorois,* sat şi com., jud. Timiş.

[40] *Kevorois,* sat şi com., jud. Timiş.

[41] *Tenaille,* termen de fortificaţie. Element extrem al fortificaţiilor cu bastioane, apărând cutina. Întreaga descriere abundă în termeni speciali fără echivalent în limba noastră.

[42] *Georges,* termen de fortificaţii, desemnând intrările la unele întărituri interioare din semilune.

parapetul său pentru „muschetărie" ar fi curând distrus, ca şi catul superior, de către tunul asediatorului aşezat pe meterez.

Cheltuielile imense făcute pentru această cetate au fost deci foarte rău folosite, căci este evident că ea nu ar rezista mai mult de 10–12 zile la un atac *(„à tranchée ouverte")*. Garnizoana sa constă din trei regiuni de infanterie şi unul de dragoni.

21 septembrie — Banatul Timişoarei

Cărpiniş(?)[43], sat. — 4 leghe
Comloşu Mare[44], sat. — 6 leghe

Iugoslavia

Mokrin[45], sat. — 4 leghe
Kanisa[46], sat. — 4 leghe

....

Recapitulare pentru distanţe

p. 247

În Turcia, după cum merg caii de poştă, cu pas grăbit sau domol, poţi să străbaţi o leghe şi jumătate pe oră, astfel de la Constantinopol până la Lazaretul imperial ⟨hotarul dintre Ţara Românească şi Austria de la Turnu Roşu⟩ cele 160 de ore de drum ar corespunde la leghele de poştă din Franţa, la 240 de leghe (circa 960 de km).

În Germania (Austria) 4 leghe de-ale lor sunt aproape egale cu 4 leghe de poştă de-ale noastre din Franţa; astfel de la Lazaretul imperial până la Strasbourg sunt 438 de leghe (circa 1 760 de km).

Costul

În toată Turcia nu plăteşti pentru 9 şi chiar 11 cai decât 7 piaştri pentru 6 leghe de drum, iar piaştrii, socotiţi a 50 de „sols" fiecare, fac aproape 17 livre, 10 „sols" de Tours.

În Germania se plăteşte pentru o poştă de 4 leghe, pentru 4 cai, 6 florini şi ca bacşiş surugiului 40 de creiţari.

În Turcia, hrana este foarte ieftină, dar detestabilă. Pâinea, mai ales, nu se poate mânca. Noaptea o petreci culcat pe pământ înfăşurat în mantă.

....

---

[43] *Petsch Karat,* sat şi com., jud Timiş.

[44] Sat şi com , jud. Timiş.

[45] Localitate în Iugoslavia

[46] Oraş în Ungaria.

p. 248

Observații generale despre Țara Românească, Banatul Timișioarei și Ungaria

Țara Românească, țară de câmpii imense și necultivate. Este locuită de ortodocși[47] (!), care abuzează de îngăduința de a fi creștini, căci, la fiecare sută de pași, găsești pe drum cruci și se ivesc țepi (!) foarte frecvente. Această provincie tributară a turcilor este cârmuită de un principe aparte *(particulier)*, numit de Poartă și care nu poate fi destituit fără învoirea Rusiei. Locuitorii sunt cârmuiți după legile și obiceiurile lor proprii. Domnul este un despot, însă boierii au multă putere.

Transilvania, Banatul Timișoarei și **Ungaria** sunt țări slab locuite, aproape pustii, în ciuda coloniilor înființate de împărat. Câmpiile imense ale acestor provincii sunt acoperite cu ierburi bune pentru vite. Cele mai multe sate sunt noi. Locuitorii lor sunt emigranți din toate țările. Sunt chiar 4–5 târguri populate în întregime cu francezi. Țara este atât de deșartă, satele atât de depărtate, pământul atât de șes și de lipsit de orice plantă, iar drumul atât de rău conturat de un mic șanț pe una din laturi, încât în Ungaria am găsit surugii destul de încurcați, ca să-și găsească drumul de-a lungul acestei singurătăți, și care ne-au cerut nouă să-i îndreptăm pe calea cea bună. În aceste câmpii imense, nu au altă apă decât aceea a puțurilor, atât pentru oameni, cât și pentru adăparea vitelor și stropitul pământului. Însă solul este bun și propriu culturii grâului, care începe să ia avânt și să ofere comerțului cantități destul de considerabile pentru Marea Neagră și Turcia, mulțumită navigației Dunării și a celor câteva râuri, care se varsă în ea, cum ar fi Timișul, Mureșul și altele.

---

47 *Grecs.*

TABLA DE MATERII

INTRODUCERE ... 5

JOHANN FRIEDEL — biografie ... 31; text ... 32

ANONIM — biografie ... 40; text ... 40

IVAN VASILIEVICI KOROSTOVȚEV — biografie ... 43; text ... 44

GUSTAV ORRAEUS — biografie ... 54; text ... 55

JOHANN MARTIN MINDERER — biografie ... 83; text ... 84

IGNAZ VON BORN — biografie ... 90; text ... 92

IOSIF AL II-LEA — biografie ... 124; text ... 125

FRIEDRICH WILHELM VON BAUER (BAWR) — biografie ... 143; text ... 144

FRANCATONIO MINOTTO — biografie ... 185; text ... 185

ABDULKERIM PAȘA — biografie ... 187; text ... 188

NIKOLAI VASILIEVICI REPNIN — biografie ... 193; text ... 195

LIONARDO PANZINI — biografie ... 210; text ... 211

KAROL BOSCAMP-LASOPOLSKI — biografie ... 227; text ... 230

JEAN LOUIS CARRA — biografie ... 234; text ... 242

ARHIDUCELE MAXIMILIAN FRANZ VON HABSBURG — biografie ... 260; text ... 261

KARL FRIEDRICH VON MAGDEBURG — biografie ... 266; text ... 267

WILLIAM ETON — biografie ... 277; text ... 280

LOUIS EMMANUEL D'ANTRAIGUES — biografie ... 285; text ... 290; observații critice ... 301

GEORG LAUTERER	biografie..	313
	text	315
DOMENICO SESTINI	biografie.................	334
	text	336
FRANCESCO GRISELINI	biografie..........	379
	text	381
COSTANTINO-GUGLIELMO LUDOLF	biografie.................	432
	text	434
KAJETAN CHRZANOWSKI	biografie.................	446
	text	447
FRANZ-JOSEF SULZER	biografie.................	454
	text	458
	observaţii critice	473
STEPHAN IGNAZ RAICEVICH	biografie.................	476
	text	491
	observaţii critice	540
CANCELISTUL ÖCHSNER	biografie.................	545
	text	545
SERGHEI LAZAREVICI LASKAREV	biografie	549
	text	550
JOHANN LEHMANN (CRISTOPHER SEIPP)	biografie.................	553
	text	555
JOSEF MIKOSCHA	biografie....	624
	text	624
KARL DOMINIK REDANGE VON TITELSBERG	biografie................ .	633
	text	634
FRANZ MIHANOVICS	biografie.................	642
	text	643
ELIAS ABESCI (sau HABESCI)	biografie.................	646
	text	647
IVAN IVANOVICI SEVERIN	biografie.	651
	text	653
JOHN PETTY	biografie.................	666
	text	667
ANDRÉ JOSEPH DE LAFITTE-CLAVÉ (sau LA FITTE CLAVÉ)	biografie.................	673
	text	674
THOMAS-LAURENT MADELEINE DU VERNE DE PRESLE	biografie..	678
	text	678
ALEXANDRE D'HAUTERIVE	biografie	680
	text	683

MARIANNE VON HERBERT-RATHKEAL — biografie .... 697; text 698

WALWRIAN DZIEDUSZYCKI — biografie .... 701; text 701

JEREMY BENTHAM — biografie .... 704; text 707

LADY ELISABETH CRAVEN — biografie .... 716; text 719

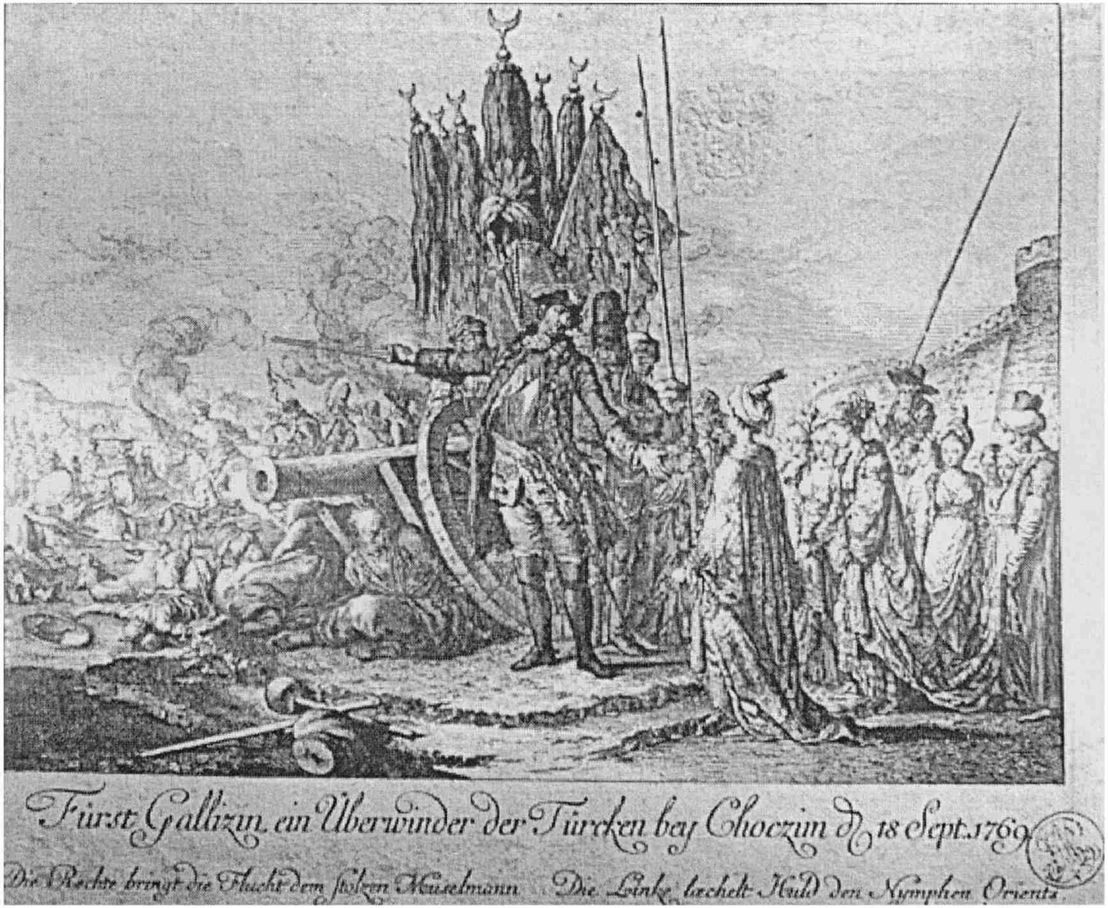
JENNE LEBPRECHT — biografie .... 729; text 731

WENZEL VON BROGNARD — biografie .... 750; text 751

LAZZARO SPALLANZANI — biografie .... 761; text 764

JOSEPH GABRIEL MONNIER — biografie .... 784; text 786

PLANŞE

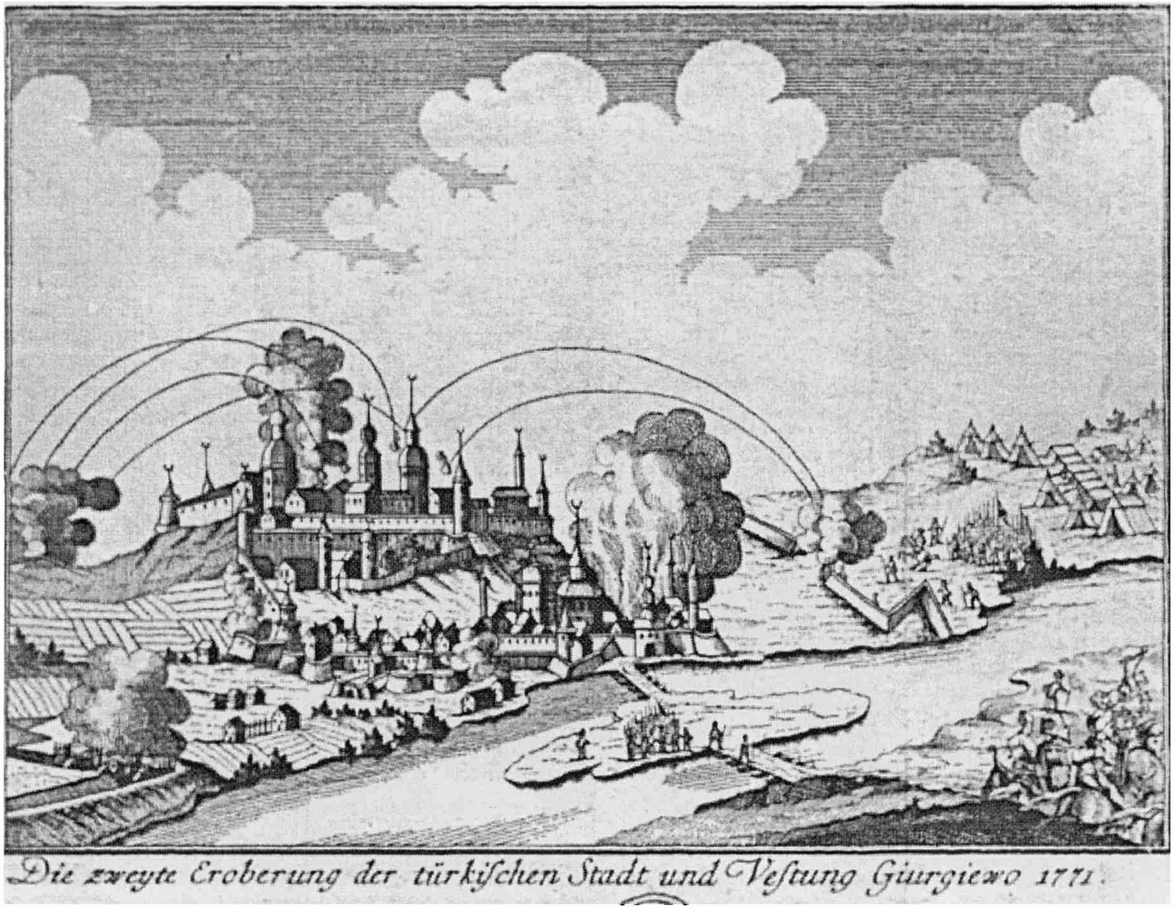
Victoria armatelor cneazului Golițîn asupra turcilor la Hotin (18 sept. 1769) (gravură de D. Chodowiecki) (Academia Română, *Stampe*, GS I/9 (498), „1769" 1).

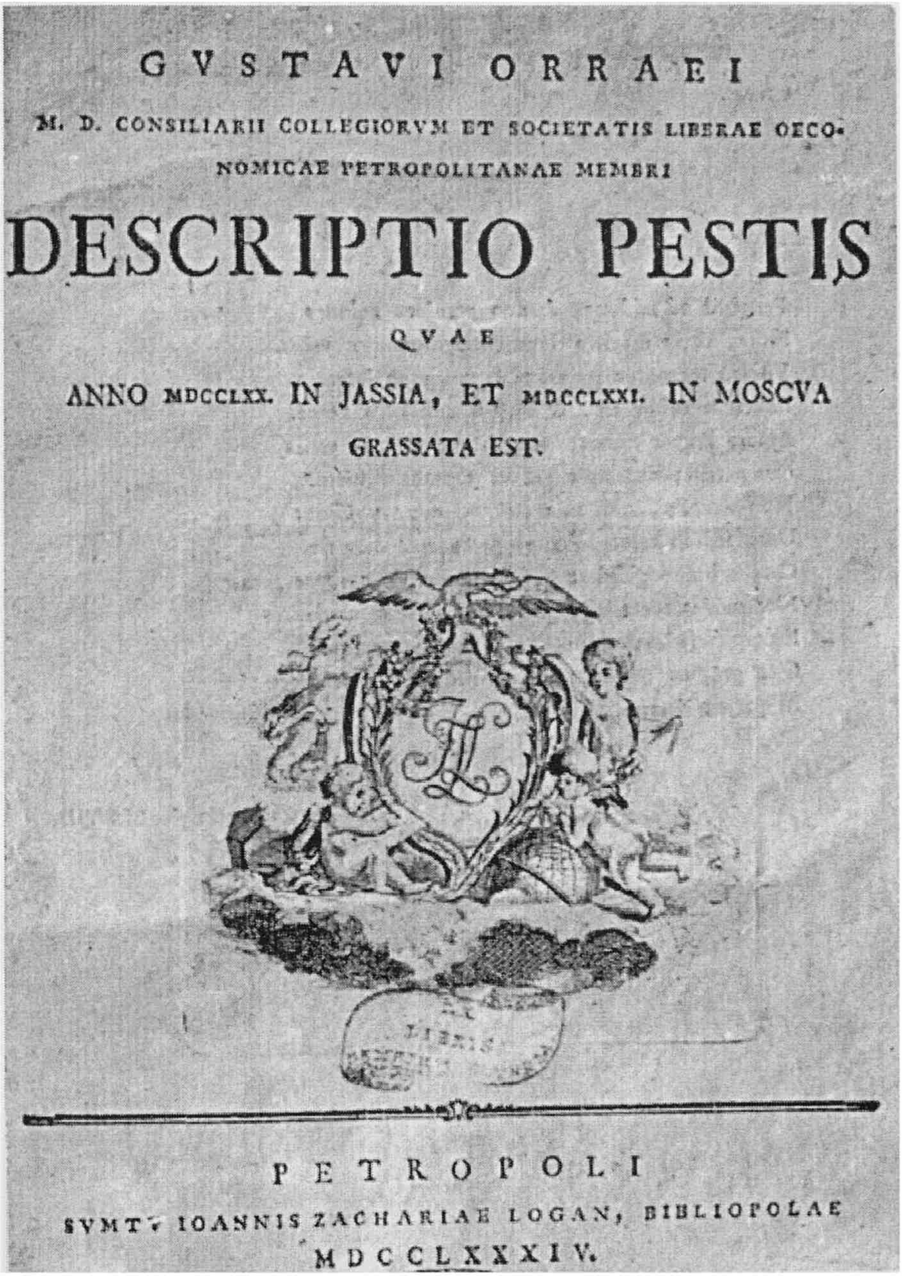
Bătălia de la Cahul în care armata rusă, condusă de P. A. Rumianțev, a zdrobit pe turci (1 august 1770) (gravură de D. Chodowiecki) (Academia Română, *Stampe*, GG 18 I/Chodowiecki, D 2)

Generalul feldmareşal conte Piotr Alexandrovici Rumianțev, comandantul trupelor ruse în campania din 1769 1770 (gravură pentru medalie de J. W Schlenen) (Academia Română, Stampe, G G 18 I Schlenen, J W 1)

Cucerirea cetății Giurgiu la 1771 (gravură contemporană) (Academia Română, *Stampe,* G S I 9 (498), „1771" 1)

GVSTAVI ORRAEI

M. D. CONSILIARII COLLEGIORVM ET SOCIETATIS LIBERAE OECONOMICAE PETROPOLITANAE MEMBRI

DESCRIPTIO PESTIS

QVAE

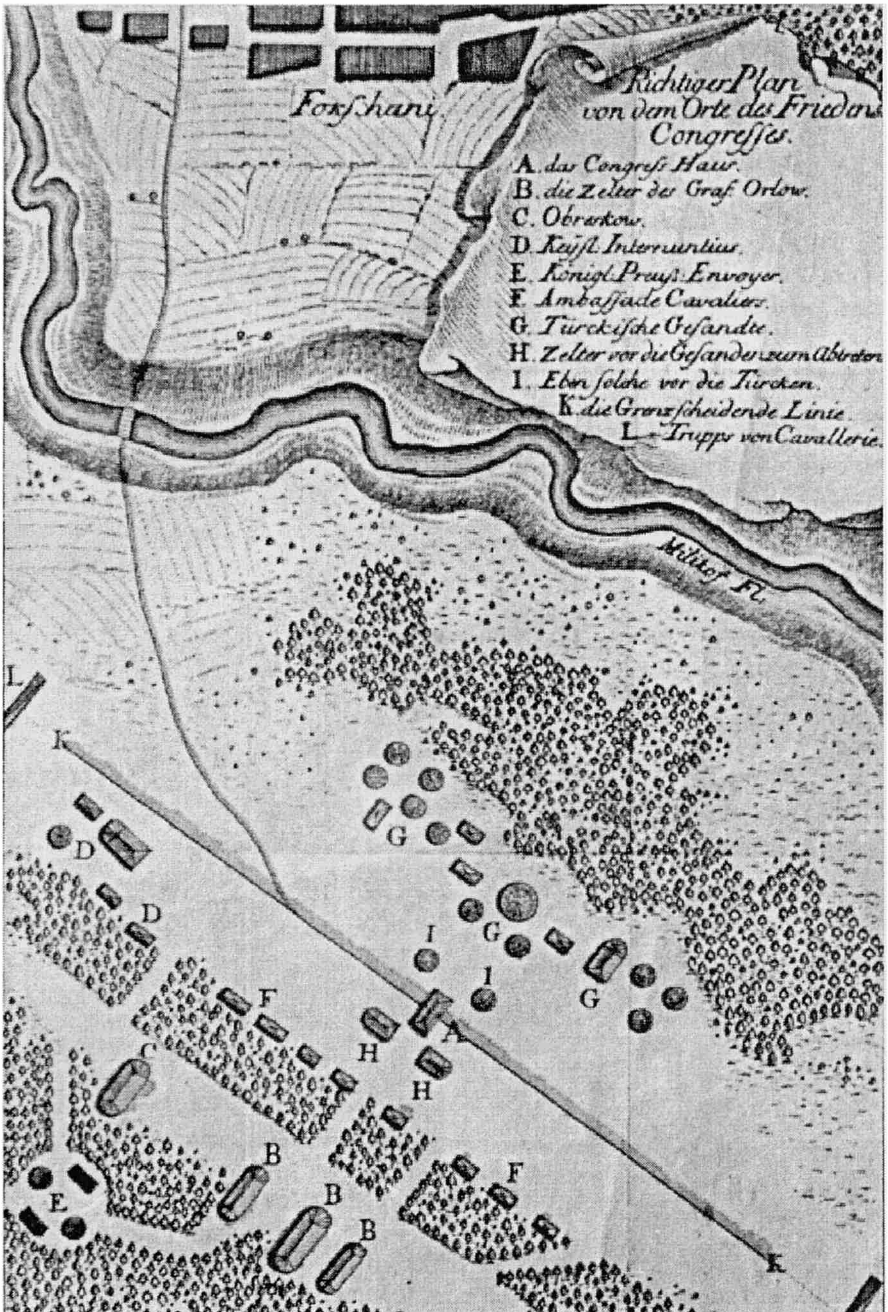
ANNO MDCCLXX. IN JASSIA, ET MDCCLXXI. IN MOSCVA GRASSATA EST.

PETROPOLI

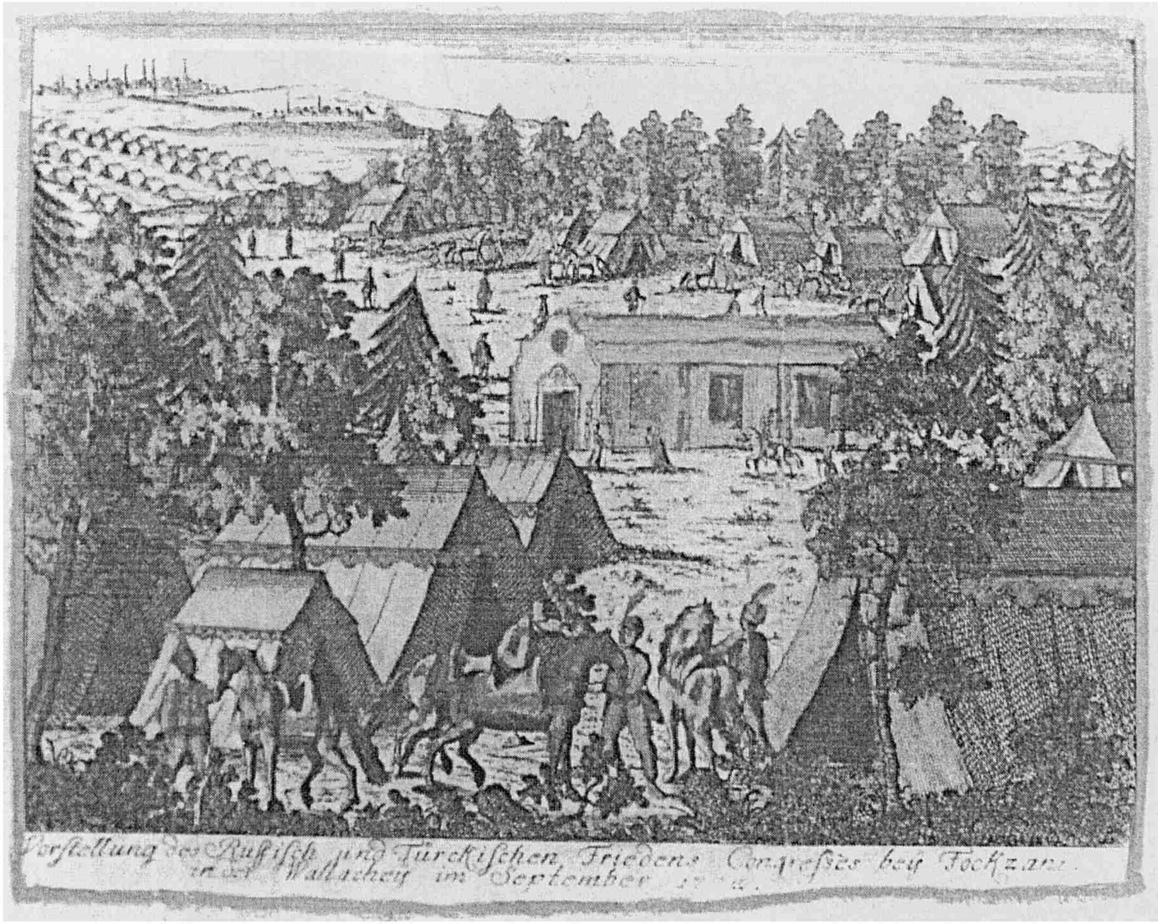
SVMT. IOANNIS ZACHARIAE LOGAN, BIBLIOPOLAE

MDCCLXXXIV.

Foaia de titlu a cărţii lui Gustav Orraeus, *Descriptio pestis anno MDCCLXX in Jassia grassata est*, Petropoli (St. Petersburg), 1784

Planul taberei ruso-turce de la Focşani în timpul tratativelor de armistiţiu (1772 1773)
(Academia Română, *Stampe,* G S I/9 (498), „1772/1773" 1)

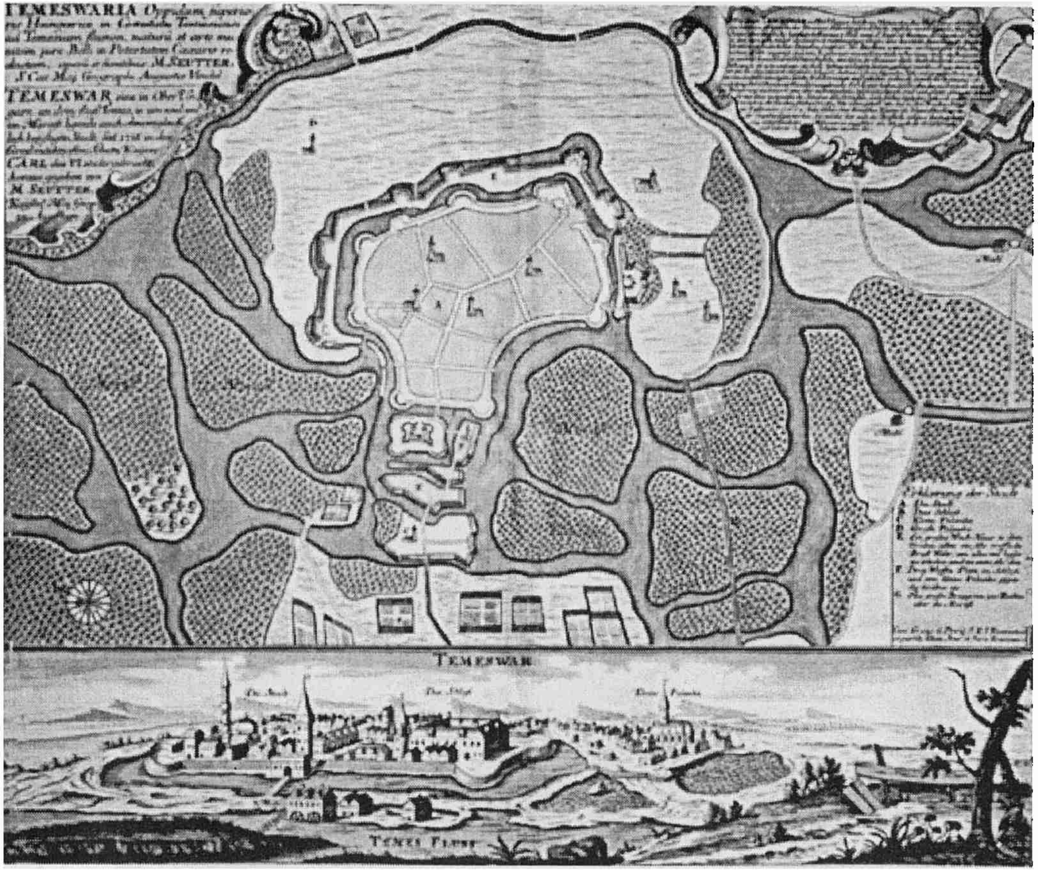
Tabăra de la Focşani, unde s-au purtat tratativele de armistiţiu între ruşi şi turci (septembrie 1772) (gravură contemporană)
(Academia Română, *Stampe*, GS I/9 (498), „1772” 2)

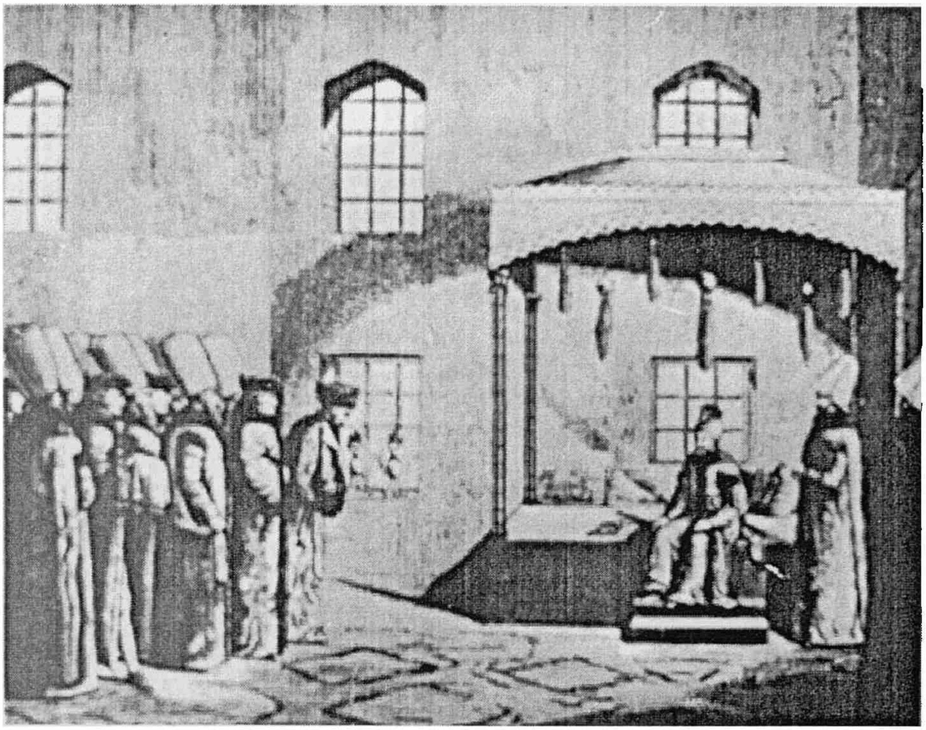
Ignaz von Born (gravură contemporană).

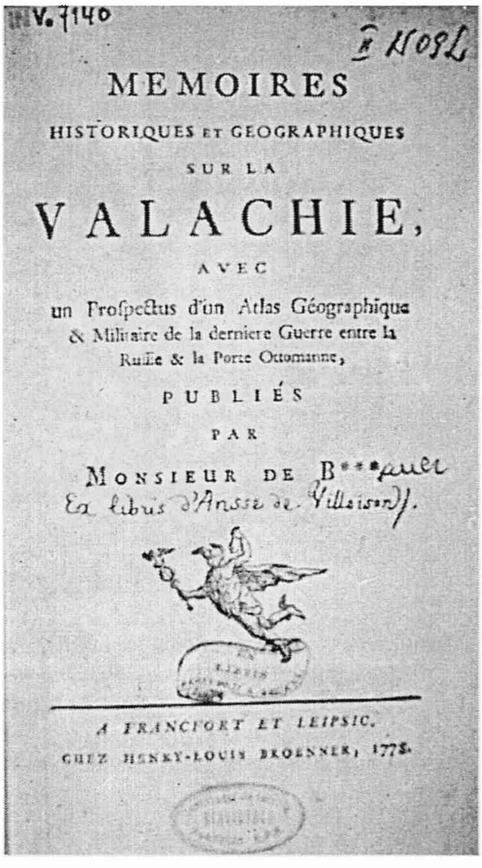
Iosif al II-lea, împărat romano-german coasociat la tron în 1772 (gravură de J P Haid)
(Academia Română, *Stampe,* G G. 18 III Haid. J P 1)

Vedere şi plan ale oraşului şi cetăţii Timişoara (gravură de Matthaus Stentter)
(Academia Română, *Stampe,* G G. 18 IV/Stentter, M III 1)

Primirea ambasadorului Rusiei N I Repnin de către sultanul Abdul Hamid I pentru schimbul instrumentelor de ratificare a păcii de la Kuciuc Kainargi (gravură contemporană) (reprodusă din Alexander Bruckner, *Katharina die zweite*, Berlin, 1883, p 333)

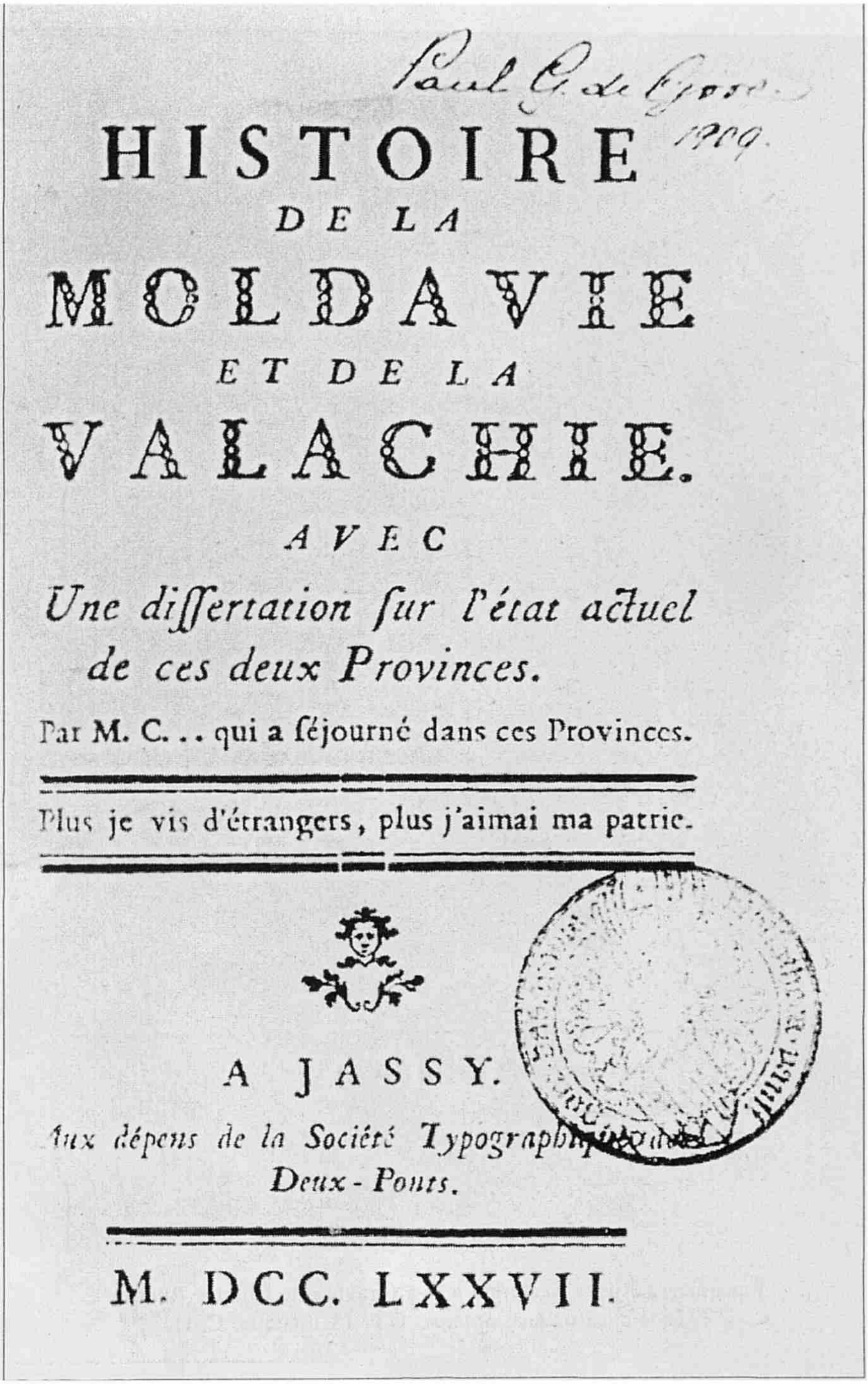

MEMOIRES
HISTORIQUES ET GEOGRAPHIQUES
SUR LA
VALACHIE,
AVEC
un Prospectus d'un Atlas Géographique & Militaire de la derniere Guerre entre la Russie & la Porte Ottomanne,
PUBLIÉS
PAR
MONSIEUR DE B***
A FRANCFORT ET LEIPSIC.
CHEZ HENRY-LOUIS BROENNER, 1778.

Foaia de titlu a cărții generalului Fr W Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* . , Francfort et Leipsic, 1778

Jean Louis Carra (gravură din timpul Revoluției franceze) (reprodusă din Jean Martinerie, *Jean Louis Carra,* în vol *Personnages illustres du Canton de Pont-de-Veyle,* Pont de Veyle, 1988, p 37)

HISTOIRE
DE LA
MOLDAVIE
ET DE LA
VALACHIE.
AVEC
Une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces.

Par M. C... qui a séjourné dans ces Provinces.

Plus je vis d'étrangers, plus j'aimai ma patrie.

A JASSY.

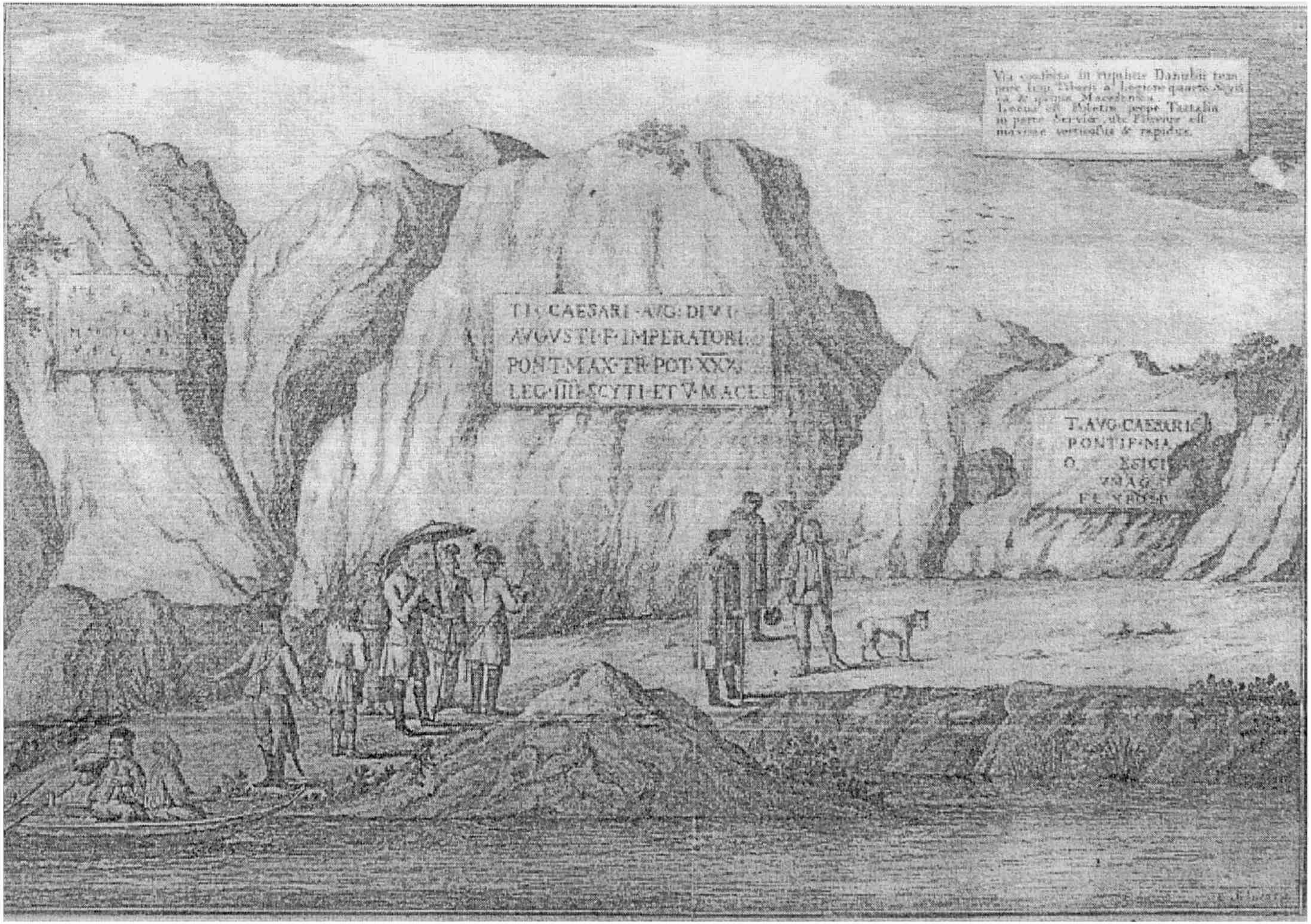
Aux dépens de la Société Typographique des Deux-Ponts.

M. DCC. LXXVII.

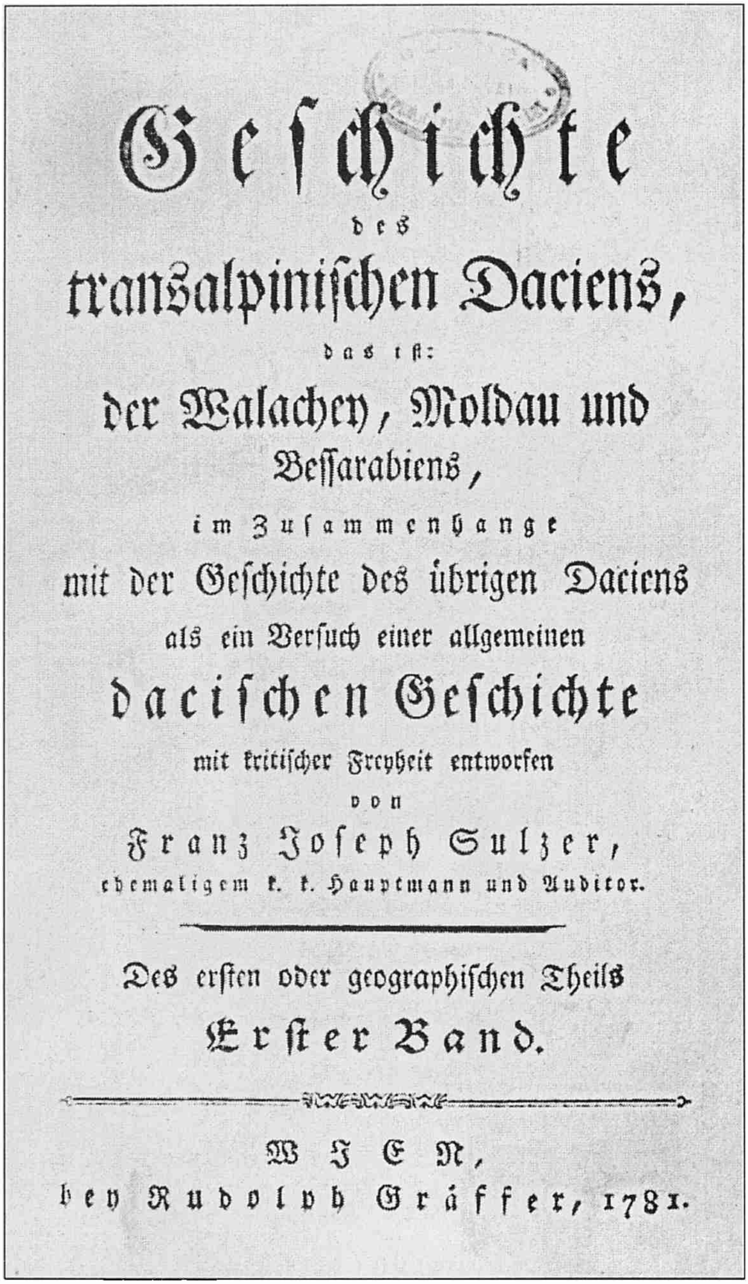
Foaia de titlu a cărții lui J. L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*.., Jassy ([1]), 1777

Împărăteasa Rusiei Ecaterina a II-a (gravură de Charles Ruotte)
(Academia Română, *Stampe,* G.F. 18 I/Ruotte, C 1)

Scenă din vizita lui Fr. Griselini la antichitățile romane de pe malul Dunării în Banat (Tab. IV din monografia lui Fr. Griselini, *Versuch einer. Geschichte des temeswarer Banats*, II Theil, Wien, 1780)

Geschichte

des

transalpinischen Daciens,

das ist:

der Walachey, Moldau und

Bessarabiens,

im Zusammenhange

mit der Geschichte des übrigen Daciens

als ein Versuch einer allgemeinen

dacischen Geschichte

mit kritischer Freyheit entworfen

von

Franz Joseph Sulzer,

ehemaligem k. k. Hauptmann und Auditor.

Des ersten oder geographischen Theils

Erster Band.

Wien,

bey Rudolph Gräffer, 1781.

Foaia de titlu a cărţii lui Fr J Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens* ., vol I, Wien, 1781

Erstes Hauptstück.

Physischer Zustand, oder geographisch-orographisch-topographische Beschreibung des transalpinischen Daciens.

Erster Abschnitt.

Grenzen und Nachbarn, astronomische Lage, Umfang und Klima.

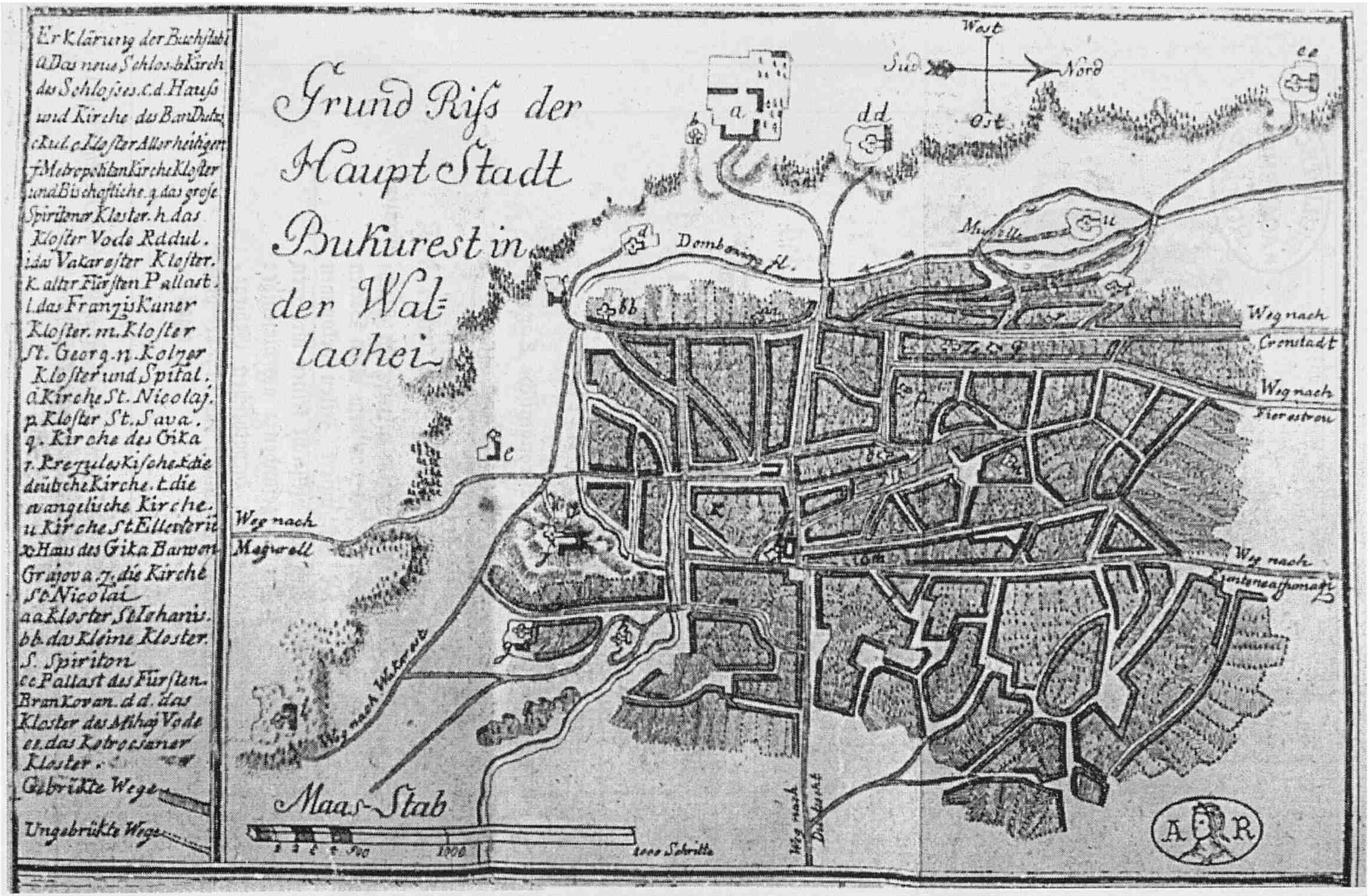
§. 1.

Unter den vielen verworrnen Nachrichten, die von dem alten Dacien bis auf unsere Zeiten gekommen sind, hat vielleicht keinen mehreren Beyfall gefunden, als diejenige: daß das alte Dacien von dem karpathischen Gebirge, den Flüssen Tibiskus und Hierasus, das ist, der heu-

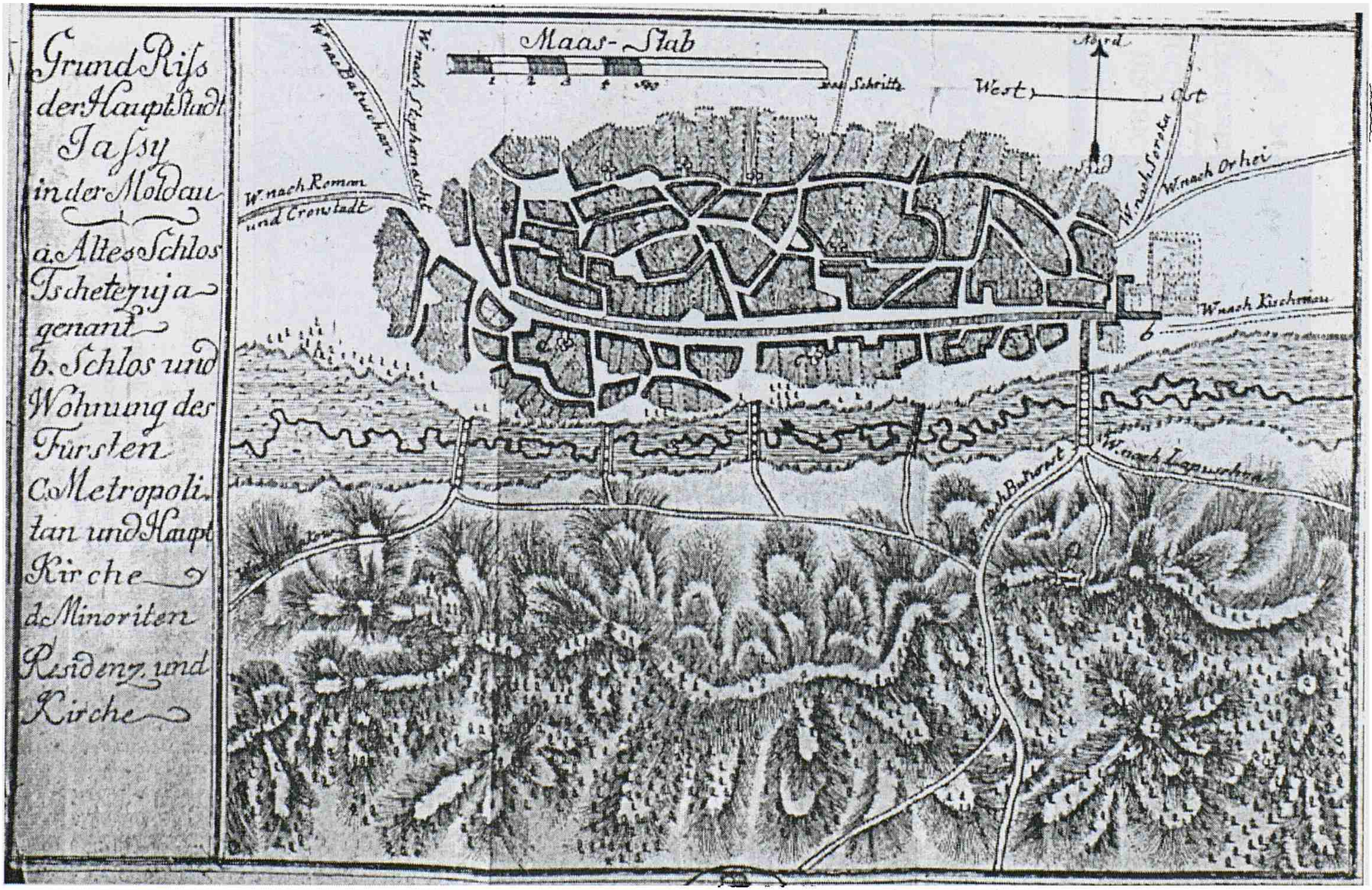
Grenzen.

A tigen

Prima filă din cartea Fr. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol. I, cu stemele reunite ale Moldovei şi Ţării Româneşti

Planul orașului București la 1781 din cartea lui Fr. J Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens,* vol I, anexă, pl I a.

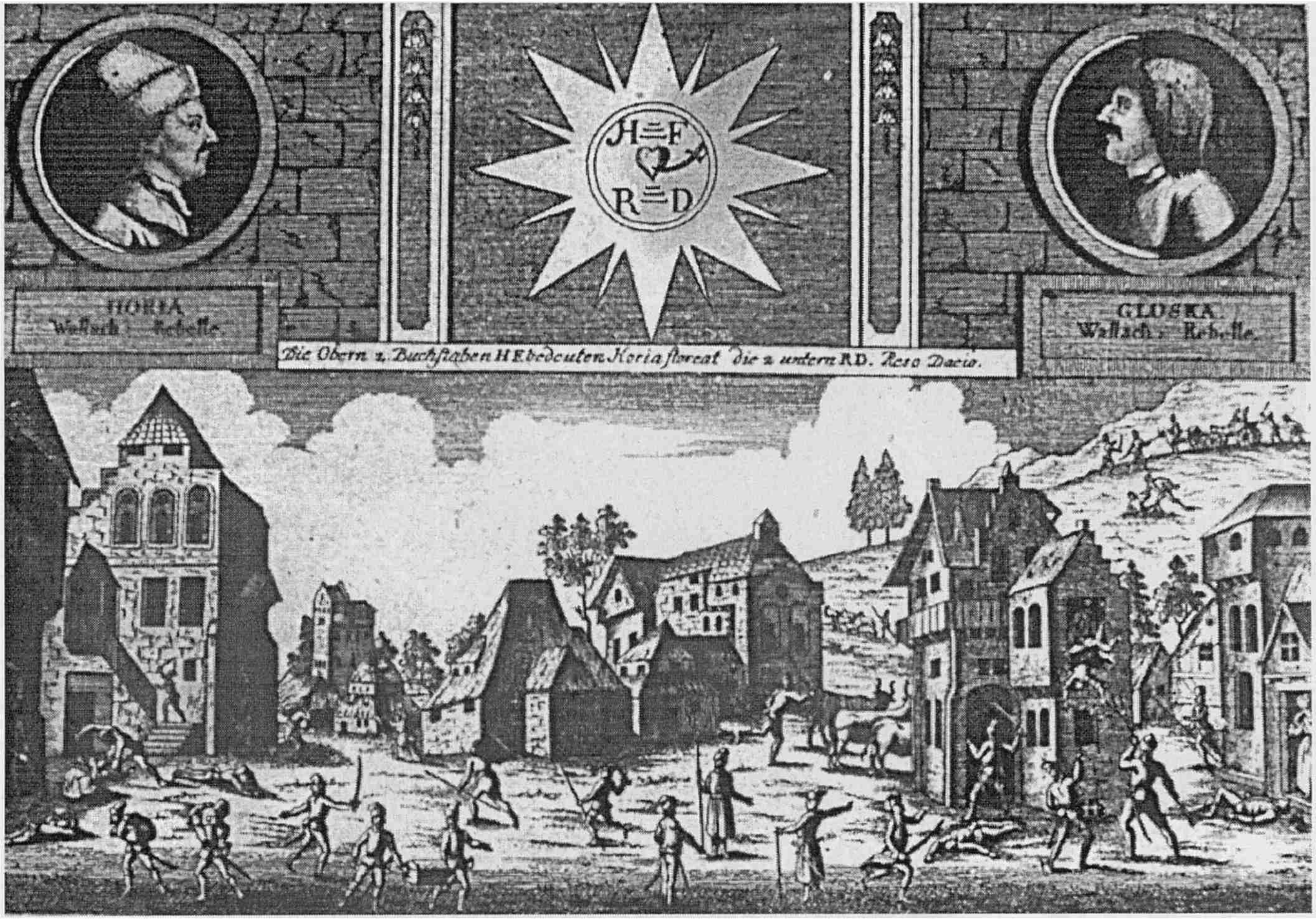
Planul orașului Iași la 1781 din cartea lui Fr. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol. I, pl. I b

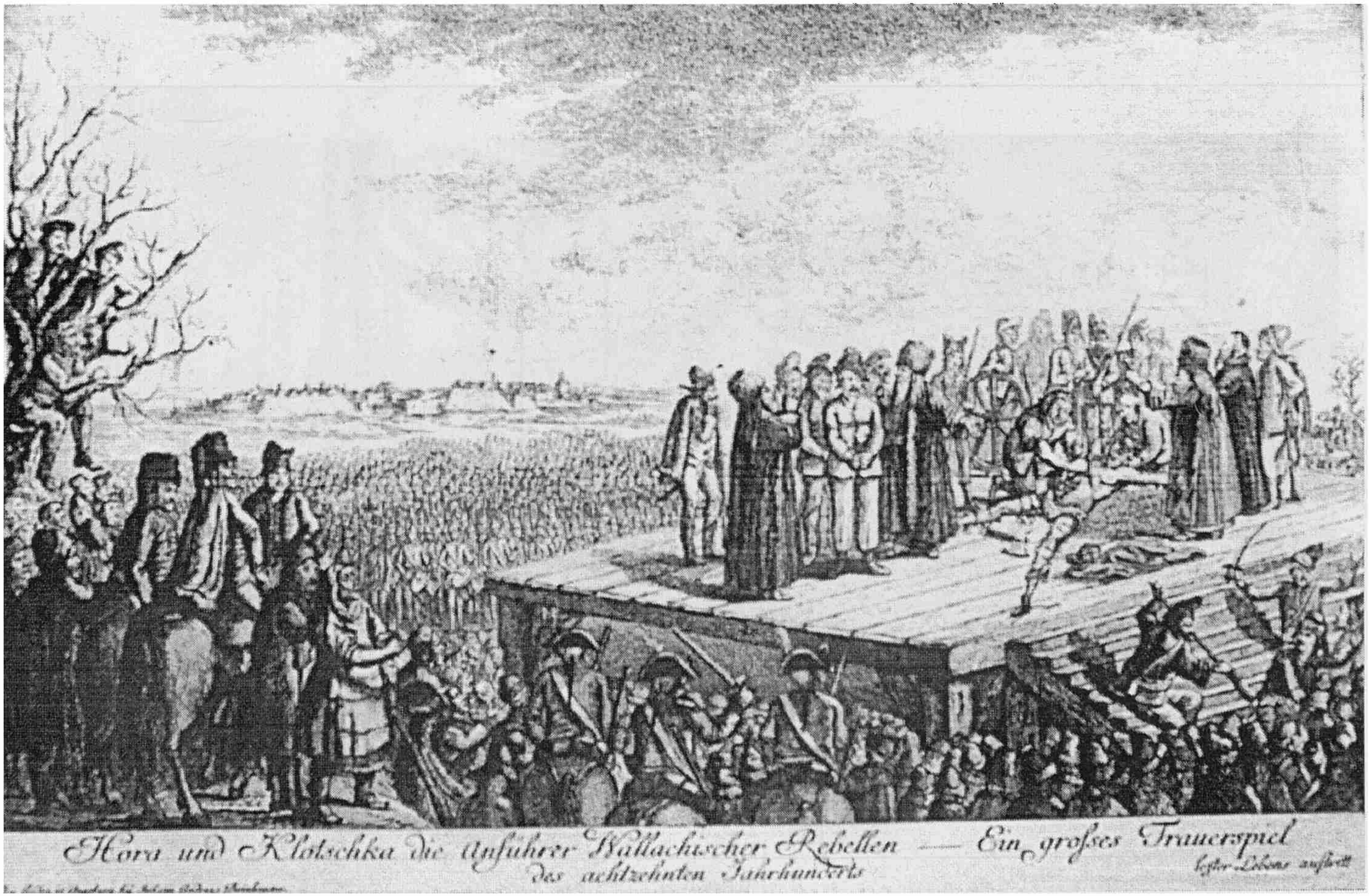
Grigore al III-lea Alexandru Ghica, domn al Moldovei (1774–1777) (gravură contemporană grecească) (reproducere din N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Sibiu, 1930, pl 178 a).

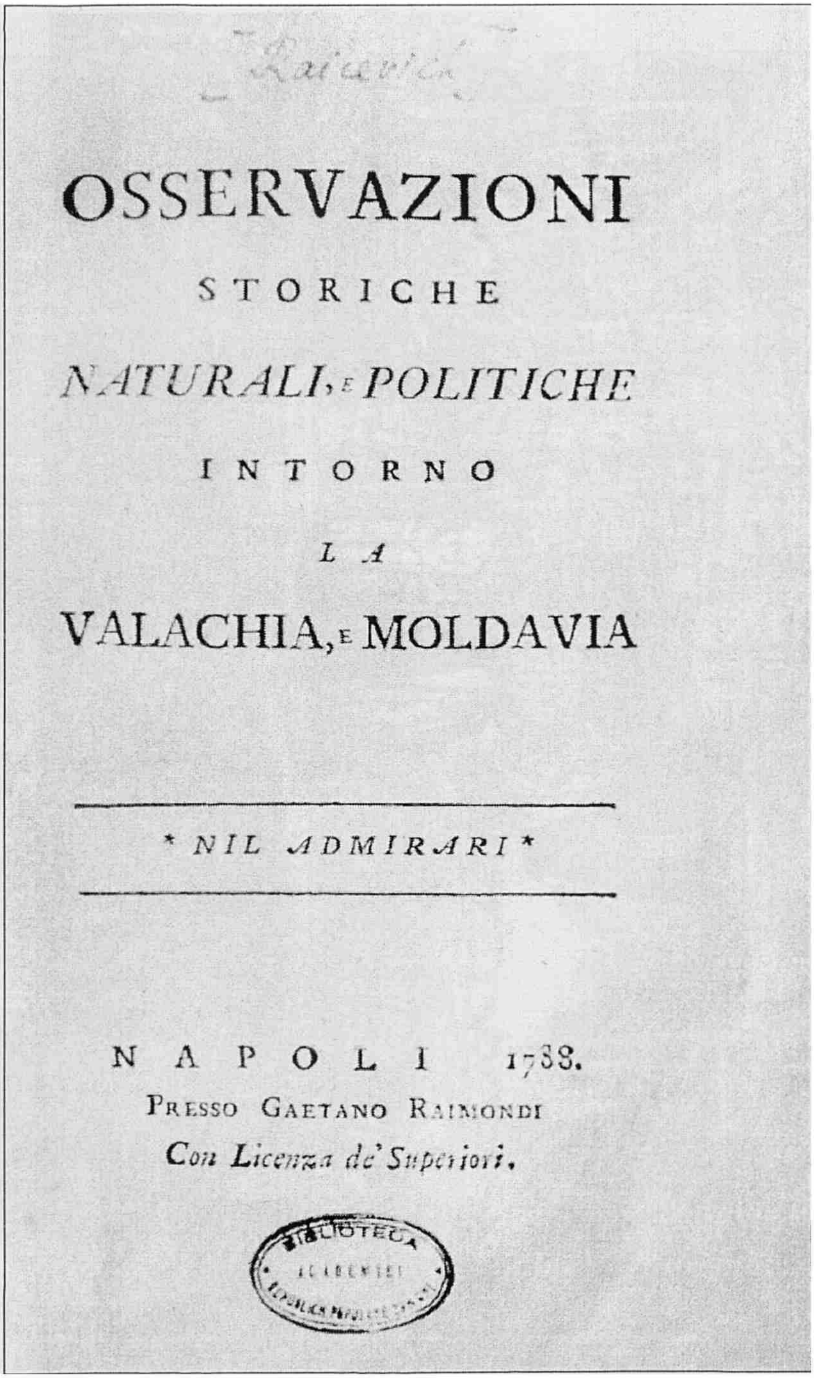
Harta Bucovinei anexate de austrieci (1775) din cartea lui Fr. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol. I, anexă, pl. III.

Scenă din timpul răscoalei din 1784 cu portretele lui Horea şi Cloşca (gravură anonimă germană)
(Academia Română, *Stampe*, G S I/438/„1784"–24)

Tragerea pe roată a lui Horea şi Cloşca în 1785 (gravură de Johann Andreas Brinhauser)
(Academia Română, *Stampe*, DAC-ROM G A. 18 I/Brinhause J A ed)

OSSERVAZIONI

STORICHE

NATURALI, E POLITICHE

INTORNO

LA

VALACHIA, E MOLDAVIA

* *NIL ADMIRARI* *

NAPOLI 1788.

PRESSO GAETANO RAIMONDI

Con Licenza de' Superiori.

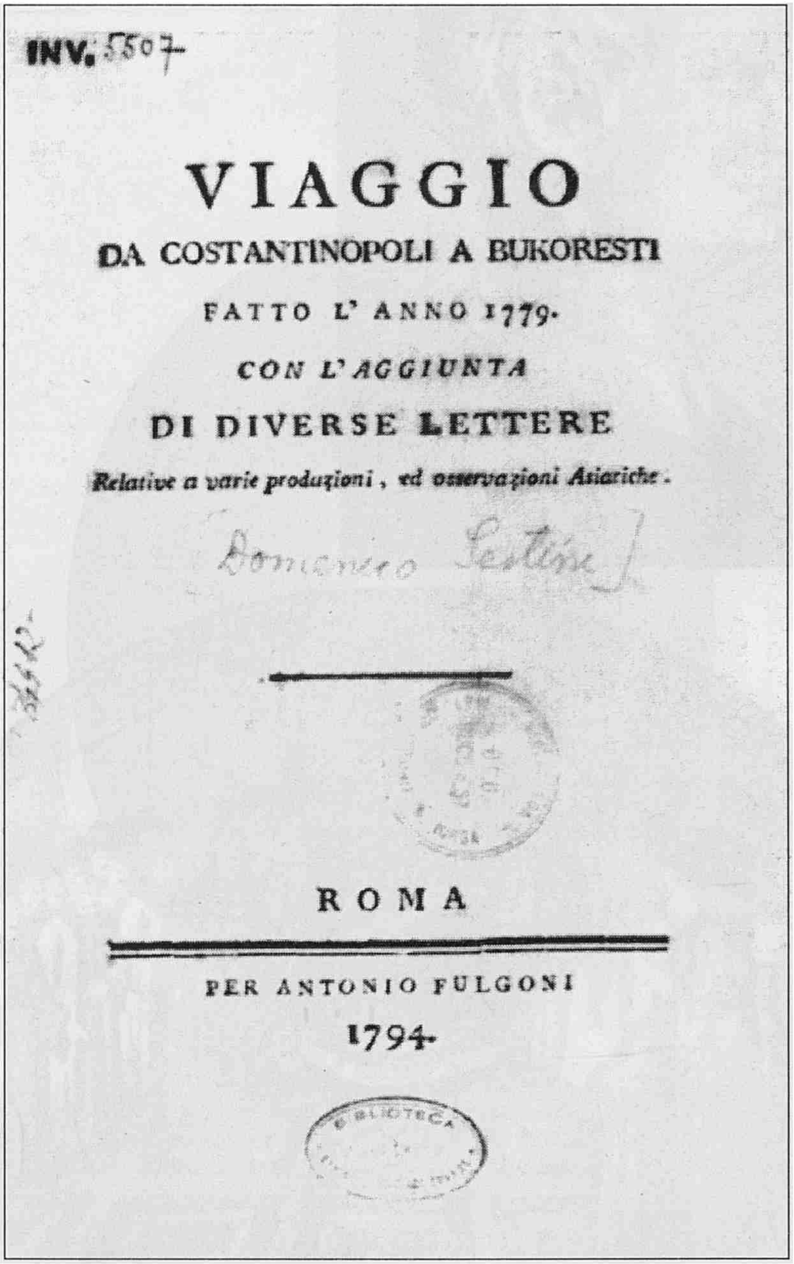
Foaia de titlu a cărții lui I. Raicevich, *Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788.

Alexandru Ipsılantı, domn al Țării Româneşti (1774 1782) (gravură contemporană) (reproducere dın N. Iorga, *Portıetele domnılor ıomânı*, Sıbıu, 1930, pl 180).

Alexandru Mavrocordat Firaris, domn al Moldovei (1785 1786) (gravură contemporană)
(reproducere din N Iorga, *Portretele domnilor români,* Sibiu, 1930, pl 187)

INV. 5507

VIAGGIO

DA COSTANTINOPOLI A BUKORESTI

FATTO L' ANNO 1779.

CON L' AGGIUNTA

DI DIVERSE LETTERE

Relative a varie produzioni, ed osservazioni Asiatiche.

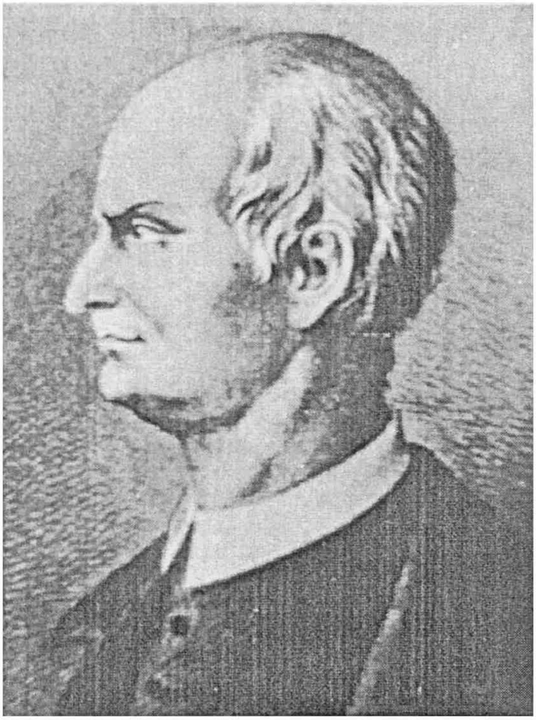
[Domenico Sestini]

ROMA

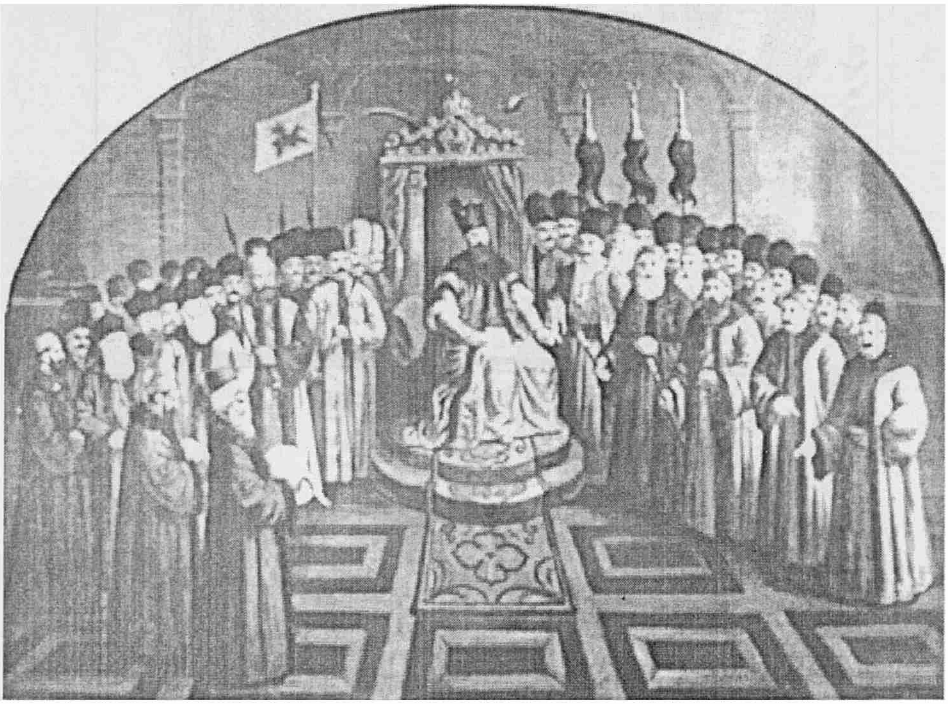
PER ANTONIO FULGONI

1794.

Foaia de titlu a cărții lui D. Sestini, *Viaggio da Costantinopoli a Bukuresti fatto l'anno 1779*, Roma, 1794

Lazzaro Spallanzani (gravură contemporană) (reproducere din *Enciclopedia Italiana di scienzi litteri ed arti*, vol XXXII, Roma, 1936, p. 299).

Nicolae Mavrogheni, domn al Țării Românești (1786-1790), într-o ședință de Divan (pictură în ulei contemporană) (reproducere din N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Sibiu, 1930, pl 189)

Lady Elısabeth Craven (portret în ulei contemporan) (reproducere din C Gane, *Tıecute vıeţı de doamne şı domnıţe,* vol. II, Bucureştı, 1935, p 183)

A

JOURNEY

THROUGH

THE CRIMEA

TO

CONSTANTINOPLE.

IN

A SERIES OF LETTERS

FROM THE RIGHT HONOURABLE

ELIZABETH LADY CRAVEN,

TO HIS SERENE HIGHNESS

THE MARGRAVE OF BRANDEBOURG, ANSPACH, AND BAREITH.

WRITTEN IN THE YEAR M DCC LXXXVI.

DUBLIN:

PRINTED FOR H. CHAMBERLAINE, R. MONCRIEFFE, W. COLLES, G. BURNET, W. WILSON, L. WHITE, P. BYRNE, P. WOGAN, H. COLBERT, J. MOORE, J. JONES, and B. DORNIN.

M,DCC,LXXXIX.

Foaia de titlu a cărții *A Journey through the Crimea to Constantinople,* de lady Elisabeth Craven, Dublin, 1786.